

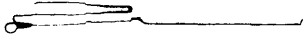
**A
VESZPRÉM
MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI**

2

1964

**MITTEILUNGEN
DER MUSEEN
DES KOMITATES
VESZPRÉM**

2

Veszprém, 1964

**A VESZPRÉM
MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI**

2

Veszprém, 1964

Szerkesztő:
Redakteur:
ÉRI ISTVÁN

Bakonyi Múzeum
Könyvtára
Iksz.: F 2484
VESZPRÉM

~~Bakonyi Múzeum
Könyvtára
Iksz.: 190~~

1980

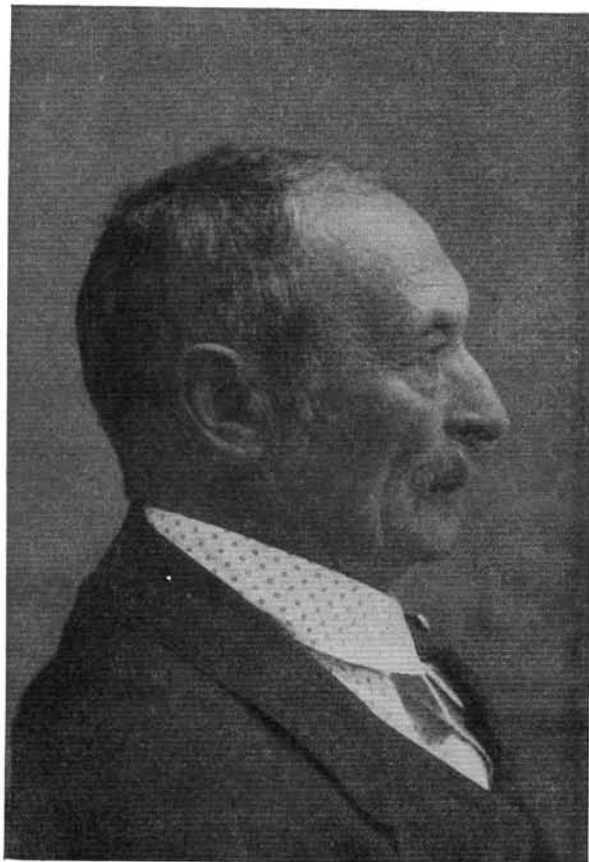
1973 NOV

Emlékezés Darnay Kálmánra (1864–1945)

A múlt század közepétől meginduló régészeti élet egyik legkorábbi dunántúli központja Sümeg volt. Dunántúlon a legelső régészeti egyesület és gyűjtemény a Lipp Vilmos vezette szombathelyi és a Rómer Flóris által alapított győri. Időrendben harmadiknak a sümegit tekinthetjük, mely Veszprém megyei viszonylatban a veszprémit és a keszthelyit megelőzve az első. Ennek az országosan is kiemelkedő, némely darabjával pedig világhírű anyagnak a gyűjtése, feldolgozása és a gyűjtemény igazgatása Darnay Kálmán nevéhez kapcsolódik. Születésének 100. évfordulója alkalmából emlékezünk meg róla. Munkássága révén a múzeumi terület egyik úttörőjét látjuk benne, akit be kell mutatni a ma múzeológusainak. (1. kép)

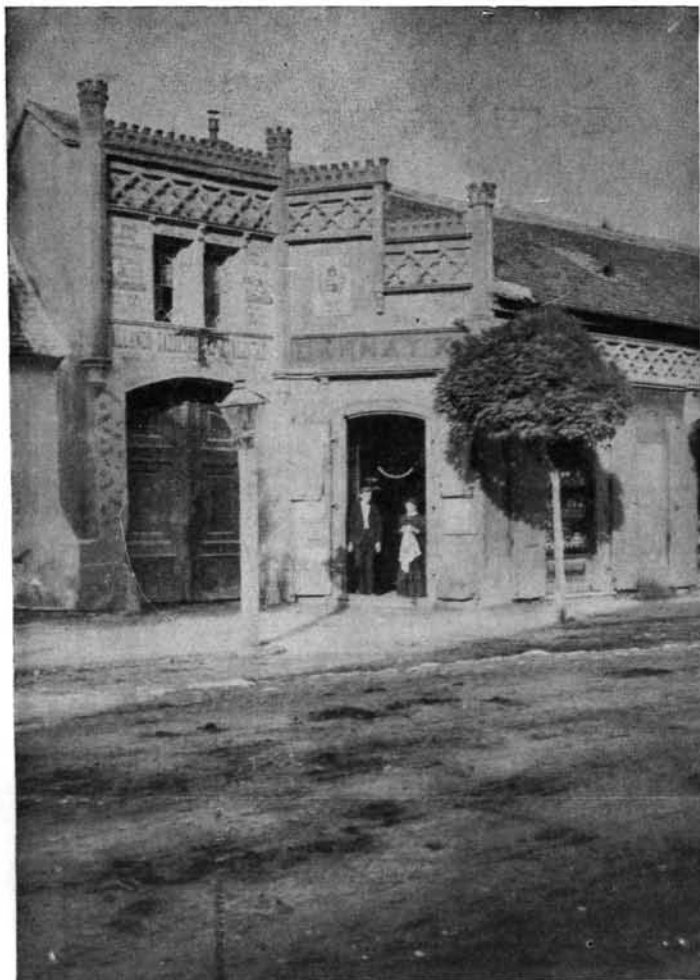
Élete: A sopronszentmártoni származású Darnay család Sümeg rangosabb polgárai közé tartozott. A családfő, Darnay Kajetán vaskereskedő, kisvárosi igényeket túlszárnyaló üzletében Zala és Veszprém megyék nagyrészének uradalmait, földműveseit látta el mezőgazdasági eszközökkel. A népes család 5-ik gyermekeként 1864. május 11-én született Darnay Kálmán.¹ Tanulmányait szülővárosában, Sümegen és a grazi kereskedelmi iskolában végezte, ezenkívül gyermekkorában szerzett beszédhibájának kiküszöbölése végett Budapesten, Bécsben és Berlinben gyógypedagógiai intézetek (Stottern-Institutok) tanfolyamait hallgatta. Éppen beszédhibája miatt lemond a vágyott tanári pályáról, s édesapja óhaját követve vaskereskedő lesz. Testvérei szintén vaskereskedők, így segédéveit ezek üzleteiben, Szegeden, Győrött, Kolozsvárott, Kaposváron töltötte. Huszonhárom éves korában, 1887-ben átveszi szülei sümegi vaskereskedését. Az üzlet vezetése mellett bekapcsolódik a kisváros, Sümeg és a vidék társadalmi életébe, 1899-ben feleségül veszi a földbirtokos Luiszer-család leányát, Karolinát. A házasságból két lány és két fiú született. (2. kép)

Gyűjtőtevékenységét — mint számtalan helyen maga is leírta — a smegi várban 1877 húsvétján lelt „reneszánsz díszes sarkantyú” indította el. Élete alkonyán így emlékezik vissza a gyermekkorra: „Em-

1. Darnay Kálmán (1864–1945)
1. Kálmán Darnay (1864–1945).
1. Kálmán Darnay (1864–1945).
1. Калман Дарнай (1864—1945).

pire íróasztalom rejtett fiókjai színültig telve voltak... nyílhegyekkel, ágyúgolyókkal, lándzsákkal, és egyéb középkori harci fegyverekkel. Íróasztalom fölött Rosty hagyatékából származó „mellvért”, ko-

vás fegyverek és Napóleon hadjáratából eredő egyéb harci eszközök díszlegetek. Gyűjtő szenvedélyem legfőképpen őrzött kincse, Kisfaludy Sándor család iratainak ágaskodó ember koponya volt, melyen a költő Lavater tanai szerint minden érzés helyét kijelölte.”

A régiséggyűjtemény különösen 1887 után, a vaskereskedés átvételével gyarapodott rendszeresebben. Csak ekkor, a bolt és a tudomány összekapcsolásából született meg a múzeum: a földművesek a számukra

3. Darnay Kálmán „Múzeumi lapja”
3. Museums-Nachrichtenblatt von Kálmán Darnay.
3. Le „journal du musée” de Kálmán Darnay.
3. „Музейный лист” Калмана Даани

2. Darnay Kálmán szülőháza, a Darnay-Múzeum első épülete.
2. Geburtshaus von Kálmán Darnay; das erste Gebäude des Darnay-Museums.
2. La maison natale de Kálmán Darnay, le premier édifice du Musée Darnay.
2. Родной дом Калмана Дарнай, первое здание Музея Дарнай

jelentéktelen régiségeket itt cserélik el kaszára, sarlóra, s a kereskedés jövedelméből telt az értékeesebb darabok megvételére is. Ennek szellemében Darnay újságot is szerkesztett. 1899-től megjelent a vaskereskedés fellendítését és a gyűjtemény növelését szolgáló 3000 példányos Házibarát, (3. kép) emellett pedig 1905—1914 között A Sümegi Darnay-Múzeum Ingyen Naptára, (4. kép) melyet a vasüzlettel kapcsolatos múzeum gyarapítói kaptak ajándékba.

A hatalmas gyűjtemény adminisztrálása egész embert kívánt. A kereskedői munkába belefáradt Darnay az üzlet vezetését másra bízta, s ő csak régészeti, irodalmi, múzeumi munkával foglalkozik. Mindez nem előzmény nélkül történt. A csabrendeki urnatemető ásátása révén kötött ismeretséget a kor kiváló szakembereivel: Pulszky Ferencsel, Rómer

Ingyen! Ingyen!

„HÁZIBARÁT”

DARNAY KÁLMÁN vas- és fűszerkereskedő KÖZHASZNU ÉRTESÍTŐJE.

IV. évfolyam, 3. szám. Süveg, 1903. a postabélyeg kella.

Hirek a muzeumból.

Kassa város H. Rákóczi Ferenc 200 éves jubileumára kiadást rendezett, melyen a múzeumnak is részt vett, egész külön termet szolgált Rákóczi közre vonatkozó 227 db. leginkább hadtörténeti emlékek. Így a múzeum október 1-éig, míg a tárgyak a kiállításra visszatérnek, hideg, de azért nyitva áll a nagyközönségnek meglekintésre.

Az elmúlt hónapban a múzeum nagyon sok szép és becses dologgal megrögzött és szives örömmel mondok köszönetet az alábbi listából olvasóimnak, kik adományokkal hozzájárultak a múzeum gyarapításához, fejlesztéséhez:

Heretény József földbírtokos, Vindornyalak: Egy óriási nagyságú remekművi telt pipát a XVIII. század elejéről, melyen Szigetvár ostroma, Zrínyi Miklós hősi kirohantása van megörökítve. E pipa a Rákóczi kiállításán van jelenleg. Ugyancsak ő ajándékozta a múzeumnak egy igen szép magyar csizmával ellátott telt pipát, 1848-ból. **Gaal Gaston** földbírtokos, Dombóvár: Fonyódi sírban felt 20 darab díszes telt, szobori Sökori bronz karperecsét. **Zsinyovszky Lajos** főbíró: 1 db XV. századból két kére való karolt, 1 db bronz karperecs, 1 db XVI. századból sarkantyút, 1 db honfoglalás kori sarputkót, 1 db ágyugolyót, 1 db XVI. századból vaskulcsot.

Rényi Ernő földbírtokos, Háló: 1 db XVII. századból díszített aranyozott mórnyi széklet bronzból, mely függőleges, vízszintesről, dejellett tartalmaz és uapóra is együttel, 1 db XVIII. századból dejellett és napóros, 1 db hollandi. által 1742-ben vert nagy bronz gulyarost. **Mári Teréz** úrnak, 1 db Zeigmond (ung.) király 1/2, tollfészt, 3 db Zeigmond ostágyaras, 1 db római ermet és 9 db különböző ezüstméret, **Nevai Sándor** háborúsester, Süveg: 20 darab régi hábitás mintái XVII—XVIII. századból, mely karuzon vitészek, közöttük dívatu aszony alakokat stb. ábrák. E gyűjtemény jelenleg a Kassai Rákóczi kiállításán van.

Szalay Ernő őrnagy, Fonyód: 1 db Hunyady korabeli, szokatlan nagy, s lovagtornákon használt sarkantyút. **Ferics N ur**, Kaposvár: 1 db kálygafőre írt régi festményekkel ellátott kály. **Corpus Comend** kálygafőre írt kötésben. **Kaszy János** Kaposvár: 1 db ezüstméretes órák hardczárt, 1 db szorostai botot a XVII. századból. **Darnay Béla**, Kaposvár: 1 db Hieronymus aranyat 1778-ból, 1 db 1848-iki magyar faliszu aranyat. **Bosz Mariak**, Enying: 1 db váruacsot, mely Török Bálint nevűbor fuzódle, 1 db Corpus Jurist, 2 db régi könyv. **Keller Ferenc** tanító, Lea. Némethfal: 1 db érdekes faragvány régi fonórokkát. **Jeschimistal** István, Süveg: 1848-iki szorosi használatilag Buzsói lajstromok. **Szegez Géza**, Vindornyalak: 1 db, csiszolt kőfejzet. **Kőszegvárosi** munkás. **Sedjentes Orbán**: 1 db kályga as. **met a kőszegvárosi Tálka** vészből. **Tzer Kálmán**, Baza: 1 db kálygafő, 1 db rémet a kőszegvárosi Tálka vészből. **Alföld György**, Csabrendek: 1 db rémet. **Csaba István**: 1 db lárvát azott. **Alföld György**, Csabrendek: 1 db helyen felt 1 db sarkantyút, 1 db lópalkót. **Szeké** Lajos piéblanos, Gyömrő: 1 db

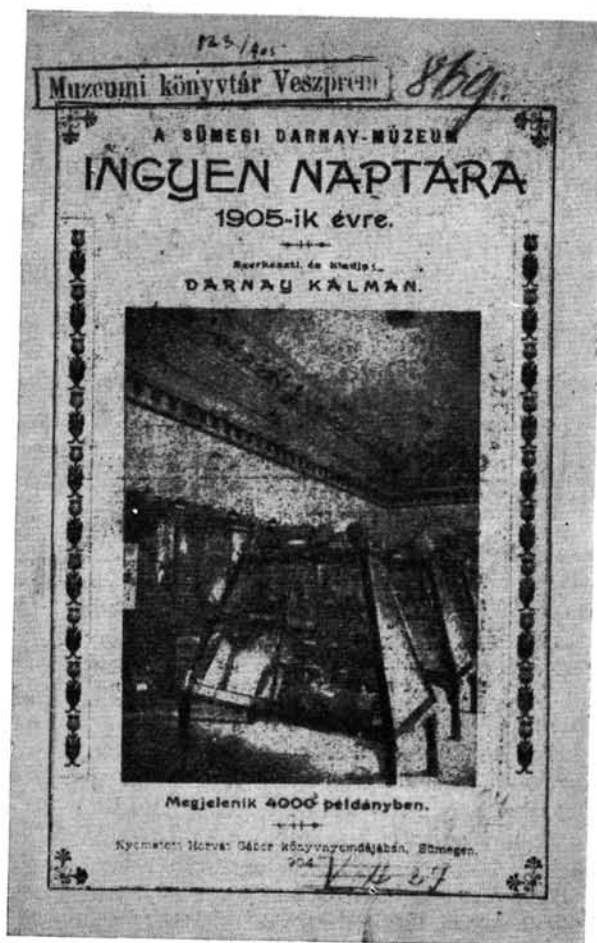

4. A sümegi Darnay-Múzeum „Ingyen Naptára”.
 4. Der kostenfreie Kalender des Darnay-Museum in Sümeg.
 4. Le “Calendrier Gratuit” du Musée Darnay de Sümeg.
 4. „Бесплатный календарь” шюмегского Музея Дарнай.

Flórisossal, Hampel Józseffel. Tőlük kapja az első ösztönzést, és szakmai segítséget. Römer 1886-ban így búcsúzik a fiatal Darnaytól: „Én távozom, Te lépsz fel és kövesd nyomdokaimat.” Különösen Hampel támogatását kell kiemelni, akinek élete végéig tartó barátsága tette Darnayt valóban szakemberré, segítette régészeti publikációinak megjelenését. 1889-ben résztvett az európai régészeti konferencián Berlinben s itt alapozta meg az évek során egyre gyarapodó külföldi kapcsolatait. Nagyon gyakran utazott Budapestre, a Magyar Nemzeti Múzeumba „múzeumi tanulmányi látogatásra.”

1890 óta tagja volt az Országos Régészeti és Embertani Társulat igazgató választmányának. 1927-ben Sümeg városa a múzeum fél évszázados jubileuma alkalmából díszpolgárrá választotta. Elnöke volt az 1841-ben Kisfaludy Sándor által alapított sümegi Kisfaludy Körnek és Színpártoló Egyesületnek. Tiszteletbeli tagjává választotta a győri Kisfaludy Kör, a Kisfaludy Irodalmi Társaság, a Dunántúli Írók és Művészek Társasága, a Balaton Társaság, a Balatoni Szövetség, a Magyar Néprajzi Társaság és még sok más egyesület, szövetség.

Az első állami elismerést Sümeg és környékének régészeti kutatásában elért eredményei hozták meg. 1895-ben a kormány megbízásából Dunántúl több helyén ő vezette a milleneumi ásatásokat, majd ezek sikeréért 1897-ben koronás arany érdemkereszttel tüntették ki. Ugyanakkor a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta Kisfaludy Sándornak a Darnay-család tulajdonát képező 3600 kötetes könyvtárát és családi iratait. Egy évtized múlva elhatározza, hogy több, mint húszesztendő gyűjtőmunkájának eredményét, a Darnay-Múzeumot is felajánlja az államnak. A vallás- és közoktatásügyi miniszter azzal az elvi kötéssel fogadja Darnay elhatározását, hogy a múzeum az Állami Darnay-Múzeum címet kapja, Darnay életében Sümegen marad, később pedig, ha ezt múzeális szempontok úgy kívánják, a teljes gyűjtemény a főfelügyelőség által meghatározandó helyre kerül. A szerződést 1909. nov. 9-én írták alá, majd 1912. szept. 20-án kelt 54.616/1912 sz. miniszteri rendelettel hagyták jóvá. A gyűjteményt Fraknói Vilmos, Szalay Imre és Mihálik József vették át. Nemes cselekedetéért 1910. szept. 14-én Darnay, mint az Állami Darnay-Múzeum igazgatója a királyi tanácsosi címet kapja meg.

A Múzeumi és Könyvtári Értesítőben így emlékeztek meg erről az eseményről: „E legmagasabb kitüntetés méltó jutalma annak a lankadást nem ismerő működésnek, amellyel Darnay Kálmán, a hazai régészet és közművelődés ügyét immár 33 éven át oly önzetlenül s annyi lelkesedéssel szolgálja.” A szerződés értelmében Darnaynak haláláig 3600 K évi állami múzeumigazgatói életjáradékot biztosítottak. Darnay és családja a vaskereskedést a szülői házzal együtt eladta s helyette megvette a helybeli gimnáziummal szemközti egyemeletes sarokházat, mely átalakítással együtt 85 000 aranykoronába került. A rossz karban levő épület múzeummá való átalakításához a minisztérium 24 000 K segéllyel járult hozzá.² (5. kép)

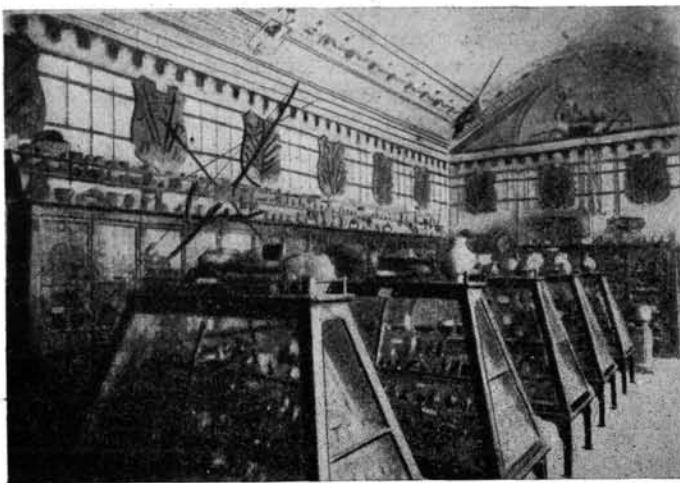
Az I. világháború és az utána következő infláció Darnayt anyagilag teljesen tönkretette. A miniszté-

5. Az Állami Darnay-Múzeum épülete
 5. Gebäude des Staatl. Darnay-Museums.
 5. L'édifice du Musée Darnay.
 5. Здание Государственного музея Дарнай.

rium rendkívüli segélyekkel, majd 1927 januárjától havi 400 P életjáradékkal biztosította a múzeumvezető munkáját. Elismerésképpen 1922-ben kormányfőtanácsosi címmel tüntetik ki.

A keszhelyi múzeumépület elkészültével (1928) a „Dunántúli Központi Múzeum” eszméjének megvalósítása érdekében s az 1909-ben megkötött szerződés értelmében a minisztérium a múzeum teljes anyagát a Kisfaludy-relikviák kivételével 1937 végén Keszthelyre szállíttatta. Ez lett egyben a gyűjtemény veszte is: a keszhelyi, a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum anyagával együtt a zalaegerszegi pályaudvaron 1945. márciusában szőnyegbombázás következtében elpusztult. Alapítója, létrehozója, szentmártoni Darnay Kálmán pár hónappal később, 1945. július 2-án, 81 éves korában meghalt.

Gyűjtőtevékenysége: A humán érdeklődésű Darnay régészeti, hadtörténeti, néprajzi, iparművészeti, numizmatikai és okmánygyűjtéssel foglalkozott, a természettudományt csak néhány őszállatcsont képviselte az őskori anyagban. A gyűjtemény nagyobb részét helyi vonatkozású anyagot ölelt fel, de országos viszonylatban is vásárolta a tárgyakat. Gyűjtőtevékenységének területe Zala, Veszprém és Somogy megyékre terjedt ki, mivel az említett megyékben, különösen Somogyban, a múzeumok létesítése csak a századforduló táján történt meg. (6. kép)

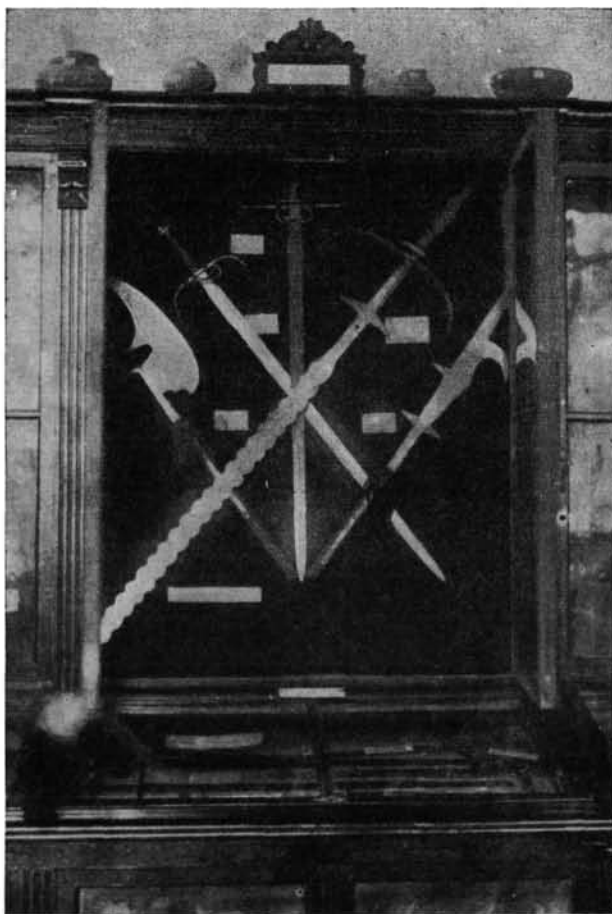
A régészeti anyag, bár nem egy darabja csak szórványlelet volt, a múzeumalapító ásatásai révén rendszeresen is gyarapodott. Első nagy ásatása a *csabrendeki hallstattkori* urnatemető feltárása, melyet 1882-ben kezdett meg, s még 1893-ban sem fejezte be.

Ezzel az ásatással teszi nevét mind hazánk, mind a külföld tudósai előtt ismertté. A kisebb leletmentésszerű feltárások után, melyeket az Archeológiai Értesítőben publikál, a *Somló-hegyi őskori telep* ásatása a következő nevezetesebb terepmunka. Jelentőségét az előkerült egyedi darabok, az ún. víz-hordó leány szobra, a bronzcisztaák, stb., a telep és a temető egysége adják meg még ma is. A leletanyag korban a neolitikumtól a késővaskorig végigkísérhető, s csak sajnálni tudjuk, hogy semmiféle ásatási felmérés nem maradt fenn. A keltakort kiváló darabokkal mutatta be a múzeum gyűjteménye. Ezek Csabrendekről, a tapolcai „avardomb”-ról, a Szentgrót-polgárvárosi ásatásokból származtak. A legnagyobb keltakori feltárás azonban a somogy megyei, Kaposvár melletti Szalacsán történt. A római korba is átnyúló életű oppidum több évig tartó kutatása alkalmával országosan is kiemelkedő, a pénzverőműhely szerszámkészletével pedig világhírű leletanyag került a sümegi múzeumba. Közlése az AÉ.

6. Részlet az Állami Darnay-Múzeumból. Régészeti gyűjtemény
 6. Ein Teil des Staatl. Darnay-Museums. Die archäologische Sammlung.
 6. Détail du Musée Darnay. Collection archéologique.
 6. Часть рственнГосуюого л и зева Дарнай. Археологическая коллекция.

7. Részlet az Állami Darnay-Múzeumból. Hadtörténeti gyűjtemény.
7. Ein Teil des Staatl. Darnay-Museums. Kriegsgeschichtliche Sammlung.
7. Détail du Musée Darnay. Collection d'histoire militaire.
7. Часть коллекции военной истории Государственного музея Дарнай.

8. Részlet az Állami Darnay-Múzeum hadtörténeti gyűjteményéből.

8. Ein Teil der kriegsgeschichtlichen Sammlung des Staatl. Darnay-Museums.

8. Détail du Musée Darnay. Collection d'histoire militaire.

8. Часть Государственного музея Дарнаи. Коллекция военной истории.

A hadtörténeti gyűjtemény a harci eszközök: kardok, csákányok, buzogányok, fejszék, nyílhegyek, zablák, kengyelek, sarkantyúk stb. fejlődését mutatta be a honfoglalás korától a 48-as szabadságharcig. (7—9. kép)

Az okmánygyűjtemény középkori okleveleken kívül a XVI. századtól számos jelentős államférfi, egyházfő, tudós és művész kéziratát tartalmazta.

A néprajzi gyűjteményben a sümegvidéki hímes halotti lepedőszélek, varrottások, pástorfaragások, mángorlók, borotvatartók, a Veszprém és Zala megyékkel kapcsolatos betyáremlékek, céhkorsók legszébb darabjai voltak megtalálhatók.

Az iparművészeti gyűjteménynek országosan is ismert darabjai voltak. A dunántúli kolostorok (főleg ferencrendiek) használatban nem levő miseruhái, kelyhei, ereklyetartói, füstölői, szenteltvíztartói, faszobrai gazdag sorozatban kerültek a Darnay-Múzeumba. A gyűjtemény másik értékes részlege a főleg dunántúli és kis részben felvidéki kerámiaüzemek, mint pl. Herend, Pápa, Városlőd, Tata Pécs és Holics kezdeti gyártmányait felölelő gazdag kerámiaanyaga volt. (10. kép)

Tudományos és szépirodalmi munkássága: Irodalmi tevékenysége bibliográfiájának alapján munkásságát két időszakra bonthatjuk fel, választóvonaluk az első világháború.

A világháború előtt figyelme főként a Kisfaludyak sümegi működése és a régészet felé fordult. 16 éves korában jelent meg első cikke a „Magyarország és Nagyvilág” hasábjain. Régészeti, kultúrhistoriai dolgozataival 1882—1913 között állandó munkatársa volt az Archeológiai Értesítőnek, s száznál több történeti s egyéb elbeszélését közölték a budapesti lapok, az Ország-Világ, a Vasárnapi Újság, a Magyar Salon, a Társaság, a Budapesti Hírlap, a Magyar ország, a Pesti Hírlap, a Magyarság, a Magyar Hírlap hasábjain. Természetesen a régészeti feltárások eredményeinek publikálása a legfontosabb: az A.É.-ben, a Zalai Közlönyben, a Történelem, Régészet és Néprajz-ban, a Magyar Salonban, a Zalavármegyei Évkönyvben, az Archeológiai Közleményekben, a Balatoni Múzeum Egylet Évkönyvében, a Mitteilungen

hasábjain kívül a múzeum kevésbé ismert Ingen Naptárában történt meg, az ugyanott talált római aranykincs darabjaival együtt.

A népvándorláskor szórványanyaga mellett (Kisköszeg, Sümeg) egyetlen jelentős feltárása a lesence-tomaji avar temető 108 sírja volt, melynek publikációja, bár elkészült, még sem jelent meg.

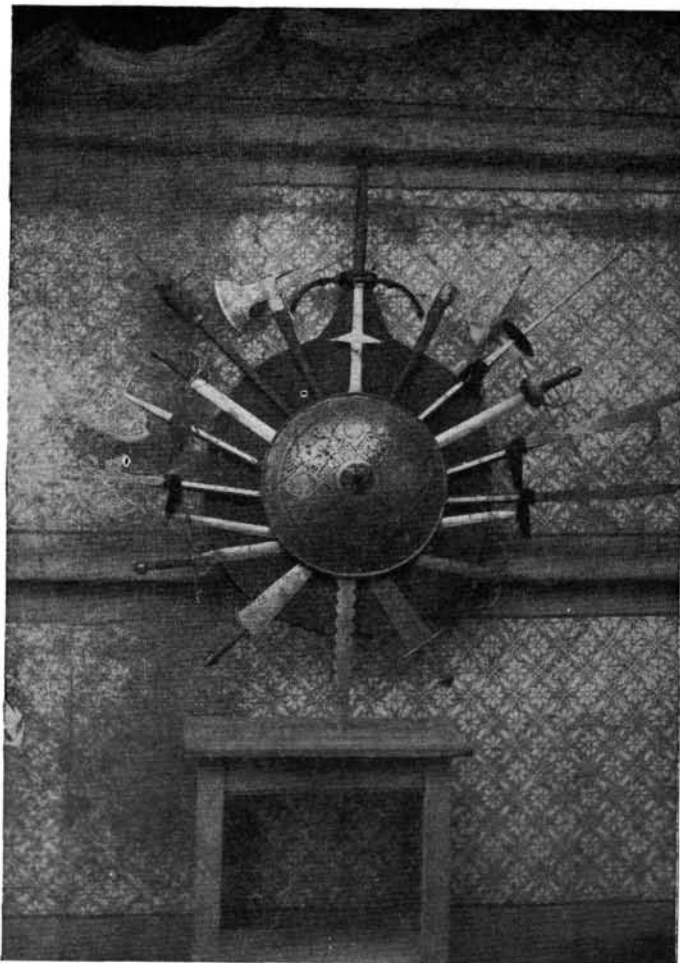
A honfoglaláskori leletek közül csak a nagykapornakit és a zalaszántóit közli, a többiről a múzeum leltárkönyvei tanúskodnak. Jelentősebb középkori ásatása nem volt, az egervári XIII. századi ezüstkincessel foglalkozó dolgozata kéziratban maradt.

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy régészeti eredményei ma is nélkülözhetetlenek Zala, Veszprém és Somogy megyék régészeti kutatása során. Fel kell hívnunk azonban a figyelmet az Állami Darnay-Múzeum eredeti leltárkönyveire, a bennük található feljegyzésekre, melyeket a kutatás sohasem vett figyelembe, pedig nélkülük a közölt leletanyag sem értékelhető biztonsággal.

9. Részlet az Állami Darnay-Múzeum hadtörténeti gyűjteményéből.
 9. Ein Teil der kriegsgeschichtlichen Sammlung des Staatl. Darnay-Museums.
 9. Détail de la collection d'histoire militaire du Musée Darnay.
 9. Часть коллекции военной истории Государственного музея Дарнаи.

der Anthropologischen Gesellschaftban, a Múzeumi és Könyvtári Értesítőben megjelent több mint hatvan cikke is bizonyítja. Nem elégszik meg azonban a tudósvilágnak adott jelentésekkel, mert mint gyakorlati szakember napról napra tapasztalja, hogy mennyi tudományos érték pusztul el nemtörődőség, tájékozatlanság révén. 1900-ban megjelenteti „Magyarország őskora” című kis könyvét, melyben nem a tudományág addigi ismereteinek összegezése a cél, hanem „csak az archeológiai tudomány mai színvonalán szűk keretben mozogva, fogja bemutatni az ősembert az ő kezdetleges kultúrájával. Nem is táplál nagyobb igényeket, minthogy eljusson az iskolák könyvtáraiba, hasznos olvasmányul szolgálva az ifjúságnak. Ne hiányozzék a falusi plébános, a kántor, a tanító, a jegyző, a földbirtokos, a gazdatiszt íróasztalán, mert tőlük nyerheti az első felvilágosítást... a szántó gyermek az ekéje által feltúrt kőbalta éléről, melyet eddig villámkőnek, Istennyilának nézve, babonás félelemmel rejtett el... Ha e kis füzetecske eljutva rendeltetési helyeire csak egyetlenegy őskori leletet is ment meg az elkallódástól, már bőven kárpótoltattam azért a fáradságért, mit tudományunk iránti lelkesedésből ezen kis mű megírására fordítottam.” A korabeli kritika is ezt a gyakorlati célt tartja a könyv erényének, mert pótolja Rómer 1866-ban megjelent, régen elfogyott Műrégészeti Kalauzát.

A népművelés — a tudós ismereteinek könnyen érthető módon, népszerű formában történő továbbadása — nem fejeződik be ezzel a könyvvel. Apró régészeti cikkeket, felhívásokat közöl a *Házibarában*, a Darnay-Múzeum ingyen-újságjában, majd a legjobb formát találja meg, a kalendáriumot, mint még a századforduló utáni idők parasztságának is legfontosabb olvasmányát. 1905—1914 között tíz alkalommal jelenteti meg a „*A Sümegi Darnay-Múzeum Ingyen Naptárát*”, melyben a naptár, a hetivásárok felsorolása és a hirdetések mellett a legnagyobb részt a múzeumról, a régészetről szóló cikkek foglalják el. Kedvenc alakja a valóságban is létező „Péter koma”, a múzeum mindenese, aki rokonának, a „Sógor”-nak és az érdeklődő parasztember típusát képviselő „Gazdá”-nak tréfás, párbeszédés formában

mondja el a múzeum tárgyainak történetét, előkerülését és korukat, aki borozgatás közben csepegteti a tudományt ismerősei fejébe.

Darnay azonban nemcsak a falusiakat szerette volna a múzeumügy szolgálatába állítani, az értelmiséget is meg akarta nyerni. Számukra az ismeretközlés új formáját választja: két legnagyobb ásatásának eredményeiről szépirodalmi regényt ír. Ő az első, aki ezen az úton jár, s a közönség érdeklődéssel olvasta a somlóhegyi ősember életét megelevenítő *Gisimárt*-t vagy a szalacsikai kelták pénzveréséről szóló *Tagisir*-t.

Gyermekkortól a sírig végigkísérő témája Kisfaludy Sándor élete volt. Először a költő levelezése közlétevéseiben segédkezik, majd a gyűjtemény gyarapodtával Darnay célja a Kisfaludyakra vonatkozó minden dokumentum megszerzése. A századforduló táján másodvirágzását élő Kisfaludy-kultusz egyik

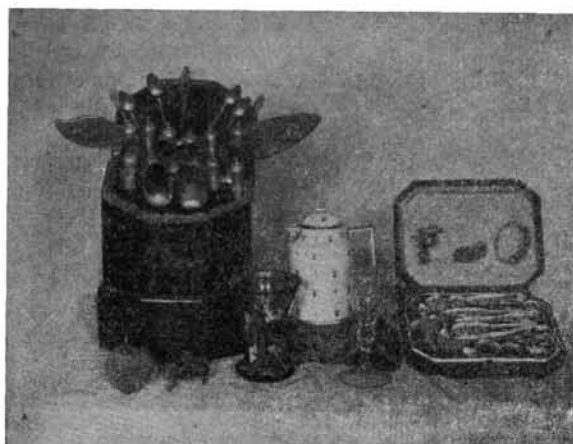

10. Részlet az Állami Darnay-Múzeum iparművészeti gyűjteményéből.
 10. Ein Teil der Kunstgewerbesammlung des Staatl. Darnay-Museums.
 10. Détail de la collection d'art décoratif du Musée Darnay.
 10. Часть коллекции прикладного искусства Государственного музея Дарнай.

legnagyobb támogatója, s neki köszönhetjük, hogy a Balatonvidéken Kisfaludy Sándor emléke ma is oly elevenen él. A költő alakja szövi át a *Kaszinózó táblabírák* adomaköteteit s életét a *Testőrszerelmek*, *Elkésztett csók* című történelmi korrajzaiban dolgozta fel.

Az I. világháborúval befejeződnek nagyszabású ásatásai, régészeti anyaggal foglalkozó feldolgozásai. A 60. évét átlépő Darnay eddig szerzett kultúrtörténeti kutatásainak anyagát szeretné közreadni, ezt jelzik regényei: a *Testőrszerelmek* (1926), a balatonmenti várak történetével foglalkozó *Bujdosó gyöngysor* (1928), a *Kaszinózó táblabírák* (1929). Regényeinek sikere ízes, színes, költői nyelvében rejlik. Történelmi regényében, a *Bujdosó gyöngysor*-ban figyelhetjük meg legjobban, hogy a korszak legismertebb historikusai közül éppen Takáts Sándor volt nagy hatással rá. Sajnálatos módon kéziratban maradt az 1935. év telén befejezett *Dunántúli várak és várkastélyok* c. munkája, melyben 300 illusztrációval 52 vár történetét dolgozta fel, művét egyetemi segédkönyvnek szánva.

A múzeum: A tárgyi anyag szaporodtával, annak befogadására Darnay vaskereskedésének nagytermét alakítja át múzeum céljaira. Ebben kap helyet a nagyobb részét régészeti, de iparművészeti, néprajzi és hadtörténeti anyagot is felölelő gyűjtemény. A múzeumnak erről az időszakáról keveset tudunk, csak fényképek tájékoztatására vagyunk utalva. Létesítése valószínűleg az 1887 utáni évek valamelyikében történt. A muzeális anyag minden zsúfoltság ellenére szakosított; a régészeti, a néprajzi, az iparművészeti gyűjteményágak mellett hadtörténeti, levéltári és Kisfaludy-relikvia osztályokkal is rendelkezett az első múzeum. (11. kép) Az állandóan növekedő anyag okozta helyhiányt 1908-ban, a múzeum állami tulajdonba kerülésével oldották meg a kisváros főterén álló emeletes sarokház megvásárlásával. Az épületbe 1909. április 1-én költöztek be, s ez-

11. Kisfaludy Sándor étkezlete, ezüstjei (A Darnay család magántulajdona)
 11. Das Besteck und Silbergegenstände von Sándor Kisfaludy (Privateigentum der Familie Darnay).
 11. Le service de table et l'argenterie de Sándor Kisfaludy (Propriété de la famille Darnay).
 11. Столовый прибор и серебряные посуды Шандора Киш-уфалди. (Частная собственность семьи Дарнай.)

12. Darnay Kálmán, múzeuma igazgatói irodájában
12. Kálmán Darnay. in der Direktionskanzlei seines Museums.
12. Kálmán Darnay dans le bureau du directeur du musée.
12. Калман Дарнай, в своей конторе директора музея.

után rendezték át, vették számba a gyűjteményt. Az új épület lépcsőházában és első termében az őskori gyűjtemény, a második teremben a hadtörténeti volt kiállítva. A harmadik terem a Kisfaludy-ereklyéket, a gazdag irodalomtörténeti és történelmi okmánygyűjteményt tartalmazta, míg a negyedikben néprajzi, az ötödikben iparművészeti, a nagy előcsarnokban az őslény- és kőüveggyűjteményt helyezték el. A számbavétel eredményét 1913-tól ismerjük: a gyűjtemény ekkor 17 823 darabból állt. 1915-ben az

osztályok darabszámát is közlik: a régiségtár 11 322, a néprajzi 1447, az iparművészeti 1018, a Kisfaludy s egyéb 4082, a múzeum összesen 18 118 darabot tartalmazott, míg a szakkönyvtár 249 kötet volt. (12. kép)

Az első világháború utáni infláció (1922) a múzeumot alapjaiban veszélyeztette. A múzeumigazgató kénytelen volt irnokát és hivatalsegédjét fizetés hiányában elbocsátani és a múzeumot bezárni. Ekkor vetődik fel a gondolat, hogy a múzeum régészeti

anyagát Keszthely kapja meg, míg a Sümegen maradó ipar- és képzőművészeti gyűjteményt országos jellegűvé fejlesztették. Ugyanakkor a veszprémi püspökség tulajdonát képező Kisfaludy-házban pedig a weimari Goethe-ház mintájára emlékmúzeumot szerettek volna berendezni. Mindez azonban terv maradt, mely a püspökségnek, a megyének és a kisváros előjáróságának ellenállása, nemtörődősége miatt megbukott. A kultuszminisztériumban ennek láttán érlelődő szándék 1937-ben valósult meg: az Állami Darnay-Múzeum őskori, hadtörténelmi, néprajzi és iparművészeti anyagát, kb. 20 000 leltározott tárgyat az év végén 154 ládába csomagolva két muzeológus (dr. Papp László és dr. Török Gyula) segítségével Keszthelyre szállítják és ott ismét beletárolják. A Sümegen maradt Kisfaludy emléktárgyakból és többezernyi okmányból, kéziratból az ismét átépített múzeumépületben 1938 tavaszán a két nagyteremben 15 tárlójával megnyílt az új kiállítás, a múzeum nevét *Kisfaludy-Múzeumra* változtatták. A kiállítás 1944-ig volt megtekinthető, akkor lebontották, és elcsomagolták. Darnay Kálmán halála után a

gyűjtemény új igazgatót kap Sabján János gimnáziumi igazgató személyében. Távozása után, a Petőfi Irodalmi Múzeum gondozásába került gyűjtemény 1950. máj. 1-én nyílt meg újra a nagyközönség előtt, *Kisfaludy Emlékmúzeum* néven új épületben, a költő szülőházában. Ismételt átrendezés, a tematika bővítése után is jórészt a Darnay gyűjtötte anyag alkotja ennek az egyre jobban látogatott kis múzeumnak kiállítási anyagát. Ehhez járul 1964 májusától a család birtokában fennmaradt tárgyakból egy teremben a Darnay Kálmán emlékkiállítás is. (13. kép)

*

Végezetül feltehetjük a kérdést: Hogyan gyűlt össze ez a hatalmas anyag, amely Dunántúlon mind mennyiségre, mind minőségre a legelső között volt az első világháború előtt? A választ maga Darnay személye adja meg: kevés gyűjtőt ismerünk, aki olyan szorgalommal, éleslátással, ügyességgel működött volna, mint ő. Ismeretségi körébe a minisztertől a földművesig, művésztől a tudósig mindenki beletar-

13. A Kisfaludy Sándor szülőházában létesített emlékmúzeum.
 13. Das Gedenkmuseum im Geburtshaus von Sándor Kisfaludy.
 13. Le Musée installé dans la maison natale de Sándor Kisfaludy.
 13. Музей-памятник, созданный в родном доме Шандора Кшфалуди.

tozott: mindenkit a múzeumügy szolgálatába igyekezett állítani. Önéletrajzában írja, hogy a múzeumi terület emberein kívül személyesen ismerte Jókait, Mikszáthot, Gárdonyit, Adyt, kiknek társaságában sok kellemes estét töltött a Kispipa vendéglőben, a Balatoni kávéházban. Legjobb barátai közé tartozott Eötvös Károly s nem egy levelet váltott Rippl-Rónai-val, Istók Jánossal, Kaffka Margittal. Sümegi lakása mindenki előtt nyitva állt, s íróink, festőink közül számosan töltöttek ott kellemes napokat. Csak egy jellemző példát emlíünk: a nagybányai festőiskolát Sümegre szerette volna telepíteni. Cikkein kívül, melyekben anyagi támogatást kért a megyétől, saját pénzén biztosította a festők ellátását a nyári idő-

szakra: 1925-ben a nagybányai csoport Sümegen dolgozik. Annak ellenére, hogy a megye a festőiskola gondolatát nem hagyja jóvá, baráti körének anyagi támogatásával megszervezi a további évekre is a sümegi művésztelepet, melynek emlékeztetője a résztvevők által kis vázlatokkal díszített, a sümegi múzeumba került palettagyűjtemény.

Tovább sorolhatnánk a példákat, de ez túlnőne a megemlékezés terjedelmén. Darnay Kálmán, az archeológus és gyűjtő életének, sokrétű munkásságának feldolgozása még a jövőre vár. Szükséges is, hiszen a többi között a dunántúli régészeti mozgalom egyik úttörőjéről van szó.³

Németh Péter

JEGYZETEK

- ¹ A Budapesti Közlöny 1884. június 1-i (123. sz.) számában megjelent közlemény szerint a király és a miniszterelnök megengedik, hogy Dorner Kajetán sümegi lakós, saját, valamint gyermekei vezetéknévét, a magyar nemesség épségben tartása mellett, *Darnay*-ra változtathassa át, és neki, valamint törvényes utódainak a „szentmártoni” előnevet adományozzák.
- ² Az államnak nem a teljes gyűjteményanyagot adták át. Tudomásunk szerint a Darnay-család magántulajdonában maradt a képgyűjtemény, a porcelángyűjtemény

(köztük több mint 500 szenteltvíztartó), régi címeres pohársorozat, régi bútorok. E gyűjtemény egy része ma özv. Tóth Károlyné, sz. Darnay Sarolta birtokában van.

³ A Darnay-életrajz összeállításához kiindulásként a sümegi Kisfaludy Emlékmúzeum adattárának Darnay-gyűjteményét használtuk fel. (Az anyag előkészítésében nyújtott segítségért Kovács J. Andrásnak ez úton is köszönetünket fejezzük ki.) A felhasznált anyagot 1. Függelék V–VI. sz. alatt.

FÜGGELÉK — ANHANG

Darnay Kálmán régészeti, néprajzi, szépirodalmi működésének bibliográfiája (1880–1942)

- AÉ. = Archeológiai Értesítő
 MKÉ. = Múzeumi és Könyvtári Értesítő
 SDMN. = A Sümegi Darnay-Múzeum Ingyen Naptára
 MAG. = Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft
 □ = képpel (mit Bild)
 = = ismertetés (Besprechung)

I. MÚZEUMI TERÜLET:

- 1891.
1. Egy magánmúzeum. *Magyar Salon*, XV. 242–256. □
1897.
  2. Egy magánmúzeum. *Gyűjtők Lapja*, II. 15.
1899.
  3. Házibarád. (1905-től a Darnay-Múzeum ingyen újságja) 1899–1910.
1900–1901.
  4. Múzeumból. *Házibarád*, II. 6–7. sz.
1902.
  5. Múzeumból. *Házibarád*, III. 1–4. sz.
1903.
  6. Hírek a múzeumból. *Házibarád*, IV. 1–4. sz.
1904.

7. Hírek a múzeumból. *Házibarád*, V. 1–4. sz.
1905–1914.
8. A Sümegi Darnay Múzeum Ingyen Naptára. (= SDMN.)
1905.
9. Hírek a múzeumból. *Házibarád*, VI. 1–4. sz.
10. A Darnay-Múzeum. *Vasárnapi Újság*, 343–347
11. Péter koma magyarázza a múzeumot. *SDMN.* 2–14
1906.
12. Jelentés a múzeumról. *SDMN.* 30–46
13. Péter koma őstemetőt talál. *SDMN.* 20–25 □
14. Hírek a múzeumból. *Házibarád*, VII. 3. sz.
1907.
15. Jelentés a múzeumról. *SDMN.* 3–20.
16. Hírek a múzeumból. *Házibarád*, VIII. 1–3. sz.
17. Péter koma magyarázza a múzeumot. *SDMN.* 40–45 □
1908.
18. Jelentés a múzeumról. *SDMN.* 40–53
19. Hírek a múzeumból. *Házibarád*, IX. 1–3. sz.
20. Péter koma a múzeumi utazásokról. *SDMN.* 4–17.
1909.
21. Múzeumi hírek. *SDMN.* 14–23 □
22. Hírek a múzeumból. *Házibarád*, X. 1–2. sz.
23. Péter koma a múzeumi utazásokról. *SDMN.* 4–13 □
1910.

24. Hírek a múzeumból. *Házibarád*, XI. 1. sz.
 25. Péter koma magyaráz az új múzeumban. *SDMN.* 4—10
 26. Vallomások. *Zalamegyei Almanach*, 72—81
 1911.
 27. Hírek a múzeumból. *SDMN.* 19—30
 28. Péter koma magyaráz a múzeumban. *SDMN.* 4—10
 1912.
 29. Hírek a múzeumból. *SDMN.* 29—36
 30. Péter koma magyaráz a múzeumban. *SDMN.* 4—16
 31. Válasz a „Zala” cikkére. (A Dunántúli Központi Múzeumi ügyében) *Zala*, ápr. 12.
 32. Véletlenségek a gyűjtés körül. *Gyűjtő*, 229—232
 33. Ügyeskedés a gyűjtés körül. *Gyűjtő*, 321—325
 1913.
 34. Hírek a múzeumból. *SDMN.* 20—25
 35. Péter koma magyaráz a múzeumban. *SDMN.* 4—20
 1914.
 36. Hírek a múzeumból. *SDMN.* 20—24
 37. Péter koma magyaráz a múzeumban. *SDMN.* 7—20 □
 1916.
 38. Visszaemlékezések. *Társaság*, III. 468—470
 1922.
 39. A sümegi múzeum. *Észak-Zala*, II. 11. sz.
 1923.
 40. Vallomások. *Zalai Évkönyv 1928. évre.* (Zalamegyei Almanach) 48—53
 1930.
 41. Sümegi Kalauz. Sümeg, 1930. 64. p. □
 1934.
 42. A sümegi múzeum kincsei. *Magyarország*, Jún. 17.
 1942.
 43. „Kisfaludy Múzeum” *Sümegi Szűz Mária képes nap-tára 1942. évre.* 40—42 □

II. RÉGÉSZET:

1882.
 44. Ukki lelet. *AE.* 58—59
 1884.
 45. Csabrendeki ásátás. *AE.* 227—232
 1887.
 46. Levele a csabrendeki leletekről. *AE.* 173—175 □
 1888.
 47. Újabb kutatásairól. *AE.* 61—62
 48. Tíz év régészeti kutatásaim Sümegh és vidékén. *Zalai Közöny*, 13. sz.
 1889.
 49. Zalamegyei bronz leletek. *AE.* 176—177; = Müller O. *MAG.* 1892. 72
 50. A sümegi etruszk bronz edényekről. *AE.* 258—253;
 = Müller O. *MAG.* 1892. 74
 51. Nyomok a dabroni urnatemetőből. *AE.* 352—353;
 = Müller O. *MAG.* 1892. 76
 52. Rézkori emlékekről Zala megyében. *AE.* 419—420;
 = Müller O. *MAG.* 1892. 78
 53. Etruszk bronzedények Zalában. *Történet, Régészet és Néprajz.* (A „Pécs” melléklapja.) I. 1. sz.
 54. Néhány szó Sümegh és vidékének őskoráról. *Történet, Régészet és Néprajz*, I. 9. sz.
 1890.
 55. Újabb adatok a csabrendeki urnatemetőhöz. *AE.* 167—168 □
 56. Somogy megyei leletek. *AE.* 446
 57. Népvándorlaskori temetkezések. *Magyar Salon*, 218—220
 1891.
 58. Sümegh vidéki leletekről. *AE.* 63—64
 59. Csabrendeki újabb urnatemető. *AE.* 172—173
 1893.
 60. Újabb leletek Csabrendek vidékéről. *AE.* 74—78
 61. A galamboki sírleletről. *AE.* 170—171 □
 1894.
 62. Tárkányi leletek. *AE.* 192
 1895.
 63. — Kleisl Károly—Szász Antal: Két Nagy-Somló mel-
 léki lelet a hallstatti korból. *AE.* 317—324 □
 1896.
 64. Szentgrót-polgárvárosi ásátás. *AE.* 127—132
 65. Vas- és zalamegyei régiségekről. *AE.* 254—255 □
 66. Sümeghvidéki leletekről. *AE.* 425—427
 67. Östörténeti kutatások Sümeg és vidékén. *Zalavárme-
 gyei Évkönyv a Mülléniumra*, Nagykanizsa, 70—78
 1897.
 68. Vízvezető ólomcső Brigetióból. *AE.* 96
 69. Kisapáti bronzkincs. *AE.* 116—127 □
 70. Sümeghvidéki leletekről. *AE.* 351—356 □
 71. Somogyi leletek. *AE.* 456
 72. Rezihegyi bronzlelet. *AE.* 456
 1899.
 73. A zalaszántói halmok és két magyar lovas sír. *AE.*
 277—280 □
 74. Sümegh és vidékének őskora. *Archeológiai Közlemé-
 nyek*, XXII. 5—85 □; = *AE.* 1900. 176; *Ország-Világ*
 1899. 678 □
 1900.
 75. Hadtörténelmi emlékekről Sümegen. *AE.* 406—409
 76. Magyarország őskora. Pozsony, 143 p.; = *AE.* 1900. 91;
 = *Ethnographia*, 1900. 168—171
 1901.
 77. Sümeghvidéki emlékek a régibb középkorból. *AE.* 176—
 182 □
 78. Sümegh és vidéke az őskorban. *Balaton Múzeum*
Egyesület Évkönyve, 1898—1901. 35—42 □
 79. Sümeghvidéki szkita leletről. *AE.* 369—372 □
 80. Népvándorlaskori arany ékszerek és egyéb sírleletek.
Balatonvidék, 18. sz. és *Tapolca és Vidéke*, 19—20 sz.
 81. A csabrendeki diadémáról. *AE.* 432—435 □
 1903.
 82. A dályai urnatemető. *AE.* 30—37
 1904.
 83. Bericht aus Sümegh. *MAG.* 57—60
 84. Somlyói leletekről a hallstatti korból. *AE.* 71—76 □
 85. Szentgrót-polgárvárosi régiségekről. *AE.* 177—178 □
 86. Régi ekék részei Sümeg vidékéről. *AE.* 196—198
 87. A kőszegi vasleletről. *AE.* 343—350 □
 1905.
 88. Szeghalmi ásátásról. *AE.* 66—70
 89. Badacsonyi lelet. *AE.* 96 □
 90. Fonyódi urnasírról. *AE.* 160—161 □
 1906.
 91. A lovasság felszerelésének története. *SDMN.* 4—12 □
 92. Kelta pénzverő és öntőműhely Szalacsán. *AE.* 416—
 433 □
 93. Kelta lovassírról. *AE.* 62—67 □
 1907.
 94. Kiskőszegi fibulák. *AE.* 187, 191 □
 95. Ezüstgyűrű a XIII. századból. *AE.* 96
 96. Nagykapornaki honfoglalaskori sírlelet. *AE.* 191
 1908.
 97. Kelta pénzverő és öntőműhely Szalacsán. *AE.* 137—
 148 □
 98. Hogyan tárjuk föl az őskori urnasírokat? *MKE.* 48—
 51 □
 99. A halom- és veremsírok föltárása. *MKE.* 142—145

- 1909.
100. Sírletekről a vaskorból. *AE.* 163—168
101. Kelta pénzverő és öntőműhely Szalacsckán. *AE.* 334—342
- 1910.
102. Hírek a múzeumból. *SDMN.* 17—24
103. Szalacsckai római leletek. *MKE.* 26—31, 163
104. Kelta pénzverő és öntőműhely Szalacsckán. *AE.* 130—140
105. Az uzsavölgyi bronzkincs. *AE.* 426—431
- 1911.
106. Újabb leletek a szalacsckai kelta pénzverő és öntőműhely területén. *AE.* 311—328
- 1912.
107. Tapasztalatok a veremsírok feltárása körül. *MKE.* 5—9
108. Leletek a szalacsckai barbár kelta pénzverő és öntőműhely területéről. *AE.* 155—168
- 1913.
109. Somlyói szobrocska a régibb vaskorból. Statuette de l'âge du fer à Somlyó. *AE.* 408—411, 471
110. Somogy vármegye őskora. *MVV.* (Somogy) Bp. é. n. 344—354
- 1927.
111. Halálra ítélték Somló várát. *Sümege és Szent-Grót,* 34. sz.
- 1928.
112. Bujdosó gyöngyosor. (A Balatonmenti várak történeti regénye.) Pantheon-kiadás. Bp. Magyar Írások.
- 1935.
113. Dunántúli várak és várkastélyok. (300 illusztrációval.) *Kézirat.*

III. IRODALOMTÖRTÉNET, SZÉPIRODALOM:

- 1880.
114. Döbrentey Gábor levele Kisfaludy Sándorhoz. *Magyarország és a Nagyvilág,* 30. sz.
115. Skublics Imre levele Kisfaludy Sándorhoz. *Magyarország és a Nagyvilág,* 33. sz.
116. Kisfaludy Sándor költeménye sajátkezű írásában. *Magyarország és a Nagyvilág,* 40. sz.
117. Sághy levelei Kisfaludy Sándorhoz. *Magyarország és a Nagyvilág,* 37. sz.
- 1890.
118. Kisfaludy Sándor mint fiziognomus. *Magyar Salon,* 654—655
- 1896.
119. Kisfaludy Sándor. *Zalavármegyei Évkönyv a Millénumra,* Nagykanizsa, 98—104 (megjelent a Zala c. hetilap karácsonyi mellékleteként is).
- 1905.
120. Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza síremléke Sümegen. *Vasárnapi Újság,* 343—347
121. Kisfaludy Sándor levele Nanicájához. *Uo.*
122. Kisfaludy Sándor életéből. *Uo.*
- 1912.
123. Apróságok (Zala megye három legnagyobb fiának: Deák Ferenc, Kisfaludy Sándor és gróf Festetics Györgynek életéből). *Zalamegyei Almanach 1912. évre,* 150—158
- 1913.
124. Gísimár. (Regény az őskorból.) Kaposvár. Somogyvármegyei Nyomda R. T. p. 160
- 1916.
125. Visszaemlékezések. (Kisfaludy Sándor vasúti élményeiről.) *Társaság,* III. 468—470

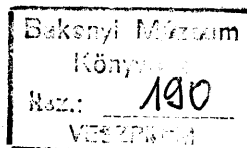
- 1921.
126. Kisfaludy Sándor keresztelője. *Észak-Zala,* I. 2—3. sz. és *Balaton Évkönyv,* 1921. 120—127
127. Tagisír. (Regény az őskorból.) (Bp.) Sacellary Pál: kiadása. é. n. p. 227
- 1922.
128. Kisfaludy Sándor. *Észak-Zala,* II. 39. sz.
129. Éjjeli zene. *Észak-Zala,* II. 39. sz.
- 1926.
130. Festetich Györgyöt megfosztják kamarási rangjától. *Magyarország,* febr. 14.
131. Testőrszerelmek. *Budapesti Hírlap,* XLVI. febr. 16—jún.
132. Testőrszerelmek. (Regényes korrajz Kisfaludy Sándor életéből.) Pantheon-kiadás, é. n. p. 295
133. Utcai kaszinózás. *Budapesti Hírlap,* XLV. febr. 11—XLVI. jan. 15.
134. Táblabírói világból. (Történeti tréfák.) *Pesti Hírlap,* 1926. júl. 25—1927. szept. 18.
- 1929.
135. Kaszinói táblabírák. Athenaeum. é. n. n. p. 437
- 1931.
136. Elkésett csók. Pantheon-kiadás, é. n. p. 302. Magyar Írások.
- 1932.
137. Kisfaludy, a színházigazgató. *Zalamegyei Újság,* XV. dec. 25.
- 1933.
138. Koccintgatás a Baglashegyen. *Zalamegyei Újság,* XVI. ápr. 16.

IV. EGYÉB:

139. A boszorkányvilágból. *Magyar Salon,* 1890. XXX. 104
140. A sümegi Kaszinó 50 éves története. *Sümege,* 1891.
141. Hévíz regéje. *Ország-Világ* 1897. 774—775
142. Néhány szó vidéki műtörténeti kiállításokról. *MKE.* 1912. 283—285
143. Festőművészek nyaraltatása. *Sümege és Szt. Grót,* 1925. 20. sz.
144. A magyar művészetért. *Napkelet,* III—1925. 207—208
145. Tájékoztató. (Az ezeréves Sümege nevezetességei.) *Sümege.* 1928.
146. II. Rákóczy Ferenc dunántúli hadainak zászlója. *Pesti Hírlap,* 1929. febr. 10.
147. Dunántúli betyártörténetek. *Dunántúli Szemle,* VII—1940. 440—443
148. A sümegi temető története. *Sümegi Szűz Mária képes naptára 1942. évre.* 66—67

V. DARNAY-ÉLETRAJZ:

149. —ay: szentmártoni Darnay Kálmán. *Ország-Világ,* 1897. 791
150. Z—GY—: Darnay Kálmán, Sümege. *Magyarország és Külföld,* II—1898. 9—11. sz.
151. Szinnyei J.: *Magyar Írók* II. k. 631
152. A *Pallas nagy lexikona* XVII. k. 348
153. Révai nagy lexikona V. k. 311
154. —y—d: Darnay Kálmán. *Észak-Zala,* II—1922. 43. sz.
155. Békássy Jenő: szentmártoni Darnay Kálmán, az Álami Darnay-Múzeum alapító igazgatója. *Zalavármegye feltámadása a Trianon után.* Bp. 1930. 404
156. Darnay Kálmán önéletrajza 1936-ból. özv. Tóth Károlyné (Sümege) tulajdona
157. Margittay Rikárd: Darnay Kálmán. *Balaton, tájak — emberek.* Bp. 1943. 265—269

158. Darnay Kálmán születésének 100. évfordulója alkalmából Simon István: Darnay Kálmán emlékezete. *Élet és Irodalom*, VIII. 19. sz. és
159. Fenyő István: Egy magyar mindentudó. *Kortárs*, VIII—1964. 8. sz. emlékeztek meg.

VI. DARNAY-MŰZEUM:

160. *Jelentés a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének ... évi működéséről*. 1902: 40; 1906: 25; 1908: 215—217; 1910: 29; 1911: 35—36; 1912: 34—35; 1913: 73—74
161. *Magyar Minerva* IV. 820; V. 554—555; VI. 585
162. Horváth Rezső: Egy megyénkbeli régész gyűjteményéről. 1892. (Újságcikk kefelevonat, a sümegi Kisfaludy-Emlékmúzeum Anyagtára. 269. ltsz.)
163. Eötvös Károly: A Darnay-gyűjtemény. *Utazás a Balaton körüll*. Bp. 1957. 581—595
164. A sümegi múzeum. *Egyetértés*, 1900. okt. 4.
165. Darnay-Múzeum. *Vasárnapi Újság*, 1905. 347—348
166. Eötvös Károly: A Darnay-gyűjtemény Sümegen. *Pesti Hírlap*, 1907. okt. 15—16.
167. Mihalik József: A sümegi Darnay-Múzeum. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*, 1912. 124—151 □
168. Peisner Ignác: A sümegi Darnay-Múzeum. *Neues Pester Journal*, 1912.
169. —: Bezárták a sümegi múzeumot. *Zalamegyei Újság*, V—1922. 78. sz.
170. A balatoni múzeum. *Eszak-Zala*, II—1922. 23. sz.
171. Ötven éves jubileum a múzeumban. *Sümeg és Szt. Grót*, 1926. 19. sz.
172. Az ötven-éves Darnay-Múzeum. *Toinal Világlapja*, 1927. ápr. 27. 18
173. Barbarits L.: Beszélgetés az ország „első sírásójával”. *Zalai Közöny*, 1934. ápr. 1.

(Megjegyezni kívánjuk, hogy bibliográfiai összeállításunkat nem tekintjük teljesnek. A lehetőségekhez képest igyekeztünk átnézni az összes számításba jöhető budapesti és zalamegyei újságot, azonban az utóbbiak különösen az 1918—1925 közötti időszakból meglehetősen hiányosak, még az Országos Széchényi Könyvtárban is. Ugyanakkor nem vettük fel összeállításunkba azokat a szépirodalmi munkákat, melyeknek irodalomtörténeti jelentősége nincs, illetve nem történeti, régészeti vagy irodalomtörténeti témákkal kapcsolatosak.)

PÓTLÁS

(A kézirat nyomdába adása után előkerült bibliográfiai adatok.)

- II.
1904.
174. Bericht über seine Sammlung. *Sitzungsbericht der Anthr. Gesellschaft in Wien*.
- III.
1925.
175. Kisfaludy ünnepségek a sümegi temetőben. (Kézirat a sümegi Kisfaludy Emlékmúzeum Adattárában) 1925. október.
1929.
176. Váratlan vendégek. *Sümeg és Szentgrót*, VII. 51. sz.
VI.
177. Hagyják itt a múzeumot! *Sümegi Újság*, IV—1922. 10. sz.
178. A sümegi Állami Darnay Múzeum sorsa. *Sümegi Újság*, IV—1922. 13. sz.
179. Berény László: Régi magyar műkincsek (Véletlen látogatás egy vidéki múzeumban). *Vasárnap*, XIV—1933. 19. sz. 365—368; 20. sz. 384—388; 21. sz. 404—405;

Erinnerung an Kálmán Darnay (1864—1945)

Wir gedenken der hundertsten Jahreswende der Geburt von Kálmán Darnay, Bahnbrecher der ungarischen Archäologie. An seinen Namen knüpft sich die Begründung des im zweiten Weltkrieg vernichteten, auch im Ausland wohl bekannten Staatlichen Darnay Museums in Sümeg. Von seinen bekanntesten Ausgrabungen sei hier die Erschließung des keltischen Oppidums und des „Münzorts“ in Szalacska erwähnt. Durch die Veröffentlichung der Funde der Hallstattgräberfelder von Csabrendek und Somló-Berg wurde ihm viel Anerkennung zuteil.

Verfasser beschreibt den Lebenslauf von Kálmán Darnay und macht seine archäologische und schriftstellerische Tätigkeit, ferner die archäologischen, ethnographischen, kriegsgeschichtlichen und archivarischen Sammlungen, sowie die Kunstgewerbesammlungen des Staatl. Darnay Museums bekannt. Schließlich wird das Repertorium der Arbeiten Kálmán Darnay's auf den Gebieten der Museologie, Archäologie und Belletristik vorgelegt.

Péter Németh

Kálmán Darnay (1864—1945)

L'auteur, dans son étude, commémore le centième anniversaire de la naissance de Kálmán Darnay, l'un des pionniers de l'archéologie hongroise. C'est à son nom que se rattache la création du „Musée Darnay“ de Sümeg connu aussi à l'étranger, qui fut détruit lors de la seconde guerre mondiale. L'une des fouilles les plus importantes exécutées sous sa direction était l'exploration de l'oppidum celtique de Szalacska et de son atelier monétaire. Sa publication sur les mobiliers funéraires des cimetières

hallstattiens de Csabrendek et de Somló-hegy lui ont valu des éloges internationales.

L'auteur fait connaître la vie et l'activité archéologique et littéraire de Kálmán Darnay, puis présente les collections archéologiques, ethnographiques, d'art décoratif, et d'histoire militaire, ainsi que les archives du Musée Darnay. Pour terminer, l'auteur donne une bibliographie des ouvrages et articles littéraires, archéologiques et muséologiques de Kálmán Darnay.

Péter Németh

ВОСПОМИНАНИЕ О КАЛМАНЕ ДАРНАИ

Очерк посвящен памяти и столетию рождения одного из пионеров венгерской археологии, Калмана Дарнаи. С его именем связано создание разрушенного во время второй мировой войны Государственного Музея им. Дарнаи в г. Шюмег, известного и за рубежом. К его наиболее известным раскопкам относится вскрытие кельтского укрепленного места с монеточеканочной мастерской около с. Салачка, а опубликованием материалов кладбищ галльштаттского периода в с. Чабрендек и на горе Шомло он достиг международного признания.

В данном очерке описывается жизнь, археологическая и литературная деятельность Калмана Дарнаи, затем показываются археологические, этнографические, архивные, военно-исторические собрания и коллекция прикладного искусства Государственного музея им. Дарнаи, и, наконец, в библиографии сообщаются труды Калмана Дарнаи в области музеологии, археологии и художественной литературы.

ПЕТЕР НЕМЕТ

Beszámoló a Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság 1963. év munkájáról

Igazgatóságunk történetében az 1963. esztendő volt az önálló szervezeti élet első teljes éve, hiszen a munkaterv kidolgozásától, az anyagi feltételek biztosításától kezdve az előkészítés és lebonyolítás valamennyi fázisát ránk bízta felettes szerveink. Az önálló működés természetesen sok hibalehetőséget is magában rejtett. Tapasztalataink ugyan már voltak az előző évről, de nem elegendők. Létszám tekintetében is számos nehézséggel kellett megküzdenünk. S a munkatársak gárdájának összekovácsolása annál nehezebb volt, minél több feladat elvégzése tornyosult előttünk. Teendőink nagy száma ugyanis csak kis mértékben tette lehetővé, hogy a Múzeumi Igazgatóság megalakulásával bekövetkezett mennyiségi fejlődést minőségileg is fejlesszük: a kívánatos új szemléletmódot gyakori megbeszélések, viták során kísérjük meg kialakítani.

Ettől eltekintve, az 1963. esztendőben a már említett számos, sürgető feladat elvégzésével mind tudományos, mind népművelő munkánk területén még a feszített munkaterv túlteljesítéséről is számot adhatunk. Ha a kollektív munka kívánatos tartalmi mélységéről, amint fentebb említettük, még nem is számolhatunk be a teljes elégedettség hangján, kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy legtöbb munkatársunk a maga helyén igen eredményesen végezte el a ráhárult, gyakran nem is könnyű feladatokat. A közös erőfeszítéssel végzett munkák, mint például a múzeumi szervezet tudományos és ismeretterjesztő kiadványainak megjelentetése, vagy a Bakonyi Múzeum új állandó kiállításának elkészülése, áthúzódtak az 1964. esztendőre, így a kollektív munka új formáinak életrevalóságát, a közös tervezés és kivitelezés sikerességét majd csak a következő esztendő tevékenységének elemzésekor lesz módunk e szempontokból értékelni.

A múzeumi szervezet tudományos és népművelési munkájában tehát 1963-ban elsősorban az egyszemélyi vezetés érvényesült, a kollektív öntevékenysége kibontakoztatása váratott magára. Ugyanígy kell megállapítanunk, hogy 1963 a szervezet gazdasági-adminisztratív gépezete számára is a kezds, az

önállóság tapasztalatszerző kísérleti éve volt. A tervezés és kivitelezés még nem állott egymással arányban. A kelletténél többször kellett a pénzügyi átcsoportosítás eszközéhez nyúlnunk, hogy a múzeumi munka követelményeit s egyúttal az okszerű gazdálkodás előírásait összeegyeztethessük. Kisebb-nagyobb nehézkesség volt tapasztalható az ügyintézés menetében is. Azonban, mint azt a pénzügyi szervek részéről lefolytatott többszöri vizsgálat bizonyította, az év végére már kialakult az ezután is követendő gyakorlat s tisztázódtak az elvi szempontok. Így gazdasági-adminisztratív területen dolgozó munkatársaink tevékenységét is egyértelműen jónak, eredményesnek kell mondanunk s ebben a véleményünkben, csakúgy mint a tudományos-népművelő tevékenység értékelésében, felsőbb szerveink is egyetértenek velünk.

Részletes beszámolómat az 1963. évre kidolgozott munkaterv tagolásának figyelembevételével adjuk. A munkaterv a központi irányítószerv feladatai, kiemelt fontosságú munkák után a Bakonyi, majd a Balatoni Múzeum részletes tevékenységét tárgyalta (gyűjtés, nyilvántartás, tudományos és népművelési munka felosztásban). Végül külön-külön dolgoztuk ki az egyes emlékmúzeumok, kiállítóhelyek programját. Beszámolóinkban a fentiekén kívül a külső, csak szakmai felügyeletünk alá tartozó muzeális gyűjteményekkel kapcsolatos tevékenységünkről is számot adunk, majd végül a fontosabb statisztikai-létszám- adatok táblázatait közöljük.

I.

Az Igazgatóság hatékony irányító, koordináló tevékenységének egyik legfontosabb feltétele egyrészt a szervezet valamennyi egységének állapotáról, helyzetéről való állandó tájékozottság, másrészt a határozott és tervszerű intézkedések végrehajtása, az azokban érintett munkatársak előzetes tájékoztatása és véleményük meghallgatása után. Ebből a célból egyrészt az egyes múzeumoktól havonként rövid, az eltelt időszak fontosabb eseményeit összefoglaló je-

lentéseket kértünk, másrészt értekezleteket szerveztünk. A keszthelyi és veszprémi múzeumok tudományos munkatársai aránylag ritkán találkoztak, az 1962. évi munka kiértékelése és az 1963. évi jóváhagyott terv megtárgyalása az év elején tartott értekezletnek volt tárgya. Majd az év végén az 1963. évi munkateljesítés és a következő év terve került megvitatásra. Mindkét alkalommal jelen voltak értekezletünkön a Múzeumi Főosztály, illetőleg a Megyei Tanács képviselői (így a többi között a Főosztály vezetője és a Végrehajtóbizottság elnökhelyettese is). Az 1963-ban még mindössze öt tudományos munkatársra szorítkozó kutatógárda a szervezet működésével kapcsolatos elvi-tudományos jelentőségű problémákat részletesebben még nem vitatta meg, ugyanígy nem bocsátkoztunk az egyes munkatársak szakmai tevékenységének vizsgálatába sem. Azt azonban, hogy mindezt szükség van, a kis kollektíva tagjai is érezték s a tudományos munkatársak létszámának növekedése 1964-ben az ilyen irányú igények kielégítését automatikusan is szükségessé tette.

Többször sor került az Igazgatóság tevékenységének külső szervek közreműködésével történő megvitatására. Így 1963 januárjában az MSZMP megyei agit.-prop. osztálya mellett működő kulturális bizottság megtárgyalta a megyei múzeumigazgató „Múzeumaink szerepe és tevékenysége népművelési célkitűzéseink megvalósításában” c. referátumát (közvetéve a Múzeumi Közlemények 1963. évi 1. száma 35—46. o.). Az Országos Múzeumvezetői Konferencián ugyanazon év decemberében ugyanő korreferátumot tartott a helytörténeti kutatás múzeumi vonatkozásairól. Járási, városi és községi tanácsok napirendjén az év folyamán többször szerepelt a helyi múzeum ügye (így Pápán, Tapolcán, Várpalotán, Veszprémben, Sümegen).

Többször volt alkalmunk viszont az egyes múzeumok gondnokainak, szolgálatvezető teremőreinek összehívására s a kismúzeumok működésével kapcsolatos problémák megtárgyalására.

Az egyes múzeumokba történt helyszíni kiszállások az Igazgatóság központja részéről ugyanis, közlekedési eszköz hiányában, csak negyedévenként egyszer voltak foganatosíthatók, esetenként még annyiszor sem.

Ezeket a megbeszéléseket a hatékony népművelési munka eszközeiről (propaganda, tárlatvezetés stb.), továbbá a gazdasági jellegű problémákról esett szó. Feltétlenül eredményesek voltak ezek az összejövetelek, ami a színvonalasabb népművelési munkában is megmutatkozott, de abban is, hogy mind kevesebb nehézség merült fel adminisztrációs-gazdasági vonalon. Az októberi Múzeumi Hónap alkal-

mával volt először módunk eredményesen dolgozó munkatársainkat megjutalmazni az Igazgatóság jutalmazási alapjából.

Mint utaltunk rá, a költségvetési előirányzat egyes tételeinél a kívánatosnál többször kényszerültünk címmódosítások, hitelátcsoportosítások engedélyeztetésére. Ez a tervszerű gazdálkodást esetenként zavarta, azonban a gazdasági részleg jó munkáját sok tény bizonyítja. Így az, hogy a kétmillió költséget s azon túl a több mint 300 000 Ft-os póthitelösszeg, továbbá 200 000 Ft-ot meghaladó külső támogatás, összesen 2 531 000 Ft felhasználása jelentős hibák nélkül, előírászerűen megtörtént. Ezen belül például félmillió épületfelújítási hitel felhasználása hét múzeumunk kisebb-nagyobb alakítása, tatarozása céljára 1963 augusztusában 90%-ban megtörtént. Megfelelően s az újabb tapasztalatok figyelembevételével történt az 1964. évi költségvetési előirányzat kidolgozása is, amely végül 2 591 000 Ft-os végösszeggel került jóváhagyásra. (Ez az előző évi előirányzatot több mint 30, az 1962. évit több mint 100%-kal haladja meg.)

Tetemes munkát jelentett az év első felében a korábban nem mindenütt megfelelően vezetett álló- és fogyóeszközléltár teljesen új alapokra helyezett felvétele is. Sok helyen a múzeumi ingatlanok sem voltak telekkönyvileg tisztázva, különösen a kismúzeumok esetében s a Balatoni Intéző Bizottság által használatunkba átadott tihanyi ingatlanoknál. Ez a munka még 1964-re is áthúzódott.

Még a vártnál is nagyobbra nőtt az Igazgatóság ügyiratkezelése. A négyezernél több ügyirat s általában az adminisztráció követelően felvetette főfoglalkozású adminisztrátor beállítását, amire 1964-ben lehetőségünk is nyílt. Ugyanígy szükséges volt részfoglalkozású munkaerővel a bérszámfejtés, illetőleg az anyagnyilvántartás feladatait a két főfoglalkozású gazdasági munkaerő válláról levenni. Az év végén az Igazgatóság soronkívül, a feladatok nagyságát méltányoló elbírálás alapján egy Skoda-furgon gépkocsit kapott, melynek üzembehelyezése azonban csak 1964 januárjában történt meg.

Itt említjük meg, hogy jelentős munkát jelentett a múzeumi szervezet belépődíjakból, kiadvány-, levelezőlap árusításból és egyéb térítésekkel összetevődő bevételének adminisztrálása is, hiszen ez az összeg meghaladta a 300 000 Ft-ot.

Az első, teljesen önállóan irányított gazdasági év erősen központi irányításra épült. Elvünk, nemcsak a pénzügyi tevékenység vonalán, az volt, hogy a lehetőségek kitapasztalása, de a feladatok mértéke is csak centralizált vezetés mellett végezhető el. A további években fokozatosan kívánjuk, már a feladatok és lehetőségek minden munkatársunk által meg-

1. Múzeumok, kiállítóhelyek Veszprém megyében (1963. évi állapot).

1. Museen und Ausstellungsstätten im Komitat Veszprém (Zustand im J. 1963).

1. Musées salles d'exposition au département de Veszprém (Situation en 1963.)

1. Мuzeи, места для выставки в комитате Веспрем, положение 1963 года.

ismert menetének tudatában, valamennyi múzeumi egységünknek a szükséges önállóságot megadni. (1. kép.)

II.

Igazgatóságunk 1963. évi munkatervében az alábbi feladatok előkészítése, illetőleg elvégzése szerepelt kiemelt fontossággal:

1. A keszthelyi múzeum ásatásainak lebonyolítása, az 1964-re tervezett új kiállítás megrendezésének előkészítéseként.

2. „A Bakony természeti képe” c. tudományos kutató-, gyűjtőmunka kielégítő megszervezése.

3. A múzeumi szervezet első tudományos kiadványának összeállítása.

4. A Veszprémi múzeum állandó kiállításainak teljes átrendezése.

5. A keszthelyi múzeum új kiállítási forgatókönyvének elkészítése.

6. Az emlékmúzeumok és kiállítóhelyek 1962-ben megindult felújítómunkájának folytatása.

7. A keszthelyi és veszprémi múzeum néprajzi és iparművészeti gyűjteményanyagának tervszerű gyarapítása.

Az egyes múzeumok részletjelentéseiben bővebben ismertetjük a többi között e kiemelt fontosságú teendők megvalósítása során elért eredményeinket. Általánosságban megjegyezhetjük azonban, hogy teljesítésük részben külső, részben belső okok következtében nem volt 100%-os. A keszthelyi múzeum jelentős anyagi erőforrásokkal támogatva három fontos ásatását (Fenekpuszta, Gyenesdiás, Salföld) lebonyolította. A természettudományi kutatómunka beindítása és ezévi lebonyolítása a várakozásnak megfelelően sikeresnek mondható.

„A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei” c. kiadványunk 24 tanulmányát sajtó alá rendeztük.

A nyilvántartás-raktározás tekintetében jelentős volt a veszprémi múzeum új raktárának megépítése és a még leltározatlan régészeti anyag beletárolása.

A veszprémi múzeum új állandó kiállításának rendezése azonban, bár az előkészítő munkák határidőre befejeződtek, mégis csak felerészben valósult meg, egyrészt a rendezőcsoport kései munkakezdése, másrészt a rendezés során felmerült nehézségek miatt.

A keszthelyi múzeum új állandó kiállításának forgatókönyve elkészült ugyan, azonban nem nyert jóváhagyást. Átdolgozása már a következő évre nyúlt át.

Az emlékmúzeumok, kiállítóhelyek közül a balatonfüredi múzeum épülete teljes felújításra került, Pápán a dísztermek helyrehozatala folytatódott, Sümegyen és Badacsonyan részleges átalakítást, felújítást

végeztünk. Teljesen újjárendeztük, illetőleg újonnan nyitottuk meg 1963 folyamán a pápai, gyenesdiási, várpalotai és zalavári kiállítóhelyek állandó kiállításait.

A két múzeum iparművészeti és néprajzi gyűjteményanyagának hosszabb ideje már elhanyagolt gyarapítási akcióját nem koronázta siker, egyrészt az aránylag csekély összegű vásárlási keret, másrészt megfelelő szakember hiánya miatt.

A továbbiakban az egyes múzeumok részletes munkajelentését ismertetjük és értékeljük.

III.

A Bakonyi Múzeum munkatervének összeállításánál utaltunk arra, hogy a most már a múzeumi szervezet irányító tevékenységével is megnövelt feladatok a jelenlegi három tudományos munkaerővel nem láthatók el tökéletesen. Meg kell azonban említenünk, hogy az évek óta már rendszeresen múzeumunkban dolgozó muzeológushallgatók, főleg a nyári időszakban igen jelentős segítséget jelentettek. Közreműködésük nélkül az égető és sürgős munkák elvégzése nem sikerült volna. Négy egyetemi hallgató, továbbá 2—3 más külső munkatárs bevonásával sikerült a leletmentések lebonyolítása, a raktár átköltöztetése és a régészeti leletanyag leltározatlan részének nyilvántartásbavétele.

1. Gyűjteménygyarapítás

a) Két tervátdolgozásunk közül a nagyvázsonyi középkori telepfeltárás a megyei múzeumigazgató nagyméretű másirányú elfoglaltsága miatt elmaradt. Folytatott viszont a túskevári római telep feltárását Kiss Ákos irányításával.

Terven felül megkezdtük viszont a felsőörsi románkori templom belső szintkutatását, az Országos Műemléki Felügyelőség megbízásából, ez a munka 1964-ben is folytatódik (Éri István).

Múzeumunk gyűjtőterületén más intézmények régészeti öt helyen folytattak tervátdolgozást: Nováki Gyula Bakonykoppány—Keselőhegyen (őskori és koraközépkori földvár); Török Gyula Halimbán (avartemető); Czeglédy Ilona Berhidán és Balatonfűzfő—Mámapusztán (középkori templom, illetőleg templomrom feltárása, szintkutatása); Bóna István Várpalotán (longobárd temető — koraközépkori lakóházak) dolgozott.

Jelentős a hosszabb-rövidebb ideig tartó leletmentések száma. Hajmáskéren őskori putrilakás nyomait észleltük, Románról 232 darabos későbronzkori depóleletet, Nagydémről a múlt század végén elő-

került bronzkori depólelet további darabjait gyűjtöttük be. Külsővaton mélyszántással csaknem teljesen tönkretett őskori-római-középkori lelőhelykomplexumot vizsgáltunk meg, Balatonfüreden egy római temető három sírját tártuk fel, Várpalotán a gimnázium építése során bolygatott avar temető további 15 sírját mentettük meg. Berhidán őskori, mészbetétes edényeket, ugyanitt egy 107 darabos középkori, Ósín 243 db-os kuruckori éremleletet gyűjtöttünk be. Viden koravaskori temetőt, Pápa—Öreghegyen avar temetőt, Kádártán az itteni longobárd temető további egy sírját mentettük meg. Folytatódott a Balatonfűzfő—Szalmássy telepi avartemető veszélyeztetett részének mentése (8 sír), Veszprémből, Ósküről, Csetényből, Jásdról és Várpalotáról igen értékes román kori és gótikus kőfaragványokat gyűjtöttünk be, Balatonszöllősről egy szétdúlt avar kori temető néhány jelentős darabját szereztük meg a múzeum számára.

Tervszerűen felül kívántuk vizsgálni a megyében meglévő kisebb régészeti tárgyakat is tartalmazó szakköri, iskolai gyűjteményeket. 1963-ban a külsővati és a hárskúti gyűjteményt vizsgáltuk meg, az utóbbit a lelőhelyekre vonatkozó feljegyzésekkel együtt a Bakonyi Múzeumba szállítottuk.

A régészeti topográfia előkészítő munkálatai során a veszprémi, pápai és a zirci járások területén folyt terepbejárás kb. 20 község területén.

b) A néprajzi gyűjtemény csak néhány jelentősebb tárggyal gyarapodott (taliándörögdi olajütő, a szentjakabfai olajütő makettje s jelenkori népművészeti faragások). Ezenkívül egy sümegi faragómester műhelyének felszerelését vásároltuk meg, „A Bakony erdeinek haszna” című tematikus állandó kiállítás-részünk gazdagítása érdekében. Kísérleteket tettünk az 1742-ből származó szentjakabfai igen értékes együttest képviselő olajütőmalom megvásárlására, ez azonban egyelőre nem járt sikerrel.

c) Említettük már, hogy az ipar- és képzőművészeti gyűjtemény gyarapodása nem volt számottevő. A rendelkezésre álló keretből a múzeum Csikász-féle gipszszoborgyűjteményének a háború utáni időszakban csupán megrongálódott egyes darabjait, továbbá XVIII. századi értékes bútoraink némelyikét restauráltattuk. Mindkét anyag 1964-ben kiállításra kerül, az állagmegóváción kívül ez is indokolta rendbehozatalukat. Tervbevéttük, hogy a herendi porcelángyár és az ajkai üvegyár termékeit rendszeresen, kötelempéldány rendszerrel begyűjtjük. Erre azonban az említett gyárak főhatósága nem adott engedélyt.

d) A természettudományi gyűjtés elsősorban „A Bakony természeti képe” c. kutatási program keretében folyt. A részvevők aktivitására jellemző, hogy a tervezett 50 tudományos munkatárs helyett 70 fő

kapcsolódott be a munkába. A kutatás eszmei eredményeit nem is említve, a múzeum természettudományi gyűjteménye több értékes anyagcsoporttal, kb. 1000—1200 darabbal gyarapodott (kövületek, csigák, lepkék, madarak és kisemlősök).

Papp Jenő a kutatóprogram irányításán túl végezte egyéni tervmunkáit, ennek során elsősorban ez eddig általa még nem ismert területeit kereste fel a Bakonyban.

e) Miután a legújabb kori történész beállítására státus hiányában mód nem volt, e gyűjteményrészleg gyarapítása továbbra is szórványosan tervszerűtlenül folyt (sporttörténeti emlékek stb.).

A Bakonyi Múzeum 1963-ban 1773 egyedileg számbavehető tárggyal gyarapodott.

2. Nyilvántartás, raktározás

a) Múzeumunkban tervszerűen folytattuk új, korszerű raktárak kialakítását és berendezését. Megépítettük a II. emeleti ún. képtári, magas teremben a jobb térkihasználást lehetővé tevő galériát. A raktár új helyiségbe való átköltöztetése (kb. 40 000 tárgy megmozgatása, polcok átépítése stb.) saját erőnkől bonyolódott le. A nagyobb alapterület lehetővé tette az I. emeleti tanulmányi raktár ide helyezését is. A nyitott polcon elhelyezett kisebb méretű tárgyakat (régészeti, néprajzi, iparművészeti anyag) dobozoltuk.

Miután az épület alagsorában a talajvíz miatt raktározásra alkalmatlan egyik nagyobb helyiséget megszüntettük s egy részét szigeteltük, végre sikerült a múzeum 28 000 darabot számláló geológiai gyűjteményét megfelelő modern szekrényekben elhelyezni. Ugyancsak az alagsorban a kőtári, antropológiai s mozaik-gyűjteményünk elhelyezésére megfelelő helyiségeket választottunk le, illetőleg polcozatot építettünk.

Itt említjük meg, hogy az elmúlt esztendőben megkezdett műhelyfelújítást is befejeztük. Így viszonylag modern berendezést kapott a restaurátorműhely (laboratóriummá való fejlesztés szándékával), modernizáltuk a fotólaboratóriumot, asztalosműhelyt, tusolót rendeztünk be.

b) Az átépítés és a raktárköltöztetés igen sok munkát követelt. Mindemellett azonban a nyilvántartás munkáját is végeztük, erősebb ütemben a tavalyinál. A már említett, 1773 ez évben gyűjtött és be is leltározott tárgy mellett további 7737 darabot leltározunk, túlnyomórészt a régészeti gyűjteményből. A korábbi években a Bakonyi Múzeum régi régészeti gyűjteményéből becslés szerint kb. 1—2000 leltározatlan tárggyal számoltunk. Végül is a régi anyag beletározása több mint 6000 tárgyat érintett, ehhez já-

rult még a Nagyvázsony—csepelyi falu ásatás anyagának az előző évről hátramaradt része s más kisebb, a korábbi években múzeumba került leletegyüttesek. Míg a régészeti gyűjteményben úgyszólván teljesen befejeztük, az iparművészeti gyűjteményben lassúbb tempóban, csak folytattuk a leltározást, azonban a törzsanyag sem ebben, sem a képzőművészeti gyűjteményrészlegben nem mondható teljesen beletárolt. A néprajzi, természettudományi, numizmatikai gyűjtemény folyamatos gyarapodása természetesen leltározásra került. A természettudományi gyűjtemény csak szekrénykataszteres nyilvántartásban szereplő rovargyűjteménye a preparátor munkábaállításával s a gyűjtés intenzívebbé válásával 1963-ban több mint 10 000-rel nőtt.

Tovább folytattuk a revíziós munkáit, főleg a régészeti és a természettudományi gyűjteményrészlegben. A 82 000 db-os, beletárolt gyűjteményből 50 000 db revíziózott.

1963-ban 10 000 régészeti és 500 néprajzi karton készült. A régészeti gyűjtemény úgyszólván 100%-osan kartonozottnak vehető, hasonlóképpen a geológiai gyűjteményrészleg is, így a jövőben a néprajzi, ipar- és képzőművészeti gyűjtemény kartonozásának befejeződése után a nyilvántartás naprakész állapotba hozható. Folyamatosan végezzük a régészeti gyűjtemény tárgyainak fényképekkel történő ellátását is.

Adattárunk kezelése csak a régészeti topográfia kutatásainak megkönnyítése érdekében végzett rajz-, feljegyzés s más dokumentációs anyag rendezésében nyilvánul meg. A fotótár fejlesztése, nyilvántartási munkák végzése az előző évi ütemben folyik. (1300 új felvétel s csaknem ugyanennyi beletárolása.) A könyvtár helyzetén alapvetően, megfelelő személy hiányában, 1963-ban sem tudtunk segíteni, gyarapodása a szokásos ütemben folyt.

3. Tudományos munka

a) Elkészült, részben külső munkatársak bevonásával, a Bakonyi Múzeum új régészeti, néprajzi kiállításának forgatókönyve. Az egyeztetést, összehangolást, tématerv kidolgozását Éri István végezte.

A keszthelyi Balatoni Múzeum új állandó kiállítási forgatókönyvének készítésében a Bakonyi Múzeum munkatársai még nem vettek részt, ez a jövő évben várható. Néhány, tervbevetett, de egyelőre meg nem valósított kiállítás forgatókönyvét sem készítettük el (Badacsony, Nagyvázsony-szabadtéri néprajzi múzeum, Ábrahámhegy). A tervnek megfelelően készült el a sümegi geológiai kiállítás forgatókönyve (Papp Jenő közreműködésével), a tihanyi népművészeti kiállításé (Vajkai Aurél). Terven felül Éri Ist-

ván a veszprémi Vármúzeum felújított kiállításának forgatókönyvét készítette el, míg Papp Jenő a kőszegi természetrajzi kiállítás rovtartani részének forgatókönyvét írta meg.

b) Egyéni tudományos munkásság tekintetében a múzeumi szakemberek tevékenysége nagyjából tervszerűen folyt.

Éri István szerkesztette a múzeumi szervezet Közleményeinek I. kötetét s ebbe az 1962. évi munkabeszámolón kívül tanulmányt írt „A nagydémi larium múzeumbakerülése”, illetőleg „A nagyvázsonyi Kinizsi-vár famaradványai” címmel (utóbbit Takáts Vilmossal közösen). Folytatta a Bakonyi Múzeum történetére vonatkozó kutatásait, a Veszprém megyei régészeti topográfia második kötetének szerkesztési-előkészítési munkálatait.

Kisebb ütemben folyt a nagyvázsonyi ásatások feldolgozása, a kisvárdai várásatás feldolgozása elmaradt.

Vajkai Aurél leadta a „Balaton népe” c. kötetének kéziratát (Gondolat Kiadó), folytatta „Szentgál szellemi néprajza” c. munkájának megírását. Elkészítette „Adatok a Balaton melléki szőlőhegyek népi építkezése” c. tanulmányát Közleményeink részére.

Papp Jenő két tervbevetett szakpublikációját az Acta Zoologica és a Rovartani Közlemények számára elkészítette. Megírta Közleményeink számára „Adatok a Bakony-hegység méhalkatú (Apoidea) faunájához” c. tanulmányát. Irányította a Bakony természeti képe kutatóprogram munkálatait, erről az októberi Múzeumi Hónap folyamán tartott tudományos értekezletre beszámolót készített, továbbra szerkesztette e kutatóprogram tudományos kiadványsorozatának első számait.

c) Tanulmányúton volt Éri István Lengyelországban (4 hét), Papp Jenő Csehszlovákiában (2 hét). Mindhárom tudományos dolgozónk részvett a szakmúzeumok által szervezett szakmai-ideológiai konferenciákon.

Éri István vezette a Békés megyei múzeumi igazgatóság munkáját vizsgáló bizottság tevékenységét.

Isaszegi János restaurátor egyhónapos továbbképző tanfolyamon vett részt a központi múzeológiai-technológiai csoportnál.

4. Népművelési munka

a) 1963-ban összesen húsz időszaki kiállítást rendeztünk. Miután állandó kiállításaink közül a néprajzit az építkezések miatt áprilisban, a régészeti az átrendezés miatt augusztusban le kellett bontanunk, az időszaki kiállítások nem vonzottak az előző évi eredményt elérő látogatót, bár kétségtelen, hogy

még a nagyszabású átrendezési munka alatt is igyekeztünk a közönséggel kapcsolatban maradni.

Időszaki kiállításaink:

1. Xantus János festményei (1962. decemberétől — 1963. III. 11.) Múzeumi Ismeretterjesztő Központtal közösen.

2. Kémtevékenység a Magyar Népköztársaság ellen (I. 7—20.) Belügyminisztériummal közösen.

3. Fejtanulmányok, portrék (I. 22. — III. 12.) Múcsarnokkal közösen.

4. Impresszionizmus — az UNESCO reprodukciós anyagából (III. 16—31.) Múcsarnokkal közösen.

5. Modern iparművészet (IV. 10—26.) Múcsarnokkal közösen.

6. Újhelyi Gábor festőművész kiállítása (IV. 12—29.) Saját rendezésben.

7. Hat fiatal festőművész (V. 1—20.) Múcsarnokkal közösen.

9. Ehető és mérges gombák (V. 20. — VI. 15.) MIK-kel közösen.

9. Kovács Béla és K. Nagy Emerencia festőművészek kiállítása (V. 21 — VI. 20.) Saját rendezés.

10. Océánia művészete (VI. 15. — VII. 4.) MIK-kel közösen.

11. Erdey Dezső szobrászművész emlékkiállítása (VI. 21. — VIII. 21.) Magyar Nemzeti Galériával közösen.

12. Útirajzok (VII. 6—22.) Múcsarnokkal közösen.

13. A XIX. sz. orosz festészete (reprodukciós kiállítás). (VIII. 22. — IX. 15.) Múcsarnokkal közösen.

14. Radnóti emlékkiállítás (VIII. 26. — IX. 23.) MIK-kel közösen.

15. Afrikai népek élete — fotókiállítás (IX. 23. — X. 1.) Hazafias Népfronttal közösen.

16. Megyei kulturális seregszemle képzőművészeti és népművészeti anyaga (IX. 25. — X. 6.) KISZ megyei bizottsággal közösen.

17. Iparművészeti kincsek a XV—XVIII. századból (X. 12. — XI. 2.) Iparművészeti Múzeummal közösen.

19. Múzeumunk 1963. évi új szerzeményei (X. 1. — XI. 30.) Saját rendezésben.

19. Megyei őszi képzőművészeti tárlat (XI. 7. — XI. 25.) Saját rendezésben.

20. Kőszéntelegeink földtani kialakulása (XI. 29. — XII. 31.) MIK-kel közösen.

Múzeumunk kiállításait 1963-ban összesen 26 549 látogató tekintette meg (6000-rel kevesebb, mint 1962-ben).

b) A helyi sajtóban és a nyár folyamán megjelenő Balatoni Híradóban tudományos munkatársaink 1963-ban összesen 69 cikket jelentettek meg. Ezek

kétharmada néprajzi-helytörténeti vonatkozású volt, azonban figyelemreméltó a természettudományi ismeretterjesztést szolgáló 10 cikk megjelenítése. Vajkai Aurél megírta a Bakonyi Ház képekkel és rajzokkal illusztrált vezetőjét, amely még a megjelentetés esztendejében csaknem teljesen kifogyott.

c) Hasonló az arány a népszerűsítő előadások megtartásában is. Összesen 46 előadás hangzott el, ebből Vajkai Aurél (városvezetéssel együtt) 27-et, Papp Jenő 8-at és Éri István 11-et tartott. Míg a tudományos dolgozók a TIT megyei szervezetében igen nagy tevékenységet fejtenek ki (megyei elnökségben, szakosztályi vezetésben, továbbá a Batsányi és a Nyári Szabadegyetem vezetőségében), a konkrét ismeretterjesztő munkához, különböző, rajtuk kívül álló okok miatt nincs lehetőségük a kívánt és lehetséges mértékben.

d) A honismereti szakkör, honismereti kutatók irányítására 1963-ban is nagy figyelmet fordítottunk. A megyei tanács a kitűzött pályatételek díjazására biztosított jelentős összeget, a pályamunkák a Bakonyi Múzeumba futottak be. Ezek száma és színvonala emelkedőben van. A tavaszi gyenedíási falunap után ugyanott rendeztük meg októberben, a Múzeumi Hónap rendezvényeként 3 napos értekezletünket, melyen a megye honismereti kutatói beszámoltak tevékenységükről s több előadásban ismertették a honismereti kutatás előtt álló általános és helyi feladatokat (pl. a továbbképzés jelentőségét).

e) A műemlékvédelem konkrét feladatai közül Éri és Vajkai egyre több elvégzésre kap felkérést a városban, de az egész megye területét érintő kérdésekben. Sajnálatos azonban, hogy sem társadalmi szervezet keretében, sem a tanácsi apparátuson belül még mindig nincs egységes megyei műemléki bizottság, intézkedési jogkör hiányában kezdeményező lépéseink elakadnak.

Az 1963. évi tanácsválasztások után megszűnt a Veszprém városi Hazafias Népfront keretében évekkel ezelőtt létrejött műemléki albizottság gyakorlati tevékenysége. A városi tanács felkérésére a megyei múzeumigazgató a júliusi tanácsülésre referátumot készített, „Múzeumi és műemléki feladatok ellátása Veszprémben” címmel. A referátum vitája eredményes volt a múzeumi munka támogatása és értékelése tekintetében. A műemléki feladatok társadalmi úton való ellátására a városi tanács az év végén megszüntette a tanácstagokból létrehozott műemléki albizottságot s e tevékenység végzését ismét a Népfront aktíváira, közöttük a Bakonyi Múzeum munkatársaira bízta.

Összegezve a Bakonyi Múzeum 1963. évi teljesítményét, megállapítható egyrészt az, hogy a gyűjte-

ménygyarapítás mértéke helyenként visszaesett, másutt az elmúlt évvel azonos szinten mozgott. Ennek magyarázata egyrészt az alacsony tudományos létszám, másrészt az állandó kiállítás rendezésével kapcsolatos jelentős többletmunka. A nyilvántartási munkák azonban, beleértve a raktárak korszerűsítését, a korábbinál magasabb színvonalon folytak. Jelentős népművelési munkát végzett a múzeum kollektívája az egész megyei szervezetben, (kismúzeumoknál) is.

IV.

A Balatoni Múzeum munkatervének teljesítését több külső tényező gátolta. Így a múzeumigazgató olaszországi tanulmányútja, majd Frech Miklós negyedéves katonai szolgálata, a restaurátor tanfolyamon való részvétele, majd betegsége ugyancsak negyedéves kiesést jelentett. A nehézségeket növelte, hogy az ez év elejétől biztosított múzeológus állást (néprajzos számára), a jelentkező visszalépése miatt egész évben nem tudtuk betölteni. A kieséseket csak részben pótolta részfoglalkozású munkaerő tudományos kutatás és nyilvántartás céljára történt féléves beállítása, illetőleg gyakornokok nyári foglalkoztatása, helyettesítések.

A nehézségek ellenére megállapítható, hogy a múzeum munkatervi feladatainak zömét megoldotta.

A fentvázolt nehézségeken kívül tisztázatlan még a Balatoni Múzeum gyűjtőterületének és tevékenységének elhatárolása is a Somogy megyei múzeumi szervezettől. A Somogy egyrészére is kiterjedő terület természetszerűleg együttműködést kíván az ottani szervezettel s a közös munka formáinak tisztázását is, minderre 1963-ban még nem került sor.

1. Gyűjteménygyarapítás

a) Elsőízben történt meg, hogy a keszthelyi múzeum nem külső támogatással, hanem saját költségvetésben biztosított 50 000 Ft-os fedezettel végezte ásatásait. A munka során Fenékpusztán, Salföldön a pálos kolostorromnál és Gyenesdiáson IX—X. századi temetőben folyt a kutatás. Ezenkívül leletmentést végeztek a vörsi langobárd temetőben és a ke-reki Katonavárban.

A Balatoni Múzeum gyűjtőterületén akadémiai tervásatását folytatta Cs. Sós Ágnes Zalaváron, Kozák Károly a sümegi várban folytatta a kutatást.

Jelentős eredményekkel járt a múzeum gyűjtőterületén az Akadémia Régészeti Kutató Csoportjával közösen végzett topográfiai munka lelőhelykutatása. Az év folyamán összesen 112 eddig ismeretlen lelő-

helyet fedeztek fel. A terven felül végzett terepjárási munkával együtt Sági Károly összesen 190 napot töltött a terepen, ez a múzeumi belső munkát visszaszorította.

b) Szinte egyáltalán nem folyt néprajzi, ipar- és képzőművészeti gyűjteménygyarapítás, megfelelő szakember hiányában. A helytörténeti gyűjteményt az első világháború idejéből való munkásmozgalmi dokumentumokkal gyarapítottuk.

c) A természettudományi gyűjtemény egy helyi kabóca-gyűjtemény, továbbá csigagyűjtemény megvásárlásával gyarapodott jelentős mértékben, míg Frech Miklós az ásatásokon rendszeresen gyűjtötte a növénytan maradványokat, ezenkívül az új természettudományi kiállításához közeteket, kövületeket gyűjtött Sümeg és Kékkút környékén, 120 gyűjtőnapon.

d) A múzeum fürdőtörténeti adattára egy csaknem 5000 db-os képeslevelezőlap gyűjtemény megvásárlásával gazdagodott, míg ugyanide sorolható egy pedagógia-történeti jelentőségű könyvgyűjtemény megalapozása, egyelőre mintegy 3500 kötetnyi tan-könyvvel s más munkákkal.

A múzeum 1963-ban összesen 3211 db egyedileg számbavehető tárggyal gyarapodott.

2. Nyilvántartás, raktározás

a) A raktárak helyzetében 1963-ban lényeges változás nem volt, a régészeti raktárt új polcozattal, fiókokkal láttuk el.

b) A leltározás során 3840 tárgyat leltároztak a természettudományi és régészeti gyűjteménybe. A gyűjteményrevízióra még nem került sor, éppen a különböző kiesések és nagymértékű terepmunkák miatt. Ugyancsak elmaradt a leírókartonok készítése is. — Az adattárban viszont 7873 darabot leltároztak be, a fotó és könyvanyag gyarapodása a szokásos mértékű volt.

Az év folyamán az igazgatói lakás teljes belső felújítását, a restaurátor — házfelügyelő lakásában a fürdőszoba kialakítását végeztük el.

3. Tudományos munka

a) A múzeum két tudományos munkatársa elkészítette az új állandó kiállítás tématervét, ez elfogadásra került. Az ugyancsak általuk készített for-gatókönyvet azonban csak részleteiben fogadták el, átdolgozására külső munkatársak igénybevételeivel a Főosztály utasítást adott. Ez a munka 1964-re halasztódott olyanformán, hogy a kiállítás megrendezését is egy évvel elhalasztottuk.

b) *Sági Károly* elkészítette „A Balaton pusztulásának időrendje” c. dolgozatát, melyet a keszthelyi történetész vándorgyűlés alkalmával tartott előadásán ismertetett. Közlésére a Századok hasábjain kerül sor. Ugyanő elkészítette Közleményeink I. kötete számára „A vörsi langobárd temető újabb ásatási eredményei” c. dolgozatát. Frech Miklóssal közösen készült el (a Vízgazdálkodás c. folyóirat számára) „Adatok a keszthelyi öböl hinarasodásának kérdéséhez” c. munkája.

Frech Miklós Közleményeink I. kötete számára elkészítette „A vörsi langobárd temető növényzeti leletei” c. tanulmányát, továbbá az Acta Arch. számára Zdenek Tempir „A magyarországi növénytermesztés emlékei” c. cikk részletes lektori véleményét. Tervbevolt további feldolgozásai katonai szolgálata miatt maradtak el.

c) Külföldi tanulmányútra, bár kérésüket továbbítottuk, 1963-ban nem került sor, eltekintve Sági Károly 1962-ben megkezdett olaszországi tanulmányútjának ez évre történt áthúzódsától.

Sági Károly elvégezte a marxista—leninista esti egyetem második évfolyamát, Frech Miklós a Természettudományi Múzeum szakmai-ideológiai értekezletein vett részt.

Itt említjük meg, hogy Sági Károly résztvett a Zala megyei múzeumok működésének vizsgálatára kiküldött bizottság munkájában.

Csiszár Károly restaurátor a Központi Múzeológiai Technológiai Csoport egyhónapos továbbképző tanfolyamán vett részt.

4. Népművelési munka

a) A Balatoni Múzeum 1963-ban összesen 15 időszaki kiállítást rendezett:

1. Keszthely története 1848—1962 (saját rendezés).
2. Az impresszionizmus — az UNESCO reprodukciós anyagából (Múcsarnokkal közösen).
3. Hat fiatal festőművész (Múcsarnokkal közösen)
4. A helikon képzőművészeti pályázat díjnyertes alkotásainak kiállítása (saját rendezés).
5. Batsányi-emlékkiállítás (Múzeumi Igazgatóság anyaga).
6. Keszthelyi iskolák politechnikai kiállítása (városi tanáccsal közösen.)
7. Megyei KISZ képzőművészek kiállítása (KISZ-szel közösen.)
8. Bélyegkiállítás (Magyar Postával közösen).
9. Balaton a képzőművészetben (a Nemzeti Galériával közösen — állandó jellegű kiállítás).
10. Az NDK fiatal képzőművészeinek kiállítása (Hazafias Népfronttal közösen).

11. A Balatoni Múzeum aranykincsei (saját rendezés a Múzeumi Hónap alkalmával).

12. A Balatoni Múzeum régészeti—növényzeti maradványai (saját rendezés, a Múzeumi Hónap alkalmával).

13. A rajzművészet mesterei (reprodukciós kiállítás).

15. Tűzvédelem a mezőgazdaságban (Megyei Tűzoltóparancsnoksággal közösen).

Az időszaki kiállítások számának növekedése (változatos, de nem mindig vonzó, színvonalas anyag) nem járult hozzá a látogatottság emelkedéséhez, sőt annak csökkenését sem tudta megakadályozni. Így 1963-ban az összes múzeumlátogató száma 44 093 fő volt, hétezerrel kevesebb, mint az előző évben. A múzeum számára bianco-plakátot készítettünk.

b) Írásos ismeretterjesztés tekintetében Frech Miklós 2 cikkét a helyi sajtó közölte, Sági Károly az idegenvezetőképző tanfolyam részére írásos anyagot készített.

c) Sági Károly ismeretterjesztő s a múzeum anyagát bemutató helyszíni tárlatvezető jellegű előadásainak száma összesen 10, közülük 2 rádióinterjú. Frech Miklós 2 ismeretterjesztő előadást tartott.

A Balatoni Múzeum munkatársai közreműködtek a zalavári falumúzeum és a sümegi geológiai kiállítás rendezésében is.

Összefoglalva a Balatoni Múzeum 1963. évi tevékenységét, egyes munkaterületeken, így pl. a gyűjteménygyarapítás—ásatás terén is feltétlen javulás, fejlődés állapítható meg, ami elsősorban a rendelkezésre bocsátott anyagi eszközök jelentős mértékében is megmutatkozik. A nyilvántartási munkában mutatkozó elmaradást a következő évben kell behozni. A tudományos munka terén az eredmények kielégítőek, különösen jelentős a régész és az archaeobotanikus együttműködése az ásatástól a feldolgozásig. A múzeum jó kapcsolatot épített ki a Keszthelyen az év folyamán megrendezett országos jellegű találkozók, értekezletek vezetőségével, így ezek a múzeumot mindenkor igénybe is vették.

Bár a népművelési tevékenység területén általában fokozódó intenzitás figyelhető meg, a statisztikai adatok alapján arra kell következtetnünk, hogy hatásköre nem terjed. Az eddiginél jobb propagandára van szükség, hogy a csökkenő látogatási tendencia megszűnjék.

V.

Kismúzeumaink, kiállítóhelyeink működéséről szóló beszámolóinkban előljáróban általános célkitűzéseink megvalósításáról adunk összefoglalót. Folytatni kívántuk az elhanyagolt állapotban levő kis-

múzeumok külső-belső felújítását, értve ezalatt az épületfelújítást és a kiállítások megújítását, bővítését is. Ez a munka az év folyamán nagyjából be is fejeződött. Ezenkívül számbavettük a kismúzeumok csekélyszámú, de eddig kevés kivétellel kimutatásban soha nem szerepelt saját gyűjteményanyagát is. A bejelentés természetesen helyenként még várta magára. Végül, általában igyekeztünk jobb szemlélyi feltételekkel és propagandaeszközökkel a kismúzeumok látogatottságának emelkedését is elősegíteni. A több mint százezer fős látogatószám-emelkedés jelzi, hogy ezt a célkitűzésünket is sikerült megvalósítani.

Ide tartozik a megye összes múzeumát ismertető, magyar és német nyelven kiadott füzetünk megjelentetése is, amelynek 3000 példányát 1963-ban el is adtuk.

1. Madártani kiállítás, Abrahámhegy

Csörgéy Titusz egykori lakóházában létesítendő kiállítóhelyünk épületét birtokbavettük. Az épület teljes felújítása és az itteni kiállítás megrendezése azonban 1964 első félévére tolódtott át. A forgatókönyv vázlatát már elkészült, az anyaggyűjtés a Balatoni Múzeum és a Madártani Intézet munkatársainak segítségével megindult.

2. Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony

Hosszas huzavona után megkezdődött az itteni három épület felújítása, elsősorban a tetőnadázás. A nagyszabású belső átalakítás, a borászati-szőlészeti kiállításrész elkészítése az építkezés elhúzódása miatt 1963-ban elmaradt.

A múzeumból plakátot készítettünk. A múzeum látogatottsága nagyjából az előző évvel megegyező volt.

3. Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred

Az épületet kívülről teljesen tatarozták, ez volt az első nagyobb felújítás a múzeum 10 évvel ezelőtti történet megnyitása óta. Rendeztük a balatonfüredi községi tanács segítségével a múzeum parkját is.

A kiállításon csak kisebb bővítést hajtottunk végre (függönyök, szőnyegek beszerzése), egyes helyiségeit fűthetővé tettük, ezáltal a téli látogatottságot is lehetővé tettük. A Megyei Könyvtárral közösen az épület hátsó verandáján Jókai műveit tartalmazó, többszáz kötetes olvasótermet rendeztünk be, melynek forgalma az év folyamán igen jelentős volt. (Kb. 8000 olvasó). Ugyanitt, kérésünkre, a Petőfi Iro-

dalmi Múzeum 4 tárlóban Jókai idegen nyelven megjelent műveit állította ki.

A múzeumból plakátot készítettünk, a kiállítást is bemutató kiadványt (Lipták Gábor: Jókai Balatonfüreden), az utolsó példányig eladtuk. A múzeum látogatottsága 1963-ban az előző évihez képest 10 000 fővel emelkedett, összesen 39 421 fő volt.

4. Helytörténeti kiállítás, Gyenesdiás

Az októberi Múzeumi Hónap alkalmával, a helyi tanács által biztosított ideiglenes helyiségben igazgatóságunk Hernád Tibor ottani evangélikus lelkész gyűjtőmunkája eredményeként begyűlt többszáz, főleg néprajzi vonatkozású tárgyat kiállításon mutatuk be. A rendezésben közreműködött Vajkai Aurél és Isaszegi János restaurátor. A gyűjtemény végleges nyilvántartásbavétele (a keszthelyi múzeum gyűjteményébe), még nem történt meg. A falumúzeum 1963-ban még mindössze csak 277 látogatót fogadott.

5. Fürdőtörténeti kiállítás, Hévíz

Az elavultsága miatt 1962-ben lebontott kiállítóhely működését, megfelelő helyiség hiányában egyelőre szüneteltetjük. Eddigi tárgyalásaink a kiállítás jobb elhelyezésére még nem jártak eredménnyel.

6. Városi Múzeum, Pápa

Az év végén, december 16-i hatállyal a Művelődésiügyi Minisztérium által biztosított állásra Mithay Sándor ősrégész a pápai múzeum igazgatójává kineveztük. Személyével megvalósítható lesz a megye harmadik, gyűjtőterülettel és a tudományos munka feltételeinek biztosításával önálló múzeumának létrehozása.

A városi tanács az év folyamán tanácsülésen foglalkozott a múzeum problémáival s ezek egyrésztnek megoldása érdekében határozatot hozott.

Az év folyamán folytattuk a volt Eszterházy-kastély dísztermeinek restaurálását, a raktárak egyrészt a padlástéren kialakított új helyiségbe költöztettük át. A múzeum eddigi gyűjteményanyagának nyilvántartásbavétele 1964-re tolódtott át.

A Múzeumi Hónap idejére a már teljesen felújított Nádor-teremben az Iparművészeti Múzeum segítségével „Régi magyar kastélybútorok” címmel állandó kiállításrész nyitottunk meg. Az év folyamán a múzeumban összesen 13 időszakos kiállítást rendeztünk:

1. Egzotikus ékszerek I. 1. — II. 12. (Néprajzi Múzeummal közösen).

kiállítási helyiség helyett egy önálló épületet biztosított számunkra. A tervezett felújítási munkák 1964-re húzódtak át.

10. Helytörténeti kiállítás, Várpalota

Fejlesztési tervünkön felül, a várpalotai tanács és az ottani művelődési ház segítségével hoztuk létre a szervezet újabb kiállítóhelyét. Az itteni helyi gyűjtemény anyagának raktári és kiállítási célokra történő elkülönítésével, a Bakonyi Múzeum gyűjteményének igénybevételével és egy új, nagyméretű terem biztosításával az új kiállítás megrendezésének előfeltételei biztosítottak voltak. Igazgatóságunk a tárlókat bocsátotta rendelkezésre s ezzel a Múzeumi Hónap idején megnyithattuk legmodernebbül megrendezett kis kiállítóhelyünket, melynek látogatottsága meglehetősen nagy, két hónap alatt 2142 fő.

A várpalotai vár hasznosítását tárgyaló értekezleten résztvettünk s ott, javaslatunkat elfogadva a vár földszinti részének három szárnyában létesítendő helytörténeti múzeum helykielölése is megtörtént. Ez az új helyiségsor előreláthatólag 1968-ban készül el.

11. Vármúzeum, Veszprém

A veszprémi várban, az egyre fokozódó és ideirányuló idegenforgalom igényeinek kielégítésére három kiállítási egységet létesítettünk. Közülük a Szent György-kápolna átrendezése már 1962-ben megindult, ez évben újabb, innen származó kőfaragványok elhelyezésével és a javaslatunkra a városi tanács költségén restaurált Szent Imre-szobor felállításával be is fejeződött. A Hősi Kapuban 1959-ben megrendezett és kivételében is elavult kiállítást teljesen átrendeztük, felújítottuk, kötári részlegét a Bakonyi Múzeum anyagával bővítettük. A veszprémi püspökséggel folytatott tárgyalásaink eredményeként a Gizella-kápolnát is bekapcsolhattuk a bemutatható egységek sorába, itt is magyarázó feliratokat helyeztünk el s innen származó faragványokat.

A Vármúzeum egységeinek látogatottsága a kellő teremóri létszám, propaganda eredményeként az előző évi tízszeresére nőtt, 106 998 főre.

12. Helytörténeti kiállítás, Zalavár

A terveknek megfelelően az itteni iskolai és Lantos Hilár magángyűjteményének igénybevételével korszerű kis kiállítást készítettünk a zalavári ásatások bemutatása céljából. Ezt megelőzően a kiállítási helyiséget felújítottuk. A kiállítást Cs. Sós Ágnes forgatókönyve alapján rendeztük meg, a Balatoni

Múzeum munkatársainak segítségével. Megnyitására júliusban került sor. A kis gyűjtemény látogatottsága 1073 fő volt 1963 második félévében.

13. Reguly Múzeum, Zirc

Az itteni, helyi kezdeményezésre létrejött kiállítás felújítása ez évben elmaradt, mivel anyagi erőforrásainkat a tapolcai Batsányi- emlékkiállítás megrendezéséhez csoportosítottuk át. Lényeges változás tehát nem történt, a múzeum propagálására plakátot készítettünk. A múzeum látogatóinak száma 19 155 fő volt, másfélezerrel több, mint az előző esztendőben.

VI.

Szakmai felügyeletünk alá tartozó kiállítóhelyek, gyűjtemények vonatkozásában az alábbiakat állapítjuk meg:

Általánosságban igazgatóságunk igyekezett érvényesíteni a szervezet létrehozásakor ráhárult megbízást e gyűjtemények, kiállítások működtetésének, nyilvántartási munkájának tekintetében. E tevékenységünk azonban legtöbb helyen még csak előkészítő tárgyalásokig jutott el, másutt formálisnak volt mondható.

1. Porcelánmúzeum, Herend

A Múzeumi Főosztály kiküldöttjeivel együtt megtekintettük az itt létesítendő új, állandó kiállítás munkálatait. Javaslatunkra a gyár vezetősége működési engedélyért folyamodott és segítségünkkel kidolgozta a múzeum szervezeti szabályzatát. A múzeum kiállításának megrendezése és megnyitása a jövő esztendőre húzódtott át.

2. Kinizsi Vármúzeum, Nagyvázsony

Az itteni kiállítóhely, továbbá az itteni ásatásaink anyagát tartalmazó raktárhelyiségek ügyében, a létesítendő szabadtéri néprajzi múzeum berendezése tárgyában megnyugtató döntés nem született. Így a helyzet továbbra is megoldatlan, a Vármúzeum kiállításának átrendezése sürgető feladat marad továbbra is, a régészeti anyag és kőtár végleges elhelyezése, beletározása és kiállítása is várat magára. A népi műemléképületben újabban elhelyezett közösségi könyvtár nem a legmegfelelőbb hasznosítási módja ennek a kisajátított és mintaszerűen helyreállított épületnek.

Az Idegenforgalmi Hivatal kezelésében működött Vármúzeumnak 1963-ban 57 220 látogatója volt, csaknem hatezer fővel több, mint az előző esztendőben.

3. Képfestő Múzeum, Pápa

A Textilipari Kutatóintézet létesítményeként működtetett kiállítóhellyel kapcsolataink meglehetősen lazák. Sikertelen belépődíjak tekintetében az általános belépődíjrendszer itt is bevezetett, s az igen értékes kiállításnak az eddiginél valamivel jobb propagandát biztosítani. A látogatottság ennek ellenére minimálisnak mondható, 2181 fő.

4. Református gyűjtemény, Pápa

A gyűjtemény és könyvtár sorsa (helyiségproblémákkal, személyi kérdésekkel együtt), egyelőre megoldatlan. Szorgalmazásunkra a Múzeumi Főosztály és az illetékes szervek kiküldöttei jelenlétében tisztáztuk a fennálló problémákat s döntés született arra nézve, hogy a gyűjteménynek nem kimondottan egyházi jellegű részlegei (régészeti-numizmatikai anyag) valamilyen formában átadhatók lesznek a helyi múzeum részére.

5. Batsányi-kiállítás, Tapolca

Tapolcán évek óta felmerülő kérdés volt az önálló épületben létesítendő Batsányi Emlékmúzeum. E tekintetben csak igen kismértékű előrehaladásról számolhatunk be: megtörtént egy, megfelelő helyen álló épület kisajátítása, de az új épület felemelése pénzügyi fedezet hiányában egyelőre nem megoldható.

Batsányi születésének 200. évfordulójára Igazgatóságunk a helyi tanács felkérésére igen értékes képzőművészeti anyaggal kiegészített Batsányi életművét bemutató dokumentációs kiállítást rendezett a Községi Tanács nagytermében, melynek a nyitvatartás 1 hónapja alatt 3529 fő látogatója volt. Hely hiányában a kiállítást Keszthelyre szállították át. A kiállítást a Petőfi Irodalmi Múzeum közreműködésével készítettük el. Ez alkalommal a Megyei Könyvtárral közösen „Batsányi János irodalmi munkássága és egykorú képmásai” címmel kiadványt adtunk ki.

Az Idegenforgalmi Hivatal helyiségében levő kis állandó kiállítást 1963-ban összesen 11 911 fő tekintette meg, csaknem ezer fővel több, mint 1962-ben.

66. Egyházmegyei Múzeum, Veszprém

A veszprémi püspöki palotában összegyűjtött, jelentős értékű és mennyiségű, főleg barokk-kori műtárgy nyilvántartásbavétele eredményesen folyik. Közreműködésünkkel folyik az anyag fotóztatása és kartonoztatása is. Mintegy 50%-ban az anyag már nyilvántartott és védett. Javaslatunkra a püspökség elkészítette a múzeum alapítólevelét és azt jóváhagyásra felettes hatóságokhoz továbbította. A Múzeumi Főosztály kiküldötteivel együtt tárgyalásokat folytattunk a múzeum nyilvánossá tételének lehetőségeiről.

7. Könyvtármúzeumok: Keszthely—Zirc

Ezekkel az intézményekkel szorosabb kapcsolataink egyelőre nem alakultak ki, bár bizonyos tekintetben a tevékenység összehangolása és egymás kölcsönös segítése okvetlen szükséges. Keszthelyen a könyvtár kiállítási termeiben a Balatoni Múzeum iparművészeti gyűjteményének legértékesebb tárgyai vannak kikölcsönözve, az ott rendezett időszaki kiállítások összehangolása is szükséges volna, különös tekintettel a kastély várható helyreállítása utáni hasznosítási tervek kidolgozására. Zircen a múzeum folyosóján megrendezett Reguly-émlékiállítás anyagának a könyvtári folyosón újonnan rendezendő modern kiállításhoz történő kölcsönzését tárgyaltuk meg.

A keszthelyi Helikon könyvtárat 1963-ban 74 338 látogató tekintette meg (9194 fővel több, mint 1962-ben); Zircen a Reguly könyvtár látogatása 16 479 fő volt (1962-ben: 15 600 fő).

VII.

A Múzeumi Igazgatóság tevékenységének lemérésére legalkalmasabbak az 1963. évi költségvetés, a létszám, a gyűjtemények s a látogatottság fejlődését jelző kimutatások összevetése az 1962. évvel.

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG KÖLTSÉGVETÉSE

KIADÁS	1962. ÉVI JÓVÁHAGYOTT ÖSSZKÖLTSÉGVETÉS	1962. ÉVI PÓTHITELEK	1962-BEN ÖSSZESEN	1963. ÉVI JÓVÁHAGYOTT ÖSSZKÖLTSÉGVETÉS	1963. ÉVI PÓTHITELEK	1963-BAN ÖSSZESEN
01-es rovat	326 066	—	326 066	377 000	37 000	414.000
02-es rovat	95 160	29 100	124 260	249 300	1 000	250 300
03-as rovat	5 200	15 500	20 700	14 800	19 500	34 300
04-es rovat	8 370	—	8 370	8 400	3 400	11 800
05-ös rovat	376 710	22 200	398 910	482 300	114 500	596 800
06-os rovat	66 630	8 500	75 130	127 200	30 800	158 000
07-es rovat	25 670	—	25 670	250 000	44 550	294 550
08-as rovat	—	—	—	500 000	60 000	560 000
ÖSSZES KIADÁS	903 806	75 300	979 106	2 009 000	310 750	2 319 750
BEVÉTEL*	1962 évi előirányzat: 329 340			1963. évi előirányzat: 307 000	1963 évi teljesítés: 337 000	

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA
a./ FŐFOGLALKOZÁSÚ DOLGOZÓK

SOR-SZÁM	N É V	BEOSZTÁS, BESOROLÁS	MUNKAHELY	L É T S Z Á M F Ó				Megjegyzés:
				1962. jan. 1-én	1962. dec. 31.	1963. jan. 2.	1963. dec. 31.	
1.	Éri István	megyei múzeumigazgató 7203	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	1	1	
2.	Sági Károly	múzeumigazgató 7204	Balaton Múzeum Keszthely	1	1	1	1	
3.	Mithay Sándor	múzeumigazgató 7204	Helytörténeti Múzeum Pápa	—	—	—	1	1963. XII. 15-től
4.	Vajkai Aurél	tudományos főmunkatárs 7222	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	1	1	
5.	Papp Jenő	múzeológus II. 7224	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	1	1	
6.	Frech Miklós	múzeológus II. 7224	Balaton Múzeum Keszthely	1	1	1	1	
7.	Betöltetlen	segédmúzeológus 7225	Balaton Múzeum Keszthely	—	—	1	1	
8.	Isaszegi János	restaurátor II. 7228	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	1	1	
9.	Csiszár Károly	restaurátor II. 7228	Balaton Múzeum Keszthely	1	1	1	1	
10.	Horváth Pál	főelődó II. (gazdasági igazgató II.) 7423 — 7403	Bakonyi Múzeum Veszprém	—	1	1	1	1962. VII. 1-től, átminősítve 1963. VIII. 1-től
11.	Bartha Lászlóné	főelődó II. 7423	Múzeum Tihany	1	1	1	1	kilépett IX. 1-én
12.	Bárdossy Lászlóné	elődó 7424	Bakonyi Múzeum Veszprém		1	1	1	1962. IX. 1-től
13.	Gyarmati Istvánné	gondnok 7441	Reguly Múzeum Zirc	1	1	1	1	
14.	Isaszegi Istvánné	kisegítő III. 7473	Bakonyi Múzeum Veszprém	1	1	1	1	
15.	Futo Jenő	kisegítő III. 7473	Balaton Múzeum Keszthely	1	1	1	1	
16.	Nagy Anna	kisegítő III. 7473	Balaton Múzeum Keszthely	1	1	1	1	
17.	Balogh István	kisegítő III./II. 7473/71.	Múzeum Tihany	1	1	1	1	átminősítve 1963. IX. 1.
			Összesen:	13	15	16	17	

b./ ÁLLANDÓ RÉSZFOGLALKOZÁSÚ DOLGOZÓK

SOR-SZÁM	NÉV	BEO SZTÁS, BESOROLÁS	MUNKAHELY	1962. JAN. 1.	1962. DEC. 31.	1963. JAN. 1.	1963. DEC. 31.	MEGJEGYZÉS
1.	Kövesdi Tiborné	adminisztrátor	7442 Bakonyi Múzeum	1	1	1	1	
2.	Szukop Emma Varga Imréné	preparátor	Bakonyi Múzeum Veszprém			1	1	
3.	Czeiner Mária	teremőr	7474 Bakonyi Múzeum	1	1	1	1	
4.	Havas Jánosné	teremőr	7474 Bakonyi Múzeum	1	1	1	1	
5.	Kapás Sándorné	teremőr	7474 Bakonyi Múzeum	1	1	1	1	
6.	Zimmermann Gusztáv	teremőr	7474 Bakonyi Múzeum	1	1	1	1	
7.	Szöllősi Anna	teremőr	7474 Bakonyi Múzeum	1	1	1	1	
8.	Kaptay Antal	teremőr	7474 Bakonyi Múzeum	1	1	1	1	
9.	Lajtai János	portás	7475 Bakonyi Múzeum		1	1	1	1962. VIII. 1.-től
10.	Dénes András	portás	7475 Bakonyi Múzeum			1	1	
11.	Tóth Ernőné	takarító	7474 Bakonyi Múzeum			1	1	
12.	Vitéz József	teremőr	7474 Bakonyi Múzeum			1	1	
13.	Zsebe Lajosné	teremőr	7474 Bakonyi Múzeum		1	1	1	1962. VIII. 1.-től
14.	Raft István	teremőr	7474 Balatoni Múzeum	1	1	1	1	
15.	Sebestyén István	teremőr	7474 Keszthely	1	1	1	1	
16.	Cseh Géza	teremőr	7474 Balatoni Múzeum	1	1	1	1	
17.	Cseh Gézáné	teremőr	7474 Keszthely	1	1	1	1	
18.	Péterfalvi Andorné	teremőr	7474 Balatoni Múzeum	1	1	1	1	
19.	Papp Sándor	teremőr	7474 Balatoni Múzeum	1	1	1	1	
20.	Bojársky Dezsőné	teremőr	7474 Keszthely	1	1	1	1	
21.	Németh Gyuláné	takarító	7474 Balatoni Múzeum	1	1	1	1	
22.	Heffler Gyula	teremőr	7474 Keszthely	1	1	1	1	1962. VIII. 1. -től Keszthelyre helyezve
23.	Hertelendy Gáborné	teremőrgondnok	7474 Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	1	1	1	1	1963. I. 1-től átminősítve
24.	Békássy Istvánné	takarító	7474 Irodalmi Emlékmúzeum,	1	1	1	1	1962. VIII. 1.-től
25.	Hertelendy Gábor	teremőr	7474 Jókai Emlékmúzeum	1		1	1	átminősítve
26.	Séy Aladár	teremőr	7474 Balatonfüred	1		1	1	1962. VIII. 1-től
27.	Kemechey Jenő	gondnok	7441 Jókai Emlékmúzeum	1	1	1	1	
28.	Istvánffy Miklósné	teremőr	7474 Balatonfüred	1		1	1	
29.	László Jenőné	házfelügyelő	7474 Jókai Emlékmúzeum		1	1	1	
30.	Jászai Józsefné	takarító	7441 Balatonfüred		1	1	1	1962. VIII. 1-től
31.	Jászai József	teremőr	7474 Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1	1	1	
32.	Szabó Istvánné	teremőr	7474 Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1	1	1	
33.	Hauck Vendél	kisegítő III.	7472 Helytörténeti Múzeum, Pápa			1	1	
34.	Kovács J. András	gondnok	7441 Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümege	1	1	1	1	1962. VIII. 1-től
35.	Kovács J. András	teremőr	7474 Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümege			1	1	
36.	Bozó Sarolta	teremőr	7441 Helytörténeti Kiállítás	1	1	1	1	
37.	Szalay Lajos	gondnok	7441 Zalavár	1	1	1	1	
38.	Peindl András	teremőr	7474 Helytörténeti Kiállítás		1	1	1	1962. VIII. 1-től
39.	Weszely Ferenc	takarító	7474 Zalavár			1	1	
40.	Hermann Júlianna	teremőr	7474 Reguly Emlékmúzeum		1	1	1	1962. VIII. 1-től
41.	Farkas Imréné	takarító	7474 Zirc			1	1	
			7474 Helytörténeti Kiállítás, Tuskevár					
			Összesen	18	26	31	31	

c./ IDŐSZAKI FŐFOGLALKOZÁSÚ DOLGOZÓK

SOR-SZÁM	NÉV	BEOSZTÁS, BESOROLÁS	MUNKAHELY	HÓNAP SZÁM	
				1962.	1963.
1.	Balogh Istvánné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	9	9
2.	Wéber Dezső	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	9	9
3.	Aradi Vince	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	7	7
4.	Baranyai Lászlóné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	6
5.	Blénessy Tiborné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	6
6.	Csizmadia Istvánné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	6
7.	Farkas Vincéné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	6
8.	Fülöp Istvánné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	6
9.	Kovács Istvánné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	6
10.	Szentgyörgyi Józsefné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	6
11.	Volfínák Dénesné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6	6
12.	Dobos Gáborné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	4	6
13.	Dobos Pálné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	—	4
14.	Csizmadia Mártonné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	—	3
15.	Börzsönyi Ferencné	szolgálatvezető teremőr 7474	Vármúzeum, Veszprém	—	6
			ÖSSZESEN	77	92

d./ IDŐSZAKI RÉSZFOGLALKOZÁSÚ DOLGOZÓK

SOR-SZÁM	NÉV	BEOSZTÁS,	BESOROLÁS	MUNKAHELY
1.	4 fő á 7 hónap	teremőr	7474	Bakonyi Múzeum Veszprém
2.	2 fő	teremőr	7474	Balatoni Múzeum Keszthely
3.	1 fő	teremőr	7474	Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony
4.	1 fő	teremőr	7474	Jókai Emlékmúzeum Balatonfüred
5.	2 fő	teremőr	7474	Vármúzeum Veszprém
10 fő ÖSSZESEN				

A VESZPRÉM MUZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI

a./ BAKONYI MUZEUM VESZPRÉM

b./ BALATONI MUZEUM KESZTHELY

Gyűjtemény ág	Teljes tárgyi gyűjteményanyag					
	1962. XII. 31.		1963. évi gyarapodás		1963. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	egyedi	becslés
Természet-tudomány	22 707	12 400	97	10 600	22 804	23 000
Régészet	31 827	11 000	8 482	500	40 309	5 500
Numizmatika	6 858	6 600	746	×	7 604	6 200
Néprajz	6 952	×	19	×	6 971	×
Iparművészet	3 899	×	126	×	4 025	×
Képzőművészet	1 110	×	×	×	1 110	×
Irodalmi	×	×	×	×	×	×
Helytörténeti	3 903	×	×	×	3 903	×
Összesen	77 256	30 000	9 470	11 100	16 726	34 700
Segédgyűjtemény						
Adattár	×	×	×	×	×	×
Fotó	19 351	×	1 229	300	20 580	300
Könyv	8 389	×	255	×	8 644	×
Folyóirat	433	×	65	×	498	×
Összesen	28 173	—	1 549	300	29 722	300

Gyűjtemény ág	Teljes tárgyi gyűjteményanyag					
	1962. XII. 31.		1963. évi gyarapodás		1963. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	egyedi	becslés
Természet-tudomány	18 814	2 400	2 810	150	21 624	2 550
Régészet	15 615	2 370	330	300	15 945	2 670
Numizmatika	5 910	×	×	×	5 910	×
Néprajz	4 457	×	×	×	4 457	×
Iparművészet	3 035	220	×	×	3 035	220
Képzőművészet	1 267	×	1	×	1 268	×
Irodalmi	×	×	×	×	×	×
Helytörténeti	1 119	×	70	×	1 263	×
Összesen		4 990	3 211	450	53 502	5 440
Segédgyűjtemény:						
Adattár	25 196	15 000	7 873	×	33 042	15 000
Fotó	2 189	×	×	418	2 189	418
Könyv	9 590	×	529	×	10 119	×
Folyóirat	2 769	×	23	×	2 792	×
Összesen	39 717	15 000	8 425	418	48 142	15 418

c./ KIS MUZEUMOK GYŰJTEMÉNY ANYAGA

	Természet-tudomány	Régészet	Numizmatika	Néprajz	Iparművészet	Képzőművészet	Irodalom	Helytörténet	Összesen
Irodalmi Emlékmúzeum									
Badacsony	×	×	×	×	34	8	×	3	45
Jókai Emlékmúzeum									
Balatonfüred	×	×	×	×	14	×	×	×	14
Helytörténeti Múzeum									
Gyenesdiás									
Városi Múzeum									
Pápa	150	70	180	5	40	25	×	465	935
Kisfaludy Emlékmúzeum									
Sümege	259	6	336	186	17	50	652	35	1 541
Múzeum, Tihany									
Helytörténeti Múzeum									
Túskevár	×	141	611	94	4	×	×	66	916
Helytörténeti Múzeum									
Várpalota									
Vármúzeum, Veszprém									
Helytörténeti Múzeum									
Zalavár									
Reguly Múzeum, Zirc	96	×	69	180	26	×	×	10	381
Összesen	505	217	1 196	465	135	83	652	579	3 832

LELTÁROZÁS – KARTONOZÁS – REVÍZIÓ

	Bakonyi Múzeum	Balaton Múzeum	Kis-múzeumok	Összesen
Leltározott 1962. XII. 31-én	73 123	40 708	1 420	115 251
Leltározás 1963 folyamán	9 503	3 840	935	14 278
Leltározott 1963. XII. 31-ig	82 626	44 548	2 355	129 529
Leltározatlan 1963. XII. 31-én	9 600	8 954	1 477	20 031
Kartonok száma 1962. XII. 31.	15 883	1 281		17 164
Karton készült 1963-ban	10 605			10 605
Karton összesen 1963. XII. 31-én	26 488	1 281		27 769
Revízióva 1962. XII. 31	32 070			32 070
Revízióva 1963 folyamán	17 837			17 837
Revízióva összesen 1963. XII. 31-én	49 907			49 907

**A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI
IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI ÖSSZESÍTÉS**

	Teljes tárgyi gyűjteményanyag					
	1962. XII. 31.		1963. évi gyarapodás		1963. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	egyedi	becslés
Természet-tudomány	42 026	14 800	2 907	10 750	44 933	25 550
Régészet	47 659	13 370	8 812	800	56 471	14 170
Numizmatika	13 964	6 600	746		14 740	6 600
Néprajz	11 874		19		11 983	
Iparművészet	7 069	220	126		7 195	
Képzőművészet	2 460		1		2 461	
Irodalmi	652				652	
Helytörténeti	5 675		70		5 745	
Tárgyi anyag összesen	131 379	34 990	12 681	11 550	144 090	46 320
Segédgyűjtemény						
Adattár	25 169	15 000	7 873		33 042	15 000
Fotó	21 540		1 229	718	22 769	718
Könyv	17 979		784		18 763	
Folyóirat	3 202		88		3 290	
Segédgyűjtemény összesen:	67 890	15 000	9 974	718	77 864	5 718

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK ÉS GYŰJTEMÉNYEK LÁTOGATÓINAK SZÁMA

	1963-ban				Összesen 1963	Összesen 1962	1962 1963. közti különbség
	egyéni		csoportos				
	felölt	gyermek	felölt	gyermek			
a) VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG							
1. Bakonyi Múzeum, Veszprém	4 103	1 429	5 380	15 637	26 549	32 656	- 6 107
2. Balatoni Múzeum, Keszthely	9 727	3 531	13 225	17 610	44 093	51 166	- 7 073
3. Helytörténeti Kiállítás, Várpalota	nincs részadat				2 142		+ 2 142
4. Helytörténeti Kiállítás, Tüskevár	nincs részadat				1 952	1 570	+ 380
5. Helytörténeti Kiállítás, Zalavár	nincs részadat				1 073		+ 1 073
6. Helytörténeti Kiállítás, Gyenesdiás	nincs részadat				277		+ 277
7. Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	15 402	8 236		9 573	33 211	33 609	- 398
8. Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred	18 535	2 438	7 727	10 721	39 421	29 171	+ 10 350
9. Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg	1 490	2 677		14 436	18 603	9 202	+ 9 401
10. Reguly Antal Emlékmúzeum, Zirc	3 386	1 463	3 924	10 382	19 155	17 563	+ 1 592
11. Múzeum, Tihany	80 556	56 744		24 674	161 974	140 000	+ 21 974
12. Vármúzeum, Veszprém	30 840	5 861	41 064	29 233	106 998	11 027	+ 95 971
13. Városi Múzeum, Pápa	1 748	1 221	1 561	5 472	10 002	8 006	+ 1 996
Összesen	165 787	83 600	72 881	137 738	465 450	333 968	+131 410
b) EGYÉB							
1. Batsányi Emlékiállítás, Tapolca					11 911	10 954	+ 957
2. Helikon Könyvtár, Keszthely						65 144	
3. Kluge Képfestő Múzeum, Pápa					2 181	1 490	+ 691
4. Kinizsi Vármúzeum, Nagyvázsony						51 849	+ 51 849
5. Reguly Antal Könyvtár, Zirc	16 813	2 312	38 669	5 426	57 220	15 600	+ 41 620
Összesen						145 037	
Mindösszesen						479 005	

Bericht über die Tätigkeit der Direktion der Museen des Komitates Veszprém im J. 1963.

Die neue Organisation der Komitatsmuseen hat im zweiten Jahr ihres Bestehens, 1963, ihre Tätigkeit vollkommen selbständig entfaltet, nachdem die materiellen und persönlichen Möglichkeiten, wie auch die Arbeitspläne im J. 1962 bereits gegeben waren. Im J. 1963 hat dagegen die Direktion das Programm der weiteren Entwicklung des Personalbestandes und der finanziellen Lage, sowie das Arbeitsprogramm der Institutionen dieser Organisation ausgearbeitet.

Obwohl die neue Organisation auch im J. 1963 noch viel Schwierigkeiten zu bekämpfen hatte, gestalteten sich die Formen des Museumlebens in diesem Jahr aus und ließ die Praxis abmessen, ob eine Konzentration der persönlichen und materiellen Kraftquellen innerhalb eines Verwaltungsgebietes zur Lösung der Hauptaufgaben möglich ist. Im Allgemeinen kann man sagen, daß in allen museologischen Zweigen der Wissenschaft und Volksbildung ein Fortschritt wahrzunehmen ist. Hierauf deuten die unter Nr. VII des Berichtes vorgelegten statistischen Angaben über das Budget, den Personalbestand, die Vermehrung der Sammlungen, die Evidenzhaltung und die Erhöhung der Frequenz hin.

Im Arbeitsplan haben die folgenden Aufgaben eine besondere Betonung erhalten und werden auch teilweise durchgeführt:

1. Eine planmäßige Durchführung der Ausgrabungen. An 5 Stellen wurden durch die Direktion, an 7 Stellen durch Arbeiter anderer wissenschaftlichen Institutionen auf dem Gebiet des Komitates Ausgrabungen vorgenommen. Die Zahl der Rettungsgrabungen betrug 21.

2. Die Durchführung des naturwissenschaftlichen Programms „Naturlandschaftsbild des Bakony“ wurde fortgesetzt. Über diese Arbeit wird in einer separaten Studie ausführlich berichtet.

3. Der Band I mit 24 Studien der wissenschaftlichen Mitteilungen der Direktion wurde druckfertig zusammengestellt. Außerdem wurden fünf,

teilweise bilinguistische (ung.—deutsch) Kataloge unserer Museen herausgegeben.

4. Die Vorarbeiten einer Neuaufstellung der archäologischen und ethnographischen Ausstellung im Bakonyi Múzeum wurden verrichtet. Die praehistorische Sektion der Ausstellung wurde vollständig umgeordnet. Die römische Sektion wird erweitert und als neue Sektionen werden das Lapidarium und die Sammlung der Völkerwanderungszeit ins Leben gerufen. Die bisherige Ausstellung der Volkskunst wird durch eine thematische Ausstellung unter dem Titel: „Nutzen der Wälder des Bakony-Gebirges“ abgelöst. Das Arrangement der Ausstellung erfordert auch die Umgestaltung einzelner Teile des Gebäudes. Deshalb greift es auch in das folgende Jahr 1964 hinüber.

5. Es wurden Vorbereitungen der Veranstaltung der ständigen Ausstellung in Keszthely getroffen und die wissenschaftlichen Forschungen in den Dienst der Verwirklichung dieses Ziels gestellt.

6. Es wurden neben Erneuerungen der Gebäude kleinerer Gedenkmuseen und Ausstellungsgebäuden die Sammlungen deren weiter geordnet und modernisiert. Im J. 1963 haben wir in sieben solchen Museen die Ausstellungen teilweise, oder gänzlich umgeordnet. In unseren größeren Museen wurden insgesamt 50 periodische Ausstellungen arrangiert. Den Erneuerungen und der kräftigen Propaganda ist es zu verdanken, daß die Zahl der Besucher unserer Museen auf 465.000 gestiegen ist; das ist um 130.000 mehr, als die Gesamtzahl im vorigen Jahr.

7. Wir wollten außer der archäologischen Sammlung auch unsere ethnographische, gewerbe- und kunstgeschichtliche Sammlung weiterentwickeln. Unsere Möglichkeiten waren aber in diesen Richtungen mangels Erhöhung der Zahl des Personals und infolge der Inanspruchnahme unserer Mitarbeiter bei anderweitigen Arbeiten bedeutend geringer.

Außer den erwähnten Arbeiten hat die mehr und mehr zusammengeschmiedete Kollektive der Museenorganisation noch eine vielseitige Tätigkeit ausgeübt. In dieser Hinsicht ist die archäologische To-

pographie des Komitates die wichtigste Arbeit, die, angefangen in den vorigen Jahren, an manchen Orten 1964 beendet wird. Viel Energie wurde für solche öffentliche und Privatsammlungen aufgebracht, die nicht zu unserer Organisation gehören, deren Zustand aber dies erfordert hatte.

Im Laufe des Jahres haben verschiedene Obrigkeiten die Lage und die Probleme der Volksbildung und der wissenschaftlichen Arbeit bei unserer Museenorganisation besprochen. Immer mehr wurde von verschiedenen Seiten her der Anspruch geäußert, daß unsere Museenorganisation, mit Hinsicht auf die

hervorragende Rolle des Komitates im Fremdenverkehr, ihr Netz weiterentwickeln soll. Neuen Museumgründungen muß aber die Sicherstellung des Budgets und des Personals vorausgehen.

Es ist auch allgemein bekannt, daß die Museenorganisation ohne einer gründlichen wissenschaftlichen Arbeit ihre anspruchsvolle Tätigkeit auf dem Gebiet der Volksbildung nicht bewältigen kann. Dem richtigen Verhältnis der wissenschaftlichen Arbeit und der Volksbildung soll also eine besondere Aufmerksamkeit gewidmet werden.

István Éri

Compte rendu de l'activité en 1963 de la Direction des Musées du Comitat de Veszprém

L'organisation des musées du comitat qui en 1963, entré dans la deuxième année de ses fonctions n'a pu, cette année là, effectuer ses travaux avec une totale indépendance, étant donné qu'en 1962 les possibilités matérielles et celles du personnel, lui étaient déjà fixées, tout comme les projets de travail. Mais en 1963, c'est la Direction qui a élaboré le programme de développement matériel et de celui du personnel, ainsi que le plan de travail des institutions appartenant à l'organisation.

Bien qu'en 1963, la nouvelle organisation ait été en butte à de nombreuses difficultés, au cours de l'année, les modes de fonctionnement se sont constitués et l'on a pu conclure dans la pratique: peut-on concentrer les forces personnelles et matérielles d'un territoire administratif en vue de l'accomplissement de certaines tâches principales? En général, on peut constater un progrès dans toutes les branches des travaux de musée, scientifiques et d'éducation nationale. C'est ce dont témoignent les comptes-rendus statistiques du VIIe point du rapport, au point de vue de l'augmentation du budget, de l'effectif, des collections, et de l'accroissement du nombre des visiteurs.

Les tâches suivantes étaient soulignées dans le plan de travail, et la plupart d'entre elles ont été accomplies.

1. Exécution rationnelle des fouilles. La Direction a procédé à des fouilles à 5 endroits du territoire du comitat, tandis qu'à d'autres places, d'autres instituts scientifiques y ont également procédé. Le nombre des trouvailles s'élève à 21.

2. L'exécution du programme scientifique „L'aspect de la nature dans la région du Bakony”, s'est

poursuivie. Nous donnons un compte-rendu détaillé de ces travaux dans une étude séparée.

3. Nous avons recueilli et préparé, prêtes à imprimer, les données du premier volume de la publication de la série scientifique de la direction qui contient 24 études. En dehors de cette publication, nous avons édité encore 5 catalogues de certains musées, dont quelques-uns en langues hongroise et allemande.

4. Les travaux d'organisation de la nouvelle exposition d'archéologie et d'ethnographie du Musée du Bakony de Veszprém ont été entrepris. La section des animaux fossiles a été entièrement remaniée, l'exposition romaine a été complétée et nous avons ajouté à nos collections un lapidarium et une exposition de l'époque de la migration des peuples. L'exposition ethnographique fait place à une autre exposition presque exclusivement composée d'art populaire intitulée: „Utilité des forêts du Bakony.” L'organisation de l'exposition qui exige la transformation de certaines parties du bâtiment se prolongera aussi pendant l'année 1964.

5. Nous avons procédé aux travaux d'aménagement de la nouvelle exposition permanente de Keszthely, et en premier lieu nous avons destiné les recherches scientifiques en cours à la réalisation de ce but.

6. Nous continuons, en plus de la rénovation de leurs bâtiments, à réaménager et à moderniser les expositions des petits musées commémoratifs et les salles d'exposition elles-mêmes. En 1963 nous avons en partie ou complètement réaménagé 7 de ces musées, et nous avons organisé 50 expositions temporaires dans nos plus grands musées. C'est au rema-

нием des expositions aussi bien qu'à la propagande plus efficace que nous devons l'accroissement du nombre de nos visiteurs, 465—450, 130 000 de plus qu'au cours des dernières années.

7. En dehors de la section des collections archéologiques, nous aurions aimé développer davantage nos collections ethnographiques, d'art décoratif et de beaux arts. Mais en raison du nombre pour le moment très réduit de collaborateurs archéologues et spécialistes d'histoire naturelle tous très occupés, et du manque d'accroissement du personnel, nos possibilités ont été sensiblement diminuées.

En dehors de ce que nous venons de citer, la collectivité de l'organisation des musées toujours plus cohérente a encore déployé de multiples activités, parmi lesquelles la plus importante est entre autres l'établissement de la topographie archéologique du comitat, entrepris au cours de ces dernières années, qui à certains endroits sera terminé en 1964. Nous avons déployé beaucoup d'énergie pour décider du sort des collections publiques et privées et des sal-

les d'exposition n'appartenant pas à notre organisation, dont l'état exigeait nos soins.

Au cours de l'année, plusieurs de nos autorités supérieures ont discuté la situation des activités scientifiques et d'éducation nationale de l'organisation des musées. On s'accorde de plus en plus souvent à constater, en raison du rôle important des organisations des musées dans le tourisme du comitat, que le réseau doit en être élargi mais il importe que l'assurance des conditions matérielles adéquates et du personnel requis précède la fondation de nouveaux musées. C'est aussi un point de vue admis et soutenu de toutes parts que, sans travaux de recherches scientifiques bien fondés, l'organisation des musées n'est pas à même de déployer des activités d'éducation nationale répondant aux exigences, il faut donc absolument veiller à la juste proportion de leurs rapports réciproques.

István Eri

ОТЧЕТ О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ МУЗЕЕВ КОМИТАТА ВЕСПРЕМ В 1963. Г.

Комитатская организация музеев, вступившая в 1963. г. во второй год своего существования, лишь теперь смогла совершить свои работы полностью самостоятельно, так как в 1962. г. личный состав и материальные возможности были уже заранее определены, но в 1963. г. программа развития личного состава и материального развития, как и рабочие планы относящихся к организации учреждений были разработаны Управлением.

Несмотря на то, что новая организация и в течение 1963. г. боролась с многочисленными затруднениями, в этот период уже сформированы виды деятельности и можно было проверять в практической работе возможность концентрации личных и материальных источников силы в пределах административного округа на выполнение определенных главных задач. В общих чертах можно сказать, что во всех отраслях научной деятельности музеев и их работы в области народного просвещения наблюдается прогресс. На это указывают и статистические таблицы в пункте 7) отчета по смете, личному составу, по увеличению и посещаемости собраний как и по их учету.

В рабочем плане были выдвинуты в первый план и были выполнены большей частью следующие задачи:

1. Планомерное выполнение раскопок. На территории комитата на 5 местах проведены раскопки сотрудниками Управления, далее на 7 местах сотрудни-

ками других учреждений, и численность спасения находок была всего 21.

2. Продолжались работы по выполнению научно-исследовательской программы по естествознанию „Картина природы Баконя”. По этой работе дается отдельный отчет в данном ежегоднике.

3. Первый том, содержащий 24 очерка серии научных изданий Управления был подготовлен к печати. Кроме того было издано 5 каталогов по отдельным музеям, отчасти на венгерском и немецком языках.

4. Начаты работы по составлению новой выставки веспремского Баконьского музея по археологии и этнографии. Часть выставки по древним временам была полностью перестроена, римская выставка пополняется, в качестве новой части выставки создаются лапидарий и участок выставки по эпохе великого переселения народов. Взамен до сих пор существовавшей этнографической выставки почти полностью характера народного искусства образуется тематическая выставка под именем „Полезность лесов Баконя”. Составление выставки, требующее перестройки отдельных частей здания продолжается в 1964. г.

5. Подготовлены и работы по составлению новой постоянной выставки в г. Кестхей, и дальнейшие научные исследования сосредоточены в первую очередь на осуществление этой задачи.

6. Рядом с возобновлением менее больших музеев-памятников и зданий выставок продолжается реорганизация и усовершенствование выставок в этих помещениях. В 1963. г. в 7 таких музеях были полностью или отчасти преобразованы выставки, в больших же музеях были открыты всего 50 периодических выставок. Благодаря возобновлению выставок и более эффективной пропаганде количество посетителей наших музеев было равно 465. 450 чел., то-есть на 130. 000 больше, чем в предыдущем году.

7. Рядом с археологическим собранием мы хотели еще в более значительной мере развивать наши коллекции по этнографии, прикладному и изобразительному искусству. Но для этого нам открылась в намного меньшей степени возможность ввиду того, что у нас пока имеется немногочисленный научный персонал, который, состоящий главным образом из сотрудников-специалистов по археологии и естественному, был занят другими работами, и что личный персонал до сих пор не увеличился в значительной мере.

Кроме вышеуказанных задач все более сковывающийся коллектив музейской организации развернул еще очень многослойную деятельность. Из числа последних следует указать на археологическую топографию комитета, подготовка которой начата уже

в предыдущих годах и которая будет закончена на отдельных местах уже в 1964. году. Была затрачена очень большая энергия на судьбу всех выставочных помещений, общественных и частных собраний, которые не принадлежат нашей организации, но требуют помощи.

В течение отчетного года положение и проблемы научной работы и деятельности в области народного просвещения музейской организации были обсуждены различными вышестоящими органами. Со стороны все больших мест высказано то желание, что в будущем необходимо расширить сеть музейской организации, ввиду того, что комитат с точки зрения туризма имеет выдвинутую в первый план роль, но до создания новых музейских учреждений необходимо заботиться об обеспеченности их соответствующим личным составом и материальными средствами. И та точка зрения была широко принята и поддержана, согласно которой музейская организация без обоснованной научной работы не будет в состоянии совершить деятельность по народному просвещению в соответствии с требованиями, следовательно, в обоих случаях следует обратить большое внимание на правильные отношения.

ИШТВАН ЭРИ

A veszprémi múzeum építésének története

I.

Az immár hat évtizednél is hosszabb ideje működő veszprémi múzeum története — akárcsak a legtöbb vidéki múzeumé — még megíratlan. Nem jelenti ez, mintha a múzeum fejlődéséről, életének eseményeiről teljességgel tájékozatlanok lennénk. Sőt, a múzeumegylet és a fenntartó megyei törvényhatóságon belül szervezett múzeumi bizottság, majd később maga a múzeum, csaknem három évtizeden keresztül rendszeresen megjelentetett beszámolókat, évi jelentéseket, amire más vidéki múzeumnál, ilyen rendszerességgel alig van példa.¹ Ugyanakkor nem kevés azoknak az alkalmi, múzeumtörténeti összefoglalásoknak a száma sem, melyeket évfordulók alkalmával jelentettek meg a helyi sajtóban a múzeum egykori munkatársai.²

Ha mindehhez hozzászámítjuk a főleg a helyi sajtóban napvilágot látott múzeumi vonatkozású cikkek, hírek tömkelegét; a múzeum 1903-tól csaknem hiánytalanul fennmaradt irattárának anyagát; végül a városi, megyei és országos levéltárakban még részben feltáratlan, részben hozzáférhetetlen³ iratokat, a rendelkezésre álló anyag gazdagságát kellemesen érzékeltettük.

Éppen a forrásanyag jórészenének áttanulmányozása és rendezése közben szereztem azt a tapasztalatot, hogy a fentebb említett, nyomtatásban publikált közlemények a múzeum történetének csupán vázát, bizonyos mélységű eseménytörténeti anyagát szolgáltatják. Anélkül, hogy ezzel az említett munkák szerzőinek érdemét kisebbíteni kívánám, az a meggyőződés, hogy közleményeikben a mélyebb összefüggések felvázolása, egyes események okainak ismertetése részben elsikkadt, részben elhallgatásra kényszerült. E körülmény persze érthető, hiszen a Jelentések krónikás célzattal íródtak, míg a történeti áttekintések készítésénél is figyelembe kellett venniük a szerzőknek azt a szemléletet, mely őket kritikus megjegyzések közlése esetén elmarasztalta volna. A vármegye urainak és a mecénások jóindulatának kiszolgáltató intézmény

működtetése és fejlesztése sorozatosan olyan akadályokba ütközött, melyek miatt állandó megalkuvásra és az események mögötti, igazi okok elhallgatására kényszerült Laczkó, Rhé és minden munkatársuk. Példaként elegendő talán a nagydémi larium múzeumbakerülésének körülményeire rávilágító irattári anyag adataira s az ugyanerről Laczkók által publikált közlések közti ellentmondásokra hivatkoznom.⁴

Múzeumaink történetének feldolgozását időről időre, általános tudomány-, de művelődéstörténeti vonatkozásokra való tekintettel is, sürgetik.⁵

E feladat jelentőségének általános, de főleg helyi szempontokból nagy fontosságát látva, ezúttal a veszprémi múzeum épületének felemelése s az azt megelőző nehézségek ismertetése látszott fontosnak. Indokolja ezt, többek között, az évfordulók talákozása is.⁶ Nem elhanyagolható szempont volt azonban az a jellegzetes társadalmi és gazdasági körkép sem, amely az építés körüli bonyodalmakat olyan markánsan jellemezte. Egy múzeum történetének az egyik legfontosabb és anyagiak terén feltétlenül a legnagyobb erőfeszítést kívánó szakasza az önálló székház építése. A veszprémi múzeum építésének és e munka előkészítésének nehézségeit megismerve, ismételtén az első igazgató, Laczkó Dezső fáradhatatlan, szívós erőfeszítéseit kell kiemelnünk. A feltornyosult akadályok újra meg újra történő jelentkezése nem egy szakmabeli kollégájának örökre kedvét szegte volna. Laczkó kitartásának köszönhető, hogy ha komoly nehézségekkel kellett is megküzdenie, célját: a magyar kultúra egyik vidéki fellegrájának létrehozását, végül is elérte. Szolgáljanak az alább előadandók is ebbéli érdemeinek méltánylásaként.

A Veszprém megyei múzeum történetének kezdetét ugyan az 1870-es évek elején kereshetjük,⁷ de ezek hamar hamvukbavolt kezdeményezések, csupán harminc esztendő múlva kerültek a megvalósítás stádiumába. 1902-ben létrehozzák a Veszprém vármegyei Múzeum Egyletet, 1903-ban kidolgoz-

zák a vármegyei múzeum szabályrendeletét és biztosítják a működéshez szükséges anyagiakat, míg végül 1904-ben a megyeháza második emeletén tíz teremben és a hozzájuk vezető folyosón már hozzáférhető, megtekinthető is a múzeum. Nincs most alkalmunk a szervezéssel, a gyűjtés-gyarártás módjával és mindennek anyagi vonatkozásaival foglalkoznunk. Tárgyunkhoz csupán annak ismertetése tartozik, hogyan halmozódott össze néhány esztendő alatt Laczkó és Rhé páratlan ügybuzgalma következményeként a mindössze 400 m² alapterületű első, ideiglenes otthonban, a mennyiségében és kvalitásában egyaránt számottevő múzeumi gyűjtemény. A tárgyi anyag 1905-ben még csak 17 100 db-ot tett ki. Ez 1906-ban (amikor az önálló épület gondolata először kap hangot) már 44 879-re ugrott. 1914-re, amikor az önálló épület alapkövét letették, a gyűjtemény már 67 057 db-ot számlált. Ha nem is hasonló ütemben, de számottevően gyarapodott a könyvtári anyag is: 1905-ben még csak 5 300, 1906-ban 8 226, 1914-ben 13 902 kötetre rúgott.

A gyűjtemény ilyen nagyarányú gyarapodása hamarosan komoly gondokat okozott. Laczkó Dezső a múzeum anyagának elhelyezésénél, figyelembe véve más múzeumok példáját, elsősorban a szekszárdi múzeumét⁸, a tárgyak tematikus csoportosítására törekedett. Ennek megfelelően készítette el az egyes termek bútorzatát is.⁹ Kiállítás s egyúttal raktár céljára összesen tíz helyiséget biztosítottak: kettőt a könyvtár (ebből később egy az iroda célját is szolgálta), egyet a természettudományi, kettőt az ősrégészeti-római, egyet a magyar történelmi, egyet az iparművészeti gyűjtemény, kettőt a néprajzi, egyet a képzőművészeti anyag részére. De, mint megállapította: „Az 1903. év őszén megkezdett gyűjtés négy esztendő leforgása alatt a hét gyűjteményes és két könyvtártermet egészen betöltötte.”¹⁰ Már egy esztendővel korábban jelentette, hogy a könyvtári anyag a zsúfoltság miatt nem kezelhető, a néprajzi tárgyak gyűjtése ugyancsak helyhiány miatt nem lehet a kívánatos és szükséges mértékű, a római terem annyira zsúfolt, hogy a balácai freskók java része már nem ide, hanem a pincébe került. A természettudományi anyagot pedig a folyosóra kellett áthelyezni.¹¹

A balácai ásatások rendkívül értékes és nagy számú leletanyagának előkerülése és elhelyezése vetette fel első ízben az önálló múzeumépület szükségességének gondolatát. Az 1906. évi jelentésben ezt olvashatjuk: „Midőn a múzeumi bizottság jelentéséből örömmel látjuk a múzeumunknak gyors fejlődését, egyszersmind ama aggodalommal teljes tudatra jutunk, hogy múzeumunknak eddigi helyiségei szűkek, egy tág, céljainak előreláthatólag

minden időkre teljesen megfelelő múzeum épület építése elodázhatatlanul égető szükségét képez...”¹² Ugyanitt azonban már hangot kap a szűkreszabott anyagi keret miatti panasz is: „...mi nem rendelkezünk oly jövedelmekkel avagy vagyonnal, amilyennel kultúrintézményeinknek legtöbbször többé-kevésbé rendelkezik, nekünk a filléreket kell összeszednünk, hogy a szükséges ezreket előteremtsük.”¹³

Mielőtt a múzeumépítés felvetődött gondolatának további alakulását nyomon kísérnénk, valóban nem árt elidőznünk a múzeum pénzügyeinél, hiszen ennek ismeretében alkothatunk magunknak képet arról, mennyiben volt vakmerő vállalkozás a 160 000 koronára becsült építkezés s az 50 000 koronás telekvásárlás? A múzeum fenntartását és fejlesztését a Múzeumegylet bevételeiből, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének évi államszegélyéből és a vármegye természetbeni juttatásából fedezték. Az utóbbi a fűtés, világítás, helyiség biztosításán kívül egy „múzeumi szolgálta” rendelkezésre bocsátásával, illetőleg Rhé Gyula múzeumi örökösödési díjához évi 300 K-ás hozzájárulás fizetésével ki is merült. A MKOF évenként ugyan változó, 1—2 000 korona közötti összegű támogatást adott, ezt azonban lehetőleg a gyűjtemények fejlesztésére kellett fordítani.¹⁴ Viszonylag nagyobb lehetőséget rejtett volna magában a megye vagyonos papi és világi személyiségeit névleg a múzeumegylet tagjai között számontartó mecénásgárda alapítványainak, tagdíjainak és adományainak a pénztárba áramlása. Azonban az egylet alapításakor megnyilatkozó „lelkésedés” már az alapítványok és a tagsági díjak első behajtásánál alábbhagyott, így a társadalmi segítség, melyhez pedig Laczkóék kezdetben oly nagy reményeket fűztek, nem volt túlságosan jelentős. Az egyleti tagok száma állandóan csökkent s az évi 4 korona tagsági díjjal is egyre többen maradtak hátralékban. Évente átlag 1 500—2 000 korona folyt be alapítványok és tagsági díjak címén a múzeumegylet pénztárába, nagyjából ugyanennyi volt az adományok átlagösszege is. Ilyenformán a múzeum fenntartása és gyarapítása évenként mindössze 5—6 000 koronából nyert fedezetet. Miután négy év alatt csak a raktári-kiállítási bútorzat beszerzésére 14 698 koronát kellett fordítani¹⁵, érthető Laczkó panaszos megjegyzése. A múzeum máról holnapra tengette életét, tisztviselői (Rhé 600 koronás évi tiszteletdíján kívül) díjazásban nem részesültek. Az államszegély, a tagdíj és az adomány állandóan változó összegétől függött évről évre, mire telik a múzeumban és mire nem. Ilyen elsomorító körülmények között valóban vakmerőség volt többszázézes kiadást igénylő építkezéstről ábrándozni!

Hogy mégsem volt teljesen illuzórikus Laczkó Dezső ábrándja, az két, egymástól teljesen független körülmény „szerencsés” találkozásának köszönhető. Az egyik a Wlassics-féle kultúrpolitika irányvonala, a másik a veszprémi úri kaszinó szanálásának szükségessége volt.

II.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége 1905-től évente rendszeresen megtartott közgyűlésein is elhangzottak Wlassics elnöki megnyitóiiban azok az elgondolások, melyek szellemében az ország akkori, főleg vidéki művelődéspolitikáját irányították. A „magyar közművelődés” nem is leplezett célja elsősorban az ország nemzetiségeinek „magyarosítása” volt. A magyar kultúra szupremáciájának szüntelen dicsőítése, „a magyar faj” kultúrateremtő erejének állandó hangoztatása e nemzetiségek önálló művelődési igényének nyílt elnyomását jelentette.¹⁶ Másodsorban, de legalább ugyanakkora hangsúllyal szerepelt az „egységes nemzeti kultúra” jelszavának hangoztatásával a léptenyomon kirobbanó osztályharc, a bomlásnak indult feudál-kapitalista államban kiéleződött osztályellentétek elmosására irányuló tevékenység.¹⁷ Ez teszi érthetővé a különböző közművelődési egyesületeknek (pl. a Dunántúli Közművelődési Egyesület), a „szabadtanítás” intézményeinek (pl. az Uránia Tudományos Társulat), vagy éppen az állami irányítószerveknek (így a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége) gyors egymásutánban történt létrehozását is. Az állami szubvenció révén mód nyílt a polgárság s az értelmiség múzeumok, könyvtárak, színházak, ismeretterjesztő előadások iránti igényének részbeni kielégítésére, ugyanakkor a spontán módon létrejött egyletek, intézmények tevékenységének befolyásolására.

Végül, mindeme tevékenység, a magyarosítás, az egységes magyar kultúra terjesztése, „a tudatlanok felvilágosítása” természetszerűleg magával hozta „a közművelődési decentralizációt”.¹⁸ Ennek szellemében támogatta a kormány a múzeumok, könyvtárak, színházak, közművelődési házak: kultúrpaloták alapítását, állandó épületeik felemelését, főleg éppen nem a „fajmagyar”, hanem nemzetiségek lakta területen. Ennek szellemében látták el a falvak népét kis vandorkönyvtárakkal, sőt, még a kivándorlóhajok is létesítettek ilyeneket. S ennek szellemében kapott 1907-ben a veszprémi állandó színház építésére 60 000, 1908-ban az állandó múzeum-kultúrpalota felemelésére 120 000 koronás államsegélyt a két

intézményt létrehozni szándékozó színpártoló, illetőleg múzeumi egylet.

Ami a két veszprémi művelődési intézmény állandó otthonának felépítése körül történt machinációkat illeti, melynek csak egyik, de legjellemzőbb példája volt az említett urikaszinóval történt manipuláció, az viszont csak a századeleji veszprémi közállapotok ismeretében érthető meg világosan.

A város sajátos fekvése, történetének viszontagsagai és városias fejlődésének gazdasági-társadalmi nehézségei miatt viszonylag későn kezdtek hozzá a feltétlen szükséges városrendezési munkálatokhoz. Az 1900-as évek elején Veszprém egyik leggazdagabb polgára, Óváry Ferenc takarékpénztári igazgató, országgyűlési képviselő volt hangadója és irányítója ennek a munkának, melyet, saját érdekeiknek megfelelő mértékben, de általában támogattak a város vezetői, tehető polgárai, főleg a kereskedők és vállalkozók. Néhány új középület felépítése, illetve elhelyezése, a forgalom, a kereskedelmi élet fellendítése, mindez új utcák nyitását s főleg egy városközponttá fejleszthető tér létesítését tették szükségessé. A városban ugyanis, középkori városmag híján, továbbá a terep tagozottsága miatt, lényegében nem volt (s máig sincs) központi tér. A mai Vöröshadsereg-, (régebben Piac-, majd Rákóczi-) tér kialakítása is Óváryék hathatós erőfeszítéseinek köszönhető. Az e területen állott rozoga épületek kisajátításával és lebontásával, tereprendezés, szintkialakítás révén, 200 000 koronánál is nagyobb befektetéssel többé-kevésbé létrejött az 1905 körüli években egy, hetipiacok tartására is alkalmas térség. Ennek nyugati oldalát főleg XVIII. századvégi épületek határolták, északon a XIX. század végén két nagyobb középület, a takarékpénztár és a püspöki alapítványi hivatal székháza épült fel. Hozzákezdtek a keleti oldal rendezéséhez is. Azonban az összképet meglehetősen rontotta egy, a tér tengelyében álló, dűledező, elhanyagolt egyemeletes, meglehetősen jellegtelen XIX. századeleji ház, amely a Nemzeti Kaszinó birtokában volt. (1. kép.) Az eredeti célkitűzésektől messze eltávolodott a reformkor idején alapított s ebben az épületben működő kaszinó tevékenysége. A XX. század elején jobbára csak a vidéken vagy a városban élő dzsentrik s a közéjük bevett vagyonosabb polgárok találkozóhelyévé vált, kulturális szerepe régen megszűnt.

Az épület elöregedése s a kaszinótagság igénye már régebben felvetette egy új kaszinóépület építésének tervét. Azonban az ehhez szükséges anyagiak s természetesen az önzetlen áldozatkészség is hiányzott, magát az ósdi épületet több mint 25 000 korona jelzálogkölcson terhelte. A földszinti helyiségek részben egy vendéglős, részben az iparos if-

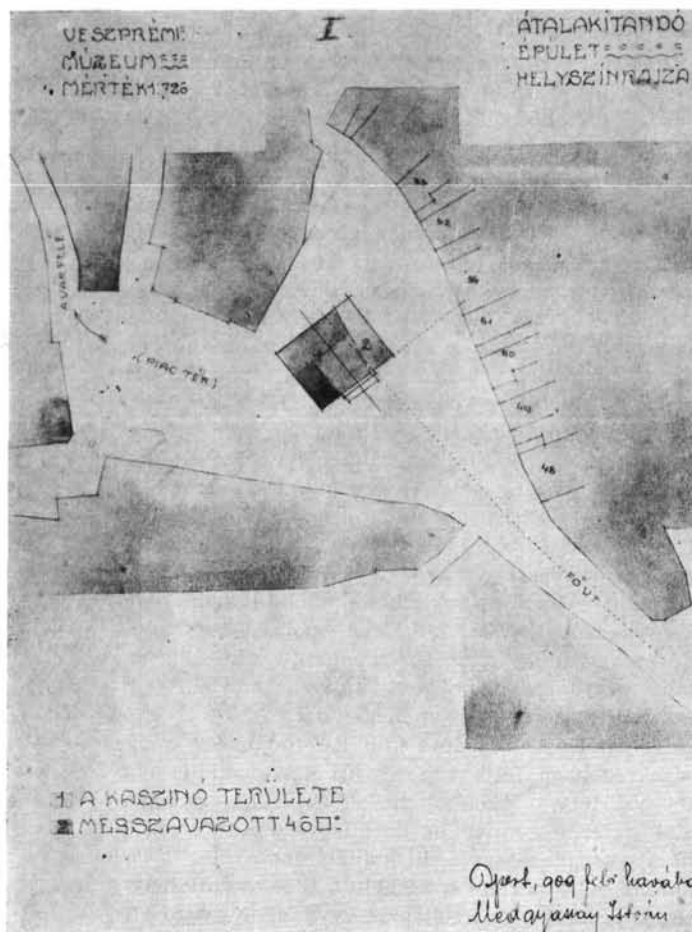

1. A Nemzeti Kaszinó épülete az egykori Piac-téren.
1. Gebäude des Nationalkasinos am ehem. Marktplatz.
1. L'édifice du Casino National sur l'ancienne Place du Marché.
1. Здание Национального казино, на бывшей Площади тынка.

jak önképző egyletének bérletében voltak, de évente mindössze 5—600 K bevételt hoztak. Miután ilyen körülmények között a kaszinó itteni fenntartása elfogadhatatlan volt a tagság számára, túl kellett adni az épületen, mielőtt még összedőlne. S lehetőleg jó áron.

Aki a tér egykori alaprajzát figyelmesen tanulmányozza, önkéntelenül is az épület teljes lebontását, eltüntetését találja legkézenfekvőbb megoldásnak. (2. kép.) (Később valóban ez is történt.) Történetünk idején azonban ez ilyen egyszerűen nem volt megvalósítható. A városi polgárság teherbíróképessége az eddigi szanálásokkal a végletekig túl volt terhelve s köztudomású volt Veszprém-ben, hogy az épület szanálásának előfeltétele a jelzálogkölcsön átvállalása. Csak ennek az egy épületnek a megszerzése kb. 75 000 koronába került volna. (Ugyanitt a másik hét épületért a térrendezéssel együtt fizettek 200 000 korona körüli összeget a város polgárai.) Így merült fel a gondolat, hogy a kaszinót főleg állami költségen szanálják. Ennek lebonyolítása során az alábbi állomásokat járta be a kaszinóval sajnálatos módon, de egyúttal a legkörülmönfontabban összekötött múzeumépítési ügy:

1. 1905-ben, a megalakuló színpártoló egylet foglalkozik azzal a gondolattal, hogy a város színházát a kaszinó helyére építik.
2. 1906-ban az új színház helyét a Korona- (ma Bakony-) szálló melletti telken jelölik ki. A vármegyei urak javasolják, hogy a színházépítést kössék össze az úrikaszinó sorsának rendezésével.
3. 1907-ben a javaslat értelmében a színpártoló egylet „megvásárolta” a Piac-téri volt Nemzeti Kaszinó épületét s továbbadta a múzeumegye-

2. A kaszinó, illetve a tervezett múzeumépület helyszínrajza.
2. Situationsplan des Kasinos, bzw. des geplanten Museumsgebäudes.
2. Relevé de plan du Casino, c'est à dire de l'édifice du Musée.
2. Топографический план Казино, и будущего запланированного здания музея.

sületnek — múzeum, illetőleg kultúrpalota céljára. A „vételárból” az egylet némi engedményt adott.

4. 1908-ban állami támogatás és széleskörű gyűjtés indul meg a múzeum építési alapjára. (Jegyezzük itt meg, hogy a színházat 1907 júniusától számított egy év alatt felépítették, összesen 560 000 koronáért, beleértve a vele összekapcsolt Korona-szálló felújítását s az abban kialakított úri kaszinót is.)¹⁹ — Elhangzanak a város polgársága részéről az első kifogások a múzeumnak a térre való építése ellen.
5. 1908—10 között a kifogások s a nem elégséges anyagi erők miatt (160 000 korona építési költségre lett volna szükség), az ügy nem haladt előre, heves sajtóvita lángol fel piac vagy múzeum jelszóval.
6. 1912-ben mindazok, akik a múzeum, illetve a kultúrpalota elhelyezésére a teret tartották legalkalmasabbnak, ellenvetés nélkül megszavazták annak a város szélére történt kitelepítését úgy, hogy Veszprém városa egy értéktelen cseretelek fejében úgyszólván ingyen jutott a Rákóczi-téri ingatlan birtokába.
7. A vásárlási tranzakcióval vagyontalanná vált múzeumegylet helyébe lépő vármegye újabb huzavona után 1913 végén kezdheti meg a múzeum építését, a munka tíz esztendőn át húzódott.

A város és a vármegye urai így, bonyolult tranzakció révén, felépítették ugyan a színházat, fényes külsőben kapott „méltó” otthont az úri kaszinó. A múzeumbarátok és Wlassicsék anyagi támogatása révén így sikerült szanálni az úri kaszinót és több mint másfél évtizedig fejlődésében megakasztani a múzeumot. Egy tetszetős, de alapjában kivihetetlen gondolat felvetésével, a „kultúrpalota” centrumba építésének gondolatával sikerült a jószándékú emberek félrevezetése. Azt ugyanis, hogy a múzeumot a tervezett helyre valóban fel lehet-e építeni, a tervezőépítész Medgyaszay Istvánon és Laczkó Dezsőn kívül nagyon kevesen hitték el. Laczkó is csak későn ébredt rá, hogy az állandó múzeumépületért folytatott szívós agitációja, mely a gondolat felé s adakozásra hajlította a közvéleményt, csupán eszköze volt egy egészen más terv megvalósításának.

Túlzás lenne, ha a vármegye urainak s a városi polgárság hangadóinak az alábbiakban részletesen ismertető eljárást tudatos, kifejezett kultúrelenlenségként ítélnék meg. Csak az tűnik ki mind-ebből, hogy a kérdések fontossági sorrendjében a kaszinó szanálása, majd a piactér bővítése egyaránt

előbbrevaló volt a múzeum ügyénél, melyet viszont nem restelltek az illetékesek minden megértés nélkül eszközként felhasználni.

III.

Ezekután lássuk, hogyan került a Nemzeti Kaszinó épülete a múzeum, a múzeumegylet, illetőleg a vármegye törvényhatóságának birtokába?

Laczkó Dezső 1907-ben mégegyszer összegezte érveit s egyúttal terveit is az önálló múzeumépülettel kapcsolatban. Mint írja, nem kétséges, „hogy hazánk e legvonzóbb részei egyikének, Veszprémvármegye egész területének minden irányú kikutatása elsődrendű tudományos és kulturális érdek... S ez utóbb felsorolt követelményeknek is csak az esetben fog az intézet megfelelni, ha módját ejtjük annak, hogy érdekében rendszeres gyűjtések fogantatásának, hogy a meggyűjtött anyag hozzáférhető módon elhelyeztessék, múzeálisan kezeltessék és szakszerűen fel is dolgoztassák. Ez lenne egyszerűs mind az az út, amelyen haladva képesek lennénk a vármegye által régen tervbe vett megyei monográfiai munkákat is kellőleg megalapozni, s idővel a monográfia megírását lehetővé tenni... Az anyag muzeális kezelését egy önálló múzeumi épület felemelése, a feldolgozást pedig újabb munkatársakról való gondoskodás biztosíthatja.” (Laczkó itt utal arra, hogy a múzeumhoz rendszeresített három állásból — igazgató és két muzeumőr — egy még mindig betöltetlen.) Miután a kormány elhatározása értelmében a vidéki kultúrközpontok sorába Veszprém is beleszámít, az itteni s a fentvázolt célokra alkalmas kultúrpalota építési költségének (120 000 korona) biztosítása megtörtént s ennek első részletét 1908-ban a minisztérium már ki is fogja utalni. „Az új múzeum számára kiszemelt hely és épület — írja végül — még nem a miénk, s azért áldozatot várunk e célra társadalmunk módosabb rétegeitől.”²⁰

Az örvendetes hír bejelentésének előzményei az alábbiak voltak. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége (MKOF) 1907 márciusában, utalva Laczkónak az 1906. évről beadott jelentésére, annak e tárgyban már fentebb idézett részletére, felkérte az igazgatót, hogy „egy végleges múzeumi épület mielőbb létesíthetésének kérdésében a főfelügyelőséget kimerítő részletességgel tájékoztatni szíveskedjék.”²¹ Laczkó jelentése rövidesen elkészült s a következőket tartalmazta: a múzeum önálló épületének ügye komolyan foglalkoztatja a város és a megye vezetőit. Az Óváry vezette színpártoló egyelet foglalkozik a belvárosi piac rendezésével. Az

úri kaszinónak a kibővítésére kerülő Korona (ma Bakony) Szállóban megfelelő helyet ígértek, ha ezért cserébe megkapják a kaszinó épületét. Az ajánlatot a kaszinó elfogadta. A színpártoló egyelet továbbadná a múzeum számára az épületet, mihelyt az alkudozások befejeződtek. Ugyanakkor a vármegye májusi közgyűlésén pótadót szavazna meg az építkezés támogatásához, a város pedig az építkezéshez szükséges követ ígérte meg.²²

A tájékoztatást csakhamar (1907 április 26.-án) követte a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a múzeumegylet nevében készített beadvány az államszegély ügyében.²³ A kért helyszíni szemlére egy hónap múlva került sor.²⁴ Mihalik József országos felügyelő és Hüttl Dezső, mint építészeti szakmegbízott jelent meg Veszprémben. A tárgyalások a jelek szerint eredményesek voltak, sőt ekkor szóba került az is, hogy az építkezéshez szükséges tervek majd Hüttl készíti el. Ez azonban nem valósult meg, mivel a tervező a tervekért 17 000 koronát kért.²⁵

Az állami segély összegét 120 000 koronában állapították ugyan meg, azonban folyósítását csak 20 év alatt, évi 5 000 koronás részletekben tudták biztosítani. Most már tehát szükséges volt a helyiek részéről teljesíteni a kérvényükben elintézettnak jelzett feladatokat: az épület megvásárlását, a telek bővítését. Csak másfél év alatt, 1908 végére sikerült a dolog, nem minden nehézség, ellenkezés nélkül.

Elsősorban pénzt kellett a kaszinóépület megvásárlásához gyűjteni.²⁶ A gyűjtés már 1907-ben megindult s éveken át folyt. Az adakozók elsősorban az egyháziak sorából kerültek ki, Hornig püspök, Ádám Iván, Jánosi Ágoston s a többi kanonok egyenként több ezer koronával járult hozzá a vételárhoz. A megyebeli birtokosok közül mindössze 3—4 adakozott (gróf Eszterházy-család, gróf Wallis Györgyné és báró Watsdorf Konrád), a többiek akárcsak az értelmiségi, vagy polgári, főleg veszprémi rétegek, meglehetősen könnyen viseltettek. 1908 végéig 22 652 korona gyűlt össze, ehhez 1909-ben további 7 550, 1910-ben 14 511 koronát, összesen 44 713 koronát gyűjtöttek s az összeget több részletben ki is fizették, mégpedig a Nemzeti Kaszinót szanáló színpártoló egyeletnek kb. 25 000 koronát, a többit a jelzálogkölcönt folyosító takarékpénztárnak a kölcsön s a kamatok törlesztése fejében.²⁷ A színpártoló egyelet „nagylelkűen” 30 000 koronát elengedett a vételárból — de könnyen tehetette, mert az egyelet a tranzakcióban csak közvetítő szerepet játszott, a befolyt összeg a Nemzeti Kaszinó érdekében került felhasználásra. Tegyük ehhez még azt is, hogy a nagylelkűség csak azután mutatkozott meg, amikor kiderült, hogy a vármegyei törvényhatóság által megszavazott egy évre szóló 1%-os

pótadót, melyet ugyancsak a kaszinó vételárára fordítottak volna, fellebbezés folytán²⁸ a belügyminiszter nem engedélyezte, tehát a számbavehető összes források kiapadtak.²⁹ A három éven át folytatott gyűjtések s a fentjelzett próbálkozás kudarca után a jelzálogkölcönből azonban még mindig fennmaradt 13 521 koronát valahogyan ki kell fizetni. Ezért 1911 szeptemberében az alispán utasítást ad az 1890-es években létrehozott vármegyei monográfia-alap 8 631 koronás összvagyonának, továbbá a „Kossuth Lajos turini háza alap” 564 koronájának, végül a vármegye székházépítési alapjának felhasználásával az összeg kifizetésére.³⁰ Mindent összevetve tehát a Nemzeti Kaszinó épületéért összesen 58 234 koronát fizettek ki készpénzben, pontosan felét annak az összegnek, mellyel az első hozzávetőleges tervezet szerint a múzeum megépíthető lett volna.

Bár az Óváry vezette színpártoló-egylet kifelé s különösen felfelé, a minisztérium felé mint tulajdonos lépett fel, a kaszinó adásvételi szerződését, melyet 1908 december 23.-án írtak alá, a kaszinó vezetősége és Veszprém vármegye közönsége között kötötték. Talán megmagyarázza, most már teljesen, a helyzetet a szerződést aláírók névsorából két név. „A veszprémi nemzeti kaszinó nevében” a szerződést Koller Sándor „igazgató-elnök”, mellékesen a vármegye alispánja írta alá, míg „Veszprém vármegye Közönsége nevében” az „alispán helyett” Véghely Kálmán akkori főjegyző!³¹

Amikor már az épület megvásárlása az elintézés stádiumában volt, hozzá lehetett kezdeni az előfeltételek másik pontjának megoldásához, a fennálló épület bővítéséhez okvetlenül szükséges további terület megszerzéséhez. Hogy ez sem ment könnyen, arról a helyi sajtó híradásaiból értesülhetünk. A múzeumegylet 1908 június 11.-i közgyűlésén, (ahol egyébként az egyelet még csak az 50 000 koronás vételár felének összegyűjtését vállalta, a többit az 1%-os pótadótól várta) Óváry Ferenc indítványozta, hogy keressék meg a várost a kaszinó melletti ún. Bauer-féle kisajátított ház területéből 40 □-öl ingyenes átengedése érdekében.³² A kaszinóval kapcsolatos vármegyei elképzelések most jutottak lényegében először a veszprémi nyilvánosság elé, amely azt igen erősen ellenezte, támadta. Elsősorban a piactéri háztulajdonosok, mindnyájan kereskedők, vállalkozók s csaknem valamennyien a városi törvényhatóság tagjai, saját jól felfogott érdeküket alig-alig leplezve tiltakoztak. Véleményük szerint a piacteret a kaszinó lebontásával kell növelni úgy, hogy az ne csak a hetipiac, hanem a most a vásártéren lezajló vásárok árusainak egyrészt is befogadhassa. Hogy ez elsősorban az ottani kereskedők

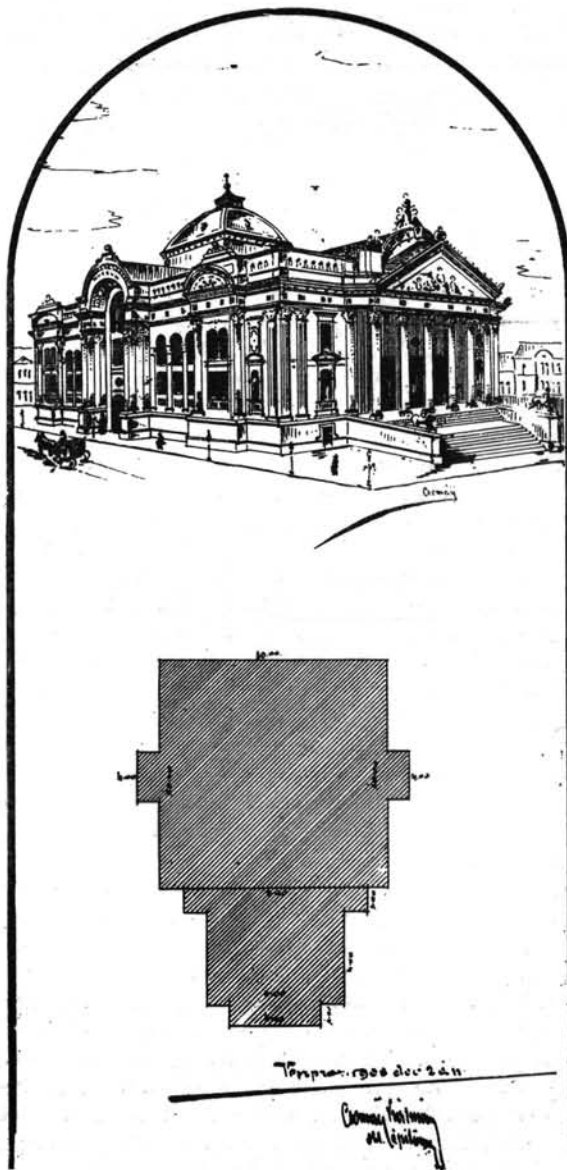
boltjainak forgalmát növelné, annyira kézenfekvő volt, hogy tagadni nem is lehetett. Ezért igyekeztek egyrészt a szóbanforgó, már városi tulajdonba került telekrész átengedését megakadályozni, abban a reményben, hogy ilymódon a múzeum ottani elhelyezése lehetetlenné válik. Az előcsatározások hevességét, egyúttal a közvélemény befolyásolásának szándékát jelzi a Veszprémi Hírlap október végi cikke.³³ Így a város képviselőtestülete, november 3-i gyűlésén elvileg a vármegye kérésének teljesítése mellett nyilatkozott, azonban a végleges döntést a közgyűlés december 3-i ülésén, névszerinti szavazással kívánták meghozni.³⁴

A közgyűlésen kialakult vitában a „piacpártiak” javasolták a kaszinó telkének elcserélését a város-házi udvar egyrészével. A kialakult vitában Óváry ezt ellenezte, márcsak azért is, mert az udvar-rész szerinte nagyobb tökét képvisel, mint a piactéri. Különben, véleménye szerint, a piac jelenlegi területe tökéletesen elegendő, a kaszinó kisajátítása e célból nem volna közérdek. Javaslatára a városatyák csaknem egyhangúlag megszavazták a telekátengedési kérelmet.³⁵

1908 végére tehát érdemben lehetett már foglalkozni a múzeumépület tervezésével. Hogy a maga részéről is felkészülhessen, Laczkó kölcsönkérte a szombathelyi múzeum tervrajzait, tanulmányozás céljából.³⁶ 1908 végén, nem tudni kinek a felkérésére Csomay Kálmán helybéli építőmester is készített egy tervezetet a múzeumhoz. (3. kép.) Az egyébként is eltúlzott, a rendelkezésre álló térhez nem is arányítható tervben az eklektikus felfogás vidéken továbbélt példáját láthatjuk.

Miután a múzeum egylet választmányának okt. 30-i ülése jóváhagyta a javasolt tervező megbízását, Medgyaszay, néhány, alighanem felvilágosítást kérő levélváltás után³⁷, gyorsan elkészült vázlataival. 1909 márciusában már ezek birtokában tarthatta meg második, érdemben határozó ülését az építészeti bizottság.³⁸ A tervező távollétében meghozott döntések igen fontosak voltak:

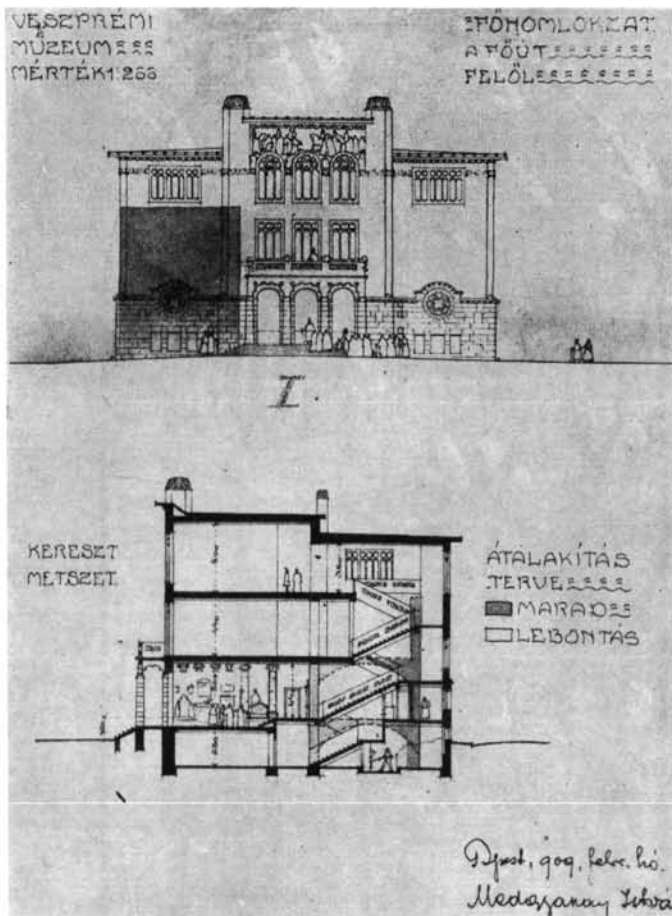
1. Annak ellenére, hogy a kaszinóépület átalakítása esetén nagyobb lenne a múzeum (1035 m² kiállítási terület), tekintettel a költségekre (ez esetben 169 500 korona), inkább az alapjaitól új épület felemelése mellett döntenek (882 m² — 141 000 korona). Ezt Laczkó Dezső is helyeselte, főleg azért, mert a régi épület bolthajtásos termei alacsonyak és nem megfelelők lennének a múzeum céljaira.
2. Bár Molterer az új épületet a tér tengelyébe és középpontjára helyezné, a többség úgy dönt, hogy a szomszédos alapítványi hivatalhoz esék közel a múzeum, de úgy, hogy a két épület

3. Csomay Kálmán múzeumterve. (1908)
3. Entwurf von Kálmán Csomay. (1908).
3. Projet du musée par Kálmán Csomay. (1908).
3. Проектный чертеж Калмана Чомай для музея (1908 г.).

között 12 m-es út legyen kialakítható.

3. Elfogadják a bemutatott homlokzat-terveket, bár Ádám, János és Szegelethy „szívesebben látnák valamely klasszikus stílus érvényesítését.” Tekintettel azonban az ezzel járó hatalmas költségtöbbletre „és mert a bemutatott terveken megnyilatkozó irány úgy részleteiben, mint egészében szép és a mindenütt látható

sablonoktól elütő”, kivitelre ajánlják Medgyaszay elgondolását.

4. Laczkó kifejtette igen jogos aggodalmát az új épület kis terjedelmével kapcsolatban. A kaszinó telke 410, a várostól megszerzett telek 150, összesen 560 m² terület áll rendelkezésre, azonban a terv mindössze 350 m²-t foglal el. „Elhibázott dolognak tartaná, hogy emberi előrelátás és számítás szerinti végleges rendezésre van szükség, és mégis szűk korlátok közé szorított ideiglenes állapotokat teremtünk.” Óváry válaszában közli, hogy a tervezőnek a rendelkezésre álló pénzüsszeghez kellett igazodnia. Ha a MKOF további áldozatra hajlandó, az épület bővíthető lenne. — Ennek alapján azt határozzák, hogy további 60 m²-es területbővítésre kérnek Medgyaszaytól pótköltségvetést s a tervet így továbbítják.
5. Molterer javasolta, hogy a fel nem használt te-

4. Medgyaszay István tervrajzai, az átalakítás feltüntetésével.
4. Entwürfe von István Medgyaszay, mit Bezeichnung der Umgestaltung.
4. Plans graphiques d'István Medgyaszay, avec indications de la transformation. (1909).
4. Проекты Иштвана Медьясаи, с указанием перестроек.

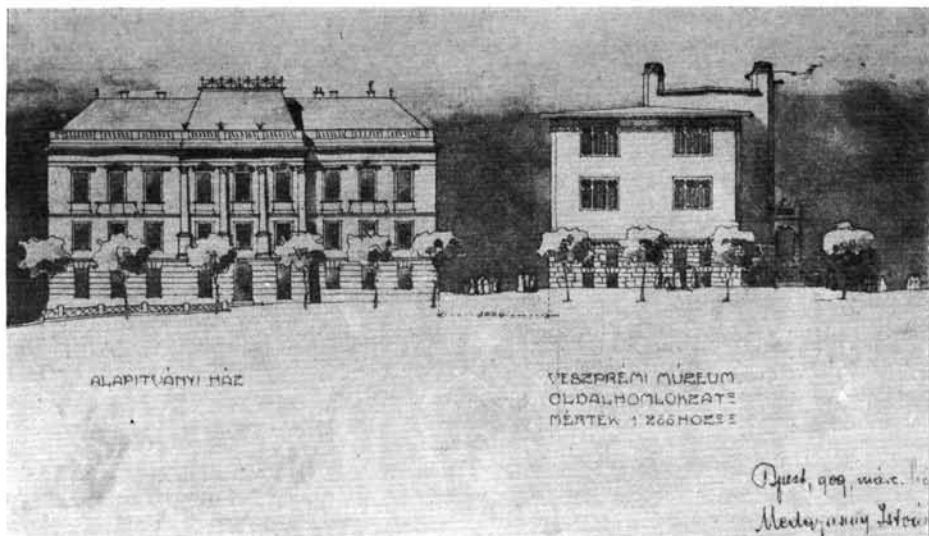
ületet lapidárium céljára „terraszszerűen” képezzék ki. Szeglethy polgármester fél a költésztöbblettől, s ugyanakkor kifejti, hogy a meglévő terület illetően biztosítása felesleges, „mert Veszprémnek mindig lesz oly intelligens polgársága, hogy szükség esetén a szükséges terület átengedje, illetőleg az építkezéssel most ki nem használt terület eredeti rendeltetésének visszaadja.”

Néhány nappal később³⁹, már Medgyaszay jelenlétében folytatódik a tárgyalás. Az épület elhelyezését illetőleg Medgyaszay ragaszkodik elképzeléséhez s ezt a bizottság el is fogadta. Majd az épület bővítésével kapcsolatban úgy nyilatkozik, hogy az megvalósítható, 2 méter hosszban, 1 méter szélességben kell a tervezett épületet megnagyobbítani. A tervezett légfűtést Molterer kifogásolta, mivel az nem praktikus, Medgyaszay a kifogás jogosságát elismerte, azonban a gőz-, vagy melegvízfűtés költség-többletére hivatkozott. Ez az érv hatott, a légfűtés terve maradt. Ugyancsak „költségkímélés” céljából az új épületnél is megkívánta a bizottság, hogy „a meglévő kaszinó épület pincéi lehetőleg felhasználók.”

A tervezés díjának megállapításánál Óváry Ferenc hivatkozott arra, hogy Medgyaszayt nem az anyagi haszon, hanem inkább az erkölcsi siker buzdítja, hiszen Veszprémbe már a színház és a kaszinó tervezésénél megmutatta képességeit. Bár Hüttl 17 000 koronát kért a tervezésért, Medgyaszay mindössze 8 000 koronás árajánlatát elfogadhatónak tartja. A bizottság is ilyen értelemben határozott.

Az építő bizottság határozatai alapján Medgyaszay terveit a kibővített, a három szinten, (földszint, I. és II. emelet) összesen tehát 1204 m²-es alap területű új épületről, az átdolgozott s 159 000 koronás költségvetéssel együtt Laczkó Dezső felterjesztette a MKOF-hoz.⁴⁰ A kísérőiratot megelőzőleg Óváry is átnézte s belejavított, mint írja: „a mi áldozatkészségünket kellett még kidomborítani.” Ezért szerepel benne a kaszinó 80 000 koronás eredeti vételárának 30 000-rel való csökkentése, mint „a színpártoló egyesület ajándéka”, a város által megajánlott 40 □-ól értékeként ugyancsak 30 000 korona, majd a gyűjtés összege, végül a kilátásba helyezett megyei 10%-os pótdadó 20 000 koronás értéke.⁴¹ Javasolta, hogy egyidejűleg a VKM-hez intézzenek kérelmet, hogy az

5. A tervezett múzeum oldalhomlokzata.
 5. Seitenfront des geplanten Museums.
 5. La façade latérale du musée projeté.
 5. Боковой фасад запланированного музея.

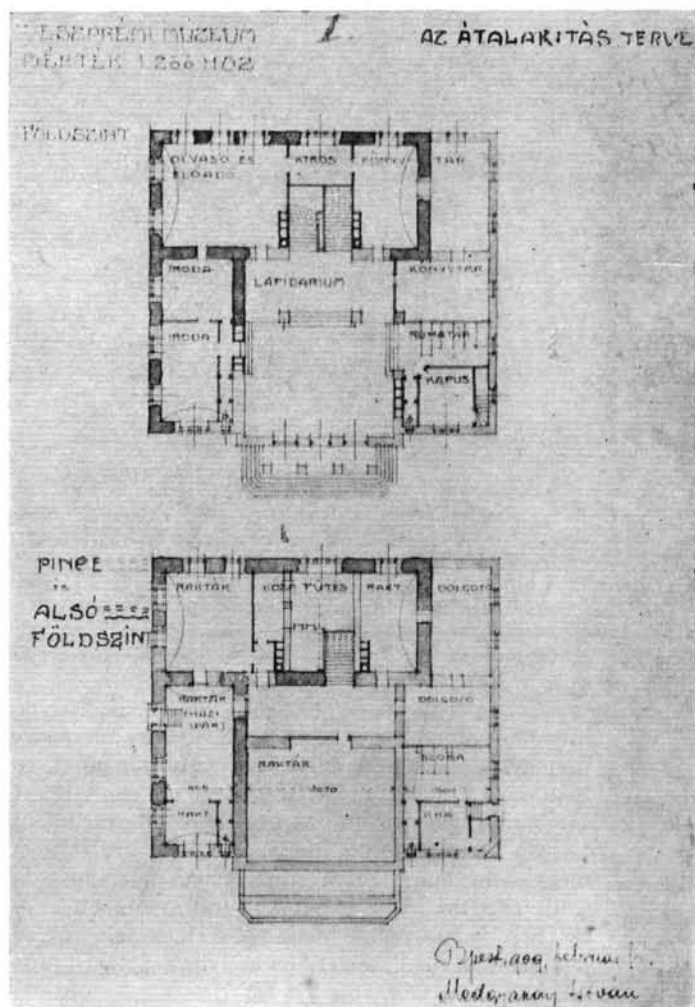
építés költségét további 60 000 koronával emeljék meg s az összeget 10 év alatt folyósítsák.

Ez a kérvény is elkészült, ebben a bővített épület további közművelődési funkciójára is kitért Laczkó, egyúttal utalt arra, hogy a közelmúltban a veszprémi várat sújtó tűzvész a helyi erőforrásokat más irányban köti le.⁴²

A beadványok sajnos nem járnak sikerrel, sem a MKOF, sem a VKM nem képes a kért 60 000 korona többletet fedezni, sem a részletek folyósítását meggyorsítani.⁴³ Így a múzeumépítés ügye stagnál.

Laczkón kívül most már éveken keresztül senki nem tesz érdemben semmit az új épület megvalósításáért. Bizonyos fokig érthető is: a kaszinóépület új gazdára talált, nincs vele gondja az uraknak.⁴⁴ Az államsegély folyósításához szükséges feltételek (telek és építési tervek) megteremtődtek, ezzel a vármegye kötelezettségének eleget tett. Így a külső szervek számára az ügy aktualitását veszítette. Laczkó sem tud sokat tenni, a pótdadó kivetésének meghússítása és a megyeszerte újból megindított gyűjtés meglehetősen eredménytelensége végeredményben egy rozszant, de jelzálogkölcsonnel is megterhelt épület birtokosává tette, olyan helyzetbe hozta, ahonnan egyelőre nincs kiút, hiszen az épülethez hozzá sem lehet nyúlni, míg a kölcsön végleg

6. Az alagsor és földszint alaprajza, az átalakítás feltüntetésével.
 6. Grundrisse des Souterrains und des Erdgeschosses.
 6. Plans du souterrain et du rez-de-chaussée, avec indications des transformations.
 6. План подвального и наземного этаже, с указанием перестроек.

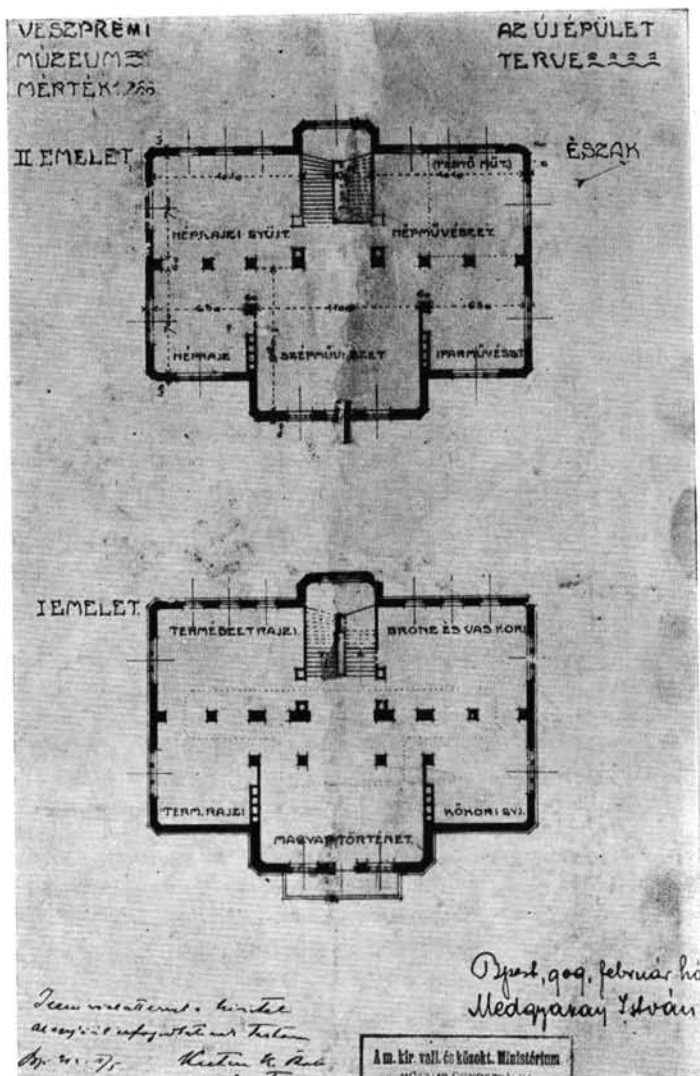

9. Az új épület I. és II. emeleti tervrajza.
 9. Entwürfe des I. und des II. Stockwerkes für das neue Gebäude.
 9. Plans du Ier et IIe étages du nouveau bâtiment.
 9. Планы второго и третьего этажей нового здания.

akadémiai díjat kapott "Panteon a Gellérthegyen" c. tervére. Első jelentős munkája a geryeszegi Teleki-kastély átépítése volt.⁴⁶ Lechner Ödön követőinek köréhez tartozott. Mestere útmutatását követve foglalkozott a népi építészet tanulmányozásával s a formakincsnek az új építészeti szerkezetek kialakításánál való alkalmazásával.⁴⁷ Párisban ismerkedett meg a vasbetonszerkezet alkalmazásának lehetőségeivel. Itteni élményei, tapasztalatai alapján, alig harmincesztendőskorában igyekezett első jelentősebb megbízatásának Lechner szellemében, az új technikai ismeretek birtokában eleget tenni. Óváry megbízatása alapján 1906-ban tervezte meg a veszprémi színház épületét, mely az első, teljesen vasbetonszerkezetű épület volt az országban.⁴⁸ Kísérlete, melyet 1909-ben a veszprémivel csaknem azonos soproni s később 1927-ben a nagykanizsai színház tervezése követett⁴⁹, követőre nem talált s ha kritikái megjegyzéseket sem, túlságos elismerést sem aratott. A szecesszió jellegzetes képviselőjeként, kísérletezőjeként könyvelhető el, aki Lechner ötlet- és formagazdagságából elsősorban a motívumok túltengő alkalmazását vette át s ablak, korlát, konzol, tetőszerkezet, sőt még a kémény kiképzésénél is megpróbálkozott az új anyag, a vasbeton népies minták szerinti megformálásával.⁵⁰

Veszprémi színháza mindenesetre megnyerte a város laikus közönségének tetszését, így a múzeum építészeti bizottsága egyhangúlag fogadta el Óváry előterjesztését arra vonatkozóan, hogy az új múzeumépület tervezésével is Medgyaszayt bízzák meg. Még később, a tervek elbírálása után is csak tétova ellenvélemények hangzottak el a színház és a múzeum külső kiképzésének, szerkezeti és díszítő elemeinek hasonlósága ellen,⁵¹ holott a tervező önmagát ismétlése ez esetben invenciótlanságra, a számára új feladatok megemésztetlenségére is utal. Nem egy, azóta már letűnt, bár kétségtelenül eredetiségre törekvő stílusirányzat elítélése mondatja a ma emberével, hogy a végülis teljesen átdolgozott és éppen a háborús nehézségek miatt leegyszerűsített épületnek feltétlen hasznára vált, hogy anyagi hiányában az eredeti elgondolás nem került kivitelezésre.

A múzeum iratai között az első tervvázlatok kartonjai maradtak csak fenn, melyeket Medgyaszay 1909 elején készített. (4.—9. kép.) A későbbi módosítások egyrészt a Rákóczi-térre tervezett épület bő-

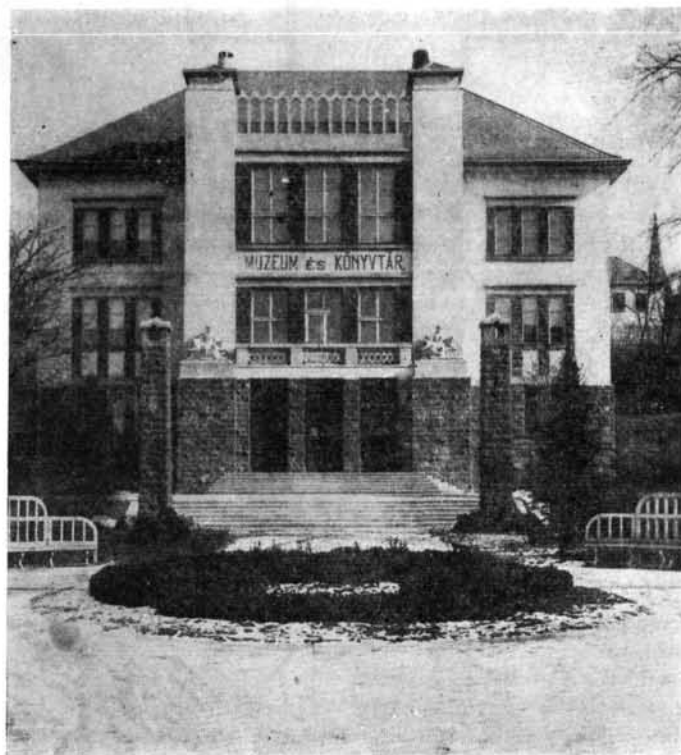
vítése alapterületben, majd az új és végleges helyre történt adaptálása s a kivitelezési rajzok részletei csak igen hiányosan maradtak fenn. Az épület végleges formája s az eredeti, a helyiek és a MKOF, illetve a VKM építész-szakemberei által elfogadott tervrajzok közötti különbségek okait tehát inkább csak sejtjük, (az anyagi eszközök elégtelensége) erre vonatkozóan a múzeum irattára sem ad felvilágosítást. Valószínűnek kell azonban tartanunk, hogy a tervező maga is átlátta eredeti terveinek szembeötlő egyezését a színházzal s egyébként is, a terv készítése s a kivitel megkezdése között eltelt öt esztendő alatt elgondolásai, szemlélete változásával szintén magyarázhatjuk a végrehajtott korrekciókat.

10. A múzeumépület befejezés előtt (1920 körüli állapot)
 10. Das Museumsgebäude vor Beendigung (der Zustand um 1920).
 10. L'édifice du musée avant d'être achevé (état vers 1920).
 10. Здание музея до его окончания (состояние в около 1920 г.).

A tervrajzokat s az elkészült épület alaprajzait, fényképét (10.—12. kép.) összevetve, röviden enyben összegezzük a változásokat:

1. A színháznál is alkalmazott, alig emelkedő lapostető helyett olyan tetőszerkezet készült, mely alatt a padlástér hasznos térként jelentkezett.
2. Az ablakok motívumokhoz igazított (s szintén a színházéra hasonlító) vasbeton keretei helyett hármás, keskeny ablakok készültek, melyeket a megszokottól vörös homokkő-csík keretelésük, egyszerűen kiülő szemöldök-párkányuk különböztetett meg, elmaradtak a körablakok s az erkély alatti oszlopsor, a főpárkány alatti freskó.
3. A kő- és vakolatfelületek éles elválasztása, a sárgásszürke mészkőlabazat rusztikus alkalmazása helyett a pirosas vörös homokkő és a fehér dörzsölt vakolat színellentétének alkalmazása, az emeleti, a terven kissé siváran egységes falsíkoknak az ablakokat keretező kőcsíkokkal történt tagolása szintén szembeötlő változás.
4. Az épület belső, alaprajzi elrendezését azonban a külsőn végzett módosítások alig érintették. Helyenként a belmagasságon, másutt válaszfalak elhelyezésén s a méretezésben történt változtatás, de az alagsor és a földszint egyébként változatlan formában került megépítésre. A két emeleti, lényegében egy-egy hatalmas, középen betonpillérekkel alátámasztott terem összképén csak javított, hogy a két oldalsó rész középtengelyében s a falsíkhöz épített vasbeton pilléret elhagyták. A teremszerű kiképzés, a fal felületeket sűrű egymásutánban tagoló számos ablak miatt a kiállítófelület igen kevés. Mai fogalmaink és kívánalmaink szerint eredeti formájukban e termek igen kevésbé kihasználhatók. Eredetileg sem voltak ideális adottságokkal rendelkezőknek mondhatók, ez magyarázza, hogy az épület elkészülése utáni időktől kezdve számos esetben válaszfal, üvegajtó, vendégfal építésével próbálkoztak már a termek egységes terét megbontani.

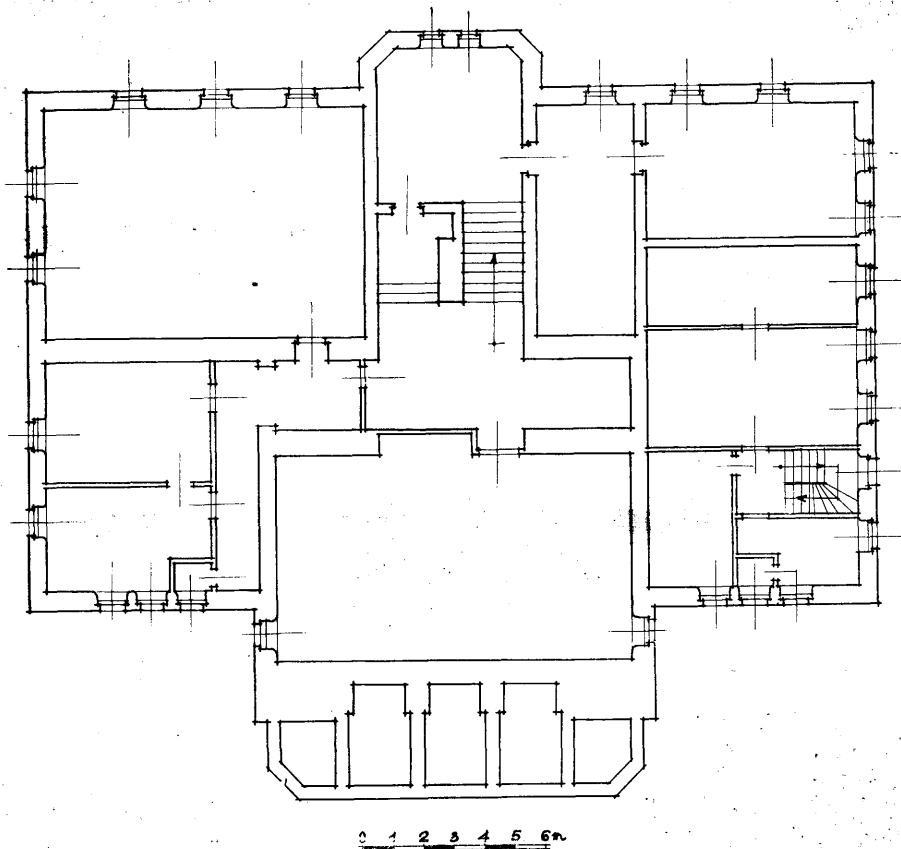

11. A múzeum főhomlokzata. (1930-as évek)
 11. Die Hauptfront des Museums (in den 30-er Jahren).
 11. La façade principale du musée (années 1930).
 11. Главный фасад музея (1930-е годы).

VESZPRÉMI MÚZEUM
ALSÓ - FÖLDSZINT

MUSEUM IN VESZPRÉM
1910

12. A múzeum szintenkénti alaprajzai.
12. Grundrisse des Museums in seinen Schichten.

12. Plans du musée selon niveaux.
12. Поэтажные планы музея.

V.

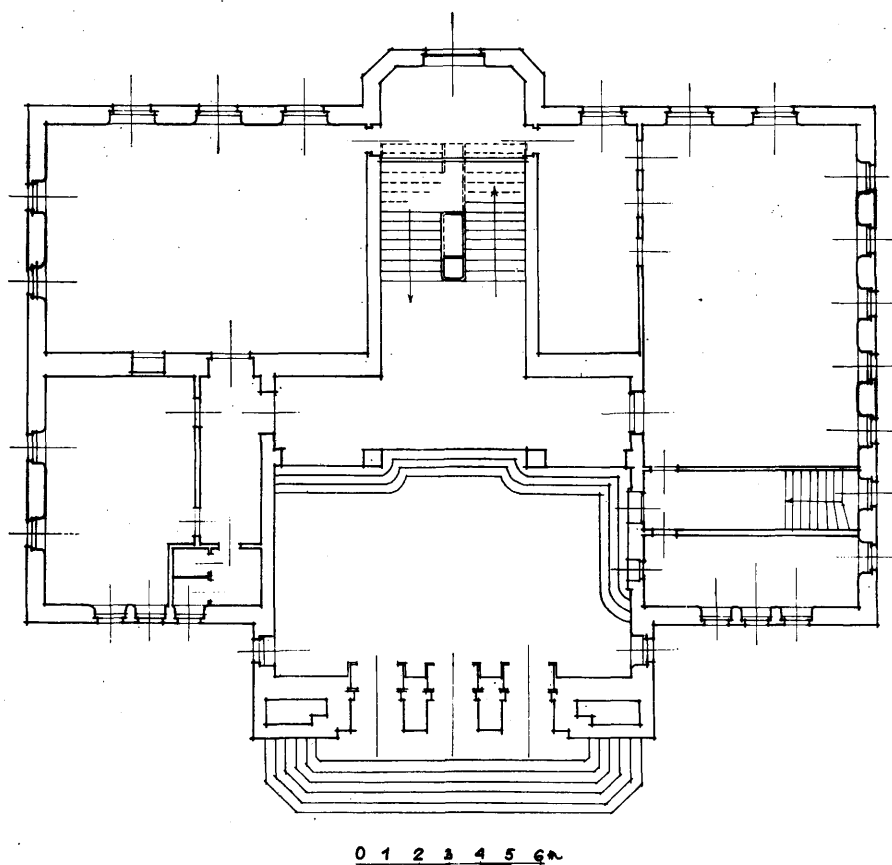
Ha a múzeum építése nem is haladt előre, a kaszinó telkével kapcsolatos, annakidején nyugópont-ra került viták újból feléledtek. Ennek bizonyosága az a heves sajtóvita, melyben az 1910. év őszén, néhány hónap alatt a város minden lapja részt vett s melynek során tízegynéhány élesen vagdalkozó cikk látott napvilágot, a város meglehetősen eseménytelen közéletét alaposan felkavarva.

A sajtóvitát Szántó László Somogy megyei plébánosnak a Veszprémi Hírlapban — melynek korábban szerkesztője volt — megjelentetett cikke váltotta ki.⁵² Amint írja, úgy értesült, hogy az illetékesek máig sem tudták eldönteni: hova kerüljön a

múzeum épülete? Céloz a piactér sorsával kapcsolatos 1908-as vitákra: „A különböző érdekekről, melyeket a tér beépítése érintene, nem is szólok. Hiszen mindenki emlékezik, aki abban az időben érdeklődött a kérdés iránt, hogy valóságos pártokra szaggatta a térség körüli háztulajdonosokat, kereskedőket a múzeum hova építésének kérdése, s ez a pártoskodás nem egyszer bizonyos kíméletlenségeknek lett az okozója.” Tudomása szerint már a kálváriadombot is számításba vették a múzeum helyéül. (Erről alább még lesz szó.) Egyetért azzal, hogy a piacteret kár volna beépíteni s a kultúra palotájának elhelyezését ilyen zajos helyen semmiképpen sem tartja méltó megoldásnak.

Mivel az államsegély folyósításának egyik felté-

VESZPRÉMI MŰZEUM
FÖLDSZINT

tele volt, hogy a leendő épület központi helyre kerüljön, el kell vetni a város peremére való kitelepítést is. Ellenben mint régi veszprémi veti fel azt a gondolatot: nem lehetne-e a vár feljárójánál a Tűztorony s a régi tűzoltólaktanya (akkoriban ipariskola) felhasználásával s a körülötte álló régi házikók lebontásával felépíteni a múzeumot? „Természetesen olyan Schulek-féle alkotást értek — írja —, nem pedig holmi bagolyvárat; olyan alkotást, amely odaillik a vár fokára, masszív régi ízlésű s mégis modern épületet, melynek minden szöglete, csúcsa hirdeti rendeltetését. Boltíves, tornyos bejáróval, ahol a kapu komoly ívezete alatt stílszerű uniformisba öltözött portás vigyáz a belépő és távozó látogatókra.”

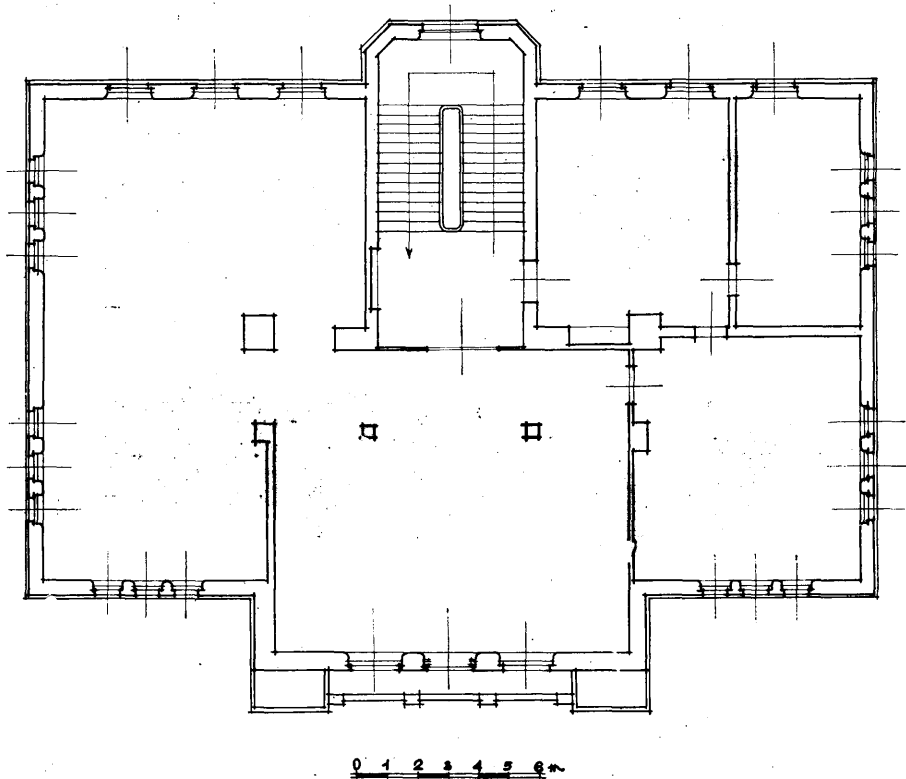
Utal arra, hogy a tavaszi tűzvész utáni restaurálásokkal a vár északi része megújult, de a feljáró

környéke elhanyagolt. S ha már az eddigi középítkezések mind szerencsétlen helyre történtek, „a kultúrpalotát ne vigyék ki a városból, ne építsék be vele a legszebb területet, hanem helyezték oda, ahol legméltóbban foglalhat helyet...”

A Veszprémi Hírlap a katolikus klérus szócsöve volt elsősorban. Szántó cikkének a vezércikk helyén való közlése is jelezte, hogy a tervezet — mely, mint alább látjuk, valószínűleg Laczkó sugallatára íródott — a múzeumegyletben résztvevő egyháziak véleményével is megegyezett. A város kispolgári rétegének hangadó orgánuma, a Veszprémi Napló viszont azonnal tiltakozást jelentett be a terv ellen.⁵⁸

„A vezércikk írója — úgy látszik felső és belső sugalmazásra lándzsát tör a veszprémi múzeumnak a tűztorony alatt levő városi iskolaépület helyén való építése mellett” — írja P. M., de ellenérveit

VESZPRÉMI MŰZEUM
I. EMELET

nem is az új helyre telepítéssel kapcsolatban fejti ki. Megelégszik e tekintetben azzal, hogy utal a kivitelezés nehézségeire és tetemes költségeire.

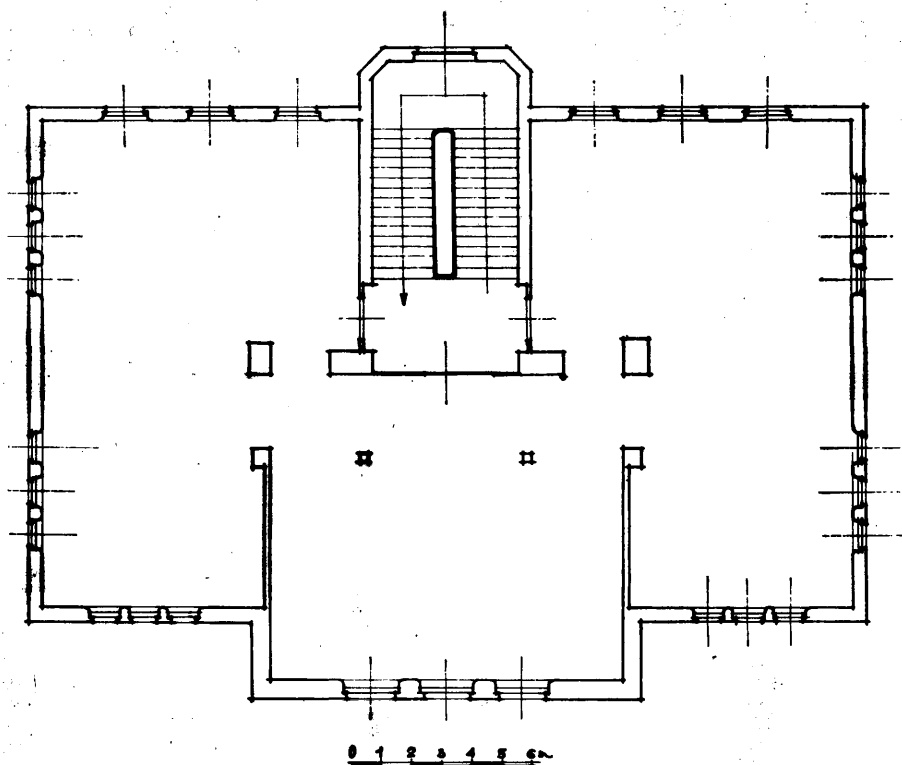
Részletesebben foglalkozik azonban a múzeum-építkezés igazi nehézségeivel. „Nagy tévedésben van Szántó akkor, amikor a hely kérdését látja nagy nehézséges akadállyal, amely miatt az illetékes tényezőknek eléggé fáj a fejük és nem képesek az építkezést elkezdeni. Megmondhatjuk mi nyíltan és egyenesen, hogy a nagyszabású és nagy fontosságú műnek megalkotása azért akadt meg a kátyúban és a belügyminisztériumban és „egészen simán” keresztül azért nem vihető, mert nincsen hozzá sem a vármegyének, sem a városnak, sem a művelt társadalomnak elegendő anyagi és pénzügyi ereje.” A vármegye pótadói 50 esztendőre le vannak előre kötve, ezért nem engedélyezte a belügyminiszter az

újabb, 1%-os kultúrpotadót. A városnak pedig nincsen újabb 50 000 koronája, hogy a kaszinóépület megválthassa. Koller alispánnak alig 2000 koronát sikerült az építési tőkéhez gyűjteni közadakozásból.

Attól eltekintve tehát, hogy anyagiak is szerepet játszanak a múzeum elhelyezésénél, a cikkíró szerint „a kultúrpalotának máshol nincsen hely városunkban, mint a piactér központja; ha máshová fog építtetni, úgy a szerencsétlen építkezések száma eggyel ismét szaporodni fog.” Ő is, akárcsak Szántó, utal arra, hogy az Angolkisasszonyok zárdáját és iskoláját, a vármegyeházát, a pénzügyi és igazságügyi palotát és postát már „eldugták” a városban, ami egyet jelent az izolálással.

A vita, ha érintette is az anyagi nehézségeket, de mindeddig elvi síkon mozgott. Szántó viszontválszában nem is hozakodik elő újabb argumentumok-

VESZPRÉMI MÚZEUM
I. EMELET

kal⁵⁴, inkább arra utal, hogy „...néhány tekintélyes veszprémi polgár elismerő nyilatkozatát” halotta cikkéről, ezek alapján úgy véli, javaslata még mindig a legalkalmasabb arra, hogy ne fosszák meg „a piachiányban szenvedő várost legalkalmasabb térségétől.”

Mihamar világossá vált azonban, hogy a vitában a múzeumépület csupán alkalmas eszköz a „tekintélyes polgárok” és a nehéz anyagi helyzetben élő, folyton szegényedő veszprémi kisiparosok—kereskedők közötti érdekellentétek kimélyítésére. Arról volt ugyanis szó, hogy a város két hagyományos vásártere, a táborállási és a búzapiaci, nemcsak az állat- és gabonapiac lebonyolítására szolgált, hanem a környékbeli, de a helybeli, e terek környékén lakó kisiparosok, kiskereskedők üzletkötő helye is volt. A város kedvezőtlen terepviszonyai, de a történelem során elszenvedett pusztítások is lehetetlenné tették eddig a városközpont kialakulását. Óváry Ferenc a belvárosban élő gazdag kereskedőréteg támoga-

tásával „városszépészeti”, de még inkább kereskedelmi okokból törekedett a volt kaszinó szomszédságában állott jónéhány épület kisajátításával és lebontásával korszerű piactér kialakítására. Haszna ebből természetesen az újonnan kialakított s most már rendszeres heti piachellyé vált tér környékén lakó kereskedőknek volt. Ők a piactér további bővítését kívánták, tehát a kaszinóépület lebontását. Az ellenzék szívesen vette volna ugyanitt a múzeum felépítését, mert ez egyszer s mindenkorra gátat vetett volna a kereskedelmi centrum további fejlesztésének, hiszen P. M. elképzelése szerint az épület környékét parkosítani is kell majd, vagyis: várható az itteni piac visszafejlesztése.

P. M. cikkére tehát most már élesebben reagálnak az érintettek.⁵⁵ A régi, dísztelen épület azonnali eltüntetését követelik, mert az már közegészségügyi szempontból sem tűrhető meg tovább. A patkányok invázióját, a koleraveszélyt s a forgalom életveszélyes mértékét említik fő indokul.

A cikkíró átlátja, milyen cél vezette ellenfelét a parkosítás javaslatával: „Mi volna akkor, ha P. M. úr óhaja teljesednék? Akkor a piactér még akkora sem volna, mint most és azelőtt, akkor a nagy anyagi áldozat, amit a polgárság hozott, egyszerűen kidobott pénzzé válnék.”

Valamennyi középületet azért kellett és kell a jövőben is a város központjából kihelyezni, mert „a kereskedelem is csak valami, és ha az a pár piaci ház- és üzlettulajdonos nem tudna adót és pótdadót fizetni, annak a város inná meg a levét.” Éppen ezért a város érdekeinek csak az felelhet meg, ha nem mellőzik a kereskedelem szempontjait. „Épüljön bárhová a múzeum, de a piactérre nem jöhet” — fejezi be cikkét xy.

Az ellentáborból hamarosan világos válasz érkezik, konkrét helyre címezve, ahogyan az alcím — „Válasz a háztulajdonosoknak” — is mutatja.⁵⁶ A város közönsége eddig 200 000 koronánál többet áldozott a piactér rendezésére, a városi pótdadó 38%-ról 50-re emelkedett. Ennél nagyobb áldozatot a képviselőtestület már nem hajlandó hozni. „... a piactéri háztulajdonosoktól nem illő, nem méltányos és nem igazságos dolog a hűrt a végtelenségig feszíteni és saját kényelmi, fényűzési és önző anyagi érdekeik kielégítésére újabb piactéri pótdendezési költségeket pumpolni ki az amúgy is sok teherrel és adókkal megterhelt városi adófizető polgároktól.”

P. M. véleménye szerint túlzás a piac túlzásúfolt-ságáról beszélni, más, ennél jóval nagyobb városoknak sincs a hetipiac megtartására nagyobb helyük. A veszprémi kisiparosok az utóbbi évtizedekben olyannyira megfogytak, hogy „csekély portékáikkal a nagy piactér egyik zugában könnyen elhelyezkedhetnek.” De, ha így a közös kereskedelmi érdek nem is kívánja a tér bővítését, némi iróniával javasolja a cikk írója: gyűjtsenek maguk között a piactéri háztulajdonosok s váltsák meg a kaszinó-épületet a vármegyétől. „... így saját kényelmi és fényűzési érdekeik is ki lesznek elégítve, de meg a város évkönyvében is mint adakozó nagy hazafiak nevei meg lesznek örökítve az idők végtelenségéig...”

Most már a harmadik helyi hetilap, éppen a város virilista polgárainak orgánuma is szint vallott.⁵⁷ Leplezetlen nyíltsággal védelmezte a piactér-pártiak igazát, vagdalkozásai azonban nemcsak balra, hanem jobbra is irányultak. Egyrészt megállapítja a névtelen cikkíró, hogy a búzapiac nem is alkalmas kereskedők, iparosok elhelyezésére, tehát ezeknek is ide, a Rákóczi- (ma Vöröshadsereg) térre kell jönniök. A pótdadó emelésére is könnyedén válaszol: „Hát ne tetszett volna múzeumépítést és egyéb

szükségtelen költségeket elhatározni, akkor majd nem emelnék a pótdadót!”

A cikk egyenesen komikusnak nevezi a múzeum-egylet határozatát, mely szerint a kaszinóépület lebontása után „kicövekkelik... a múzeum helyét s ha jól mutat, akkor megépítik a múzeumot a Rákóczi téren; ha pedig rosszul mutat, akkor máshová helyezik.” Ezzel Koller alispánt támadja, mert ez az ötlet tőle származott. Egy néhány nappal későbbi kommentárban még maróbb gúnnyal élcelődik a lap az alispán dzsentrikedő megjegyzésén.⁵⁸

Hozzászólt azonban még ingerültebben az egyik érintett virilista, Pósa Endre kereskedő és nyomdatulajdonos is a vitához.⁵⁹ Szerinte ezeknek a háztulajdonosoknak teljesen mindegy volna, odaépül-e a térre a múzeum, vagy sem? De a város gazdasági érdekeit viselik a szívükön, hogy minél nagyobb legyen annak jövedelme. Hiszen, ha „a most kint (a város más piacain) áruló iparosaink és kereskedőink nagy részét el tudjuk a belső piacon helyezni, Veszprémnek lenne oly gabona piaca, hol minden elfér és igen szép, nagy környéke szívesebben jönne hetivásárokra s így olcsóbb lesz az élelem, nagyobb a helypénz bevétel, emelkedik az összes kereskedők és iparosok forgalma s ez igenis a város vagyonsodását jelenti.” Ő sem elégszik meg a kispolgárok véleményének letorkolásával, hanem azt is felhossa, hogy a vármegye, amely ebben az esetben a város sorsáról is dönt, rendelkezik az épülettel, bár még egyetlen fillért sem áldozott rá (hiszen megvásárlását, a jelzálogkölcson törlesztését a múzeumegylet bonyolította le). Mint írja: „ha a múzeum a Rákóczi térre épül, úgy ez a város egészséges fejlődését örökre megbénítja.”⁶⁰

Immár harmadszor s egyben utoljára fejt ki P. M. az általa képviselt réteg véleményét a piactér ügyben Pósanak adott válaszában, de, és ez most már tragikomikusan is hangzik, címében még mindig a múzeumot aposztrofáló cikkében.⁶¹ Argumentumai között az is szerepel, amire eddig a vitakozók ügyet sem vetettek: a múzeumegyletnek már több éve meghozott határozata ez ügyben, amit annakidején a város és a vármegye közönsége is elfogadott, tudomásul vett. (Pósa maga is tagja a múzeumegylet választmányának.) Csakhogy annakidején, írja a cikk szerzője, Pósa „még nem merte magát és önértékét előtérbe tolni...”

Mint már korábban volt erről szó, P. M. a két régi vásártér háztulajdonosainak, kisiparosoknak és kiskereskedőknek évszázados vásárállási jogára hivatkozva száll szembe Pósaék tervével s megállapítja, hogy szóvivőjük „a piaci tulajdonosok magán érdekét közérdekké akarja felfűjni.” Véleménye szerint Veszprém egyre jobban visszafejlődő keres-

kedelmét a vasút tönkretette s ezen a belső piac-tér bővítésével segíteni nem lehet, hiszen a két vásártér hajdani híres gabonakereskedelme is tizedannyira csappant.

Az idézett tíz, a veszprémi, egyébként meglehetősen lagymatag sajtóéletben szokatlanul éles hangon megírt cikkből egy kisváros életében jelentkező gazdasági érdekelletét szövevényes szálaít bogozhatjuk ki, de egyúttal azt is láthatjuk, hogy az elmérgesedő vita csak a múzeumépítés nehézségeit leplezi le, sőt ezeket súlyosbítja, kiutat egyik írás sem tud ajánlani. Erre csak egyetlen lap vállalkozott, a Veszprémben éppen ez idő tájt megindított s négyhónapos működés után el is némított, radikális polgári és szociáldemokrata irányzatú Modern Dunántúl című hetilap, melynek szerkesztője Próder László, a Tanácsköztársaság idején a városban tevékeny szerepet játszó, majd vértanúhalált halt tehetséges fiatalember volt.

A két, e tárgyban megjelent írás közül az első rögtön a „sok kicsinyes befolyásra és önző magánérdekre” utaló célzással tapintott az építés körüli nehézség lényegére.⁶² Nem a piactéri rozoga épület sorsával foglalkozik, hanem igen merészen azt veti fel: vajon építés nélkül és rögtön, nem lehetne-e a múzeumnak otthont adni? A többi között leplezi a mondvacsinált problémákat a vármegyei elhelyezés körül, amikor szarkasztikusan ezt írja: „A múzeumnak a vármegyéből való kitelepítése nagyon sürgős, mert a helyiségeket hivatali célokra kell felhasználni. Arról ne beszéljünk, hogy ugyanabban a vármegyeházban az alispánnak tizenegy, a főjegyzőnek pedig kilenc szobás lakása van, mert ilyen magasállású embereknek az nagyon szűk hely. Nagyon kevés. Hiszen húsz szobában alig lehet megfordulni.” Ha tehát sürgős az ügy elintézése, igen ésszerű módon meg lehetne oldani, 38 000 koronás költséggel nemrégen építtette át a vármegye a szomszédos, egyemeletes főispáni palotát. Költözzék ki innen a főispán, esetleg át a megyeházára, az alispán vagy a főjegyző helyére. „Édes jó Istenem, mondd meg nekünk, hol legyen az megírva, hogy a kitűnően javadalmazott, semmi előképzettséggel szükségképpen nem bíró, produktív munkát nem végző s amellet rendszerint vagyonos főispánnak — mondjuk ki magyarul —, potya lakásban kelljen laknia?” Vajon ez-e a nagyobb érdek vagy a kultúra szolgálata? Felmerült ez a gondolat már, de az illetékesek tiltakoztak ellene. „Nos hát ne essék meg az a szégyen Veszprém vármegye főispánján, hogy valóban — bármikor — bárki is azt mondhatta a szemébe, hogy azért vajúdik a múzeum dolga, azért nem tud neki megfelelő fedél alá jutni a tömördek munkával és fáradsággal ösz-

szegyűjtött óriási anyag, mert Hunkár Dénes restelli feláldozni a kényelmét, restelli odaadni a vármegye gavallériájából élvezett lakását közcélra.”

A vágás jól célzott volt, talált. Valóban a múzeum építésének ügyében buzgólkodók, megyei és városi notabilitások mindvégig a maguk és osztályostársaik érdekeit segítették elő, szanálták az úri kaszinót, majd később teljesítették a piactéri háztulajdonosok kívánságát s a múzeum valóban egyszerűbben, esetleg nem is véglegesen elintézhető elhelyezésének effajta módját meg sem gondolták.

Furcsa dolog volt mindenesetre, hogy Veszprémben igazában csak ez a „szabadgondolkodó, szociáldemokrata, vallástalan és erkölcstelen tanokat hirdető”⁶³ lap tudott a piarista Laczkó Dezső ügye mellett kiállni. S furcsa, bár a mi számunkra ez is tökéletesen érthető, hogy a nagy hírlapi vitában csak a Modern Dunántúl szerkesztőjének jutott eszébe, hogy az egyik legilletékesebb személy, a múzeum tervezője, Medgyaszay István véleményét kikérje és ismertesse.⁶⁴

Medgyaszay a vita lényegére tapintott rá a piactér további sorsának felvázolásával. Szerinte teljesen felesleges a piac miatt a múzeumot másutt felépíteni. Hiszen „a későbbi fejlődés során minden város kihelyezi a heti piacot” a belvárosból. S ha a főtéri kereskedők esetleg veszítenek is ezzel, a város kereskedelme végeredményben nem. Viszont fontosnak tartotta a múzeum épületét a Rákóczi téren elhelyezni városképi szempontból. „Veszprémben a városrendezés során — mondja — a véletlenség olyan abszurd helyzetet teremtett, melyen okvetlenül segíteni kell. A nagy központi tér ugyanis agyonnyomja a környéket és az ormótlan alapítványi ház dísztelenül könyököl rá a tér szélére. Elébe okvetlenül kell valami épület. Viszont a Múzeumnak épület, otthon kell — józan ész szerint adódiik tehát, hogy kerüljön a muzeum oda, hol hely van s hova úgyis építeni kell valamit.” Ha nem is a lebontott klasszicista kaszinó helyére, de közvetlen mögéje napjaink városépítész is hangsúlyosabb épületet, illetőleg emeletréépítést igényel.⁶⁵

A Medgyaszay-féle, visszhang nélkül maradt nyilatkozat volt ennek a hirtelen fellobbant, de ugyanúgy abbamaradt hírlapvitának utolsó dokumentuma. A múzeumépítés sem előtte, sem utána nem kapott soha ilyen mértékű publicitást s mint láttuk, a viták kirobbanására az ügy csak alkalmat, de vajmi kevés érdembeli tárgyalási alapot szolgáltatott. Két esztendővel később, amikor a város közgyűlésén elhangzott a múzeum elhelyezésének végleges javaslata (az ügyben 1910-ben személyesen meg sem nyilatkozó, de 1908-ban még a Rákóczi

téri megoldás mellett kardoskodó Óváry Ferenc részéről), ez már egyik félben sem keltett semmiféle indulatot.⁶⁶

Veszprém ötödik újságja egyáltalában nem avatkozott bele a viába. A „Veszprémvármegye” — mint neve is mutatja, a megye urainak félhivatalos lapja — mindössze hűvös tárgyilagossággal tudósított a kaszinóépület sorsáról, a vita folyamán hozott döntésekről. Főleg innen értesülhetünk a múzeumegylet választmányának kompromisszumos megoldást jelző határozatairól. 1910. szeptember 12-én a választmány az úri kaszinó épületének lebontása mellett döntött, ehhez azonban a hitelező pénzintézet beleegyezését is ki kellett kérni.⁶⁷ Egy hónappal később, az október 10-i közgyűlésen is megszavazzák a lebontást, azonban a jelzálogkölcsön kifizetésére természetesen a bontási anyag ára önmagában nem elegendő, ezért a vármegyét kéri meg a fennmaradó tartozás kiegyenlítésére.⁶⁸ A kérelem jogos, hiszen az épület a vármegye tulajdonává lett, ez azonban még egy fillért sem áldozott megszerzésére. Nem sokkal később Fraknoi Vilmos, Szalay Imre és Mihalik Imre látogattak Veszprémbe. „Terepszemlét tartottak a piactéren is, ahova az állandó múzeumot tervezik, de amint halljuk, nem találták eléggé alkalmasnak,” — olvashatjuk egy másik újságban.⁶⁹ Minthogy Hornig püspök 5000 koronás adományával a múzeumegylet teljesíthette a Veszprémi Takarékpénztár kívánságát a törlesztés tekintetében, elhárult az utolsó akadály is a bontás elől.⁷⁰ Az alispán néhány nap múlva árlejtési hirdetményt tett közzé a lapokban.⁷¹

Sokáig nem akadt megfelelő ajánlattevő, végül az épületanyagot 2000 koronáért eladták s a befolyt összeget a múzeumépítési alaphoz csatolták.⁷²

A vármegye közgyűlése megszavazta az épületet még mindig terhelő 13 000 korona adósság kifizetését. Erre fordították a füstbement megyei monográfiára gyűjtött összeg maradványát (8600 K), a Kossuth Lajos turini lakóházának megvásárlására összegyűlt összeget (560 K), továbbá a székházépítési alpból a még szükséges összeget.⁷³ Így, ahogyan a kaszinó lassan semmivé vált a bontócsákányok ütése alatt, elhallgatott a múzeumépület körül felparázslott vita, leírásra került az utolsó úri kaszinói passzíva is. Csak az maradt bizonytalan, hogy mi lesz az új múzeum építésével?⁷⁴

VI.

Talán már az 1908-as viták, majd a közhangulatot jelző más megnyilatkozások alapján, mindenestre még az 1910-es heves sajtóvita fellángolása

előtt Laczkó rádöbbenhetett: a múzeum új épülete, ha egyáltalán felépítik, mindenütt állhat majd, de a piactéren nem. Az sem egészen valószínűtlen, hogy újabb megoldások keresése során éppen ő volt az ismertetett vita kirobantója, ahogyan P. M. jelezte: „sugalmazója”. Ugyanis a Bakonyi Múzeum levelezőlap-gyűjteményében három, a veszprémi várat ábrázoló levelezőlapot találtam, melyekre maga Laczkó rajzolta rá a Szántó-féle cikkben felvetett elgondolás vázlatát és címét (13. kép)⁷⁵. Még a szükséges területnagyságot is felírta rájuk (340 négyszögöl), jeléül annak, hogy a gondolattal komolyan foglalkozott, talán még építéssel is megtárgyalta.

Ezen túl, más, lehetséges hely után is érdeklődött. Így, Bibó Károly, a későbbi alispán révén kaphatott olyan információt, hogy a Kálváriadombra lehetne építkezni. Ez a néhány méteres sziklafok, melyen Rhé Gyula húsz évvel később feltárta a város Miklósszeg nevű részének román kori templomát, a püspökséghez tartozott, ettől északra az ún. belső püspöki kert, délre a mai Vegyipari Egyetem területén a külső, káposztáskert húzódott. Az elgondoláson rögtön kapva, Laczkó még 1910 tavaszán levélben kért felvilágosítást Hornig püspök titkárjától, Simon Györgytől. A válasz elutasító volt, azonban egy lehetőséget, azt, hogy a belső püspökkertben lehetne telekhez jutni, megcsillantott.⁷⁶ Tíz hónappal e levélváltás után, a sajtóban felkavart vihar megszűntével, 1911 elején a múzeumegylet e célból összehívott választmányi ülésen el is határozzák, hogy a parcellázandó telek egy részét elkérni a püspöktől — egyelőre a balácai leletek elhelyezésére.⁷⁷ Érdemes figyelni e határozattal kapcsolatban néhány körülményre. Még az újságokban folyt harc idején, talán a kedélyek csillapítására, megjelent egy rövid hír, mely szerint: „...megyéspüspökünk eldöntötte az építendő múzeum hova helyezésének kínos kérdését. Éspedig oly módon, hogy annak céljaira a püspökkert egy részét ajánlotta fel.”⁷⁸ A tendenciózusan, talán indiszkréten is tálalt híradást hivatalosan néhány hét múlva cáfolták⁷⁹, nyilván azzal a céllal, hogy a város polgárai közötti nézeteltérés tisztázásában a püspökség állásfoglalása egyik pártot se befolyásolja.

Áthidaló megoldásként vetődött fel tehát az a gondolat, hogy a püspökkertben ne az új múzeum-kultúrpalota, hanem csak az akkkorra már nagyrészt feltárt, de teljesen még ki nem emelt balácai mozaikok, freskók s más leletek elhelyezését oldják meg. Ismét Laczkó Dezső volt az, aki a rész-megoldás ügyének előbbreviteléhez igyekezett minden erőt mozgósítani. Csomav építőmesterrel el-

13. Terv a múzeumnak a várban történő felépítésére.
13. Entwurf des Museums, geplant für die Errichtung in der Burg.

13. Projet de la construction du musée dans la forteresse.
13. Проект для построения музея в крепости.

készítette 1911 februárjában a pavillon tervét (14. kép). A görögös, oszloprenddel körülvelt főépülethez derékszögben csatlakozott volna a két, apszissal záródó, a mozaikokat magábafoglaló melléképület. A látszatra impozáns, sőt, hivalkodóan archaizáló építmény eltűzött, hatalmas költséget igényelt volna, vajmi kevés hasznos tér biztosítása ellenében. Nincs is rá adatunk, hogy megvalósításával komolyan foglalkoztak volna.

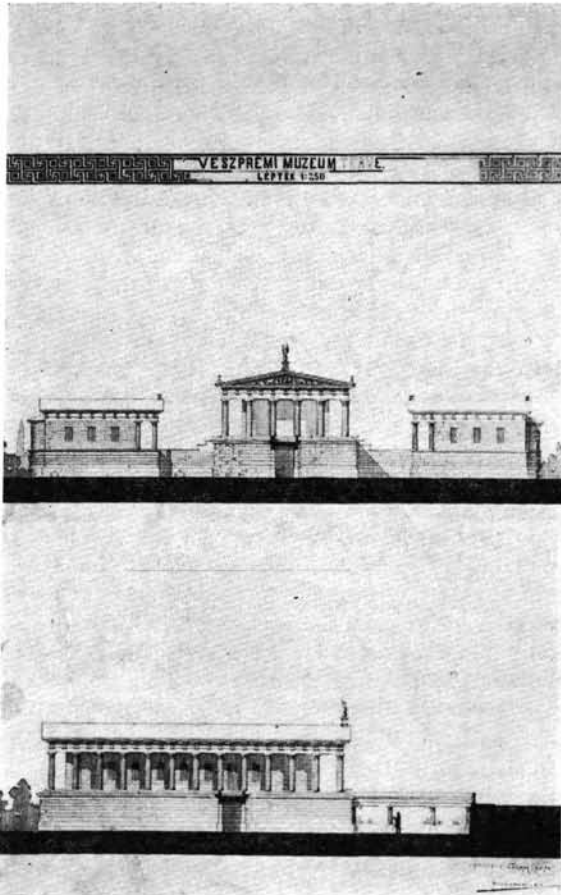
Kétségtelen, hogy a múzeum helyzete a vármegyeház épületében egyre tarthatatlanabbá vált. A helyiségek egy részében falrepedések keletkeztek s emiatt a könyvtári anyagot ládákbá csomagolva a kapualjba szállították el. Nem lehetett, éppen a helyiségek statikai helyzete miatt jelentősebb geológiai, paleontológiai anyagot sem begyűjteni, a freskók és a részletekben kiemelt mozaikok, kőfaragványok azon nyomban a megyeház pincéjébe kerültek.⁸⁰

1911 májusában a választmány tudomásul vette, hogy a püspökkert ügyét a VKM már intézi.⁸¹ Ősszel pedig jegyzőkönyvi kivonat megküldésével nyilvánítja hálóját Hornignak a nagylelkű adományért: újabb 5000 korona adományért s a telek át-

engedése miatt, továbbá azért, mert „báró Hornig Károly püspök úr a múzeum céljait szolgáló pavillon építését kilátásba helyezte.”⁸² Csupán Óváry nyilatkozott szkeptikusan: ezzel az állandó épület ügyét nem látja megoldottnak. Ádám Iván kanonok, az egyet elnöke viszont azt a kérdést vetette fel: mi lesz a telek sorsa, ha a múzeumot nem oda építik? Koller alispán, az adás-vételi szerződés ama kitételére hivatkozott, hogy Hornig a telket múzeumi célokra adta, anélkül, hogy rendeltetését „szorosabban meghatározta volna.” Egyúttal hangsúlyozta, hogy a telek a vármegyéé lenne, mint amely a múzeum tulajdonosa is.

A megyei közigazgatás vezetőjének egyre inkább megmutatkozott az a szándéka, hogy a múzeum-építés ügyét kivegye a különböző társadalmi rétegeket s érdekeket is képviselő múzeumegylet kezéből. Már korábban tudomására adta a június 12-i közgyűlésnek, hogy a törvényhatóság a kaszinót terhelő jelzőlog kifizetésével az épületet a megye tulajdonának tekinti. Szó sem esett arról, hogy az épület megvásárlása és a tehermentesítés javarészt a társadalmi gyűjtés eredménye volt, s az adományok annakidején a múzeumegyletbe futottak be.

14. Csomay Kálmán terve a balácai ásátások anyagának elhelyezésére szolgáló „pavilonokra” (1911)
14. Entwurf von Kálmán Csomay für die „Pavillons”, g3rplant für die Unterbringung der Fundobjekte aus den Ausgrabungen in Baláca (1911),
14. Projets de „pavillons” destinés à abriter le matériel des fouilles de Baláca, par Kálmán Csomay (1911).
14. Проект Калмана Чомай для павильонов для размещения материалов из раскопок в Балаца; (1911 г.).

Most Óváry lépett a sorompóba, az ő kérésére hívták össze a második ülést. Hosszas fejtegetések után kijelentette: „A városnak és múzeumnak egyaránt érdeke, hogy ez a régi épület helyéről eltűnjön. Lássá mindenki a szabad teret, tájékozhassa magát mindenki, lehet-e egyáltalán oda építeni?” Koller támogató szavai után a választmány előző határozatát módosították s elrendelték az épület 1911. szeptember 30-ig történő lebontását. Hallgatólagosan ekkor vetették el véglegesen az eredeti elképzelést a múzeum helyére vonatkozóan.

Természetszerű volt, hogy ezután a Hornig által adományozott telken nem a balácai pavillon, hanem a múzeum-kultúrpalota elhelyezésére gondoltak. Ilyen értelemben adtak megbízást Medgyaszaynak a terv adaptálására.⁸³ Az ügyben 1912 februárjában összehívott választmányi ülésen Koller már véglegesen befejezett tényként közölte, hogy a múzeumépítés ügyében „a vármegye illetékes intézkedni.” Egyúttal bejelentette azt is, hogy a maga részéről is eláll a Rákóczi-térre való építkezéstől, de ennek feltétele, „hogy a vármegyének a kaszinó telekben fekvő pénze megtérüljön.” Amikor a város képviselőtestületének egyik tagja megjegyezte, hogy a megye mindeddig csak a nevét adta a múzeumépítéshez s Veszprém város a múzeumegylettel hajlandó megegyezni a telek megvételének ügyében, Koller kijelentette: „A város ebben a kérdésben a vármegye képviselőjével, az alispánnal tárgyalhat.” A dolgok ily alakulása után Laczkó nem tehetett egyebet, mint a MKOF érdekeinek képviselőjeként kérte, a telket vesztéssel ne adják el.

Az alispán erélyes fellépése a helyzetet még jobban elmérgesítette. Hornig püspök is átlátta, hogy pénzbeni és területi adománya többszörösen meghaladja a vármegye eddigi „áldozatát”, ezért visszavonta telekadományozási, már szerződésben is megfogalmazott ígérését s egyszersmindenkorra beszüntette a múzeum ügy anyagi támogatását. A vármegyei állásponttal való szembefordulása az egyházi köröknek abban is megnyilvánult, hogy a mindjobban hatáskör nélkül maradt múzeumegylet elnöki tisztjéről Ádám Iván kanonok lemondott.

Méginkább látható volt az alispán szándéka a kaszinóépület lebontatása körül, most már csak a múzeumegyleten belül folyt vitában.

Azt hihetnénk, hogy a kérdést 1911-ben véglegesen elintézték. A május 31-i, majd június 9-i választmányi ülések jegyzőkönyvei azonban nem erről tanúskodnak. Koller májusban még felhatalmazást kért a választmánytól, „hogy a kaszinó épületet a múzeum javára legelőnyösebb feltételek mellett vállalkozónak lebontás végett átadhassa.” Kiderült, hogy, bár a Hivatalos Lap három számában is meghirdették, mindössze egy, biztosíték nélküli ajánlat futott be s 1—2000 koronára lehet bevételként számítani. Ezt a választmány egyes tagjai keveselték, hiszen Medgyaszay szerint az anyag legalább 7000 koronát érő s a múzeum ottani felépítése esetén nyilván igen előnyösen lesz felhasználható. Ilyen értelemben tehát a választmány első ülése elutasította az alispán javaslatát.

Ezzel a veszprémi püspökség és a káptalan támogatását elvesztették. Laczkó tehetetlenül szemlélte az eseményeket, kénytelen volt, egyéb megoldás híján beleegyezni abba, a szintén az alispán által előterjesztett indíványba, mely szerint az egyesület elnökének Békefi Remig zirci apátot kérik fel.⁸⁴ Közismert volt az időben, hogy a veszprémi püspök és a zirci apát között nézeteltérések állanak fenn az egyházmegyei jogkörnek az apátság és birtokai, plébániái felett történő érvényesítése kérdésében. Békefi elfogadta ugyan a felkínált tiszteletet, de tevételesen soha semmit sem tett a múzeumért, a múzeumegyesületnek talán utolsó ténykedése volt az elnökválasztás, működéséről a további években egyáltalán nem értesülünk.

Az építkezés ügye tehát ismét válságba jutott. Laczkó kimerítően tájékoztatta a MKOF vezetőit a fejleményekről és tanácsot kért: mitévő legyen. Mihalik József válaszlevelében⁸⁵ nyíltan megírta, hogy Fraknoi most már nem is hajlandó véleményét nyilvánítani. Ő maga azonban nem tud hallgatni az ügyben s ezért azt tanácsolja, karolja fel Laczkó a város által ajánlott megoldást, mivel más választás úgy sincsen.

Ez a megoldás a múzeum jelenlegi helyének elfogadása volt. Eggyel ismét nőtt a városszélre, az akkori adóhivatal és a temető közé ékelt közintézmények száma. Már elhanyagolható volt a korábban hangsúlyozott szempont is, hogy a kulturálpalotának a város központjában kell felépülnie. Ismét Óváry terjesztette elő az indítványt a város közgyűlésén: „Veszprémnek pedig érdeke, hogy a már meglevő sok anyagi áldozattal megalkotott teret be ne építsék”, adják tehát oda a jelzett cseretelket és fizessen a város még „tekintve a kulturális célt, 25 000 koronát.”⁸⁶ A határozatot nem sokára jóváhagyták, a vármegye sem kifogásolta, a belügyminisztérium pedig 30 000 koronás, három év alatt kifizetendő államsegélyt biztosított a múzeum számára, arra való tekintettel, hogy a vármegye házában megürülő helyiségekben végre megnyugtató módon el lehet majd helyezni a megye szintén hányatott sorsú és nagy nehézségekkel küzdő levéltárát.⁸⁷

VII.

Ahogy eddig is huzavona jellemezte a múzeum építésének ügyét, bármely fázisáról is volt szó, a végleges helykijelölés után is kerek egy esztendő telt el, mire az építkezés valóban megkezdődhetett. A közgyűlés határozatának értelmében

mielőbb ki kellett volna Medgyaszay részletes költségvetése alapján a versenytárgyalást írni. 1913 első felében azonban erre nem került sor. Medgyaszay és Laczkó levélváltásából arról értesülhetünk, hogy a MKOF, de a veszprémi államépítészeti hivatal főnöke is változtatásokat kívánt a terven s a költségvetésen eszközölni.⁸⁸ Így a részletes költségvetést még a júniusi megyegyűlésre se nyújtották be. Végül is a nyár folyamán meghirdetésre került s 1913 augusztus 9-én megtartott versenytárgyaláson Csomay Kálmán veszprémi építőmestert bízták meg a munkával, aki valamivel az előirányzat alatt, 161 994 korona 41 fillér végösszegű költségvetést adott be.⁸⁹ A véghatározatot a törvényhatósági bizottság a jogerőre emelkedés után kiadta s ennek értelmében Csomay (Laczkó feljegyzései szerint) 1913. december 30-án megkezdte a földmunkát.⁹⁰

1914 március elsején tették le a múzeumépület alapkövét.⁹¹ A falak felhúzása gyors ütemben haladt, a MKOF küldöttei (Mihalik—Szalay—Hüttl) május végén meglelégedéssel szemlélték meg a munkát.⁹² Márciusban, tekintettel arra, hogy a szerződésben az építőmester számára biztosítandó összeg egyrésze hiányzott, a megye törvényhatósági bizottsága a rendelkezési alapból fedezte a hiányt, mivel a MKOF az államsegély felemelését megígérte.⁹³ Augusztusban már állott a tetőzésig jutott épület. A világháború kitörése a végre szépen megindult munkálatokat fél évtizednél is hosszabb ideig késleltette. Az építőmestert, s munkásai jórészt is katonának hívták be, vállalkozó, anyag hiányában a munkát folytatni nem lehetett.

A megyei Államépítészeti Hivatal ugyan már 1914 szeptemberében kérte, hogy a feltétlenül szükséges munkafolyamatok befejezése miatt Csomayt legalább két hónapra szabadságot adják,⁹⁴ a kérelemnek sem ekkor, sem megismérlésekor nem tettek eleget. Hogy a falakat legalább az időjárás viszontagságaitól megóvják, a hivatal ideiglenes deszkatetővel burkoltatta be azokat.⁹⁵ A múzeumegyesület néhány alkalommal tett kezdeményező lépéseket az ügyben. Felkérte az alispánt az építőmester szabadságotatásának kieszközölésére azzal az indókkal is, hogy a tető alá hozandó épület ideiglenesen még katonai célokat is szolgálhatna, tehát az építkezés befejezése közérdek. A kérelemre azonban semmiféle válasz nem érkezett.⁹⁶ 1916 elején maga a MKOF kérte fel az alispánt közbenjárásra, az azonban szkeptikus választ adott, jelezve, hogy ha szabadságot adják is Csomayt, „nehézségeket okoz mindenesetre, hogy a jelenlegi magas munkabérek és az anyag drágasága miatt vállalkozó nem lesz hajlandó a szerződésileg meg-

állapított egységáruk mellett a munkálatokat el-
látani.”⁹⁷

Miután Csomay Kálmánnal az építkezést sem-
miképpen nem lehetett folytatni, 1916–18 között az
államépítészeti hivatal irányítása alatt igen lassú
ütemben, 1–2 munkással dolgozva végeztették el
egyrészt a végleges tetőszerkezet, másrészt a be-
tonfödémek és a lépcsőház munkáit. A meg-meg-
szakadó építkezés meglehetősen drága s ugyan-
akkor silány minőségű volt. Utóbbi magyarázata
egyrészt az anyaghiány, másrészt a tervszerűtlenül
folyó munka (minden esztendőben tetemes költsé-
get tett ki az előző tél rongálásainak javítása). Azt,
hogy a toldozgató-foldozgató építkezés milyen
többlet költséget igényelt, arra a múzeumépítés ki-
vonatos pénzügyi elszámolásai is fényt vetnek.

Vizsgáljuk meg először az építéshez biztosított
fedezeteket. Mint már jeleztük, az államsegély
összege 1908–18. között, évi 5000 koronás részle-
tekben folyósítva, összesen 55 000 K-t tett ki. Eh-
hez járult 1918-ban a VKM 25 000 K-ás berendezési
államsegélye, amit szintén az építkezési munkákra
használtak fel.⁹⁸ A belügyminiszter 1912–14. kö-
zött, évi 10 000 K-ás részletekben összesen 30 000
K-át biztosított a múzeum építésére. Más, ígért
adományok azonban nem futottak be, így a város
25 000 K-ja a cseretelek árkülönbözetéért, Frankl
Henrik 30 000 K-ás adománya.

A 110 000 koronához a vármegye időről-időre,
különböző alapjaiból hitelezett bizonyos összege-
ket, így a rendelkezési alapból 1914-ben és 1917-ben
60 000, a tisztai nyugdíjalapból 1914-ben 15 000 s a
székházépítési alapból 1915-ben és 1918-ban ösze-
sen 15 000 K-t. Fedezetül természetesen a 120 000
K-ás államsegély hátralevő része szolgált. Már
1916 őszén kérte ugyan az alispán, hogy a segély
hátralevő összegét, 80 000 K-t egyösszegben fizet-
sék ki, azonban az ügy még 1918 végén sem nyert
elintézését.⁹⁹ Ezenkívül kb. 12 600 K-át tett ki az
építés alaptőkéjének kamataiból, illetőleg a mú-
zeumegylet kisebb hozzájárulásából származó ösz-
szeg.¹⁰⁰ 10 év alatt tehát 212 600 korona folyt be az
építkezési alapba.

Ebből 1918 végéig 190 000 koronát fel is használ-
tak a munkára. A tervező, Medgyaszay István kb.
4–5, az eredeti kivitelező kb. 16 ezer koronát ka-
pott, 170 000-et pedig az államépítészeti hivatalnak
utalt ki az alispán.¹⁰¹ Még ha figyelembe vesszük
is az anyagáruk, munkabérek emelkedését a há-
ború alatt, akkor is elgondolkoztató, hogy Csomay
eredeti költségvetését figyelembe véve kb. 80 000
koronára tehető munkát kétszerte nagyobb költ-
séggel végeztettek el. A részletes elszámolásokat a
múzeum nem kapta meg s az, más iratokkal együtt

a megye levéltárában elpusztult. Így ma már nem
ellenőrizhető, hogy a kétségkívül hibásan végzett
építkezés mennyiben a kivitelezők, mennyiben az
őket irányítók rovására írható. Annyit azonban
talán feltételezhetünk, hogy az építőmester lesze-
reltetése talán nem is volt a vármegyének olyan
túlságosan szívügye.¹⁰²

Az építkezés megkezdése óta eltelt öt esztendő s
már valamennyi számításba vehető pénzforrás ki-
merítése után a múzeumépület félig készült el.
Hiányoztak az alábbi munkák: a helyiségek pad-
lózása, ajtók, ablakok mázolása és üvegezése, belső
festés, a központi fűtés, a víz- és villanyszerelő
munka, az épület körüli külső földmunkák, hogy
csak a jelentősebbeket említsük.¹⁰³ Mindezek el-
végeztetésére, a Csomay és Medgyaszay költség-
vetésében kb. 62 000 K-ra becsült munkára az egyre
jobban erősödő infláció anyag és munkabér te-
kintetében megállíthatatlan mértékére tekintettel
1922 elején hozzávetőlegesen 1 200 000 koronára lett
volna szükség.¹⁰⁴

A múzeum építése körüli nehézségek bizonyára
nemcsak az érdekelt hivatalos szervek előtt voltak
ismeretesek, hiszen a helybeliek szemmel kísérhet-
ték az épület sorsát. Lackónak a sajtóban megje-
lent híradásai is több ízben felhívták az ügyre a fi-
gyelmet.¹⁰⁵ Így tehát egyáltalában nem csodálhat-
juk, hogy a Tanácsköztársaság idején a direktó-
rium ebben a kérdésben is segíteni kívánt. Pedig,
hogy erre a piarista pap-múzeumigazgatótól meg-
keresést nem kapott, az nagyon valószínű. Sem
Laczkó, sem Rhé Gyula nem rokonszenveztek a
proletárdiktatúrával, de tudomásunk szerint, ellene
sem tettek semmit. Elfogadták a köztulajdonba vett
s a múzeumba letett néhány műtárgyat, a Tanács-
köztársaság bukása után még azt is megkísérelték,
hogy ezeket tulajdonosaik továbbra is a múzeum-
ban hagyják.¹⁰⁶ S ha maguk nem is kezdeményez-
ték, bizonyára örömmel vették tudomásul a direktó-
rium határozatát, mellyel az 100 000 koronát en-
gedélyezett a múzeumépítkezésre. Ez az összeg
azonban felhasználásra nem került. S ennek oka az
Államépítészeti Hivatal szabotálása volt. A MKOF
1920-ban felvilágosítást kért arra nézve, hogy mi
lett az összeg sorsa?¹⁰⁷ Laczkó válasza szerint az
összeget ki is utalták, de az ÁEH nem vette azt
igénybe. Molterer jelentése rávilágít az ügy tuda-
tos szabotálására is: „... az államépítészeti hiva-
tálnak nehezen sikerült ajánlatok bekérése és
egyéb hosszabb levelezéssel és jelentésekkel a
múzeum-építkezést a teljesített munkával arány-
ban nem álló nagy költségektől, illetőleg adósság-
tól megóvni.”¹⁰⁸

Végeredményben tehát 1919-ben a múzeum épí-

tése teljesen szünetelt. A teljességgel megváltozott helyzetben, a veszített háború, a Tanácsköztársaság bukása s a keresztény kurzus zűrzavarral telt első éveiben, ismét elsősorban Laczkó Dezső fáradhatatlan utánjárásának köszönhető, hogy az építésügy újra elmozdult a holtpontról, s bár igen sok nehézség közepette, meg-megszakadó ütemben, de újabb négy esztendő után végre sikerült is befejezni. — A háború alatti években, sőt, már az 1910-es esztendőktől kezdve Laczkónak alig volt érdemleges befolyása az építésügybe, hiszen azt az erélyes kezű Koller alispán kifejezetten a vármegye ügyévé tette s intézkedéseibe beleszólást alig tűrt. Az új alispán Bibó Károly, felmérve a helyzetet, egyrészt érezte a megye kötelezettségét, másrészt azt, hogy külső támogatásra elengedhetetlenül szükség van, nem ellenezte, sőt támogatta, hogy az időközben nyugalomba is vonult, tehát már csak szeretett múzeumáért élő Laczkó vállalja a sok utánjárást, kilincselést. A már említett, „Építkezés” feliratú füzetben a múzeumigazgató 1920 januárjától 1924 végéig rövid, jegyzőkönyvszerű feljegyzései s más ügyiratok alapján az építkezés második szakaszának fázisai lépésről-lépésre követhetők.

Tulajdonképpen 1920-ban sem sok munka folyt a múzeumépületen, inkább a tárgyalások sűrűsödtek. Laczkó az év elején a várostól kérte, hogy a főcsatornába kössék be a múzeum szennyvízcsatornáját, majd a földszinti és alagsori ablakok vasrácsaihoz a régi székesegyházból leszerelt vasrácsokat szerzi meg. Május végén ő hívja össze a múzeum építőbizottságát. Ott előadja, hogy a munkálatok befejezéséhez még kb egymillió koronára van szükség. Különböző javaslatok hangzanak el az összeg előteremtéséhez. Felvetik, hogy a múzeum adja el az épület körüli felesleges telekrészt a városnak. A város azonban mindössze 20 000 K-t ajánl érte, így ezt elvetik. Javasolják, hogy indítsanak gyűjtést a megye lakossága között. Az alispán vállalta is a felhívás megírását, az meg is jelent,¹⁰⁹ de mindössze 3500 K gyűlt össze. Egy másik javaslat alapján áruba bocsátják a múzeum újabbkori üvegtárgyait. Az aukció során mindössze 3200 K folyt be. A VKM sem tudja sokkal segíteni az építkezés folytatását. Júniusban 10 000 K-t utal ki az esedékes államsegély fejében,¹¹⁰ így a fenti összegekkel együtt a számított egymillióval szemben az évfolyamán mindössze 44 000 korona áll a költségek fedezésére. Ebből természetesen semmit nem lehet csináltatni, az összeget nem is használják fel, viszont napról-napra érték-telenedik.

Szeptemberben Laczkó széleskörű értekezletet hí-

vott össze. Ezen előadta, hogy a megindított gyűjtés eredménytelen maradt. Most a szakiparosok és vállalkozók, mérnökök áldozatkészségét próbálja igénybevenni. Felhívásának kezdetben van is eredménye. Az ipartestület tagjai különféle kisebb munkákat vállalnak el, csak az anyag megvásárlását kérik. Mérnökök a villany-, víz-, illetőleg központi fűtészerezés terveit készítik el s a kivitelezés irányítását vállalják. Mások fuvar, vagy faanyagot biztosítanak, Veszprém városa önköltségi áron vállalja a víz- és villanszerelés elvégzését. Diákok segítenek a földmunkáknál. A nagy lelkesedéssel megindult — ma úgy mondanák — társadalmi munka értékét Laczkó eleinte fel is jegyzi, innen tudjuk, hogy 1921 elejéig kb 25 000 K értékű volt. Egyedül a katonai parancsnokság zárkózik el a felhívás elől: Nem hajlandó ingyenmunkát adni.

Kétségtelen azonban, hogy mindeme munkák is megfeneklettek azon, hogy a szükséges anyagot, vasat, üveget, fát, hogy csak a jelentősebbeket említsük, nem volt miből megvásárolni, így a vállalkozó iparosok a kisebb jelentőségű munkák után elmaradnak. Az alispánnal Laczkó novemberben Budapestre utazik s a MKOF-nél ismét újabb összegért kilincsel. Azzal a feltétellel, hogy a múzeum szabadoktatási célokat is fog szolgálni (előadóteremmel) 50 000 K kiutalására kapnak ígéretet.¹¹¹ Persze, ez is csak csepp a tengerben. Még ugyan ebben a hónapban megjelenik Veszprémben a tervező s vállalkozó az egyes, még hiányzó részlettervek elkészítésére s megbeszéli: hogyan lehet, egyes munkák elhagyásával a költségeket csökkenteni. Kevésbé díszes lesz a vasrács, a főbejárat, nem lesz az épületen sgrafitto. De a központi fűtés tervét nem vetik el s megegyeznek abban is, hogy az első emeleti erkély s az odatervezett két szobor okvetlenül szükséges.

Laczkó s Bibó decemberben Rott Nándor püspököt keresi fel, hogy adományt kérjenek az építésre. 1912-ben olvashattunk utoljára arról, hogy a püspökség és a káptalan támogatást adott a múzeumnak. Koller alispán erőszakos fellépése a már ismerttetett telek-ügyben nemcsak Ádám Iván kanonok leköszönését eredményezte a múzeumegylet elnöki tisztéről, hanem befagyasztotta az itteni pénzforrásokat. S a zirci apát, Békefi Remig elnökösödése alatt a múzeumegylet működése teljesen szünetelt, a személycsere, amellet, hogy az egyházmegye vezető köreinek rosszállását váltotta ki, a múzeumügyet semmivel sem vitte előbbre. Most ismét változott a helyzet. A püspök 60 000, Ádám Iván 30 000 koronával indították meg az 1921-ben újból propagált gyűjtési akciót.¹¹² Ezzel

15. Csomay Kálmán terve a fennálló épület „balácai pavilonokkal” történő bővítésére. (1932)

15. Entwurf des Kálmán Csomay für die Erweiterung des bestehenden Museumsgebäudes mit „balácaer Pavillons” (1932).

15. Projet de Kálmán Csomay pour agrandir des “pavillons de Baláca” l’édifice existant.

15. Проект Калмана Чомай для расширения имеющегося здания с „балацайскими павильонами” (1932 г.).

ismét hatni lehetett a hivatalos szervek áldozatkészségére. Magánadományokból 1921-ben 180 000 K gyűlt össze, Bibó már 150 000 K-ra becsülte a veszprémi iparosok által végzett munkát. A megye pénztárczetei Laczkó felkérésére vállalják, hogy a múzeum homlokzatára tervezett, a Tudományt és a Művészetet ábrázoló szobor költségeit fedezik.¹¹³ Júniusban az építőbizottság ülésén, majd a MKOF küldötteinek látogatása alkalmával ismét felvetődött a pótló kivetésének gondolata. Elhatározták, hogy ha az ügyet a pénzügyminisztériumban kell jóváhagyatni, felhasználják Rhé Gyulának iskola-társi és rokonai kapcsolatait is Hegedűs Lóránt miniszterrel. Abban is megegyeztek, hogy a költség-előirányzat két változatát kell kidolgozni, az okvetlenül szükséges s az elhagyható munkákat szétválasztva.

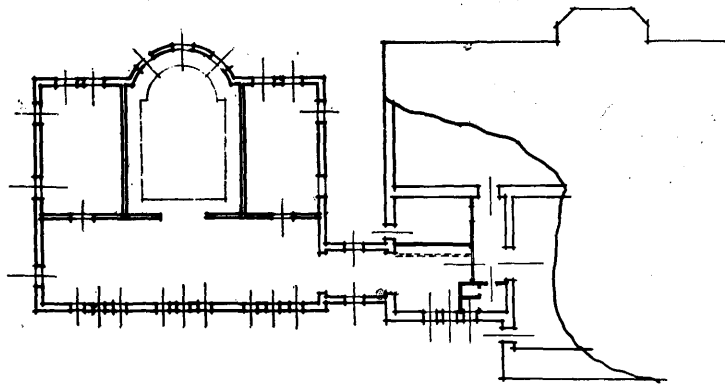
Miután a VKM az elmúlt évben megígért, de csak 1921-ben folyósított támogatásán kívül még 20 000 K-t biztosított, ez évben kétharmadrészt az önkéntes adományokból fedették a szükséges munkákat, mintegy 200 000 K értékben. Kijavították az elmúlt két év alatti rongálódásokat, megkezdték a mázolás, üvegezést, elkészítették a külső lépcsőt, az első emeleti erkélyt az említett két szoborral. Még mindig megoldhatlan volt azonban a fűtés, világítás, vízvezeték szerelése, a padlózás s végeredményben a berendezés is hiányzott.

1922 márciusában a minimálisra redukált költségvetés 1 200 000 K-t irányzott elő a még szükséges munkákra. A VKM-ben már korábban kötött megegyezés alapján az összeg felét kellett a megyének biztosítania. Miután újabb pótlót kivetni nem kívántak, a törvényhatósági bizottság a szék-házépítési alaphoz 560 000 koronát szavazott meg

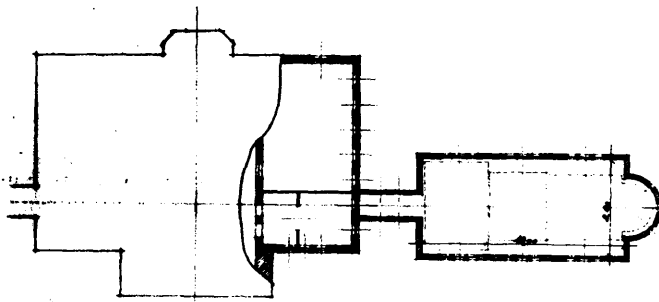
erre a célra.¹¹⁴ Most a minisztérium ígéretének valóra váltása volt soron, Rott Nándor püspök maga vezette a küldöttséget Vass, akkori kultuszminiszterhez, aki egyelőre 200 000 K gyorssegélyt ígért. Az összeg júliusban érkezett meg.¹¹⁵ A helybeli gyűjtés összegével együtt egymilliót kapott ebben az évben Laczkó, aki maga intézte az iparosokkal való tárgyalásokat, utalványozást stb. A festésen kívül a három főbejárati kapu, a központi fűtés és a vízvezeték szerelési munkálataira futotta. De 1921-ben s ebben az évben „törleszteni” is kellett az építési alaphoz, a háború éveit alatti a vármegye által megelőlegezett 135 000 K-t fizették vissza. Egy Városlódról kiszármazott amerikai magyar 10 dollárt (akkori értékben 25 000 K-t) adományozott a nemes célra. Eszerint dollárra átszámítva 400 dollárt ért az ezévi állami, megyei és magántámogatás.

Miután még mindig voltak hátramaradt munkák, 1923-ban sem lehetett abbahagyni a kilincselést. Veszprém városa 50 000 K-t adományozott s vállalta a múzeumépület előtti két kőoszlop felépítését, villanyvilágítás beszerelésével együtt.¹¹⁶ Az épület körüli parkot is rendezik, fuvarosok ingyen hordják a püspök murvabányájából ingyen átengedett anyagot, a fásítást az erdőszet végzi. Ezenkívül a VKM 500 000 K-t adott a végső munkákra,¹¹⁷ további 290 000 K-t már csak a berendezésre volt hajlandó biztosítani.¹¹⁸ Természetesen még ez az összeg sem volt elegendő, egyre több kompromisszumra szorultak. Így felszedették az 1905-ben a megyeházán a múzeum helyiségeiben lerakott linóleumpadlót s azzal burkolták a földszinti könyvtártermeket. Az emeleti helyiségekben, miután úgylis csak nappali órákban volt látogatás,

VESZPRÉMI MŰZEUM KIBŐVÍTÉSE

0.1214896

16. A tervezett bővítés alaprajzi részlete.
16. Ein Teil des Grundrisses von der geplanten Erweiterung.

16. Détail du plan de l'agrandissement projeté.
16. Часть плана запланированного расширения.

elhagyták a villanyvilágítás felszerelését. Ugyanitt, mivel más burkolatra nem tellett, megmaradt a betonpadló, amely lassan elkopott. Az esővízelvezető csatornákat nem tudták a főcsatornába bekötni, a víz két emésztőgödörbe s onnan vissza, a múzeum alagsori helyiségei alá szivárgott vissza. A központi fűtés rossz szerelése miatt 1924 januárjában a próbafűtés után szétfagyott jónéhány fűtőt, javíttatása 1 200 000 koronába került. Így, bár 1923 végével az építkezések hivatalosan befejeződtek, a rejtett s nem is rejtett hibák hosszú éveken keresztül okoztak gondot a múzeum vezetőségének.¹¹⁹

1922 őszétől azonban lassanként birtokba veszi a múzeum a sok gonddal-bajjal elkészült épületet. Folyamatosan szállítják át a már százezres gyűjte-

ményt és a 16 000 kötetet számláló könyvtár anyagát. A költöztetés csak 1924 júniusában fejeződött be. Bár nem céloim itt az új épületben rendezett kiállítás ismertetése, néhány dolgot mégis megemlítek. Nehézségekkel járt a gyűjteményanyag elhelyezése, hely és megfelelő bútorzat híján. A múzeum, részben rossz konstrukciója miatt is, nem tudta kellően kihasználni a kialakított tereket, így például rögtön meg kellett állapítainok, hogy a balácai mozaikok elhelyezésére nincs elegendő tér,¹²⁰ ezért már ekkor felmerült a régebbi gondolat új formája: a múzeumhoz csatlakozó épületszárnyakat kell a balácai ásatás mozaik és freskóanyagának elhelyezése érdekében felépíteni.¹²¹ Csomay építőmester készítette el az újabb, egyébként elfogadhatónak látszó terveket. A főépület

két oldali bővítésével, annak kiképzésével, anyagát figyelembevételével lehetett volna végleges elhelyezést biztosítani a nagyértékű anyag számára. A gazdasági krízis, majd a Bakonyi Ház 1935-ben történt felépítése¹²² a balácai kérdést levette a napirendről. Miután a berendezésre 1918-ban, majd 1923-ban biztosított összegeket másra kellett felhasználni, a múzeum gondján a Néprajzi Múzeum használaton kívüli 32 tárlójának átadásával segítettek. A kiállítás anyagának végleges elrendezése 1924 végén fejeződött be, helybeli rajztanárok, festők és mások működtek közre az illusztrációk, feliratok elkészítésénél — fizetés nélkül.

Most már csak a múzeum ünnepélyes felavatása volt hátra. 1925 május 24-én erre is sor került, a kormányzó, a kultuszminister és számos vendég jelenlétében. Ünnepelni, akár csak az egész országban, Veszprémben is tudtak. A lovasbandérium, tábori mise, 200 személyes díszvacsora és díszbéd elmaradhatatlan volt. Mindezt felesleges is felemlegetni, de jellemző volt az a hang, mellyel ennek a tragikomikus másfél évtizedes minden más érdek érvényesülése alá rendelt tevékenységnek gyümölcsét, a Veszprém vármegyei Múzeum épületét mint a „kultúrfőlény” dokumentumát ünnepezték. Klebelsberg Kunó miniszter itt is, mint annyi más helyen, kijelentette: „A mai kor felfogásával szemben állítom, hogy igenis vannak különbségek nemzetek között, így a magyar a világ legnemesebbjei közül való.” Rott püspök pedig megszabta az ellenforradalmi korszak múzeumi programját: „A múzeum ellensége minden forradalomnak s a békességnek és fokozatos haladásnak a szószólója. Nemes szerénysége a tudományosság

terén is szerénységre int, szemben a dőreséggel, ami magán viseli az elmaradottság bélyegét... S ha ily módon a tudományosság általános lesz a nép körében, akkor az megszabadul azoktól, akik ál-elméletekkel félrevezetik.”¹²³

A veszprémi múzeum építésének történetéből levonható tanulság sokrétű. Azok a nehézségek, melyek az önálló épület megépítése, lényegében az intézmény igazi rendeltetésének betöltését és lehetőségeinek kiszélesítését akadályozták, helyenként sajátosak, veszprémi vonatkozásúak. Talán egyetlen magyarországi kisvárosban sem alakult ki olyan sajátos helyzet, mint Veszprémben, ahol a klerikális erők túltengő szellemi és vagyoni hatalma dominált, de alig valamivel volt jelentéktlenebb a vármegyeház dzsentri-uralma, mely csak olykor-olykor került szembe az egyházzal. A megosztott erejű, már nem egységes városi polgárság még csak színlelni sem próbált, ha egyéni érdekeit akár kulturális célkitűzések is, bármily csekély mértékben gátolni látszottak. Kultúrsznobok és a kultúra iránt közömbösek labdázta években keresztül egy valóban fontos ügygel. Mint cseppben a tenger, úgy ismerhető fel egy alapjában mindenki által fennen hangoztatva támogatott kulturális üggyel való viszonyában a letűnt társadalmi osztályok és rétegek magatartása. S amiben a veszprémi múzeumépület oly speciálisan helyi jellegzetességeket váltott ki, ugyanabban válik általánossá is a kép. S ez nemcsak múzeumi próbálkozások esetében jellemző.

Éri István

- ¹ Paúr Ödön: Jelentés a Veszprémvármegyei Múzeum-egylet állapotáról. Veszprém, 1903.
 Rhé Gyula: A Veszprémvármegyei Múzeum Egylet titkári jelentése. Veszprém, 1906.
 Laszko Dezső—Rhé Gyula: A Veszprémvármegyei Múzeumi Bizottság és Múzeum Egylet jelentése az 1906-ik évről. Veszprém, 1907.
 Ugyanők: Ugyanazon cím alatt adták ki az 1907.—8.—9. évi jelentéseket. Veszprém, 1908., ill. 1909. és 1910.
 Laczkó Dezső—Szabó Mihály: Ugyanazon cím alatt adták ki az 1910. és 11. évi jelentéseket. Veszprém, 1911., ill. 1912.
 Laczkó Dezső: Ugyanazon cím alatt adta ki az 1912.—13.—14. évi jelentéseket. Veszprém, 1913., ill. 1914. és 1915.
 Laczkó Dezső: A Veszprémvármegyei Múzeum múlt évi (1917) jelentése. Veszprémi Hírlap, 1918. május 19. sz.
 Laczkó Dezső: A veszprémmegyei múzeum 1918-ban. Veszprémi Hírlap, 1919. (23—24. sz.)
 Laczkó Dezső: A veszprémmegyei múzeum és könyvtár 1919. évi fejlődéséről és állapotáról szóló jelentés. Veszprémi Hírlap, 1920. (38—39. sz.)
 Laczkó Dezső: A veszprémvármegyei múzeum és könyvtár 1920. évi jelentése. Veszprémi Hírlap, 1921. (30—31. sz.)
 Laczkó Dezső: A veszprémvármegyei múzeum és könyvtár 1921. évi jelentése. Veszprémi Hírlap, 1922. (32—33. sz.)
 Ugyanő: Ugyanazon cím alatt közölte az 1922., 1923. és 1924. évről szóló jelentéseket a Veszprémi Hírlap, 1923., 1924. és 1925. évfolyamában.
 Laczkó Dezső: Jelentés a Veszprémvármegyei Múzeum és Múzeumi Könyvtár 1925—26. évi állapotáról és működéséről. Veszprém, 1926.
 Ugyanő: Ugyanazon cím alatt adta ki a jelentések 1926—27., 1927—28., 1928—29., 1929—30., 1930—31. évi számát. Veszprém, 1927. stb.
 Rhé Gyula: Ugyanazon cím alatt állította össze az 1931—32. évről szóló jelentést, Laczkó Dezső halála után. (Veszprém, 1932.). Ezzel a jelentések sorozata megszakadt.
- ² Dornay Béla: A Veszprémvármegyei Múzeum. Veszprémi Hírlap, 1916. (21. sz.)
 Laczkó Dezső: A veszprémvármegyei múzeum története. Veszprémvármegye, 1925. (22. sz.)
 Rhé Gyula: Veszprém régi múzeumi törekvései. Veszprémi Hírlap, 1933. (3. sz.)
 Nagy László: A harmincéves Veszprémvármegyei Múzeum. Veszprémi Hírlap, 1934. (23. sz.)
- ³ A városi levéltár anyaga (ma a veszprémi Állami Levéltárban) csak hiányosan maradt fenn. Sajnos, nagy részt a megyei levéltár közgyűlési és számadási vonatkozású anyaga is hiányos.
 A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének (MKOF), majd jogutódainak (KOF, MMOK) meglehetősen zilált és hiányos anyaga az utóbbi években került az Országos Levéltárba. Sajnálatos módon éppen a századeleji (MKOF) anyag olyan rossz állapotban van, hogy restaurálás nélkül belátható időn belül nem kerülhet a kutatók kezébe.
- ⁴ Eri István: A nagydéli lararium múzeumbakerülése. A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei I. (1963) 27—37.
- ⁵ L. legutóbb Balassa Iván cikkét: A magyar múzeumok történetének kutatása. Múzeumi Közlemények, 1963. 2. sz. 1—10.
- ⁶ 1904: a múzeum megnyílik a Vármegyeházán a nyílvanosság számára;
 1914: megkezdődik az önálló múzeumépület építése;
 1924: az építkezés befejezésének időpontja.
- ⁷ Römer Flóris: Régészeti mozgalmak. AÉ 1871. 127—128. („Veszprémben is mozognak és ezen mozgásnak célja nem kevesebb, mint a megyében talált régiségek gyűjtése és fenntartása.”)
 Ivánfi Ede: Egy veszprém megyei Múzeumegylet tervrajza. — A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló veszprémi nagy-gymnasium ifjúságának érdemsorozata az 1870/71-ki tanévben. Veszprém, 1871. 3—5. A vármegye határozatai ez ügyben 201/1872. és 442/1873. jegyzőkönyvi számok alatt.
- ⁸ L. erre levelezését Wosinszky Mórral 1903-ban: a veszprémi Bakonyi Múzeum Irattárában (VBMI) 5., 39., 76., 92/1903. sz. alatt.
- ⁹ L. a fenti 8. alatti leveleken kívül: VBMI 11., 40., 41/1903.; majd 146 és 180/1905.; végül 93. és 113/1907. sz. alatt. 1907 májusában Laczkó a bútorzatot összesen 13,186 koronára értékeli: VBMI 66/1907.
- ¹⁰ Jelentés 1907-ről, 15. o.
¹¹ Jelentés 1906-ról, 18. o.
¹² Uo. 28. o.
¹³ Uo. 27. o.
¹⁴ Évi 6—800 korona a régiségtár, 3—400 a néprajzi gyűjtemény, 1—200 a természetrajzi gyűjtemény gyarapítására jutott, míg a maradványból a könyvtárat fejlesztették.
¹⁵ Jelentés 1906-ról, 7. o.
 „Egészen bizonyos, hogy a huszadik században újra meg kell nyilatkoznia a magyar lélek erejének. Újra bizonyosságot kell tennünk, hogy rendelkezünk-e az új kor következményei között is még azokkal a faji képességekkel, melyekkel a földterületet állammá fejlesztettük és fönn tartottuk.” — Wlassics Gyula: Kultúr-

politikai kérdések. Múzeumi és Könyvtári Értesítő (MKÉrt) 1908. 183. Majd egy évvel később Wlassics így nyilatkozott a nemzetiségi kérdéstről: „A nemzetiségi politikának nálunk sok apostola van. Sok elméleti rendszer küzd egymással. Én még e szót sem szeretem, hogy nemzetiségi politika. Én a magyar állam területén csak magyar állam és nemzetiségi politikát ismerek. Ez a politika azonban egyetlen tételt vagy elméletet sem tehet magáévá, melynek mozgató ereje a nyers erőszak. De viszont nem tűrhet el egyetlen elméletet, vagy tételt sem, mely a magyar nemzeti állam egysége, ennek magyar jellege ellen szított törekvésekből táplálkozik. Az irredentizmus nem nemzetiségi politika, de hazaárulás. A hazaárulásra nem nemzeti vagy nemzetiségi politika, de a büntetőtörvény súlya a válasz.” — W. Gy. elnöki megnyitó beszéde Nagyenyedén, a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége közgyűlésén. MKÉrt 1909. 186.

- 17 „A XX. század hőse nem egyesek, nem is egyes osztályok, de az egész nép leend” — állapította meg Wlassics 1908-as beszédében, majd gondolatmenetét így folytatta: „A ma uralkodó osztályok, hála Isten, a mi hazánkban távol állanak attól, hogy az „ancien régime” be nem vált eszközeivel küzdenének az új kor eszméiről... Vigyázzon a társadalom minden rétege, fönt és alant egyaránt, nehogy a fejlődés útjában meggondolatlanul gördítsenek oly akadályokat, melyek csak szenvedés, küzködés, megrázkódás útján vezetnek ahhoz a célhoz, hová el kell értnünk, de elérhetünk békességgel... Ezeknek a föltételeknek megállapítására azonban nem az osztálygyűlölet, nem az egészségtelen ambíció, hanem a kölcsönös megértés útja vezet. A kölcsönös megértés leghatalmasabb eszköze pedig az, ha... azokat a nagy árkokat, melyek ma a társadalom rétegeit elválasztják, a műveltség tartalmával töltjük meg.” — MKÉrt 1908. 183., 187—183.
- 18 L. erre Wlassicsnak a vidéki városok művelődési életéről, illetve a vidéken alapítandó új egyetemekről szóló beszédeit: MKÉrt 1907. 61—68., ill. 1910. 185—190.
- 19 A fentiekre vonatkozóan l. „A veszprémi színház felavatási ünnepélye” c. kiadványban (Veszprém, 1909.) Óváry Ferenc ünnepi beszédét. 10—25.

20 Jelentés 1907-ről, 16—20. o.

21 VBMI 34/1907.

22 VBMI 44/1907.

23 VBMI — múzeumegyleti iratok — 14/1907. Szövegét szükségesnek tartjuk teljes egészében közölni:

„A veszprémvármegyei múzeum igazgató választmányja f. é. ápr. 26.-án tartott ülésében határozta el egy különálló múzeum épület megalkotását. A vármegyházának második emeletén elfoglalt múzeum helyiségei ugyanis már eddig is szűknek bizonyultak annak dacára, hogy az összes folyosók is szekrényekkel elfoglaltak.

Veszprém város, piacának rendezésével kapcsolatosan a csatolt helyszínrajz szerint, a főterén hét házból álló utcásort és a kaszinó épülete melletti földszintes házat kisajátította; a veszprémi színművészet-pártoló egyesület a főtéren egyedül megmaradó 20 m hosszú és 20 m széles 80,000 K-ra értékelt kaszinó épületet csere folytán megszerezte, a város a kaszinó melletti földszintes házat és a kaszinó mögötti házakból szükséges részt 40,000 koronáért szintén megszerezte s úgy a színpártoló egyesület, mint a város ezen általuk 120,000 K-ért megszerezte, de a kisajátítás folytán sokkal nagyobb becsértéket képviselő ingatlanokat hajlandó a múzeum részére 24,000 K bekebelezett jelzáló

adósság átfogadása és 26,000 K készpénz fizetése ellenében átengedni. Ezen 26,000 K a múzeum részére kilátásba helyezett ajándékokból —, a 24,000 kor. kamat és törlesztési hányada — évi 1560 kor. — pedig az esetre, hogy ha a vármegyházából a múzeum kihelyeztetik s a vármegye e helyiségeket visszafoglalhatja, vármegyei segélyből nyeri fedezetét.

Tekintve, hogy Veszprém vármegyházában terjeszkedésre sehogy sincsen hely, sőt a vármegye első tisztviselője az alispán a múzeum által elfoglalt helyiségekből legalább egy termet minél előbb visszafoglalni szeretne; tekintve, hogy könyvtárunkat szűk helyiségében még csak leltározni is alig bírjuk és tekintve végül hogy a veszprémi volt kaszinó épület és e körül elterülő tér Veszprém város legszebb és legkönnyebben megközelíthető, múzeum céljára legalkalmasabb helyén van, tekintve hogy e helyen a csatolt rajzok szerint egy a meglévő kaszinó épület kitoldásával 36 m hosszú, 20 m széles két emeletes, műízléses, céljának megfelelő a múzeumok és könyvtárak felügyelősége által kiadott normál tervek szerinti 15 termes, minden négyzetméter padlóra 160 négyzetméter fafelületet jutató múzeum épület építését határozta el választmányunk; minthogy mindez még 120,000 korona építési költséget igényel a csatolt hozzávetőleges költségvetés és mérnöki bizonylat szerint; arra kérjük mély tisztelettel Nagyméltóságodat:

Kegyeskedjék ezen kérvényben foglaltak valódiságáról kiküldötteinek a helyszínen történő megjelenésével meggyőződést szerezni, ezen általunk felajánlott épületet, teret, építési tervrajzokat megvizsgáltatni, ahhoz az ügy érdekében történő bármely irányú változtatásokat eszközölni s annak utána a veszprémi múzeum és könyvtár részére 120,000 kor. államegélyt megállapítani és 12,000 koronás évi részletekben utalványozni.” — Meg kell jegyeznünk, hogy a beadványból kitetszik az a tendencia, mellyel a kaszinó és a hozzácsatolandó telek árának indokolatlanul magasra értékelése révén a vállalandó terhek 50—50%-os megosztását reálisnak mutassa. Sem az épület, sem a telek nem került ennyibe, sőt, a kérvény elkészítésekor a megállapodásokat meg sem írták, mindezekre csak a következő év végén került sor. A jelzett áldozatkészség tehát a megye és a város részéről ekkor még csak szavakban nyilvánult meg. A fenti beadványt egyébként Óváry Ferenc fogalmazta.

24 Május végén, VBMI ikt. 71/1907.

25 VBMI — múzeumegyleti iratok — 14/1909. — A múzeum építőbizottságának 1909. március 17.-i III. üléséről felvett jegyzőkönyv.

26 A vármegyei múzeumi bizottság 1908. jún. 4-i üléséről írt tudósítás már igyekszik e tekintetben a közhangulat befolyásolni:

„... immár elkerülhetetlen a múzeumnak önálló, saját céljaira szolgáló épületben való elhelyezése. Ezen épület... csak a vármegyéé lehet, amiből önként következik, hogy a létesítés a vármegye vagyoni hozzájárulása nélkül lehetetlen és bizonyos, hogy a vármegye közönségének e tekintetben majd áldozatot kell hoznia, ha a kor igényeinek megfelelő módon óhajt a kultúra érdekeinek szolgálni. E mellett persze a múzeumegylet is folytatja tevékenységét és mindenesetre megérdemelné a legintenzívebb támogatást közönségünk részéről. Annyi bizonyos, hogy múzeumunk aránylag igen rövid idő alatt, néhány lelkes úriember tevékenysége folytán, nagyon szépen fejlődött és szinte kihívja a legmelegebb támogatást az egész me-

- gyebeli intelligencia részéről." — Veszprémi Hírlap, 1908. június 7.
- 27 L. erre főleg az évi jelentések „vagyonkimutatási évről-évről” 1909–11. között.
- 28 A pótadó ellen Veszprém régi ellenlábasa, Pápa községe tiltakozott a legerélyesebben. (L. a Pápai Hírlap 1908. szept. 12.-i számát, melyben Antal Géza teológiai tanár azzal utasítja el a gondolatot, hogy a múzeum „nem élő és éltető kultúra, melyre nekünk elsősorban szükségünk van.”) A törvényhatósági ülésen a négy pápai képviselő élesen bírálta a vármegye vezetőit, amit a veszprémi, katolikus irányítás alatt álló lap „felekezetieskedés”-nek bélyegzett meg. L. Veszprémi Hírlap, 1908. szept. 28. sz.
- 29 Jelentés 1909-ről, 4. o.
- 30 9197, illetőleg 16026/1911. alisp. számok alatt. Jóváhagyta a Belügyminisztérium, 60.911. sz. alatt. — Itt jegyezzük meg, hogy az amúgy is hamvábaholt megyei monográfiát-tervezet ezzel végleg lekerült a napirendről, hiszen már az e célra begyűlt összeg sem figyelmeztetett évről-évre egy kötelezettség bevéltására. Így a vármegyei monográfiát is elnyelte a Nemzeti Kaszinó, bár látszat szerint a múzeumot segítették vele.
- 31 A szerződés Ováry Ferenc, mint takarékpénztári elnök által hitelesített másolata iktatószám nélkül található a Bakonyi Múzeum irattárában.
- 32 Veszprémi Hírlap, 1908. jún. 14. sz. — Ugyaninnen értesülünk arról, hogy ekkor még Hüttl Dezső megbízásáról döntöttek a tervezéssel kapcsolatban, továbbá, hogy létrehozták az új múzeum építési bizottságát az egylet, a vármegyei bizottság és a múzeum vezetőiből.
- 33 „Amint halljuk, a közönség körében nagyban megnyílt az animozitás, amellyel a kultúrpalotának neki fordultak. Az első szempont, mely a méltányosabb belátást javasolta, természetesen az a körülmény, hogy a Kaszinóház megvételéhez hiányzik az 50 ezer korona. Arra pedig, hogy a város kisajátítsa, a mostani súlyos viszonyok között, amikor a közeli pótadó emelés valósága áll előttünk, gondolni sem lehet... a piacrendezés bemutatott tervében a leendő kultúrpalota elhelyezése megnyerte a piaci érdekeltség tetszését is... Mindenesetre az lenne a kívánatos, hogy a palota egészen újonnan, ne pedig toldva-foldva építtessék. S erre van is kilátás, ha az épület kiemelkedő központi helyre jut. A múzeumegylet építőbizottsága már meg is bízta Medgyaszay István műépítésszel a terv elkészítésével. Ugy halljuk, hogy Medgyaszay azzal a tervvel, amely a teljes újjraépítés feltételével készül, felsőbb megbízásra a magyar múzeum típusát szándékozik megteremteni s ezt a tervet más városokban is felhasználnák.” — Veszprémi Hírlap, 1908. okt. 25. (Az új múzeum építőbizottságának első üléséről nem maradt fenn jegyzőkönyv, a múzeumegylet választmányi ülése okt. 30-án hagyta jóvá Hüttl helyett Medgyaszay felkérését. — L. Jelentés 1908-ról 4. — November elején a tervező már munkához is látott. — L. erre levélváltását Laczkó Dezsővel nov. 8. és 12. VBMI ikt. 197/1908.)
- 34 „Városi közgyűlés régen ébresztett már akkora érdeklődést, mint a dec. 3.-iki. Napok óta úgy hírlett, mintha két erős párt ütköznék meg az építendő kultúrpalota elhelyezésének kérdésében. A törvényhatósági és a városi hatóság, a múzeumegylet korifeusai, kiváló városrendező szaktekintélyek azt a megoldást tartották úgy városgazdasági, mint szépművészeti szempontból egyedül helyesnek, ha a múzeumpalotát a mostani kaszinóépületből alakítják át, vagy annak a helyén építik fel. Újabban azonban több városi képviselő, akik egyébként mint háztulajdonosok is érdekeltek a piacrendezésben, azt az eszmét vetette fel, hogy a Kaszinóépület helye is üresen hagyassák s a Kultúrpalotát vigyék a városudvarba vagy bánják is ők akárhova. Szerencsére kevesen voltak s az ütközetben még kevesebben maradtak. Már három órákor javában gyülekeztek a városatyák s kíváncsian lesték egymás szeméből, vajjon múzeum- vagy piacpárti-e?” — Veszprémi Hírlap, 1908. dec. 6.
- 35 „... a város a kért 40 négyszögöl területet átengedi a Bauer-telekből, ha a mostani Kaszinó-épület csak átalakíthatnák; ha pedig újra építtetnék, akkor a mögötte lévő területből engedi át és pedig ingyen a szükséges területet.” — Uo. A múzeumnak megküldött véghatározat még azt is kiemeli, hogy „ezen, a vármegye által közművelődési célra létesítendő intézmény városunk culturalis érdekeit is előmozdítani van hivatva és mint ilyen városunk javára és díszére fog szolgálni.” — VBMI ad 70/1909. (A vármegye a 886. jkv/14. 482/908. sz. alatt kérte a telek átengedését, a város 252. R. sz./10.448/908. sz. határozatával járult hozzá a megye 21.814/908. sz. alatt hagyta jóvá.)
- 36 1908. november 17-én kérte kölcsön, 1909. március 22-én küldte vissza. — VBMI 203/1908.
- 37 1909. január 23., február 22. — VBMI ikt. 6. és 36/1909.
- 38 A március 12.-i ülésen résztvettek: Jánosi Ágoston, a múzeumegylet és egyben az építőbizottság elnöke, Ádám István kanonok, Koller Sándor alispán, Molterer János az államépítészeti hivatal vezetője, Ováry Ferenc képviselő, Szeglethy György veszprémi polgármester és Laczkó Dezső múzeumigazgató, a bizottság tagjai. A terjedelmes jegyzőkönyvet Rhé Gyula vette fel. — VBMI — múzeumegylet iratai — 13/1909.
- 39 1909. március 17-én, ugyanazok jelenlétében folyt le, a jegyzőkönyv: VBMI — múzeumegyleti iratok — 14/1909. alatt.
- 40 1909. április 20-án. — VBMI 70/1909.
- 41 1909. április 14. — VBMI ikt. nélkül a 70/1909. sz.-hoz csatolva.
- 42 „Könyvtárunkat nyilvánossá és népkönyvtárrá akarjuk kifejleszteni, ahol megfelelő szakkönyvekkel az egyesek ezirányú szükségleteit elégítenénk ki, a nép részére pedig lehetővé akarjuk tenni, hogy erre szolgáló olvasótermünkben, szabad idejét hasznosan töltsse, amivel a népnevelés ügyét akarjuk szolgálni. Gondoskodásunk tárgyává tettük azt is, hogy népszerű előadások és felolvasások tartására oly alkalmas helyiség álljon rendelkezésre, ahol az itteni nagyszámú tanári kar, és szellemi kiválóságok bevonásával oly élő és működő szervvé fejlesszük, egy nagy vidéken hatalmas kultúrmissziót teljesítsen. Nemkülönbön itt lelné állandó elhelyezést a Veszprémben megalakult és szép fejlődésnek indult közművelődési egyesület is.” — „Es a közelmúlt napok súlyos elemi csapása, a legutóbbi veszprémi tűzvész épp azt és azokat (t. i. a püspököt és a káptalan tagjait) sújtotta, kiknek áldott kezeik nemcsak a mi múzeumunk alapjait támogatták meg jövőt biztosító pillérekkel...” — VBMI, ugyancsak 70/1909. sz. alatt.
- 43 Jelentés 1910-ről, 6. és 1911-ről 7. o.
- 44 Jellemző, hogy 1909-ben a kaszinó épülete 636 koronát jövedelmezett házbérből. Ugyanakkor 563 korona adót vetettek ki a múzeumegyletre, mint tulajdonosra. — Jelentés 1909-ről, 24–26. — 1910-ben a bevétel már csak 175 koronát tett ki, az adó 286 koronát. — Jelentés 1910-ről, 19. — 1911-ben a bevétel már csak 100 korona,

- kiadás viszont nincs. — VBMI — múzeumegylet jkve — 1912. jún. 11.
- 45 VBMI 4/1910.
- 46 Révai Nagy Lexikona 13. k. 526., Bp. 1915. — Új Magyar Lexikon IV. 584. Bp. 1961.
- 47 Rados Jenő: Magyar építészettörténet, Bp. 1961. 310. — Magyar Művészet 1800—1945. Szerk. Zádor Anna. Bp. 1962. 2. 371.
- 48 Korompay György: Veszprém, Bp. 1957. 2. 250.
- 49 L. a színházépítéssel kapcsolatos, illetőleg a vasbeton alkalmazására vonatkozó cikkei: A vasbeton művészi formájáról. Művészet, 1909. 30—37. — A veszprémi színház. Magyar Építőművészet, 1909. 19—28. — A soproni színház. Magyar Építőművészet, 1910. 10—17. — A színházépítésről. Képzőművészet, 1927. 21—23. — Itt jegyzem meg, hogy 1913-ban a budapesti Nemzeti Színház tervpályázatán első díjat nyert.
- 50 L. még működésére vonatkozóan: Wannemacher Fábrián: Medgyaszay István. Magyar Építőművészet, 1930. 5—6.
- 51 Rosenthal Sándor múzeumegyleti választmányi tag szerint „a színház és a tervezett múzeumi épület hatását lerontják, hogy egyforma stílusúak”, a múzeum tervrajza inkább „előkelő úrilak”, mint középület. — A Múzeumegylet választmányi gyűlésének jegyzőkönyve 1913. dec. 18. (VBMI, jelzet nélkül).
- 52 A veszprémi múzeumról. — Veszprémi Hírlap, 1910. VIII. 28.
- 53 P. M.: A veszprémi múzeumról. — Veszprémi Napló, 1910. IX. 11.
- 54 Szántó László: A múzeum kérdéséhez. Veszprémi Hírlap, 1910. X. 23.
- 55 xy: A vármegyei múzeum-kérdéséhez. Veszprémi Hírlap, 1910. X. 2.
- 56 P. M.: A veszprémmegyei múzeumról. — Veszprémi Napló, 1910. X. 9.
- 57 A múzeum helye. — Veszprémi Újság, 1910. X. 13.
- 58 „A múzeum kérdése sok érdekeset hozott felszínre. Ennek révén tudtuk meg, hogy Koller alispán még a lóhoz is ért. Mert fölértlenül arra kellett gondolnia, amikor a múzeumi gyűlésen azt mondta, hogy az általa a Rákóczi-terre óhajtott múzeum dacára is volna annyi hely a piac számára, hogy a hentessátorok között 8-asokat tudna csinálni egy négyessel. Nem hiszünk, hogy négy olyan számár volna városunkban, akit a kultúrpalota odaépítése érdekében befoghatna. — Íme, visszatérnek az ideális szép idők, amikor a megye alispánja négyessel csinált nyolcasokat. Csak az kár, hogy a Renlow circus már elment, s hogy az alispánnak nincs négy lóva, mert így szebb lett volna. De mindegy! Majd gyalog fogja megcsinálni a nyolcasokat.” — Veszprémi Újság, 1910. X. 16.
- 59 „Válasz a háztulajdonosoknak.” — Veszprémi Újság, 1910. X. 16.
- 60 A Veszprémi Újság még egy olvasójának levelét közli 1910. XII. 18-án. „A múzeum kérdése” címmel s ezzel egyetértőleg leszögezi, hogy a múzeum elhelyezésére legalkalmasabbnak valóban a Szántó ajánlotta hely, a Tűztorony környéke látszik.
- 61 P. M.: Veszprém-vármegyei múzeum. (Válasz Pósa Endre háztulajdonosnak.) — Veszprémi Napló, 1910. X. 23.
- 62 Szerkesztőség: A veszprémmegyei múzeum. — Modern Dunántúl, 1910. X. 13.
- 63 Figyelő: „Modern Dunántúl” (ismertetés). — Veszprémi Hírlap, 1910. X. 11.
- 64 — —: Interview a veszprémi múzeum ügyében. — Modern Dunántúl, 1910. XI. 3.
- 65 Korompay György: Veszprém. Bpest, 1957. 2. 111.
- 66 Mindössze a Veszprémi Hírlap számolt be róla a város közgyűlését ismertető híryanagyában. 1912. IX. 22.
- 67 Veszprémmegye, 1910. IX. 25. — „A takarékpénztár választásának megérkezése után azonnal kiírják a versenytárgyalást a lebontás és az anyag eladása tárgyában. Ekként remélhető, hogy a dísztelen épület még a folyó évben eltűnik a föld színéről.”
- 68 Veszprémmegye, 1910. X. 16.
- 69 Veszprémi Újság, 1910. X. 23.
- 70 Veszprémmegye, 1910. XI. 6.
- 71 Veszprémi Hírlap, 1910. XI. 13.
- 72 Jelentés, 1912. 6—7. o.
- 73 Veszprémi Hírlap, 1910. XII. 18.
- 74 Jelentés, 1911. 6. o.
- 75 Szerzeményi Napló 3287. sz. alatt került mindhárom bejelentésre 1910. XII. 31-én, „levlapok (múz. elhelyez. terv.) 3 db Laczkó D. aj.” szöveggel.
- 76 „Van szerencsém szíves tudomásodra hozni, — írja válaszában Simon — hogy a Bibó-féle hír mese. Öxcicja semmit sem tud róla, de ha tudna is, nem engedné meg. A püspökkertnek a városház udvarával határos részét föl fogja tölteni s házhelyeknek eladni: oda talán építhetnétek.” — VBMI 64/1910., 1910. ápr. 10. Az iktatókönyvben: „Tárgy: múzeumnak kiszemelt telekről.”
- 77 „... kérvény adassék be Dr. Hornig Károly Öccselentijához, hogy a püspökség tulajdonát képező belső püspökkert azon részéből, amely a színháztól a Radnolder-utcáig terjed, ca 4000 m²-nyi területet átengedni szíveskedjék a múzeumegyletnek a balácai leletek elhelyezésére. — Koller Sándor alispán elismeri, hogy a múzeum mai helyiségeiben több tárgyat nem lehet elhelyezni. Egy külön hely kell a balácai kultúra számára és helyesli, hogy a múz. egyesület a kérdéses területet a maga számára megszerezze. — A választmányi ügy határoz, hogy a telket a múz. egyesület a maga számára kéri s az esetben, ha a múzeumegylet valamikor feloszlanék, a kérdéses terület visszaszáll a püspökségre.” — VBMI, a múzeumegylet választmányának 1911—12. évi jkve, 1911. január 11-i ülés.
- 78 Veszprémi Újság, 1910. X. 23.
- 79 Veszprémi Újság, 1910. XII. 18.
- 80 Jelentés 1911-ről, 10.
- 81 VBMI, a múzeumegylet választmányának jkve 1911—12. 1911. május 31-i ülés.
- 82 VBMI i. h. 1911. november 27-i választmányi ülés.
- 83 A módosított tervek sajnos nem maradtak fenn. Lehetséges, hogy éppen a színház közelsége miatt a tervező már ekkor módosított valamit az épület külső kiképzésén, de lényeges változtatásokat az alaprajzi elrendezésen bizonyosan nem hajtott végre. — A múzeumegylet építési bizottsága 1912. I. 20-án, II. 7-én és III. 16-án tartott értekezletein tárgyalt a megoldás módzatairól, majd a hely kiválasztásáról. (Jelentés 1912-ről 8—9.) A választmány II. 17-én tárgyalta az ügyet.
- 84 L. minderre a VBMI irattárában jelzet nélkül elfekvő, piszkosban meglevő jegyzőkönyvet a választmány 1913. XII. 18-i üléséről.
- 85 VBMI 87/1912. V. 28-án.
- 86 Veszprémi Hírlap, 1912. IX. 22. — Az indítványt 44 szavazattal 2 ellenében fogadták el, de a közgyűlés megállapította, hogy a 25,000 K-t csak kölcsön útján tudja

- majd megszerezni. Mondanunk sem kell, hogy a kölcsönt soha nem szerezték meg.
- ⁸⁷ A telekcserére vonatkozó jóváhagyásokat, szerződéseket, az államsegélyt Koller a múzeumegylet 1912. június 5-i választmányi ülésén jelentette be. — VBMI I. h.
- ⁸⁸ VBMI 34/1913 — V. 17-én —, 35/1913 — VII. 1-én kelt Medgyaszay levelek s rá válaszok Laczkótól ugyanazon szám alatt.
- ⁸⁹ VBMI 12/1914. Az eredeti megyei ügyirat száma: 1019. jkv/15.889/1913. Kelte: 1913. IX. 9. — Csomayn kívül még három pályázó szerepelt, továbbá rész-szállításokra számos helybeli és budapesti cég küldött be árajánlatot. Csomay megbízására számítani lehetett, hiszen a városban hosszú évek óta csaknem minden középületet (így pl. a színházat is) ő építtet fel, s mint látuk, különböző alkalmakkor, maga is készített terveket a múzeumhoz.
- ⁹⁰ A Bakonyi Múzeum irattárában Laczkó Dezső 1920-tól naplószerűen vezetett feljegyzései „Építkezés” felirattal külön kis füzetben maradtak fenn. Ebből derül ki az is, hogy Csomayval a végleges szerződést a vármegye csak 1914. január 28-án kötötte meg. Más, ugyancsak jelzet nélküli feljegyzések a munka egyes fázisairól ugyancsak Laczkó írásával, különálló lapokon található az irattárban.
- ⁹¹ Jelentés 1914. 4.
- ⁹² Jelentés 1915. 5.
- ⁹³ 8528/1914. sz. határozat — jelentés 1915. 4—5.
- ⁹⁴ 1914. IX. 12-én 1897/1914. AÉH. sz. alatt.
- ⁹⁵ A Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége közgyűjteményeinek fejlődése 1914-ben. MKÉrt 1915. 128.
- ⁹⁶ MKÉrt 1916. 161. — Keserűen állapítja meg az 1915. évi jelentésben Laczkó Dezső: „... ki is keresgélne ma a kultúratalajon tenyésző flóra közt a legszínesebb virágok után, mikor a vas-, szén- és kenyérliszt pírja ül ki az arcokon világszerte.
A múzeumok laboratóriumaiban is fegyvert kovácsol a kalapács és srappellőtöltekeket gyárt az esztergápad. Érdeklődést csak a hadiemi lékek keltenek, bár ez is veszít intenzivitásából, fokozatosan, a mily arányban mindinkább közömbössé válik a pusztulás és a halál. Mekkora erő kell ahhoz, hogy a mai rettenetes időkben ki tudjuk magunkat váltani a háború szülte lelkiörvénylesekből, hogy békés kultúrmunkába álljunk, — mutatja az eziránt való vállalkozás meddősege, vagy eredményeinek silánysága. Ne vessen ránk követ a szerencsésebb utód, mert talán sohasem fogja megérthetni azokat a napokat, amelyek nekünk mostoha osztályrészül jutottak!” (VBMI 8/1916.)
- ⁹⁷ AMKOF 76/1916. és 98/1916. sz. levelét az alispán válaszával együtt I. VBMI 6/1916.
- ⁹⁸ VBMI 22/1918. (Ezt Koller alispán már 1913-ban így kérte a MKOF-tól. — L. az 1913. XII. 18-i választmányi gyűlés jkv-ét.)
- ⁹⁹ Az alispán levele 18813. sz. alatt, 1916. IX. 9-én kelt. A MKOF részéről 1918 (!) XII. 23-án írja Mihálik: „En úgy tudom, hogy az egyesület (a Múzeumegylet), hogy az épületet felemelhesse, bizonyos vármegyei, vagy másféle alapokból kölcsönöket vett fel s most e kölcsönök adósságként terhelik az együletet, hiszen kamatok címén jelentékeny összeget kell fizetni utánuk. Ha tehát sikerülne a még hátralevő építkezési segélyeket egy összegben megkapniok, kifizetnék az adósságokat s így az Egyület, súlyos anyagi terheitől megszabadulva, zavartalanul, anyagi gondoktól men-
- ten teljesíthetné kulturális és tudományos feladatait.” — VBMI 41/1918. — Laczkó korrekt módon, a múzeumépület sorsának irányításában bekövetkezett változás kérdését nem érintve, csak annyit válaszol, hogy az Egyület az e célra gyűjtött adományokat és az alapító-tagdíjakat fizette be az építési alapba, tehát adósság nem terleli. — VBMI 42/1918. 1919. I. 4. — A hátralevő építési munkák ügyében a vármegyének kell — véleménye szerint — eljárni. Majd, miután a MKOF két hónap múlva ismét tőle sürgette „az építkezési költségek miként való eddigi fedezéséről szóló jelentést” (VBMI 18/1919. 1919. II. 20.), a sürgetést ismét a megyéhez továbbította. Március 7-én küldte meg azután a MKOF-hoz az államépítészeti hivatal érvevonalhoz szakvéleményét, megjegyezve, hogy a vármegyének a levéltár elhelyezése miatt érdeke, hogy a múzeumi gyűjteményt épületéből kitehesse, ezt a célt szolgálta a belügyminiszter anyagi támogatása is. — VBMI 20/1919.
- ¹⁰⁰ Rhé Gyula évi 300 K-ás, a megye részéről folyósított tiszteletdíját is az építési alaphoz csatolták 1916—18 között. — MKÉrt. 1917. 217.
- ¹⁰¹ 1915-ben 2000, 1916-ban 72,000, 1917-ben 67,000 és 1918-ban kb. 30,000 koronát. — L. erre a múzeumi évi jelentések kéziratosságműveleiről: VBMI 8/1916., 9/1917., illetőleg Laczkó újságban közzétett múzeumi jelentéseit az (I) sz. jegyzetben.
- ¹⁰² Az 1950-es években végzett statikai vizsgálatok pl. megállapították, hogy a vasbeton födémekek m²-ként csak 300 kg terhelést bírnak ki, mert a szerelési rajzokhoz képest lényegesen kevesebb vasat építettek be s a födémekek mindössze 5 cm vastagok. — A hibákat Laczkó mindvégig láthatta, kiküszöbölésükre sem ő, sem főhatósága nem volt képes. „Sajnálattal értesültem a nehézségekről, melyekkel az elhibázott épületben a gyűjtemények elrendezése jár...” — Írja 1923 júliusában a VKM egyik miniszteri tanácsosa Laczkónak. (VBMI 66/1923.)
- ¹⁰³ Molterer János műszaki főtanácsos jelentése 1919. február 22. (VBMI ad 20/1919.)
- ¹⁰⁴ VBMI 18/1922.
- ¹⁰⁵ Ezt írja például az 1919. évi működéséről szóló jelentésben: „Hat éve meredeznek égnek tarka falai minden idegen és benszülött állandó álmélkodására, anélkül, hogy az épület fontos rendeltetéséhez mért és a már beléje fektetett fontos megmentésére is irányuló döntő lépés történnék... Ha ez a félig kész alkotás továbbra is így marad, nemcsak a már ráfordított anyagiakat károsítja meg érzékenyen, hanem megőrli azokat a természetszerűleg is csökkenő szellemi erőket, amelyek a vármegyei közművelődést ezen az úton is megindítani és fejleszteni törekedtek; amit az a lehangelő körülmény is igazol, hogy az intézmény érdekeinek gyámolítására és védelmére alakult vármegyei múzeumegyesület élete is több év óta szünetel, miáltal nemcsak egyesület ügye, hanem maga a múzeumi eszme is, amint mind szomorúbban tapasztaljuk, városunk szellemi életében minden komolyabb érdeklődés keretén kívül helyeződött.”
- ¹⁰⁶ L. erre az 1919. évről szóló Jelentés-t s a vármegye közgyűléseivel 1919. dec. 6-án elfogadott határozatot: Éri István: A nagydémi lararium múzeumbakerülése. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, I. 1963. 36.
- ¹⁰⁷ VBMI 11/1920. 1920. IV. 24. — Laczkó válasza ugyan ezen szám alatt, 1920. V. 6-án.
- ¹⁰⁸ L. az 1919. évi Jelentés-ben.

- ¹⁰⁹ A Veszprémi Hírlap, 1920. VII. 11-i számában.
- ¹¹⁰ VBMI 19/120.
- ¹¹¹ Az összeget több mint fél év múlva utalták ki, 1921. VIII. 3-án. VBMI 44/1921.
- ¹¹² Rott levele Laczkóhoz 1920. XII. 13-án VBMI 47/1920. — Bibó alispán, mint a vármegyei múzeumi bizottság elnöke a megye lapjában (Veszprémvármegye 1921. IV. 7. és Veszprémi Hírlap 1921. IV. 19-iki számaiban) változta a feladatokat. Szerinte az összesen 14 000 000 koronát érő telket és épületet 1 800 000 K értékű összeggel lehetne rendeltetésének átadni. Ennek felét a megyének kell biztosítania. „... a magyar kultúra szent nevében kérő szóval fordulok a vármegye minden lakósaához, a polgárokhoz és előkelőségekhez, elsősorban pedig a birtokos osztályhoz, mint akiknek a konjunktúrákkal is támogatott kemény munkája Isten áldásával lehetővé tette, hogy hasonló célokra a legmesszebbmenő anyagi áldozatot is meghozhassa...” — írja a többek között. — Jellemző, hogy Laczkó 1920—22 között a két lapban összesen mintegy 70 kisebb-nagyobb cikket, hírt jelentetett meg a múzeumépítés propagálása érdekében.
- ¹¹³ A szobrokat Biró Lajos és Farkas Béla szobrászművészek készítették el. Az eredeti ajánlat szerint, kőbe faragva 60 000 K-ba került volna. Minthogy azonban az „áldozatkészség” eddig nem terjedt, 30 000 K-ért a két életnagyságú szobrot vasvázra felhordott betonból készítették el! (1921 szeptemberében már el is helyezték őket.)
- ¹¹⁴ Az 5162/1922. sz., 1922. márc. 14-i határozat: VBMI 18/1922.
- ¹¹⁵ VBMI 25/1922. — Miután a Szabadoktatási Tanács, melynek keretéből biztosították az összeget, elszámolást is kért s ezt Laczkó be is terjesztette (VBMI 23/1923.), közelebről láthatjuk, mit lehetett ebből az összegből elvégezni. 100 000 K-ba került a múzeum belső festése, anyaggal együtt, ezenkívül még téglát, 7 kisebb ládát és egy seprőt sikerült az összegből beszerezni.
- ¹¹⁶ VBMI 11/1923.
- ¹¹⁷ VBMI 4/1923.
- ¹¹⁸ VBMI 66. és 78/1923.
- ¹¹⁹ A fenti hibákra Laczkó már az 1926/27. évi Jelentésében felhívta a figyelmet (16—17. o.), a következő évben már jelzi a központi fűtés hibáit is (1927/28. évi Jelentés 14. o.), ugyanis vízkő rakódott le a csövekben, vízlágyító berendezés híján, így néhány év múlva a központi fűtés meg is szűnt (1931/32. évi Jelentés 21.) — érdemes megemlíteni, hogy az éveken keresztül felrótt hiányosságokat csak a felszabadulás után szüntették meg (padlóburkolat készítése, csatornázás), a központi fűtés újbóli bevezetésére pedig remélhetőleg a közeli években lesz módunk.
- ¹²⁰ L. a 102. sz. jegyzetet s Klebelsberg kultuszminiszter levelét a múzeum kiállítási terméinek ügyében VBMI 34/1923., 1923. V. 3.
- ¹²¹ Erre Laczkó idézett jelentéseiben a múzeumépület problémáinak ismertetésekor állandóan visszatér. 1926-tól folyik a „Római pavillon-alap”-ra a gyűjtés, az összegyűlt pénz azonban lassan szaporodott, még 1932-ben is alig haladta meg a 2300 P-t. (1931/32. évi Jelentés 24. o.)
- ¹²² Herkely Károly: A Veszprémvármegyei múzeum néprajzi gyűjteménye. Vp. 1941. 5 skk.
- ¹²³ Tudósítás a múzeum felavatásáról. — Veszprémvármegye, 1925. május 31.

Baugeschichte des Museums von Veszprém

Die Erwerbung, oder Errichtung eines ständigen Gebäudes gehört zu den bedeutendsten, gleichzeitig kostspieligsten Momenten der Geschichte und Tätigkeit eines jeden Museums. Das ständige Gebäude des vor mehr als 60 Jahren gegründeten Museums von Veszprém wurde nach fast zwanzigjährigen Verzögerungen errichtet. Die Umstände der Erbauung sind nicht nur in Bezug auf die Entwicklung dieser Institution zu verwerfen; sie gewähren uns auch ein rundes Bild des Lebens einer Kleinstadt in den ersten Jahrzehnten des XX. Jhs.

Im Begründungsjahr des Museums 1903 wurde die Sammlung provisorisch im Komitatshaus unterbracht. Hier wurden die zehn Säle in einigen Jahren von beinahe hunderttausend Gegenständen und Büchern überfüllt. Die Notwendigkeit eines neuen, ständigen Gebäudes haben sowohl das Landesamt der Museenorganisation, die kirchlichen und weltlichen Großgrundbesitzer des Komitates, die sich in der Rolle des Mäzens gefallen hatten, als auch die wohlhabenden Elemente des städtischen Bürgertums zugegeben. Auf ihr Wohlwollen und ihre materielle Unterstützung mußte also gebaut werden. Doch mußte auch zur Kenntnis genommen werden, daß diese ihre Interessen, wenn auch zum Schaden der kulturellen Entwicklung, ohne Bedenken geltend gemacht zu haben pflegten.

So ließ man das halb ruinierte Gebäude des verschuldeten Kasinos um die aus öffentlichen Spenden gesammelte Summe von 60 000 Kronen durch den Museumsverein ankaufen. Dann hat man das Grundstück des Museums in der Mitte der Stadt, um dem Wunsch der wohlhabenden Händler der Stadt nachzukommen, fast unentgeltlich für Marktplatz überlassen und das Museum an die Stadtgrenze versetzt. Im Laufe dieser jahrelang geschleppten, die Interessen des Museums mißachtenden Verhandlungen haben sich die Gegensätze gelegentlich zwischen den verschiedenen Volksschichten zugespitzt. Vor allem hat die

Schicht der mit Steuern schwer belasteten Klein Händler und Kleinindustriellen den kapitalistischen Großhändlern gegenüber die Schlacht verloren. Dann endete der Streit zwischen Kirche und Großbesitzern des Komitates damit, daß die Kirche sich vor der Unterstützung des Museumswesens vollkommen verschloß.

Diese Streite verliefen zwischen 1906 und 1913. Das Bauen des Museumsgebäudes setzte bis dahin nicht ein. Das einmal gesammelte Kapital wurde für die Sanierung des Kasinos verwendet... Das begonnene Bauen wurde während des Weltkrieges eingestellt. Die durch die hiesigen Behörden der Proletardiktatur für die Beendigung des Bauens ausgefolgten Beträge wurden nicht in Anspruch genommen. Schließlich setzte sich die Arbeit in den Inflationsjahren 1920—1924 fort. Das im J. 1925 eingeweihte Gebäude war aber geringfügig, seine Ausstattung ärmlich. Es konnte die um die Sache uneigennützig eine rührige Tätigkeit entfaltenen Fachleute für die um die Entwicklung des Museums nutzlos verschwendeten Jahre kaum entschädigen.

Das Gebäude wurde durch István Medgyaszay (1877—1959) entworfen. Er hat unter den ersten in Ungarn den Eisenbeton beim Bauen der Theater und des Museums von Veszprém verwendet. Die durch die Konstruktion gegebenen Möglichkeiten wollte er im Geist der Sezession für die Verwendung der Motive der ungarischen Volkskunst benutzen. Hierauf deuten seine Pläne vom J. 1909, die in der Ausbildung der Fassade nicht (sondern nur im Grundriß) verwirklicht werden konnten. Infolge der wirtschaftlichen Schwierigkeiten mußte er auf die ursprünglichen Fassaden verzichten und einfachere, weniger kostspielige Lösungen suchen. Neben ihm hat ein hiesiger Architekt, Kálmán Csomay, Entwürfe für das Museumsgebäude gefertigt. Seine historisierenden Pläne provinziellen Geschmackes wurden aber nicht angenommen.

István Éeri:

Histoire de la construction de l'édifice du musée de Veszprém

L'acquisition ou la construction d'un bâtiment permanent est une des phases les plus importantes et en même temps les plus coûteuses de l'histoire d'un musée. L'édifice permanent du musée de Veszprém, fondé depuis plus de soixante ans a été construit avec des attermoiements prolongés pendant près de vingt ans. Dans ce cas là, les circonstances de la construction ne sont pas seulement appréciables au point de vue du développement d'une institution, mais elles donnent encore un aperçu social et économique de la vie des petites villes de province au cours des premières dizaines d'années du XXe siècle.

En 1903, lors de la fondation du musée, la collection fut placée provisoirement dans le bâtiment de la préfecture du comitat. En quelques années, les 10 salles furent bondées de près de cent mille objets et livres recueillis. La nécessité d'édifier un nouveau bâtiment permanent pour le musée fut reconnue par l'organisation nationale centrale des musées ainsi que par la classe des grands propriétaires laïques et ecclésiastiques dont l'autorité prévalait dans la ville et le comitat, et qui se complaisaient dans le rôle de mécènes propagateurs de la culture, de même que par la bourgeoisie cossue de la ville. Il fallait donc construire en s'appuyant sur leur bienveillance et leur aide matérielle, mais en même temps on devait prendre en considération le fait qu'elles n'hésiteraient pas à faire valoir leurs intérêts, au besoin même au détriment du développement culturel.

C'est ainsi que pour la somme de 60 000 couronnes recueillie par souscription publique l'on fit acheter par l'Association des musées le bâtiment délabré du Nemzeti Kaszino (Casino National) endetté de Veszprém, destiné au musée. Puis, afin de satisfaire le désir des riches commerçants de la ville, on céda, pour ainsi dire sans aucune compensation le terrain du musée situé au centre de la ville pour en faire une place de marché et le musée fut transféré au bord de la ville. Mais au cours de ces transactions de plusieurs années, qui

négligeaient les intérêts du musée, les divergences entre les différentes classes s'intensifiaient à chaque occasion. Ce furent d'abord les petits commerçants et les artisans, chargés d'impôts, qui perdirent la bataille vis à vis des négociants capitalistes. Ensuite, la lutte entre le clergé et les propriétaires laïques du comitat prit fin par l'abandon total du mécénat de l'église en faveur du musée.

Ce fut entre 1906 et 13 que ces péripéties se déroulèrent; jusque là, la construction du musée n'avait pas même été commencée, et le capital de base déjà recueilli avait été dépensé pour remettre le Casino à flot. La construction enfin commencée fut interrompue par la première guerre mondiale, et la somme allouée par les organes locaux de la dictature prolétarienne pour l'achèvement du bâtiment ne fut pas utilisée. Enfin, les travaux se poursuivirent entre 1920—24, années de l'inflation. Cependant le nouveau bâtiment inauguré en 1925, de qualité médiocre, à l'aménagement minable, ne pouvait guère dédommager l'activité désintéressée des muséologues, des années improductives perdues pour le développement du musée.

Le bâtiment fut conçu par István Medgyaszay (1877—1959) qui, en Hongrie, fut un des premiers à utiliser les structures de béton armé dans la construction de théâtres et du musée de Veszprém. Il se proposait de mettre à profit les possibilités offertes par les nouvelles structures pour utiliser les éléments de l'art décoratif populaire hongrois, dans l'esprit de la sécession. C'est ce dont témoignent ses plans de façade de 1909, qui n'ont été réalisés qu'en projet. En raison des difficultés économiques occasionnées par la guerre, on dut renoncer à la façade originale et chercher une solution plus simple et moins coûteuse. En dehors de Medgyaszay, Kálmán Csomay, architecte local, avait aussi établi des plans pour le bâtiment, mais ses conceptions à tendances historiques et en même temps de goût provincial ne furent pas acceptées.

István Éri

ИСТОРИЯ ПОСТРОЕНИЯ ВЕСПРЕМСКОГО МУЗЕЯ

Одним из наиболее значительных, но вместе с тем наиболее дорогостоящих моментов истории и развития музея является приобретение или построение постоянного здания. Свыше шестидесяти лет тому назад основанный веспремский музей получил свое постоянное здание лишь после почти двадцатилетнего затягивания дела. Обстоятельства построения можно оценивать в этом случае не только с точки зрения данного учреждения, но это дает и экономическо-общественный обзор о провинциальной жизни местечка первых десятилетий 20-го века.

В 1903 г., во время основания музея, собрания временно помещены в здании комитатского управления. В течение нескольких лет 10 залов было битком набито собранным предметами и книгами, численность которых была почти равна 100 тыс. Необходимость нового постоянного здания для музея была признана и государственным центром музейских организаций, слоем светских и церковных помещиков, сыгравшим ведущую роль в жизни города и комитата, драпировавшимся в тогу мецената, поддерживающего культуру, как и более зажиточными элементами городского мещанства. Таким образом следовало строить планы на их благосклонности, на их материальной поддержке, но тем самым и принимать к сведению, что они без колебаний настояли на своем, если их интересы требовали этого, даже и не без ущерба для культурного развития.

Таким образом под влиянием вышеуказанных действующих сил музейское общество купило ветхое здание обремененного долгами Национального казино из суммы 60 тыс. крон, собранной всеобщим пожертвованием для целей музея. Затем, чтобы удовлетворять желания зажиточных купцов города, передали почти без вознаграждения участок земли музея, находящийся в центре города для площади рынка, и музей был переселен на край города. Но в процессе многолетнего, пренебрегающего интересами музея дела случайно обострились противоречия

между различными слоями. В первую очередь обложенный налогами слой кустарей и мелких торговцев потерял поражение в борьбе с торговцами-капиталистами. Затем борьба церкви со светскими помещиками комитата закончилась тем, что церковь полностью отказалась поддерживать дело музея.

Эти борьбы проведены в 1906—1913 гг., до тех пор посторение музея даже и не начато, и собранный основной капитал был израсходован для оздоровления финансового положения казино. В конце концов начатое построение музея было прекращено во время первой мировой войны. Суммы, асигнованные местными органами диктатуры пролетариата для закончения построения музея не были использованы. Наконец, во время инфляции, в 1920—1924 гг. продолжались работы. Но торжественно открытое в 1925 г. здание было низкого качества, со скромным оборудованием, и оно чуть ли вознаградило музеологов-специалистов, работавших бескорыстно над развитием музея за безрезультатно потерянные года.

Здание спроектировано Иштваном Меддьясаи (1877—1959), который в Венгрии был первым из тех которые применяли железобетонные конструкции для построения театров и музея. Он желал пользоваться возможностями новых конструктивных решений в духе сецессии применяя декоративные элементы венгерского народного искусства. На это указывают его проекты, изготовленные в 1909 г., из которых был осуществлен лишь план, но не фасадная часть. Вследствие затруднений, возникающих в связи с войной было необходимо отказаться от первоначального фасада и применить более простые и дешевые решения. Кроме его известный местный строитель, Калман Чомаи составил проектные чертежи для здания, но эти планы, имитирующие исторические здания, и вместе с тем с провинциальным вкусом, не были приняты.

ИШТВАН ЭРИ

A jutasi avarkori temető revíziója

1. ÁLTALÁNOS TUDNIVALÓK A JUTASI TEMETŐRŐL

Több mint 30 évvel ezelőtt jelent meg Prágában két magyar muzeológus közös munkájaként a jutasi és ösküi avarkori temető együttes monográfiája.¹ Rhé Gyula készítette ebben a két temető leírását, e sorok írója pedig a tudományos kiértékelést. Az előszóban olvasható, hogy e temetők elsők Magyarországon, amelyeknek teljes régészeti és antropológiai leletanyaga együttesen került a tudományos világ elé. Ami a leletek történeti és etnológiai értékelését illeti, — mint szerzők írják — jelentőségük nemcsak a magyar, hanem a népvándorláskor európai és ázsiai problémái szempontjából is beláthatatlan. Ezek a temetők az elsők ugyanis kontinensünkön, amelyek leletanyagából a belsőázsiai avaroknak (mongol fajúak) és a nyugati germán népelemeknek nemcsak egymás mellett élésére, hanem összekeveredésére is lehet következtetnünk. Nyugat és kelet kultúrájának olyan szintézise állt elő ekkor hazánk területén, amely egyedülálló egész kontinensünkön. Ma már tudjuk, hogy Délkelet-Európa sajátos színezetű románkori kultúrájának és művészetének legmélyebb alapját részben ez a szintézis alkotta. E temetők lelkiismeretes feltárása és térképezése révén fény derült a múlt század 80-as éveiben ásatási jegyzőkönyv és térképezés nélkül felásott híres keszthelyi avarkori temetőkre is, melyeknek leletei összekeverten kerültek be a Nemzeti Múzeumba. A szóbanforgó könyv értékelő fejezeteinek címei tanulságosan mutatják, hogy a lelkiismeretes ásató munka milyen lehetőségeket rejt magában, ha azokra tovább akarunk építeni.² Már a gondos temetőtérképek is új lehetőségeket nyújtanak a régi temetőkhez képest. Lehetővé vált a síroknak egymáshoz való viszonyából időrendi következtetéseket levonni. A temetőtérkép hasonló kiértékelése található győri monográfiában 12 évvel később.³ Majd László Gyula fejlesztette tovább a temetőtérkép kiértékelésének módszerét.⁴

Természetes azonban, hogy az úttörő munka gyen-

geségei sem hiányoztak a prágai könyvben. A jutasi temető lekicsinyített térképén⁵ a sírok rajza annyira kicsiny, hogy számozásuk még nagyítóval is nehezen olvasható. Ez technikai hiba. A temetőtérképnek új közlésével ezen most segítünk. A griffesindás emlékcsoport történeti helyzetének megítélése a jutasi és ösküi temető leleteinek feldolgozása idején még erősen ingadozó volt. Ez hátrányosan meglátszik a könyvben az időrend kidolgozásánál. A langobard kérdés pedig csak legújabbban lépett előtérbe s ezzel kapcsolatban a jutasi 196. sír tudományos jelentősége erősen megnövekedett, sőt a pannoniai langobardkérdés forgópontja lett.

A jutasi 244 sírhoz Rhé Gyulának a könyv megjelenése után sikerült még további 37 sírt feltárni (245—281. sírok). Ezeket itt most pótlólag közlöm. Az ösküi temető 77 sírjához újabb feltárások nem következtek. Bizonyos pedig, hogy itt is, mint Jutason, maradtak még sírok a földben. Rhé Gyula halála (1936) hosszú időre véget vetett a további kutatásnak.

A jutasi temető a különféle népek keveredése miatt problematikusabb, mint a valamivel fiatalabb ösküi temető. Ezért most csak a jutasi temető problémáival foglalkozom. A régészeti tudomány a jutasi és ösküi temető publikálása óta eltelt 30 év alatt módszerek és történeti eredmények tekintetében is nagy haladást ért el. Indokolt tehát megvizsgálni, hogy a prágai könyv eredményeiből mi bizonyult időállóknak és mi az elavult.

A jutasi temető térképén látható, hogy a feltárt 281 sír csak kis hányadát alkotja az egykori temetőnek. Eredetileg több ezer sír lehetett. A temető használata az egész avarkort kitöltötte (568—795). Avarok, langobardok, gepidák, alemannok, frankok és szlávok jelenléte a temetőben biztosan megállapítható. De a helyi római—kelta lakosság elemeire is lehet bizonyos jelekből következtetni.

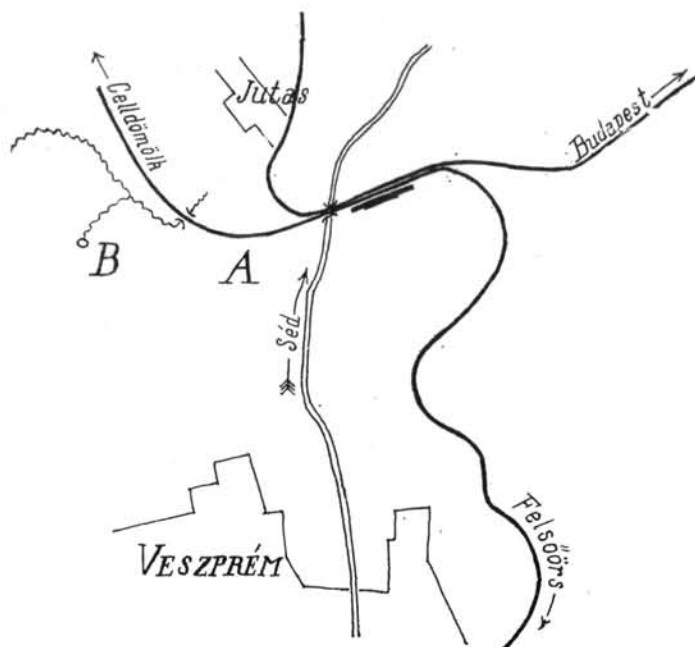
A jutasi temető egyes leleteivel a hazai és a külföldi szakirodalomban többször foglalkoztak.⁶ A jutasi 144. és ösküi 46. sírok leletanyagát felhasználtam az ősgermán II. stílus eredetkérdésének tárgyalásánál.⁷ A külföldiek között először P. Paulsen foglal-

kozott ugyanezen vonatkozásban Jutassal és Ösküvel.⁸ A jutasi 196. sír nagy szerepet játszik Bóna I. és J. Werner legújabb langobard monográfiájában.⁹ E sírletről alább részletesen fogok szólni.

2. A JUTASI NÉP LAKÓTELEPÉRŐL

A temető fekvéséről Rhé Gyula részletesen tájékoztat.¹⁰ A temető a celdömölki vasútvonaltól közvetlenül D.-re terült el (1. kép A). Területének nagyobb részét emberemlékezetet megelőző időkől kavicstermelésre használták s ezzel a temető legértékesebb részét tönkretették. A közepén levő murvagödörök a temetőt három részre osztják. Csak helyenként maradt meg e területen néhány halomszerű emelkedés, amelyeknek csúcsa a régi felszín magasságát megközelíti. E helyeken 7 sírt találtak (1—7. sírok). Északon szántóföldek vannak a vasútvonalig. Itt alacsony, szegényes sírok voltak 8—18. sír). Délen, a városi legelőn 57 ép sírt tártak fel (19—75. sírok). Amint később beigazolódott, a temető nyugati fele volt a fiatalabb (8. sz.), keleti fele a régebbi (6—7. sz.). Mindenesetre az egész avarkort kitöltő nagy telep temetőjéről van szó.

A lakótelepről a régészeti irodalomban semmi adat nem maradt meg. A veszprémi múzeum irattárában

azonban erről Rhé Gyula kézírásával készült feljegyzést találtam: „Jutas állomás vasúti Séd-hídjától északra, a Séd folyó és Veszprém Temetőhegyről Jutasra haladó kocsitút között, a Pusztatorony nevű rommal kelet felé szemközt eső dűlőben épület-alapfalak fekszenek; a felszínen levő gyér törmelékben római tetőcserép és edénycserép töredékek fordulnak elő. A veszprémi káptalannak jutasi gazdaságában, a „Béka tavi dűlő”-nek nevezett részen, a jutasi avar sírok mellett elhaladó út alatt, e síroktól néhány száz lépésre (Ny. felé) egy fakadékos rész van, mely egykor forrás volt, de úgy ezt, mint az ebből levezető csatorna egyrészét kötőrmelékkel eltöltötték. E forrás és vízér mindkét oldalán római alapfalak fekszenek a szántás alatt. Igen sok a népvándorlaskori cserép, gyakori a bronzkori és kevésbé a középkori (árpádkori) cserép”.

A Bakony turisztika-térképein az eldugultnak mondott forrás helyén két forrást jelölnek (1. kép B). Itt lehetett a jutasi vegyes nép lakótelepe, részben a római épületek védelme alatt, a források körül. Úgy látszik, a római élet itt nem szűnt meg, hanem az egész avarorszakon át folytatódott. A 166. sz. ötvössír és a 277. sírban talált bizánci bronz mérleg-súly arra mutat, hogy a temető közelében kellett lenni ötvösműhelynek, melyet csakis védett helyen lehet elképzelnünk. Ez esetben ez a védett hely az említett római épületmaradványok és a forrás körül terülhetett el. A jutasi temetőhöz tartozó telephelyet azt hiszem nem kell távolabb keresni. Amikor majd az avarkori telepkutatás megkezdődik, akkor legelőször a Rhé Gyula által leírt helyet kell ilyen szempontból megvizsgálni. Az ötvösműhely hulladékai-val, esetleg berendezésének maradványaival talán meg lehet majd találni.

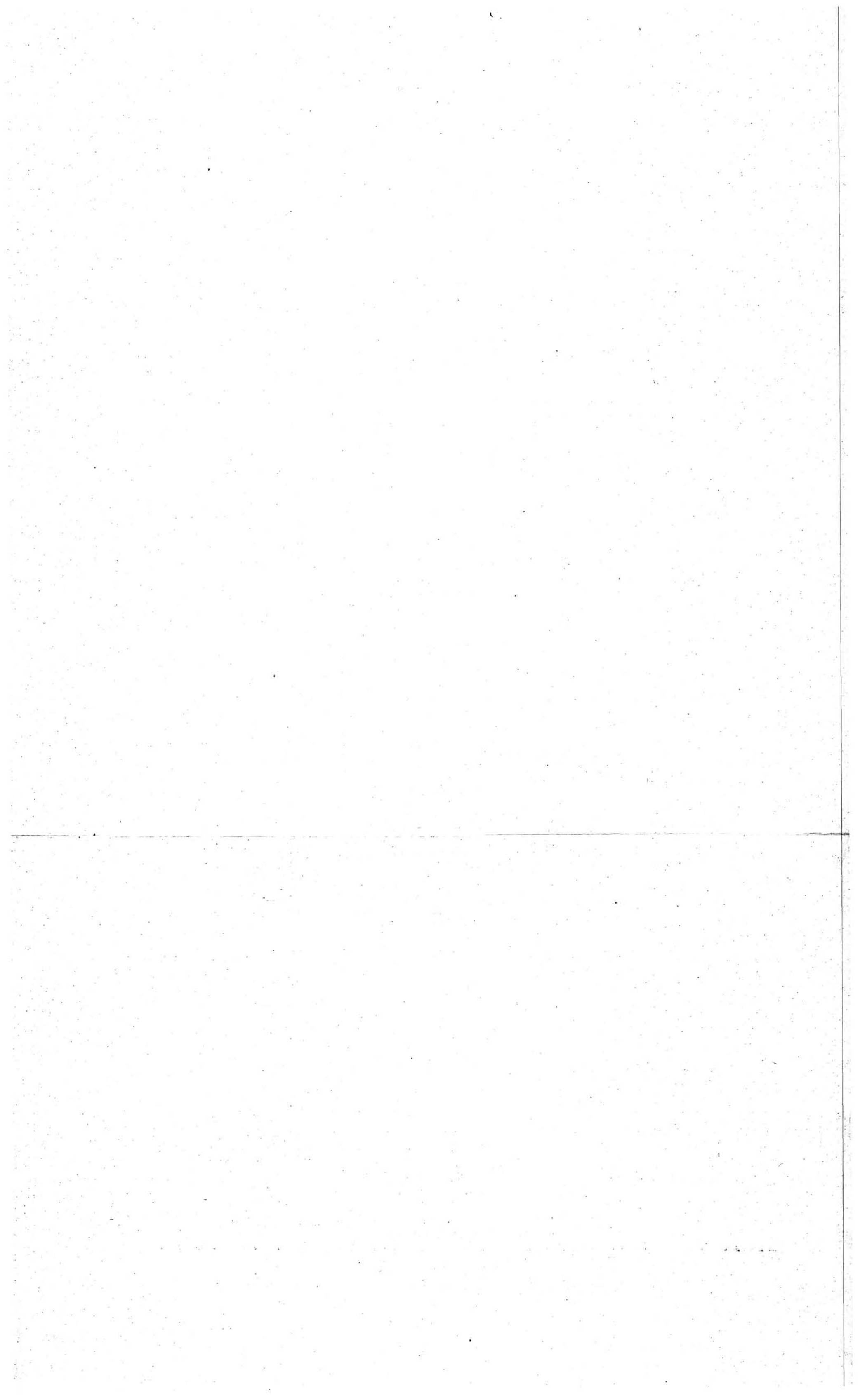
Jutason ugyanaz lehetett a helyzet, mint Balácán. A balácai római telep ásatása alkalmával nagy számban találtak különböző vas szerszámokat (kés, olló, nyeles szerszámok, kulcsok stb.), lapos és domború fejű vasszegeket (238 darab). E szerszámok között volt egy germán (gepida) bronzcsat (21. kép 2), amelynek rokondarabját a jutasi 227. sírban találták (21. kép 1). A szerszámok és a germán csat-együttes jelenléte Baláca római falai között példa Jutas esetére is. Jutason a szerszámokat és a germán csatot egye-

1. A jutasi népvándorlaskori temető helyszínrajza (A: temető; B: római telep).
1. Situationsplan des Gräberfeldes von Jutas. (A: Gräberfeld, B: römische Wohnstätte).
1. Relevé de plan du cimetière avar de l'époque des migrations de Jutas.
1. План юташского кладбища периода великого переселения народов (A — кладбище; B — римский поселок).

2. A jutasi népvándorláskori temető térképe.
 2. Das Gräberfeld von Jutas.

2. Carte du cimetière de l'époque des migrations de Jutas.
 2. Карта юташского кладбища эпохи великого переселения народов,

lőre még csak a temető sírjaiban találjuk. (166., 227., 277. sír.) Ha majd a jutasi telepátások megindulnak, az avarkori vegyes nép mindennapi életének emlékei ugyanúgy napvilágra fognak kerülni, mint Balácán is.¹¹

3. A PRÁGAI KÖNYV EREDMÉNYEI

A sírok összes leleteit Rhé Gyula nem közölte, hanem csak a tudományos szempontból fontosabbnak vélt sírleleteket; ezeket azonban sírok szerint külön-külön. 35 évvel ezelőtt mások voltak a szempontok, mint ma. Ezért most sok lelettárgy képét pótolnom kell. A lelettárgyak tudományos értékelése akkor azon a feltevésen alapult, hogy a különböző nyelvű és származású népcsoportok anyagi kultúrája is egymástól különböző volt. Ez nagyjából ma is áll, azonban az antropológiai anyagban mutatkozó összekeveredés visszatükröződését a leletanyagban sokkal nehezebb volt nyomon követni. Az ilyen irányú értékelés 35 évvel ezelőtt szokatlanul újszerű feladat volt. Hampel J. halála (1913) után a hazai népvándorlaskorkutatásban 10 éves teljes szünetelés következett be, a külföldi kutatás pedig még messze elmaradt volt Hampel mögött. Az új igényű feldolgozásra ösztönzést nagyrészt Rhé Gyula módszeres ásatásai adták. Hiteles temetőterképei ugyanis, a sírok egymáshoz való viszonyának hűséges dokumentálásai, szinte megmutatták az értékelés újszerű lehetőségét.

Jutason a leletanyagban három réteget különböztettem meg. Az első réteg a griffes-indás mintájú tömör bronzöntvények csoportja: Jutas, 1., 28., 47 a., 168., 179. sz. sírok. (Öskü, 7., 44., 47., 54., 60. sírok.) (L.: 13. kép 10—11.; 30. kép 3—3b; 31. kép 1—8.) Ezt az emlékcsoportot akkor még keletről származtattam és azt tartottam, hogy a Kárpát-medencében már tovább nem fejlesztették, hanem a keleti, hellenisztikus és perzsa mintákat itt csak tovább utánozták.¹² Ez a megállapítás nagyrészt tévesnek bizonyult¹³ és legújabb ásatásim feldolgozása alapján oda módosult, hogy csak a gazdag mintakincs származik keletről, de ez sem messzebről, mint a Dnyeper-vidékről. Ellenben az ilyen díszítésű fegyverövgarnitúrákat és lószerszámvereket stb. nem szerteszét az országban, hanem a kagáni székhelyen készítették. Azt is meg lehetett állapítani, hogy az egyszer megalkotott tárgytípusokat és díszítő növényi, állati vagy geometrikus kompozíciókat az avar uralom végéig változatlanul ismételték. Az avar uralom összeomlása után még sok ilyen garnitúra forgott kézen, főleg az avar periférikus területeken, és kiinduló-

pontjává lett a 9. századi újszerű szláv és frank fémművészetnek.

A második réteg nyugatról, germán területről származik. Mennyiségileg kisebb az elsőnél, de minőségileg egy fokon áll azzal. Jutason a 47b, 52., 116., 196., 204. sírok a jelentősebbek. (L.: 19. kép 1—6, 8; 15—16. kép; 20. kép 1—4a; 24—25. kép.) Ez a réteg Öskün hiányzik. Itt az antropológiai anyagban a mongol elem aránylag erősen van képviselve. Keletről jött nép vagy törzs ez, mely együtt maradt, nyugati és északi elemekkel nem vegyült el ugyan, mint a jutasi avarság.

A harmadik réteg éppen oly problematikus, mint az első: germán eredetű minták avar típusú fegyverövgarnitúrákon, ilyen Jutason a 102., 144., és 178.; Öskün a 19. és 46. sírok övgarnitúrái. (L.: 30. kép 1. és 2.) Ezek a fegyverövgarnitúrák az avarkor első felében préselési technikában vékony arany-, ezüst- vagy bronzlemezből készültek és vagy díszítetlenek, vagy többé-kevésbé vérszegény növényi, állati vagy geometrikus mintákkal díszítettek. Ilyen a jutasi 167. sír bronzlemezes ezüstözött garnitúrája (18. kép 1—5), amelyben a kis szíjvégek száma 3 (18. kép 2). Az övveretek mintája még préselt (18. kép 3, 4), a nagyszíjvég és a három kis szíjvég ez esetben sima. Ezekre a garnitúrákra került csakhamar a vésett és poncolt szalagfonatos germán eredetű kompozíció.

Az első és a harmadik réteghez tartozó antropológiai anyag ugyanaz Öskün: (mongol). A második rétegnél erős nordicus-beütés van a vegyes jellegű antropológiai anyagban.

E régészeti rétegek egymáshoz való viszonya feltevésem szerint a különböző eredetű népelemek egymáshoz való viszonyát tükrözi vissza. E népi viszonyok további megismeréséhez az időrend meghatározása segíthet hozzá. A kiértékelés alapjául tehát a kronológia és a temetőterkép elemzése szolgált. (2—6. kép.)

Biztos időrendi támpontot a germán sírok szolgáltattak. A 116. sírt egyik érme Phokas császár mellképével (602—610) a 7. század első felére határozza meg (e sír néhány jellegzetes darabja: 20. kép 1—4).

Legkorábbi germán sírnak tekintetem a 196. sz. langobard sírt (6. század vége — 7. század eleje): (15. kép 1—4, 16. kép 1—2).

A germán sírok jellegzetes áttört bronz korongjainak egyik variánsa a 47. sz. kettős sír női halottjánál fordul elő (19. kép 2.). Ugyanakkor e sír férfi halottjánál az első (griffes-indás) csoportba tartozó bronzvereket találtak.¹⁴ A keleti és a nyugati kultúrának ezt a ritka találkozását egy síron belül értékes támpontnak tekintetem a korhatározáshoz. Akkor azonban még nem tudtam, hogy a griffes-indás bronzöntvényeket 679 előtt a Kárpát-medencében még nem

kezdtek el készíteni. Azt gondoltam akkor, hogy e bronzok a mongol fajú avarok legkorábbi felszerelési, sőt, hogy egy részük még a távoli keletről származik. E keleties bronzok és a nyugati germán régiségek időrendi párhuzamba állítása (abban a formában, mintha mindkét csoport az avarkor legelejéhez tartoznék) hibás volt tehát. Ma már világos, hogy a germán réteget kell közelebb hozni a 7. század utolsó évtizedeiben kezdődő griffes-indás első réteghez. Az a módszer azonban, hogy néptörténeti eredményeket az időrend, a térképelemzés és az anthropológia összeegyeztetésével keressünk, mai távlatból nézve is helyesnek bizonyult.

4. Újabb jutasi sírleletek

A JÜ-könyv megjelenése után tovább folytak a kavicskitermelések és közben-közben Rhé Gyula kisebb ásatásai. A múzeumi napló, Rhé Gyula jegyzetfüzetei, továbbá két sírlap a forrásai ezen újabb sírok adatainak. Sajnos, a feljegyzések így is hiányosak (nyilván több följegyzés elpusztult a háborúban). Valószínű, hogy a hiányzó sírszámok lelet nélküli sírokat jelöltek. Így például a 245–247. sz. sírokról semmi följegyzés nem maradt. A 245–251. sírokat Rhé Gyula a térképbe berajzolta (2. kép).

248. sír. (7. kép 1–9.) 8 darab tarka (szentendrei típusú) gyöngy (7–9), két darab sárga, nagyobb kettős (3), három sárga közepes nagyságú, egy kis sárga és végül egy zöld átlátszatlan üvegyöngy (2–6); összesen 14 darab gyöngy. Római császári bronzfibula (1–1/a). Két kovakő.

252. sír. Gyermekek (fog). (8. kép 10–13.) Csuklós gepida bronzszíjvég alsó, hosszú tagja (12). Ólommal kitöltött préselt szíjdíszítmény, töredékes állapotban (11). Zárt, öntött bronzkarika (10). Vascsat, behúzott oldalakkal (13).

260. sír. (9. kép 1–15.) Két darab, trapéz alakú vascsat (2, 3). Vaskés (1). Nagy, fekete agyagpaszta gyöngyök: fehér (7 db) és sárga (2 db) mintával (6, 8, 9), egy darab átlátszó nagy szintelen üveg, ún. dinnyemag alakú gyöngy (7), egy nagy sárga pasztagyöngy (12), nagy feketés pasztagyöngy (13), három kisebb barna gyöngy, két kis sárga pasztagyöngy. Az egyik kis barna gyöngynek (10) négyszögletes lyukja van. Hasonló a lyukja a 11 alatti háromszemes pasztagyöngynek. A két bronz fülbevalókarika keresztmetszete négyszög alakú (4, 5).

Rhé Gyula bejegyzése 1930. évi naplófüzetében:

„X/10-én. Bevágás déli fele. 2 sarló, 2 vastárgy, 2 bronzdarab, 4 koponya egymás mellett, 4 test lehetett...”

„267. sír. Kettős: a) szegény felnőttről sírja melléklet nélkül, alatta b) kifosztott nagy és mély sír.”

„1931. IX. 16-án”:

„273. sír. A fej mellett az É-ra elfordult homlok mellett vas nyílhegy, a koponya hátsó részén kis vaslemez. Bal könyöknél kis bronz szíjvég. Bal alsó kar és medence közt, nagyrészt a medencén 3 darab háromélű nyílhegy, 1 darab kétágú, 1 darab lapos, fűzfa (levél) idomú; a két utóbbi foltos (?). A könyök belső felén kis bronz lemez (szíjvég alakú), közelében a derékon egy nagyobb ezüst szíjvég, mellette kis bronz lemez. Hátra a gerinc alatt nagyobb bronz lemez (hármass csoport?). A derékon elől (a medence felső részén), középen, bronz csat, vas nyelve jobbra. Közvetlen mellette, jobbra, egy vascsat, nyelvvel a váll felé fordulva (puzdra tartó csat). Medence jobb felén állati láb-arcson, ez alatt, derékon, kis bronz lemez. Jobb könyök

és derék között füles vas korong (rajta volt az állati csont). Ugyanitt egy tűzkő is. A jobb combtól a felső lábszár feléig, párhuzamosan, egy másik hosszabb állatcsont. Mellette, a combcsont oldalán vaskés, hegyével lefelé. A kés hegyénél vas karika. A két felső lábszár között, közvetlenül a medence alatt egy vascsomó. A fül tájakon kis bronz karika, gömbös függővel. A bal combcsont felső részén még egy bronz szíjvég. A bal tompor alatt egy második vaskés. A jobb combcsont térd feletti részén, a csont felett, egy kisebb szíjvég, A bal alsó lábszáron kutya (?) csontváza feküdt, hosszában, fejjel az ember feje felé.” — Ezeket a bronzokat a veszprémi múzeum raktárában megtaláltam: 10. kép 3–12. Az övveretek nem bronzlemezből préselték, hanem vékony öntvények. Felületük többé-kevésbé erősen ezüstözött. Ezért írta Rhé Gyula a nagy szíjvegről (12) azt, hogy „egy nagyobb ezüst szíjvég”. A 10. kép 1 és 2 alatti csatok közül valószínűleg a 2 alatti tartozott ehhez a garnitúrához, ugyanis a sírleírás szerint vas nyelve volt s a két bronzcsat közül ennek volt vas nyelve a vasrozsdamaradványok szerint.

„1931. IX. 16.”

„274. sír. Nő. Teljesen feldúlva és kifosztva. Töredékes leletek. 5 db gyöngyszem, 5 db gyűrű a háborítatlan jobb kézről. Apró lemeztöredékek, egy darab cserép- és több vastöredék. A töltelékköföldben római tetőcserép töredékek és egy bronzpánt töredéke.” — A veszprémi múzeum revíziós naplójában e 274. sz. sír leletét megtaláltam. A 11. kép 1–13 alatti rajzokat az ott felsorolt eredeti darabok után készítettem. A revíziós naplóban az ólom kereszt azonban (1) tévedésből keveredett ehhez a sírlelethez; biztosan a 116. sírhoz tartozik (20. kép). A revíziós napló ugyanis a 116. sír leleteinek felsorolásában ólom keresztet nem említ. Viszont Rhé Gyula sírleírásában a 116. sírhoz ólom kereszt tartozott.¹⁵ A 11. kép 2 alatti bronz karperectöredék viszont valószínűleg ehhez a sírlelethez tartozik, bár Rhé Gyula fent idézett ásatási naplójában nem szerepel. Ehhez való tartozást mégis valószínűsíti Rhé Gyula sajátkezű bejegyzése a múzeumi naplóban; a 7319. sz. alatti, azonosítható leletárgyak között sorolja fel az 1931. szept. 21. naphoz: „1 db bronz karperec (törött).”

„275. sír. Férfi. A fej bal oldalán egy ezüst gombfej, a tülso felén egy fűzópánt keskeny, drótszerű része. Jobb oldalon, a bordákon (derék felső része) egy nagy vascsat, hegyével fölfelé; alatta három tűzkő. A bal medencében egy kisebb vastag. A bal derékon két fűzópánt lemez, ólom töredékekkel. A jobb alkar alsó harmadában, kívül, vaskarika, alatta levő rétegben egy háromélű nyílhegy. A jobb tenyér alatt vaskés. Sírmélység 160 cm. Th: 145, Fláb: 32, Aláb: 26, Fk: 25, Ak: 18 cm.” — Ezeket a tárgyakat nem találtam.

„1931. IX. 16.”

„276. sír. Férfi. Feldúlt. A feldúlt csontok között egy törött vascsat, egy vaskarika, egy vastárgyának lemeztöredékei bronz nyomokkal, egy vaskarika, egy durva csont-hüvely. A töltelékköföldben egy kettős szemes gyöngy, valószínűleg a szomszédos 274. női sír feldúlásakor került a felszínre.” — E leletek nagy része felismerhető a múzeumi naplóban a 7319. sz. alatt felsorolt leletek között. Az eredeti darabokat nem találtam.

„277. sír. Férfi, fej nélkül. Testhossza a nyakig 170 cm. Fl: 44, Al: 37, Fk: 32, Alkar: 26 cm. A fej táján négyszögletes bronz (súly?), törmelékekben. Bronz- és vastöredékek.” — Ez a szöveg a helyszínen készült, amikor a bizánci bronzsúlyt, ezt a nagy ritkaságot nem lehetett biztosan felismerni. Öt nap múlva Rhé Gyula a múzeumi naplókönyvbe 7319. sz. alatt már „1 db bizánci mérleg súly”-ként

3. A jutasi temető DNy-i része
 3. Südwestlicher Teil des Gräberfeldes von Jutas.
 3. Part du cimetière de Jutas. Vue du Sud-Ouest.
 3. Юго-западная часть юташского кладбища.

naplózta be (13. kép 9), 1934. VIII. 18-án tévedésből újra be-
 naplózta (lásd alább 7839/b. alatt).

„278. sír. Földült. Törmelékekben gömbös függő-
 „279. sír. Földült. A töltelékföldben bronz gömbös függő-
 nek töredéke.”

„280. sír. A nagy földtömeg miatt nincs felbontva.”

„281. sír. Gyermekek. Fültájakon összehajlított két kis
 bronz drót (fülbevaló).”

Rhé Gyula hagyatékában találtam két sírlapot. A sír-
 szám nem volt kitérítve rajtuk. A lelettárgyak a csontváz
 vázlatos rajzára be voltak rajzolva és mellette felsorolva.
 E két sírt most folytatólagosan sírszámmal látom el, s így
 ezek Rhé Gyula által kiásott utolsó sírok.

282. sír. 1935. XI. 25. Fiatal nő. A sír méretei hiányoznak.
 Testhosszúsága: 146 cm. Anthropológiai adatok nincsenek.
 1, 2: Nagy, gömbös rosszezüst fülbevalók a koponya két
 oldalán. „Nyakban gyöngyszemek, közte 3. és 4. sz. vas-
 rozsdacsomók (karikák?).” 5: „Állati csont melléklet.” 6:
 Nagyobb vaskarika. „A lábfejek alja kőlapokkal van le-
 földve. A kőlapok jelentőségére vonatkozólag semmiféle
 adat sem került elő. A lábcsontok és kőlapok között 5–8
 cm föld.” A leletek nincsenek meg.

„283. sír. 1936. I. 2. Sírmeret: 200 X 80, mélység: 120, test-
 hosszúság: 168, Fk: 32, Ak: 24, Fc: 44, Al: 38, váll: 38, med.:
 33 cm.” 1. Vaskos karika (jobb könyök belső oldalán). 2.
 Kis csat (az alsó csigolyákon). 3. Nagy csat (medence közepén).
 4. Vas karika, kicsi (bal medencén). 5. Festékcsonomó
 (medence közepén). 6. „Medence alatt vas.” 7. Vaskés (a
 jobb kéz csontjai között). 8. Nagy állatsont (az alsó láb-
 szárazon keresztben). 9–10. Cserépdarabok (a lábak előtt).

A JÜ-könyv kéziratának lezárása után még kilencszer
 írt be Rhé Gyula régiségeket a jutasi temetőről. E bejegy-
 zések sokkal több régiségről szólnak, mint amennyi a fel-
 sorolt sírokban előfordul. Ezért e feljegyzések szövegeit
 szóról szóra közlöm alábbiakban:

7132. 1930. okt. 15-én. „1 bronz pánt, 1 bronz szíjvég, 1
 bronz karika, 1 vas bárd, 2 sarió 14 nyílhegy, 3 vaskés, 1
 vaskarika.”

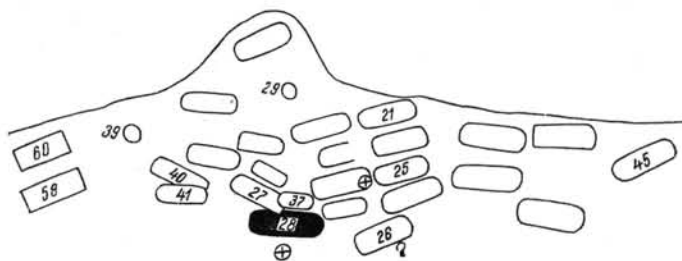
7156. 1930. nov. 22. „1 vaskés, 2 vascsat töredékei, 1 db
 bronz karika fülbevaló, 1 kovakő, 13 db díszes üvegyöngy,
 1 br. fibula.”

7319. 1931. szept. 21. „Ásatás. 10 db ezüstözött bronz pánt,
 1 db byzanci mérleg súly, 5 db bronz gyűrű, 7 db bronz
 fülkarika, 1 db bronz karperec (törött), 1 db bronz csat,
 1 db bronz körlemez, 24 üvegyöngy, 6 db vaskés, 5 db
 vaskarika, 7 db vascsat, 5 db nyílhegy, 1 db csonthüvely,
 4 db állatsont.”

7839. 1934. aug. 18. „Gyűjtés a jutasi sírmezőről.

„a., Ezüstözött fehérfelem övgarnitúra: 3 nagy szíjvég, 1 kis
 szíjvég, 3 db pajzs alakú egészen kis övpánt, 3 db hosszú-
 kás nagyobb övpánt, 2 db gömbös fülbevaló töredéke, 1
 derékcsonomó bronzból.” — Ez a garnitúra azonos az 1931-ben
 feltárt 273. sír garnitúrájával.

4. A jutasi temető DK-i része
 4. Südöstlicher Teil des Gräberfeldes von Jutas.
 4. Part du cimetière de Jutas. Vue du Sud-Est.
 4. Юго-восточная часть юташского кладбища.

„b., Az ékszerész sírja közelében 1 kis bronz mérlegsúly
 (byzanci).” — E mérlegsúly azonos a 277. sírban talált és
 1931-ben már benaplózott mérlegsúllyal (lásd: 7319. alatt).

„c., „Ezüstlemez avar övrészletek: 1 nagy szíjvég bemé-
 lyített X-alakú és karikás díszítéssel, 1 kis szíjvég, 1 fejét
 visszafordító, farkába csípő állat ezüstözött bronzlemezen,
 lószerszámdísz (?) töredéke, 1 vaskés, 1 bronz derékcsonomó,
 1 koponya.” — E c., alatti darabokat megtaláltam a múzeum
 raktárában (14. kép 1–4). Valamennyi bronzlemezről ké-
 szült préselőmintán és ezüstözött. A nagyszíjvégnek alsó
 sima bronzlemez is ezüstözött. A többi darab alsó lemeze
 elveszett. A nagyszíjvég felső, préselt lapjának oldalai le-
 hajlanak, amint azt az 1/a rajz mutatja.

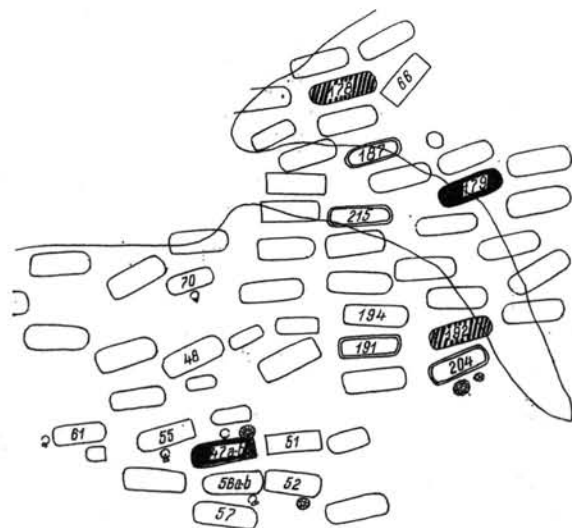
7860. 1934. okt. 14. „Vétel Hakk Jánostól. Jutasi avar sír-
 mezőről feldúlt síroknak szórványos leletei: 1 szemes
 gyöngy, 1 bronz lánc, 1 háromélű gyűjtő nyílhegy, 3 bronz
 töredék, 1 bronz övlemez, 1 vaskéstöredék, 1 megmunkált
 agancs részlet (síp ?), 1 db négyzet alakú bronz lemez
 (avar), 1 vas keretrész.”

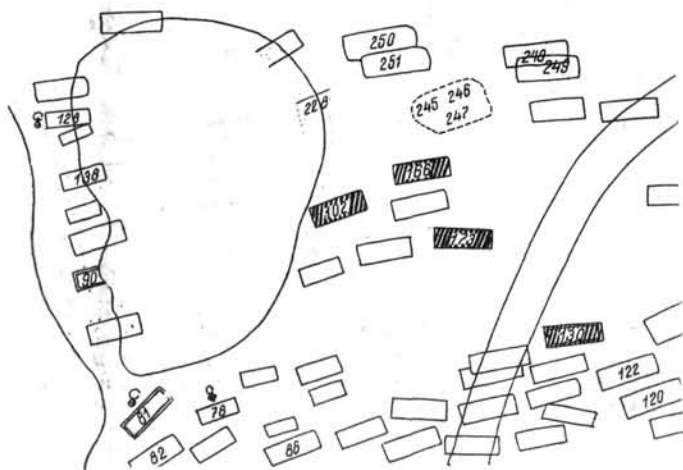
7873. 1934. dec. 2. „Vétel. Jutasi sírmezőről, 8 db bronz,
 3 db vas, 2 db cseréporcsó, 1 db üvegyöngy.”

8107. 1935. nov. 25. „Ásatás. A jutasi sírmező DK-i részé-
 ről.”

„a., 1 db durva bögre, pereme bevagdosással díszítve,
 1 db üvegyöngy, 1 kovadarab”.

„b., 2 db ezüst (bronz?) gömbös fülbevaló, 1 db vaskarika,

1 db vascsat, 4 db karikacsomó vasból a gyöngysor közül, 56 db gyöngy." — E tárgyak azonosak a 282. sír úrlapján felsoroltakkal.

„c., 1 db állatsont. A sírről fényképfelvétel.”

8133. 1935. dec. 29. „Répásy M. ajándéka. Népvándorláskori üveggyöngy a jutasi sírmezőről.”

8247. 1936. okt. 2. „Vegyes leletek a jutasi népv. sírmezőről. 2 gyöngyszem (1 közepes, 1 kicsi), 1 vaskés, 1 fülbevaló karika része.”

A veszprémi múzeumban 1963. év folyamán végzett ku-

5. A jutasi temető ÉK-i része

5. Nordöstlicher Teil des Gräberfeldes von Jutas.

5. Part du cimetière de Jutas. Vue du Nord-Est.

5. Северо-восточная часть юташского кладбища.

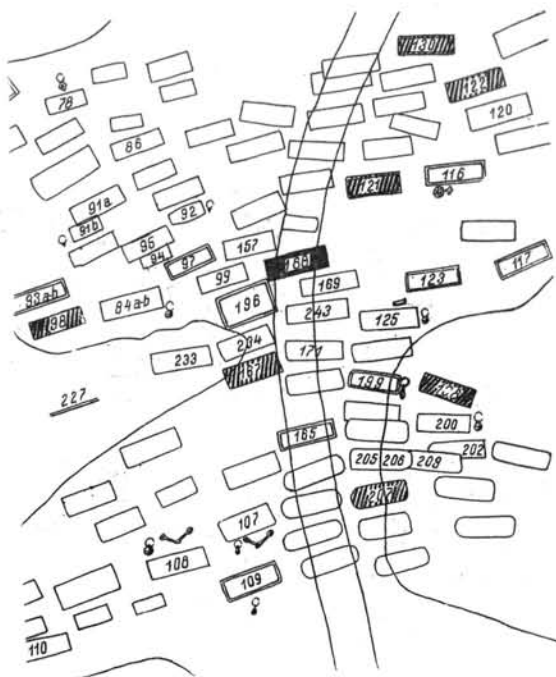
tatásaim alkalmával találtam egy dobozban egy *csontfésűt*, amely mellett fekvő cédulán Rhé Gyula kézírásával a jutasi temető volt leíróhelyként felírva. A két darabban levő csontfésű 14. kép 3) a 196. sírban talált gazdagabb díszítésű fésűnek a variánsa. Ugyanabból a műhelyből származik és nyilván egy, a kavicsbányászás által tönkretett másik langobard női sírnak volt a melléklete. Rhé Gyula élete vége felé a Jutasról állandóan érkező régiségeket nem tudta mind benaplózni. Így azután több régiség naplózatlan maradt. Ezek közé tartozik e csontfésű és a következő néhány edény is.

Három durva edényt is találtam a múzeum raktárában, mint a jutasi temetőről származókat. Ezek közül az egyik (17. kép 1.) azonos lehet a 8107. a., alatti bevagdalt szájú edénnyel. A másik kettőről csak azt tudom, hogy Jutasról származnak (17. kép 2–3).

5. A JUTASI 196. SÍR

A jutasi temető új történeti kiértékeléséhez addig nem foghatunk, amíg ennek a nagyjelentőségű sírnek időrendi helyzetét és történeti jelentőségét nem tisztázzuk.

Nemrég Bóna István ezt a sírt felhasználta azon törekvésének alátámasztására, hogy a langobardoktól minél több helyen mutassa ki Pannóniában azok itteni uralma idején. Egy másik állásponttal szemben, mely szerint a langobardok Dunántúlunknak csak a nyugati és délkeleti részeit szállták meg, Bóna a langobard megszállást az egész Dunántúlra kiterjesztette. Így lett a várpalotai langobard—avar temető a langobard megszállás bizonyítéka és ennek alátámasztására a jutasi 196. sírt el kellett választani az avarkori temetőtől és a langobard megszállás idejébe kellett tenni. A 196. sírnek a temetőtől való izolálására a következő szituációt konstruálta: „Das Grab befand sich am Rande des durch die heruntersausenden Wasser beschädigten Gebietes und so ist es nicht zu ermitteln, ob ein Zusammenhang zwischen diesem Grab und dem benachbarten frühawarischen Friedhof bestand, wie dies bis jetzt von der Forschung angenommen wurde”.¹⁶ Sem az eddigi publi-

6. A jutasi temető DK-i része

6. Südöstlicher Teil des Gräberfeldes von Jutas.

6. Part du cimetière de Jutas. Vue du Sud-Est.

6. Юго-восточная часть юташского кладбища.

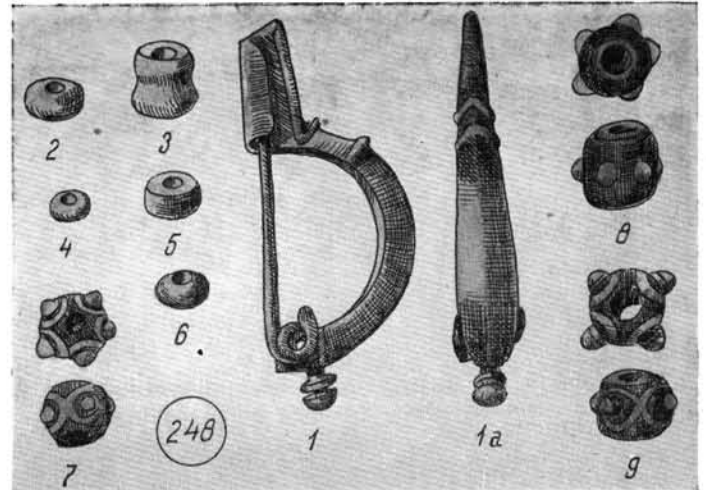
7. 248. sír.
7. Grab 248.
7. La tombe N° 248.
7. Могила № 248.

kációban, sem a veszprémi múzeum dokumentációs anyagában, melyet 1963-ban hónapokon át tanulmányoztam, nincsen nyoma olyan adatnak, mely a 196. sír közelében vízmosásról szólna.¹⁷ A temető ezen részét csak a kavicskitermelés bolygatta meg. Rhé Gyula térképén a kavicsbányászás, nem pedig a vízmosás határvonala van berajzolva (6. kép). Ugyanezen térképen az is megállapítható, hogy a 196. sír nem esik a temető szélére, hanem hogy ezt a sírt csak a kavicsbányászás közelítette meg. Nem vízmosás, hanem még talajvíz sem volt e helyen, mert a kavicsbányászás területén talált és a 196. sírral nyugat felé szomszédos 233. sír még így is 2 m mély volt és tovább nyugat felé Rhé Gyulának sikerült még egy megbolygatott további sírt is találni: A 227. sírt (L.: 6. képet). Abból a körülményből, hogy ez utóbbi sír körvonalait nem lehet pontosan megállapítani, arra lehet következtetni, hogy a kavicsbányászás a síralakot már eltüntette, a csontokat is elérte és megbolygatta. Szerencsére a csontváz töredékei között még egy germán csatot sikerült megmenteni (21. kép 1). A 227. és 233. sírok azt bizonyítják, hogy a kavicsbányászás helyén sírok sorakoztak több sorban, csak a kevésbé mély sírok a kitermeléssel elpusztultak. A 196. sírt tehát semmiesetre sem lehet a temető szélén levő, izolált sírnak tekinteni.

Bóna István azt akarta bebizonyítani, hogy a 196. sírt a langobárd megszállás idején (568 előtt) ásták meg, és hogy a nagy fibulák (15. kép 1, 2) a 6. század elején készültek.¹⁸ Ennek érdekében a sírhoz tartozó csontfésű ősgermán II. stílusú állatfejét a rekonstrukciós rajzán nem tüntette fel¹⁹ s ezzel a II. stílust a sírlelettel kapcsolatban az időmeghatározó elemek sorából kihagyta. A 196. sír kormeghatározó adatait vizsgáljuk meg most közelebbről.

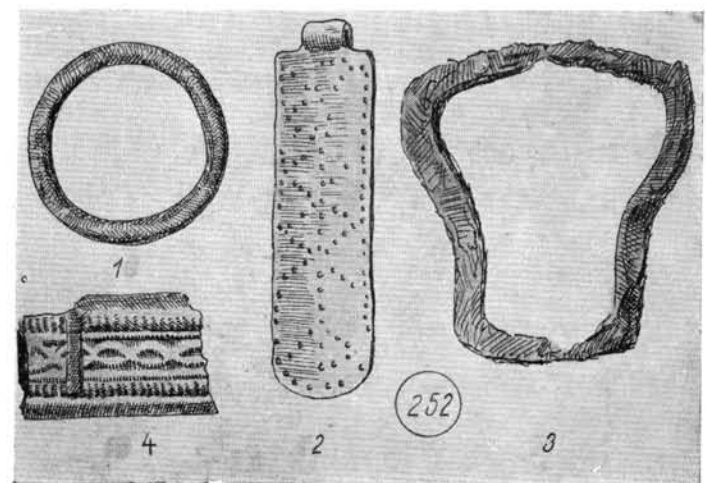
Bóna nem vette figyelembe, hogy a fibulák a temetés idején öreg, restaurált és újra megrongálódott darabok voltak. Mindkét darab kengyele a hosszú használat alatt erősen megkopott, megvékonyodott és eltörött. A kengyel eredetileg sem lehetett rajtuk vastag öntésű, ezért tették rá a kereszt-alakú erősítő

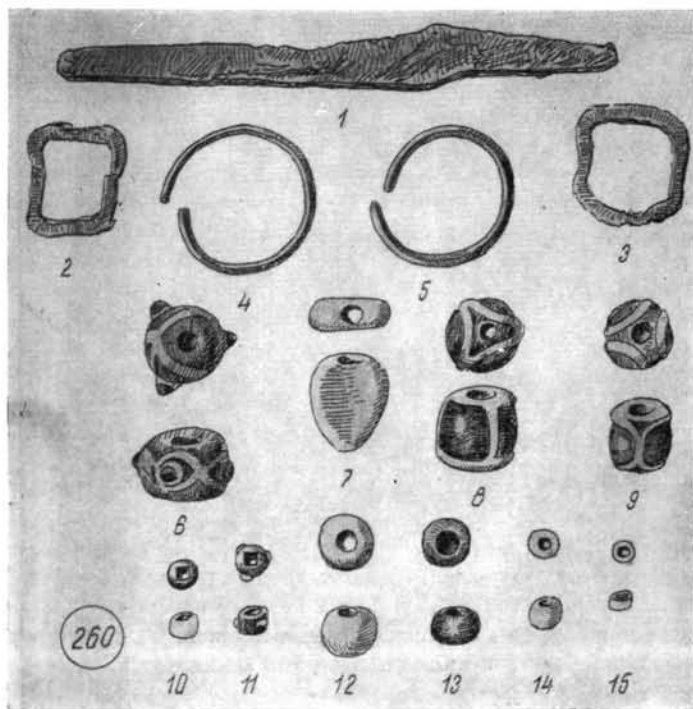
8. 252 sír.
8. Grab 252.
8. La tombe N° 252.
8. Могила № 252.

pántot. A restaurálásnál kemény-forrasztásról szó sem lehetett, mert a kövek, a niellók és az aranyozás a kemény-forrasztáshoz szükséges hőt nem bírta volna és elpusztultak volna. A pótlandó kengyelt ezüst hiányában vaslemezbe készítették el. A megerősítő eredeti kereszt-alakú pántot megtartották, az aljára forrasztott szegecseket a vaslemezbe fúrt lyukakon átvezetve nitteléssel fixálták. Ezután a vaslemez gömbfejű szegekkel a fibulába és a fibulafej csontkjához szegecselték.

A két fibula pótolta vaskengyele az ezüst pántokkal együtt ma már nincsen meg (háborús károk). A ma meglévő lábak és fejrészek azonban így is mutatják a restaurálás nyomait és az egyéb korhatározó adatokat.

9. 260. sír.
9. Grab 260.
9. La tombe N° 260.
9. Могила № 260.

Az egyik fibulán az ásatás idején a fibulafejnek mind a hét gombja megvolt (15. kép 1). E gombokon igen erős kopás nyomai állapíthatók meg. Eredetileg ezek teljesen aranyozottak voltak. Az erős koptatás azonban az aranyozás nyomait csaknem teljesen eltüntette. Ugyanez vonatkozik természetesen a párjára is, amelyen az ásatáskor már csak három gomb volt meg. A többi gomb a hosszas használat idején letört és elveszett.

A lábak két szélső kerek rekesze kívül annyira megkopott, hogy egy kő emiatt a használat alatt kiesett (15. kép 1). Az összes kövek gránátlapok (almandinok), nem pedig üvegek, vagy „Glassteine”. A vékony kőlap alatt recézett aranylemez ül. A kis domború kövek alá ilyent nem tettek.

A pótoltt új vaskengyel megerősítése vas és bronz (rossz ezüst?) gömbfejú szegekkel történt. A 15. kép 2 alatti fibula fejénél a gömb-alakú szegfejek ma is jól láthatók. A vas szegek egyikének nyomát a ma meglévő töredéken is jól meg lehet állapítani.

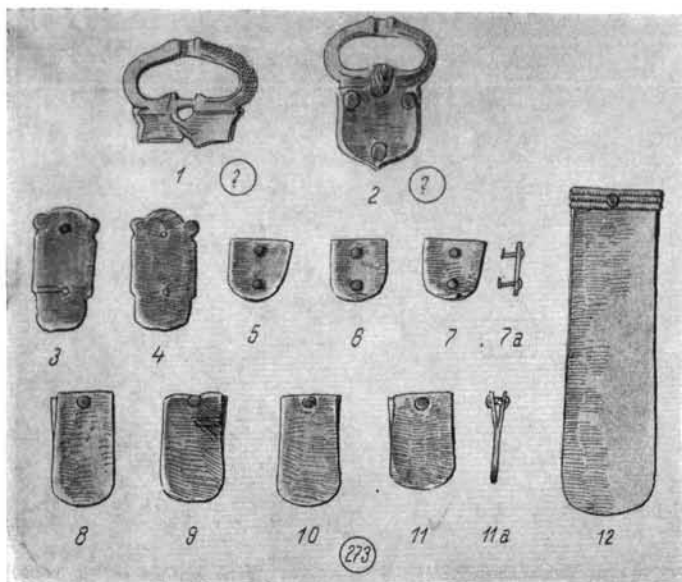
A niellos csíkok kivételével az egész ezüst felület, a rekesz oldal falai is, gondosan aranyozottak voltak.

A kengyel tövében levő 3—3 rovátkolt drót-kereszt-kötések a restaurálás előtt is megvoltak. Csupán a 15. kép 1 alatti fibulán a kengyel és a láb közötti három rovátkolt drótból csak egy maradt meg, a másik kettő pedig a hosszas használat alatt elveszett.

E fibulák kialakulásáról és időrendi helyzetéről részletesen szoltam.²⁰ Az ott mondottakon ma sem tudok változtatni, sőt az újabb adatok és régészeti eredmények csak alátámasztják az ottaniakat.

Nem lehet véletlen, hogy a Castel Trosino-i és Nocera Umbrai 7. századi langobard fibulákon, azok lábbrészének két oldalán rendszeresen találunk két állatfej-típust: 1) az egyik a jutasi 196. sír fibulájának nyitott szájú állatfeje, meghosszabbított és felkunkorodó végű felső ajakkal, 2) a másik a kampós csőrű madárfej.²¹

Az S-alakú fibulák olyan tömegben fordultak elő északolaszországi langobard sírokban, hogy azok élete 568 után még a 7. századba is kell hogy belenyúlt

10. 1—2: Jutas, sírszám bizonytalan; 3—13: 273. sír
10. 1—2: Jutas, Grabnummer unsicher; 3—13: Grab 273.
10. 1—2: Jutas, le N° de la tombe est incertain; 3—13; tombe N° 273.
10. 1—2: Ютац; № Могили неопределен; 3—13: могила № 273.

11. 1: 116. sír; 2–13: 274. sír
 11. 1: Grab 116; 2–13: Grab 274.
 11. La tombe N° 116; 2–13; La tombe 274.
 11. 1: могила № 116; 2–13: могила № 274.

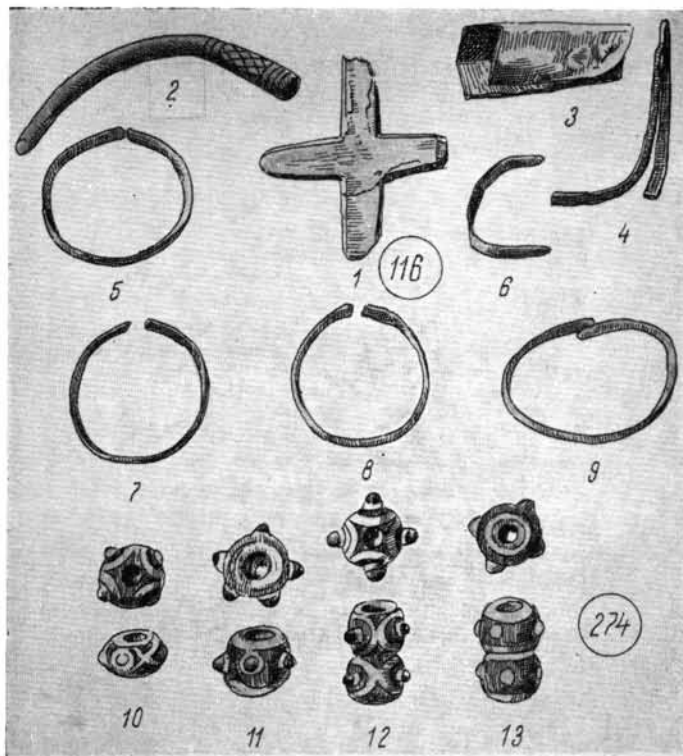
légyen.²² Ezek között sok a jutasi S-alakú fibula variánsa (15. kép 4).

A 196. sír fésűjéről azt írja Bóna István: „Der verzierte, sehr grosse, an beiden oberen Seiten mit Vogelköpfen verzierte Kamm des Grabes 196 von Jutas steht im ungarländischen Material vereinzelt da”.²² E fésű eredeti alakját a töredékek alapján 1963-ban rekonstruáltam (16. kép 1–1a).²³ E fésű nem áll egyedül a magyarországi anyagban, mint Bóna István írja, sőt párja a jutasi temetőről került elő (16. kép 3–3a). A 196. sír izolálása a jutasi temetőtől tehát a fésű alapján sem indokolt. A 196. sír tüje (16. kép 2) sem áll egyedül a jutasi temetőn, ugyanis a közeli 165. sírban is hasonlót találtak.²⁴

Ha a topográfiai adatok és egyes lelettárgyak tanúsága szerint a 196. sír szervesen hozzátartozik a jutasi temetőhöz, éspedig annak régebbi felében, a temető belsejében (és nem a szélén) feküdt, akkor vizsgáljuk meg a környező sírokat abból a célból, hogy lássuk: milyen kormeghatározást adnak a 196. sír számára?

Mindenekelőtt látnunk kell, hogy a szomszédos sírok nem keresztezik a 196. sírt. Ez utóbbi szervesen illeszkedik azok sorozatába. A temetőnek szóbanforgó helyén három sor húzódik ÉD-irányba, nagyjából a Veszprémben vezető kocsúttal párhuzamosan (lásd 6. kép). Kelet felé a következő sor is megtartja egy darabig ezt a kissé görbülő irányt. Még tovább kelet felé a temető széle következik egészen rendszertelennek látszó sír elhelyezésekkel. Ennek a temetőrésznek a kialakulását tehát nagyjából leolvashatjuk a temetőterképekről. Minél inkább közeledünk a temető széléhez, annál több a fönntartott hely (László Gy.).

A 196. sír északkeleti tőszomszédságában fekvő 168. sír (6. kép) kétségtelenül későbbi betemetkezés az azon tájon fönntartott üres helybe. Ez utóbbi sír griffes-indás csoportba (első rétegbe) tartozó bronzveretes öve (13. kép 10–12) legkorábban a 700 körüli időben készülhetett és nemsokára a földre is került. Hogy kopásnyomokat nem találtam ezeken a bronzokon, még nem lehet korhatározó. Ez esetben a hosszas használat ellen szól inkább az a körülmény, hogy mind a négy veretnek (10) megvan a csüngője. Pedig ezek szoktak leghamarabb elveszni. Úgy látszik, hogy ezek a bronzok nem a hosszas használat alatt fogytak le ilyen csekély számra, hanem a garnitúra többi darabját a sírrablók vitték el. Erre utal

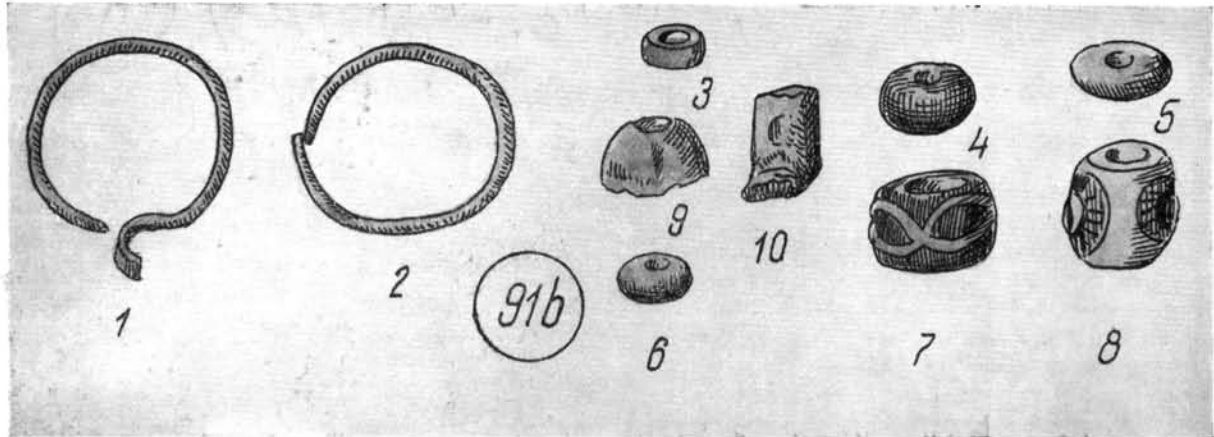

a sír leírása: „Schon beim Öffnen des Grabes kamen ein Beschlag aus Bronzeguss, ein eben solcher von der linken Seite des Beckens... zum Vorschein”.²⁵ Ez a sír annyira megközelíti a 196. sírt, hogy sarkaik összeérnek. A 196. sír dombja tehát már nem volt látható, amikor ezt a sokkal későbbi sírt a 8. sz. eleje táján megásták. A két sír között körülbelül 100 év időkülönbség van.

Az északi és déli oldalon közvetlen szomszéd a 99. és a 243. sír (6. kép). Előbbiben melléklet nélküli felnőtt (146 cm testhosszal), valószínűleg nő volt. Utóbbi 60 cm mély földűlt sír volt, szegény egyeddel (koponya: Cro-Magnon).

Kelet felé a közvetlen szomszédok a 169. és a 243. sírok. Mindkettő melléklet nélküli.

A további legközelebbi sírok: 157., 167., 171., 243. és 233. sír (6. kép). A 157. sír melléklet nélküli. A 167. sírban préselt lemezes övgarnitúrát találunk a 175–180 cm magas férfi halott dereka körül (18. kép 1–5). Ez tipikus, 7. század 2. felébe tartozó garnitúra, melyben már megvan a későbbi griffes-indás garnitúrák három kis szíjvége (2), az egy nagy szíjvég (1) mellett. Ez a sír jól beilleszkedik a sírok sorába, tehát korhatározó értéke van.

12. 91 b sír
12. Grab 91 b.

12. La tombe N° 91 b.
12. Могила № 91. и.

A 171. sírból csak egy gyújtó nyílhegyet mond az ásatási napló. A 243. sír melléklet nélküli.

Nagyon fontos a 233. sír (23. kép 1–7), egyrészt fekvése miatt és mert 2 m mély (erről már volt szó), másrészt mert mellékletei korhatározók. A női halott bal fülénél kerek bronz fülbevaló volt, fekete fényes üvegpaszta gömbcsüngővel (2). Ez a 679 utáni idők jellegzetes kezdődő fülbevalótípusa amint arról Pilismarót—basaharci monográfiámban részletesen van szó.²⁶ A nagy tarka gyöngy (3) a megelőző kor maradványa. A szögletes lyukú és kerek lyukú kis sárga gyöngyök (4, 5) a 7. sz. utolsó évtizedeinél nem régiek. A jobb kéznél egész különleges alakú orsó-gomb volt (1). Csont tűtartó, vascsat, vaskarikák jellegzetes kiegészítői a 679 után meginduló új női sír-leletegyütteseknek. Ennek a sírnek időmeghatározó értéke azonos a 167. síréval. Ezek a 196. sír kor-meghatározására következően értékelhetők ki.

A 167. és 233. sírokat fönntartott helyekre ásták ugyanúgy, mint a 168. sírt is. A fönntartott helyeket teljesen nem is használták fel sírok számára. A sírok sorozatai a fönntartott helyeken túl is szabályosan folytatódnak. A 196. sír körüli melléklet nélküli sírok halottjai az előkelő langobard nő szolgálói lehettek.²⁷ A fönntartott helyeket a többi szolgálónak szánták. A szolgálók egy része az úrnő előtt meghalt. Ezeket az úrnő számára fönntartott hely szomszédságában temették el. Az úrnő halála után az életbenmaradt szolgálók más gazdát kerestek, ezért a fönntartott helyek egy része északkeleten és délnyugaton felhasználatlan maradt. Az üresen maradt, fönntartott helyekre temették a 167. és 233. sírok halottjait a 7. sz. közepe után, illetőleg a század utolsó

évtizedeiben. A 196. sír dombja ekkor még látható volt. Ilyen gazdag sír fölött fából készített díszes építmény állhatott. Ennek négy sarokpillérje a sír fenekén megállapítható volt.²⁸ Száz év alatt ez a fa-építmény teljesen tönkrement (hacsak meg nem újjították). A sírdomb azonban csak a 8. század elején tűnt el teljesen, amikor az északkeleten fönntartott és fel nem használt helyre a 168. sírt megásták.

Joachim Werner nyilván azzal a jóhiszeműséggel fogadta el Bóna István mesterkélt argumentálását a 196. sír különállásáról, hogy a magyar szakember legjobban ismerheti a lelőhely viszonyait.²⁹

Meg kívánom magyarázni,³⁰ hogy korai langobard fibulák hogyan fordulhatnak elő a 7. századi sírban? A jutasi vegyes lakosságú telep, melynek tükörképe a jutasi temető és az egykorú temetők, alkalmasak erre. Időrendi viszonyaikkal azonban tisztában kell lennünk.

Kétségtelen, hogy egy gazdag sírlelet nemesfém ékszerei, vas használati tárgyai, agyagedénye és csontfésűje stb. nem egy időpontban készültek. A 196. sír esetében a vaslemez segítségével restaurált fibulák e leletegyüttes legöregebb darabjai (15. kép 1, 2). A kis S-alakú fibula (15. kép 4) már fönntartási állapota miatt is, de főleg a szalagfonat miatt, mely a kövek közötti mezőt kitölti, sokkal fiatalabb készítmény. Ez a szalagfonat azonos a germán II. stílus szalagfonatával, mely e fibula készítése idején kezdett uralkodóvá válni a germánoknál. Ezzel összhangban van J. Werner datálása e fibulatípusra vonatkozólag: az 568 körüli idő.³¹ A 196. sír csontfésűjének hátán (16. kép 1—1a) a II. stílus egyik alap-eleme, a szalagfonat köti össze a két csúcsos ajkú

13. 277. sír; 1-3: 168. sír
 13. Grab 277; 1-3: Grab 168.
 13. La tombe № 277.; 1-3: La tombe № 168.
 13. Могила № 277; 1-3: могила № 168.

madárfejet. A fésű hátán kiálló csontlemez szélét sűrűn befűrészelték s ezzel képezték ki a szalagfonat hullámait. Így ezt a fésűt a teljesen kialakult II. stílus példajaként könyvelhetjük el. Mivel pedig rajta huzamos használat nyomai nem láthatók, készítését a 600 körüli időre tehetjük.

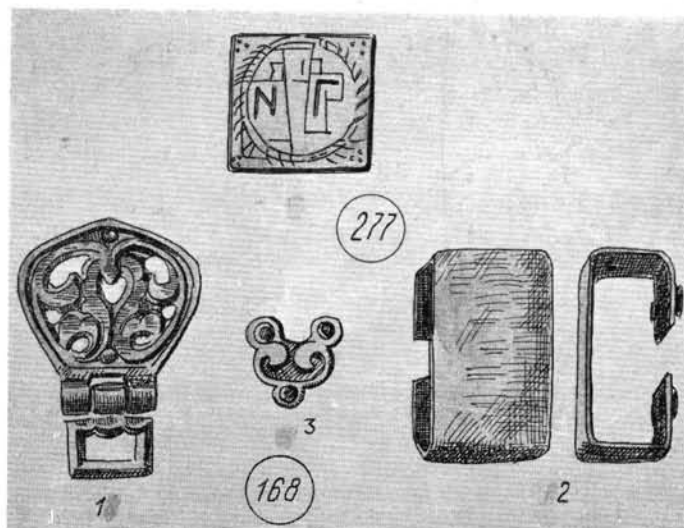
A másik jutasi fésű (16. kép 3, 3a) kampócsőrű madárfejen a II. stílusú állatfejek szemöldökét próbálták kifaragni. Ez az általános fésű-típus az elvonult langobardok kezén is megtalálható. A krainburgi langobard temetőn találtak egy olyan példányt, amelyen a hátra tekintő, nyitott szájú négy lábú áttört állatalak (csúcsos ajakkal) fordul elő a sarkokon.³²

A jutasi 196. sírlelet legfiatalabb darabja a kifolyócsöves agyagkorsó, mely, mint keramikai alkotás, legkevésbé bírja a hosszas használatot. Nem bizonyítható, hogy éppen ez a példány volt hatással a helyi keramikai kézművességre, de biztos, hogy ilyen germán edények hatása alatt jött létre a két sorral kelet felé távolabbi 130. sír (avar harcos sírjának) kifolyócsöves és füles edénye (26. kép). A keramikai adatok is tehát a 600 körüli időre vallanak.

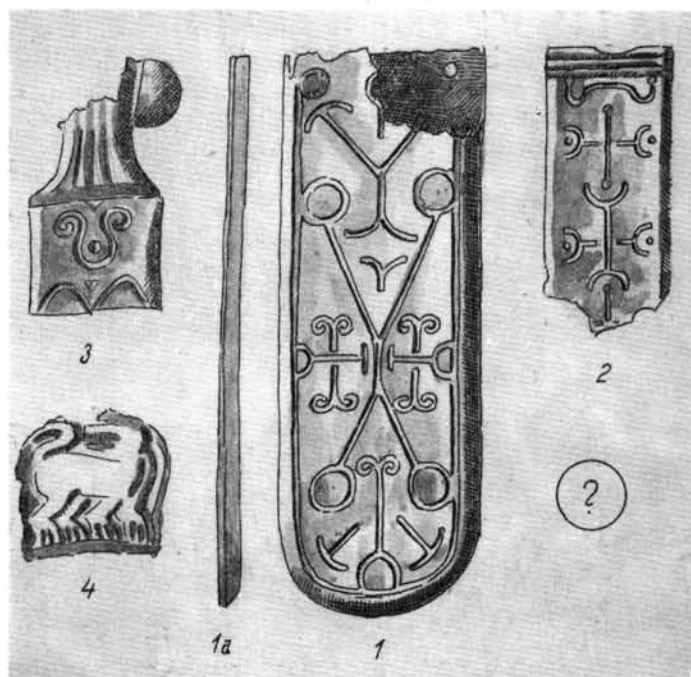
Ha elfogadjuk J. Werner föltevését, mely szerint a Nocera Umbra-i 10. sír fibuláját Pannoniából viték Észak-Itáliába, akkor szorosabb összefüggést állapíthatunk meg e fibula és a jutasi 196. sír fésűje között. Ugyanis e késői langobard fibulán a szóbanforgó csontfésű II. stílusú, csúcsos ajkú állatfeje ismétlődik. Közvetlen összefüggésre azonban nem gondolhatunk, még kevésbé pannóniai műhelyre.³² Csak arról lehet szó, hogy a II. stílus európai divatjának kialakulása folyamán ez a fejtípus mind a csontfaragó műhelyben, mind pedig az ötvösműhelyben nagyjából egy időben honosodott meg. Valószínűtlen, hogy a jutasi fibulák Pannoniában készültek volna. Ugyanis a restaurálásnak ócska vaslemezzel való megoldása arra mutat, hogy messze volt a műhely, mely az ilyen finom ékszer megjavítását hozzá illő módon el tudta volna végezni.

Ez a jutasi 196. sírlelet példa arra, hogy a langobard régiségeket lehetetlen „noch norddanubisch” és „schon pannonisch” csoportokba beosztani. Werner statisztikai táblázatai³³ az esetben kiábrándítók, ha

14. Jutas, sírszám ismeretlen
 14. Jutas, Grabnummer unbekannt.
 14. Jutas, le N° de la tombe inconnu.
 14. Юташ; № могилы неизвестен.

bizonyos típusokat a langobardokhoz akarunk kötni Pannoniában. Meggondolandó, hogy Várpalota gazdag langobard sírleleteit a langobardok északkelet-pannoniai hódításának bizonyítékaiként használjuk fel, holott a lelőhely geopolitikai helyzete és a temető közel felelésének avarkorból való származása más történelmi kiértékelést kívánna meg. Werner a várpalotai 12. sz. avar harcos két avar és két lango-

bard feleségéről beszél.³⁴ A jutasi 196. sír fiatal langobard nője szintén mint valamelyik avar harcos felesége kerülhetett az avarkori sírok közé. A közeli kavicsbányászás a teljes összefüggéseket lehetetlenné tette megállapítani. Werner megállapítása helyes: „Hieraus muss man folgern, dass nicht alle Angehörigen der langobardischen Sippe von Várpalota mit der Masse des Volkes nach Italien abwanderten”.³⁵ A régészeti leletek tehát nem alkalmasak arra, hogy egy nép vándorlásának állomásaihoz tipológiai vagy stí-

15. 196 sír.
15. Grab 196.
15. La tombe N° 196.
15. Могила № 196.

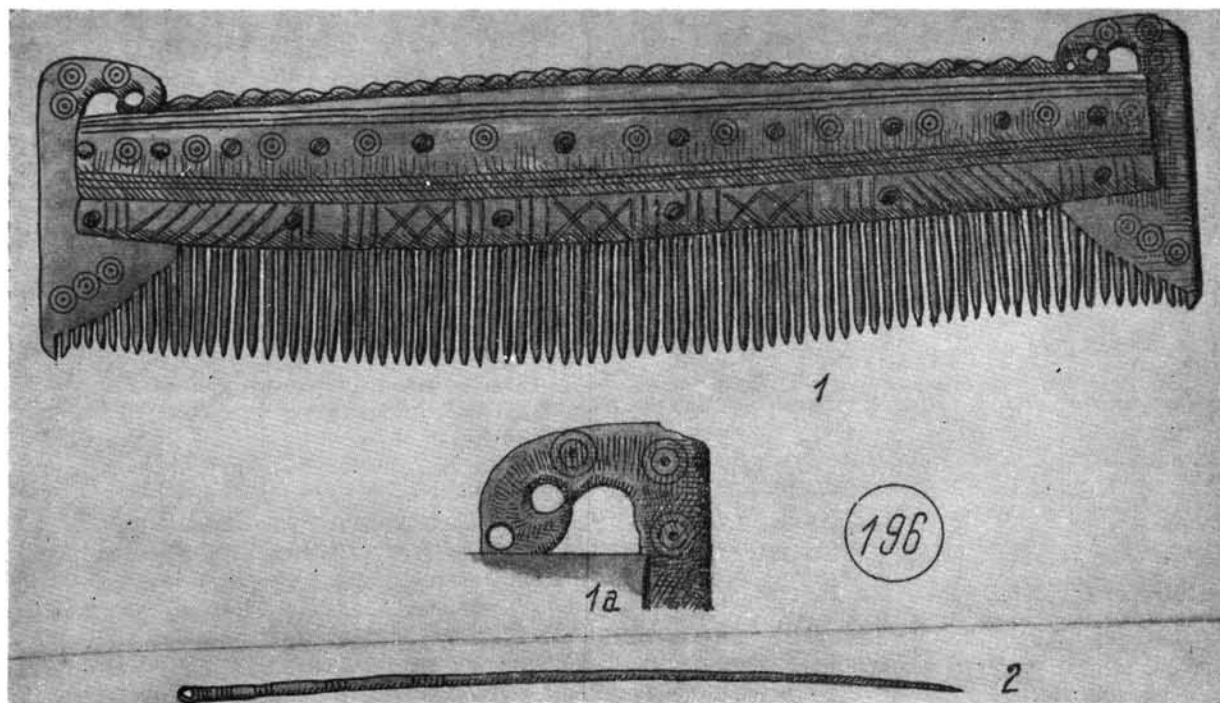
luskritikai régészeti csoportokat konstruáljunk. A jutasi 196. sír fésűjének rokondarabjait megtaláljuk Laa (Thaya mellett,³⁶ tehát a langobardok őshazájában, Jutason csakúgy, mint Krainburgban. S ezek a fésűk mind túl vannak a II. stílus kezdőfokán.

6. A JUTASI ALEMANN SÍROK

A 116. sír³⁷ időrendi helyzete hasonlóan problematikus, akár a 196. síré. A Diocletianus és a Phokas mellképével átvert éremnek (Phokas: 602–610) ugyanis, mint rögtön látni fogjuk, egyéb korhatározó értéke nincs, mint *terminus post quem*. A JÖ 55. o.-n ennek alapján közelebbi időmeghatározást nem adhattam, mint „VII. század”. Mai ismereteinkkel és igényesebb módszerrel a sír korát pontosabban is meg tudjuk határozni. Nézzük tehát közelebbről ezt a fontos sírleletet. (11. kép 1; 19. kép 3; 20. kép 1–4, 4a és 29. kép 1, 3 darabok származnak ebből a sírből.)³⁸

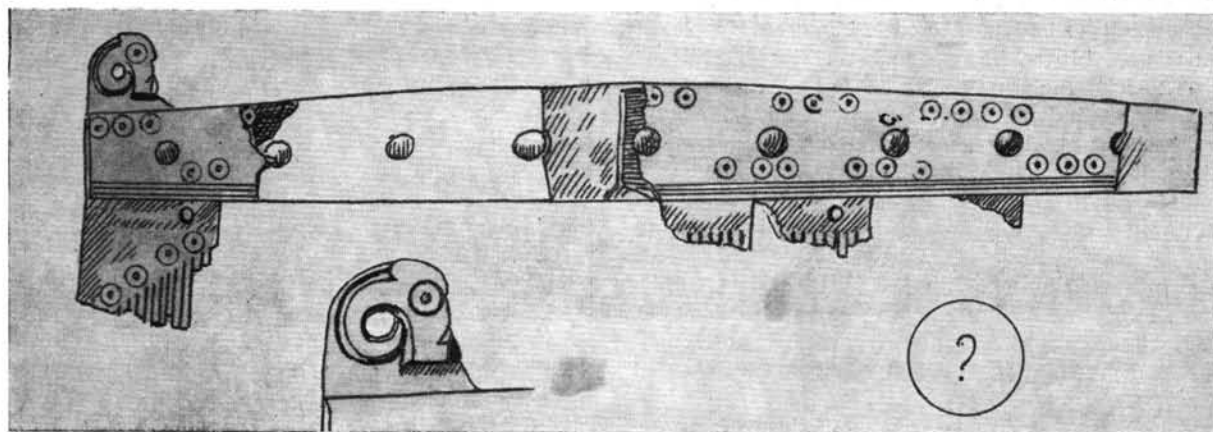
A fiatal nőnek sírban mért testmagassága 162 cm volt. Tehát nőknél nem alacsony. Ez alapon germán nőre lehet gondolni.

A csontváznál talált tárgyakat két csoportra lehet osztani. 1. A nő *használati tárgyai, illetőleg ékszerei* (ezek: nagy gömbös ezüst fülbevalópár a koponya két oldalán, színes üvegpaszta-gyöngyök a nyakon, bronzlemez amulett, vaskarika-amulett a mell közepén, ólomba ágyazott kapcsoló a mell bal oldalán. Ugyanott a bordákon kis vaskés, bronz tükör a bal könyökén, mindkét csuklón egy vas és egy bronz karperec (29. kép 1, 3), a jobb medencében vascsat, a medence bal oldalán, kívül, egy nagy szövökés és még néhány apróság. 2. A női halott ölébe tettek egy *faládikát*, melynek kulcsa az áll alatt feküdt, jobb felső karjára pedig egy *bőrtarsolyt*. Ezekben részint ékszerek, részint pedig használaton kívüli elrongálódott tárgyak voltak. A *faládikában* voltak: egy meroving bronzcsat, rendkívül kopott állapotban (20. kép 2), törött felerősítő csappal a csattóvis hátsó oldalán (20. kép 2a), az ovális csatkeret csuklószerkezetének két karikanyúlványa szintén kitörött, mindebből világos, hogy e csat használhatatlan emléktárgy volt a nő birtokában; egy hasonló alakú, meroving vascsat, szintén rongálódott, használhatatlan állapotban (20. kép 1, 1a); egy gepida női öv csuklós szíjvégének alsó hosszabb tagja (20. kép 3, 3a), a két lyuk nem túlságosan kopott, egyébként sárgaréznek lát-

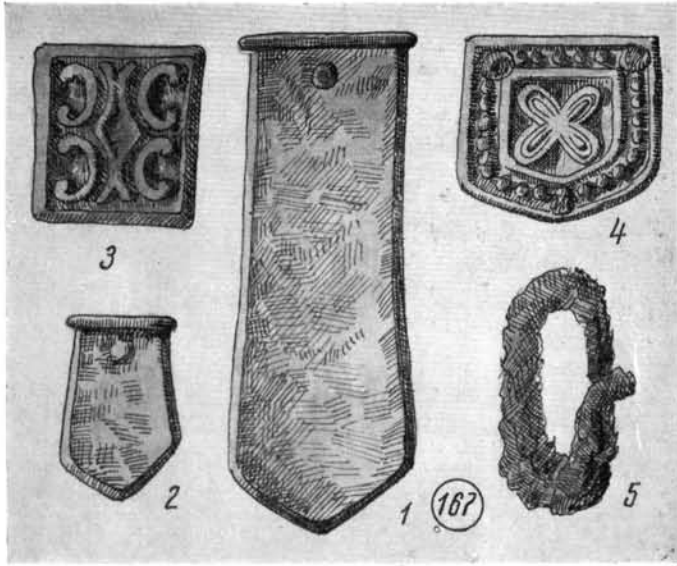
16. 196. sír
16. Grab 196.

16. La tombe N° 196.
16. Могила № 196.

17. Jutas, sírszámok ismeretlenek
17. Jutas, Grabnummer unbekannt.

17. Jutas, le N° de la tombe est inconnu.
17. Юташ; № могилы неизвестны.

18. 167. sír
18. Grab 167.
18. La tombe N° 167.
18. Могила № 167.

szik, felső, rövidebb csuklótagja nélkül ez a darab is használhatatlan volt; préselt bronzfibula rekeszekkel (20. kép 4, 4a), szintén öreg darab, rekeszei a préselt lemez kivágásával készültek: hátul a berakás tartására lemezkét forrasztottak fel, a középső kerek rekeszben kékeszöld üveglap, egy trapéz-alakúban sárgászöld üveglap ül, a túszerkezet eredeti rugós tűje elveszett, helyette bronzdrótból hajlítottak egy primitív tűt, mely azonban az eredeti célnak nem felelt meg, így tehát ez az ékszer restaurált és használhatatlan; egy vas csikózabla, karikák nélkül, tehát használhatatlan; egy félhold-alakú avar fegyveröv-veret, bronzlemezből préselt,³⁹ közepén függesztésre szánt lyukkal ellátva, tehát másodlagos felhasználásban, mint amulett; ezüst lemez töredékekben; egy Diocletianus és egy bizánci bronzérem Maurikios Tiberios-tól (582—602), melyre Phokas (602—610) mellképe van verve.⁴⁰ Mindezek emléktárgyaknak minősülnek. A zabla és az avar fegyveröv-veretek, mint megbecsült emléktárgy arra vallanak, hogy a germán nő avar harcosnak lehetett a felesége és hogy e harcos előbb halt meg, mint ő. Ezt az avar harcost meg is találjuk a szomszédos 121. sz. sírban. — A jobb felsőkarra tett bronzkorongos (19. kép 3) bőrtarsolyban voltak: egy kalcedon-korong,⁴¹ egy függesztésre átfúrt turritella-csiga,⁴² egy átfúrt csontkorong-amulett és az ólom kereszt (11. kép 1), tehát csupa kultikus tárgy.

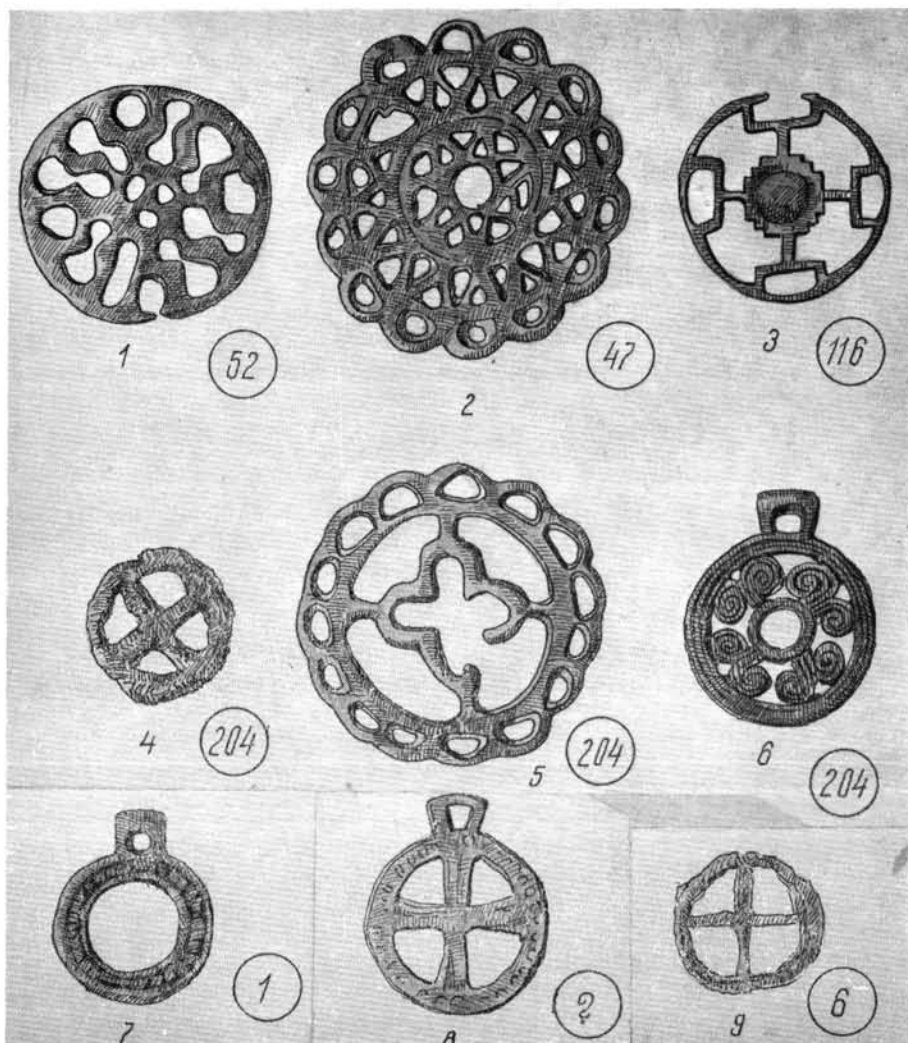
A faládikában összehalmozott emléktárgyak egy és két, esetleg három emberöltővel korábbi időből származnak, azért a fiatal nő sírját ugyanennyivel későbbinek kell meghatározoznunk.

A női halott használt ékszerei között az ún. „Kolbenarming”-ek (29. kép 1, 3) egy-egy vas karpereccel párosítva igen tanulságosak, amennyiben a következő korszak hasonló párosításának közvetlen előfutárai. Figyelemreméltó, hogy az egyik bronz karperec karikája kerek keresztmetszetű (1), és a másiké szögletes (3). Ez a kétféle alakítás is átmegy a következő korszakba, amikor rendszeressé válnak olyan karperec-„párok”, mint amelyeket az 51. sírban látunk (22. kép 2, 3). Mivel azonban a nő használt ékszerei, a nagygömbös fülbevalók, a szóbanforgó „Kolbenarming”-ek, a gyöngyök stb. mind a 7. századon belül maradnak, a sírt a 7. század utolsó harmadánál későbbre nem tehetjük. Hogy a 679. évi nagy politikai változás után, vagy előtt ásták meg ezt a sírt, a rokon sírleletek vizsgálata valószínűsítheti. Lássuk tehát most a rokon sírleleteket.

A 204. sír a temető délkeleti, késői részének a szélén feküdt (4. kép). Topográfiai alapon tehát a 8. századba kell tennünk. Ezt a datálást alátámasztják a benne talált tárgyak és a közelében fekvő rokon sírok (47., 52. sír).

A 204. sír női halottja a sírban mért 165. cm testmagasság alapján szintén lehetett germá származású. Bőr tarsolya a bal térdén feküdt. A nagy áttört bronzkorong (19. kép 5) a záró bőrlapnak lehetett a nehezeke, a másik két korong (19. kép 4, 6) és a római bronzcsat⁴³ és talán a kis vaskés a bőrtarsoly tartalmához tartozhatott. Az ásató Rhé Gyula a medence és felső részének bolygatott voltát jegyezte fel. E bolygatás azonban a bal térd tájékáig terjedhetett, mert a korongok sorrendje nem volt az eredeti. A tarsolyban nagyrészt itt is emléktárgyak voltak. A nyaklánc bronz spirálisai a 8. századi női nyakláncok jellegzetes tartozékai. Egy ún. dinnyemaggyöngy is erre a korra vall a nyaklánc gyöngyei között. A füles bronzkorong pedig (19. kép 6) a griffesindás garnitúrák bronzkorongjainak a hatását mutatja. A jutasi 1. sír laposlevelű indás bronzgarnitúrájában találtak egy ilyen füles korongot (19. kép 7). A jutasi temetőnek közelebről meg nem határozott sírjából szintén került elő egy ilyen füles korong (19. kép 8). A 204. sír négyküllös vaskarikájának párja pedig a temető nyugati, későavarkori (8. századi) részében fekvő 6. sírjából került elő (19. kép 9), szép üvegcsüngős, 8. századi fülbevaló kíséretében. E küllös vaskarika bőrtarsoly tartozéka volt; a tarsolyt a bal comb mellé tették.

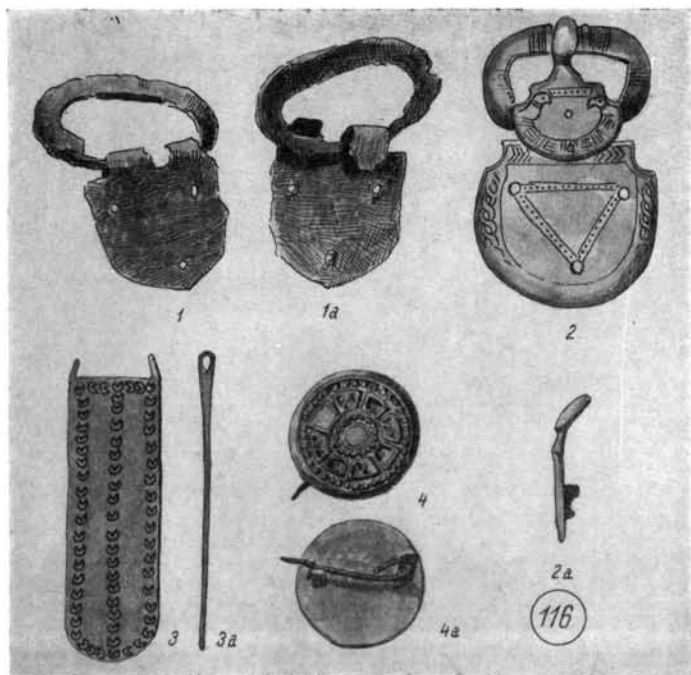
19. Jutasi korongok
19. Scheiben von Jutas.

19. Disques de Jutas.
19. Юташские диски.

E korongos sírok időrendi helyzetét jól meghatározzák a temető déli, fiatalabb (későavarkori) részén fekvő sírok.

Az 52. sír, benne a 19. kép 1 alatti koronggal, későavarkori környezetben feküdt. A szomszédos 51. sír összes mellékletei, amint arról már volt szó, a 8. századba tartoznak (22. kép 1–11). A szögletes karperec körmintákkal (3), a gömbölyített karperec háromszögletes mintákkal (2), a kerek- és négyszögletes lyukú gyöngyök (7, 9, 11) az avarkor második felében kezdődnek, 679 után. Az 52. sírnek ebbe a korba való tartozása szinte hihetetlen, de a mellette levő

47. sz. kettős sír minden kétséget eloszlat. Ugyanis az ebben eltemetett 164 cm testmagasságú (tehát valószínűleg germán) nőnek bal térdfelett volt bőrtarsolya, nagy, áttört bronzkoronggal (19. kép 1), a balján férfi, derekán pedig a griffes-indás emlékcsoportba tartozó hiányos bronz övgarnitúrát találtak, mely rokon a 13. kép 10–12 alatti darabokkal.⁴⁴ És hogy ez sem véletlen, bizonyítja a közvetlen déli, szomszédos 56. sz. kettős sír, melyben a női halott fejénél egy-egy szláv S-végű hajkarika volt (27. kép 4). Ez a szláv ékszertípus nem korábbi a 679. évnél. — Kevésbé jellegzetes az 55. sír törött fülbevalója (27.

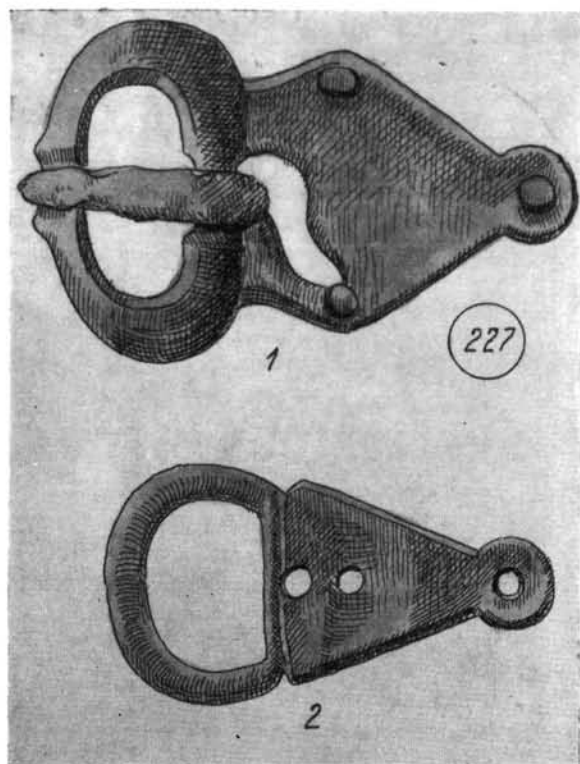
20. 116. sír
20. Grab 116.
20. La tombe N° 116.
20. Могила № 116.

kép 10), pseudo-filigrános mintájával. A többi közeli sír nem tartalmazott korhatározó adatokat.

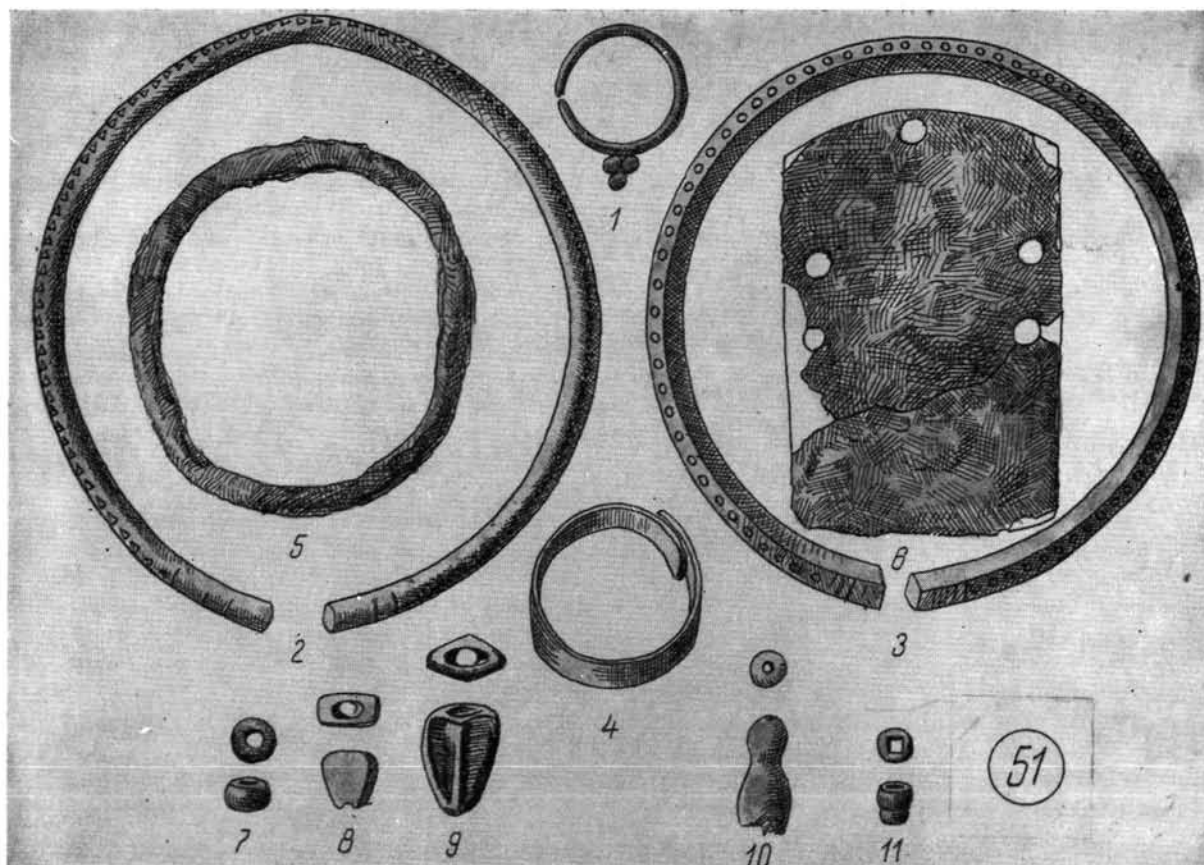
J. Werner az 52. sír korongján a forgó küllőt látta meg és ez alapon összefüggést látott e korong és a Neu Ruppertsdorf (Laa/Thaya), Cividale és Nonsberg (Trentino) langobard temetőkön előforduló korongok között.⁴⁵ Így az volt a látszat, hogy e korongok végigkísérték a langobardokat vándorlásaikon és Itáliában ilyeneket már nem készítettek. A jutasi 52. sír bronzkorongjának főntebb ismertetett időrendi helyzete rácsafol erre a látszatra. Ezek a korongok nem tartoznak a langobardokra jellemző tárgyak körébe, hanem az alemann kultúra jellegzetes alkotásai. A Werner által összeállított sorozatot ki kell egészítenem a gammertingeni koronggal (28. kép), egyrészt mert ez jól mutatja az alemann-frank ősforrást, ahonnan az összes ilyen korongok származnak, másrészt mert középső mezejében a megtört küllős minta, külső mezejében az Y-alakú minta látható. E korong tehát azt a kétféle mintát egyesíti, amelyből a jutasi 52. sír korongja is áll (19. kép 1). A jutasi darab nagyon értelmetlen, amennyiben a minta formái eredeti szögletességüket elveszítették.⁴⁶ Jó mintának késői, értelmetlen utánzata. Az eredeti jó darabokon a meandermezőnek, mint mágikus jelképnek az ábrázolása volt a cél. A Neu Ruppertsdorf-i 13. sírből való korong⁴⁷ eredeti jó példány.

Ezek a korongok a 7. század folyamán az egész germán világban elterjedtek.⁴⁸ Használatuk Jutason elérte a 8. századot is. Más, egyszerűbb és kisebb, négyküllős vaskarikákkal együtt használatuk kitölti a 7. század nagy részét.

A 116. sírt és a vele egy vonalban levő, főntebb már említett 121. sz. előkelő férfi sírt a temető régebbi részében fönntartott helyre ástak meg (6. kép), néhány méterrel északkelet felé az ugyancsak beásott 168. sírtól. E fönntartott hely déli határán két germán sírt találunk (123. és 117.), továbbá egy kirabolt, mongoloid (?) jellegű egyén sírját (124. sír). Ez utóbbi későbbi betemetkezésnek látszik, mert a sír elhelyezése nincs tekintettel a sírok sorának irá-

21. 1: 227. sír; 2: Baláca
21. 1: Grab 227; 2: Baláca.
21. 1: La tombe N° 227; 2: Baláca.
21. 1: могила 227; 2: Балаца.

22. 51. sír
22. Grab 51.

22. La tombe N° 51.
22. Могила № 51.

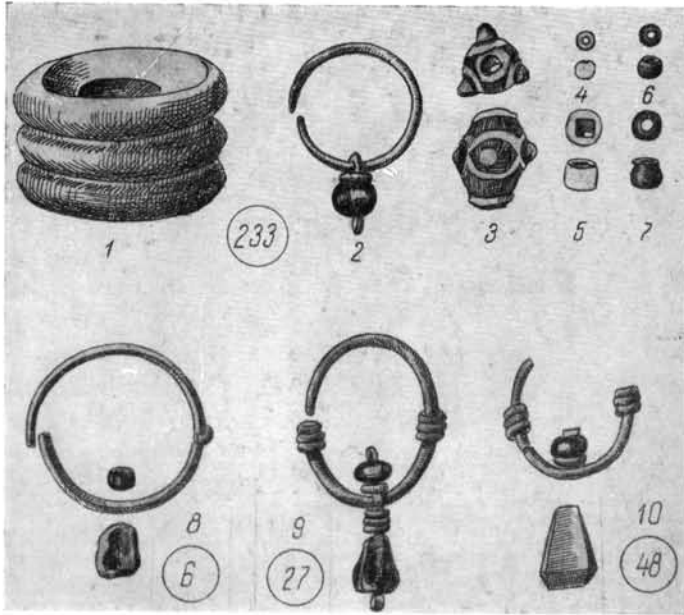
nyára. A két szegényes germán sír azonban (egyik nő, a másik férfi) lehet a 116. sír előkelő germán nőjének és a szomszédos 121. előkelő avar lovassír „nordisch-mongolisch” harcosa szolgájáé. Amint arról volt szó, ez a 116. sír női halottjának lehetett házas társa. A ládza, mellyel lovát leszárták, a kengyelpár, tegez-, íjj- és nyílmaradványok⁴⁹ jellegzetes 7. századi tárgyak. Amint a 196. sírnál, ugyanúgy e 121. és 116. síroknál is hagytak fönntartott helyet a szolgák számára. A szituáció hasonló lehetett, mint a várpalotai 12. előkelő avar harcos sírja körül.⁵⁰

A frank-alemann népréteg úgylátszik számosabb volt Jutason, mint a langobard. A temető déli részének belsejében közel egymáshoz találunk alemann mellékleteket (4. kép): a 215. sírban kulacsot (24–25. kép), a 187. sírban pedig olyan „Kolbenarm-ring”-et, mint a 116. sír bronz karperecei (29. kép 2.). Előbbi sírt a kavicsbányászás elérte és tönkretette,

az egy kulacson kívül más melléklete nem maradt meg. A 187. női sír kórhatározója a bronz spiráliskarika-gyűrű, mely a 7. sz. közepétől az avarkor végéig gyakori női ékszer volt. Ilyen spirális-alakú gyűrű fordult elő a temető nyugati fiatalabb részében, a 2. sírban, 8. századi környezetben. A 187. sírt germán karpereccével a 7. sz. utolsó évtizedeire datálhatjuk.

Az alemann korongok és más nyugati germán, ismertett tárgyak topográfiai adatai alapján a 116. sírt és vele együtt a hozzátartozó 121. lovassírt a 7. sz. utolsó évtizedeire kell datálnunk. Mellékleteik a megegyező egy és két (egyes darabok esetleg három) generációra mennek vissza. Különösen a nő emléktárgyai között vannak igen régi, teljesen hasznavehetetlenné vált ékszerek.

Az ebben a fejezetben tárgyalt germán és avar sírleletek a germán és az avar népelemnek igen szo-

23. Jutasi leletek
 23. Funde von Jutas.
 23. Trouvailles de Jutas.
 23. Юташские находки.

volt, aki karavánjának védelmére jelentős fegyveres erővel rendelkezett. A langobard tömegeből kiváló egyes családok, mint kereskedő karavánok tulajdonosai, nyersanyagok beszerzői és felhalmozói, először a római falak között élő kelta—római lakosság körében helyezkedtek el. Az avar honfoglalást elősegítő langobard hadseregeknek nem volt dolga Jutason és Várpalotán. Ellenben mint az avarok szövetségesei a langobardok a gepidák fölött aratott győzelem után, felhasználták az alkalmat és kereskedelmi hálózatukat kiterjesztették egész Pannonia területére és még tovább.

A gepidák katasztrofális veresége súlyos következményekkel járt az egész gepida népre.⁵¹ A forrásokból látható, hogy a kagáni székhely körül rabszolga szerepre kárhóztatva tengették életüket. A polygam avarok a gepidák nőit még kevésbé kímélték, ha a szövetséges szlávok nőit is állandóan zaklatták.⁵² A

ros kapcsolatáról tanúskodnak. Jutason ugyanaz lehetett a helyzet, mint Várpalotán. Csak Jutason a temető túlnyomó része elpusztult. A megmaradt keleti részen a 7. századinál régebbi sír alig van. Langobardok, frankok és alemannok telepedtek a jutasi telep falai közé minden hódító szándék nélkül. A jutasi és várpalotai néhány család túl kevés volt ahhoz, hogy katonai foglalásra gondoljunk. Ellenkezőleg, e germán népelemek sírjainak tüzetesebb vizsgálata a helyi viszonyokhoz és az avar uralkodó réteghez való alkalmazkodás minden jelét mutatja. A várpalotai három langobard harcos még akkor is kevés hódítás céljára, ha tízszer annyi fegyvertársat képzelünk el melléjük. Viszont az akkori közbiztonsági viszonyok között nem képzelhető el egy néhány családból álló nemzetség élete és a kereskedelmi karavánélet fegyveres védelem nélkül.

7. A JUTASI TELEP NÉPI VISZONYAI

A népvándorlaskor gazdasági életének igen fontos tényezője volt a kereskedelem, amelyet sokszor egymástól igen távoli vidékek között karavánok bonyolítottak le. A frank Samo is ilyen karavántulajdonos

24. 215. sír
 24. Grab 215.
 24. La tombe N° 215.
 24. Могила № 215.

26. 130. sír.
 26. Grab 130.
 26. La tombe N° 130.
 26. Могила № 130.

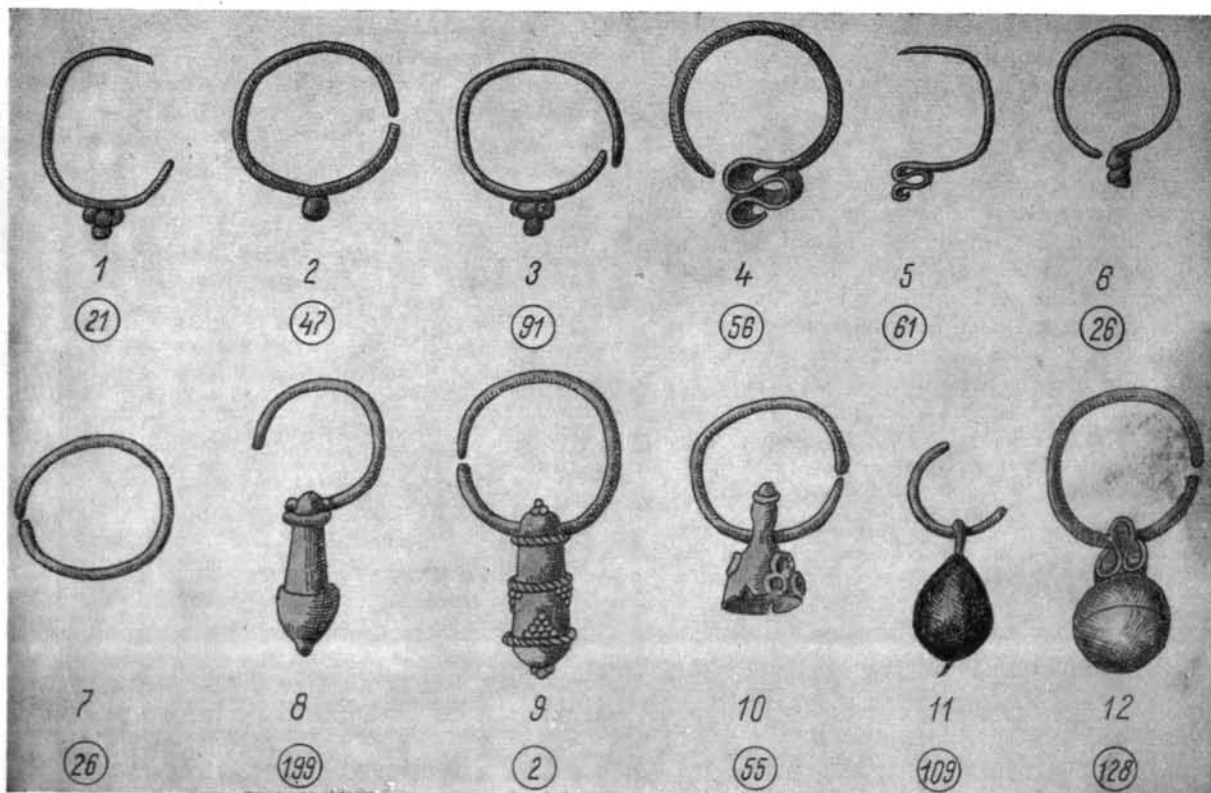
források nem beszélnek róla, mert magánügy volt, nem megszervezett politikai jelentőségű akció: a gepidák a Maros-, Tisza- és Dunamentén igyekeztek olyan messzire menekülni az avar kagáni székhelytől, amennyire csak lehetett, hogy nőiket megmentésék. A régészeti leletekből ez a folyamat egész világosan kiolvasható. Jutason a 116. sírban talált, emléktárgyként a germán nő által őrzött gepida szíjvég (20. kép 3, 3a), a 252. sír rokon szíjvége (8. kép 2) és a 90. sír sárkány alakja⁵³ a gepidák hagyatéka. A mezőbándi⁵⁴ és csákberényi (Fehér m.)⁵⁵ gepida sírok gazdag leletei alapján a várpalotai 20. és 24. női sírt előkelő gepida nőjének tartom. Az ólom kereszt az előbbi sírban a gepidák egy részénél meghonosodott ariánus kereszténységnek a jele, ugyanúgy, mint a jutasi 116. sírban talált ólom kereszt is (11. kép. 1). Az alattányi 14. sírban két ilyen ólom kereszt olyan üveggömbös fülbevalók kíséretében

fordul elő, amelyeket semmiképpen sem lehet az avar nők ékszerai közé sorolnunk.⁵⁶ Ugyanezt a fülbevalótípust megtaláljuk Jutason is, a 196. sír sorjának déli végén is, a 109. sz. germán sír leletei között (27. kép 11).

Ezekkel az ólom keresztetekkel és más ólom kultikus tárgyakkal legutóbb foglalkoztam.⁵⁷ Ott arra az eredményre jutottam, hogy ezek az ólom amulettek a nemavar, keresztény lakosság igényét szolgálták és hogy ezek a pannoniai római városok műhelyeinek alkotásai. E kelta-római továbbélő lakosság nyomai természetesen Jutason is megvannak (példa: 7. kép 1 — 1a; 16. kép 2). Az avar uralom idején a városalakók és a különböző germán és szláv népelemek sorsközössége alakult ki, amelynek monumentális emléke még a kavicsbányászás pusztításai mellett is ránk maradt nagysírszámú jutasi temető. Ebből a hatalmas konglomerátumból lassanként a szláv elem is kiválasztható és régészetileg is meghatározható.

25. 215. sír.
 25. Grab 215.
 25. La tombe N° 215.
 25. Могила № 215.

27. Jutasi fülbevalók.
27. Oberhänge von Jutas.

27. Boucles de l'oreilles de Jutas.
27. Юташские серьги.

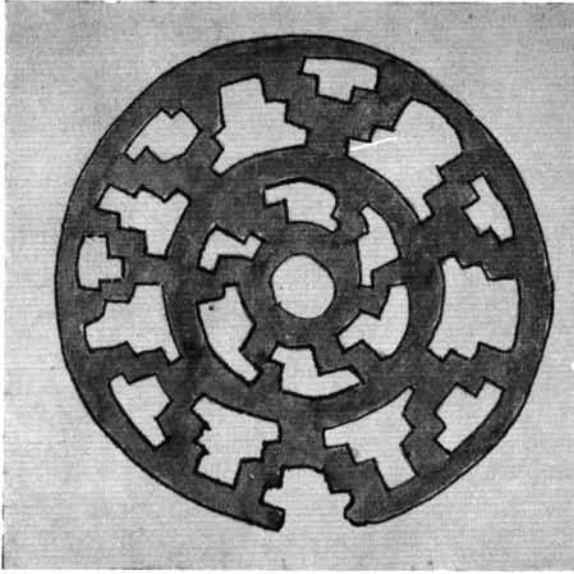
Az írott forrásokban több adatunk van arra, hogy a különböző népelemekre más és más viselet volt a jellemző. Fredegarius elmondja, hogy (éppen a szóbanforgó időben) Samo nem akarta fogadni Dagobert követét, Sychariust. Erre ez szláv divatú ruhát öltött és így csempészte be magát Samo elé.⁵⁸ Egy görög író pedig a frank királyi hajviseletet a türk és avar hajviselettel hasonlítja össze,⁵⁹ sőt ez a hajviselet az előkelőség jele. Közismert, hogy az avar követek első megjelenése mekkora feltűnést keltett Konstantinápolyban: a nép összefutott és bámulta avar hajviseletüket.⁶⁰ Miután a viseletnek ilyen népeket megkülönböztető jelentősége volt akkor, a viselet tartozékaira, az ékszerekre támaszkodnunk lehet, amikor a telep különböző származású és nyelvű elemeit próbáljuk szétválasztani.

A 27. kép 1—6 alatti fülbevalók mind olyan típusok, amelyek a 8. század folyamán a nemavar, elsősorban szláv nők viseletéhez tartoztak. Az 1 és 3 alatti fülbevalók aranyban avar előkelő férfiak sírjában találhatóak. Bronzból készített példányaik

azonban a 8. században ugyanabban a szociális rétegben fordulnak elő, mint a spirális-csüngős és nagy S-végű bronz karikák. Ugyanez vonatkozik a 8—10 alatti fülbevalókra is. A 12 alatti típus jellegzetes korai (7. századi) avar forma ugyan, de mert akkor minden jelentősebb avar kori telepen, Jutason is, működtek arany-ezüst-ötvösök, az ilyen fülbevalók ekkor még inkább a szociális helyzet, mint a népi hovátartozás jelzésére szolgáltak.

A 128. sír női halottja az állatcsat és a mellen talált vasláncocska alapján gepida lehetett. E fülbevalón a karika és a nagy gömböcsdész közötti phallikus rész (üveglapokkal kirakva) kiinduló pontja lett az olyan szláv függőknek, mint a 4 és 5 alattiak.

Amikor az avar ötvösség a kagáni székhelyen koncentráldott és a férfiviselet griffes-indás övgarnitúráinak, valamint az avar női ékszereknek politikai és gazdasági hatalmat jelképező szerepük lett (679 után), akkor keletkeztek nagy mennyiségben olyan üvegcsüngős fülbevalók, mint a 23. kép 2,

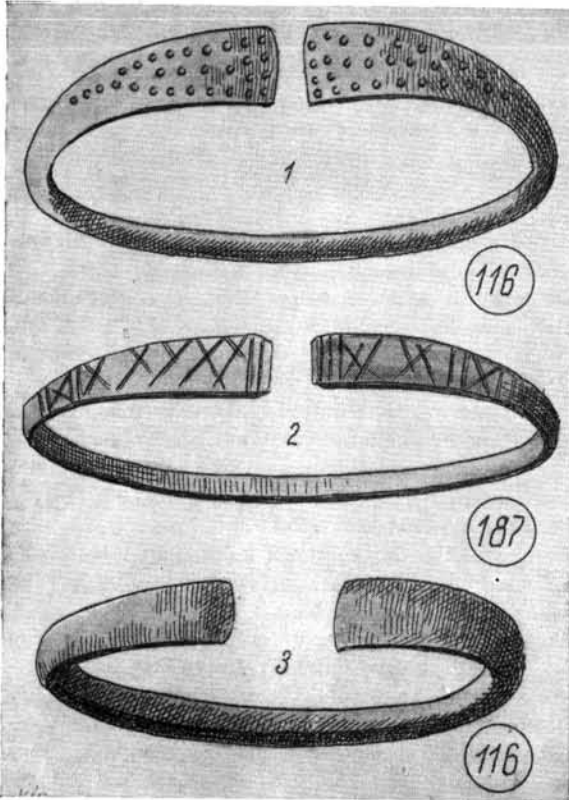
28. Áttört korong a gammertingeni sírleletből.
 28. Durchbrochene Scheibe aus dem Grabfund von Gammer-
 tingen.
 28. Disque ajouré faisant partie de la trouvaille de Gammer-
 tingen.
 28. Ажурный диск из гаммертингенских могильных находок.

8—10 alattiak. Ezekhez az előzmények a megelőző korszakban már megvoltak aranyban. De most azok formáján kisebb-nagyobb változtatásokat eszközöltek. Az ovális karika két oldalára például hármás drótkarikákat, vagy drótból csavart spirálisokat stb. tettek. A csüngő pedig rendszerint az ún. dinnye-mag-gyöngyhöz hasonló fekete üveg, vagy kék színű, ritkábban fehér csonkakúp (vagy gömb) lett üvegből, amint az a jutasi felhozott példákön látható (23. kép, 2, 9, 10).

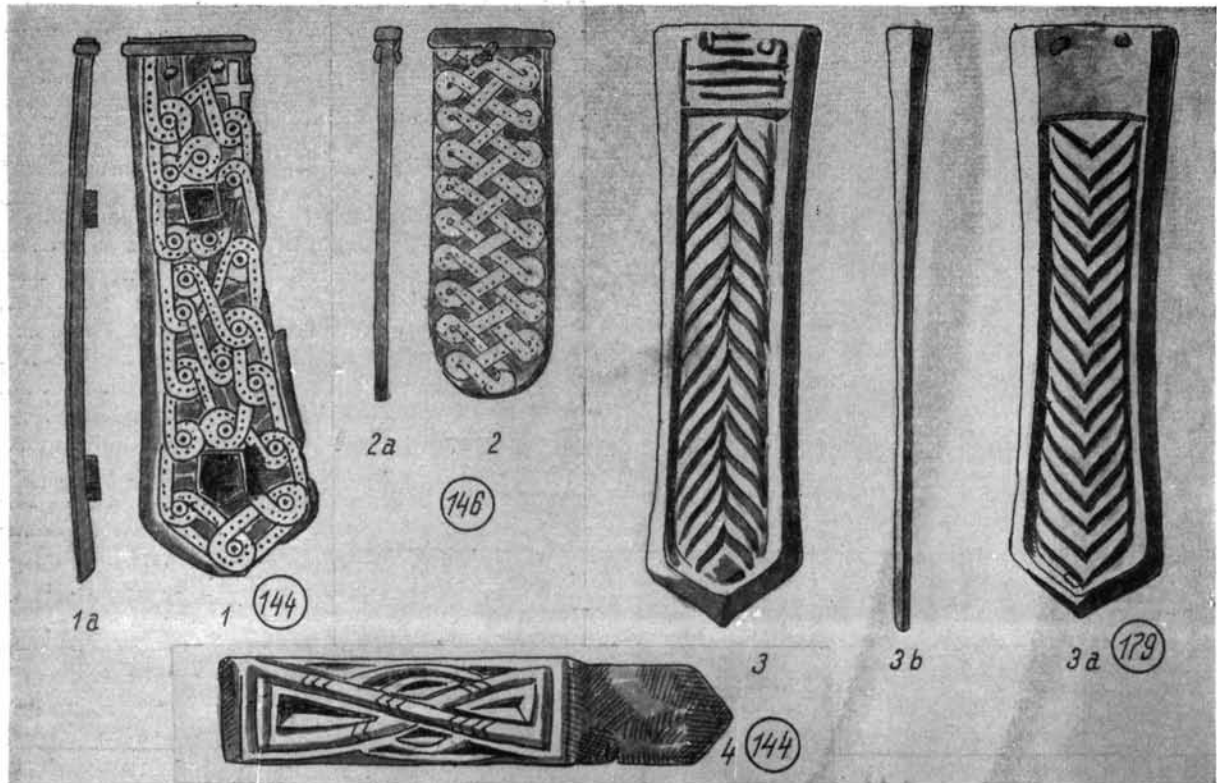
A 8. század jellegzetes női ékszeregyüttese az 51. sír leletanyaga (22. kép 1—11). Ez nem avar, hanem szláv nő hagyatéka. A vaslappból kivágott csüngő-díszhez (eredetileg páncél pikkelylemeze) (6) még zsinórra fűztek valami bojtfélét. Az ólomgyöngyök (10) és a háromgömböcsös bronz kis fülbevaló (1) a Pilismarót-Basaharcon szerzett tapasztalatok alapján szláv ékszerek. A karperecek díszítésének a karperec-alak szerintj ellentétes megválasztása szokatlan szláv nő sírjában. Ilyen karperecpár előkelő avar nőnél szokott előfordulni. A sír környezete elárulja, hogy sem ez a szláv nő, sem a 47. sír germán nője nem voltak egyedül a telepen: az 56. sírban feküdt az S-végű fülbevalókkal (27. kép 4) egy szláv nő. A 47. sír germán nőjének pedig az 52. sír nője lehetett a rokona. Mindkettőnél áttört bronzkorongos tarsoly volt (19. kép 1, 2). A szomszédos 55. sír nője szintén nem avar, hanem szláv, vagy germán. Fülbevalója töredékesen maradt meg (27. kép 10).

E temetőrész közelében, északkeletre ettől a sírcsoporttól, a 204., a 191., a 187. és 215. sírokban van adatunk germán egyénre. A két germán nő sírja között fekvő 192. sír ázsiai származású férfi sírja volt.

Elkülönül az 59. és 60. férfi sír minden tekintetben a többitől. A síralak szögletes, a kezek a mellén keresztben voltak, az 59. sírt kőborítás takarta. Vasakon és La Tène és hullámvonalas cserepen kívül nem volt más mellékletük. E sírokkal rokonok a déli temetőrészben az 57., 66. és 194. sírok, a keleti temetőrészben a 117. sír. Utóbbi anthropologiailag: „nordisch”. Vagy a halott helyzete fordított ezekben a sírokban, vagy a kezek vannak szokatlanul össze-

29. Jutasi karperecek.
 29. Armringe von Jutas.
 29. Bracelets de Jutas.
 29. Юташские браслеты.

30. Jutasi sírleletek
30. Grabfunde von Jutas.

30. Trouvailles funéraires de Jutas.
30. Юташские могильные находки.

hajlítva, de valami eltérés az avar temetési ritustól mindegyiknél található. E szegényes sírokból a továbbélő keltaság nyomait sejtethetjük. Mint már volt róla szó, a 248. sír bronz fibulája is (7. kép I) véleményem szerint ennek a néprétegnek a hagyatéka.

A keleti temető rész általános jellemzésével, ami a népi viszonyokat illeti, hamar végezhetünk, mert az ottani sírokról sok szó esett az előző fejezetben. E keleti temető részén csak a 168. sír hat idegenül griffes-indás bronzai miatt, de a sír helyzete és viszonya a 196. sírhoz elárulja, hogy késői betemetkezés.

A többi sír mind az avarkor első felének igen vegyes népi viszonyairól tanúskodik. A nagy sírszám mellett aránylag kevés a lovas avar sír. Csak a 98., 102., 108., 122., 167., 173., 198. sírokat lehet avar harcosoktól származtatni e temető részén. A 108. sír férfi halottja jobb kezében nagy gömbös fülbevalót vitt magával a másvilágra, akár Pilis-

marót-Basaharcon a 25. lovas harcos is körülbelül 100 évvel később.

A felsorolt avar sírokhöz lehet még szegényebb keleties sírokat sorolhatunk, például a 207., 110. stb. sírokat. A többi nem avar származású egyének sírja volt.

A többség a viselet alapján gepida és más germán volt: a mellen vékony vas, vagy bronz láncocskák, vagy más jellemző ékszer, esetleg az anthropologiai adatok alapján (128., 90., 82., 86., 120., 97., 227., 116., 109., 199., 165., 224., 252. stb.).

Nem véletlen, hogy ezen a keleti temető részén S-végű, vagy spirálisban végződő bronz függő, vagy hajkarika nem fordul elő.

A 166. sz. ötvössír⁶¹ szervesen illeszkedik bele a 6–7. századi környezetbe. A finom kis aranymérleg⁶² mutatja, hogy tulajdonosa arany ékszerek készítésével foglalkozott abban a korban, amikor a fémek, mint ékszerek, övveretek nyersanyagai, még nem voltak hatalmi jelvények különböző kategó-

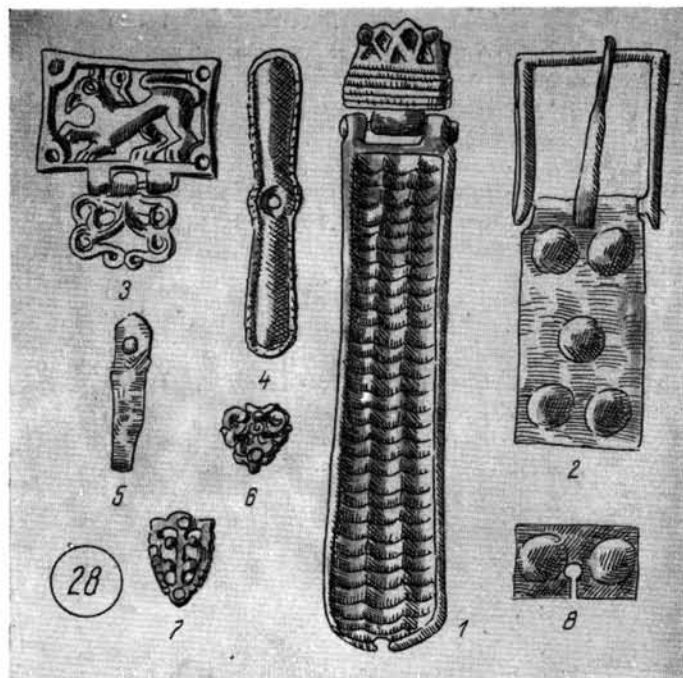

31. 28. sír.
 31. Grab 28.
 31. La tombe N° 28.
 31. Могила № 28.

riáira korlátozva. Ez a kor az avarok első fele, különösen annak korábbi évtizedei.

A 166. sír vándorötvöse, megtelepedve a jutasi nép körében az avarok első felében, nem ismerhette a 196. sírban eltemetett előkelő longobard nőt. A két fibulát tehát nem ő restaurálta meg, hanem korábban olyan mester, akinek nemesfém készletei nem voltak. Arany-ezüst-műves vasbádoggal nem foglalkozik.

A 166. ötvössír közelében fekvő 277. sír lefejezett halottja az ötvösmester környezetéhez tartozott. Halálbüntetést kiváltó bünt követett el (talán aranycsalást), mert levágott fejének helyére gazdájának egyik mérlegsúlyát tették (13. kép fönn). Az a körülmény, hogy hátán feke temették el és nem hassal lefelé, mint a bűnösöket szokták, arra mutat, hogy nem barbár származású, hanem görög lehetett, gazdájával együtt.

8. A NEMZETSÉGFŐK KÉRDÉSÉHEZ

1963-ban megjelent munkám⁸⁸ kezdeményező lépés abban az irányban, hogy a fegyveröves férfiviselet területén is próbáljuk meg az avar birodalom nemavar népeleleit külön választani az avaroktól. Kiinduló pontom az avarokori temetőkből nagy ritkán előforduló ólom övgarnitúrák voltak (Biliscs, Alattyán, Kecel). De ide tartoznak az olyan bronzgarnitúrák is, amelyeknek csak a nagy szíjvége van ólomból öntve (Mosonszentjános, Nemesvölgy), továbbá az ólomból öntött különböző amulettek is (kör, hegyére állított négyzet, kereszt, félhold-alak, stb.). Az ólomból öntött övgarnitúra azonban gyakorlatilag használhatatlanná tette az övet. Ha mégis készítettek ilyen öveket (számuk azóta publikálatlan leletekben folyton nő), akkor az övnek hatalmi jelvény volta miatt tették azt. A fől nem övezhető ólomveretes övet a halott ölébe, vagy mellé tették, de mindenképpen fontos kísérője volt tulajdonosának az ilyen öv. Említett dolgozatomban arra az eredményre jutottam, hogy a nemavar, elsősorban

32. Jutasi leletek.
 32. Grabfunde von Jutas.
 32. Trouvailles de Jutas.
 32. Юоташские находки.

szláv népcsoportok vezetői számára készültek ezek az ólomveretes jelképes övek. Ezek igazgatták avar megbízásból a saját népük kisebb csoportjait és így az avar közigazgatás és szervezet régészeti emlékéanyagának felismeréséhez jutottam el. Már ott felvettem azt a kérdést, hogy az ezüstözött bronzgarnitúrák vajon nem a gyakorlatilag használhatatlan ólomgarnitúrák folytatásai-e?

Ilyen szemmel vizsgálva a jutasi temetőt, az egész avarkoron át találunk ott ezüstözött garnitúrákat. Ez a tény első pillantásra megfelelne a jutasi nép erősen vegyes voltáról eddig mondottaknak. A régi ásatási jelentések a garnitúrák ezüstözésének nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget. Az ezüstözés tényét csak akkor szokták említeni, ha az ezüstözés feltűnően erős volt. Egyébként a zöld patina a gyengén ezüstözött felületet is el szokta borítani; csak gondos tisztítás hozza elő újra az ezüstözést. Egyébként már régebben gondoltam rá (és basaharci könyvemben is megírtam), hogy a bronz övgarnitúrák nem egyebek, mint az eredeti arany kagáni garnitúráknak *színből is megfelelő* utánzatai. Most pedig az ólomgarnitúrák vezettek rá az ezüstözés és a fehér fém színének jelentőségére.

A jutasi temető anyagát ebből a szempontból is átvizsgáltam. Az egész jutasi telepre érvényes statisztikát természetesen nem igényelhetünk, mert a temető túlnyomó része elpusztult. A megmaradt temetőrészekben aránylag feltűnően nagy az ezüstözött garnitúrák száma. Az anyag vizsgálatának eredménye azonban óvatosságra int. Úgy látom, hogy az avarkor első felében az ezüstözésnek volt bizonyos jelentősége. Eredetileg ezüstről készült jelentős mintaképeket akartak utánózni olcsóbb bronzanyagban, ezüstözéssel. Származási és vallási hagyományok húzódnak meg e jelenség mögött. Az ezüstözés színével való megjelölés azonban akkor abban az esetben sem jelentette politikai cél szolgálatát, ha az ilyen veretekkel ellátott öv a viselőjének társadalmi, vagy katonai helyzetét is hivatva volt egyúttal jelképezni. Ugyanis az ezüstözés akkor csak járuléka volt az ősi eredetű mintának, nem pedig minden mintától független elsődleges jelkép. Az avarkor első felében az ezüstözés ezen szerepének a későbbiek szempontjából mégis van bizonyos közvetlen jelentősége, ugyanis a minden mintától független ezüstözés, mint elsődleges ismertető jele a politikai hatalomnak, az avarkor első felében uralkodó gyakorlatból nőtt ki, figyelmen kívül hagynunk tehát nem lehet, amikor a jutasi példákat vizsgáljuk.

A rendelkezésünkre álló jutasi régiséganyagban legkorábbi a 10. kép 3—12 alatti garnitúra, melynek minden darabja ezüstözött (a csat kivételével). Ez a kunágotai arany garnitúra típusának tömör bronz

utánzata. Hogy ez esetben nem az arany színét akarták utánózni a bronz színével, hanem határozottan ezüst mintakép utánzására törekedtek, nem volt véletlen. Ezzel a kérdéssel külön munkában kívánok foglalkozni, mert ez nagyobb terjedelmet kíván.

A 14. kép 1—4 alatti bronzlemezes garnitúra gondos ezüstözése azt a célt szolgálta, hogy a Martinovka-kultúra jellegzetes, erősen geometrikus díszű szíjvégeit és vereteit még színben is utánózzák. Ez tehát azon esetek egyike, amikor az ezüstözés járulékos elem csupán; a tulajdonképpeni célt egyelőre csak régészeti fogalommal tudom körülírni. A martinovkai kultúra hagyományának fönntartása ez a cél. E régészeti jelenség mögött álló történeti és politikai tartalom feltárása az előbbi garnitúra történeti kiértékelésével együtt külön tanulmányom tárgyát fogja képezni. Itt most csak annyit kell mondanom erről a garnitúráról, hogy kora jól benne van a 7. században. A lehajló szélek a Martinovka-kultúrában még nincsenek meg. Ott két sima lemez és a kettőt összekötő keskeny csík az alakítás elemei. Itt a profilált préselőminta használata a jellemző. A martinovkai kultúra virágkorától legalább két emberöltő választja el ezt a garnitúrát.

Időrendben következő a 167. sír ezüstözött garnitúrája (18. kép 1—5), melyről mondtuk, hogy a három egyforma kisszíjvéges garnitúra már a griffesindás garnitúrák közvetlen előzménye a 7. század második felében. Itt már esetleg gondolhatunk arra, hogy a 175—180 cm magas férfi (germán?) talán vezetője volt a jutasi nép valamelyik germán csoportjának. De nem az ezüstözés alapján, bár a vasból készült szíjvégbujtató (5) arra mutat, hogy a fehéres szín kedvéért inkább választották a vasat, mint a bronzot. Az eredeti, ezüstözött bronz szíjvégbujtató elveszhetett. Ilyen apró jelekből látjuk a tendenciát: az ezüstözésnek megvolt a jelentősége, ha járulékos volt is. Mint láttuk, ez a 167. sír második szomszédja volt dél felé a 196. sz. longobard sírnak (6. kép). A nagy szál ember maradványait földülták, fejét elrabolták, de övgarnitúráját otthagyták. Nem értékszerzés volt tehát a cél, hanem vagy védekezés a halott szellemének visszatérése ellen, vagy meggyalázás. Utóbbi a valószínűbb, mert előbbi esetben elég lett volna a fejét megfordítani és otthagyni, amint az avarkori temetőkben szokásban volt.

A 30. és 31. képeken látható övfelszerelések nagy változásról tanúskodnak: maguknak a mintáknak megvan ugyan a hagyományuk, az ezüstözés azonban ezeknél mindenek fölött való elsődleges ismertető jel. Ez abból látható, hogy itt olyan övgarnitúrákon lép föl, amelyeknek közvetlen előzményeik aranyban születtek meg, amelyeknél tehát inkább

azt lehetett várni, hogy az eredeti aranyakat utánozták a bronz színével.

A 144. sír szalagfonatos és rekeszes garnitúrájának arany előzménye az igari 3. sír garnitúrája. Jellemző a tervszerűsége, amellyel a színek (fémek) alkalmazásában eljárak, hogy az igari arany garnitúrának ezüst csatját⁶⁴ teljesen bearanyozták, még az oldalát is.⁶⁵ Szimmetrikus állatkompozíciója az ősgermán II. stílus magyarországi változatának közvetlen leszármazottja, ugyanúgy, mint az igari 2. sír ezüst szíjvégének centrális állatkompozíciója is.⁶⁶

A 144. sír ezüstözött övgarnitúrájának szalagfonata, színes betétes rekeszei, (30. kép 1) és szíjvégbujtatójának centrális fogazott állatkompozíciója (30. kép 4) az igari sírok övgarnitúráinak még jól felismerhető mintakincsből származnak. A 30. kép 4 alatti egészen geometrikussá vált centrális kompozíció zoomorf voltát nem lehetne felismerni, ha a fogazások nem volnának rajta és nem igazítanának útba bennünket Igar felé, ahol az ilyen, még jól felismerhető zoomorf kompozíciók szintén fogazásokkal vannak ellátva. Nem véletlen — a mondotok után látjuk —, hogy a 144. sírlelet szóbanforgó bujtatója tömör ezüsből készült.⁶⁷ Bronz bujtató nem illett volna az ezüstözött garnitúrához. A lágy ezüsből jobban ki tudták vésni azt a centrális kompozíciót, mint a sokkal keményebb bronzból, Jutason tehát együtt találjuk az ősgermán II. stílus kezdeti, de már jól felismerhető, kifejlett formáit: a szalagfonatot és csúcsos ajkú madárfejet (196. sír fésűjén: 16. kép 1) a II. stílus egészen geometrikussá egyszerűsített szalagfonatával, fogazásos centrális kompozíciójával és a kereszténység jelképével, a kereszttel (30. kép 1, 4). A két előfordulás között legalább száz év időkülönbség van. A kettő közé esik időben a 116. sír, az ólom kereszttel (11. kép 1). A germán világban otthonos ariánus kereszténység kontinuitásáról van itt szó az avarok elejétől kezdődően a korszak végéig. A szíjvéges övfelszerelések nagymesterei a gepidák lévén, e kontinuitás főntartóinak is elsősorban a gepidákat kell a Kárpát-medencében tartanunk. Nem véletlenség, hogy a 116. sírban fekvő nő emléktárgyai között gepida szíjvéget is találunk (20. kép 3). A gepidák növekvő szerepéről és jelentőségéről tanúskodnak ezek az adatok az avarok társadalom szervezésénél. A gepidák ezen jelentősége már harminc évvel ezelőtt föltűnt nekem.⁶⁸ A jutasi sírleletek revíziója most tovább bővíti az avar birodalom szervezetének, közigazgatásának és társadalmának ábrázolását.

A 144. sír (a temető északi részén) magas termetű (kb. 170 cm magas) halottját szintén feldúlták, de szép övgarnitúráját otthagyták. A nagy szíjvég elárulja, hogy viselőjének mélyebb kapcsolata volt a

kereszténységgel. Fent a minta latin kereszttel kezdődik. E kereszt hosszabbik szára a rajzon fölfelé áll. Az övről lecsüngő szíjvégen azonban a viselője így látta a keresztet normális beállításban. Az ötvös tehát ezt a keresztet a viselőjére való tekintettel komponálta bele a szalagfonatos mintába. A garnitúra egy másik darabján is megtaláljuk a keresztet.⁶⁸ Mindebből azt állapíthatjuk meg, hogy viselője keresztény volt és mint ilyen, a telep keresztény germán lakosságának, illetőleg e lakosság egy részének lehetett az adminisztrátora avar megbízásból.⁶⁹

A 144. sír ezüstözött szalagfonatos garnitúrája nem áll egyedül Jutason. A szomszédos 146. sír feldúlt férfi halottjánál rokon szalagos garnitúrát találunk (30. kép 2). Ennek technikai kivitele azonban egy fokkal fejlettebb, mint az előbbié. Ugyanis nem kellett hozzá profilált szélű préselőminta, hanem bármely sima vaslap is elég volt alátétnek. Oldala tehát nincs lehajtvá, hanem keskeny bronzszalag alkotta az oldalt, élére állítva. Ennek felforrasztása lágy forrasztóval történt, mely az ezüstözést nem befolyásolta. A hátsó oldalon ezüstözés nyoma nem látszik, nem is volt. A rekeszeket is elhagyták. E technikai körülmények arra engednek következtetni, hogy valamivel (talán egy generációval) fiatalabb korból származik, mint az előbbi. Erre mutat az is, hogy a mellette fekvő 148. sz. földült gyermeksírből jellegzetes 8. századi griffalakos övveret került elő.

A 144. és 146. sírok szomszédosságából következtethető, hogy a benne eltemetett férfiak szoros vérségi kapcsolatban állottak egymással. Talán ugyanabból a családból származtak. Mindenesetre a jutasi társadalomban ugyanazt a szerepet töltötték be. Az anthropológiai adatok és a kereszt azt mutatják, hogy nem avarok voltak. A szalagfonat és a centrális kompozíció is nemavar egyének mellett szól. Mivel a szláv, vagy a római—kelta származásra semmi adat nem került elő velük kapcsolatban, kizárásos alapon marad a germán származás, amelyre az ismert adatok utalnak. Ez nagyon fontos támpont az ezüstözött griffes-indás garnitúrák történeti jelentőségének megítéléséhez is.

A griffes-indás csoportból két ezüstözött bronz garnitúrát lehetett találni a jutasi temetőben. Ezek a következők:

28. sír (31. kép 1—8), a temető délnyugati részében (3. kép). Tömör öntésű övgarnitúrája a hosszas használat alatt hiányos lett: a kis szíjvégek mind leszakadoztak. E garnitúra időrendi helyzetét a griffes-indás emlékcsoporton belül az öv technikai részletei mutatják meg. A hat griff-alakos övveret között nincs csüngő nélküli. Ilyen nem is készült ez esetben: mind a hatnak van csüngője. E garnitúrát tehát még akkor öntötték, amikor nem voltak tapasztala-

tok arra, hogy a forgóveret (4) a szomszédos övveret csüngőjébe ütközhet. Ilyen tapasztalatlanúság csak a legkorábbi garnitúráknál volt lehetséges.⁷⁰ Hamarosan rájöttek, hogy a forgóveret melletti griff-alakos veretet csüngő nélkül kell készíteni. Korai időre vall a nagy bronzcsat (2) sima bronzlemezes megoldása is. Végül a nagyszíjvég csuklós szerkezete a megelőző korszak gepida szíjvégeinek példáját követi (8. kép 2; 20. kép 3, 3a). A testmagasság sem vall avar előkelőségre (177 cm).

A 28. sírhoz hozzátemetett 27. sz. nő és a 37. sírban fekvő gyermek nyilván családjának tagjai. A nő üvegcsüngős fülbevalója a 8. századi avar fémművesség legjobb alkotásai közé tartozik (23. kép 9). E fülbevaló párja helyén egyszerű bronzkarikát találunk, nem pedig hasonló csüngőset, mint azt a sírleírás tévesen mondja.⁷¹ Egyébként a sírleírás beszél még egy hajkarikáról („Haarring?”), mely a mellen feküdt, továbbá a nyak jobb oldalán vaslap töredékéről, mely utóbbi alatt talán az 51. sír vaslemez-amulettjéhez hasonlót érthetünk (22. kép 6). Valószínű, hogy ez a nő is szláv volt, mint az 51. síré.

A szomszédos 26. sír női halottjáról a spirális-csüngős bronz függő alapján a szláv származás nagy valószínűséggel föltételezhető. Itt is kétféle fülbevalóval, vagy hajkarikával találkozunk (27. kép 6, 7).

A többi sír feldúlt, vagy jellegtelen férfi, vagy női sír (szolgák). A gyermeksírok leletnélküliek.

A legkésőbbi ezüstözött tömör bronzöntvényes övveretek (30. kép 3, 3a, 3b) a temető déli részében fekvő 179. sírből kerültek elő (4. kép). A gondosan ezüstözött tömör bronz szíjvégen az öv végének megerősítése tökéletesen van megoldva. Ezt a köröskörül zárt köpüt a korai példányoknál még nem tudták csinálni. A lelethez tartozó kis téglalap-alakú veret⁷² elárulja azonban, hogy a 28. és e sír közötti nagy korkülönbségről mégsem lehet beszélni. Ez a lemezes veret ugyanis mindegyik sír garnitúrájában előfordul (lásd 31. kép 8).

A 179. sírt és a környező sírokat (69., 170., 189., 217., 222.) az egy 67. szegény sír kivételével feldúlták. De itt sem az értékszerzés volt a cél, hanem, úgy látszik a meggyalázás.

Ezeknek az ezüstözött késő-avarkori tömör bronzgarnitúráknak történeti kiértékelésénél a germán ezüstözött garnitúrák analógiájára lehet támaszkodnunk. Itt is az előzményeket kell keresni. A germán ezüstözött garnitúrák előzményei között nem találunk ólomból készült garnitúrát. Ellenben a griffes-indás emlékcsoport megindulásának idején készítettek ebben a csoportban szokásos mintákkal ólomgarnitúrákat. A bilisicsi ólomgarnitúra egyidős a jutasi 28. sír garnitúrájával. A bilisicsi hét övveret mindegyikén megvan a csüngőtág, és megvan a nagy

forgóveret is.⁷³ Ez az ólomgarnitúra valószínűleg avar bronzgarnitúra lemásolásával készült. Ez alatt azt kell érteni, hogy a pozitív segédmintát egy avar övről vették hozzá. A többi ólomgarnitúra azonban pannoniai római műhelyekben készült, kőből faragott öntőminták segítségével. Ez a technika teljesen idegen az avar bronzöntés technikájától és egészen más berendezést kíván meg. Az ezekről szóló munkámban ezekkel kapcsolatban szlávokra gondoltam. Egyes jelek ugyanis a hajviselet alapján a szlávokhoz vezetnek. A griffes-indás emlékcsoportban szokásos minták az ólomöntésnél egészen más stilizálást vettek fel, amely a bronzöntésben ezután sem honosodott meg. A gyakorlatilag használhatetlen ólomgarnitúrák övek helyett csakhamar elkezdtek olyan bronzveretes öveket készíteni, amelyeknek csak a nagyszíjvége volt ólomból öntve. A mosonszentjánosi 27. sír harcosának ilyen öve volt. A hajviseletében megtaláljuk az avar és a szláv hajviselet tartozékait együttesen. Az ólomveretes övet viselő harcosokat szláv bifulus-oknak határoztam meg. Egyúttal fölvettem az ezüstözött griffes-indás garnitúrák szláv vonatkozásának kérdését is.

A jutasi 28. sír szláv környezete újabb támpont arra nézve, hogy ilyen sírok esetében az ezüstözött garnitúrák viselőjében szláv vezetőket lássunk. Egy, vagy néhány temető nem dönti el a kérdést. A jutasi temető pedig, mint amely nagyon hiányosan maradt ránk, nem alkalmas arra, hogy teljes képet alkossunk magunknak ebben a kérdésben. A talált ezüstözött garnitúrák azonban még ilyen körülmények között is nagyjelentőségű forrásanyagoknak bizonyulnak.

A Pilismarót-basaharci ásatások (1959–1960) tapasztalatai alapján a 29., 39, 58., 62., 190., 223., 224., 225., 229., 239. és 241. sírokat kelta, római és bronzkori cserepek, fibulák, fémtöredékek stb. mellékletek ellenére is szláv hamvasztásos síroknak kell tartanunk. A temető 8. századi részein fordultak elő és soha avarkori sírok nem keresztelték azokat. E szláv sírok jellegzetessége Basaharcon is az volt, hogy mindig ősi dolgok voltak a mellékleteik, leginkább töredékesen. A 29., 39., 58. és 62. sírok beilleszkednek a temető sírjainak a rendjébe. Mindezen sírok elhelyezkedése az avarkor második felébe tartozó temetőrészen, illetőleg a 28. sír közelében, világosan mutatja, hogy a későavarkori szlávok sírjairól van szó, akik saját rítusuk szerint temetkeztek.

Mindezen sírok adataiból is kibontakozik a társadalmi és politikai szervezeti rendszer képe nagy vonásokban. Egy olyan több ezer főt számláló több, mint két évszázados telepen, mint amilyen a jutasi volt, mindegyik népcsoportnak (ezeken belül kisebb csoportoknak) egyidejűleg megvolt a vezetőjük. A

kisebb csoportok tágabb értelemben vett nemzetségeknél felelnek meg. Mindegyikhez tartozott a szolgálkák és kisebb existenciáknak jelentős lélekszámú tömege. Egyidejűleg tehát még ugyanazon népelemek is több ilyen „nemzetsége” lehetett s mindegyiknek megvolt az avarok által megbízott vezetője. Az olyan bronz övgarnitúrák, mint a legutóbb tárgyalt 28. és 179. síroké, az avar kagáni székhely nagy kombinált műhelyében készültek. Minden valószínűség szerint az ezüstözést is ott végezték el rajtuk, mégpedig azzal a kitűzött céllal, hogy szláv bizalmi embereiknek adják, mint hatalmi jelvényeket. Ilyen kifogástalan és az avar garnitúráktól semmiben sem különböző bronz övgarnitúrák az avarok tudta nélkül nem juthattak nemavar kezébe. Így a sok népből összetevődő avarkori társadalom szervezetének keretei kezdenek körvonalazódni előttünk. Ha a jutasi temetőt a több évszázados kavicsbányászás nem pusztította volna el ennyire, akkor még több, teljesen egyidejű ezüstözött övgarnitúrát, azaz nemzetségi hatalmi jelvényt ismerhünk a jutasi nép köréből.

Amennyire a jutasi temető különböző részeit többkevesebb leletanyag alapján ismerhetjük, eddig semmi nyoma nincs annak, hogy a temető használata az avar birodalom összeomlása után is folytatódott volna.

A kirablás, illetőleg bosszúból való feldúlás az avar birodalom összeomlása után közvetlenül következett be, és nyilván az elnyomott szláv nép réteg műve volt.

A 144. sír, melynek halottja, mint mondtuk, az avarok bizalmi embere lehetett a germán lakosság felé, értékes adatot szolgáltatott a földulás idejére vonatkozólag is. A sírleírásban ez olvasható: „An dem einen, aus der ursprünglichen Lage gerückten, rechten Beckenknochen sind die Spuren eines Schlages sichtbar, der zur Zeit des einstigen Ausraubens des Grabes mit einem breiten Geräte (mit der Haue) vollführt wurde. Von dem Schlag wurde unmittelbar eine Bronzeplatte berührt, die dadurch in den Knochen drang. Die Aufwühlung mochte in einer Zeit vor sich gegangen sein, als der Knochen noch nicht vollständig seine Elastizität verloren hatte, denn sonst hätte er durch den starken Schlag des groben Gerätes zerbrechen müssen.”⁷⁴

A jutasi temetőt tehát úgy könyvelhetjük el, mint az egész avarkor (568—795) folyamán megszakítás nélküli jutasi telep életének és népi viszonyainak igen értékes, hiteles dokumentumát.

Fettich Nándor

JEGYZETEK

- ¹ Gy. Rhé und N. Fettich, Jutas und Öskü, zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn, mit einem anthropologischen Anhang von L. Bartucz, Prag, 1931, „Seminarium Kondakovianum“.
- ² III. Kapitel. Westliche Elemente im Fundmaterial von Jutas, IV. Kapitel. Orientalische Elemente im Fundmaterial von Jutas und Öskü, V. Kapitel. Westliche Elemente auf orientalischen Typen im Fundmaterial von Jutas und Öskü.
- ³ Fettich N., Győr a népvándorláskorban, Győr, 1943. 46. o. 3.
- ⁴ Gy. László, Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars. Arch. Hungarica, XXXIV, Budapest, 1955.
- ⁵ Jutas und Öskü, továbbiakban JÖ, 11. o.
- ⁶ Arch. Értesítő 1923—26. (158., 168., 170. o.), 1930. (137., 140. o.), 1931. (68. o.), 1934. (65., 147. o.), 1941. (139., 186—188., 190. o.), 1943. (149., 151., 166. o.), 1944—45. (284. o.), 1960. (160., 163. o.).
- ⁷ N. Fettich, Zum Problem des ungarländischen Stils II, Eurasia Septentr. Antiqua, IX, Helsinki, 1934, 310. sk. o.
- ⁸ P. Paulsen, Der Stand der Forschung über die Kultur der Wikingerzeit, 22. Ber. der röm.-germ.-Komm. 1932, Frankfurt am M., 1933, 182. skk. o. 186. skk. o.
- ⁹ I. Bóna, Die Langobarden in Ungarn, Acta Arch., 1956, 194., 240. o. és passim.— J. Werner, Die Langobarden in Pannonien, München, 1962, 191. o. (index).
- ¹⁰ Veszprémvármegyei avar emlék, Veszprém, 1924, 28. o.
- ¹¹ Kuzsinszky B. bélyeges római téglát hozott be Jutasról a Magyar Nemzeti Múzeumba: Arch.-Ért., 1902, 86. o. Kőzelebbi lelőhelye ismeretlen, fóltehető azonban, hogy a jutasi római telepről származik.
- ¹² JÖ 61. o.
- ¹³ A. Alföldi, Untergang der Römerherrschaft in Pannonien, 2, 1926. — A griffes-indás emlékek készülésekor a 7. sz. utolsó évtizedei és a 8. század: A. Marosi—N. Fettich, Trouvailles avars de Dunapentele, Arch. Hung. XVIII, Budapest, 1936, 99 o.
- ¹⁴ E bronzok képe: JÖ, II. t. 21—23.
- ¹⁵ JÖ, 25. o.
- ¹⁶ I. Bóna, i. m. 194. o.
- ¹⁷ A távoli 215. sír kulacsát a kavicsbányászás határán a víz mosta ki. Ezt a körülményt azonban nem lehet átvenni a 196. sír környékére. A kavicsbányászás által okozott ásatások ugyanis évszázadokkal későbbiek a temetőnél, a 215. sírhoz is csak úgy kerülhetett víz, hogy a kavicsbányászás ezt a sírt elérte.
- ¹⁸ I. m. 208., 211., 213., 215. o.
- ¹⁹ Nála: Abb. 13.
- ²⁰ Fettich N. Archaeologia Hungarica XXXI. kötetének 47. sk. o. (S. 149 ff).
- ²¹ J. Werner—S. Fuchs, Die langobardischen Fibeln aus Italien, Berlin, 1950, Taf. 15, A 72, A 73; 16, A 74, A 75; 17, A 76, A, 77; 19, A 78. Sőt a jutasi fibula állatalakja egyedül is előfordul cividalei fibulán: Taf. 30, A 110. Nind-ezek kora a 7. sz. 1. fele: i. m. 58. sk. o. — A wittislingeni fejedelmi sír áttört korongján a jutasi 196. sír fibulának lábán levő nyitott szájú állatfej variánsai fordulnak elő, de már csúcúcsos ajakkal. Lásd a korong rekonstruált képét: J. Werner, Das alemannische Fürstengrab von Wittislingen, München, 1950, 58. o. Abb. 30. L. Bóna i. m. 215. o.
- ²² Werner—Fuchs, i. m. 32—35. t.; 36. t. B 67—70.
- ²³ A Bóna István által rekonstruált fésű-kép összes lényeges vonásában hibás. A fogak túl vastagok és ritkák; számuk fele sincs az eredetinek; a pontkörös minták között a szegfejek egyáltalán hiányoznak; a fogaknál levő keskeny mezőben pedig szegfejek helyett pontkörösök vannak feltüntetve, amik az eredeti darabon teljességgel hiányoznak. A csúcúcsos ajak, amely a II. stílusú állatfejre annyira jellemző, a „rekonstrukción” eltűnt; az egyébként jellegzetes állatfejet Bóna rajzán nem lehet felismerni.
- ²⁴ JÖ, IX. t. 14.
- ²⁵ JÖ, 33. o.
- ²⁶ Fettich Nándor: Studia Archaeologica, III; kiadás alatt.
- ²⁷ J. Werner kifejezésével: „Diensschaft”, i. m. 29. o.
- ²⁸ JÖ, 35. o.
- ²⁹ J. Werner, i. m. 48. o.
- ³⁰ Bóna szerint, i. m. 240. o. adós maradtam ezzel.
- ³¹ I. m. 43. o.
- ³² Präh. Ztschr. III, 1911, 181. o. — 32a Mint J. Werner, i. m. 70. o. gondolata.
- ³³ I. m. 68—70. táblákon.
- ³⁴ I. m. 29. sk. o.
- ³⁵ I. m. 47. o.
- ³⁶ Werner, i. m. 49. o., Neu Ruppertsdorf.
- ³⁷ JÖ, III. t.
- ³⁸ A lelet fontosabb darabjainak fényképe a JÖ, III. táblán található.
- ³⁹ JÖ, III. t. 13.
- ⁴⁰ JÖ, III. t. 15. és 14.
- ⁴¹ JÖ, III. t. 5.
- ⁴² JÖ, III. t. 4.
- ⁴³ JÖ, XI. t. 5.
- ⁴⁴ JÖ, II. t. 21—23.
- ⁴⁵ Lásd összeállítását az i. m. 83. o.-n.
- ⁴⁶ De nem kopás következtében, amire Werner, i. m. 84. o. hivatkozik.
- ⁴⁷ Werner, 48. t. 17.
- ⁴⁸ A pfahlheimi korong belső mezeje olyan kereszt, mint a 15. kép 8 alatti, körülötte II. stílusú állatfejek sorozata áttört megoldásban. (Arch. Ért. 1923—26., 167. o. 60. kép.) A gotlandi korongok származása is ugyanez. Központi

- kör körül II. stílusú állatfejekből triquetrum tölti ki az egész mezőt, de van teljesen geometrikus áttört korong is, melynek ugyanaz az értelme, mint a meandermezős korongnak. (Birger Nerman, Gravfynden på Gotland under tiden 550—800, XX. t. 93, 94, 98; XXI. t. 95.) — Az alemann forráshoz közelebb fekvő Zizlaun négy korongot találtak: Ladenbauer—Orel, Linz—Zizlau, 1960, 40., 72., 106., 139. sírokbán.
- 49 JÖ, IV. t. 1—11, V. t. 16—28.
- 50 Werner, 29. o.
- 51 Az irodalmi adatok együtt találhatóak: Heinrich Sevin, Die Gebiden, München, 1955, 162. skk., 176. skk. o.
- 52 Fredegarius schol. IV, 48: „Chuni aemandum armis singulis in Esclavos veniebant, uxores Sclavorum et filias eorum strato sumebant. . .”
- 53 JÖ, I. t. 18.
- 54 Arch. Hung. XVIII, 67. sk. o.
- 55 A mezőbándi temető gepida sírjairól részletesen szölok a Pilismarót—basaharci avarkori temető c., sajtó alatt levő könyvben (Studia Archaeologica III).
- 56 I. Kovrig, Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alatytyán, Arch. Hung. XL, LXII. t. 1—2.
- 57 A Szegedi Múzeum 1963. évi Évkönyvében, 75. skk. o.
- 58 Fredegarius schol., IV, 68: „Samo nolens Sicharium vedere, nec ad se eum venire permitteret, Sicharius vestem indutus ad instar Sclavinorum, cum suis ad conspectum pervenit Samonem.”
- 59 Agathias, schol. Myrin, Hist., Migne, Patr. Gr. LXXXVIII, lib. I. 3 (a kiadó latin fordításában): Sollemne enim est Francorum regibus nunquam tonderi: sed a pueris intonsi manent; caesaries tota decenter eis in humeros propendat, anterior coma e fronte discriminata in utrumque latus deflexa, Neque vero quemadmodum Turcis et Avaris impexa iis et squalida sordidaque est coma, vel complicatio indecenter cirrata, sed smegmata varia ipsi sibi adhibent, diligenterque curant idque velut insigne quoddam eximiaque honoris praerogativa regio generi apud eos tribuitur.
- 60 Theophanes, Chronographia, Migne, Patr. Gr. CVIII, az 550. évhez (a kiadó latin fordításában): Sub idem tempus gens prorsus insolens atque incognita, Abares ei nomen, Constantinopolim advenit; et ad ejus spectaculum, quod nusquam visi fuissent hujus formae homines, cuncta urbs effusa est. Comas siquidem a tergo longas admodum taeniis revinctas et implexas gestabant: reliquus licet habitus Hunnico simillimus conspiceretur.
- 61 JÖ, VIII. t. 1—19, IV. t. 12—20.
- 62 JÖ, VIII. t. 16. 17a, b.
- 63 Fettich N., Symbolischer Gürtel aus der Awarenzeit (Fund von Bilisics), a Szegedi Móra Ferenc-Múzeum 1963. évi Évkönyve, 61. skk. o.
- 64 JÖ, XIX. t. 2.
- 65 Arch.-Ért. 1929, 70. o.
- 66 Arch.-Ért. 1929, VII. t. 1; 72. o. 27. kép.
- 67 Nem „Bronzeschlaufe”, mint JÖ, 30. o.-n olvasható.
- 68 Az Archaeologia Hungarica XVIII. és XXXI. kötetében ezt a jelentőséget csak régészeti fogalmakkal tudtam ábrázolni. A Pilismarót—Basaharc könyvben már a régészeti fogalmak történeti kiértékelésére is vállalkozhattam.
- 69 Szegedi Évkönyv, 1963, 84. o.
JÖ, VII. t. 3.
- 70 Lásd a csontváz rajzát az övveretekkel:
JÖ, 16. o. 3. kép.
- 71 JÖ, 15. o.
- 72 JÖ, IX. t. 9.
- 73 Az ólomgarnitúra összes darabjainak képét együttesen lásd Csallánynál, Szegedi Évkönyv, 1957, XXVI. t. 1—20. Mind a hét csüngős övveret: 1—7.
- 74 JÖ, 30. o.

Revision des Gräberfeldes von Jutas

REVISION DES GRÄBERFELDES VON JUTAS AUS DER VÖLKER- WANDERUNGSZEIT

1. ALLGEMEINES

Durch die Monographie der beiden Gräberfelder von Jutas und Öskü, verfaßt von Gy. Rhé und Verfasser dieser Revision (1931), wurden die berühmten Gräberfelderfunde von Keszthely nachträglich gewissermaßen beglaubigt. Es war in der europäischen Archäologie ein großes Novum, die Vermischung der Kulturen der innenasiatischen (mongolischen) und der westeuropäischen (germanischen) Volkselemente in Ungarn in authentischen Funden zu sehen. Gy. Rhé hat nach Erscheinen dieses Buches weitere 37 Gräber in Jutas ausgegraben (Gräber 245—281). Außerdem wurden noch bedeutende Funde durch die Ausbeutung des Schotters ans Tageslicht gefördert. Diese, sowie mehrere, in der erwähnten Monographie nicht abgebildete Fundstücke werden jetzt hier veröffentlicht und die Probleme des Gräberfeldes in eine neue Beleuchtung gestellt. Heute sind wir schon in der Lage, awarische, langobardische, gepidische, alemannische und slawische Volkselemente archäologisch zu fassen. Dies ist das Hauptergebnis dieser Revisionsarbeit.

2. ÜBER DIE ANSIEDLUNG DES VOLKES VON JUTAS

Die in der ersten Publikation in schlechtem Abdruck erschienene Karte des Gräberfeldes ist jetzt in leicht sichtbarer Form wiederholt: Abb. 2 (die landschaftliche Lage des Gräberfeldes: Abb. 1).

Die Ansiedlung des Jutaser Volkes befand sich wahrscheinlich nicht weit vom Gräberfeld, wo zwei Quellen und römische Grundmauern auch heute noch zu finden sind (Abb. 1/B). In Jutas mag die Situation dieselbe gewesen sein, wie in Baláca, wo

in der römischen Ansiedlung Eisengeräte und Werkzeuge, darunter auch eine gepidische Bronzeschnalle (Abb. 21, 2) gefunden wurden. In Jutas wurden vorläufig nur aus dem Gräberfeld Gewichte und Goldwaage, Goldschmiedewerkzeuge aus Eisen, sowie eine gepidische Bronzeschnalle gefunden (Gräber 166, 227, 277), da die Wohnstätte bei den Quellen bisher noch nicht erforscht wurde.

3. RESULTATE DER MONOGRAPHIE VOM J. 1931

Bei Untersuchung der verschiedenen Volksgruppen wurden damals drei Gruppen im Fundbestand von Jutas bestimmt:

Erste Schicht: Greifen- und Rankengruppe (Abb. 13, 1—3; Abb. 30, 3—3b; Abb. 31, 1—8). Diese ließ ich damals vom Osten her abstammen, u. zw. vom Anfang der Awarenzeit. Das erwies sich später als unrichtig. Nur der reiche Motivschatz stammt vom Osten, aber auch dieser nicht aus Innenasien, sondern aus der Dnepergegend. Nach meinen letzten Ergebnissen, die im Band III *Studia Archeologica* (1965) vorgelegt sind, wurden die Bronzen der Greifen- und Rankengruppe nicht an vielen Orten des Karpatenbeckens erzeugt, sondern nur am Kaganensitz. Die einmal ausgearbeiteten Typen wurden bis Ende der Awarenzeit wiederholt.

Zweite Schicht: westgermanische Volksgruppen (Abb. 19, 1—3, 5; Abb. 15—17; Abb. 20, 1—4a; Abb. 24—25).

Dritte Schicht: germanische Muster auf awarischen Garniturtypen (Abb. 30, 1 und 2).

Sichere Stützpunkte für die Datierung des Gräberfeldes werden durch die Germanengräber gegeben: Grab 116, datiert auf die erste Hälfte der Awarenzeit durch die Münze Phokas (602—610): Abb. 20, 1—4. Das älteste Grab ist das einer langobardischen Frau, Nr. 196 (Abb. 15, 1—4; Abb. 16, 1—2): um 600 u. Z. Im Doppelgrab Nr. 47 wurde eine alemannische Bronzescheibe bei der Frau und Bronzen der

Greifen- und Rankengruppe bei dem Mann gefunden. Mit der Verfertigung dieser Bronzen beginnt man erst nach 679. Damit steht die Chronologie dieser Bronzen im Einklang.

4. NEUERE GRABFUNDE IN JUTAS

Nach Erscheinen des Buches JÖ wurden die Erdarbeiten und inzwischen auch kleinere Rettungsgrabungen von Gy. Rhé in Jutas fortgesetzt. Das Inventarbuch des Museums, die Notizbücher von Gy. Rhé, sowie je ein statistisches Blatt von zwei neuentdeckten Gräbern waren die Quellen dieser neuen Grabfunde. Leider sind die Aufzeichnungen ziemlich mangelhaft; mehrere davon sind während des zweiten Weltkrieges zugrunde gegangen. Es ist wahrscheinlich, daß die fehlenden Grabnummern beigabenlose Gräber zu bedeuten haben. So wurden z. B. über die Gräber 245—247 keine Aufzeichnungen aufbewahrt. Gy. Rhé hat die Gräber 245—251 auf die große Karte des Gräberfeldes eingezeichnet (Abb. 2).

Grab 248 (Abb. 7, 1—9). Acht bunte Pastaperlen vom Typ Szentendre (7—9), zwei gelbe, größere Doppelperlen (3), drei gelbe mittelgroße Stücke, eine kleine gelbe, schließlich eine grüne undurchsichtige Glasperle (2—6); insgesamt 14 Stück. Bronzefibel aus der römischen Kaiserzeit (1—1a). Zwei Feuererschlagsteine.

Grab 252. Kind (Zahn) (Abb. 8, 1—4). Das untere, längere Glied einer gepidischen Riemenzunge mit Scharnierkonstruktion (2). Mit Blei ausgefüllter, gepreßter Riemenbeschlag, in brüchigem Zustand (4). Geschlossener, gegossener Bronzering (1). Eisenschnalle, mit eingezogenen Seiten (3).

Grab 260 (Abb. 9, 1—15). Zwei trapezförmige Eisenschnallen (2, 3). Eisenmesser (1). Große schwarze Pastaperlen, mit weißem (7 Stück) und gelbem (2 Stück) Muster (6, 9, 9); ein Stück undurchsichtiges, farbenloses Glas: sog. Melonenkernperle (7), eine große gelbe Pastaperle (12), eine große schwärzliche Perle (13), drei kleinere braune, zwei kleine gelbe Pastaperlen.

Aufzeichnung von Gyula Rhé in seinem Notizbuch vom J. 1930:

„Am 10. X. Südliche Hälfte des Einschnittes. Zwei Sichel, zwei Eisengegenstände, zwei Bronzestücke, vier Schädel nebeneinander: es dürften vier ganze Skelette sein...“

„Grab 267. Doppelgrab: a) Armer Erwachsener, darunter b) ein großes und tiefes Grab, ausgeraubt.“

„Am 16. IX. 1931:

„Grab 273. Neben dem Kopf, bei der zur Seite gewendeten Stirn eine eiserne Pfeilspitze, an der hinteren Seite des Schädels ein kleines Eisenblech. Bei dem linken Ellbogen eine kleine bronzene Riemenzunge. Zwischen dem linken Unterarm und dem Beckenknochen, teilweise am letzteren, drei Stücke von dreikantigen Pfeilspitzen, eine zweiarmige und eine flache weidenblattförmige Pfeilspitze. Die beiden letzteren sind fleckig (?). An der inneren Seite des Ellbogens ein kleines Bronzeblech (in Form einer kleinen Riemenzunge), in seiner nächsten Nähe eine größere silberne Riemenzunge, daneben ein kleines Bronzeblech (eine Dreiergruppe?). Vorne, am Leib (im oberen Teil des Beckenknochens), in der Mitte eine Bronzeschnalle, mit ihrer eisernen Zunge nach rechts. Unmittelbar daneben, rechts, eine Eisenschnalle, mit ihrem Dorn kopfwärts (für den Köcher?). Im rechten Beckenknochen ein Schenkelknochen eines Tieres, darunter am Leib ein kleines Bronzeblech. Zwischen dem rechten Ellbogen und dem Leib eine eiserne Scheibe mit Tragöse (darauf lag der Tierknochen). Ebendasselbst ein Feuerschlagstein. Parallel mit dem rechten Schenkelknochen, bis zur Mitte des unteren Schenkelknochens ein anderer Tierknochen. Daneben, an der Seite des Schenkelknochens ein Eisenmesser, mit seiner Spitze fußwärts. Bei der Spitze des Messers ein Eisenring. Zwischen den Oberschenkeln, unmittelbar beim Beckenknochen, ein Eisenklumpen. An den Ohrengehenden je ein kleiner Bronzering mit Kügelchen. Am oberen Teil des linken Schenkelknochens noch eine bronzene Riemenzunge. Unter dem linken Schenkelknochen ein zweites Eisenmesser. Am rechten Schenkelknochen, oberhalb des Knies, eine kleinere Riemenzunge. Am linken Unterschenkelknochen lag in Längsrichtung, mit dem Kopf dem Menschenkopf zugewendet, das Skelett eines Hundes(?). — Diese Bronzen habe ich im Magazin des Veszprémer Museums gefunden: Abb. 10,3—12. Die Gürtelbeschläge sind hier nicht aus Bronzeblech gepreßt, sondern sie sind dünne Gußstücke. Ihre Oberflächen sind mehr oder weniger versilbert. Deshalb schrieb Gyula Rhé über die Großriemenzunge (12): „eine größere silberne Riemenzunge“. Unter den Bronzeschnallen Abb. 10,1 und 2 gehörte wahrscheinlich diejenige unter 2 mit ihrem eisernen Dorn zu dieser Garnitur. Laut Fundbeschreibung hatte nämlich die zum Fund gehörige Schnalle einen eisernen Dorn. Die Reste des Schnallendornes sind beim Stück Abb. 10,2 erhalten geblieben.

„Den 16. IX. 1931.“

„Grab 274. Frau. Vollkommen aufgewühlt und ausgeraubt. Gebrochene Fundstücke. Fünf Perlen,

fünf Fingerringe von der ungestörten rechten Hand. Kleine Bruchstücke von einem Blech. Ein Gefäßfragment und mehrere Eisenbruchstücke. In der Füllerde des Grabes ein Bruchstück einer römischen tegula und das Bruchstück eines Bronzebeschlages." — Im Revisions-Inventarbuch des Veszprémer Museums habe ich die Fundobjekte dieses Grabes gefunden. Die Zeichnungen Abb. 11,1—13 wurden nach den dort aufgezählten Originalstücken gefertigt. In diesem nachträglichen (1955) Inventarbuch hat man aber das Bleikreuz (1) irrtümlich diesem Fundkomplex beigemischt: es gehört sicherlich zum Grab 116 (Abb. 20). Im Revisions-Inventarbuch wird nämlich beim Grab 116 kein Bleikreuz erwähnt. Demgegenüber finden wir in der Fundbeschreibung des Grabes 116 bei Gy. Rhé ein Bleikreuz. Das Bruchstück eines Armringes, Abb. 11,2 gehört aber gewiß zu diesem Grabfund, obwohl es bei Rhé nicht erwähnt ist. Diese Zugehörigkeit wird durch die eigenhändige Aufzeichnung im originalen Inventarbuch des Museums glaubigt. Er zählt unter Nr. 7319 (21. Sept. 1931) neben anderen indentifizierbaren Fundobjekten „ein Stück von Bronzearmring (gebrochen)" auf.

„Grab 275. Mann. An der rechten Seite des Schädels ein silberner Knopf; an der anderen Seite ein Bestandteil einer Schleife aus Bronzedraht. An den rechten Rippen eine große Eisenschnalle, mit ihrem Dorn nach oben. Darunter drei Feuerschlagsteine. Im linken Becken eine kleinere Eisenschnalle. Am linken Leib Bruchstücke von zwei Schleifen mit Resten des Bleis. Neben dem unteren rechten Arm, außen, ein Eisenring, darunter (in einer tieferen Schicht) eine dreikantige Pfeilspitze. Unter der rechten Hand ein Eisenmesser. Tiefe des Grabes: 160 cm. Gesamtlänge des Skeletts: 145, Länge des Oberarmes: 25, der Unterarmknochen: 18 cm." — Diese Fundobjekte habe ich im Museum nicht gefunden.

„16. IX. 1931."

„Grab 276. Mann. Aufgewühlt. Zwischen den durcheinander geworfenen Knochen befanden sich: ein Eisenring, Bruchstücke eines Eisenblechs mit Bronzespuren, ein Eisenring, ein grobgeschnittener Knochentubus; in der Füllerde: eine doppelte Perle, die bei der Aufwühlung des angrenzenden Frauengrabes Nr. 274 hierher gelangt sein dürfte." — Ein Teil der hier aufgezählten Funde ist unter Nr. 7319 im Inventarbuch des Museums erkennbar. Die Originalstücke habe ich nicht gefunden.

„Grab 277. Mann, ohne Kopf. Gesamtlänge des Skeletts bis zum Hals: 170 cm. Länge des Oberschenkels: 44, der Unterschenkelknochen: 37, des Oberarmknochens: 32, der Unterarmknochen: 26 cm.

An Stelle des Kopfes ein Bronzegewicht (?), unter Bruchstücken. Bronzene und eiserne Fragmente." — Dieser Text wurde an der Fundstelle gefertigt, als das byzantinische Gewicht, diese große Seltenheit in der Archäologie der Völkerwanderungszeit, noch nicht sicher erkenntlich war. Nach fünf Tagen hat Gyula Rhé dieses Stück unter Nr. 7319 inventarisiert: „ein Stück byzantinisches Gewicht" (Abb. 13, oben). Den 18. August 1934 hat er dasselbe Stück irrtümlich noch einmal inventarisiert (siehe weiter, unter Nr. 7839 b).

„Grab 278. Aufgewühlt. Ohrgehänge mit Kugel, in Bruchstücken."

„Grab 279. Aufgewühlt. In der Füllerde Bruchstück eines bronzenen Ohrgehänges mit Kugel."

„Grab 280. Wegen der großen Erdmasse nicht ausgegraben.

„Grab 281. Kind. In den Ohrengenden je ein zusammengebogener Bronzedraht (Ohrring)."

In der Hinterlassenschaft von Gyula Rhé habe ich zwei statistische Blätter, ausgefüllt, aber ohne Grabnummer, gefunden. Die Fundobjekte waren an den betreffenden Punkten der Skizze des Skeletts zeichnerisch angeführt und neben dieser Skizze aufgezählt. Diese beiden Gräber habe ich fortsetzungsweise mit je einer Grabnummer versehen; somit sind diese die letzten, durch Gyula Rhé ausgegrabenen Gräber in Jutas.

Grab 282. Den 25. XI. 1935. Junge Frau. Die Maße des Grabes fehlen. Gesamtlänge des Skeletts: 146 cm. Weitere anthropologische Daten fehlen. 1, 2: an beiden Seiten des Schädels je ein Ohrring, mit großer Kugel aus schlechtem Silber. „Um den Hals Perlen, darunter mehrere Eisenrostklumpen (Eisenringe?)". 5: „Tierknochen, Beigabe". 6. Ein größerer Eisenring. „Die Grabsole war unter den Füßen mit Steinplatten bedeckt. Über die Bestimmung dieser Beinplatten kamen keine Daten vor. Zwischen den Steinplatten und den Knochen der Füße befand sich eine 5—8 cm dicke Erdschicht". — Die Fundobjekte habe ich nicht gesehen.

Grab 283. Den 2. I. 1936. Maße des Grabschachtes: 20 × 80 cm. Tiefe: 120 cm. Gesamtlänge des Skeletts: 168 cm. Länge des Oberarmes: 32, der Unterarmknochen: 24, des Oberschenkels: 44, der Unterschenkelknochen: 38 cm. Schulter: 38, Becken: 33 cm." 1. Ein dicker Ring (an der inneren Seite des rechten Ellbogens). 2. Eine kleine Schnalle (an den unteren Wirbelknochen). 3. Große Schnalle (in der Mitte des Beckens). 4. Ein kleiner Eisenring (im linken Beckenknochen). 5. Klumpen von Farbe (in der Mitte des Beckens). 6. „Unter dem Becken ein Eisengegenstand". 7. Ein Eisenmesser (unter den Knochen der rechten Hand). 8. Ein großer Tier-

knochen (auf den Unterschenkelknochen quer liegend). 9—10. Scherben (von den Füßen).

Nach Abschluß des JÖ-Manuskriptes hat Gyula Rhé noch neunmal neuere Funde ins Inventarbuch des Museums eingetragen. Diese Aufzeichnungen enthalten mehr Fundangaben, als die Fundbeschreibungen der aufgezählten Gräber. Deshalb muß der Text dieser Aufzeichnungen weiter unten wortgetreu gedruckt werden:

7132. Den 15. Oktober 1930. „Ein Bronzebeschlag. Eine bronzene Riemenzunge, ein Bronzering, ein Beil aus Eisen, zwei Sicheln, 14 Pfeilspitzen, 3 Eisenmesser, 1 Eisenring“.

7156. Den 22. November 1930. „1 Eisenmesser, Bruchstücke von 2 Eisenschnallen, ein Ohrring aus Bronzedraht, 1 Feuerschlagstein, 13 verzierte Glasperlen, 1 Bronzefibel“.

7319. Den 21. September 1931. „Ausgrabung. 10 Stück versilberte Bronzebeschläge, 1 Stück byzantinisches Gewicht, 5 bronzene Fingerringe, 7 bronzene Ohrringe, 1 bronzener Armring (gebrochen). 1 Bronzeschnalle, 1 kreisrundes Bronzeblech, 24 Glasperlen, 6 Eisenmesser, 5 Eisenringe, 7 Eisenschnallen, 5 Pfeilspitzen, 1 Knochentubus, 4 Tierknochen.“

7939. Den 18. August 1934. „Gesammelt auf dem Gebiet des Gräberfeldes von Jutas.“

„a) Versilberte Gürtelgarnitur aus Weißmetall: 3 große Riemenzungen, 1 kleine Riemenzunge, 3 wappenförmige, ganz kleine Gürtelbeschläge, 3 längliche, größere Gürtelbeschläge, Bruchstücke von 2 Ohrgehängen mit Kugel, eine bronzene Gürtelschnalle.“ Diese Garnitur ist mit der des Grabfundes Nr. 273 vom J. 1931 identisch.

„b) Aus der Nähe des Goldschmiedes: 1 kleines (byzantinisches) Bronzegewicht.“ — Dieses Stück ist mit dem 1931 bereits inventarisierten Bronzegewicht, das im Grab 277 gefunden wurde, identisch (siehe: unter 7319).

„c) Awarische Gürtelbeschläge aus Silberblech: 1 große Riemenzunge, verziert mit eingetieften X und O Mustern, 1 kleine Riemenzunge, 1 versilbertes Bronzeblech, mit einer in seinen Schwanz beißenden Tierfigur, zum Pferdegeschirr (?) (gefunden den 8. VIII. 1934), 1 große flache Pfeilspitze (?), fragmentarisch erhalten, 1 Eisenmesser, 1 bronzene Gürtelschnalle, 1 Schädel.“ — Diese Stücke unter c. habe ich im Magazin des Museums gefunden: Abb. 14, 1—4. Alle sind aus Bronzeblech in Preßtechnik hergestellt und versilbert. Das untere, glatte Bronzeblech der großen Riemenzunge ist auch versilbert. Dieses untere Blech ist bei den anderen Stücken verloren gegangen. Die Seiten des oberen, gepreßten Blechs der großen Riemenzunge

sind, wie es die Zeichnung la zeigt, nach unten gebogen.

7860. Den 14. Oktober 1934. „Gekauft von János Hakk. Streufunde der aufgewühlten Gräber im Gräberfeld von Jutas: 1 Augenperle, 1 Bronzekette, 1 dreikantige Pfeilspitze mit je einem Loch an den Flügeln, 3 Bronzebruchstücke, 1 Gürtelbeschlag aus Bronze, Bruchstück eines Eisenmessers, 1 Stück aus bearbeitetem Geweih (Pfeife?), 1. awarisches viereckiges Bronzeblech, 1 Rahmen aus Eisen.“

7873. Den 2. Dezember 1934. „Angekauft, vom Gräberfeld in Jutas: 8 Bronzen, 3 Eisenstücke, 2 Spinnwirtel, 1 Glasperle.“

8107. Den 25. November 1935. „Ausgrabung. Im südöstlichen Teil des Gräberfeldes.“

„a) Ein grober Topf, seine Öffnung ist mit Einschnitten verziert, 1 Glasperle, 1 Feuerschlagstein.“

„b) 2 Ohrgehänge mit silbernen (bronzenen?) Kugeln, 1 Eisenring, 1 Eisenschnalle, 4 Klumpen von Ringen aus der Serie der Perlen, 56 Perlen.“ — Diese Fundobjekte sind mit den auf dem statistischen Blatt des Grabes 292 aufgezählten Funden identisch.

„c) 1 Tierknochen. Das Grab wurde fotografiert.“

8133. den 29. Dezember 1935. „Geschenk von M. Répásy. Völkerwanderungszeitliche Glasperle vom Gräberfeld Jutas.“

8247. Den 2. Oktober 1936. „Gemischte Funde aus dem Gräberfeld von Jutas: 2 Glasperlen (die eine mittelgroß, die andere klein), 1 Eisenmesser, Bruchstück des Ringes von einem Ohrring.“

Gelegentlich meiner in 1963 monatelang geführten Forschungen im Veszprémer Museum fand ich in einer Schachtel einen Beinkamm, daneben einen Zettel mit der Angabe des Fundortes „Gräberfeld Jutas“, mit der Handschrift von Gyula Rhé. Dieser Kamm, erhalten in zwei Bruchstücken, ist eine Variante des reicher verzierten Kammes aus dem Grab 196 von Jutas: Abb. 17. Die beiden stammen aus derselben Werkstatt. Das neugefundene Stück gehörte gewiß zu einem, durch die Schotterausbeutung vernichteten anderen langobardischen Frauengrab. Gyula Rhé vermochte die gegen Ende seines Lebens ins Museum eingelieferten Fundobjekte nicht mehr inventarisieren. So blieben manche Stücke ohne Inventarisierung. Dazu gehören dieser Kamm und auch die drei großen Gefäße, die ich im Magazin des Museums fand, als vom Gräberfeld in Jutas stammend. Unter diesen ist das eine (Abb. 32, 1) mit dem unter 6107 a erwähnten Gefäß mit Einschnitten an der Öffnung, identisch. Über die beiden anderen (Abb. 32, 2—3) weiß ich nur soviel, daß sie aus Jutas stammen.

5. DAS GRAB NR 196 AUS JUTAS

I. Bóna hat die langobardische Besetzung auch auf die östlichen Gebiete Pannoniens ausgebreitet und sich als eines Argumentes hierfür des langobardisch—awarischen Gräberfeldes von Várpalota bedient. In dieser Bestrebung hat er das Grab 196 aus Jutas vom Gräberfeld getrennt und es in die Zeit der Langobardenbesetzung versetzt. Um dieses Grab von den Nachgargräbern zu isolieren, konstruierte er eine niemals existierte Situation, als er einen Wasserriß neben diesem Grab erwähnte, wo aber nur die Grenze der neuzeitlichen Schottergrube sich diesem Grab näherte. Auch sonst liegt es nicht, wie Bóna behauptet, am Rand, sondern innerhalb des Gräberfeldes. Die Gräber 233 und 227 liegen nämlich noch immer westlich von diesem Grab 196 (siehe: Abb. 6). In einen Wasserriß hat man ein solches Grab nicht eingetieft, das nach der Schotterausbeutung noch immer 2 m tief war, wie das Grab 233.

Auch andere Behauptungen von Bóna sind verfehlt und irreführend. Er trachtete zu beweisen, daß das Grab 196 vor 568 angelegt, und die beiden großen Fibeln Anfang des 6. Jhs. verfertigt worden seien. Den Knochenkamm hat er fehlerhaft rekonstruiert (bei ihm: Abb. 13) und dabei den Vogelkopf mit spitzem Kinn und das „Bandgeflecht“ am Rücken des Kammes, diese beiden Grundelemente des Stils II des altgermanischen Tierstils, nicht dargestellt und für die Datierung nicht benützt. Auch hat er nicht in Betracht gezogen, daß der eiserne Bügel der beiden Sprossenfibeln spätere Zutat der nach langem Gebrauch erfolgten Restaurierung ist. Die beiden Rundzellen am Fuß dieser Fibeln sind so stark abgenutzt, daß der eine Stein herausgefallen ist. Übrigens sind alle Steine Granaten, bzw. Almandine (nach Bóna: Glassteine). Auf der Fibel Abb. 15, 1 sind zwei gekerbte Drähte verloren gegangen, wieder ein Zeichen des langen Gebrauches. Der Kamm (hier Abb. 16, 1, 1a) steht im ungarischen Fundbestand nicht allein da, sein Gegenstück fand ich eben in Jutas (Abb. 17, 1—1a), u. zw. gleichfalls verziert mit einem Kopf in Stil II („Augenbraue“). Dieses Stück stammt wohl aus einem anderen Langobardengrab, das durch Erdarbeiten vernichtet worden ist. Aber auch die Bronzenadel (Abb. 16, 2) steht in Jutas nicht allein, weil ein Gegenstück im Nachbargrab 165 gefunden wurde.

Das Grab 196 von Jutas gehört also organisch zum inneren Teil des awarenzeitlichen Gräberfeldes, u. zw. zu dessen älterem Teil. Die angrenzenden Gräber kreuzen es nicht. Die Gräber 233 und 167

wurden auf reservierten Stellen der Umgebung des Grabes 196 angelegt, wie auch das Grab 168 (Greifen-Ranken-Gruppe). Die Toten der übrigen armen Gräber mögen Diener der vornehmen Langobardenfrau gewesen sein (Werner: „Diener-schaft“). Die Juwelen und die anderen Begleitfunde in diesem Grab sind in verschiedenen Zeiten hergestellt. Die ältesten waren die beiden Sprossenfibeln, die kleine S-Fibel stammt aus einer späteren Zeit. Der Kamm stammt aus der Zeit um 600. Das jüngste Stück ist der Henkelkrug mit Ausgußrohr. Unter Einfluß solcher Gefäße entstand der große Henkeltopf mit Ausgußrohr aus dem Grabe Nr. 130 eines awarischen Kriegers. (Abb. 26). Das Grab wurde also in den ersten Jahrzehnten der Awarenherrschaft, wahrscheinlich um 600, oder später angelegt. Dieses Grab und die Langobardengräber von Várpalota sind keinesfalls Dokumente der langobardischen Eroberung, sondern des friedlichen Zusammenlebens und der Handelsbeziehungen der Langobarden mit den Awaren.

6. ALEMANNENGRÄBER AUS JUTAS

Neben den Gebrauchsgegenständen der Frau des Grabes 116 war ein Holzkästchen im Schoß der Verstorbenen gefunden. Der Schlüssel dazu befand sich unter dem Kinn der Frau. In diesem Kästchen befanden sich lauter veraltete, gebrochene, oder mangelhafte Gegenstände, wie zwei merowingische Schnallen (Abb. 20, 1—1a, 2—2a), der untere lange Teil einer gepidischen Riemenzunge (Abb. 20, 3—3a), eine merowingisch-fränkische Scheibenfibel mit schlechter Nadelkonstruktion (Abb. 20, 4—4a), eine mangelhafte Pferdetrense, ein halbmondförmiger Gürtelbeschlag, durchlöchert, schließlich zwei Münzen, die eine mit dem Brustbild Kaiser Maurikios Tiberios (602—610). Alle diese Gegenstände sind als Gedenkobjekte auszuwerten. Diese Verstorbene mag Frau eines vornehmen Awaren gewesen sein. Ihren Mann vermute ich im angrenzenden Grab 121 finden zu können. Am rechten Arm der Frau lag ein mit großer, durchbrochener Bronzescheibe verzierter Beutel, gefüllt mit lauter Kultgegenständen (Chalzedonscheibe, Turritella-Schnecke, Amulett in Form einer durchlöcherten Knochenplatte, und ein Bleikreuz (Abb. 11, 1). Dieses Grab stammt aus der Zeit vor dem letzten Drittel des 7. Jhs.

Das Grab 204 (Abb. 4) wurde schon im 8. Jh. angelegt. Die Körperlänge der hier bestatteten Frau (165 cm) deutet auf eine Germanin hin. Zu ihrem Beutel gehörte eine große durchbrochene Bronzescheibe und zwei andere Scheiben (Abb. 19, 4—6).

Das Grab 52 (darin die Scheibe Abb. 19, 1) lag in einer spätawarischen Umgebung. Das benachbarte Grab 51 stammt aus dem 8. Jh. (Abb. 22, 1—11). Im Doppelgrab 47 hatte die Frau eine durchbrochene Bronzescheibe (Abb. 19, 1), der Mann eine Garnitur der Greifen- und Rankengruppe. Auch das angrenzende Grab 56 stammt aus dem 8. Jh. (slawische Haarringe mit S-Endung).

Die alemännische Volksschicht lebte in engster Verbindung mit den Awaren in Jutas. Langobarden und Alemannen lebten ohne die geringste Tendenz einer militärischen Eroberung zusammen in Várpalota, bzw. in Jutas. Die bewaffneten Germanen sind keinesfalls Eroberer, sondern Inhaber und Schützer von Handelskarawanen und Handelswaren gewesen. Diese Germanengräber sind also als Dokumente der Intensität des damaligen Handelslebens auszuwerten.

7. ZUSAMMENLEBEN VERSCHIEDENER VÖLKSSCHICHTEN IN JUTAS

Es sei zuerst auf die hohe Bedeutung des Handels in dieser Zeit hingewiesen. Das Langobardenheer hatte in Jutas und in Várpalota nichts zu tun. Die Langobarden haben also den Sieg über die Gepiden dadurch ausgenützt, daß sie ihre Handelsbeziehungen auf ganz Pannonien und noch weiter ausbreiteten. Die Gepiden zerstreuten sich in dieser Zeit überall im Karpatenbecken, um ihre Frauen vor den Gewalttaten der Awaren zu schützen. So kamen sie auch nach Jutas (Gräber mit Gepidenspuren: 82, 86, 90, 97, 109, 116, 120, 128, 165, 224, 227, 252; Abb. 20, 3—3a, Abb. 8, 2 und die Drachenfigur des Grabes 90). In Várpalota sind m. E. die Frauen der Gräber 20 und 24 gepidischer Herkunft.

Auch die Spuren der Kultur der nachlebenden keltisch-römischen Bevölkerung sind in Jutas zu finden (Abb. 7, 1—1a; Abb. 16, 2). Eine Schicksalsgemeinschaft der nachlebenden keltisch-römischen, germanischen und slawischen Bevölkerung bildete sich in der Awarzeit aus. Die Bedeutung der Volkstracht als Bezeichnung der Zugehörigkeit zu einem Volk geht auch aus den geschriebenen Quellen hervor (Fredegarius, IV, 68; Agathias Migne PG LXXXVIII, I, 3; Theophanes, Migne PG CVIII, zum J. 550). Deshalb können wir uns auf die Schmucksachen, als Requisiten der Tracht stützen, wenn die Volkelemente auf einem Gräberfeld voneinander unterschieden werden sollen.

Die Bronzhaar- und ohrringe mit drei Kugeln und mit S-Endung, sowie die Schmucksachen (Kult-

gegenstände) aus Blei sind für slawische Frauen gefertigt worden. Auch die Frau des Grabes 51 mag eine Slawin gewesen sein (Abb. 22, 1—11). Die Zahl der Germanen scheint in Jutas ziemlich hoch gewesen zu sein. Außer den reichen Gräbern haben wir Stützpunkte für Germanen bei den Gräbern 204, 191, 187 und 215.

In den Grabfunden 57, 59, 60, 66, 194 vermute ich die Spuren der nachlebenden Kelten zu finden. Auch die Bronzfibel des Grabes 248 ist m. E. in dieser Richtung auszuwerten (Abb. 7, 1).

Der östliche Teil des Gräberfeldes ist der ältere. Hier ist die Bevölkerung sehr bunt. Verhältnismäßig wenig sind die awarischen Reitergräber (98, 102, 108, 122, 167, 198). Vielleicht gehören auch die armen Gräber Nr. 110 und 207 hierher.

Das Goldschmiedegrab 166 stammt aus dem 7. Jh. Der in diesem Grab bestattete Goldschmied mag die vornehme Langobardin des Grabes 196 kaum gekannt haben. Nicht dieser Meister hatte nämlich die beiden Sprossenfibeln mit Eisenblech restauriert, sondern ein Stümper. Ein Goldschmied arbeitet mit Eisenblech nicht.

Der westliche Teil des Gräberfeldes stammt aus einer späteren Zeit. Hier herrscht das Volk der Greifen und Rankengruppe vor.

8. ZUR FRAGE DER SIPPENFÜHRER

Im Jahrbuch des Museums Szeged, 1963, habe ich über die aus Blei gegossenen Gürtelgarnituren, verziert mit den Mustern der Greifen- und Rankengruppe, festgestellt, daß sie praktisch unbrauchbar, also nur Sinnbilder gewesen seien. Man habe sie als Machtzeichen für die Führer kleinerer slawischer Volksgruppen gefertigt. Dasselbe gelte auch für jene Bronzegarnituren, bei denen nur die große Riemenzunge aus Blei gegossen war. Auch die aus Blei gegossenen Amulette gehören zu diesem nichtawarischen, in erster Reihe slawischen Kreis. Bereits dort habe ich die Frage aufgeworfen, ob die vergoldeten Bronzegarnituren nicht Fortsetzungen der aus Blei gegossenen Garnituren waren. Diese Frage wird dadurch motiviert, daß die awarischen Bronzegarnituren auch durch ihre Farbe entsprechende Nachahmungen der Goldgarnituren waren.

Aus beiden Perioden der Zeit der Awarenherrschaft haben wir auffallend viele versilberte Garnituren in Jutas. In der ersten Periode mag die Versilberung kaum mehr bedeutet haben, als Nachahmung der aus Silber gefertigten vornehmeren Gegenstände. Die Versilberung mag also in dieser Zeit nur ein

akzessorisches Element gewesen sein. Ihre Bedeutung ist trotzdem in Beziehung zur zweiten Periode der Awarenzeit nicht gering. Die Versilberung der Greifen- und Rankengarnituren wuchs nämlich aus der Praxis der vorangehenden Periode hervor. Der awarische Gürtel der spätawarischen Periode ist das Sinnbild der Macht, auch der Versilberung ist jetzt eine sinnbildliche Rolle zugekommen. Sie scheint ein Sinnbild der im Auftrage der Awaren handelnden nichtawarischen, vor allem slawischen und germanischen Sippenführer zu sein.

Die versilberten Garnituren von Jutas habe ich jetzt in eine chronologische Reihenfolge gestellt. Die Garnituren Abb. 10, 3—12; Abb. 14, 1—4; Abb. 18, 1—5 gehören zur ersten Hälfte der Awarenzeit.

Auf der großen Riemenzunge des Grabes 144 ist ein lateinisches Kreuz in das Muster hinein komponiert (Abb. 30, 1), u. zw. in der Anordnung, damit der Besitzer dieses Gürtels das lateinische Kreuz in normaler Einstellung sieht. Dieser Mann von hoher Statur (170 cm) war vermutlich kein Aware, sondern wahrscheinlich ein Christ fremder Abstammung. Auch die mit Bandgeflecht verzierte Riemenzunge des benachbarten Grabes 146 war versilbert (Abb. 30, 2). Diese Riemenzunge ist technologisch um einen wesentlichen Grad entwickelter, als die mit Kreuz versehene Riemenzunge. Auch ihr Besitzer dürfte also um eine Generation jünger gewesen sein. Da bei diesen beiden Gräbern und bei deren Umgebung keine Spuren von Slawen oder von der slawischen Kultur zu finden sind, müssen wir auf ausschließendem Grund an Germanen denken. Auch die aus Stil II abgeleitete, vereinfachte Komposition: Abb. 30, 4 deutet auf die germanische Abstammung hin.

In der Greifen- und Rankengruppe wurden zwei versilberte Garnituren gefunden: Abb. 31, 1—8 und Abb. 30, 3, 3a, 3b. Bei jeder derselben deuten die

umgebenden Gräber auf die spätawarische Periode hin. Die erstgenannte Garnitur ist die frühere, die andere die spätere. Zwischen ihnen ist wenigstens ein Zeitunterschied von einer Generation vorauszusetzen.

Wichtig ist der Umstand, daß in Blei gegossene Vorgänger der versilberten, mit Bandgeflecht verzierten Riemenzungen niemals gefunden werden konnten. Demgegenüber sind die versilberten Greifen- und Rankengarnituren für Slawen in Blei gegossene Garnituren vorausgegangen. Daraus folgt, daß die versilberten, mit Bandgeflecht verzierten Garnituren und die versilberten Greifen- und Rankengarnituren nicht denselben Weg zurückgelegt hatten. Somit sind diese beiden Denkmalgruppen keinesfalls Denkmäler ein und desselben Volkes. Die slawische Umgebung der versilberten Greifen- und Rankengarnituren unterstützt diese Behauptung entschieden.

Aus all diesen Daten entfaltet sich das Bild der politischen und gesellschaftlichen Organisation des Awarenreiches in großen Zügen. Auf einer dicht bewohnten Ansiedlung mußte in jener Zeit jede Volksgruppe und innerhalb dieser jede kleinere Gruppe gleichzeitig ihren Führer haben. Diese kleineren Gruppen entsprachen im weitesten Sinn den Sippen. Zu jeder solchen Sippe gehörte eine Menge Diener und niederer Leute. Eine jede solche „Sippe“ hatte ihren, durch die Awaren beauftragten Führer.

Die Gräber 29, 39, 58, 63, 180, 181, 223—225, 229, 239 und 241 müssen — trotz ihrer keltischen, römischen und bronzezeitlichen Fibeln, Tonscherben und metallenen Beigaben für slawische Brandgräber betrachtet werden. Sie kommen in dem Teil des Gräberfeldes vor, der aus dem 8. Jh. stammt, und werden niemals von awarenzeitlichen Skelettengräbern gekreuzt.

Nándor Fettich

La révision du cimetière avar de Jutas

Il y a plus de trente ans que parut l'étude de Gy. Rhé et de N. Fettich, intitulée: Die Gräberfelder von Jutas und Öskü. Prague, 1931. Depuis, Gy. Rhé a exploré 37 nouvelles tombes, aussi d'importantes trouvailles isolées sont-elles entrées au Musée de Veszprém. Pendant les trois dizaines d'années écoulées la recherche de la migration des peuples a fait un progrès considérable. Cette révision est donc de toute façon motivée.

L'habitat du peuple de Jutas était situé, comme on le présume, dans les environs des deux sources voisines et de la colonie romaine.

Recherchant l'origine de ce peuple nous avons en son temps distingué à Jutas trois groupes archéologiques.

1re couche: fontes de bronze massives à griffons et rinceaux, que nous avons considérées comme provenant de l'Orient, du début de l'époque avar. Cette opinion s'est depuis avérée erronée. Ce n'est que le riche trésor de motifs qui provient de l'Orient, et pas de plus loin que la région du Dnieper. Selon nos nouveaux résultats que nous avons obtenus ces bronzes furent confectionnés au même endroit, au siège du khagan, et non partout dans l'empire avar. Les types une fois créés furent répétés jusqu'à la fin de son existence.

2e couche: monuments des groupes germaniques occidentaux.

3e couche: dessins d'origine germanique sur des garnitures de ceinturons de type avar.

Le texte intégral de l'exposé des nouvelles trouvailles funéraires de Jutas est publié parallèlement au texte hongrois.

La sép. de femme lombarde n° 196 a occupé récemment le centre de l'attention des chercheurs des Lombards. I. Bóna a daté la tombe du début du VIe siècle, ce qui est incorrect. Les grandes fibules sont des pièces détériorées et restaurées (avec étrier de fer), le peigne en os présentant la tête d'animal et le ruban tressé du IIe style germanique n'est pas une pièce unique à Jutas pas non plus. Cette tombe n'était pas située en bordure du cimetière, comme le prétend I. Bóna, mais au centre

de la partie antérieure du cimetière. Ni celle-ci, ni les tombes lombardes de Várpalota ne constituent une preuve de la conquête lombarde, mais témoignent d'une vie commerciale intense. Les hommes lombards armés étaient les gardes armés des caravans et des magazines, et en même temps leurs propriétaires.

Les tombes alamannes témoignent elles aussi d'un commerce intense avec l'Occident. Les disques de bronze ajourés, d'origine alamanne subsistent à Jutas jusqu'à la seconde moitié de l'époque avar, et se rencontrent dans la même tombe que les bronzes à griffons et rinceaux, où près de celles-ci. Il ne peut être question pas non plus d'une visée territoriale de ces Germanis occidentaux.

A Jutas on voit apparaître dans le groupe de griffons et rinceaux aussi des Slaves. L'auteur s'efforce de séparer les différents éléments ethniques par une méthode archéologique, et en ce faisant il vient d'élargir avec l'aide des résultats de ses recherches récentes la séparation des éléments ethniques, commencée dans son ouvrage paru à Prague.

La partie est du cimetière est antérieure et abrite des éléments ethniques fort mêlés. Les tombes de cavaliers sont relativement peu nombreuses. On y a trouvé une tombe d'orfèvre, renfermant une balance et des outils, un poids byzantin qui date du VIIe siècle.

Dans l'étude citée parue dans l'Annuaire de 1963 du Musée de Szeged, nous avons constaté que les garnitures de ceinturons en plomb furent exécutées pour les chefs de groupes ethniques étrangers mineurs, en premier lieu de groupes slaves, et non pour être portées (pour cela elles n'étaient pas appropriées), mais comme enseigne du pouvoir. Chargés par les Avars, ces hommes de confiance étrangers dirigèrent les peuples soumis. Déjà dans ladite étude nous avons conjecturé que les garnitures de ceinturons argentées aient, quant à leur destination, fait suite à celles exécutées en plomb.

Examinant sous ce rapport le matériel de Jutas, nous étions en mesure d'établir la chronologie

РЕВИЗИЯ ЮТАШСКОГО КЛАДБИЩА ПЕРИОДА ВЕЛИКОГО ПЕРЕСЕЛЕНИЯ НАРОДОВ

нахне похоронен. Погребен в одной из них была иголка. И в этот период жилища аvarов обогатились значительными находками. Это были бронзовые украшения, железные предметы, а также предметы из керамики. В Юташе найдены также и предметы из кости. Это были иглы, шпатель, нож, а также и другие предметы. В Юташе найдены также и предметы из металла. Это были мечи, сабли, копья, а также и другие предметы.

Свыше 30 лет тому назад была издана книга: Gy. Rhé und N. Fettich, Die Gräberfelder von Jutas und Öskü, Prag, 1931. С тех пор Д. Ре открыто 37 новых могил, и сверх того значительные новые рассеянные находки поступили в веспремский музей. В течение прошедших с тех пор десятилетий исследование периода великого переселения народов сделало значительный прогресс, следовательно, данная ревизия является вполне обоснованной.

Жилой поселок юташского населения находился предположительно в окрестности близлежащих двух источников и римского поселка (Рис. 1, А).

В процессе изыскания происхождения кладбища Юташа в то время автором различено трое археологических групп:

1-ый слой: плотные литые бронзовые предметы с грифтами и плетями. Эти предметы автором объяснены прежде происходящими с востока, а именно с начала аварского периода. С течением времени это оказалось неправильным. Только богатый комплект узоров происходит с востока, но не далее окрестности Днeпра. На основе новейших исследований автора установлено, что они не изготовлялись повсеместно в аварской империи, но в одном месте, в столице кагана. Когда-то созданные типы беспеременно повторялись.

2-ой слой: материалы памятников западных германских народных групп.

3-ий слой: узоры германского происхождения на гарнитурах поясов для оружия аварского типа.

Полный текст описания новейших могильных находок из Юташа является здесь в немецком языке (л. 4).

Лангобардская женская могила № 196 в новейшее время стала центром исследования лангобардов. Однако более новая датировка И. Боной с начала 6-го века является неправильной. Большие фибулы представляют собой изношенные и исправленные предметы (с железной скобой), костяной гребень показывает голову животного и „лентообразную оплетку” германского второго стиля, а он не является единственным примером ни в Юташе. Данная

могила не находится в краевом участке кладбища, как это подтверждается Боной, но во внутренней части более раннего кладбища. Ни эта, ни лангобардские могилы в г. Варпалота не представляют собой доказательство лангобардского захвата, но они свидетельствуют об оживленной торговле. Вооруженные лангобарды были вооруженными сторожами и вместе с тем владельцами караванов и складов. И алеманские могилы свидетельствуют об интенсивной торговле с Западом. Ажурные бронзовые диски алеманского происхождения в Юташе доживают до второй половины аварской эпохи, и встречаются в одной могиле с бронзовыми предметами с грифтами и плетями, или же рядом с такими могилами. Ни в связи с этими западными германцами не может идти речь о захвате.

Восточная часть кладбища является более ранней, со смешанными элементами населения. Здесь сравнительно мало могил всадников. Здесь же найдена и могила ювелира, с весами, инструментами, византийскими гириями. Она происходит из 7-го века.

В ежегоднике 1963. года сегодского музея автором установлено, что свинцовые поясные гарнитуры изготовлены для начальников более мелких инородных групп населения, в первую очередь славян, а именно не в целях ношения, так как они не годятся для этого, но в качестве знака власти. По поручению аваров эти инородные уполномоченные управляли покоренными народами. Автором уже в упомянутом очерке поставлено представление о том, что посеребренные поясные гарнитуры с точки зрения их функции могут быть продолжением свинцовых поясов.

Рассматривая материалы юташских находок с этой точки зрения, можно было установить приблизительный хронологический порядок посеребренных поясов, и в течение нескольких поколений найти такого рода „руководителей”. Не только у славян, но и у германцев были такие руководители. Отдельные узоры поясных гарнитур с лентообразной оплеткой третьей группы свидетельствуют о том, что их носители не были ни авары, ни славяне, но вероятно

германцы. На одном из больших наконечников ремней появляется и латинский крест. Один из предметов той же гарнитуры украшен узором, происходящим из круга композиций второго германского стиля. Таким образом, на основе материалов археологических памятников постепенно вырисуются контуры администрации аварской империи. В случае населенного пункта с несколькими тысячами жителей, где люди самого различного происхождения, с различными языками жили совместно, такое положение является естественным. Более того, признаки указывают на то, что в пределах отдельных групп населения имелись и более мелкие подгруппы, у которых были одновременно свои собственные руководители. Более мелкие группы народов отвечали в более широ-

ком смысле слова родам. Каждой из этих групп принадлежала более или менее значительная масса слуг и мелких экзистенций.

В части кладбища более поздней аварской эпохи находится большее число кремационных могил, которые автор считает, не смотря на их приложения, фрагменты гончарных изделий кельтской, римской и бронзовой эпох, фибулы, прочие металлические фрагменты и т. п., на основе своих новейших раскопок славянскими кремационными могилами. На их одновременность с могилами с костяками указывает и то обстоятельство, что эти кремационные могилы никогда не перекрещены могилами с костяками.

НАНДОР ФЕТТИХ

A zirci apátsági templom ásatása (1912–13)

1908 óta foglalkozom különös szeretettel rendünk történetével, főleg művészettörténeti szempontból. Zirc középkori építészetének története innen kezdve érdekelt. Biztos adat sajnos nem állt rendelkezésemre, de ösztönzőleg élt bennem a sejtés, hogy a zirci Szt. Imre szobor talapzata — nyilvánvalóan a régi apátsági templomnak egyik pillérlékötege — eredeti helyén áll s így ásatással könnyen megállapítható a régi Zirc alaprajza, esetleg az előkerülő töredékekből rekonstruálni lehet majd az egész apátságot.¹ Az apátságot Clairveaux filiájaként III. Béla 1182-ben alapította. A szerzetesek eleinte valószínűleg faépületekben laktak.

A XII. s a XIII. század fordulóján emelhetők a főnséges korai-gót templomot s az ugyanabban a stílusban épült kolostort. Több évtizeden át dolgoztak szakadatlanul Szt. Bernát fiai; fáradtságot nem kímélve messze vidékről (Sóskút, Fejér vm.) szállították a rengeteg kőanyagot, amely szebb is, mint a helyszínen található s a kőfaragó testvérek vésőjének is könnyebben engedelmeskedik. Ízléses egyszerűséggel, óriási arányaikkal három századon át bámulatba ejtettek ezek a beszédes kövek mindenkit, aki csak eltévedt a Bakony szívébe.

Az apátságnak ezen virágzó koráról kevés történelmi adatunk van. A mohácsi vész után elpusztult minden. A szerzeteseknek menekülniök kellett. Gyujtogató rabló csapatok földúlták, mit annyi kéz oly műértő gonddal és szorgalommal fölépített. A legszomorúbb ezen pusztulásnál, hogy nem is a pogány török emelte föl kezét az apátság ellen, hanem saját vérünk. Egykorú források jelentik, hogy 1540-ben Zirc már néhány év óta romokban hever. A Bakonybél melletti Ördögvár urai, a Podmaniczkyak, rombolták szét. Szomorú állapotok következtek; innen kezdve egészen a XVIII. század elejéig romhalmaz volt csak a hajdan oly virágzó apátság. Még 1730-ban is csodálni lehetett őseinknek romjaiban is főnséges alkotását.

1732-ben a heinrichauai ciszterciák letették alapját a mai apátsági templomnak s ettől kezdve gyors egymásutánban tűnik el a nagyszerű középkori

templom és kolostor, hogy anyagot szolgáltatson az új épülethez. Emléklül csak a templom egyik pillérlé, a mai Szt. Imre szobor talapzatát, hagyták meg eredeti helyén. A konventkert helyén s részben az angolkerthben s az országúton terült tehát el az Árpád-kori zirci apátsági templom és kolostor. Ezeknek alapfalai most is ott rejtőznek a virágos ágyak alatt s sajnos egyik részüket a mindenkitől taposott országút takarja. 1909 őszén a szükségessé vált csatorna-ásás az angolkerthben s az ugyanakkor a konventkerthben tett próbaásások fényesen igazolták ezt a feltevést. (1—2. kép.)

1911-ben Dr. Békefi Remig, a rend nagy történetírója vette át a zirci apátság kormányzását. Az ő engedelmével 1912 tavaszán 6 munkással hozzáfogtunk az alapfalak föltárásához. Teljes biztonsággal dolgoztunk; megkerestem a templom déli jobb mellékhajójának falát s ennek a mentén eljutottunk néhány nap alatt a kereszthajóhoz. A kereszthajó falának folytatása elvezetett a káptalanterembe. Már febr. 24-ikén a káptalanterem boltozatát tartó oszlop talapzatára bukkantunk. Most már teljesen igazolva volt minden föltevés. A Szt. Imre szobor talapzata tényleg eredeti helyén áll. (3—6. kép.) Azok is, akik nem nagy reményeket fűztek az ásatásokhoz, csodájára jártak a szép faragott oszloptalapzatoknak (7. és 40—41. kép.) s kegyelettel nézték a lekoptatott lépcsőt, amelyen a szerzetesek annyi ideig jártak a capitulumba.

Lázasan folyt a munka. Mindenki örült és reménykedett. Maga az apát s a konventtagok sűrűn megjelentek s érdeklődéssel kísérték a munkálatoikat. A káptalanterem bejárója előtt külön figyelmeztettem a munkásokat, vigyázva dolgozzanak a csákánnyal, hogy az esetleg ottlevő sírkövet meg ne rongálják. Alig fél méter mélységben tényleg kopog a szerszám, gondosan vigyázva takarítjuk el a földet egy igen finom faragású gótikus rajzú sírfedő lapról. (34. kép.) 1912. márc. 30.) Nem messze ettől a sekrestye bejárata előtt feküdt egy másik sírkő, amely kétségkívül Zirc első éveiből való. (32—33. kép.) Napról-napra kerültek elő kisebb-

nagyobb jellegzetes töredékek. Az alapfalakat mindenütt feltártuk; ápr. 11-ikén a domus conversorum pilléreire akadunk. (37—42. kép.) Az eddigi munkálatok a konventkertben s az angolkerben folytak. Máj. 16-ikán kimentünk az országuóra, ahol a Szt. Imre szobortól kelet felé szép sorban megtaláltuk a templom főhajójának északi pilléreit. Nyáron a nagy munkaidőben szünetelt az ásítás s csak 1913. tavaszán folytattuk s az összes alapfalakat annyira föltártuk, hogy Dr. Fritz Oszkár műegyetemi magántanár az apát megbízásából az egész telepről elkészíthette a műszaki felvételt. Saját tapasztalataim alapján, a műszaki felvételek fölhasználásával megkísérlem az apátság Árpád-kori épületeinek leírását.

Mint a középkori szerzetesek általában, úgy a ciszterciak is a művészetek gondos ápolói voltak. Fontos szerep jutott nekik különösen az építő művészet kifejllesztése és terjesztése terén. A XII. században a román stílus mellett a gót stílus kezd kifejlődni. Első templomaink: a citeauxi, a clairvauxi, a fontenayi, stb. ebben az átmeneti stílusban épültek. Burgundiából és általában Franciaországból azután a ciszterciak a gótikát előkészítették Európa minden országában, így Spanyolország- és Portugáliában, Németország- és Ausztriában, Itáliában és Angliában, Svéd- és Lengyelországban. Mindenütt, ahol ciszterci műemlékek fönmaradtak, meglátszik ezeken az építményeken a francia befolyás.

A legtávolabbi országokban is mindenütt egy és ugyanazon mintára, Cistercium mintájára építették rendi apátságainkat. A Charta Charitatisban s a Liber Usumban előírt egyöntetű életmódnak is természetes következménye volt ez. A kelet felé néző templom rendszeren három hajós, azonfelül kereszt-hajóval bír, amelynek keleti oldalához kis kápolnákat építettek. A szentély igen sok templomnál Cistercium mintájára egyenes záródású. Clairvauxban és Pontignyban azonban a megnagyobbított és kibővített egyház félkörben záródik és sugárkápolnák veszik körül; a rendi templomnak nagy része erre a mintára épült, sőt később a sokszögben záródó szentély is elég gyakran előfordul. A templomnak az eredeti előírások szerint tornya nincsen, csak a négyzet fölött szokott lenni egyszerűbb huszártorony. Általában az egyszerűség jellemzi középkori templomainkat; nem a díszítések gazdagságával, hanem arányos szerkezetükkel hatnak a szemlélőre.

A templom kizárólag a szerzetesek használatára épült, akik a főhajó első részében elhelyezett stalumokban végezték officiumukat (zsoltosmájukat); ez volt a chorus monachorum, amely el volt zárva a főhajó hátulsó részében elhelyezett chorus conversumtól.

A többi reguláris épületek négyszöget alkotva leg-

többnyire a templom déli oldalához csatlakoztak és pedig kelet felé nézett a kereszthajó meghosszabbításaképpen a földszinten a sekrestye, a káptalanterem s még egy nagyobb terem, amelyben a szerzetesek napközben, ha nem voltak külső munkával elfoglalva, dolgoztak vagy tanultak. E helyiségek fölött volt a monachusok közös hálóterme (dormitorium), amelyből lépcső vezetett le a templomba. A négyszög déli oldalán volt rendszeren a melegedő helyiség (calefactorium) az étkezőterem (refectorium) és a konyha, nyugati oldalán pedig a munkás testvérek háza (domus conversorum) a raktár- illetve pincehelyiségekkel. Az összes reguláris helyiségeket (loca regularia) a négyszögben körülfutó kerengő (claustrum, Kreuzgang) kapcsolta egybe; a refectorium bejáratával szemben rendszeren kis kápolnaszerű kútházat építettek a kerengőhöz.

A nagyobb apátságokban e helyiségeken kívül még volt külön könyvtáráépület (bibliotheca), betegház (infirmarium) és noviciátus. A vendégek lakása (cella vagy domus hospitum) szintén külön volt a clausurán kívül, e mellett rendszeren volt kis kápolna is, különösen a növendégek számára. Külön apáti lakosztály építése (praelatura) csak a XV. században kezdődik. Ezt a képet a malom, a különböző műhelyek és gazdasági épületek egészítik ki.

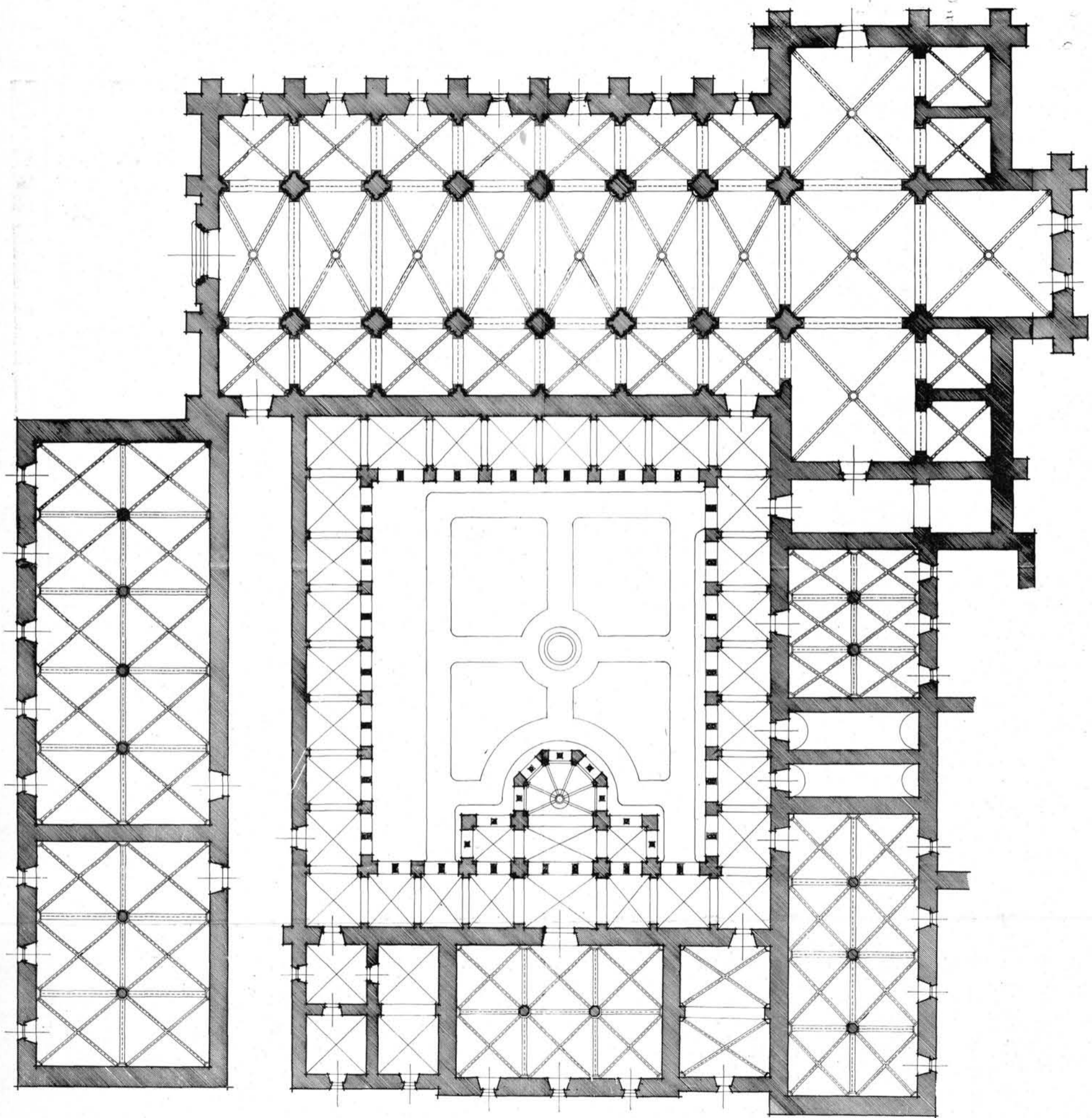
A temető a templomon kívül, a szentély körül szokott lenni. A templomba csak ritkán temetkeztek, a díszsírhelyek a káptalanteremben és a kerengő keleti és a templom melletti szárnyában voltak.

A templomon kívül művészi szempontból különösen a káptalanterem, a kerengő és a refectorium jelentős.

A ciszterciák középkori templomai és monostorai nagy részben eltűntek ugyan, de azért minden országban több-kevesebb megmenekült az emberek és az idő pusztításaitól s ezek a megmaradt építmények mindenütt a művészettörténet élénk érdeklődésének tárgyai és ma is a rend egykori nagyságának, de főleg egységének és szigorú szerzetes szellemének beszédes tanúi.

A középkori Magyarországon említésre méltók: az apátfalvi templom, a kerci templom és monostor romjai, a topuszkói templomrom, a pilisi apátság maradványai s a zirci apátság kiásott töredékei, amelyeket itt kívánok részletesen ismertetni.

A Győr—Veszprém-i vasútvonalon haladva Bakonyzentlászló után hamarosan bejutunk a vadregényes Cuha völgyébe. Kardosréthez érve pillantjuk meg először a zirci apátság nagy épülettömbjét. A vasúti állomástól az országúton haladva néhány perc alatt az apátság elé érünk. Az ősi apátság első alkalommal mindenkit meglep. Hiába álmodoztunk a középkorról, itt minden barokk. A templom 1732-

1. A templom és kolostor alaprajzi rekonstrukciója.
 1. Grundriss-Rekonstruktion der Kirche und des Klosters.

1. Reconstruction du plan de l'église et du cloître.
 1. Реконструкция плана церкви и монастыря.

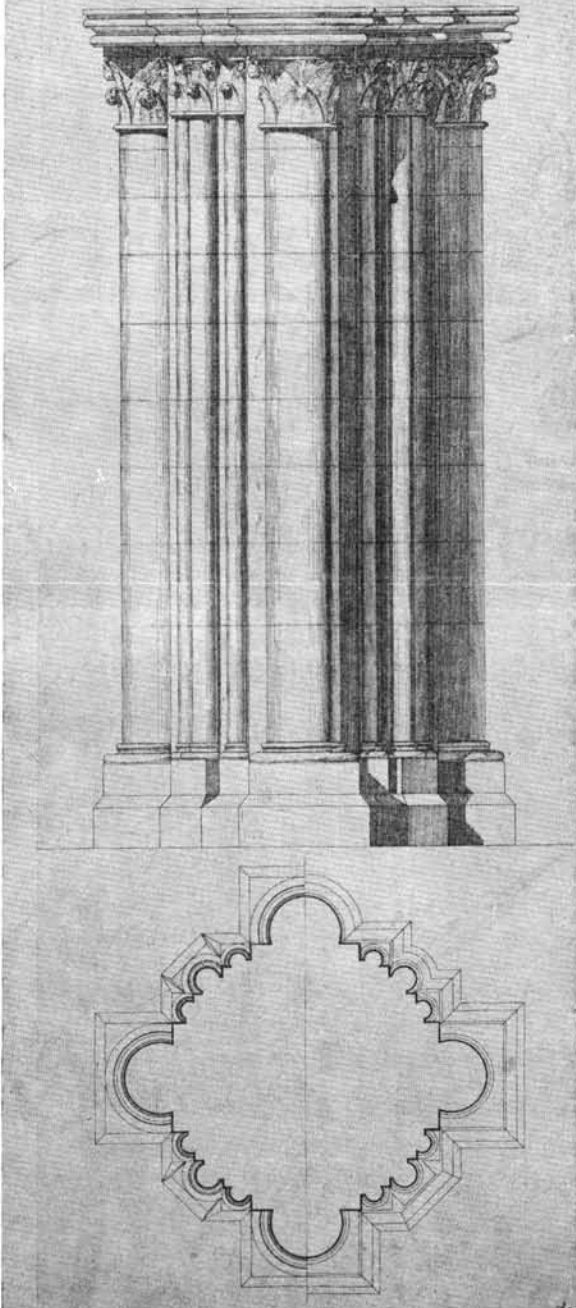
ben épült, a hatalmas front 1867-ben készült el s Békefi Remig renováltatta 1923-ban. A monostor keleti oldalán van az úgynevezett konventkert, amelyet nyugatról keleti irányban haladó egyenes fal választ el az országúttól s északról dél felé húzódik a fal, amely az angolparkot határolja. Ez a konventkert takarja majdnem 200 éven át az ősi Zircet, amelynek épületei kinyúltak a mai országút és az angolkert területére is.

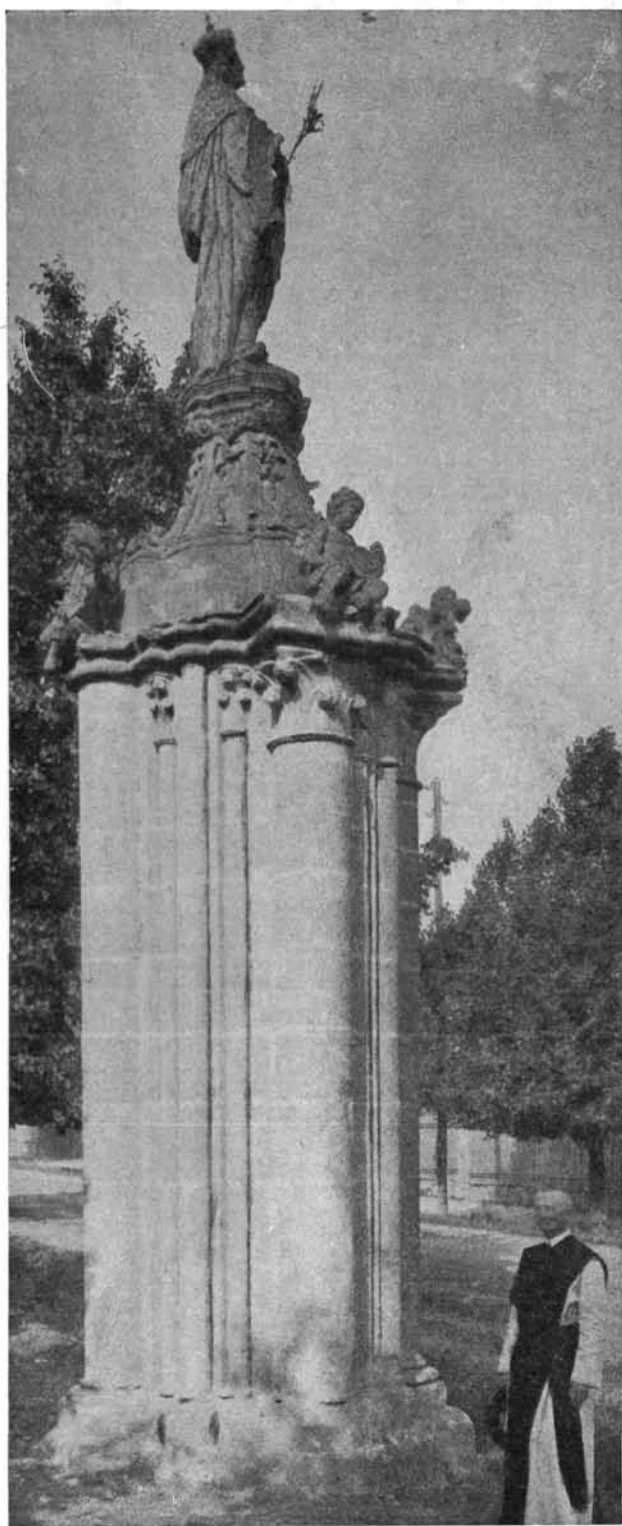
A régi templomot nézzük meg először. Sajnos, az ásatások éppen itt nem hoztak fölszínre annyit, amennyi kívánatos lett volna. A templom építésének idejére vonatkozólag pontos adataink nincsenek. Az épületeknek jó része már Imre királyunk (1196—1204) idejében készen állott. A romokban talált és az új templom falába illesztett föliratos kő tanúsága szerint Imre király oltárt alapított a zirci templomban: „In nomine patris et filli et spiritus sancti hoc altare fundatum est Aimerico rege ungarino”. Következésképpen a XIII. század elején már erősen dolgoztak a francia ciszterciék a Bakony szívében s bizonyára az egész században folytatták munkájukat. A templom szabályosan keletelt háromhajós latin kereszt alakú, hossza kb. 60 m., a főhajó szélessége 9 m., a mellékhajók szélessége 4,5 m., a kereszthajó hossza 27 m., szélessége 9 m.; a főhajót a mellékhajóktól valószínűleg 7—7 pillérköteg választotta el. Ezek közül az egyik ma is áll eredeti helyén, pontos rajzát s méreteit Dr. Fritz Oszkár fölvétele szerint itt közlöm. (3—6. kép.)

Ez a pillérköteg teljesen olyan, mint az orvái (Aurea Vallis-Belgium) ciszterci apátsági templom pillérkötegei. Igen valószínűnek tartom, hogy ugyanaz a szerzetes-architectus építette a zirci templomot, aki közvetlenül előtte építette Orvált. Az első zirci szerzetesek Clairvauxból jöttek 1182-ben. Clairvauxban 1178-ban szentelték fel a legnagyobbított hatalmas apátsági templomot. Gyakorlott építőmester, képzett kőfaragó testvér bizonyára volt akkoriban elég Clairvauxban, akiket a clairvauxi apát elküldött az újonnan alapított apátságokba, hogy ott is monumentális templomot építsenek; a XII. század végén épült így Clairvaux egyik filiájának, Orvalnak temploma, amelynek tekintélyes romjai ma is bámulatba ejtik a középkori műépítészet kutatóit.

3. A főhajó árkádok egyetlen fennmaradt tartópillérének felmérési rajza.
3. Vermessungsskizze des einzigen erhalten gebliebenen Pfeilers des Hauptschiffes.
3. Relevé de plan du seul pilier subsistant des arcades de la nef centrale.
3. Съёмочный чертеж единственной сохранившейся поддерживающей пилястры аркад главного нефа.

A RÉGI ZIRCI
APÁTSÁGI TEMPLOM EGY PILLÉRJE.
LÉFGÉR 420.

4. A főhajó fennmaradt pillérének fényképe DK-ről.
 4. Aufnahme des gebliebenen Pfeilers des Hauptschiffes.
 4. Photographie du pilier subsistant de la nef centrale.
 4. Фотоснимок сохранившейся пилястри главного нефа с юго-восточной стороны.

Könnyen elképzelhető, hogy az első zirci apát, aki a generalis capitulumra gyakran visszautazott Franciaországba, Clairvauxban kért építőmestert építendő temploma számára. Orvalban az építkezések pénzühiány miatt szüneteltek s így az orvali mesterek vonulhattak a zirci apáttal a messze keletre. Zirc alapítója, III. Béla bizonyára királyi bőkezűséggel gondoskodott róla, hogy minden rendelkezésre álljon az új apátsági egyház gyors fölépítéséhez.

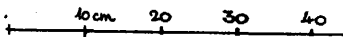
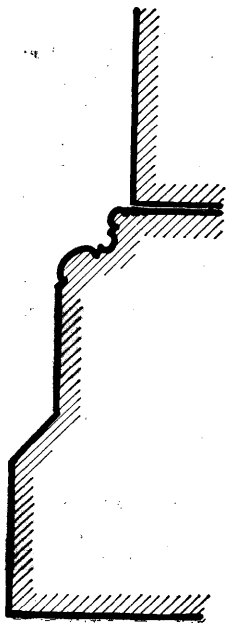
A zirci templomnak főhajója valószínűleg 7 boltozat-szakaszból állott. Egészen pontosan az ásatásoknál ezt nem lehetett megállapítani, mert a templom nyugati homlokzatának alapfalát nem találtuk meg. A fennmaradt pillérek tagozásából teljes biztonsággal megállapítható, hogy az egyes szakaszokat bordás keresztboltozatok fedték úgy a főhajóban, mint a két mellékhajóban. Az egész templom külső és belső tagozása jól párhuzamba állítható a már említett orvali templommal.² Semmi kétség sem fér hozzá, hogy körülbelül ilyen volt a zirci templom is. Még méreteiben is egyezik a két épület.

Ugyancsak egyidőben a zirci templommal, épült Rómától délre mintegy 100 km-nyire a fossanovai apátsági templom (1187—1208), amely ma is teljes épségben megvan. Nem igen tévedünk, ha a zirci régi templomot ilyennek képzeljük, legfeljebb egyik részletében kissé egyszerűbb volt s a fossanovai templom méretei valamivel nagyobbak a zircinél (hossza 70 m.).

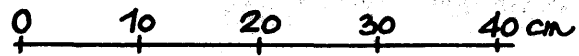
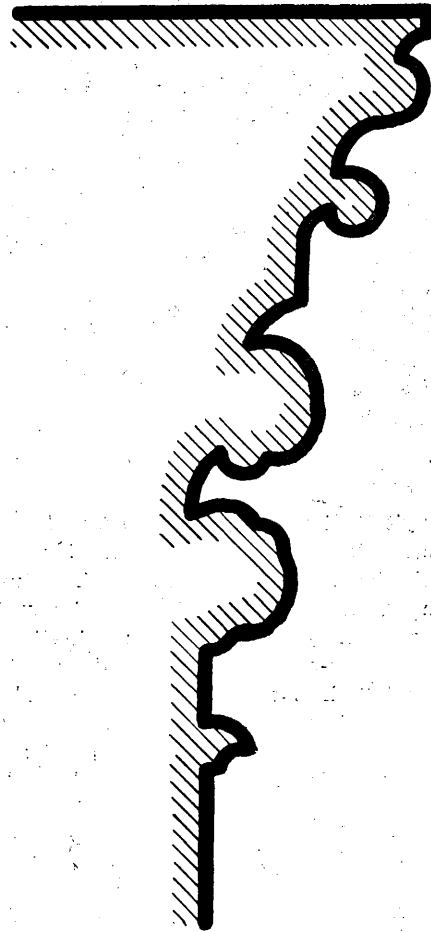
A még fennálló rendi templomokat és monostorokat szem előtt tartva megkísérlem zirci templomunkat és monostorunkat részletesebben leírni, illetve képzeletben rekonstruálni mindenütt támaszkodva az ásatásnál talált alapfalakra és faragott kövekre.

A templom nyugati homlokzatát, ha ugyan ki volt építve, olyannak kell képzelnünk, mint amilyen a bélépátfalvai vagy a fossanovai. A főhajóba bizonyára díszesebb kapun át jutottak az idegenek, fölötte rózsablakon át bőséges világosság árasztotta el az egész bensőt. Igen sok rendi templomnál a főhomlokzat előtt előcsarnokot látunk; így Cîteauxban, Clairvauxban, Casamariban, Maulbronnban, stb.; ez az előcsarnok legtöbbször a templom 3 hajójának megfelelően hármasszoros három íves bejárattal vagy csak a közepén bejárattal, jobbra és balra

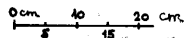
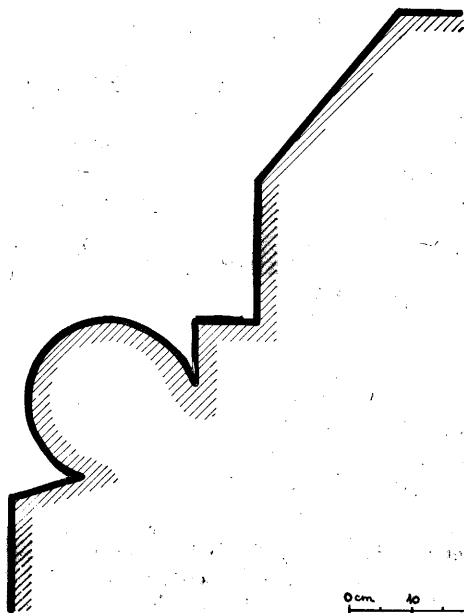

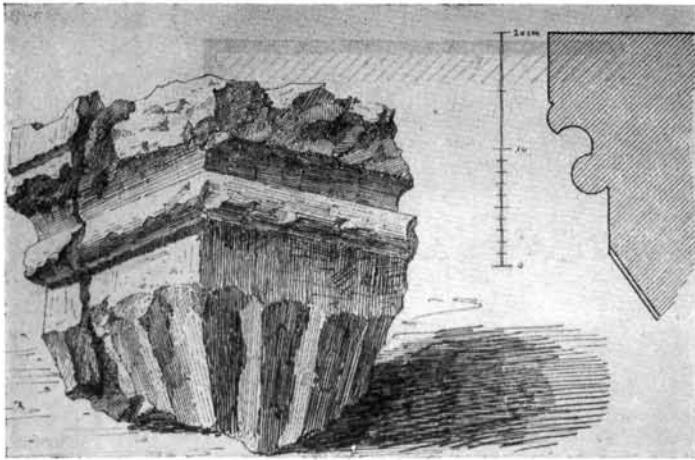
- 5. A pillérköteg lábazati profilja a félszlopoknál.
- 5. Sockelprofil des Pfeilerbundes bei den Halbsäulen.
- 5. Profil de base du faisceau de piliers.
- 5. Цокольный профиль связи пилястры с полуколоннами.

- 7. A káptalanterem pillérlábazatának profilja.
- 7. Profil des Pfeilersockels vom Saal des Domkapitels.
- 7. Profil du socle du pilier de la salle capitulaire.
- 7. Профиль цоколя пилястры зала капитула.

- 6. A pillérfejezet profilja a félszlopoknál.
- 6. Profil der Kapitell.
- 6. Profil du chapiteau de pilier.
- 6. Профиль капители пилястры у полуколонночных кпитеалей.

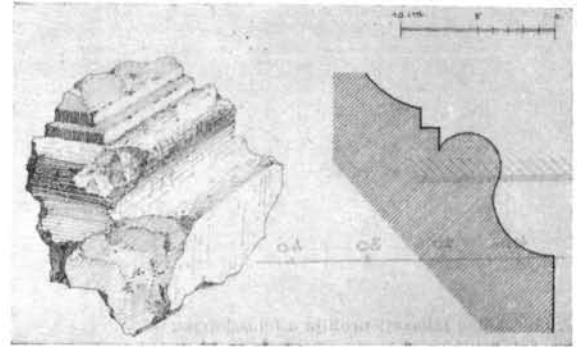
8. Nyolcszögű pillérfő töredéke.
 8. Bruchstück eines achteckigen Pfeilerkapitels.
 8. Fragment d'un chapiteau de pilier octogonal.
 8. Фрагмент капители восьмиугольной пилястры (№ 3.) из 13. в.

híveknek ritkán engedték meg, hogy a templomba jöjjenek.

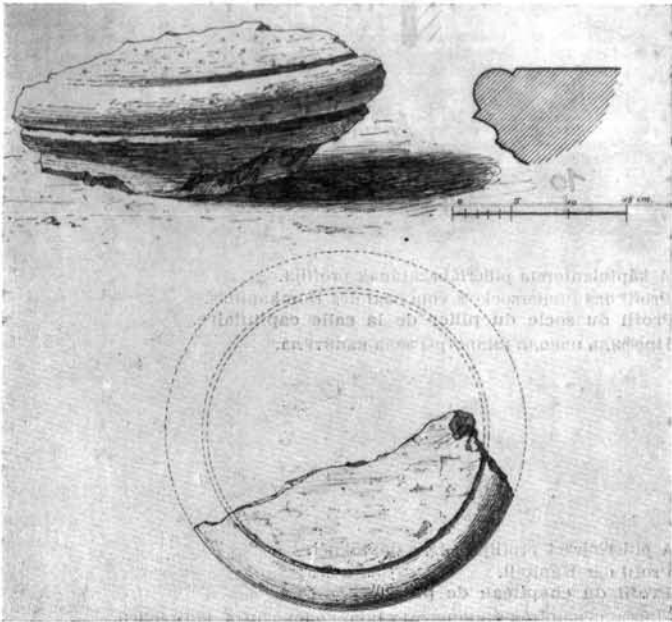
A főkapun belépve menjünk előre a szentélyig. Alapfalait nem találtuk meg az ásatásnál, mert itt az altalaj sziklás. Gondos vizsgálódással a sziklán több helyütt látni a habarcs nyomait. A főhajót s

pedig nyitott áttöréssel. A kisebb templomoknál ez az előcsarnok gyakran elmarad s azt hiszem Zircen sem volt ilyen. Jellegzetes előcsarnok nélküli homlokzata van a heiligenkreuzi apátsági templomnak, a rózsablak helyett 3 félköríves ablak világítja meg a főhajót s egy-egy szintén félköríves ablak a mellékhajókat. A hármás ablak különben gyakran előfordul a főhajó nyugati záródásán.

Mellékkapu nem mindig van a templom főhomlokzatán; nem is volt rá nagyon szükség, hiszen a

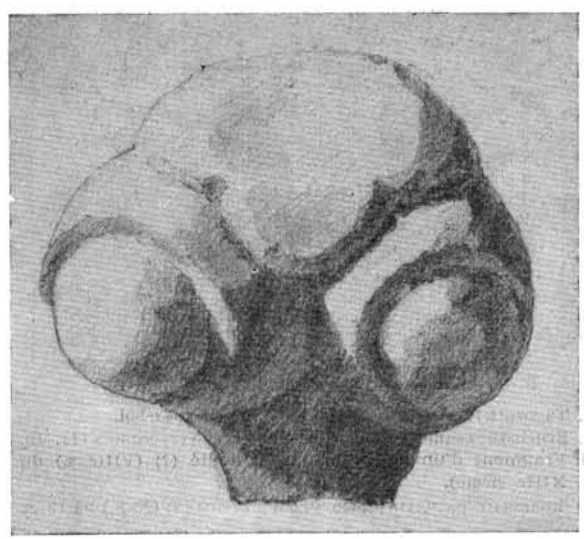
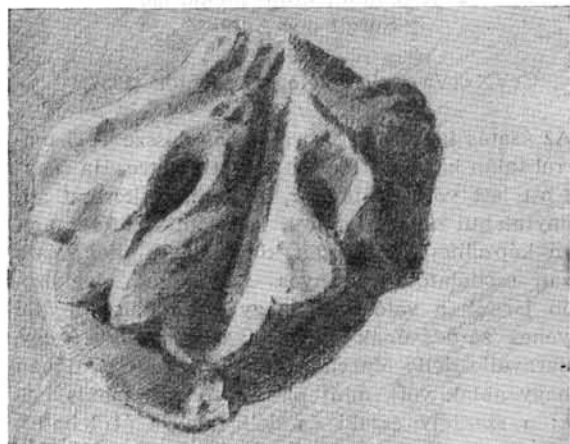

10. Oszloplábazat töredéke a 13. sz-ból.
 10. Bruchstück eines Säulensockels von XIII. Jh.
 10. Fragment d'une base de colonne du XIIIe siècle.
 10. Фрагмент цоколя колонны из 13. в.

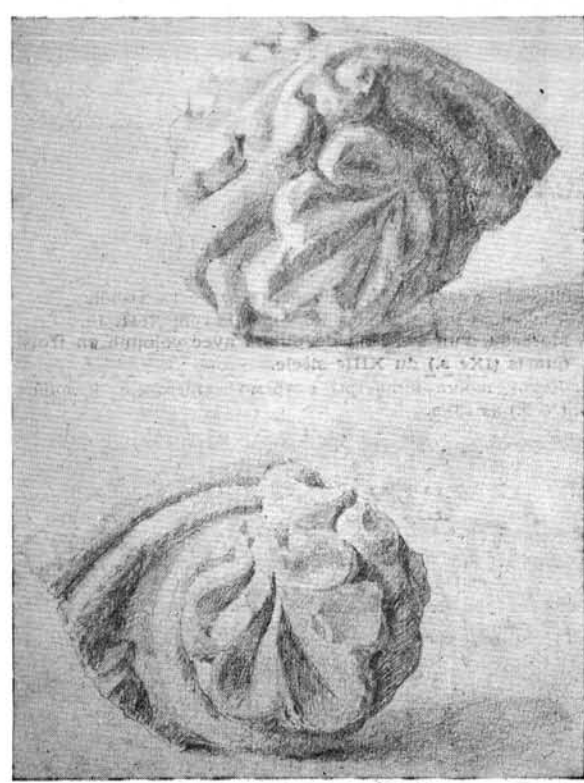

9. Nyolcszögű pillérlábazat töredéke (5. sz.) a 13. sz-ból.
 9. Bruchstück eines achteckigen Pfeilersockels.
 9. Fragment de la base d'un pilier octogonal.
 9. Фрагмент цоколя восьмиугольной пилястры (№ 5.) из 13. в.

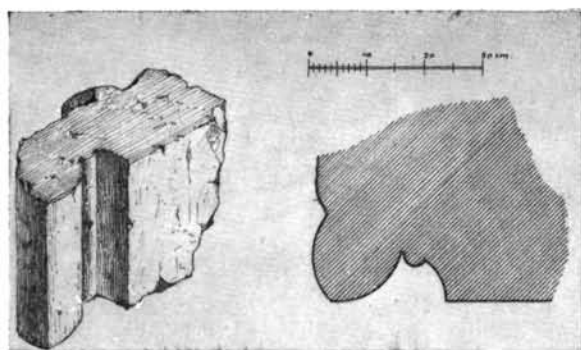
11. Oszlopfő letörött bimbója a 13. sz-ból.
 11. Abgebrochene Knospe eines Säulenkapitels vom XIII. Jh.
 11. Crochet cassé d'un chapiteau du XIIIe siècle.
 11. Ломаная почка капители из 13. в.

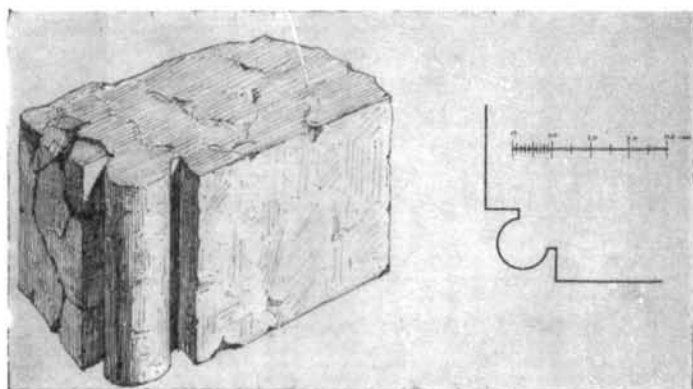
13. Oszlopfő letörött bimbója a 13. sz-ból.
 13. Abgebrochene Knospe eines Säulenkapitels vom XIII. Jh.
 13. Crochet cassé d'un chapiteau du XIIIe siècle.
 13. Ломаная почка капители из 13. в.

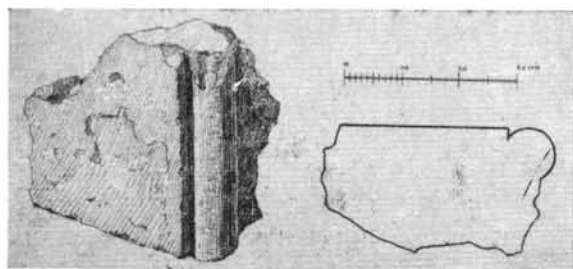
12. Oszlopfő letörött bimbója a 13. sz-ból.
 12. Abgebrochene Knospe eines Säulenkapitels vom XIII. Jh.
 12. Crochet cassé d'un chapiteau du XIIIe siècle.
 12. Ломаная почка капители из 13. в.

14. Tagozott falsarok (?) töredéke (8. sz.) a 13. sz-ból.
 14. Bruchstück einer gegliederten Mauerecke (?) vom XIII. Jh.
 14. Fragment d'un angle de mur articulé (?) (VIIIe s.) du XIIIe siècle.
 14. Фрагмент расчлененного угла стены (?) (№ 8.) из 13. в.

15. Pillérköteg darabja $\frac{3}{4}$ oszloppal (9. sz.) a 13. sz-ból.
 15. Stück eines Pfeilerbundes mit $\frac{3}{4}$ Säule vom XIII. Jh.
 15. Morceau d'un faisceau de piliers avec colonne en trois quarts (IXe s.) du XIIIe siècle.
 15. Кусок пучка пилястры с тремя четвертями колонны (№ 9.) из 13. в.

így a szentélyt is ma éppen középen kettévágja az angolkert illetve a konventkert fala s a fal vonalában áll egy kőkereszt a következő felírással:

Hic Ubi Quondam
 In Sancto Sanctorum
 Veteris Basilicae Cisterciensis
 Incruentus Agnus
 Patri Coelesti Quotidie Immolabatur
 Piae Monumentum Memoriae
 Surgit hoc Anno

CrVX tVa CrVCifIXe reDeMptor (1837)³

Az ásatás igazolja a feliratot, mindössze 4—5 méterrel talán kitolja a főoltár helyét keletre. Ha tényleg ott lett volna a főoltár, ahol ma a kereszt áll, aránytalanul hosszú lenne a templom szentélye ami nem képzelhető el, hiszen különben minden része olyan csodálatosan arányos. Azt hiszem, legközelebb járunk a valóhoz, ha egy boltszakaszból álló egyenes záródásúnak rajzoljuk a szentélyt (Acey, Chiaravalle delle Marche), amelynek keleti falában 3 nagy ablak volt, mint pl. Apátfalván ma is látjuk: a szentély északi és déli fala is át lehetett törve, mert a szerzetesek szerették a sok világosságot a szentélyben, ahol az egyszerű, kőből faragott oltár-mensa állott kis oszlopocskákon, közepén festett, elmozdítható fakereszttel, jobbra-balra az oltár mellett egy-egy kandeláber gyertyával. Az oltár subpedáneumához egy lépcső vezetett s olyan távolságban állott a keleti zárófaltól, hogy kényelmesen körül lehetett kerülni. A presbyterium maga két lépcsővel volt magasabb mint a chorus monachorum.

A szentély alaprajza lehetett olyan, mint az acey-i apátsági templom. Aceyben a tulajdonképpeni szentély két boltzatszakaszból áll s ehhez csatlakozik egy jóval alacsonyabb apsis a főoltárral.

Zircen a szentélytől északra és délre két-két kis egyenes záródású kápolna lehetett a privát misék elmondására. Ezek is kelet felől kapták a felkelő nap világosságát s itt az oltár közvetlenül a keleti falhoz volt építve.

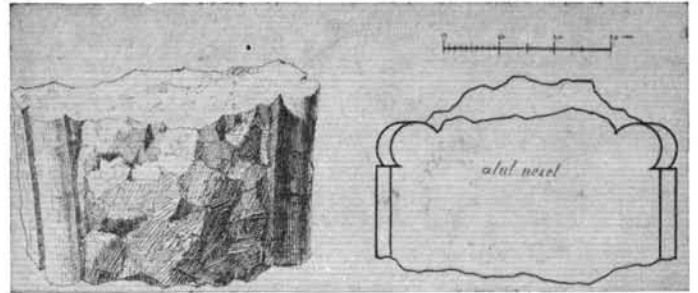
16. Boltváll (?) töredéke, a homlokívhez tartozó hengertaggal (10. sz.) a 13. sz-ból.
 16. Fragment eines Gewölbenaufes (?) mit zum Stirnbogen gehörenden Walzenglied. XIII. Jh.
 16. Fragment d'une retombée (?) avec le membre cylindrique appartenant à l'arc frontal (n° 10), du XIIIe siècle.
 16. Фрагмент плеча свода (?) с принадлежащим лобовой арке цилиндрическим членом (№ 10) из 13. в.

Apátfalván csak egy-egy ilyen kápolna van jobbra és balra; nagyobb templomokban hármat-hármat találunk, pl. Chiaravalle Milanese-ben; itt a keleti kápolnák felett emeleti rész is van. Ezeket az emeleti helyiségeket raktárnak, levéltárnak, kincstárnak használták. La Ferté-ben négy-négy keleti kápolna volt.

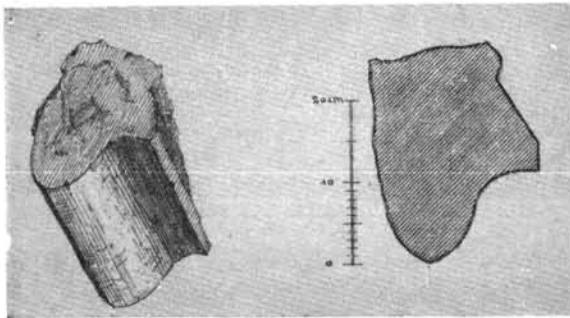
A kereszthajó 3 nagy négyszögű boltozat-szakaszból állhatott; a középső szakasz fölött (négyezet) szokott lenni az egyszerűbb huszártorony a harangokkal (kettő), amelyeknek kötele lefogott a templomba.

A kereszthajó déli boltszakasza nyugati falához támaszkodott rendszeren a kőlépcső, amely fölvezetett a monostor-épület keleti szárnyának emeletén levő dormitoriumba (hálóterem), áttörve a kereszthajó déli falát. Ugyancsak ezen a falon át a földszinten vezetett egy ajtó a sekrestyébe.

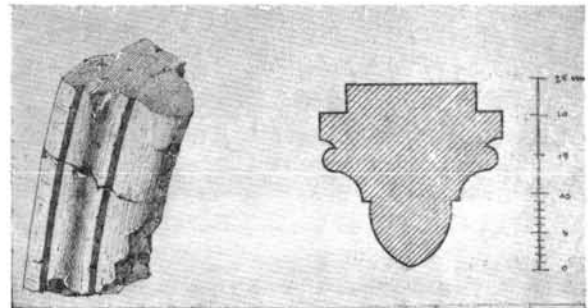
A kereszthajó szabadon álló zárófala (Zircen az északi) szintén díszesebb szokott lenni igen gyakran

17. Boltváll darabja a homlokívek kétfelé ívelő hengertagjaival (11. sz) a 13. sz-ból.
 17. Stück eines Gewölbeanlaufes mit in zwei Richtungen wölbenden Walzengliedern des Stirnbogens XIII. Jh.
 17. Morceau d'une retombée avec les membres cylindriques montant dans deux directions des arcs frontaux, du XIIIe siècle.
 17. Кусок плеча свода с арочными двунаправленными цилиндрическими членами лобовых сводов (№ 11.) из 13. в.

18. Bordatöredék a 13. sz-ból
 18. Rippenfragment vom XIII. Jh.
 18. Fragment de nervure du XIIIe siècle.
 18. Фрагмент ребра из 13. в.

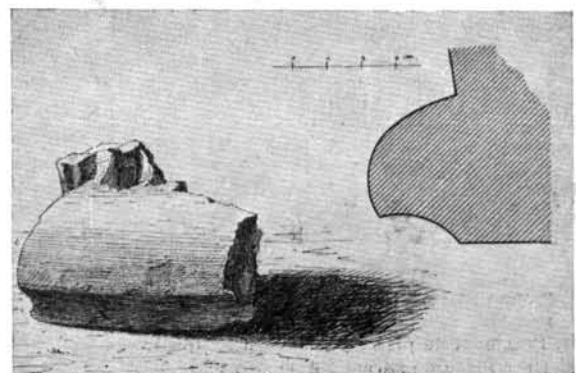

19. Bordatöredék a 13. sz-ból.
 19. Rippenfragment vom XIII. Jh.
 19. Fragment de nervure du XIIIe siècle.
 19. Фрагмент ребра из 13. в.

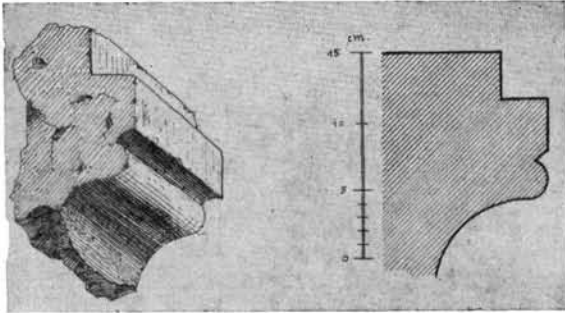
rózsaablakkal; a földszinten ajtó vezetett ki a szerzetesek temetőjébe.

A kereszthajó négyezetébe nyúlik bele néha a chorus monachorum, folytatódva a főhajó 2 vagy 3 boltszakasza alatt.

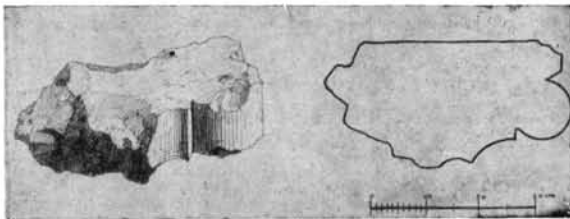
A főhajó egy ablakának bélétköve megvan. Erről megállapítható, hogy a főhajó falának vastagsága az ablakok magasságában 80 cm. volt, az ablakok ré-

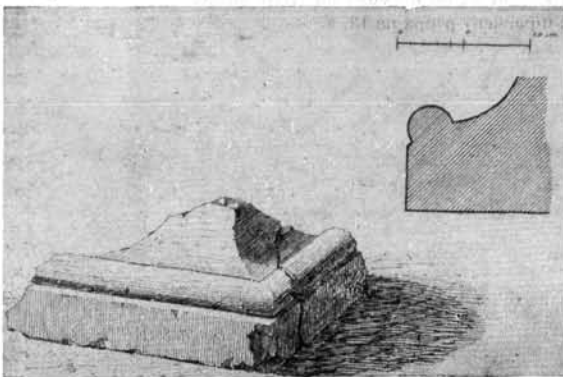
20. Profilus kőtöredék a 13. sz-ból
 20. Profiliertes Steinfragment vom XIII. Jh.
 20. Fragment de pierre profilée du XIIIe siècle.
 20. Профильный каменный фрагмент из 13. в.

21. Profilos kötőredék (4. sz) a 13. sz-ból.
 21. Profiliertes Steinfragment (N° 4.) vom XIII. Jh.
 21. Fragment de pierre profilée du XIIIe siècle. (n° 4).
 21. Профильный каменный фрагмент (№ 4.) из 13. в.

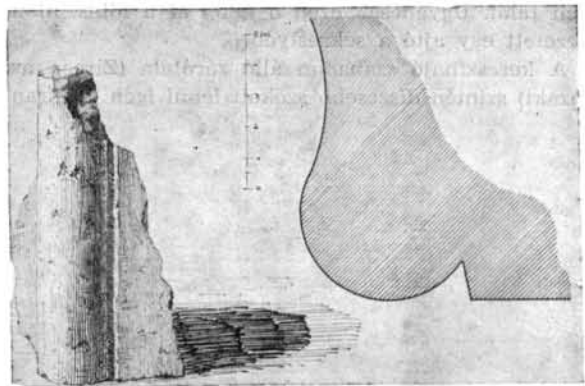
22. Profilos kötőredék a 13. sz-ból
 22. Profiliertes Steinfragment vom XIII. Jh.
 22. Fragment de pierre profilée du XIIIe siècle.
 22. Профильный каменный фрагмент из 13. в.

23. Profilos kötőredék a 13. sz-ból.
 23. Profiliertes Steinfragment vom XIII. Jh.
 23. Fragment de pierre profilée du XIIIe siècle.
 23. Профильный каменный фрагмент из 13. в.

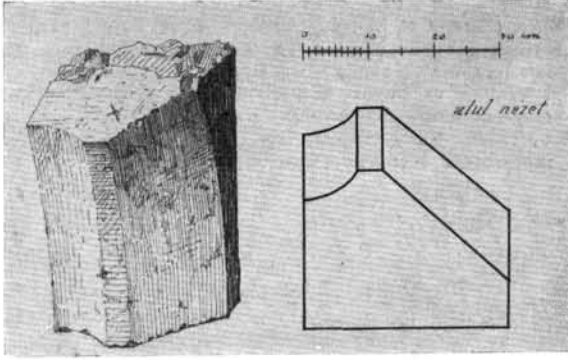
24. Profilos kötőredék a 13. sz-ból
 24. Profiliertes Steinfragment vom XIII. Jh.
 24. Fragment de pierre profilée du XIIIe siècle.
 24. Профильный каменный фрагмент из 13. в.

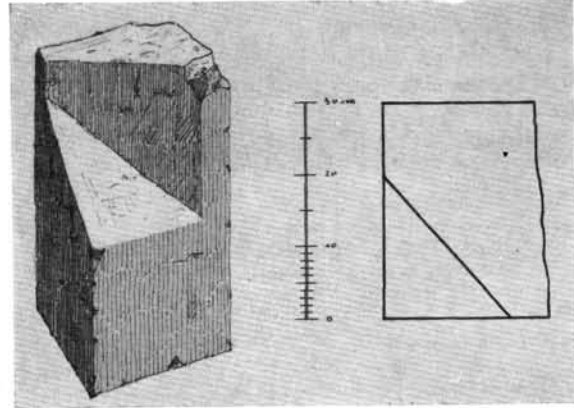
25. Töredék derékszögben beforduló profillal (12. sz) a 13. sz-ból
 25. Fragment mit in Rechteck wendenden Profil (N°12.) vom XIII. Jh.
 25. Fragment au profil se tournant en angle droit (n° 12) du XIIIe siècle.
 25. Фрагмент с прямоугольно ввертывающимся профилем (№ 12.) из 13. в.

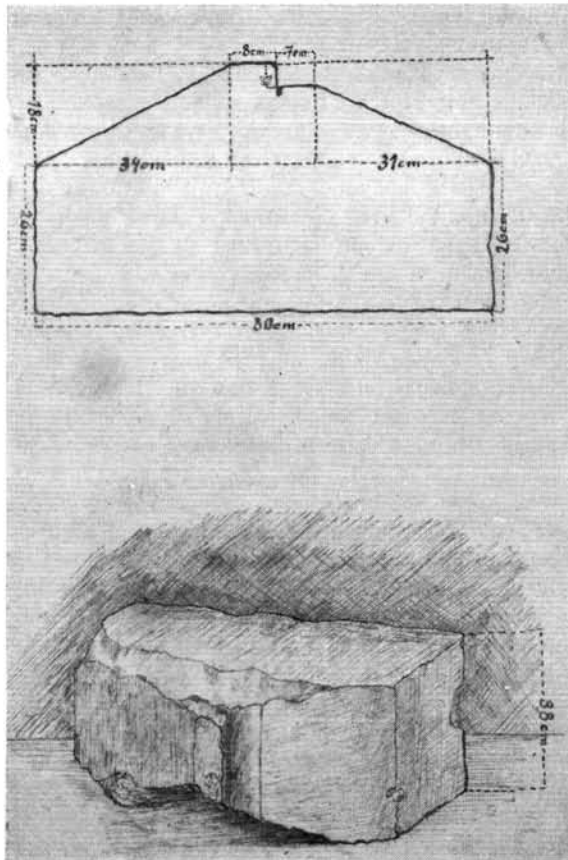
26. Profilos kötőredék a 13. sz-ból
 26. Profiliertes Steinfragment vom XIII. Jh.
 26. Fragment de pierre profilée du XIIIe siècle.
 26. Профильный каменный фрагмент из 13. в.

27. Ívtöredék kőfaragójeggyel (13. sz) a 13. sz-ból
 27. Bogenfragment mit Steinmetzzeichen (N°13.) vom XIII. Jh
 27. Fragment d'arc portant une marque de tailleur de pierre (n° 13) du XIIIe siècle.
 27. Фрагмент свода со знаком каменотеса (№ 13.) из 13. в.

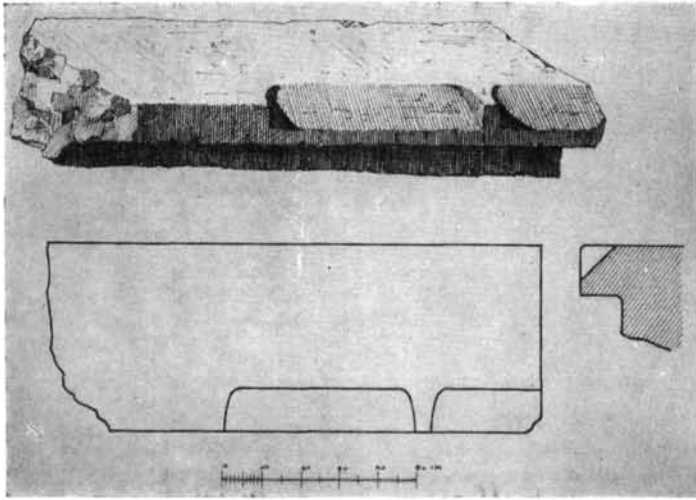

29. Rézsüsablak könyöklőjének sarka (?) (6. sz) a 13. sz-ból (?)
 29. Ecke der Brüstung eines abschrägten Fensters (?) (N° 6.) vom XIII. Jh. (?)
 29. Angle de la barre d'appui d'une fenêtre en talus (?) (n° 6) du XIIIe siècle (?).
 29. Уголок (?), подоконной плиты склонного окна (?) из 13. в. (?)

30. Töredék kötél díszrel a 13. sz-ból (?)
 30. Fragment mit Schnurverzierung vom XIII. Jh. (?)
 30. Fragment à décor de corde du XIIIe siècle (?).
 30. Фрагмент с канатным орнаментом из 13. в. (?)

28. Rézsüsablak bélletének darabja (14. sz) a 13. sz-ból
 28. Stück eines abschrägten Fensters (N° 14.) vom XIII. Jh.
 28. Morceau de chambranle d'une fenêtre en talus (n° 14) du XIIIe siècle.
 28. Кусок подкладки склонного окна (14.) из 13. в.

31. Négyzetes keresztmetszű ablak szemöldökkövének töredéke (7. sz.) a 15. sz.-ból.
31. Brüstungsfragment eines viereckigen Kreuzgegliederten Fensters. (N° 7.) vom XV. Jh.
31. Fragment de la barre d'appui d'une fenêtre croisée quadrangulaire (n° 7) du XVe siècle.
31. Фрагмент подоконной плиты четырехугольного окна с крестообразным делением (№ 7.) из 15. в.

zsúje sima. Az üvegezés számára a horony megvan rajta. A törmelékek között találunk üvegdarabokat is, zöldesszürke, nem finom üveget. A rendi előírás tiltotta a színes ablakokat, azért a szürke üveget úgy foglalták ólomba, hogy ez az ólmozás sokszor igen szép geometrikus vagy lomb mintákat mutatott. Ilyen ablakokat ismerünk Heiligenkreuzból, Pontignyből.

A főhajó keleti két szakasza pillérkötegeinek boltozatbortartó féloszlopai bizonyára nem futottak le a talpzatig, s konzolok támasztották alá. Így volt ez mindenütt az ide támaszkodó stallumok miatt. Az épület keleti szárnyában volt az általános rendi szokás szerint a sekrestye, a káptalanterem, e mellett egy kicsiny auditorium, majd egy átjáró folyosó a kertbe és lépcső föl az emeletre, s végül egy nagyobb auditorium. Ezek fölött a helyiségek fölött volt a nagy közös hálóterem.

A sekrestyét a Liber Usuum vestiariumnak nevezi, mert itt őrizték a miseruhákat, itt öltözött és vetkőzött a miséző pap. A zirci sekrestye alapfalait teljesen feltártuk s feltűnő talán, milyen kicsiny volt ez a helyiség. Ugyanezt állapíthatjuk meg a többi apátságoknál is, de nem is volt szükség nagyobb sekrestyére, hiszen a rend első idejében kevés szerzetes pap volt egy-egy kolostorban. A szerzetesek nagyobb része csak monachus volt s nem szentelték őket papokká. A sekrestye mellett van a káptalanterem. A templom után a monostor legtiszteletreméltóbb helyisége. A kerengőből díszesebb kapun egy-két lépcső vezet le a 10 m hosszú és ugyancsak 10 m széles terembe. Az egyik zirci márványból való lépcsőfokot eredeti helyén találtuk. A fal faragott köveit sem vitték el mind az új apátság építői.

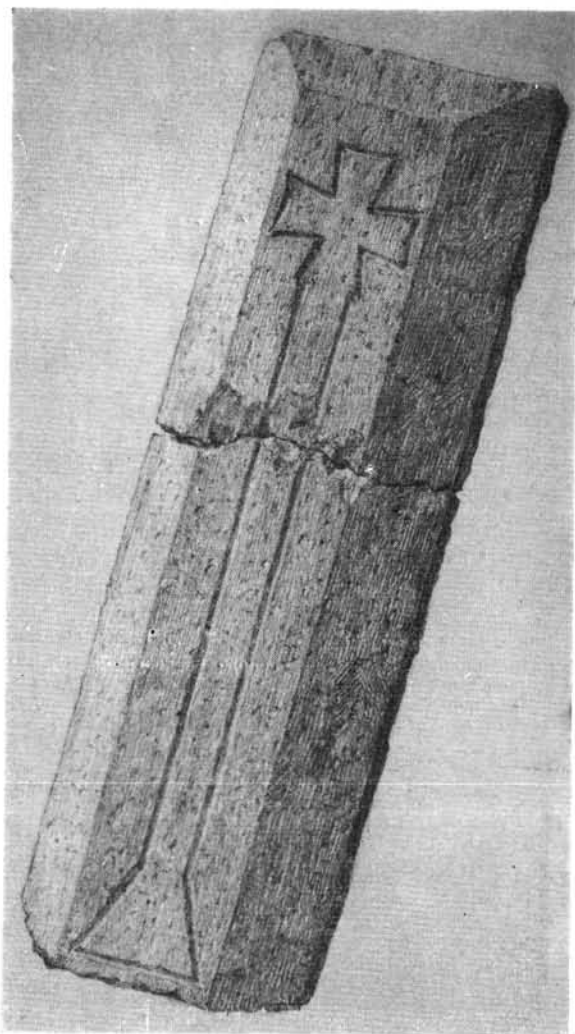
A termet két nyolcszögletű talpzatán álló oszlop hosszában két hajóra osztotta. A baloldali oszlopnak finoman csiszolt talpzatát (basis) eredeti helyén találtuk, (7. és 40—41. kép.) a másik teljesen azonos méretű és rajzú basist novicius korom óta ismertem, kissé megcsönkítva ott hevert a konventkertben. Ezt annak idején visszavitettem eredeti helyére. (9. kép.) A két oszlop s a falakba erősített gyámkövek tartották a hat kicsiny boltozat-szakaszt, amelynek mindegyike bizonyára bordás keresztboltozat volt. A világitást kelet felől két vagy három ablakon át kapta a terem, s a bejárat mellett jobbról és balról szintén át volt törve a fal, úgyhogy a kerengőről be lehetett látni a káptalanba. Száznál több rendi káptalanterem ma is teljes épségben megvan még. (Heiligenkreuz, Zwettl, Fossanova, Casamari, Poblet, Maulbronn).

Nagyon sok káptalanterem padozatát sírkövek tartják, a monostor apátjainak ez volt a szokott temetkező helye.

A káptalanterem mellett egy keskeny kis helyiség van, ez a kisebb auditorium, ahol a konvent priorja káptalan után kiosztotta a szerzeteseknek a munkát, ugyancsak itt beszélhettek priorjukkal a lectio idején. Kettőnél többen egyszerre nem léphettek be az auditoriumba, hacsak a prior nem tartotta szükségesnek, hogy több szerzetest hívasson ide megbeszélésre. A kis auditoriumot a nagy auditoriumtól (scriptorium) egy átjáró választja el. Ezen át lehetett kijutni a keresztfolyosóból a kertbe. Gyakran lépcső is volt ide beépítve, amelyen föl lehetett menni a dormitorium monachorumba, a szerzetesek közös hálótermébe.

Az ásatások folyamán a nagy auditorium került a legjobban felszínre. A 20 × 10 méteres terem szintje mélyebb, mint a keresztfolyosóé. Az alsó lépcsőfokot eredeti helyén találtuk. A terembe lépők természetesen jobb felé indultak, ami látszik a lépcsőn is. Ez az oldala fényesre van lekoptatva. A nyugati fal belső részén a szép faragott kövek 60—70 cm. magasságig eredeti helyükön vannak. A 10 × 20 m. nagyságú termet a közepén álló 3 oszlop két hajóra osztotta, boltozata 8 boltszakaszból állott. Az első s a harmadik oszlop nyolcszögű talpzatát meglehetősen épségben szintén eredeti helyén találtuk, a középső

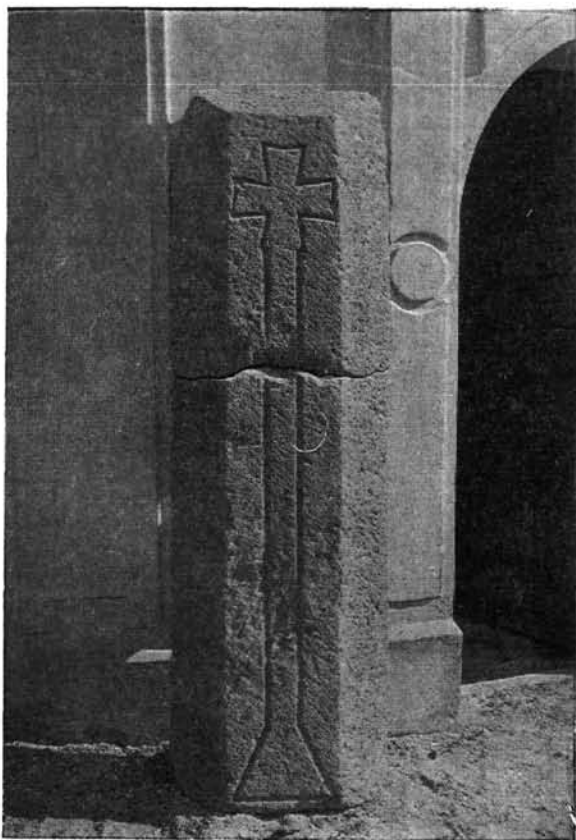
32. Vörös homokkőből készült sírkő (1. sz.) a 13–14. sz.-ból
 32. Grabstein aus rotem Sandstein (N° 1.) vom XIII–XIV. Jh.
 32. Pierre tombale en grès rouge (n° 1) du XIIIe–XIVe siècle.
 32. Надмогильный камень из красного мрамора (№ 1.) из 13–14. в.

olvastak, írtak, előadásokat hallgattak, amikor más külső munkával nem foglalkozhattak. Espinayben e terem falában pulpitus is van az előadó vagy felolvasó részére, hasonlóan a refektóriumokban található pulpitushoz.

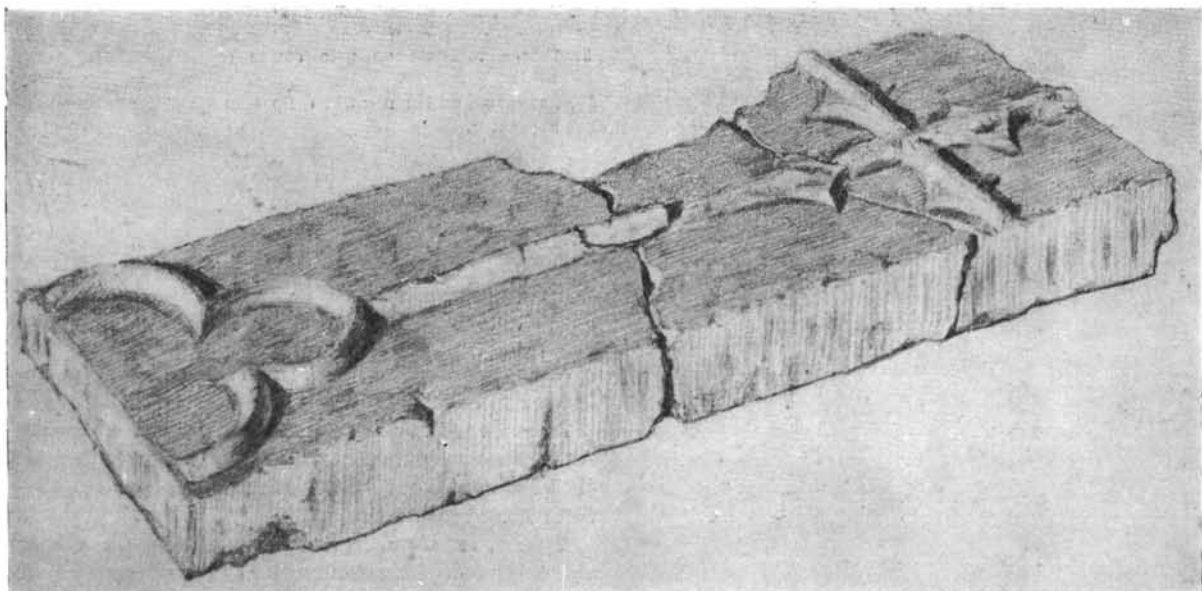
Zircen ebédlőnek is használhatták ezt a termet. Az ásatások nyomán ugyanis úgy látszik, hogy az általában a kerengő déli oldalához épített refektórium nem készült el.

A rendi szokás szerint a kerengő déli szárnyához volt hozzáépítve a calefactorium (a melegedő szoba), a refektorium (étkező terem) és a coquina (konyha). Az itt föltárt falmaradványok oly csekélyek, hogy

bázis nincs meg, csak alépitménye látható tisztán. (42. kép.) E talapzatok feltűnően hasonlítanak a noirlaci apátság kapitulumában és cellariumában látható bázisokhoz. Ezt a nagytermet mindenütt megtaláljuk. Szükség is volt rá, különösen rossz időben. Ez volt a szerzetesek közös munkaterme. Itt

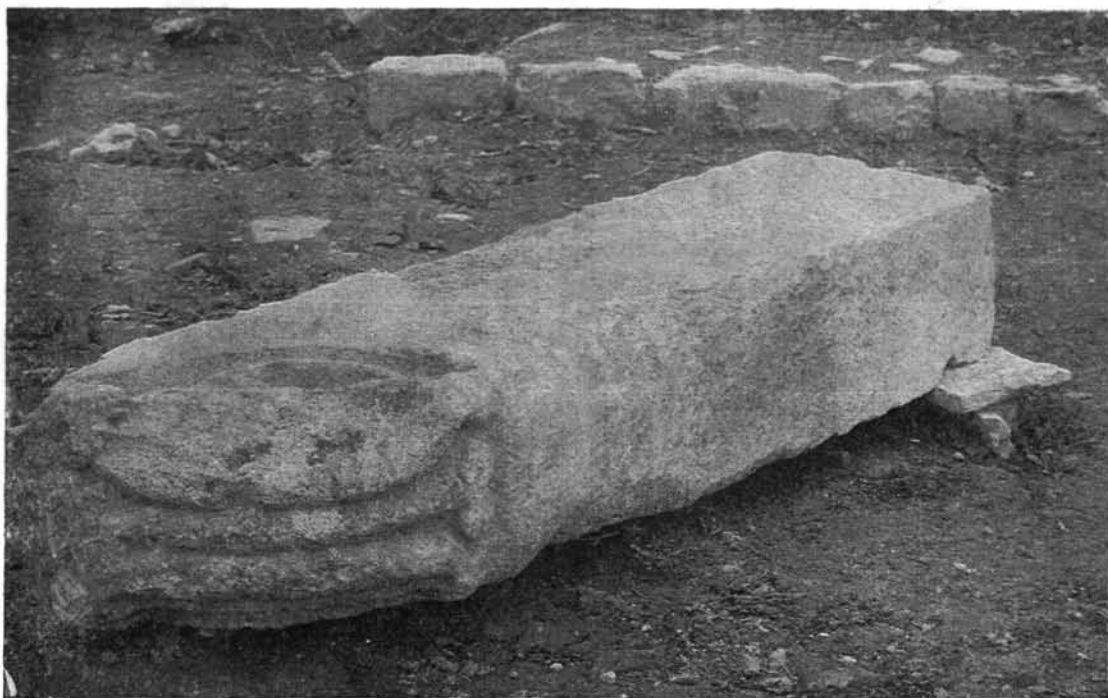

33. A 32. sz. képen rajzban bemutatott sírkő fényképe.
 33. Photographie des Grabsteines von der Abb. 32.
 33. Photographie de la pierre tombale présentée en dessin sur la fig. 32.
 33. Фотоснимок надмогильного камня, изображенного в рисунке на фиг. 32.

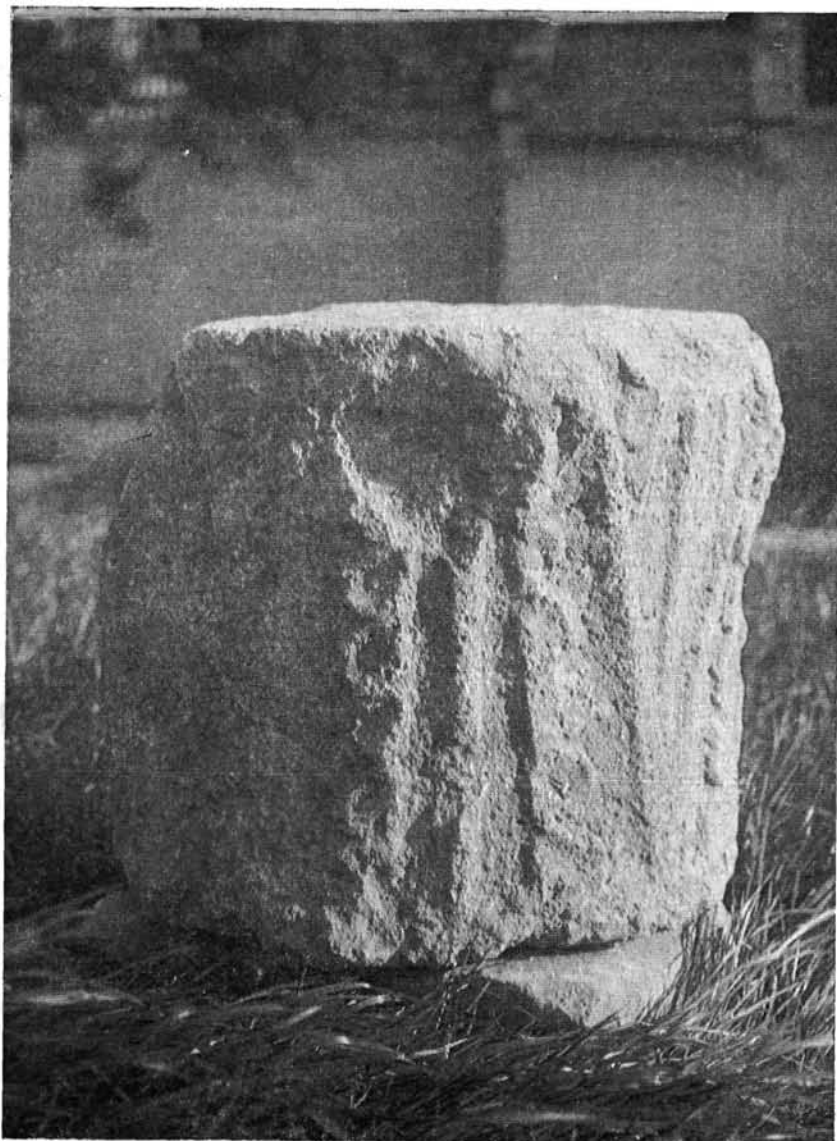
34. Fehér mészkőből faragott sírkő (2. sz), a 14. sz.-ból.
34. Grabstein aus weissem Kalkstein (N° 2.) vom XIV. Jh.

34. Pierre tombale en calcaire blanc (n° 2) du XIVe siècle.
34. надмогильный камень из белого известняка (№ 2) из 14. в.

35. Levéldíszes féloszlopfő (15. sz.) a 13. sz.-ból.
35. Blattverziertes Halbsäulenkapitel (N° 15.) vom XIII. Jh.

35. Chapiteau d'une demi-colonne, orné de feuilles (n° 15) du XIIIe siècle.
35. Половина капители с листовым орнаментом (№ 15.) из 13. в.

36. Erkélytartó (?) konzol (16. sz.) a 13. sz.-ból
36. Balkonträger (?) Konzol (N° 16.) vom XIII. Jh.

semmi biztosat nem lehet rájuk építeni. A calefactorium volt az egyedüli helyiség a monostorban, ahol télen fűtöttek. Ide jöttek a szerzetesek melegedni.

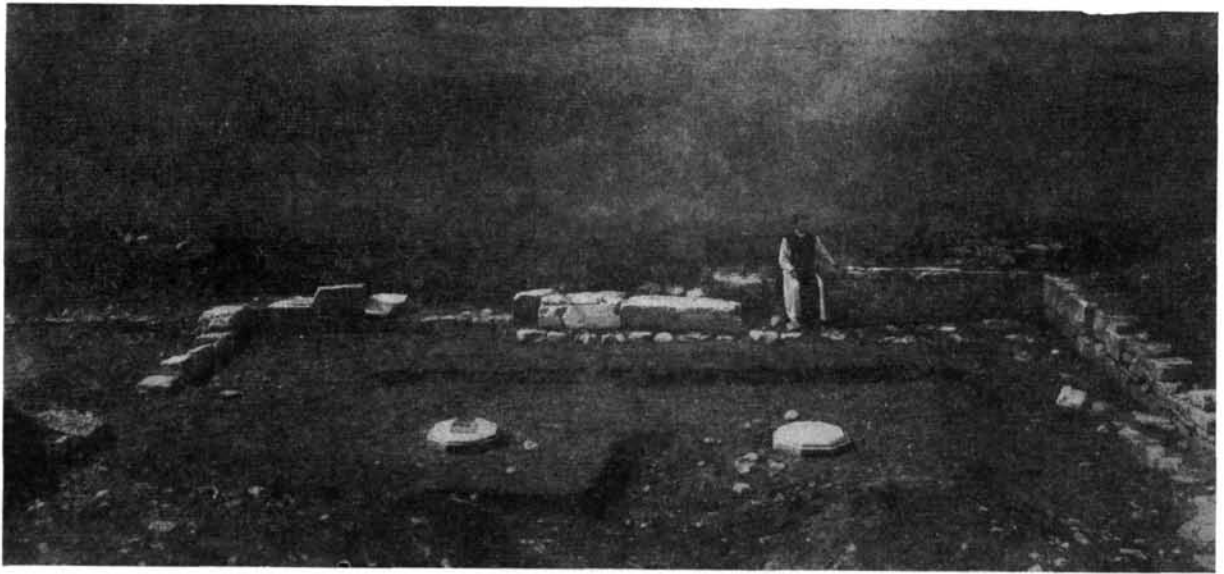
A refektoriumtól nyugatra van rendesen a konyha s vele kapcsolatosan valamilyen éléstár. Az ásatás itt sem hozott felszínre semmi biztosat. A rendi sza-

36. Console supportant un balcon (?) (n° 16) du XIIIe siècle.

36. Консоль для эркера (?), (№ 16) из 13. в.

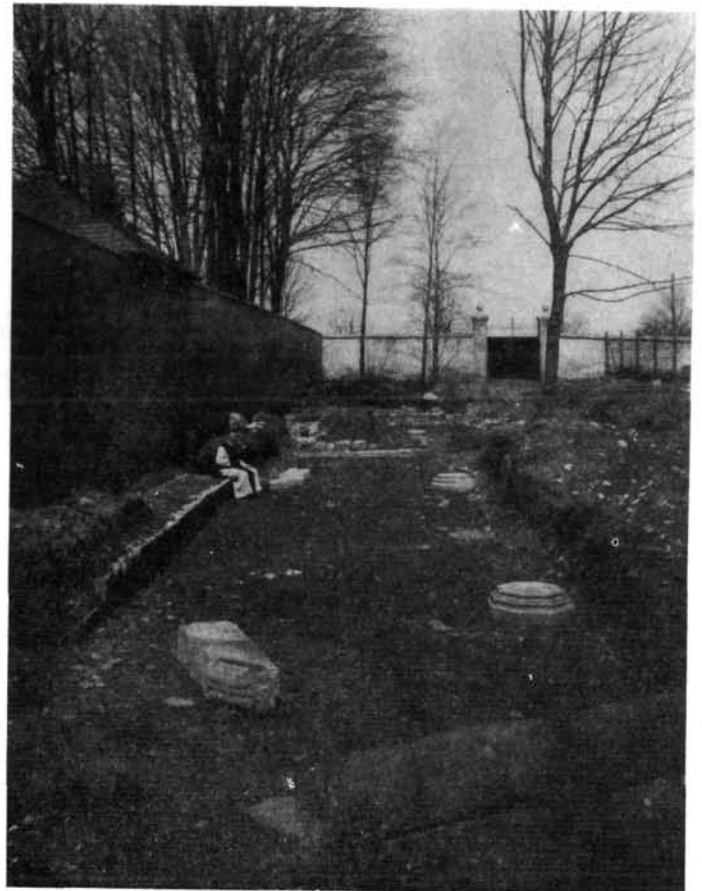
bályok szerint igen egyszerű volt a konyha berendezése. Csak azok léphettek be a konyhába, akiknek ott dolguk volt.

A monostor épületének nyugati szárnya volt a conversusok háza. Ugyancsak itt szokott lenni a cellarium (pince és raktárhelyiség). Zircen ez az épületrész nem csatlakozott közvetlenül a kereszt-

37. A kolostor K-i szárnyának kiásott maradványai K-ről
 37. Ausgegrabene Reste vom östlichen Flügel des Klosters
 von O.
 37. Les restes dégagés de l'aile est du cloître, vus de l'est.
 37. Выкопанные остатки восточного крыла монастыря с
 востока.

38. A kolostor K-i szárnyának maradványai D-ről
 38. Ausgegrabene Reste vom östlichen Flügel des Klosters
 von S.
 38. Les restes de l'aile est du cloître, vus du sud.
 38. Остатки восточного крыла монастыря с юга.

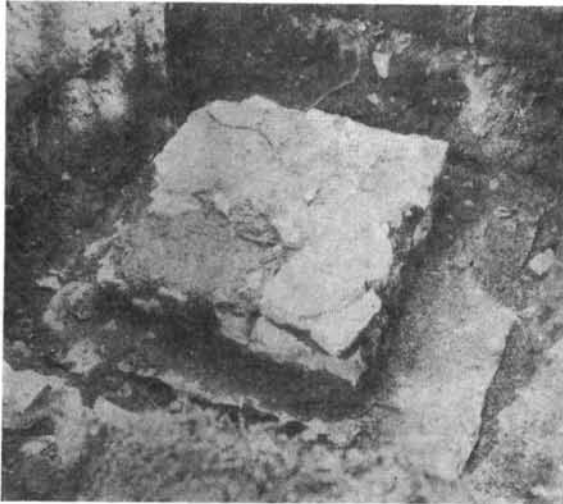
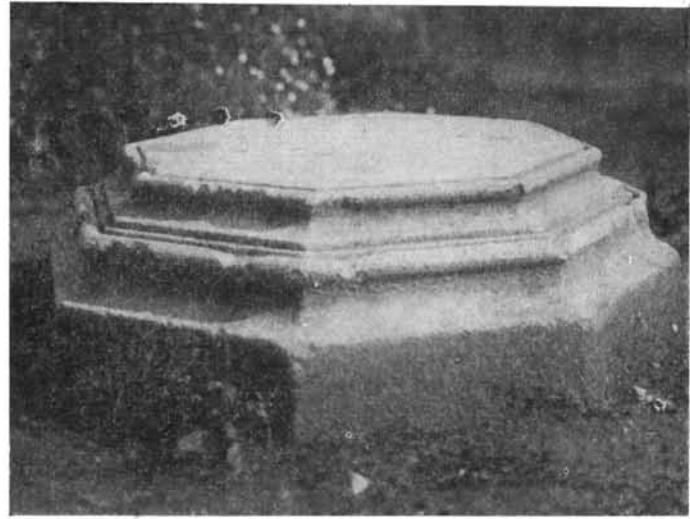

39. A kolostor K-i szárnyának maradványai É-ről
39. Reste des östlichen Flügels des Klosters von N.

39. Les restes de l'aile est, vus du nord.
39. Остатки восточного крыла монастыря с севера.

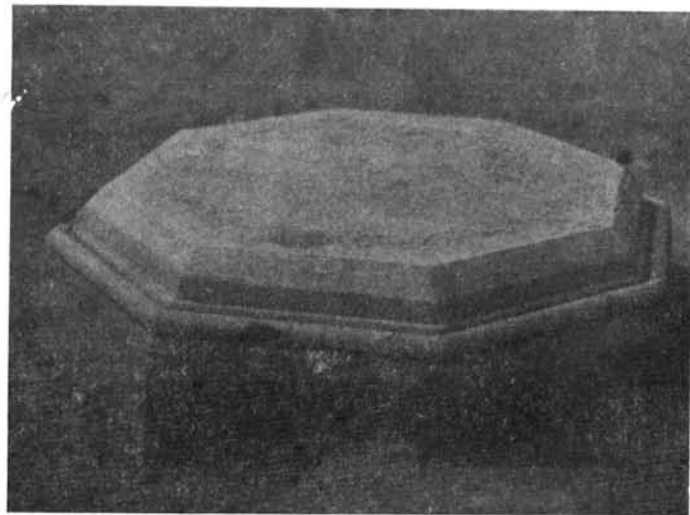
40. Az auditorium egyik pillérlábazata
 40. Ein Pfeilersockel des Auditoriums.
 40. L'unedes bases de pilier de l'auditoire.
 40. Цоколь одной из пилястр аудитории.

folyosó nyugati szárnyához, hanem úgy mint Citeauxban és Clairvauxban keskeny udvar (Kloster-gasse) választotta el attól. A feltárt alapfalak egy 13×30 m-es hatalmas termet vesznek körül, amelyet a közepén négy oszlop két hajóra oszt, egy-egy hajóban tehát öt boltszakasz volt. Az oszlopok vagy pillérek alépitménye igen mélyen van s így valószínű, hogy a terem földszintj része cellarium volt, az emeleten húzódott végig a conversusok hálóterme. Ettől a helyiségtől déli irányba volt tervezve, vagy kiépítve a conversusok refectoriuma. Az ásatásnál nem találtuk meg.

42. Pillér- vagy oszlopalapozás a kolostor Ny-i szárnyában
 42. Pfeiler- oder Säulen-Grundmauerung im W-. Flügel des Klosters.
 42. Pilier ou colonne de fondation dans l'aile ouest du cloître.
 42. Основание пилястры или столба в западном крыле монастыря.

A monostor összes helyiségeit a kerengő kötötte össze. Nyitott árkádós folyosó volt ez, amely négy-szögű udvart zárt körül. Keleti szárnyából nyílt az ajtó a templomba, itt ezelőtt az ajtó előtt találtunk egy szép sír-fedő lapot. Egyszerű kereszt van belevésve. Felirata nincs. Nagysága: $146 \times 51 \times 15,5$ cm. Anyaga vörös szemcsés homokkő. (Vörösberény). (32—33. kép.) A talajban kutatva jó mélyen egy ki-

41. A káptalanterem egyik pillérlábazata
 41. Ein Pfeilersockel des Kapitelsaales.
 41. L'unedes bases de pilier de la salle capitulaire.
 41. Цоколь одной из пилястр зала капитула.

téglázott sírra akadtunk. Teljes csontváz fekszik benne, mellén keresztbe tett karokkal. A sírkő egyszerűsége Zirc első éveire mutat. Talán az első apát földi maradványait takarta, vagy valamelyik első kiváló jötevőét.

Aiguebelleben 1855-ben ráakadtak az alapító sírjára, amelyet hasonló sírkő takart. A loccumi apát-ság káptalantermében is van három hasonló sírfedőlap. A hagyomány szerint az alapítók sírkövei. (XII. század vége felé).

A templomból jövet a kereszthajó után van a bejárat a sekrestyébe, illetve az armariumba. Itt tartották a könyveket. Majd a capitulum díszes kapuja következik, amelynek két oldalán nyitott ablak van. A capitulum bejárata előtt találtuk a szép gótikus sírfedő lapot, egyszerű, de igen szép faragású domborművű keresztel. Szintén fölírás nélkül; három darabra törve. Nagysága: $149,5 \times 50 \times 16$ cm. Az alatta levő csontvázak meg voltak bolygatva. A káptalan előtti sírhelyet is mindig dísz sírnak tekintették. Déli irányban tovább haladva elmegyünk a kis auditorium majd az átjáró folyosó vagy a dormitoriumba vezető lépcső, és végül a nagy auditorium ajtaja előtt.

A keresztfolyosó déli szakaszából nyílt az ajtó a calefactoriumba és a refektoriumba. A refektorium helyével szemben rátaláltunk a hatszögű kútház alapfalaira, amely a most is meglevő kutat veszi körül. Itt mostak kezet a szerzetesek, mielőtt a refektoriumba mentek. Itt nyiratkoztak és borotválkoztak. Ha nem volt külön kútház, akkor a refektorium bejárata mellett volt a keresztfolyosón több vízcsap és végezték az előírt kézmosásokat. A konyhából a keresztfolyosóra nem nyílt ajtó. Az ételszag így nem jutott a claustrumba. Itt a konyha közelében a domus conversorum mellett sok helyütt volt egy külön kis auditorium (juxta coquinam) a cellarius számára, ahol a conversusokkal és azokkal érintkezhe-

tett, akik a konyhában szolgálatot teljesítettek. Kívülről vagy a délnyugati vagy az északnyugati sarkánál volt kapu. A claustrumnak vagy délnyugati vagy északnyugati sarkán volt az ajtó, melyen át ki és be lehetett járni. A claustrumnak templom melletti szárnyát claustrum lectionisnak vagy collationisnak nevezték, mert itt olvasták közösen a collatitot completorium előtt. Sok helyütt ma is láthatók a fal mentén a padok, közepén az apát stallumával, vele szemben a felolvasó pulpitusával (Heiligenkreuz, Wettingen). Ugyancsak ezen a folyosón végezték az előírt szertartásos lábmosásokat.

A zirci keresztfolyosó 36×46 méteres udvart határolt. 5 méter széles volt, s valószínűleg be volt boltozva, amire abból következtethetünk, hogy mindenütt megtaláltuk a támasztópillérek alapját. A nyitott oszlopcsarnokos folyosót olyannak kell képelnünk, mint a heiligenkreuzit vagy bármelyik másikat a sok fennmaradt közül. Találtunk több oszloptörédeket is. Az oszlopcskák zirci márványból voltak faragva. Átmérőjük $16-20$ cm., s mind egyiken jobbról és balról merőleges irányban fél cm mély rovátka fut végig.

A kolostor emeleti részeiből és egyéb melléképületeiből egyelőre semmi nem ismeretes.

Pedig bizonyára több ilyen melléképület vette körül a tulajdonképpeni monostort, hiszen mindenféle alapfalak bukkantak elő, valahányszor nagyobb földmunka készült.

A feltárt alaprajz és az építészeti részletek arra vallanak, hogy a zirci templom a XIII. sz. első harmadából származik. A kolostor építésére valószínűleg a templom befejezésekor került sor. A kolostor keleti szárnyában található nyolcszögű oszloptalapatok későbbi időből valók és a XIII. sz. második felénél korábbiak nem lehetnek.

Hümpfner Tibor

JEGYZETEK

- ¹ Ezen sejtelmeknek 1910. febr. 19-én a Zircz és Vidéke VI. évf. 8. sz.-ban adtam kifejezést.
² Clemen, Paul—Gurlitt, Cornelius: Die Klosterbauten der

- Cistercienser im Belgien. Berlin, 1916. c. kiadványban
 Fucker Eduard: Die Abtei Orval c. tanulmánya 1—64.
³ L. Névtár 1879-re p. 16.

FÜGGELÉK

KÖFARAGVÁNYOK JEGYZEKE

A jegyzékbe azokat a kőfaragványokat vettük fel, amelyek Hümpfner Tibor cikkében szerepelnek, és a zirci kőtári anyag darabjai között jelenleg is megtalálhatók.

- Sírkő töredéke*, bevéssett, talpas kereszt szárának alsó részével, kétoldalt rézsűs szélekkel. Felső része hiányzik. Vörös homokkő 96 × 50 × 16 cm. XII—XIV. sz. (32. kép).
- Sírkő*, az alapsíkból kiemelkedő, háromkaréj-motívumon álló tagolt kereszttel, három darabra törve. Fehér mészkő. 149,5 × 50 × 16 cm. XIV. sz. (34. kép).
- Nyolcszögű pillérfő (?) töredéke*, kanelluraszerű díszítéssel, függőleges lemez felett hengertaggal, majd hornyos indítású, lepusztult fedőlemezprofillal. Kisebb töredéke hiányzik. Mag. 24, sz. 21 cm. A profilos rész magassága: 13,7 cm. XIII. sz. (8. kép).
- Profilos töredék*. Profilja: derékszögű bevágáshoz csatlakozó lemez — rézsű — hengertag — horony tagozatok. Egyik vége faragott. Mag. 15, h. 15 cm. (21. kép).
- A nagy auditorium (scriptorium) északi pillérlábazatának lepattant saroktöredéke*. Mag. 26 cm. XIII. sz. (9. kép).
- Ablak rézsűs könyöklőköve a béllet rézsűs indításával (?)*. Mag. 30,5, alapterület 45 × 40 cm. XIII. (?) sz. (29. kép).
- Kereksztású ablak szemöldökkövének töredéke*, homorú rézsűs profillal. Az osztás felőli végén durván megfaragva, a másikon töredékes. Tetején nyers, másodlagos (?) befaragás. Háta gondosan faragott 128 × 49 × 26 cm. XV. sz. (31. kép).
- Profilos falsarok (?) töredéke*. Sima laphoz horony, eh-

hez átmenettel kis hengertag, majd nagy, élbefutó hengertag csatlakozik. Egyik oldala teljesen töredékes. Mag. 32, sz. 27 cm. XIII. sz. (14. kép).

- Pillérköteg (?) tagozott részének darabja*, lemezes tagokkal elválasztott sarokszloppal. Oldalának egyik kisebb darabja megvan. Mag. 37, alapterület 65 × 52 cm. XIII. sz. (15. kép).
- Ivtöredék*. A belső ívelt oldal sima, ehhez a külső sarokon hengertag, majd csonka horony csatlakozik. 45 × 20 × 35 cm. XIII. sz. (16. kép).
- Boltozatindítás (?) darabja*. Kétoldalt kifelé ívelő, a homlokívhez tartozó hengertagok; közöttük teljesen töredékes, kihasadó rész. A Bakonyi Múzeum kőtárában. Mag. 34, sz. 48, ill. 54 cm. XIII. sz. (17. kép).
- Lábazat-, vagy párkánytöredék*. Profil: lemez—hengertag—horony. Kisebb darabja hiányzik. 24 × 13 × 11 cm. XIII. sz. (25. kép).
- Ivtöredék kőfaragójeggyel*. Ívelt lemez egyik oldalán szélesebb rézsű, a másikon keskenyebb horony. Háta függőlegesen megfaragva. Mag. 48, sz. 32 cm. XIII. sz. (27. kép).
- Rézsűs ablak bélletköve*, a nyílászáró rögzítésére szolgáló derékszögű bemetszéssel és csapolólyukkal. Mag. 38, sz. 80 cm. XIII. sz. (28. kép).
- Féloszlopfő*, csekély plasztikájú, karéjos díszű levelekkel. Nyaktag sérült, fent fedőlemez nélküli sima lapban végződik. Mag. 37,5, sz. 45 cm. XIII. sz. (35. kép).
- Erkélytartó (?) konzol*. Kőrszelvényes végződését két széles levél fölött kisebb levélkékkal, középen rozettával díszítették. Mag. 46, sz. 39, h. 169 cm. XIII. sz. (36. kép).

Ausgrabungen in der Abteikirche von Zirc (1912—1913)

Verfasser macht auf Grund der Ergebnisse seiner Ausgrabungen, die mehr als vor einem halben Jahrhundert getätigt wurden, die Anordnung der Gebäude der Abtei von Zirc, eines der bedeutendsten Klöster der Cistercienser in Ungarn, bekannt.

Das Kloster wurde 1181 durch den ungarischen König Béla III gegründet und in der ersten Hälfte des 16. Jhs zerstört.

Die Ausgrabungen haben einen bedeutenden Teil des Langhauses, Teile des Querschiffes und des Sanktuariums, den Ostflügel des Klosters, sowie einen größeren Teil des Westflügels, schließlich Teile des Kreuzganges und des Südflügels ans Tageslicht gebracht.

Mit Hilfe der erschlossenen Mauerreste und des Vergleiches mit Grundrissen anderer Cistercienserklöster ist eine annähernde Rekonstruktion des Grundrisses von Zirc möglich geworden.

An die 60 m lange Kirche mit einem Langhaus vom sieben (?) Joch (wovon ein Pfeiler der nördlichen Arkadenreihe heute noch steht), mit dem,

von Seitenkapellen, beseiteten Sanktuarium schloß sich von Süden her das Kloster an. In dessen Ostflügel befanden sich nebeneinander vom Querschiff gerechnet, die Sakristei, der zweischiffige Kapitelsaal, das kleine Auditorium, der Durchgang, schließlich das große Auditorium (Scriptorium). Das letztere wurde auch durch achtkantige Pfeiler in zwei Schiffe geteilt. Im Westflügel des Klosters war der gleichfalls zweischiffige, 30 m lange domus conversorum der bedeutendste Raum.

Verfasser versucht die Frage der Bauwerkstatt mit Berufung auf Analogien zu entscheiden und veröffentlicht einige, während der Ausgrabung gefundene Stücke der Bauplastik.

Verfassers Bericht und die diesen ergänzenden zahlreichen Vermessungen und photographische Aufnahmen aus der Zeit der Ausgrabungen bilden die einzige Dokumentation dieser wichtigen Ausgrabungen, die in Einzelheiten bisher kaum bekannt waren.

Tibor Hümpfner

Les fouilles effectuées dans l'église abbatiale de Zirc (1912—1913)

L'auteur décrit, d'après les fouilles effectuées sous sa direction il y a plus de cinquante ans, l'ordonnance des édifices de l'abbaye de Zirc, l'un des cloîtres cisterciens les plus importants en Hongrie.

Le cloître fut fondé en 1182 par le roi Béla III, et fut détruit dans la première moitié du XVIe siècle.

Les fouilles ont mis à découverte une partie considérable du vaisseau, les détails du transept et du chœur, l'aile est du cloître, ainsi qu'une partie importante de l'aile ouest, et finalement la galerie et divers détails de l'aile sud. Les restes des murs

dégagés, comparés aux plans d'autres cloîtres cisterciens, ont permis de reconstituer grosso modo aussi le plan de Zirc.

A l'église comprenant un vaisseau à sept sections (?) mesurant 60 m (l'un des piliers de la rangée d'arcades nord subsiste encore), un chœur avec une chapelle latérale, c'est du sud que vint se joindre le cloître dans l'aile est duquel étaient disposés l'un à deux nefs, le petit auditoire, le couloir, et finalement le grand auditoire (scriptorium). Ce dernier était partagé en deux nefs par des piliers octogonaux. Dans l'aile ouest du cloître la salle la plus

importante était le domus conversorum également à deux nefs.

L'auteur s'efforce de répondre, en se référant à des analogies, à la question du chantier et décrit aussi quelques pierres sculptées mises au jour lors des fouilles.

L'étude, ainsi que les nombreux relevés et photos faits en cours des fouilles, constituent le seul document de ce monument dégagé extrêmement important, qui jusqu'à présent fut — dans ses détails — à peine connu.

Tibor Hümpfner

РАСКОПКИ ЦЕРКВИ ЗИРЦСКОГО АББАЕВИТВА (1912—13 ГГ.)

Автором описывается порядок расположения зданий одного из самых значительных монастырей цистерцианцев в Венгрии, зирцского аббатства на основе раскопок, проведенных свыше 50 лет тому назад под его руководством.

Монастырь был основан венгерским королем Белой III и разрушен в первой половине 16-го века.

В порядке раскопок была вскрыта значительная часть продольного здания, части поперечного нефа и апсиды, восточное крыло монастыря, как и значительная часть западного крыла и наконец, отдельные части околдворного тротуара и южного крыла. На основе найденных остатков стен, сравнивая их с планом других монастырей цистерцианцев, в больших чертах стала возможной и реконструкция плана зирцкого объекта.

Длина продольного здания была равна 60 м; она состояла из 7 (?) секций; одна из пилястр северных арок еще сохранялась. Церковь была построена с побочной часовней с апсидой, и от юга к церкви

примыкается монастырь. В восточном крыле монастыря, начиная с поперечного нефа, рядом расположены ризница, зала капитула с двумя нефами, небольшая аудитория, проход, и, наконец, большая аудитория (скриптория). Последняя разделена восьмиугольными пилястрами на два нефа. В западном крыле монастыря самым значительным помещением был так называемый домус конверсорум, длиной в 30 м, состоящий также из двух нефов.

Автором, ссылаясь на аналогии, сделана попытка дать ответ на вопрос строительной мастерской, и описываются известные каменные рельефы, найденные в процессе раскопок.

Данный очерк и многочисленные фотоснимки и данные измерения, проведенные во время раскопок являются исключительными документами чрезвычайно важных раскопок, которые до сих пор были в их деталях нам неизвестны.

ТИБОР ХЮМПФНЕР

A Balatonfűzfő–mámai románkori templomrom

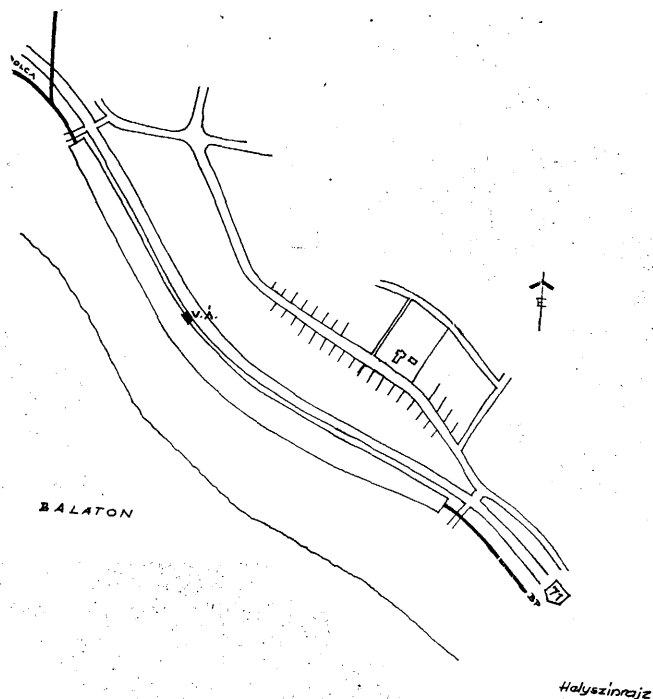
A balatonfűzfői vasútállomástól keletre, a Balaton partjával párhuzamosan húzódó alacsony dombháton, a mai r. k. templom szentélye mögött találjuk az elpusztult Máma község középkori templomának romjait.¹ A romok bokrokkal benőtt, ritkás fenyő csoportokkal szegélyezett gyepes területen állanak. Közvetlenül mögöttük kukoricatábla kezdődik (1. kép.)

Az 1963. nyarán végzett régészeti feltárás előtt az egykori templomból a diadalív és az e felett álló oromfal jelentős része látszott, amelyhez nyugatról két oldalt a hajó falainak maradványai csatlakoztak. A diadalív keleti oldalán az egykori egyenes záródású szentély elég magasan megmaradt falai álltak. A falakat erősen meszes habarccsal, kemény mészkőből rakták. Rajtuk két rétegben maradtak vakolatfoltok. Ezek közül az alsó a fal egyenetlenségeit követő, igen erős besimított középkori, a felső pedig gyengébb minőségű, több cm vastag, kiegyenlítő jellegű barokk vakolat. A középkori vakolat-síkon, a diadalív alatt, vörössel festett, geometrikus festés nyomai látszanak. (2. kép.)

A felszínen levő falakról már az ásatás megkezdése előtt látható volt, hogy a rom ahhoz az egyszerű — téglalap alaprajzú hajóból és ehhez keletről csatlakozó, négyzetes alaprajzú szentélyből álló, részletformák nélküli — falusi templomcsoporthoz tartozik, amely a Balaton északi partjának egyik jellegzetes románkori templomformája.² A mámai templomrom nemcsak ennek a területnek, de a hazai román stílusú templomoknak is egyik megszokott típusát képviseli. Ez az önmagában kiemelkedő művészettörténeti értéket nem képviselő épület a kutatás számára eleve nem kecsegtetett különleges eredménnyel.³ Vizsgálata mégis tanulságos, mert alkalmas arra, hogy rajta részletesen nézzük meg az

általa képviselt templomtípust. Ezzel párhuzamosan lehetőségünk nyílik arra, hogy a mámai templomrommal kapcsolatban alaprajzi formájában, tér és tömegképzésben vizsgáljuk meg a Balaton-felvidék egy románkori falusi templomát és vizsgálódásunk eredményeiből a vidék XI—XIII. századi építészetére jellemző tanulságot vonhassuk le.

Az elpusztult középkori falu területéről, őskori (bronzkori) leleteket is ismerünk.⁴ A római korból is maradtak fenn településre utaló emlékek.⁵ (Római kőfal, telepnyomok, és szórványleletek.) A középkori falu életéről elsősorban történeti forrásaink tájékoztatnak bennünket. Az egész falu életét meghatározza, hogy a veszprémvölgyi apáca kolostor birtoka, a szomszédos Vörösberény (a középkorban Szárberény), Kenese, az elpusztult Sándor és Csitény falvakkal együtt. Története szorosan összefonódik a bazilita, majd a XIII. sz.-tól ciszterci apáca kolostorával,

1. A templomrom környékének helyszínrajza

1. Situationsplan der Kirchenruine.

1. Relevé de plan des environs de l'église.

1. Топографический план окрестности церкви.

2. A templomrom maradványai fetárás előtt.
2. Reste der Kirchenruine vor den Ausgrabungen.
2. Les restes de la ruine de l'église avant d'être dégagés.
2. Остатки развалин церкви до их вскрытия.

illetve az említett helységekével. Jól illusztrálja ez az egy falu is az egész környék középkori életét.

A falu első okleveles említése igen korai; a veszprémvölgyi kolostor Szent István-féle, görög nyelvű alapítólevelében található.⁸ Az okmányt az 1109-es Kálmán-féle átírásban ismerjük. Ezt a Szent István-féle adományleveléi hiteles másolatának tekintik.

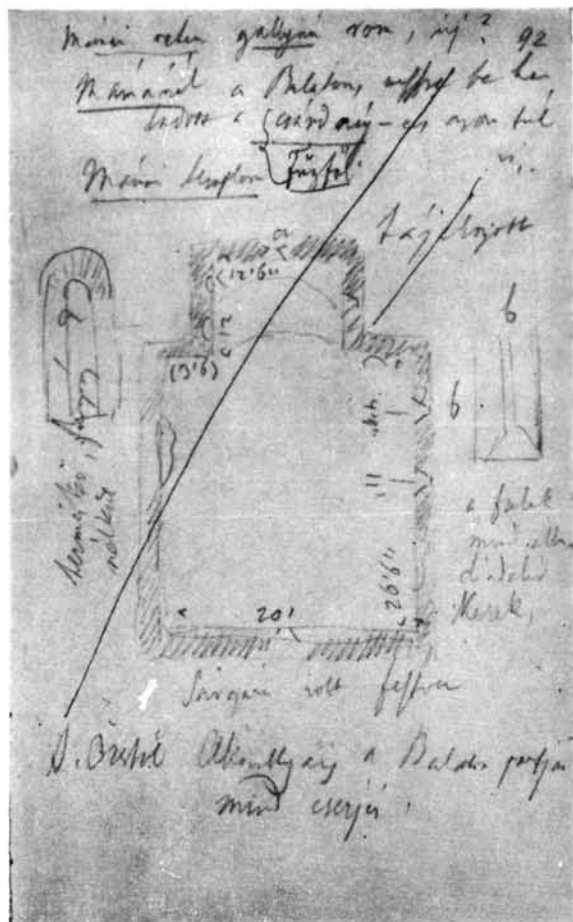
Az 1109-es latin nyelvű átírásból⁷ megtudjuk, hogy korábban (az adományozás előtt) ez a vidék királyi udvarnokföld volt és öt falut — köztük másodikként Mámát — a király örökjoggal a monostornak adományozza.

1296-ban Lodomér esztergomi érsek újból átírja⁸ az István-féle alapítólevelet, majd meg is erősíti.⁹ Ebben a megerősítésben már a falvak egyházainak nevei is szerepelnek: a kesesői Szt. Mihály, a szárberényi Szt. Márton, a mámai Szt. László templom (amely a Szt. Márton egyház filiája) és a padragi Szt. Mihályról nevezett templomok.

Máma falu egész középkori története folyamán szomszédai közül Berénnyel (Szárberény — ma Vörösberény) marad a legszorosabb kapcsolatban. A falu, illetve lakóinak legközelebbi említésével 1305-ben találkozunk; a veszprémi káptalan és a paloznaki nemesek perében Mámáról három ember tanúskodik:¹⁰ „Filpe, Paulus et Andreas pro se et tota villa Mama.” 1328-ban Szárberin határjárásakor említik újból a falut.¹¹ 1339-ben egy szárberényi birtokperben,¹² amelyben a monostor, a káptalan és Miske fia Pál, berényi birtokos osztozkodnak bizonyos földterületeken; olvashatunk a mámai jobbágyok legelő- és erdőhasználati jogainak szabályozásáról. 1352-ben ismét Keszi, illetve Potvására (Papvására) határjárásában szerepel a veszprémvölgyi Mária-monostor mámai birtoka.¹³

Nagy Lajos király is megerősítette a monostor kiváltságait;¹⁴ az okmányban megint Sancti Ladislai de Mama egyházáról olvashatunk. 1397-ből ismerjük a mámai birtok újabb határjárását.¹⁵ A monostor mámai és Demeter veszprémi püspök papvásárai birtokai közötti vitás területet rendezik. A vitás területet Mámához csatolják.

A XV. század elejéről tudunk a mámai Szent László-egyház plébánosáról, akit a szárberényi, kesesői, padragi és csittényi plébánosokkal együtt a veszprémi Mindszent egyház prépostja (Ozoraí Pipó káplánja) el akart fogatni.¹⁶ A század közepén magáról a faluról keveset hallunk. Tudjuk, hogy a veszprémvölgyi kolostor kiváltságait V. László is megerősíti (1453., 1455.), 1456-ban pallosjogot is kapnak.¹⁷ Tudomásunk van róla, hogy a győri jezsuiták irattárában még a XVIII. században voltak 1342-, 1392-, 1402-, 1408-ból való oklevelek, amelyek Mámára vonatkoztak.¹⁸

3. Römer Flóris alaprajzi vázlata és feljegyzései a mámai templomról.
3. Grundriss-Skizze und Aufzeichnungen der Kirchenruine von Mámá: von Flóris Römer.
3. L'esquisse du plan de l'église de Mámá par Flóris Römer et ses annotations y relatives.
3. Схематический план и записки Флориша Ромера о мамайской церкви.

A rovásadó-összeírások igen gazdag anyagot szolgáltatnak az ország XVI–XVII. századi életére; így Veszprém megyére és az általunk tárgyalt faluk életére is.¹⁹ Kitűnő képet kapunk arról, milyen véres, mozgalmas események játszódnak le, hogyan pusztulnak és települnek újra egész falvak, sokszor egymás után több ízben is. A lakosság, amennyiben teheti, elmenekül a többszörös magyar és török adóbehajtás elől. A veszprémvölgyi kolostor és birtokai is átmenetileg Palota várához tartoznak. Palota ura ekkor Podmaniczky Rafael és János. Veszprém eleste (1552) után az apácák Körmendre menekültek, ahol a körmendi ciszterciek filiálisaként élnek tovább.

Jellemző a környék XVI. századi életére az a török levél is, amelyet a keneseieknek küldött a fehérvári aga, hogy adóalanyait visszacsalogassa:²⁰ „Mahumethi török hitemre, Uri Emberségemre s becsületemre, Szakállomra és esküszöm Sóra, kenyérrre, hogy csak jűjjetek haza. Falutokba, Helységtekbe, Szántatok, vessetek, kapályatok, kaszályatok és takarjatok, Senkitül Semmit ne félyetek, fejem fenállásáig nem hagylak benneteket senkinek meghaborgatni. Sőt még Adótokat is megkissebétem.”

Mámáról is, a kolostor többi birtoka mellett közel 150 éven át, az összeírásokból értesülünk: 1531-től 1545-ig a veszprémvölgyi apácák birtokaként szerepel a falu a dicálisokban.²¹ 1531-ben öt portát írnak össze, nyolc portát a törökök felégettek; 1536-ban nyolc portát láthatunk beírva és egy új épületet, meg hét elhagyott portát; 1542-ben négy szegény porta volt — és tizenkét adózó; 1543-ban ugyancsak tizenkét adózó.

1545-ben „ad Castrum Palota” felírást találjuk a falu neve alatt. Mint említettük, ekkor Palota ura, Podmaniczky János egyéb környező falvakkal együtt elfoglalta a kolostor javait, hiába volt azoknak védelele János királytól.²² Hiába való volt az a királyi meghagyás is, hogy a Podmaniczky-családnak az erőszakkal elfoglalt birtokokat vissza kell adnia és tisztjeit a hatalmaskodástól el kell tiltania.²³ A Podmaniczky-család kezében levő balatonai falvakat csak 1552-ben sikerült az apácáknak visszaszerezniük, amikor már Körmenden vannak. Pápán iktatták őket újra a Veszprém körüli birtokaikba.²⁴ Birtoklásuk csak jelképes ezután, hiszen nagy távolságra élnek a falvaktól. Mutatja ezt az is, hogy hiába erősitik meg őket 1563-, 1567-, majd 1582-ben is,²⁵ ismét csak előfordul, hogy a tényleges helyzetet mutató tizedjegyzékben Palota tartozékeként szerepel a falu.²⁶

1557-ben 6 adózó porta van;

2 szegény, 5 elhagyott;

1559-ben 6 szegény porta szerepel;

1570-ben 3 inquilinus és

7 szegény portát láthatunk feljegyezve; majd

1574-ben 7 portát;

1576-ban négyet;

1578-ban „ad arcem Palota” szerepel az összeírásban.

Egyidejűleg a török kincstári defterekben is megtaláljuk Mámát, mint a fehérvári szandzsákbég birtokát.²⁷ 1563–66-ban Máma 8 házzal 50 akce adóval szerepel. 1572-ben kirendelnek 1 embert 24 napi robotmunkára a fehérvári várhoz.

Hogy a törökök komolyan vették az adóbehajtást és jogaik csorbítását, mutatja a szomszédos Sándor falu lakóihoz írt, ugyancsak harcias hangú török levél.²⁸ „Fejetekesté alatt Parancsolom, s ha karóba ne(m) akartak megh szaradni”... „azkit az én földemen Búzáat, árpat, zabot vettetek hozza ne mereszelyetek nyúlly.”... „mert török hite(m)re megszaradtok az karóba(n) erete s Birsagot is fizetek...”

1588-ban készül Veszprém megyében az első magyar nyelvű összeírás, ahol falunkat a „Körmendy Apátzaké” megjelöléssel sorolják fel.

1596-ban a körmendi monostoré a falu,

1613-ban 1 portát,

1617-ben is 1 portát írnak össze.

Az előző évekhez képest a porták száma egyre fogy.²⁹

A XVII. század elején azonban valamilyen újabb telepítésre kerülhetett sor, mert az apátság 1617-ben készített urbariuma nagyobb népességről tanúskodik.³⁰ Mámán ekkor 16 telkes jobbágy él, ugyanannyi, mint a mindenkor népesebb Kenesén.

Az urbáriumban szigorúan megszabják a szolgáltatásokat, pl. a mámaiaknak 12 tőkehalat kellett adniok Szt. Márton-napján.

Még egy év nélküli urbáriumot ismerünk, amely szintén a század elejéről származik, feltétlenül 1625 előttről.

Ekkor 9 jobbágytelekről tudunk. A telkek tulajdonosainak neve is fennmaradt Szt. György-, ill. Szt. Márton-napkor 3 Ft 20 denárt kellett fizetniök és a húsvéti ünnepekben pedig 64 tojást kellett beszolgáltatniök Máma falu lakóinak.

1625-ben II. Ferdinánd a győri jezsuitáknak adományozza a lébényi bencés apátságához és a veszprémvölgyi kolostorhoz tartozott birtokokat és kezelésüket Dallos Miklós győri püspökre bízta.³² Így az 1626-os összeírásban már a püspök birtokai közt szerepelnek.³³

1629-ben a birtokok kezelését a veszprémi püspök veszi át.³⁴ A jezsuitákat 1638-ban két ízben is megerősítik birtokukban.³⁵ 1638-tól 1648-ig másfél portával szerepel a falu, a dikális conscripciókban.³⁶ Az 1646-ból származó urbáriumban Mámán 26 egész telkes, 4 féltelkes jobbágyot és 4 zsellért sorol fel az összeíró. 1666-ban 23 telken 25 jobbágy él, 1691-ben pedig 22 telken 42 jobbágy.³⁷ 1696-os összeírásban a falu már nem szerepel.

A következő esztendőkből a veszprémi kolostor eddigi birtokai a jezsuiták kezén maradnak, akik a XVI. sz. viharai után megrongálódott templomok kijavításáról is gondoskodnak. Megtaláltuk a győri jezsuiták iratai között egy olyan szerződést, amelyet a győri kollégium rektora két veszprémi építőmesterrel, Ruck Jánossal és Schram Györggyel kötött.³⁸ A szerződés alapján a mámai templom belsejét és külsejét vakolják és meszelik, vakolt mennyezetet és új padozatot készítenek. A templomhoz új (a fundamento) sekrestyét építenek; a templom és sekrestye bejáratához lépcsőt készítenek, továbbá minden más munkát elvégeznek, ami a helyreállításához szükséges. A munkáért 35 forintot és a munka idejére szóló természetbeni ellátást (3 urna bor és étel) kérnek.

Mámán biztosan sor is került erre a munkára, ezt a falakról is leolvashatjuk (többretegű vakolat, barokk vakolatréteggel), továbbá az ásatás napfényre hozta az északi oldalon a barokk sekrestyét.

A Rákóczi-szabadságharc idején (1707) Tallián Ádám kapta meg a falut, mint elkobzott fiskális birtokot.³⁹

1717-ben a Balaton körüli birtokok ismét a jezsuiták kezén vannak, ám ekkor már Mámát, mint pusztát, Berényhez csatolják. 1719-ben Máma és Sándor elhagyott pusztá falvaknak számítanak, melyeknek földjét a szomszédos falvak lakói művelik.⁴⁰

1773-ban a jezsuita rend javait, az Állami Tanulmányi Alap kapja meg.⁴¹ Ekkortájt készült egy leírás a győri jezsuita kollégium javairól, amelyben bővebben hallunk Praedium Mama-ról. A templomról is maradt ránk meglehetősen részletes leírás.⁴²

Ekkor már az 1702-ben restaurált templom leírását találjuk: A „jó anyagból” készült épületnek famennyezete

van; szentélye boltozott. Az épület zsindegyel fedett, Sekrestyéjében Szt. László oltára áll. Már csak időnként használhatják, mert megjegyzik, hogy a miséhez szükséges templomi felszerelést Vörösberényből hozzák ki alkalmanként. Ugyancsak áll még ekkor ott a Collégium által épített remetelak is. A hozzátartozó földet a vörösberényiek művelik. 1785-ben, majd 1828-ban már csak mint Keneséhez tartozó pusztáról hallunk a faluról.⁴³

Utolsó ismert adatunk, amely Máma faluról szól, a XIX. sz. elejéről való. Eszerint az egyik kenesei harangon: „in honorem sancti Ladislai pro praedio Mama” felirat van.⁴⁴ A század 60-as éveiből Römer Flóris leírását és rajzát ismerjük a romról.⁴⁵ Ekkor már összedőlőfélben van, de szentélye még boltozott, északi oldalán két fülkének van nyoma, a hajóban két ablak látszik. A falak még a mai-nál magasabban állanak (3. kép), sárga festés látható rajtuk.

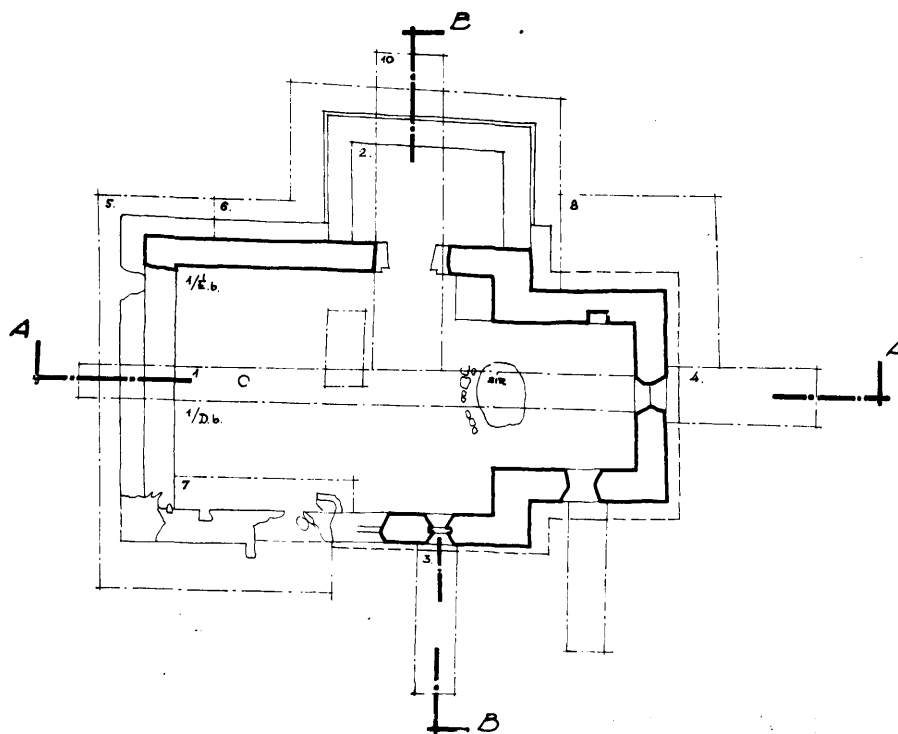
A XX. sz. elejéről származó fényképeken a hajó nyugati falán kis harangot látunk.

Fűzfő-fürdőtelep 1925 után — a parcellázás után — kezdett kiépülni, 1930—32-ben új templomot építettek és ennek alapozásához bontották le a romtemplom délnyugati sar-

kát.⁴⁶ Sajnos, kincskereső jellegű turkálások az 1930-as években feldúlták a templom belsejét. A rom a műemléki helyreállítás megkezdéséig fokozatosan pusztult.

A régészeti feltárás

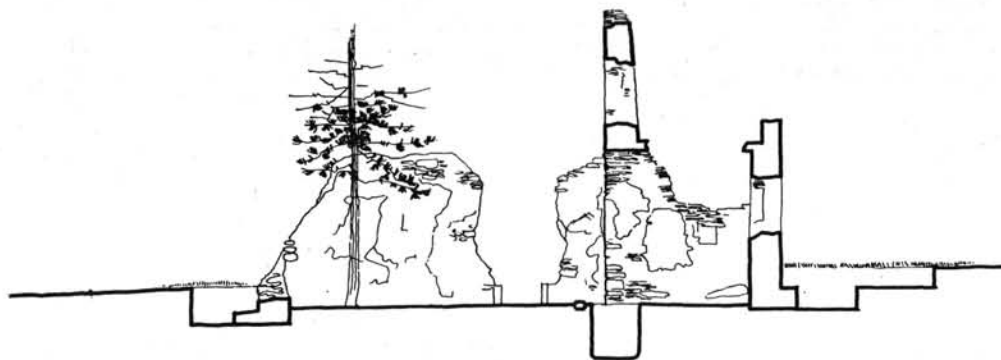
1963 augusztusában került sor a helyreállítást megelőző régészeti feltárássra. (4. kép.) Első feladatunk a rom belsejét és közvetlen környezetét sűrűn benőtt növényzet és az ott lerakott szemét eltávolítása volt. Majd megállapítottuk a templom belsejében és a külső oldalakon a hiteles középkori szinteket és feltártuk a ledőlte délnyugati sarok fellelhető maradványait. (9—10. kép.) Az első kutatóárkokat a templom tengelye mentén, majd rá merőlegesen, a diadalívtől néhány méterre nyugat felé húztuk. Azután a délnyugati saroknál és végül a nyugati, keleti és déli oldalakon ástunk néhány, a falakra merőleges árkot.

Alaprajz

4. Ásatási alaprajz;
4. Grundriss der Ausgrabungen.

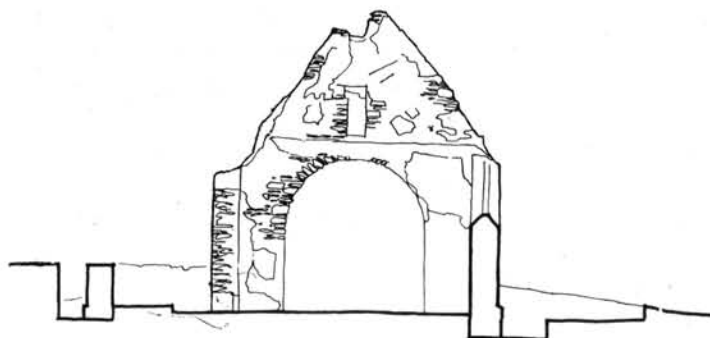
4. Plan des fouilles.
4. План раскопок.

A-A metszet

5. Ny-K irányú hosszmetszet
5. Längsschnitt in WO-Richtung.

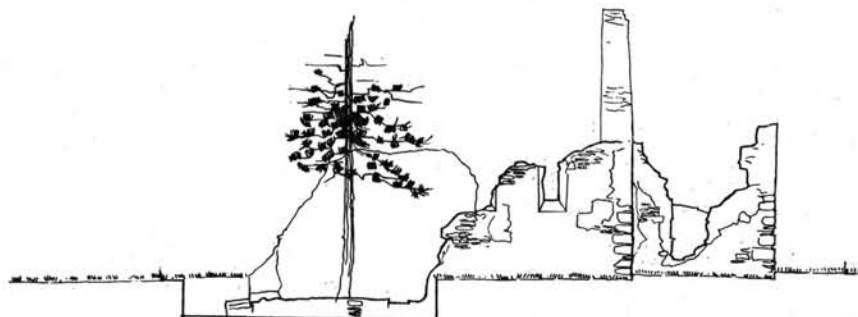
5. Coupe longitudinale ouest-est.
5. Продольный разрез в направлении З-В.

B-B metszet

6. É-D irányú metszet a sekrestyén és a hajón keresztül
6. Querschnitt der Sakristei und des Schiffes in NS-Richtung.

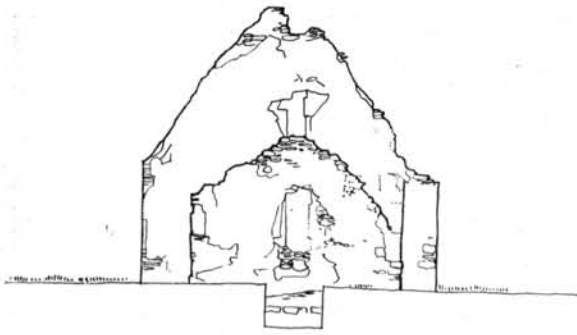
6. Coupe nord-sud à travers la sacristie et la nef.
6. Разрез в направлении С-Ю через ризницу и неф.

Déli oldal

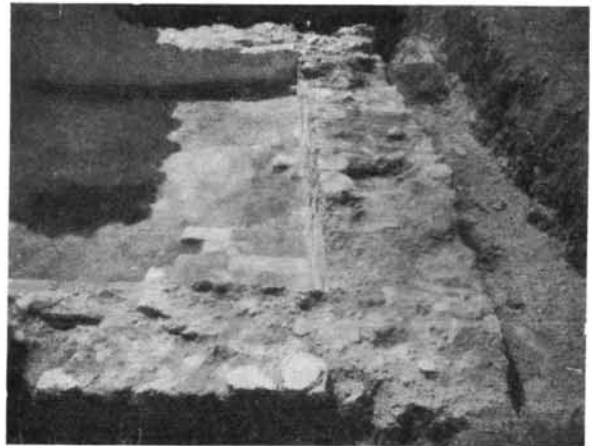
7. A D-l homlokzat rajza
7. Die südliche Seitenansicht.

7. Dessin de la façade sud.
7. Рисунок южного фасада.

8. A K-i homlokzat rajza
 8. Die östliche Seitenansicht.
 8. Dessin de la façade est.
 8. Рисунок восточного фасада.

9. A templomrom Ny-i zárófalának maradványai feltárás közben.
 9. Reste der Westwand der Kirchenruine während der Ausgrabung.
 9. Les restes du mur de clôture ouest de l'église en ruines en cours de dégagement.
 9. Остатки замыкающей стены западных развалин церкви в процессе вскрытия.

11. A feltárt sekrestye
 11. Die freigelegte Sakristei.
 11. La sacristie dégagée.
 11. Вскрытая ризница.

10. A templomrom DNy-i falsarka feltárás közben
 10. Die südwestliche Ecke der Kirchenruine während der Ausgrabung.
 10. L'angle du mur sud-ouest de l'église en cours de dégagement.
 10. Юго-западный уголок развалин церкви в процессе вскрытия.

12. A templomrom a feltárás befejeződése után
 12. Die Kirchenruine nach Beendigung der Ausgrabungen.
 12. La ruine de l'église après être dégagée.
 12. Развалины церкви по окончания вскрытия.

A templom tengelyében húzott árkokban (1) megtaláltuk a szentély keleti falának kiugró alapozását és az eredeti középkori szintet: a ledöngölt agyagpadlót. A szentély és a hajó belsejét hordalékos agyag, kőtörmelék és vegyes szürke, apróköves törmelék töltötte ki. A szentély nyugati végén, a diadalív vonalában sírt bontottunk ki, amelyben további két sír ferde beásása mutatkozott. A sír bolygatott volt, csontmaradványokat is alig találtunk benne. Néhány középkori edénytöredék volt felső rétegeiben. A sír mélyén, a bolygatatlan talaj felett, két római kori tárgy került elő. Az egyik ló alakú terrakotta mécses töredéke⁴⁷ (13–14. kép), a másik kis üveg illatszeres edény (balsamarium) nyaktöredéke.⁴⁸ Ezek a tárgyak tipikusan sírmellékletek. Valószínű, hogy a templom építésekor (illetve amikor a sírt a középkorban megásták), római temetőt bolygattak meg.

Az 1. árokban meghatározott szintre süllyesztettük le az egész templom belső terét. A rétegződés szinte azonos volt a szentélyével. A szentély előtt a diadalív jobb oldalán sok freskótöredék került elő a törmelékből, vörös és fehér festéssel. Az északi oldalon a hajó és szentély szögletében mellékoltár alapozása került elő, alig 20–30 cm vastagságban. A hajó nyugati végében, az 1/Éb árokból nagy méretű malomkő került elő. (Ez is a templom körül egykor elterült falu életére utal.) A külső szintek kutatása közben azt tapasztaltuk, hogy a középkori szinthez képest legkevesebb a feltöltés a keleti oldalon, legmagasabb az északon. Délen 60–80 cm a szintkülönbség, nyugaton 40–60 cm. Az új templom körüli körüljáró kialakításakor a középkori szint alá süllyesztették a terepet. Érdekes, hogy a templom falainak alapozása erősen kiugrik a felmenő falsíkból, a déli és az északi oldalon 40–50 cm széles melléfalazással van erősítve.⁴⁹

Az északi oldalon, ahol a nagy falkitörés mutatkozott, sekrestyeajtó helyét tártuk fel, majd két merőleges árokban meghatároztuk a sekrestye (É-i, K-i és Ny-i falát) kiterjedését.

4 × 2,60 m belméretű kis építmény bontakozott ki (11. kép), amelynek falai 80 cm vastagságban, 0,80–1,0 m magasan megmaradtak. A barokk padlóburkolat is megmaradt több foltban. A sekrestyét egykor fedő boltozat oldalának nyomait a külső északi falsíknál már korábban leolvashattuk.

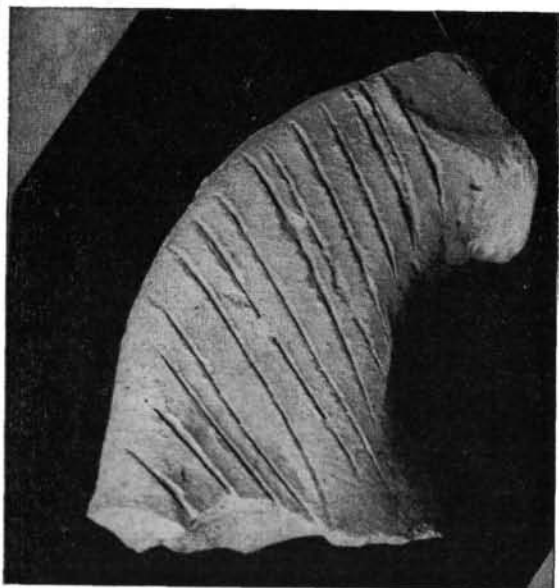

A megállapított szinteknek megfelelő terepsüllyesztést végeztünk a keleti és az északi oldalon. Néhány árokkal kerestük a templom körül a feltételezhető kerítőfalat, azonban sikertelenül. Kiterjedtebb kutatásra nem volt módunk, mert csak a műemléki helyreállításához közvetlenül szükséges feltárássra volt engedélyünk. Megnehezíti ezt a munkát, hogy dél és kelet felé konyhakert, észak felé kukoricás terül el, nyugat felé pedig a középkori szint alá süllyesztett terep állja útját a feltárasnak.

Az egykori Mára faluból tehát egyetlen fennmaradt emlékként a templomot tanulmányozhattuk csak közvetlenül.

A feltárás során előkerült leletanyag a középkori falu életének bizonyítéka.

A szentélyből és a hajóból sok agyagedény; pereni,

13. Római mécnes töredéke
 13. Bruchstück einer römischen Tonlampe.
 13. Fragment d'une lampe romaine.
 13. Фрагмент римского светильника

fül és alj töredéke, fedő töredékek kerültek elő, főleg a XVI. századra jellemző típusok. A sekrestyéből való az egyetlen, teljesen összeállítható nagy urna, vörhenyes barna színű, kissé átégett állapotban, XV. századi (15. kép). A legkorábbi edénytöredékek is a sekrestye környékéről valók és ezek egy bécsi fazék darabjai. Ugyancsak jónéhány vastag falú korsó töredéke, ovális átmetszetű, középen lyukas fültöredékek voltak nagy tömegben az északi külső oldalon. A déli külső oldalról is azonos jellegű anyag került felszínre, edények, perem-, oldal- és fenékdarabok. A templom belsejében és külső területén nagy mennyiségben talált késő középkori kerámia azt bizonyítja, hogy a középkorban is meg-

bolygatták már a templom padozatát. Ezért találjuk vegyesen XIII—XVII., sőt XVIII. századra is keltezhető edények töredékeit.

A rom képe az ásítás után (12. kép).

A régészeti kutatás nyomán a várt, egyenes szentélyzáródású templom romjai kerültek elő. A templom a középkori szokásnak megfelelően keletelt, hossz tengelye 30°-kal tér el északi irányba kelettől. Hajójának mérete 6,40 × 8,55 m a szentélye 2,70 × 4,00 m. Falai átlagosan 80 cm vastagok.

A hajó nyugati falából csak az alapozás maradt meg. A déli fal nyugati szakasza és vele az egykori bejárat elpusztult. Keleti szakasza majd 4 m magasan maradt meg, benne két román ablak kávéjával. Az elpusztult ajtónyílás nyugati oldalán levő kis, nyelv alakú falnyúlvány valószínűleg a bejárat ajtó előépítményének maradványa. Az északi hajófalat a sekrestyébe vezető ajtó osztotta ketté. Mindkét szakasza egyformán közel 4 m magasságban maradt meg, de a nyugati kissé megdőlt, kifelé hajlik. A diadalív feletti oromfal déli oldala nagyjából a tető egykori hajlásszögét mutatja, keleti oldala azonban lepusztult. Az oromfalon a hajó és a szentély tetőtereit összekötő átbújó nyílás, efelett pedig a hajó feletti tetőteret megvilágító keleti ablak alsó része látható. A szentély déli és északi fala a belső teret fedő, kőből rakott dongaboltozat vállaival együtt kb. 2,5 m magasságban állott. A déli falban levő nagy, alaktalan kitörés az itt levő ablak helyét mutatja. A keleti végfalban a déli fal ablakaihoz hasonló résablak volt. A keleti fal belső oldalán jól látszik a dongaboltozat vonala. A szentély északi falában 40 × 50 cm méretű fülke van, talán pastoforium. A sekrestye átlag 50 cm magasan feltárt kőfalai semmiféle részletképzést nem mutatnak. A hajóból bevezető ajtó rézsús kávéiban levő két horony az itt állott fatok helyét mutatja. Az ajtónyílás két oldalán, a belső szint felett 170 cm-rel a sekrestyét

14. A római mécnes rekonstrukciós rajza
 14. Rekonstruktion der römischen Tonlampe.
 14. Dessin de la lampe romaine reconstituée.
 14. Реконструкционный рисунок римского светильника.

15. Restaurált középkori agyagedény a sekrestyéből
 15. Mittelalterlichen Tongefäss aus der Sakristei; restauriert.
 15. Un vase en argile médiéval restauré, trouvé dans la sacristie.
 15. Реставрированная средневековая глиняная посуда из ризницы.

fedő dongaboltozat kiszakadt vállai láthatók. A sekrestye téglaburkolatáról az ásatási beszámolóban már megemlékeztünk.

A középkori állapot rekonstrukciója (21. kép).

A mámai templom alaprajzilag, tér- és tömegalakításban románkori falusi templomaink legegyszerűbb típusa. Belső tere téglalap alaprajzú hajóból és négyzetes szentélyből áll. Ezt az alaprajzi formát, amely az épület térképezését is meghatározza, külső tömege is tükrözi.

Falainak anyaga kemény mészkő, a szomszédos fűzfő—várpalotai dombvidéket alkotó kőzet, vagyis a legközelebb fellelhető, olcsó építőanyag (ugyaneből épültek a környék hasonló korú templomai is: Litér, Vilonya, Sóly, Berhida, Öskü). Habarcsa az Árpádkorra jellemzően erősen meszes, sok évszázad alatt szinte kőszerűen megkötött anyag.

A falazásmód is az ebben a korban megszokott: a falsíkokat nagyobb, durván lenagyolt kövekből rakták és a két kősor között öntöttfal módjára vastag habarcsba rakott kisebb kövekkel töltötték ki. Külső sarokként — rendszertelenül ugyan — használtak nagyobb „armirozó” köveket. A tetőszerkezet anyaga faragott fa volt, a tetőfedés pedig eredetileg talán nád, később (így a XVIII. sz.-ban) faszindely. Az utóbbira az ásatás sajnos semmiféle felvilágosítást nem tudott nyújtani.

Amilyen egyszerű a templom alaprajza, olyan volt belső téralakítása is. Falait durván bevakolták és fehérre meszelték (vörös sávok — esetleg geometrikus díszítés). Padlója sártapaszos volt. A hajó felső lezárása valószínűleg ledeszkázott fagerendás síkmennyezet, a szentélyt pedig a hajó keleti végfalán nyíló félköríves diadalív vonalát követő dongaboltozat fedte.

Világítást a hajó déli oldalán levő két és a szentély keleti oldalán levő 1—1 keskeny résablakon kapott.

A kettős fekvő hasáb formájú templomot, hajót és szentélyt egyaránt azonos hajlású, kb. 50°-os nyereg-tető fedte. A szentély tetőzete belső terének megfelelően alacsonyabb eresz magasságú és gerincű

volt. (A barokk sekrestye tetőidomát a hajóra merőleges gerinccel képzeljük, mert azt a hajó tetőfedésének síkjában a sekrestyét fedő dongaboltozat záradékmagassága miatt másképp szerkeszteni nem lehet.) A simára vakolt, fehérre meszelt templom külsejét semmi sem díszítette, homlokzatán csupán az ajtót és ablakokat láthattuk.

A templom külső és belső megjelenését a részletformák nélküli tér és tömegalakítás, a használhatóság és a célszerűség határozta meg. Árpád-kori falusi templomainkra jellemzően itt sem találunk faragott részleteket. Ez egyrészt a fent említett okokra, másrészt a templomot építtető faluközösség anyagi állapotára és helyzetére vezethető vissza. A román stílus formáit legfeljebb az ablakok kiképzése képviselte a közel 45°-os rézsűjű, félköríves áthidalású nyílásokkal. Gazdagabb formai alakítása talán a nyomtalanul elpusztult déli kapunak lehetett, ahogy az a szomszédos Litér és Sóly falusi templomain ma is látható. A kapu méretei ismeretlenek. A templom déli oldalán a felszínen talált, vörös homokkőből faragott ajtókeretkő valószínűleg ide tartozott. A már említett, a déli falból kinyúló

falnyelv nyomán és a hasonló kapuformák alapján rekonstruáltuk a kapu egykori képét: ez egyszerű téglalap alakú kapunyílás lehetett, félköríves boltívvel áthidalt és e felett oromzattal kialakított előépítménnyel.

A templom építéstörténete

A templom építésének története most már a történeti források és a feltárás adta támpontok, az építészeti rekonstrukció együttes szemléletében rajzolható meg. Máma falu neve, mint említettük, egyik legkorábbi írásos okmányunkban maradt ránk. A veszprémvölgyi kolostorral egyidőben más, görög alapítású, görög nyelvű kolostorok is léteztek hazánkban. A szászszentdemeteri, a pentelei, vise-grádi, tihanyi görögkeleti kolostorok szintén a X.—XI. században települtek.⁵⁰ A bizánci, keleti kultúrkör hatását tükrözték és kellett tükrözzék, amely a X—XII. sz.-ban nagy befolyással volt hazánk történetére. Ebben az oklevélben a falu templomáról még nem történik említés. Ha volt is már ekkor valamilyen templom a faluban, ez feltehetően fából készülhetett. Sajnos a feltárás semmilyen támpontot nem tudott adni arra vonatkozóan, milyen lehetett Máma faluban a legelső templom. Az 1297-es veszprémvölgyi (akkor már cisztercita zárda), adománylevélben, annak megerősítésében szerepel először Máma egyházának neve: „ecclesia Sancti Ladislai de Mama”. A templom alaprajzi elrendezése és a legkorábbi leletanyag is arra enged következtetni, hogy a templom mai formájában — sekrestye nélkül — még a XIII. sz.-ban megépül. Az 1297-es évszám adja a templom keletkezésének ante quemjét. A templom védőszentje Szent László. László királyt 1192-ben avatták szentté. Ez a dátum adja tehát a templom keltezésének post quemjét. Szent László tisztelete egyébként is III. Béla uralkodása alatt terjedt el nagymértékben. Templomunk tehát nem épülhetett XII. sz. végénél előbb, sem pedig a XIII. sz. második felénél később.

A századok folyamán, a török pusztításokkal egyidőben nyilván a templom is tönkremehegett. A feltárás során az északi oldalon sekrestye falai kerültek elő. Ezeknél már a feltárás is bebizonyította, hogy a sekrestye csak későbbi toldás lehet. A levéltári kutatásnak sikerült kétséget kizáróan bebizonyítani, hogy a sekrestyét alapjaitól a győri jezsuita kollégium építtette 1702-ben, a templom renoválásakor. 1773-ban remetelakás is állt az elhagyott pusztának számító telepen. A XVIII. sz.-ban a falu végleg elpusztul, elnéptelenedik, a templom rommá lesz; majd 1932-ben délnyugati sarkát is lebontják.

Máma az egyik legrégebb Balaton környéki falu. Temploma alaprajzi elrendezésével nem áll egyedül, szorosan kapcsolódik a környék más, egyenes szentélyzáródású templomainak népes csoportjához.

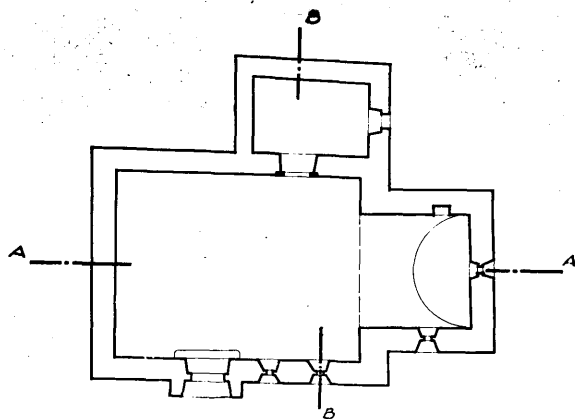
A mámai rom tehát csak egyike annak a sok, hasonló alaprajzú és felépítésű falusi templomnak, amely a XIII. század végén a Balaton északi partvidékén állott. A tágabb értelemben vett Veszprém megyei Balaton környékén 70 román kori templomot és templomromot találunk.⁵¹ Közülük a többség, közel 40 egyenes és csak 17 félköríves szentélyzáródású. Mondhatjuk tehát, hogy ennek a vidéknek az egyenes szentélyzáródású román falusi templom jellegzetessége volt. Hosszú ideig tartó és sokrétű kutatás kell még ahhoz, hogy Veszprém megye és ezen belül a Balaton környékének román kori művészetét megismerhessük. Az elpusztult Máma falu templomának romjával kapcsolatosan mégis időszerűnek érezzük több olyan gondolat felvetését, amely talán közelebb visz bennünket a kérdés tisztázásához (24. kép).

Mi az oka annak, hogy ezen a vidéken az egyenes szentélyzáródás a románkori falusi templomok uralkodó formája? Miért van ezen a területen olyan sok belőlük?

Románkori falusi templomainkkal kapcsolatban az eddigi kutatás több tanulmányban foglalkozott az egyenes és az íves szentélyzáródás kérdésével.⁵² Az ország egyéb területein, hasonló téma kutatása közben merült fel a cisztercita késő román művészet hatása, amely köztudomásúan egyenes záródással építette fel templomainak szentélyeit. Emellett számba vették a korabeli kezdetleges technikai tudás és végül az ősi faépítkezés hagyományainak továbbélését. Ezeknek a lehetőségeknek esetleges Balaton vidéki hatását a további kutatás feladata lesz kimutatni.⁵³

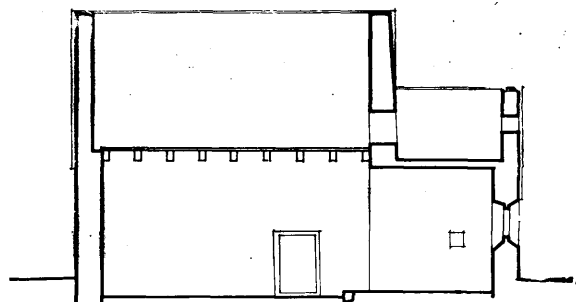
Területünkön a cisztercita művészet hatását a kutatás hiányos volta miatt ma még nem tudjuk megrajzolni. Az azonban biztos, hogy a Balaton északi partján jóval a cisztercita késő román építészet hazai megjelenése előtt voltak egyenes szentélyzáródású templomok. Elég itt talán a tihanyi altemplomra utalnunk, amelyről éppen legutóbb mutatta ki a művészettörténeti kutatás, hogy Pannonhalma hatására épült.⁵⁴ Az elpusztult veszprémi Szt. Miklós templomról a régészeti kutatás mutatta ki, hogy a XI. században épült.⁵⁵

Veszprém többi, korai templomát, így a számunkra legfontosabb székesegyház középkori alaprajzát nem ismerjük. A várost környező falvakban románkori falusi templom nem maradt ránk. A tihanyi monostor XIII. századi falvaiban azonban érdekes módon sorra egyenes szentélyzáródású temp-

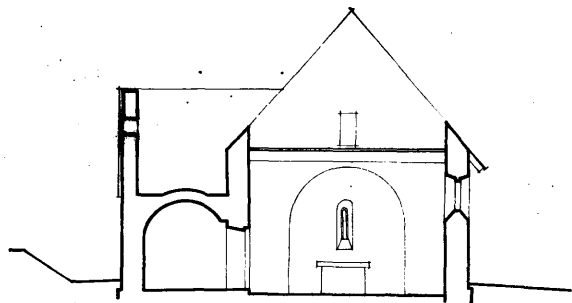
Alaprajz

16. A templom alaprajza a feltárás után
 16. Grundriss der Kirchenruine nach den Ausgrabungen.
 16. Plan de l'église après être dégagée.
 16. План церкви после вскрытия.

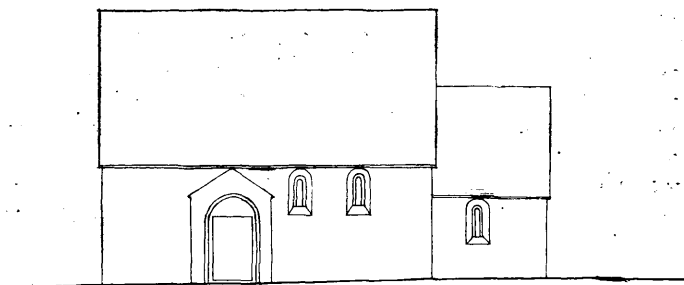
A-A metszet

17. A templom rekonstrukció hosszanti metszete
 17. Längsschnitt der Kirchenruine, Rekonstruktion.
 17. Coupe longitudinale de l'église reconstituée.
 17. Реконструкционный продольный разрез церкви.

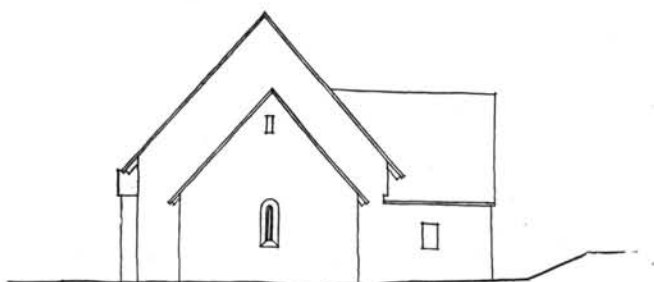
B-B metszet

18. A templom ÉD-irányú metsze a sekrestye és a hajón keresztül
 18. Querschnitt der Kirchenruine in NS-Richtung durch die Sakristie und das Schiff.
 18. Coupe nord-sud de l'église à travers la sacristie et la nef.
 18. Разрез церкви в направлении С-В через ризницу и неф.

Déli oldal

19. A templom D-i homlokzatának rekonstruált rajza
 19. Südliche Seitenansicht der Kirche; Rekonstruktion.
 19. Dessin de la façade sud reconstituée.
 19. Реконструированный рисунок южного фасада церкви.

Kelvi oldal

20. A templom K-i homlokzatának rekonstruált rajza
 20. Östliche Seitenansicht der Kirche; Rekonstruktion.
 20. Dessin de la façade est reconstituée.
 20. Реконструированный рисунок восточного фасада церкви

A templom rekonstruált képe

21. A templom rekonstruált képe
 21. Rekonstruktion der Kirche.
 21. L'église reconstituée.
 21. Реконструированный общий вид церкви.

22. Rekonstruált barokk sekrestyével
 22. Rekonstruktion mit der barocken Sakristei.

22. Reconstitution avec sacristie baroque.
 22. Реконструкция с барочной ризницей.

lomokat találunk, még azokon a helyeken is, amelyeknek nem az apátság volt a kegyura, tehát valószínű építtetője. Az utóbbi szerintünk az apátság közvetlen építőtevékenységének és irányító szerepének és semmiképpen sem esetleges cisztercita hatásnak eredménye.

A tihanyi apátság falvaiban tehát csak egyes szentélyzáródású templomokat ismerünk. A veszprémi apácakolostor birtokainak templomai közül csak a márait ismerjük, a többi elpusztult. Feltehető azonban, hogy ehhez hasonlóan azok is egyes szentélyzáródásúak voltak. A pannonhalmi főapátság Balaton körüli birtokain ugyancsak ilyeneket találunk (Kisapáti és Szigliget). Ha a Balatontól északra elterülő vidék 37 egyes szentélyzáródású

templomát vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a birtokosok alig pár kivétellel egyháziak: a veszprémi püspökség és a káptalan, a pannonhalmi, a tihanyi, a bakonybéli, az almádi bencés apátságok, a fehérvári és a budai káptalan. A vizsgált területnek tehát többségében egyházi birtokosai voltak, közöttük egyik legnagyobb a bencés rend, amelynek hét kolostora rendelkezett itt tekintélyes területtel, főleg szőlőkkel (Pannonhalma, Zalavár, Somogyvár, Tihany, Almád, Bakonybél és Kapornak). Ezzel szemben azokban a falvakban, amelyekben íves szentélyű templomok maradtak ránk, szinte kivétel nélkül világiak voltak a földesurak, mint az ősbirtokos Lád nemzetség, mellettük az Atyuszok, a Rátótok, vagy helyi nemesek. Az is biztos, hogy az egyes szent-

23. A rom képe az állagvédelem után
 23. Die Kirchenruine nach der Konservierung.
 23. La ruine telle qu'elle se présente après l'état préservé.
 23. Общий вид развалин по окончании охраны состояния.

télyzáródású templomok lényegesen kevesebb művészeti részletet tartalmaznak ezen a vidéken, mint az íves záródásúak. Az utóbbiak viszont ezeknek a részleteknek alapján általában XIII. századiak, tehát ezen a területen is későbbieknek látszanak, mint egyenes szentélyzáródású társaik. Mindez nem lehet véletlen, bár szabályt sem lehet kimondanunk belőle.

Mindezekből a Balaton vidékére vonatkozóan ketős tanulságot vonhatunk le a további kutatás számára:

1. Valószínűnek tűnik, hogy az egyenes szentélyzáródású falusi templomokat a viszonylag szegényebb faluközösségek építették már talán a XI–XII. században, az íveseket pedig a XII. század végétől felemelkedő kis- és középbirtokos nemesség. Ezt támasztja alá I. István király sokat idézett, minden 10 falu templomépítési kötelezettségéről szóló törvénye is, amely szerint a templomot a híveknek, a falu vagy a falvak közösségének kell építtetnie, csak a felszerelést adja a király és a papt a püspök.⁵⁶ Éppen az idézett szentistváni törvény alapján gondolunk arra, hogy a faluközösségek építőtevékenysége mögött — ha nem is minden esetben — az egyházi birtok falvait keressük. Ezek a falvak a birtokos egyházi testület feltehetően egységes útmutatásai alapján építik fel templomaikat.

A világi földesúr kegyúri templomát viszont saját vagyoni helyzetének és családjá rangjának reprezentálásra, lehetősége szerint magas technikai fokon építteti meg. Ezek a templomok legtöbbször a szomszédos egyházi központ vagy nemzeti monostor példájára és valószínűleg nemegyszer az ott dolgozó mesteremberek közvetlen közreműködésével épülnek.⁵⁷ Mindez természetesen jelentheti a két alaprajzi típusnak területünkön való későbbi keveredését, hisz egymás mellett és egymásra kölcsönösen hatva egyházi birtokon is épülhet íves szentélyű, világi birtokon pedig egyenes szentélyzáródású templom (Egremy).

A Balaton vidékét nézve mégis úgy tűnik, az ilyen esetek kivételek, az első lehetőség (egyházi birtokon íves szentély) talán elő sem fordul.

2. Ezek után felmerül a kérdés, mi az oka ennek a birtokosok szerinti alaprajzi-típus elkülönülésnek? Az eddig elmondottak alapján talán nem túlzott arra következtetnünk, hogy a Balaton északi partvidékén levő nagy kiterjedésű egyházi birtokokon

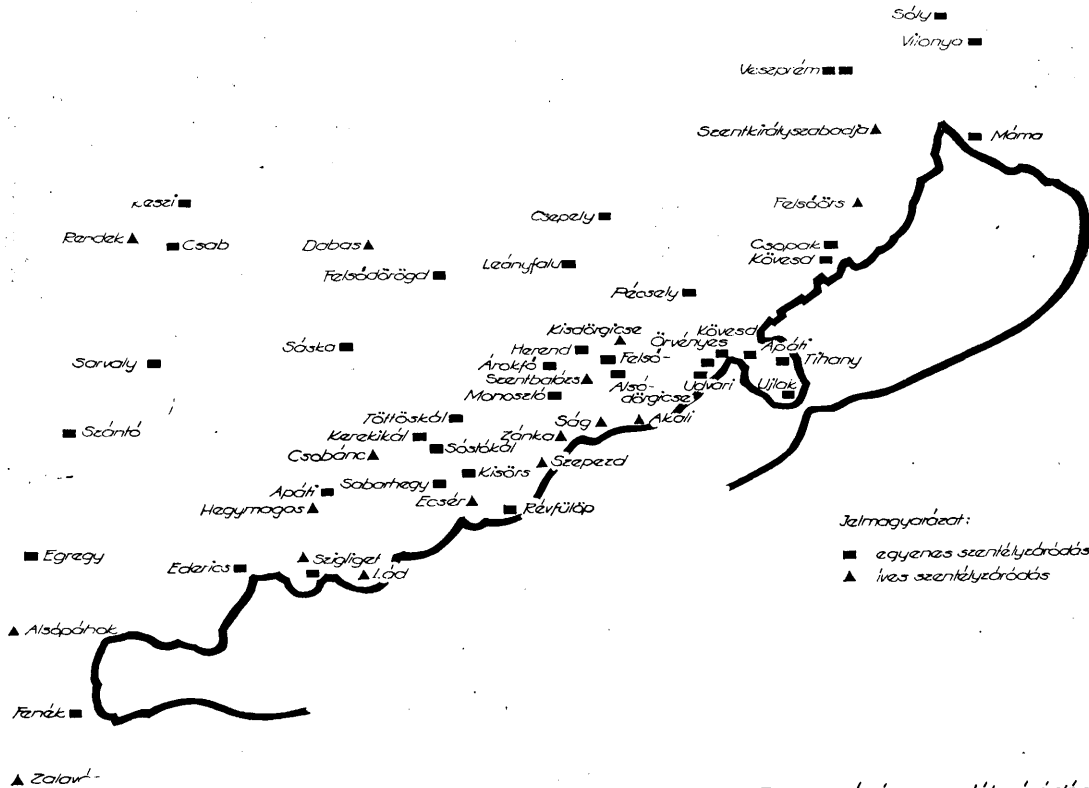
az egyenes szentélyzáródás sűrű előfordulása a Pannonhalmáról kiinduló — és Tihanyban és birtokain ténylegesen kimutatható — bencés hatásnak eredménye. Ez a hatás nemcsak a rend birtokain, hanem az egyéb egyházi testületeken is erős volt és mindenütt kimutatható.

Feltevésünket az is alátámasztja, hogy a vizsgált terület egyházi birtokain található egyenes szentélyzáródású templomok közel azonos méretűek. Emellett az azonos építőanyag, a durván megmunkált kő felhasználása is elősegítette a román kori falusi templomok szinte egységes megjelenési formájának kialakulását.

A mámai templomrom állagvédelmi munkáiról

A feltárt rom falait az OMF sümegi építésvezető-sége a feltárást követő év nyarán Koppány Tibor építész-mérnök tervei szerint konzerválta és a hatékonyabb védelem érdekében részben ki is egészítette. Ennek a helyreállítási munkának lényege, elsődleges célja a rom további pusztulásának megakadályozása volt. Emellett azonban az is fontos volt, hogy a romot felkeresők számára minél érzékelhetőbbé tegyék a templom egykori képét, külső tömegét és belső terét.

A fentiek érdekében először is a feltáráson túlmenően ki kellett szabadítani a romot a körülvevő újabb kori feltöltésből. Ezt a falaktól átlagosan 2 m széles, külső szélein rézsűsen kialakított bevágás

Egyenes és íves szentélyzáródású román templomok a Balaton északi partján.

24. Egyenes és íves szentélyzáródású román kori templomok a Balaton E-i partján.
 24. Romanische Kirchen mit geradem und mit rundem Chorabschluss am Nordufer des Balaton.

24. Eglises romanes aux chevets droits et arrondis sur la rive nord du Balaton.
 24. Церкви романского периода с прямоугольным и круглым замыканиями апсид на северном берегу Балатона.

készítésével értük el. A rom kiszabadítása után falait megerősítettük, a további szétfagyás ellen kőből rakott falkoronával láttuk el. A falakon levő középkori és barokk vakolatfoltokat rögzítettük. A szentély dongaboltozatának maradványait a szükséges megerősítés után a szentély fölé emelt tetővel védjük. A tetőt az egykori formában és méretekkel készítettük. Felrakása érdekében a szentély falait és 2 ablakát téglával egészítettük ki. Ugyanígy, téglával egészítettük ki a sekrestye ajtaját is. Ennek szélességi mérete adott volt, magasságát és áthidaló boltívét a szokásos barokk ajtók méretei és formai alakítása alapján terveztük. Az így megépített új téglafallal összekötöttük a hajó északi falának két szakaszát. Ezzel észak felől lehatároltuk, érzékelhetővé tettük a hajó belső terét és megtámasztottuk az északi fal kifelé dülő, nyugati szakaszát. Ugyanezt a célt szolgálja a sekrestye nyugati falára falazott téglapillér is, amely egyben az uralkodó

szélirány felől zárja le a sekrestyét. Az utóbbi fölé a hajó falához támaszkodó félnyeregteret helyeztünk, hogy az alacsonyan megmaradt falakat és az ezeken belül feltárt téglaburkolat részeit megvédjük. A burkolat rögzítésére a hiányzó szakaszt öntött betonpadlóval pótoltuk.

A fentiekből látható, hogy a romjellel megőrzése érdekében óvakodtunk a kiépítéstől. Ahol arra hiteltes formai támpontunk volt, a bemutatás érdekében kisebb kiegészítéseket végeztünk. A két újonnan épített fedélszék tulajdonképpen védetű, hiszen az alattuk romosan maradt részeket védi. Az újonnan készített kiegészítéseket mindenütt téglából építettük. A védelmet szolgáló építési munkák elvégzése után a rom területét és környékét gyepesítettük és így illesztettük be a jelenlegi plébániatemplom már régebben parkosított környezetébe⁵⁸ (23. kép).

Sz. Czeglédy Ilona—Koppány Tibor

J E G Y Z E T E K

- ¹ Balatonfüzfő, Jókai utca 39.
- ² Koppány T. A Balaton-felvidék románkori templomai. A Veszprémi Megyei Múzeumok Közleményei. 1. (1963.) 81—114.
- ³ Feltárására és ezt követő védelmére az OMF balatoni programjának keretében került sor. Ennek a programnak célja a Balaton környékén található valamennyi műemlék — legmesszebbmenő tudományos igényű védelme.
- ⁴ Veszprém. Bakonyi Múzeum. Múzeumi Irattár. 5. sz. jegyzetfüzet. 13.; Radnóti A.—Gerő L. A Balatoni régészeti és történeti emlékei (Bp. 1952.) 23.
- ⁵ Veszprém. B. M. Múzeumi Irattár. 7. sz. jegyzetfüzet. 104—105. uo. Régészeti Kataszter. I. 83.; Radnóti A.—Gerő L. i. m. 46.
- ⁶ Wenzel G. Árpádkori Új Okmánytár. (Bp. 1861—74.) I. 6. 216 (4b) 247.; Karácsonyi J. Szent István oklevelei. (Bp. 1891.) 26.; Fejér G. Codex Diplomaticus Hungariae. (Bp. 1830.) II. 46.
- ⁷ Moravcsik Gy. Görögnyelvű monostorok Szent István korában. 418. (Szent István Emlékkönyv.) (Bp. 1938.); Fejér G. i. m. VI/2 38—42.
- ⁸ i. h. 39. (Lodomericus A. Episcopus Strigoniensis litteras Colomanni Regni Hungariae fundationales S. Stephani monialibus de Valle Veszprim concessas continentes, transsumsit) ... "Secundam villam Mama in qua sunt aratores plaustrales et alia officia pro utilitate Ecclesiae exhibentes; iuxta praeceptum Abbatissae dictae Ecclesiae temporum constitutae."
- ⁹ Uo. 93.
„Item Lodomericus litteras Benedicti Episcopi Westprimiensis iura Monialium de Valle Veszprim concernentes auctoritate sua metropolitana confirmat.” ... „Ad universorum notitiam tenore praesentium volumus pervenire; quod nos infrascriptas Ecclesias nostrae Diaecesis, videlicet Ecclesiam Beati Michaelis de Kense, S. Martini de Zaarberen, S. Ladislai de Mama, filiam videlicet eiusdem Ecclesiae S. Martini et Ecclesiam S. Michaelis de Bodrug is possessionibus (Religiosarum Dominarum) Monasterii S. Mariae de valle Veszprimiensis constitutas (ad ammonitionem et requisitionem praedictarum Dominarum) permissimus . . . fore liberar.”
- ¹⁰ Kumorovitz L. B. Veszprémi Regeszták. (Bp. 1959.) No 29.
- ¹¹ Anjou-kori Okmánytár. (Szerk. Nagy I., Bp. 1891.) No 335.
- ¹² Kumorovitz; i. m. No 316.
- ¹³ Kumorovitz; i. m. No 433.
- ¹⁴ Kumorovitz; i. m. No 433.
- ¹⁵ Fejér G.; i. m. IX/. 125. No LVIII.
- ¹⁶ Zsigmondkori Oklevéltár. I. (Szerk. Mályusz E., Bp. 1951.) No 5077., No 5114.
- ¹⁷ Uo. II. (Bp. 1956.) No 7286.
- ¹⁸ Csánki D. Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. (Bp. 1890—1913.) III. 292.
- ¹⁹ OL. Kamarai Levéltár. Acta Jesuitica Irregistrata. Fasc. I. 82.
- ²⁰ OL. Kamarai Levéltár. Conscriptio Portarum. Dicalis Conscriptiok. XLIX.
Pákay Zsolt: Veszprém vármegye története a török hódoltság korában. Veszprém. 1942.
- ²¹ OL. Kamarai Levéltár. Acta Jesuitica Irregistrata. Fasc. I. 24. (A közölt szöveg csak szemelvény, a keneisei török leveleket külön közleményben fogjuk kiadni.) Erre a levéltári anyagra Baranyai B.-né hívta fel a figyelmünket, akinek ezúton is köszönetet mondunk.
- ²² OL. D. C. XLIX. 19v, 38v, 58, 65v, 110v.
- ²³ Egyháztörténeti Emlékek a hitújítás korából. ( ) III. 36.
- ²⁴ Lukinich I.: A Podmaniczky család oklevéltára. (Bp. 1941.) III. 36.
- ²⁵ Hárlich J.: A veszprémvölgyi apácakolostor birtokainak története. (Pécs, 1928.) 5.
- ²⁶ Hárlich J.; i. m. 6—7.
- ²⁷ OL. DC. XLIX. 286, 296v, 415v, 439, 445, 456v.
- ²⁸ Velics L.—Kammerer E.: Török kincstári defterek. (Bp. 1886—90.) I. 254—57., II. 298.
- ²⁹ OL. Kamarai Levéltár. Acta Jesuitica Irregistrata. Fasc. I. No 25.
- ³⁰ OL. DC. XLIX. 446v, 502v, 510.
- ³¹ OL. Urbaria et Conscriptiones. Fasc. 90. No 11. „Mama. Colonos sess. No 16., 3. Item Mamiensis, Sandorien et Kenesien a singula sessione pro festo D. Georgy Martyris duodecim salpas, ipsis d. Monialibus dare tenentur ammiatum sunt penes Balaton.”
- ³² OL. UetC. Fasc. 32. No 27. „In Mamaá Habentur integra sessiones. No 9. Et ad festum S. Geor. rone Cenus dant flor 3 de 20. Ad festum Sancti Martini simlr. (sic!) flor 3. de 20.
Ad festum Pascalis ova No 64.
Gregorius Alcz Judex sessio integra 1
Laurentius Sandor sessio integra 1
Franciscus Kenchel media sessio
Ladislau domby media sessio
Lucas geöcze sessio integra 1
Joannes basso sessio integra 1
Vrbanus Zalay sessio media
- ³³ Hárlich J.; i. m. 10.
- ³⁴ OL. DC. XLIX. 533.
- ³⁵ Hárlich J.; i. h.
- ³⁶ Hárlich J.; i. m. 13.; Velics L.: Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából. II. (Bp. 1913.) 53.
- ³⁷ OL. DC. XLIX. 548, 552, 603.

- ³⁷ Csontos K.: Kenese község és a kenesei plébánia története. Veszprém. 1899.
- ³⁸ OL. Kamarai Levéltár. Acta Jesuitica Irregistrata. Fasc. 1. 27. „Item cum ysdem factus est Contractus Anno 1702. Die 26. Marty. pro restaurando Templo S. Ladislai in Mama; hac ratione ut teneatur interiorem et exteriorem faciem templi reparare incristare, dealbare pavimentum sternere, Tabulatum ad formam gypsi planum facere; Sacristiam a fundamentis cum fornice erigere, portas ad ingressum templi et Sacristiae cum grabidus reparare. Calcem item exurere, denique uno verbo quid quid spectat ad perfectionem hujus templi et sacristiae id totum praestare tenebatur. Habebunt pro mercede hujus laboris triginta quinque florenos (id est 30) et tres urnas vini, cum victu apud Colonos, quando laborabunt. Actum in Vörös Bereny die et anno ut supra. Joannes Ruck Maurer Maester.”
- ³⁹ Hárlich J.; i. m. 19–20.
- ⁴⁰ Uo. 35.
- ⁴¹ Uo. 29.
- ⁴² OL. Htt. Lvt. Dep. Litt. Pol. Klobusiczky B. 727. 547–644. „Praedium Mama. Conterminum Possessioni Vörösberény in cottu Veszprimien . . . In hoc Praedio est Sacellum ex bonis materialibus tabulato ligneo, cujus Sanctuarium sub fornice est, Sacristia item in quo praeter Aram S. Ladislai Regis nihil est. Occasione Divinorum, quae iisdem suis temporibus habent. Paramenta ex Vörösberény ad ferunt sacellum totum scandulis tectum, habet Janiculam ligneam. Ruinae proximam sine campanula. Huic adjacet Domus solim per collegium pro Eremicola extracta, modo vero eandem custos sylvarum incolit, ex bonis materialibus constans habens 2 cubicula unam cameram et culinam item exiguum cellarium ex bonis materialibus constructam cir 30. Urnarum capax, Arundine tecta quod una cum reliquo aedificio ruinisum est.”
- ⁴³ Ila B.—Kovacsics J.: Veszprém megye helytörténeti lexikona. (Bp. 1964.) 259.
- ⁴⁴ Csontos K.: Kenese község és a kenesei plébánia története. Veszprém. 1899. 43.
- ⁴⁵ Rómer Flóris III. sz. jegyzőkönyve. 92. (OMF Könyvtárában.) Rómer F. Arch. Közl. X. 30.
- ⁴⁶ Jalsovszky Jenő 1925 óta helyi lakós szíves szóbeli közlése.
- ⁴⁷ Iványi D.: Die pannonische Lampen. Bp. 1935. LXVI. t. 8. 117. (Diss. Pann. No 2.)
- ⁴⁸ Kaba M. Bud. Rég. XVIII. 439. Fig. 9.
- ⁴⁹ Hasonló jelenséget figyelhattunk meg a berhidai templomnál (Veszprém m.) és a váraszói templomnál (Heves m.).
- ⁵⁰ Moravcsik Gy.; i. m. után ld. Balogh A.: A veszprémvölgyi monostor alapítása. A legrégebb magyarországi oklevél. (Regnum. 1947.)
- ⁵¹ Felsorolásukat l. Koppány i. m.
- ⁵² Koroknay Gyula: Egyenes szentélyzáródású templomok Szabolcs-Szatmár megyében. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkve. I. Bp. 1960.); Lux Géza: A Nyírség középkori építészeti emlékei. (A MM. és EE. Közönlönye, 1940. 47–48. és 49–50. sz.); Sallay Marianne: A vizsolyi református templom. (Műv. tört. Ért. 1957. 16–20.) és végül összefoglaló jelleggel Nagy Emese: Árpádkori településeink és ezek egyetlen megmaradt emléke, a falu temploma. Kézirat, 1950. A kézirat felhasználásáért ezúton mondunk köszönetet.
- ⁵³ Falusi templomaink esetében úgy gondoljuk, hogy a cisztercita későromán művészetnek inkább az építészeti dekoráció kialakításában volt szerepe, hisz az alaprajzi típusok addigra már kialakultak.
- ⁵⁴ Levárdy Ferenc: Pannonhalma építéstörténete. II., Műv. tört. Ért. 1959. 2–3. sz., 105.
- ⁵⁵ Rhé Gyula: Új Árpádkori templommaradványok Veszprémben. A veszprém-megyei Múzeum Évi Jelentésének Irodalmi Melléklete. 1929–30. 2. sz., 6.
- ⁵⁶ Corpus Juris Hungarici. Bp. 1899., Szt. István törvényei, Decretarum Liber Secundus, Caput 34.
- ⁵⁷ Ezzel a gondolatmenettel ahhoz az állásponthoz közelítettünk, amelyet Dercsényi Dezső fejtett ki „A magyarországi művészet története” I. kötetében (II. kifaluközösségi és kegyúri templomokra osztja).
- ⁵⁸ A rajzokat Koppány Tibor, a fényképfelvételeket Király György készítette.

Die romanische Kirchenruine von Balatonfűzfő-Máma

Im Jahre 1964 wurde eine fachgemässe Restauration der romanischen Kirchenruine von Balatonfűzfő-Máma unternommen. Vorher war aber eine archäologische Erschließung notwendig, zwecks Feststellung der genauen Anlage, des authentischen Grundrisses und des äußeren, sowie inneren Niveaus.

Hinter dem Chor der röm. kath. Kirche der Gemeinde Balatonfűzfő steht die Ruine der Kirche des verödeten mittelalterlichen Dorfes Máma.

Heute stehen nur noch der Chor, der Triumphbogen und — stark beschädigt — die Nord — und Südwände der einschiffigen, mit geradem Chorabschluss versehenen Kirche. Der südwestliche Teil fehlt. Das Innere und die unmittelbare Umgebung war von der Vegetation überwachsen und Trümmer häuften sich um sie an.

Der Ortsname Máma kommt zuerst im Gründungsdiplom des Nonnenklosters von Veszprémvölgy vor, verliehen durch König Stephan d. I. (1000—1038). Im 13. Jh. wird seine Kirche, zu Ehren Ladislaus d. I. (1077—1099) erbaut, erwähnt. Das Dorf bleibt bis zur Zeit der Zerstörung des Klosters von Veszprémvölgy im Besitz der Nonnen. In der 40-er Jahren des 16. Jhs wurde es aber vorübergehend Lehensgut der Burg Palota. Die einstigen Besitztümer des Klosters von Veszprémvölgy erhielt im J. 1625 das Jesuitenkollegium von Győr. Die Jesuiten renovieren 1702 die in der Türkenzeit ruinierte Kirche und bauen eine Sakristei in Barockstil dazu. Nach der Auflösung des Jesuitenordens geht sein Besitztum an den staatlichen Unterrichtsfonds über. Máma gehört 1717 als verödetes Dorf zur Gemeinde Vörösberény. Seine Kirche wird aber gelegentlich auch noch Ende des 18. Jhs gebraucht (1773).

Der vollkommene Verfall der Kirche erfolgte erst im 20. Jh. Ihre Westwand und Südwestecke wurden bei der Errichtung der neuen Kirche in den Jahren 1930—1932 abgetissen. Ihre Bausteine, wahrscheinlich auch die geschnitzten Steine, wurden verschleppt; das Innere wurde durch Schatzgräber an mehreren Stellen bis zum Grund aufgewühlt.

Der erste Schritt der archäologischen Erschließung war die Beseitigung der Vegetation und der sich aufgehäuften Trümmer. Das authentisch mittelalterliche Niveau wurde im Inneren des Langhauses und des Sanktuariums festgestellt, und demgemäß gesenkt, auch das äußere mittelalterliche Niveau an beiden Seiten der Kirchenruine mit Suchgräben gesucht. Auch die Fundamentierung wurde untersucht. Die Fundamente der abgerissenen Westwand und Südwestecke wurden erschlossen, wie auch die teilweise herausgehobenen Reste des ursprünglichen Eingangs (Schwelle). Im Laufe der Ausgrabungen wurden die Fundamente eines Seitenaltars an der Nordseite des Langhauses, sowie in der Linie des Triumphbogens drei gestörte Gräber freigelegt. In der nördlichen Seitenwand zeigt sich die Tür der Sakristei. Diese, sich an die Nordwand anschliessende Sakristei wurde gleichfalls erschlossen. Ihr Mauerputz und Ziegelfußboden sind erhalten geblieben. Die Spuren des Ziegelgewölbes waren an der Außenseite der Nordwand auch vor unserer Ausgrabung sichtbar.

Auf den inneren und äußeren Wänden der Kirchenruine ist der mittelalterliche Verputz und auf diesem der Verputz der Barockzeit in großen Flächen erhalten geblieben. Unter den Kleinfunden sind hauptsächlich keramische Reste zu nennen. An der Außenseite der Nordwand kamen Gefäßbruchstücke aus der Árpádenzeit, im Inneren der Kirche, solche aus dem 16—17. Jh. zum Vorschein. In situ wurden ein aus rotem Stein geschnitzter Weihwasserbehälter und ein Bruchstück eines Türrahmens gefunden. Aus dem Langhaus kam auch ein mittelalterlicher Mühlstein ans Tageslicht.

Die Kirche ist — wie es die Anordnung des Grundrisses, die Urkunden und die Kleinfunde beweisen — im 13. Jh. erbaut worden. Nur die Sakristei ist ein Zubau der Barockzeit. Der obere, dicke Verputz und der Fußboden der Sakristei deuten gleichfalls auf diese Zeit hin.

Bei der Restaurierung wurden kleinere Mauerergänzungen vorgenommen, um gewisse Formen

verständlicher zu machen. Der Chor und die Sakristei erhielten ein Schutzdach. Auch an den östlichen und nördlichen Seitenwänden wurden Regelungen des Terrains vorgenommen.

Vergleicht man die Kirchenruine von Máma mit anderen Kirchenruinen der Balaton-Gegend, sind folgende kunstgeschichtliche Schlüsse aus unseren Untersuchungen zu ziehen:

1. In der nördlichen Balaton-Gegend gibt es auffallend viele romanische Kirchen mit geradem Chorabschluss.

2. Diese Kirchen sind mit wenigen Ausnahmen in den Dörfern der Besitztümer, von der Benedik-

tionerabteien von Pannonhalma und Tihany zu finden. Auch in den Dörfern des Domkapitels von Veszprém finden wir ähnliche Kirchen.

3. Auf Grund des Gesagten wurde angenommen, dass die auffallend vielen Kirchen der weiteren Balaton-Gegend mit geradem Chorabschluss dem Einfluß des Kirchenbaustils von Pannonhalma zu verbuchen seien. Die Kirchen von Pannonhalma und Tihany wurden nämlich bereits im 11. Jh. mit geradem Chorabschluss gebaut.

Ilona Czeglédi—Tibor Koppány

La ruine de l'église romane de Balatonfűzfő—Máma

C'est en 1964 que fut entreprise la reconstruction de la ruine de l'église romane de Balatonfűzfő—Máma. La reconstruction fut précédée d'une exploration archéologique en vue d'établir le plan exacte et les niveaux extérieur et intérieur.

La ruine de l'église du village médiéval détruit de Máma se dresse derrière le chevet de l'église catholique de Balatonfűzfő. De l'édifice d'un plan rectangulaire, à une nef et au chevet droit il ne subsiste que le chœur, l'arc triomphal, et — fragmentairement — les murs nord et sud de la nef. La partie sud-ouest n'existe plus. L'intérieur de l'église et son entourage immédiat sont envahis de végétation, et autour de la ruine des décombres se sont ammassés.

On rencontre le nom du village de Máma pour la première fois dans la charte de fondation de Saint Étienne du couvent de religieuses de Veszprémvölgy. On connaît des notes du XIIIe siècle sur son église érigée en l'honneur de Saint Ladislas. Le village est resté jusqu'à la disparition du couvent de Veszprémvölgy en la propriété des religieuses, bien que dans les années 1540 il ait appartenu temporairement aussi au château-fort de Palota. Les propriétés d'autrefois du couvent de Veszprémvölgy furent remises en 1625 au collège des Jésuites de Győr, et sont les Jésuites qui ont renouvelé en 1702 l'église détériorée au temps de la domination turque et firent construire près de celle-ci une sacristie baroque. Après la dissolution de l'ordre la propriété

passa au trésor pédagogique de l'État. Máma, en 1702 était déjà une ferme appartenant à Vörösberény, mais son église était en service occasionnellement encore à la fin du XVIIIe siècle (1773).

La destruction totale de l'église n'eut lieu qu'au XXe siècle. Son mur maître ouest et l'angle sud-ouest furent arrachés lors de la construction en 1930—1932 de la nouvelle église. Ses pierres de taille, et sans doute aussi ses pierres sculptées, furent emportées et les chercheurs de trésors ont bouleversé à plusieurs endroits jusqu'à ses fondements l'intérieur de l'édifice. La première tâche de l'exploration archéologique était d'éloigner les gravats amassés et d'extirper la végétation. Nous avons établi le niveau médiéval authentique dans l'intérieur de la nef et du chœur. Nous avons affaissé le niveau intérieur et cherché le niveau extérieur au moyen de chantiers sur tous les côtés de ruine. Nous avons examiné les fondations et dégagé les fondements du mur ouest et de l'angle sud-ouest démolis. Nous avons cherché le seuil et les restes de l'entrée originale (en partie défectueuse). Nous avons dégagé les fondements de l'autel latéral élevé dans la partie nord de l'extrémité est de la nef, ainsi que dans la ligne de l'arc triomphal trois tombeaux bouleversés. Dans le mur latéral nord se dégage une porte de la sacristie. — Nous avons, en outre dégagé dans le côté nord la sacristie se joignant à la nef, et dont le crépi et le pavement de brique subsistent. Les vestiges de sa voûte en briques était visible aussi avant

les travaux de dégagement sur le côté extérieur du mur nord.

Sur les murs intérieurs et extérieurs de la ruine le crépi médiéval recouvert du crépi baroque s'est conservé en grandes taches. Les trouvailles livrées par les fouilles consistaient surtout en objets de céramique: sur le côté extérieur nord nous avons mis au jour des fragments de vases de l'époque arpadienne, et dans l'intérieur de l'église des fragments de vases des XVIe et XVIIe siècles. Nous avons trouvé sur place un bénitier en pierre rouge et le fragment du cadre d'une porte. Dans la nef nous avons mis au jour une meule médiévale.

D'après le plan, les documents et les trouvailles, l'église date de l'époque romane: elle a été construite au XIIIe siècle. La sacristie est une addition baroque. La grosse couche supérieure de crépi et le pavement de la sacristie indiquent également la technique baroque.

Au cours de la réfection nous avons fait des menus compléments explicatifs des murs, le chœur et la sacristie furent couverts d'un toit protecteur. Sur les côtés extérieurs est et nord on a continué de niveller le terrain.

En examinant la ruine de l'église de Máma au

point de vue de l'histoire de l'architecture, nous l'avons comparée aux églises et ruines analogues de la région du Balaton. Nos examens nous ont permis de tirer les enseignements suivants:

1. Dans la contrée nord du Balaton le nombre des églises romanes au chevet droit est singulièrement grand.
2. Ces églises se trouvent, à quelques exceptions près, dans les villages ayant appartenu aux propriétés ecclésiastiques, surtout dans ceux des propriétés des abbayes bénédictines de Pannonhalma et de Tihany. Toutefois, on rencontre de telles églises dans les villages des plus grandes propriétaires de la région, dans ceux du couvent de Veszprémvölgy, de l'évêché et du chapitre de Veszprém également.
3. Les constatations de ci-dessus nous ont permis de conclure que le grand nombre des églises à chevet droit se trouvant dans la contrée plus large du Balaton doit être attribué à l'influence de l'architecture bénédictine partant de Pannonhalma au XIIe et XIIIe siècles. A savoir, les églises de Pannonhalma et de Tihany furent construites déjà au XIe siècle avec un chevet droit.

Ilona Sz. Czeglédy—Tibor Koppány

РУИНЫ ЦЕРКВИ РОМАНСКОГО ПЕРИОДА В С. БАЛАТОНФЮЗФЕ-МАМА

В 1964 году проведена реконструкция в качестве памятника архитектуры руин церкви романского периода в с. Балатонфюзфё-Мама. До этого было необходимо их археологическое вскрытие, с целью установления точного плана и автентических внутренних и внешних уровней.

Руины церкви разрушенного средневекового села Мама стоят за апсидой римско-католической церкви нынешнего села Балатонфюзфё. Из здания с прямоугольным планом, с одним нефом, с прямо заключающей апсидной частью, сохранялась лишь апсида, триумфальная арка и обломки северных и южных стен нефа. Юго-западная часть церкви отсутствует. Внутренняя часть и непосредственная окружающая среда церкви покрыты густой растительностью. Около руин накопились каменные обломки.

Название села Мама впервые возникает в документе основания женского монастыря веспремской долины во время Святого Стефана. В 13. в. говорится о его церкви, воздвинутой в честь Святого Ладислава. Село было вплоть до разрушения монастыря веспремской долины владением женского монастыря, хотя и в сороковых годах 16. в оно принадлежало временно крепости Палота. В 1625 году дьёрская иезуитская коллегия получила бывшие владения монастыря веспремской долины. Последние в 1702 году реконструировали разрушенную в турецкое время церковь и пристроили к ней часовню в барочном стиле. После роспуска ордена владение перешло в руки государственного студенческого фонда. В 1717 году Мама является уже фермой, принадлежащей к с.

Вёрешберень, но его церковь — случайно — используется до конца 18-го века.

Полное разрушение церкви происходит лишь в 20-ом в. Ее западную главную стену и юго-западный угол сносят в 1930—32 годах, когда построят новую церковь. Строительные камни, предположительно и обтесанные камни разнесли, внутренняя же часть здания разрыта до самых фундаментов искателями кладов. Первым этапом археологического вскрытия было удаление накопленных обломков и растительности. Внутренний уровень был снижен, а внешний уровень был изыскан пробными канавами по всем сторонам развалин церкви. Нами были изучен и фундамент. Основы удаленной западной стены и юго-западного угла стен были вскрыты. Нами найдены (отчасти удаленный) порог и остатки первоначального входа. Были раскрыты основы побочного алтаря, построенного в северной половине восточного конца нефа, затем три могилы в линии триумфальной арки, которые были уже нарушены. В северной стене открывается дверь ризницы. Здание ризницы, примыкающее к нефу на северной стороне, вскрыто; штукатурка и пол из кирпичей последнего остались. Следы его кирпичного свода были видны и до вскрытия, на внешней стороне северной стены.

На внутренних и внешних стенах руин церкви в больших пятнах видна средневековая — и над ней барочная штукатурка. Находки из раскопок состояли главным образом из керамик, из северной внешней стороны найдены поломки посуды из эпохи Арпадов, из внутренней части же церкви — из 16—17. вв. На месте найдены нам чаша с освященной водой, вытесанная из красного камня и обломки оклада двери. В нефу был обнаружен средневековый жернов.

Церковь относится на основе плана расположения,

письменных документов и находок к романскому периоду; она была построена в 13. в. Ризница была пристроена в барочный период. Толстый верхний слой штукатурки и пол ризницы тоже указывают на барочную практику.

В процессе восстановления построены небольшие дополнения к стенам для объяснения остатков, над апсидой и ризницей построена защитная крыша, на восточной и северной внешней стороне местности приведена в порядок.

В процессе исследования развалин церкви с. Мама с точки зрения истории архитектуры они сравнены с аналогичными церквями около оз. Балатон и руинами их. На основе их изучения мы сделали следующие выводы:

1. На севере от Балатона находится чрезвычайно много церквей из романского периода, у которых апсида закрывается прямолинейно.

2. Эти церкви, почти без исключения, находятся в селах церковных владений, главным образом у тех, которые принадлежали бенедиктинским аббатствам в Паннонхальме и Тихане. Но такие же церкви можно найти и в селах наибольших владельцев этого края, женского монастыря веспремской долины, как и веспремского епископства и капитула.

3. На основе вышесказанного можно сделать то заключение, что такое количество церквей в более широкой окрестности Балатона с прямолинейно закрывающейся апсидой можно приписывать влиянию архитектуры из Паннонхальмы в 12—13. вв., так как церкви Паннонхальмы и Тиханя уже в 11. в. были построены с прямолинейно закрытыми апсидами.

ИЛОНА С. ЦЕГЛЕДИ, ТИБОР КОППАНЬ

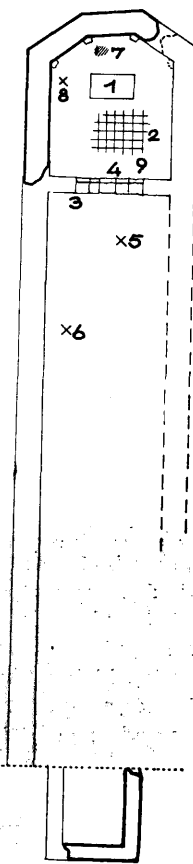
A balatonfüredi középkori templomrom részleges feltárása

A Veszprém megyei Tanács Idegenforgalmi Hivatala felkérésére és támogatásával e sorok írója 1953 decemberében a balatonfüredi r. kat. temetőben álló középkori templom maradványai között részleges feltárást végzett¹ (1. kép). Az ásatás korlátozott volta miatt az építmény teljes felszínre kerülése ugyan nem történt meg, a napvilágra jutott részek, azok díszítései, keresztelomedencéje, továbbá a rom közeli teljes feltárása és konzerválása, úgy hisszük indokolttá teszi az eddigi eredmények közzétételét.

A keletelt templom egyhajós, egyszerű belső térrel, szentéllyel, amely a nyolcszög három oldalával záródik. Falai itt, a szentélyi részen még magasan, mintegy három méternyire állanak, így a feltárás,

amelyet idegenforgalmi szempontok is kötöttek, inkább a belső térnek erre a részére irányult.

A kis építmény alaprajzi viszonyain szembetűnő

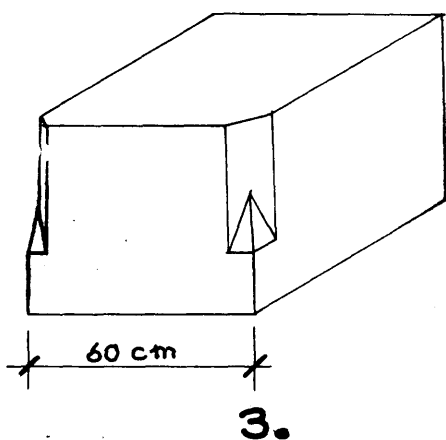
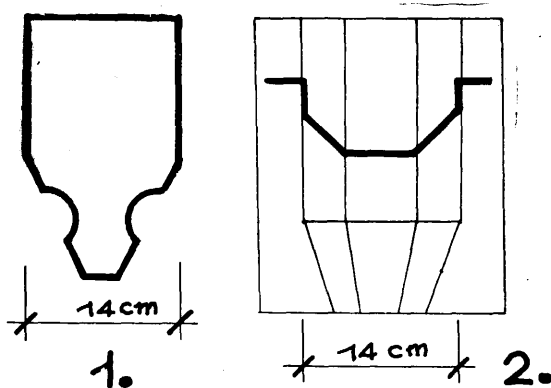

1. A templomrom alaprajza a részleges feltárás után. 1. Oltár;
2. Kőpadló maradványa; 3. Diadalív falpillére; 4. Szentélylépcső;
5. Szenteltvíztartó előkerülési helye; 6. Keresztelomedence előkerülési helye; 7. Öntött padló maradványa; 8. Az oltármenza töredékének előkerülési helye; 9. Diadalív falpillére.

1. Grundriss der Kirchenruine nach der teilweisen Erschliessung. 1. Altar; 2. Rest des steinernen Fußbodens; 3. Pfeiler des Triumphbogens; 4. Treppe des Sanktuariums; 5. Fundstelle des Weihwasserbeckens; 6. Fundstelle des Taufbeckens; 7. Rest des gegossenen Fußbodens; 8. Fundstelle des Bruchstückes der Mensa; 9. Pfeiler des Triumphbogens.

1. Plan de la ruine de l'église après le dégagement partiel. 1. Autel; 2. Restes du dallage; 3. Pilastre de l'arc triomphal; 4. Escalier conduisant au chœur; 5. L'endroit où fut trouvé le bénitier; 6. L'endroit où fut trouvée la cuve baptismale; 7. Restes du pavement moulé; 8. L'endroit où fut trouvé le fragment de la table d'autel; 9. Pilier de l'arc triomphal.

1. План развалин церкви по окончании частичного вскрытия 1 — Алтарь; 2 — Остатки каменного пола; 3 — Стенная пилястра триумфальной арки; 4 — Ступени святилища; 5 — Местонахождение чаши с освященной водой; 6 — Местонахождение крестильной купели; 7 — Остатки литого пола; 8 — Местонахождение стола алтаря; 9 — Стенная пилястра триумфальной арки.

az erős megnyúltság. Belsejét mindössze a szentélyt elkülönítő két falpillér és az ott némileg megemelt padlózat élénkíti. A szentélynél kívül a szögletekhez gyakran csatlakozó jellegzetes támpillérek hiányoznak.

Az ásatás, amely mint említettük, elsősorban a szentélyrészt érintette, tisztázta annak belső helyzetét. A falak vastagsága itt 1 méternyi, egyebütt is megközelítően ennyi, átlagosan 90 cm. A padozat valószínűleg egyszerű öntött habarcsból készült, a valamivel emelt szentélyrésze szabálytalanul faragott négyzetes mészkőlapokból állott. Ez csupán az oltár előtt egy darabon és a diadalív között egy sornyi terjedelemben maradt meg. Mivel a szentélypadlózat maradványa alatti habarcsöntvény az egész építményben mindenütt megtalálható, feltételezhetjük, hogy egykor talán az egész templompadlót ilyenképpen burkolták.

A szentélyt gótikus boltozat fedte. Ennek egykori helyzetét a még helyszínen látható egyszerű gyám-

2. Előkerült kőfaragványok a templomromból. 1. Boltozati borda keresztmetszete 2. Gyámkő, keresztmetszettel; 3. A diadalív falpillérének lábazata.
2. Geschnittene Steine aus der Kirchenruine; 1. Querschnitt der Wölbungsrippe; 2. Konsole, mit Querschnitt; 3. Sockel des Pfeilers vom Triumphbogen.
2. Pierres sculptées trouvées dans les ruines de l'église. 1. Coupe transversale d'une nervure de voûte; 2. Console, avec sa coupe transversale; 3. Le socle du pilastre de l'arc triomphal.
2. Найденные каменные резбы из развалин церкви: 1 — Поперечное сечение ребра свода; 2 — Попятный камень, с поперечным ечением; 3 — Цоколь стедной пилястры триумфальной арки.

kövekből, a boltozásnak, a boltvállaknak a magasan álló falakon követhető indításaiból és az ásatás során előkerült vörös homokkő bordarészekből jól meg lehet határozni. Hasonló profilú bordázatokkal volt ellátva a csúcsíves diadalív is. A boltozás egykori módjára a templomhajó és a szentély belsejét kitöltő lezuhant törmelékanyagban található egykori kőelemek adtak útmutatást. A magasba ívelő könnyed boltozás héját ugyanis az épület többi építőanyagától eltérő különleges, könnyűsúlyú likacsos szerkezetű kőzetfélékből állították össze. Ez a kőfajta a Balaton-felvidéken többhelyütt megtalálható vulkánikus eredetű ún. hólyagos bazalt, amely az itt található összes többi kőzetnél jóval könnyebb. A jól alakítható követ téglányformába faragva használták fel. Hasonló célú alkalmazásával a Balaton környékén másutt is találkozunk.

A szentélyben a boltozás egyik íve mellett az ablak nyomai is látszanak. A boltozás a Balaton vidék, de általában a kisebb méretű gótikus szentélyek fedéseéhez hasonlóan egy, a diadalívhez közeleső zárókőből küllősen futhatott szét hat irányban. A zárókövet, amely valamilyen egyszerű formában itt sem hiányozhatott, nem sikerült megtalálni.

A homlokzat elé ugró négyzetes falazás a torony egykori helyét mutatja. A bejárat az erősen rongált déli oldalon volt. Az északi oldalfal teljes hosszúságában megfigyelhető, áttörtetlen, a déli ugyan igen hiányos, de a bejáratot itt, ezen az oldalon kell keresnünk.

A templom fő építészeti díszét a vörös homokkő boltozatbordázat, az egyéb kőtagozatok, mint a diadalív falpilléreinek világos mészkőből faragott négyzetes lábazatai képezték. A bordázatok profiljai ferde oldallappal elmesztettek, a rézsutakon közepén hornyolva 2. kép). Igen elterjedt formák, újabb vélemények szerint Buda középkori építkezéseinek a XIV. sz. közepétől a XV. sz. végéig egyaránt ismer-

3. A keresztelőmedence
 3. Taufbecken.
 3. La cuve baptismale.
 3. Крестильная купель.

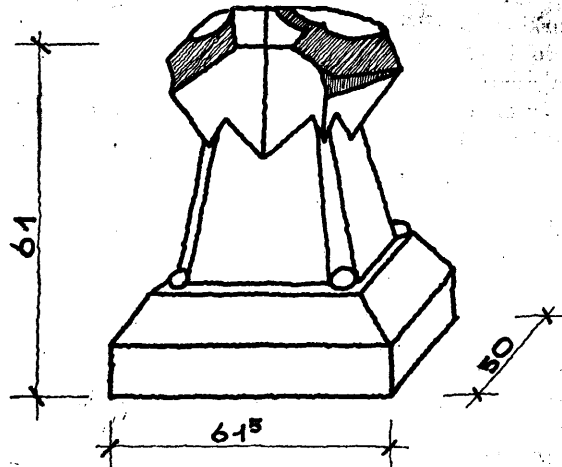
tek.² Hasonlókat ismerünk sok más között a budai vár Zsigmond-kori részletei között, a soproni Fabricius házból, ugyancsak Sopronból az ún. Káptalanteremből és a Szent Mihály templom bordái között. Innen a bordaféle öt különböző változata ismeretes.³

A diadalív falpilléireinek épen maradt lábazata általánosan ismert a hazai gótikus formák köréből (2. kép). Az ilyen, alul gúla alakban végződő, ferde síkkal elmetszett profiloknak — piramisos metszéseknek is nevezhetnők — nemrégén szép példái kerültek elő a budai vár déli nagy csarnokpillérein, a nagy nyugati védőudvar kapujánál és a várpalotából egyebünnen.⁴ Nemcsak a magyarországi gótikus építészet körében, de a környező cseh és egyéb területek hasonló időkből származó emlékein is igen elterjedt.

A boltindítások három helyén maradt gyámköve (2. kép) a legegyszerűbbek közül való, a boltozati kőbordákhoz hasonlóan ezek is a Balaton környék permi vörös homokkő-anyagából készültek. Profiljuk felébe metszett oktagonális, amely élből megterve középső lefelé öt lappal határolt kúpforma idomot. Megfelelőit a XIV. sz.-i és a korai XV. sz.-i magyar falutemplomokból ismerjük, ilyen formák voltak a lebontott csecsei templom gyámkövei is.⁵

A szentély berendezéséből a középponti helyet elfoglaló oltár egyszerű téglalap alakú asztalszerű kőemelvénnyel volt, tetejét egy darabból faragott vörös homokkő lap fedte; ennek azonban csupán egy nagyobb méretű darabja került elő, az oltártól távolabbi helyről. Maga az oltárápítmény habarcsba rakott kőfalazás volt. A szentély egykori kőpadlója előtte maradt meg legjobb állapotban.

A feltárás legjelentősebb lelete a diadalív és a hajó északi fala közötti szegletben került elő. Ez a templom keresztelőmedencéje (3. kép). Jó minőségű, világos színű kemény mészkőből faragták. Némileg hornyolt négyzetes talapzaton áll, ebből nő ki a felfelé némileg szélesülő pillérforma törzse, négy sarkán elmetszett éllel; ezek alól egy-egy golyótaggal díszítettek. Felette kisebb sarok és nagyobb középpiramistagok átmenetével szélesedik ki a medencerész. Szélei körös-körül letördeltek, arról az erős pusztulásról adva hírt, amelynek az egész épület áldozatul esett. A keresztelőmedence mai alakjában 70 cm magas. A magyarországi gótikus emlékszerkezetben eléggé egyedülálló forma, távolabbi társait is falusi templomokból ismerjük. Kő keresztelő-

medencék inkább Erdélyben fordulnak elő, a Felvidéken a bronzmedencék a gyakoribbak. Mai határaink között a Nógrád megyei egyházasgergei keresztelőmedence egyszerűbb változata a balatonfüredinek.⁶ Igen figyelemreméltó a szepesszombati templom kőmedencéje. A sopronbámfalvai Mária Magdolna templom belsejében ugyancsak a hajó bal oldalán, a diadalív által bezárt sarokban a szöglethez csatlakozó kis köemelvénnyel áll egy ilyen, egy darabból faragott keresztelőmedence, ennek törzse azonban hengeres oszlop (Erősen kiegészített).⁷ A sopronbámfalvai templom gótikussá formálása a XV. sz. első évtizedeiben történt, ekkor kapta talán a keresztelőmedencét is, amely ebben az esetben talán nem helyesen nyerte románkori lábázat kiegészítését. Az egyházasgergei medence is a XV. sz.-ra megy át. A balatonfüredi emlék szép kristályos formáival még a XIV—XV. sz. fordulójának, vagy talán még a XIV. századnak ízlését mutatja.

Ugyancsak a hajóból került elő az egészen egyszerű, durva kivitelű szenteltvíztartó; egy 10 cm átmérőjű és ugyanilyen mélységű vájjal bíró megmunkálatlan mészkődarab.

A templom belseje vakolt, egyszerű falfestése a belső elborító törmelékből volt megállapítható; ezt később, bizonyára a reformáció idején fehérre meszelték, ennek nyomai a szentély falrészein ma is több helyen láthatók. A templomtérből kikerült törmelék egyébként a felső falrészek, a leszakadt boltozat és a tetőzet egykori anyagából állott. Ebből a tetőfedés módját is meg lehetett állapítani; cserepei lapos és kúpos formájúak voltak. Házi kerámia maradványai is előkerültek; ezek a vörös, részben

szürkeszínű edénytöredékek a XV—XVI. sz. egyszerű falusi edényeinek, részben fazekaknak, részben cserépfedőiknek voltak részei.

Templomunk építőanyaga a környék harmadkori dolomitjából, mészkövéből kikerült, dús habarcsba rakott terméskő. A boltozatok kőbordái, a gyámkövek, az oltármenza a Balaton vidékén az ókortól annyira kedvelt almádi vörös homokkőből, a keresztelőmedence, a pillérlábazat, terméskőpadló maradványai pedig világosszínű kemény mészkőből valók.

Keletkezési idejét, körülményeit, fennállása, pusztulása kérdéseit vizsgálva a megnyúlt templomtest első pillantásra elárulja a gótikus eredetet. A gótikus stílus a kis méretek, az egyszerűbb szerkezet mellett itt egészében nem érvényesülhetett; a gótika, különösen a falusi templomépítészetben nem sokat változtatott a román, a korai gótikus korszak templom alaprajzain; inkább csak a megnyúltság, a szentély sokszögű záródása árulják el az új stílust.⁸ A középkori templomok egyszerű belső térképzései a mai napig jellemzői maradtak falusi templomainknak. Ezek a kis gótikus egyházak román kori előzőik leszármazottai, a gótika ezeknél inkább az új boltozási lehetőségek, a tér némi megnyúltsága tekintetében jelentkeznek.

A balatonfüredi templom maradványainál feltűnően hiányzó külső támpillérek, inkább korai keletkezésre mutatnak. Védelmi felhasználásra mutatnak a szentélyben utólag vágott kis lőrések, a gyámkövek közelében.

A templom közelében egyéb építmények falmaradványai látszanak; az egészet a máig is épen álló közeli vörösberényi református templomhoz hasonlóan körbefutó kőfal kerítette.

Keletkezését az elmondottak alapján a gótika java idejére tehetjük. Középkori falusi építészetünknek ez a kis emléke jellegzetes terméke a kornak.

Az egyszerű, kisméretű templom belső kőruházata igényesen, előnyösen tükrözi a kor ízlését. Helyreállítva a sopronbánfalvai Mária Magdolna templom igen épen maradt belsőségére emlékeztetne az idő és részletbeli eltérések ellenére is. A részletek magukban kevés lehetőséget nyújtanak egészen szűk időhatározására a keletkezés idejét illetően. A boltozások és a diadalív kőbordái a XIV. sz. közepétől a XV. sz.-ba nyúlóan csupán tágabb datálási határokat engednek. A támpillérek nélküli szentély magában véve inkább korai időszakra mutat, így a templom keletkezési idejét inkább a XIV. sz. második felére tehetnők. Lehetséges, hogy az 1381-ből említett Szent Mihály egyházzal azonos.⁹ Tekintettel a Balaton vidéken többször előforduló és igen korai időre, a honfoglalást megelőző szláv kereszténységre utaló Szent Mihály névadásra, ez a körülmény a templomot, vagy e helyen állott előzőjét, inkább a korábbi időkbe helyezné. A keresztelőmedence, amely bizonyára egyidős a templommal, vagy nem sokkal utóbbi időből származik, szép kristályos formáival ugyancsak a XIV. sz., esetleg a századforduló ízlését mutatja.

A templom a reformáció idejét, az 1530—40-es évek után még épen érthette meg, a korábbi színes falfestés bemeszelése bizonyára a hitújítás ideérkezével függhet össze. Pusztulása a török uralom alatt következett be, bizonyára a környező faluval egyidejűleg, legvalószínűbb ideje a tizenöt éves háború dúlásaira eshetett.

Kiss Ákos

J E G Y Z E T E K

¹ Korábbi említése: Rómer F., Jk. I. 42.; Dr. Békefi R.: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest, 1907. 139. 40. kép.; Radnóti A.—Gerő L.: A Balaton régészeti és történeti emlékei. Budapest, 1952. 97.; Entz G.—Gerő L.: A Balaton környék műemlékei. Budapest, 1958. 32., 54. 48. kép.; Genthon I.: Magyarország művészeti emlékei. I. Dunántúl. Budapest, 1959. 27.
² Várnai D., BpR 16. (1955.) 366. 1. kép.
³ Csatkai E.: Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1953. 143., 206., 222., 305., 307. — 45., 139., 269. képek.
⁴ Gerevich L.: A budai vár feltárt maradványainak le-

írása. Budapest műemlékei. I. Budapest, 1955. 231., 238. 159., 166., 167., 168. képek.

⁵ Genthon I.: Nógrád megye műemlékei. Budapest, 1954. 163. — 92. kép.

⁶ Uo. 197. — 150. kép.

⁷ Csatkai E.; i. m. 360—361. — 345. kép.

⁸ Lux G.: Középkori eredetű evangélikus templomok és templomerődök. Budapest, 1944. 161.

⁹ Kumorovitz L. B.: Veszprémi regeszták. Budapest, 1953. 294. 763. sz. oklevél, 1381. XII. 7. keltű, amelyben az egyház rektorától, Domonkosról hallunk, aki egy perben vallomást tesz.

Die teilweise Erschließung der mittelalterlichen Kirchenruine von Balatonfüred

Die gotische Kirchenruine im Friedhof von Balatonfüred wurde durch den Archäologen des Bakonyi Muzeum im J. 1953 teilweise freigelegt. Das auffallend lange, einschiffige Kircheninnere ist nur durch die Pfeiler des Triumphbogens gegliedert. Die Wände des Sanktuariums stehen heute noch in beträchtlicher Höhe. Auch die Gewölbeanschlüsse sind gut zu verfolgen. Das Gewölbe wurde aus einem gewissen leichten Baustoff, aus dem blasigen Basalt der Balaton-Gegend verfertigt. Die Rippen des Gewölbes sind für die früheren Zeiten charakteristisch: sie laufen strahlenförmig auseinander. Die Konsolen sind recht einfach. Die Schnitte der Rippen deuten auf die zweite Hälfte des 14. Jhs hin. Der erhalten gebliebene Fuß des schön behauenen Wandpfeilers zeigt die sog. Pyramidenlösung, wie sie uns im Denkmalbestand der unga-

rischen Gotik an zahlreichen Beispielen bekannt ist. Das Sanktuarium schließt mit der Hälfte des Oktogonals ab, was eine gewohnte Lösung der Kirchen unserer Dörfer ist. Der bedeutendste Fund unserer Ausgrabung ist das aus Kalkstein geschnittene Taufbecken, das gleichfalls aus Elementen mit Pyramidenlösung besteht. Einige Bruchstücke der Hauskeramik deuten auf die sich hierher geflüchtete Bevölkerung der Türkenzeit hin. Der ursprünglich farbige Anwurf wurde augenscheinlich unter Einfluß der Reformation weiß getüncht. Die Kirche wurde in der zweiten Hälfte des 14. Jhs erbaut und ist vermutlich mit der auch in einer Urkunde von 1381 erwähnten St. Michaeliskirche identisch.

Akos Kiss

Le dégagement partiel de la ruine de l'église médiévale de Balatonfüred

La ruine de l'église gothique se dressant dans le cimetière de Balatonfüred a été partiellement dégagée en 1953 par l'archéologue du Musée du Bakony de Veszprém. L'espace fort allongé de l'église à une nef est articulé par l'arc triomphal et les pilastres. Dans le chœur s'élèvent encore les murs, même les départs des voûtes peuvent être nettement observés. La voûte était faite d'une manière curieuse d'une pierre particulièrement légère; le basalte bulleux de la contrée du Balaton. Les nervures des voûtes caractéristiques de la haute époque gothique, partent en rayons. Les consoles sont fort simples. Les profils des nervures dénotent la seconde moitié du XIVe siècle. La base subsistant du pilastre sculpté est en forme dite pyramidale, de laquelle nombreux exem-

ples nous sont connus parmi les monuments gothiques hongrois. Le chœur se clot sur son côté octogonal, ce qui est la solution habituelle des églises de village de Hongrie. La plus belle trouvaille mise au jour était le puits baptismal sculpté en calcaire qui est également constitué d'éléments dits pyramidaux. Les fragments peu nombreux de poteries rendent compte de la population qui s'était réfugiée ici aux temps des Turcs. Le crépi primitivement en couleurs fut blanchi, sans doute sous l'influence de la Réformation. L'église dut être construite dans la seconde moitié du XIVe siècle, et est probablement identique à l'église Saint Michel connue aussi par les documents et mentionnée en 1381.

Akos Kiss

ЧАСТИЧНОЕ ВСКРИТИЕ РАЗВАЛИН СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЦЕРКВИ В С. БАЛАТОНФЮРЕД

Развалины готической церкви в кладбище с. Балатонфюред были частично вскрыты археологом венгерского Баконьского музея в 1953 г. Пространство однонефной весьма удлиненной церкви расчленено только стенными пилястрами триумфальной арки. В апсиде стены стоят еще высоко, и хорошо наблюдаются и начала сводов. Своды построены интересным способом из специального легкого каменного материала, из пузырчатого базальта окрестности Балатона. Ребра сводов разбегают лучисто, что характерно для ранних периодов. Опорные камни очень простые. Сечения ребер указывают на вторую половину 14-го века. Сохранившийся цоколь красиво обтесанной стеной пилястры выполнен так называемым пирамидальным способом, для которого мы имеем многочисленные примеры из материалов памятников вен-

герской готической архитектуры. Апсида сама заключается с восьмиугольной половиной, что является обычным решением для венгерских сельских церквей. Самая прекрасная находка вытесанная из известняка крестильная купель, которая состоит тоже из так наз. пирамидальных элементов. Немногочисленные обломки домашней керамики говорят о населении, которое нашло здесь убежище во время завоевания страны турками. Первоначально многоцветная штукатурка очевидно под влиянием реформации был перебелена. Церковь датируется с второй половины 14-го века, и она является вероятно идентичной с церковью Святого Михаила, известной из документов, и упомянутой в 1381 г.

АКОШ КИШШ

Veszprémi középkori sírkőtöredékek

(A BAKONYI MÚZEUM KÖTÁRÁNAK
ISMERTETÉSE II.)

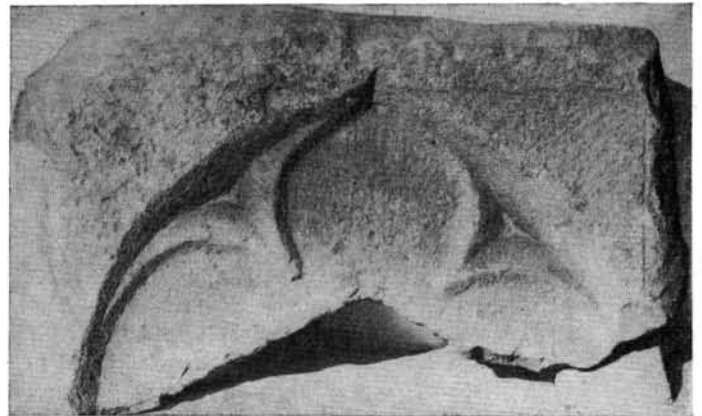
A Szt. György-kápolna feltárásáig, illetve a feltárások eredményeinek közzétételéig egyetlen veszprémi vonatkozású középkori síremlék sem szerepelt a szakirodalomban, eltekintve attól a Makrancon előkerült emléktáblától, amelyre már Pray György felhívta a figyelmet a XVIII. században.¹ Vetési Albert síremlékének a kápolnában megtalált töredékei tehát éppúgy az első adatokat szolgáltatták a veszprémi sírkőplasztika megismeréséhez, ahogyan az itt lefolyt ásatás nyújtotta az első hiteles régészeti megfigyeléseket a székesegyház környékének építéstörténeti periodizációjához.² Ez a párhuzam azonban más szempontból is érvényes: minthogy a székesegyház építéstörténetének tisztázásához számos korábbi adat és régebben előkerült köemlék feldolgozásával juthattunk közelebb,³ ugyanúgy a sírkőplasztika bővebb megismerését is akkor érhetjük el, ha figyelembe vesszük azt a néhány régebben előkerült töredéket, amely eddig a kutatók figyelmét elkerülve lappangott a múzeum kőtárában. Dolgozatunkban igyekszünk majd bizonyítani, hogy ezeknek a feldolgozása megéri a fáradságot, annak ellenére, hogy egyikük sem maradt ránk olyan viszonylagos épségben, mint a Vetési-sírkő.⁴

Valamennyi töredékünk a veszprémi várból származtatható, ami azt valószínűsíti, hogy elsősorban a székesegyházból és kápolnáiból kerültek ki. A középkori sírkőszobrászat műfaji elkülönülése indokolja, hogy ne a székesegyház építéstörténetével összefüggésben, hanem önálló dolgozatban tárgyaljuk őket. A továbbiakban a töredékeket és a velük kapcsolatos kérdéseket nagyjából időrendi sorrendben fogjuk ismertetni.

A legkorábbra tehető emlékünknél a 72. számú faragvány (1. kép).⁵ Ez valószínűleg azonos azzal a töredéssel, amelyet Ádám Iván szerint 1910-ben ta-

láltak a Szentháromság téren. Ádám a következő leírást adja a kőről: „...egy igen csinos lóherelevélű kőfaragmányt találtunk. Az ékítmény korát a számárhát alkalmazása jelöli.”⁶ A múzeumban őrzött kő előlapján valóban egy háromkaréj-motívummal kitöltött csúcsív záradéka látható, amelynek szárai számárhátívyszerűen kihegyesedő csúcsban futnak össze. Ezt a kő külső síkjába rézsús profillal metsződő díszítményt egyszerű, derékszögű vésett vonalkeret veszi körül, amely valamivel lejjebb szemmel láthatóan beolvadt a csúcsív folytatását képező függőleges szárukba. A keret és a kő erősen kicsorbult széle között keskeny, sima sáv húzódik. A kő oldal- és hátlapjain határozott faragásnyomok, előlapján pedig kopásnyomok nem észlelhetők.

A díszítésnek ez a megoldása arra vall, hogy a faragvány eredetileg nagyobb kiterjedésű padló- vagy falsíkba volt beágyazva. Ha az előbbi lehetőség mellett döntünk, akkor sírkőre, ha az utóbbi mellett, akkor valamilyen kiemelt jelentőségű, a szerkezettől független faldekorációra kell gondolnunk. Inkább az utóbbi megoldás mellett szólna az, hogy a töredéken semmiféle jellegzetes sírkőplasztikai részlet (kőírat, kereszt, címer, vagy figurális ábrázolás) nyomai nem láthatók. Tekintetbe kell azonban vennünk azt is,

1. A 72. számú kőfaragványtöredék

1. Werksteinfragment N° 72.

1. Fragment de pierre sculptée n° 72.

1. Фрагмент каменной резьбы № 72.

2. A 74. sz. vörösmárvány sírkőtöredék
 2. Bruchstück eines Grabsteines aus rotem Marmor N° 74.
 2. Fragment de la pierre tombale en marbre rouge, n° 74.
 2. Фрагмент надмогильного камня из красного мрамора № 74.

hogy korai sírköveinkről a körirat és a figurális ábrázolás legtöbbször hiányzik, a címer és a kereszt pedig olyan helyzetben is elképzelhetők, hogy a kő fennmaradt részletén nem feltétlenül kell jelentkezniük. Ehhez járul az, hogy faragványunk méretei (jelenlegi teljes szélessége 85, vastagsága kb. 20 cm) inkább síremlékre vallanak, és feltételezhető egykori alakja is — a ránk maradt részlet bizonyára egy hosszanti irányban elnyúló mélyített mező részsűs profilú keretelésének záradékát alkotta — a síremlék-formátumhoz állhatott közel.

Faragványunkat tehát — ha némi bizonytalanság árán is — síremléktöredéknek határozhatjuk meg, és ha meghatározásunk helyes, akkor egyúttal azt is megállapíthatjuk, hogy a 72. sz. a veszprémi sírkőplasztika jelenleg ismert legkorábbi emléke. Korai keletkezése mellett szól már az is, hogy hiányzik róla a körirat, de ezt valószínűsíti a felhasznált kőanyag (vörösesbarna, kavicsocs szerkezetű homokkő), valamint a csúcsív formája is.⁷ A vörösmárvány alkalmazása és a halott személyének körirattal való megjelölése nagyjából egyidőben (a XIV. század utolsó harmadában) vált általánossá a magyarországi sírkőplasztikában. Töredékünket tehát a XIV. századra — és pedig bizonyos valószínűséggel a század első kétharmadára — kell kelteznünk.

A többi ránkmaradt sírkőtöredék már kivétel nélkül a későközépkor sírkőplasztikájának jellegzetes anyagából, vörösmárványból készült. Ezek közül

kettő időben inkább az előző faragvány keletkezéséhez esik közel, további három pedig jóval később, a XV. sz. második felében, vagy a következő elején készült.

A 74. számú faragvány (2. kép) — szerencsés módon — oly részleteket őrzött meg számunkra, amelyeknek alapján az egykori sírkő viszonylag jól meghatározható. A tompaszögben megtört sarok alapján megállapíthatjuk, hogy sírkövünk formája olyan téglalap volt, amelynek egyik végén a két sarok ferdén lemetszették, és így trapézszerűen összeszűkülő lezárással látták el. A széles, minuszkulás felülettel ellátott, egyébként sima szegélyhez domborúhomorú átmenettel csatlakozó képmezőben fennmaradt kettős, bojtos párnacsücsök egyrészt azt bizonyítja, hogy a kövön a halott domborműves alakja volt kifaragva, másrészt pedig azt, hogy az említett trapézszerű lezárás a sírkő felső végén volt, tehát a fej környékének kiemelésére szolgált.

A körirat fennmaradt részlete, sajnos, nem alkalmas arra, hogy a kő keletkezésére vonatkozólag következtetéseket vonjunk le belőle, minthogy néhány egyértelműen olvasható betűjét nem tudjuk értelmes szavakká kiegészíteni. Mindössze annyit tudunk megállapítani, hogy a szöveg a saroktól jobbra kezdődött, és attól balra végződött.

A datálás problémájának megoldását tehát más úton kell megkísérelnünk. A veszprémi töredék keletkezéséhez elsősorban a lesarkított sírkőtípus elterjedésének vizsgálata nyújthat támpontokat. Ez a típus gótlus sírkőplasztikai anyagunkban eléggé gyakran előfordul mind alakos, mind pedig egyszerűbb megoldású (címeres vagy egyéb ábrázolásos) síremlékek esetében.

Az alakos faragványok közül ki kell emelnünk Sifridus pannonhalmi apát (†1365) sírkövét,⁸ valamint azt a székesfehérvári töredéket, amely Dercsényi Dezső megállapítása szerint Nagy Lajos síremlékéhez tartozhatott (ez valószínűleg baldachinnal ellátott tumba volt), és a király domborműves alakjának torzóját őrizte meg számunkra.⁹ Mindkét kő a XIV. század második feléből származik tehát. Ennél valamivel későbbi György argesi püspök pécsi síremléke, amelyen 1400-as évszám áll.¹⁰

Egy negyedik, hasonló megoldású figurális sírkő töredékein a halott nevén kívül (Borbála), csak néhány hajfűrt és egy mondatszalg részletei láthatók.¹¹ Ezt az emléket Horváth Henrik — hivatkozva rokonságára a Stibor-síremlékkel és a Vármúzeum Chatillon-címeres töredékével — a XV. század 30-as vagy 40-es éveire keltezte, és a budai domonkos műhely alkotásának tekintette.¹² Ezt az elképzelést valószínűleg arra építette, hogy a Borbála-sírkő hajfűrtjei bizonyos fokig hasonlítanak a Stibor-síremlék hajkezeléséhez. Véleményünk szerint azonban ez a

csékely részlet semmiféle közelebbi meghatározást nem tesz lehetővé, és Horváth Henrik megállapításának helyességét annál is inkább kétségbe kell vonnunk, mert a kő többi részletei teljesen eltérőek a két analógiaként felhozott faragvány megoldásától. A legfeltűnőbb a betűtípus eltérése: a Borbála-sírkövön ék alakban vésett majuszkulákat találunk, a Chatillon-címeres töredéken¹³ viszont minuszkulákat, amelyek faragástechnikailag is eltérő megoldásúak: a betűk sima felülete a kő külső síkjával egyezik, és a közöttük levő negatív formák kivésésével alkotta meg a mester a hátteret. Aligha tartjuk valószínűnek, hogy ugyanabban az időben, egyazon műhelyen belül két ennyire eltérő betűtípust alkalmaztak volna, különösen azért, mert a Borbála-sírkő kiképzése egészben véve is más faragástechnikai eljárást feltételez, mint a másik kettőé. A Chatillon-címeres töredéken ugyanis a feliratos szegély enyhén kiemelkedik, és a szöveget kívül-belül keskeny sima sávok szegélyezik, míg a Borbála-sírkövön a szöveges rész egy síkban marad a képmezővel, és egy-egy vésett vonal választja el a kő belső részétől és peremétől.¹⁴ Az utóbbi megoldásra éppen Budán találjuk meg a legjobb párhuzamokat. Ilyen például János királyi festő (†1371) sírköve,¹⁵ ahol azonban eltérést jelent a minuszkulás betűtípus, továbbá az, hogy az „ábrázolás” (a művész-címer) visszamélyített síkban helyezkedik el, míg a Borbála-síremléken az alak és a mondatszalg *kiemelkedik* az alapsíkból. Az utóbbi részletek vonatkozásában még közelebb áll faragványunkhoz az a Margitszigeten talált sírkőtöredék, amelynek címerképét a budai Partsch-családdal szokták összefüggésbe hozni.¹⁶ Ezen — amellett, hogy a képmező alapsíkja a körirat síkjával megegyezik, és az utóbbit kettős vésett vonal keret fogja közre — megtaláljuk az ék alakban vésett majuszkulákat, és az alapsíkból kidomborodó címerképet is, ami azt jelenti, hogy a síremlék mestere ugyanazt a faragástechnikai megoldást alkalmazta, mint a Borbála-sírkőé. Ez még akkor is lényeges egyezést jelent, ha tekintetbe vesszük, hogy a két töredéken alkalmazott betűtípusok nem teljesen azonosak, és lehetséges, hogy a plasztikai stílus tekintetében is voltak eltérések.

A margitszigeti töredéket Horváth Henrik egyszer a XIV. század elejére, másszor a közepére datálta.¹⁷ Mint-hogy a János-sírkő dátuma sem sokkal későbbi ennél, ebben lényegében nincs is okunk kételkedni. Számunkra ennyi is elég ahhoz, hogy a Borbála-sírkő Horváth Henrik-féle datálását tévesnek minősítsük és az elmondottak alapján inkább a XIV. századi keltezés mellett fogadjunk állást.

Az eddig említett párhuzamok tehát elég világosan mutatják, hogy a lesarkított sírkőtípus figurális ábrázolással ellátott példányai többnyire a XIV. században keletkeztek, bár egyes esetekben a XV. század elején is létrejöhettek. Mielőtt azonban végleges következtetést vonnánk le, vizsgáljuk meg a típusunkba tartozó egyszerűbb, csupán címerképpel ellátott síremlékeket is.

Ezek datálása rendszerint problematikusabb, mint a figurális faragványoké, mégis legnagyobb részt a XIV. századra keltezhetők. Így pl. Abel festő budai sírköveinek töredéke (XIV. század közepe),¹⁸ egy székesfehérvári töredék 1373-as évszámmal,¹⁹ és Nagy László felsőággyi sírköve, amelynek évszáma (1332) ugyan kétes hitelű, de XIV. századi eredete a majuszkulás felirat és a kőanyag (trachit) alapján meglehetősen valószínű.²⁰ Feltehetően XIV. századi az a budai majuszkulás feliratú kecskés címeres sírkő is, amelyet még Römer tett közé, megjegyezvén, hogy azt a Hunyadiak idejénél korábbiak tartja,²¹ valamint a Nemzeti Múzeum egyik ismeretlen lelőhelyről

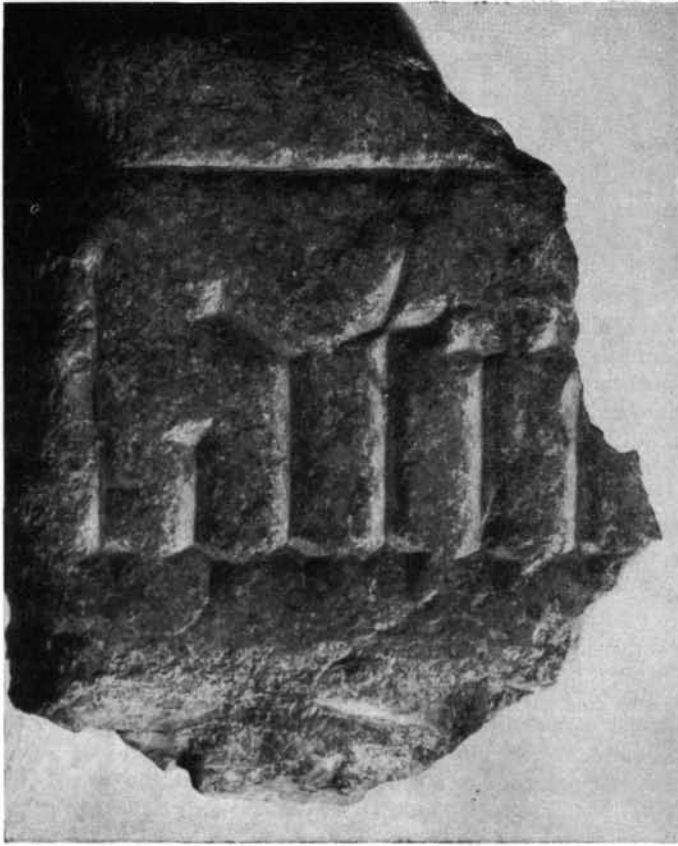
származó töredéke, amelyen egy meglehetősen kezdetleges ábrázolás mellett ismét az ék alakban vésett majuszkula és az egyszerű vonal keret bukkan fel (anyaga mészkő).²²

A típus zömmel XIV. századi előfordulását tehát a nem tigurális kiképzésű sírlapok is igazolják. Mégsem állítjuk azonban, hogy kizárólag ebben a korszakban jöttek létre lesarkított végződésű sírkövek; Márton mester és felesége, Margit, Tatán őrzött síremléke, amelyen 1492-es évszám olvasható,²³ azt bizonyítja, hogy ezt a megoldást — ha szórványosan is — egészen a XV. század végéig alkalmazták.

Visszatérve a veszprémi töredékre, megállapíthatjuk tehát, hogy elég nagy valószínűséggel a XIV. századra keltezhető, méghozzá inkább a század utolsó harmadára, mert ez az az időszak, amikor a minuszkulás betűtípus síremlékeinken gyakorivá válik. Bizonyos fokig természetesen lehetséges az is, hogy töredékünk egyike a típus szórványos későbbi előfordulásainak, minthogy azonban kifejezetten későbbi időre utaló részlet nem látható rajta, nincs okunk a korábbi keltezés helyességében kételkedni.

Minthogy XIV. századi világi síremlékeinken alapos ábrázolás még egyáltalán nem, vagy legalábbis igen ritkán fordul elő,²⁴ és töredékünk a székesegyház közvetlen közelében, a szentély északi oldalán került elő,²⁵ arra kell gondolnunk, hogy a kő valamelyik veszprémi püspök (esetleg más magasrangú egyházi férfi) síremlékének maradványa. Veszprém-től tehát nagyjából ugyanabban az időpontban tűntek fel a figurális főpapi sírkövek, mint az ország más vidékein.

Ehhez a faragványhoz kapcsolódva kell megemlítenünk a 75. számú kis vörösmárvány töredéket is (3. kép), amelyen ékalakban vésett minuszkulákból álló felirat részlete látható; a feliratot a külső oldalon vésett vonal keret kíséri, belül pedig a törésmentes profillal visszamélyülő képmező széléig kinyúló domborműves ábrázolás csékely nyomasztó figyelmeztető meg. A töredék részletei (a betűtípus, valamint a képmezőt és a szegélyt összekötő profil) és anyaga nagyjából megegyeznek a 74. szám alattival; ehhez járul még az, hogy a szegély teljes szélessége mindkét töredéken egyforma (18,5—19 cm). Az egyezések alapján arra kellene gondolnunk, hogy a két töredék eredetileg egyetlen sírkőhöz tartozott, ezt azonban kétséssé teszi a vésett vonal keret megjelenése a 75. számú darabon, aminek következtében itt a betűk is jóval kisebbek (a 75. számúnál a legnagyobb betűméret 9,3 a 74-nél pedig 13 cm). Természetesen ez sem jelenti feltétlenül azt, hogy a két töredék nem egy kőhöz tartozott, hiszen elképzelhető az is, hogy a vonal keret csak a sírkő egyik oldalán húzódott végig. Ez annál is inkább lehetséges, mert arra, hogy a betűk azonos méretűek legyenek, a 74. számú darabnál sem fordítottak túlzottan nagy gondot. A

3. A 75. sz. vörösmárvány sírkőtöredék
 3. Bruchstück eines Grabsteines aus rotem Marmor N° 75.
 3. Fragment de la pierre tombale en marbre rouge, n° 75.
 3. Фрагмент надмогильного камня из красного мрамора № 75.

dőzetű szegélyének egy darabkája is fennmaradt a kövön.

A redőzet meglehetősen lágy, de plasztikailag igen erőteljes és ünnepélyesen súlyos. A koncentrikus ritmusú, de aszimmetrikusan elhelyezkedő, közép fele elvékonyodva kiöblösödő redők a súlyos textília laza esését érzékeltetik; a casula felülete és redővonalai törésmentesen hullámszerű. A redők közeit enyhén domborodó, lankás átmenetet képező mellékredők töltik ki. A casula középső, homogén részétől világosan elhatárolódnak a kétfelől rányúló szegélyek, amelyek lazán követik a redőzet hullámszerűségét. A szegélyek peremének síkja enyhén kiemelkedik, és határozott töréssel válik el az alatta levő rétegtől. A redőzet lágy, hullámszerű megfogalmazása érződik a manipulus töredékesen fennmaradt rojtos végződésén is.

A columnán, valamint a manipulus és az oldalsó részek szegélyein azonos típusú, de eltérő motívumokkal ellátott díszítő sávok húzódnak végig. A díszítő sávok nem emelkednek ki a textília síkjából; a geometrikus motívumokat finoman vésett, egyenes vonalak adják. A sávokat a mester ugyanilyen vonalak közé fogott sima csikokkal szegélyezte és választotta el egymástól.

Mindezek a sajátosságok szinte teljesen azonos megfogalmazásban jelennek meg egyik közismert emlékünknél: Széchy Dénes bíbornok-érseknek az esztergomi bazilika kriptájában őrzött sírkövén.²⁷

Nézzük meg közelebbről ennek azt a részletét, amely veszprémi töredékünkkel összevethető: a bal kéz, a manipulus és a visszahajló casula-szegély együttesét a casula középső részével együtt (5 kép). A casula lágyan hullámszerű, törésmentes felülete, az aszimmetrikusan koncentrikus ritmusú, súlyosan lehulló redők, a közöttük elhelyezkedő, enyhén domborodó átmenetek: csupa olyan részlet, amelynek megfelelőit a veszprémi töredéken is megfigyelhetjük. További egyezést jelent az egymás fölötti textília-rétegek viszonyának a megoldása, ami a casula és a zászló szegélyénél, különösen pedig a pallium lenyúló száránál mutatkozik meg a legpregnánsabban. Még elrendezésében is azonos a manipulus és a külső casula-szegély együttese: a veszprémi töredéken a casulának ugyanaz a hajlata maradt meg, amely a Széchy-síremléken a manipulus végződése mellett látható; az utóbbi manipulusának rojtjai és szegélyének geometrikus motívuma pe-

kérdést, hogy a székesfehérvári darab mennyiben töredékek előkerülése esetén lenne lehetséges.²⁶

Kiemelkedő jelentőségű a 78. számú faragvány (4. kép), amelyet magas szobrászi kvalitása minden töredékessége mellett is érdemessé tesz arra, hogy igen alaposan foglalkozzunk vele.

A töredék a Vetési-sírkő maradványai mellett a középkori figurális sírkőplasztika egyetlen ránk maradt emléke Veszprémben. Egy nagyjából életnagyságban kifaragott alak gazdagon redőzött ruházatának részletét láthatjuk rajta; hasára fektetett balkezének kinyújtott ujjait gyűrűk díszítik. A ruha szegélyét egyszerű, de finom kivitelű geometrikus díszítéssel látta el a mester, akinek plasztikai stílusát a redőzés megoldása mellett éppen ez a díszítésmód jellemzi a legjobban.

Mielőtt e stílus részletesebb vizsgálatába belemennénk, vessünk egy pillantást magára a ruhára is. A bal csuklóról lefüggő, rojtos végű manipulus és a gyűrűk nyilvánvalóvá teszik, hogy főpapi öltözékről van szó. A gazdag redőzetű ruharészlet tehát egy casulához tartozott; a casula baloldali, hullámos re-

4. Gathalóczy Mátvás veszprémi püspök (+1458) sírkövének töredéke (78. sz.)
4. Bruchstück des Grabsteines von Mátvás Gathalóczy, Bischof von Veszprém (+1458) (N° 78.)
4. Fragment de la pierre tombale de Mátvás Gathalóczy, évêque de Veszprém (+1458) (n° 78).
4. Фрагмент надмогил ного камня Веспремского епископа Матвьяша Гаталоци (+1458) (№ 78.).

dig pontosan megegyezik a 78. számú faragvány megfelelő részleteivel. Az eltérés csupán annyi, hogy Veszprémben a casulát háromsávós díszítmény szegélyezi, míg a Széchy-sírkő casulája mindenfajta díszítést nélkülöz, viszont az utóbbi manipulálásnak geometrikus mustráját nem sima csíkok, hanem gyöngyörök fogják közre. A manipulálásnak a veszprémi töredékével megegyező motívuma egyébként a Széchy-sírkövön még egyszer megismétlődik az alba ujjának szegélyén, ahol a díszítmény szélmegoldása is megfelel a veszprémiének.

A plasztikai stílus azonossága mellett a díszítésben jelentkező, inkább motivális jellegű eltérések (a Széchy-sírkövön gyakran előforduló gyöngyör hiánya a veszprémi töredéken, valamint az előbbi casulájának díszítetlensége) nyilvánvalóan nem motívumátvételre vagy utánpótlásra, hanem egy adott motívumkincs kötetlen rendszerben történő felhasználására vezethetők vissza. A plasztikai stílus és a dekoratív megoldások nagyfokú megegyezése alapján tehát megállapíthatjuk, hogy az esztergomi Széchy-sírkövet ugyanaz a szobrász faragta, aki Veszprémben a 78. számú töredékünkön is dolgozott. A stíluskritikai vizsgálatnak ezt az eredményét az is alátámasztja, hogy a két emlék között semmiféle kvalitásbeli különbség nem fedezhető fel.

Mielőtt folytatnánk töredékünk formai jellegzetességeinek vizsgálatát, kísérletet kell tennünk arra, hogy tisztázzuk készülésének körülményeit. A kétséget kizáróan főpapi személyre valló ornátus, valamint a leletkörülmények²⁸ alapján annyit mindenesetre megállapíthatunk, hogy püspöki sírkő részletéről van szó. Arra vonatkozólag, hogy ki volt ez a püspök, az a rendkívül szoros összefüggés nyújt támpontot, amelyet a veszprémi töredék és az esztergomi Széchy-sírkő között az imént mutatunk ki.

Az érsek síremlékének körirata a halál napi dátumának megjelölésével végződik (prima die february).²⁹ Mint-hogy a körirattal megegyező típusú betűk magán a domborművön is felbukkannak (a kesztyű szárain és a casula gallérján),³⁰ ami arra vall, hogy a síremlék domborműves és szöveges része egy időben készült, és ugyanannak a mesternek műve, a készülés dátumát mindenképpen az érsek halála (1465. febr. 1.) utáni időpontra kell tennünk. Nem valószínű azonban az sem, hogy ennél sokkal később jött volna létre, hiszen 1472-ben már a következő érsek, Vitéz János is elhunyt, akinek bizonyára nem sokkal később elkészült síremléke a Széchy-sírkőétől teljesen eltérő stílusú.³¹ Széchy Dénes érsek síremlékének

keletkezését tehát meglehetősen biztonsággal a 60-as évek második felére keltezhetjük.

Ha mármost végignézzük az egykorú veszprémi püspökök listáját, akkor kiderül, hogy egyetlen egy olyan név szerepel rajta, amelynek viselője szempontunkból számításba jöhet: Gathalóczy Mátvás.

Gathalóczy közvetlen előde, Rozgonyi Simon, nem mint veszprémi püspök halt meg; közvetlen utódának, Vetési Albertnek pedig ismerjük a sírkövét. Töredékünk tehát egyikükkel sem hozható kapcsolatba. Rozgonyi előde, Uski János, 1428 júniusában hunyt el, Vetési utóda, ifjabb Vitéz János pedig 1499 őszén.³² Mindkét időpontot emberöltőnyi köz választja el a Széchy-sírkő keletkezésétől, ekkora időkülönbséget pedig még egy mester munkásságán belül sem tételezhetünk fel az esztergomi és a veszprémi emlék között.

Gathalóczy Mátvás halála az okleveles adatok alapján az 1457. márc. 21. és 1458. jún. 16. közötti hónapokra tehető,³³ tehát csak 7–8 évvel előzte meg az érsekét. A mondottakat figyelembe véve, 78. számú faragványunkat az ő sírkövének töredékeként kell meghatározni.

Esztergom esetében magából a műből következtethetünk arra, hogy az a halál után készült; a veszprémi töredék erről nem mond semmit. Ahhoz tehát, hogy keletkezésének időpontját pontosabban határozhatjuk meg, más adatokhoz kell folyamodnunk. Szerencsére van egy olyan adatunk, amely nemcsak ehhez nyújt némi támpontot, hanem azt is lehetővé teszi, hogy fogalmat alkossunk arról: kik és milyen módon gondoskodtak Veszprémben az elhunyt püspök síremlékének elkészítéséről.

1525-ben a káptalani jövedelmek kiosztásakor a befolyt bortizedekből még a felosztás előtt 100 köből bort kiutaltak Statileo János felsőrsi prépostnak, hogy annak árát

5. Részlet Széchy Dénes érsek (+1465) esztergomi sírkövééről
5. Detail vom Grabstein des Erzbischofs Dénes Széchy (+1465) in Esztergom.
5. Détail de la pierre tombale d'Esztergom de l'archevêque Dénes Széchy (+1465).
5. Деталь эстергомского надмогильного камня архиепископа Денеша Сечи (+1465).

ból elkészíttesse az 1520-ban meghalt Beriszló Péter püspök sírját (... ad fabricam sepulchri... Petri Beryzlo...) ³⁴ A két dátum közötti különbség világosan utal arra, hogy itt nem annyira magának a sírpítménynek, mint inkább a már meglevő sír méltó módon történő lefedésének, tulajdonképpen tehát egy síremléknek az elkészítéséről lehet szó.

Ez az adat önmagában véve egy elszigetelt, egyedi eset említést is megőrizhette volna, annál is inkább, mert Beriszló Péter váratlanul, a harcmezőn esett el ³⁵ — ha nem lenne más olyan dokumentum a kezünkben, amelynek alapján hasonló folyamatra következtethetnénk. Ilyen dokumentum véleményünk szerint maga a Vetési-sírkő, amelynek memoriális szövegében Újhelyi János segedi főesperes neve, valamivel arrébb pedig a címere bukkan fel. ³⁶ Ahhoz azonban, hogy ezt a feltevésünket szilárdabb alapokra helyezhessük, kissé részletesebben bele kell merülnünk a Vetési-sírkővel kapcsolatos problémák elemzésébe.

H. Gyürky Katalin Újhelyi nevének és címerének felbukkanását a sírban talált másodlagos temetkezéssel hozza összefüggésbe, azonosítva ezt a temetkezést Újhelyi maradványaival, és azt a megállapítást tette, hogy Újhelyi neve tulajdonképpen egy második sírfelirat kezdetét jelenti, vagyis lényegében kettős síremlékről van szó. Ebből logikusan következik, hogy a sírkő keletkezését Újhelyi halálához igyekszik kötni, amelynek évét 1508-ra teszi, mondván, hogy utóda, aki oklevelekben 1505-ben, 1508-ban és 1509-ben szerepel, először 1509-ben használja a segedi főesperesi címet. ³⁷

Gyürky hipotézise véleményünk szerint teljesen elhibázott, és olyan tények összekapcsolásán alapszik, amelyeknek egymáshoz semmi közük.

Vegyük sorba az adatokat: vizsgáljuk meg először Újhelyi „halálának” időpontját. A kérdéses oklevelek egy szeri elolvasása mindenkit meggyőzhet arról, hogy Gyürky ezeket következetesen valóságos tartalmukkal ellentétes módon interpretálta. Az 1505 decemberében kelt oklevélben ugyanis Orosz Szép Tamást, Újhelyi utódát, expressis verbis segedi főesperesként említik. ³⁸ 1508-ban viszont II. Gyula pápa már megbüntetése ügyében ír II. Ulászlónak, és 1509-ben ugyanő Isvalies Péter veszprémi bíbornok-püspökre ruhazza át Orosz Szép Tamás valamennyi javadalmát, minthogy őt már előzőleg minden egyházi tisztségétől megfosztották. ³⁹

Az 1509-es év tehát Orosz Szép Tamás segedi főesperességének nem a kezdetét, hanem a végét jelenti, és bizonyos az is, hogy Újhelyi már jóval 1508 előtt, 1505 decemberében nem viselte ezt a tisztséget.

De végül is milyen időhatárok közé lehet Újhelyi főesperességét beilleszteni? Okleveles anyagunkban csupán 1494 végén és 1495 elején találunk rá említéseket. ⁴⁰ Lényegesen gyakrabban szerepel azonban az 1494-től kezdve rák maradt káptalani számadáskönyvben, ahol 1503-ig majd minden évben említik legalább a keresztnévét, és amelyből az is kiderül, hogy — főként későbbi éveiben — rendszerint speciális tisztségeket (jövendelmek elosztója és

örzője, dékán) ⁴¹ is viselt. Annál feltűnőbb, hogy 1504-től kezdve egyetlen egyszer sem írták ki a segedi főesperesnek még a keresztnévét sem, és Orosz Szép Tamás mint e tisztség viselője, először 1507-ben fordul elő, akkor sem a számadás rendes szövegében, hanem egy mellékelt oklevél kibocsátójaként. ⁴² Azt viszont tudjuk, hogy ő 1504-ben már megkezdte veszprémi pályafutását mint a püspökség kormányzója, bár ekkor segedi főesperesi címét kifejezetten nem említik. ⁴³

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Újhelyi János valószínűleg már 1503-ban, vagy az 1504-es év folyamán megszűnt segedi főesperes lenni, és helyét valaki mással — talán már ekkor Orosz Szép Tamással — töltötték be. Az azonban bizonyos, hogy Újhelyi távozásának legvégső határideje 1505 vége.

Ami Újhelyi főesperesi pályafutásának kezdetét illeti, adatok hiányában csak annyit mondhatunk, hogy utolsó ismert előde, Kornis Mihály, 1484-ben végrendelkezett. ⁴⁴

Gyürky véleményünk szerint helyesen járt el abban, hogy a Vetési-sírkő datálását Újhelyi adatai alapján igyekezett meghatározni, hiszen Újhelyi neve és címere aligha kerülhetett volna a síremlékre, ha nem lett volna olyan személy, aki a sírkő elkészülésében valamilyen módon szerepet játszott. Főesperességének időhatárai (1484–1503, ill. 1505.) tehát egyben a Vetési-sírkő létrejöttének időhatárait is megadják.

Ami Gyürky elképzeléséből hibás, az az, hogy a feliratot annak a másodlagos temetkezésnek a magyarázatára próbálta felhasználni, amelyet a sírban talált. Ennek az elképzelésnek a teljes valószínűtlenségét világosan mutatják maguk a tények.

1. Sem a sírkő feliratában, sem a rák maradt frott forrásokban nem látjuk semmi nyomát annak, hogy Újhelyi halála egybeesett volna főesperesi pályafutásának végével. Olyan korszakban, amikor napirenden volt az egyházi emberek áthelyezése egyik helyről és tisztségéből a másikba, egy név eltűnéséből nem lehet egyszerűen arra következtetni, hogy az illető meghalt, különösen akkor nem, ha tekintetbe vesszük, hogy az Újhelyiről szóló adatok megszűnésével egy időben Veszprémben püspök-változás volt, távozása tehát ezzel is összefügghet. ⁴⁵ Ha pedig Újhelyi valamilyen más egyházi tisztség viselőjeként halt volna meg, aminek *lehetősége* kétségtelenül fennáll, akkor nem lenne semmi értelme annak, hogy temetkezését kapcsolatba hozzuk a sírkő feliratával, amelyen kétségtelenül mint segedi főesperes szerepel.

2. Ha Újhelyi mégis mint főesperes halt volna meg, akkor is igen nehezen tudnánk elképzelni azt, hogy a püspök sírjába temetkezett volna. A sírban ugyanis nem két ép csontvázat találtak, hanem egy épet, és egy másikat, amelyek darabjait a második temetkezés alkalmával a sír végébe rakták ki. ^{45a} Ha tehát az ép csontváz azonos lenne Újhelyi maradványaival, az azt jelentené, hogy a főesperes kedvéért a püspököt — halála után mindössze 17, de legfeljebb 19 évvel — végeredményben kidobták saját sírjából; temetkezését effektíve megszüntették. Gondoljuk meg, hogy mit jelentett volna a középkorban az, ha egy főesperes megbolygatta volna nemrég elhunyt püspökének reprezentatív sírját.

3. De még ha hajlandók volnánk elismerni egy ilyen lehetőség létjogosultságát, akkor is teljesen érthetetlen maradna számunkra az, hogy Újhelyi miért a püspök képét ábrázoltatta a sírkövön, és miért nem a sajátját; miért volt oly kegyeletteljes fönn, a sírkövön, amikor lenni, a sírban egyáltalán nem volt tekintettel a kegyelet szempontjaira.

4. Végül teljesen értelmetlennek tartanánk, hogy ennyi

ellentmondás közepette ragaszkodjunk ahhoz a tételhez, hogy az ép csontváz Újhelyi maradványaival azonos, akkor, amikor ez a másodlagos temetkezés könnyűszerrel megmagyarázható azokból a viszonyokból, amelyek Veszprémben csaknem másfél évszázadon keresztül uralkodtak. Köztudott dolog, hogy 1552-től kezdve hol a török, hol pedig a protestáns vallású végvári katonaság volt az úr a városban; a püspök visszahúzódott sümegi várába, a káptalan pedig 1630-ig egyáltalán nem is működött. Elképzelhető, hogy ebben az időszakban, amikor sokszor még a védelmi szempontból szükséges építkezések sem haladtak megfelelően, a vár lakói igyekeztek a meglévő javakat felhasználni, ahelyett, hogy újat létesítenek volna.

Mindezek alapján a Vetési püspök sírjában talált másodlagos temetkezés időpontját a magunk részéről az 1552 utáni évtizedekre tesszük, és valószínűnek tartjuk, hogy világi ember maradványait őrizte meg.⁴⁶

Mivel magyarázható azonban ezek után az a tény, hogy Újhelyi János neve belekerült a sírkő memorialis szövegébe, címere pedig ott díszlik a feliratos tábla mellett?

Ezt — véleményünk szerint — elég jól magyarázza az említett, 1525-ből származó adat. A mindenkoris segesdi főesperes, akárcsak a felsőörsi prépostok túlnyomó többsége, egyben veszprémi kanonok is volt. Ez pedig arra vall, hogy Vetési halála után lényegében ugyanaz történhetett, ami 1525-ben: mint a káptalan tagja, saját elhatározásából, vagy a káptalan kifejezett akaratából Újhelyi János készítette el a püspök sírkövét. Erthető, hogy ezt a tényt a főesperes szükségesnek látta magán a síremléken is megörökíteni. Ez egyben azt is jelenti, hogy címere nem halotti címer, hanem egyenértékű azokkal a donátor-címerekkel, amelyek későgótikus művészeti emlékeinken oly gyakran bukkannak fel. A kérdés ilyen megoldása mellett szól egyébként még az a tény, hogy kevéssel későbbi időpontból egy másik veszprémi vonatkozású emléket is ismerünk, amelynek készítője hasonló módon járt el: a már említett, de provenienciájának eltérő jellegű problematikája miatt általunk nem tárgyalt makrancsi emléktáblát.⁴⁷

A Vetési-sírkő példája tehát arra vall, hogy az 1525-ös eset nem elszigetelt jelenség, hanem a püspöki sírkövekről történő gondoskodásnak a későközépkor folyamán többször is előforduló módja volt. Könnyen lehetséges tehát, hogy a káptalan, illetve annak egyik tagja a Vetési-sírkőnél korábbi püspöki síremlékek esetében is a donátor szerepét játszotta. Amikor tehát a Gathalóczy-síremlék megrendelőjét próbáljuk meghatározni, a káptalan tagjainak esetleges közreműködését legalábbis mint fontos eshetőséget kell számotartanunk, annál is inkább, mert maga Gathalóczy, aki halálakor már legalább 75–80 éves volt,⁴⁸ öregsége és tehetetlensége következtében aligha jöhet számításba.

Milyen következtetést vonhatunk le mindebből töredékünk pontosabb datálására vonatkozólag? Magának a Széchy-sírkőnek a keltezése is arra vall, hogy a síremlék Gathalóczy halála után készült, hiszen a két mű készülése között viszonylag kis időköz képzelhető csak el. De ezt valószínűsíti a káptalan tagjainak az előbbieknél vázolt szerepe is a püspöki síremlékek létrejöttében, sőt az 1525-ös példa alapján azt is lehetségesnek kell tartanunk, hogy a püspök halála és a sírkő elkészülése között évek teltek el. Mindezek alapján tehát töredékünk keletkezésé-

nek legvalószínűbb időpontját az 50-es évek legvégére, vagy a következő évtized első éveire tehetjük. Egyben megállapíthatjuk azt is, hogy a Vetési-sírkő inkább Újhelyi főesperességének korábbi szakaszában készülhetett, nem pedig utolsó éveiben, mint ez Gyürky hipotéziséből következne.

Mindezek után térjünk vissza mesterünk stílusának további vizsgálatára: nézzük meg mennyiben kapcsolódik ez a stílus egykorú sírkőplasztikánk többi emlékeihez. Itt mindennek előtt egy székesfehérvári töredékre kell figyelemmel lennünk, amelynek fennmaradt részletei meglepően emlékeztetnek a Széchy-sírkő megfelelő részeinek (6. kép) kialakítására.⁴⁹ Az alsó feliratos sáv lábtartóként való kiugratása és a szögletes pásztorbot lábak között elhelyezkedő végének billenő iránya arra vall, hogy a két sírkő elrendezése és ikonográfiája sok tekintetben hasonló lehetett. De maguk a plasztikai megoldások is eléggé közeli rokonai az esztergomi emlékeknek: figyeljük meg a ruha oldalra kilebentő végződését, vagy a lábfej fölött visszatüremelő részletét. Végül ugyancsak mesterünk stílusához kapcsolódik a ruhaszegély, valamint az egymás fölötti textíliarétegek elválasztásának megoldása. Viszont nem hallgathatjuk el azt sem, hogy a fehérvári töredéken feltűnő függőleges, sípszerű redők és a ruhaszegély vonalának ritmusa némileg szegényesebben, merevebben hatnak, mint a Széchy-sírkő megfelelő részletei. Talán jelentéktelennek tűnő, de nem mellőzhető eltérést jelent az is, hogy a fehérvári darabon a feliratos szegélyt a mester nem formálta át szalaggá, mint Esztergomban. Végül meg kell említenünk, hogy a felirat betűtípusai, bár többnyire azonosak az esztergomiakkal, egyes részletek tekintetében eltéréseket mutatnak, sőt, vannak betűk, pl. az *a*, amelyek következetesen más formában fordulnak elő.⁵⁰

Mindezek alapján Dercsényi datálását (XV. század eleje)⁵¹ kissé korainak kell tartanunk; sokkal valószínűbb, hogy a töredék mesterünk másik két művéhez közeli időpontban, tehát nagyjából a XV. század harmadik negyedében jött létre. A későbbi datálás mellett szól egyébként az is, hogy a közepén összekötött szárú *a* betűk a külföldi emléktananyagban elsősorban a gótika legkésőbbi szakaszában fordulnak elő.⁵²

Sajnos a fehérvári töredékről hiányoznak mindazok a jellegzetes részletek, amelyeknek alapján a veszprémi 78. számú faragványt teljes határozottsággal mesterünk oeuvrejébe utalhattuk. Így azt a kérdés végleges eldöntése mindenestre csak újabb függ össze a mester munkásságával, nem dönthetjük el határozottan; azt viszont kétségtelenül meg-

6. Részlet Széchy Dénes érsek (+1465) esztergomi sírkövééről
6. Detail von Grabstein des Erzbischofs Dénes Széchy (+1465)
in Esztergom.

6. Détail de la pierre tombale d'Esztergom de l'archevêque
Dénes Széchy (+1465).
6. Деталь эстергомского надмогильного камня архиепископа
Денеша Сечи (+1465).

állapíthatjuk, hogy a töredéket az általa képviselt stílusirányzat emlékei közé kell sorolnunk.

Erre vall az a meghatározás is, amelyet a székes-
fehérvári faragvány esetében mint a legvalószínű-
bet tarthatunk számon. A felirat fennmaradt rész-
lete ugyanis elárulja azt, hogy a bazilika prépostjá-
nak a sírkövére van szó.⁵⁸ Végignézve a fehérvári
prépostok névsorát, ugyanarra az eredményre ju-
tunk, amire a veszprémi püspökök esetében: a XV.
század folyamán mindössze három prépost volt, aki
ebben a méltóságban hunyt el; a többiek különféle
egyéb egyházi tisztségeket vettek át.⁵⁴ A század leg-
elején, 1402. dec. 27. és 1405. ápr. 30. között halt meg
Czudar János,⁵⁵ 1443. jún. 1. és 1443. nov. 12. között

Büki István,⁵⁶ és végül, 1472. febr. 12. és 1474.
szept. 3. között Bodó Miklós.⁵⁷ Hármójuk közül a
kérdéses töredék szempontjából legfeljebb az utóbbi
kettő jöhetne számításba, de — tekintetbe véve azt,
hogy mesterünk stílusának jelentkezése inkább a
60-as, mint az 50-es évekre tehető — még Büki Ist-
ván halálának dátuma is túl korainak tűnik ahhoz,
hogy faragványunkkal összefüggésbe hozzuk.

Bodó Miklós személyére azonban már csak azért
is fel kell figyelni, mert — mint ezt egy 1443-ban
kötött szerződés és az 1452-es pápai engedély iga-
zolja⁵⁸ — a prépost⁵⁹ hosszú éveken keresztül Gatha-
lóczi Mátyás coadiutora, segédpüspöke volt. Ha tehát
valóban az ő síremlékéről van szó, ami nagyon való-

színű, akkor kézenfekvő arra gondolni, hogy mesterünk stílusa éppen a prépost korábbi kapcsolatainak útján jutott el Székesfehérvárra. Ez pedig valószínűvé tenné, hogy a kérdéses töredék a mester körével — műhelyével, vagy tanítványival — konkrétan is összefügg.

A székesfehérvári töredékekkel kapcsolatban felvetődő számos problémára csak akkor tudnánk válaszolni, ha a mesterkérdést ugyanolyan határozottsággal dönthetnénk el, mint Veszprém esetében. Így az olyan kérdések eldöntését, hogy kapcsolatba hozható-e Miklós prépost a Gathalóczi-sírkő készülésével, befolyásolhatja-e ez a veszprémi és a székesfehérvári töredékek datálását stb. — legalábbis egyelőre — függőben kell hagynunk. Az azonban kétségtelen, hogy ha a töredék Bodó Miklós síremlékéhez tartozott, akkor valamilyen módon közvetlenül is összefüggött a Széchy-sírkő mesterének, vagy az ő körének munkásságával, ha pedig nem, akkor csak Büki István személyével hozható kapcsolatba. Ez esetben a töredéket — legalábbis a lábtartós megoldás vonatkozásában — a Széchy-sírkő tipológiai előzményének kellene tekintenünk.

Ezzel lényegében meg is határoztuk azt a kört, amelyen belül a Széchy-sírkő mesterének működése nyomot hagyott. A mester stílusa egyébként meglehetősen elszigetelten jelentkezik a XV. századi szobrászatunkban, és az említettekén kívül legfeljebb még egy emléken — az állítólag 1487-ben elhunyt Sirokai László már teljesen reneszánsz stílusú sírkövén — fedezhető fel némi visszfény; itt is meglehetősen eltorzult formában.⁶⁰

Bár mesterünk oeuvreje újabb töredékek előkerülése, vagy eddig ismeretlenek közzététele útján még jelentősen bővíthet, és az általunk meghatározott körön belül sem teljesen világosak az összefüggések, annyit mindenesetre elértünk, hogy Széchy Dénes síremlékét, gótikus szobrászatunk e nagyfontosságú alkotását, sikerült kiemelni eddigi elszigeteltségéből, és ezáltal adalékokkal járulhattunk hozzá egy olyan korszak művészetének feldolgozásához, amelynek története — Középeurópában — nemcsak a hazai, hanem a külföldi szakirodalomban is homályos és kidolgozatlan.⁶¹

A Széchy-sírkő — bár részletformái még teljesen gótikusak, és a redőzés bizonyos vonásai is a lágy stílus megoldásaira emlékeztetnek — sok tekintetben már a reneszánsz kifejezés módját idézi fel; itt elsősorban a redőzet rendszerének leegyszerűsödésére, és az alak súlyos, statikus monumentalítására kell figyelni. Természetesen nem állíthatjuk, hogy ez a stílusirányzat egyenes úton a reneszánszhoz vezet, azt azonban mesterünk művei kétségtelenül igazolják, hogy a XV. század 60-as éveiben már

a gótika fejlődésén belül is megfigyelhetők olyan tendenciák, amelyek a valamivel később kibontakozó reneszánsz szemléletmód felé mutatnak.

A Széchy-sírkő mesterének ezt a közbeeső helyzetét érthetővé teszik azok a történelmi körülmények is, amelyek között dolgozott. Működése nagyjából Mátyás uralkodásának korai szakaszára rögzíthető, művei viszont még olyan emberekkel állanak kapcsolatban, akik a korábbi generáció képviselői. Jellemző, hogy Gathalóczi, Széchy és Bodó Miklós utódai (Vetési Albert, Vitéz János, Kálmáncsehi Domonkos) valamennyien a Mátyás-kori humanizmus közismert nagyságai. A mester tehát olyan határvonalon áll, amikor már kialakulóban vannak az új viszonyok, de a fejlődést számos tekintetben még az előző korszak emberei és készen kapott körülményei szabják meg.

Talán ezzel az átmeneti helyzettel magyarázható az is, hogy mesterünk, úgy tűnik, elsősorban nagyobb egyházi központokban működött; az általunk kimutatott kör mindenesetre aligha teszi szükségessé azt, hogy munkásságát valamilyen budai központhoz igyekezzünk kötni.⁶² A Mátyás előtti évtizedeket az állandó és egységes központi hatalom hiánya jellemzi; érthető tehát, ha a művészeti tevékenység központja az egyházi centrumokba tevődött át, amelyeknek állandóan szükségük volt művészi munkára, azonban egymagukban nem voltak képesek állandó foglalkoztatást biztosítani a művészek számára, és ezért egymásnak adogatták őket. Egy ilyen sokközpontú fejlődés nyúlhatott bele Mátyás uralkodásának korai szakaszába, amikor a budai udvar még nem vált oly döntő mértékben a művészeti tevékenység irányítójává; és egy ilyen fejlődés kiemelkedő képviselője lehetett a Széchy-sírkő mester is.

Az eddigiekben — veszprémi töredékünk készülési körülményeinek meghatározásához kapcsolódva — igyekeztünk általánosságban is tisztázni azokat az idő- és térbeli határokat, amelyeken belül a mesterünk által képviselt stílusirányzat jelentkezik. Most térjünk még egyszer vissza a veszprémi faragvány vizsgálatára: nézzük meg ennek ikonográfiai vonatkozásait.

A bal kéz elhelyezkedése töredékünkön világosan utal arra, hogy a veszprémi sírkövön az alak tartása más volt, mint Esztergomban. A fennmaradt részletek alapján szerencsére eléggé egyértelműen meg tudjuk határozni az eredeti kéztartást, ezt az ikonográfiai szempontból kulcsfontosságú részletet.

Említettük, hogy az alak bal oldalának fennmaradt részlete nagyjából ugyanazt az elrendezést mutatja, amit a Széchy-sírkövön láthatunk. A csuklóról lefüggő manipulus a casula visszahajló elülső, és hullámvonalba redőző hátulsó részének szegélyei közé ékelődik be. Maga a casula a veszprémi sírkövön is olyan kellett hogy le-

gyen, mint az esztergomin: a manipulus melletti hajlat belső oldalán jelentkező szegélydísz világosan mutatja, hogy itt is a miseruha külső felülete jelentkezik, mint Esztergomban; a felfelé következő — hiányzó — hajlat feletti részének tehát, akárcsak a Széchy-sírkövön, valamivel a csukló fölött, az alkaron kellett nyugodnia. Ami különbség töredékünknek ezen az oldalán megfigyelhető, az a kéz eltérő helyzetéből adódik: a casula szegélye közelebb kerül a középtengelyhez, és fent, a csukló közelében enyhén befelé hajlik.

Nézzük meg ezek után a töredék másik oldalát is. A casula középső, gazdagon redőző része mellett itt több kisebb-nagyobb szegélytöredék jelentkezik, amelynek eredeti összefüggésére csak következtetni lehet. A legbelül mutatkozó díszítetlen, nagyjából függőleges irányban végigfutó ruhaszegély nyilván a casula visszajára fordult elülső részéhez tartozik. Ettől kifelé két különböző módon díszített szegélytöredéket találjuk: a felsőn, amely simán, ferde irányban húzódik végig, és benyúlik a másik alá, a casula és a manipulus többi részétől eltérő motívum bukkan fel; az alsón, amely egy hajtűszerűen visszahajló ruharészlethez tartozott, többsávos díszítmény nyomait fedezhetjük fel. A fennmaradt csekély nyomokból annyi szerencsére kivehető, hogy ez a díszítmény meg egyezett a casula bal oldali szegélyén látható háromsávos ornamentikával, amely tulajdonképpen a columnán végigfutó díszítményes sáv egyszerűbb változata: a középső sávban sarkukra állított négyzetek a közeiket kitöltő háromszögekkel, kétoldalt pedig hajfonatszerű mustrát adó vonalrendszer. A hajtűszerűen visszahajló kis szegélyrészlet tehát szintén a casulához tartozott, és eredetileg nyilvánvalóan összefüggött az alatta jelentkező, az alapsíkból töréssel, majd enyhe domborulattal kiemelkedő redőrésszel. Minthogy a casula elülső részének szegélye, mint említettük, valamivel beljebb mutatkozik, a két utóbbi redőtöredék a miseruha hátsó részének előrehúzott szegélyéhez kellett hogy tartozzék. A fölöttük jelentkező, eltérő motívummal díszített szegélytöredék ezek szerint olyan ruhadarab részlete, amely a manipulushoz hasonlóan a csuklóról függött le, és ezért került a casula elülső és hátulsó részének szegélyei közé.

A casula és a csuklórol lefüggő ruhadarab szegélyének vonala nyilván itt is a kéz helyzetéhez kellett, hogy igazodjék. A bal kéz magasságában mindkettő erősen befelé irányul, sőt az előbbi szorosan a bal kéz hüvelykujjához simul. Ezt a vonalat követve, meglehetősen biztonsággal határozhatjuk meg a jobb kéz helyzetét is, amely nyilván a bal csuklón, vagy valamivel feljebb, az alkaron volt keresztbe téve.

A veszprémi sírkövön tehát a halottat a hasán keresztbe tett kezekkel ábrázolta a művész. Ez annál meglepőbb, mert a Széchy-síremlék ikonográfiája ettől teljesen elütő, és a mesterünk körébe utalt székesfehérvári töredék is inkább arra vall, hogy itt az esztergomi és nem a veszprémi megoldás ismétlődött.

Erre a jelenségre azért kell különösképpen felfigyelnünk, mert — szemben a Széchy-sírkőnek az általánosán elterjedt típust reprezentáló ábrázolási módjával — a hason keresztbe tett kezek motívuma hazai sírkőplasztikánkban meglehetősen ritka, viszont a tőlünk délre fekvő területek (Itália és Dalmácia) funerális művészetében legalábbis a leggyakrabban előforduló megoldások közé tartozik. Nem lehet tehát véletlen, hogy az a kevés példa, amit erre az ábrázolási módra hazai anyagunkból felhozhatunk, részben olasz nevekhez kapcsolódik.⁶³

Mi lehet az oka a mesterünk műveiben mutatkozó ikonográfiai kettősségnek? Erre — biztos adatok hiányában

— nehéz lenne határozott választ adni. Az azonban aligha képzelhető el, hogy mindkét megoldás a mester saját intenciójára lenne visszavezethető; legalább az egyikről fel kell tételeznünk, hogy a megrendelő, esetleg az elhunyt még életében kifejezett kívánsága volt az, ami alkalmazásához vezetett.

A kérdés eldöntéséhez tehát elsősorban a mecénások személyét, műveltségét, kapcsolatait kellene ismernünk; láttuk, hogy erre vonatkozólag távolról sem rendelkezünk olyan biztos adatokkal, amelyek további következtetések levonását is lehetővé tennék. Talán még sem lesz azonban hiábavaló, ha — anélkül, hogy a kérdés megoldására törekednénk — felhívjuk a figyelmet azokra a tényezőkre, amelyek a veszprémi síremlék itáliai típusú ikonográfiáját — eltekintve a mester esetleges szerepétől — magyarázhatják.

Említettük, hogy a síremlék valószínűleg Gathalóczi halála után, tehát már Vetési püspöksége alatt keletkezett. Bár vele személyesen a síremlék nem hozhatjuk kapcsolatba, elképzelhető, hogy itáliai műveltsége, és főként művészeti mecénáskodása⁶⁴ széles körű hatást gyakorolhatott a káptalan tagjaira is, akiknek a sírkő elkészítése leginkább tulajdonítható. De Vetési esetleges szerepe mellett tekintetbe kell vennünk magának Gathalóczinak a délvideki származását is.⁶⁵

Veszprémben tehát nem hiányoznak azok a momentumok, amelyek a kérdéses ikonográfiai megoldás felbukkanását érthetővé tehetnék. A kérdés végleges megoldását azonban, éppúgy mint számos más, a mester működésével kapcsolatban felmerült problémaét, a további kutatásnak kell átengednünk.

Miután ilyen hosszasan elidőztünk a 78. számú töredékünk vizsgálata nyomán kibontakozó összefüggések felfedésénél, térjünk vissza faragványaink tárgyalására: nézzük meg a még hátralevő két töredéket is.

Elsősorban történeti vonatkozásai miatt kell a Gathalóczi síremlékekkel összefüggésben megemlékeznünk a 73. számú faragványról, amelyen csupán a felirat egy részlete látható (7. kép). Az egyetlen olvasható szó azonban mégis támpontot nyújt ahhoz, hogy a töredéket valamelyes biztonsággal meghatározzuk. Minthogy szintén a Szentháromság téren találták,⁶⁶ tehát nagy valószínűséggel a székesegyházból, és így egyházi személy síremlékéről származtatható, a cancellarius szó a veszprémi püspökség kiváltságainak ismeretében (a mindenkori püspök egyben a királyné cancellárja is) csak valamelyik püspök személyével hozható összefüggésbe.

Tekintettel arra, hogy töredékünk a betűtípusoknak a Széchy-síremlékekkel szemben mutatkozó erős eltérései miatt a Gathalóczi-síremlékekkel nem hozható összefüggésbe (itt elsősorban az *l* és *p* betűknek a sorközökből való erőteljes kiugratására, a *c* és *l* betűk egymásbahatására, az *a* és *r* betűk eltérő formájára hivatkozhatunk), és a feliratos szegély faragástechnikai megoldása (negatív formák kivésése), amennyire ez az emlékanagvázlatos át-

tekintése alapján megállapítható, a XIV. századi sírkőplasztikában nem fordul elő, töredékünk meghatározásánál mindössze két XV. századi püspök jöhet számításba: Uski János († 1428), vagy ifjabb Vitéz János († 1499). Faragványunk keltezésénél tehát két, meglehetősen távoli dátum között választhatunk: vagy a XV. század első harmadára, vagy pedig az 1500 körüli évekre tehetjük keltezését.

Bár a töredék írásmódjának meggyőző párhuzamait nem ismerjük, a középen átkötött szárú *a* betű, amely, mint említettük, inkább a gótika legkésőbbi szakaszára jellemző,⁶⁷ a betűk méretbeli és formai differenciáltsága (pl az *l* és *s* betűk különböző mértékű kinyúlása a sorközből, továbbá az *u* betű hátrázott megkülönböztetése azáltal, hogy szárainak felső végződése nem egyforma), valamint az olyan kifinomult kecses megoldások, mint az *r* betű nyúlványának rugalmas, hajlékony megformálása, inkább az utóbbi, tehát 1500 körüli datálás mellett szólnak. Ennek a keltezésnek véleményünk szerint az sem mondana ellent, hogy ebben az időben Veszprémben már érett reneszánsz jellegű alkotások is születtek (Vetési-sírkő); ismerve művészetünk történetét Mátyás és Ulászló korában, ez inkább csak egyvel szaporítaná azoknak a példáknak a számát, amelyek a gótika és a reneszánsz tiszta formáinak egymás mellett éléséről, helyenként pedig a gótikához való visszanyúlásról tanúskodnak ebben a korszakban.

A 73. sz. tehát elég nagy valószínűséggel ifj. Vitéz János püspök síremlékének töredékeként határozható meg.⁶⁸ Ezzel egyben azt is elmondhatjuk, hogy a XV. század második felében működött mindhárom veszprémi püspök síremlékéből ismerünk kisebb-nagyobb részleteket, és így valamelyes képet alkotunk e fontos művészettörténeti periódus legjelentősebb veszprémi sírkőplasztikai alkotásairól.

7. Püspöki síremlék (ifj. Vitéz János? — +1499) töredéke. (73. sz.)
7. Bruchstück eines Grabsteines (János Vitéz der J.? +1499) N° 73.
7. Fragment d'un monument funéraire épiscopal (János Vitéz le jeune? — +1499) n° 73).
7. Фрагмент епископского надмогильного памятника (мл. Яношу Витезу? — +1499) № 73.

Bár a 73. számúnál valószínűleg korábbi, utolsó-nak hagytuk 76. számú töredékünket, amely — akár csak az elsőnek tárgyalt háromkaréjos díszű faragvány, kívül esik a főpapi sírkövek problémakörén, és minden bizonnyal világi ember, vagy nem főpapi rangú egyházi férfi síremlékéhez tartozott. Ez a töredék (8. kép) jóval nagyobb az eddigiéknél, de sajnos, ennek ellenére nem mond azoknál többet. Provenienciája nem teljesen bizonyos, de — minthogy több ilyen jellegű kőfaragvány a múzeum kőtárában nincs — minden valószínűség szerint azonos azzal a „címeres kőtáblával”, amely a veszprémi várból, az egyik kanonoki ház udvarából került a múzeumba.⁶⁹

Faragványunk az egykori sírkő csaknem teljes szélességében megmaradt szelvénye. Oldallapjain és faragott díszű felső lapján utólagos faragás nyomai láthatók, tehát valószínűleg másodlagos felhasználáson esett keresztül. A faragott felületen megfigyelhető erős kopásnyomok arra vallanak, hogy a kő padlóba volt beleillesztve.

A kő szélén vésett minuszkulás felirat fut végig, amelyből csak egyes betűk olvashatók. A köriratot egyszerű vésett vonal keret választja el az ezzel egy síkban maradó belső mezőtől. A kő középső részén egy sarkára állított, félkörökkel bővített, profilos átmenettel kimélyített rombusz alakú idomban csücskös talpú címerpajzs alsó része jelenik meg. A címerkép, sajnos, nem maradt fenn olyan állapotban, amely értelmezését lehetővé tenné.

A vésett minuszkulás körirat és az egyszerű vésett vonal keret inkább a töredék viszonylag korai datálása mellett szólna, és ezt támogatná az is, hogy a félkörökkel bővített rombusz alakú mező, mint a címer befoglaló kerete, különböző változataiban már a XIV. század utolsó harmadától kezdve szerepel sírkőplasztikánk motívumai között. Így megemlíthetjük az 1373-ban elhunyt Henrik firenzei humanista budai sírkövét, amelyen a motívum csillag-szerű változatban bukkan fel,⁷⁰ és Marcali Miklós († 1413) később kútlefedőként alkalmazott székesfehérvári síremlékét, amelyen a két félrombusz közé eredetileg egy négyszög lehetett beiktatva.⁷¹

Ami mégis a korai keltezés ellen szól, az elsősorban a címer helyzete és formája. A címerpajzs

8. A 76. sz. címeres sírkőtöredék
 8. Bruchstück eines Grabsteines mit Wappen, N° 76.
 8. Le fragment de la pierre tombale armoriée n° 76.
 8. Фрагмент № 76 надмогильного камня с гербом.

9. Sírkőtöredék Budáról 1480-as évszámmal (MNM).
 9. Bruchstück eines Grabsteines mit der Jahreszahl 1480 aus Buda.
 9. Fragment d'une pierre tombale de Bude portant la date 1480 (Musée National Hongrois).
 9. Фрагмент надмогильного камня из Буды с числом год 1480 (Венгерский национальный музей).

ugyanis függőleges tengelyben helyezkedik el töredékünkön, ami címeres leveleinken és egyéb címeres emlékeinken Zsigmond uralkodásának végéig nem fordul elő.⁷² Ehhez járul az, hogy maga a csücskös talpú címerpajzs is inkább a XV. század második felére jellemző forma.

A kérdést eldönti az, hogy a rombusz alakú keretnek a veszprémi példához legközelebb álló változatai is a XV. század második felében tűnnek fel. A legjobb példát talán azok az összetartozó töredékek nyújtják, amelyek 1906-ban kerültek elő a budafelhévi Szentháromság-templom területén, és amelyeknek rajzát Supka Géza közölte.⁷³ Sajnos, ezeken csak a keret maradt meg, maga a címer nem. Az antikva betűkből álló körirat világosan utal az emlék késői keletkezésére.

A rombusz alakú kereten belül a címerpajzs hasonló helyzete és formája is megfigyelhető a Nemzeti Múzeum egyik, szintén budai eredetű, tudomásunk szerint publikálatlan sírkőtöredékén (9. kép).⁷⁴ Ezen azonban már a XV. század végén elterjedő epitáfium-formával találkozunk: a szöveg nem a köszegélyén fut végig, hanem a címer alatt rendeződik vízszintes sorokban. A töredéket a felirat utolsó sorában fennmaradt évszám alapján datálhatjuk: minthogy az *m. cccc* betűk után legalább három számjegy olvashatatlan, és a sor legvégén *x* következik, az évszám egyértelműen 1480-ra egészíthető ki. Itt említjük meg még azt, hogy a címer hasonló

módon illeszkedik a keretbe az 1483-ban elhunyt Szántó Ambrus kanonok esztergomi sírkövén is, ahol azonban a rombuszos keret — ebben a műfajban elég ritka módon — a „klasszikus” megoldáshoz áll közel: a rombusz formája alig tér el a négyzettől.⁷⁵

Mindezeket figyelembevéve, töredékünket a XV. század második felére kell datálnunk, és az analógiák provenienciája alapján arra is gondolhatunk, hogy esetleg konkrétan összefüggött a budai sírkőplasztikával.

Dolgozatunkban elsősorban arra törekedtünk, hogy a ránkmaradt néhány faragványt keltezzük és meghatározzuk, és ezzel hozzáférhetővé tegyük ezeket a további, tágabb összefüggéseket vizsgáló kutatás számára is. A publikált emlékekkel éppen ezért csak annyiban foglalkozhatunk, amennyiben ez szempontunkból szükségesnek mutatkozott.⁷⁶ Viszont töredékeink jellege miatt több esetben kénytelenek voltunk szélesebb tipológiai vizsgálódásba is belebocsátkozni; a Gathalóczi-síremlék példája pedig világosan mutatja, hogy e sokszor jelentéktelennek tűnő töredékek vizsgálata, amelyekkel sírkőplasztikánk korábbi kutatói rendszerint nem is foglalkoztak, esetenként igen fontos adatokkal egészítheti ki azt a kevésbé összefüggő képet, amelyet hiányos emlékanyagunk alapján alkothatunk.

Tóth Sándor

J E G Y Z E T E K

- ¹ A makranci emléktáblát tudomásunk szerint Forster Gyula dolgozta fel utoljára (Árpád-házi síremlékek. III. Béla magyar király emlékezete. Szerk.: Forster Gy. Bp., 1900. 328—330. o. és 202. kép), aki a kő felfedezése utáni történetével és korábbi irodalmával is foglalkozott.
- ² A feltárás eredményeit az ásató H. Gyürky Katalin tette közzé. Die St. Georg-Kapelle in der Burg von Veszprém. Acta Archaeologica XV. (1963.) 341—408. o.
- ³ A székesegyház építészettörténeti vonatkozású faragott kőanyagát a Bakonyi Múzeum kőtárát ismertető cikksorozat első tagjában dolgoztuk fel: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai. A veszprém megyei múzeumok közleményei. I. Veszprém, 1964. 115—142. o.
- ⁴ Itt kell megemlítenünk, hogy az 1907—10-ben előkerült anyaghoz képest, mint ezt említett tanulmányunkban részletesen kifejtettük (116—117. o.), az emlékek fennmaradása a sírkőplasztika vonatkozásában sem teljes. Adám Iván (A veszprémi székesegyház. Veszprém, 1912.) a következő sírkőtöredékeket említi, amelyek ma nincsenek a múzeumban: 120. o.: vörösmárvány töredék 3 betűvel; 124. o.: töredék m betűvel; 125. o.: töredék NOSTER PPOSI feliratrészlettel (ez utóbbit Pfeiffer János közlése szerint a második világháborúig az egyház őrizte, azóta pedig nyoma veszett). Egyben utalhatunk arra is, hogy a székesegyház átépítési munkáinak kapcsán előkerült, ma is meglévő 3 töredék szaporítja azoknak az emlékeknek a számát, amelyeket annak idején a múzeum szerzeményi naplójába nem vezettek be.
- ⁵ A töredékek számozását az idézett tanulmányunk Függelékében (139—141. o.) közzétett katalógus alapján közöljük.
- ⁶ Adám; i. m. 106. o.
- ⁷ Azt, hogy a háromkaréj-motívummal kitöltött szabályos számárhátív lezárásként való alkalmazása XIV. századi síremlékplasztikánktól nem volt idegen, Sifridus apát (1365.) pannonhalmi sírköve igazolja. Mihályi E.: Pannonhalma. Magyar Művészet IV. (1928.) 10. o. (kép) és uo. 2. o. Ezt a párhuzamot annál is inkább indokoltnak tartjuk, mert a veszprémi töredék szabályos, de számárhátívszerűen lezárt csúcsívbe belerajzolt háromkaréjmotívum sem a szabályos csúcsívbe, sem a szabályos számárhátívbe szerkeszthető háromkaréjnak nem felel meg, hanem a kettő között áll; lényegében tehát itt nem a szokványos csúcsíves megoldásról van szó.
- ⁸ Képe: I. 7. sz. jegyzet.
- ⁹ Dercsényi D.: A székesfehérvári királyi bazilika. Bp., 1943. 99—100. o., 83. kép.
- ¹⁰ Szönyi O.: A pécsi dómmúzeum. Magyar Művészet V. (1929.) 536. o., képe 532. o. Ha valóban az argesi püspök sírkövééről van szó, akkor az emlék mindenképpen 1400 után kellett hogy keletkezzék, mert György csak 1402. febr. 20-án nyerte el ezt a tisztséget (Zsigmondkori oklevéltár. Összeállította: Mályusz Elemér. II/1. k. Bp., 1956. — a továbbiakban Zso — 455. sz.). Abból, hogy az évszámból csak a százásokat írták ki, esetleg arra következtethetünk, hogy a síremlék a püspök halála előtt készült.
- ¹¹ Horváth H.: Buda a középkorban. Bp., 1932. (Kny. Magyar Művészet.) 40. o. (kép).
- ¹² Uo. 31. o.
- ¹³ Képe: uo. 34. o.
- ¹⁴ A Stibor-síremlék (képe: uo. 35. o.) eltérő típusa miatt ilyen szempontból nem vehető össze a Borbála-sírkövel.
- ¹⁵ Képe: uo. 87. o.
- ¹⁶ Uo. 102. o., képe: 87. o.
- ¹⁷ A szövegben: „XIV. század eleje”, a képaláírásban: „XIV. század közepe”.
- ¹⁸ Uo. 11. (kép) és 28. o.
- ¹⁹ Dercsényi; i. m. 97. o. és 88. kép. Itt említjük meg, hogy a székesfehérvári kőtárban van még egy fehér mészkő töredék, amely hasonló típusú sírkőhöz tartozott, de a Dercsényi által összeállított katalógusban nem szerepel. Kőiratának végéből és elejéből maradt fenn néhány betű: XXI† HI(C). Az anyag és a betűtípus itt is XIV. századi keltezésre vall.
- ²⁰ Képe: G. Csergheő—J. Csoma: Alte Grabdenkmäler aus Ungarn. Bp., 1890. 7. o. (l. még uo. jegyzet).
- ²¹ Römer F.: Régi sírköveinkről. Archeológiai Közlemények VIII. (1871.) 210—211. o., 2. ábra.
- ²² Ltsz. 60.282. C.
- ²³ Dr. Révhelyi E.: A tatali piarista rendház és múzeuma. Bp., 1938. Kőirata: 24. o. Képe: XII. tábla.
- ²⁴ Vernei-Kronberger E.: Magyar középkori síremlékek. Bp., 1939. 21—22. o.
- ²⁵ Éri István szóbeli közlése.
- ²⁶ A 75. sz. a püspöki palota Ény-i sarka előtt került elő a legfelső, törmelékes rétegből. Ebből azonban a két töredék összetartozására vonatkozólag semmiféle következtetés nem vonható le, mert ide akár az 1910-es te-reprendezés alkalmával is elkerülhetett.
- ²⁷ Képe: Dercsényi D.—Zolnay L.: Esztergom. Bp., 1956. 54. kép. Magyar művelődéstörténet. Szerk.: Domanovszky Gy. II. k. H. n., é. n. 403. o. A fejről részletfelvételt közöl: Horváth H.: Középkori budai fejek. Bp., 1941. XXXI. t.
- ²⁸ A töredéket a Szentháromság-szobor alapozásában találták: l. Adám; i. m. 118. o.
- ²⁹ A kőirat kezdő szavai hiányzanak. A korábbi közlések (Magyar Művelődéstörténet II. 655. o. és Horváth

- H.; i. m. [1941.] 8.* o. — az előbbi nyomán) nem teljesen pontosak; legsúlyosabb hibájuk az, hogy az érsek címe és a napi dátum közé beszúrták az „obiit” szót, amely ott nem szerepel. Ezért talán nem árt, ha a köriratot még egyszer közöljük: . . . *ech. t(i)t(uli). s(an)cti. s(an)cti. Ciriaci. in Terhmis. p(res)b(ite)r. Cardinal(is). ar(chi)ep(iscopus). et. comes. p(er)petuus. st(ri)gon(i)-e(ns)is. primas. et. ap(osto)lice. sedis. legat(us). nat(us). et. de. late(re). pri:ma die. febru:ary.* A halálra vonatkozó igének és az évszámnak tehát a felirat hiányzó kezdő sorában kellett lennie, amely ezek szerint kb. így képzelhető el: (Anno domini m cccc lxxv obiit reverendissimus in christo pater dominus.) Dionysius: *de Ze/ech . . .*
- 33 A kesztyűszárakon az érsek nevének Dionysius betűi, a casula gallérján pedig az *a* és *o* betűk szerepelnek.
- 34 Dercsényi—Zolnay; i. m. 55. kép.
- 32 A veszprémi püspökök halálzására, illetve távozására vonatkozó adatokat l. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis (a továbbiakban: MREV.) Közrebecsátja: Lukács József dr. IV. k. Bp., 1907. XCIV—XCV. o.
- 33 Gathalóczy 1457. márc. 21-én szerepel utoljára oklevélben; utódát, Vetési Albertet 1458. jún. 16-án nevezte ki a pápa (l. MREV III. LXXIX. o. 2. jegyzet). Ehhez megjegyezhetjük még azt, hogy Vetésit 1458. márc. 29-én még mint nyitrai electust említi egy királyi oklevél (Fraknói V.: Mátyás király diplomatái. III. Századok XXXII. (1898.) 392. o. l. jegyzet.)
- 34 Káptalani számadáskönyv. I. (1494—1556.) 359. o. Veszprémi káptalan magán lt., Veszprém. Az adatot korábban már közölte: Lukács J.: A veszprémi káptalan a XVI. században. Veszprém, 1908. 16. o. Lukács közlésére Németh Péter volt szíves felhívni a figyelmet.
- 35 MREV IV. LXXXIV. o.
- 36 A felirat és a címer képét l. Gyürky; i. m. XII. tábla, a felirat rajza uo. 347. o.
- 37 Uo. 383. o.
- 38 MREV IV. CXXXIV. sz. „Thomas Bellus Russus, protonotarius apostolicus, Segesdiensis et vicarius generalis episcopatus Vesprimiensis ac Blasius Stmigiensis et Jacobus Zaladiensis archidiaconi et canonici” stb.
- 39 Uo. CXLVIII. és CLIII. sz. 1509.: „. . . Antonius archiepiscopus Sipontinus. . . Thoman Bellum Russum, tunc Panormitanum et Vespri. canonicum et archidiaconum Segesdiensem. . . canonicatibus et prebendis ac archidiaconatu. . . per suam diffinitivam sententiam privat et amovit.”
- 40 Uo. XXXI. és XXXVI. sz.
- 41 L. 33. jegyzet. 1494.: *dominorum Johanni Segusdiensis et Johanni albensis archidiaconorum (13. o.); a kánonokok között külön is említve: Johannes Wychely (14., 16., 20. 21. o.). 1496.: a kánonokok között: Johannes de Wychel (új lapszám: 17. o.). 1497.: diuisores et conseruatores pecuniarum nostrarum constituimus. . . Johannem archidiaconum Segusdiensem (24. o.). 1498.: mint 1497-ben (43. o.); Dnus Johannes archidiaconus Segusdiensis (52. o.). 1499.: domino Johanni Segusdiensi (63. o.); domino Johanni Archidiacono Segusdiensi (63. o.); dominorum. . . Johannis Segusdiensis. . . archidiaconorum (64. o.) 1500.: decanum nostrum constituimus Johannem de Wyhel Archidiaconum Segusdiensem (72. o.). 1501.: mint 1497-ben (75. o.) (1502.: diuisores et conseruatores constituimus dominos Segusdiensem. . . (89. o.); dominus Johannes archidiaconus Segusdiensis (98. o.). 1503.: Johannes archidiaconus Segusdiensis (104., 105. o.).*
- 42 Uo. 167. o.
- 43 MREV IV. CXXV. sz.
- 44 Békefi R.: Veszprém a középkorban, Veszprém múltja és jelene. Felajánlja: Hornig Károly. Veszprém, 1912. 21., 22., 24. és 28. o.
- 45 Isvallies Péter bíbornokot a pápa 1503. jún. 21-én nevezte ki veszprémi püspökké. MREV IV. CXII. sz.
- 45a H. Gyürky i. m.
- 46 Tekintettel arra, hogy Gyürky a kápolna pusztulás után a sírt a sírkő behullott töredékeivel együtt vékony égérsréteg fedte, amelyre később egy „keresztelömedence” talpatát építették fel (Gyürky; i. m. 346—347. és 384—385. o.), e másodlagos temetkezés időpontját a XVI. század második felére kell rögzítenünk. A temetkezés alkalmával a sírkövet alighanem visszahelyezték, hiszen kevésbé lenne valószínű az, hogy a frissen eltemetett halott koporsójára szótárak volna a hatalmas vörösmárvány töredékeket. A datálásnál tehát még azt is figyelembe kell vennünk, hogy a sírkövet a temetkezésnél későbbi időpontban — nyilván szándékosan — összetörték.
- 47 A makrancsi kő feliratának csaknem a fele a készített Isvallies Péter veszprémi püspökre (1503—1511.: l. MREV IV. XCV. o.) vonatkozik. L. l. jegyzet.
- 48 Gathalóczy hosszú egyházi pályafutása már a század első éveiben megkezdődött: a pápa 1401-ben nevezte ki bácsai olvasókanonokká (ZsO. II/1. 1050. sz.). Erthető tehát, hogy már veszprémi püspökségének első évében „alt bischof”-ként emlegették (Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottanerin, 1439. 1440. Leipzig, 1846. 97. fej.), és később többször ő maga hivatkozott öregségére. Így pl.: 1443.: licet ipse (ti. a püspök) ad senilem etatem tenderet, sit compos racionis et mentis stb. (Teleki J.: Hunyadiak kora Magyarországon. X. k. Pest, 1853. LIX. sz.); 1451.: Supplicatio. . . epi. Vespri., qui nimio etatis senio confractus est (MREV III. CCXXXVIII. sz. és XV. századi pápák oklevelei. Összegyűjtötte: Lukács P. — a továbbiakban: Lukács, PO — II. k., Bp., 1938. 1207. sz.); 1452.: propter senium et impotentiam prefati epi. (ti. Gathalóczy; MREV III. CCXLII. sz.).
- 49 Dercsényi; i. m. 91. kép.
- 50 A fehérvári töredéken az összes *a* betű szárai középen össze vannak kötve, Esztergomban viszont rendszeresen a mai nyomtatott kis *a*-nak megfelelő betűtípus szerepel. Eltérést jelent az is, hogy Esztergomban a *t* betű vízszintes szára mindkét oldalon megjelenik, Fehérvárott viszont csak a jobb oldalon. Egyébként a legszembetűnőbb az, hogy Esztergomban olyan betűk is áttörnek a sorköz határát, amelyek a fehérvári darabon azon belül maradnak (*g* és *p* betűk).
- 51 Dercsényi; i. m. 101. o.
- 52 Így pl. a Halm által közzétett délnémet és osztrák emléktanyában ez a betűtípus — rendszerint nem következetesen, hanem más típusokkal vegyesen alkalmazva — az 1485—1520 közötti időszakban bukkan fel. (Vö. Ph. M. Halm: Studien zur süddeutschen Plastik. I. Augsburg, 1926. 104., 109., 111., 133., 137., 142., 147., 155. kép.) Ez természetesen nem tükrözheti pontosan a kérdéses betűtípus elterjedésének időhatárait (példaképpen megemlíthetjük, hogy Szántó Ambrus kanonok esztergomi sírkövén, amelyen az év — 1483. — hónap és nap más betűtípussal, nyilván utólagosan van feltüntetve, a név kezdőbetűjeként, de nem mint kiemelt betű, szintén előfordul az összekapcsolt szárú *a* egy változata), de nagy vonalakban kétségkívül támpontot nyújthat erre nézve.
- 53 A kő alsó, rövidebb oldalának feliratából a betűk sú-

- lyos sérülései ellenére határozottan kivehetők a *p(re)-positus. ecc(le)si(e). alben(sis). anno(?)* szavak.
- 54 Csebi Miklós (1405–1410) 1410. jún. 27-én mint „prepositus ecclesie Albensis, nunc vero electus ecclesie sancte trinitatis de Calidisaquis” szerepel (ZsO II/2. 7726. sz.); a pápa által 1410. máj. 28-án kinevezett utóda (MREV III. CDLX. sz.), mielőtt hivatalát elfoglalhatta volna, meghalt (uo. CDLX. sz.), az újabb, 1410. okt. 16-án kinevezett utódot pedig (uo.) úgy látszik, elejtették, mert ez év nov. 2-án már Benedek a fehérvári prépost (ZsO. II/2. 8015. sz.); Zólyomi Benedek (1410–1439.) győri (MREV IV. CCCLXIII. sz.); Kálnai András (1443–1445.) pécsi (Lukcsics, PO II. 847. sz.) és (MREV III. CCX. sz., jegyzet); Kálmáncsehi Domonkos (1474–1495.) váradi (Fitz J.: Székesfehérvár, Bp., 1957. 14. o.), az ő 1495. dec. 2-án kinevezett utóda (MREV IV. I. sz.); Frangepán Gergely pedig 1502-ben veszprémi püspökké lépett elő (uo. C. sz.).
- 55 Utolsó említése: MREV II. CDXXXVIII. sz. 1405. ápr. 30-án már Csebi Miklós a prépost: ZsO. II/1. 3838. sz. Halálát említik az 1406-os és 1410-es pápai bullák (MREV II. CDL. és CDLIX. sz.).
- 56 Utolsó említése: Teleki; i. m. X. k., LIX. sz. Halálát említi az 1443-as pápai kinevezési bulla (MREV III. CCVIII. sz.), valamint Bodó Miklós 1444-es és 1446-os folyamodványai (uo. CCVIII. és CCX. sz. és jegyzet).
- 57 Utolsó említése: MREV III. CCCXLVI. sz. Halálát említi az 1474-es pápai kinevezési bulla: uo. CCCLXIII. sz.
- 58 Teleki; i. m. X. k., LIX. sz.; MREV III. CCXLII. sz.
- 59 Bodó 1443 nyarán még mint bácsi prépost kötötte meg a szerződést, de — bizonyára éppen a szerződésben vállalt kötelezettségei miatt — hamarosan megszerezte magának a Veszprémhez összehasonlíthatatlanul közelebb eső, és éppen megüresedett fehérvári prépostságot, és azt 1444-től kezdve de facto birtokában is tartotta (vö. MREV III. CCX. sz.). Bár a bácsi prépostságról úgy látszik, lemondott, és azt nem is birtokolta (vö. MREV III. CCX. sz. és jegyzet; Lukcsics, PO II. 823. és 854. sz.), pápai kinevezést csak másodszori kérésre, Kálnai András előléptetése után, 1446-ban kapta meg. Legalábbis erre vall az, hogy annátájának befizetését ekkor nyugtázzák (MREV IV. CCCXLIX. sz.).
- 60 Csergheő—Csoma; i. m. 51–56. o., képe: 53. o.
- 61 Vö. H. Seiberl: Die österreichische Plastik von etwa 1400 bis zum Ausgange der Spätgotik. Die bildende Kunst in Österreich. Gotische Zeit. Baden b. Wien 1938. 78. o.: „Leider ist das umfangreiche Material dieser Zeit (ti. 1430–1470.) gerade im Südosten noch nicht genug gesichtet...”
- 62 Mint Horváth Henrik, aki pusztán általánosságokra hivatkozva igyekszik a két esztergomi sírkövet a budai kórhöz kapcsolni (i. m. — 1941. — 29. o.).
- 63 Itt elsősorban Scolari András váradi püspök (†1426.) síremlékére gondolunk (képe: Vernei—Kronberger; i. m. 12/a. tábla). A másik kiemelkedő emlék, amely ehhez a típushoz tartozik, Sifridus pannonthalmi apát többször idézett sírköve. Sifridus származása bizonytalan (rövid életrajzát l.: A pannonthalmi főapátság története. Szerk.: Sörös P. II. Bp., 1903. 57. o.), amiből az következik, hogy itt sem zárhatjuk ki az itáliai eredet lehetőségét. A halottat keresztbe tett kézzel ábrázoló ausztriai sírköveket egyébként Halm szintén közvetlen itáliai hatásra vezeti vissza (i. m. 85–86. o.).
- 64 Vetési — még a 30-as években — itáliai egyetemen fejezte be tanulmányait, majd — éppen a kérdéses időszakban, az 50-es években és a 60-as évek elején — számos alkalommal vett részt itáliai követjárásokban, amelyeknek során megfordult Rómában, Firenzében, Velencében, Milánóban, Sienában, tehát az itáliai kultúra legjelentősebb központjaiban (l. Fraknoi; i. m. 386–395. o.). Ehhez járul, hogy az a Széchy-sírkő mesterének stílusához hasonlóan a reneszánsz felé mutató stílusirányzat, amelyet Veszprémben a Vetési-oszlop és a Szt. György-kápolna kaputimpanonjának töredékei képviselnek (szintén vörösmárványból!), ugyancsak Vetési nevéhez kapcsolódik, és időben is (1467.) közel esik a Gathalóczi-síremlék feltételezhető dátumához (a Vetési-oszlop és a timpanontöredékek kapcsolatára l. H. Gyürky; i. m. 382. o., képük: uo. V–VI. és XXI. tábla).
- 65 Gathalóczi egészen váci püspökké történt kinevezéséig, 1437-ig (az áthelyezés következtében megürült hivatalát 1437. dec. 27-én kéri magának egy paptársa a papától: Lukcsics, PO II. 520. sz.) a bácsi, zágrábi és pécsi egyházmegyékben működött (1401.: bácsi kanonok, vö. 47. jegyzet; 1419. jún.: pécsi kanonok: Lukcsics, PO I. 174. sz.; 1419. aug.: zágrábi prépost; uo. 202. sz.; 1429.: pécsi prépost; uo. 1313. sz.), és az a falu, amelyről magát elnevezte, szintén a zágrábi egyházmegyében feküdt (vö. uo. II. 283. és 319. sz.).
- 66 Adám; i. m. 120. o.
- 67 L. 51. jegyzet.
- 68 Vitéz János síremlékének elkészítésére vonatkozólag a káptalani számadáskönyvben adatokat nem találtunk. Tekintettel azonban arra, hogy a könyvbe éppen 1500-ban csak a számadások kezdetét vezették be (utána 1501-ig 10 számozatlan oldal üresen maradt), itt sem lehetetlen arra gondolni, hogy a síremlék elkészíttetését a káptalan vállalta magára.
- 69 Bakonyi Múzeum szerzeményi naplója, Veszprém. 2503/1909. sz. „Címeres kőtábla, faragott kőpárkány. V. vár, Rada István kanonok udvara.”
- 70 Képe: Horváth H.; i. m. (1932.) 10. o.
- 71 Dercsenyi; i. m. 90. kép.
- 72 Áldásy A.: Címertan, Bp., 1923. 44. o.
- 73 A budafelhévízi Szentháromság-templom. (Művelődéstörténeti értekezések, 25.) Bp., 1907. 13. o. és 2. ábra.
- 74 Ltsz. 132/1868. 4. „Budai kincstári épületből”
- 75 Minthogy a kőre a halál dátumát (év, hó, nap) utólag vésték rá, valószínű, hogy előre elkészítették; a halálkozás napja jelenti tehát a terminus ante quemet (vö. 51. jegyzet).
- 76 Egyáltalán nem említettük a 80. számú, négy darabból álló fehér mészkő sarokrész-töredéket, amelynek szélén antiqua betűkkel MVSD feliratrészlet olvasható (l. H. Gyürky; i. m. 345. o.); ennek rendeltetése azonban véleményünk szerint teljesen bizonytalan, bár lehet sírkő töredéke is.

Bruchstücke von mittelalterlichen Grabsteinen in Veszprém

Verfasser behandelt mehrere im Bakonyi Museum aufbewahrte, bisher unpublizierte Bruchstücke von Grabsteinen. Diese stammen aus der Burg von Veszprém, vermutlich aus der Kathedrale, bzw. aus ihren Kapellen. Ihre Herstellungszeit und ihr Stilkreis lässt sich manchmal ziemlich genau, in gewissen Fällen aber nur in grossen Zügen feststellen. Manchmal kann sogar auch eine Attribution vorgenommen werden.

Falls es wirklich zu einem Grabstein gehört hat, ist das Bruchstück Nr. 72. als das früheste Denkmal dieser Gattung in Veszprém zu betrachten. Seine Ornamentik — mit Dreipassmotiv ausgefüllter Spitzbogen — mag ursprünglich den Abschluss eines gesenkten langen Feldes gebildet haben. Das Bruchstück wird auf das 14. Jh. datiert. Noch am Ende des 14. Jhs dürfte der Stein Nr. 74. [Bruchstück eines figürlichen Bischofs (?) grabmals] gehauen worden sein. Seine Ausbildung deutet darauf hin, dass die Ecken an den beiden Seiten des Kopfes trapezförmig abgeschnitten waren. Dieser Typ kommt im ungarischen Denkmalbestand hauptsächlich im 14. Jh. vor. Möglicherweise gehörte auch das kleine Bruchstück Nr. 75. zu diesem Grabstein, auf dem aber nur einige Buchstaben der Umschrift erhalten geblieben sind.

Die Untersuchung des Marmorfragments Nr. 78. führte zu bedeutenden Resultaten. Eine nahe Parallele der Plastik und des Ornamentstils dieses Bruchstückes finden wir auf dem Grabstein des Erzbischofs Dénes Széchy († 1465) in Esztergom. Auf Grund der Übereinstimmung der Lösung des Faltenwurfes und der Oberflächenverzierung bei diesen beiden Denkmälern ist in diesem Fall derselbe Meister anzunehmen. Somit liess sich das Bruchstück von Veszprém bestimmen: es gehörte aller Wahrscheinlichkeit nach zum Grabstein Mátyás Gathalóczi's, Bischofs von Veszprém († 1458). Diesem Meister ist vielleicht auch ein Fragment aus Székesfehérvár zuzuschreiben, das vermutlich vom Propstes Miklós Bodó († 1474) stammt. Ein ikonographischer Vergleich dieser drei

Denkmäler deutet darauf hin, dass die Körperhaltung der Figur auf dem Bruchstück von Veszprém abweichend war: auf dem Széchy-Grabmal hält der Erzbischof Kardinalszeichen und Bischofsstab in seinen Händen, auf dem Bruchstück von Veszprém dagegen wurde der Bischof mit auf seinem Bauch gekreuzten Händen dargestellt (die Lage des Bischofsstabes mag auch auf dem Fragment von Székesfehérvár ähnlich gewesen sein, wie auf dem Grabstein von Esztergom). Diese ikonographische Doppelheit innerhalb der Tätigkeit desselben Meisters würde sich vermutlich mit der Rolle der Besteller erklären lassen. Einige spätere Daten sprechen dafür, dass für die Verfertigung der Grabsteine der Bischöfe in Veszprém das Kapitel Sorge getragen hatte. Die Zusammensetzung des Kapitels in dieser Zeit kennen wir nicht. Es ist aber bekannt, dass der Nachfolger von Gathalóczi, Bischof Albert Vetési (1458—1486) als Diplomat in allen Kulturzentren Italiens verweilte. So dürfte er auch anhaltende Verbindungen geknüpft haben. Dieser Umstand, noch mehr aber seine Tätigkeit in Veszprém mögen auch auf das Kapitel einen Einfluss ausgeübt haben. Die Fragmente aus rotem Marmor, versehen mit Mottos des Bischofs, sind mit dem Gathalóczi-Grabmal beinahe gleich alt. Beide zeigen solche Tendenzen, die zur Renaissance führen. Obwohl wir nicht wissen, welche von den beiden ikonographischen Lösungen dem ausgesprochenen Wunsch des Bestellers zuzuschreiben ist, mögen die erwähnten Umstände die Aufschlüsse für die Darstellung italienischen Typs des Veszprémer Fragmentes geben. Alles in allem ist der Meister des Széchy-Grabmals, dessen Tätigkeit auf Grund von zwei sicher bestimmbareren Werken auf die 60-er Jahre des 15. Jhs. zu setzen ist, als einer der besten Künstler der frühen Matthias-Zeit anzusprechen. Er dürfte in erster Linie nicht für den Hof, sondern für die grösseren kirchlichen Zentren gearbeitet haben.

Ausser den erwähnten Grabsteinen soll noch von zwei Fragmenten gesprochen werden: das kleine

Stück Nr. 73. mit Inschrift möchte ich mit ausschliessender Methode für das Bruchstück des Grabmals von János Vitéz jun., Bischof von Veszprém († 1499) halten. Das andere ist typologisch auf die zweite Hälfte des 15. Jhs. zu datieren (Nr. 76). Auf Grund des Wappens würden wir auf das Grabmal eines nicht vornehmen Geistlichen, eventuell einer profanen Person folgern.

Das ist also alles, was von dem ursprünglich wohl bedeutend reicheren Bestand der mittelalter-

lichen Grabsteine Veszpréms geblieben ist, abgesehen von dem im J. 1957 gefundenen Grabmal des Bischofs Albert Vetési.

Bis neuere Daten, neuere Fragmente gefunden werden, müssen wir uns also auf dieses wenige und fragmentarische Material stützen, wenn wir uns über die Veszprémer Vertreter dieser so wichtigen Kunstgattung mittelalterlicher Skulptur und Steinmetzarbeit ein Bild schaffen wollen.

Sándor Tóth

Fragments de pierres tombales médiévales de Veszprém

(LA COLLECTION DE PIERRES SCULPTÉES
DU MUSÉE DU BAKONY II)

Dans la présente études nous avons classé quelques fragments de monuments funéraires du musée lapidaire de Veszprém, jusqu'à présent inédits. Ces fragments proviennent du château-fort de Veszprém, sans doute de la cathédrale et de la chapelle. Nous sommes en mesure de définir — tantôt exactement, tantôt seulement sommairement — la date de leur exécution et la sphère stylistique à laquelle elles appartiennent, même dans certains cas nous tentons de les identifier.

Si la pierre sculptée n° 72 appartenait en effet à un monument funéraire, elle peut être considérée comme le premier monument du genre, subsistant à Veszprém. Son ornement — une ogive remplie d'un motif trilobé — dût primitivement constituer le haut d'une surface longitudinale enfoncée. Ce fragment peut être daté du XIVe siècle. C'est encore à la fin du XIVe siècle que dût être taillée la pierre n° 74, qui est le fragment d'un monument funéraire à personnage (d'un évêque ?). Son exécution montre nettement que les angles de la pierre tombale ont été coupés en forme de trapèze sur les deux côtés de la tête. Ce type se rencontre en Hongrie en grande majorité au XIVe siècle. Il se peut que c'est à ce même monument funéraire qu'appartenait aussi le petit fragment n° 75, sur lequel seules quelques lettres de l'inscription circulaire nous sont restées.

L'examen de la pierre sculptée n° 78 nous a permis de faire des constatations importantes. Une analogie très proche du style plastique et ornemental du fragment nous est fournie par le monument funéraire de l'archevêque Dénes Széchy († 1465) à Esztergom. D'après la concordance frappante des draperies et du décor de la surface nous devons classer ces deux monuments dans l'oeuvre du même maître, et c'est à la base de cette supposition que nous identifierons le fragment de Veszprém, qui

appartenait en toute probabilité au monument funéraire de Mátyás Gathalóczy, évêque de Veszprém († 1458). C'est à l'entourage du maître de ces pierres qu'on pourrait attribuer encore un autre fragment de Székesfehérvár, qui, on le présume, est un morceau de la pierre tombale de Miklós Bodó, prélat de Fehérvár († 1474). La comparaison de l'iconographie des trois monuments porte à croire, d'après les détails qui nous sont restés, que sur le fragment de Veszprém l'attitude du personnage représenté était différente: alors que sur la pierre tombale de Széchy l'archevêque tient dans ses mains les insignes cardinalices et une crosse (la position de la crosse a dû être analogue sur le fragment de Székesfehérvár), sur le fragment de Veszprém l'évêque était représenté les mains croisées sur le ventre. Cette duplicité iconographique peut, à l'intérieur de l'oeuvre d'un même maître, guère être expliquée autrement que par la personne du commetteur. Quelques données plus récentes indiquent qu'à Veszprém c'est le chapitre qui fut chargé de l'exécution des monuments funéraires des évêques. Nous ignorons la composition du chapitre, mais nous savons que l'évêque Albert Vetési (1458—1486), le successeur de Gathalóczy, le sendit, en mission diplomatique, dans tous les grands centres culturels de l'Italie et qu'il y a sans doute établi des liaisons durables. Ceci, mais plus encore ses fonctions à Veszprém ont dû avoir un effet sur le chapitre également. Les marbres rouges sculptés munis de la devise de l'évêque sont presque contemporains au monument funéraire de Galathóczy, et, tel que ce dernier, sont les porteurs de tendances qui annoncent la Renaissance. Bien que nous ignorions lesquelles des deux solutions iconographiques peut être attribuée au souhait décidé du commetteur, la circonstance ci-dessus signalée est susceptible de

nous donner une explication de la représentation de type italien du fragment de Veszprém. En résumé, nous devons considérer le maître de la pierre tombale de Széchy, dont l'activité peut — d'après deux de ses oeuvres authentiquement — identifiables être située aux années 1460, comme une figure des plus importantes de l'art du début de l'ère de Matthias, artiste qui travaillait en premier lieu non pour la cour, mais pour des centres religieux plus importants.

Outre les fragments cités il convient de signaler encore deux pierres: en procédant par élimination, nous constatons que le petit fragment d'une inscription circulaire n° 73 faisait partie du monument funéraire de János Vitéz le jeune, évêque de Veszprém (1499), et un examen typologique permet de dater l'autre fragment, le n° 76, de la

seconde moitié du XVe siècle. La représentation des armes permet de conclure que nous avons affaire ici à un nonument funéraire d'un personnage ecclésiastique de rang mineur, ou éventuellement d'un laïque.

C'est tout qui — en dehors de la pierre tombale d'Albert Vetési, découverte en 1957 — nous est resté des monuments funéraires médiévaux de Veszprém, jadis sans doute bien plus nombreux.

Jusqu'à la mise au jour de nouvelles données et fragments, c'est sur ces objets peu nombreux et mutilés que nous devons nous appuyer si nous désirons nous faire une image des représentants de Veszprém de ce genre médiéval important de la sculpture sur pierre.

Sándor Tóth

ОБЛОМКИ ВЕСПРЕМСКИХ СРЕДНЕВЕКОВЫХ НАДМОГИЛЬНЫХ ПАМЯТНИКОВ

В данном очерке авторами описаны некоторые из сих пор неопубликованные обломки надмогильных памятников из лапидарии Баконьского музея. Эти обломки происходят из веспремской крепости, вероятно из собора и часовни. В зависимости от обстоятельств, менее или более точно можно определить срок их изготовления, круг стиля, которому они относятся, и, больше того, в нескольких случаях можно и приписывать их известному лицу.

Если она действительно принадлежала надмогильному памятнику, раннейшим сохранившимся памятником этого жанра в Веспремe можно считать каменную резьбу № 72., орнамент которого — стрельчатый свод, заполненный трехлепестковым мотивом — должен быть первоначально окончанием продолговатого углубленного поля. Этот фрагмент может датирован с 14-го века. Вероятно, таким же образом в конце 14-го века вырезан и фрагмент № 74., который представляет собой остаток фигурального (епископского?) надмогильного памятника. Оформление памятника ясно показывает, что уголки надмогильного камня на обеих сторонах головы трапециевидно отрезаны. Этот тип возникает в материалах венгерских памятников главным образом в 14. в. Возможно, что этому же надмогильному памятнику принадлежал и фрагмент небольшого размера № 75., на котором сохранилось лишь несколько букв надписи по окружности.

К значительным распознаваниям приводило нас исследование резьбы № 78. Чрезвычайно близкую

параллель пластического и орнаментального стиля фрагмента находим в эстергомском надмогильном памятнике архиепископу Денешу Сечи (+ 1465). На основе поразительного подобия решения складчатости и поверхностного орнамента следует отнести оба памятники к одному и тому же мастеру. На основе же этого можно определить веспремский фрагмент, который по всей вероятности относился к надмогильному памятнику веспремскому епископу Матьяшу Гаталоци (+ 1458). Сверх того, к творчеству нашего мастера можно относиться еще один фрагмент из Секешфехервара, который является предположительно куском надмогильного камня фехерварского протопопа Миклоша Бодо (+ 1474). Иконографическое сравнение сохранившихся до нас трех фрагментов указывает на то, что осанка фигуры на веспремском фрагменте была иная, в то время когда на надмогильном памятнике Сечи архиепископ держит в своих руках кардинальские эмблемы и архиерейский жезл (положение архиерейского посоха вероятно было подобно и на секешфехерварском фрагменте, на веспремском куске епископ изображен со скрещенными на животе руками. Эта иконографическая двойственность предположительно объясняется личными желаниями заказчиков. Известные более поздние данные указывают на то, что в Веспремe об изготовлении надмогильных памятников епископам заботился капитул. Личный состав капитула нам неизвестен, но мы знаем, что преемник Гаталоци, епископ Альберт

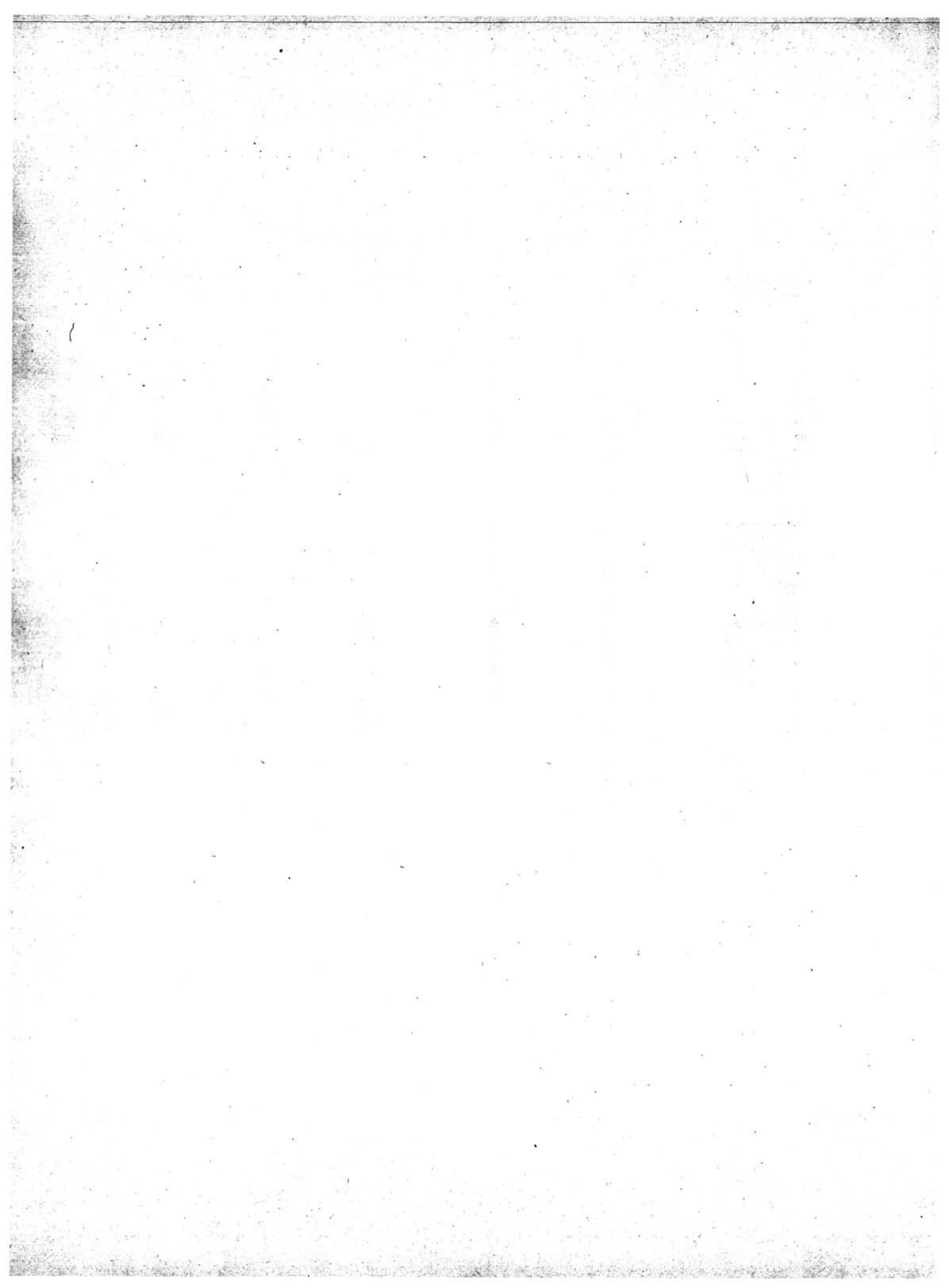
Ветеша (1458—1486) в порядке дипломатических миссий пребывал во всех ведущих культурных центрах Италии, и таким образом он создал и более прочные связи. Это, но и более этого его деятельность в Веспремe могла иметь влияние и на капитул. Резьбы из красного мрамора с мотто епископа происходят из почти идентичного периода как и надмогильный памятник Гаталоци, и они, как и последний, являются носителями таких стремлений, которые указывают на возрождение. На основе всех данных, хотя и мы не знаем, которое из обоих иконографических решений отражает личные желания заказчика, вышеуказанные обстоятельства разве объясняют изображение итальянского типа веспремского фрагмента. В конце концов мастера надмогильного памятника Сечи, деятельность которого на основе двух надежно определяемых работ устанавливается в 1460-ые годы, мы должны считать одним из самых значительных художников ранней эпохи Матьяша, который работал в первую очередь не для королевского двора, а для более крупных церковных центров.

Кроме вышеописанных следует еще упомянуть двое

обломков: небольшой фрагмент надписи по окружности № 73., применяя способ исключения, можно отнести к надмогильному памятнику веспремскому епископу Младшему Яношу Витезу (+ 1499 г.); а другой, то-есть фрагмент № 76. датируется на основе типологических исследований с второй половине 15-го века. На основе изображения герба можно сделать тот вывод, что здесь идет речь о надмогильном памятнике церковному лицу невысокого ранга, или же, возможно, о памятнике светскому лицу.

Вот все, что нам сохранилось — за исключением найденного в 1957 г. надмогильного памятника Альберту Ветеша — из бывших, наверно намного более богатых материалов надмогильных памятников Веспрема. До возникновения более новых данных и фрагментов нам следует базировать на немногочисленных фрагментарных материалах, если мы желаем составить картину веспремских представителей важного средневекового жанра каменной резьбы и скульптуры.

ШАНДОР ТОТ

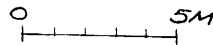
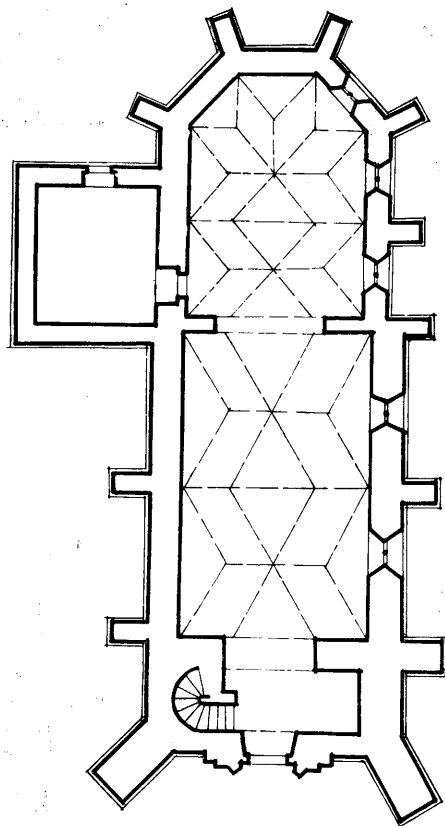
Későgótikus építészeti emlékek a Balatonfelvidéken

Az utóbbi években a Balaton környékén végzett műemlék-helyreállítási munkák különösképpen gazdag eredményűek voltak. A tágabb értelemben vett északi parton, a Várpalotától Zalavárig húzódó hegyvidéken országos viszonylatban is feltűnően sok középkori építészeti emléket találunk. Épségben, majdnem érintetlen állapotban állanak itt román és gótikus templomok, mellettük pedig várak, kolostorok és kis falusi templomok romjai, szinte minden község határában egy-kettő. Kutatásuk, feltárásuk és védelmük évről évre nagyobb ütemben és módszeresebben folyik. A munkát a területileg illetékes múzeumokkal karöltve az Országos Műemléki Felügyelőség végzi.

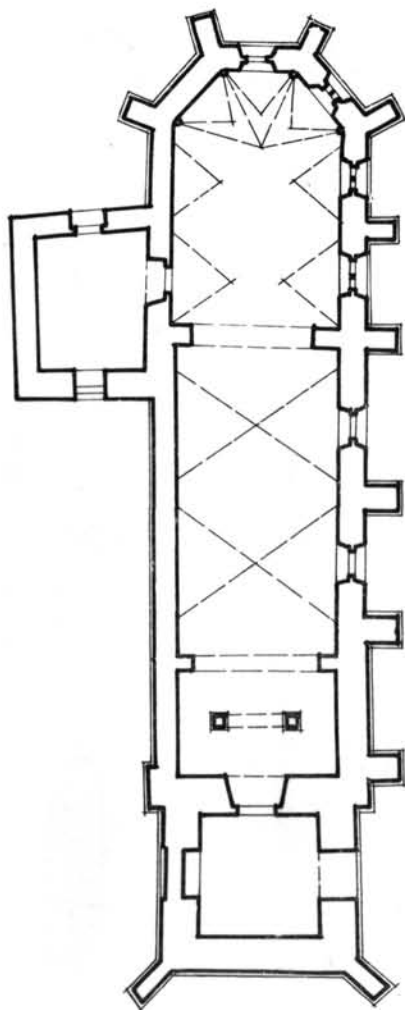
1958-ban kezdődött a zalaszántói, 1961-ben pedig a nagyvázsonyi középkori templom műemléki helyreállítása. A Zalaszántón végzett munkáról egyrészt a kutatást végző Détszy Mihály és Sedlmayr János,¹ másrészt a régészeti feltárást vezető Kozák Károly számolt be.² A templom helyreállítását e sorok írója tervezte és irányította. A nagyvázsonyi Szt. István templom helyreállításáról az azt tervező Sedlmayr János írt ismertetőt³ (1. kép).

A cikkek, illetve a helyreállítási munkát megelőző helyszíni kutatás eredményeiből már 1958-ban látszott a két templom késő gótikus ablak-kórácsainak rokonsága. A feltűnő hasonlóságból adódott az a kézenfekvő feltevés, hogy a két templom nemcsak egyidőben épült, hanem talán építői is azonos műhelyből kerültek ki. A kutatás azután mindkét templomról kimutatta, hogy azok eredetileg XIII. századiak, a zalaszántói talán még annál is korábbi. A XV. század végén mindkettőt csak átalakították, illetve bővítették. Nagyvázsony középkori plébánia templomában egy, a kórus alá befalazott kő az átépítés évszámát is megörökítette és ebből tudjuk, hogy az 1481 körül történt.

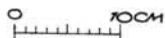
Zalaszántó kisméretű, egyenes szentélyzáródású, román stílusú templomát XIV. századi gótikus bővítések után a XV. század végén tovább bővítették. A nyolcszög három oldalával záródó, támpilléres új szentélyt — a levessett boltozatindításokból és a

1. Rk. plébániatemplom, Nagyvázsony. Alaprajz.
1. Röm. kath. Pfarrkirche, Nagyvázsony. Grundriss.
1. Eglise paroissiale de Nagyvázsony. Plan.
1. Римско-католическая приходская церковь в с. Надьяжонь. Фундаментальный план.

Zalaszántó

2. Rk. plébániatemplom, Zalaszántó. Alaprajz.
2. Röm. kath. Pfarrkirche, Zalaszántó. Grundriss.
2. L'église paroissiale de Zalaszántó. Plan.
2. Римско-католическая приходская церковь в с. Заласанто. Фундаментальный план.

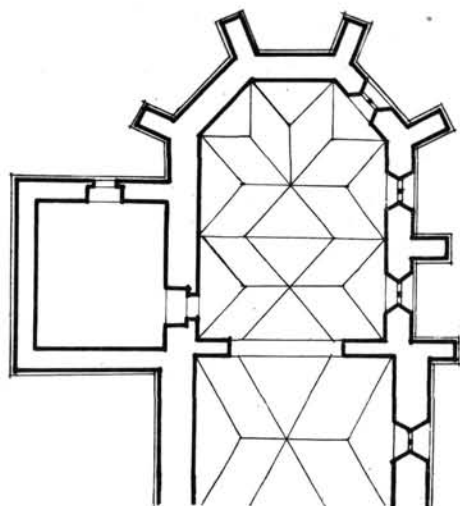
fennmaradt boltozati bordadarabokból kiszerkeszthetően — ugyanolyan kétszakaszos hálóboltozat fedte, mint amilyen a nagyvázsonyi templom hajóját és szentélyét ma is fedi. A két boltozat bordájának profilja és azok méretei is majdnem egyezők. A kutatás közben előkerült gótikus mérműves ablakok nagyobbak ugyan, mint nagyvázsonyi társaik, felépítésükben és formájukban azonban teljesen azonosak a vázsonyiakkal. Mindezek csak megerősítik a már említett kezdeti feltevést, amely szerint a két templom építői azonos műhelyből kerültek ki (2. és 3. kép).

A Zalaszántótól alig pár kilométerrel nyugatra fekvő Karmacson 1863 után bontották le a középkori templomot. Barokk köntösbe öltöztetett tornya ma is áll a falu melletti temetőben. Az egykori templom alaprajzát és részleteit a Römer Flóris hagyatékából származó és Hencz Antal által készített rajzokból ismerjük.⁴ Szentélye méreteiben és formában megegyezett a zalaszántóiával, az azt fedő boltozat pedig azonos volt a ma is álló nagyvázsonyi templom szentélyboltozatával. De nemcsak alaprajzilag, formailag és szerkezetileg meglepő a hasonlóság, a boltozat bordaprofilja, sőt a szentély egyik rajzban fennmaradt ablaka is Nagyvázsonyhoz kapcsolja Karmacs eltűnt középkori plébániatemplomát⁵ (12—13. kép).

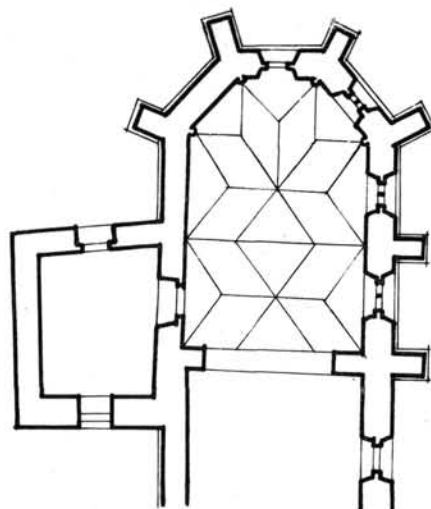
A Balaton-parti Ábrahámhegy szőlővel borított domboldalai felett, az erdőben találjuk a salgföldi középkori pálos kolostor romjait. 1956-ban és 1963-ban végzett régészeti feltárása nyomán lehetőségessé vált a kolostor templomának szentélyét fedő gótikus boltozat elméleti rekonstrukciója.⁶ A boltozat formai megoldása ugyan gazdagabb, de szerkezeti felépítése és ezzel együtt bordaprofilja, sőt pár megmaradt mérműves ablaktöredéke ezt a templomot is a Nagyvázsony—Zalaszántó—Karmacs körhöz köti.

A felsorolt négy templom részeinek azonossága megerősíti az ismételt felvetett műhelyazonosság kérdését. A XV. század utolsó két évtizedében tehát

3. Boltozati bordaprofilok Nagyvázsonyból és Zalaszántóról.
3. Rippenprofile des Gewölbes in Nagyvázsony und Zalaszántó.
3. Profils de nervure des voûtes de Nagyvázsony et de Zalaszántó.
3. Профили ребер сводов из Надъважоня и Заласанто.

Nagyvázsony

Zalaszentőlyök,
rekonstrukció

4. A nagyvázsonyi plébániatemplom boltozati rendszerének rajza és a zalaszántói templomszentély boltozati rendszerének rekonstrukciója.

4. System der Wölbung der Pfarrkirche von Nagyvázsony und Rekonstruktion des Systems der Wölbung im Sanktuarium von Zalaszentőlyök.

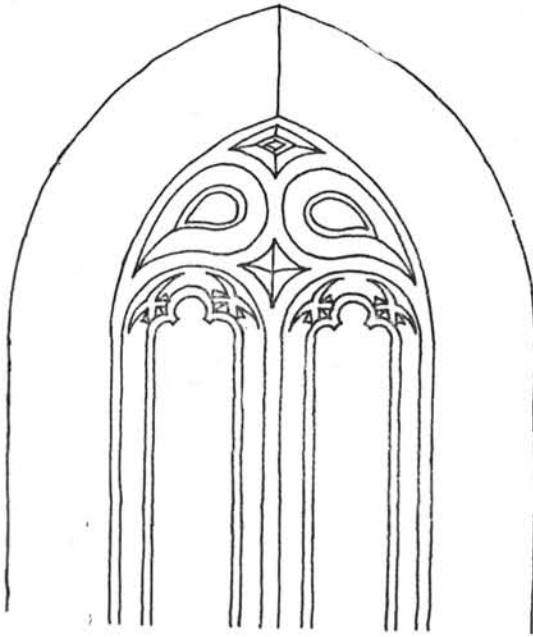
4. Dessin du système de la voûte de l'église paroissiale de Nagyvázsony et la reconstitution du système de la voûte du choeur de l'église de Zalaszentőlyök.

4. Рисунок системы сводов надъважоньской приходской церкви и реконструкция системы сводов святилища церкви в с. Заласанто.

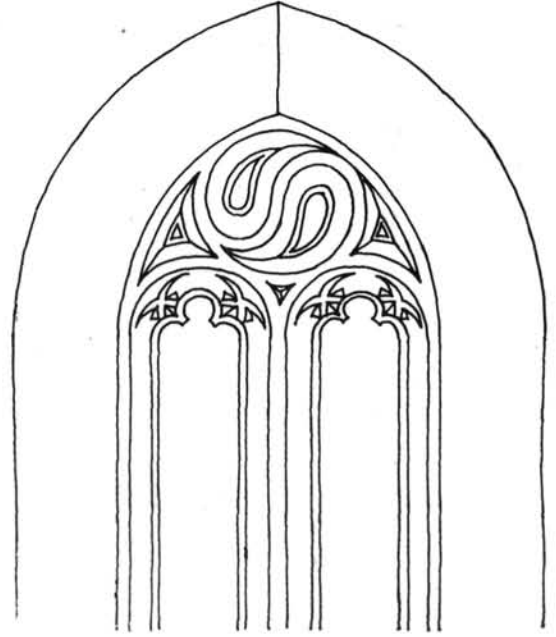
olyan építő műhely működött a Balaton északi partvidékén, amelynek működéséből a fentiek alapján három falusi plébániatemplom és egy pálos kolostor szentélyének átépítése bizonyítható, tisztán stíluskritikai alapon. Ezekután joggal vetődik fel a kérdés, mi volt ez a műhely és honnét jött, milyen módon került erre a vidékre? A feleletet Nagyvázsony utóbbi években feltárt középkori műemlékeinek vizsgálata adja meg. (14—15. kép).

Vázsony 1472-ben, a Vezsenyi család kihalta után Kinizsi Pálnak adományozta Mátyás király. Az országos forgalomtól távoleső mezőváros az új földesúrral soha nem látott fejlődésnek indult. Kinizsi átépítette és kibővítette Vázsony addig kisméretű várát, átépítette a régi plébániatemplomot és új pálos kolostort alapított.⁷ Az építkezések sorrendjét még nem ismerjük, erre csak a sok éven át tartott ásátás művészettörténeti értékelése után kerülhet sor. Azt azonban már ma is tudjuk, hogy a mai falutól kissé nyugatra fekvő kolostor az 1480-as évek elején épült, valószínűleg a plébániatemplom átépítésével egyidőben.⁸ A nagyméretű, késő gótikus, támpilléres

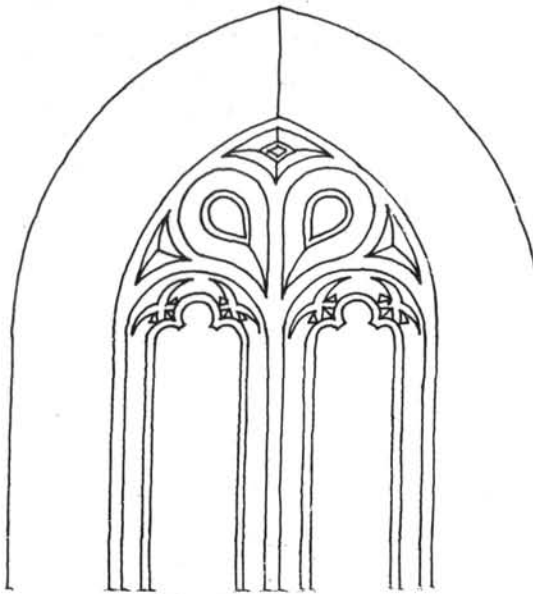
kolostortemplomot a rekonstrukciók szerint az abban a korban szokásos hálóboltozat fedte, ugyanúgy, mint a nyomában felépülő új plébániatemplomot és az ezeket követő zalaszántói és karmacsi templomokat, valamint a salföldi (a középkorban kékkuti, Mária Magdolnáról elnevezett)⁹ pálos kolostor templomát. Vele együtt tehát már öt, azonos módon felépített és boltozott templomot ismerünk aránylag kis kiterjedésű területen. Egykor valószínűleg jóval több volt a Balaton környékén, de a XVI—XVII. század török háborúi elpusztították őket. Itt kell egyúttal megjegyeznünk, hogy a nagyvázsonyi és salföldi pálos kolostorok éppúgy nem egyedülállóak a XV. századi Magyarország területén, mint a nagyvázsonyi, a zalaszántói és a volt karmacsi templomok sem. Ugyanebben az időben és ugyanilyen formában épült a sopronbánfalvai volt kolostor temploma, a kis templomok közül pedig a közeli székesfehérvári Szt. Anna templom boltozata. Hasonló boltozatot találunk a ráckevei szerb templomon, Nagybörzsöny ún. Bányász templomában, Borsod-Abaúj megye több templomában (Bárca, Hejce, Korlát

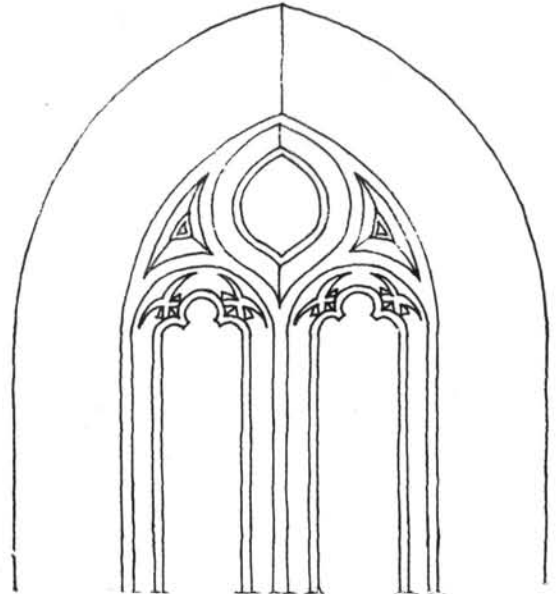
5. Rk. plébániatemplom, Nagyvázsony. Mérműves ablak rajza.
 5. Pfarrkirche von Nagyvázsony. Fenster mit Masswerk.
 5. L'église paroissiale de Nagyvázsony. Dessin d'une baie à fenestration.
 5. Римско-католическая приходская церковь, Надважонь.
 Рисунок окна с геометрическим орнаментом.

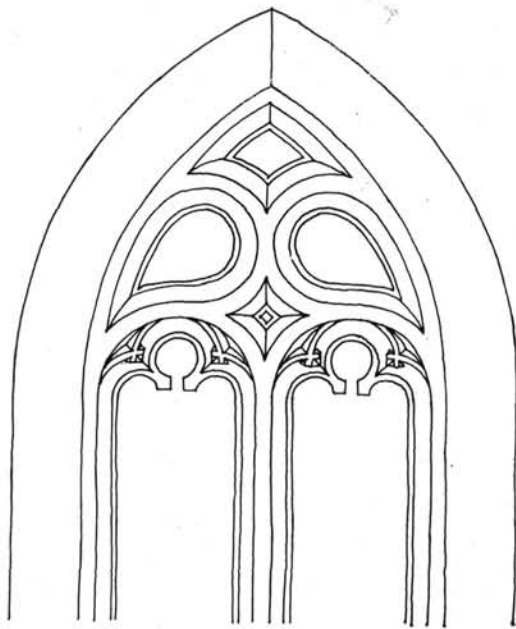
6. Rk. plébániatemplom, Nagyvázsony. Mérműves ablak rajza.
 6. Pfarrkirche von Nagyvázsony. Fenster mit Masswerk.
 6. L'église paroissiale de Nagyvázsony. Dessin d'une baie à fenestration.
 6. Римско-католическая приходская церковь, Надважонь.
 Рисунок окна с геометрическим орнаментом.

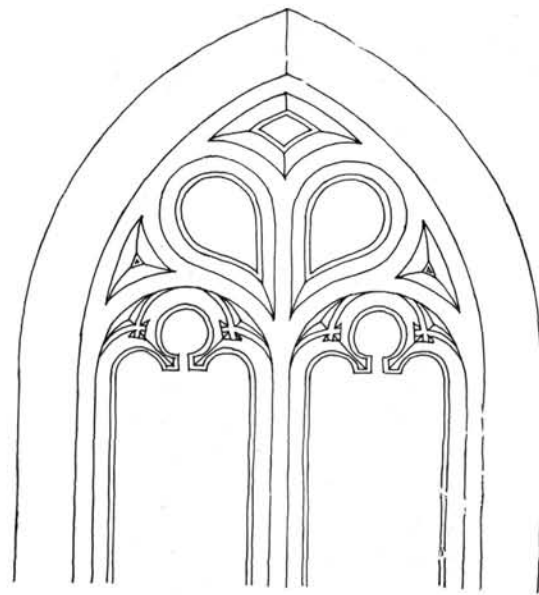
7. Rk. plébániatemplom, Nagyvázsony. Mérműves ablak rajza.
 7. Pfarrkirche von Nagyvázsony. Fenster mit Masswerk.
 7. L'église paroissiale de Nagyvázsony. Dessin d'une baie à fenestration.
 7. Рисунок окна с геометрическим орнаментом.
 7. Рисунок окна с геометрическим орнаментом.

8. Rk. plébániatemplom, Nagyvázsony. Mérműves ablak rajza.
 8. Pfarrkirche von Nagyvázsony. Fenster mit Masswerk.
 8. L'église paroissiale de Nagyvázsony. Dessin d'une baie à fenestration.
 8. Римско-католическая приходская церковь, Надважонь.
 Рисунок окна с геометрическим орнаментом.

9. Rk. plébániatemplom, Zalaszántó. Mérműves ablak rajza.
 9. Pfarrkirche von Zalaszántó. Fenster mit Masswerk.
 9. L'église paroissiale de Zalaszántó. Dessin d'une baie à fenestration.
 9. Римско-католическая приходская церковь, Задасанто. Рисунок окна с геометрическим орнаментом.

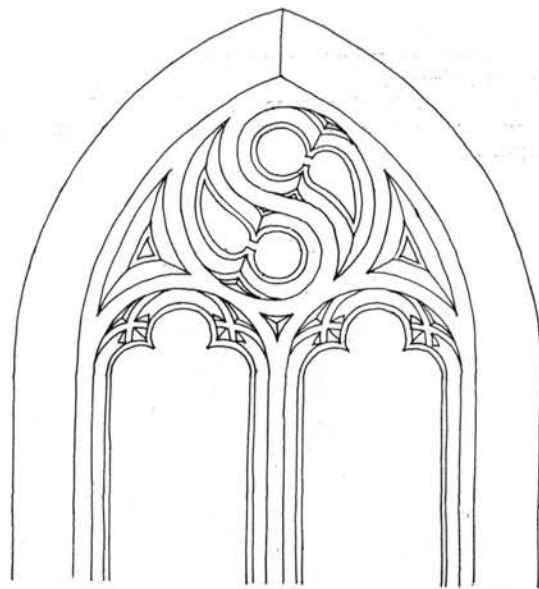

10. Rk. plébániatemplom, Zalaszántó. Mérműves ablak rajza.
 10. Pfarrkirche von Zalaszántó. Fenster mit Masswerk.
 10. L'église paroissiale de Zalaszántó. Dessin d'une baie à fenestration.
 10. Римско-католическая приходская церковь, Заласанто. Рисунок окна с геометрическим орнаментом.

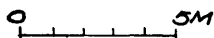
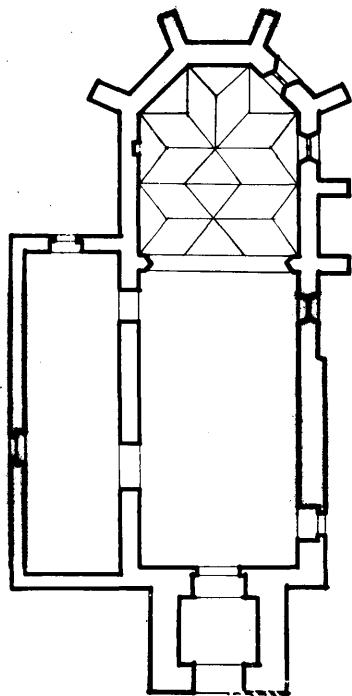
stb.), Szlovákiában a csütörtökhelyi és a szepeshelyi Zápolya kápolnákon, sőt magán a szepeshelyi székesegyházon, a távoli Jánkmajtis és Vámosoroszi (Szabolcs-Szatmár m.), az erdélyi Jánosfalva és Magyarkecel templomaiban is. A felsorakoztatott pár példa nemcsak azt bizonyítja, hogy az ismertetett boltozati forma a XV. századi Magyarország teljes területén megtalálható, hanem azt is, hogy a Balaton vidékének építésze ebben a korban is szervesen kapcsolódott a hazai művészet nagy áramlataihoz.

A nagyvázsonyi középkori műemlékek kutatása, feltárása és ezzel kapcsolatos védelme tehát nemcsak az egykori Kinizsi vár és környékének építészeti, művészeti és művelődéstörténeti képét tisztázza, hanem új szempontokat vet fel a Balaton környék középkori művészetének kutatásában. A vár kiépítése, a pálos kolostor megépítése és a falu plébániatemplomának átépítése nagyarányú építészeti és művészeti tevékenységet jelentett. „Vázonny tehát a XV. század végén jelentős, országos értékű művelődési központtá vált.”¹⁰

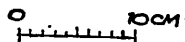
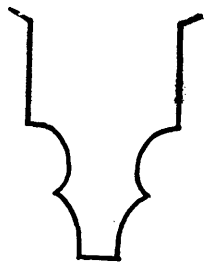
Kinizsi Pál országos méltóságai mellett Veszprém és Zala megyék főispánja volt az 1470—80-as években; ebben a tisztében feltehetően tevékeny részt

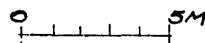
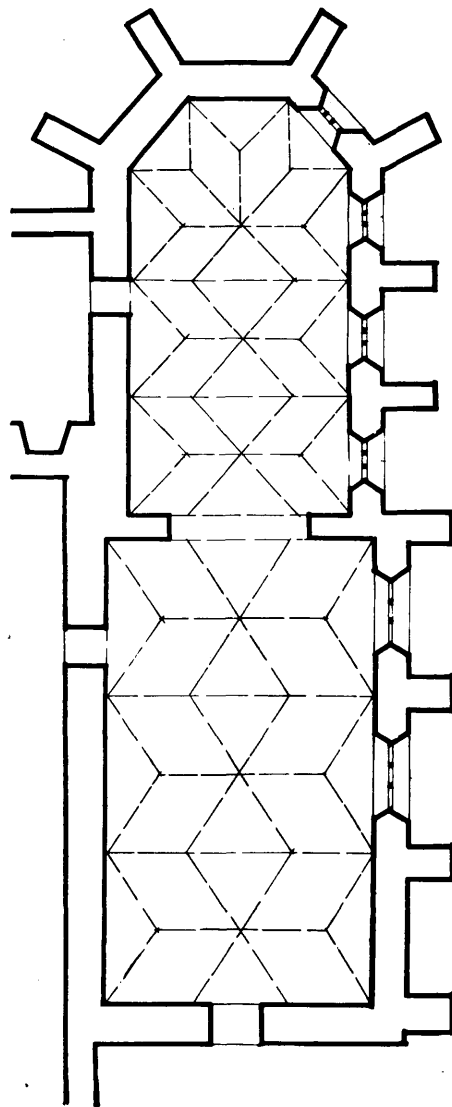
11. Rk. plébániatemplom, Zalaszántó. Mérműves ablak rajza.
 11. Pfarrkirche von Zalaszántó. Fenster mit Masswerk.
 11. L'église paroissiale de Zalaszántó. Dessin d'une baie à fenestration.
 11. Римско-католическая приходская церковь, Задасанто. Рисунок окна с геометрическим орнаментом.

12. Elpusztult templom rekonstrukció alaprajza, Karmacs.
 12. Rekonstruierter Grundriss eines verwüsteten Tempels in Karmacs.
 12. Reconstitution du plan d'une église détruite. Karmacs.
 12. Реконструкционный план разрушенной церкви, с. Кармач.

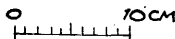
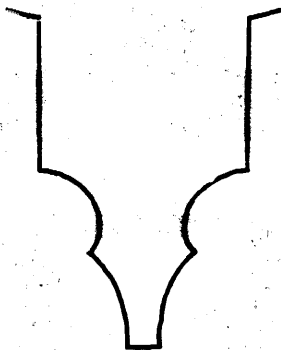
13. Boltozati bordaprofil Karmacsról.
 13. Rippenprofil von der Wölbung in Karmacs.
 13. Profil d'une nervure de voûte. Karmacs.
 13. Профиль ребра свода из с. Кармач.

14. Pálos kolostorrom, Nagyvázsony. A templom alaprajza és boltozati rendszerének rekonstrukciója.
 14. Ruine des Paulinerklosters in Nagyvázsony. Grundriss des Tempels und Rekonstruktion des Systems der Wölbung.
 14. Ruine du cloître des Paulistes de Nagyvázsony. Le plan de l'église et la reconstitution du système de sa voûte.
 14. Развалины монастыря ордена св. Павла. План церкви и реконструкция ее системы сводов.

vett a két megye életében. Alispánjai, hatalmas, több megyére terjedő dunántúli uradalmainak vezetői kiterjedt familiárisi köréből kerültek ki. Így volt somlói várnagy a Vázsonnyal szomszédos Leányfalu egy Ágoston nevű kismese,¹¹ aki 1491-ben Csobáncot, a Rátóti Gyulafiak várát Kinizsi megbízásából erősítette.¹² Valószínűleg nem Csobánc vára volt az egyetlen hely a távolabbi környéken, ahova

15. Boltozati bordaprofil a nagyvázsonyi pálos kolostorból.
 15. Rippenprofil von der Wölbung aus dem Paulinerkloster von Nagyvázsony.
 15. Profil de nervure de la voûte du cloître des Paulistes de Nagyvázsony.
 15. Профиль ребра свода из надъважоньского монастыря ордена св. Павла.

Kinizsi emberei és építkezéseinek hatása eljutott, legfeljebb ez az egyetlen ismert adatunk erről. Egyrészt okleveles adatokból, másrészt az utóbbi évek ásatásaiból és helyszíni kutatásaiból tudjuk, hogy a XV. század végén számottevő építkezés volt Sümeg várában,¹³ Szigligeten,¹⁴ valószínűleg Tátikán¹⁵ is. Alig ismerjük Kinizsinek Vázsony melletti másik várát, Somlót. Feltáratlanok a Nagyvázsony melletti Táló, Balatonhenye, Badacsony, Válás és Uzsa ebben a korban élő pálos kolostorai, nem is beszélve az ebben az időben épült vagy átépült falusi kúriákról¹⁶ és kistemplomokról.¹⁷ Mind ebből olyan méretű építészeti tevékenység képe bontakozik ki, amely méltán sorakozik a XV. század végének országos építészeti fellendüléséhez. Véleményünk szerint ennek a Balaton-menti nagy építkezési fellendülésnek Veszprém mellett kétségtelenül Nagyvázsony, Kinizsi Pál ottani építkezései, volt a központja, képviselői pedig feltehetően a pálosok építőmesterei.

A nagyvázsonyi ásatások eredményei alapján kézenfekvő, hogy Kinizsi építkezéseiben éppúgy Budának, Mátyás királyi székhelyének kisugárzását látjuk, mint a Báthoriak nyírbátori vagy a Zápolyák szépebbé építkezéseiben, vagy akár Székesfehérvár, Esztergom, Pozsony, Győr, Pannonhalma, Ráckeve, a felvidéki és erdélyi városok szinte egymással versengő templomépítéseiben.¹⁸ A nagyvázsonyi emlékek, főleg a pálos kolostor és a hatására felépült kolostori és falusi templomok csak megerősítik azt az ismert tényt, hogy „a korszak legnagyobb építkezéseit a Mátyás által nagyon pártfogolt pálosok végezték”,¹⁹ de szerintünk nemcsak az országos méretű, hanem a vidék építkezéseiben is.²⁰

Koppány Tibor

J E G Y Z E T E K

- ¹ A zalaszántói plébániatemplom restaurálása. Műemlékvédelem, 1958. 2. sz. 84—87.
- ² A zalaszántói templom feltárása és környékének középkori története. A. É. 1962. 2., 220—233.
- ³ A nagyvázsonyi Szent István templom helyreállítása. Műemlékvédelem, 1962. 1. sz., 1—7.
- ⁴ Bogtay Tamás: Elpusztult és átépített középkori templomok a Balaton vidékén. Balatoni Szle. 1943. dec. 15—16.
- ⁵ A nagyvázsonyi, zalaszántói és karmacsi falusi templomok abba a középkori Magyarországon szerte megtalálható templomtípusba tartoznak, amelyet Dercsényi Dezső: „A középkori magyar falu temploma” (Szépművészet, 1943. 9. sz. 165—169.) c. tanulmányában foglalt össze.
- ⁶ A rekonstrukció Szakál Ernő szobrászművész munkája. Az ásatást dr. Sági Károly és részben Éri István végezte, a helyreállítás és romvédelem tervezője: Sch. Pusztai Ilona. Kutatási eredmények még közlésre várnak.
- ⁷ Éri István: Nagyvázsony. Bp., 1959. 14., 48., 54. A boltózat rekonstrukciója a 34. ábrán. A bordaprofil felmérését Ratkai Idának köszönöm.
- ⁸ Éri István: Beszámoló a nagyvázsonyi pálos-kolostor helyreállításáról. Műemlékvédelem, 1961. 1. sz. 1—15.
- ⁹ Kisbán Emil: A magyar pálosrend története. Bp., 1938. I. 19—20.
Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bp., 1907. 246.
- ¹⁰ Entz—Gerő: A Balaton környék műemlékei. Bp., 1958. 32., lásd még Éri István: Reneszánsz dombormű töredékek a nagyvázsonyi Kinizsi-várból. Művészettörténeti Ért. 1958. 2—3. sz. 132.
- ¹¹ Z. O. II. 632., H. O. II. 366.
- ¹² Holub József: Zalamegye története a középkorban, III. A községek története. Kézirat, Pécs, 1933. 159.
- ¹³ Sümeg várának XV. század végi építkezéseiről Kozák Károlynak az 1957—1963 között végzett ásatásai és e sorok írójának vele párhuzamosan végzett kutatásai alapján tudunk. Az eredmények feldolgozása folyamatban van.
- ¹⁴ Kozák Károly: Szigliget. Bp., 1961., 17.
- ¹⁵ Iványi Béla—Sági Károly—Takács Kálmán. Hegyesd, Tátika, Rezl. Balatonfüred, 1961. 52.
- ¹⁶ Vilonya, ref. paplak, Alsóörs, gótikus udvarház, és Kővágóörs—Ecsér, kúria, Előbbire: Entz Géza, gótikus udvarház Alsóörsön. Műv. tört. Ért. 1956. 125—132., utóbbira: Sz. Czeglédy Ilona—Koppány Tibor: A középkori Ecsér falu és temploma. A. É. 1964. 1. sz.
- ¹⁷ Vilonya, ref. templom, Berhida, rk. kápolna, Lesencefalva, Lesenceistván, Vindornyaszőlős és Hosztot, rk. templomok, Aszófő—kövesdi templomrom pasztoforiuma (Zádor Mihály: A kövesdi aszófői középkori templom építéstörténete és helyreállítási problémái. Ép. ip. és Közl. Műsz. Egy. Tud. Közl. V. 2—5. sz. 183.)
- ¹⁸ A magyarországi művészet története, I. Bp., 1956., 218., Balogh Jolán: A késő-gótikus és renaissance kor művészete. Magyar Művelődéstörténet. II. Bp., 1939.
- ¹⁹ A magyarországi művészet története, I. 218.
- ²⁰ Lásd már Dercsényi Dezső: A Balaton környékének műemlékei (Szépművészet, 1941. 7. sz. 174—176.) c. tanulmányában.
Itt jegyezzük meg, hogy nemcsak a későgótika, hanem a renaissance művészet meghonosításában is tevékeny része volt Kinizsi nagyvázsonyi építkezéseinek. Az utóbbit éppen a zalaszántói templom renaissance sekrestyeajtaja bizonyítja.

Spätgotik und Kirchenbautätigkeit im Balatonoberland

Im Balatonoberland wurde seit 1957 eine Reihe von Restaurierungen spätgotischer Kirchen ausgeführt. Aus den archäologischen und baugeschichtlichen Forschungen sowie den Urkunden der Archive erwies sich dass mehrere Dorfpfarrkirchen, wie z. B. diejenigen von Zalaszántó, Karmacs und Nagyvázsony, mit der Paulinerklosterkirche von Nagyvázsony eine Verwandtschaft aufweisen.

Das Paulinerkloster von Nagyvázsony wurde 1552 in die Luft gesprengt, um dadurch das Vordringen der Türken zu verhindern. Die Ruinen wurden 1959 freigelegt und konserviert. Gleichzeitig beendete man die Restaurierung der Pfarrkirche von Zalaszántó und 1960—1961 die der Pfarrkirche von Nagyvázsony. Die Ruinen des Paulinerklosters von Salföld wurden 1962 erschlossen. Dieses Kloster gehört auf Grund seiner Details zu der oben

erwähnten Gruppe. Aus der vergleichenden Analyse der Details und der Zusammenfassung der geschichtlichen Daten geht hervor, dass die Bauten der Spätgotik im Balatonoberland unter dem Einfluss des frühesten Bauwerkes dieser Gattung, des Paulinerklosters von Nagyvázsony entstanden sind. Wie die Kunstgeschichtsforschung schon früher bewiesen hat, spielte der Orden der Pauliner in der Geschichte der spätgotischen Bautätigkeit von Nagyvázsony eine hervorragende Rolle.

Mit Recht kann man vermuten, dass die Wirkung dieser Bauten über das ganze Balatonoberland ausstrahlte, um so mehr, da sich in diesem Gebiet gegen Ende des 15. Jhs. etwa zehn Paulinerklöster befanden.

Tibor Koppány

Le gothique tardif et la construction d'églises dans le haut pays du Balaton...

Au cours des travaux de reconstruction des monuments historiques effectués dans la région nord du Balaton, la réfection de plusieurs églises de l'époque gothique tardive fut achevée. Les recherches archéologiques et les documents des archives ont démontré que plusieurs églises paroissiales des villages étaient apparentées au cloître des Paulistes de Nagyvázsony, telles les églises de Zalaszántó, de Karmacs et de Nagyvázsony.

Les ruines du cloître des Paulistes de Nagyvázsony (qui fut sauté en 1552 pour empêcher la pousse des Turcs) furent dégagées et conservées en 1959. En même temps fut reconstruite l'église de Zalaszántó, puis en 1960—61 l'église paroissiale de Nagyvázsony. C'est en 1962 que furent dégagées les ruines du cloître des Paulistes de Salföld, qui, dans

ses détails, appartient également au groupe présentant les formes ci-haut citées. D'après l'analyse comparative des détails et le recoupement des données historiques il semble que les monuments architecturaux du gothique tardif se trouvant dans la contrée nord du Balaton furent construits sous l'influence du cloître des Paulistes de Nagyvázsony, le premier en date de ces monuments. L'ordre des Paulistes a joué dans l'architecture gothique tardive de Nagyvázsony un rôle considérable ce que la recherche antérieure avait déjà démontré. A notre avis ce fut le cas aussi dans l'aire étudiée où à la fin du XVe siècle fonctionnaient près de dix cloîtres des Paulistes.

Tibor Koppány

ПОЗДНЯЯ ГОТИКА И СТРОИТЕЛЬСТВО ЦЕРКВЕЙ НА СЕВЕРЕ ОТ БАЛАТОНА

На северном берегу оз. Балатон в процессе восстановления памятников архитектуры с 1957 года закончена реконструкция нескольких позднеготических церквей. В связи с реконструкциями на основе археологических, архитектурных и архивных исследований выяснилось, что несколько сельских приходских церквей в родстве с монастырем св. Павла в с. Надважонь, так в частности церкви сел Заласанто, Кармач и Надважонь.

Развалины надважоньского монастыря ордена св. Павла (который в 1552 г. с целью затруднения проникновения в страну турков был взорван), были вскрыты и законсервированы в 1959 г. В то же время происходила реконструкция заласантоской приходской церкви, затем в 1960—1961 гг. надважоньской приходской церкви. Развалины шальфельдского монастыря ордена св. Павла были

вскрыты в 1962 г., которые по своим деталям относятся таким же образом к указанной группе, показывающей аналогичные формы. На основе сравнительного анализа деталей и согласования исторических данных нам кажется, что памятники позднеготической архитектуры, находящиеся на северном берегу Балатона, построены под влиянием первого из них надважоньского монастыря ордена св. Павла. Этот орден в архитектуре поздней готики Надважоня сыграл значительную роль, как и это было уже доказано проведенными до сих пор исследованиями. Мы думаем, что подобное положение царствовало и на рассматриваемой нами территории, где монастырей ордена св. Павла насчитывалось до десяти к концу 15-го века.

ТИБОР КОППАНЬ

Pénzverés Veszprémben a XV. században

Középkori pénzverésünk történetében a legnehezebben áttekinthető és nyilván éppen ezért a legkevésbé kikutatott szakasz az Anjouk után következő és I. Mátyás koráig terjedő korszak. Míg az Árpád-kori és Anjou-kori pénzverési viszonyok meglehetősen tisztázottnak tekinthetők, addig a XV. századi pénztörténet egyes részlettanulmányoktól eltekintve, átfogóan nincs még feldolgozva. Különösen az Albert király halálától (1439) 1467-ig terjedő három évtized nyújt még számos megoldatlan problémát numizmatikai szempontból és még sok részletkutatásra van szükség, míg ennek a néhány évtizednek a pénztörténete tisztán és világosan fog előttünk állani.

A Zsigmond hosszú uralma után csak rövid két évig uralkodott Albert halálával indul el az a politikailag rendkívül zavaros és kuszált korszak, melynek ziláltságát a pénzverési állapotok is hűségeen visszatükrözik. A pártvillongásoktól felzaklatott országban erős központi hatalom hiányában különböző erők szabadultak fel és természetesen hatásuk nem múlt el nyomtalanul a pénzverés felett sem. A pénzverési állapotok jellemzésére említhetjük mindenekelőtt Albert özvegye, Erzsébet királyné önálló tevékenységét, majd a különös párhuzamos pénzverést, ami részben a ténylegesen uralkodott államfők, részben pedig a csecsemő korában megkoronázott V. László nevében folyt. Ez utóbbiban nagy szerepet játszott az észak-magyarországi részekben garázdálkodó cseh kelyhes csapatok vezére, Giskra János főkapitány. A kétféle hivatalos pénzverés mellett azonban előfordulnak a legkülönlegesebb speciális esetek. Így van példa arra, hogy magyar pénzverde jövedelmét idegen államfő élvezzi (Vlad havasalföldi vajda a segesvári pénzverde jövedelmét), megtörténik, hogy magánosok nyernek pénzverési engedélyt (Lévai Cseh László Léván), végül természetesen a szigorú ellenőrzés hiánya következtében erős lendületet vett az illegális magánpénzverés, vagyis a pénzhamisítás is. Mindezek a tényezők természetesen igen bonyolulttá teszik az egykori pénzverés képét. Egy-egy verettel kapcsolatban gyakran nehéz

megállapítani, hogy hivatalos kibocsátásról van-e szó, vagy valamilyen magán-pénzverési tevékenység következményéről, különösen azért, mert néha a hivatalos veretek is rendkívül silány technikai kivitelű és igen alacsony finomságot árulnak el.

Ennek a pénzverési szempontból is bátran kaotikusnak tekinthető korszaknak az írott forrásai között akad egy oklevél, mely egy eddig kellőképpen nyilván nem tartott pénzverde létezésére nyújt bizonyítékot. Ezúttal is olyan különleges esettel állunk szemben, ami csakis az ilyen nyugtalan korszak viszonyai között jöhetett létre. Ebben az 1443. június 1-én Veszprémben keltezett oklevélben, Mátyás veszprémi püspök előrehaladott korára való tekintettel, noha egyébként testileg és szellemileg jó állapotban van, azon megfontolástól vezetve, hogy az állandó háborús zavarok között javait jobban megvédhesse, Bodó Miklós bácsi prépost személyében bizonyos feltételek mellett segédpüspököt vesz maga mellé. Ebben az oklevélben olvasható egyebek között a következő szöveg.

„...Ceterum quod prefatus dominus Mathias Episcopus habeat potestatem cudendi monetam pariter cum Gregorio Bodo in Castro Wesprimiensi, de cuius prouentibus possit defendere et conseruare Castrum Wesprimiense, quo ad suam partem, ipsum contingentem, si huiusmodi cusio monete succedet in ipsum Nicolaum Bodo coadiutorem, tunc et ipse simile faciat itidem...”¹

Az idézett szövegből annyi feltétlenül kiderül, hogy 1443-ban a veszprémi várban a püspök pénzverési joggal rendelkezett. Lássuk először is a szereplő személyeket.

Gathalóczi Mátyás veszprémi püspök kinevezését megelőzőleg váci püspök volt és személye akkor került előtérbe, amikor Rozgonyi Simon veszprémi püspök 1439-ben egri érsek lett és a megüresedett veszprémi püspöki helyre IV. Jenő pápa 1440. február 16-án magyarországi követét Giovanni de Dominis zengi püspököt nevezte ki. Erzsébet királyné azonban erélyesen tiltakozott a kinevezés ellen, mert az új püspök tagja volt azon követségnek, mely

Ulászló lengyel királyt, az ő nagy ellenfelét Krakóban meghívta a magyar trónra. A pápa végül is engedett Erzsébet kérésének és de Dominis kinevezését elejtve, 1440. május 9-én Gathalóczi Mátyást, a királyné kegyeltjét nevezte ki a veszprémi püspöki székbe. Gathalóczi természetesen eleinte a királyné érdekeit igyekezett előmozdítani és 1440. május 15-én jelen volt a csecsemő V. László király koronázásán is. Belátva azonban, hogy az ország érdeke nem kívánja a gyermekkirály uralmát, Ulászló pártjához csatlakozott és a júniusi országgyűlésen már ilyen értelemben szerepelt. A várnai csata után az Ulászló elhunyt következtében 1445. április 4-ére összehívott országgyűlésen őt is jelölték azon követtség tagjai közé, mely követtség III. Frigyes császárhoz ment a gyermek László király kiadása érdekében. Több nyilvános szerepléséről nem tudunk. Úgy látszik, kora miatt is visszavonult a közügyektől, miután Bodó Miklós személyében segédpüspököt vett maga mellé. 1457-ben hunyt el.²

Bodó Miklós a különböző Bodó-családok közül a legismertebb nevűhöz tartozott, melynek „de Györgyi” vagy „giurgji”, azaz Györgyi volt az előneve az oklevelekben.³ Előbb pécsi pap (clericus) volt, majd bácsi prépost és ebben a minőségben vette maga mellé Gathalóczi segédpüspökül 1443-ban. Ezen alkalomból kiállított, idézett oklevél szerint a budai és szomszédos tizedek felét kapta, de javadalmak adományozásába és a lelki ügyekbe nem avatkozhatott be. A püspök kikötötte, hogy ő a veszprémi várban a püspöki házakban tetszés szerint lakhatik, mindamellett a vár kiskapuját a püspök és segédpüspök várnagyai együtt tartoznak őrizni és a várat közösen gondozni.⁴ Már a következő évben, 1444-ben a székesfehérvári Szűz Mária egyház prépostságáért folyamodott, amit el nyert és 1459-ben, mint a király kancellárját említik.⁵ Halála 1474. szeptember 3. előtt következett be, mert ekkor említés történik arra nézve, hogy a fehérvári préposti hely üres lett „per obitum Nicolai Bodó”⁶

Végül a Bodó Miklóst segédpüspökké kinevező oklevélben szerepel a testvére, György (Georgius) is, akinek a személyét nem hagyhatjuk említés nélkül, mert éppen a pénzveréssel kapcsolatban fordul elő a neve. Eszerint Gathalóczi Mátyás veszprémi püspöknek pénzverési joga volt Bodó Györggyel együtt a veszprémi várban és ez a jog száll át Bodó Miklósról is, ha segédpüspökké válik, Bodó György személyéről csak annyit tudunk, hogy 1452-ben várnagy volt Budán, 1458-ban pedig kincstárnok Kassán.⁷ Arra nézve azonban, hogy a veszprémi püspök udvarában 1443-ban milyen szerepe volt, egyelőre nem tudunk választ adni.

Az említett okleveles szöveg szerint 1443-ban a

veszprémi püspöknek az ottani várban jogában állott pénzt verni Bodó Györggyel együtt és miután június 1-én Bodó Miklós segédpüspök lett, a pénzverési jog átszállott reá is. Mindezek alapján feltételezhető, hogy ez évben valamilyen pénzverés folyt a veszprémi várban. Kérdés most, hogy az ismert éremanyag mennyiben igazolja az írott forrás adatait és kimutathatók-e olyan veretek, melyek a feltételezhető veszprémi pénzverdével valami módon összefüggésbe hozhatók?

Lukcsics szerint a veszprémi pénzverésnek korábbi előzményei is lettek volna. Erre nézve 1338-ból idéz egy okleveles adatot.⁸ Ebben az oklevélben azonban, amelyik bizonyos birtokügyekkel kapcsolatban van kiállítva, csak annyi említés van téve, hogy 10 márkányi összeget „ad numerum marcarum Wesprimii currencium” kell fizetni. Ez a kifejezés mindössze annyit jelent, hogy a 10 márka ezüstpénzt a Veszprémben érvényes márkasúly alapján kell fizetni. Ezt azért kellett hangsúlyozni, mert a középkorban különböző helyi márkasúlyok alakultak ki mindenfelé. Így tehát ebből az adatból veszprémi pénzekre, illetve veszprémi pénzverésre semmiféle következtetést nem lehet levonni.

A közölt okleveles szöveg jelenleg az egyetlen ismert adat a veszprémi pénzverésre vonatkozólag. Ebből is csak annyi derül ki, hogy 1443-ban bizonyosan volt pénzverési joga a püspöknek, mely jog most átszállott a segédpüspökre is. Minden további ismeret hiányában természetesen nem lehet tudni, hogy ez a pénzverési jog milyen időponttól kezdve volt érvényben és meddig tartott, de nyilván már 1443 előtt is érvényben lehetett, mert az oklevél mint meglevő jogot említi a püspök pénzverését. Magától értetődik, hogy az itt kiveret pénzek csak királyi veretek lehetnek, akár I. Ulászló, akár V. László nevére verve. Egyrészt a hasonló kiváltságokon alapuló önálló pénzverések analógiája is azt mutatja, de másrészt nem ismeretes ebből a korból másfajta pénz, csak királyi veret. Ennélfogva kizárólag a királyi pénzek között kell keresni a veszprémi vereteket — ha voltak ilyenek — és kiinduló pontul nem lehet mást venni, mint a pénzekben látható verdejegyeket.

Közismert tény ugyanis, hogy Zsigmond korától kezdve honosodott meg nálunk az az általános gyakorlat, hogy a pénzen látható, többnyire két tagból álló verdejegy egyik (rendszerint baloldali) betűje a verdehely kezdőbetűjét jelentette (pl. B = Buda, K = Körmöcbánya stb.), míg a másik (jobboldali) betű vagy jegy a felelős tisztviselő (főként kamaraispán) jelölésére szolgált. Ennek a rendszernek a segítségével lehet a XV. századi pénzeket az ismert

verdehelyekhez kapcsolni és ez nyújt reményt ezúttal is a veszprémi veretek felismeréséhez.

Mínthogy az oklevél 1443-ban kelt, főként természetesen azokat a pénzeket kell vizsgálat alá venni, melyek ezen dátum közelében készülhettek, vagyis a XV. század negyvenes éveinek első felében. Mindenekelőtt tehát I. Ulászló (1440—44) pénzei jöhetnek számításba, majd V. László pénzei közül azok, melyek a gyermekkirály nevére 1440—1445 közötti években készültek Ulászló pénzeivel párhuzamosan. Végül, meg kell nézni, hogy nem ismeretesek-e a megelőző és következő évekből is veszprémi vereteknek tekinthető pénzek. Egyszóval a verdejegy segítségével meg kell kísérlni a veszprémi verde működési idejének a körülhatárolását.

Ulászlónak 1440—1444 közötti években készült pénzein a verdejegyeket szemlélve, azt vehetjük észre, hogy a közismert verdejelző betűkön kívül előfordul egy-két olyan verdejelző betű is, melyeket eddig még nem sikerült feloldani, illetve nem lehetett az ismert működő verdék egyikével sem összefüggésbe hozni. Ilyen jegy többek között a W betű is, mely több vereten előfordul és amelyet most a veszprémi pénzverdével próbálunk azonosítani.

Ha átnézzük I. Ulászló pénzeinek a sorát, azt találjuk, hogy — egyelőre a Corpus sorrendje szerint — a következő vereteken fordul elő W verdejelző betű:

C. 141 W—B (?), W—I; C. 145A W—?; C. 146A W—P; C. 147 W—O; C. 148 W—h, W—O; C. 149A W—D, W — két buzogány keresztben; C. 149 W—B, W—h, W—P.

Ezenkívül megtaláljuk a W jegyet I. Ulászló és Hunyadi János neveire közösen vert C. 162 denáron W-formában, továbbá az említett korszakban az V. László nevére készült pénzek közül a C. 179 denáron W—B, W—h és W két buzogány változatokban, végül előfordul az Ulászló halálát követő Interregnum (1445—1446) idején készült C. 152 denáron is W—I összetételben.⁹ (I. kép).

Kritikai vizsgálat alá véve e pénzeket és jegyeket, az derül ki, hogy a C. 141 denár W—B jegyű példánya egykorú hamisítvány értelmetlen körirattal, tehát ez a jegy tulajdonképpen elesik. A C. 145 W—? jegyű példányon a W élesen látszik ugyan, de maga az érem igen silány veret, valódisága tehát legalábbis kétes. A C. 146 W—P jegyű változatát csak a Sziklay-jegyzék ismeri. A C. 149A W—D jegyű példánya szintén igen silány veret, tehát ez is kétes darab. Ugyanez áll V. László C. 179 denárának W-két buzogány jegyű változatára is. Tehát a W jegyű érmek egyrésze gyanús, silány veret, esetleg egykorú hamisítvány és ezeket a kétes vereteket egyelőre csak kérdőjellel sorolhatjuk a W jegyű pén-

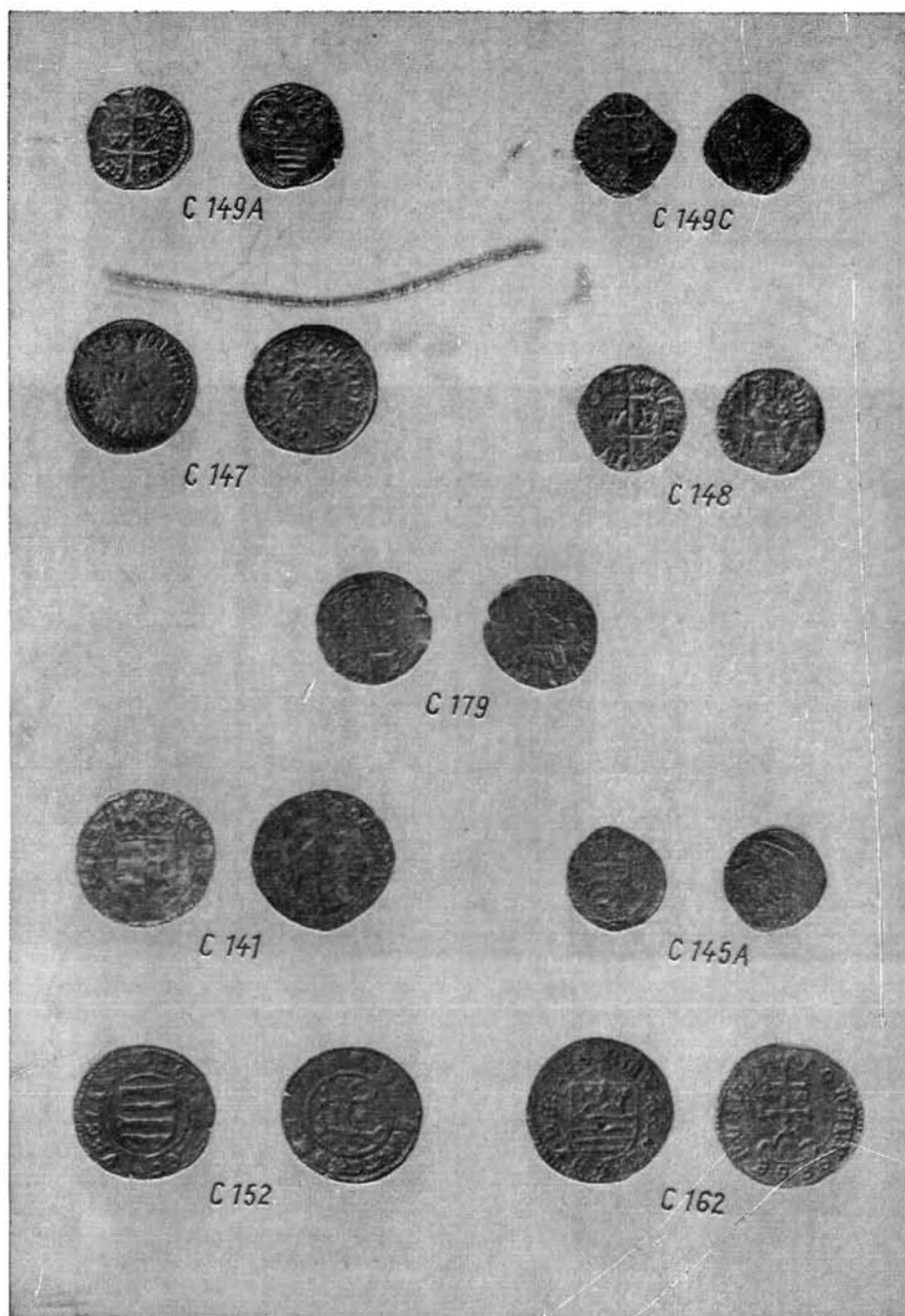
zek csoportjába addig, míg több példány felbukkanása hitelesen el nem dönti ezek valódiságának a kérdését. Eltekintve azonban a gyanús példányoktól, még mindig elég tekintélyes számú kétségtelenül valódi veret akad W verdejelző betűvel. Az alábbi táblázatos időrendi sorozatban kíséreljük meg ezeket felsorolni az egykorú pénzek időrendi kutatásában eddig elért eredmények alapján (a gyanús példányok kérdőjellel jelezve):¹⁰

1440	C. 149A C. 149C	W-+ (?), W-2 W-B, W-+ W-h	I. Ulászló I. Ulászló	denár denár
1441	C. 146A C. 147 C. 148 C. 179	W-P W-C W-h, W-O W-B, W-h, W-2 buzogány (?)	I. Ulászló I. Ulászló I. Ulászló V. László	denár denár denár denár
1442	C. 141	W-I, W-B (?)	I. Ulászló	denár
1443	C. 145A	W-? (?)	I. Ulászló	denár
1445—45	C. 152	W-I	Interregnum	denár
	C. 163	W-+	I. Ulászló és Hunyadi J.	denár

A kétes jegyek mellőzésével megállapítható, hogy a W jegyű verdében W—B, W—C, W—h, W—I, W—O és W—2 buzogány jegyek fordulnak elő a pénzekben. Ezeknek a feloldására egyelőre semmi remény nincs. A két keresztbe helyezett buzogányról ismeretes, hogy előfordul I. Ulászló budai veretű pénzein is, de az értelme ott is bizonytalan. A jegyeknek a különböző vereteken megfigyelhető ismétlődése egymáshoz kapcsolja a W jegyű érmeiket és kétségtelenül elárulja, hogy az összes 1440—1445 között készült W jegyű pénzek feltétlenül egy és ugyanazon verdében kellett hogy kiverésre kerüljenek.

Együttesen nézve most már ezt a sorozatot, az derül ki, hogy a W verdejelző betű I. Ulászló pénzein jelenik meg a leggyakrabban, azonban feltűnik az V. László nevére készült egyik denáron is, sőt még az Interregnum korából is szerepel egy W jegyű denár. Végül találunk egy különös veretet ezzel a jeggyel, mely I. Ulászló és Hunyadi János neveit viseli az elő-, illetve hátlapi köriratokban.

A W jelű pénzek között előfordulnak olyanok (C. 149A, C. 149C, C. 146A, C. 141, C. 145 és C. 152), melyeken a W jegyen kívül még sok más egyéb jegy is látható és ezek a többi jegyek többnyire az állandóan működő pénzverdék közismert jegyei. Ezek a felsorolt pénzek tehát országsszerte vert ki-

1. W. verdejegyűpénczék (A XV. sz.-i veszprémi püspöki pénzverő műhelyből)
1. Münzen mit Prägungszeichen W (aus dem bischöflichen Münzamt in Veszprém; XV. Jh.).

1. Monnaies portant la marque d'atelier W (de l'atelier de monnayage du XVe siècle, de l'évêque de Veszprém).
1. Монеты со знаком монетного двора Ж (Из веспремского епископского монетного двора 15. в.).

rályi pénzek és ezeknek a W jegyű példányai nem jelentenek egyebet mint ezeknek a mindenféle egyformán vert pénzeknek a W jegyű verdében, jelen esetben valószínűleg Veszprém várában készült változatait.

Más a helyzet a többi pénzknél (C. 147, C. 148, C. 179 és C. 162). Természetesen ezek is királyi pénzek olyan értelemben, hogy valamelyik államfő nevére vannak verve, de mégsem országszerte vert érmek, hanem speciális lokális veretek. Ugyanis ezeken a közismert verdejegyek egyáltalán nem fordulnak elő, hanem csupán egy-két szokatlan jegy tűnik fel rajtuk. Ezeket rendszerint eddig nem is lehetett feloldani, illetve közülük a W jegyet most kíséreljük meg a veszprémi verdével azonosítani. Így a C. 147—148 denárokon a felsorolt W jegyváltozatokon kívül szerepel még P—S verdejegy, a C. 179 denáron pedig A—B jegy. Látható tehát, hogy ezek a pénzek csak egy-két verdében kerültek kiverésre.

Közelebbről nézve ezt a három utóbbi érmet, az derül ki, hogy noha a C. 147—148 denárokon I. Ulászló nevét mutatja az előlapi körirat, a C. 179 denáron pedig V. László neve szerepel ugyanott, ezek a pénzek mégis valamennyien azonos éremképet árulnak el, éspedig az előlapon kettős kereszt ábrát, a hátlapon pedig álló királyi alakot S. Ladislaus körirattal. Mindehhez még hozzátehetjük, hogy hasonló szentlászlós éremképet láthatunk még az V. László nevére készült C. 177—178 és C. 180 pénzekben is. Ez a három utóbbi érem azonban kizárólag csak K jeggyel ismeretes, tehát ezek Giskra által veretett pénzek a körmöci pénzverdéből.¹¹ A C. 177—178 pénzeket pontosan is lehet keltezni, mert valószínűleg ezekre vonatkozik Erzsébet királynénak 1441 július 3-án kelt pénzverési rendelete. Tehát ebből az a következtetés vonható le, hogy a szentlászlós pénzek nyilván mind 1441 körül készültek. Feltételezhetjük ugyanis, hogy az egész szentlászlós éremsorozat körülbelül egyidőben készült. Annak a különös jelenségnek a magyarázatát azonban nem tudjuk adni, hogy miképp volt lehetséges, miszerint a két ellenkirály néhány pénzén azonos verdejelző betűt találunk, amiből természetesen az az következik, hogy ezeket közel egymás utáni időben ugyanazon verdében kellett hogy kiverjék. Talán Gathalóczy Mátyás veszprémi püspöknek Erzsébet királyné és Ulászló között ingadozó magatartásában lehetne magyarázatot találni, mindez azonban egyelőre csak feltevés.

Hasonló speciális kuriózum a C. 162 denár is, mely I. Ulászló és Hunyadi János nevét egyaránt viseli. A W jegyen kívül még A—B jegyű példányai is előfordulnak. Az A—B jegy Ulászló pénzein néha fel tűnő, egyelőre ismeretlen feloldású jegy és úgy lát-

szik, ez a különös emlékpénzszerű veret csak két verdében került kibocsátásra. Ez nem tekinthető tehát országszerte vert pénznek. Verési idejét nem ismerjük, talán Ulászló uralkodásának vége felé, vagy Hunyadi János kormányzóságának elején készülhetett (1444—1446 között valamikor).

A W jegyet viselő pénzek valószínű időrendbe állított sorozata arról tesz bizonyosságot, hogy az ilyen jegyű pénzek összefüggő egymásutánban készültek az 1440—1446 közötti zárt időszakban. Ismerve az egykorú pénzverési gyakorlatot, csaknem bizonyosra vehető, hogy ebben a szorosan egymás után következő zárt sorozatban — főként a verdejegyek ismétlődése következtében — a W jegy azonos verdét jelez. Minthogy pedig ez a betű semmi más egykorú ismert verdével nem azonosítható, viszont okleveles forrás említi, hogy ez idő tájt a veszprémi várban pénzverés folyt, és a W betű minden nehézség nélkül Veszprém kezdőbetűjét jelentheti,¹² azért igen nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a W jegyet viselő pénzek sora, vagy legalábbis azok egy része a XV. századi veszprémi püspöki pénzverőműhelyből származik.

Annál valószínűbbnek látszik ez a feltevés, mert a felsorolt éremsorozattól eltekintve, a W betű többé nem szerepel a középkori magyar pénzekben, mint verdejegy. Korábban Zsigmond pénzein feltűnik ugyan néha ez a betű, de ekkor még teljes bizonytalanság áll fenn arra nézve, hogy a W betű vajon verdét vagy személyt jelent-e az ő pénzein. Ennél fogva a mi szempontunkból Zsigmond pénzei nem is jöhetnek ezúttal figyelembe.

Lehetséges talán első pillantásra, hogy túl merész feltevésnek tűnik fel néhány soros okleveles adat alapján a veszprémi pénzverő ilyen kiterjedt működésére következtetni, de egyrészt a verdejelző W betű folyamatos előfordulása, másrészt ennek a betűnek más verdével nem azonosítható volta, végül az országos pénzeknél néha elütő különleges helyi W jegyű veretek létezése mind pozitív bizonyítékot jelent a veszprémi pénzverésre nézve. Bizonyosra vehető ugyan, hogy a veszprémi püspök pénzverési joga pontosan körvonalazott kiváltság lehetett, de az is nyilvánvaló, hogy ezekben a zavaros években könnyebben vegyíthetett egyéni vonásokat az általa veretett pénzk sorozatába, mint ahogy azt rendezett viszonyok között megtehette volna. Mindenestre nem lehet egészen véletlennek tekinteni, hogy a W verdejegy csupán azokban az években fordul elő (1440—1446) a pénzekben, amikor írásos forrás is említést tesz a hasonló betűvel kezdődő veszprémi verde létezéséről és működéséről.

Huszár Lajos

J E G Y Z E T E K

- ¹ Teleki József: Hunyadiak kora Magyarországon. X. Pest, 1863. 128. Ezenkívül Weszerle József kéziratos jegyzeteiben (NM Éremtár, No 2., 15. és No 57., 130.) találunk utalást a veszprémi pénzverésre: „... Praeterea dat eidem potestatem in Castro Wesprimini cudendi monetam, reservatis sibi per expressum pro privativo iure suo oppido Sümegh et possessione Peremartony in Com. Tolnensi existente habita...” Weszerle ezt Kaprinay kézírataiból jegyezte ki (Kaprinay MSC. Tom V. No XLIV. az Egyetemi Könyvtárban). Nyilvánvaló, hogy a két szöveg azonos forrása megy vissza, a veszprémi püspökség levéltárában őrzött említett oklevélre.
- ² Az adatokat l. Josephus Lukcsics: Monumenta Romana episcopatus Wesprimiensis. III. Budapest, 1902. LXVII ff.
- ³ Nagy Iván: Magyarország családai. I. Pest, 1857. 138–139.
- ⁴ Lukcsics; i. m. és Hornig Károly: Veszprém múltja és jelene. Veszprém, 1912. 6–7.
- ⁵ Lukcsics; i. m. 158.
- ⁶ Lukcsics; i. m. 229.
- ⁷ „Gregor Bodo von Györgyl” I. Siebmacher's Wappenbuch. IV. 2. Der Adel von Siebenbürgen. Nürnberg, 1898. 24.
- ⁸ Anjoukori Okmánytár III. 1883. 515.
- ⁹ Elsősorban a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában levő példányokat vettük vizsgálat alá. Az irodalomból ismert, de itt nem szereplő jegyeket általában nem vettük figyelembe, mert azok kétségtelen hitelességéről nincs alkalmunk meggyőződni. Csupán a Sziklay-féle jegyzék (az Éremtár könyvtárában) adatait nem mellőztük, mert ez a jegyzék közismerten aprólékos gondossággal készült sok példány egybevetésével. A hivatkozásoknál a C. betű a Réthy László: Corpus Nummorum Hungariae II. 1907. művének rövidítése.
- ¹⁰ Az időrendi táblázat Huszár Lajos: A budai pénzverés története a középkorban. Budapest, 1958. 129. és ua.: Giskra pénzverése. Num. Közl. LXII–LXIII. 1963–64. 58. adatai alapján van összeállítva.
- ¹¹ Huszár: Giskra pénzverése; i. m. 55.
- ¹² Mindjárt az idézett oklevélben is Veszprém „Wesprimensi” formában szerepel.

Münzprägung in Veszprém während des XV. Jhs.

Es ist eine Urkunde, datiert vom 1. Juni 1443 in Veszprém, bekannt, laut welcher Mátyás Gathalóczi, Bischof von Veszprém, mit Rücksicht auf sein hohes Alter, den Propst von Bács, Miklós Bodó, als Weihbischof zu sich nahm. In dieser Urkunde wird erwähnt, daß der Bischof von Veszprém im J. 1443 das Recht hatte, in der Burg von Veszprém Münzen prägen zu lassen, und daß dieses Recht auch an Miklós Bodó, als er Weih- (Hilfs)- bischof wurde, übertragen worden sei. Mátyás Gathalóczi, Anhänger der Königin Elisabeth, Witwe König Alberts, wurde als Bischof von Veszprém am 9. Mai 1440 installiert. Bald schloß er sich aber der Partei von Ulászló I an, und fungierte am Landtag dieses Jahres schon in dieser Rolle. Der Text dieser Urkunde ist die einzige bekannte Angabe der Münzprägung in Veszprém. Da diese Urkunde vom J. 1443 datiert ist, sollen die in Veszprém geprägten Münzen unter den Geprägten zu suchen sein, die um dieses Jahr aus dem Münzamt herauskamen. Vor allen kommen die Münzen des Ulászló I (1440—1444) in Betracht, dann jene unter den Münzen des Ladislaus V, die parallel mit den Münzen des Ulászló I unter seinem Namen emittiert wurden. Als Ausgangspunkt der Nachforschung kann das Prägezeichen genommen werden. Es war seit König Sigismundus der allgemeine Gebrauch, daß der linke Buchstabe des aus zwei Buchstaben bestehenden Prägungszeichens den Prägeort bedeutet. Auf den Münzen von Ulászló gibt es einen oder zwei solche Buchstaben, die mit keinem der bekannten Prägeorte in Zusammenhang gebracht werden können. So kommt u. a. auch der Buchstabe W vor, der auf mehreren Münzen zu finden ist und den wir jetzt mit dem Prägeort Veszprém zu identifizieren versuchen. Unter den Münzen von Ulászló kommt der Buchstabe W auf

den Stücken C. 141, C. 145 A, C. 146 A, C. 147 C und C. 149 A vor, u. zw. in Begleitung anderer Buchstaben oder Zeichen. Außerdem tritt er auf den Denaren C. 162 des Ulászló I und János Hunyadi, C. 179 von Ladislaus V, schließlich C. 152 aus der Zeit des Interregnums nach dem Tod Ulászló's auf. Die Tabelle der Textabbildung zeigt alle Varianten der Prägezeichen. Das Zeichen W kommt also hauptsächlich auf den Münzen von Ulászló I vor. Sonst sind Münzen mit dem Zeichen W auch an mehreren Orten des Landes geprägt worden, auf diesen kommen natürlich andere Prägezeichen vor. Einige Münzen sind aber spezielle lokale Prägungen (C. 147, C. 148, C. 179 und C. 162), die nur mit einem oder mit zwei unerklärten Prägezeichen verknüpft bekannt sind. Diese Münzen dürften also nur in einigen Münzämtern geprägt worden sein. Die Münzen mit dem Prägezeichen W wurden — in zusammenhängender Reihe — erst in den Jahren 1444—1446 geprägt, u. zw. auf Grund der Wiederholung dieses Prägezeichens, vermutlich in derselben Werkstatt. Da das Zeichen W mit keinem anderen bekannten Prägeort identifizierbar ist, und dieses als erster Buchstabe der Stadt Veszprém dagegen ohne Schwierigkeit zu deuten ist, erscheint es für sehr wahrscheinlich, daß diese Münzen in der auch urkundlich bewiesenen Werkstatt in Veszprém hergestellt wurden. Diese Vermutung ist umso wahrscheinlicher, als das Prägezeichen W auf ungarischen Münzen im 15. Jh. weiterhin nicht mehr vorkommt. Die Münzen mit dem Prägezeichen W sind also nur aus jenen Jahren bekannt, die dem urkundlich bewiesenen Datum 1443 der Veszprémer Münzprägung nahe fallen.

Lajos Huszár

Monnayage a Veszprém au XVe siècle

On connaît un document daté de Veszprém du 1er juin 1443, dans lequel Mathias Gathalóczi, évêque de Veszprém, étant donné son âge avancé, s'adjoignit Miklós Bodó, prélat de Bács, pour servir à ses côtés comme évêque auxiliaire. C'est dans ce document qu'on lit qu'en 1443 l'évêque de Veszprém était autorisé de frapper, avec György Bodó, de la monnaie dans le château-fort de Veszprém, et Miklós Bodó ayant été nommé évêque auxiliaire, le droit de monnayage passa à celui-ci. Mathias Gathalóczi un fidèle de la reine Élisabeth, la veuve du roi Albert devint évêque de Veszprém le 9 mai 1440, Or, bientôt il suivit le parti d'Ulادislas 1er et figura comme tel à l'assemblée de juin 1440. Le texte du document constitue la seule donnée connue relative au monnayage de Veszprém. Le document ayant été daté de 1443, on doit chercher les frappes de Veszprém parmi les monnaies frappées autour de cette date. En premier lieu ce sont les monnaies d'Ulادislas 1er (1440—1444) qui peuvent entrer en ligne de compte, puis les monnaies de Ladislas V, celles qui furent frappées à son nom, parallèlement aux monnaies d'Ulادislas. Le point de départ pourrait être la marque d'atelier, étant donné que depuis Sigismond ce fut une pratique générale que la lettre de gauche de la marque de l'atelier, constituée de deux lettres, signifiait la lettre initiale de l'atelier de monnayage. On rencontre sur les monnaies d'Ulادislas une ou deux lettres indiquant l'officine qui actuellement ne peuvent pas être mises en rapport avec aucun des ateliers connus ayant fonctionné en ces temps-là. Telle est, par exemple, la lettre W qui est présente sur plusieurs frappes et que nous chercherons d'identifier avec l'atelier de monnayage de Veszprém. En passant en revue les monnaies d'Ulادislas, s'est sur les frappes C. 141, C. 145A, C. 146A, C. 147, C. 148 et C. 149A qu'on

voit figurer le W couplé avec différentes autres lettres ou marques. Le W apparaît en outre sur le denier C. 162, frappé aux noms d'Ulادislas 1er et de János Hunyadi, ainsi que sur le denier C. 179, portant le nom de Ladislas V, et finalement sur le denier C. 152 frappé au temps de l'interrègne qui suivit la mort d'Ulادislas. (1445—1446). (Le tableau publié le texte embrasse toutes les variantes des marques). Donc la lettre W figure surtout sur les monnaies d'Ulادislas 1er, et la plupart des monnaies marquées de W sont des monnaies frappées dans le pays entier, c'est à dire que celles-ci se rencontrent avec nombreuses autres marques d'atelier également. Quelques-uns des genres de monnaies (C. 147, C. 148, C. 179 et C. 162) sont cependant des frappes locales spéciales, car ils ne sont connus qu'avec une ou deux marques d'atelier curieuses, jusqu'à présent pas encore identifiées, donc ces monnaies ne purent être frappées que dans quelques ateliers. Les monnaies marquées de W furent confectionnées en série entre 1444 et 1446, et la répétition des marques d'atelier montre qu'elles durent être frappées dans la même officine. Étant donné que la lettre W ne peut être identifiée avec aucun des ateliers connus, mais qu'elle peut sans le moindre difficulté signifier la lettre initiale de Veszprém, et que du monnayage de cette ville on possède un monument écrit, il est fort probable que les monnaies marquées de W aient été frappées dans l'officine de l'évêque de Veszprém. Cette supposition est d'autant plus vraisemblable que la marque W ne figure, au XVe siècle, plus sur les monnaies hongroises. Donc les monnaies marquées de W ne sont connues que dans les années qui sont près de la date justifiée de 1443 du monnayage de Veszprém.

Lajos Huszár

ЧЕКАНКА МОНЕТ В ВЕСПРЕМЕ В 15-ОМ ВЕКЕ

Известен определенный диплом с 1-го июня 1443 года из Веспрема, в смысле которого веспремский епископ Матьяш Гаталоци ввиду своего пожилого возраста принимает бачского протопопа Миклоша Бодо в качестве помощника епископа. В этом дипломе говорится о том, что в 1443 г. веспремский епископ имел право в веспремской крепости вместе с Дьёрдем Бодо чеканить монеты, и так как Миклош Бодо стал помощником епископа, и право на чеканку монет передано ему. Матьяш Гаталоци, как сторонник королевы Елизаветы, вдовы короля Альберта, стал веспремским епископом 9-го мая 1440 г. Но он перешел вскоре в сторону Уласло Пятого, и в июне того же года на государственном собрании он присутствовал уже в этом качестве. Текст данного диплома является единственным известным источником о чеканке монет в Веспреме. Ввиду того, что данный диплом датируется с 1443 года, вычеканенные в Веспреме монеты следует искать из монет, вычеканенных во время около данной датировки. Здесь можно обратить внимание в первую очередь на монеты Уласло Первого (1440—1444), затем из числа монет Ласло Пятого на те, которые под его именем изготовлены в эти же года параллельно с монетами Уласло. Исходной точкой может служить знак монетного двора, так как с времени Сигисмунда стало общей практикой то, что левая буква знака монетного двора, который слагается из двух букв, означает имя монетного двора в сокращенном виде. На монетах Уласло можно найти несколько таких букв — знаков монетного двора, которые до сих пор не были связаны ни с одним из известных до сих пор монетных дворов. Такой буквой является между прочими и буква W, которая имеется на нескольких экземплярах, и которую теперь можно отождествлять с веспремским монетным двором. Просматривая монеты Уласло, знак монетного двора W находится на монетах С 141, С 145А, С 146А, С 147,

С 148 и С 149А в сочетании с различными другими знаками или буквами. Кроме того, этот знак появляется на денаре С 162, вычеканенного под именем Уласло Первого и Яноша Хуньяди совместно, далее, на денаре имени Ласло Пятого С 179, наконец, на денаре С 152, вычеканенного во время интеррегнума (1445—1446 гг.) после смерти Уласло. (Таблица в тексте охватывает все варианты знака). Следовательно, знак W фигурирует главным образом на монетах Уласло, и монеты со знаком W являются монетами, вычеканенными по всей стране, то-есть, они появляются в сочетании с многими другими знаками монетных дворов. Но некоторые виды монет (С 147, С 148, С 179 и С 162) представляют собой специальные местные монеты, так как они известны только в сочетании с несколькими странными, до сих пор не разъясненными знаками монетных дворов, следовательно, они могли быть вычеканены только в некоторых монетных дворах. Непрерывные серии монет со знаком W изготовлены в 1444—1446 гг., и повторение знаков монетного двора указывает на то, что они были вычеканены в одном и том же монетном дворе. Ввиду того, что знак W нельзя отождествлять с каким-либо другим монетным двором, а, с другой стороны, этот знак может означать безвсякого затруднения начальную букву города Веспрема, и чеканка монет в Веспреме упомянута и в написанных документах, поэтому является весьма вероятным, что монеты со знаком W были вычеканены в веспремском епископском монетном дворе. Эта гипотеза является и тем более вероятной, что данный знак W далее не фигурирует в 15-ом веке на венгерских монетах. То-есть, монеты со знаком W известны только из тех лет, которые лежат близко к датировке 1443 года, доказанного на основе упомянутого диплома.

ЛАЙОШ ХУСАР

Vetési Albert püspök velencei casulája

A veszprémi Bakonyi Múzeum iparművészeti tára egy kultúrtörténeti és textilművészeti szempontból is jelentős paramentumot őriz: egy vörös bársony alapú, gazdagon hímzett miseruhát.¹

Jelen dolgozat csupán az egyházi ruha alapanyagának és hímzésének származási helyére és a készítő személyének jelentőségére szeretne rámutatni. A további probléma tárgyalását egy következő tanulmány feladatának szánjuk.

A miseruha már többször szerepelt kiállításon, de sem a katalógusokban, sem más munkákban megemlítésen kívül tanulmány még nem foglalkozott vele.²

A magyar múzeumokat és egyházi gyűjteményeket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy azokban hasonló stílusú, korú paramentumok igen nagy számban találhatóak. Az európai gyűjtemények anyagával is összevetve, a középkori magyar egyházművészeti emlékek gazdagsága szembetűnő.³

A XV. századi magyar művészetben két irány különbségtételhető meg: az egyik, melyet Mátyás király főurai és főpapjai teremtettek meg, itáliai igazodású, míg a másik, polgári irány a német művészet hatását mutatja.⁴

Miseruhánk analógiáit, párdarabjait itáliai származású darabok között kell keresnünk.

Mielőtt a casula tárgyalására rátérnénk pillantunk végig a miseruhák középkori formai fejlődésén, a liturgikus színek kialakulásán és a díszítéseken.

A miseruhák készítésénél már a kereszténység első századaiban egyik alapszabály volt a „varratlan köntös” szimbolikája. A hagyomány szerint Jézusnak az a köntöse is egy darabból állt, melyben felment a Golgotára.⁵ Mivel miseruha nélkül misét mondani semmilyen körülmények között sem lehetett, ezért a miseruha készítésének, díszítésének az egyházi szertartásban igen nagy jelentősége volt.

A XIII. századtól a természeti szimbólumokra alapozták a színszimbolikát. A színek különbözőségével az ünnepek hangulatát igyekeztek fokozni. A misemondó ruha színe kezdetben minden valószínűség szerint fehér volt, de a román korszakban már

bíborszínű is előfordult. Az 1300-as évek elején keletkezett római Ordo 49. fejezete a következőket alapítja meg a liturgikus színekről: „Santa Romana Ecclesia quinque coloribus utitur in sacris vestibus, videlicet albo, rubeo, viridi, violaceo et nigro.” Tehát öt uralkodó szín van, eseményeknek, illetve az ünnepeknek megfelelően. Ezek a főszínek. A mellékszíneket, a díszítésekhez alkalmazott árnyalatokat az egyház nem határozza meg, csupán ahhoz ragaszkodik, hogy a főszínt el ne nyomják.⁶

Az idők folyamán a miseruhák formája is nagy változáson ment át, mint ezt a X. századból fennmaradt tárgyi anyag is bizonyítja. A korai időszakban a miseruha félkör alakú volt, majd a XIII. századtól kezdődően formája lassan megváltozik. Az egész testet betakaró ruha kényelmetlen használata miatt a XIII—XV. században nagysága kisebbedik, a karoknál rövidül s a XV. század közepén csak a vállakat takarja be s hossza is csak térdig ér.⁷

Az általunk bemutatott miseruha szempontjából az elmondottak azért fontosak, mert tárgyunk éppen abban az időben keletkezett, amikor a miseruhák formája ilyen átalakuláson ment át.

Az aranyszállal gazdagon átszövött vörös bársony a XV. századi itáliai bársonykészítésnek egyik remeke. A csigavonalszerűen hajlított indák között, csipkés szélű leveleket látunk, melyeken sajátosan alakított arany broszírozású gránátalmák és bimbócskák vannak. A díszítmény rajza lendületes, finom vonalú s a korabeli bársonyokéval ellentétben mértéktartóan díszített, nem zsúfolt mintázatú.

A quattrocento művészetében a közel-keleti iszlám művészet hatása is kimutatható. A díszítmények fő alkotóeleme a grnátalma motívum különféle változatai, kis indák, kacsok bimbócskákkal és levelekkel megrakva. Ezek az egymást metsző hajlékony indák — véleményünk szerint — a mohamedán világban is kedvelt csúcsovális medaillonok változatai, emlékei. A XV. századi olaszországi textilművészet egyik legjelentősebb centruma Velence volt, melynek termékeit nemcsak keletre exportálták, hanem nyugatra is, igen nagy mennyiségben. Mint a hazai

emlékanyagból, de a kis számban megmaradt írásos adatokból is kitűnik, Magyarország is sok értékes velencei textíliát vásárolt a XV—XVI. században.⁸

A miseruha-anyag készítési helyét vizsgálva, az analógiák keresése közben felfedeztünk a bruxellesi Musée Royaux du Cinquanteaire gyűjteményében egy színben és díszítményben teljesen azonos rajzú, bársony miseruhát.⁹ A szemlélőnek az az érzése, hogy a két miseruha azonos végből került ki. A katalógus meghatározása szerint a bársony olasz, XV. századi készítmény. (2. kép).

A veszprémi múzeum miseruhájának díszítő motívumai a William Rockhill Nelson Gallery of Art gyűjteményében levő palást bársonyán is megtalálhatók.¹⁰ Csupán a díszítmények elosztásában és az indák hajlékonyságában van némi eltérés. A kutatók a bársony keletkezési helyét ebben az esetben is Velencében keresik és korát a XV. század közepére teszik. De folytathatnánk az analógiák sorát a Történeti Múzeumban levő velencei bársonyból készült Bárczay—Thurzó antependiumon át az ugyancsak a Történeti Múzeumban levő hímzett velencei casula bársonyáig.¹¹ Ez utóbbi a XV. század végén készülhetett.

De még tovább idézhetnénk a rokon-díszítésű egyházi ruhákat, melyek készítési helyéül Velence határozható meg. Ez a művészeti központ —, amely ez idő tájt olyan nagy mennyiségű textíliát termel külföldi megrendelőknek —, tiszta rajzú, harmonikus díszítményű reneszánsz művészet bölcsője volt.

A reneszánsz pompaszeretete nem elégedett meg a miseruhák szöveteinek pusztá díszítésével, hanem a fény és dicsőség emelésére apróművű, gondosan megtervezett és kidolgozott hímzésekkel is ékítették azokat. Ennek módzatai területenként változtak. Hazánkban és a tőlünk nyugatra eső osztrák és német területeken, a miseruha hátát kereszt, elejét pedig egy függőleges sáv díszíti. Itáliában a casulák hátán a corpus helyett egy oszlop vagy sáv vonul végig, elől pedig egy T-alakú kereszt van, Franciaországban elől és hátul keresztet alkalmaznak.¹²

E hímzett keresztet nemcsak a miseruhák pompáját fokozták, hanem azt is szimbolizálták, hogy a misét végző pap a magára öltött miseruhában, annak az áldozatvállalásnak és szenvedésnek is részese, melyet a hátán levő keresztrefeszített átélt.¹³

A veszprémi miseruha hátán egyenes szárú hím-

2. Olasz bársonyú miseruha a XV. sz. közepéről.
2. Messgewand mit italienischem Samt vom Ende des XV. Jhs.
2. Chasuble en velour italien du milieu du XVe siècle.
2. Итальянская бархатная риза. Середина 15. в.

zett kereszt látható, melynek hosszanti részén 3 alkos ábrázolás van. A vízszintes szár mindkét oldalán 1—1 kép. A képek háttérét négyzetes, arany hímzésű átlós fonadékú inda díszíti.

A felső képen hármastagolású, baldachinos, fiálás kupolájú csavart oszlopú architektúrában Máriát láthatjuk a kiseddel. Mária dúsredőzetű, fehér árnyalatú világoskék köpenyben áll, gyermekét keblére vonva, palástja alatt Jézuska testével azonos színű ruha van. Feje felett és a kupolák felső részén is fehér árnyalatú világoskék selyem hímzés.

A főalak középkék, zöld és sárga selyem alapon áll, melyet négyzetes hálójú selyemfonállal rögzítettek az alapra. A Gyermekek Mária kezében ül, kis karjával anyja nyakát öleli. (3. kép).

1. Vetési A. püspök miseruhájának hátoldala.
1. Rückseite des Messgewandes vom Bischof A. Vetési.
1. Le dos de la chasuble de l'évêque Albert Vetési.
1. Спинная сторона ризы епископа А. Ветеси.

3. Részlet a Vetési miseruha hímzéséből. Madonna a Gyermekkel.
3. Detail der Stickerei des Messgewandes von Vetési.
Madonna mit dem Kind.

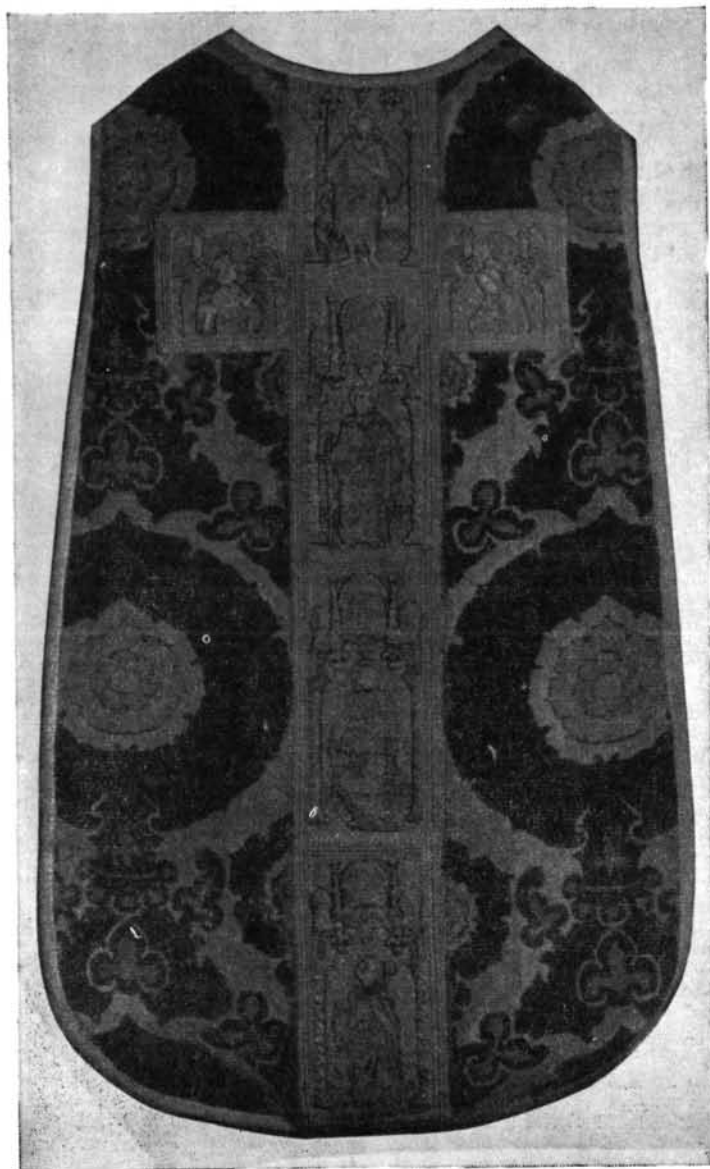
3. Détail de la broderie de la chasuble de Vetési. La Vierge et l'Enfant.
3. Деталь вышивки ризы Ветеси. Мадонна с ребенком.

4. Részlet a Vetési miseruha hímzéséből. Keresztelő Szent János alakja.
4. Detail der Stickerei des Messgewandes von Vetési.
Die Figur des Johannes d. Taufers.

4. Détail de la broderie de la chasuble de Vetési. La figure de Saint Jean Baptiste.
4. Деталь вышивки ризы Ветеси. Фигура св. Иона Крестителя.

Gyűjteményeinkben nagyszámban fellelhető egyházi öltözetekben is találhatunk hasonló formájú és tagolású kereszteteket. A felső mezőben levő „Madonna a gyermekkel” — ábrázolás kedvelt témája volt XV—XVI. századi miseruháinknak. A még gótizáló keretelésű architektúra alakjának mozdulatán, ruhájának redőzetén már a reneszánsz felszabadultabb, lágyabb ábrázolásmódja tűnik szembe, de az egész kép megfogalmazásában még érezhető a XV. század első felében kedvelt „szép Madonnák” hatása. Miseruhánk Mária ábrázolásával rokon az

egyik firenzei vörös bársony szépeességi miseruha, melyen az architektonikus keret, a fonatos háttér, valamint Mária mozdulata, ruhájának redőzete teljesen azonos.¹⁴

A második kép a fentihez hasonló keretben, háttérrel Keresztelő Szent Jánost ábrázolja. Szent Jánoson dús redőjű köpeny van, jobbában attribútuma, a hosszú szárú kereszt látható, balkezeivel pedig a keresztre mutat. Arcát sűrűn gyűrűzött barna haj és kis szakáll kereteli. Keresztelő Szent Jánosnak ez az ábrázolása teljesen megfelel a kor ikonológiai követelményeinek. Az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár egyik firenzei vörös bársony casuláján levő velencei hímezésű keresztnek egyik fülkékjében a miénkkel azonos ábrázolással találkozhatunk. (4. kép). A két alak keretelése is teljesen hasonló lehetett, sajnos az esztergomiről a kupolás, baldachinos rész már hiányzik, és csak a két szlop közötti alakot hasonlíthatjuk össze. De így is megállapítható, hogy mozdulatai mindenben megegyeznek a Vetési casula figurájával.¹⁵

A veszprémi casula legalsó részében Szent Pál apostol alakja látható. Az építészeti keretelés megegyezik a már ismertekkel, de az alak ábrázolása eltér ezektől.

Szent Pálon selyemmel hímezett, árnyalt világoskék ruha és világos drapp átvett köpeny van, lehajtott fejét kissé jobbra fordítja, arcát hosszú, hullámos szakáll kereteli. Baljával egyenes kardra támaszkodik, jobb kezével köpenyét és egy tekerccset tart. Feje fölött csakúgy, mint a többi alaknál glória van, melynek kikopott szálai alatt vászon alap látható.

A középső kupola fölött világoskék alapú címerpajzsban balra néző, domborított hímezésű kiterjesztett szárnyú sas látható. E felett fehérrel és arannyal keretelt püspöksüveg és lehajló szalagú címerdísz foglal helyet. A koronás sisakdísz és az akantuszleveles címertakaró helyett a püspöksüveg és a két oldalt leomló szalagok az egyházi ill. főpapi címerek jellegzetes tartozékai.

A Szent Pál ábrázolás egyik figyelemre méltó analógiáját sikerült a már említett esztergomi miseruhán megtalálnunk.¹⁶ Ezen is — ugyanúgy mint a veszprémin —, Szent Pált karddal és könyvvel kezében ábrázolták, azzal a különbséggel, hogy az esztergomin az attribútumokat tükröképszerűen helyezték el. (5. kép).

5. Az Esztergomi Főszékesegyház casulája.

5. Casula im Kathedrale von Esztergom.

5. La chasuble de l'Eglise Métropolitaine d'Esztergom.

5. Риза эстергомского главного собора.

Hogy a XV. századi miseruhákon mennyire kedvelték a hasonló jellegű ábrázolásokat, annak bizonyítására elég, ha a Gróf Wilczek gyűjtemény egyházi rendeltetésű, s a XV. század második feléből való szövött sávra hivatkozunk. Ennek kompozíciója, térelosztása olyannyira a hímezett előképek hatását mutatja,¹⁷ hogy mind a sáv alapján, mind pedig háttérében, de még az oszlopokon is, szinte leszámolhatók az öltésnyomok. Ezek a szövött sávok az igen költséges hímezést helyettesítették. (6. kép).

A keresztszár képeinek keretelése eltér a törzsön láthatóktól. Míg ez utóbbin a gótikus baldachin kis oszlopaival a XV. század elején kedvelt megfogalmazás, addig a vízszintes száron a két félalak keretelése már reneszánsz elemeket mutat, magyarázható ez azzal is, hogy a szűkebb tér kitöltését a készítő mester már az új igényeknek megfelelően tervezte. (7. kép).

A kereszt szárán baloldalt oszlopokon álló félköríves keretben, zöld-sárga árnyalatú selyemmel hímezett ruhában, arany palástban, Mária Magdolna félalakja látható. Jobb kezében kelyhet tart, arcát közepre fordítja. Ábrázolása megfelel a keresztény ikonográfia követelményeinek. Ugyan Bűnbánó Mária Magdolnát legtöbbször koponyával ábrázolták, de nem ritkaság kenettartó alabástrom edénnyel való attribúálása sem. A XV—XVI. századi miseruhákon való szerepeltetése eléggé ritka, alakja legtöbbször a sirató asszonyok között szerepel, vagy mint bűnbánót a pusztában ábrázolják. A XV. századi hímezett miseruhák keresztjének szárán, két oldalt, az angyali üdvözlés volt a kedvelt téma. Felmerül még a lehetőség, hogy esetleg nem Mária Magdolna, hanem szent Borbála látható, kezében a kehellyel, amj ugyancsak szokásban volt. Mivel alakunk fejről a mártírkoszorú, a kis templom, sőt a pálmaág attribútuma is hiányzik, úgy gondoljuk, helyesebb a Mária Magdolnával való azonosítás.

A kereszt jobboldali szárán Szent István diakonus félalakja foglal helyet. A jobbra forduló férfi szent a szokásos hálós alap előtt késsel árnyalt selyem hímezésű ruhában van. Jobb kezében pálmaágot, baljában csatos könyvet tart. Barna tonzurás fejét a glória veszi körül. Az építészeti keretelés azonos az előzőével.

A XV. század közepe tájáról származó olasz eredetű paramentumokat átvizsgálva, Szent István diakonus, protomártírra sehol sem sikerült rábukkannunk. Alakját a kor egyházi szimbolikájának megfelelően mindig egyházi ruhában, tonzurás fővel, pálmaággal, kezében könyvvel ábrázolták, mert az evangéliumot elsőnek hirdette.

6. Miseruhára való szövött sáv. Olasz, XV. sz. második fele. Streifen, gewebt für ein Messgewand. Italienisch; zweite Hälfte des XV. Jhs.
6. Bande tissée pour être appliquée sur une chasuble. Travail italien de la seconde moitié du XVe siècle.
6. Теканая полоса для ризы. Итальянская работа вторая, половина 15. в.

7. Részlet a Vetési miseruha hímzéséből.
7. Detail der Stickerei des Messgewandes von Vetési.

7. Дeтaль вышивки ризы Ветeши.
7. Détail de la broderie de la chasuble de Vetési.

A hímzett kereszt összhatásában feltűnik az egész díszítmény kompozíciójának összhangja, a figurák felépítésének biztonsága nagytehetségű tervezőre vall. Valamennyi szereplő közül Keresztelő Szent János alakja a legfinomabban kidolgozott. De nem sokkal marad el mögötte Szent Pál és a Madonna sem, míg az oldalszárakon levő két szent rajza nem mutat olyan gondosságot, mint a kereszt törzsén levőké. Ennek okát legnagyobb részben az alakok szerepeltetésének gyakoriságában kereshetjük. Madonna, Keresztelő János és Szent Pál ábrázolásainak nagy hagyománya volt és a tervező mester bizonyos rutinra tehetett szert ezeknek alakos megjelenítésében, míg a másik két szereplő csak ritkábban fordul elő iparművészeti alkotásokon.

Az egész keresztítmés technikai kivitelezése szinte tökéletesnek mondható. Az alakok túfestéses

technikával és szakaszos hímzéssel készültek, különféle színű selyemfonalak pasztell színű árnyalataival, melyeket ezen túl pompássá emel a domborított aranyhímzés. Az egészet nyers színű vászon alapra dolgozták. Az aranyszálakat pamutszállal rögzítették, amint ez a hátoldalon jól kivehető.

A casula hímzésének készítemi helyét — írásos bizonyítékok hiányában — ez esetben is analógias módon kell keresnünk. A felsorolt valamennyi emlék velencei hímzőműhelyekben készült, tehát az

8. Vetési Albert miseruhájának eleje.
8. Der Vorderteil des Messgewandes von Albert Vetési.
8. Le devant de la chasuble d'Albert Vetési.
8. Передняя часть ризы Альберта Ветeши.

általunk bemutatott miseruha hímzése is velencei olasz műhely készítménye.

A miseruha eleje jelenleg hegedű alak. (8. kép). Azt, hogy kedvelt öltözet lehetett, bizonyítja, hogy elején a hasi részen a gyakori használatból kikopott. Feltételezésünk szerint a XVII. század végén, vagy a XVIII. század elején hegedű alakúra alakították s az akkori divat szerint, hátát is megkurtították, amit bizonyít a hímzés alján látható vágás-nyom is.

Tehát a miseruha keresztjének szárán eredetileg még egy hímzésrészrel, esetleg fülkével több volt. De bizonyítja feltevésünket az is, hogy a miseruhán az átszabás nyomai erősen látszanak. Az első rész átalakítása, a kopott részek kicserélése oly módon történt, hogy a hátrészből, a hímzett kereszt alóli bársonyt kivágták, s helyét semmivel sem pótolták. Ezért a kereszt két oldalán levő bársony részt a hímzéshez kellett erősíteni. Az ívelt oldalú bársony toldások természetesen erősen szembeütnek. A hátrészt a mellrész elejéhez toldották hozzá. Casulánk eredetileg sem lehetett széles vállméretű, hanem olyan bőségu és nagyságú, mely a készítési kor divatjának megfelelt. Ezt az is bizonyítja, hogy a toldásokat a hímzett részek alól vágták ki és nem a karra ráboruló részből pótolták.

A paramentum szövetét és hímzését ismertetve beszélnünk kell egyik fülkéjének baldachinján levő címerről. Ez Vetési Albert veszprémi püspök címere volt. A miseruha feldolgozására az adott indítékot — rendkívül finom rajzú szövetének és igen kvalitásos hímzésének bemutatásán kívül — hogy a korai magyar reneszánsz egyik olyan nagy kultúrájú diplomatájává volt, mint Vetési Albert veszprémi püspök.

Vetési Albert a Kaplony-nemzetségből származott. A család a XIV. század közepén. Szatmár megyei birtoka után vette fel a nevet. Vetési Albert születési ideje még nem tisztázódott, feltehetően az 1400-as évek elején született. Atyja Vetési Jakab, Szatmár megyei alispán volt. Öt gyermeke közül csak Albert lépett egyházi pályára. Tanulmányait bölcsészeti és humanista tudományok elsajátításával, külföldi egyetemeken kezdte, majd később jogi tanulmányait Itáliában folytatta, ahol megszerezte a doctor utriusque juris címet. Vetési Albert egyike azoknak az egyházi pályán működő férfiaknak, akiket hivatásuk mellett az ország politikai helyzete is érdekelt és diplomáciai ügyek intézésére is szívesen vállalkozott. Ennek eredményeként egyházi pályája gyorsan ívelt felfelé, 1451-ben már az erdélyi káptalan püspöki helynöke. Első diplomáciai megbízatását Hunyadi Jánostól nyerte. Egy Itáliába induló küldöttségnek volt a tagja, melynek feladata V. László kiszabadítása volt. Utuk eredménytelenül végződött. Hunyadi János másodszor 1453 tavaszán diplomáciai üzenettel Milánóba küldte. 1455-ben V. László és Hunyadi János országos főkapitány megbízottjaként ismét Olaszországba utazott, hogy a törökök elleni hadjáratról tárgyaljon. Először a senatussal folytatott megbeszélést, majd az új pápát III. Calixtust sikerült rávenni a

törökök elleni hadművelet megkezdésére. 1456-ban az erdélyi káptalan prépostjává nevezték ki, majd a következő év elején nyitrai püspökké lépett elő.

Vetési V. László halála után Mátyás királlyá választásán buzzgólkodott, aki trónralépése után titkos kancellárjává nevezte ki, majd nem sokkal ezután — 1458-ban — veszprémi püspöki rangra emelte. E méltóságában III. Calixtus pápa is megerősítette.¹⁸

Vetési 1459 márciusában mint Mátyás király megbízottja járt az újonnan megválasztott pápánál II. Piusnál, királya hódolatát tolmácsolni. A magyar küldöttség Sienában üdvözölte a mantuai kongresszusra útban levő pápát.

A veszprémi püspököt az 1460. június 25-ére kitűzött, de elmaradt olmtitzi értekezlet színhelyén is ott találjuk. 1463-ban ismét olaszországi útra küldi a király, hogy a törökök elleni hadjáratra segítséget kérjen. 1474. november végén ismét a velencei köztársaságba megy, ugyancsak a törökök elleni hadjárat megkezdésének ügyében. Útközben kapták azt az utasítást, hogy csatlakozzanak a királyi küldöttséghez és kössék meg Nápolyban Beatrix királyné és Mátyás jelképes esküvőjét.

Vetési Albert külföldi diplomáciai szereplésére 1475-ből találhatók az utolsó utalások.

Régi hagyomány volt a magyar történelemben, hogy a magyar királyné koronázási joga a veszprémi püspököt illette meg, s e jogok által jutott Vetési abba a helyzetbe, hogy a székesfehérvári székesegyházban a királyné koronázásakor a misét ő celebrálta és helyezte a szertartás közben harmadmagával Beatrix fejére a magyar koronát.¹⁹

Vetési Albert életét és diplomáciai tevékenységét szükségesnek tartottuk ismertetni, különös tekintettel annak itáliai vonatkozásaira. Ennek egyrészt az volt a célja, hogy rámutassunk a veszprémi püspök és a magyar feudális világi arisztokrácia kapcsolataira. A XV. század második felében az olasz emléktanyag nagyarányú behozatala a szoros magyar—olasz családi kapcsolatok következtében szinte természetes lett. A vezető állami hivatalokba a király feleségének rokonai, vagy kíséretének tagjai kerültek. Ez egyben magyarázza is az itáliai művészet termékeinek nagyarányú beözönlését. Ez a kapcsolat nem korlátozódik csupán Mátyás uralkodásának idejére, hiszen ezeknek már igen nagy múltja van, mely a kereskedelmi importon túlmenően, olasz kézművesek magyarországi letelepedésében is megnyilvánul.

Az előzményeket csak a miseruha tulajdonosának, Vetési Albert személyének jelentősége miatt vázoltuk. Sajnos a Mátyás király uralkodása utáni időkből, a XVI. században az országot dúló török hadak és a hódoltságú időszak hosszú ideje nemcsak a vi-rágzó szellemi életet törte össze, hanem az előző korok anyagi, művészeti javainak is nagyrésze elpusztult. Ugyanez a helyzet a veszprémi egyházmegye területén is, ahol a törökök pusztítása a középkori emlékek legtöbbször megsemmisítette. Biztosak lehetünk abban, hogy a neves humanista és széleslátókörű főpap, Vetési Albert, utazásai során a

fellelhető és megszereshető művészeti termékeket — elsősorban egyháza számára — megszerezte. Ennek ellenére hagyatékából miseruháján kívül egyetlen személyes tárgyat sem ismerünk, mivel sem egykorú, vagy közvetlenül a halálát követő időszakból sem püspökségi, sem hagyatéki leltár nem maradt fenn. Csupán arra van adatunk, hogy a veszprémi egyházmegye ingóságait a törökök elől a sümegi várba menekítették. Miseruhánk is ilyenképpen maradhatott meg. Rendelkezésünkre áll az 1543 július 4-én összeállított leltár, melyet a sümegi várban őrzött veszprémi egyházi szerekéről vettek fel.²⁰ A szűk leírásokból nehéz azonosítani a püspök miseruháját. Feltételezhetően a leírások közül a második helyen felsoroltakkal egyeztetjük, mely „Item casule 2 purpures rubeo deaurate cum suis appertinentiis” szöveggel szerepel a felsorolásban. Amennyiben Vetési miseruhája azonos a leltárban felsorolttal, akkor ez azt is jelenti, hogy a casula tartozékaival együtt, valószínűleg teljes ornátust alkotott. A felsorolásban csupán még egy olyan tárgy van, melyet miseruhánknak vélhetnénk. Ennek szövege így hangzik: „Item casula purpures rubra et bona cum attinentiis...” Sajnos nem állíthatjuk bizonyossággal itt sem az azonosságot.

A miseruha tulajdonosának meghatározásánál egyetlen segítség a rajta levő címer. A hímezett kereszt kompozíciója alapján könnyen megállapítható, hogy a címer utólagos ráépítés. Az előzők során már megállapítottuk, hogy a miseruhának nemcsak szövege, hanem a hímezése is velencei munka. Ha a kereszttel hasonlítjuk össze a címer technikai kivitelezését, szembetűnik, hogy nem egy kéz munkája. A címer készítője kitűnően oldotta meg feladatát. Bár a színek, a felhasznált anyagok összhangban vannak az egész hímmel, mégis a címer elhelyezésénél első pillanatra nyilvánvaló, hogy nem illik szervesen az összképbe. Noha az egész címer anyaga azonos minőségű, öltéstechnikája mégsem vall olyan rutinos készítőre, mint aki a hímmel kivitelezte. Ezek alapján megállapítható, hogy a címert röviddel a miseruha itáliai elkészülte után Magyarországon applikálták a hímezésre.

Hasonló címerábrázolással találkozunk Vetési Albert által a Szent György kápolnában alapított oltár alapítványlevelében (1476).²¹ Míg azonban a kiterjesztett szárnyú sas ott jobbra, itt pedig balra néz, egyébként a két címer heraldikailag teljesen azonos, ugyanúgy, mint a sírkövén levő, valamint az ún. „Vetési oszlopíró”-n található címer is. Tehát a miseruha tulajdonosa iránt nem lehet kétség.

Fentebb már említettük, hogy a miseruha színe vörös. Az egyházi Ordo, amikor a színszimbolikát ki-

dolgozta, arról is rendelkezett, hogy az egyházi ünnepeken és szertartásokon milyen színű öltözet viselhető.²² E szerint vörös miseruhát használtak a kereszt feltalálásának ünnepén, valamint minden Krisztus szenvedéséről szóló ünnepen, melyek péntekre esnek. Ezenkívül vörös színű az öltözet a vértanúk és a vérontás nélküli mártírok ünnepén is. Ezek között első helyen állnak az apostolok. Végezetül vörös az ünnepi miseruha színe pünkösdkor, a szentlélek ünnepén. E liturgiai szabályok ismeretében megállapíthatjuk, hogy a ruhát milyen alkalmakkor viselte tulajdonosa s egyben tehát azt is, hogy ünnepi szertartások alkalmára szolgált. Mindezek mellett e szabályokat tekintve az a következtetés is levonható, hogy a hímmészen szereplő alakok is beleillenek a vörös ruhát viselő ünnepekbe, kivéve Mária alakját, akinek ábrázolása annyira kedvelt volt, hogy a szigorú szabályoktól eltekintettek, mivel képmása valamennyi színű egyházi öltözeten megtalálható. Felmerül még a kérdés, hogy a megrendelő milyen szempontok alapján tette ezeket az alakokat a ruhára? Ennek eldöntése végett megvizsgáltuk abban az időben a veszprémi székesegyházban működő oltárokat. Sajnos nem mindegyike fedti a ruhán szereplőket. A Szent Mihály székesegyház oltárai között ott találjuk 1429—37 között a Mária Magdolna oltárt is. Tudunk még Keresztelő Szent János és Pál apostol oltáirairól is, az altéplomot pedig a boldogságos Szűz tiszteletére avatták.²³ István diakonus szereplésére semmi adatot nem találtunk, és Vetési védszentjeként sem szerepel.

Valószínű, hogy a miseruhát Vetési Albert veszprémi püspökké való kinevezése után vásárolta Olaszországban, amikor 1474-ben harmadszor ment a velencei köztársaságba és a pápához. Arról is van tudomásunk, hogy működtek az itáliai városokban olyan bottegák, ahol a külföldiek ízlésének megfelelő stílusban előre elkészített hímezett keresztet lehetett vásárolni és azt vagy ott a helyszínen, vagy idehaza, az ott vásárolt alapra dolgoztatta fel a megrendelő.

Ebben az esztendőben ünnepeljük Mátyás királyá koronázásának félévezredes jubileumát. Ez méltó keret ahhoz, hogy a nagy uralkodó korszakában létrejött műalkotásokra felhívjuk a figyelmet s hazánk egy nagy korszakának hátrahagyott műkincseit ismertessük. Az elmúlt századok folyamán oly sok háború pusztította országunkat, hogy a kis számú megmaradt emléktárgy gondos feldolgozásával kell igyekeznünk az akkori társadalmi, művészeti élet alakulásához adatokat szolgáltatni.

Egyed Edit

J E G Y Z E T E K

- ¹ Leltári száma: 56.140. A múzeumba 1925-ben, a veszprémi püspökségről került be; a Szerzeményi Napló leltári száma: 5920/1925. Mérete: hossza 110 cm., szélessége 72 cm.
- ² Czobor Béla: Magyarország történeti emlékei az 1896-iki ezredéves kiállításon. Budapest és Bécs, Magyarország műemlékei. II. 1017. l.
Radisich Jenő: Magyarország történeti emlékei. 33. l. és LXVI. tábla.
Régi egyházművészet országos kiállítása. Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum. Bp., 1930. 104. l. 44. tábla.
Kiállították még a Veszprémi Múzeum megnyitásán 1925-ben, majd 1962–64 között Veszprémben, Tihanyban és Székesfehérvárott.
- ³ Divald Kornél: A magyar iparművészet története. Bp., 1929. 116. l.
- ⁴ Csernyánszky Mária: Az esztergomi főszékesegyházi kincstár paramentumai. Bp., 1933. 29. l.
- ⁵ Némethy Gyula: A miseruha. Bp. 1905. 141. l.
- ⁶ Némethy; i. m. 85. l.
- ⁷ Braun, Joseph: Die liturgische Gewandung. Freiburg im Breisgau 1907. 183. l.
- ⁸ Magyar–olasz kereskedelmi kapcsolat a középkorban.
- ⁹ Errera, Isabelle: Catalogue d'Étoffes Anciennes et Modernes. Bruxelles, 1927. 124. l.
- ¹⁰ 2000 years of silk weaving. New-York. 1944. 47 Pl.
- ¹¹ Bárányné, dr. Oberschall Magda: Magyarországi miseruhák. Bp., 1937. 21. és 19. táblák.
- ¹² Braun, Joseph: Winke für die Angertigung und Verzierung der Paramente. Freiburg, 1904. 46. l.
- ¹³ Némethy; i. m. 149. l.
- ¹⁴ Bárányné; i. m. 8. kép.
- ¹⁵ Csernyánszky; i. m. 37. l.
- ¹⁶ Csernyánszky; i. m. 37. l.
- ¹⁷ Dreger, Moriz: Künstlerische Entwicklung der Weberei und Stickerei. Wien, 1904. 206. l.
- ¹⁸ Fraknói Vilmos: Mátyás király magyar diplomatái. Vetési Albert. Századok, 1898. 385–404. l.
Erdemes megemlíteni, hogy még egy szerző is foglalkozott Vetési életével, Róka János. Ő Fraknói Vilmossal ellentétben úgy beszél Vetési Albertről, mint a veszprémi egyházmegye 43. püspökéről, akit 1442-ben neveztek ki és már püspöksége első évében visszapörölte Saághy Barla nemestől a fejmegyei Szentmiklós melletti Saágh-birtok felét.
Fraknói Vetési életrajza alaposabb körültekintéssel íródott, mint Róka János munkája. „Vitae Vespreniensium Praesulum — Joanne Róka — Posonii — 1779. 263–287. l.
- ¹⁹ Berzeviczy Albert: Beatrix királyné (1457–1508.).
- ²⁰ Csete Antal: A veszprémi székesegyház ékszereinek leltára 1543. évről. (Magyar Sion V. 1867.).
- ²¹ K. H. Gyürky: Die St. Georg-Kapelle in den Burg von Veszprém. Bericht über die Ausgrabungen im Jahre 1957 und ihre wissenschaftlichen Ergebnisse. Acta Arch. 1963. 341. l.
- ²² Braun, Joseph: Die liturgische Gewandung. Freiburg, 1907. 729. l.
- ²³ Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bp., 1907. 24–27. l.

Venezianische Casula des Bischofs Albert Vetési

Die Kunstgewerbesammlung des Bakonyi Museums in Veszprém bewahrt ein kulturgeschichtlich, wie auch textiliengeschichtlich bedeutendes Paramentum: ein Messgewand aus rotem Samt, mit reichen Stickereien versehen.

Verfasserin trachtet nur den Herstellungsort des Grundstoffes und der Stickerei dieser Casula, sowie den Besteller dieses Meßgewandes zu bestimmen.

Vor allem läßt sich behaupten, daß der Reichtum der mittelalterlichen ungarischen Kirchenkunst im Verhältnis zum europäischen Material auffallend groß ist. In der ungarischen kirchlichen Kunst lassen sich zwei Kunstrichtungen unterscheiden: die eine richtet sich nach Italien, die andere nach Deutschland. Verfasserin behandelt die formelle Entwicklung der Meßgewänder, die Ausbildung der liturgischen Farben und der Ornamente. Das in Rede stehende Meßgewand wurde in jener Zeit hergestellt, als die Form der kirchlichen Gewänder einer solchen Verwandlung unterworfen war.

Der rote Samt-Grundstoff der Casula ist ein Meisterstück der Samterzeugung des 15. Jhs. Auf den Granatapfel-, Ranken- und Knospenmotiven erscheinen Spuren des Einflusses der islamischen Kunst.

Auf Grund der Analogien läßt sich Venedig als Herstellungsort des Grundstoffes feststellen.

Am Rücken des Meßgewandes von Veszprém ist ein gesticktes Kreuz mit gerader Stange, mit drei Figuren auf der Stange und mit je einer Figur an den Armen des Kreuzes zu sehen. Auf der Stange ist Maria mit dem Kinde, im zweiten Feld Johan-

nes der Täufer, im dritten der hl. Paulus dargestellt. Auf den Armen des Kreuzes sind die reuige Maria Magdalena mit dem Kelch, und der Diakon Stephan d. H. mit der Palme und mit einem geschnallten Buch zu sehen. Unter diesen Figuren ist die des hl. Johannes die am feinsten bearbeitete. Die Figuren sind in der Technik der Nadelarbeit abschnittsweise, mit pastellfarbigen Schattierungen der verschiedenen Seidenfäden gestickt. Die Formen werden dabei durch die plastische Goldstickerei noch erheblich betont.

Auch der Herstellungsort der Stickerei läßt sich auf Grund der Analogien in einer italienischen Werkstatt (in Venedig) vermuten. Die heutige Form der Casula ist das Resultat einer späteren Umgestaltung. Auf dem Baldachin der unteren Nische ist das Wappen des Bischofs Albert Vetési appliziert. Vetési dürfte Anfang des 15. Jhs geboren sein. Den größten Teil seines Lebens verbrachte er als Diplomat im Dienst des großen Königs Matthias. Er hat auch Beatrix von Aragonien zur Königin Ungarns gekrönt.

Bezüglich der Herkunft der Casula ist die Annahme die wahrscheinlichste, daß diese nach der Ernennung Albert Vetési-s zum Bischof in Italien gekauft wurde, als er im J. 1474 zum dritten Mal in die venezianische Republik und zum Papst reiste.

In diesem Jahr wird die 500. Jahreswende der Krönung Matthias' gefeiert. Darin fanden wir die Veranlassung dazu, die Aufmerksamkeit auf die Kunstschöpfungen der Zeit dieses großen Herrschers zu lenken.

Edith Egyed

La chasuble vénitienne de l'évêque Albert Vetési

La département d'art décoratif du Musée du Bakony de Veszprém conserve un parement fort important tant au point de vue de l'histoire culturelle qu'à celui de l'histoire du textile: une chasuble richement brodée sur un fond de velour rouge.

L'étude présente se borne à établir l'endroit où furent confectionnées la matière de base et la broderie de ce parement ecclésiastique, et à démontrer l'importance de la personne de l'artisan qui l'avait exécuté.

En étudiant les collections hongroises nous constatons que la richesse des monuments d'art sacré hongrois du moyen âge est frappante, même par rapport à celle des monuments européens. Dans l'art hongrois du XVe siècle on distingue deux tendances artistiques: l'une s'oriente vers l'Italie, et l'autre accuse l'influence de l'art allemand. L'auteur retrace l'évolution des formes des chasubles, la formation des couleurs liturgiques et les décorations. Décrire ces éléments est important déjà du fait que la chasuble que nous présentons ici a été confectionnée dans les temps où la forme des parements liturgiques subit cette transformation.

La matière de base en velour rouge est un chef d'oeuvre de la fabrication de velours du XVe siècle. On peut démontrer dans les motifs décoratifs à grenades, les petits rinceaux et les menus bourgeons l'influence de l'art islamique.

Les analogies nous permettent d'établir que le velour de notre chasuble a été confectionné à Venise.

Sur le dos de la chasuble de Veszprém on voit une croix brodée à branches droites avec sur la branche verticale la représentation de trois figures, et sur chaque extrémité de la branche horizontale

une figure. Sur la branche verticale se trouve brodée la Vierge avec l'Enfant, dans le deuxième champ Saint Jean-Baptiste, et dans le troisième champ la figure de Saint Paul. Sur la branche horizontale on voit représentés Marie Madeleine repentante avec le calice et Saint Étienne diacre tenant la plume et un livre à fermoir. De toutes ces figures c'est celle de Saint Jean-Baptiste qui est la plus finement travaillée. Les figures furent exécutées avec la technique à l'aiguille et une broderie, avec les teintes de couleurs pastel des différents fils de soie, qui sont rehaussées par une broderie d'or.

L'endroit où la chasuble fut brodée est, comme le prouvent les analogies, un atelier italien de Venise. La chasuble dût être transformée plus tard. Sur la branche verticale de la croix de la chasuble on voit les armes de l'évêque Albert Vetési appliquées sur le baldaquin de la niche inférieure de la croix. Comme il est à présumer, Vetési est né au début des années 1400. Il passa la majeure partie de sa vie au service du roi Mathias comme son envoyé diplomatique. C'est lui qui avait couronné Béatrice d'Aragon reine de Hongrie.

La supposition la plus vraisemblable concernant l'origine de la chasuble est que c'est Albert Vetési qui, après avoir été nommé évêque de Veszprém, l'avait achetée en Italie, en 1474, lors de son troisième voyage dans la République de Venise et à Rome.

C'est cette année que nous célébrons le 500e anniversaire de l'avènement du roi Mathias. Cette occasion fournit un digne cadre pour attirer l'attention sur les oeuvres d'art créées à l'époque du grand roi.

Edit Egyed

ВЕНЕЦИАНСКАЯ РИЗА ЕПИСКОПА АЛЬБЕРТА ВЕТЕШИ

В складе прикладного искусства веспремского Баконьского музея хранится парамент, весьма значительный с точки зрения истории культуры как и ткацкого искусства: богато вышитая риза на основе из красного бархата.

Целью данного очерка является лишь указать на место происхождения основного материала и вышивки церковного облачения, как и на лицо заказчика.

Рассматривая собрания в Венгрии, можно установить, что богатство памятников венгерского средневекового церковного искусства бросается в глаза даже и в сравнении с другими европейскими материалами. В венгерском искусстве 15-го века различается двое направлений: одно из них ориентируется по Италии, на другом отмечается влияние немецкого искусства. В очерке рассматривается процесс развития ризы по ее форме, оформление литургических цветов и орнаментов. Ознакомление с этими факторами является весьма важным, так как данная риза происходит из этого периода, когда ризы подвергались значительным изменениям.

Красный бархат основного материала представляет собой изящный образец бархатоделия 15-го века. На гранатových орнаментах, на тонких плетях и почках обнаруживается влияние ислама.

На основе аналогии можно устанавливать, что в качестве места изготовления материала ризы можно определить Венецию.

На спинке веспремского церковного облачения виден прямобедренный вышитый крест, на продольной части с тремя, на горизонтальной же части с од-

ним фигурным изображением. На продольной части в первом поле видна Мария с ребенком, во втором поле Св. Иоанн Креститель, в третьей же нише фигура св. Павла. На поперечине креста изображены Мария Магдалена с бокалом и дьякон св. Степан, с пальмовой веточкой и книгой с пряжкой. Из числа всех изображений наиболее красиво разработана фигура Иоанна. Фигуры выполнены в технике игольной живописи, с периодической вышивкой, с оттенками пастельного цвета различных шелковых нитей, пышность которых еще выдвигается выпуклой золотой вышивкой.

Вышивка ризы на основе свидетельства аналогий происходит из венецианских мастерских. Нынешняя форма ризы является результатом более позднего преобразования. На балдахине нижней ниши продольного бедра креста ризы аппликирован герб веспремского епископа Альберта Ветеши. Ветеши предположительно родился в самом начале 15-го века. В большей части своей жизни он служил дипломатом короля Матяша. Он короновал Арагонскую Беатриче королевой Венгрии.

По происхождению ризы наиболее вероятным предположением является то, что Альберт Ветеши купил ее в Италии, когда он был назначен на должность веспремского епископа, когда он приехал в 1474 г. третий раз в венецианскую республику и к папе.

В этом году мы празднуем пятисотлетие коронации Матяша. В рамках этой годовщины прилично обратить внимание на памятники искусства, созданные во время его царствования.

ЭДИТ ЭДЬЕД

A vázsonyi kerubfejes töredék

Az utóbbi évek ásatásai során a legmeglepőbb, a legváratlanabb leletek Nagyvázsonyban kerültek napfényre.¹ A feltárt épületmaradványok beszédesen szólnak Kinizsi Pál építőtevékenységéről, a leletek sokasága pedig otthonának művészi kultúrájáról. A törökverő hadvezér, jóllehet életét a harcmezőn töltötte nehéz, véres küzdelmekben, mégis odahaza nem kisebb mecénása volt a művészeteknek, mint bármelyik olasz műveltségű főpap. Két nagyszabású alapítása, a vázsonyi pálos templom és a vázsonyi várkastély egyaránt melegágya volt a művészeteknek, a késő gótikának éppúgy, mint a korarenaisancnak. Mátyás mecénási példamutatása kedvelt hadvezérében mély visszhangra talált és gazdag eredményekre vezetett.

A vázsonyi ásatási leletek között a legjelentősebbek a szoborművek. A „Lovasjelenet” Mátyás renaissanceának példátlanul beszédes emléke. Nem kevésbé fontos darab a kérubfejes töredék² (1. kép), amelyet 1960 őszén találtak a várkútban a forrás befoglaló köve gyanánt lefelé fordítva, Szürkés homokkőből faragott dombormű felső bal sarkának a töredéke, rajta három kérubfejecske és néhány felhősáv látható. A töredék kétségtelenül Madonnadombormű maradványa. Mária dicsfényéből némi részlet még látható a jobb szélén, a lefelé tekintő kérubfej mellett. A finoman faragott fejcskék a kora renaissance üde frissességét, harmonikus derűjét sugározzák. Szépségük, finomságuk, tiszta renaissance stílusuk félreérthetetlenül olasz vésésre vall. Nyilván Mátyás valamelyik olasz szobrásza faragta.

A budai udvar egyik jeles olasz szobrásza az ún. „Márványmadonnák Mestere” volt.³ Jóllehet név szerint nem ismeretes, jellegzetes stílusa annál világosabban mutatkozik meg domborművein, egymással szorosan összefüggő Madonna-kompozícióin. Munkásságát először Wilhelm Bode⁴ rekonstruálta, ugyanő adta neki a „Meister der Marmor-Madonnen” szükségnevet (1886). A tanulmányában felsorolt művek későbbi attribúciókkal jelentősen bővültek, de egyben meg is rostálódtak. Magyarországi tevékenységének nyomát először Pulszky Károly⁵ is-

merte fel a visegrádi lunetta-domborművön (1890). Ma már az emlékek hosszú sorát tulajdoníthatjuk neki, régi és új leleteket egyaránt. A budai palota vörös márvány faragványai közül az ő műveinek tekinthetők a következők: gömbön álló holló⁶; dombormű töredék angyalfej hajzatával⁸; dombormű töredék, felhőn álló putto lábfejével⁹; fríztöredék gyümölcsfűzért tartó puttóval és Beatrix címerével.¹⁰ Nagyobb szabású művei maradtak fenn Visegrádon: a kápolna lunetta-reliefje, az ún. visegrádi Madonna, fríztöredék tubát fújó puttóval és a szökőkút Herakles-figurája, valamennyi vörös márványból. Ezekon kívül még jó néhány budai és visegrádi töredéken ismerhető fel stílusa és jellegzetes motívumai, jóllehet nem tekinthetők saját kezű műveknek, hanem csak műhelymunkáknak.

A Márványmadonnák Mesterének itáliai és magyarországi művei közé harmonikusan illeszkedik a vázsonyi töredék. A legközvetlenebbül a berlini Madonnához¹¹ (2., 3. és 4. kép) kapcsolódik, a mester fiatalkori művéhez, a visegrádi Madonna közvetlen előzményéhez. A berlini dombormű angyalfejei edestestvérei a vázsonyi kérubfejcskéknak. A széles, mosolygós arcomok, a hullámos hajfürtök vonalasa rajza, a vonalkás szélű szárnytollak faragása úgyszólván azonos. Ugyanilyen közvetlen analógiákat találhatunk hozzá a mester pistoiai domborművén,¹² a jobb oldali kérubfejcskéken. Nem kevésbé közvetlen kapcsolat fűzi a vázsonyi töredéket a mester magyarországi műveihez, a budai angyalfejhez, és különösen a visegrádi Madonnához. A felhősávok háttér, a Bambino fürtös hajzata (5. kép), a Madonna köpenye alól kibukkanó kérubfejecske (6. kép), mind szorosan összefüggnek a vázsonyi töredékekkel. Nem lehet kétséges, hogy a visegrádi Madonnát és a vázsonyi domborművet ugyanaz a szobrász, a Márványmadonnák mestere faragta. Ami árnyalati különbség mutatkozik közöttük, az a két különféle anyagnak tulajdonítható. A vörösmárvány visegrádi dombormű keményebb, plasztikusabb, de részleteiben elnagyoltabb. A homokkőből faragott vázsonyi relief faragása sokkal finomabb, részletezőbb, felü-

1. Domborműtöredék kerubfejecskékkel.
1. Bruchstück des Reliefs mit Cherubköpfchen.

1. Fragment de bas-relief avec petites têtes de chérubins.
1. Фрагмент рельефа с небольшими головами херувимов.

lete rétegesen domborodik, követve a palás szerkezetű anyag rétegeződéseit.

A vázsonyi töredék lehetőséget ad arra is, hogy a mester visegrádi tevékenységét jobban tisztázzuk. A vázsonyi töredék jobb szélső kerubfejecskéjének csomókba rakott, vonalkázott szélű felső szárnytollai igen közel állnak a szökőkút egyik címerpajzsát díszítő nagy holló tollazatához, jóllehet az utóbbi faragása durvább. Ez az összefüggés is arra vall, hogy mesterünk nem csupán a Herakles-figurát faragta, hanem része lehetett a címeres kávalapok megrajzolásában és talán egyes lapok kifaragásában is.

A Márványmadonnák mestere 1484 körül, vagy kevéssel azután kezdhetette meg visegrádi tevékenységét. Ez az évszám az egyik határkő a vázsonyi dombormű készítési idejének a meghatározására.

A másik pedig Kinizsi Pál halálának éve, azaz 1494. május 3. Kérdés azonban, hogy hol készült a dombormű? A mester visegrádi vagy budai műhelyében? Avagy az olasz szobrász személyesen ment le Vázsonyba? A töredék helyi jellegű homokkő-anya inkább az utóbbit valószínűsíti. Ez esetben a dombormű keletkezési ideje még szűkebb határok közé szorul: 1490 április és 1494 május közé. Mátyás életében, a nagy munkák idején az olasz mester aligha hagyhatta el az udvart. Valószínűbbnek látszik, hogy Mátyás halála után járt Vázsonyban és akkor nyilván nem csupán ezt az egyetlen domborművet faragta, hanem feltehetőleg egyéb szobrászi munkákat is vállalt. Kinizsi valóban nagy művészi igényekről tett tanúságot, amikor Mátyás egyik legjobb olasz szobrászát szemelte ki terveinek megvalósítására. Az aránylag kisméretű Madonna-dom-

2-4. Márvány Madonnák mestere: Madonna angyalkoszorúban.
(részletek). Berlin, Staatliche Museen.
2-4. Meister der Marmor Madonnen: Madonna im Engelkranz.
(Detail) Berlin. Staatliche Museen.

2-4. Maître des Madones de marbre: Madone entourée
d'anges (détails). Berlin, Staatliche Museen.
2-4. Мастер мраморных мадонн: Мадонна в венце ангелов.
(Детали). Берлин, Государственные музеи.

5. Visegrádi Madonna (részlet). Visegrád, Mátyás király Múzeum.
 5. Madonna von Visegrád (Detail). Visegrád, „Mátyás király”
 Museum.
 5. La Madone de Visegrád (détail). Visegrád, Musée „Má-
 tyás Király”.
 5. Вишеградская Мадонна. (Деталь). Музей короля Матьяша.

borművet a várkápolna számára csináltathatta. De ugyanakkor feltehetőleg dolgoztathatott az épülő pálos templom számára is, amelyet temetkezési helyül szánt.

A vázsonyi tartózkodással az olasz mester magyarországi tevékenysége időben is kitágul, az eddig feltételezett néhány év helyett huzamosabb időt, 8–10 esztendő tölthetett Magyarországon, ha talán kisebb megszakításokkal is, ahogy az itt dolgozó olaszok általában tették.

A vázsonyi dombormű jelentősége kettős. Egyrészt a hazai renaissance terjedésének elsőrangú dokumentuma. Másrészt Mátyás egyik jeles olasz szobrászának a tevékenységét térben és időben bővíti, műveinek sorát pedig szép és vonzó alkotással gazdagítja.

Balogh Jolán

6. Visegrádi Madonna (részlet). Visegrád, Mátyás király Múzeum.
 6. Madonna von Visegrád (Detail). Visegrád, „Mátyás király”
 Museum.
 6. La Madone de Visegrád (détail). Visegrád, Musée „Má-
 tyás Király”.
 6. Вишеградская Мадонна (Деталь). Вишеград, Музей ко-
 роля Матьяша.

JEGYZETEK

- ¹ Éri I.: Nagyvázsöny. Budapest, 1959.
- ² Anyaga: palás szerkezetű, szürkés homokkő, talán a Rezi hegyről, Zalaszentő mellett (Éri István közlése). Méretei: 38 cm magas, 48 cm széles, 12 cm vastag. A teljes dombormű mérete körülbelül 120 cm magas, 100 cm széles lehetett.
A Madonna-domborművek átlagos méretei: 80–100 cm magasság, 50–60 cm szélesség. A Márványmadonnák Mesterének londoni (Victoria and Albert Museum) domborműve 81,5 × 58,5 cm.
- ³ Munkásságára nézve, lásd: *Balogh J.*: A művészet Mátyás király udvarában. I. köt. Adattár, Budapest, 1965. (sajtó alatt).
- ⁴ *Bode, W.*: Die italienischen Skulpturen der Renaissance in den königlichen Museen zu Berlin. Jahrbuch der kgl. preussischen Kunstmuseen. 1886. S. 29–32.
- ⁵ *Pulszky K.*: Három magyar érdekű olasz renaissance emlék. Arch. Ért. 1890. 312. l.
- ⁶ *Balogh J.*: Uno sconosciute sculture italiano presso il Re Mattia Corvino. Rivista d'Arte. XV. 1933. p. 273–297.
Balogh J.: Die Ausgrabungen in Visegrad. Österr. Zeitschrift für Denkmalpflege. IV. 1950. S. 49–50.; *Balogh J.*: Joannes Duknovich de Tragurio. Acta Historiae Artium. VII. 1960. p. 61.
- ⁷ Nemz. Múz. Ltsz. 1897/61/7.; utóbb: Vármúzeum.
- ⁸ Vármúzeum, Lt. sz. 1950/460.
- ⁹ Vármúzeum, Lt. sz. 49/248.
- ¹⁰ Nemz. Múz., utóbb: Vármúzeum, Lt. sz. 627.
- ¹¹ Staatliche Museen Inv. Nr. 94
- ¹² Museo Civico — Fot. Brogi 22462.

Fragment mit Cherubköpfchen aus Nagyvázsöny

Unter den Kleinfunden der Ausgrabungen in der Kinizsi-burg in Nagyvázsöny befindet sich ein recht bedeutendes Stück: ein Fragment mit Cherubköpfchen, Rest einer Madonnenkomposition. Sein Stil ist rein italienisch, aus Toscana. Augenscheinlich mag es ein italienischer Meister des Hofes von Buda geschnitzt haben. Die charakteristischen Details des Reliefs, wie Kopftypen, Formen der Behaarung und der wolkige Hintergrund, knüpfen sich an den Meister der sog. Marmormadonnen an, einesteils an das Relief von Berlin, anderenteils an die Madonna von Visegrád. Diese unmittelbaren Zusam-

menhänge deuten entschieden darauf hin, das unser Relief aus Nagyvázsöny vom Meister der beiden erwähnten Stücke stammt und zu den besten Schöpfungen dieses Meisters gehört.

Das Relief ist auf Bestellung des Feldherrn König Matthias', Pál Kinizsi vermutlich zwischen 1490 und 1494 verfertigt worden. Dieses schöne Werk legt ein unmittelbares Zeugnis darüber ab, daß der Türkensieger Kinizsi kein geringerer Kustmäzen war als irgendein zeitgenössischer hoher Geistlicher mit italienischer Bildung.

Jolán Balogh

La fragment à tête de chérubin de Vázsony

L'une des pièces fort importantes des trouvailles livrées par les fouilles du château-fort Kinizsi de Nagyvázsöny est le fragment à tête de chérubin, ayant fait partie d'une composition représentant une Madone. Son style est italien, plus exactement toscan. C'est sans doute un sculpteur italien travaillant dans la cour de Bude qui l'avait sculpté. Les détails caractéristiques du relief — les types de têtes, le modelé des cheveux, l'arrière plan couvert de nuages — le rattachent aux oeuvres du sculpteur dit le „Maître des Madones de marbre”: d'une part au relief de Berlin, et d'autre part à la Madone

de Visegrád. Ces connexions immédiates montrent indiscutablement que le relief de Nagyvázsöny est dû à la même main de laquelle sont sorties les deux oeuvres citées, et qu'il est l'une des créations les plus attrayantes et parfaites du maître.

Le relief a été exécuté sur la commande de Pál Kinizsi, le chef d'armée du roi Mathias, comme il est à présumer entre 1490 et 1494. La belle oeuvre charmante démontre que le héros, vainqueur des Turcs, a été un mécène des arts non moindre que n'importe quel prélat de formation italienne.

Jolán Balogh

ФРАГМЕНТ С ГОЛОВОЙ ХЕРУВИМА ИЗ С. НАДЬВАЖОНЬ

Одной из самых значительных находок из материалов раскопок надважоньской крепости Кинижи является фрагмент с головой херувима, остаток композиции с Мадонной. Его стиль — самый чистый итальянский, точнее тосканский. Голова вырезана очевидно одним из итальянских скульпторов будайского двора. Характерные детали рельефа — типы головы, выделка волос, фон с облаками, — привязывают его к творчеству так называемого Мастера мраморных Мадонн, с одной стороны к берлинскому рельефу, а с другой стороны к вишеградской Мадонне. Эти непосредственные связи ясно показывают, что

надважоньский рельеф является работой тех же рук, как и оба вышеупомянутые, и что он относится к самым свежим, изящным трудам мастера.

Рельеф изготовлен по заказу полководца короля Матьяша, Пала Кинижи, предположительно в 1490-1494 гг. Красивый и приятный фрагмент непосредственно доказывает, что герой — победитель турков оказался таким же образом меценатом искусств, как и архиерей итальянского образования.

ЙОЛАН БАЛОГ

Évszámos habán kancsók és kétféjű sasos kályhacsempék a sümegi várból

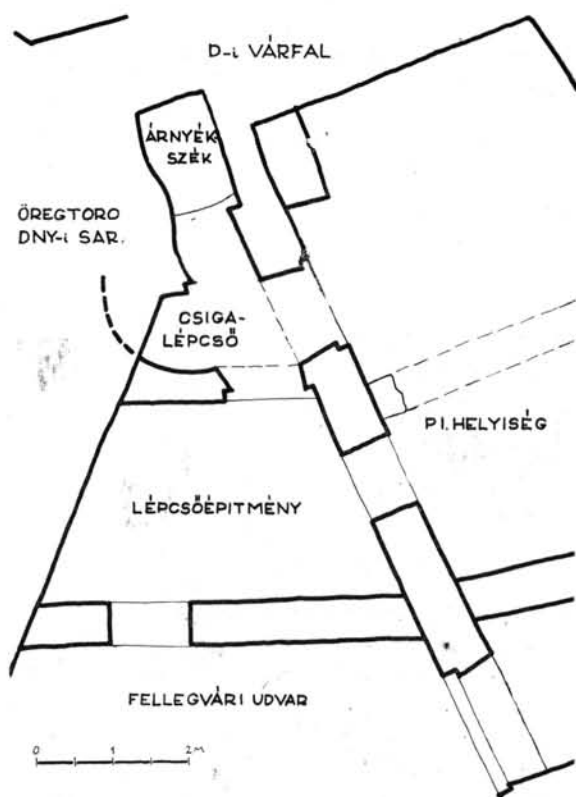
A sümegi vár 1957—1963 között végzett régészeti feltárása során nagyszámú lelet került elő. Az előkerült anyag rendezése és restaurálása folyamatban van. E munkával párhuzamosan megkezdjük a régészeti anyag feldolgozását. Néhány olyan kiegészíthető, restaurált darabot már ismertettünk, amelyek mielőbbi bemutatását bizonyos leletcsoport szempontjából fontosnak tartottuk és úgy véltük, hogy azok szélesebb körben is érdeklődést kelthetnek.¹ E munkához kapcsolódnánk most néhány évszámos — és évszám nélküli — habán kancsó, valamint két zöldmázás, kétféjű sasos kályhacsempé ismertetésével, amelyek csaknem kivétel nélkül, azonos lelő-

1. A sümegi vár öregtoronyának É-Ny-i sarka és környéke.
1. Der nordwestliche Winkel und die Umgebung, im alten Turm der Burg von Sümeg.
1. L'angle nord-ouest de la vieille tour château-fort de Sümeg et ses environs.
1. Северо-западный уголок и его окрестность большой башни сюмегской крепости.

helyről, az öregtorony északnyugati sarkánál feltárt árnyékszék aknájából kerültek elő (1. kép).

Az említett árnyékszék az öregtorony emeletére vezető csigalépcső előterének déli szögletében volt, a „palota” keleti végénél (2. kép). Az igaz, hogy a „palota” és a csigalépcső között helyezkedett még

2. Az öregtorony É-Ny-i sarkának és közvetlen környékének alaprajza.
2. Grundriss des nordwestlichen Winkels und der nächsten Umgebung im alten Turm.
2. Plan de l'angle nord-ouest de la vieille tour et des ses environs immédiats.
2. План северо-западного уголка большой башни и ее непосредственной среды.

3. Habán kancsó 1663-as évszámmal a sűmegi várból.
 3. Habanenkrug mit der Jahreszahl 1663 aus der Burg von Sűmeg.
 3. Pichet haban portant la date de 1663, du château-fort de Sűmeg.
 3. Хабанская кружка с числом года 1663 из сűмегской крепости.

el a belső kaputorony, valamint egy attól keletre fekvő helyiség, de ezek az emeleti szinten minden bizonnyal ajtókkal egybenyíltak és így azok a palotához tartoztak. A feltárt épületmaradványokból kiolvasható összefüggéseken túl, kiderül ez néhány XVI—XVIII. századi inventáriumból is. Ezek a helyiségeken keresztül juthattak a palotából a kápolna karzatára és veszély esetén a már említett csigalépcsőn keresztül a vár legerősebb, legkönnyebben védhető részébe, az öregtorony emeletére.² A csigalépcső mellett feltárt árnyékszék tehát a palotához tartozott. Ezt bizonyítja az innen előkerült gazdag régészeti anyag, elsősorban a szép habán kancsók és a nagy méretű, zöldmázás kályhacsempék is.

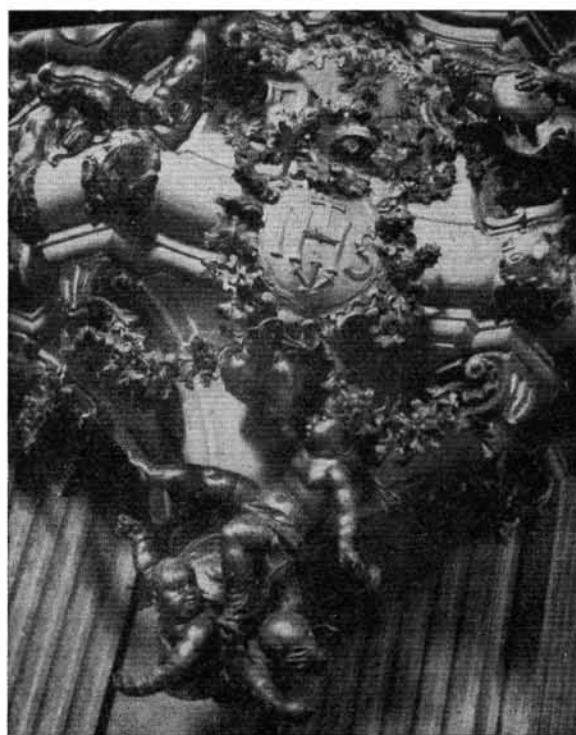
Az árnyékszék aknájából előkerült leletek közül kiemelkedik az a két gömb alakú, évszámos habán kancsó, amelyekből nem sok hiányzott és így könnyen, hitelesen kiegészíthetők voltak. A rajtuk levő évszámokból pontosan tudjuk készítésük idejét, s így azok a magyarországi habán kerámia kutatásához — a lelőhelyet figyelembe véve — jól felhasználható adatként kapcsolódnak. A kisebbik kancsó 1663-ban készült (3. kép).³ Az évszám a fehér alagra festett, két kék vonal közé szorított jellegzetes virágmotívum két oldalán, alul helyezkedik el. A kancsónak egykor billenthető ón fedele és ónból készült talpborítása volt, amelyet a szájeremen, valamint a talpszegélyen megfigyelhető kiképzés bizonyít. A nagyobbik kancsón 1673-as évszám olvasható (4. kép). Formája hasonló az előbb bemutatott darabhoz, de ennek nem volt fedele.⁴ Díszítése elüt az előbbitől — bár találhatók hasonló elemek is —, jellegét a zöld levélkoszorúba foglalt IHS monogram és a koszorú két oldalán elhelyezett leveles virágdísz nagy sárga tulipánjai adják. A monogram igen érdekes. Az ábrázolásban — H betűből kinövő kettős kereszt-

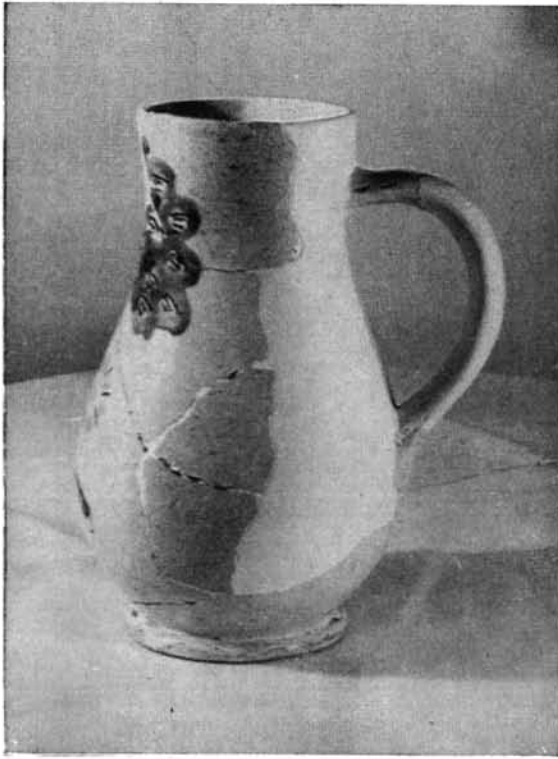
4. Habán kancsó 1673-as évszámmal és I. H. S. monogrammal a sűmegi várból.
 4. Habanenkrug mit der Jahreszahl 1673 und mit dem Monogramm I. H. S. aus der Burg von Sűmeg.
 4. Pichet haban portant la date de 1673 et les initiales I.H.S., du château-fort de Sűmeg.
 4. Хабанская кружка с числом года 1673 и с монограммой з.Н. . из сűмегской крепости.

5. I. H. S. monogram a gyöngyösi Szt. Bertalan volt jezsuita templom sekrestyéjének ajtaján.
5. Monogramm I. H. S. auf der Tür des Sakristei in der ehem. Jesuitenkirche Hl. Bartholomäus in Gyöngyös.
5. Les initiales I.H.S. sur la porte de la sacristie de l'ancienne église des Jésuites Saint Barthélémy de Gyöngyös.
5. Монограмма з.Н. . на двери ризницы бывшей церкви с Варфоломея иезуитов в г. Дьёньюеш.

tel és alatta a levélkoszorú virágjából, egy pontból induló három szeggel — a jezsuiták „címerét” véljük felismerni.⁵ Az is lehetséges azonban, hogy a kancsón levő jel nem áll közvetlen kapcsolatban a jezsuitákkal, bár Jézus nevének tiszteletét ők hirdették meg és terjesztették. Magukat jézustársaságiaknak nevezték, címerükül pedig a Krisztus-monogramot választották, a kereszttel, a Jézus szenvedését, kereszthalálát jelképező három szeggel bővítve; e jel a XVII. század közepén már széles körben elterjedt (5.—6. kép).⁶ A sümegi évszamos, monogramos edény esetében úgy gondoljuk, igen fontos adatot nyertünk a habán kerámia kutatásával kapcsolatban. Ez a jel ugyanis arra mutat, hogy ezt az edényt — mégha nem is a jezsuiták címere ez a Krisztus-monogram — egyházi személy vagy testület rendelésére, részére készítette egy habán fazekas. Ismerünk egy korábbi (1612) rendelkezést, amely kimondja azt, hogy a habánok önmaguk, feleségük, barátaik számára ne készítsenek csontfehér vagy kék színű drága edényt, amely másoknál csak díszül szolgál. Több más rendelkezés után azt olvashatjuk, hogy a habánok papoknak ne dolgozzanak, kályhát se állítsanak, mert azokat kerülni kell.⁷ A monogramos sümegi kancsó — és egy-két más adat alapján is — tanulsága szerint a fent említett szigorú rendelkezést a XVII. század második felében egyes műhelyek már nem tartották be,⁸ vagy a kancsót már áttért újkeresztények (habánok) készítették. A dunántúli anabaptisták szervezetéről azt írják, hogy azok nem voltak olyan zárt közösségek, mint a felső-magyarországiak.⁹ Más adatokkal, jelekkel egybevetve, ez is arra mutat, hogy a sümegi habán

6. A székesfehérvári Nep. Szt. János (egykor jezsuita) templom szószeke a jezsuiták címerével.
6. Die Kanzel der ehem. Jesuitenkirche St. Johannes Nep. in Székesfehérvár, mit Wappen der Jesuiten.
6. La chaire de l'église Saint Jean Népomucène (autrefois des Jésuites) de Székesfehérvár, avec l'emblème des Jésuites.
6. Кафедра (бывшей иезуитской) церкви Св. Ивана Непомук в Секешфехерваре с гербом иезуитов.

- 7. Habán bokály a sümegi várból (17. sz. második fele).
- 7. Habanepokal aus der Burg von Sümeg (zweite Hälfte des 17. Jhs.).
- 7. Bocal haban du château-fort de Sümeg. (seconde moitié du XVIIe siècle).
- 7. Хабанский бокал из шюмегской крепости. (Вторая половина 17. в.).

edények készítésének helyét Sümegtől nyugatra, a Dunántúlon keressük.

A fent ismertetett két gömb alakú, évszámok kancsóval azonos helyről került elő az a bokály, amelyet fehér alapra festett, sárga virágú, zöld lombú fa díszít (7. kép), valamint egy kék alapon fehér pikkelyekkel és középen sávban elhelyezett virágmin-tával díszített, felfelé egyenletesen szűkülő korsó is (8. kép).¹⁰ A sárgára égetett, finom anyagú, vékony falu korsóról a máz sajnos nagy felületeken lepat-

- 9. Talpas díszedényke a sümegi váról. (17. sz. második fele).
- 9. Prunkgefäss mit Sockel aus der Burg von Sümeg (zweite Hälfte des 17. Jhs.).
- 9. Petit vase à pied, du château-fort de Sümeg (seconde moitié du XVIIe siècle).
- 9. Небольшая декоративная посуда с подставкой из шюмегской крепости (Вторая половина 17. в.).

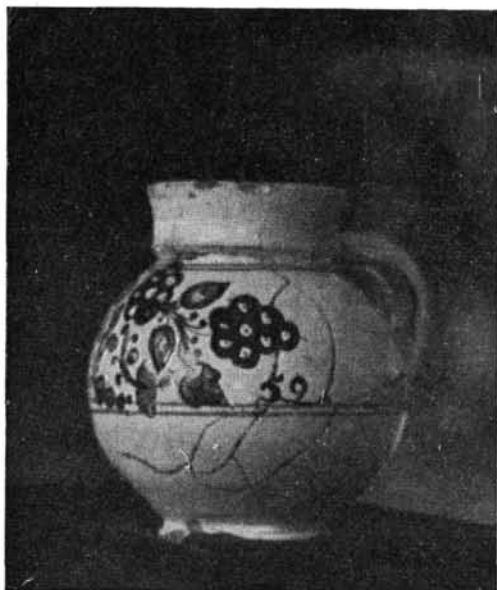

- 8. Kék alapon fehér pikkely és virágdiszes habán korsó a sümegi váról. (17. sz. második fele).
- 8. Habanenkruge mit weissen Schuppen auf blauem Hintergrund und mit Blumen, aus der Burg von Sümeg, (zweite Hälfte des 17. Jhs.).
- 8. Pichet haban orné d'écailles blanches et de fleurs sur fond bleu, du château-fort de Sümeg (seconde moitié du XVIIe siècle).
- 8. Хабанская кружка с белыми чешуйками на синем фоне со цветочными орнаментами из шюмегской крепости (Вторая половина 17. в.).

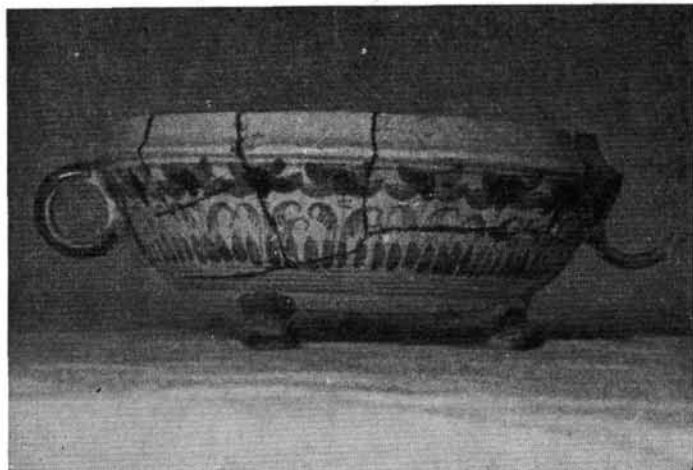

10. Delfti izlésű díztál a sűmegi várból. (17. sz. második fele).
 10. Prunkschüssel im Delft-Stil aus der Burg von Sűmeg. (Zweite Halfte des 17. Jhs.)
 10. Plat d'ecoratif dans le style de Delft, du chateau-fort de Sűmeg (seconde moitié du XVIIe siecle).
 10. Декоративное блюдо по дельХтскому вкусу, из шюмегской крепости. (Вторая половина 17. в.).

tozott. A korsónak fém fedele és talpborítása volt, amelyet a peremek kialakítása mellett a fül felső részén, a szajnyilas közelében furt lyuk is bizonyít. Ezek segítségével erosítettek fel a fulre a billenthető on fedelet. Ilyen kekmazas habán edények ritkábban fordulnak elő, mint a fehér alapra festett, több-színű, viragmintasak. Az utóbb-i evек kutatásai meg-állapították, hogy ilyen kekmazas edényeket a Nyugat-Magyarországon letelepített habánok is készítettek. (A rohonczi és dobrai várak és patikák 1635-os, valamint az 1662—63. évi leltarai említenek kekmazas edényeket.¹¹) E két habán edény készítésének korát, az évszámos darabokkal azonos lelőhely, formájuk, díszítésük alapján, a XVII. század 60—80-as évei között kereshetjük.

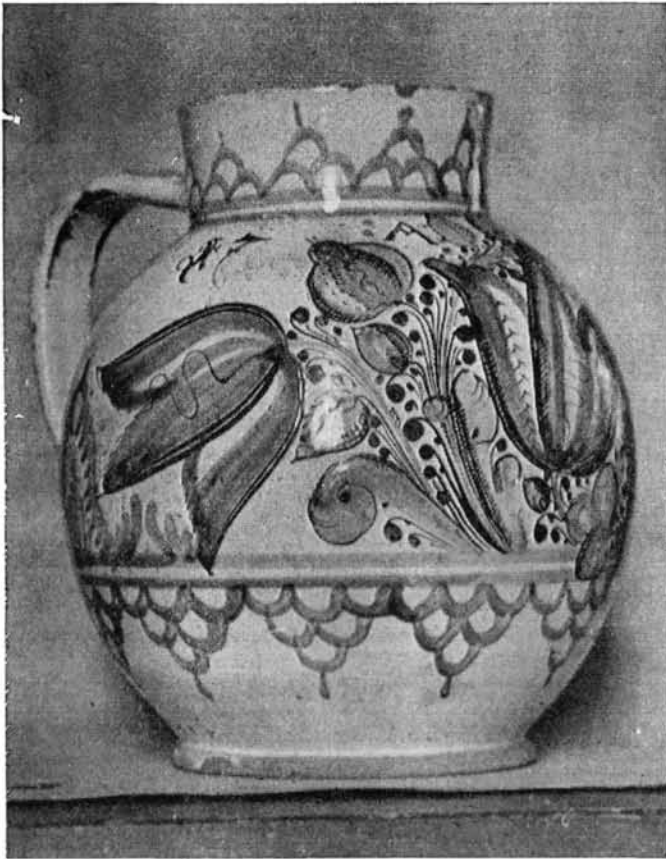
11. Habán kancsó 1659-bol. (Xantus János Múzeum, Győr).
 11. Habanenkrug aus dem J. 1659 (Xantus János-Múzeum in Győr).
 11. Pichet haban de 1659 (Musée Xantus János de Győr).
 11. Хабанская кружка из 1659 г. (Музей Яноша Ксантауса, Дьер).

Még két edényről szeretnék megemlékezni, amelyek ugyancsak a palota említett arnyekszekének aknájából kerültek elő. Az egyik egy kívül kék, belül sárgásfehér mázzal borított, kis méretű, talpas dísz-edenyeke (9. kép), a másik pedig egy háromlábú, fehér alapon kék mintákkal díszített, kétfülű díztal (10. kép).¹² Ez utóbb-i darab minden bizonnyal delfti

12. Habán kancsó a 1699-bol (Stornó gyűjtemény, Sopron).
 12. Habanenkrug aus dem J. 1699 (Sammlung Storno in Sopron).
 12. Pichet haban du XVIIe siecle (Sopron, Collection Stornó).
 12. Хабанская кружка из 17. в. (Коллекция Шторно, Шопрон).

13. Habán kancsó a 1705-ből (Stornó gyűjtemény, Sopron).

13. Habanenkrug aus dem J. 1705 (Sammlung Storno in Sopron).

13. Pichet haban du XVIIIe siècle (Sopron, Collection Stornó).

13. Хабанская кружка из 18. в. (Коллекция Шторно, Шопрон).

utánzatú fajansz, amely az előzőekben ismertetett habán edényekkel egyidőben készülhetett. A felvidéki ásatások során találtak egy delfti korsót, amely 1668-ban készült.¹³ A kékmázás, talpas díszedényke készítésének korát is a XVII. század 70-es éveitől kereshetjük. Ez a darab is feltehetően habán korsósok, vagy azok hatása alatt álló műhely készítménye. Ez is a palota edényei közé tartozott, s az eddig ismertetett habán edényekkel egyidőben használták.

A két évszám, gömb alakú habán kancsó tanulása szerint ezek az edények 1663, illetve 1673 után kerültek a sümegi várba, az ott lakó veszprémi püspök palotájába. Ez időben Kissenyey ifj. Sennyey VIII. István volt a veszprémi püspök (1659–83), aki a jezsuiták segítségével igyekezett „új életre keltetni”, megerősíteni a hitéletet Veszprémben és egész egyházmegyéjében.¹⁴ A veszprémi püspökök székhelye ekkor még Sümeg volt. Sennyey püspök igen kedvelte a várost, sok időt tölthetett a várbán, amelynek külső kaputornyán címerét is elhelyeztette 1674-ben. A püspök Sümegen halt meg, a ferencesek templomában temették el.¹⁵ Így érthető, hogy a várban álló palotában ez időben, az akkor kedvelt, drága habán edények szép számmal találhatók. Sennyey püspök régi Vas megyei családból származott. A család főága a felszabadulásig birtokolta Sennyét.¹⁶ A püspök Vas megyei származása és a fejlődő Sümeg gazdasági, kereskedelmi élete, kapcsolatai¹⁷ arra indítanak bennünket, hogy a várban talált habán edények készítésének helyét a hódoltság területtől nyugatra, Nyugat-Magyarországon keressük. E lehetőséget már korábban is felvetették, de a kérdés kifejtésére, összehasonlító, bizonyító anyag közlésére ez ideig még nem került sor.¹⁸ Most lehetőség nyílt arra, hogy e kérdéssel részletesebben foglalkozzunk, s azt a megoldáshoz közelebb vigyük.

14. Habán kancsó a 1674-ből (Liszt Ferenc Múzeum, Sopron).

14. Habanenkrug aus dem J. 1674 (Liszt Ferenc-Múzeum in Sopron).

14. Pichet haban du XVIIe siècle (Sopron, Musée Liszt Ferenc).

14. Хабанская кружка из 17. в. (Музей Франца Листа, Шопрон).

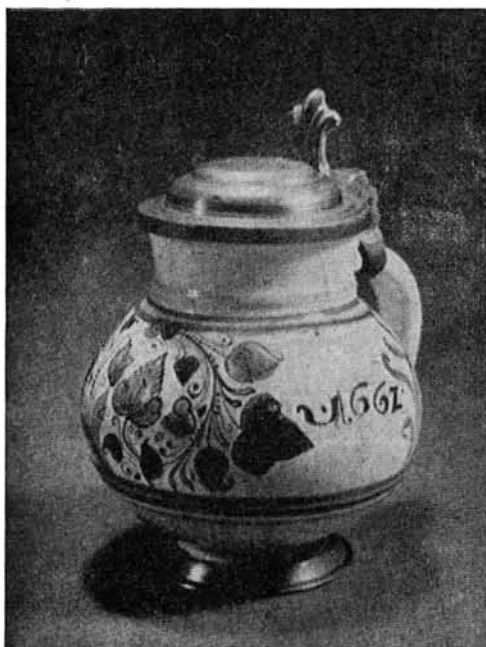
15. Habán kancsó 1679-ből (Brünn).
 15. Habanenkruge aus 1679 (Brünn—Brno).
 15. Pichet haban de 1679 (Brno).
 15. Хабанская кружка из 1697 г. (Брно).

A győri Xantus János Múzeumban őriznek egy gömb alakú habán kancsót (11. kép), amely igen hasonlít a sümegi, 1663-as évszámú kancsóhoz. A győri habán kancsó valamivel kisebb mint a sümegi és annál néhány évvel korábban, 1659-ben készült.¹⁹ Formája és díszítése azonban sok egyezést mutat a sümegi darabbal. A fehér alapon ezen is két kék vonal közé szorított virágdíszítés van. Az évszám ezen is a virágdísz két oldalán, az alsó kék vonalak fölött helyezkedik el. A virágok, levelek és indák formája, azoknak a kompozícióban való elhelyezése — a fenti egyezésekkel, hasonlósággal együtt — azt az érzetet keltik bennünk, nem lehetetlen, hogy egy mester, vagy azonos műhely készítette a most összehasonlított két habán kancsót.²⁰ A győri kancsónak nem volt fedele. Szájnyílásának pereme kissé kihajlik, mint az 1673-as évszámú sümegi kancsónak. Ez ideig még nem tudjuk, honnan került ez a habán kancsó Győrbe, kinek a tulajdonában volt egykor, de egyes adatok arra mutatnak, hogy ez a darab is Nyugat-Magyarországon készülhetett.²¹

A sümegi és győri habán edényekkel formailag, díszítésük alapján, valamint feltehetően a készítés helyét illetően is szoros kapcsolatban állanak a soproni habán kancsók, elsősorban a Storno-gyűjtemény egyik gömb alakú, virágmintás, 1699. évszámú kancsója (12. kép). A két kék vonal közé szorított virágminta, az évszám elhelyezése és a szájperem kialakítása teljes egyezést mutat a sümegi és a győri gömb alakú kancsókkal. Ezen egyezések mellett, készítésük idejének egymáshoz való közelsége is azonos mestert, műhelyt sejtet, különösen akkor, ha figyelembe vesszük „lelőhelyeiket”, s azt a tényt, hogy a helyek azonos politikai és gazdasági egységhez tartoztak. A Storno-gyűjtemény másik habán kancsója jóval nagyobb az előbbinél és annál később, 1705-ben készült. A két kék vonal közé szorított virágminta azonban arra mutat, hogy talán még ez a darab is az előzőekben ismertetett habán edények csoportjába tartozik (13. kép). Feltehető, hogy ezt a kancsót is abban a műhelyben, vagy egy ott tanult gérencsér készítette, mint az eddig bemutatott darabokat.²² A virágdíszítés tulipánja, a levelek és indák elrendezése nagyon hasonlít a sümegi, 1673-as monogrammos edény virágmintájához (4. kép).

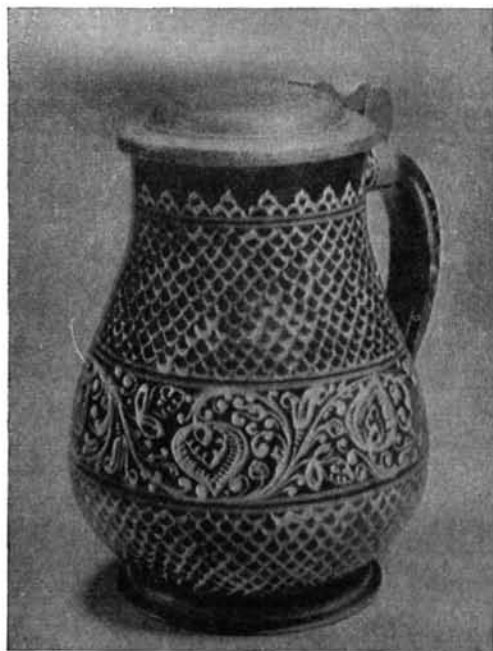
A fenti csoportba soroljuk még a soproni Liszt Ferenc Múzeum egyik gömb alakú, 16.-as évszámú habán kancsóját is, formája és a két kék vonal közé szorított virágdíszítés hasonlósága alapján (14. kép).²³ A hasonlóság elsősorban az utóbb említett sümegi és soproni kancsókkal összehasonlítva tűnik ki. Őriznek még a múzeum gyűjteményében több habán edényt is. Két gömb alakú kancsón fehér alapon, két kék vonal közé szorított virágdíszítés található. Az egyiknek ön fedele és ön talpborítása van. Bár a virágdíszítés, annak elrendezése és a kancsók formája rokon az eddig tárgyalt darabokkal, mégis

16. Fedeles habán kancsó 1662-ből (Prága).
 16. Habanendeckelkrug aus 1662 (Praha).
 16. Pichet à couvercle haban, de 1662 (Prague).
 16. Хабанская кружка с крышкой из 1662 г. (Прага).

17. Tulipános habán kancsó 1669-ből (Prága).
 17. Tulpenverzierter Habanenkrug aus 1669 (Praha).
 17. Pichet haban à décor de tulipe de 1669 (Prague).
 17. Хабанская кружка с тюльпаном из 1669 г. (Прага).

18. Habán bokály kék alapon fehér pikkely- és virágmintával 1670-ből (Prága).
 18. Habanenpokal mit weissen Schuppen und Blumen auf blauem Grund aus 1670 (Praha).
 18. Bocal haban orné d'écailles et de fleurs sur fond bleu, de 1670 (Prague).
 18. Хабанский бокал с белыми чешуйками и цветочными орнаментами на синем фоне из 1670 г. (Прага).

19. Habán kancsó 1673-ből. (Prága).
 19. Habanenkrug aus 1673 (Praha).
 19. Pichet haban de 1673 (Prague).
 19. Хабанская кружка из 1673 г. (Прага).

20. Zöldmázás oromcsempe a sümegi várból (17. sz. második fele).
 20. Grünglasierte Giebelkachel aus der Burg von Sümeg (zweite Hälfte des 17. Jhs.).
 20. Carreau de poêle à émail vert, du château-fort de Sümeg (seconde moitié du XVIIe siècle).
 20. Вершинный изразец с зеленой глазурью из шюмерской крепости. (Вторая половина 17. в.).

arra gondolunk, hogy ezeket nem az a mester készítette mint a többi. A múzeum 1688-as évszamos bokálya formailag igen hasonlít a sümegi bokályhoz, díszítése azonban egészen más.²⁴

A soproni habán edények készítésének helyét nem ismerjük, de jelentős számuk arra mutat, hogy nem túlságosan messziről kerülhettek azok a városba. A fenti következtetést megerősíti az a tény is, hogy közelében az ismertett anyag készítésének idején jelentős habán csoportok élnek és dolgoznak, elsősorban Vas megyében.²⁵ Feltehető, hogy a soproni edények is vasmegyei habán gerencserek készítményei. Ezek a habán műhelyek és közösségek szoros kapcsolatban állhatnak a közeli ausztriai és Pozsony-környéki habán közösségekkel.²⁶ Történeti adatokon kívül, az ott fellelhető készítmények formái és díszítései is utalnak e kapcsolatokra. Néhány ausztriai kancsó virágdíszítésében sok hasonlóságot találunk, ha a bemutatott hazai anyaggal összehasonlítjuk.²⁷ Egy sima, gömb alakú korsó fehér alapra festett, két kék vonal közé helyezett virágdíszítései is sok hasonlóságot mutatnak a soproni, győri és sümegi edényekkel.

A Nyugat-Magyarország területén élő habánok és a Pozsony környékén működő habán fazekesség kapcsolatára ugyancsak utalnak a szlovákiai edények formái, díszítményei. Ezek közül most néhány olyan darabot mutatunk be, amelyek a tárgyalt anyag szempontjából a legfontosabbak. Van ezek között egy gömb alakú, 1662-ben készült habán kancsó, amely mind formáját, mind virágdíszítését tekintve (16. kép), nagy hasonlóságot mutat az egy évvel később készült sümegi kancsóval (3. kép). Ez is önfedeles és talpborítása van, mint annak volt egykor. A fehér alapra festett virágdíszítés ezen is két kék vonal között helyezkedik el. Az évszám elhelyezése azonban egészen más és a számjegyek formái is elütnek a sümegi kancsók számjegyeitől. Egy másik gömb alakú kancsón azonban már hasonló az 1669-es évszám elrendezése. (17. kép). E darabokkal együtt közölnek egy hasonló formájú és méretű kancsót, amelynek teljes felületét — végtelen mustraként —, kék alapon, fehér pontokkal díszített pikkelydíszítés borítja.²⁸ Ez a darab 1660-ban készült. Egy hasonló formájú, kék alapon fehér pikkelyekkel díszített gömb alakú kancsó az Iparművészeti Múzeumban (Budapest) is található, amely ugyancsak a XVIII. század közepe táján készült.²⁹ Egy fedeles bokályt is közölnek a szlovákiai habán edények között, amelynek felületét kék alapon ugyancsak fehér pikkelydíszítés borítja (18. kép). A bokály kiszélesedő derekán azonban két vonal közé szorított virágdíszítés osztja két részre a pikkelydíszítést. Ez az edény 1670-ben készült, valószínűleg Pozsony környékén. Formája hasonló a sümegi fehérmázás bokályhoz (7. kép), díszítése pedig megegyezik a sümegi kékmázás kancsó (8. kép) díszítésével. Azon is virágdíszítés osztja két részre a pikkelydíszítést, amely még a kancsó fülének külső felületét is beborítja. Van a szlovákiai habán edények között két olyan kancsó is, amely a kékmázás sümegi edény-nel formailag is nagy hasonlóságot mutat. Mindkettő fehérmázás, virágmintás és évszamos. Az egyik 1636-ban

készült.³⁰ Virágdíszítésének egyes elemei — különösen a levelek — hasonlítanak a dunántúli habán edények díszítésén látható részletekhez, de a díszítés elrendezésében, a kompozícióban nagy különbség mutatkozik. A másik ilyen formájú kancsón azonban már nagy hasonlóságot figyelhetünk meg, ha összehasonlítjuk azt a minden bizonnyal Nyugat-Magyarországon készült, e dolgozatban közölt habán edényekkel. A kancsó derekán két vonal — minden valószínűség szerint kék színű — közé szorított virágdíszítés van (19. kép),³¹ amelynek kompozíciója, virágai, indái, levelei erős rokonságot mutatnak a dunántúli anyaggal.

A most bemutatott néhány szlovákiai habán edény világosan bizonyítja e csoport és a dunántúli habán edények közötti rokonságot a forma és díszítés területén, egyben utal a két területen élő habán gerencserek közötti mesterségbeli kapcsolatokra is.³² A sümegi, győri és soproni edények azonban ezen összehasonlítás után is külön csoportba sorolandók. A szétválasztás a földrajzi — Duna vonala —, politikai és gazdasági tényezőkön túl, az ausztriai, valamint a szlovákiai anyagban mutatkozó eltérések miatt is indokoltnak látszik. A sümegi és a győri habán edények a legközvetlenebb kereskedelmi útvonalon, Nyugat-Magyarország felől kerülhettek el legkönnyebben e két helyre. Ez persze nem zárna ki a Pozsony felőli kereskedelmet a habán edényekkel kapcsolatban. Ám az elmondottakon túl, még néhány más adat is utal e feltevés valószínűségére.

A sümegi habán edényekkel együtt került elő a várban néhány zöldmázás, kétfejú sasos kályhacsempe-töredék a palota árnyékszékének aknájából, s annak közeléből egy másik, 1670-es évszámú töredék is. Az évszám tanúsága szerint ezek a darabok a habán edényekkel egyidőben készültek. Kapcsolódnak is Nyugat-Magyarország azon területéhez,

ahol, véleményünk szerint, a sümegi habán edények is készültek. E kapcsolatra az 1670-es évszámú, kétfejú sasos kályhacsempe kőszegi címere utal.³³ A címer minden bizonnyal a Vas megyéből származó Sennyei István püspök személyével kapcsolatban került a sümegi vár palotájában egykor álló díszes kályha csempéire. Lehetséges, hogy e kályhacsempe sümegi mester készítménye, de nem tartjuk lehetetlennek kőszegi vagy Kőszeg környéki habán kályhások közvetett, esetleg közvetlen hatását e munka létrejöttében. Az a tény, hogy Sümegen ez időben fejlett fazekas, kályhás ipar nyomai mutatkoznak, s feltételezhetően sümegi áru közel, s távolabbi vidékre is eljutott ez időben, az évszámú kályhacsempe helyben való készítése mellett szól. A habán edényeknek ez időben Sümegre kerülése viszont felveti a habán hatás lehetőségét is, ha ezt a kőszegi címerrel és a Vas megyéből származó tulajdonos személyével való összefüggésben vizsgáljuk. Tudomásunk van arról, hogy a XVII. század második felében Kőszeg környékén is készítették a sümegi várban talált, 1670-es évszámú, kályhacsempéhez hasonló nagyméretű, zöldmázás, kétfejú sasos kályhacsempéket.³⁴ Szükségesnek tartjuk, hogy a fent elmondottak után kissé részletesebben foglalkozzunk a sümegi várban előkerült 1670-es évszámú kályhacsempével, mert azt a Vas megye felé mutató kapcsolatokon túl, a sümegi és Sümeg környéki kályhás ipar szempontjából is igen fontos darabnak tartjuk.

Kétségtelen, hogy az 1670-es évszámú, zöldmázás kétfejú sasos kályhacsempékből összeállított nagyméretű kályha egykor a sümegi várban, a püspök palotájában állott. Az évszám azt is bizonyítja, hogy az, a Vas megyéből származó püspök, Sennyei István részére készült. Az, hogy ez a kályha Vas megyében, vagy Sümegen készült-e, egyelőre nem dönthető el. Van azonban az Iparművészeti Múzeumban egy ezzel csaknem teljesen egyező darab, amely a kérdés megoldásához kissé közelebb visz bennünket.³⁵ Ez a darab máztalan, s kályharészének kialakítása, valamint anyaga miatt, valószínűleg nem 1670-ben készült, amint azt a rajta látható évszám alapján hihetnénk. Az is feltehető, hogy csak mintadarabnak készült egy valahol, talán éppen Sümegen megtalált negatív alapján. A sas, a sarkok mintái és a címer teljesen azonos a sümegi várban talált darabbal, csak a címer felső sarkaiban levő két betű lett M F helyett H P. (Kisebb különbség még az is, hogy e darabon a címerben levő várkapuknak nincsenek csapórácsai.) A betűk különbsége arra mutat, hogy egy eredeti kályhacsempéhez hozzájuthatott olyan kályhás, aki esetleg Sümegen, vagy a város környékén élt. Ilyen kályha máshol is állt, nemcsak a sümegi vár palotájában. A habán edényekkel

együtt került elő az árnyékszék aknájából két zöldmázás, kályhaoromdísz is. Mindkettőt egymásnak támaszkodó, összecsavarodó farkú delfin díszíti (20. kép). A delfinek szájában golyó, az oromdísz tetején korona, lent pedig a két delfin között virágdísz van. E virágdísz alapján bizonyosra vehető, hogy ezek az oromcsempék is az 1670-es kályhacsempét készítő mester műhelyében készültek, s valószínűleg azt a kétfejú sasos kályhát koronázták, amelyet az 1670-es kályhacsempékből állítottak össze. Erre a lelőkörülmények mellett az a tény utal, hogy az említett kályhacsempe négy sarkában hasonló virágdísz van. Az egyik oromcsempével azonos darab került elő a nagyvásonyi vár ásatásánál. Ez a lelet valószínűsíti azt a feltevést, hogy ezek a kétfejú sasos kályhacsempék Sümegen készültek, amely ez időben a megye központja volt. E feltevés mellett szólnak a veszprémi és a budai várban talált, a sümegiekkel nagy hasonlóságot, nem egy esetben egyezést mutató, kétfejú sasos, zöldmázás kályhacsempék töredékei is.³⁶ Van azonban még egy adatunk, amely első olvasásra talán néprajzi szempontból látszik érdekesnek, de véleményünk szerint csaknem teljes bizonyossággal eldönti a sümegi várban talált 1670-es évszámú, kétfejú sasos kályhacsempék, vagy esetleg a Vas megyéből Sümegre került első kályha alapján készült további, hasonló kályhák készítésének helyét.

1958-ban Túskeváron járva, a plébániaépület, verandáján két zöldmázás, kétfejú sasos, kőszegi címeres kályhacsempe nagyobb töredékeit láttam (21–22. kép). Mindkét darab oromcsempe töredéke. A címerekben 1911-es évszám, s felette T és G betűk láthatók. Semmi kétség sem fért ahhoz, hogy ezek a darabok szoros kapcsolatban állanak a sümegi várban kiasott darabokkal, még akkor is, ha azok készítése között csaknem két és fél évszázad telt el. Ennek a mintának Túskevárra való kerülését megmagyarázza az a történeti adat, amely szerint a török pusztításai következtében elpusztult Nagyjenő község határában Széchenyi György veszprémi püspök új községet telepített 1658-ban. A települők egy részét Sümegről vitte, s a község alapítólevelét a sümegi várban adta ki.³⁷ A Sümegről települők között minden bizonnyal fazekasok és kályhások is voltak, akik mesterségüket a sümegi hagyományok, forma- és mintakincs megőrzése mellett folytatták. A községnek még a század első negyedében is jelentős fazekas ipara volt. Az 1911-ben készített kályhacsempe a sümegi mintakincs őrzését világosan bizonyítja.

A plébánián talált 1911-es évszámú kályhacsempe után kutatva, sikerült a készítő kályhás személyét is meghatározni. A két kályhacsempe Tóth Géza

21. Zöldmázás, kétféjű sasos oromcsempe 1911-ből. (Falmúzeum, Tüskevár).
 21. Grünglasierte Giebelkachel mit Doppelkopfadler aus 1911 (Dorfmuseum Tüskevár).

21. Carreau de poêle à émail vert, portant l'aigle à deux têtes, de 1911 (Tüskevár, Musée Rural).
 21. Вершинный изразец с зеленой глазурью и двуглавым орлом из 1911 г. (Деревенский музей, Тюшкевар).

tüskevári fazekas egykori házának falából került elő, amikor azt 1954-ben lebontották. A ház akkor a már régebben meghalt Tóth Géza rokonságának tulajdonában volt, a kályhacsempéket ők ajándékozták a plébániának. Ez ideig nem sikerült adatot találni arra vonatkozólag, hogy a tüskevári Tóthok Sümegről származnak-e, de ez valószínűnek látszik. 1768-ban ismeretes az első Tóth (György) a községben. 1863-ban, amikor az anyakönyvben már a szülők származását is feltüntetik, már több Tóth család él Tüskeváron, akiknek a foglalkozása fazekas.³⁸ Sajnos, a tüskevári kétféjű sasos kályhacsempe negatívjának sem sikerült még ez ideig nyomára bukkanni. László Jenő igazgató-tanító közlése szerint több ilyenféle negatívot őriztek egykor a padláson, amelyek a pósa felszereléséhez tartoztak. Valószínű-

leg ezek között volt a most megtalált oromcsempe negatívja is. A tüskevári sasos kályhacsempe évszám feletti betűi a készítő nevét jelzik, aki esetleg egyben a tulajdonos is volt. Mindenesetre felvetődik

22. Zöldmázás, kétféjű sasos oromcsempe Kőszeg címerével 1911-ből (Falmúzeum, Tüskevár).
 22. Grünglasierte Giebelkachel mit Doppelkopfadler und mit Wappen der Stadt Kőszeg aus 1911 (Dorfmuseum Tüskevár).
 22. Carreau de poêle à émail vert, portant l'aigle à deux têtes et les armes de Kőszeg, de 1911 (Tüskevár, Musée Rural).
 22. Вершинный изразец с зеленой глазурью и двуглавым орлом, с гербом Кőсеге из 1911 г. (Деревенский музей, Тюшкевар).

annak lehetősége is, hogy az Iparművészeti Múzeumban őrzött kályhacsempe H és P, valamint a sümegi várban talált kályhacsempetöredékek M és F betűi, monogramjai esetleg nem a tulajdonos, hanem a készítő mester nevét jelzik. A fentiek alapján feltételezhető lenne, hogy a sümegi várban feltárt 1670-es évszámú kétfejű sasos kályhacsempe helyi mester készítménye, amely feltehetően rokonsági kapcsolatok révén még a XVII. század végén elkerült Tüskevárra, ahol még e század elején is használták e kályhacsempe mintakincsét. A kérdés végleges eldöntéséhez azonban még további kutatás szükséges.

Nem tudjuk ugyanis még azt, kinek a monogramja a címer felső sarkaiban levő M F betű. A monogram alatti ING INS feltehetően IN GINS csoportosításban adja a helyes szöveget,³⁹ amely szerint az eredeti kályhacsempe Kőszegen (GINS = GÜNS) készült volna. Ez el is képzelhető. Hozhattak Kőszegről egy kályhát a sümegi várba, de ez esetben miért nem a püspök monogramja van a címerben? Reméljük, e kérdésekre is feleletet ad majd a további kutatás, amelynek egyik feladata lesz majd Sennyei István vasmegeyi — elsősorban kőszegi — kapcsolatainak felderítése.

Kozák Károly

J E G Y Z E T E K

¹ Katona Imre a habán kerámiáról írt dolgozatában már említést tesz a sümegi várban előkerült habán edényekről a „Művészet” c. folyóirat III. évf. 7. számában.

² Koppány T.—Kozák K.: A sümegi vár. Budapest, 1958.

³ A sümegi várban előkerült, e dolgozatban közölt leletek a keszthelyi Balatoni Múzeum külön leltárkönyvében, S. jelzéssel vannak beletárolva. Az 1663-as évszámú habán kancsó méretei: m: 13 cm, sz. á.: 6,8 cm, f. á.: 7 cm. Ltsz.: S. 60. 3. 17.

⁴ Méretei: m: 14,5 cm, sz. á.: 8,3 cm, f. á.: 7,8 cm. Ltsz.: S. 60. 3. 18.

⁵ Az IHS monogrammnak a jezsuita címerben ismert formája már a középkorban kialakult, amikor a H betű szárát hosszúra húzták és az arra keresztbe húzott vonallal kialakították a kereszt jelét. Az ilyformán kialakult monogrammot szienai Sz. Bernardin terjesztette el 1427 körül. A monogram alatti három szeg már az 1365-ben alapított és 1668-ban megszüntetett jezsuita szerzetesrend pecsétjén is előfordul. A jezsuiták már egy ismert és törekvéseiket legjobban kifejező jelet választottak címerképül, amely egyben a szerzetesrend nevét is magában foglalja. A monogram nagy elterjedtsége azonban a jezsuiták működése során következett be. A rend nagy és három kis pecsétjén is e jel található. (J. Grootens S. J.: Hetzegel van de Sociëteit van Jesus. Studiën-Katholiek cultureel tijdschrift, új sorozat, 72. évf. 134. rész, 1940. 195—202. Malmberg, s-Hertogenbosch. A fenti adatokat Nagy Ferencnek köszönöm. A rend legrégibb nyomtatványain, könyvein is megtalálható e jel, de a legújabbakon is. Jacobi Pontari de Societate Jesu Progymnasium Latinitatis, sive dialogorum voluminis tertii pars prior... De variis rerum generibus. Editio quinta. Ingolstadtii, 1606. (Befelé sugárzó címer keretben a három szeg alatt szív látható.) Egy másik munkában, amelyet trinitárius szerzetes írt,

de a nagyszombati jezsuita nyomdában készült, ugyancsak megtalálható a „jezsuita címer”, a fentiekhez hasonló formában. (Peregrinatio trigrammatica Phyloteae cum Charitone and dicatam Ulaviae in Pannonia Sacratissima, et Individuae Trinitati basilicam... Per P. F. Marianum. — ezen adatokért P. Nagyfalusy L.-nak mondok köszönetet.)

⁶ Ezt a jelet országsszerte megtaláljuk, nemcsak a jezsuiták, hanem más szerzetesrendek templomaiban, falfestményeken, kőbe, fába faragva, sőt fémből kialakítva cimereken, kapuk felett, oltárokon és szószékeken egyaránt. Ez a monogram látható a sümegi plébániatemplom egyik mellékoltára feletti freskón és a szentélyben álló, díszesen faragott padon is, amely feltehetően a pálosok tüskevári templomából került Sümegre. A tüskevári plébániatemplom hajójának boltozatán és a plébánia épületében is egy falfestményen. Kőszegen a jezsuiták, Pápán a pálosok, Zircen és Székesfehérváron a ciszterciak egykori templomaiban éppen úgy láthatók e jelek, mint Gyöngyösön a jezsuiták egykori templomának sekrestyeajtaján, vagy Trencsénben a kegyes tanítórend egykori templomának ajtaján. Ezek mellett kisebb tárgyakon is gyakran előfordul e monogram: Telegdi Miklós arany mellkeresztje, Padányi Biró Márton veszprémi püspök kehelytakarója, a kőszegi jezsuiták kisméretű sekrestyeszekrénye (XVII. sz. vége), gyűrű (Xántus János Múzeum, Győr), tálca (Budapest, Újlaky-templom, XVIII. sz.), ostyasütő 1753-ból (Dobó István Vármúzeum, Eger). A sümegi vár feltárása során egy kisebb rézdarabon is hasonló monogramot találtunk (1961. IX.). A fenti példák világosan bizonyítják a monogram nagy elterjedtségét. Most mégis megemlítettük még néhány oly darabot, amelynek a dolgozatban tárgyait habán edényekhez legközelebb állnak. Csányi Károly a magyar

kerámiáról írt munkájában közli egy 1695-ben készített, évszámos habán tál képét, amelyen középen három tulipán, a tál szélén virágdísz, fent pedig levékoszorúban IHS monogram van. Az egri vár feltárásán a Földbástya keleti oldalán találtunk egy olyan edénytörédket (1961. IX.), amelyen a jezsuita címerben levő három szegyet látjuk alatta a szívvel, két oldalán pedig 1768-as évszám helyezkedik el. Az egri Dobó István Varmúzeumnak egy késői (XIX. sz.) „habán” bokályán is megtalálható a három szeg.

7 Csányi Károly: A magyar kerámia és porcelán története és jegyei. Képzőművészeti Alap. 1954. 18. o.

8 Krisztinkovich Béla: Nobilis amphorarius magister. Műv. Tört. Ért. 1959. 2. sz. 134–141. (A szerző dolgozatában említ két XVIII. sz. végi habán edényt, amely az általa feloldott betűk alapján ugyancsak egyházi személyeknek készült volna. Ezen adatot azonban nem vehetjük bizonyítottnak. Ezzel szemben az IHS monogram feltehetően egyházi személyekre utal.)

9 Gy. Krisztinkovich Mária: Az újkeresztény kerámia kezdetei és európai párhuzamai. Művészettörténeti Tanulmányok. Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve. 1956–58. Budapest, 1960. 69. — Erre utal az a tény is, hogy egyes mesterek lakóhelyüktől (Dávidháza) távolabb, Szalónakon, Nemetújváron és Rohoncon dolgoztak. (Katona Imre: A kékmázás habán kerámiáról. Kézirat. — A szerző szíves szövegi közlése.)

10 Bokály. Méretei: m: 15,5 cm, sz. á.: 6,5 cm, f. á.: 7 cm. Ltsz.: S. 60. 3. 19.

Kékmázás korsó méretei: m: 13,8 cm, sz. á.: 7,4 cm, f. á.: 9,2 cm. Ltsz.: S. 60. 3. 20.

11 Katona Imre: A habán kerámiáról. Művészet. III. évf. 7. sz. 26.

12 A talpas díszedényke méretei: m: 8 cm, sz. á.: 7,7 cm, f. á.: 4,5 cm. Ltsz.: S. 60. 3. 22. — A tál méretei: m: 6,7 cm, sz. á.: 15,5 cm. Ltsz.: S. 60. 3. 21.

13 Gy. Krisztinkovich Mária; i. m. 63.

14 A veszprém egyházmegye papságának névtára. 1963. Veszprém, 1963. 10.

15 Koppány T.—Kozák K.; i. m. 31–32.

16 Kempelen Béla: Magyar nemes családok. IX. k. Budapest, 1915. 319. Sziklay János—Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Budapest, MDCCCXCVIII. 571.

17 Koppány T.—Kozák K.; i. m. 29–31. és 69–70.

18 Katona Imre; i. m.

19 A kancsó méretei: m: 11,5 cm, sz. á.: 6,2, f. á.: 5,5 cm.

20 Gy. Krisztinkovich Mária idézett dolgozatában olvashatjuk, hogy a hasonló díszítések mintakönyvekre vezethetők vissza, ez esetben azonban úgy véljük, a hasonlóság mögött talán azonos mester, vagy műhely feltételezhető.

21 Nem lehetetlen, hogy a Győrben megtelepedett jezsuitáknak — templomuk 1635–41, rendházuk 1651–57 között épült — lehetett valamiféle szerepük a habán edény Győrbe kerülésében, hisz szoros kapcsolatban állhattak a soproni, kőszegi, pozsonyi, nagyszombati és trencséni rendházaikkal, amelyek közelében habán fazekasok éltek.

22 A soproni Storno-gyűjtemény dolgozatban között két habán kancsójának fényképét Nemesi Gyulának, a sümegi habán edényekről készített felvételeket Lenner Józsefnek és Susits Lászlónak, a reprodukciókat Sz. Kovács Évának a rajzot Kremácsán Ilonának köszönöm.

23 A kancsók a soproni Liszt Ferenc Múzeum kiállításán láthatók.

24 Az említett mintakönyvek mellett a vallási és mesterségbeli kapcsolatok is hozzájárulhattak a forma, valamint a mintakincs terjedéséhez a Pozsony-környéki és a Nyugat-Magyarország területén élő habán gerencserek között. Gy. Krisztinkovich Mária említi dolgozatában, hogy a magyarországi anabaptisták kiküldöttei felkeresték Pfalz, Hessen, az Alsó-Rajnavidék és Németalföld területén élő mennonita hittestvéreiket és támogatásokat kérték. Mennyivel inkább erősebb lehetett a kapcsolat az egymához közel eső, politikailag egy egységbe tartozó terület anabaptistái között.

25 Katona Imre; i. m. 25–26. — Gy. Krisztinkovich Mária; i. m. 69.

26 A 24. jegyzet alatt említett adatok erre utalnak. — Ezt az említett adatokon kívül a Ziegelschmid-féle krónikagyűjtemény is bizonyítja. A nyugat-magyarországi habánokat — hasonlóan az 1622 után Alvincen és Csejte környékén letelepedettekhez — a morvaországi Maskowitzáról és Alexowitzáról hívta be dunántúli birtokaira a Bethlen-párti politikus, Batthyány II. Ferenc és a cseh származású Lobkovitz-családból származó Poppel Éva 1622-ben. (Ezen adatokat Katona Imrének köszönöm.)

27 Martin Gerlach: Volkstümliche Kunst. Wien und Leipzig. I. k. 54. és 82. o. 445. kép. („... bemaltes Geschirr etc., Museum für Völkerkunde, Wien.”) A munka készítésekor mindhárom darabot Brünnben őrizték (Landesmuseum). Az utóljára említett kancsó (15. kép) 1679-ben készült. Gerlach munkájának II. kötetében a 69. oldalon közli három kis házi szenteltvíztartó képét. Ezek közül az egyiknek oldalán, fehér alapon, levékoszorúba foglalt IHS monogram látható, hasonló a sümegi, 1673-as évszámú habán kancsóhoz. A H betűn itt is kereszt van, alatti pedig minden valószínűség szerint a szív a három szeggel. A kis házi szenteltvíztartók habán műhelyek, vagy hatásuk miatt álló mesterek készítményeinek tekinthetők.

28 A. Kudelková—M. Zeminová: Habánská fajans. Umeleckoprumyslové Museum v Praze 1961. 18. kép.

29 Gy. Krisztinkovich Mária; i. m. 57. (10. kép). — Egy hasonló darabról készült felvételt őriznek az Orsz. Műemléki Felügyelőség Fényképtárában. Lemez sz. 50.289.

30 A. Kudelková—M. Zeminová; i. m. 11. kép.

31 A. Kudelková—M. Zeminová; i. m. 27. kép. — Ez a darab 1673-ban készült.

32 A mesterségbeli kapcsolatok a fentiekben említett okokból természetesen következnek (azonos helyről való kirajzás, eszmei közösség, anyagi támogatás, mintakönyvek), amelyet az azonos politikai közösségben való élés és a két terület földrajzi helyzete, közelsége, a kereskedelmi útvonalak még inkább erősíthettek, tartósíthattak.

33 Kézily Károly: Kétféjű sasos kályhacsempék Magyarországon. Budapest Régiségei XX. Budapest, 165–197. (Ltsz.: S. 60. 1. 1.)

34 Végh Gyula: Bozsok. Dunántúli Szemle. Szombathely (1944.), 89–99. — „Ugyanezen (1688.) évszámmal jelzett a hatalmas zöld cserépkálya is, melynek csempéin a kétféjű sas fölötté az ifjú I. József képe látható „Josephus Koenig in Hun.” körirattal, s amely mestermunka kétségkívül a kőszegi gerencserek tudását dicsérte.”

35 Iparművészeti Múzeum, Budapest. — A kályhacsempé méretei: 23,5 × 22,5 × 5 cm, a sümegi várban található darabé pedig 28,5 × 28,5 × 5,5 cm. A két kályhacsempé közti méretkülönbség arra mutat, hogy a sümegi darabról vették a másik mintáját, amely a kiégetésnél erősen összezsugorodott.

³⁶ A Sümegen talált zöldmázás, delfines oromcsempék közül az S. 60. 3. 2. leltári számú darab egyezik a nagyvázsonyi várban talált oromcsempével (N. 57. 134. 1.), csak a stilizált korona törött le a tetejéről. A sümegi és a nagyvázsonyi darab feltehetően egy negatívval készült. Főbb méreteikben csak csekély különbség mutatkozik. A sümegi várban több nagyobb és kisebb zöldmázás, delfines oromcsempe került elő. Ezek közé tartoznak az S. 60. 3. 3–4. leltári számú darabok is. — A delfines díszítések ez időben igen elterjedtek, másfajta alkalmazásban is találunk ilyeneket (vízköpők). A budai zöldmázás, delfines töredékeken kívül az egyik jugoszláviai vár ásatásakor (Samobor) is találtak hasonló delfines oromcsempéket. (Tkalcicev Zbornik II. Zagreb, 1958. 223.) Feltehető, hogy a Nagyvázsonyban talált delfines oromcsempék a várral kapcsolatos hadiesemények pusztításai és az azt követő változások, javítások során kerülhettek a várba. 1683-ban egy török sereg felgyújtotta a várat és a falut, 1683-ban pedig Thököly kurucjai foglalták el a várat. (Eri István: A

nagyvázsonyi Kinizsi vár. Veszprém, 1957.) Természetesen a kályhák elavulása során is szükségessé vált, hogy új kályhákat állítsanak fel ez időben a várban.

³⁷ Adám Iván: A túskevári pálos templom. Arch. Közl. XII. k. 24–44. és Házy Alajos: A pálosok jenő-túskevári zárdájának története. 1878. (Ezt az adatot Koppány Tibornak köszönöm.)

³⁸ A túskevári fazekasokra vonatkozó adatok részemre való összegyűjtéséért Molnár István esperesplébános úrnak mondok köszönetet.

³⁹ A kályhacsempén levő ING INS szöveg feloldását IN GINS alakban való csoportosítását Katona Imre végezte el. Közlése szerint a város neve ilyen alakban megtalálható XVII. századi önjegyeken és W. P. Zimmermann rézmetszetén, amely a városnak 1605-ben, a Bocskay-hajdúk által történt elfoglalása után jelent meg néhány évvel egy augsburgi kiadványban (Lelkes István; i. m. 47. és 10. kép).

Mit Jahreszahl datierte Habanenkrüge und Kacheln mit Doppelkopfadler aus der Burg von Sümeg

Verfasser veröffentlicht einige undatierte und mit Jahreszahl versehene Habanenkrüge, sowie Kacheln mit Doppelkopfadler aus den Funden der Ausgrabungen von Sümeg in den Jahren zwischen 1957 bis 1963. Diese wurden aus dem Schacht des Abortes bei der nordwestlichen Ecke des alten Turmes geholt. Der Abort gehörte zum Palast, die hier gefundenen Gefäße sind als Überreste der einstigen Ausstattung des Palastes anzusprechen. Auf dem einen Krug ist die Jahreszahl 1663, auf dem anderen 1673 und auf diesen in einem grünen Blätterkranz das Monogramm IHS, darunter die die Qualen Christi versinnbildlichenden drei Nägel zu sehen. Die Darstellung dieses letzteren Kruges hält Verfasser für das Wappen des Jesuitenordens, welcher in dieser Zeit weit verbreitet war. Diese Darstellung deutet darauf hin, daß der Krug durch den habanen Meister für eine geistliche Person oder für eine kirchliche Korporation verfertigt worden ist.

Den Jahreszahlen nach dürften diese Krüge nach 1663, bzw. 1673 in die Burg von Sümeg, in den Palast des Bischofs von Veszprém, István Sennyei, gelangt sein. Der Bischof stammte aus einer alten Familie vom Komitat Vas. Seine Beziehungen zu dem Komitat Vas, das Wirtschafts- und Handelsleben des sich entwickelnden Sümeg, sowie sonstige geographische und politische Faktoren veranlassen uns, den Herstellungsort der in der Burg von Sümeg gefundenen Habanenkrüge in Westungarn zu suchen. Analogien der Formen und der Ornamente sind auch in Sopron, Győr, bzw. in Österreich und in der Tschechoslowakei zu finden. Die Erklärung dazu ist in der engen Verbindung der Religions-

gemeinschaften miteinander, im Ausschwärmen aus einer gemeinsamen Heimat, in der Zugehörigkeit der erwähnten Gegenden zu einer politischen Gemeinschaft und in der Nähe deren zueinander und zu den wichtigen Handelsstraßen zu suchen.

An der Fundstelle der Krüge wurden auch grünglasierte Kacheln mit Doppelkopfadler und vielleicht dazu passende Giebelkacheln gefunden. Auf der Kachel ist auch das Wappen und der Name der Stadt Kőszeg — ING INS = IN GINS (Güns) — oberhalb der Jahreszahl 1670 zu sehen. Ähnliche Stücke wurden auch an anderen Fundorten gefunden. Der Typ der zuerst in Kőszeg, oder durch Ofensetzer aus Kőszeg verfertigten Öfen mag sich in der Gegend von Sümeg verbreitet haben. In Túskevár, neu angesiedelt 1658 aus Sümeg, wurden ähnliche Giebelkacheln mit Doppelkopfadler und Wappen der Stadt Kőszeg gefunden. Diese wurden bereits in Túskevár (im J. 1911) hergestellt.

Diese Kacheln von Túskevár beweisen es klar, daß die Kachel mit Wappen von Kőszeg — wohl durch Vermittlung der Ofensetzer von Sümeg — nach Túskevár gelangt ist und daß der auch Habaneneinflüsse aufbewahrende Motivschatz auch noch Anfang unseres Jhs gebraucht worden ist. Aufgabe weiterer Forschungen ist, die Verbindungen des Bischofs István Sennyei mit dem Komitat Vas — in erster Reihe mit Kőszeg und mit den Jesuiten —, zu klären. Dadurch werden wir eine endgültige Antwort auf die Frage erhalten, wie und von wo die Habanenkrüge und die grünglasierte Kachel mit Wappen von Kőszeg aus dem J. 1670 in die Burg von Sümeg gelangten.

Károly Kozák

Pichets habans datés et carreaux de poêle à aigle à deux têtes trouvés dans la forteresse de Sümeg

Classant les riches trouvailles mises au jour lors de l'exploration archéologique du château-fort de Sümeg, effectuée entre 1957 et 1963, nous présentons ici quelques pichets habans datés et non datés, ainsi qu'un carreau de poêle portant l'aigle à deux têtes, qui furent trouvés dans la fosse des latrines dégagée près de l'angle nord-ouest de la vieille tour du château-fort. Les objets de faïence richement ornés trouvés dans les latrines du palais appartenaient sans doute à l'équipement du château. Sur l'un des objets on voit la date 1663, sur un autre la date de 1673 et les initiales IHS encadrées d'une couronne de feuilles vertes, et sous celle-ci les trois clous symbolisant la Passion du Christ. Nous considérons la représentation de ce vase comme l'emblème de l'ordre des Jésuites, en ces temps-là répandue dans une vaste sphère. Ce signe indique que c'est un potier haban qui avait confectionné le vase pour une personne ou collectivité religieuse.

Comme le témoignent les deux pichets habans datés, ceux-ci ont dû arriver après 1663, respectivement après 1673, dans le château-fort de Sümeg, dans le palais d'István Sennyei, évêque de Veszprém, qui était issu d'une ancienne famille du comitat de Vas, Les rapports de l'évêque avec le comitat, la vie économique et commerciale de la ville de Sümeg en pleine évolution, ainsi que d'autres facteurs géographiques et politiques nous invitent à chercher le lieu de l'exécution des poteries trouvées dans le château-fort de Sümeg dans l'ouest de la Hongrie. Les analogies de leurs formes et de leurs décors se rencontrent aussi sur les vases habans trouvables à Sopron, à Győr, ou en Autriche et dans la Tchécoslovaquie. Ce fait pourrait s'expliquer par la liaison étroite des

communions religieuses, par le même lieu d'origine, par l'appartenance des territoires mentionnés à la même communauté politique, et par leur proximité des routes commerciales importantes.

Au même endroit que ces vases furent mises au jour un carreau de poêle et un carreau de fronton à émail vert et à aigle à deux têtes. Le carreau de poêle porte au-dessus de la date 1670 les armes et la nom de la ville de Kőszeg: ING INS = IN GINS (GUNS). Des pièces analogues furent trouvées aussi ailleurs. Le type de poêle confectionné pour la première fois peut-être à Kőszeg, ou par des poêliers de Kőszeg, dût se diffuser plus tard dans les environs de Sümeg, Ainsi dans la commune de Túskevár, séparée en 1658 de Sümeg, on a mis au jour des carreaux de frontons analogues, à émail vert, portant l'aigle à deux têtes et les armes de Kőszeg, qui furent confectionnés à Túskevár en 1911.

Les carreaux de Túskevár prouvent que le carreau de poêle portant les armes de Kőszeg, indiquant l'ouest de la Hongrie, est arrivé — sans aucun doute par l'intermédiaire des poêliers de Sümeg — à Túskevár où le trésor des modèles comportant des éléments habans fut utilisé encore au début du siècle présent. L'une des tâches de la recherche est l'éclaircir les rapports d'István Sennyei, évêque de Veszprém, avec le comitat de Vas, en premier lieu avec Kőszeg et les Jésuites. C'est ainsi que nous obtiendrons une réponse à la question de savoir comment et d'où les poteries habanes et le carreau de poêle à émail vert, portant les armes de Kőszeg et la date 1670 étaient arrivés dans le château-fort de Sümeg.

Károly KOZÁK

ХАБАНСКИЕ КРУЖКИ С ЧИСЛОМ ГОДА И ПЕЧНЫЕ ИЗРАЗЦЫ С ДВУГЛАВЫМ ОРЛОМ ИЗ ШЮМЕГСКОЙ КРЕПОСТИ

В связи с обработкой многочисленных находок, найденных в процессе археологического вскрытия шюмегской крепости в 1957—1963 гг. здесь описываются некоторые хабанские посуды с числом и без числа года, как и печной изразец с двуглавым орлом. Эти предметы находились в шахте уборной у северо-западного уголка большой башни крепости. Уборная принадлежала дворцу, и там найденные пышные посуды можно считать принадлежностями к дворцу. Из их числа на одном видно число года 1663, на другом — 1673, на последнем в зеленом венчике из листьев монограмма IHS, а под ней — три гвоздя — символы мучения Христа. Изображение на этой посуде нами считается гербом распространенного в данный период весьма широко в Венгрии ордена иезуитов. Этот знак указывает на то, что посуды изготовлены хабанским гончаром по заказу церковного лица или коллегии.

На основе свидетельства обеих хабанских посуды с числом года эти посуды поступили в крепость Шюмега в 1663 и 1673 гг., в дворец веспремского епископа Иштвана Шенньеи, по происхождению из старой семьи из комитата Ваш, который в то время жил там. Связи епископа с комитатом Ваш, экономическая и торговая жизнь развивающегося Шюмега, как и другие географические и политические факторы дают нам основу искать место изготовления найденных в шюмегской крепости посуды в Западной Венгрии. Аналогии по их форме и украшениям можно найти и на посудах, находящихся в Шопроне, Дьёре, или же в Чехословакии и Австрии. Это объясняется тесной связью между религиозными обществами, их происхождением из одного места, тем, что упомяну-

тые территории принадлежали одной политической единице, как и тем, что они жили недалеко друг от друга как и от важных торговых путей.

Примечания к печному изразцу с зеленой глазурью и с двуглавым орлом, и к вершинному изразцу, найденным там же. На печном изразце видны герб и имя города Кёсега — ING INS = IN GINS (GÜNS) — над числом года 1670. Аналогичные куски найдены и по другим местам. Тип печи, изготовленной впервые в Кёсеге, или же кёсегскими печниками, в более поздний период мог распространяться и на окрестность Шюмега, так, например, в селе Тюшкевар, вновь населенном из Шюмега в 1658 г., найдены аналогичные вершинные изразцы с зеленой глазурью, с двуглавым орлом и с гербом Кёсега, которые были изготовлены уже в Тюшкеваре, в 1911 г.

Эти изразцы из Тюшкевара доказывают, что печной изразец с гербом Кёсега, указывающий на Западную Венгрию, по всей вероятности посредством шюмегских печников, поступил в Тюшкевар, и сокровище образцов, может быть, вместе с хабанскими влияниями, были применено и в начале нашего века. Одной из задач дальнейшего исследования является выяснение связей с комитатом Ваш — в первую очередь с Кёсегом и с иезуитами — веспремского епископа Иштвана Шенньеи. Таким образом мы можем получить окончательный ответ на вопрос места происхождения и способа поступления в шюмегскую крепость хабанских посуды, как и печного изразца с зеленой глазурью, с гербом Кёсега и с числом года 1670.

КАРОЙ КОЗАК

A nagyszebeni Bauernfeind-műhely ismeretlen alkotása Veszprémben

A bútorművességnek a faragás mellett legáltalánosabban elterjedt díszítésmódja az intarzia. Az igen magas szintet képviselő reneszánsz kori intarziaművesség után a második virágzás a XVIII. században bontakozott ki. A két periódus stílusbeli felfogása eltér egymástól. A reneszánsz korban az intarzia kizárólagos szerepe a sík felületek dekorálásában jelentkezik, melynek határait a bútor tektonikus felépítése szabja meg. A XVIII. század folyamán az intarzia bizonyos értelemben önállósul, a szigorú architektonikai rendet festőiségre való törekvés váltja fel. Az új korszak területi szempontból is változást hoz: korábban Itália hatása legerősebb, az e tanulmány keretében bennünket közelebbről érdeklő XVIII. században pedig Franciaország veszi át a vezető szerepet.

Még a XVII. század második felében kezdi működését a francia barokk intarzia legnagyobb mestere: André Charles Boulle (1642—1732). Korai munkáin aranybronz verettel keretelt faberakás díszíti a bútorokat, majd később a fát ezüst, ón, vörösréz, békatéknő és elefántcsont váltja fel. A Boulle-munkákra jellemző növényi eredetű ornamentika, a festett bútorokra emlékeztetően, a bútor teljes felületét ellepi.

A fejlődés további során a rakott dísz anyaga ismét a különböző színű, vésett, égetéssel árnyalt falemez. Az ornamentika koncentráltabb kompozícióval jön létre, a növényi díszítő elemek szimbolikus jelentőségű tárgyak csendéletszerű ábrázolásával és némely bútoron alakos jelenetekkel gazdagodnak. Az elsősorban Párizsban működő, kiváló mesterek, akik nevét oldalakon át sorolhatnánk, hallatlanul elegáns rajzú, finoman színezett munkáikkal igaz művészi ideált valószínűsítették meg.

A német intarziaművesek közül a francia iskolázottságú David Roentgen (1743—1807) Neuwid-i asztalos emelkedett ki. Több alkalommal huzamosabb ideig tartózkodott Párizsban, s az egész Európában híres alakos jelenetekkel díszített intarziáinak a rajzát gyakran a francia Jean Baptiste le Prince készítette.

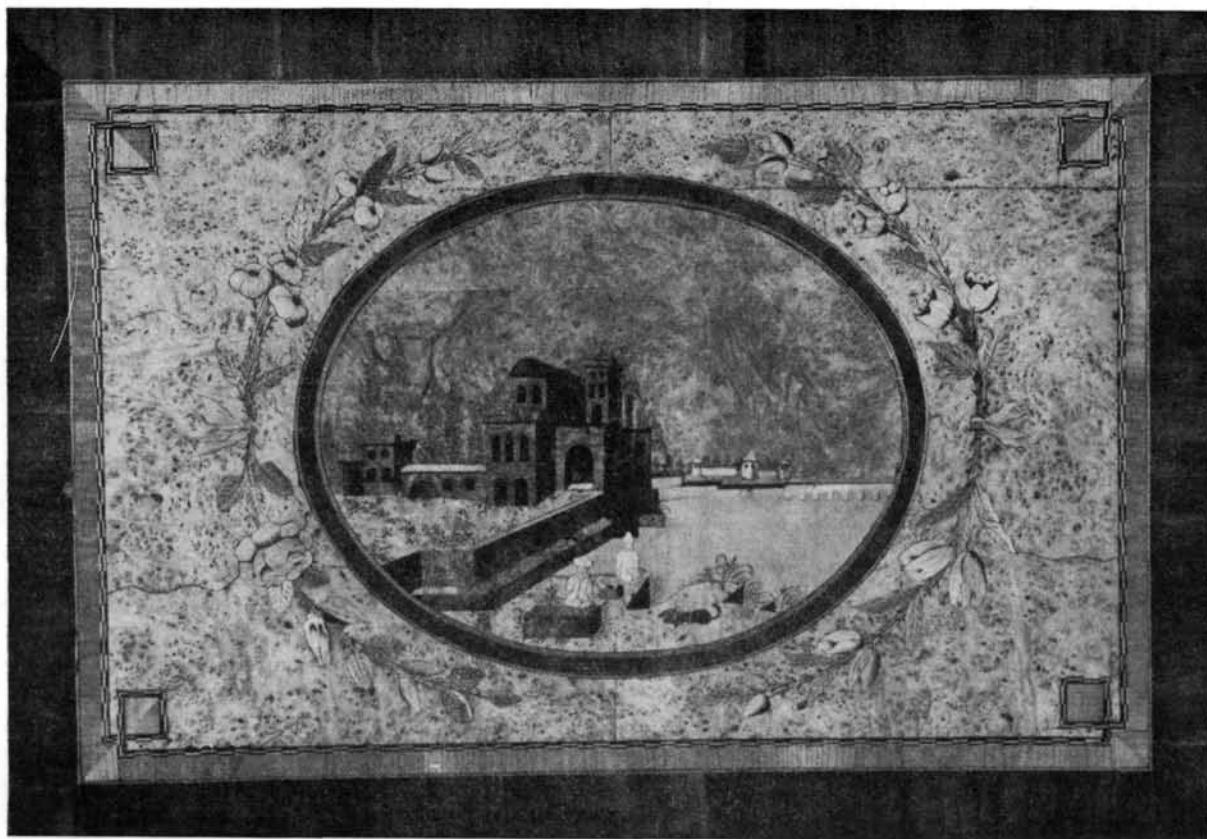
A francia és a francia hatás alatt álló német

intarziaművesség közvetve, vagy közvetlen úton Európa-szerte termékenyítőleg hatott. A francia metszetes bútor- és intarzia tervek, szinte mindenható eljutottak. A vándorló mesterlegények nagyszámban keresték fel mindkét ország asztalos műhelyeit, ahonnan hazatérve, az ott megismert formákkal gazdagították a helyi gyakorlatot.

Magyarországon, habár a francia és a német bútorművesség jelentős hatása kimutatható, mégis a XVIII. század végi magyar intarziaművesség egyik jelentős alakjának, a nagyszebeni Bauernfeind János és műhelyének stílusa, a divatos XVIII. századi irányzattól bizonyos mértékben eltér. Építészeti részleteket ábrázoló intarziaképei, nem a nyugat-európai, festői hatásra törekvő gyakorlatot követik, hanem inkább a reneszánsz kori, perspektivikus rajzú, dekoratív jellegű intarzia-munkákkal tartanak rokonságot.

A hazai körülményekhez viszonyítva a Bauernfeind műhely alkotásaiból elég szép számú emlékanyag maradt fenn. Bár stílusát eddig ismert munkáiból is körvonalazni lehet, mégis, a magyar bútorművesség történetében elfoglalt jelentős szerepéből következően, különös figyelmet kell szentelnünk egy eddig ismeretlen, Veszprémben előkerült alkotásnak, mely e dolgozat tárgyát képezi.

A Bauernfeind műhely alkotásai közé sorolható, a Bakonyi Múzeum bútorgyűjteményének egyik értékes darabja, egy gazdag tájképes intarziával díszített, XVIII. század végi copf stílusú szalonsztól (1—3. kép). A négy lefelé keskenyedő, hasábos láb tömör cseresznyefából készült. A káva és a hossz-négyzetes lap vakfája fenyőfa. A borítás és az intarziadísz: buxus, diógyökér, cseresznye, természetes színű és égetéssel árnyalt vagy pácolt jávorfa, körte, paliszander, tiszafa és topolyagyökér. Az intarziát vésett alapú, pasztával kitöltött díszítés gazdagítja. Az alul vízszintes tagolású szalag- és vonalberakással keretelt káva mind négy oldalának közepébe egy-egy kisméretű fiók illeszkedik. A mellő hosszoldali káva játékos, rakottművű díszítést kapott: a csukott, vagyis helyére tolt fiók homloklapjáról a

1. Asztallap, Bauernfeind János munkája 1785 körül. Veszprém, Bakonyi Múzeum.
1. Tischplatte von János Bauernfeind um 1785. Veszprém, Bakonyi Múzeum.

1. Plateau de table, oeuvre de János Bauernfeind. Environ 1785. Bakonyi Múzeum, Veszprém.
1. Плита стола, работа Яноша Бауэрнфейнда, ок. 1785 г. Веспрем, Баконьский музей.

kávára is átérő, perspektivikus intarziakép, mintegy illuzionisztikus, optikai tréfaként azt érzékelteti, mintha a fiók kicsit ki lenne húzva, és könyvet rejtő „belsejéből” bogár mászna elő (3. kép).

A téglalap alakú asztallap szélén a sötétebb, és attól vonalberakással elválasztott keskenyebb, világos fából rakott, kettős peremsáv után fekete-fehér pálcikákból illesztett, a sarkokon négyzetes lapocskákat közrefogó szalagdísz fut körbe.

Az asztallap ovális középmezéjét laza kötésű, leveles virágfüzér koszorúzza. A keretelt középrészbe rakott intarziaképen: kőlábas híddal átszelt víz partján épült, tornyos kastély látható, melynek előterét két horgász és egy hasaló kutya figurái elevenítik² (1. kép).

Az itt ismertetett bútor sajátos, egyedi kialakítása szembetűnő. Mind a felhasznált faanyagok, mind konstrukciója, aránya és jellegzetes tájképes intar-

ziadíszé, több azonosságot mutat a budapesti Iparművészeti Múzeum és a nagyszebeni Brukenthal Múzeum bútorgyűjteményében található néhány, Bauernfeind János nagyszebeni asztalos műhelyében készült darabbal. Az asztal közelebbi meghatározásánál az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből két XVIII. század végi, tájképes intarziával díszített asztalra³(4–5. kép), és egy hasonló korú és díszítésű paravent-ra⁴ (6. kép) hivatkozhatunk. Ezen kívül a veszprémi múzeum asztalával közeli kapcsolatba hozható az egykor a nagyernyei kastélyban őrzött, tájképes intarziával díszített asztal,⁵ melyet Brukenthal Sámuel megrendelésére Bauernfeind János készített 1784-ben. Az eddig felsorolt tárgyak modorában kialakított asztalpárt⁶ találunk a Brukenthal Múzeumban, melyet a nagyszebeni asztaloscéh ajándékként szintén Bauernfeind János készített 1790-ben Brukenthal Mihály részére.

2. Asztal, Bauernfeind János munkája 1785 körül. Veszprém, Bakonyi Múzeum.
 2. Tisch, von János Bauernfeind um 1785. Veszprém, Bakonyi Múzeum.

2. Table, oeuvre de János Bauernfeind. Environ 1785. Bakonyi Múzeum, Veszprém.
 2. Стол, работа Яноша Бауэрнфейнда, около 1785 г., Веспрем, Баконьский музей.

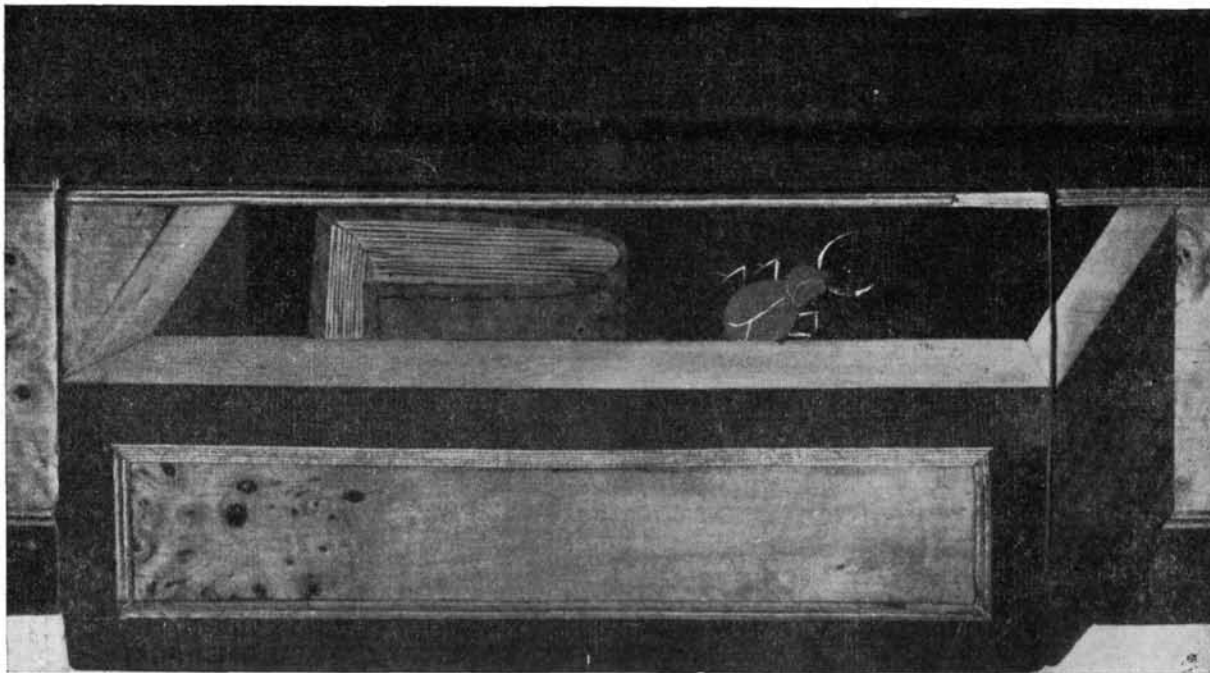
A veszprémi asztalt és az analógia gyanánt felsorolt bútorokat összevetve, a felhasznált anyagok vizsgálatánál elsőnek leszögezhetjük, hogy mind-egyik darab vakfája fenyő. A Bauernfeind műhelyben készült bútorok másik általános jellemzője, hogy egyazon bútoron változatos gazdagságban sokféle fafajtát dolgoztak fel. A borítóanyagok között gyakoriak a márványos texturájú gyökérfák, melyek között legkedveltebb a topolyagyökér. A finom rajzú, sötét tónusú tiszafa majdminden bútoron előfordul. Az intarziadísz gazdagabbá tételére különleges egzotikus fafajtaikat is felhasználták.

Az említett 5 darab Bauernfeind asztal és a veszprémi asztal, a méretein túlmenőleg méreteikben is

közel állnak egymáshoz.⁷ Valamennyi négy, lefelé keskenyedő, többnyire keményfából faragott hasábos lábon áll, sima kialakítású, kizárólag az indító- és zárórész kap egyszerű, vízszintes tagolást.

A káva szintén vízszintes tagolású, melyet legtöbbször egyedül szalagkereteles díszít. Ettől az egyszerűbb kialakítástól eltér a veszprémi és a nagyernyei asztal, mert mindkettő kávján — az előbbin a könyvet és bogarat ábrázoló csendéletet, a másikon török sátrakat ábrázoló — intarziaképeket láthatunk.

Minden asztal alapjellegét lapja határozza meg. A Bauernfeind asztaloknál a lap formája is azonos, mind téglalap alakú.

3. Intarziarészlet, Bauernfeind János munkája 1785 körül. Veszprém, Bakonyi Múzeum.
 3. Intarsiadetail von János Bauernfeind um 1785. Veszprém, Bakonyi Múzeum.

3. Détail d'une maquerie, oeuvre de János Bauernfeind. Environ 1785. Bakonyi Múzeum, Veszprém.
 3. Деталь маркетри, работа Яноша Бауэрнфейнда, около 1785 г., Веспрем, Баконьский музей.

A hossz négyzetes sima lap a képszerű ábrázolásra önként adódó felület. Bauernfeind él is ezzel a lehetőséggel, és a legtöbbször épületet, épületcsoportot ábrázoló intarzia képei műveinek legszembeötlőbb sajátosságát.

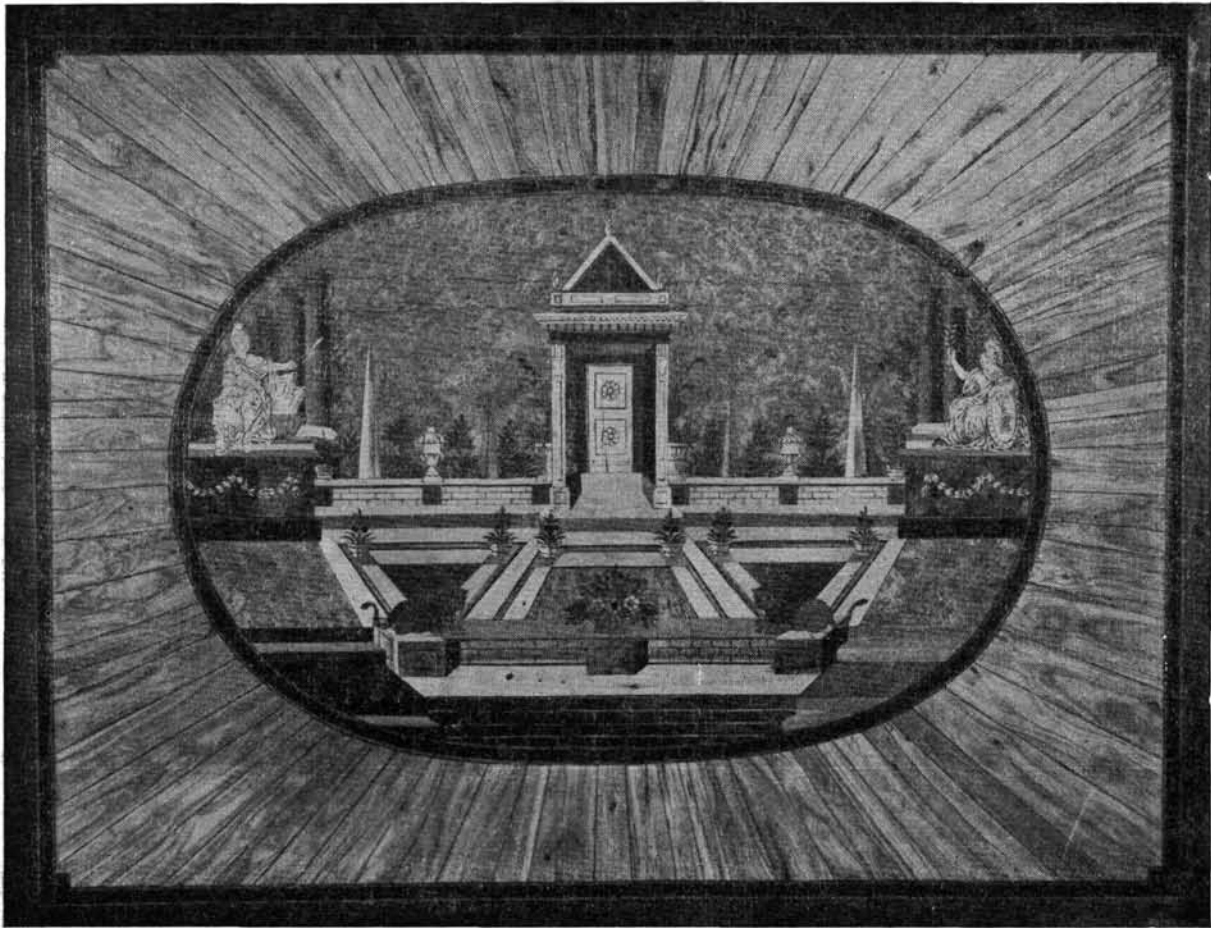
A bútorokat gazdagító intarziaképek hol egyszerűbb, hol gazdagabb, rakott művű keretelést kapnak. A veszprémi asztal szélén körbefutó, négyzetes, a négy sarokban két háromszögből rakott kis lapocskát közrefogó keret szalagdíszéhez hasonló megoldást találunk a nagyvernye asztal tájképes díszű lapjának peremén.

A Bauernfeind-bútorok intarziaképei legtöbbször négyzetes keretbe komponáltak, azonban a veszprémi asztal ovális kompozícióján kívül az Iparművészeti Múzeum egyik Bauernfeind-asztalának intarziaképe (4. kép) szintén ovális keretet kapott.

A veszprémi asztal lapján látható, a négyzetes és az ovális keret közé rakott füzérdísz (1. kép) és az Iparművészeti Múzeum paravent-ját díszítő füzér (6. kép) között szintén hasonlóság mutatható ki. Mind a kettő színes fából rakott, lazán váltakozó levelekből és virágokból, a szárindákon apró, vésett alapú, pasztával kitöltött levélkéből tevődik össze.

A Bauernfeind bútorok rakott művű képei, a veszprémi asztalhoz hasonlóan, naiv megfogalmazású, tájba állított, képzelet architektúrát ábrázolnak. A faberakás stílusához alkalmazkodva, mestereink nem törekszik a finomabb részletek kidolgozására, hatásukban a mozaiktechnikára emlékeztetnek. E képek stílusa a XVIII. század oldott festőiségre való törekvésével ellentétben, a faanyag fizikai tulajdonságainak jobban megfelelő módon, inkább stilizált kialakításúak, térfelfogásának geometrikus jellegével az Itáliából elterjedt, XVI–XVII. századi perspektivikus épületábrázolásokkal tartanak rokonságot.

A veszprémi múzeum asztalának tóparti kastélyábrázolása idillikus, idealizált tájkép, melyen az általában a Bauernfeind bútorok intarzia képeire jellemző kissé merev klasszicizmust a kor festészetében is kimutatható romantika oldja fel. A Bauernfeind-műhely eddig ismert alkotásai közül a nagyvernye asztal híddal összekötött, folyóparti városképet ábrázoló intarziaképehez áll legközelebb. A rokonság alapja a hasonló témán túlmenőleg

4. Asztallap, Bauernfeind János munkája, 18. sz. vége. Bp. Iparművészeti Múzeum.

4. Tischplatte von János Bauernfeind, Ende des 18. Jhs. Budapest, Museum für Kunstgewerbe.

4. Piateau de table, oeuvre de János Bauernfeind fin du XVIII. siècle. Iparművészeti Múzeum Budapest,

4. Плита стола, работа Яноша Бауэрнфейнда, конец 18. в., ВБудапештский музей прикладного искусства.

— mindkettő vízparti tájat ábrázol — az ábrázolásmód romantika felé hajló jellegében jelentkezik.

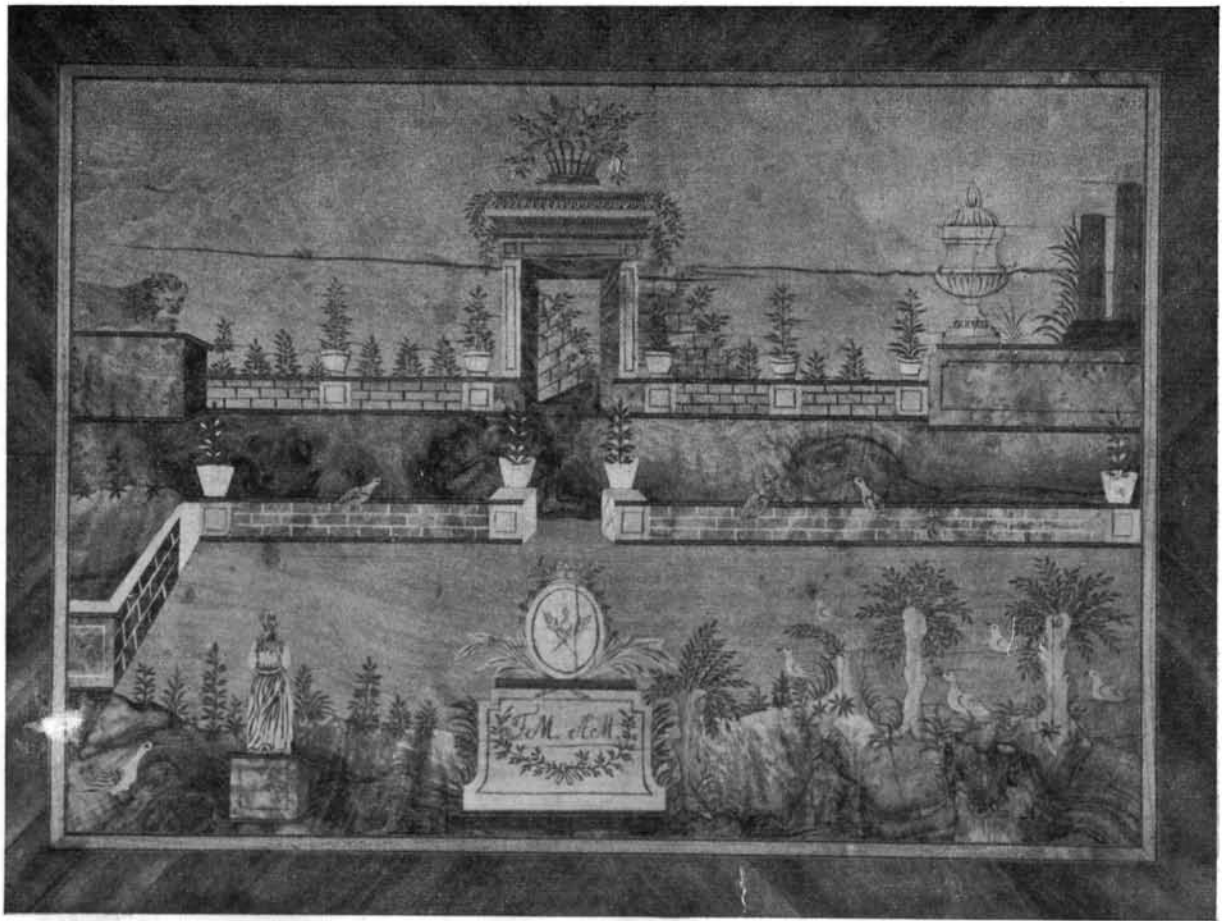
A kép előterében tevékenykedő horgászok és a hasaló kutya csoportjához hasonló staffage alakok más Bauernfeind-intarziaképen is szerepelnek. A nagyernyei asztal képének előterében, kidőlt oszlopon ülő két alak: a paravent hajósai (6. kép); továbbá a többi bútortakott díszén gyakran előforduló ókori istennők, oroszlánok stb. szobrai, (4—5. kép) szintén staffage alakoknak tekinthetők.

A sajátos és minden Bauernfeind-intarziaképen, így a veszprémi asztalon is előforduló növényábrázolások azonos, egy kézre utaló megoldással készültek. A fűcsomókat, a virágok szárait, indáit, a fák

törzsét és ágait vésett vonalak; a leveleket kis pontszerű, vésett, hasas vonalkák alkotják, melyeket zöld, barna és fehér paszta tölt ki.

A Bauernfeind-asztalok érdekes azonosságot mutatnak végül az elkerülhetetlen hő és nedvesség ingadozásakor beálló faszéregedés okozta károsodás vizsgálatakor is. A veszprémi asztal, mindkét budapesti asztal és az egyik Nagyszébenben őrzött asztal lapján, a vakfa közös, illesztéskori hiányosságának következtében, azonos helyen, a borítás elhasadt.

A veszprémi Bakonyi Múzeum asztalának ismertetése folyamán arra törekedtünk, hogy a fenti asztalt a Bauernfeind műhely alkotásaival kapcsolatba hozzuk, melynek során olyan alapvető azonosságok

5. Asztallap, Bauerfeind János munkája, 18. sz. vége, Bp. Iparművészeti Múzeum.

5. Tischplatte von János Bauerfeind, Ende des 18. Jhs. Budapest, Museum für Kunstgewerbe.

5. Plateau de table, oeuvre de János Bauerfeind. Fin du XVIII. siècle. Iparművészeti Múzeum, Budapest.

5. Плит стола, работа Яноша Бауэрнфейнда, конец 18. в., Будапештский музей прикладного искусства.

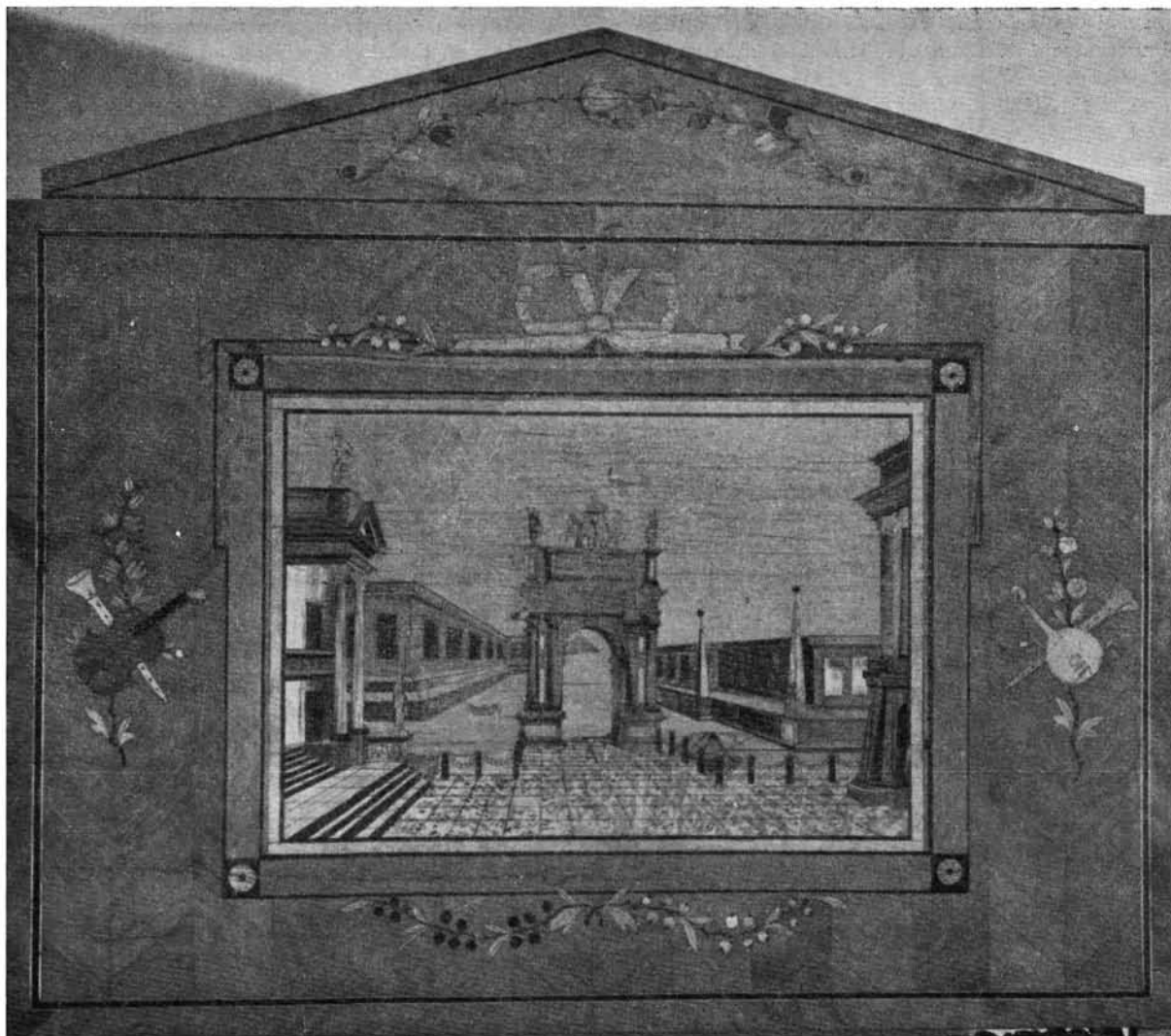
mutatkoztak, amelyek alapján ezt az asztalt is a Bauerfeind műhely hiteles alkotásának kell tekintenünk.

Bauerfeind János 1745-ben született, feltehetőleg Bécsben.⁸ Báró Brukenthal Sámuel Erdély kormányzója, mint asztalossegédet hívta Bécsből épülő nagyszabeni palotája berendezésének elkészítéséhez. A művészi, faragott és intarziás asztalosmunka mellett a rajzolás és a rézmetszéshez is értett. Egy Madonnát ábrázoló metszetét a Brukenthal Múzeum őrzi. A nagyszabeni asztaloscéh 1786-ban rézbe metszett architektúrára keretű, Nagyszabeni látképével díszített vándorleveleit szintén Bauerfeind János készítette.

1777 nyarán feleségével és kétesztendő kisfiával,

Lénárttal Nagyszabembe költözött. Mint asztalossegéd Hezel Lajos Keresztély nagyszabeni asztalosmesternél helyezkedett el, és kezdetben a Brukenthal palota faragott díszű asztalosmunkáit készítette. Hezel mesterrel való kapcsolata valószínűleg csak formális volt, ezt alátámasztja az a körülmény is, hogy munkáival nem mesterének számol el, hanem közvetlenül a megbízó Brukenthal Sámuelnek nyújtja be számláit. 1786 november 16-án a cégbe való felvételét kéri. A felvétellel kapcsolatos több évi huza-vona iratanyagát az egykori nagyszabeni száz levéltár őrizte meg.

A beadványok és a jegyzőkönyvek soraiból kiderül, hogy Bauerfeind, mint a kormányzó asztalososa különleges önállósággal rendelkezett, ha a mi-

6. Paravent intarziás részlet. Készítette Bauernfeind János, 18. sz. vége. Bp. Iparművészeti Múzeum.

6. Detail des Paravents mit Intarsia von János Bauernfeind, Ende des 18. Jhs. Budapest, Museum für Kunstgewerbe.

6. Détail en marqueterie d'un paravent. Oeuvre de János Bauernfeind, fin du XVIII. siècle Iparművészeti Múzeum, Budapest.

6. Деталь ширмы с маркетри, работа Яноша Бауэрнфейнда, конец 18. в., Будапештский музей прикладного искусства.

nimális formáságoknak eleget is tett, de a céhszabályokat nem tartotta be. Habár hivatalosan Hezel segédje volt — ezzel ki is merült a céhhel való kapcsolata —, mégis jövedelme egy több segéddel dolgozó teljes műhely bevételét is túlhaladta. A céhlegények kötelező szervezetében sem vett részt, ez is alátámasztja, hogy segéd mivolta, csupán üres formáság volt.

A Bauernfeind kiváltságos helyzete következtében

háttérbe szoruló nagyszebeni mesterek mindent elkövettek, hogy céhbe való felvételét megakadályozzák. Bár maga Erdély kormányzója pártfogolta, mégis, csak három év múlva, 1785. augusztus 11-én írták a nagyszebeni asztalosmesterek sorába. A céhkönyv bejegyzése szerint 1787-ben Tausch Márton rosszcsúri fiút; 1789-ben fiát Lénártot; 1793-ban a nagyszebeni Roth Sámuel szerződötti tanuló inasnak. Bauernfeind János nevével egy 1790-es nagy-

szebeni kalendáriumban is találkozunk, ahol mint a Heltauergasse 179. szám alatt működő műasztalosként szerepel.

Tragikus haláláról a nagyszebeni r. k. plébánia halotti anyakönyve tudósít: 1789. október 21-én 53 éves korában tűzvész áldozata lett.

A Bakonyi Múzeum ismertetett, és a Bauernfeind műhely alkotásának tartott asztala a XVIII. század végi asztalosművesség művészi értékekkel rendelkező alkotása. Az egyszerű forma, a választékos intarzia dísz egysége, a borításhoz és rakott munkához válogatott fafajták halk színpompája harmonikus benyomást kelt. A rakott dísz, habár gyakorlott kézre utal, minden bravúroskodástól mentes, nem él önálló életet, csupán a bútór anyagszerű dísz és szerves tartozéka.

Az asztal, mint már korábban leszögeztük, a Brukenthal Sámuel részére készült ún. nagyernyei asztalhoz áll legközelebb. Az asztallapon látható tájkép hídábrázolásában a korábbi kutatás heraldikai ábrázolást, a Brukenthal-címer hídábrázolását véli felismerni. A veszprémi asztalon látható híd feltehetőleg szintén Brukenthal-embléma, mely körülmény arra mutat, hogy ez az asztal is a Brukenthal család számára készült. Készítési időpontja —

az 1784-ben számlázott, vele közeli rokonságot tartó nagyernyei asztal segítségével — a 80-as évek közepére tehető.

Bauernfeind János, habár a nagy nyugat-európai mestereket nem éri utol, a francia és német hatás alatt fejlődő, kelet-európai intarziaművesség sajátos és jelentős képviselőjének mutatkozik. Munkáinak általános kor stílusával és azzal a ténnyel, hogy bútorait gazdag intarziadísszel látta el, csatlakozik a nyugat-európai gyakorlathoz, azonban intarziaképei egyetlen francia, vagy német mester munkáihoz sem köthetők. Rakott művű díszei leginkább a moszkvai Történeti Múzeumban őrzött, M. J. Veretennikov, XVIII. század végi orosz mester perspektivikus rajzú, épületeket ábrázoló, francia jellegű növényi ornamentikával keretelt intarziaképeihez hasonlíthatók.⁹ Közeli kapcsolatot itt sem mutathatunk ki, csupán közös forrás párhuzamos, egymástól független jelenségeként fogható fel.

Bauernfeind János munkáinak sajátos jellegét azzal magyarázhatjuk, hogy maga is tudott rajzolni, intarziaképeinek rajzát, ha bizonyos sablonossággal is, de saját maga készítette el. Ez kölcsönöz intarziáinak egyedi jellegét.

Batári Ferenc

JEGYZETEK

¹ Leltári száma: I. 53. 6. 88. — A fényképfelvételeket Kárász Judit készítette.

² Méretei: magasság: 80 cm; lapja: 61 × 89 cm.

³ A két asztal leltári száma: 14.479; 64. 19. 1.

⁴ A paravent leltári száma: 14.487.

⁵ Publikálva: Dr. Julius Bielz: *Kunstschler Johann Bauernfeind und seine Arbeiten. Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museums VII. 19–25. l. 5., 7. kép.*

⁶ A két asztal leltári száma: 14.401, 14.402; mindkettő publikálva Dr. Julius Bielz, 5. sz. jegyzetben idézett tanulmányában, képe uo. 3., 4. kép.

⁷ A veszprémi asztal méreteit lásd: 2. sz. jegyzetben;

14.479 ltsz. asztal: mag.: 78 cm, lapja: 66 × 86 cm; 64.19.1 ltsz. asztal: mag.: 75 cm, lapja: 71,4 × 52,7 cm; a 14.401, a 14.402 ltsz. mindkét nagyszebeni asztal mag.: 76 cm, lapja: 6 × 89 cm; a nagyernyei asztal mag.: 77 cm, lapja: 94 × 65 cm.

⁸ Bauernfeind János életére vonatkozó adatokat Dr. Julius Bielz gyűjtötte össze és publikálta az 5. sz. jegyzetben idézett tanulmányában.

⁹ M. J. Veretennikov munkáira dr. Szabolcsi Miklósné tud. vezető hívta fel figyelmemet, melyért ezúton mondok köszönetet. Veretennikov idézett munkái publikálva vannak.

Ein unbekanntes Werk der Bauernfeind-Werkstatt von Sibiu-Nagyszeben in Veszprém

János Bauernfeind (1745—1798) ist eine bedeutende Gestalt der ungarischen Intarsiakunst am Ende des 18. Jhs. Baron Sámuel Bruckenthal, Gouverneur von Siebenbürgen hat ihn, als Wiener Tischlergesellen im J. 1777 nach Nagyszeben (Sibiu, Hermannstadt, Civitas Cibinii) berufen, um die Tischlerarbeiten seines im Bau begriffenen Palastes durch ihn verrichten zu lassen. Nach seiner Ansiedlung ersuchte Bauernfeind die Tischlerzunft um seine Aufnahme und gründete dort seine Tischlerwerkstatt. Ein Teil seiner Werke wird im Bruckenthal-Museum von Nagyszeben und im Museum für Kunstgewerbe in Budapest aufbewahrt. Seine Arbeiten sind mit charakteristischen, perspektivisch gezeichneten Gebäuden und Landschaften in Intarsiatechnik verziert.

Auf Grund der Stilkritik läßt sich ein wertvolles Stück der Möbelsammlung des Bakonyi Múzeum in Veszprém, ein Tisch mit Landschaftsbild in Intarsiatechnik, unter seine Schöpfungen einreihen. Sowohl die Holzsorten, wie die Konstruktion und die charakteristische Intarsiarbeit zeigen grundlegende

Identität mit den Möbeln der Bauernfeind-Werkstatt. Auf den für Sámuel Bruckenthal verfertigten Möbeln kommen auch heraldische Darstellungen vor. Das Brückenmotiv des Veszprémer Tisches scheint ein aus dem Bruckenthal-Wappen entlehntes Emblem zu sein. Dieser Tisch wurde also vermutlich für die Familie Bruckenthal verfertigt. Seine Herstellungszeit läßt sich mit Hilfe eines anderen stilverwandten, im J. 1784 fakturierten Tisches aus dem Schloß von Nagyernye auf die Mitte der 80-er Jahre des 18. Jhs setzen.

Der Tisch ist eine hervorragende Schöpfung der Tischlerkunst vom Ende des 18. Jhs. Die einfache Form, die Einheit der geschmackvollen Intarsiarbeit und der feine Farbenreichtum rufen einen harmonischen Effekt hervor. Die eingelegte Ornamentik ist, obwohl sie eine geübte Meisterhand verrät, frei von jeder Bravour; sie führt kein selbstständiges Leben, sondern bleibt die stoffliche Zierde dieses Möbels.

Ferenc Batári

Une création inconnue de l'atelier Bauernfeind de Nagyszeben, conservée à Veszprém

János Bauernfeind (1745—1798) était une personnalité importante de l'ébenisterie hongroise de la fin du XVIIIe siècle. C'est Samuel Brukenenthal, gouverneur de la Transylvanie qui a convié en 1777 l'aide menuisier travaillant à Vienne, à Nagyszeben (Sibiu, Hermannstadt) pour y exécuter les travaux de menuiserie de son palais en cours de construction. Bauernfeind, établi à Nagyszeben, demanda aussitôt son admission à la corporation des menuisiers de la ville, puis y installa un atelier. Une partie de ses oeuvres est conservée au Musée Brukenenthal de Nagyszeben et au Musée des Arts Décoratifs de Budapest. Sés meubles sont ornés d'une marqueterie caractéristique représentant des édifices et des paysages d'un dessin perspectivique.

L'analyse du style permet de classer parmi les créations de l'atelier Bauernfeind une pièce précieuse de la collection de meubles du Musée du Bakony de Veszprém, une table richement ornée de marqueterie figurant des paysages, provenant du mobilier d'un château du comitat de Veszprém. Les genres de bois utilisés pour la table, ainsi que sa structure et son décor de marqueterie accusent

une parenté fondamentale avec les meubles confectionnés dans l'atelier Bauernfeind. Sur les objets du mobilier exécuté pour Samuel Brukenenthal on rencontre aussi des représentations héraldiques. Le pont représenté sur notre table est sans doute également un emblème emprunté aux armes de Brukenenthal, ce qui indique que la table a été originairement exécutée pour la famille Brukenenthal. La table analogue ayant appartenu autrefois au mobilier du château de Nagyernye, et facturée en 1784, permet de situer notre meuble au milieu des années 1780.

La table est une création artistique de l'ébenisterie hongroise de la fin du XVIIIe siècle. La forme simple, le décor choisi et homogène de la marqueterie, la richesse discrète du coloris des genres de bois appliqués au placage et à la marqueterie font un effet harmonieux. La marqueterie, bien qu'elle dénote une main exercée, est exempte de toute bravoure, elle n'est pas gratuite, elle est purement le décor matériel du meuble.

Ferenc Batári

НЕИЗВЕСТНОЕ ПРОИЗВЕДЕНИЕ НАДЬСЕБЕНСКОЙ МАСТЕРСКОЙ БАУЭРНФЕЙНДА В ВЕСПРЕМЕ

Янош Бауэрнфейнд (1745—1798) является значительной фигурой венгерского искусства маркетри конца 18-го века. Он работал в качестве подмастерья у столяра в Вене, и был приглашен в 1777 г. в город Надьсебен (по-румынски Сибиу, по-немецки Германнштадт) губернатором Трансильвании Шамуэлом Брукенталом для изготовления столярных работ для строящегося дворца губернатора. Поселившись там он просил приём в местную гильдию столяров, затем открыл там же свою мастерскую. Часть его работ хранится в Надьсебенском Музее Брукентала и в Музее прикладного искусства в Будапеште. Его произведения украшены маркетри характерного, перспективного рисунка с изображением зданий и пейзажей.

На основе критики стиля к произведениям мастерской Бауэрнфейнда можно отнести один из ценных экспонатов веспремского Баконьского музея в коллекции мебели, стол, происходящий из одного из барских домов комитата Веспрем, украшенный богатым маркетри с пейзажами. Как и древесные породы, примененные для стола, как и его конструкция и характерный орнамент с маркетри указывают на его основную аналогию с мебелью из мастерской Бау-

эрнфейнда. На предметах мебелировки, изготовленных для Шамуэла Брукентала, наблюдаются и геральдические изображения. Изображение моста на нашем столе представляет собой предположительно и эмблему, заимствованную из герба Брукенталов, и эта обстановка указывает на то, что данный стол первоначально изготовлен также для семьи Брукенталов. Срок его изготовления можно уточнить при помощи стола, изготовленного в свое время для надьэрнейского барского дома, и на который фактура была выписана в 1784 г., и который очень близок к нашему экземпляру, на середину 80-ых годов 18-го века.

Стол представляет собой художественно ценное произведение столярного искусства конца 18-го века. Простая форма, единство изысканного орнамента маркетри, тихая пышность цветов избранных для маркетри древесных пород вызывают гармонический эффект. Маркетри, хотя и они указывают на опытные руки, свободны от всякой бравурности, они не живут самостоятельно, но служат лишь материалоподобным украшением для мебели.

ФЕРЕНЦ БАТАРИ

A keszthelyi polgárság úrbér-ellenes mozgalmai

I.

A másfél évszázados török hódoltság irtózatossá tett Zalában. Különösen Kanizsa török kézre jutása (1600) óta napirenden voltak a török rablóhadjáratok, amelyek a legtöbb falu teljes pusztulására vezettek. Egy 1658-ból származó „rectificatio portarum”, azaz adóösszeírási kiigazítás szerint Tapolca vidékén teljesen elpusztult Raposka, Kisapáti, Gyulakeszi, Gulács, Káptalanfői, Tomaj, Arács, Akali, Dörögd, Lád, Kisszőlős, Örvényes, Kapolcs. Aszófón, Szepezden, Henyén csak 1—1 gyalog, azaz igaerő nélküli, Füreden egy ekés, a többi faluban 2—3 ekés jobbággy maradt. A felsorolásból kiugrik Tapolca, 7 ökrös-, 21 gyalogjobbággal és 41 szabad hajdúval.¹ Aránylag nagyobb számú lakosság tehát csak a várral ellátott helyen maradt.

Ugyanezt a következtetést vonhatjuk le a török kiverése után készült első adóösszeírásból is. Azokon a helyeken, ahol vár állott, aránylag sok gazdát találunk. Így Kapornakon 57-et, Zalabéren 73-at, Szécsiszigeten 77-et, Alsólendván 109-et. Viszont ma jelentékeny, forgalmas helyeken alig néhány ember lézengett pl. Söjtörön 19, Zalaszentmihályon 9, Rajkon meg éppen csak öt.² A helyzetet világosan fejezi ki a káptalanfaiak 1693. évi beadványa: „a tatár felégette helységünket, sokan közülünk elhaltak, a többiek a végházakhoz recipiálták magukat a dúlás elől. Elfogytunk. Vagyon négy, aki még birgya magát, a többi kenyérben is alig eszik.”³

Ezt a helyzetet az magyarázza, hogy Kanizsa eleste után a kisebb végházaknak valóságos láncát építették ki Csáktornytól Lentin, Lövön, Egerszegen, Szentgróton, Zalaváron át Keszthelyig, hogy legalább a kisebb török támadások ellen védekezni, a nagyobbak ellen pedig „hírlövés” útján mozgósítani tudjanak. E végváraknak rendes, fizetett őrsége igen csekély volt. Zalaszentgróton pl. 1657-ben mindössze 21 lovas, és legfeljebb 50 gyalogos.⁴ Zalaegerszegen a legrosszabb időkben, 1602-ben mindössze 30 gyalogos és 10 lovas,⁵ a legjobb felszerelés idejében, 1686-ban 208 lovas és 150 gyalogos.⁶ Ez természet-

esen csak a várból mozgósítható haderő volt, a várszolgálat ellátására, a várvédelemre nem volt elég. Katonai szolgálatot teljesítettek a vár tövében lakó polgárok is, akik ugyan „a sorompón” kívül laktak, de árokkal, palánkkal valamennyire védett területen. A vár tövében lakó, katonai szolgálatot teljesítő „szabad legények” lakóhelyét Zalában nem „külső vár”-nak, hanem „belső város”-nak nevezték. Ezek létrejötte szorosan összefüggött a végvárrendszer kiépítésével.

Az 1555. évi portális összeírásban még Lentin és Alsólendván sincs nyoma annak, hogy külső és belső várost megkülönböztettek volna.⁷ A XVII. században azonban már éles különbséget tesznek Külső Lenti és Belső Lenti között⁸ ez a megkülönböztetés fennmarad a vár és a végházi szolgálat megszűnte után is, a XVIII. században mind Lentiben, mind Alsólendván.⁹ Szentgróton is megkülönböztettek fegyverrel szolgáló hóstátiakat és úrbéri szolgálatot ellátó külső városiakat.¹⁰ Ez utóbbiakból alakult a XVIII. században a polgárváros. Egerszegen is megkülönböztetnek 1628-ban a várkapitány ítélkezése alá tartozó várbelieket, a városbíró ítélkezése alá rendelt „polgárokat” és a városon kívül élő „hegylakók”-at.¹¹ Egerszeg azonban 1703-ban a püspök földesúrral új úrbéri szerződést kötött, mely egységesen szabályozta a polgárok kötelelességeit,¹² és így ez a megkülönböztetés megszűnt.

Alsólendván, Lentin, Szentgróton és Keszthelyen azonban új úrbéri szerződés hiányában megmaradt a belső és külső város, vagy a mezőváros és polgárváros közötti megkülönböztetés, melynek az úrbéri szolgálat tekintetében nagy jelentősége volt. A „belső városiak”, akik büszkén és sűrűn emlegették katonai szolgálatukat, nem voltak fizetett katonák, tehát földművelésből, szőlőművelésből éltek már a török időkben is, szabad költözésűek voltak, és minimális úrbéri szolgálatot teljesítettek, pl. Szentgróton évi 4 nap robotot szolgáltak. Soraikban számos nemes élt, akik éppen olyan várvédő hajdú szolgálatot teljesítettek egykor, mint a jobbágyszármazásúak, akik legalább időlegesen a tizedfizetés

alól is mentességet élveztek.¹³ A külső város, vagy későbbi kifejezéssel „polgár város” lakosai azonban szabályszerűen robotoló — rendszerint röghöz kötött — jobbágyok voltak.

Erre az éles megkülönböztetésre felhozhatjuk Széchenyi György veszprémi püspök 1658. évi úrbéri szerződését, amelyben öt szabad legényt befogad Tapolcára, a robotolást teljesen elengedi nekik, csak fegyveres szolgálatot kíván.¹⁴ A katonai szolgálat fejében való úrbéres szolgálatmentesség a Battyhány-család egyéb dunántúli birtokain is szokásos volt.¹⁵

A katonai szolgálat fejében való teljes, vagy úgy szólván teljes úrbéri szolgálatmentesség szokásával és a „belső város” rendszerrel ki kell egészítenünk azt a képet, amelyet Szántó Imre a török háborúk következményeiről, és az üres földekre település körülményeiről fest.¹⁶ Általános volt ugyanis a szokás, hogy az üres vagy alig lakott falvakba nagy kedvezményekkel, rendkívül szerényen meghatározott úrbéri szolgálatokkal csábítottak telepes jobbágyokat. Keszthelynek azonban ennél jóval magasabb jogállása volt. Mint katonai szolgálatot teljesítő „szabad legény”-ekből álló „belső város”, tulajdonképpen úrbéri szolgálatmentességet élvezett. Ennek következménye volt, amit már Bontz észrevett, hogy a keszthelyi „vitélő rend” legalább egy ideig még a papi tized alól is nemesek módjára mentességet élvezett.¹⁷ Polgár város különállása pedig távolról sem abból származott, hogy ez török adót fizetett, Keszthely pedig nem.¹⁸ (Bár valószínű, hogy a falon kívül levő városrész adózott a töröknek, hogy rablásaitól mentességet vásároljon.) A belső városiak mentesek voltak az úrbéri szolgálattól, a külső városiak (polgár városiak) pedig szabályszerűen robotoltak, és legalábbis tizedet szolgáltattak, mert ők katonai szolgálatot nem teljesítettek.

A belső város és polgár város közti megkülönböztetésre éles világosságot vet az az 1715-ből keltezett aláíratlan feljegyzés, mely Keszthely egyik földesúri családjának, a Bakacs-oknak álláspontját rögzíti „A Hajdú utcán, az kerítésben levő lakos uraimék”, és „az városon kívül az urak fundusán levő” lakók jogai között. Természetesen már a „városiak”-tól is meg akarja követelni, hogy „igazságukat producállják”, azaz szabadságukat igazolják, a város körül levő „urak fundussán” azonban jószágvesztés terhével egyszerűen el akarja tiltani a szántást, vetést, kaszálást, makkoltatást stb. Külön is kiemeli, hogy „Az urak fundussán törőnhető gonoszságokért bíró uraimék által ezután a büntetés ne desumáltassék, hanem az uraságnak”.¹⁹ Azaz a városiak felett ugyan elismeri a városbírói ítélkezését, a városon kívüli területen azonban csak az úriszék szabhasson

ki büntetést. Ez ugyanis akkor még komoly jövedelmet hozott a bírónak.²⁰

Keszthely jogállásával kapcsolatban még két dolgot kell a török korból megemlíteni. Egyik, hogy második vonalbeli erődítmény lévén, aránylag biztos helynek számított, és nagy népességű volt. Az 1555. évben Kanizsára 28, Egerszegre 33, Keszthelyre, Fenékre, Faludra, Tomajra összesen 37 porta után vetnek ki adót. 1564-ben meg az említett falukkal együttesen 51 portára értékkelik. Természetesen Kanizsa eleste után Keszthely is romlásnak indul, de még 1630-ban is 15 portát írnak itt össze. A viszonyokra jellemző, hogy ugyanekkor Lesencét, Tomajt és Faludot összesen 2 portára értékkelik.²¹ A másik, hogy Keszthely már a török kor kezdetén sem egy kézben levő birtok volt. 1555-ben és 1564-ben még mindegyik földesura a Pethő család tagja ugyan, de 1564-ben a Pethő családnak már 8 tagja részbirtokos volt. Elégge áttekinthetetlen arányokban, tehát a valódi hatalmat kizárólag a várkapitányok gyakorolják. 1630-ban pedig már számos, a Pethő családtól leányágon leszármazott család is birtokos Keszthelyen. A 15 portából 4 Bakacs Farkasé, 3 Darabos Jánosé, 2 zalabéri Horváth Zsigmondé és csak 6 porta három különböző Pethőé. A XVII. század folyamán birtokrészt szerzett Keszthelyen az ákosházai Sárkány család, Lengyel János, sőt az Esterházy hercegi család is.²² Sárkány János özvegyét, Fitter Erzsébetet vette feleségül a XVII. század végén Festetics Pál, a Festetics vagyon alapítója, így ő is részhez jutott Keszthelyen.²³ A sokféle megosztott földesúri jog, mely a birtokostársak között is nem egyszer vitás volt, nem adott lehetőséget a várossal szemben annak érvényesítésére. A részbirtokosok a környező faluk jobbágytelkei felett világosan elkülönítve rendelkeztek, így Lengyel János egy faludi jobbágytelket, mely az előző jobbágy megszakadása folytán szállt reá, önállóan adott zálogba,²⁴ de a városhoz nem tudtak hozzányúlni. Nem véletlen, hogy a legrégibb keszthelyi céhnek, a csizmadiáknak céhlevelet 1639-ben a várkapitány erősítette meg.²⁵

II.

A városnak a földesurakkal szembeni súlyát erősítette az is, hogy a várban katonáskodók közül egyre több nemes telepedett meg Keszthelyen. 1622-ben még csak egyetlen ott lakó nemes családot jegyeztek fel, 1711-ben 12-öt, 1715-ben már 18-at, 1725-ben pedig 44-et.²⁶ Még hozzá nem egyszer nyilvánvaló rokonságban is álltak Keszthelyen lakó nemes és nem nemes családok egymással. Pl. Giber családot találunk mind a nemesek, mind adózó nem

nemesek összeírásában. A nemesi összeírásokban felsorolt nevek azt is világosan bizonyítják, hogy a török fenyegetés, a várvédelem szükségének elmúlásával egyre nagyobb számban vándoroltak be nemesek Keszthelyre.

Még nagyobb mérvű természetesen a nem nemesek bevándorlása Keszthelyre, bár itt nemcsak bevándorlással, de elvándorlással is találkozunk. A legrégibb adóösszeírásban, 1711-ben Keszthelyen 131 gazda nevét sorolták fel.²⁷ Eszerint Keszthely a megye legnépesebb települése, hisz ugyanebben az évben Nagykanizsán csak 84 gazdát, Egerszegen pedig éppen csak 42-öt írtak össze. Persze az összeírást minden vidéken más-más megyei tisztviselő hajtotta végre, és nincs kizárva, hogy ezek nem egyforma szigorúsággal és lelkiismeretességgel jártak el. Ez a szám 1714-re 102-re esik vissza,²⁸ 1715-re 88-ra.²⁹ Akkor azonban a fejlődés ugrásszerűen megnő, és 1730-ban már 213 gazda és 19 zsellér nevével találkozunk.³⁰ Ez az ingadozás egyfelől valószínűvé teszi, hogy a század első évtizedeiben nagyarányú a vándorlás, sok odaköltözött már néhány év múlva odábbált, esetleg némelyiket, mint szökött jobbágyot előző földesura sikerrel visszakövetelte. Másrészt azonban lehetséges az is, hogy egyes összeírások alkalmával többen ki tudták vonni magukat az összeírás alól. Az összeírások számadatai általában nem pontosan fedik a valóságot. Az összeírtak száma aszerint is változik, mikor milyen rétegek váltak adófizetésre kötelezetté. Az alábbi számok tehát nem vehetők pontos adatnak, mégis a fejlődés vonalának megállapítására alkalmasak. Ennek alapján Keszthely adózó lakosságának és gazdaságának fejlődését a XVIII. század első felében így mutatjuk be.

Év	Gazdák száma	Ebből házas zsellér	Igás állat	Tehén	Vetés-terület pozsonyi mérőben	Bor termés akóban	Iparosok száma
1711	131	—	205	131	897	2584	?
1715	102	65	117	46	293	383	szőlő kapás
1730	213	19	89	58	856	1384	33
1750	238	9	200	157	856	3987	44

Ezek az adatok nyilvánvalóvá teszik, hogy a népesség átmeneti apadását nem járvány, hanem elköltözés okozta, mert a legkönnyebben mozgatható vagyon, az állatállomány is apadt. Másfelől vilá-

gossá válik belőlük, hogy a kezdetben majdnem kizárólagosan földművelő termelési mód hanyatlott, hisz az igásállatok száma még 1750-ben sem éri el — majdnem kétszerakkora lakosság mellett sem — az 1711 évit, viszont jelentékeny ipar alakult ki. Az iparosságra még visszatérünk. Jelentékenyen gyarapodott a szőlőművelés is. A szemtermelés adatai alig hasonlíthatók össze, mert a két előbbi összeírás a vetésterületet tünteti fel (általában fél holdat vetettek be egy pozsonyi mérőnyi vetőmaggal), a két utóbbi pedig a termés mennyiségét tartalmazza. Ha azonban egy mérőnyi vetőmag után három mérő termést veszünk, amit abban az időben csak a jobb földek után számítottak, akkor is világos a szemtermelés visszaesése. A fenti adatok arra mutatnak tehát, hogy a mezőváros a gabonatermelésről egyre inkább a szőlőművelésre és az iparra tért át.

Erre az eredményre jutunk akkor is, ha a gabonatermelés egyik legfontosabb eszközét, az igás állatokat tulajdonosaik vagyoni megoszlása szempontjából vizsgáljuk.

Év	5-9 igás állattal rendelkező gazdák száma	4	3	2	1	igaerő nélküliek száma
1711	10	18	6	23	4	69
1715	2	9	6	21	8	55
1750	—	4	4	86	3	141

A kezdetben elég jelentékeny számú „nagygazda” tehát teljesen eltűnik, a négyökrös gazdák száma is a minimumra csökken, a csak két igaerővel rendelkezők száma nagyon megnő, de méginkább az igaerő nélkülieké, akik gabonatermelésre úgyszólván teljesen képtelenek.

Ebben azonban nem feltétlenül az elszegényedés jelét látjuk. 1730-ban már 218 Ft kereskedelemből és iparból származó jövedelmet, 1750-ben is ugyanennyit jegyeznek fel. Már 1730-ban két kereskedő és két iparos vall be iparából, vagy kereskedéséből származó évi 30 Ft jövedelmet. Tehát vagyonos emberek most is vannak, és éppen az igaerő nélküliek között. A nagyobb vagyont és tekintélyt azonban már nem annyira az állatok száma, hanem a kereskedői, ipari jövedelem, vagy a szőlőbirtok jelenti.

Hogy mit jelentett Keszthely mezőváros privilegizált helyzete, azt megértjük, ha összehasonlítjuk a „polgár város”, vagy oppidum coloniale” — a későbbi Kiskeszthely — ugyanez időből származó adataival. Polgár városról, melynek lakói az 1715. évi országos összeírás szavai szerint ugyanott laktak, de örökös jobbágyok, akik rendes úrbéres szolgálattal

tartoznak, az összeírásokból a következő adatokat emeljük ki.

Év	Gazdák száma	Ebből házas zsellér	Igás állat	Tehén	Vetésterület pozsonvi mérőben	Bortermés akóban
1711	7	—	22	7	147	74
1715	9	1	8	6	54	—
1730	21	2	13	3	57	68
1750	19	—	2	4	117	106

Itt jóval kisebb az ingadozás, viszont a helység alig fejlődik. Nyilván senki sem költözik ide a súlyos úrbéri terhek miatt, sőt ellenkezőleg, inkább elköltözik aki tud, ami csak szökés útján lehetséges, hisz röghöz kötött örökös jobbágyok. Mégis fel kell tennünk az elköltözést, annyira stagnál a lakosság száma.

Keszthely mezővárosba azonban, noha az 1715. évi összeírás szabadságukat (libertini) azzal indokolja, hogy a török háborúban fegyveres szolgálatot teljesítettek, a családi nevekből megállapíthatóan igen nagy mérvű a beköltözés. Szó sincs telepítésről, inkább úgy tűnik, egyenként szivárognak be, csábítja őket a mezőváros szabadsága. 1711-ben 3 Giber családon kívül még 3 horvát nevű (Radics, Dragosics, Grebanics) is van, a többi magyar. 1715-ben a Giberreken kívül két német nevű családot (Sifter, Gott) és két dél-szlávot (Radics, Miszan) találunk a magyarok tömegében. 1730-ban már Batter, Tislér, Guat, Andorkó nevűeket is. 1750-ben Hallek, Müller, Herzog, Bugovics, Lakics is akad.

Természetesen az újonnan bevándoroltak többsége nincstelen szegény, de bevándorlás útján jelentékeny kisiparosság is keletkezik.

Már az 1715. évi összeírás is megemlíti, hogy vannak köztük iparosok is, de ezek csak úgy tudnak megélni, ha mezei munkát is végeznek. 1730-ra azonban már a következő kisiparosokat találjuk

- 6 csizmadia
  - 4 varga
  - 4 szabó
  - 3 kovács
  - 2 szűcs
  - 2 csapó
  - 2 takács
  - 4 mészáros
  - 2 orvos (Borbély a családi nevük)
  - 1—1 lakatos, asztalos, kötélgyártó, bognár, fazekas.
- Ezenkívül van 2 zsidó és 2 görög kereskedő.

Bevallott keresetük ekkor:

- évi 30 Ft 2 iparosnál és 2 kereskedőnél
- 11—20 Ft 3 iparosnál és 1 kereskedőnél
- 5—10 Ft 9 iparosnál és 1 kereskedőnél
- 2—4 Ft 10 iparosnál
- 2 Ft-on alul 15 iparosnál

Az iparosok túlnyomó része tehát nyilvánvalóan mellékesen, esetleg csak a téli hónapokban foglalkozott iparával, de jó jövedelmű iparosok és kereskedők is akadtak.

1750-re új iparágak is otthonra találtak Keszthelyen, és egyes iparágakon belül az iparosok száma is nőtt. Ekkor ugyanis az összeírás szerint volt

- 6 csizmadia (változatlan szám)
- 3 varga (1 csökkenés)
- 5 szabó (1 szaporodás)
- 3 bognár (2 szaporodás)
- 3 asztalos (2 szaporodás)
- 3 takács (1 növekedés)
- 3 szűcs (1 szaporodás)
- 3 kovács (változatlan)
- 3 süveggyártó (új ipar)
- 3 mészáros (1 csökkenés)
- 2 lakatos (1 szaporodás)
- 2 kötélgyártó (1 szaporodás)
- 2 fazekas (1 szaporodás)

1—1 kőműves, gombkötő, pék, szíjgyártó (új iparok). E számokban alkalmasint az uradalomban foglalkoztatott mesteremberek nincsenek benne.

Az 1730-ban talált iparosok közül eltűntek a szűrcsapók és borbélyok. Általában tehát úgy tűnik, hogy a közvetlen szolgáltató iparok stagnáltak, vagy visszafejlődtek, a piacra, vásárra dolgozók inkább szaporodtak. Az egész ipari élet fejlődő tendenciát mutat.

Keszthely iparosodásának ütemét jelzik az egyre szaporodó céhek. A csizmadia céh életképességét mutatja, hogy a céhlevél után 1695-ben a legényrendtartást is átvették a sárvári csizmadiacéhtól.³¹ 1735-ben már a bognárok, kádárok és asztalosok is közös céhlevelet kaptak III. Károlytól.³² 1752-től kezdve kőműves, kőfaragó és ács céh is működött. Ezt német telepések alkották és csaknem három vármegyére terjesztették ki működésüket.³³ A többi céhek csak a század végén alakultak.³⁴

III.

Az iparosodást derékba törte azonban a Festetics erőszakos földesúri fellépése.

Már az 1715. évi összeírás részbirtokosnak tünteti fel Keszthelyen Festetics Pált, de itteni részét 1719-

ben elcserélte Bakó Farkas nagybajomi birtokával. 1730-ban azonban Pethő János halálával a zalai Pethő családnak magvaszakadt, részük a felvidéki Pethő Mihályra és Zsigmondra szállt. A távolélő új földesurak úgy látszik nem sokra becsülték Keszthelyt: Festetics Pál fia, Kristóf, a nagy vagyonszerző, apránként megvásárolta előbb a nőági Pethő rokonok; Bakacs Viktória, Bakó Farkas, zalabéri Horváth László, végül Pethő Zsigmond illetőségét a keszthelyi uradalomra, összesen kb. 40 000 forintért. E vásárlásaihoz 1739-ben a király hozzájárulását is kérte, amit hosszas tárgyalások után 1741-ben meg is kapott. Így királyi adományosként 1741-ben az egész keszthelyi uradalom birtokosává vált. A birtokbaiktatásnak ellentmondott a pannonhalmi főapát, a Bezerédyek, Esterházy herceg, Erdődy Lászlóné és Babocsay Ignác. Velük még hosszú ideig perkednie kellett, de 1762-re valamennyivel peregyeséget kötött, megfelelő pénzüsszeg ellenében elálltak a pertől, és így kizárólagos birtokossá vált.³⁵ Gyakorlatilag már 1739-től kezdve Festetics rendelkezett az uradalommal, hozzáfogott földesúri jogainak érvényesítéséhez.

Ugyanazzal kezdte, amit elődei már 1715-ben megkíséreltek. Követelte az úrbéri szolgálatmentességre vonatkozó privilégiumok bemutatását. Minthogy most már az ő kezében volt a város felett az egész közvetlen hatalom, követelésének érvényt is tudott szerezni. Ahogy a fentebbiekből kiderült, a privilegiált helyzet a végvári őrség Zalában általában szokásos jogaikból eredt, vajmi keveseknek volt tényleges privilegium a kezénél, különösen nem lehetett az 1690 után betelepülteknek, pedig ezek tették ki a lakosság többségét. A keszthelyiek kezén levő földek tehát földesúri joghatóság alá kerültek. Erre emlékeztek később úgy a keszthelyiek, hogy a kétséges kimenetelű per elkerülése végett engedniök kellett.³⁶ Ennek gyors és súlyos gyakorlati következményei voltak. 1740-ben már el kellett ismerniök a mezővárosi kocsmára vonatkozólag is a földesúr bormérési jogát, a nyári, jövedelmezőbb időszak (ápr. 24 — szept. 30) bormérése után évi 30 forint árendát voltak kénytelenek vállalni a földesúr javára.³⁷ 1741-ben pedig elkészült a keszthelyi robotjegyzék is.³⁸ Igaz, mint ezt Szántó is megállapította, a robot még csekély súlyú, általában évi 3—4 napra terjed, csak kivételes gazdák kötelesek évi 5, vagy éppen 6 napi robotot szolgálni. Nem egy gazdának csak évi egy vagy két napot kell robotolni. De ez a robotjegyzék a keszthelyi lakosokat, akik 1715-ben még „armigeri libertini” voltak, most már örökös jobbágyoknak nevezi.

Hamarosan egyebekben is szolgálatra kényszerítette Festetics Kristóf a keszthelyieket. A török ve-

szély elmúlta után elég gyakran fordult elő, hogy keszthelyi polgárok a szomszédos falvak területén, különösen Zsiden rétét, szántót vásároltak örökáron. 1747-ben Festetics György elrendelte, hogy ezek a földvásárlások csak zálogbavételnek minősítendőek, a zsidiek váltsák ezeket vissza, sőt az ottani irtványokat is becsáron váltsák magukhoz, ezeket „szabadon elvehessék és kifizethessék azon külső gazdákat”.³⁹ Intézkedésének oka természetesen az volt, hogy a robotoló zsidí gazdáknak könnyebbéget szerezzen jószágaik eltartására, de nyilván az is meghűződött mögötte, hogy a szabadságukkal büszkélkedő keszthelyieket megszorítsa. A visszaváltás lebonyolításával Juranics István megyei esküdtet bízta meg, aki némelyik szerződésbe bele is vette, hogy a kiváltás „az uraság hatalmával” történt. A visszaváltás természetesen elhűződött, még 1759-ben is folyt, de az eredmény megint csak a keszthelyi polgárok egyik vagyonosodási útjának elvágása lett. Azok ellen, akik e külső (zsidí, szántói, rezi) földeket önként nem adták vissza, úriszéke előtt pert indított. Jellemző módon, a királyi kúria által akkoriban újonnan érvényesített jogelv: az „ex incapacitate possessorii”⁴⁰ alapján, azaz azon a címen, hogy a nem nemesek jogilag képtelenek arra, hogy úrbéri terhektől mentes ingatlanokat birtokoljanak.⁴¹ Ez a per világosan bizonyítja, mennyire igaza volt Szántó Imrének, mikor arról írt, hogy Festetics Kristóf a keszthelyiek által bírt földeket mind a saját nemesi birtokának tekintette.

Festetics Kristófnak sikerült a várost a korábbi irigyelt kiváltságos helyzetéből úrbéres színvonalra süllyeszteni. Nyilvánvalóan ekkor vezették be itt azt a rendszert, hogy a városbíró a földesúr jelöltjei közül kellett választani,⁴² ekkor kezdődött a városbeli nemesség külön szervezkedése, külön háztartása is.⁴³ Ugyanúgy, amint Nagykanizsán is a század első éveinek bizonytalan és sokféle kísérletezései után 1730-ban fordult elő először, és 1737-től vált állandóvá az, hogy a bíróválasztáson a földesúr megbízottja elnökölt, és ő jelölte a bíró személyét.⁴⁴

Arra vonatkozó adataink nincsenek, hogy az első úrbéri terhek bevezetése élesebb ellenállást váltott volna ki a városban, mert ezek aránylag nem voltak nagy súlyúak. De az elkeseredés azonnal kirobbant, amikor a városi tanács tagjainak választásában nézeteltérések keletkeztek a földesúr és a polgárok között. Valószínűnek látszik azonban, hogy Keszthely város polgárainak ellenállása ez ügyben a már megindult úrbéri jobbágypanaszok gondolatmenetét is követte.⁴⁵

1765-ben ugyanis Festetics Kristóf három megürrült esküdti széket egyszerűen kinevezéssel kívánt betölteni Keszthelyen. Ezt ő ugyan csak jelölésnek

nevezte, de a három állásra csak három személyt jelölt, a városi tanácsnak tehát csak az maradt volna a feladata, hogy a kinevezetteket megeskesse és hivatalukba beiktassa. Az 1765. május 1-én tartott tanácsülés azonban nem tett eleget a földesúr felhívásának, azzal az indokolással, hogy esküdti hivatalra csak olyan személyt szoktak alkalmazni, aki már kisebb tisztséget ellátott, különben is a földesúr jelöltjei közül kettő alig tud magyarul, így a felek panaszait meg sem értik. (Ebben a tanácsnak igaza is volt, mert néhány újonnan bevándorolt ács, kőművesen kívül a város lakosságának kb. 95%-a magyar volt.) Helyettük három régi „kis eskütt”-et választottak meg, és kérték ezek megerősítését. Nem ejthet tévedésbe sem a város felterjesztésének a jegyző tollából származó alázatos hangja, sem a földesúr igen erélyes hangú válasza. Mert a lényeg mégis az, hogy a város szembeszegült a földesúrral, Festetics pedig kénytelen volt legalább részben engedni. Nem erősítette meg ugyan a tanács által választottakat, de új jelölést tett, most már a 3 helyre hét embert jelölt, akik közül kimaradt az eredeti földesúri jelöltek egyike, viszont bekerült a város jelöltjeinek egyike, és a jelöltek közül most már módja volt a tanácsnak választani. Igaz, a földesúr hangoztatta, hogy a németek közül is be kell venni a tanácsba, (jelöltjei közül 4 német mesterember volt) igaz az is, hogy a tanács által választottak egyikét még a városból is kitiltotta,⁴⁶ de részben mégis a város akarata érvényesült.

IV.

E szerény méretű ellenállás eredménye azonban a következő évben semmivé vált. Az 1766-ban már Zala és Vas megyében széles körben gyűrűző jobbagyi ellenállás sorában fellépett a keszthelyi szegénység is. Fellépésük formailag a városi tanács ellen irányult. Nyolc pontból álló panaszbeadványukban a városi tanács hanyagságát, a városi jövedelmekről való el nem számolást kifogásolják, de különösen azt, hogy aránytalan az állami adók és a szinte állandóan katonasággal terhelt Keszthelyen különös súlyosságú katonatartás (portio) kivetése az egyes keszthelyi lakosok között. Kifogásolják, hogy egyeseket önkényesen felmentenek az állami terhek viselése alól, nem fizetnek adót a cigányok és a városi esküdtek, így az adófizetőkre annál súlyosabb teher hárul, mert a városra fizetett adót kevesebb embernek kell összeadnia. Erdemben azonban a leg-súlyosabb panaszt a földesúr ellen teszik, bár ezt kifejezetten nem hangoztatják, mert leg-súlyosabb sérelmük az, hogy Festetics Kristófnak összes alkal-

mazottai, hajdúi, konvenciósi, mesteremberei, számszerint nyolcvan, ki vannak véve a katonaság eltartása alól. Ez a mentesítés pedig nyilvánvalóan a földesúr rendelkezésére történt. A sérelmeket azzal a szándékkal állították össze, hogy azt a királynőhöz terjesszék fel, ezért szerkesztették latinul. A sérelmeket felsoroló iratot Szántó Imre szinte szó szerinti fordításban közli, részletesen ismertetve az eseményeket is.⁴⁷

A városi tanács feljelentése alapján az alispán 1766. április 29-én a beadvány szerkesztőjét, Kenyeres Péter ügyvédet, akit némelykor az iratok „a város prókátorá”-nak neveztek, elfogatta. Emiatt Keszthelyen olyan elemi erővel tört ki a felháborodás, hogy Kenyeres kénytelenek voltak szabadon bocsátani. E „tumultus” tárgyában június 27-én a város esküdjei nyilatkoztak. Eszerint ők azért jelentették fel Kenyeres Pétert, mert az április 24-én, a városbírá, esküdteket és jegyzőt hivatali idejük elmúltával le akarta váltatni, „a városi községeket fejenként magához hódítván”, „a bírák esküdtek titkos ravaszságainak kivilágosíttassát a kösségnek ígérné”.

Elfogatása után, amint ennek a városban híre futott, a bíró házára ütöttek, „durungokkal és más eszközökkel fölkészülve valának, nevezet szerint az elől állók: Tütő János, Bójtás János, Perlenczki György, Gerencsér György, ifjabb Tütő Ferkó, Basa aliter Kovács Jankó, Giber Miska, Sánta Bognár János, Bankó Márton, Cseh János fia etc., kik is kiáltának a bíróra, mondván: Te vagy az a gazember, hazug huncfut, aki elárultad a mi igaz emberünket! Kötözzük meg mint a disznót s vigyük el, nem vagy bíránk, hanem szolgánk”. Azután a bírót nem bántották ugyan, de elkérték a város dobját, másnap e dobbal összecsdítették a város lakosságát és a bírót nem találván otthon az uraság vásáros házához tódultak, és Vida József commissariussal kérvényt írtak az alispánhoz Kenyeres Péter elbocsáttatása iránt. Közben Haraszi József városi esküdte a piacon megverték, és a város kocsmájába kísérvén ott megláncolták, majd a város jegyzőjét, ki a plébános házába ment, a plébánostól kivezetve ugyancsak a város kocsmá házába kísérték, „láncra tették, lakattal megerősítették”. Majd több esküdte összeszedtek, kit a házánál, kit szőlőjében és vagy istrángokkal kötözték meg, vagy vasraverték. Gombkötő Imrét és Varga Jánost a város hadnagyát a piacon kalodába tették. Mindezeket láncra vagy kalodában tartották, míg este 9 óra tájban Kenyeres Péter meg nem érkezett. A városbíró e napon hiába keresték, elbújt előlük. Kijelentették, hogy ha Kenyeres meg nem jön, a megkötözött esküdteket és nótáriust „kötözve, durungokon viszik Egerszegre,

ott Kenyerest megszabadítván, ezeket hagyják helyben".⁴⁸ A nép erélyes fellépése nagy hatást tett az uradalomra is. Ezt mutatja az erről írt —, alkalmasint uradalmi tisztviselő kezétől származó vers is.⁴⁹

Kenyeres visszaérkezése után most már latin nyelvű beadványban a királynónél jelentette fel a városi tanácsot. A beadványban elsősorban saját sérelmeit sorolta fel, de lényegileg megismételte a városi tanács elleni korábbi panaszait. Természetesen különösen azt hangsúlyozta, hogy a tanács visszaélései a királyi kincstárt is megrövidítették.

Beadványt a helytartótanács már május 30-án elküldte Zala megyéhez, és vizsgálatot rendelt el. A megye bizottságot küldött ki Keszthelyre, mely ott június 18-án Kenyeres Péter hosszabb, 25 pontból álló jegyzéke alapján vizsgálta meg a város számadásait. Bemutatták előtte a bíró, a perceptor, a borbírák stb. számadásait, Kenyeres Péter mindegyikre megtette az észrevételeit. A számadásban több kisebb kifogást találtak, némely hibás kiadás megterítését el is rendelték és — érdekes módon — hibáztatták azt is, hogy Festetics György szolgálát kihagyták az adólajstromból. El is rendelték ennek kijavítását. Egészében véve azonban természetesen a vizsgálat nem vezetett arra az eredményre, amit Kenyeres Péter várt tőle. Szó sem esett a városi tanács leváltásáról, új városi gazdálkodás bevezetéséről stb. Csak az apróbb hibákat javították.⁵⁰ Igaz, hogy ekkor már lezajlott a keszthelyiek újabb tetteleges ellenállása, június 9-én, amikor a bíró által robotra kirendeltetvén a fenéki töltésre, megjelentek ugyan, de nem voltak hajlandók dolgozni, hanem megint meg akarták verni a bírót.⁵¹

A Keszthelyre kiküldött bizottság jelentését Zala megye 1766. július 14-iki közgyűlése tárgyalta. E közgyűlésen személyesen megjelent Festetics Kristóf is. Felszólalásában azt állította, hogy az ő konvenciósi szolgálainak nem Keszthelyen, hanem Keszthely-Polgárvároson van adó alá fogható vagyona, de nem ellenezte, hogy őket az adófizetők lajstromába bejegyezzék. Bemutatta azonban a keszthelyi esküdtek fent ismertetett nyilatkozatát és erélyesen hangoztatta, hogy Kenyeres Pétert mint lázítót jogosan tartóztatták le, sőt súlyosabb büntetésre is méltó volna. A közgyűlés a vizsgálóbizottság jelentését megjegyzés nélkül felterjesztette a helytartótanácsához, de egyben felhívta a figyelmet arra, hogy Kenyeres Péter nem nemes, nem kell tehát túrni, hogy ügyvédsége jogcímén büntetlen maradjon.⁵²

A nem nemes jogállását Kenyeres Péter már le tartoztatása alkalmával keservesen szenvedte meg, és meg is próbált rajta segíteni. Nem hiába tanulta 1757-ben az egri jogakadémián a jogtudományt, és

nem hiába volt utána egy évig Pesten esküdt táblai jegyző, a nemességszerzés gyakorlati módjával tisztában volt. Már a királynőhöz intézett panaszában is kérte, hogy a letartoztatása által ügyvédi méltóságán esett sérelem elégtételül a királynő emelje nemesi rangra, és hivatkozott is az ősei által szerzett címeres levélre. De tudta, hogy ez nem elegendő. Ezért atyjával, Kenyeres Istvánnal is beadatott a kancelláriához egy külön kérvényt nemessege elismerése iránt. A kancellária azonban a kérvényt Zala megyéhez tette át, mely éppen az 1766. július 14-iki közgyűlésen elrendelte annak ügyében a vizsgálatot. A vizsgálat során Sümegen az öreg Kenyeres István be is mutatott egy megyeileg 1733-ban hitelesített másolatot a III. Ferdinánd által 1654-ben kiadott címereslevélről, azt állítva, hogy ezzel a joggal ősei éltek is, de mikor atya Kenyeres Gáspár a kuruc háború után Borsod megyéből⁵³ Keszthelyre költözött, e szabadsággal nem éltek, még mesét is költött rá, hogy miért. Érvelt azzal, hogy fiát Pétert az egri jogakadémián nemesként kezelték, és származásáról tanúkihallgatási jegyzőkönyvet is mutatott be. A bizottság azonban — noha ezeknél gyengébb bizonyítékok alapján is ismertek el nemességet —, két hónappal a keszthelyi zendülés után, 1766. augusztus 27-én nem találta a bizonyítást kielégítőnek. Gyanús volt számukra, hogy az armális eredetijét nem találják meg, hogy a másolat szerint is csak 80 évvel kiadása után hirdették ki azt Borsod megyében, végül, hogy Kenyeres István és testvére kétségtelenül nem éltek nemesi jogokkal Keszthelyen. Ezért nem ismerték el a nemességet.⁵⁴ Kenyeres Péter szülei valójában 1715 után költöztek Keszthelyre, mert az 1715. évi összeírásban még nem szerepelnek, 1730-ban azonban már igen. Kenyeres István két ökrös gazda volt, fivérének Péternek csak néhány mérőnyi gabonája és néhány akó bora volt.⁵⁵ Kenyeres István az úrbéri tabellában a plébánia zselléréként van feltüntetve,⁵⁶ ami megegyezik Kenyeres Péter előadásával.

A nemesi vizsgálóbizottság zord döntése nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy a nemes vármegye mint lázítót tartotta őt számon. Arra azonban nincs adat, hogy az ügyvédkedéstől eltiltották volna. Ez nem is valószínű, mivel az ügyvédek névjegyzékéből való törlést, mint fegyelmi büntetést csak 1769-ben vezették be.⁵⁷

V.

A Kenyeres Péter által vezetett mozgalomban egyesült Keszthely egész polgársága. Az általa támasztott követelések, az adó arányosabb elosztása és a városi tanács leváltása főleg a vagyonosabbak ér-

dekét szolgálta ugyan, de kiszabadítása érdekében főleg a szegénység lépett fel. Egészében véve azonban a mozgalom legszomorúbb eredménye az lett, hogy a városi tanácsot teljes egészében a földesúr mellé állította, éppen abban az időben, mikor Mária Terézia urbariumának végrehajtásához fogtak. Az úrbéri tabellák elkészítése, az új jobbágyszolgáltatások megállapítása során a városi tanács nem mert fellépni a földesúr ellen, sőt nála keresett oltalmat a lakosság közvéleményével szemben. Ennek következménye pedig az lett, hogy míg az Urbarium bevezetésekor Csáktornyanak, melynek mint végvárnak privilegizált helyzete sokban hasonló volt Keszthelyéhez, sikerült új úrbéri szerződést kötni, mely a robotolástól megóvta, bár a még Zrínyi Miklós és Péter által megállapítottnál jóval súlyosabb terheket kényszerült vállalni,⁵⁸ addig Keszthelyről szabályos úrbéri tabella készült. A város összes lakói zselléreknek minősültek, tizedfizetési kötelezettséggel, évi 18 napi robottal, félévi bormérési joggal, mint a jobbágyközségek.⁵⁹ Bontz megemlíti, hogy ez a keszthelyieket annyira elkésérette, hogy 1768-ban még a kigyulladt városi kocsmát is megtagadták, csak hogy leégjen a földesúr kocsmája is.⁶⁰ Arról azonban már nem emlékezik meg, hogy elkeseredésük teljesen jogos volt. Ügylátszik az urbarium bevezetésével egyidejűleg Festetics Kristóf a vásári helypénzt a maga javára kezdte beszedni,⁶¹ ami a várost tekintélyes jövedelemtől fosztotta meg. A felemelt úrbéri terhek, a vásárjog és az önkormányzat megszűnése folytán Keszthely elvesztette vonzóerejét, a vállalkozási lehetőségeket és visszafejlődésnek indult. Ezt a legjobban két összeírás adatainak egybevetésével jellemezhetjük.

Év	Lélekszám	Igás- állat	Fejős- tehen	Kapányi szőlő	Iparos	Keres- kedő
1770	2186	336	255	2608	106	8
1828	7844	226	100	2260	92	3

Az 1828. évi összeírás csak a 18—60 éves lakosok számát tünteti fel, ehelyett Fényes Eleknek 1836-ban közölt, az egykori Sematizmuson alapuló adatait vették. A nemesek az 1770-es összeírásba nincsenek belefoglalva, a Fényes által közölt lélekszámba azonban igen.

A két összeírás összehasonlítása ijesztő mértékű

elszegényedésre mutat. A lélekszám gyarapodott ugyan, de az igaerő és a fejőstehenek száma hallatlanul visszaesett, mert a legeltetést a gróf külön szolgáltatáshoz kötötte.⁶² Az iparosok száma ugyan nem nagy mértékben esett, de mindkét összeírásban az iparosok közé számították a halászokat is, és pedig 1770-ben 10-et, 1828-ban 25-öt. Az 1828-as összeírás szerint mindössze 5 iparosnak volt összesen 6 legénye, a többi egyedül dolgozott és mindössze 15 úzte egész éven át a mesterségét, a legtöbb csak két hónapig vagy negyedévig.⁶³ Végül, ha figyelembe vesszük, hogy időközben felépült Keszthelyen a nagy grófi kastély, jelentős kulturális intézményeket telepítettek ide, a gimnáziumot és a Georgikont, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a XVIII. század közepén fellendült ipar jelentősen visszaesett. A mezőváros fejlődése a kizárólag földesúri érdeket érvényesítő úrbéri rendezés következtében megállt, a lakosság rohamosan szegényedett. Az 1828. évi összeírás a város fő kereseti lehetőségének már a fuvarozást minősítette. A szőlőművelés visszaesése nyilvánvalóan a Festetics György által 1815-ben végrehajtott hegyvámfelemelés következménye volt, mely ellen a cserszigetiek tetteleg ellenálltak ugyan, de ennek következménye csak az lett, hogy hegybírót és társait még meg is botoztatta az úriszék.⁶⁴

A városi tanács most már ráébredt feladatára. 1816-ban panaszt tett a vármegyénél a földesúr visszaélései miatt.⁶⁵ Főleg a bíró és esküdtválasztási jogának csonkítását és legelőjének csorbítását panaszolta. A hosszú tárgyalások után 1838-ban megkötött úrbéri egység azonban a város igényeit csak részben elégítette ki. Pl. nem kapta meg a vásárjogot, csak elsőbbséget a vásár bérletére. Ítélezési jogot kapott, de az úriszékhez való felebbezés lehetőségének fenntartásával és a bűnügyek, valamint a földesúr érdekeit érintő perek tárgyalása az úriszék kezében maradt.⁶⁶ Az új szerződés végrehajtása is sokáig elhúzódott.⁶⁷ Ezért is csatlakozott a város olyan lelkesedéssel a szabadságharchoz. Nemcsak Jellasics utóhadainak szabadcsapattal való eredményes megtámadását hajtotta végre,⁶⁸ fiai oly számban álltak be honvédek, hogy a szabadságharc bukása után 124 keszthelyi honvédet mutattak ki, akik közül 47-en nem tértek vissza a háborúból.⁶⁹ Pedig ez a kimutatás abban az időben készült, amikor inkább azon igyekeztek, hogy letagadják a honvédeket, mert a visszatértekre a császári katonasághoz való besorozás várt.

Degré Alajos

J E G Y Z E T E K

- 1 Zalaegerszegi Állami Levéltár (az alábbiakban: ZÁL) 1555—1632. közgy. jegyzőkönyv 408. p.; — Kaposvári Áll. Levéltár, közgy. jkv. 1. köt. 32. e. 1661. Egy év alatt többszáz falu pusztult el. Most senki sem lakik bennük.”
- 2 ZÁL. Conscriptioes universales Ő. 1, 3, 5.
- 3 ZÁL. 1693. évi közgyűlési iratok.
- 4 ZÁL. *Iványi Béla* kézirata. Zalaszentgrót története a török korban. 53. p.
- 5 ZÁL. Fára József jegyzetei Zalaegerszeg török kori történetéhez.
- 6 OL. Batthyány családi lt. Missiles 33083. sz.
- 7 ZÁL. Conscriptioes nobilitares fasc. 1., *Zimányi Vera*: (Adatok a dunántúli hajduk történetéhez. Századok 1960. 290. 1.) Ugyanerre az eredményre jut a Vas megyei Körmened és Csákány tekintetében.
- 8 ZÁL. Acta sedium dominialium fasc. 5. Nr. 4., Urbariumok mellékletei. Lövői járás 46. sz. (1665).
- 9 ZÁL. Conscriptioes universales Ő. 6., 11., 17. c., 19. Csapody Csaba: Az Esterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. szd. első felében. Bp. 1933. 27. p.
- 10 ZÁL. Iványi id. kézirat 16—7. 1.
- 11 *Sebők Samu*: Adatok Zalaegerszeg város történetéhez. Zalaegerszeg 1902. 8—10. 1.
- 12 Uo. 16—18. 1.
- 13 ZÁL. 5769. sz. letét.
- 14 Veszprémi püspöki lt. Conscriptioes et acta bonorum episcopalia 320—322. p.
- 15 Fejér megye múltja frott emlékekben. Székesfehérvár 1962. 30. 1., *Zimányi* i. m. Századok 1960. 290. 1. Körmened és Város-Hídvég külön földesúri privilégiumot is kapott.
- 16 Szántó Imre: A parasztság kisajátítása és mozgalmi a dunántúli Festetics birtokon. Bp. 1954. 17—31. 1.
- 17 *Bontz József*: Keszthely város monográfiája. Keszthely. 1896. 92., 94., 120. 1.
- 18 Uo. 140. 1.
- 19 ZÁL. Keszthely városi lt. Válogatott iratok és hiteles másolatok 4. sz.
- 20 Eckhart: A földesúri büntetőbíráskodás. Bp. 1953.
- 21 ZÁL. Conscriptioes nobilitares. fasc. 1. 1555, 1564, 1632.
- 22 Bontz i. m. 385—390. 1., ZÁL. Conscr. universales Ő. 19.
- 23 *Szabó Dezső*: A herceg Festetics család története. Bp. 1928. 33., 39., 126. 1.
- 24 ZÁL. Keszthely v. lt. Hiteles másolatok 3. sz. 1702.
- 25 Bontz i. m. 354. 1.
- 26 ZÁL. Conscriptioes nobilitares. fasc. 1.
- 27 ZÁL. Conscriptioes universales Ő. 11. b. 3—9. p.
- 28 Uo. Ő. 15. a.
- 29 Uo. Ő. 19. 314—318. p.
- 30 Uo. Ő. 29.
- 31 ZÁL. Céhiratok. Keszthelyi csizmadia cég.
- 32 Uo. Bognár, kádár, asztalos cég.
- 33 Uo. Kőműves stb. cég inasfelszabadítási és legényszegegdtetési jegyzőkönyve.
- 34 Uo. német varga cég 1779. fazekas cég 1777, kovács, la-szíjjártó cég 1776, halász cég 1776.
- 35 *Szabó Dezső*: i. m. 108—112. 1.
- 36 Szántó i. m. 67. 1.
- 37 ZÁL. Keszthely városi lt. hiteles másolatok és eredeti iratok 8. sz.
- 38 Uo. 9. sz.
- 39 ZÁL. Acta sedium dominialium f. 8. nr. 7.
- 40 Wenzel Gusztáv: Visszapillantás az előbbi m. kir. Kurriának 1724—1769-iki működésére. Bp. 1875. 14—19. 1.
- 41 ZÁL. Acta sedium dominialium f. 8. nr. 7.
- 42 Bontz i. m. 49., 51., 53. 1.
- 43 ZÁL. Keszthely városi lt. Hiteles másolatok stb. 14. sz. 1743-ban kezdik jegyezni a nemeseknek a közös költségekhez való 10%-os hozzájárulását, de utalnak négy évre visszamenőlegesen felmerült költségekre is. 1736-ban azonban ügylátszik még azonos jogaik voltak. OL. Festetics cs. lt. Zaladien. 1025. sz.
- 44 Nagykanizsa város 1690—1755. évi tanácsjegyzőkönyve a nagykanizsai Thury György múzeumban 138., 146., 148., 153. l. V. ö. Csizmadia Andor: Egyházi mezővárosok jogi helyzete. Pécs. 1962. 20. 1.
- 45 Vörös Károly dolgozata a Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711—1790. Bp. 1952. c. kötetben, 308. 1.
- 46 ZÁL. Keszthely városi lt. Hiteles másolatok... 19. sz. Bontz 121. l. és Szántó 68. l. úgy értik, hogy a bírónak kellett a városból távoznia. Az irat azonban nem ezt bizonyítja.
- 47 Szántó i. m. 84—87. 1.
- 48 ZÁL. Közgyűlési iratok. 1766. júl. 14-iki közgy. nr. 16.
- 49 A verset közli Vörös Károly: A keszthelyi parasztmozgalmom verses leírása. Irodalomtörténet. 1952. évf.
- 50 ZÁL. Közgyűlési iratok. 1766. júl. 14-iki közgy. nr. 16., a bizottság jelentése.
- 51 OL. Festetics család lt. Zaladien. 1882. c-nél másolatban csatolva. V. ö. Szántó i. m. 87., Bontz i. m. 123. 1.
- 52 ZÁL. Közgy. jkv. 1766—7. 433—4. p.
- 53 A tényeknek megfelel mind az 1654. évi ármális, mind a Borsod megyében élt nemes Kenyerés család. Kempenel Béla: Magyar nemes családok. V. köt. Bp. 1913. 439. 1.
- 54 ZÁL. Közgyűlési jkv. 1766—7. 435. 1., Investigationes nobilitares fasc. 9. nr. 5.
- 55 ZÁL. Conscriptioes universales Ő. 29 és 1770.
- 56 ZÁL. Urbariumok. Szántói járás 14. sz.
- 57 Varga Endre: A hivatásos ügyvédség kialakulása. Domanovszky Sándor emlékkönyv. Bp. 1937. 628., 630., 639. 1.
- 58 ZÁL. Csáktornya városi és úriszéki perek. Zrínyi Károly: Csáktornya monográfiája 92—93. 1. Az új egyességet 1771-ben kötötték.
- 59 ZÁL. Urbariumok. Szántói járás 14. sz.
- 60 Bontz i. m. 125. 1.
- 61 A vásár megszűnésére ZÁL. Keszthely városi lt. Hiteles másolatok... 98. sz. és az 1822. évi tanúvallatás (régí városi lt. 80. cs.). Az 1770. évi összeírás szerint (Conscriptioes universales) a városnak már nincs vásárjoga.
- 62 ZÁL. Keszthely városi lt. 61. sz. 1816.
- 63 ZÁL. 1828. évi orsz. összeírás, nem nemes népesség katonai összeírásai. Szántói járás 1822.
- 64 Szántó i. m. 120—121. 1.
- 65 ZÁL. Keszthely városi lt. Hiteles adatok... 60. sz.
- 66 Bontz i. m. 128—130. 1.
- 67 ZÁL. Közgyűlési iratok 1846. 3785. sz.
- 68 Bontz i. m. 102. 1.
- 69 ZÁL. Keszthely városi lt. Hiteles másolatok... 112. sz.

Bewegungen des Keszthelyer Bürgertums gegen die Fronspflicht

Zur Zeit der Türkenkriege war die Bevölkerung des Marktfleckens Keszthely, wie die meisten Burgen des ehem. Komitates Zala, von jeder Fronpflichten frei. Fronarbeit, Produktenablieferung wurden nur durch die Vorstädte (ung. polgárvárosiak) geleistet. Nach Aufhören der Türkengefahr gelang es diese Entlastung von den Fronpflichten noch ein halbes Jahrhundert lang zu bewahren. In dieser kurzen Zeit ist die Stadt schön gediehen. Viele wanderten ein; es setzte der Weinbau mit großem Umfang ein und es blühte auch die Industrie auf. Es gab Industriezweige, in denen die Lehrlinge aus drei Komitaten nach Keszthely gingen, das Gewerbe zu erlernen.

Als aber Kristóf Festetics durch seine langjährigen Kaufaktionen einziger Großgrundbesitzer in Keszthely wurde, wollte er diese privilegierte Stellung der Stadt abschaffen. Gleichzeitig mit seinem Güterkauf (im J. 1740) haben sich solche Möglichkeiten in der Produktenverwertung dargeboten, daß es sich gelohnt hat, eine großzügige Meiereiwirtschaft einzuführen. Deshalb kaufte er nach und nach die Äcker der Stadtbewohner in der Umgebung auf, führte die Fronarbeit stufenweise ein und hat den Gemeindevorstand selbst kandidiert, bzw. ernannt.

Das Bürgertum von Keszthely protestierte gegen diese seinen Bestrebungen in den Jahren 1765 und 1766 energisch: es wählte selbst seine Vorsteher und wollte die durch den Grundherrn ernannten Würdenträger ablösen. Der Führer dieser Bewegung, der

Advokat Péter Kenyeres, wurde verhaftet. Die Bürger haben demzufolge die Geschworenen, die zu dem Grundherr Partei nahmen, gefesselt oder in den Stock gelegt. Der Großbesitzer und die Komitatsbehörden haben natürlich die angefallenen Geschworenen in Schutz genommen und infolgedessen wurde der ganze Gemeindevorstand auf diese Seite gestellt. Dadurch ist es im J. 1767, bei der Vollziehung des Urbariums von Maria Theresia gelungen, alle Privilegien der Stadt Keszthely zu streichen. Die Folge dessen war die Stockung der Entwicklung dieses Marktfleckens und die Verarmung der Bevölkerung.

Infolge der gesteigerten Fronpflichten, der Aufhebung des Marktrechtes und der Liquidierung der Autonomie verlor Keszthely seine Anziehungskraft. Die Gesamtzahl der Einwohner ist zwar von 2186 des J. 1770 bis zum J. 1828 auf 3258 gestiegen, die Zahl der Zugtiere, der Weingärten, der Industriellen und der Kaufleute ist aber nicht gestiegen, sondern hat abgenommen. Der Vorstand des dem Großbesitzer gänzlich ausgelieferten Marktfleckens versuchte 1816 die Gravamina der Bevölkerung zu heilen, erzielte aber wenig Erfolg. Der Kontrakt vom J. 1838 wurde erst im J. 1846 in Kraft gesetzt.

Praktisch gewann die Stadt einen großen Teil ihrer Rechte erst im J. 1848 zurück. Damit ist der begeisterte Beitritt der Bevölkerung zur Revolution und bald zum Freiheitskrieg zu erklären.

Alajos Degré

Les actions de la bourgeoisie de Keszthely en vue d'abolir les redevances seigneuriales

Au temps des guerres avec la Turquie, à Keszthely, comme dans la plupart des châteaux forts du comitat de Zala, la population de la bourgade était dispensée de toutes les charges censières. Les corvées et les redevances n'étaient obligatoires que pour les citadins et les citoyens. Comme les habitants de Keszthely rêssirent à conserver cette dispense encore un demi-siècle après la fin des combats avec la Turquie, durant ce temps, la ville prit un grand essor. Les immigrants furent nombreux, la culture de la vigne, commença sur une grande échelle et l'industrie aussi se développa. Certaines branches de l'industrie accueillèrent des apprentis venus de trois comitats pour s'initier au métier.

Cependant lorsqu'après des acquisitions à long terme, Kristóf Festetics devint à Keszthely le seul propriétaire foncier, il voulut abolir ce statut juridique privilégié. A l'époque de l'acquisition de sa propriété, en 1740, les possibilités d'écoulement des produits agricoles étaient telles qu'il valait la peine d'entreprendre une économie métayère de vaste envergure. C'est pourquoi il fit racheter les unes après les autres les terres des habitants de Keszthely situées dans les environs, introduisit peu à peu le service des corvées, et désigna lui-même le maire de la ville, c'est à dire que c'est lui qui le nomma.

En 1765—66, les citoyens de Keszthely protestèrent énergiquement contre ces aspirations, élirent eux-mêmes leur maire et leurs autorités municipales,

et voulurent destituer ceux que le propriétaire avait désignés. L'avocat Péter Kenyeres, chef du mouvement fut arrêté et les citoyens mis aux fers ou au carcan par les jurés à la solde du propriétaire. Bien entendu, le propriétaire et les autorités du comitat prirent le parti des jurés attaqués, toutes les autorités municipales étant de son côté. C'est ainsi qu'en 1767, par l'exécution du livre terrier (urbanium) de Marie Thérèse, on réussit à abolir tous les privilèges censiers de la bourgade. Il s'ensuivit l'appauvrissement de la population de la ville, dont l'essor fut interrompu.

Par suite de l'accroissement des charges censières, de l'abolition du droit de tenir marché et de l'autonomie, Keszthely perdit son attrait. De 1770 à 1828 la population s'accrut de 2186 à 7844 habitants, mais le nombre des animaux de trait y diminua au lieu d'augmenter, de même que celui des vignes, des artisans et des commerçants. En 1816, les dirigeants de la ville déjà entièrement livrée au propriétaire foncier, s'efforcèrent de remédier à leurs préjudices, mais sans trop de résultats. L'accord de 1838 entra en vigueur en 1846.

Pratiquement, en 1848, la ville recouvra une bonne partie de ses droits, c'est ce qui explique la participation enthousiaste de la population à la révolution, puis à la guerre d'indépendance.

Alajos Degré

ДВИЖЕНИЯ МЕЩАНСТВА Г. КЕСТХЕЙ ПРОТИВ БАРЩИНЫ

Во время турецких войн, как и в большинстве крепостей комитата Зала, и в городе Кестхей население сельского города было освобождено от всякой барщины. Крепостному труду и заготовке сельскохозяйственных продуктов были подвержены только жители внешнего города или мещанского города. Им удалось сохранить эту свободу еще на протяжении полвека и после турецкой угрозы, и в этот период город резко развивался. Очень много людей населилось там, началось виноградарство в крупных масштабах, и промышленность переживала период подъема. Имелись такие отрасли промышленности, для которых ученики из трех комитатов приходили сюда.

Однако, когда Криштоф Фештетич, в результате длительных частичных покупок, стал единственным помещиком Кестхей, он желал лишать мещанство привилегий. Одновременно с приобретением поместья в 1740 г., открылись столь благоприятные возможности для него для продажи сельскохозяйственных продуктов, что ему стоило начать усадебное хозяйство в крупных масштабах. Поэтому он постепенно купил земельные участки кестхейцев в окрестности города, он ввел постепенно барщину и он сам выдвигал, на самом деле назначал городскую управу.

Против этих стремлений кестхейское мещанство выступило в 1765—66 гг. энергично; они сами брали городскую управу и желали снять назначенных помещиком должностных лиц. Заведующий

движением, адвокат Петер Кеньереш был арестован, а мещане заковали в кандалы или набили колодки на ноги присяжных — сторонников помещика. Помещик и комитатские ведомства, разумеется, защищали присяжных, подверженных нападению, так как ему удалось завоевать целую городскую управу на свою сторону. Таким образом ему удалось, в порядке исполнения урбария Марии Терезии в 1767 году прекратить все привилегии сельского городка по барщине. Но вследствие этого прекратилось и развитие города и началось обнищание мещанства.

Вследствие повышенной барщины, прекращения права на торги, и ликвидации самоуправления Кестхей лишился своей силы притяжения. Численность населения возросла с 2186 чел. в 1770 г.; до 7844 чел. в 1828 г., но число рабочего скота, виноградарей, ремесленников и купцов не увеличилось, а уменьшилось. Ведущие личности, деятели города, преданного на произвол помещика, правда, в 1816 г. сделали попытки для исправления ущерба, но результаты не оказались удовлетворительными. Соглашение 1838 г. введено в действие в 1846 г.

В 1848 г. город практически завоевал вновь большую часть своих прав; этим и объясняется восторженная поддержка революции, затем борьбы за национальную свободу со стороны жителей города.

АЛАЙОШ ДЕГРЕ

Stingl Vince családja

Akikben Városlőd és Herend környékén Stingl elhalványult emléke a múlt század végén valahogy még élt, úgy tudták, hogy csehországi német volt. Most napjainkban, a levéltárakban eddig rejtőzött, poros, régi akták és iratok szórványos adalékai megerősítik, megalapozzák e bizonytalan sejtéseket. Bizonyítékai kerültek elő ugyanis annak, hogy a Stingl-család egyik sarja kerek két évszázaddal ezelőtt valóban cseh földről származott át Magyarországra.

A magyar talajba olyképp eresztett gyökeret, hogy a történeti Csehország Hätzenren községében élt és akkorára már el is halálozott Christoph Stingl fia, Stingl Gáspár rézműves (Gürtler) Sopronban telepedett le. Új hazájában 1745-től követhető nyomon. Már a második gyermeke is megszületik, amikor 1748. január 19-én végre polgárjogot nyer. Sorsa ettől kezdve közös a magyar kézművességgel; munkája beleépül és hozzáisimul, beleolvad a magyarföldi kultúrájává gazdag sorozatába.¹

I.

A Sopronban megtelepedő és ezzel magyar földön dinasztiát alapító Stingl Gáspárról az első híradás a polgárjogának megszerzése előtt három évvel korábbról, 1745. július 12-éről szól, amely napon Anna Mária nevet nyert első gyermekének megkeresztelését a Szentlélekről és Szent Mihályról nevezett plébánián az anyakönyvbe feljegyzik.

1781 közepén mesterünk azonban már nincs többé az élők sorában. Amikor a rézműves mesterséget tovább folytató Lipót fiát 1781. május 28-án Sopron város polgárai sorába felveszik és beiktatják, Stingl Gáspárról mint „gewester burgerlicher Gürtler”-ről, tehát már mint néhairól emlékeznek meg.

Stingl Gáspárnak az 1745-től 1760 végéig terjedő másfél évtizedben 7 gyermeke született. Ebből 6 leány és csupán 1 a fiú. Krisztina nevű feleségétől származott gyermekei a következők:

1. Anna Mária. Keresztelték 1745. július 12-én. (Meggalt 1791. október 2-án.)
2. Teréz. Keresztelték 1747. szeptember 14-én.
3. Mária Erzsébet. Keresztelték 1750. február 21-én.
4. Magdolna. Keresztelték 1752. augusztus 1-én.
5. Lipót. Keresztelték 1755. március 11-én.
6. Zsuzsanna. Keresztelték 1758. július 9-én.
7. Katalin. Keresztelték 1760. november 30-án. (Meggalt 1819. április 18-án.²)

A gyermekserreg ellenére a soproni Stingl-családot csupán Stingl Gáspárnak az egyetlen, Lipót fia viszi tovább. Ez a Stingl Lipót mindössze 52 évet élt. Ő a cseh földről áttelepedő apának már a választott új hazában született fia. Sopronban jött a világra, egész életét ott élte le. Apja mesterségét — valószínűleg a műhelyt is — vitte tovább, mint — a soproni városlébania egyes bejegyzései szerint — aurichalcarius, vagyis aranszínű rézzel dolgozó „velencei rézműves”.

Amikor 1781-ben a polgárok sorába hivatalosan is belekerült,³ apja már halott. Szülei közül csak a Krisztina névre keresztelt édesanyja van még életben.

Kerek három évtized múlva apjának a soproni Würtshaus Gasse 515 számú (a mai Lenin körút 53 alatti) egykori házát említik. Lehetséges, hogy ez az épület a Stinglék egykori soproni ősi hajléka. Talán a Csehországból áttelepedett Stingl Gáspár is már ebben teremtett magyar földön végleges otthonát. Ebben a házban lehetett az a rézműves műhely, amelyet azután a fiú tovább vitt és fenntartott.

Itt fakadt, Stermenszky Katalin nevű feleségétől — 1786 és 1806 között — házasságának húsz éve alatt 11 gyümölcse:

1. Mátyás. Keresztelték 1786. február 14-én. (Meggalt 1806. március 16-án.)
2. Teréz. Keresztelték 1787. szeptember 26-án.
3. Teréz (újra). Keresztelték 1789. augusztus 31-én.

4. Lipót. Keresztelték 1791. július 20-án.
5. Aloysia. Keresztelték 1794. január 15-én.
6. Vince Ferenc. Keresztelték 1796. május 23-án.
7. Mária Katalin. Keresztelték 1797. november 26-án.
8. Mária. Keresztelték 1800 szeptember 1-én.
9. Anna Katalin. Keresztelték 1802. június 17-én.
(A nagy tűzkor 1803. június 8-án meghalt).
10. Nepomuki János. Keresztelték 1804. április 12-én.
11. Anna Jozefa. Keresztelték 1806. január 31-én.⁴

E bő gyermekáldásból négy már zsenge korban elhalálozott, de — úgylátszik — hét mégis felserdült.

A 11 gyermek közül 4 a fiú. Joggal táplálhatták tehát annak a reményét, hogy a századokon át hagyományos szokássá vált gyakorlat, valamint a „családi íratlan törvények” szerint a Stinglék rézművességét a nagypapa és az édesapa után az egyik gyermek viszi tovább. Elsősorban Stingl Lipót elsőszülött Mátyás fia volt hivatva arra, hogy immár mint harmadik nemzedék, ő álljon a családi műhely élére.

Ez a legidősebb fiú azonban még apja életében, 1806-ban, húsz éves korában meghalt. Váratlanul megszakad ilyképp a mesterség remélt továbbadása, annak a családon belüli továbbvitele. Stinglék nem tudták tovább fenntartani a régi rézművességnek azt a nemes és hasznos hagyományát, amelynek betartásával a családi dinasztián belül a nemzedékek szakadatlan során át legalább a családtagok egyike, folyamatosan mindig tovább vitte a mesterséget. Az ősi művesség ezer titkával, fortélyával, fogásaival — szóval mindazokkal, amelyek ismeretével ipari rézművességüket művészetté magasították.

Stingl Lipót második fia — aki a keresztségben is apja nevét kapta — édesatyja elhalálozásakor még csak 15—16 éves volt. Nem válhatott apja élethivatásának, mesterségének és tudásának a továbbvívőjévé, folytatójává, örökösevé. A könnyűvérű, gyenge karakterű, meg gondolatlan gyermekek szülei a kártyafestés felé iparkodtak terelni.

A harmadik fiú: Vince Ferenc, apja halálakor csak 11 éves. Ő sem lehetett tehát támasza, irányítója megözvegyült édesanyjának, nagyszámú testvéreinek.

A negyedik fiút: Nepomuk Jánost, 2 éves kora miatt számításba sem lehetett még venni.

Stingl Lipót soproni rézműves halálával, a 11 gyermeket szült özvegyére 6 gyermek felnevelésének a terhe szakadt.

Amikor Stingl Lipót 1807-ben Sopronban meghalt, húsz évet élt első fia, Mátyás, már egy éve halott volt. A második 15 év körüli, a harmadik 11, a negyedik még csak 2 éves volt. Nem volt tehát kire hagyni az apai mesterséget, nem volt kivel folytatni a kézműves műhelyt. De nem volt gondoskodója, gondvivője az özvegynek, az elárvult, nagyszámú gyermekhadnak sem.

Az özvegy szerencsés ösztönrel érezte, hogy második fiát céltalan a rézművességre nagyhirtelen betanítatni, sőt megsejtette azt is, hogy nem támaszkodhatik rá.

A rézművesség akkori erős korlátozottsága és emiatt bekövetkezett hanyatlása amúgyis aggályokat keltett a pálya iránt. Mind a önművesség, mind a rézművesek mestersége válságon ment át ebben a korban. A napoleoni hadakozások miatt jóformán alig szerezhettek nyersanyagot. Ezenkívül a higiénikusabb angol kőedények és az üvegáruk előretörése, gyors és óriási népszerűsége, olcsó árai csökkentették az érdeklődést és a keresletet a fémedények iránt. Stinglné mindezek ellenére iparkodik valahogy megkapaszkodni. Már 1803-ban kigyulladt egyszer a házuk. Egyik kislánykájára áldozata is lett a tűznek. Most is, a férje halálát követő évben, 1808-ban újra tűz pusztított soproni otthonukban. A ház egy része a lángok martalékává válik. Az özvegy a pusztulásból csak nagy nélkülözésekkel tudja azt újra használhatóvá tenni. Csakhamar belátja, hogy életét teljesen újjá kell rendezni. Ezért annak megváltozott, új alapokra helyezéséről kezd álmodozni.

A cseh földről áttelepedett Stingl Gáspár után tehát az ő Lipót fia emlékezetes és döntő szerepű a család krónikájában. A Stingl-család magyarországi ágát már a magvaszakadás fenyegette. Ehelyett — ezzel ellentétben — Stingl Lipót nagyszámú gyermekeivel a család elterebélyesedik, erősen elágazik. Jelentékeny változatok, sorsfordulatok is következnek be, mert a családfő korai halála miatt nem akad a hagyományos rézműves mesterségnek folytatója. Vele együtt kihalt a családi szakma, a múlt minden tanúsága.

Ennek kihatásaként gyermekei kénytelenek megélhetést, biztos kenyeret ígérő más új mesterségek után nézni, sorsdöntő változásokat él át maga az egész család is.

A régi családi ház lassankint kikerül az özvegy kezéből, aki végül is — gyermekeivel együtt — elköltözik Sopronból és Pápára telepszik át.

Stingl Lipót elárvult nagyszámú gyermeke közül a hatodikként született Vince emléke érdemel ki-

emelkedő tiszteletet és megbecsülést, mert a 11 gyermek sorsából ő az, aki sanyarú, hányatott, szorongatott és tragikumokkal telített sorsa ellenére mégis életművet: a herendi gyár alapítását hagyta munkássága eredményeként hátra. Ezzel olyan maradandót alapozott meg, amelyből a magyar iparnak még a napjainkban is legnagyobb büszkeségeinek egyike: a herendi kerámiai gyár sarjadt.

Elfeledett, rejtélyesnek tűnő alakját legendák, mesék borús köde burkolja. Származásáról is csupán a tatai Esterházy uradalom irataiban feljegyzett olyan röpké szavak mint: „soproni születésű” tájékoztattak. A probléma megoldhatatlannak látszott: Stingl Lipótnak már kilenc gyermekére is sikerült a soproni Szent Lélekről és Szent Mihályról nevezett plébánia keresztelési anyakönyveiben reábukanni, csak éppen a magyar gyári kerámiai művészetben nevezetes szerepének vélt Stingl Vincét nem lehetett, nem sikerült a Sopronban egykor élt két Stingl-család egyikéhez sem hozzákapcsolni. Mindaddig, amíg dr. Pfeiffer János kanonok, neves történészünk⁵ helyes érzéssel reá nem jött, hogy a rejtély megfejtése érdekében a Szent Györgyről nevezett soproni káptalani plébánia keresztelési anyakönyveit is át kell kutatni. Szerencsés ötletét siker jutalmazta. Kitűnt, hogy noha Stingl Lipót 9 gyermekét is a városplébánián keresztette, az ötödiknek és hatodiknak született Aloysia leányát és Vince gyermekét, mindezek ellenére — érthetetlenül — mégis a soproni második, vagyis a káptalani plébánián tartották keresztvíz alá.

Brückner László prelátnak, prépost szíves közlései alapján — íme, itt vannak a káptalani plébánia első kötetének a 40 és 59 oldalán található, 1794 és 1796-beli feljegyzések adatai:

1. A soproni külvárosban lakó Stingl Lipót rézműves polgár és Stermenszky Katalin római katolikus vallású házaspár Aloysia leánykája 1794 január 15-én született és Mikács János káplán ugyanaz nap is keresztelte. Keresztzülei: Kienelt Mátyás „Lotto Einnehmer” és ennek Theresia felesége.

2. Ugyanezen szülők Vince Ferenc nevű fiúuk 1796 május 23-án született és kereszteltetett meg Night Ferenc káplán által. Keresztzülei Kienelt Mátyás Lotto-s és nemes Kovácsy Jozepha „Semliner—Dreysigst. Beamter” felesége.

Most már tehát a leghitelesebben megállapítható, hogy Stingl Vince Ferenc mindössze 23 éves még csak, amikor Tatán 1819-ben a köedénygyártás élére került; 30 év körüli, amidőn a sok csalódás, keserűség és Tatáról való távozásra kényszerítése után Herenden köedénygyára van.

Az 1830-tól 1840 közepéig terjedő időközben 7 gyermeke születik. Mindegyikük Herenden, ugyan-

attól a Paur Annától, akivel annak 20 éves kora körül köt házasságot:

1. Sándor. Keresztelték 1830. január 11-én.
(Mehalt 1830. július 11-én)
2. Anna. Keresztelték 1831. február 10-én.
3. Nepomuk János. Keresztelték 1832. április 21-én.
4. Aloysia. Keresztelték 1833. szeptember 21-én.
Mehalt 1835. márc. 8-án.
5. Eduárd Károly. Keresztelték 1835. május 19-én.
6. Teréz. Keresztelték 1836. október 2-án.
7. Emília. Keresztelték 1840. július 18-án.
(Mehalt Pápán 1842. január 16-án.)⁶

II.

Stingl Vince életkörülményeinek, vagyoni helyzetének hézagos és roppant hiányos ismerete miatt szükséges, hogy az 1807 szeptember 1-én meghalt — másfél századdal ezelőtt elporladt, a feledés szárnyán továtűnt — édesapjának megalapozottsága, gazdasági viszonyai után is kutassunk. Egykori társadalmi és anyagi helyzetének némi tükre az 1807. október 22-én tartott hagyatéki-vagyoni tárgyalással kapcsolatban készült összeállítás, illetőleg feljegyzés.⁷

Ezen irományból értesülünk, hogy Stingl Lipót és Stermenszky Katalin 11 gyermekéből már csak a 17 éves Lipót, a 13 éves Aloysia, a 10 éves Vince, a 8 éves Katalin, a 6 éves Mária és a 3 éves Nepomuk van életben. Az elsőnek született Mátyás, majd Teréz és ennek korai halála miatt a harmadiknak született és ismét Terézre keresztelt kislánya 1807-ben már nem élnek. 1803-ban „an Brand gestorben” — a tűzvészben elpusztult a parányi, még csak 1 éves Anna Katalin is. Szintén ilyen fiatalon halt meg a 11. gyermeknek 1806-ban született Anna Jozefa. Az apai hagyatéki tárgyaláson már őt sem említik.

Így fogyott le a gyermekek serege a felére.

Stingl Lipót családi háza — amelyben Vince fia is született — a soproni „Vorstadt”-ban volt. A belső váröv és a külső fal közé eső külvárosban, a „Fogadószer utcá”-ban. Az egykori városfal külső peremén húzódó, régen Várkerületnek nevezett, most napjainkban a Lenin nevet viselő körútnak, marhavásárnak használt, az Ötvös utcáig terjedő szakasza volt ez, az akkor Wirtshausgasse-nak nevezett utca.

A Stingl-ház az 515-ös számot viselte. A régi Arany Angyal és az egykori Fehér Ló fogadók között volt tehát.

Ezt a házat az 1807. évi vagyonkimutatást készítő bizottság 13 140 forint értékben vette leltárba.

A hozzátartozó kertben levősegeket ezen kívül külön 249 forintra becsülték.

A házbeli bérlők közül említik Strobl szabó, Dittmayer kesztyűs, Jochard kalapos, Augl csizmadia, Riedl cipész és Stockinger csatkesztő mestereket. Húsztól ötven forintnyi, összesen 182 forint 20 krajcárt kitevő hátralékban vannak.

Az élelmiszerkészlet: 10 véka gabona (á 4 forint), 4 véka búza (á 5 forint), 30 véka zab (á 3 forint), 30 „font” disznózsír, 3 „Laab” sajt (á 5 forint) és 215 „font” só volt, 203 forint 31 krajcár becsértékében.

Darabonként 50 forintot érő 4 ló, 16 forintot érő anyadisznó és darabonként 4 forint értékű 4 süldőtől állott a 232 forintra becsült állatállomány.

Az ezüstneműk és vegyes dolgok sora a következő volt: 1 ezüst zsebóra (25 forint). Négy 12 latos kanál és 8 ezüst kávékanál (á 2 forint) 36 forint. 1 kerek kalap (3 forint), 1 kékposztó Kaput (15 forint), 1 kékselyem Vestie (ünneplő) (2 forint). 1 „mangin etene” nadrág (3 forint), 2 pár csizma (10 forint), 8 óntál, 12 óntányér (amelyek 26 „fontot” nyomnak á 51 krajcárjával, tehát) 22 forint 6 krajcár összértékben. Két kemény ágy (á 7 forint) 14 forint. Hat Tuchten (takaró) darabonként 5, tehát 30 forint értékben. Tíz fejbánkos (á 3 forint) 30 forint, 2 karton huzat (á 1 forint) 2 forint, 1 puha fekhely 1 forint 30 krajcár, 6 len lepedő (á 2 forint) 12 forint, 1 kis tükör 2 forint, 1 kirakott, veret nélküli 3 fiókos szekrény és egy asztaldísz (Aufsatz) 5 forint, 1 ovális keményfa asztal (5 forint), 2 keményfa kihúzó szekrény, 3 fiókkal veretek és vasalás nélkül (12 forint), 4 nádszék (5 forint), 3 nagyobb kép (á 30 krajcár) 1 forint 30 krajcár, 5 kisebb kép (á 20 krajcár) 1 forint 40 krajcár, 1 nagyobb sárgaréz gyertyatartó 30 krajcár, 2 vörösréz lábas (á 4 forint) 8 forint, 1 vörösréz sajkácska és 1 üst 4 forint 30 krajcár, 2 vaslábas 3 forint, 2 vörösréz lábas (5½ font súlyú) 4 forint 57 krajcár, 1 vörösréz kisebb mosogató üst (5 font nehéz), á 18 garasával 4 forint 30 krajcár és 1 nehéz mérleg 60 forint, összesen tehát 232 forint értékben.

A Stingl Lipót-féle hátrahagyott vagyon e becslés szerint tehát 14 375 forint 14 krajcárt érő volt. Erre azonban 5876 forint 54 2/3 krajcár, igen jelentékeny teher esett.

A terhekből az 1806/7. évre kivetett 158 forint 20 krajcár katonai adóhátralék emelkedik ki. Temetési költségeikért 150 forintot, a gyógyszerésznek is 150 forintot kell téríteni.

Ezután az évek óta nem fizetett, ide-oda való tömördek adósságokat összegezték:

„Johann Georg Molitor” az 1807. április 1-én kelt kötelezvény alapján 1000 forintot, kamat fejében 28 forintot 3 1/8 krajcárt követelt, „Michael Mühl” az

1803. szeptember 29-i kötelezvény 500 forintját és kamatként 26 forint 35 1/8 krajcárt, Tschöch lábbeli készítő (suszter) az 1804. október 7-i kötelezvény alapján 709 forint és az 1806. október 22-től járó 1½ évi kamat után 36 forint 54 1/8 krajcárt, Froische Mihály az 1806. január 18-i kötelezvény alapján 1000 forintot és az 1807. január 18-tól október 22-ig eső 9 hónapra és 4 napra 5% kamatként 38 forint 3 1/8 krajcárt, Edlmoser üveges mester az 1801. április 22-én kelt kötelezvény alapján 400 forintos tőkét és az idei évre eső félévi kamatért 12 forintot, a további időre 4 forint 3 krajcárt követel.

Íme, kiviláglik, hogy Stingl Lipótót már 1801-től kimutathatóan súlyos adósságok terheltek, kamatok fizetésének gondjai gyötörték. A 4000 forintos főgondokon kívül ott voltak még az „apró” adósságok, a „kisebb” összegeket feltüntető, „de végösszegükben sokra rúgó számlák, költségjegyzékek”. Mint például:

„Herr Ruseck” követelése kötelezvény nélkül 50 forint, Donner alezredesnek („Obriest—Lietenant”) egy „Eißler Conto”-ért 115 forint 52 krajcárt, Hausenauer Mártonnak az épületfáról szóló 333 forint 22 krajcáros számlája sem voltak kifizetve. Resner András kerékgyártó-bognár 32 forint 16 krajcárt, Manninger Mátyás patkoló-kovács 93 forint 47 krajcárt, Prosswimmer mester nyerges számlája 40 forint 38 krajcárt, Kayser Gottfrid kereskedő 30 forint 29 krajcáros számlát nyújtott be. Mühlhofer Mihály „Kronenwirth” 70 forint 42 krajcárt követelt „für die, denen Pferden in dem Würtshaus ertheilte Unterkuft und Jourage”, Riedl Jakab suszter 10 forintot, Stockinger János csatkesztő 6 forint 10 krajcárt, a vásárolt só maradékaért 33 forint 29 krajcáros követelést állítottak be a vagyon-összeírásba.

Ilyképp, ezeknek betudásával

a 14 375 forint 14 krajcáros vagyon

tiszta maradványa 8498 forint 19 2/3 krajcár.

Minthogy az örökhagyó a házába örökségi vagyont nem vitt, hagyatékát olyképp osztják meg, hogy az egyik fele özvegyé vált feleségét, a másik fele a hat gyermeket egyenlő arányban illeti.

Ezek szerint Stingl Vince 708 forint 11 3/8 krajcár értéket örökölt az apjától 1807-ben.

De mindezekon felül özvegy Stingl Lipótné kezeinél ott volt még Wimmer rézműves özvegyének, Katalin asszonynak az az ajándékozó-levele, mely szerint hagyatékából, elhalálózása esetén, az öt Stingl gyermek együttesen 1000 forintot örököl.

Végezetül is a tárgyalásokat azzal a határozattal zárták le, hogy a Stingl gyermekekre eső házból, kertből, valamint a 4249 forint 9 1/8 krajcárra jutó

kamatokból származó jövedelem az özvegyet illeti, mindaddig, amíg gyermekei kenyérkeresők nem lesznek, hogy keresztény nevelésben és gondozásban részesíthesse őket.

III.

Fél évtized múlva, 1813. január 22-én újabb vagyontárgyalást tartottak Stingl Lipót hagyatéka ügyében.⁸ A gyermekek közül Lipót ekkor már 22, Aloysia 18, Vince 15, Katalin 13, Mária 11, Nepomuk 8 éves. Özvegy édesanyjukat ez alkalommal még Stinglnének nevezik, de csakhamar az ő helyzetében is változások állanak be. 1813. augusztus 29-én ugyanis, amikor az elhalt férje után az őt illető házrészét Risinger János nyergesmesternek 5300 forintért eladja, már mint „Mayerné Katalin, előbb Stingl Lipótné” szerepel. Eladott házrésze 2 boltozott szobából állott, a hozzá csatlakozó másik szobával, konyhával és a házrész feletti (közös feljárójú) padlással. Kiegészítette ezt még az a 80 négyszögöles kert, amely a város tulajdonában levő ház faláig terjedt.⁹

Az egykori Stingl özvegy, de most már Mayerné, életében beállott változások következtében a 11 gyermeket Sopronban világra hozó asszony Pápara költözött át. Ennek tényleges megtörténtéről a soproni tanács 1820. október 9-én kelt azon iratából értesülünk, amely úgy emlékezik meg róla, mint aki akkor már „több év óta” Pápán lakik. Ez az irat azonos azzal a folyamodvánnyal, amelyben Sopron városa a Helytartó Tanácstól azt kéri, hogy a sok adóssággal eltűnt soproni születésű Stingl Lipót kártyafestő legény körözését és annak 1821 december végéig a városi tanácsnál való jelentkezését rendelje el.¹⁰

Bár a Helytartó Tanács már 1820 november 21-i ülésén rendelkezett ebben az ügyben és a körözést elrendelte, a felhívást közreadta, Stingl Lipót soha többé nem bukkant elő, nem jelentkezett. Hibáját jóvá nem tette. Végül is édesanyja kényszerült fizetni helyette.¹¹

Stingl Lipót eltűnése és végleges nyomaveszte miatt az időközben a második házasságával Kling Fülöp polgári rézműves feleségévé vált Wimmer Katalin 1799. május 28-i ajándéklevelével az őt Stingl gyermek részére biztosított 1000 forint ügyében 1822-ben úgy döntöttek, hogy miután a megnevezett gyermekek közül Mátyás elhalt, Lipót pedig eltűnt, az eredetileg őt gyermeknek szánt összeg a hagyatéki iratában említett Stingl gyermekek közül a még életben levők — tehát Vince, Katalin és Aloysia — között kerüljön szétosztásra.¹²

Amikor ebben így intézkednek, Stingl Vince már három-négy év óta küszködik a tatai kerámiagyárban a kőedénykészítéssel. Fiatalon, 23 éves korában került az ottani Schlögel-gyár élére. Bár Tatát megelőző munkálkodásáról mindezeidig még semmit sem tudunk,¹³ hihető, hogy merész vállalkozásba fogott, amikor különösebb tapasztalatok és jártasságok nélkül vállalkozott a kőedénykészítés Tatán való megvalósítására.

Mint tudjuk, tatai próbálkozásaiba és iparkodásaiba minden anyagi javát beleölte s 1824 végén kényszerű távozásakor koldusszegényen hagyta el Tatát.

Harminc éves volt már, amikor 1827-ben a herendi vállalkozását reménynyújtó, biztos védelemnek vélte. Sanyarú sorsa változásában és jobbulásában bízott s egyre gyarapodó gyermekei sokaságában találta örömét és vigaszát. Első fiacskája, Sándor, már fél éves korában meghalt, de az 1832-ben született Nepomuk János és az 1835-ben világra érkezett Eduard Károlyban vélte munkásságának jövőbeli hasznélvezőjét, fáradozásai gyümölcsötzetőjét.

Mindez azonban csakhamar csalóka illúzióknak bizonyult és szertefoszlott. Stingl Vince — családjával együtt — elhagyni kényszerült Herendet, mert Fischer Mór 1840-ben mindenéből kiszorította. Mint-hogy felesége 1841-ben már Pápán halt meg és legkisebb leánykája 1842-ben szintén Pápán hunyt el, úgylátszik, Herend után Stingl egyideig Pápán húzódott meg. Pápai szereplésének kikutatását nehezíti, hogy a második világháború során harci cselekmények következtében Pápa város levéltára majdnem teljesen megsemmisült.

Stingl — ezután — 1847-ben egy röpke ideig a városlódi kőedény- és porcelángyárban jut még szerephez. Rövid idő múlva innen is kiszorult és nyoma vész.

Élete, munkássága meghamisítódott. Eltűnt, titkzatos ködbe veszett alakja legendává vált. A családban élő emlékezés szerint — miként azt Stingl Miklós összefoglalta¹⁴ dédnagyapjáról annyit tudnak, hogy „a meissenai gyárban dolgozott, majd 1830 körül került Ausztriából Városlódra és néhány év múlva Herendre. Mivel ott porcelánkészítéshez megfelelő anyagot talált, porcelán-, majolika- és kőedénygyárat alapított. A gyárban úgy a maga, mint a felesége egész vagyonát befektette. A gyár fellendülését azonban már nem élhette meg, mert titkzatos körülmények között eltűnt. A Jellassich-féle betörés idején ugyanis, mint „rebellist”, feleségével együtt felelősségre vonták. Stingl elindult Bécsbe, hogy igazolja magát, mert teljesen büntetlennek érezte magát, nem politizált, mindene a munka volt. Azonban Bécsbe nem érkezett meg. Utoljára állító-

Jag Györrévfaluban látták. Felesége, férje eltűnése után hamarosan meghalt, a kínzások és az elszennvedett igazságtalanságok miatt”.

IV.

A családi emlékezés ezt a megszépítő, romantikus fátylat borította Stingl verejtékes, keservekkel teli munkásságára.

Stingl élete igen viszontagságos, meg nem érdemelt küzdelmek között zárult le, de úgylátszik — e regényes eltűnéssel s befejezéssel szemben ellentétesen.

Életének maradandó tétét, a herendi gyár alapítását is más érdeméül eltulajdonítókkal és a meghamisítókkal szemben az igazság felderítése érdekében és a méltatlan elfeledés ellen fegyverünk és eszünkünk elsősorban a levéltári eredeti okmányokban és egyéb feljegyzésekben rejlő adatok összegyűjtése lehet. Ezekben kutatva, különös fontossággal és jelentőséggel bír a tatai városi katolikus plébánia eszketési anyakönyvének az a bejegyzése, amely arról szól, hogy a szentgáli származású, Oroszlányon lakó, 30 éves és molnármesterséget űző Stingl Károly 1865. augusztus 29-én Tatán házasságot kötött a 25 éves özvegy Miszreiter Antalné, Paulinyi Anna tóvárosi lakossal. Ez a férfiú ugyanis Stingl Vincének az 1835-ben Herenden született, de Szentgálon keresztelt és anyakönyvezett Eduárd Károly fiával azonos. A bejegyzésben félreérthetetlenül feltűntették azt is, hogy a nőtlen házasodó Stingl Vincének és Paur Annának a gyermeke. De a legfontosabb, hogy az anyakönyv hűségesen még azt is megmondja, hogy Stingl Károly

„f(iltus) Vincentii couponis defuncti” — vagyis, hogy Stingl Károlynak az elhunyt édesapja, Stingl Vince — caupo volt. Minthogy Pariz Pápai Ferenc Dictionariuma (Nagyszombat, 1772) világosan megjelöli, hogy caupona, cauponaria, cauponula” „kortsomátská”-t, „vendég-fogadó házatská”-t, caupo pedig korcsmárost jelent, a tatai egyháznak ebből az anyakönyvi bejegyzéséből derül fény arra, hogy a magyar kerámia készítéséből kiszorult, a herendi gyárat alapító Stingl Vince, élete alkonyán és végső szakaszában mint korcsmáros tengődött.

Ezzel megrajzolódott, bezárult az a nagy kör, amelynek felfelé ívelő részében a kezdetben bőrökkel házaló, majd az Esterházyak korcsmabérlőjévé vált Fischer Mór beül a Stingl Vince által alapított és verejtékével működtetett herendi gyárba, porcelángyárával feltört, világhírességre tesz szert, — a kör lefelé menő része pedig a tatai kőedényt megvalósító, majd a herendi gyárat alapító s onnan

Fischer Mór által kiszorított Stingl Vince életét fogja össze, aki a herendi gyárból kiszorulva, élete végén korcsmárosként kénytelen tengetni szomorú élete lepergő napjait.

Oroszlány ma szénbányászatunk, iparunk egyik nagy erőssége. De egy századdal ezelőtt különösebb jelentőség nélkül húzódott meg Tatától délre, Neszmély és Mór között, a fehérvári országút mellett. Egy akkori topographiai leírás szerint¹⁵ másfélezer lakosa többnyire szén- és mészégetésből, fuvarozásból élt. Ezek miatt gazdaságaikat elhanyagolták és igen rossz lovakat tartottak. A községben hamuzsir főzőház is volt; „az északi határként húzódó majki pusztán a néma barátok egykori régi zárdája szabaddalmas szűr és posztógyárnak használtatik”.

Félreeső, magára hagyott, „Isten háta mögötti” helynek írja 1864. március 31-én Strba István bíró és Czabik István is, abban adatszolgáltatási ívben, amelyet a Pesty Frigyes-féle magyar helységnévtár részére készítettek és küldtek.¹⁶

Szerintük ez, az Esterházyak gesztesi uradalmaéhoz tartozó község 1701-ben keletkezett. Nyitra, Pozsony és Trencsén megyékből népesítették. A betelepülők a temérdek erdőségben mint favágók biztos menedéket találtak.

Homokos határ, roz- és búzatermő földek, savanyú szénát hozó kaszáló, kis és nagy kenderáztatók, csekély nádas és nagyobbszabású haltenyészet volt itt. A szarvas, őz, vaddisznó oly mennyiségben, hogy a szarvasok 100—150-ig menő csoportokba verődtek és tetemes károkat okoztak az erdő szélében található vetésekben.

Ide vetődött a Stingl-családnak az az ága, amely Stingl Vincének Ede Károly fiával ágazódott tovább. Ez a gyermeke művének folytatója lehetett volna, ha 1840-ben Stingl nem lett volna kénytelen elhagyni legszemélyesebb alkotását. Hosszú hanyatlatás után az időközben korcsmárossá változott és el is halálozott Stingl Vincének ezt a fiát 1865-ben már mint oroszlányi lakost és molnárt látjuk viszont. Házasságát Tatán köti, de Oroszlányba tér vissza, amit az is igazol, hogy 1866-ban Károly nevű fia Oroszlányban születik. Stingl Ede Károly 1894-ben Tatatóvárosban halt meg. Az Oroszlányban született Károly —, tehát Stingl Vince unokája —, Tóvárosra telepedett át és így ugyanabban a községben, ahol nagyapja egykor a kőedénygyártást bevezette és meghonosította, majd csúful távozásra kényszerült, — szintén a molnár mesterséget folytatta. Mint Polák Mária férje, 1927. január 20-án, 61 éves korában Tatán halt meg.¹⁷

Ismeretes még Stingl Sándor magyar államvasúti főraktáros és Finke Erzsébet nevű felesége, valamint az 1922-ben (Tata) Tóvárosban született Sándor Jó-

zsef fia, akik nevüket Somogyvárra változtatták.¹⁸

Az eredeti, ősi ágból származó és továbbra is Stingleknek maradók közül a jelenleg Tatabányán élő Stingl Miklóst és ennek Sajószentpéteren élő unokabátyját ismerjük. Mindegyikük tisztelettel őrzi dédnagyapja emlékét. A sajószentpéteri üveggyár nyugalmazott főmérnöke, Stingl Mihály, jelenleg a

Stingl dinasztia legidősebb férfi tagja. Otthonának falát díszíti az az olajfestmény, amely a herendi kerámiagyár egykori alapítóját és viszontagságos életű hajdani tulajdonosát, Stingl Vincét ábrázolja.

Mihalik Sándor

J E G Y Z E T E K

¹ A Soproni Állami Levéltár sopronvárosi részlegében levő X. számú Polgárkönyv 186. lapján a polgárjog elnyeréséről a következőket jegyezték fel:

„Ist Burger worden Meister Caspar Stingl seines Handwercks ein Gürtler, weilend Christoph Stingl in Hätzenren in Böhmen mit Maria seiner Ehewirthin ehelich erzeugter Sohn und erlegte In Recognitionen 15 fl. Extraord. 15 fl. Das ganze Onus 6 spec. Reichstaler. Amper und Säbelgeld 7 fl. Burgen: Christoph Heckennast, M. Georg Schwartz.

² A soproni Szentlélekről és Szent Mihályról nevezett plébánia anyakönyvei szerint.

³ A Polgárkönyv 1781. május 28-i bejegyzése szerint „Catholisch. Ist Leopold Stingl seiner Profession ein Girtler (!), des Meistern Caspar Stingls, gewester burgerlichen Girtlers, allhier mit Christina dessen Ehewirtin so noch am Leben, ehelich erzeugten Sohn zum Burger angenommen worden. Zahl 4 fl. Burgen: H. Norbert Neuher, Meister Andreas Russ.”

⁴ A soproni Szentlélekről és Szent Mihályról nevezett plébánia, valamint a soproni Szent Györgyről címzett káptalani plébánia keresztelési anyakönyvei.

⁵ Erdemes történeti kutatóknak ez úton is köszönetünket fejezzük ki mindazon segítségekért és fáradozásokért, amelyet munkálkodásunk hathatós elősegítése érdekében kifejtett.

⁶ A szentgáli római katolikus plébánia keresztelési anyakönyvei.

⁷ Soproni Állami Levéltár (Sopron városi részleg): Acta Judiciaria, VIII. köteg, 549/a—a szám.

⁸ Ugyanott: VIII. köteg, 796. szám.

⁹ Sopron városi levéltár: Acta politica et oeconomica. XIX. köteg, 7764 b.

¹⁰ Ugyanott: V. kötet, 6691. szám.

¹¹ Ugyanott: Protocolum Judiciarum. 1822. I. 107.

¹² Ugyanott: és Acta iuridica fasc. IX. no. 319.

¹³ Tasnádiné Marik Klára: A XIX. századi magyar kerámika néhány problémájáról (Az Iparművészeti Múzeum III—IV. Évkönyve (Budapest, 1959.) a 188. lapon) szóló cikkében Csatkai Endrének a vele közölt adatára hivatkozva azt írja, hogy Stingl Vince a pályáját mint 1814-ben Pápán letelepedett kártyafestő kezdte. Csatkai a Soproni Szemle 1957. évfolyamában közreadott „Fel lehetne használni a Kecsketarak völgyében található kvarcot ipari célokra?” (309—310. lap) című közlésében megismétli, hogy a Sopronból előbb Pápára és onnan Herendre szakadt Stingl Vince egykoron kártyafestő volt. Az általunk most közölt adalékok viszont arra mutatnak, hogy nem Stingl Vince, hanem ennek a Lipót nevű bátyja foglalkozott kártyafestéssel.

¹⁴ Stingl Miklósnak (Tatabánya, III. Mérleg utca 259. (Czermann-ház) 1963. október 1-én dr. Pfeiffer János kanonokhoz írt levele szerint.

¹⁵ Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pesten, 1851. III. kötet, 169. l.

¹⁶ Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában, 23. kötet, 534. l.

¹⁷ Tatabányai plébánia halálozási anyakönyve.

¹⁸ A belügyminiszter 10833/1934. számú engedélyével. Ez a Somogyvári Sándor József 1945. június 21-én Tatabányán Fülöp Máriával kötött házasságot.

Die Familie von Vince Stingl

Gestalt, Persönlichkeit und Tätigkeit Vince Stingl's, Begründer der Fabrik von Herend, wurde bis jetzt in Dunkelheit gehüllt. Die neuesten Forschungen in Archiven haben aber auf seine Abstammung, Geburt Licht geworfen. Auch Daten über seine Tätigkeit wurden in beträchtlicher Zahl ans Tageslicht gefördert.

Die Vorfahren der Familie Stingl waren Kupferschmiede in Böhmen. Von hier stammte jener Kupferschmied Gaspar Stingl, der Mitte des 18. Jhs als Gürtler aus Hützen in Böhmen nach Sopron übersiedelt war. Von seinen 7 Kindern bringt der einzige Sohn Leopoldus die Familie mit seinen elf Kindern weiter.

Das siebente Kind Leopold Stingl's war jener Vince Ferenc, der seinen Namen mit der Begründung der Fabrik von Herend in die Geschichte des ungarischen Kunstgewerbes eintrug. Als sein Vater in seinem 52. Lebensjahr entschlief, wurde die traditionelle Kupferschmiedekunst infolge der Minderjährigkeit der Kinder weiter nicht betrieben.

Vince Stingl spielt erst seit 1819 eine bedeutendere Rolle, als er sich, als 23 Jähriger, an die Spitze der Steingutfabrik in Tata aufschwingt. Ende 1824 ist er aber, getäuscht in seiner Erwartung, gezwungen davonzuziehen, und tritt nach 1825 schon in Herend auf. Hier gründet er eine Steingutfabrik. Nach 15-jähriger, qual- und elendvoller Arbeit verliert er um 1839—1840 die Fabrik. De zu ihm gesellte Mór Fischer hat ihn mit seinem Kapital aus der Fabrik verdrängt.

Gezwungen, Herend zu verlassen, verschwindet Stingl auf mehrere Jahre. Im J. 1847 tritt er auf eine kurze Zeit wieder auf und nimmt an der Steingut- und Porzellanproduktion in Városlőd teil. Bald verschwindet er aber auch von diesem Terrain. Aus Heiratsurkunden späterer Jahrzehnte erfahren wir, daß er seine Tätigkeit auf dem Gebiet der Steingutproduktion aufgegeben und sein Leben als Gastwirt beendet hatte.

Sándor Mihalik

La famille de Vince Stingl céramiste de Herend

La personne et l'activité de Vince Stingl, le fondateur de la Manufacture de Porcelaine de Herend, étaient pendant longtemps plongées dans l'obscurité. Les recherches récentes dans les archives viennent de jeter du jour sur son origine et sa naissance. Aussi de nombreuses données relatives à ses activités furent-elles mises au jour.

Selon les données la famille Stingl était une famille de chaudronniers de Bohême. C'est de cette famille qu'est issu le chaudronnier Gaspar Stingl qui abandonnant son pays natal vint XVIIIe siècle. De ses sept enfants un garçon et les onze enfants de Lipót Stingl continuent la lignée.

Le septième enfant de ce Lipót Stingl est Vince Ferenc, qui, par la fondation de la Manufacture de Porcelaine de Herend, a perpétué son nom dans l'histoire des arts appliqués hongrois. Le père étant mort relativement jeune, à l'âge de 52 ans, le métier traditionnel de chaudronnerie n'eut, dans la famille comprenant que de tout petits enfants, pas de continuateur. Vince Stingl lui-même joua un rôle

digne d'attention dès 1819, lorsqu'il devint à l'âge de 23 ans le chef de la grèserie de Tata. Mais, à la fin de 1824 il se voit obligé de quitter Tata et après 1825 il apparaît déjà à Herend. Il y fonda une grèserie (Steingut-Fabrik) et après quinze ans de dur travail et de privations la fabrique lui est enlevée en 1839—1840, car Mór Fischer jusqu'alors son associé, avec son pouvoir financier lui prend la place.

Obligé de quitter aussi Herend, Stingl disparaît pour de longues années et réapparaît en 1847 pour un temps court pour participer à la fabrication de gresserie et de porcelaine de Városlőd. Mais bientôt il disparaît aussi de Városlőd. Des documents de mariage qu'il conclut quelques dizaines d'années plus tard, nous renseignent qu'il a abandonné ses activités de céramiste et travaillait à la fin de sa vie comme cabaretier.

Sándor Mihalik

СЕМЬЯ ХЕРЕНДСКОГО КЕРАМИКА ВИНЦЕ ШТИНГЛЯ

Фигура, личность и деятельность основателя херендского фарфорового завода, Винце Штингля до сих пор покрыты тайной. Но новейшие архивные исследования пролили полный свет на его происхождение и рождение. Возникают и многочисленные данные о его деятельности.

Согласно этим данным Штингль происходит из семьи из Богемии. Из этой семьи тот ашпар Штингль, по профессии медник, который из богемского села Хетценрен переселился в Шопрон в сер. 18-го века в качестве ремешника. Из числа его семи детей только один является сыном и этот Липот продолжает фамилию со своими 11 детьми.

Седьмым ребенком Липота Штингля родился тот Винце Ференц, который основанием херендского завода стал навеки известным в истории венгерского прикладного искусства. Когда отец в сравнительно молодом возрасте, в 52-ом году своей жизни, умер, в семье, ввиду того, что дети еще были совсем молоды, никто не продолжил традиционное ремесло мед-

ника. Винце Штингль сам сыграл заметную роль с 1819 года, когда он стал заведующим фаянсовым заводом в г. Тата, в 23-летнем возрасте. К концу 1824 года он уже вынужден разочарованно уйти из Таты и после 1825 года он возникает в Херенде. Там основал он фаянсовый завод, но после 15-летней тяжелой работы, живши в лишении, в 1839—40 гг. он потерял завод, так как его бывший компаньон, Мор Фишер, своей большей финансовой силой вытеснил его из завода.

Штингль, который был вынужден уйти и из Херенда, на протяжении многих лет исчезает, затем в 1847 г. он вновь возникает ненадолго и участвует в производстве фаянса и фарфора в с. Варошлéd, но он вскоре исчез и оттуда. Из документов его брака с более поздних десятилетий мы знаем, что он отказался продолжать ремесло фаянсоделия и он занимался работой трактирщика до своей смерти.

ШАНДОР МИХАЛИК

A herendi porcelángyár a szabadságharc idején

Az 1846-ban megrendezett III. Iparműkiállításon elért sikerek, valamint a kedvezően alakuló gazdasági helyzet, arra készítették a Herendi Porcelángyár tulajdonosát, hogy újabb beruházásokkal mozdítsa elő a termelés mennyiségi és minőségi színvonalának emelkedését. A kiállításon nyert nagy aranyérem és az Iparegyesület szokatlanul magas összegű vásárlása,¹ felkeltette az érdeklődést a gyár termékei iránt nemcsak a főúri, hanem a gazdagabb polgári rétegek részéről is.

Az 1847. nyarán megtartott kiállítási díjkiosztó ünnepségen Fischer Móric — több más kiállítóhoz hasonlóan — nem vett részt személyesen. Levélben kérte a díj Lipót fiának való átadását. A különben jelentéktelen tartalmú levél, amely német nyelvű(!) gyártörténeti szempontból igen értékes. Külső záró viaszpecsétje, amely ezideig teljesen ismeretlen volt, újabb dokumentum Fischer Móric társadalmi magatartásának és politikai szerepének helyes megítéléséhez.² Ismeretes, hogy 1848. előtt sem magyar, sem osztrák címet, vagy gyári kiváltságára utaló szöveget — jegyet — porcelánjain, árjegyzékén nem használt. A fentiek alapján azonban feltételezhető, hogy mégis készültek nem az ismert „FM HEREND” vagy „MF HEREND” és „Herend” vagy „HEREND” jegyekkel évszámmal vagy anélküli edényeken kívül olyanok is, amelyeken valamilyen címerábrázolás volt, amit a szabadságharc utáni években készített mázfeletti kobalt festésű vonalakból és pontokból kialakított barokkos koronás Kossuth címer elődjének tekinthetünk.

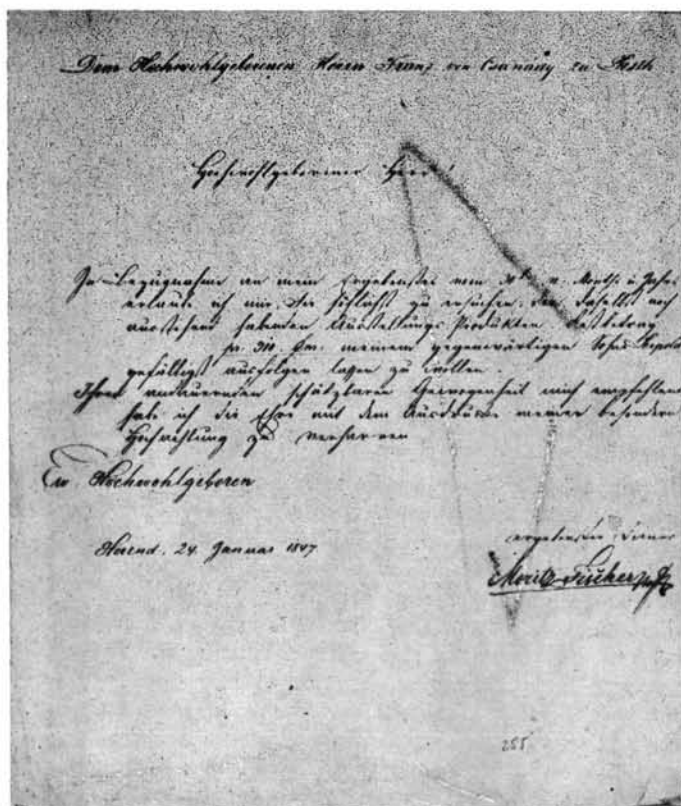
A szabadságharc éveire vonatkozó eddig ismert adatok a szélesebbkörű kutatás ellenére is igen szórányosak a gyárban folyó belső munkaszervezésre és a termelésre. Ha feltételezzük, hogy az 1845-ben felvett 25 000 ft. pp. kölcsön folyamatosan került a termelésbe és a különböző egyéb beruházásokba, úgy a kiállítás évében, sőt még a következőben is biztosítva volt a termelés folyamatossága. A fenti kölcsön lehetővé tette, hogy a termelés fokozódjék és ezáltal nagyobb árukészlet; félkész termék, — és fehéráru halmozódott fel. Erre szükség is volt,

mert a fogyasztás egyenlő folyamatossága egyre inkább általánossá vált a boltok és lerakatok szaporodásával. A porcelán gyártása továbbra is szakaszos maradt és éppen ilyen tekintetben bonyolult. — Az emeletes égető kemencében egyidejűleg alul a mázas, felül a biszkvitet égetik, majd a következő szakasz a festés és aranyozás. A tőkével működő kapitalista rendszerű herendi üzemen belül kialakult munkamegosztás ellenére a termelés teljesen megtartotta kézműjellegét. Ezen megállapítás a tárgyak közvetlen előállítására; öntés, korongozás, retusálás, mázolás, égetés, és festés — vonatkozik, mert az anyagok és a massa előkészítésénél, már Fischer is alkalmazott bizonyos mechanikai eszközöket is.

A termelés során egyre nagyobb mennyiségben felhalmozódó árukészlet Weisz Bernát pesti nagykereskedő iparműcsarnokában és az Iparegyesület Iparműtárában kerül már a korábbi években elhelyezésére.³ Az akkori Pest egyik legjelentősebb üzlete Weisz iparműcsarnoka, ahol az iparművészeti műipari és ipari termékek legjobb hazai előállítói mutatták be áruikat, ebben az időben már nem volt képes a gyár egyre sokasodó termékeit értékesíteni. Ezzel kapcsolatban a sajtóban megjelent közlemények és hirdetések részbeni propagandasztkus jellegét el kell fogadnunk, azonban ezekben olyan adatokat is találunk, amelyek más hiteles forrásokkal összevetve mutatják a termelés nagyfokú és gyorsütemű fejlődését a herendi gyárban.

Már 1847 nyarán a hangulatos tudósítások mögött egyre inkább kiérezhetőek a hazai kapitalizmus első válságának jelei, amelyek természetesen az egész gazdasági életre, közte a nem kapitalista jellegű vállalkozásokra is hatással voltak.

A kialakuló tőkés termelési mód, annak ellenére, hogy még nem vált általánossá ezekben az években, mégis szükségszerűen hatott a fogyasztásra is. A Herendi gyár a termelést egyideig fokozta, aminek következtében a szokottnál jóval nagyobb készletek halmozódtak fel a gyárban és a kereskedelemben. A porcelángyártás szakaszos rendszere csak bonyolította a termelés fokozatos csökkentését, ami ne-

1. Fischer Móric levele az Iparegyesület jegyzőjéhez vásárlás ügyében.
1. Brief der Móric Fischer zum Notar der Gewerbevereinigung, betreffend Einkäufe.
1. Lettre de Móric Fischer adressée au secrétaire de l'Association Industrielle au sujet d'un achat.
1. Письмо Морица Фишера к секретарю промышленного общества в деле покупки.

hézségeket idézett elő. A külső szemlélő, a vásárló ezeket nem tapasztalhatta, éppen a propaganda miatt. A válságot a nagyobb tőke, az új hazai porcelán érdekessége és vonzósága, valamint magas ára egyidőre elodázta Herenden. (1–2. kép).

II.

A gyárban folyó munkáról közölt számadatok⁴ a termelés összegét és a foglalkoztatott munkások számát tekintve igen biztatóak. Az árakat figyelembe véve a 20 000 pft. értékű évi termelés valóban megfelelt az 50 000 darab tárgynak. A porcelángyártás korabeli és mai hazai viszonyai egyaránt igénylik az edények és tárgyak sokféleségének lényegében egyszerre történő előállítását. A termelés szempontjából az égetőtér maximális kihasználása szükséges. A gyártásban ez azt jelenti, hogy a valóban apró, az alig néhány centiméter nagyságú tárgyaktól, a használati edényeken keresztül a nagyméretű díszedényekig, megfelelő százalékos arányban — a kemence méretétől függően — sokféléket kell gyártani, eltekintve attól, hogy azokból milyen mennyiségű megrendelés van, vagy konkrét kereslet mutatkozik azok irányában. Az ilyen termelési rendszer nemcsak a nyers áru, hanem a fehér és festettáru előállítására is vonatkozik, mert valamennyi égetési folyamat kemencében történik, ahol a hasznos térkihasználás elsőrendű tényező, a magas égetési költségek, valamint a nagyfokú selejtesedési lehetőség miatt.

A porcelán gyártása Herenden is ilyen módon történt. Hozzávetőleges becslések szerint a különböző kimutatásokból és árjegyzékekből megállapítható, hogy a szabadságharcot megelőző évben több mint 300 különféle tárgyat, túlnyomórészt edényt készítettek. A nagy számba az edények és azok formái

2. Fischer Móric levelének záró viaszpecsétje.
2. Wachssiegel vom Briefe des Móric Fischer.
2. Le sachet de cire de la lettre de Móric Fischer.
2. Закрывающая восковая печать письма Морица Фишера.

variációi, a különféle dísz tárgyak használati eszközök és figurák is beletartoznak. Figyelembe véve a gyár néhány esztendő működését, csak elismeréssel lehet szólni az ott folyó munkáról és a termelés gyáron belüli megszervezéséről. Az edények sokfélesége, azok gazdag formai változata szükségszerűen maga után vonta a festőminták számának szaporodását is, azaz a különböző „dekor”-ok kialakulását és használatát. Ezek számát mintegy százra tehetjük abban az időben olyanformán, hogy a variációkat nem tekintjük külön mintának, hanem csak az alap „dekor”-okat. Számos, évszámmal ellátott herendi tárgy ezekből az esztendőkből bizonyítja a fentieket. A gyártás belső jobb megszervezése nemcsak a gazdaságosságot eredményezte, hanem hatott az edények használhatóságára, azok anyagára —, fehér színére — minőségére, továbbá a festés színvonalára is. Ennek következtében Herend termékei akkor már bármelyik nagymúltú nyugat-európai porcelángyár edényeivel állták a versenyt.

A gyártásra vonatkozó ezideig előkerült adatok nem szólnak arról, hogy az eredmények kinek, vagy kiknek a munkája nyomán jöttek létre. A gyár történetének első évtizedéből alig ismerünk edénykészítőket és festőket.⁵ A néhány ismert személy semmi esetre sem volt képes a fenti nagyszámú formának és díszítésnek létrehozására még akkor sem, ha az egyes edényeket mint „formákat” vagy „mintákat” egyszerűen minden változtatás nélkül lemásolták, ami szükséges is volt a régebbi készletek kiegészítéséhez. Később nemcsak kiegészítő darabokat gyártottak, hanem teljes készleteket is olyanformán, hogy a hiányzó edényeket rekonstruálták, vagy a hazai igényeknek megfelelően egyes edénytípusokat átterveztek. Herend ilyen tevékenysége abban az időben szinte egyedülinek nevezhető Európában, többnyire ezzel vívta ki világhírért is a porcelángyárak között. Figyelmet érdemel termékeinek a társadalommal való kapcsolata, éppen a szabadságharc időszakában, ami a fentiekből adódóan nem ilyen egyszerű.

A reformkor társadalmát átalakító törekvései annak ellenére, hogy az élet minden területére eljutottak, alapjában véve nem változtatták meg a társadalmat. Elindítottak egy fejlődést, mutattak egy irányt az új társadalom kialakítására, amihez előképekre is szükség volt. A „reform program” teljes egészében nem valósulhatott meg a szabadságharc kedvezőtlen eseményei miatt, de egy egészen sajátos belső társadalmi helyzet mégis kialakulhatott.

Herend beilleszkedése termékeivel a korba és a társadalomba, elsősorban fennmaradása érdekében vált szükségessé, mert akkor még a külföldi érdeklődés nem volt oly mérvű, ami az egész termelést

vagy annak jelentős részét igényelte —, maradt tehát a hazai igények kielégítése. — A lakosság rétegződésének vizsgálata azt mutatja az edények használatával kapcsolatban, hogy már a keménycserép a fajansszal szemben minden vonatkozásban korszerű és demokratikusabb volt. Ebből következik, hogy az akkor haladó szellemű tömegek igényüket ilyen tárgyakkal elégítették ki. A polgárság és a nemesség alsóbb rétege ezekben az évtizedekben urbanizálódik, külsőségeiben, és társadalmi pozícióiban is. Megteremtődik egy középszintű hivatalnoki réteg, ilyen vonatkozásban — tagjai igényét tekintve — az előzőkhöz sorolható.

A keménycserép paraszti rétegek közötti térhódítása lassúbb, és az ott végbemenő differenciálódás hatására az igény csupán a szabadságharcot közvetlen megelőző években mutatkozik, még abban az esetben is, ha Kossuth ilyen vonatkozású propagandisztikus megállapításainak és nyilatkozatainak ezek ellentmondanak. A parasztság általánosságban még a cserépedények használatát igényli, amit az akkori fazekascéhek fejlődése új céhszabályok kérése, és a céhek szélesedő kereskedelmi tevékenysége bizonyít. Nem jelenti ez azt, hogy a fazekasság a keménycserép és a porcelán gazdagabb formavilágával, díszítésével nem termékenyítődött meg, nem vált magasabb színvonalúvá sokszor az előzőket utánzó formáival és díszítéseivel. A keménycserép használata a nép között csak a XIX. század második felében lesz általános, amikor azzal egyidőben az anyagi különbözőségek következtében a porcelánedények is megjelennek a falusi ember környezetében.

A számottevő főnemesi réteg ilyen jellegű igényét és kultúráját még nem tettük vizsgálódásunk tárgyává. Szükséges áttekinteni ezt az igényt éppen a herendi porcelángyár formavilága kialakulásának körülményei érdekében. A hazai főúri környezetben a XVIII. század utolsó harmadától általánosnak mondható a porcelánedények használata. Ekkor még azonban a legtöbb helyen együtt használták azokat a fémmel és a fajansszal. Az utóbbi edényeket a XIX. században már nem újítták fel, nem egészítik ki az ilyen készleteket, hanem egyre nagyobb teret biztosítanak környezetükben a porcelánoknak. A hazai porcelán gyártása csak a XIX. század harmincas éveiben bontakozik ki erőteljesebben, azért főúraink az edényeket külföldről szerzik be — sokan még a negyvenes években is.⁶ A porcelánok a használat során a legnagyobb óvatosság ellenére is, törekény voltak miatt egyre fognak. Ennek következtében kicserélésük, illetve pótlásuk szükségessé válik. A főúrak anyagi körülményei még a leggazdagabbak esetében is csak ritkán tették lehetővé a teljes készletek beszerzését éppen azokban az években, amikor

az egész feudális rendszer válságos korát élte a szünetelő kapitalizmus miatt. A társadalmi és anyagi kényszerítő körülmények folytán többnyire meg kellett elégedniük készleteik kiegészítésével. Kedvezőbb volt számukra az egyes darabok megvásárlása —, még magasabb áron is —, mint a teljes készletek újbóli beszerzése. A főúri családok körében fokozatosan kialakuló gyakorlati rendszerré vált az ország határain belül és azon kívül is. Fischer ilyen irányú tevékenységének jelentősége a hazai viszonyok társadalmi és kulturális problémájának felismerésében mutatkozik meg az első évtizedekben. Ezt a feladatot szinte maradéktalanul és nagy körültekintéssel oldotta meg.

Egyidejűleg foglalkozott régebbi készletek teljes rekonstruálásával, — új készletek előállításával —, amely azután a termelés döntő részévé vált a gyárban. A sajátos hazai társadalmi viszonyok, a főnemesség helyzete az, amely így alakítólag hatott a herendi porcelán fejlődésére, már a szabadságharc előtt is. Később a társadalom továbbfejlődése, a kapitalizmus térhódítása a gazdasági életben, a hazai viszonyok között nem jelentette a feudalizmus hatalmának teljes megszűnését. Különös ötvözet alakult ki a kapitalizmusnak és a feudalizmusnak a XIX. század második felében, amelyet a kiegyezés (1867) pecsételt meg. A herendi gyár történetében, annak a társadalomban betöltött szerepében és helyén mindvégig előtérben maradt a feudális jellegű igények „korhú” edénykészletekkel való kiegészítése. A külföldi kereskedelmi kapcsolatok is nagymértékben így alakultak és a „poszt-rokokó” herendi porcelán kialakulását eredményezték.

III.

A herendi porcelángyár a szabadságharc ideje alatti működésére vonatkozólag számos adat került elő az utóbbi esztendőkből. Ezek cáfolják az eddigi publikációkban közöltek, mely szerint a gyárban akkor nem folyt rendszeres termelő munka.⁷ A tények egész sora bizonyítja az ott folyó nagyméretű termelést, és igazolja azt, hogy a szabadságharc időszakában, amikor már az ország komoly nehézségekkel küzdött a termelés és a hadviselés vonatkozásában, a herendi gyárat műipari jelentőségéhez mérten — mint kivitelt — ítélték meg. Természetes, hogy az ország gazdasági helyzete⁸ és az egész Európára kiterjedő válság a gyárat is érintette. A kisebb tőkével rendelkező gyárak jobban érezték a válságot, mint az erősebb vállalkozások, és így hamarabb be is szüntették a termelést, vagy a minimálisra csökkentették.

A hadműveletek következtében az iparban és a kereskedelemben egyaránt erős visszaesés mutatkozott. A vasút még csak Pest és Vác, illetve Pest—Szolnok között épült meg. A közlekedés, az áruszállítás többnyire szekereken bonyolódott le, vagy a dunai hajókon. A herendi gyárnál az értékesítésben bekövetkezett pangás a fizetési nehézségekben jutott kifejezésre.⁹ Feltételezhető azonban, hogy 1848 decemberében a pénzhány a Rotschild-féle kölcsön esedékes évi 5000,— ft. törlesztéséből adódott.¹⁰ Ezzel hozható összefüggésbe az Országos Levéltárban a szabadságharc iratanyagából előkerült kérelem, amelyben Fischer Móric 1848 decemberében 3000,— ft. kölcsönért folyamodik a Honvédelmi Bizottmány elnökéhez.¹¹ Az iratok között levő és fel nem használt szerződés-tervezet példánya szerint a kölcsönt nem folyósították részére. A támogató és referens — Pulszky Ferenc ajánló levele azt bizonyítja, hogy a Honvédelmi Bizottmány hajlandó volt eltekinteni az általános rendelkezésektől és kivételt téve javasolta az összeg folyósítását. A herendi gyár 1848—49. esztendői története szempontjából elsősorban az ajánló levél tartalmaz értékes adatokat arra vonatkozóan, hogy Kossuth és köre — a Honvédelmi Bizottmányon belül a harcok idején is megértéssel volt a gyár iránt és az iparművészet támogatását szükségesnek tartották.

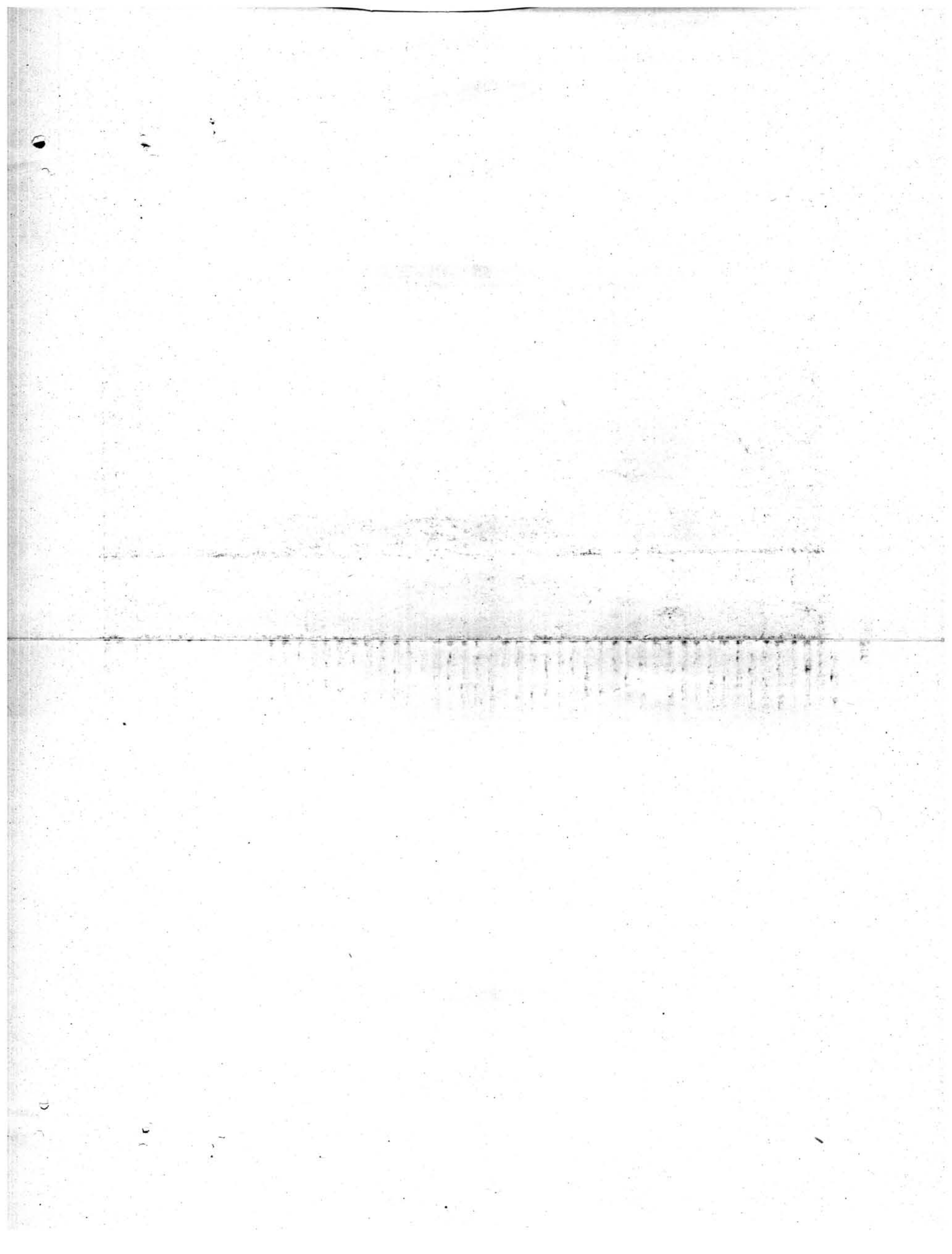
„Fischer Móricz a herendi porcellain-gyár tulajdonosa /. alatti folyamodványában, gyára munkáinak folyamatban tartása végett 3000 pengő forintot kérvén az álladalomtól kölcsön.

Ámbár vállalata nem tartozik azok közé, amikre nézve a haza és a közönség szükségeinek tekintete lévén, általam a segélynyújtás megígértetett, mint-hogy mégis a porcellain gyártás egy azon iparágok közül miket még a fejlettebb iparossága külföldön is a statusoknak kellett részint megállapítaniok, részint istápolniok, — mivel továbbá a folyamodó által kért kölcsön különön is olly szerény, miszerint összevégének kirendelésével az álladalmi pénztár nagyon nem terhelhetőek, ezeknél fogva folyamodónak /. mel-lékelt szerződési minta föltételei szerint a kölcsönt megadni jónak látom, — s' a tisztelt minisztériumot ezennel megkeresem, hogy e szerződési mintának megvizsgálása 's aláírása után a megadatni határozott 3000 pftot folyamodónak kifizettetni rendelje — azután pedig a pénznek történt kiadásáról engem, a fölügyelet kellő elintézése végett értesíteni sziveskedjék.

Budapest, Deczember hó 26-án 1848.

Az országos honvédelmi Bizottmány
Pulszky Ferenc
bizottmányi tag”.¹²

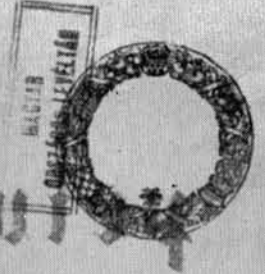

ÁRJEGYZÉK

FISCHER MÓRIEZ

királyi kiváltságos

Herendi Porcellángyárának.

Árak ezüst pénzben.

		Nyomott foglalások.						Egyszerű és nyomott foglalások.													
Szám.	Daráb.	Asztalikeszületek		Divatos zománccal		Összerű zománccal		Zománcz színekkel és aranydiszítéssel		Szám.	Daráb.	Teákeszületek		Kék színekkel		Zománcz színekkel		Zománcz színekkel és aranydiszítéssel			
		Bathyanyi-, Eszterházy- és Károlyi-minták szerint.		1. nemű	2. nemű	1. nemű	2. nemű	1. nemű	2. nemű			1. nemű	2. nemű	1. nemű	2. nemű	1. nemű	2. nemű	1. nemű	2. nemű	1. nemű	2. nemű
		ft.	kr.	ft.	kr.	ft.	kr.	ft.	kr.	ft.	kr.	ft.	kr.	ft.	kr.	ft.	kr.	ft.	kr.		
12 személyre:																					
12	Levesestányér	41	30	54	36	30	120	12	Teásfondus	48	86	136	110	320	212	1	Levesestányér	41	30		
36	Evőtányér	36	26	50	32	312	112	3	Teáskanna	136	64	836	248	81	336	1	Evőtányér	36	26		
1	Levesestál	20	3	540	340	14	81	1	Teásbárium	1	36	2	120	61	340	1	Levesestál	20	3		
1	Hosszúkástál	2	2	6	320	10	6	1	Teásbárium	120	48	280	140	6	348	1	Hosszúkástál	2	2		
1	do. do.	2	120	4	154	7	420	1	Csukortartó	1	30	164	124	348	230	1	do. do.	2	120		
1	Gömblyutál	220	130	5	240	8	5	10	Teászelece	1432	10	2912	2112	6238	4158	1	Gömblyutál	220	130		
1	do. do.	130	112	3	240	6	4	1	Kiegészítésül:												
1	Négyszögűl vagy nyolcszögű	3	2	4	220	9	6	1	1	Konyérkosár, fules	130	1	330	220	720	436	1	1	Kondér	3	2
1	Salátástál	148	120	4	2	8	5	1	1	Sültészca	1	40	2	112	440	3	1	1	Csemegétányér	36	24
1	Compotestál	136	16	230	130	6	4	1	1	Csemegétányér	48	30	2	1	320	220	1	1	Tejstartó	14	10
1	Mártásosészce	130	1	230	136	5	320	1	1	Csukortartó	1	40	220	130	530	812	1	1	Tejstartó	14	10
1	Alésészce	32	24	54	36	2	124	1	1	Teászelece	48	20	112	1	3	124	1	1	Tejstartó	14	10
1	Sótartó	16	12	24	18	54	30	1	1	Teamszóbdóány	120	48	240	2	548	340	1	1	Tejstartó	14	10
		60	8	42	42	57	38	261	48	126	20	20	28	62	58	41	8	128	36	85	14
6 személyre:		40	30	54	36	320	120														
1	Levesestányér	40	30	54	36	320	120														
18	Evőtányér	36	26	50	32	312	112														
1	Levesestál	20	3	540	340	14	81														
1	Hosszúkástál	2	2	6	320	10	6														
1	Gömblyutál	220	130	5	240	8	5														
1	do. do.	130	112	3	240	6	4														
1	Négyszögűl	3	2	4	220	9	6														
1	Salátástál	148	120	4	2	8	5														
1	Compotestál	136	16	230	130	6	4														
1	Mártásosészce	130	1	230	136	5	320														
1	Alésészce	32	24	54	36	2	124														
1	Sótartó	16	12	24	18	54	30														
18 személyre:		32	6	23	6	50	46	30	18	140	24	89									
102	Darabokat foglalván	92	14	65	48	146	8	87	56	492	12	195	20								
21 személyre:		120	16	85	24	110	44	110	16	525	36	252	40								
Egyszerű és sima foglalások.																					
Asztalikeszületek.																					
12 személyre:																					
12	Levesestányér	41	30	54	36	30	120	12	Teásfondus	48	86	136	110	320	212	1	Levesestányér	41	30		
36	Evőtányér	36	26	50	32	312	112	3	Teáskanna	136	64	836	248	81	336	1	Evőtányér	36	26		
1	Levesestál	20	3	540	340	14	81	1	Teásbárium	1	36	2	120	61	340	1	Levesestál	20	3		
1	Hosszúkástál	2	2	6	320	10	6	1	Teásbárium	120	48	280	140	6	348	1	Hosszúkástál	2	2		
1	do. do.	2	120	4	154	7	420	1	Csukortartó	1	30	164	124	348	230	1	do. do.	2	120		
1	Gömblyutál	220	130	5	240	8	5	10	Teászelece	1432	10	2912	2112	6238	4158	1	Gömblyutál	220	130		
1	do. do.	130	112	3	240	6	4	1	Kiegészítésül:												
1	Négyszögűl vagy nyolcszögű	3	2	4	220	9	6	1	1	Konyérkosár, fules	130	1	330	220	720	436	1	1	Kondér	3	2
1	Salátástál	148	120	4	2	8	5	1	1	Sültészca	1	40	2	112	440	3	1	1	Csemegétányér	36	24
1	Compotestál	136	16	230	130	6	4	1	1	Csemegétányér	48	30	2	1	320	220	1	1	Tejstartó	14	10
1	Mártásosészce	130	1	230	136	5	320	1	1	Csukortartó	1	40	220	130	530	812	1	1	Tejstartó	14	10
1	Alésészce	32	24	54	36	2	124	1	1	Teászelece	48	20	112	1	3	124	1	1	Tejstartó	14	10
1	Sótartó	16	12	24	18	54	30	1	1	Teamszóbdóány	120	48	240	2	548	340	1	1	Tejstartó	14	10
		60	8	42	42	57	38	261	48	126	20	20	28	62	58	41	8	128	36	85	14
6 személyre:		40	30	54	36	320	120														
1	Levesestányér	40	30	54	36	320	120														
18	Evőtányér	36	26	50	32	312	112														
1	Levesestál	20	3	540	340	14	81														
1	Hosszúkástál	2	2	6	320	10	6														
1	Gömblyutál	220	130	5	240	8	5														
1	do. do.	130	112	3	240	6	4														
1	Négyszögűl	3	2	4	220	9	6														
1	Salátástál	148	120	4	2	8	5														
1	Compotestál	136	16	230	130	6	4														
1	Mártásosészce	130	1	230	136	5	320														
1	Alésészce	32	24	54	36	2	124														
1	Sótartó	16	12	24	18	54	30														
18 személyre:		32	6	23	6	50	46	30	18	140	24	89									
102	Darabokat foglalván	92	14	65	48	146	8	87	56	492	12	195	20								
21 személyre:		120	16	85	24	110	44	110	16	525	36	252	40								
Egyszerű és sima foglalások.																					
Asztalikeszületek.																					
12 személyre:																					
12	Levesestányér	41	30	54	36	30	120	12	Teásfondus	48	86	136	110	320	212	1	Levesestányér	41	30		
36	Evőtányér	36	26	50	32	312	112	3	Teáskanna	136	64	836	248	81	336	1	Evőtányér	36	26		
1	Levesestál	20	3	540	340	14	81	1	Teásbárium	1	36	2	120	61	340	1	Levesestál	20	3		
1	Hosszúkástál	2	2	6	320	10	6	1	Teásbárium	120	48	280	140	6	348	1	Hosszúkástál	2	2		
1	do. do.	2	120	4	154	7	420	1	Csukortartó	1	30	164	124	348	230	1	do. do.	2	120		
1	Gömblyutál	220	130	5	240	8	5	10	Teászelece	1432	10	2912	2112	6238	4158	1	Gömblyutál	220	130		
1	do. do.	130	112	3	240	6	4	1	Kiegészítésül:												
1	Négyszögűl vagy nyolcszögű	3	2	4	220	9	6	1	1	Konyérkosár, fules	130	1	330	220	720	436	1	1	Kondér	3	2
1	Salátástál	148	120	4	2	8	5	1	1	Sültészca	1	40	2	112	440	3	1	1	Csemegétányér	36	24
1	Compotestál	136	16	230	130	6	4	1	1	Csemegétányér	48	30	2	1	320	220	1	1	Tejstartó	14	10
1	Mártásosészce	130	1	230	136	5	320	1	1	Csukortartó	1	40	220	130	530	812	1	1	Tejstartó	14	10
1	Alésészce	32	24	54	36	2	124	1	1	Teászelece	48	20	112	1	3	124	1	1	Tejstartó	14	10
1	Sótartó	16	12	24	18	54	30	1	1	Teamszóbdóány	120	48	240	2	548	340	1	1	Tejstartó	14	10
		60	8	42	42	57	38	261	48	126	20	20	28	62	58	41	8	128	36	85	14
6 személyre:		40	30	54	36	320	120														
1	Levesestányér	40	30	54	36	320	120														
18	Evőtányér	36	26	50	32	312	112														
1	Levesestál	20	3	540	340	14	81														
1	Hosszúkástál	2	2	6	320	10	6														
1	Gömblyutál	220	130	5	240	8	5														
1	do. do.	130	112	3	240	6	4														
1	Négyszögűl	3	2	4	220	9	6														
1	Salátástál	148	120	4	2	8	5														
1	Compotestál	136	16	230	130	6	4														
1	Mártásosészce	130	1	230	136	5	320														
1	Alésészce	32	24	54	36	2	124														

Az iratokhoz mellékletként csatolta a kérelmező az iparegyesületi iparműtárban bizományban elhelyezett, — eladásra szánt áruinak jegyzékét. A részletes kimutatás 1848 decemberében készült és 4443 forint 10 krajcár értékű porcelánedény és dísz tárgy féleséget tartalmaz. A 3000 ft. kölcsönre tehát közel 150%-os fedezetet ajánlott fel a gyáros.

A szerződéstervezetben a termelés továbbvitelét, illetve a raktárkészlet akkori állapotának folyamatos biztosítását is felvetette. Ez a tény már magában véve is elegendő bizonyíték arra, hogy az 1848 decemberi állapot szerint kívánta a termelés szintjét tartani a következő évben is. Fischer maga is részt vett a termelés irányításában azzal, hogy a szükséges tőke előteremtésén fáradozott.

Ugyancsak a folyamatos munkával hozzuk kapcsolatba az adatokat, amelyek a herendi lakosok részéről a katonai szolgálat alóli mentesítését célozták. Egyik beadványban Eitzenhoffer Ádám neve fordul elő és „több Herendi pusztabéli lakosok”-é. Nem tartjuk valószínűnek, hogy egyszerű földművesekről van szó, akár Eitzenhoffer, akár a meg nem nevezettek személyében. Feltehetően a kérelmezők kapcsolatban állottak a gyárral, ahol munkájukra szükség volt.¹³

Fischer előbbi beadványa, illetve annak személyes intézése bizonyítja, hogy nem teljesített nemzetőri szolgálatot 1848-ban. Nem valószínű, hogy a következő 1849-ik évben, amikor már közel járt az 50-ik évhez, részt vett volna a harcokban.

A szabadságharc második évében a dunántúli harcok idején csak egy rövid ideig szünetelhetett a gyártás egyik, vagy másik szakasza. Olyan adat ezidég nem került elő, amelyik a folyamatos gyártást cáfolná, de figyelembe véve az egész országra kiterjedő hadműveleteket, úgy véljük, helyes a termelés bizonyos részének szüneteltetéséről beszélni. Fischer tőkés vállalkozása és a porcelángyártás különleges helyzete, a kölcsön elbírálása, igazolja feltevésünket, mely szerint a rövid néhány év alatt gyorsan emelkedő termelés és a gazdagabb forma és dekor választékra berendezkedő gyár a szabadságharc idején teljesen sohasem szüntette be a munkát.

Az 1848-ban létesített Országos Statisztikai Hivatal szinte hónaponként felszólította a vármegyéket, hogy a területükön levő ipari létesítményekről, iparosokról és kereskedőkről tegyenek jelentést. Az ipar helyzetének ilyen intenzív figyelemmel kísérése — még a mutatkozó pangás ellenére is — a vezetők előrelátását mutatja, valamint azt, hogy a következő évben is biztosítani akarták a termelést. A Statisztikai Hivatal 1848/418. sz. szeptember 14-én kelt leirata a többi között az I. számmal jelölt gyárak tá-

lájában a cserép- és kőedény-gyárakat, porcelán-gyárat, üveghutákat sorolja fel.¹⁴ A fenti adatszolgáltatás bizonyítja, hogy a Földművelés-Ipar és Kereskedelmi Minisztérium a termelés kérdéseivel való foglalkozása során nem tett különbséget a hadifontosságú és nem hadifontosságú gyárak között.

IV.

A gyárban folyó munkával kapcsolatban szükségesnek tartjuk az edényféleségeket és a dekorokat rövidebb elemzés tárgyává tenni. A gyár harmincas években készített tárgyait, és kísérleteit, amelyek többnyire az anyag és máz kialakítását, illetve a megfelelő minőség előállítását célozták, csak részben sorolhatjuk az iparművészet kategóriájába. Azok különösen a gyár első évtizedének történetére vonatkozóan becses műipari emlékek.

A harmadik iparműkiállítás idején a termelés már jelentős. A bemutatott edényekről megjelent írsók és a magas kitüntetés bizonyítják ezt —, még abban az esetben is, amikor a díjbíráló bizottság a kiállított herendi porcelánok művészi formáját bírálattal illette.

Az Iparműtárban elhelyezett tárgyak tízoldalas jegyzéke, valamint kétnyelvű — magyar és német — nyomtatott árjegyzéke ugyancsak bizonyítja a gyárban folyó sokirányú és magas színvonalú munkát a szabadságharc idején. A jegyzékek sok mindent elárulnak az edényekről, azok díszítéséről és az eladási árakról is. Szükséges, hogy azokat csoportosítva ez alkalommal legalább vázlatosan ismertessük, és kísérletet tegyünk bizonyos származási összefüggésekre.¹⁵ (3. kép). Az edényeket ebben az esetben elsősorban a „forma típusok” szerint különböztetjük meg, illetve csoportosítjuk:

a) A „nyomott” megjegyzésű legnagyobb mennyiségben, valamint legtöbb változatban (nagyság) előforduló edények eredetét a meissenai gyár „fonatos” formájához kapcsolhatjuk. Azokat többnyire változtatás nélkül, vagy a hazai technológiának, helyi ízlésnek megfelelő módosítással egyes készletek kiegészítésére, vagy teljes készletek formájában gyártották. (4. kép).

b) Az úgynevezett „ó-ízletű”, vagy minden formára utaló megjegyzés nélküli tárgyak a bécsi császári porcelángyár „Alt Wien” edényeivel való rokonságot mutatják. Feltevésünk szerint nemcsak a formát, hanem a jellegzetes díszítést is, némi módosítással alkalmazták az eredeti XVIII. sz. végi, XIX. sz. eleji minták alapján. Ezek a többihez viszonyítva, szép számmal fordulnak elő. (5—8. kép).

c) A „reliv” megjelölésű edények, amelyek mint cseh és német termékek kerültek az országba, az

előbbiek kiegészítéséül, részben teljes készletek formájában gyártottak. Ez a csoport lényegesen kevesebb formaféleséget mutat, mint az előzők.

d) Figyelmet érdemel az edények „áttört” csoportja és a különleges kínai porcelánok formáját és díszítését követőké. Ilyeneket már a harmadik kiállítás idején is gyártottak Herenden, de előbb is folytattak kísérleteket azok előállításával kapcsolatban. A kínai és más keleti formák és díszítések egy részét eredeti keleti porcelánok után készítették. Más részüknél előképül a meissen és a bécsi gyárak keleti hatású edényei szolgáltak. Ilyen „forma típus” darab több maradt fenn és a leírások szerint, a gyártási bélyegzők alapján, feltétlen kapcsolatba hozhatók a fenti jegyzékekben felsorolt edényekkel. (9—10. kép).

4. Herendi lapos tányér az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből.

4. Flacher Teller aus der Sammlung des Kunstgewerbemuseums.

4. Assiette plate de Herend, Musée des Arts Décoratifs.

4. Херендйкая мелкая тарелка из собрания Будапештского Музея прикладного искусства.

A legismertebb „edényforma” csoportokon kívül természetesen számtalan olyan edény is készült, ami nem sorolható egyik típushoz sem, vagy amelyiknek a gyártása nem vált általánossá. A „fonatos” vagy „kosárfonásos” típus mind máig folyamatosan gyártott alapformája a gyárnak, számos más korabeli, vagy újabb keletű forma mellett.

Külön csoportba tartoznak a dísz tárgyak és szobrok, plasztikai alkotások, amelyek rendszeresen készültek, egyes példányokban, vagy kisebb sorozatokban.

Az első és második iparműkiállításokon is nagy fel-tűnést keltő „transzparens” vagy „lytophan” porcelánlapocskák, amelyeket gyertyaellenzőül használtak, továbbra is a termékek között szerepelnek. Az említett jegyzék szerint a szabadságharc évében; Kossuth-, Deák- és Széchenyi-arcképeket, továbbá Dávidot, Krisztus születését, angyalt és astronomust ábrázoló lapocskákat készítettek. Az első kiállításokon bemutatottak témája sem volt minden politikai

5. Herendi csésze, a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből.

5. Schale aus Herend von der Sammlung des Bakonyi Museums.

5. Tasse de Herend, Musée du Bakonyu.

5. Херендская чашка из собрания Баконьского музея.

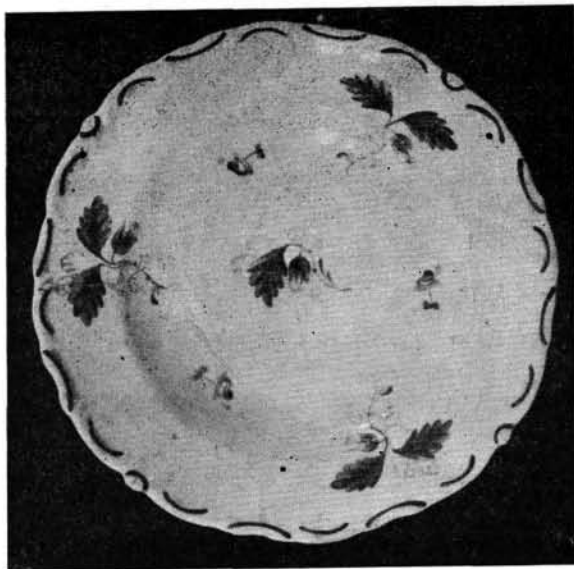
6. Herendi csésze, a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből.

6. Schale aus Herend von der Sammlung des Bakonyi Museums.

6. Tasse de Herend, Musée du Bakonyu.

6. Херендская чашка из собрания Баконьского музея.

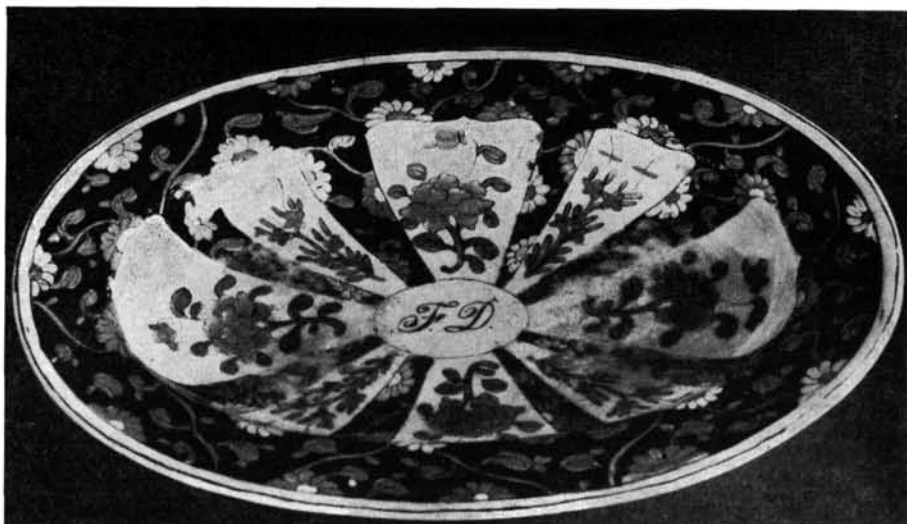
7. Herendi lapos tányér a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből.
 7. Flacher Teller aus der Sammlung des Bakonyi Museums.
 7. Assiette plate de Herend. Musée du Bakony.
 7. Херендская мелкая тарелка из собрания Баконьского музея.

9. Herendi palack a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből.
 9. Flasche aus Herend von der Sammlung des Bakonyi Museums.
 9. Bouteille de Herend. Musée du Bakony.
 9. Херендская бутылка из собрания Баконьского музея.

8. Herendi csésze a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből.
 8. Schale aus Herend von der Sammlung des Bakonyi Museums.
 8. Tasse de Herend. Musée du Bakony.
 8. Херендская чашка из собрания Баконьского музея.

10. Herendi tálka a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből.
10. Schüsselchen aus Herend von der Sammlung des Bakonyi Museums.

10. Petit plat de Herend. Musée du Bakony.
10. Херендское блюдо из собрания Баконьского музея.

meggondolástól mentes. A politikusok, miniszterek — a legnépszerűbb hazafiak — arcképeinek elkészítése és közreadása, már nemcsak a gyár propagandáját és annak üzleti érdekeit, hanem az országban folyó politikai mozgalmakat is segítették. Fischer „politikus” magatartásából eredő ilyen megnyilvánulás támogatta a társadalom haladó eszméit, konkrétan a szabadságharcot, de megfelel ez, mint előbb, a gyár gazdasági célkitűzéseinek is.

Figyelmet érdemel az első herendi szobor említése, a „bundás ember”. Az eddigi publikációk is mint a gyár legrégebbi szobrát említik, de pontosan nem határozzák meg annak készítési idejét. A jegyzék bizonyító értékű, és ezek szerint ilyen szobor 1848-ban készült, de lehetséges, hogy már az előző esztendőben is gyártották. A szobrok csoportjába sorolhatjuk a „szászlány” tintatartó alakját, amely egy nagyobb figurális kompozícióhoz tartozott (11. kép). Ilyen megoldásban nem ismeretes. A szobrot később külön is gyártották, de előfordult más edénykompozíciók kiegészítőjeként is. Korai példányok múzeumaink gyűjteményéből ismertek,¹⁶ olyanok,

11. Herendisobor (Szászlány tintatartó figurája) a Bakonyi Múzeum gyűjteményéből.
11. Figur vom Tintenbehälter (sog. „sächsisches Mädchen” von der Sammlung der Bakonyi Museums.
11. Figurine de Herend. Jeune fille saxonne tenant un encrier. Musée du Bakony.
11. Херендская статуэтка (Саксонская девочка; фигура чернильницы) из собрания Баконьского музея.

amelyeknek égetése alkalmával erősen deformálódtak, így azokat nem festették meg. Hasonló kompozíciónak képzeljük el, mint a regézi porcelángyár figurális megoldású tintatartóját,¹⁷ amelyet minden valószínűség szerint a III. Iparműkiállításon mutattak be. A „szászlány” figura azonban jóval nagyobb az előzőnél, így abból csak egy kerülhetett a tintatartó kompozíciójába. A „szarvas” levélnyomó is figurával kombinált használati tárgy lehetett. Erről a plasztikáról bővebb, formájára utaló leírást nem ismerünk.

A szabadságharc éveiben való gyári termelés ilyen gazdag változata bizonyítja, hogy a nehézségek ellenére is Fischernek rendelkezésére állott a megfelelő tőke, amivel a kapitalista termelés alapvető kelléke biztosítva volt.

A herendi gyár létesítése és gyors fellendülése vonzotta a külföldi, vagy hazai, de külföldön tanuló korongos, öntő, formázó és festő, valamint masszakészítő és égető munkásokat, a helyieken és környékbelieken kívül, akik révén a gyártás szakmai

feltételei is megfelelő színvonalon voltak biztosítva.

A gyár művészeti arculatának kialakulását erre az időszakra kell tennünk. Megállapításaink az adott társadalmi helyzet igényére támaszkodnak. Ezek szorosan kapcsolódnak a hazai kapitalizmus sajátos feudális tartalmú fejlődéséhez.

A gyárban folyó termelés feltételezett átmeneti mennyiségi csökkenése ellenére, a minőségben emelkedés tapasztalható. Az e korból származó és gyártási évszámmal ellátott edények, valamint azok, amelyek stíluskritikailag ezekre az évekre datálhatók, bizonyítják azt, hogy a művészi színvonal különösen a festést tekintve egyre tökéletesebbé vált.

Fischer Móricz erőfeszítéseinek és szorgalmának tulajdoníthatjuk, hogy a termelést ezekben az években is megszervezte. Csakis a folyamatos gyártás és az egyre tökéletesedő művészi munka tette lehetővé számára, hogy két évvel a szabadságharc után részt vehetett az első londoni vilákiállításon.

Molnár László

JEGYZETEK

- 1 OL. Országos Iparegyesület 1846/719/6.
 2 OL. Országos Iparegyesület 1847/17/61.
 3 Hetilap 1845. évfolyam 648. o.
 4 Mérei Gyula: A magyar iparfejlődés (Bp. 1951) (1790–1848) 28. o.
 5 Layer Károly: A herendi porcelángyár története (Bp. 1921) 8. o.
 6 Molnár László: Iparművészeti törekvések a reformkori Magyarországon c. disszertációját, (1963.) III. fejezet 159. o.
 7 Ruzicska Ilona: A herendi porcelán (Bp. 1939) 14. o.
 8 OL. Országos Iparegyesület 1848/18/45.
 9 Mérei: i. m. 365. o.
 10 Ruzicska: i. m. 13.o.
 11 „Tisztelt Honvédelmi Elnök Úr!
 E hon fölvirágztatását előmozdító minden vállalatoknál érdekelve vagyok. Kereskedelmi, gyáralapító egyleteknél, Iparműtárnál részvényekkel bírok, álladalmi költsönhez járultam; két fíjam az ellenség előtt haza szolgálatában áll. — Sok költséggel és áldozattal porcelángyárat alapítottam. — Jelen harcziás korszakban azonban e' gyáram készítményei kelendőségnek nem örvendhetvén, ha csak folytonos pénzösszegekkel nem pótolhatom — gyáram pangásba süllyed, — rövid idei megakadás is pedig évekre gyakorol vállalatomra káros hatást.

Alázatos kérelemmel járulok hát tisztelt Elnök Úrhoz: hogy az iparműtárban eladás végett letett mint egy 4.500 pengő forint értékű porcellán edényeim fedezete mellett az országos pénztárból részemre három ezer ezüst forintot kölcsönkép adni méltóztassék, Mély tisztelettel maradván Tisztelt Elnök úrnak alázatos szolgája

Fischer Móritz

Herenden, Deczember 1848.”

- OL. Szabadságharc irata 1848/49. I/107.
 Ezúton mondok köszönetet Urbán Aladárnak, aki volt szíves figyelmemet felhívni a szabadságharc iratanyagára.
 12 OL. Szabadságharc iratai 1848/49. I/108.
 13 Veszprémi Állami Levéltár Közgyűlési jegyzőkönyvek 1848/1517.
 Uo. 1848/1635.
 14 Veszprémi Állami Levéltár Közgyűlési iratok 1848/2446.
 15 A szóbanforgó jegyzékek alapján külön tanulmányban foglalkozom a gyár első negyedszázadának művészeti értékelésével és a tárgyak elemzésével.
 16 Iparművészeti Múzeum kerámiagyűjteménye és Bakonyi Múzeum kerámiagyűjteménye.
 17 Iparművészeti Múzeum kerámiagyűjteménye ltsz. 53. 4743.

Die Porzellanfabrik von Herend während des Freiheitskrieges 1948/1949

Die Porzellanfabrik von Herend eilte in der zweiten Hälfte des Reformzeitalters einem raschen Aufblühen entgegen. In jenen Jahren produzierte die gut organisierte Fabrik mit Erfolg. Aus dem erhaltenen Preiskurant und den anderen Zisten erfahren wir, daß beinahe 300 verschiedene Gefäße und Gegenstände hergestellt wurden. Die Zahl der „Dekors“ beträgt außer den Varianten beinahe 100.

Die Krise vom J. 1847 hat die Fabrik nicht schwer betroffen. Fischer verfügte über ein genug großes Kapital. So konnte er die wirtschaftlichen Schwierigkeiten leicht bekämpfen. Daraus läßt es folgern, daß die Produktion in der Zeit des Freiheitskrieges 1848—1849, wenn auch im verminderten Tempo, doch ununterbrochen fortgesetzt wurde. Ist die Quantität vermindert worden, wurde die Qualität mehr aufsteigend.

Die Produkte der Fabrik von Herend entwickelten sich in die Richtung eines eigentümlichen Stils weiter. Die früheren Gefäße der abendlandischen Fabriken (Meissen, Wien, Sevres, usw.), die sich ungarische Magnaten erwarben, dienten zum Vor-

bild für die Ausbildung des Herender Stils. Die Tendenz erwies sich vorerst in der Ergänzung der Garnituren, bald aber auch in der Produktion vollständiger Garnituren.

Fischer ersucht Ende 1848 die Landwehrkommission um Darlehen. Sein Gesuch wird mit Berufung auf den speziellen Stand der Porzellanindustrie beantragt.

Die bekanntesten Gefäßformen: das „Korbgeflecht“ ist auf Meissen, das „Reliv“ und das „Glatte“ auf Wien zurückzuführen. Diese Formen wurden in den meisten Fällen samt Ornamentik übernommen. In dieser Zeit kamen unter den Produkten der Fabrik auch chinesische und andere orientalische Formen und Muster vor.

Mór Fischer hat mit Aufbringung des notwendigen Kapitals in den Jahren des Freiheitskrieges die Produktion gesichert. Dem ist zu verdanken, daß seine Fabrik bereits an der Weltausstellung 1851 in London teilgenommen hat.

László Molnár

La manufacture de porcelaine de Herend au temps de la guerre d'indépendance hongroise

La Manufacture de Porcelaine de Herend prit un essor rapide dans la seconde moitié de l'ère des Réformes. La fabrique dans ces années-là était déjà bien organisée et sa production était satisfaisante. Le catalogue qui nous est parvenu, ainsi que d'autres listes montrent qu'elle a produit près de 300 modèles-vaisselle et figurines. Le nombre des „décors“ peut être évalué à 100.

La crise économique de 1847 n'a touché la manufacture que dans une petite mesure. Fischer, le propriétaire de la fabrique disposait d'un capital assez important pour pouvoir surmonter les difficultés. Ceci nous permet de conclure qu'au temps de la guerre d'indépendance — en 1848—1849 — la production, bien que son rythme se soit ralenti, n'était pas interrompue. Lorsque la quantité diminuait, la qualité s'améliorait.

Les produits de la manufacture de Herend se développèrent dans un style spécifique. Ce sont les objets antérieurement fabriqués des manufactures des porcelaine de l'Occident (Vienne, Meissen, Sevres, etc.) achetés par les magnats hongrois qui ont servi de modèle à la formation du style de

Herend. Cette tendance se manifestait d'abord dans le complètement de services de table, puis dans la fabrication de services entières.

Fischer, à la fin de l'année 1848, sollicitait un prêt au Comité de la Défense Nationale. Considérant la situation particulière de la fabrication de porcelaine, sa demande fut satisfaite.

Les formes les mieux connues de la manufacture: „à vannerie“ de Meissen, à „relief“ et „lisse“, remontent à des modèles de Vienne. Ces objets se rencontrent pour la plupart avec l'emprunt des décors des modèles. Dans ces temps-là on voit figurer parmi les produits de la manufacture aussi les formes chinoises et autres formes, et dessins orientaux.

Móric Fischer, s'étant procuré le capital nécessaire, fut capable d'assurer la production même dans les années de la guerre d'indépendance, ce qui résultait que la manufacture put participer déjà en 1851 à l'Exposition Mondiale organisée à Londres.

László Molnár

ХЕРЕНДСКИЙ ФАРФОРОВЫЙ ЗАВОД ВО ВРЕМЯ БОРЬБЫ ЗА СВОБОДУ

В течение второй половины эпохи реформ начался резкий подъем херендского фарфорового завода. В этих годах производство на заводе уже продолжалось более организованным способом и успешно. Сохранившийся прейскуронт и прочие списки показывают, что здесь изготовились почти 300 видов посуды и предметов. Число так называемых декоров, то-есть, элементов украшений было около 100, без учета вариаций.

Кризис, появившийся в 1847 г. тронул завода лишь в небольшой мере. У Фишера был достаточно большой капитал, и таким образом он мог побороть сравнительно легко экономические затруднения. Из этого мы можем сделать тот вывод, что во время борьбы за свободу, в 1848—49 гг., производство не прекращено, хотя и оно продолжалось в уменьшенных темпах. Когда количество производства снизилось, качество продукции улучшилось.

Продукты херендского завода развивались в своеобразном стиле. Прежние посуды западных заводов (Вены, Мейссена, Севра и т. д.), поступившие к вен-

герским магнатам, служили примерами для образования херендского стиля. Это стремление показывалось ранее в пополнении комплектов, затем в производстве целых сервизов.

К концу 1848 г. Фишер обратился за заем (ссуду) к Комиссии обороны Венгрии. Ввиду особого положения фарфорового производства предлагали принять его просьбу. Наиболее известные формы посуды — мейссенская с „корзиночной оплеткой“, „рельефная“ и „гладкая“; эти основаны на венских образцах. Большой частью эти формы возникают на херендских посудах вместе с заимствованием элементов украшений венских образцов. В это время и китайские и прочие восточные формы и узоры фигурируют на продуктах завода.

Мориц Фишер и в годах борьбы за свободу изыскивал нужные средства и обеспечил производство завода, и таким образом завод мог участвовать в лондонской всемирной выставке в 1851 г.

ЛАСЛО МОЛНАР

Adatok a veszprémi ötvösség történetéhez

A XVII. század végétől dunántúli városaink egyre fokozódó művészeti fellendülése az ötvösművészet számára is juttatott jelentékeny feladatokat. A vezető szerepet ebben kétségkívül Sopron és Győr vitte, de elvitathatatlan jelentősége volt Pápa, Komárom, Kőszeg városoknak is. Az újabb kutatások viszont Veszprém ötvösségtörténeti múltját világítják meg.

A török hódoltság után Veszprém és Székesfehérvár fejlődésében a feltételek azonosak voltak. Nem nagy távolságra egymástól, jó utakkal összekötve, e két város fejlődésében hasonlatosságok találhatók. Az ötvösségben Veszprém néhány évtizeddel mégis megelőzte a székesfehérvári kezdeményezéseket.

Veszprém régi művészete elevenedik meg a levéltári adatok fényében. Már a XVII. század végén mesterek, művészek telepedtek le ide. A levéltári adatok XVIII—XIX. századi építészek, kőművesek, kőfaragók, festők, szobrászok, ötvösök és más művészek veszprémi tevékenységéről értesítenek. Figyelemmel kísérhetjük őket mindkét évszázad folyamán; társadalmi életük és szerepük, gazdasági helyzetük, mindennapi életük megelevenedik a levéltári okmányokból. Veszprém ennek ellenére sem ért el privilegizált helyzetet megyéje területén. A megye más helyiségei is jelentős szerephez jutottak a barokk-kori művészet fellendülésében. Főleg Pápán éltek szépszámmal művészek, művészi-kézművesek, de Sümeg, Keszthely szerepe sem hagyható figyelmen kívül. Pápa volt a literátus város, a dunántúli kálvinista szellemi élet központja. Ennek mintegy ellentéte Sümeg, a veszprémi püspök kuriális rezidenciája. Onnan irányította Padányi Bíró Márton az egyházmegyei rekatolizációt és az egyházbirtokok kormányzását. Megbízásai alapján az egyházmegyében építészek, festők, ötvösök dolgoztak. Babos György volt a tisztartója, neve a XVIII. század közepétől számos művészeti vonatkozású megrendelésnél felmerült. A rekatholicizmusba vetett hite és csakis annak virágzásáért áldozott vak buzgalma vezette el a barokk-kori mecénás főpapok sorába. Keszthelyen a Festeticsek centrumában, a kastély

körül alakul ki egy másik művészeti gócpont. Sok tekintetben hasonlatos volt Keszthely helyzetéhez, Pápa ahol a civis kálvinisták mellett nem maradtak el a főúri megrendelések sem, az Esterházyak részéről.

Veszprém megye művészeti központjai, vallási, társadalmi széttagoltságuk mellett sem veszítették el a kapcsolataikat. Nem egyszer „képíró” érkezik valamelyik helységbe Pápáról, „aranyozó” indult Keszthelyről a falusi templomok feldíszítésére. Mesterek vándorlása élénkíti a Veszprém megyei művészeti életet.¹

Veszprém város ötvösségtörténete, levéltári adataink alapján a XVII. század végéig visszavezethető. 1696-ban Veszprémben lakott, ott házzal rendelkezett Petrus aurifaber.² 1715-ben az oklevelekben Stephanus Ötvös szerepel.³ Talán azonos volt Eötvös Istvánnal, aki tizenhárom évvel később, 1728-ban még Veszprémben tevékenykedett. Eötvös István általában veszprémi illetőségére utaló az, hogy földdel, házzal rendelkezett ott. 1717. évben keltezett eladólevélből értesülünk, hogy a csopakai út mentén a Benke-irtásán levő két hold szántóföldjét eladta Goblus Lakatjártó Györgynek.⁴ Az okmány Fülöpszállási Eötvös István néven említi, ami származására is rávilágít. 1725-ben kellemetlensége támadt a városi magistrátussal „szitkok mondása” miatt.⁵ Az oklevél szerint fogadalmat tett a veszprémi jegyző előtt írásban, hogy az Istent többé nem káromolja. Az oklevél, melyet Eötvös István személyesen is aláírt, komor sorokat tartalmaz: fogadja a magistrátusnak, hogy amennyiben „szitkok mondásában tapasztaltatik, további kegyelem nélkül, mindennemű törvényes utaknak és mentségeinek félretételével, kirekesztésével, csak reversális levele erejével, kővel veretessen agyon.” Eötvös István aurifaber 1728-ban még háztulajdonos Veszprémben.⁶

Az 1748. évi összeírásban Ötvös Jánosné szerepel, aki bizonyára ezüstműves mester özvegye lehetett.⁷ Egyévvél később 1749-ben a conscriptiókban Nemes Gubránzky István ötvös neve szerepel.⁸ A század közepén, 1751—1756 között felmerül Klancz

János ötvösmester neve, aki „német-ötvös”-ként is szerepel a forrásokban.⁹

A XVIII. század közepén más ötvösök telepedtek le, fejtettek ki Veszprémben működést. 1751 körül merül fel először Nánai Mihály neve, aki a következő fél évszázad alatt Veszprémben tevékenykedett, úgy is mint az ötvösök vezető egyénisége, úgy is mint a városi igazgatásban szerepet játszó személyiség. 1751-ben az összeírásokban már szerepel.¹⁰ Nevével a következő évtizedekben ismét találkozunk, hol az ötvösök, hol a város életében vezető tisztséget betöltő polgárok között. Pl. 1765-ben vásárbíró, 1770-ben szabad vajda, 1774-ben tanácsbeli.¹¹

1770 júliusában Kuktics János ötvös perbe fogja a városi tanács előtt.¹² Kuktics beadványában arra hivatkozik, hogy korábban már panasszal fordult a tanácshoz Nánai Mihály ellen, amiért legényeit elcsábította. Előadja, hogy akkor a tanács olyan „senten-

1. Úrvacsora osztó serleg, ezüst, trébelt. Tótvázsony, ref. egyház. Nánai Mihály veszprémi ötvös műve. 1761.

1. Hl. Abendmalspokal, Silber, getrieben. Tótvázsony, Reformierte Kirche. Arbeit des Veszprémer Silberschmiedes Mihály Nánai. 1761.

1. Ciboire en argent, au repoussé. Tótvázsony, Eglise protestante. Oeuvre de Mihály Nánai, orfèvre de Veszprém. 1761.

1. Потир для причащения, выколотое серебро, с. Тотважонь, реформатская церковь, работа веспремского ювелира Мияха Нанаи, 1761 г.

tiát” hozott, hogy amennyiben a jövőben ez a cselekedet bármelyik mester részéről megismétlődne, úgy érdemes büntetést fognak rá kiszabni. Kuktics János hivatkozik továbbá arra, hogy ő Válban tartózkodott és mire onnan visszatért, Nánai Mihály elcsábította legényét. Nánai megbüntetését kéri. Az oklevelekből az ügy további kimenetelére nem derül fény.

1774-ből kelt irat szerint Veniger József pert indított Nánai Mihály ellen 350 frt-ért, annak kamataiért és összes költségeiért. Tanácsbeliek mentek ki az ötvös házához és annak egész házáat, „circum ferentiajával exequálták, realiter és effektive assignálták” és átadták a „creditornak”.¹³

1780-ig megtartotta Nánai tisztségeit a városnál. Ebben az évben folyamodványt adott be, melyben előadta, hogy a közügyek lekötik, az ötvösségben keveset tud dolgozni.¹⁴ Lemond a tisztségéről, korára hivatkozva megjegyzi, hogy nehezen viseli már a fáradságot. Ügylátszik kisebb megbízásai azonban ezután is voltak a várostól, — 1791-ben 25 ft-ról 35 ft-ra emelik fizetését. 1793-ban „fertály mester” megbízatásáról is lemond. 1801-ben a Buhim-völgy utcára kiterjedő kertjével együtt „öreg Nánai Mihály” eladja házáat. Tekintélyes ingatlan lehetett, ugyanis vételárát 1300 frt-ban állapították meg.¹⁵

Nánai Mihály művészetéről fogalmat alkothattunk az 1761-ből való tótvázsonyi kehely alapján.¹⁶ (I. kép). A trébelt fehérezüst kehely ornamentikáját a barokk-kori ötvösség díszítőkincseiből merítette. Korának kehelytípusát jellemzi a három bordával mezőnyökre osztott talp. Az egyes mezőnyök trébelt kagylódíszekkel ékesítettek. Bécs felől érkezett hazánkba ez a stílus. Nánai Mihály műve a bécsi mintájú kelyhek szerényebb, provinciálisabb változata. Fő ékessége a kagylódíszes talp, míg nodusza szögletes ballusztér idomú. Utóbbit viszont a kor egy másik kehelytípusától, a sokszögű, vízszintes irányban többször tagolt, kupola idomú talpas kelyhektől kölcsönözte. Nánai művében így a barokk-kori kelyhek két stílusirányzata egyesül, amit sima kupája is igazol. Az osztott talpú, mezőnyökben ornamensekkel ékes kelyhek ugyanis álta-

2. Úrvacsoraosztó serleg részlete. Tótvázsony, ref. egyház.
2. Detail vom Hl. Abendmaispokal. Tótvázsony, Reformierte Kirche.

2. Détail du ciboire. Tótvázsony, Eglise protestante.
2. Деталь потира для причащения, Тотважонь, реформатская церковь.

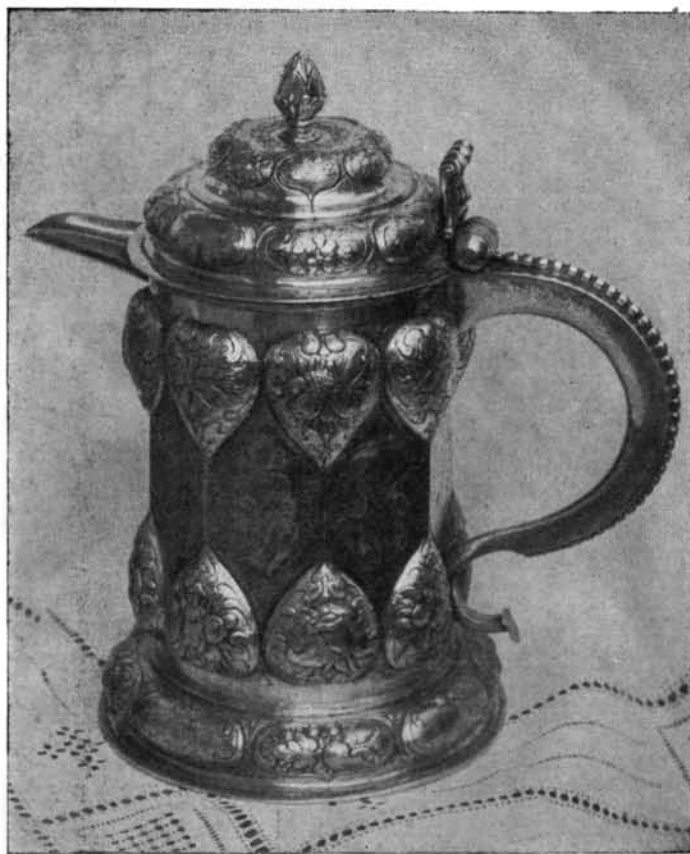
lában kupakosárban ülnek. Kupakosarukat vagy kupájukat a talppal azonos módon tagolták mezőnyökre, díszítésüket is azonosan alakították ki.

Nánai Mihály tótvázsonyi kelyhének talpcikkeit a díszítmények is provinciális mester munkájára mutatnak. (2. kép). Ornamentikában túlszárnyalta őt egy barokk-kori, eddig ismeretlen veszprémi ötvös, kinek egy nagyszerű alkotása maradt fenn a megye területén, megőrizve Veszprém város ötvös bélyegét is.

Nánai Mihály kortársa volt Kuktics János. 1764 körül megvette Grünschnek Antalné házát Veszprém-ben és ezzel kezdődött itteni viszontagságos élete.¹⁷ A jelek szerint Bécsből jött. Szorgalmas, de szegény mesterember lehetett. Nánai Mihály életrajzával szemben, az övé hányt-vetettnek bontakozik ki az oklevélből. Sokszor perbe fogták a városban. Már letelepedése után kellemetlenségei támadtak. A ház amelyet megvásárolt, „annyira elrongálódott” hogy azonnali kijavítás elmulasztása esetén nem lehetett benne lakni. Ez hosszú pereskedést váltott ki: 1768-ig tartott és sok fáradságot, pesti utazást, költséget jelentett. A periratok mu-

tatják, hogy Kuktics János letelepedését követő házvásárlása sokat foglalkoztatta a hatóságokat. Már 1765-ben zálogba vették összes ingó- és ingatlan javait 100 rhenusi forint kölcsön miatt, melyet Ányos Antaltól kapott.¹⁸ 1766-ban a körülötte felmerülő állandó anyagi nehézségek miatt a veszprémi tanács kimondja: a jövődében „nem teherbíró” embert a városi polgárok sorába beiktatni nem lehet.¹⁹

1765-ben berendezkedik, Bognár István asztalosmester bútort készít számára. Számlájából a többi között kiderül: csinált számára három darab fát, melyen az ezüstöt szokták reszelni.²⁰ 1767-ben „determináltatott”, hogy Kuktics János ötvös javait eladják és a bevételt hitelezőinek tartják fenn.²¹ 1769-ben ezüst finomság vizsgálására használt próbakő miatt a város magistrátusa előtt pereskedik Panicz Erzsébettel,²² 1770-ben a városi magistrátust felkeresi Szokoly József és panaszt tesz Kuktics Jánosra. Megállapodást kötött az ötvössel egy kard és egy aranygyűrű elkészítésére, ezért 32 ezüstöt adott át neki. Mivel a munka még nem készült el, kéri a magistrátus közbenjárását. 1771-ben Horváth Pál kanonok kelyhet készített vele.²³ 1770-ben a város

kidoboltatta, a „Méltóságos urasság commissiojából”, hogy ha valakinek Kuktics János ötvös tartozna, az jelentse a magistrátusnak.²⁴ 1773-ban a magistrátushoz folyamodik Bognár István „tischler”, hogy 15 frt adóssága megfizetésére, valamint két lat és egy nehezék ezüstje visszaadására kötelezzék az ötvöst.²⁵ Veszprémi szereplésének legszomorúbb részlete 1778. évi beadványa, melyben megrázóan előadja, hogy műhelyének felszerelési tárgyait is „concredálta”. Zálogba adta a mesterségéhez való eszközöket: „Stenceleket”, rézedényeket, réz gyertyatartót, egy ezüstmetsző ollót, fogókat és próbakövet, magyar gombhoz való vasakat, görbe vasat, csillagos vasat, hamvverőt, két könyvet, melyben mesterségéhez való minden „írási és rajzolási benne vannak”.²⁶

Beadványából lényegében megismerjük egy veszprémi XVIII. századi ötvös kis műhelyfelszerelését.

1780-ban Kuktics János ötvös már nem volt életben. Ebben az évben özvegyen maradt felesége házasságot kötött Kartinelli Károly ötvössel, aki az

3. Úrvacsoraosztó kupa, ezüst, trébelt, aranyozott, Veszprém ref. egyház. C. B. M. mesterjegy, 17. sz.

3. Hl. Abendmahlspokal, Silber, vergoldet. Getriebene Arbeit. Veszprém, Reformierte Kirche. Mit Meisterzeichen C. B. M. 17. Jh.

3. Coupe en argent, travaillé au repoussé. Veszprém. Église protestante. Poinçon de maître C.B.M. de XVIIe siècle.

3. Кубок для причащения позолоченное выколотое серебро Веспрем, реформатская церковь, со знаком мастера C. B. M., 17. в.

4. C. B. M. mesterjegy.

4. Meisterzeichen C. B. M.

4. Poinçon de maître C.B.M.

4. Знак мастера C. B. M.

oklevelekben Kardinális Károly néven is szerepel.²⁷ Kartinellinek 1780-ban Veszprémben már incolatusa volt. Csak néhány évig szerepel a városban, de már 1780-ban panaszt emelt Nánai Mihály ellen legénye elcsábításáért.²⁸ Rövid pályafutásáról a levéltári okmányok árulják el, hogy Veszprémben gyökeret verni nem tudott. Szereplése nyugtalan egyéniségre vall, aki gyakran ellentmondásba kerül a magistrátussal, saját családjával. 1783 után neve már nem fordul elő.

Nánai, Kuktics és Kartinelli kitöltik a XVIII. század második felét. Céhen kívüli mesterek voltak, akik legényeket foglalkoztattak. Az 1783-ban Keszthelyen működő Denkovits György ötvös a veszprémi magistrátushoz intézett levelében azt írja, hogy Baizát János ötvöslegény tőle elszökött, úgy tudja több ízben dolgozott Veszprémben is.²⁹ Kartinelli Károly is előbb ötvöslegényként tevékenykedett Veszprémben, minden bizonnyal Kuktics János műhelyében. Annak halála után vette feleségül özvegyét. Így Kuktics mesterségének gyakorlási jogát örökölte.

Hármuk közül a legtevékenyebb Nánai Mihály lehetett. Az írott emlékekből kiolvasható, hogy szín-

5. Úrvacsoraszó serleg, ezüst, trébelt, aranyozott. Szentgál, ref. egyház. 1783.
5. Hl. Abendmalspokal; Silber, vergoldet, getrieben. Szentgál. Reformierte Kirche. 1783.
5. Coupe en argent, vermeil, travaillé au repoussé. Szentgál, Église protestante. 1783.
5. Потир для причащения, позолоченное выколотое серебро с. Сентгал, реформатская церковь, 1783 г.

tén legényekkel dolgozott, jelentékeny műhelyt tartva fenn. A körülmény, hogy a magistrátus előtt legénycsábítás miatt többször bepanaszolták, mutatja, hogy a legény-szerződötetés, legalábbis Veszprém-ben, ez időben sok nehézséggel járt. Talán a feladatok sem voltak akkorák, hogy megfelelő megélhetést biztosítsanak az ott letelepedettek számára.

A városi polgárság hátrahagyott leltárai és végrendeletei alapján rekonstruálhatók a feladatok is, amit elláttak Veszprém-ben az ötvösök. Az egyházi megbízások mellett a veszprémi polgárság részére is dolgoztak. Főleg a viselet és ruházat szükségleteit, ékszereket állítottak elő: dolmányra, mentérel való filigrán ezüstmeghívásokat, különféle ezüst csatokat, ezüst hajtűket, boglárokat. 1798-ban Frantz Pál végrendeletében 42 lat ezüst evőeszköztől rendelkezett. Csaknem 100 ezüstmeghívás, laibira való ezüst kapcsok, ezüst láncok, ezüst numizmák voltak hagyatékában. Ezüsből kardot, aranyból gyűrűket készítettek a polgárság megrendeléseire.

A veszprémi ötvösök sorát, a XIX. század első felében, 1831 körül Zanetti Lőrincz³⁰ és 1849 körül Sterk Fülöp zárja le.³¹

A veszprémi ötvösök hiteles műveinek felkutatása elkezdődött ugyan, de az eddig jegyzékbe vettek száma még mindig csekély. További kutatásoktól jelentősebb eredmények várhatók. Mindenesetre már az eddig ismert művek alapján is kialakul a veszprémi régi ötvösművészet vázlatos képe. A néhány hiteles alkotás nem maradt el művészi színvonal tekintetében a többi dunántúli városétól.

Kőszeghy Elemér egy kéziratában a legrégebb veszprémi ötvösemléknek a református templom ezüst kannáját tekinti³² A hólyagos talpon álló kanna hasábos testét, elein, alul és felül virágos díszítésű hólyagok ékítik. Kétszer tagolt fedelén hólyagkoszorúban virágok, tetején fenyőtoboz. Ívelt füle címerpajzsban végződik. Kideríthetetlen, hogy milyen adatok alapján sorolta be Kőszeghy Elemér a veszprémi kupát a XVII. századi veszprémi ötvösművek közé. Az azon levő C. B. M. monogramot a legrégebb veszprémi mesterjegynek tekintve. (4. kép). Életműve kötelez bennünket, hogy véleményét elfogadjuk anélkül, hogy a vonatkozó forrást ma

ismernénk. A kupát gazdag trébelt és vésett növényi ornamentika borítja, különösen finom vésett részletekkel. Utóbbi motívumkincse feltétlenül magyar mester művére utal. A trébelt részletek se mutathatnak augsburgi, vagy más német forrásokra³³ (3–4. kép).

A XVII. század végétől a XVIII. század harmadik negyedéig terjedő időszak veszprémi készítési ötvösműveinek azonosítása hátra van még. A XVIII. század harmadik negyedéig nem találunk jelzett, hiteles veszprémi ötvösműveket. 1783-as évszámot

6. Úrvacsoraosztó serleg részlete. Szentgál, ref. egyház. Veszprémi városbélyeg és a 13-as finomsági jegy a talp peremén.
6. Detail vom Hl. Abendmalspokal. Szentgál, Reformierte Kirche. Stadtzeichen von Veszprém und Feinheitsstempel 13 am Rand des Sockels.

6. Coupe en vermeil, au repoussé. Szentgál, Église protestante. Sur le rebord du pied l'estampille de la ville de Veszprém et la marque du titre 13.
6. Деталь потира для причащения, с. Сентгал. Печать города Веспрем и проба металла 13 на кромке подножки.

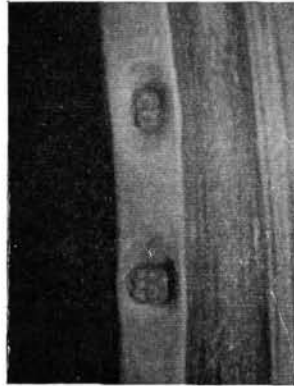
7. Úrvacsoraosztó serleg, ezüst, trébelt, Szentgál, ref. egyház. Veszprém város bélyegével és C. E. mesterjeggyel jelzett
7. Hl. Abendmalspokal; Silber, getrieben. Szentgál. Reformierte Kirche. Mit Stempel der Stadt Veszprém und mit Meisterzeichen C. E.
7. Détail de la coupe de Szentgál, Église protestante. Signée de l'estampille de la ville de Veszprém et du poinçon de maître C.E.
7. Потир для причащения, выколотое серебро, с Сентгал, реформатская церковь, с печатью города Веспрема и знаком мастера С. Е.

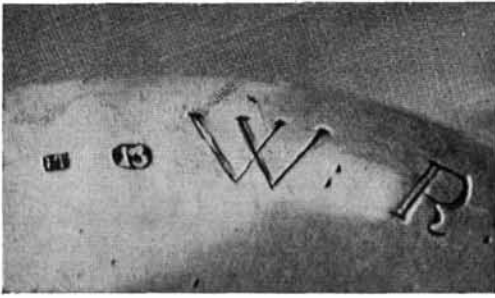
8. Veszprémi finomsági próba, 18. sz.
8. Zeichen des Feingehaltes von Veszprém, 18. Jh.
8. Essai d'alliage de Veszprém, XVIIIe siècle.
8. Веспремская проба металла, 18. в.

9. Veszprémi finomsági próba és városbélyeg, 1783
9. Zeichen des Feingehaltes von Veszprém und Stempel der Stadt. 1783.
9. Essai d'alliage de Veszprém et poinçon de la ville. 1783.
9. Веспремская проба металла и печать города, 1783 г.

10. Veszprémi mesterjegy és városbélyeg a 18–19. sz. fordulójáról
10. Meisterzeichen und Stempel der Stadt Veszprém, von Wende der 18/19. Jh.
10. Poinçon de maître et poinçon de la ville de Veszprém, du tournant du XVIIIe et du XIXe siècle.
10. Веспремский знак мастера и печать города конца 18. — начала 19. в.

11. Veszprémi városbélyeg és mesterjegye a 19. sz. elejéről.
 11. Veszprémer Stadt- und Meisterzeichen; Anfang des 19. Jhs.
 11. Poinçon de la ville et du maître, de Veszprém, du début du XIXe siècle.
 11. Печать города Веспрем и знак мастера, начало 19. в.

12. Nánai Mihály mesterjegye, 18. sz.
 12. Meisterzeichen von Mihály Nánai; 18. Jh.
 12. Poinçon de maître de Mihály Nánai. XVIIIe siècle.
 12. Знак мастера Михая Нанаи, 18. в.

13. Zanetti Lőrinc mesterjegye, 19. sz. eleje.
 13. Meisterzeichen von Lőrinc Zanetti; Anfang des 19. Jhs.
 13. Poinçon de maître de Lőrinc Zanetti. Début du XIXe siècle.
 13. Знак мастера Лёринца Занетти, начало 19. в.

visel a szentgáli református templom ezüst kelyhe. Ez őrizte meg a legrégebb Veszprém városi próbabélyeget is. A kehely elegáns barokk alkotás. Nánai Mihály már említett művével szemben, talpát három borda tagolja. Az egyes kartusokban búzakévek és virágok, ezek a kupakosáron ismétlődnek. Készítője a barokk ötvösség avatott mesterének látszik. (5–6. kép).

A XVIII. század végi, már a klasszicizmus felé közeledő későbarokk munka a szentgáli református templom egy másik, kerek tagolt talpú kelyhe. Körte alakú nodusza, kihajló szájpereeme van (7. és 8. kép). E veszprémi városbélyeggel jelzett munka beilleszkedik egy országosan jelentkező stílusáramlatba. Ékességét formai szépsége, s nem annyira a rávetett díszítés biztosítja.

A veszprémi ötvösök egymás közötti pereskedéseiről fennmaradt oklevelek a próbajegy alkalmazásáról őriztek meg adatokat. 1780-ban Nánai Mihály és Kartinelli Károly között nézeteltérések támadtak.³⁴ Kartinelli Károly Kász Jud nevű veszprémi lakosnak egy pár ezüst csatot készített. Később azt elvitték Nánai Mihályhoz a finomság megvizsgálása végett. Nánai azt állította, hogy a csat nem az előírásnak megfelelő 13 próbás ezüst, hanem legfeljebb csak 10 próbás. Ez arra mutat, hogy a veszprémi ötvösök is kötelezve voltak a 13 próbás ezüst felhasználására. Kartinelli a városi tanácshoz folyamodott. Bemutatta Kász Jud csatját és egy másikat, melyet Nánai készített egy városi mészáros számára. Ekkor derült ki, hogy Nánai ezüstje sem ütötte meg a 13 próbás finomságot. Nánai mentségére azonban előadja, hogy a megrendelő ezüstjét úgy használta fel, ahogyan az hozta, vizsga nélkül. Midőn a tárgy elkészült, nem ütött arra próbát, csak névbélyegével jelezte.

Nánai Mihály előadásából kiderül, hogy a névbélyeg mellett a 13-as próbát is használták a veszprémi ötvösök. A veszprémi 13-as próbát is ismerjük (9. kép). Úgyszintén újabban azonosítottuk a veszprémi város bélyeget is. Ez pajzsba zárt W, fellette a 13. szám rajzával (10. és 11. kép). A mesterjegyek közül Nánai Mihály és Zanetti Lőrinc mesterjegye ismeretes³⁵ (12. és 13. kép). Ezenkívül megfejtésre váró veszprémi mesterjegye az, mely a C. F. és I. L. monogramot viseli.

Az Iparművészeti Múzeum és a veszprémi Bányászati Múzeum által közösen szorgalmazott és támogatott kutatások még számos adattal gazdagíthatják a veszprémi ötvösművészet történetét, amivel gazdagabbá válik iparművészettörténetünk múltja

Somogyi Árpád

JEGYZETEK

- 1 Veszprémi püspöki levéltár. Padragi szószék megrendelése. Különféle irományok, iratcsomó. A megrendelés tájékoztat bennünket a mesterek összevonásáról. Keszthelyi, pápai, sümegi művészek közreműködésével készült el.
- 2 Conscriptio Oppidi Veszprém. Veszprémi Állami Levéltár (a továbbiakban VÁL.).
- 3 Conscriptio Incltyi Cottus Weszprimiensis. Országos Levéltár, Archivum Regnicolare. Lad. HH No. 10. fr. 2.
- 4 Különféle irományok. I. 21. VÁL.
- 5 Különféle irományok. I. 40. VÁL.
- 6 Conscriptio Regnicolaris Oppidi Weszprém ex parte civitatensium per ejusdem loci juratos. Diebus 28 et 29 mensi may Anno Dni. 1728 peracta. Fasc. II. No. 90.
- 7 Conscriptio Oppidi Weszprém. VÁL.
- 8 Conscriptio Dominalis Civitatis Episcopalis Weszprem in Anno 1729. VÁL.
- 9 Conscriptio Domestica pro quanto contributionali. 1754. VÁL, Közgyűlési és tanácsülési iratok. Fasc. 7.
- 10 VÁL, Poleta contributionalis, 1751/52.
- 11 Conscriptio Domestica pro contributionis quanto 1762/63. és Tanácsülési iratok, 1765. VÁL.
- 12 VÁL, Különféle irományok, VII. 82.
- 13 VÁL, Különféle irományok, IX. 3.
- 14 VÁL, Különféle irományok, XII. 54.
- 15 VÁL, Tanácsülési jegyzkv. 1801. 31. p.
- 16 VÁL, Tótvázsonyi ref. egyház ingóságai, Szentgál község iratai. Veszprémi Bakonyi Múzeum, iparművészettörténeti nyilvántartása.
- 17 VÁL, Különféle irományok, VI. 20. és VII. 91.
- 18 VÁL, Tanácsülési jegyzőkönyv, 1765, 520–521.
- 19 VÁL, Tanácsülési jegyzőkönyv, 1766, 588.
- 20 VÁL, Különféle irományok, VI. 91.
- 21 VÁL, Tanácsülési jegyzőkönyv, 1767, 22.
- 22 VÁL, Tanácsülési jegyzőkönyv, 1769, 96.
- 23 VÁL, Tanácsülési jegyzőkönyv, 1770, 152.
- 24 VÁL, Különféle irományok, VII. 43.
- 25 VÁL, Különféle irományok, VIII. 12.
- 26 VÁL, Különféle irományok, XI. 5.
- 27 VÁL, Különféle irományok, XII. 18.
- 28 VÁL, Különféle irományok, XII. 17.
- 29 VÁL, Különféle irományok, XIV. 41.
- 30 VÁL, Veszprém M. városának portióbéli tartozását az 1829/30 Esztendőre nézve kimutató lajstrom.
- 31 VÁL, összeírások, 1849.
- 32 Kőszeghy Elemér hagyatéka. Iparművészeti Múzeum adattára: jegykorpusz.
- 33 Veszprém Bakonyi Múzeum, iparművészettörténeti nyilvántartás.
- 34 VÁL, Különféle irományok, XII. 17.
- 35 Kőszeghy Elemér hagyatéka, Iparművészeti adattára: jegykorpusz.

Zur Geschichte der Silber- und Goldschmiedekunst in Veszprém

Verf. veröffentlicht hier einen Teil des Veszprémer Abschnittes seiner „Geschichte des Kunstgewerbes der XVIII. und XIX. Jahrhunderte“. Es werden die Daten der alten Gold- und Silberschmiede mitgeteilt. Der reichen mittelalterlichen Geschichte Veszpréms folgte eine lange Pause in der Kunstproduktion, nach der aber ein fruchtbares Zeitalter des Aufschwunges eingetreten ist. Das Barockzeitalter ist im Leben der Künste in Veszprém von hoher Bedeutung. Es läßt sich ein lebhafter Aufschwung nicht nur in der Baukunst und in den bildenden Künsten beobachten, sondern es ist eine Steigerung der schöpferischen Tätigkeit

auch auf dem Gebiet des Kunstgewerbes wahrzunehmen.

Die Daten der Archive, die sachlichen Denkmäler von Veszprém und von der Gegend dieser Stadt deuten auf die steigende Rolle des Kunstgewerbes, bereits am Anfang des XVIII. Jhs, hin. Verf. schildert in dieser Arbeit den Lebenslauf der Veszprémer Goldschmiede der neueren und neuesten Zeit. Es werden ihre Werke behandelt und vom Gesichtspunkt der universal-ungarischen Geschichte der Goldschmiedekunst aus untersucht.

Árpád Somogyi

Données relatives à l'orfèvrerie de Veszprém

L'auteur publie ici un détail du chapitre sur Veszprém de son ouvrage traitant de l'histoire des arts décoratifs du XVIIIe et XIXe siècles, notamment les données relatives aux anciens orfèvres de Veszprém. Après la riche période médiévale de l'histoire de Veszprém il y eut un long temps d'arrêt qui fut suivi d'un grand essor très fructueux. L'âge baroque a dans la vie artistique de Veszprém une grande importance: non seulement l'architecture et les arts plastiques en général connurent un grand

essor, mais on observe aussi dans les arts décoratifs une activité créatrice de plus en plus accrue.

Les données des archives et les monuments de Veszprém et de ses environs indiquent que les arts décoratifs ont joué déjà au début du XVIIIe siècle un rôle de plus en plus important. L'auteur, dans son ouvrage, retrace la vie des orfèvres de Veszprém à l'époque moderne et contemporaine. Il traite et étudie leurs oeuvres du point de vue de l'histoire hongroise de l'orfèvrerie.

Árpád Somogyi

ДА Н Н Ы Е К И С Т О Р И И В Е С П Р Е М С К О Г О Ю В Е Л И Р - Н О Г О И С К У С С Т В А

В данном очерке автор сообщает часть веспремской главы истории ювелирного искусства 18—19. вв., а именно материалы по бывшим ювелирам. После богатой средневековой главы истории Веспрема в жизни искусств следовал продолжительный перерыв, но затем начался плодотворный период подъема. Эпоха барокко сыграла значительную роль в жизни искусств в Веспреме; подъем показывается не только в архитектуре, в изобразительном искусстве, но и в области прикладного искусства наблюдается резкое повышение творческой деятельности.

Архивные материалы, как и предметные памятники из Веспрема и его окрестности указывают на повышенное значение истории прикладного искусства уже в связи с началом 18-го века. Автор нарисовал биографии веспремских ювелиров новой и новейшей эпохи, и рассматривает их с точки зрения всеобщей истории венгерского ювелирного искусства.

АРПАД ШОМОДЬИ:

Cserszegtomaj helynevei

I.

Cserszegtomaj Keszthelytől északra, annak közvetlen szomszédságában fekszik, a Keszthelyi hegység ellaposodó oldalain, 150—200 méter magasságban, lényegében szétszórt, hegyközségi település. A település legrégebb magva *Tomaj*, e falu először 1357-ben bukkan fel egy ottani jobbágy levelesítésével kapcsolatban.¹ A település legrégebb neve *Tomaj*. A *Tomaj* (*Tolmaj*, *Tholma*, *Tolmad*) nemzetségnek kiterjedt birtoka volt a környéken (Lencsetomaj, az először 1318-ban szereplő Badacsonytomaj),² azonban arra vonatkozólag, hogy a Tomaj nemzetségnek itt is birtoka lett volna, adatunk nincsen.³ Ugyanakkor azonban *Tolma* személynév előfordul Anonymus Gestájában, Kelet fia *Aalaptolma* vagy *Tolma* vezér a Komárom megyében birtokló Katapán vagy Koppán nemzetség őse volt.⁴ Az elnevezés tehát etimológiailag nem kapcsolható a Tomaj helynevekhez és csak analógiás úton, a másik két Tomaj hatására lett a *Tolma* névből *Tomaj*.⁵ A Tomaj nemzetség különben a besenyő *Tonuzobá*-tól származik.⁶

A XIV. században Tomaj Rezi vár tartozéka, s így szerepel 1421, 1427-ben is.⁷ Utóbb a Gersei Pethő család birtoka, egy XV—XVI. század fordulótáji jegyzékben Tomajnál húsz név szerepel, tehát ekkor elég népes hely lehetett.⁸ A XV. század végéig *Tomaj*-ként szerepel a neve, míg a XVI. század elején *Thomay*, 1513-ban *Keszthelytomaj*.

A török háborúk alatt a Keszthely környéki falvak elpusztulnak,⁹ egy 1674. évi feljegyzés Keszthely környékéről az alábbi pusztákat említi: Vonyarc. Diás, Cserszeg, Tomaj, Agyagh, Új Hegy, Zsid, Rezi, Szántó.¹⁰

A Keszthely környéki szőlőhegyek benépesedése a török kivonulása után a XVIII—XIX. században történhetett, amikor a keszthelyi lakosságnak valószínűleg a nehezebb életkörülmények közt élő része állandó lakosnak kivándorolt a hegyre. A kivándorlás helyét elsősorban a szőlő határozta meg, a szőlő volt a település létalapja, Cserszeg hegyköz-

ségi jegyzőkönyvét 1732 óta vezetik, artikulusait 1752-ben szerkesztik. Cserszeg pecsétjén szőlőmunkás, vállán kapával, karóra csavarodó szőlőtőke és régítípusú szőlőmetszőkés látható (1. kép). Tekintettel a szőlő fontosságára, a következőkben a korabeli térképeken feltüntetett szőlőterületek kiterjedését is közlöm a mellékelt térképvázlatokon.

A két település, Tomaj és Cserszeg hosszú ideig Keszthelyhez tartozik, mint annak szőlőhegye, de a lassú kivándorlással és a lakosságnak a hegyben való megtelepedésével idővel önálló községekké alakulnak 1838 után,¹¹ majd a két hegyközséget 1846-ban egy politikai községgé egyesítik,¹² mégis a helyzet úgy marad, hogy még ma is bizonyos mértékben különválasztják Cserszeget Tomajtól és a két hegyközség közt ma is fennáll a vetélkedés.

Cserszegtomaj lakosainak száma 1930-ban 2004 volt, az 1962. évi helységnévtár szerint 1863, míg az 1935. évi birtokösszeírásakor 1542 k. hold földje volt (ebből 210 k. hold szőlő, hozzátevé, hogy a szőlőterület nagysága a XIX. század végén 449 k. hold), ma 2761 k. hold. Az elmúlt 30 év alatt tehát a község határa 1200 k. holddal gyarapodott, a lakosság száma azonban fogyott. Tekintve a község határának változóságára, az alábbiakban a helynév vizsgálatoknál a Cserszegtomajjal határos város, községek (Keszthely, Gyenesdiás, Rezi stb.) közelebbi helyneveivel is foglalkozom.

II.

A levéltári anyagban, nemkülönben a korábbi térképeken időrendi sorrendben a következő helynevek fordulnak elő:

1357: Tolmaj (Holub).

1421: Tolma (u. o.).

1427, 1474, XV—XVI. sz. forduló: Thomay (u. o.).

1513: Keszthelytomaj (u. o.).

1628: Cserszegi szőlők említve (Bontz, 382).

- 1650: Bakáts Sándor ajándékozó szőlőlevele az *Agyag szőlőhegy* szélén erdőből irtott szőlőről szól (CSL).
- 1654: Tomaji *Kőháti szőlő* (Bontz, 382).
- 1674: *Cserszeg, Tomaj, Agyagh, Újhegy* puszta.
- 1675: Keszthel Tomaión *Kis Marton puszta* helet ... egy pusztát földjeivel és rettjeivel edjűtt, melliet *tot orszagiak helienek hínak...* (CSL). E pusztahelyhez földek, rétek tartoztak, tehát e vidéken a szőlőn kívül már akkor is szántóföldműveléssel foglalkoztak.
- 1695: Kenyeres György végrendeletében a *Csókakő* alatt egy darab rét, az *Agyagon* pincés szőlő szerepelnek (CSL).
- 1698: *Cserszeghi határban szőlő, Cserszeghi Promontorium* (CSL). *Bükköd* (Bontz, 382).
- 1699: *Farkashegy* (KL).
- 1736: Az *Agyagi szőlőhegyen* Csizmazia Péter birtoka: szőlő, szántó, kaszáló pincével (CSL). *Agyaghi Szőlő Hegy, Csókakő folyása. Agyaghi Helységbeli bírák. Cserszeghi, Agyaghi és Kőháti Helység* öreg bírāja (CSL).
- 1737: *Mohosmál, Agyag, Tokaj, Cserszeg szőlőhegy* (az 1732-től vezetett cserszegi hegyközségi jegyzőkönyvben (CSL). Egy adás-vételi levélből: a *kőháti promontoriumon* a gróf fundusán levő szőlő hajlékokkal és lábjaival együtt (CSL). — *Mohosmál, Agyagbul, Tokaibul, Cserszegrül* hegymenterek (CSL).

1. Cserszeg helység pecsétje egy 1853. évi végrendeletről.
1. Petchschaft der Gemeinde Cserszeg auf einem Testament vom J. 1853.
1. Le sceau de la commune Cserszeg, sur un testament de l'année 1853.
1. Печать села Черсегтомай на тестamente 1853 г.

- 1739: *Cserszeghi, Koponári, Tokaji hegyrül, Agyagbul, Keő hátrul* hegymenterek (Cserszegi hegyközségi jegyzőkönyv).
- 1741: *Cserszegi Promontoriumban* Festetics fundusán levő szőlő hajlékokkal (egy adás-vételi levélből).
- 1743: *Mohosmány, Koponár, Agyag, Tokaj, Cserszegh* (CSL).
- 1745: *Koponári hegyen* szőlő épületeivel (Festetics adománylevel).
- 1750: *Cserszegi, agyagi, és kőháti egybefoglalt helyiség* (CSL). A *Csókakő folóra dülő szőlő* mellett egy hold szántó, rét, az utóbbit sűrűből (iharos, kökénytüske) irtották (CSL).
- 1752: *Cserszegi Agyagi és Kőháti egybefoglalt nevű Helység*h artikulusait megerősíti „Fös-tetits” uraság (CSL).
- 1769: Összeírták a *diási, cserszegi, nagytomaji* hegyvamos szőlőket, öreg emberek sem emlékeznek a szőlők telepítésére, tehát ezeket jóval 1715 előtt telepítették (CSL).

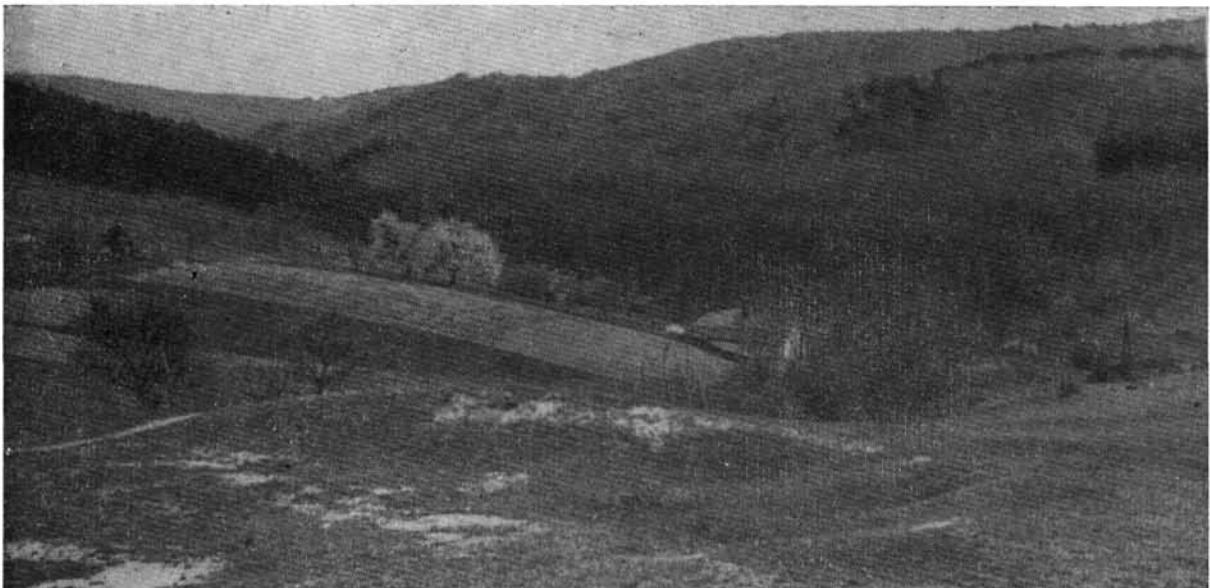
A Festetics Levéltár 1769-ből egy igen szépen rajzolt és eléggé pontos, részletes térképet őrzött a Keszthely-környéki uradalomról, s ebből a Cserszegtomajra és a szűkebb környékére vonatkozó részt ismertetem az alábbiakban. A térkép arányaiban némiképp a valóságtól eltér, amennyiben tengelye a Ny—K irányban aránytalanul hosszabb, míg az É—D irányban rövidebb (10—11. kép).

A mellékelt vázlaton a főbb útvonalak, az akkor szőlőművelés alatt álló területek láthatók (a vázlaton a szőlőterület vékony vonallal körülhatárolt rész). A térképen azonnal szembetűnik, hogy szerte az egész szőlőterületen már akkor is épületek állottak, valószínűleg présházak, pincék, s nem állandó lakóhelyül szolgáló hajlékok. A mai lakott terület többé-kevésbé megfelel az akkori és épületekkel sűrűn telehintett szőlőterületeknek. A térkép-vázlaton látható szőlőktől északra (2, 10—23. sz. helynév) és keletre (27—30. sz. helynév) eső terület erdőktől borított, 250—350 méter magas hegyvidék. A térkép feltünteti a két kápolnát (a tomaji 1710 táján, a cserszegi a XVIII. sz. közepén épült),¹³ három útszéli keresztet kb. a szőlők bejáratánál, egy köfejtőt

2. Tomaji kápolna, háttérben a Bottyahát.
2. Kapelle in Tomaj, im Hintergrund das Bottyahát.

2. Chapelle à Tomaj, avec dans l'arrière plan le
Bottyahát
2. Томайская часовня, в заднем плане дом семьи Ботгья.

3. A Pajtikától É-ra eső terület.
3. Die Gegend nördlich von Pajtika

3. Territoire au nord de Pajtika.
3. Территория к северу от Пайтич.

4. Gyötrősről a Koponár.
4. Koponár, von Gyötrős aus gesehen

4. Le Koponár vu de Gyötrős.
4. Копонар, вид с Дьётрёша.

5. A Várvölgye feletti rész
5. Gegend oberhalb des Várvölgye.

5. Partie au-dessus de Várvölgye.
5. Часть над Длинной крепости.

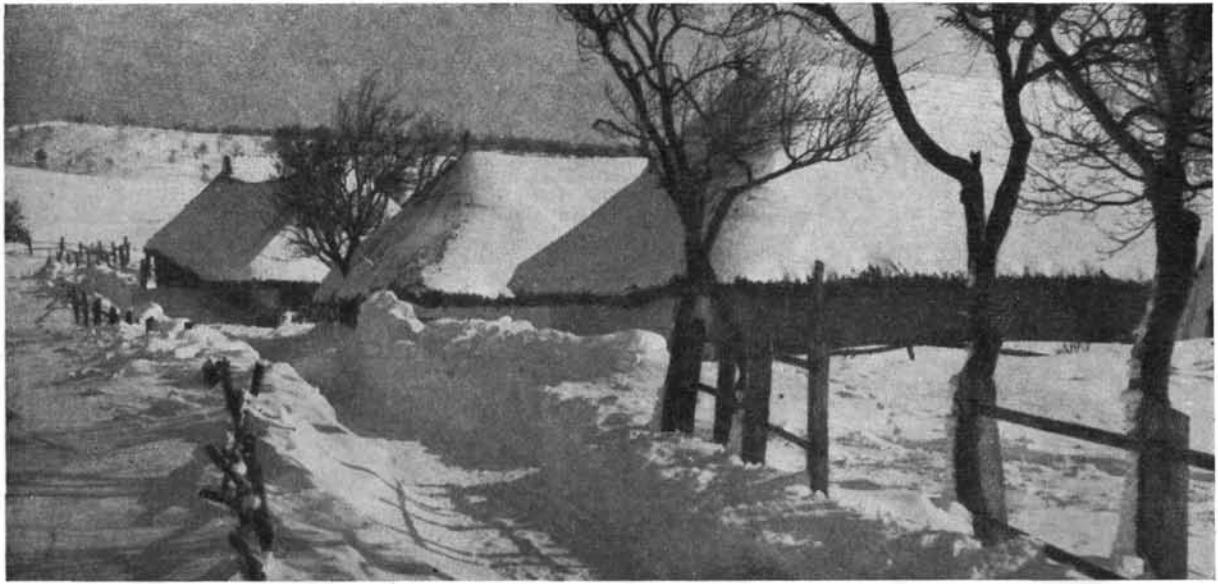
6. Agyag. — A cserszegi kápolnától É-ra fekvő rész.
6. Agyag. — Von der Kapelle Cserszeg nach N gesehen.

6. Agyag — Vue au nord de la chapelle de Cserszeg.
6. Глина. Вид к северу от черсегской часовни.

7. Hegyközségi házak. Tomaj.
7. Häuser der Berggemeinde. Tomaj.

7. Maisons d'une commune montagnarde. Tomaj.
7. Дома поселка виноградарей. Томай.

8. Pajtika környéke, háttérben a Gyötrössel
8. Gegend des Pajtika, im Hintergrund Gyötröss.

8. Les environs de Pajtika, avec dans le fond le Gyötröss.
8. Окрестность Пайтики, в заднем плане — Дьётрэш.

(Steinbruch), egy mézsfejtőt (Kalkgrube), egy kutat (Brun), a főbb útvonalakat (Weg nach Rezy, Weg nach Sid), s mindez, nemkülönben az aránylag sok helynév élénk szőlőhegybeli életre utal.

Az 1769. évi térkép helynevei: 1. *Újhegy*. — 2. *Seér erdő* (valószínűleg Cser erdő). — 3. *Barátgödör*. — 4. *Bottyánhát*. — 5. *Királ sűrű*. — 6. *Jakab dombja*. — 7. *Bükköd*. — 8. *Verib hegy*. — 9. *Úrharastja*. — 10. *Kőhát*. — 11. *Völgy foló*. — 12. *Keringő hegy*. — 13. *Nagy erdő*. — 14. *Csorna kút*. — 15. *Gombahát*. — 16. *Püstönpör*. — 17. *Függő kő*. — 18. *Hideg völgy*. — 19. *Vizes tó lapja*. — 20. *Farkashát*. — 21. *Tömlöc völgy*. — 22. *Csókakő folyó*. — 23. *Koponár*. — 24. *Agyak*. — 25. *Bibis-hegy*. — 26. *Cserszeg*. — 27. *Váló kutya*. — 28. *Sátor magossa*. — 29. *Négyszegű hegy*. — 30. *Szárhegy*.

A 4. sz. helynév alatti kápolna környékén: *Tomayer Weinberge*. — 26. sz. helynév felett: *Weinberge*. — A, B. *Steinfelsen*. — C. *Lichtenberge*. — D. *Steinbruch*. — E. *Kalkgrube*. — F. *Brun*.

A Várvölgytől keletre eső közelebbi erdős rész helynevei: *Ivánhát*. — *Négyszegű hegy*. — *Sátor magossa*. — *Szárhegy*. — *Váló kutya*.

E tárgyalt térképen nem szerepelnek még az alábbi, okleveleken felbukkanó helynevek:

1778: *Csetemállya*, *Tetéd* (Vasi Sz. 1939, 307).

1779: *Verébhegy* alatt levő szőlője egy kis hajlékkal (uo.).

1783—84-ben készül az első katonai felmérésnek keszthelyi és a felette levő területnek két lapja (Coll. VI. Sectio 20, 21.), a Sect. 21. területünkkel kapcsolatban helynevet nem tartalmaz, míg a Sect. 20. lapon *Gyöngyös W. H.*, *Steinbruch* (a Várvölgyben), *Walk. M.* (Dobogónál levő kallómalom), *Kirche* (a tomaji kápolna) olvasható. Gazdaságtörténetileg értékes a két térképlapnak az akkori szőlőterületeket feltüntető része, nemkülönben a Dobogó alatti kallómalom (13. kép). (Ugyanezt a malmot tünteti fel a következő térkép is.)

A Festetics Levéltár őrzött két részletes, helynevekben gazdag kéziratos térképet az 1780—1790-es évekből (de mindenesetre még 1793. előttről), a térképek a Cserszegtomaj—Rezi erdőségeket ábrázolták, s így ezekre rákerült egész Cserszegtomaj is (12. és 14—15. kép).

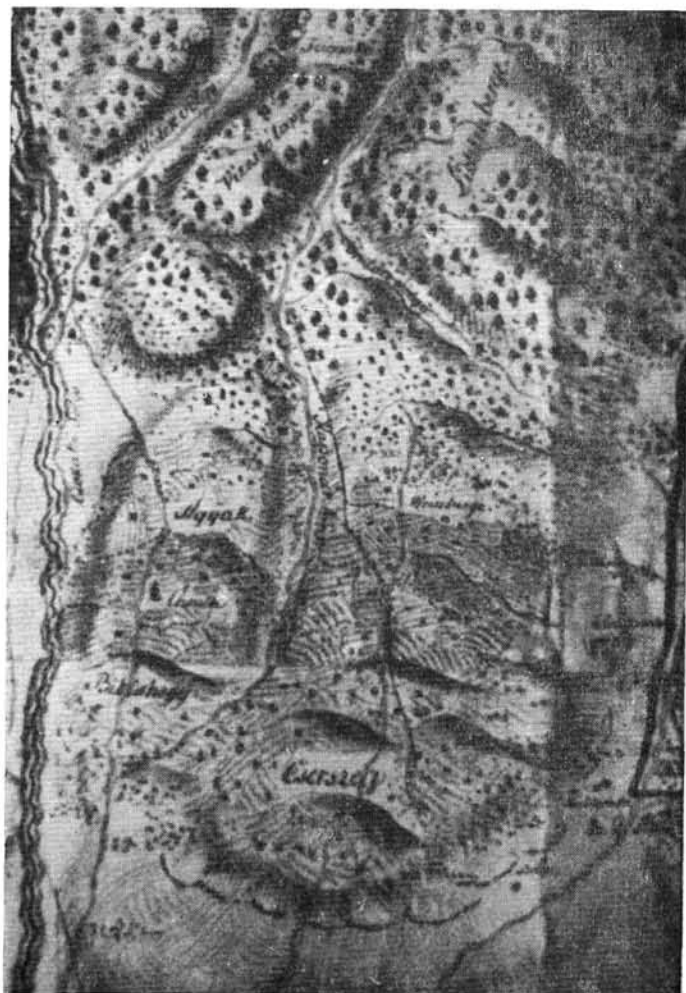
Az első térkép vázlatos másolat egy kataszteri térképről (jelzete: MP. 308/a). Az adattári részben 1780. évszámmal szerepel s ezen az alábbi helynevek olvashatók: 1. *Felső Dobogó*. — 2. *Alsó (?) Dobogó*. — 3. *Kálló malma* (két épület). — 4. *Biket* (mellette balra: *ország útja*). — 5. *Tetét hegy* (balra: *Szőlőhegyek*, majd az országút szélén: *Szántóföldek*). — 6. *Tomai kút* (balra tőle: *Új Gát*). — 7. *Verébhegy* (balra tőle: *Szőlőhegyek*, míg az országút szélén: *Szántóföldek*). — 8. *Ködmöny hegy* (a jobbra levő út mentén kereszt). — 9. *Selem hegy* (mellette:

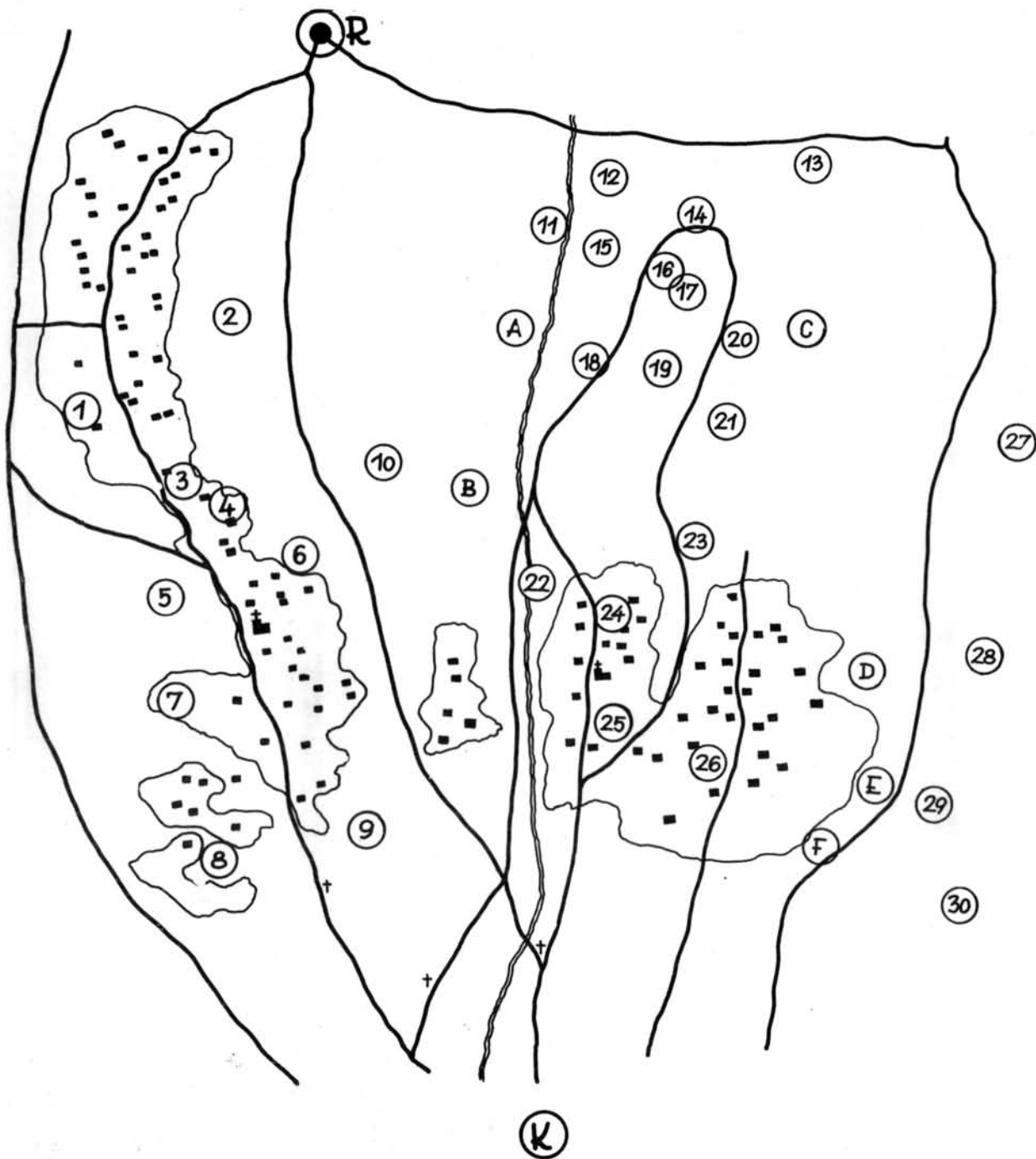
9. Cserseztomaj határa 1964-ben.
 9. Gemarkung von Cserseztomaj im J. 1964.
 9. Les confins de Cserseztomaj en 1964.
 9. Околица Черсегтомай в 1964 г.

Szőlőhegyek). — 10. Pibir domb. — 11. Nagy Remiz. — 12. Csókakü Follyója (tőle jobbra: rétek, tovább: szántóföldek). — 13. Agyag völgye. — 14. Pajtika völgye. — 15. Pajtika hegye (a 12. és 13, 15. sz. közt: Szőlőhegyek). — 16. Mohosmai utya (feljebb kereszt, mellette: rétség). — 17. Koponár völgye útja (16, 17. sz. közt: szántóföldek). — 18. Csersezi szőlőhegyek. — 19. Csersezi út. — 20. Koponár völgye (felette: Szőlőhegyek a két 20. sz. közt). — 21. Újhegy. — 22. Vár völgy. — 23. Kőfejtő. — 24. Nepomuk János képe. — 25. Csersezi völgye (24—25. sz. közt: Szőlőhegyek). — 26. Csersezi szőlőhegyek. — 27. Csersezi kútja. — (Az északabbra fekvő, részben már a Rezi határhoz tartozó főleg erdőség:) — 28. Keserű torony völgye. — 29. Csornakút utya. — 30. Kis Töskés. — 31. Öreg Tüskéshegy völgye. — 32. Vonttató utya. — 33. Tussakos hegy. — 34. Gulassháló völgye. — 35. Csalányos völgye. — 36. Ózes tó lapja. — 37. Világos hegy. — 38. Hársas völgy. — 39. Csalányos völgyibe menő út. — 40. Hideg völgy. — 41. Veres Simbőr völgye. — 42. Világos hegy. — 43. Farkasagy hegye. — 44. Farkasagy völgye. — 45. Tömlüzc gödör. — 46. Borbely keresztfája. — 47. Vár völgye.

A másik térkép igen alaposan kidolgozott, részletes térkép, pontos képét adja az akkori szántóknak, szőlőknek, erdőknek, a domborzatnak, sok helynév megjelöléssel, az épületek azonban hiányoznak róla, nyilván mezőgazdasági nyilvántartás céljából készült, s így felesleges volt az épületeket (présházakat) rávinni. (Jelzete: MP. 211.) Az adattári részben 1790. évszámmal szerepel. A helynevek: 1. Tomai. — 2. Tomai szőlő hegyek. — 3. Selem hegy. — 4. Kápolna. — 5. Dobogó hegy. — 6. Biket. — 7. Tetét-hegy. — 8. Botyány hát. — 9. Rezire menő út. — 10. Kődmeny hegy. — 11. Úrharaszt. — 12. Pibir domb. — 13. Háthegyek. — 14. Csókakő folyó. — 15. Rezi kút. — 16. Gombahát. — 17. Keringőhegy. — 18. Kőhát. — 19. Fügő kő. — 20. Rókalikak. — 21. Csókakő. — 22. Csándor. — 23. Agyag völgye. — 24. Pajtika hegy. — 25. Mohosmai útja. — 26. Ve-

10. Részlet az 1769.-i térképlapról.
 10. Detail von der Karte aus 1769
 10. Détail de la carte de 1769.
 10. Деталь листа карты 1679 г.

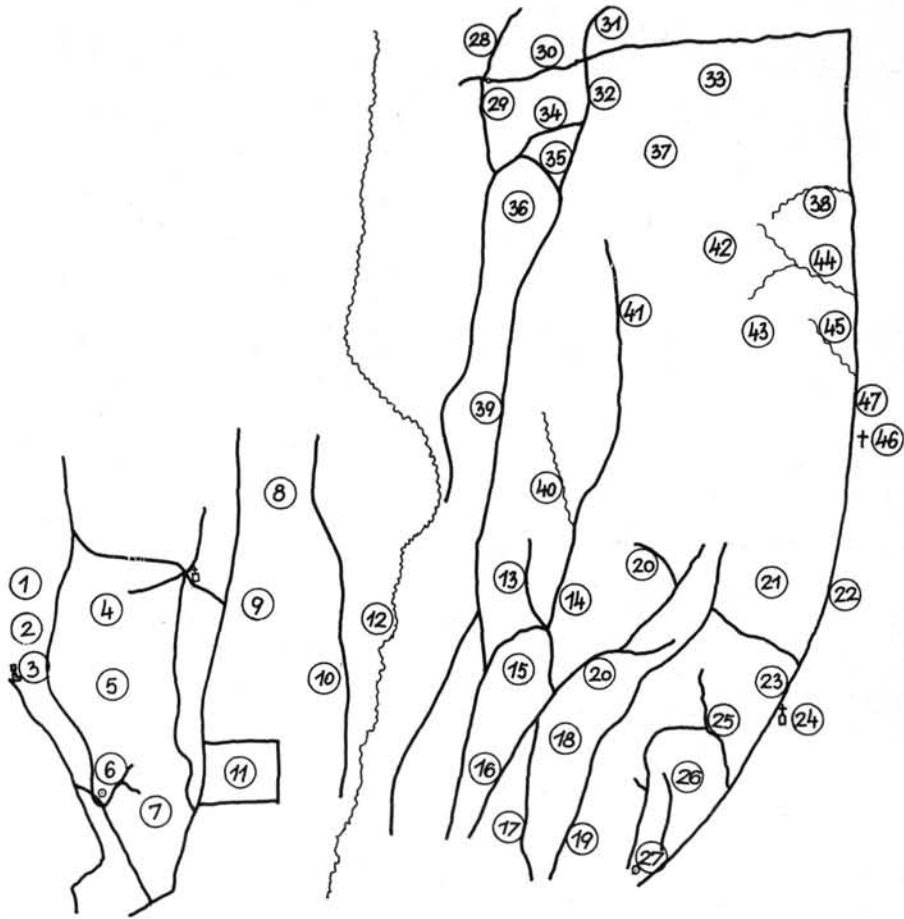
11. Az 1769. évi térképlap helynevei, az utak, a szőlőterület és az azon levő épületek (présház, pince) feltüntetésével.

11. Ortsnamen der Karte von 1769, mit Bezeichnung der Wege, der Weinbau treibenden Gegenden und der Gebäuden (Kelterhäuser, Keller).

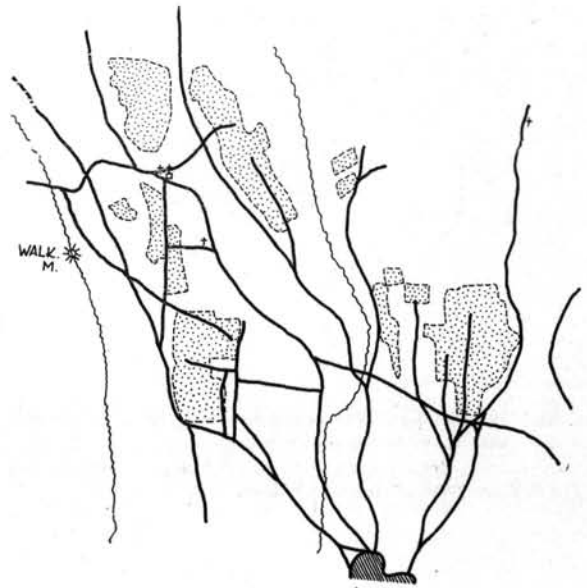
11. Les noms de lieux, les routes, les terrains de vignobles et les édifices (cellier avec pressoir, cave) figurant sur la carte de 1769.

11. Топонимы листа карты 1769 г., с указанием путей, площади виноградников, как и находящихся там зданий (винодельческих домиков с давилней, подвалов).

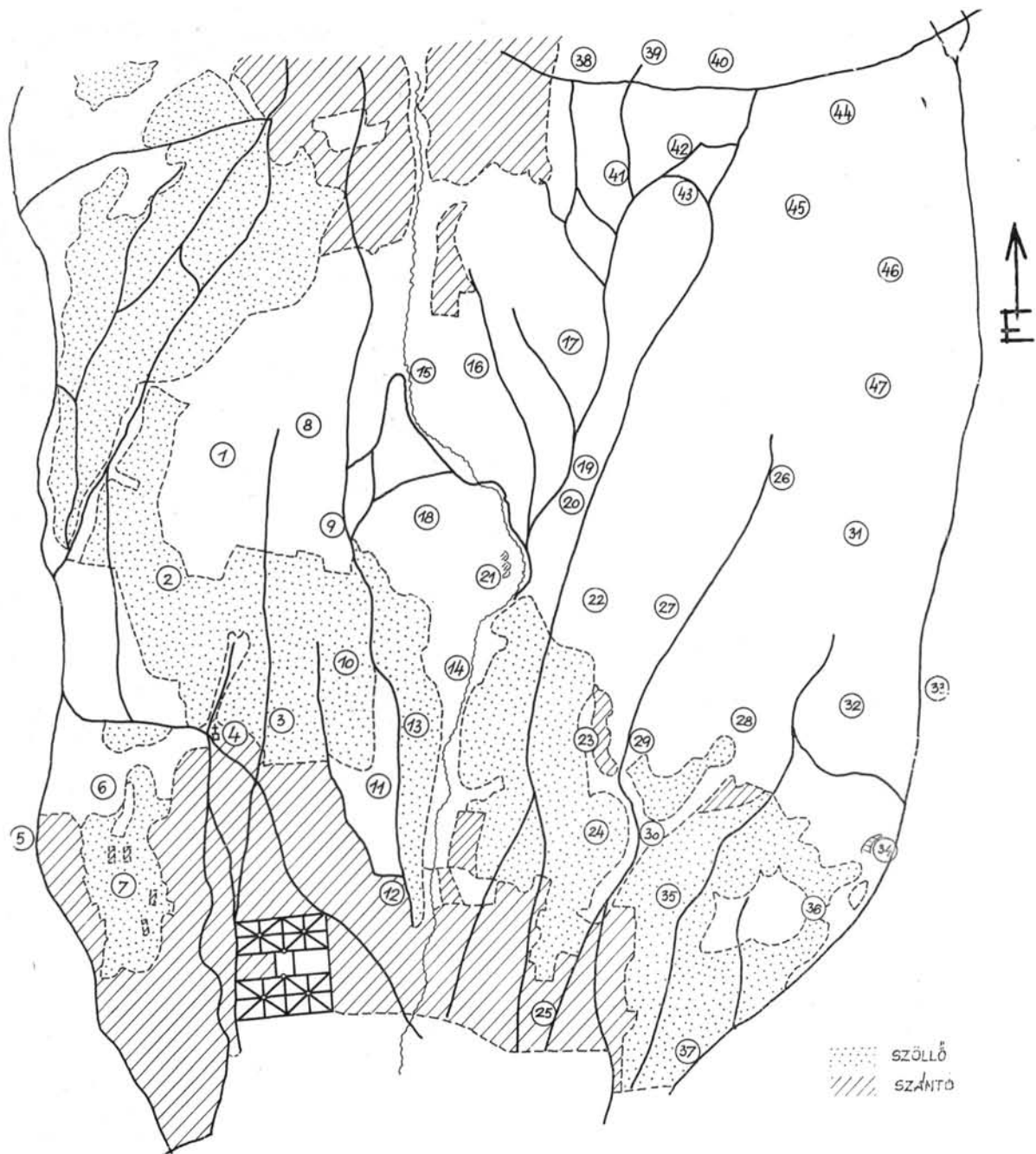

12. Az 1780. év táján készült térképlap helynevei, az utak és néhány völgy (hullámos vonal) feltüntetésével.
 12. Orstnamen einer Karte aus dem J. 1780, mit Bezeichnung der Wege und einiger Täler (Wellenlinien).
 12. Les noms de lieux, les routes et quelques vallées (marquées d'une ligne ondulée) figurant sur la carte établie vers 1780.
 12. Топонимы карты, составленной около 1780 г., с указанием путей и нескольких долин (волнистые линии).

13. Az első katonai felmérés (1783–84) térképlapjainak vázlatos rajza az utak, és a szőlőterület (pontozott rész) feltüntetésével.
 13. Skizzenhafte Zeichnung nach der ersten militärischen Vermessung (1783–84), mit Bezeichnung der Wege und der Weinbau treibenden Gegenden (punktierte Teile).
 13. Esquisse des cartes du premier relevé militaire (1783–84), avec les routes et les terrains des vignobles (partie pointillée).
 13. Схематический рисунок листа карты первой военной съемки (1783–84 гг.) с указанием путей и виноградников (часть с точечками).

14. Az 1790. táján készült térképlap helynevei, az utak, a szőlők és szántóföldterület feltüntetésével.

14. Ortsnamen der Karte aus der Zeit um 1790, mit Bezeichnung der Wege, Weingärten und Felder.

14. Les noms de lieux les routes, les vignobles et les champs figurant sur la carte établie vers 1790.

14. Топонимы листа карты, составленной около 1790 г., с указанием путей, виноградников и полей.

15. Részlet az 1790. év táján készült térképlapról.
 15. Detail der Karte, verfertigt um 1790.
 15. Détail de la carte de 1790.
 15. Деталь листа карты, составленной около 1790 г.

res Simbőr völgye. — 27. Hideg völgy. — 28. Kaponár völgye. — 29. Pajtika völgye. — 30. Kaponár völgye. — 31. Farkaságya hegy. — 32. Új hegy. — 33. Vár völgy. — 34. Kőbánya. — 35. Csereszegi szőlő-hegyek. — 36. Csereszeg völgye. — 37. Csereszeg kút. — (Az északabbra fekvő, részben Rezi határba eső erdőségek:) — 38. Keserű torony hegye. — 39. Keserű torony völgye. — 40. Kiss Tüskés. — 41. Csorna kút útja. — 42. Gulás háló völgye. — 43. Csihányos völgye. — 44. Tussakos hegy. — 45. Világos hegy. — 46. Hársas völgy. — 47. Farkaságy völgye. (Rezi határban.)

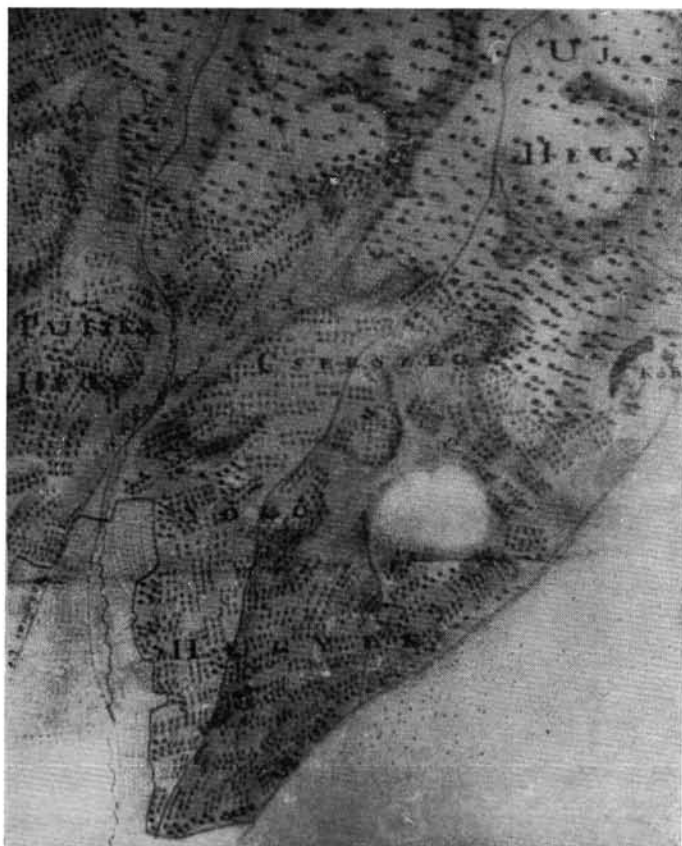
1796: Csereszeg hegységben az Agyagi Diverticulumban szőlő hozzá tartozandó hajlékjával, földjével rétyjével, gesztenyével (CsL).

1807: Tomajban Penteli csalit (KVL).

Egy színezett, a domborzati részeket igen jól feltüntető, igen részletes térképlap a Gyötrös és a Vár völgye közti kis területet adja (Planum Silvae Georgicon pertinentis una cum Vineae, Castaneto et Prato adjacente. 1807. FL.), s ezen az alábbi helynevek láthatók: *Lapicidina*. — *Toth Paul Venator* (épület). — *M. Gyötrös*. — *M. Pupos*. — *Via Gyötrös*. — *Via Kaponár*. — *Silva Dominalis*. — *Castaneum*. — *Pratum*. — Különben 12 tulajdonosnak a birtoka (szőlő, szántó) van feltüntetve, épülettel és a tulajdonos nevének közlésével. A *Lapicidina* megfelel a térképeken mindig felbukkanó vár völgyi kőfejtőnek, mellette van az erdészház (venator), ahol napjainkban is erdősház van.

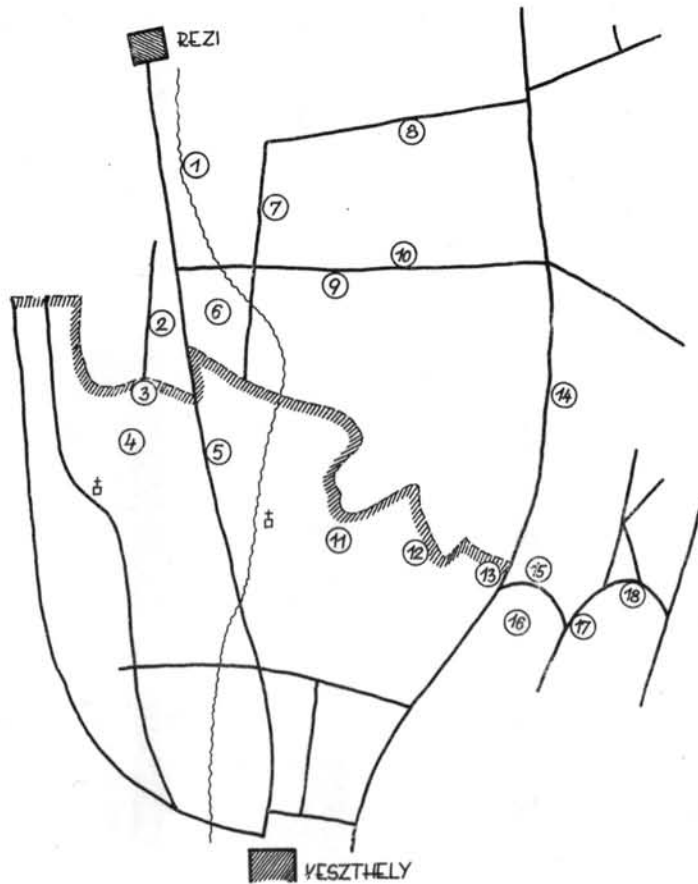
Kb. 1820-ból származik egy nagyméretű kataszteri térkép Keszthely széles környékéről (FL), azonban ezen csak a szántóföldek vannak feltüntetve, s az egészről a helynevekkel kapcsolatban csak a Vár völgye jön számításba, amennyiben itt az alábbi helynevek olvashatók: *Promontorium Csereszeghii*. — *Csigáskút*. (Azon a ponton, ahol a korábbi térképeken a Csereszeg kút van feltüntetve). — *Gyötrös völgy*. — *Statua S. Nepomuceni*. — *Kőfejtő* (a korábbi térképeken feltüntetett helyen, közvetlen mellette a Nep. János-szobor). — *Borbély keresztfa* (a Fagyos kereszt táján). — *Szoros hát völgye*. — *Sátormagossa*. (Az utóbbi kettő a Vár völgyi úttól keletre.)

Keszthely városának kiterjedése szerepel egy tanúvallomáshoz csatolt térképen, kb. 1830-ból (FL). A térkép helynevei: 1. *Rezi folyó* (lejjebb ugyanez

azonos a Csókakő folyóval). — 2. *Határ aleé*. — 3. *Tomai kapu* (Tomaj határán, az allé végén). — 4. *Tomai szőlő*. — 5. *Reziből Keszthelyre vezető út*. — 6. *Csókakő*. — 7. *Magyaró aleé*. — 8. *Rezi aleé és út*. — 9. *Őzes tói alleé*. — 10. *Őzes tó* (az előbbi allé közepén). — 11. *Csereszegi szőlő*. — 12. *Gyötrös*. — 13. *Kőfejtő*. — 14. *Vár völgy*. — (Vár völgytől keletre:) — 15. *Pelikán sűrű*. — 16. *Szárhegy vagy Kopaszhegy*. — 17. *Bivalkő*. — 18. *Szénahordó út*. A térképen jelölve vannak még a tomaji és csereszegi kápolnák (16. kép).

A keszthelyi „Mező és Polgárvárosbeliek Rezi helység és az uradalom által közösen használt legelő” térképén (1845, FL) a csereszegi szőlőhegy pontosan körül van határolva (Tomaj nélkül), s Csereszeg felett, északra az erdő nyiladékjai meg vannak nevezve. 1. *Magyar aleé*. — 2. *Csornakúti aleé*. — 3. *Őzes tói aleé*. — 4. *Városi határ aleé*. — 5. *Farkas aleé*. — 6. *Vár völgy*. — 7. *Képes fái aleé*. — 8. *Szoros hatti út*. — 9. *Szénahordó út*. — (Az utóbbi három út, illetve allé Vár völgytől keletre): — 10. *Csókakői árok*. — 11. *Csereszegi szőlőhegy* (17. kép).

16. Az 1836. év táján készült térképlap helynevei az utak, Cserszegtomaj É-i határának feltüntetésével.
16. Ortsnamen der Karte vom J. 1836, mit Bezeichnung der Wege und der nördlichen Gemarkung von Cserszegtomaj.

16. Les noms de lieux, les routes et les confins nord de Cserszegtomaj figurant sur la carte dessinée vers 1836.
16. Тополимы листа карты, составленной в 1836 г., с указанием путей и северной околицы Черсэгтомай.

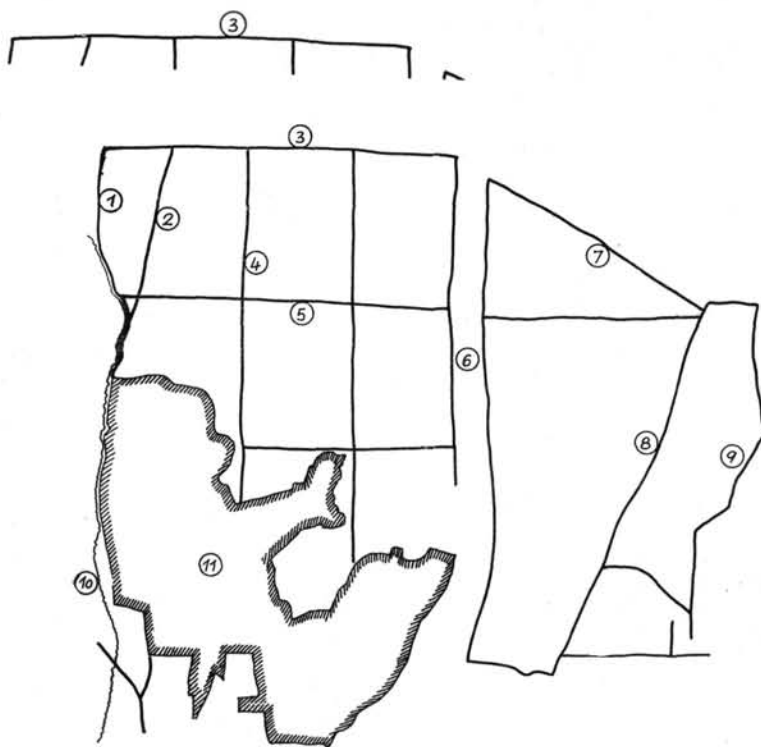
Pesty helynévgyűjteményében Keszthely hiányzik,¹⁴ s a múlt század utolsó negyede táján készült 1:25,000-es katonai térkép is csak az alábbi helyneveket tartalmazza: *Batánhát, Becker háza, Cserszeg, Dobogó, Szögtető, Tomai erdő, Tomaj, Tűzkő-hegyek* (20. kép).

Várvölgytől keletre eső erdős rész közelebbi helynevei: *Iván hát, Meleghegyi vágás, Öregszéktető, Szárhegy*.

A keszthelyi Városi Levéltárban található volt egy 1890. tájáról való, Cserszegtomaj hegyközség úthálózatát feltüntető térkép, ez tartalmazta néhány útnak a nevét, nemkülönbben az akkori helyneveket. (A mellékelt rajz csak a névvel megjelölt utakat adja.) Helynevek: 1. *Csetemala*. — 2. *Sobak kapu út*. — 3. *Rezi határ út*. — 4. *Barátgödör*. — 5. *Battyánhát*.

— 6. *Tomai kápolnai út*. — 7. *Főtomaj*. — 8. *Újhegy*. — 9. *Dobogói út*. — 10. *Kender út*. — 11. *Dobogó*. — 12. *Tetéd*. — 13. *Tetédi út*. — 14. *Tomaji Kápolnai út*. — 15. *Tomaj*. — 16. *Bollan út*. — 17. *László gyepi út*. — 18. *Tomai kápolna*. — 19. *Verébhegyaljai út*. — 20. *Verébhegy*. — 21. *Nagyremiz*. — 22. *Csák György rét*. — 23. *Jakab domb*. — 23a. *Kisúti*. — 24. *Által út*. — 25. *Budai hegy*. — 26. *Kőháti szőlő*. — 27. *Cserszegi temető út*. — 28. *Cserszegi iskola út*. — 29. *Új szőlők alatt*. — 29a. *Hegyalljai út*. — 30. *Czibere kúti út*. — 31. *Tajtika*. — 32. *Cserszeg*. — 34. *Cserszegi szőlő*. — 35. *Koponári út*. — 36. *Diós*. — 37. *Koponári út*. — 38. *Pajtaalja*. — 39. *Sintérházi út*. — 40. *Sintérház*. — 41. *Murvás*. (18. kép).

Az 1930-as években megjelent 1:50,000-es Balaton térkép helynevei (a magassági méterek közlésével):

17. Az 1845. évi térképlap helynevei, az alék és Cserszeg határá-
nak feltüntetésével.
17. Ortsnamen der Karte vom J. 1845, mit Bezeichnung der
Alleen und der Gemarkung von Cserszeg.

17. Les noms de lieux de la carte de 1845, avec indications
des allées et les confins de Cserszeg.
17. Топонимы листа карты, составленной в 1845 г., с указа-
нием путей и околицы Черсега.

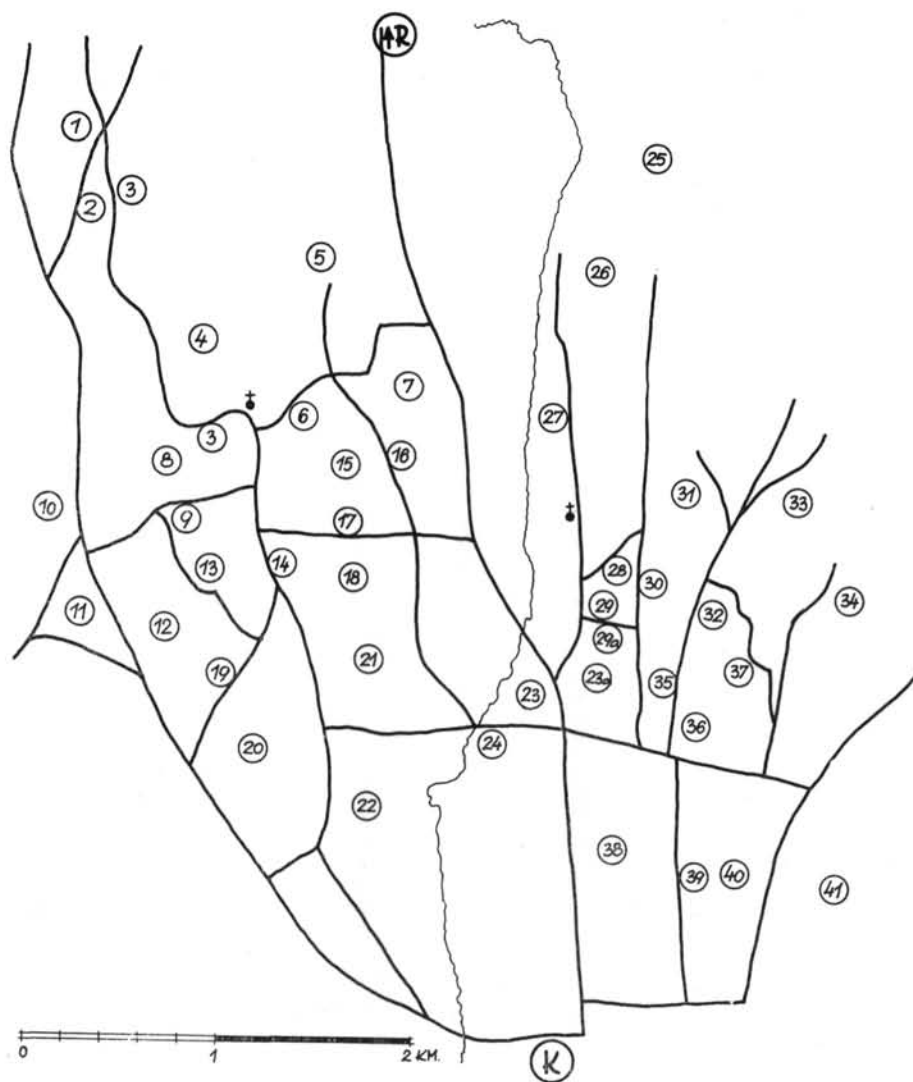
Akol, Barátgödör, Battyánhát (315 m), Biked (181 m), Cserszegtomaj, Csókakő, Csókakő folyó, Dobogó, Farkaságya, Gyöngyös patak, Gyöngyösi csárda, Kavics (kő) bánya, Kcs (kocsmá), Keserű torony (406 m), Kígyóvári kút, Kígyóvári malom, Koponár (249 m), Kőhát (297, 304 m), Órház, Ózes tó, Pörkölt hegy (364 m), Szegetető (310 m), Selyemhegy (191 m), Szentmiklósi erdő, Tömlöcvölgy, Tusakos (364 m), Vár völgy, Verébhegy. — A Vár völgytől keletre eső terület: Apró hegyek, Csetényi kút, Csetényi rét, Csider kút, Csider völgy, Hadszoros, Homokosi lap, Keskeny erdő, Lóhegy, Majálishegy, Meleghegy, Messzelátó (331 m), Szárhegy, Szárhegyi akól, Szék-tető (394 m). — Kiegészítésül: Keszthely 123 m (41. kép).

III.

Az okleveles és térképes történeti anyag áttekin-
tése után most vizsgáljuk meg a helynevek szere-
pét, életét, az ahhoz fűződő hagyományokat az élő

népi szemléletben. Vizsgálataimat első ízben 1940-
ben végeztem, amikor idősebb, főleg favágással fog-
lalkozó cserszegi férfiakat kikérdeztem a helynevek-
re vonatkozólag és a helyneveket a lehetőséghez
képest térképen rögzítettem. Cserszegtomaj hegy-
község területe tulajdonképpen csak a lakott vidékre
terjed ki, a környező erdő uradalmi, illetve városi
birtok volt a gyűjtés idején, azonban a közelebbi
tájak helynevei szintén bekerültek a gyűjteménybe,
tekintve, hogy az erdők meglehetősen hozzátartoz-
nak a hegyközségi ember életéhez, s így a hely-
neveket jól ismerik. A mellékelt térképvázlaton je-
löltem a főbb útvonalakat, mint a nyugati szélső,
Keszthelyről Zalaszántóra vezető utat, a keleti szélső
Vár völgyére (régébbi nevén Zsidre) vezető és a kö-
zépső, Rezure vezető utat, az utóbbi osztja tulajdon-
képpen ketté a hegyközséget a nyugati Tomajra és a
keleti Cserszegre. Az alább közölt helynévleírások,
magyarázatok az adatközlőktől vett legtöbbször szó
szerinti idézetek, tehát nem a szerző megállapításai.

1. Lakott vagy művelés alatt álló területek

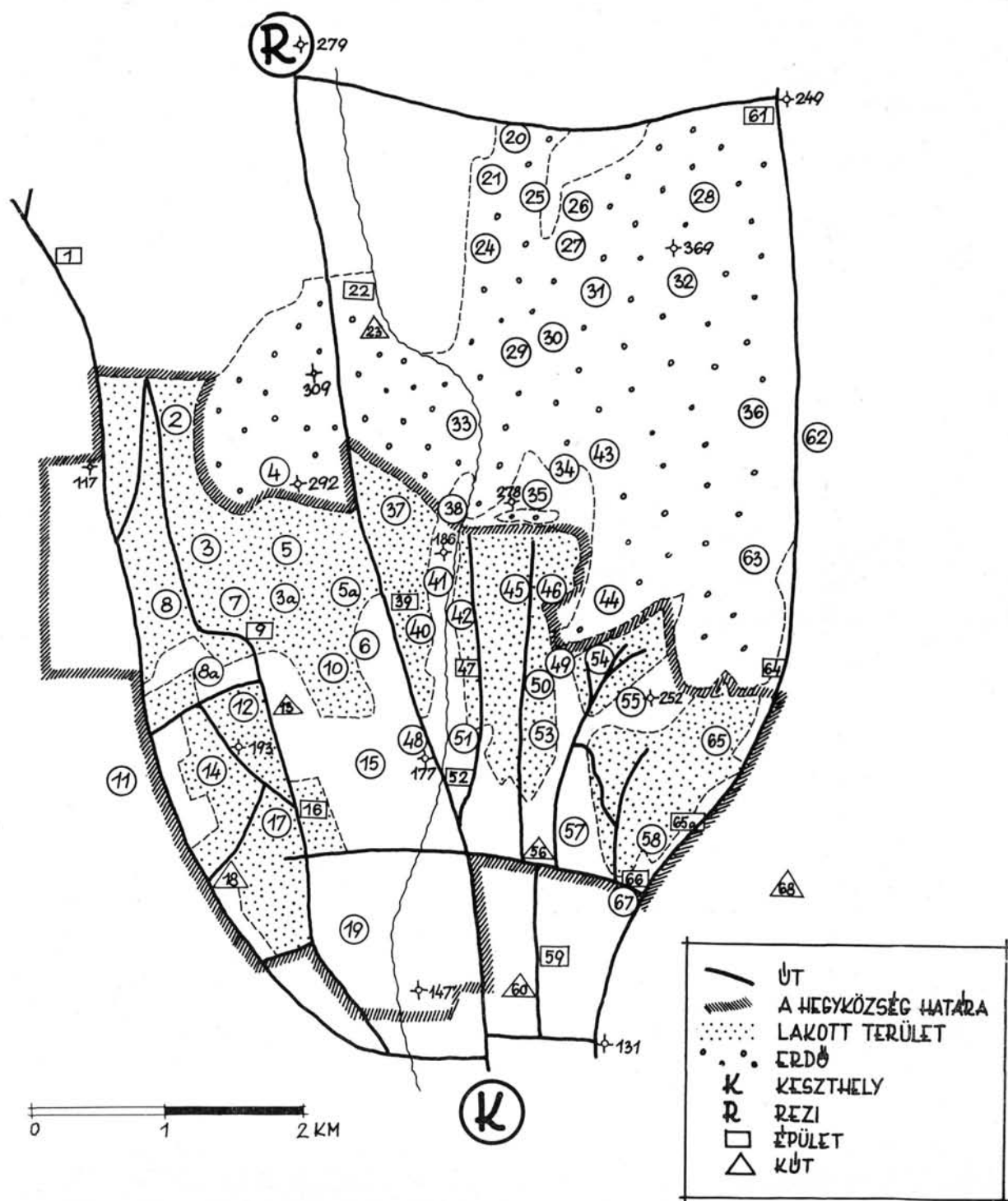

18. Cserszegtomaj úthálózatának térképe, az út- és helynevek fel-
tüntetésével. Kb. 1890.

18. Karte der Straßennetzes von Cserszegtomaj, mit Bezeich-
nung der Straßen- und Ortsnamen. Um 1890.

18. Carte du réseau routier de Cserszegtomaj, avec les
noms des rues et lieux. Vers 1890.

18. ЭКарты сети путей Черсегтомая, с указанием названий
путей и мест, около 1890 г.

19. 1940-ben ismert helynevek térképe, az utak, a lakott terület, az erdő és Cserszegtomaj határának feltüntetésével.

19. Karte der im J. 1940 bekannten Ortsnamen, mit Bezeichnung des bewohnten Gebietes, des Waldes und der Gemarkung von Cserszegtomaj.

19. Carte des noms de lieux connus en 1948, portant les routes, le territoire habité, la forêt et les confins de Cserszegtomaj.

19. Карта известных в 1948 г. названий мест, с указанием путей, населенной территории и околицы Черсегтомая.

20. Térképlap 1880. körül.
20. Karte aus der Zeit um 1880.
20. Carte, vers 1880.
20. Лист карты, около 1880 г.

Csalóti dűlő (6). — Mező, Rezi úttól nyugatra. Csalitos erdő volt, amikor ki lett adva a községnek.

Csapókúti rét. — A Gyöngyös patak mentén, Csetemálával szemben (2).

Cserlap (49). — Cseres erdő volt, ma mezei föld.

Csetemála (2). — Lakott hegyközségi rész.¹⁷

Diós (57). — Diósi dűlő, Diósi mező. — Közepén egy nagy diófa volt.

Dobogó (11). — Murnyás gödrök, nagy barlangok vannak benne.

Dühöngőtér (67). — Az első világháború után keletkezett új telep. Télen nagyon hideg van itt, a szél a havat mind idehordja, ezért hívják Dühöngőtérnek. Egy cserszegi embertől kapta a nevét.

Fótomaj (5). — Lakott hegyközségi rész.

Gesztenyés oldal. — A Kőhát (37) keleti oldala.

Gyötrös (55). — Hegytető, hegyoldal, ami régen kopár hely volt, innen kapta a nevét.

Halász dűlő (3. a). — Bottyahát alatti dűlő, ahol egy Halász nevű ember lakott.

Hegysarok. — Hegyközségi rész a Selem hegy (10) délnyugati részében.

Isten szőleje (58). — Éveken keresztül elhanyagolt szőlőbirtok volt, ami csak a jó Istenre volt bízva.

Jajvölgy (65). — Azért hívják így, mert terhével nehéz ide feljárni: jaj de soká érek fel!, mondják felfelé menet. Lefelé csak kerékkötve lehet jönni.

Jákob domb (51). — Szántó, szőlő.

Jancsifalu (46). — Sok Jancsi nevű lakik benne. Másik neve: Kucor.

Kertés (8. a). — Biked alatti rétség. Hívják Gesztenyének is.

Kéthegegyköz (41). — Mező a Csókakő folyó mentén, a Tokaj és az Agyagi dűlő közt.

Konkólik. — Murvabánya a Bottyahát (4) alatt. — (Murvabánya több helyen van, kb. tíz helyen fejtenek murvát).

Koponár (54). — Lakott völgy, félre helyen van, Zala-koponárnak, Cserszeg fővárosának csúfolják. Sok kicsi ember lakik itt, kiviccelik őket, az egyik kicsi embert királynak, a másikat rendőrnek, a harmadikat utcaseprőnek csúfolják. Nevének eredetét még a törökfutás idejére vezetik vissza. Bakacs Sándorhoz egy török basa kint a hegyben betért, Bakacs a török fejét levágta, s a fejet kardjának végére szúrta, s így ment a törökök felé. A törökök erre felkiáltottak: koponya, koponya, innen kapta Koponár a nevét.¹⁸

Kovászberek. — A Pajtika (50) egyik murvás (gelencsér) gödre, ahonnan az agyagot (a kovászi) vitték a fazekasok.

Kőhát (37). — Lakott, homokos terület.

Kucor (46). — Pajtika felett a menet, sarok a hegyközségben, csak öt-hat lakója van. Másik neve: Jancsifalu.

Mohosmányi dűlő. — A cserszegi iskola környékének (50. táján) régi neve.

Pajtika (50). — Közlegelő, kavicsbányával. „Egyes őrzések” vannak itt, miközben a pajtasok összemennek, játszadoznak, labdáznak, innen eredhetett a neve.

Palotai szőlő (7). — Lakott terület szőlőkkel, szántókkal. A hercegé volt, ezért Palotai szőlő.

Péber domb (48). — Murnyás, kavicsos terület, egy Péber nevű emberé volt.

Agyagi dűlő (42). — Lakott hegyközségi rész, a Csókakő folyótól keletre. Erősen agyagos talajú, nevét onnan vehette.

Alhegy. — A Verébhegy mai neve (17).

Barátgödör (3). — Lakott hegyközségi rész szőlőkkel. Valamikor itt kolostor volt, barátok laktak benne, a szerzeteseknek kútjuk is volt, de az beomlott.¹⁵

Biked domb (12). — Nagy domb, lakott terület a tomaji részben. Neve a béke szóból keletkezett, mert ezen a dombon, a Béke dombon kötötték meg a magyar-török békét.¹⁶

Boldizsár oldal (53). — Mezei föld. Vagy ötven évvel ezelőtt tulajdonosának Boldizsár volt a keresztnéve, arról nevezték el.

Bottyahát (4). — Fenyves erdő, de az alatta levő lakott résznek is ez a neve.

Busa domb. — A cserszegi iskolától keletre (50. sz. táján), murvabányák vannak benne.

Csák György rét (19). — Dűlő, mező.

21. Térképla p 1935. körül.
 21. Karte a us der Zeit um 1935.
 21. Carte, vers 1935.
 21. Лист карты около 1935 г.

Remic (15). — Vadaskert, erdő volt, most szántó, mező.
Rosszkor jött zsidó szőlője. — Tetéden (14) egy szőlőbirtok, amit egy pesti zsidó vett meg, de még abban az évben elverte a jég a szőlőt.
Selemhegy (10). — Nagy birtok, ami egy gazdag, de zsigori, zsubrák emberé volt, akit ezért Selemszaró Farkasnak csúfoltak.
Tetéd (14). — Hegyközségi lakott terület.
Tokaj (40). — Csókaköf folyó felé néző, részben lakott hegyközségi terület.
Tűcsök domb (45). — Porrag rész lehetett, ma lakott terület.
Újhegy (8). — Erdőterület volt, de a fát kivágták, újonnan betelepítették, ma hegyközségi lakott terület.
Vásároslap (5. a). — Rétság, szántóföld, a szélében laknak.
Verebhegy (17). — Hegyközségi lakott terület, ma *Alhegynek* hívják.

II. Utak

Által út: — (L. az 1890. évi térképet).
Bollán út: — (L. az 1890. évi térképen). Bollán Károly lakik itt.
Gesztenyés út: — A cserszegi kápolna melletti kutaktól (47) vezet a Pajtika (50) felé. Mély út, partján két oldalt gesztenye van.
Hegedűs út: — A Szántói útról vezet a Barátgödörbe (3).
Helység út: — A cserszegi kápolnától (47) vezet nyugat felé, át a Csókaköf folyón a Rezi útra.
Kulcsár út: — Más nevén: *Dobogói út.* (V. ö. 1890. évi térképen 9. sz.) — Egy Kulcsár nevű birtokos volt itt.
Lászlógyepi út: — A Tomaji kápolnai út és a Rezi út közt (10. sz. táján), László Ferenc birtoka mellett megy el.
László mély útja: — A Pajtkáról (50) visz Koponár (54) felé.
Rezi út: — Keszthelyről vezet Rezibe.
Sobak Kapu út: — Csetemálában. (L. 1890. évi térképen 2. sz.)
Szántói út: — Keszthelyről vezető postaút Zalaszántóba.
Zelena út: — A szántói útról vezet a Barátgödörbe (3).
Zsidi út: — Keszthelyről vezet Zsidnek (62).

III. Épületek, útszéli keresztok

Cserszegtomajon, ahogy általában a szőlőhegyekben, feltűnően sok útszéli kereszt van, több keresztet találunk már az 1769. évi térképen is, míg a gyűjtés idején (1940) 29 kereszt és két Vendel szobor állott a hegyközségben.¹⁹
Becker Háza (16). — Szőlő, urasági villával.
Bors kereszt. — Útszéli kereszt a szántói út mentén Csetemála alatt (2).
Cserszegi csárda (65. a). — Korcsma a Várvölgyben.
Csánic kereszt. — A Rezi hegyben van.
Cserszegi kápolna (47). — A kápolna a XVIII. sz. közepén épült.²⁰
Erdős ház (64). — Az uradalmi erdős hajléka.

Fagyos kereszt (61). — A kereszt felirata szerint Oó Rozália állította 1877-ben az itt megfagyott férje emlékére. Kapcsolatba hozzák a keresztet a betyárokkal is: a keresztnél Keserű bandája ütött le egy embert, aki ott aztán a vérében megfagyott. — Egyszer a keresztnél két zsidó asszony éppen a betyárokról beszélgetett, nem kívánatosnak tartván a velük való találkozást, amikor Keserű Jóska bandája odaért és meghallotta a beszélgetést. Büntetésül a betyárok az egyik asszony talpát gombostűvel verték tele. — Egy másik adatközlő szerint a keresztnél farkasok támadták meg a kéményseprőt, aki erre lajtorjáját a keresztnek támasztotta, arra felmászott, de utóbb fönn megfagyott.

Fehér kereszt. — Bottyaháton (4) egy fehérre meszelt kereszt.

Fekete kereszt. — A Lászlógyepi út táján.

Gyöngyösi csárda (1). — Betyár csárda volt, egyszer a csárda melletti pincében fogtak el betyárokat, kettőjüket agyonlőtték, sírjuk ma is látható a csárda melletti réten (Vak Illés, Kókes Pista, 1862).

Gyöpi ház (59). — Sintérház, a gypmester háza.

Gyurkó ház. — Hegyközségi ház a Koponárban (54), Gyurkó József volt.

Kaposi kereszt. — Útszéli kereszt a Csetemálé (2) északi részében.

Kotyogó malom (22). — Kis daráló malom, lassú a járása, ezért Kotyogó.

Középső kereszt. — Útszéli kereszt a Remic (15) felett.

Közégszék kereszt (52). — Másik neve: *Cserszegi kereszt*. A hegyközség elején van.

Kúkereszt (66). — Útszéli kereszt.

Piros kereszt (56). — Útszéli kereszt, piros színéről kapta a nevét. Hasonló nevű egy másik kereszt a Tomaji kápolna mellett (9).

Tomaji kápolna (9). — (Az első kápolnát 1710-ben építették, a jelenlegit 1894-ben).²¹

Vendel képe (39). — Szent Vendel kőszobra a Rezi út szélén. — Vendel szobra, mint az állattartás védszentje, több kereszt, faragott kömlékmű mellékalakjaként szerepel, a hegyközségben meglehetősen népszerűségnek örvendett. Egy történet az egyik Vendel szoborral kapcsolatban: Egyszer Zalaszántón a falu összes libája elpusztult, mire az egyik asszony karót fogott, kiment a falu végén álló Vendel képhez és annak fejét, kezét levette. Később azonban a fejet visszatette, de fordítva, a szobor nyakába pedig egy cédulát akasztott e felírással: — Szántón végeztem, most megyek Bazsiba.

IV. Vizek, kutak

Békalencséstó (24). — Pocsolya az erdőben.

Birkás kút (68). — Más néven: *Szárhegyi kút*. Gémes kút, a cserszegiek nagy része ide járt vízért.

Ciberei kút (56). — A Diósi dűlő nyugati végében.

Csókakő folyó (38). — Vízmosásos árok, amiben víz csak nagy esőkor van.

Csókakő kút. — Csókakő (33) alatt. Mellette van a *Kút-domb*.

Csornakút (25). — Erdő közepén, mellette két erdős lakása van.

Csuhusi kút (13). — Vizenyős helyen csigás kút, körülötte csuhu, nádas van.

Farkas kút. — Kerekes kút a Főtomajban (5), tulajdonosa Farkas István.

Gombaháti kút. — A Gombahátnál van (21).

Hegedűs kút. — Csigás kút a Szántói és Hegedűs utak találkozásánál.

Helség gödör. — Itató gödör a Pajtkánál (50), amiben az esővíz gyűlik össze.

Intézeti kút. — A Zsidi út mellett, az erdős lakásokon (64) alul.

Kender kút. — Gémes kút a Dobogó (11) táján, valamikor kendert áztattak benne.

Kettes kút (18). — Egy gémes és egy kerekes kút a Posta út mellett.

Kigyóvári kút, Kegyóvári kút (23). — A *Csókakő foló* mentén, a Rezi mező szélén. Egyszer a közeli Gombaháti kútnál egy óriási kigyó kiitta a vizet a válúból, ezt a kutat is a kigyókról nevezték el.

Kiskút (60). — Gémes kút.

Kocsmai kút. — A Zsidi út mentén, a kocsma (63) táján.

Léránt kút. — Újhegyen (8), tulajdonosa Léránt.

Magyarósi kút. — A Cserszegi kápolna (47) mellett, ma közös, kerekes kút, korábban Magyarósi György volt.

Polgárok kútja. — Csókakő alatt (33).

Saskút. — Csigás kút a Posta út mellett, a *Csetemálé*-ban (2).

Szentelyi kút. — Kút a *Kucorban* (46), Molnár Szentelyi Farkas tulajdona.

Tamás kút. — A Cserszegi kápolna (47) mellett, Horváth Tamás birtokán.

Zerényi kút. — A Szántói út nyugati oldalán a *Barátgödörrel* (3) szemben. Kerekes kút, amit újabban kisajátítottak.

Zöldes tó (31). — Pocsolya az uradalmi erdőben.

Zsébő gödrök, Hármás zsébő. — A város erdejében a *Hidegvölgytől* (43) délre. (*Zsébő* — erdei tóka. L. Budai tető.)

Összeállításomban itt 21 kút szerepel, elsősorban a névvel ellátott, forgalmasabb kutak kerültek felsorolásra.

V. Erdők, erdei tisztások

Bikarét. — Csókakő (33) alatti terület, a közégsi bika rétje.

Budai hegy, Budai tető (35). — Kopár erdő Cserszegtől északra (54).

Cementes völgy. — Az *Isten gödrin* felül (28, 32. táján), erdőben. Egy cementes válú van benne, abból isznak a szarvasok.

Borsos délelő. — *Keménykú tetőtől* nyári napkeletre, a *Hajtogató állén* felül (44. táján).

Csándor völgy. — A *Budai tetőtől* (35) északra.

Cserhádi erdő. — Rezi táján van.

Csókakő (33). — Nagy függő kövek vannak itt, a kövek közt sok csóka tanyázik. A keszthelyiek kedves kiránduló helye, s már a múlt század elején rendszeresen kitesztítették a sziklák környékét, hogy Keszthely urának, a grófnak gyerekei jobban szemlélhessék a szikla-alakulatokat.

Csókakőrét. — Csókakő alatti rét (33).

Dékmár allé. — *Keménykú tetőtől* kb. 200 méterre keletre (44. táján), valamikor Dékmár keszthelyi orvosé volt.

Egyesfa. — Az uradalmi erdőben, Farkaságnál (28, 32. táján).

Farkasgy, Farkaslé (28, 32. táján). — Oldalas hegy, lejtő, az uradalmi erdőben, valamikor farkasok jártak e tájon.

Fölöstököm tisztás, Fölöstököm völgy (27). — Betyár tanya lehetett, ahol a betyárok szoktak enni.

Függő kő (29). — Nagy kopár kő az erdőben, olyan, mintha az ember fejére esne.

Gombahát (21). — Erdő, oldalas, az egyik része: *Pógár erdő*.

Hajtogató álé (44). — *Koponár* fölött egy nyiladék az erdőben, a *Keménykú tető* előtt indul ki kelet irányban. Vagy hatvan évvel ezelőtt a Pajtkáról csak errefelé volt szabad hajtani a marhát a Gyötrösbe (55).

Hegyhát. — *Hajtogató álé* felett (44. vidéke).

Hóhári Jakab pince. — A *Budai tetőtől* keletre az erdőben, voltaképpen gödör, aminek zug a teteje. Valamikor a betyárok barlangja vagy pincéje volt.

Hosszi völgy. — Az erdőben, Csorna kúttól (25) dél-nyugatra.

Irtáskapu. — Csókakőtől (33) délre fekszik.

Isten ödri. — A Város erdejében, a közepén két nagy fa van (28, 32. táján).

Jani majálisa (34). — Itt a lapon egy Jani nevezetű tanító rendezett majálisokat.

Keménykú tető. — L. Budai tető.

Keringő domb (20). — Erdős domb, a gyalogút megkerüli, ezért Keringő a neve.

Kiscser. — L. Budai tető.

Kútdomb. — Csókakút mellett (33).

Lóhát völgy. — A Budai tetőtől (35) keletre indul ki, bemegy a Hidegvölgybe.

Lófejű kő. — Csókakút (33) mellett.

Magyó tető (30). — Uradalmi erdő, a magyal fíról (csopros tölgyről) nevezték el.

Majális placc (63). — Térség az erdős ház felett, ahol majálisokat rendeztek.

Marcin völgy, Marcingunyhó völgy. — Egy Marcin nevű vadórnek volt itt a gunyhója. (L. Budai tető.)

Meszes lap. — Erdő, Csókakúttól (33) északra.

Nyúludó. — A Város erdejében, a Marcin völgy környékén.

Oregcser. — L. Budai tető.

Mecsek oldal. — Koponár felett, Hajtogató álé (44) alatt.

Pógár erdő. — Hetvenkét jogos közbirtokossági erdeje.

Potyogós. — Csókakút (33) egy mélyedése, amiből a kő mindig potyog.

Püspöntér (32). — Erdő, hegyhátforma hely, hívják **Pöntör völgynek** is.

Rádi oldal. — Fenyves a Tücsök dombtól (45) keletre. Mellette volt Rádi János birtoka.

Szeplé rét. — Pék Szeplé volt. (L. Budai tető.)

Szilvási álé. — Vár völgyből jön fel nyugat felé, az erdős ház (64) felett.

Tömlöc völgy (36). — Mély, szűk völgy, mellette van a Tömlöc tető.

Tusakos (28). — Erdő, ahol vágás volt.

Tüskeshállást út. — L. Budai tető.

Újgödör. — L. Budai tető.

Vár völgy (62). — Két erdő közt kopár legelő, ezen keresztül vezet a zsidó út. Nevét onnan kaphatta, hogy két várból (Rezi és Tátika) erre jön az út. Hideg, szélfúvatos völgy, ahol legeltetnek, s aminek útján fuvarozzák a fát, így jól ismeretes a Vár völgytől keletre eső, nagy kiterjedésű, de már nem Cserszeghez tartozó erdőség, aminek a völgyhöz közelebb eső ismert helynevei: **Borjúzó völgy**. — **Csetény**. — **Csetényi akó**. — **Csetényi kút**. — **Csikóvátság**. — **Csollános völgy**. — **Egyesfat út**. — **Hangyilos tető**. (A Szoroshadi út mentén.) — **Hármastető**. — **Határálé**. — **Kesken erdő** (Váradtetőn alul). — **Lábasapjta** (A Szoroshadi útban). — **Lhegy** (régebben: **Meleghegy**). — **Meleghegy**. — **Messzilátó**. — **Nyugodó oldal**, **Nyugodók**. — **Pilikán**. — **Pilikáni csemete kert**. — **Rózsamező**. — **Sárostető**. — **Sárostetői út**. — **Sátormagossa**. — **Szárhegy**. — **Szárhegyi akó**. — **Székföld**. — **Szoroshadi út**. — **Takácsmetői út**. — **Tücsök domb**. — **Vadmező**.

Vontató tető (27). — Az uradalmi erdőben van.

IV.

További kérdés: mennyiben élnek a korábbi helynevek napjainkban, közelebből 1964-ben? A kérdés kivizsgálására végigkérdeztem az összes régi, oklevelekben, térképeken, nemkülönben a még 1940-ben ismert helyneveket egy 16 és egy 51 éves egyéntől 1964 februárjában (az alábbiakban sorrendben elsőnek a 16 éves fiú, másodiknak az 51 éves egyénnek ismeretét + illetve - jellel jelölöm).

A legrégebben ismert neveket (**Tomaj**, **Cserszeg**) követően következnek: 1650, **Agyag** (++) , 1654, **Kőhát** (++) , 1657, **Kis Martonpusztahely** (—) , 1675, **Tót országiak helye** (—) , 1693, **Farkashegy** (l. alább **Farkashátnál**), 1695, **Csókakút** (++) , 1735, **Csókakút foló** (++) , 1737, **Mohosmál**

(—) , 1737, **Tokaj** (++) , 1739, **Koponár** ++. Az 1769-es térkép helynevei közül mindketten ismerik: **Biked**, **Botygyahát**, **Csornakút**, **Gombahát**, **Négyszegű hegy**, **Sátormagassa**, **Szárhegy**, **Tömlöc völgy**, **Újhegy** Csak az idősebb adatközlő ismeri: **Barátgödör**, **Farkashát**, **Függőkő**, **Hidegvölgy**, **Keringőhegy**, **Püspöntér**, **Verébhegy**. — Egyikük sem ismeri: **Bibishegy**, **Jakabdomb**. **Király sűrű**, **Nagy erdő**, **Seér erdő**, **Úrharasztya**, **Váló kútja**, **Világos hegy** (**Lichtenberg**), **Vizestőlápja**, **Völgyfoló**.

1778, **Csetemálya** (—) , 1778, **Tetéd** (—) .

Az 1780-as térkép helynevei közül ismert: **Csollányos völgye**, **Dobogó**, **Farkaság**, **Pajtika**, **Pébérdomb**, **Tüskés**, **Vár völgy**. — Csak az idősebb adatközlő ismeri: **Hársas völgy**, **Ózestó lapja**, **Remic**, **Selem hegy**. — Nem ismerik: **Borbély keresztfája**, **Cserszeg kútja**, **Cserszeg völgye**, **Gulassháló völgye**, **Kálló malma**, **Ködmönyös hegy**, **Nep. János képe**, **Veres Simbőr völgye**, **Világos hegy**, **Vontató útja**.

1784, **Gyöngyösi csárda** (++) .

Az 1790-es térképből ismert: **Tomaji kápolna**, csak az idősebb adatközlő ismeri: **Háthegegy** (**Hegyhát**), **Rezi kút**. — Ismeretlen: **Csándor völgy**, **Csikányos völgye**, **Keserő torony hegye**, **Keserő torony völgye**.

Az 1807-es térkép: **Erdős ház** (T. P. venator) ismert. 1807, **Gyötrös** (++) , 1807, **Penteli csali** (—) .

Az 1830-as térképről: **Bivalkó** (—) , **Határálé** (++) , **Magyaró álé** (—) , **Pelikán** (++) , **Szenahordó út** (—) , **Tomaji kapu** (—) .

Az 1845. évi térkép: **Csornakúti alé** (—) , **Farkas alé** (—) , **Képesfai alé** (—) , **Szorosháti (hadi) út** (++) .

Az 1890-es térkép helynevei közül ismert: **Altalut**, **Ciberei kút**, **Csák György rét**, **Diós**, **Gyöpi ház**, **Ivánhát**, **Lászlógyepi út**. — Csak az idősebb adatközlő ismeri: **Bolán út**, **Budai hegy**, **Kenderkút**, **Sobák (Tobak?) kapu út**. — Nem ismert: **Becker háza**, **Hegyaljai út**, **Kulcsár út**, **Új szőlők** alatt.

Összegezve a fenti adatokat, megállapítható, hogy a XVII. században ismert 6 helynévből jelenleg 4 ismert (2 ismeretlen), a XVIII. században ismert 61 helynévből 37 ismert (24 ismeretlen), míg a XIX. századi 28 helynévből 22 ismert (6 ismeretlen), tehát a régi helyneveknek több mint a felét napjainkban is megőrizték, s aránylag a fiatalabb nemzedék is még sok helynevet ismer.

A legrégebben ismert **Tomajon** és **Cserszezen** kívül legkorábban az **Agyag** (1650) és **Kőhát** (1654) fordulnak elő, s az oklevelekben a leggyakrabban az **Agyag** név szerepel. — Érdekes módon többször szerepelnek a helynevek **Helység** összetételben (**Agyagi Helység**, 1752, **Cserszegi helység** 1736, 1796, **Küháti Helység** 1736.) A **cserszegi, agyagi, Battyánháti helység** (1761) megjelölés mellett előfordul a **cserszegi, agyagi, kőhát** egybefoglalt **helység** (1750), a **cserszegi, agyagi, bottyánháti egybefoglalt helység** (1770) megjelölés is. — Felbukkan a **Diverticulum** (**Agyagi Diverticulum**, 1796), és a **Promontorium** (**Kőhát Promontorium**, 1737) összetétel is.

Régi helynevek többféle kírásban fordulhatnak elő: **Biked**, 1780, **Bükköd**, 1769. — A **Cserlap** (1940, 49) talán megfelel a **Seér erdőnek** (1769, 2). — **Csalányos** (1780), **Csilányos** (1780), **Csollános** (1940). — **Farkaság** (1780, 43), **Farkashát** (1769, 20), **Farkashegy** (1693). — **Háthegegy** (1790), **Hegyhát** (1940). — **Koponár** (1739), **Kaponár** (1769). — **Kühát** (1736), **Keő Hát** (1739). — **Magyaró álé** (1830), **Magyal alé** (1845), **Magyó tető** (1940). — **Mohosmágy szőlőhegy** (1736), **Mohosmál** (1737). **Mohosmágy** (1743), **Mohosmám** (1762), **Mohosmányi szőlő** (1812), **Mohosmányi dűlő** (1823), **Mohosmár diverticulum** (1825). — **Ózestó** (1780), **Ózes tó** (1830). — **Pelikán** (1830), **Pilikán** (1840). — **Püstönpör** (1769),

Püspöntér, Pöntör völgy (1940). — Szorosháti út (1840), Szorosháti út (1940). — Tetéd (1778), Tetét (1790). — Tomaj (l. részletesen a helynévjegyzékben).

Egyes objektumok eltűntek: *Borbély keresztfája* (1780, 1820), *Nep. János képe* (1780, 1820), *Kálló malma* (1780, míg *Walk M.* 1784), így a helynév is kiveszett, máskor viszont objektumok megmaradtak, pl. a *Kőfejtő* (*Steinbruch* 1769), a *Gyöngyösi csárda* (*W. H.* 1784), az *erdős háza* (1807), s a mai *Fagyos kereszt* táján is kereszt állt az 1784. évi térképen, ahogy az 1780-ban szereplő *Cserszeg kútja* ma is meg van, csak nem ezen a néven ismerik. — Feltűnő természeti jelenségek korán jelentkeznek (*Csókakő*, 1695), *Függő kő* (1769).

1945 után, a földosztással kapcsolatban új helymegjelölések alakultak ki, mint Sztálin birtok („Mennyünk aratni a Sztálinra”), azonban ezeknek hosszú élete nem volt, a termelőszövetkezet megalakulásával értelmüket veszítették s lassan elhalványultak.

V. Helynévjegyzék

Feltüntetett az oklevelekben, térképeken szereplő és a hagyományokban élő, ma is használatos helyneveket, az egyes térképeknek megfelelő helynevekre utaló számokkal. Az 1780, 1790, 1820 és 1830 évszámmal megjelölt térképeknél az évszám feltételezett. Amennyiben egy helynév helyzete a térképen pontosan nincs megadva, a t betűvel megjelölt helynévszám az illető helynév környékét jelöli.

Agyag. — 1650 (*Agyag szőlőhegy*), 1674 (*Agyagh pusztja*), 1695, 1735 (*Agyagi helység*), 1736, 1737, 1739, 1743, 1752 (*Agyagi Helység*), 1769 (*Agyak*, 24), 1770 (*Cserszegi, agyagi, bottyánháti egybefoglalt helység*), 1780 (*Agyagvölgye*, 13), 1790 (*Agyagvölgye*, 23), 1796 (*Agyagi Diverticulum*), 1940 (42).

Alhegy. — 1940 (17).

Általút. — 1890 (24), 1940.

Barátgödör. — 1769 (3), 1890 (4), 1940 (3).

Barlangos kút (BME. 1942).

Becker háza. — Kb. 1890, 1940 (16).

Békalencséstó. — 1940 (24).

Bibishegy. — 1769 (25).

Bikarét. — 1940 (33. t).

Bikéd. — 1769 (*Bükköd*, 7), 1780 (*Biket*, 4), 1790 (*Biket*, 6), 1940 (12).

Birkáskút. — 1940 (68).

Bivalkő. — 1830 (17).

Bokor bánya. — 1940 (14. t).

Boldizsár oldal. — 1940 (53).

Bollán út. — 1890 (16), 1940.

Borbély keresztfája. — 1870 (46), 1820.

Borjúzövölgy. — 1940.

Bors kereszt. — 1940 (3. t).

Borsos délelő. — 1940 (35. t).

Bottyánhát. — 1769 (*Bottyánhát*, 4), 1770 (*Cserszegi, agyagi, bottyánháti egybefoglalt helység*), 1790 (*Bottyánhát*, 8), 1890 (5), 1940 (4).

Budai hegy, Budai tető. — 1890 (25), 1940 (35).

Busa domb. — 1940 (50. t).

Cementes völgy. — 1940 (28, 32. t).

Ciberei kúti út. — 1890 (3).

Ciberei kúti út. — 1890 (30).

Csák György rét. — 1890 (22), 1940 (19).

Csalányos völgye. — 1780 (35), 1780 (*Csilányos völgyibe menő út*, 39), 1940 (*Csollános völgy*).

Csaliti dűlő. — 1940 (6).

Csándor völgy. — 1790 (22), 1940 (35. t).

Csánic kereszt. — 1940 (Rezi hegyben).

Csapókúti rét. — 1940 (2. t).

Cserháti erdő. — 1940 (Rezi táján).

Cserlap. — 1940 (49).

Cserszeg kútja. — 1780 (28, 1890 (37), 1769 (*Brun. F.*).

Cserszeg pusztja. — 1674.

Cserszeg völgye. — 1780 (24, 25. közt), 1790 (36).

Cserszegi csárda. — 1940 (65. a).

Cserszegi dűlő. — 1816.

Cserszegi határ. — 1698.

Cserszegi Helység. — 1736, 1750 (*Cserszegi, agyagi, kőháti egybefoglalt helység*), 1770 (*Cserszegi, agyagi, bottyánháti egybefoglalt helység*), 1796.

Cserszegi iskola útja. — 1890 (28).

Cserszegi kápolna. — 1940 (47).

Cserszegi kereszt. — 1940 (52).

Cserszegi promontorium. — 1698, 1741, 1749, 1816.

Cserszegi szőlők. — 1628 (Bontz. 382), 1737, 1830 (11), 1890 (34).

Cserszegi szőlőhegyek. — 1780 (18, 26), 1790 (35).

Cserszegi temetői út. — 1890 (27).

Cserszegi út. — 1780 (19).

Csetemála. — 1778 (*Csetemállya*), 1890 (1), 1940 (2).

Csetény, Csetényi akó, Csetényi kút. — 1940 (Várvölgytől K-re).

Csigás kút. — 1820 (A *Cserszegi kútnak* megfelel).

Csikányos völgye. — 1790 (43).

Csikvágás. — 1940 (Várvölgytől keletre).

Csókakő. — 1695, 1790 (21), 1830 (6), 1940 (33).

Csókakő árok. — 1845 (10).

Csókakő folyó. — 1736 (*Csókakő folyása*), 1750, 1769 (*Csókakő folyó*, 21), 1780 (*Csókakő Folyója*; 12), 1790 (14), 1940 (38).

Csókakő kút. — 1940 (33. t).

Csókakő rét. — 1940 (33. t).

Csorna kút. — 1769 (14), 1940 (25).

Csorna kúti aleé. — 1845 (2).

Csorna kút útja. — 1780 (29), 1790 (41).

Csuhusi kút. — 1940 (13).

Dékmár aleé. — 1940 (44. t).

Diós, Diósi dűlő, Diósi mező. — 1890 (636), 1940 (57).

Dobogó. — 1780 (*Felső Dobogó, Alsó Dobogó*, 1, 2), 1790 (*Dobogó hegy*, 5), 1890 (11), 1940 (11).

Dobogó út. — 1890 (9), 1940.

Dongó kereszt. — (BME. 1942).

Dühöngő tér. — 1940 (67).

Egyes fa. — 1940 (28, 32. t).

Egyesfai út. — 1940 (Várvölgyétől K-re).

Erdős ház. — 1807 (*Toth Paul venator. Várvölgyében a Kőfejtőnél*), 1940 (64).

Fagyos kereszt. — 1940 (61). — Kereszt áll megközelítőleg ugyanazon a helyen az 1784-ben felvett első katonai térképen.

Farkaság. — 1780 (*Farkaság hegye*, 43), 1780 (*Farkaság völgye*, 44), 1790 (*Farkaság hegye*, 31), 1790 (*Farkaság völgye*, 47).

Farkas aleé. — 1845 (5).

Farkashát. — 1769 (20).

Farkashegy. — 1693.

Farkaskút. — 1940 (5. t).

Fehér kereszt. — 1940 (4. t).

Fekete kereszt. — 1940 (10. t).

Földstököm tisztás, Földstököm völgy. — 1940 (27).

Függő kő. — 1769 (17), 1790 (19), 1940 (29).

Gesztenyes oldal. — 1940 (37. t).

Gesztenyes út. — 1940 (47-től 50-ig vezet).

- Gombahát. — 1769 (15), 1790 (16), 1940 (21).
 Gombaháti kút. — 1940 (21. t).
 Gulassháló völgye. — 1790 (34), 1790 (42).
 Gyöngyösi csárda. — 1784 (Gyöngyös W. h.), 1940 (1).
 Gyöpi ház. — 1890 (Sintérház, 40), 1940 (59).
 Gyötrös. — 1807, 1830 (12), 1890 (Gyötri, 33), 1940 (55).
 Gyötrös út. — 1807 (Via Gyötrös).
 Gyötrös völgy. — 1820.
 Gyurkó ház. — 1940 (54. t).
 Hajtogatató álé. — 1940 (44).
 Halász dűlő. — 1940 (3. t).
 Hangyálos tető. — 1940 (Várölglytől K-re).
 Hármasszébő. — 1940 (43. t).
 Hármastótető. — 1940 (Várölglytől K-re).
 Hársas völgy. — 1780 (38), 1790 (46).
 Határalé. — 1830 (2), 1940 (Várölglytől K-re).
 Háthegek. — 1790 (13).
 Hegyalljai út. — 1890 (29. a).
 Hegyhát. — 1940 (44. t).
 Hidegvölgy. — 1769 (18), 1780 (40), 1790 (27), 1940 (43).
 Hóhári Jakab pince. — 1940 (35. t).
 Horvát kút. — (BMÉ. 1942).
 Hosszi völgy. — 1940 (25. t).
 Intézeti kút. — 1940 (64. t).
 Irtás kapu. — 1940 (33. t).
 Isten gödri. — 1940 (28, 32. t).
 Isten szőleje. — 1940 (58).
 Ivánhát. — 1769 (Várölglytől keletre), 190 (1:25,000 térkép).
 Jávölgy. — 1940 (65).
 Jákob domb. — 1769 (Jakab domb, 6), 1890 (23), 1940 (51).
 Jancsifalu. — 1940 (46).
 Jani majálisa. — 1940 (34).
 Kalló malma. — 1780 (3), 1784 (Walk. M.).
 Kaposi kereszt. — 1940 (2. t).
 Keménykút. — 1940 (35. t).
 Kenderkút. — 1890 (10), 1940 (11. t).
 Képesfai aleé. — 1845 (7).
 Keringő domb. — 1769 (Keringő hegy, 12), 1790 (Keringő-hegy, 17), 1940 (20).
 Kerítés. — 1940 (8. a).
 Keserű torony hegye. — 1790 (38).
 Keserű torony völgye. — 1780 (28), 1790 (39).
 Kesken erdő. — 1940 (Várölglytől K-re).
 Kéthegyköz. — 1940 (41).
 Kettes kút. — 1940 (18).
 Kigyóvári kút, Kegyóvári kút. — 1940 (23).
 Kulcsár út. — 1890 (9), 1940.
 Kútdomb. — 1940 (33. t).
 Kükereszt. — 1940 (66).
 Lábaspajta. — 1940 (Várölglytől K-re).
 Lászlógyepi út. — 1890 (17), 1940 (10. t).
 Kisúti. — 1890 (23. a).
 Királ sűrű. — 1769 (5).
 Kiscser. — 1940 (35. t).
 Kis Marton puszta hely. — 1675.
 Kiskút. — 1940 (60).
 Kucor. — 1940 (46).
 Koponár. — 1739 (Koponári hegy), 1743, 1745, 1769 (Koponár, 23), 1940 (Koponár, Zalakoponár, 54).
 Koponár völgye. — 1780 (Koponár völgye, 20), 1790 (Koponár völgye, 28).
 Koponár völgye útja. — 1798 (17).
 Koponári út. — 1807 (Via Koponár). — 1890 (35, 37).
 Kocsmai kút. — 1940 (65. t).
 Konkólik. — 1940 (5. t).
 Kopaszhegy. — L. Szárhegy.
- Kotyogó malom. — 1940 (22).
 Kovászberek. — 1940 (50. t).
 Kőhát. — 1654 (Kőhát szőlő), 1736 (Kőhát Helység), 1737 (Kőhát Promontorium), 1739 (Keő Hát), 1750 (Cserszegi, agyagi, kőhát egybefoglalt helység), 1769 (10), 1790 (18), 1890 (26), 1940 (37).
 Középső kereszt. — 1940 (15. t).
 Ködmönny-hegy. — 1780 (8), 1790 (Ködmönnyhegy, 10).
 Kőfejtő. — 1769 (Steinbruch D.), 1780 (23), 1790 (34), 1784 (Steinbruch), 1807 (Lapididina), 1820 (Kőfejtő), 1830 (13).
 Közéskereszt. — 1940 (52).
 László kőfejtő. — (BMÉ. 1942).
 László mély útja. — 1940 (50. t).
 Léránt kút. — (BMÉ. 1942), 1940 (8. t).
 Lófejű kú. — 1940 (33. t).
 Lóhát völgy. — 1940 (35. t).
 Lóhegy. — 1940 (Várölglytől K-re).
 Magyaró álé. — 1830 (7), 1845 (Magyal aleé, 1), 1940 (Magyó tető, 30).
 Magyarosi kút. — 1940 (47. t).
 Majális placc. — 1940 (63).
 Marcinvölgy, Marcin gunyhó völgy. — 1940 (35. t).
 Mecsek oldal. — 1940 (44. t).
 Meleghegy. — 1940 (Várölglytől K-re), Meleghegyi vádás (1:25,000 térképen).
 Meszeslap. — 1940 (33. t).
 Messzilátó. — 1940 (Várölglytől K-re).
 Mohosmál. — 1736 (Mohosmany Szőlőhegy), 1737 (Mohosmál), 1743 (Mohosmány), 1762 (Mohosmám), 1812 (Mohosmányi szőlő), 1823 (Mohosmányi dűlő), 1825 (Mohosmár diverticulum), 1940 (Mohosmányi dűlő, 50. t).
 Mohosmai utya. — 1780 (16), 1790 (25).
 Murvás. — 1890 (41).
 Nagy erdő. — 1769 (13).
 Négyszegű hegy. — 1769 (29).
 Nepomuk János képe. — 1780 (24), 1820 (Nep. Szt. János képe).
 Nyíresdomb. — 1940.
 Nyugodó oldal, Nyugodók. — 1940 (Várölglytől K-re).
 Nyúlvágó. — 1940 (35. t).
 Országútradűlő. — (BME. 1942).
 Öregcser. — 1940 (35. t).
 Ózes tó lapja. — 1780 (36), 1830 (Ózes tó, 10), 1830 (Ózes tó aleé, 9), 1845 (Ózes tó aleé, 3).
 Pajtaalja. — 1890 (38).
 Pajtika. — 1780 (Pajtika hegye, 15), 1790 (Pajtika hegye, 24), 1780 (Pajtika völgye, 14), 1940 (Pajtika, 50). — 1890 (Tajtika, 31).
 Palotai szőlő. — 1940 (7).
 Pébér domb. — 1780 (Pibir domb, 10), 1790 (Pibir domb, 12), 1940 (Péber domb, 48).
 Pelikán. — 1830 (Pelikán sűrű, 15), 1940 (Pelikán, Várölglytől K-re), 1940 (Pelikáni csemete kert, Várölglytől K-re).
 Penteli bánya. — 1940 (11. t).
 Penteli csalit. — 1807. — BMÉ. 1942.
 Piros kereszt. — 1940 (56).
 Pógár erdő. — 1940 (21. t).
 Polgárok kútja. — 1940 (33. t).
 Porkoláb kőfejtő. — (BMÉ. 1942).
 Potyogós. — 1940 (33. t).
 Pöntör völgy. — 1940 (32).
 Püspöntér. — 1769 (Püstönpör, 16), 1940 (Püspöntér, Pö-tör völgy, 32).
 Rádi oldal. — 1940 (45. t).
 Remic. — 1780 (Nagy Remiz, 11), 1890 (Nagy Remiz, 21), 1940 (Remic, 15).

- Rezi alé és út. — 1830 (8).
 Rezi folyó. — 1830 (1).
 Rezi határ út. — 1890 (3).
 Rezi kút. — 1790 (15).
 Rezi út. — 1790 (Rezire menő út, 9), 1830 (Reziből Keszthelyre vezető út, 5), 1940 (Rezi út).
 Rökalkak. — 1796 (20).
 Rosszkor jött zsidó szőlője. — 1940 (14. t).
 Rózsamező. — 1940 (Várvölgytől K-re).
 Sárosetető, Sárosetetői út. — 1940 (Várvölgytől K-re).
 Saskút. — 1940 (2. t).
 Sátormagossa. — 1769 (28), 1820, 1940 (Várvölgytől K-re).
 Seér erdő (Cser erdő?). — 1769 (2).
 Selem hegy. — 1780 (9), 1790 (3), 1940 (10).
 Sintér ház. — 1890 (40).
 Sintérházi út. — 1890 (39).
 Sobak kapu út. — 1890 (2), 1940.
 Szántói út. — 1940.
 Szárhegy. — 1769 (30), 1830 (Szárhegy vagy Kopaszhegy, 16), 1940 (Várvölgytől K-re).
 Szárhegyi akó. — 1940 (Várvölgytől K-re).
 Szárhegyi kút. — 1940 (68).
 Széktető. — Öregszéktető (1:25,000 térkép), 1940 (Széktető, Várvölgytől K-re).
 Szeles bánya. — 1940 (11. t).
 Szénahordó út. — 1830 (18), 1845 (9).
 Szentelyi kút. — 1940 (46. t), Szentel kút (BMÉ. 1942).
 Szentvendelkép. — BMÉ. 1942.
 Szepl rét. — 1940 (35. t).
 Szilvási álé. — 1940 (64. t).
 Szita bánya. — 1940 (12. t).
 Szorosháti út. — 1845 (8), 1940 (Szorosháti út, Várvölgytől K-re).
 Szoroshát völgye. — 1820.
 Szögtető. — 1:25,000 térkép.
 Takács temetői út. — 1940 (Várvölgytől K-re).
 Tamás kút. — 1940 (47. t).
 Tetéd. — 1778 (Tetéd), 1780 (Tetéthegy, 5), 1790 (Tetéthegy, 7), 1890 (Tetéd, 12), 1940 (Tetéd, 14).
 Tetédi út. — 1890 (13).
 Tokaj. — 1737 (Tokaj szőlőhegy), 1739 (Tokaji hegy), 1743 (Tokaji hegy), 1940 (Tokaj, 40).
 Tomaj. — 1357 (Tolmaj), 1421 (Tolma), 1427, 1474, XV—XVI. sz. fordulója (Thomaj), 1513 (Keszthelytomaj), 1769 (Nagytomaji szőlők, 3—4. t), 1790 (1), 1830 (Tomai szőlő, 4), 1890 (Tomaj, 15 Főtomaj, 7), 1792 (Tomai szőlőhegyek, 1940 (Főtomaj, 5). — 1:25,000 térkép (Tomaj erdő).
 Tomaji kápolna. — 1790 (4), 1890 (18), 1940 (9).
 Tomai kápolna út. — 1890 (6, 14).
 Tomai kapu. — 1930 (3).
 Tomai kút. — BMÉ. 1942. — 1780 (6).
 Tót orrszágiak helie. — 1675.
 Tömlöc völgy. — 1769 (21), 1780 (Tömlöc gödör, 45), 1940 (36).
 Tusakos. — 1780 (Tusakos hegy, 33), 1790 (Tusakos hegy, 44), 1940 (Tusakos, 28).
 Tücsök domb. — 1940 (45).
 Tüskekereszt. — BMÉ. 1942.
 Tüskés. — 1780 (Kis Tüskés, 30), 1790 (Kis Tüskés, 40).
 Tüskeshállási út. — 1940 (35. t).
 Tüskéshegy völgye. — 1780 (Öreg Tüskéshegy völgye, 31).
 Tüzkőhegyek. — 1:25,000 térkép.
 Új gödör. — 1940 (35. t).
 Újhegy. — 1674 (Új Hegy puszta) — 1769 (1), 1780 (21), 1790 (32), 1890 (8), 1940 (8).
 Új kereszt. — BMÉ. 1942.
 Űrharasztja. — 1769 (9), 1790 (Űrharaszt, 11).
 Űjszőlők alatt. — 1890 (29).
 Vadmező. — 1940 (Várvölgytől K-re).
 Váló kutya. — 1769 (27).
 Városi határ aleé. — 1845 (4).
 Várvölgy. — 1780 (22, 47), 1790 (33), 1830 (14), 1845 (6), 1940 (62).
 Vásároslap. — 1940 (5. a).
 Vendel képe. — 1940 (39).
 Verébhegy. — 1769 (Verébhegy, 8), 1779, 1780 (7), 1890 (20), 1940 (17).
 Verébhegyaljai út. — 1890 (19).
 Veres Simbőr völgye. — 1780 (41), 1790 (26).
 Világos hegy. — 1769 (Lichtenberge? C.), 1780 (37, 42), 1790 (45).
 Vízestólapja. — 1769 (19).
 Vontató tető. — 1940 (27).
 Vontató utya. — 1780 (32).
 Völgy foló. — 1769 (11).
 Zelena út. — 1940 (3. t).
 Zerényi kút. — 1940 (3. t).
 Zsébő. — 1940 (35. t), 1940 (Zébő gödrök, 43. t).
 Zsidi torok. — BMÉ. 1942. — 1940 (62?).
 Zsidi út. — 1940.

Vajkai Aurél

JEGYZETEK

1 Holub, 885—886. 2 Holub i. m. 3 V. ö. Karácsonyi, Magyar nemz. III. 112. 4 V. ö. Györffy: Krónikáink, 117—118; Magyar Nyelv 1951. 48—49; Tanulmányok a magyar állam eredetéről, 33. 5 Györffy György szóbeli közlése alapján. 6 Bátky, Népünk és Nyelvünk, 1929, 41. 7 Holub uo. 8 Holub uo. 9 Bontz szerint 1589-ben, Bontz, 90. 10 Vajkai, Cserszegtomaj, 171. 11 Bontz, 158.	12 Bontz, 163. 13 Bontz, 163. 14 Jankó, 34. 15 Részletképet l. NéprÉrt. 1939, 173. 16 Részletképet l. NéprÉrt. 1939, 171, 172. 17 A Csetemála és a Barátgödör közti terület térképvázlatát l. NéprÉrt. 1939, 185. 18 Ethn. 1956, 70. 19 A keresztekre vonatkozó adatokat l. NéprÉrt. 1939, 188. 20 A kápolna környékének képét l. NéprÉrt. 1939, 193. 21 Bontz József: A cserszeg-tomaji kápolna. Keszthely, 1894.

CSERSZEGTOMAJRA VONATKOZÓ IRODALOM

Bontz József. Keszthely város monográfiája. Keszthely, 1896. Bulla Béla. A Keszthelyi hegység földrajza. Földr. Közl. 1928, 1—28. Dornyay Béla. A Keszthelyvidéki szőlőhegyek múltjából. Vasi Szemle, 1939, 210—221, 301—313. Dornyay Béla. Cserszegtomaj helynevei. Balatoni Múzeum Értesítője, 1942. 1. sz. 4—5. (BME). Holub József. Zala megye története: a középkorban. III. kötet. A községek története. Pécs, 1933. Kézirat. Jankó János. A Balaton-melléki lakosság néprajza. Bpest, 1902. A Gyöngyösi Csárda. Szerkesztette dr. Zákonyi Ferenc. Veszprém, 1962 (V. kiad.). Bátky Zsigmond. Kódszállás, Domahida, Tomaj. Népünk és Nyelvünk, 1929, 40—41. Vajkai Aurél. Cserszegtomaj. Egy hegyközség élete.	Népr. Ért. 1939, 170—204. Vajkai Aurél. A gyűjtőgető gazdálkodás Cserszegtomajon. Népr. Ért. 1941, 231—258. Vajkai Aurél. Az ördögös molnárlegény. Ethn. 1947, 55—69. Vajkai Aurél. Élet a cserszegtomaji házban. Ethn. 1948, 54—72. Vajkai Aurél. Présházak és pincék a XVIII. századból a Balaton északi partján. Ethn. 1956, 57. skl. Vajkai Aurél. A hegyközségek kialakulásának kérdése. Néprajzi Közlemények, 1958. 4. sz. 59—70. Vajkai Aurél. Szelídített vaddisznókonda a Bakonyban. Veszprémi Szemle, 1958. 1. sz. 81—82. Vajkai Aurél. Balaton-mellék. Bpest, 1964. Az okleveles anyag adatait a Cserszegtomaj nagyközség levéltárból (CSL), a keszthelyi Festetics levéltárból (FL) és a keszthelyi városi levéltárból (KLV) vettem.

Die Ortsnamen von Cserszegtomaj

Cserszegtomaj ist ein Dorf Transdanubiens, gelegen 150—200 m hoch, in der Nähe des Balaton; heute hat es 1863 Einwohner. Das Gebiet der Gemeinde umfaßt heute 2761 Katastraljoche, während sein Weingartengebiet im J. 1935 210 Katastraljoche betrug.

Der älteste Kern der Ansiedlung ist Tomaj. Es ist als Dorf seit 1357 bekannt; ist aber im 16. Jh, während der Türkenkriege, verwüstet worden. Der Weinberg wird in den 18. und 19. Jahrhunderten wieder bevölkert, als die arme Volksschicht der nahen Stadt Keszthely sich infolge der Willkür des Gutsherrn nach und nach auf den Weinberg begibt, ihr Kelterhaus zum Wohnhaus umbaut und später auch neue Wohnhäuser errichtet und somit als ständiger Bewohner dort bleibt. In dieser Meierhofartigen, lockeren Ansiedlung gehören zum Wohnhaus und Wirtschaftsgebäuden (wie z. B. Stall) unmittelbar in nächster Nachbarschaft auch Garten, Obstgarten, Weingarten und Acker. Diese Ansiedlung gehörte als Weinberg früher zur Stadt Keszthely. Später aber (nach 1838) gestaltete es sich zum selbstständigen Dorf, im J. 1846 zur politischen Gemeinde. Ihre Gemarkung veränderte sich mit der Zeit; deshalb beschäftigt sich Verfasser nicht nur mit den Ortsnamen des heutigen Dorfgebietes, sondern auch mit denjenigen der Nachbargebiete.

Verfasser untersucht und lokalisiert die älteren Ortsnamen auf Grund der ältesten Urkunden und seit 1769 auf Grund von Landkarten. Außerdem wurden auch Lokalforschungen nach Ortsnamen in der Gemeinde selbst und in der Umgebung vorgenommen. Somit bot sich Gelegenheit, auch den Ursprung, den Gebrauch und das Verschwinden der Ortsnamen zu erklären.

Die Ortsnamen aus den 17. und 18. Jh-en deuten hauptsächlich auf Weinberge hin. Auf der Landkarte vom J. 1769 erscheinen neben Weinbergen

auch Bezeichnungen der Fortstungen, wie Hidegvölgy (Kaltes Tal), Tömlöc-völgy (Kerker-Tal), Fügökő (Hängender Stein), Csókakő (Dohlenstein), Nagyerdő (Großer Wald). Auf der Landkarte von 1780 sind auch Brunnen bezeichnet. Im Allgemeinen befaßt man sich auf den Landkarten des 18. und 19. Jahrhunderts in erster Reihe mit den Fortstungen der Gemarkung und nicht mit der Ansiedlung, die sich erst in jenen Zeiten in Ausgestaltung befand.

Eine Karte aus der Zeit um 1890 stellt auch das Straßennetz der Berggemeinde dar und gibt neben älteren Ortsnamen, wie Dobogó, Tetéd, Tomaj, usw. auch die Namen von mehreren Straßen und einigen Brunnen an. Die Sammlung Verfassers vom J. 1940 behandelt die damals gebrauchten Ortsnamen in folgender Gruppierung:

I. Bewohnte, oder bebaute Gebeite, II. Straßen, III. Gebäude und am Wege stehende Kreuze, IV. Gewässer und Brunnen, V. Wälder und Lictungen. Da die breit gezogene Ansiedlung auf einem wasserarmen Terrain entstand, erhielten die wenigen Brunnen eine hohe Bedeutung und ein jeder von ihnen bekam einen Namen. Die Namen einiger Brunnen sind bereits auf der Landkarte von 1780 zu finden. Bei den Ortsnamen teilt Verfasser auch die Erklärungen des Volkes und die Volksetymologie mit. Sonst werden philologische und kulturgeschichtliche Erläuterungen nicht unternommen.

Auf Grund der Untersuchungen läßt sich feststellen, daß von den im 17. Jh bekannten sechs Ortsnamen vier auch noch im J. 1964, von 61 Ortsnamen aus dem 18. Jh. 37, und von 28 Ortsnamen des 19. Jhs 22 bekannt sind. Mehr als die Hälfte der alten Ortsnamen sind also auch in unseren Tagen bewahrt und viele alte Ortsnamen sind heute noch auch bei der jüngsten Generation bekannt.

Aurél Vajkai

Les noms de lieux de Cserszegtomaj

Cserszegtomaj est situé en Transdanubie, à proximité du Balaton, à 150—200 m d'altitude. Il compte actuellement 1863 habitants. Le finage de la commune est aujourd'hui de 2761 arpents, alors qu'en 1935 le territoire planté de vignes s'étendait à 210 arpents.

Le noyau le plus ancien de l'agglomération est Tomaj, connu comme village depuis 1357, mais détruit au XVIe siècle pendant les guerres avec la Turquie. Aux XVIIIe — XIXe siècles la colline des vignobles se repeupla à nouveau; (*fuyant*) la tyrannie des seigneurs la population plus pauvre de la ville de Keszthely toute proche s'y établit peu à peu, transforma les pressoirs en logements et plus tard y construisit même des bâtiments d'habitation, pour y demeurer définitivement. Dans cette agglomération dispersée genre hameau, la maison d'habitation et les communs (p. ex. les écuries) sont pourvus d'un jardin, d'une vigne, de labours à proximité du bâtiment. Auparavant, l'agglomération appartenait à la ville de Keszthely, en tant que coteau de vignes, mais avec le temps elle devint commune indépendante après 1838, et commune politique en 1846. Au cours du temps, le finage de la colline s'est modifié, c'est pourquoi l'auteur ne se borne pas à rechercher les noms du terroir actuel de la commune, mais aussi ceux des territoires avoisinants.

L'auteur de l'étude constate et localise les anciens noms de lieux à l'aide de documents et, depuis 1769, à l'aide de cartes, tandis qu'en 1940 et en 1964 on a procédé sur place à un recueil de noms de lieux ce qui a permis d'en élucider l'origine, la vie et éventuellement la disparition.

Les noms de lieux figurant aux XVIIe et XVIIIe siècles se rapportent surtout aux coteaux des vignobles, et sur la carte datant de 1769 en dehors de celles qui se rapportent aux vignobles, on trouve des désignations de relief des parties boisées (p. ex.

Hideg völgy, Tömlöc völgy, Fügő kő, Csodakő folyó, Nagy erdő) et, sur la carte de 1780, les puits sont déjà marqués. Mais, en général, les cartes datant des XVIIIe et XIXe siècles, se rapportent surtout aux parties boisées de la région, et non à l'agglomération qui, d'ailleurs, n'était à cette époque qu'en voie de formation.

Une carte tracée vers 1890 indique déjà le réseau routier de la commune montagnarde de Cserszegtomaj (Berggemeinde) en donnant le nom de plusieurs routes ainsi que de quelques puits, en plus des désignations de relief déjà utilisées précédemment (p. ex. Dobogó, Tetéd, Tomaj, etc.).

Les données recueillies sur place en 1940 groupent les noms de lieux existant à cette époque de la manière suivante: I — Territoires habités ou cultivés, II — Routes, III — Bâtiments, croix au bord des routes, IV — Cours d'eau, puits, V — Forêts et clairières. Étant donné que l'agglomération largement étendue et dispersée s'est établie en un lieu assez pauvre en eau, les quelques puits dont elle dispose sont si importants que chacun d'eux porte un nom; certains d'entre eux figurent même sur la carte datant de 1780. Relativement aux noms de lieux l'auteur en communique l'explication ainsi que l'étymologie populaires, mais par ailleurs, il ne s'étend pas aux considérations philologiques et d'histoire culturelle qui s'y rapportent.

A la suite des recherches effectuées, on a pu constater que de 6 noms de lieux connus au XVIIe siècle, 4 le sont restés en 1964, de 61 connus au XVIIIe siècle il en est resté 37, tandis que des 28 noms de lieux connus au XIXe siècle 22 sont restés connus. Il s'ensuit donc que plus de la moitié des anciens noms de lieux ont été conservés jusqu'à nos jours et que, relativement, la jeune génération en connaît encore beaucoup.

Aurél Vajkai

ТОПОНИМИКА С. ЧЕРСЕГТОМАЙ

С. Черсегтомай находится в Задунайском краю Венгрии, в близости Балатона, в высоте 150—200 м над уровнем моря. В деревне живут в настоящее время 1863 человек. Земли села составляют 2761 *2a*, а виноградники — 210 *2a*.

Древнейшее ядро населенного пункта, Томай, в качестве деревни известен с 1357 года, но в 16-ом в. во время турецких войн он был уничтожен. Гора виноградников в 18—19-ом вв. была вновь населена, когда более бедные слои близлежащего города Кестхей под гнетом помещика постепенно переселяются на гору виноградников, находящиеся там давяльни-перестраивают в жилые дома, затем позднее воздвигают и настоящие жилые здания, и таким образом, они будут постоянными жителями поселка. В этом хуторообразном, неплотном поселке к жилым домам и сельскохозяйственным сооружениям (например, к конюшням и хлевам) непосредственно примыкают огород, фруктовый сад, виноградник и поле под пашню в соседстве главного здания. Населенный пункт раньше принадлежал городу Кестхей, в качестве виноградника последнего, затем он с 1838 года стал самостоятельным селом, и в 1846 г. административными были неоднократно изменены, поэтому автором рассматривается не только топонимика территории нынешнего села, но и соседних площадей.

В очерке топонимические материалы определяются и уточняются впервые на основе написанных памятников, затем начиная с 1769 года при помощи географических карт, а в 1940 и 1964 гг. автор собирал географические названия на месте, и, таким образом, для него открылась возможность выяснить возникновение, жизнь и, возможно, исчезновение топонимических материалов.

Названия местностей, возникающие в 17—18. вв. указывают главным образом на виноградники; на карте 1769 года, кроме названий виноградников, фигурируют и названия лесистых местностей (например, в русском переводе, Холодная долина, Тюремная долина, Висячий камень, Речка галочьего камня, Великие леса); наконец, на карте 1780 г. уже указаны и колодцы. Но в общем карты 18-го и 19-го вв. занимаются в первую очередь лесистыми частями местности, и в меньшей степени с населенными пунктами, которые впрочем тогда были в этапе образования.

На карте из ок. 1890 года уже показана сеть путей горного села Черсегтомай, и обозначены названия нескольких путей, как и некоторых колодцев, рядом с более ранней топонимикой (например, Добого, Тетед, Томай и т. д.).

В собрании топонимики, проведенной в 1940 г., тогда известные названия описаны в следующей группировке: 1. Населенные места, или места под культуру растений; 2. Пути; 3. Здания, придорожные кресты; 4. Воды, колодцы; 5. Леса, лесные лужайки. Ввиду того, что широко распространенное и рассеянное селение находится на мелко маловодной местности, малочисленные колодцы имеют повышенное значение, и поэтому каждый из них получил свое название. Некоторые названия колодцев фигурируют уже на географической карте 1780 года. В связи с топонимикой автором сообщаются их народные объяснения, народные этимологии, но впрочем он сам не занимается объяснением топонимики с точки зрения филологии и истории культуры.

АУРЕЛ ВАЙКАИ

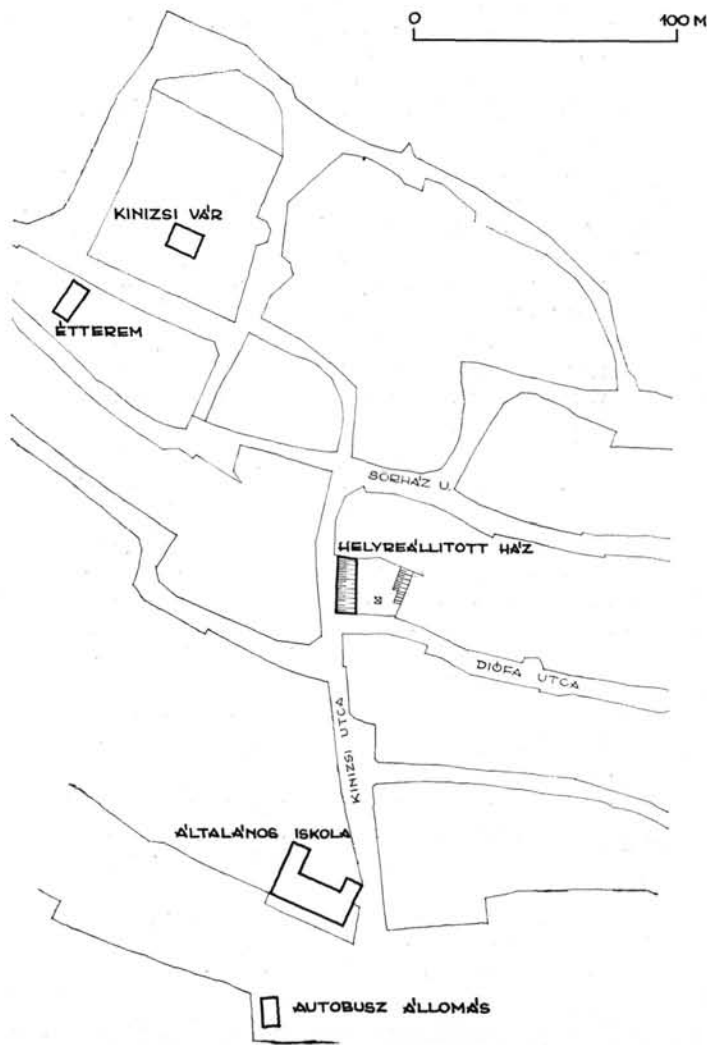
Egy nagyvázsonyi parasztház helyreállítása

A nagyvázsonyi műemlékek védelmére, helyreállítására — elsősorban építészettörténeti értékük, de az idegenforgalomban betöltött szerepük miatt is — az Országos Műemléki Felügyelőség közismerten sok gondot és pénzt fordított. A felsőcsepelyi templomrom és a mellette levő középkori udvarház állagmegóvása, a pálos kolostor és templom, a Kinizsi vár, valamint a Szent István templom helyreállítása után a Felügyelőség 1961—1962-ben (saját tervezésében és kivitelezésében) Nagyvázsonyban állította helyre az első népi műemléket is¹ (1. kép).

A népi műemlékek fogalmát először az 1949. évi, 13. sz. tvr. határozta meg. A legértékesebb népi építészeti emlékek hatósági védelméről — 1958 óta a népi műemlékek felkutatásáról is —, esetenként egy-két értékes objektum helyreállításáról az Országos Műemléki Felügyelőség gondoskodik.²

Az elsőnek helyreállított népi műemléket, a Kinizsi u. és a Diófa u. sarkán álló, 1825-ben épült Schumacher-házat az 1920-as években alakították, építették át (2. kép). Felmérési rajza azonban a XIX. század elején épült, a nyugati-magyar, vagy közép-dunántúli, ún. füstökonyhás háztípushoz tartozó parasztház eredeti alaprajzát többé-kevésbé pontosan megadta.³ Az átépítésnél befalazott részek kibontásán kívül így elsősorban az eléggé elhanyagolt állapotban átvett lakóház állagmegóvásáról kellett csak gondoskodni. A helyreállítás ideje alatt falkutatást is végeztünk és ott, ahol a kutatás eredménye, valamint egy, az 1900-as évek elején készített fényképfelvétel a volt tulajdonosok elbeszéléseit, adatait egyértelműen alátámasztotta (pl. a gádor udvari bejáratánál, a pitvar ajtajánál, a butellás-ablaknál, a padlásfeljárójánál stb.), természetesen az alaprajz és a szerkezet részbeni rekonstrukciójára is sor került.

A helyreállítás során a pajtánál, a hátsó szobánál és a kamránál lényegében csak javítás, felújítás történt. A pajtának udvar felőli sarkán végigfutó repedést találtunk, ezért ezt a falszakaszt — megfelelő alapozás után — újra kellett falazni. Felújít-

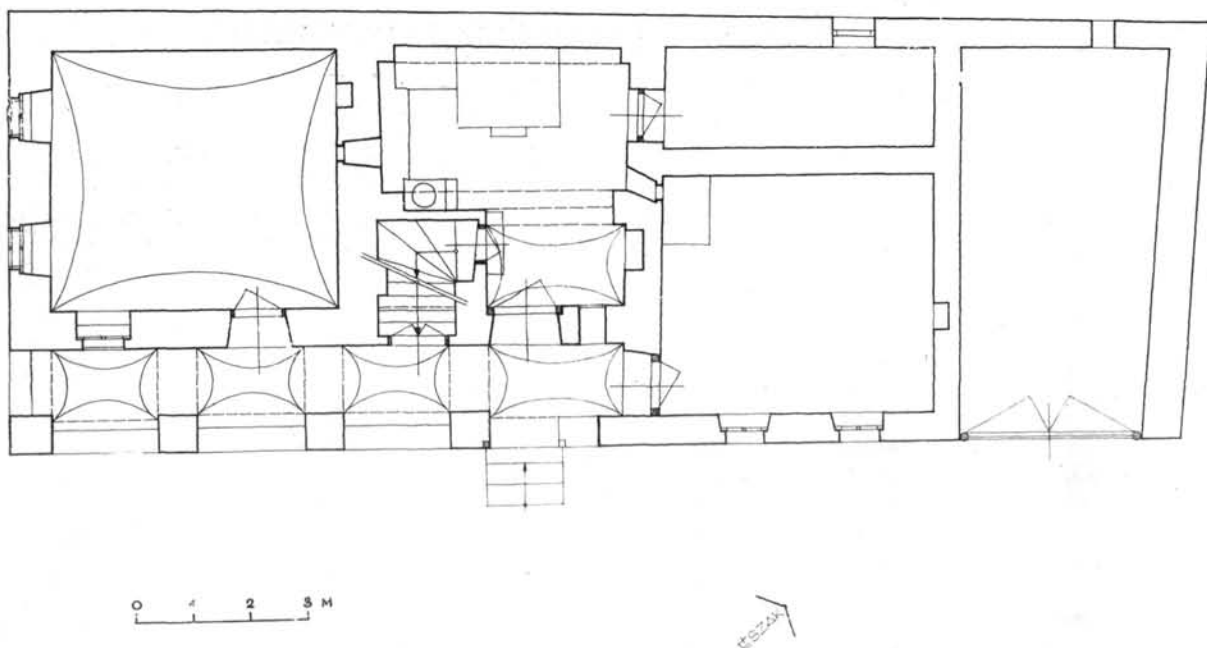

1. A helyreállított népi műemlék helyszínrajza.

1. Das restaurierte Denkmal der Volksbankunst.

1. Relevé de plan du monument populaire reconstitué.

1. План реконструированного памятника народного зодчества.

2. Nagyvázsony, Diófa u. 184. Alaprajz.

2. Nagyvázsony, Diófa-Gasse Nr. 184. Grundriss

2. Nagyvázsony, 184, rue Diófa. Plan.

2. Надважонь, Улица Диофа, Д. 184.

tottuk a nyitott fedélszékes pajta ácsolt, kétszárnyú kapuját is.

A kamránál a Kinizsi utca felőli ablak hiányzó nyílászárnyát kellett pótolni és az eredeti vasalások felhasználásával az elkorhadt régi ajtó helyett új kamra-ajtót készíteni. Fiókgerendás famennyezete javításával egyidőben a fűzfából faragott füstölőrúdtartókat is pótoltuk.

A hátsó szobában a beépített faliszekrényt — a falitékát — és a nyílászáró szerkezeteket javítottuk ki, illetve egy-egy nagyon leromlott ablakszárnyat kicseréltünk. Kisebb javítások után letisztítottuk a gerendamennyezetet (pór-födémet) és elbontottuk a 20-as években állított, sötétbarna színű cserép-kályhát is.

Az 1920. körüli, nagyobb mérvű, a környéken a jobb módú gazdák körében szinte „szabványosan” végeztetett átalakítás épületünknel lényegében csak a pitvaros, szabadkéményes konyhát, a padlásfeljárót, az első szobát, valamint a konyha és a szoba előtti, 3 + 1 tengelyes, íves folyosót, a gádort érintette. Lepadlászolták a szabadkéményt (a szobák belmagasságában — acélgerendák közötti vasbeton pallókból — síkfödémet készítettek). A pitvart (a külső konyhát) —, valamint a téglaboltozatú szabad-

kéményt elválasztó boltív és füstgerenda vonalába egy ajtóval megnyitott válaszfalat építettek. „Kidobták” a konyhai kemencét, és a katlant, a Kinizsi utcára pedig ablakot vágtak. A pitvar és a gádor közötti szerkezeti falat elbontották, majd a gádor udvar felőli boltívének befalazása, valamint üvegezése után itt egy előszobát alakítottak ki. A pitvar és a gádor-szakasz csehsüvegboltozatának helyére borított gerendafödémet készítettek. Az átalakításnál megváltoztatták a padlásfeljárót is, és így a korábban pitvarból nyíló, ívesen vezetett, tölgyfagerendás padláslépcső a konyhából, az elbontott katalan helyéről indult.

A tulajdonos elbeszélése szerint a gádor Diófa utcai bejárati nyílását is ekkor falazták be (3. kép). Így a helyreállítás előtt a konyha felőli első és második csehsüveg-boltszakaszos gádorrészből lehetett megközelíteni az utcai szoba alatti kődongás pincét, az első szobát és a harmadik (az utca felőli első) boltozatrész elfalazásával nyert kiskamrát is.

A műemléki helyreállításnál a fent részletesen leírt elfalazásokat — a szabadkéménynél, a szabadkémény és a pitvar közötti boltívénél, a gádor bejárati és udvar felőli (félköríves) nyílásainál, vala-

3. Utcai homlokzat a helyreállítás előtt.
 3. Vordere Front vor der Restaurierung.
 3. Façade donnant sur la rue, avant la réfection.
 3. Уличный фасад до реконструкции.

mint a gádor boltozatszakaszai elfalazásánál — kibontottuk. A pitvar és az előtte levő folyosószakasz csehsüvegboltozatát visszaállítottuk. Ezeknek a bontásoknak, rekonstrukcióknak egyértelmű szükségességét már a felmérés is igazolta.

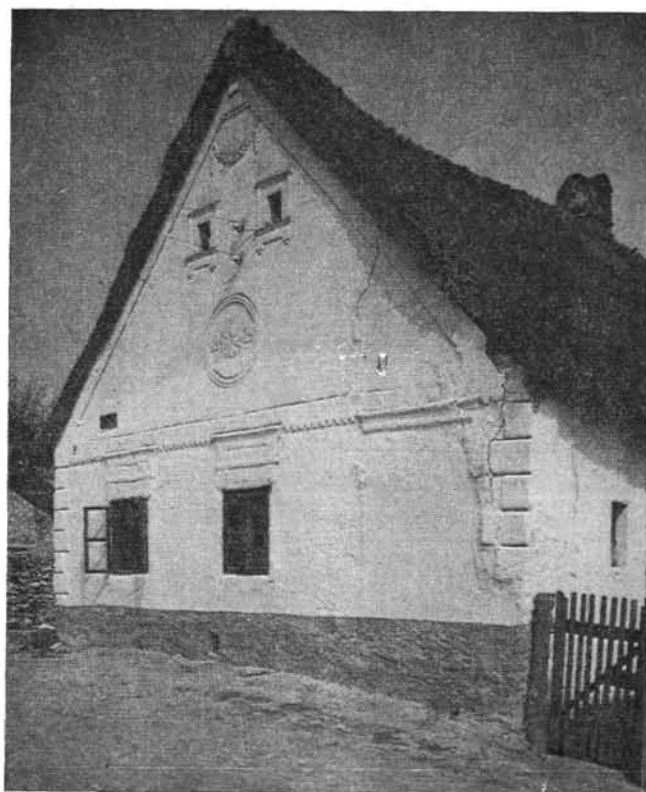
Falkutatást a kivitelezés során végeztünk és ez az eredeti tervdokumentáció kisebb módosítását tette szükségessé. A kutatással a pitvarban egy elfalazott faliszekrény került elő. Megtaláltuk a két szoba cserépkályhájának konyhából induló tüzelőnyílását is.

A konyha bejárati ajtaját a felmérés után a pitvar tengelyébe terveztük elhelyezni és a gádor (udvari) bejárata szélesebb szakaszát nyomottabb ívnyílással gondoltuk visszaállítani.⁴ A vakolatrétegek gondos eltávolítása és a régi fénykép alapján ezt az elgondolásunkat módosítani kellett. A kéttáblás konyhaajtó közvetlenül a padlásfeljárót határoló fal mellé került és a gádor konyha előtti, bejárati ívnyílását is — mintegy a hátsó szoba udvari falának meghosszabbításával — a másik ívvel megegyező szélességgel állítottuk vissza. Az említett fényképfelvétel alapján került a konyhaajtó és a hátsó szoba közötti falszakaszra a fatáblával lezárt butellásablak is. Sikerült a padlásfeljáró eredeti, pitvarból induló bejáratának pontos helyét is megtalálni és ennek megfelelően az eredeti ajtónyílást és feljártot — a tölgyfa lépcsőfokok áthelyezésével — visszaállítani. A fenti rekonstrukciókat a tulajdonos által elmondott adatok is alátámasztották (4. kép).

Az első szoba csehsüvegboltozatát 1959-ben statikai szakvélemény alapján bontották le, mert az utcai homlokfal DK-i falsarka megrepedt, elvált és erősen kidőlt. Elbontásakor a téglaboltozat közepén található vakolatdísz gondosan levettük, majd a helyreállításnál visszahelyeztük (5. kép).

A DK-i falsarkot — lebontása után — természetközalapozással kőből újralfalaztuk (6. kép). A megtartott boltozatindítások alapján a gádor téglából falazott csehsüvegboltozat szakaszait és a haránt-kötőíveket visszaállítottuk. Az első szoba boltozatának megerősítése, valamint a további falrepedések elkerülése érdekében a csehsüvegboltozat középmagasságában (a felmenő kőfalak belső síkjába) vasbeton koszorúgerendát építettünk be.⁵

A pitvaros, szabadkéményes konyha és a szoba helyreállításával egyidőben az ablakokat és az ajtókat is kijavítottuk, felújítottuk. A nyílászárószerke-

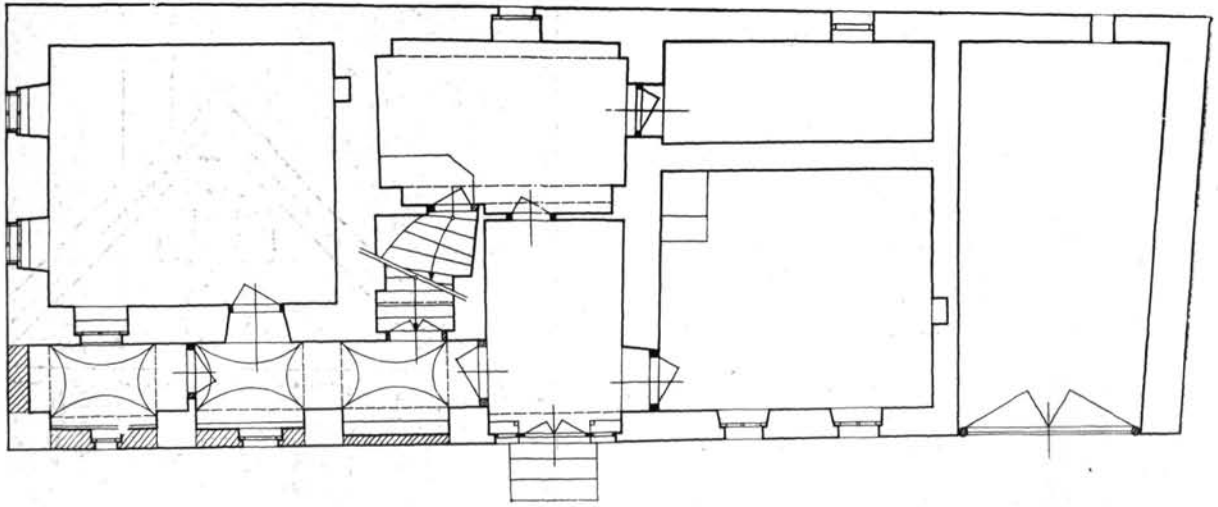

zetek zöld és barna színű festését eltávolítottuk, leégettük, majd — a kéttáblás konyhaajtót kivéve — az ajtókat, ablakokat egységesen sötétbarna színűre mázoltuk. A faszögekkel összerősített kéttáblás konyhaajtó nyersen, festetlen maradt.⁶ Ugyancsak színében hagytuk a kéttáblás pajtakaput is.

A téglaboltozatú szabadkémény alatti, korábban elbontott kemencére, katlanra, padkára vonatkozóan pontos adatunk nem volt. Ezért helybeli mesterrel (a tulajdonos elbeszélése szerint) egy, a faluban régen általánosan elterjedt és használt tűzhelyes kemencét, valamint katlanos tűzpadkát rakattunk. A kemence rekonstrukciójával együtt befalaztuk a hátsó, Kinizsi utcai konyhaablakot is. A kemencés konyhában természetesen pótolnunk kellett az átépítésnél elkerült, kidobott szerelvényeket is; a kemence előtétet, az edénytartó deszkát a füstgerendánál stb. (7. kép).

A lakóház ollóágasos, közép- és oldalszelemenes tetőszerkezetű. A tetőszerkezet egy része a beázás következtében elkorhadt, ezért a szarufákból többet ki kellett cserélni. Kijavítottuk a tetőlécezést is.

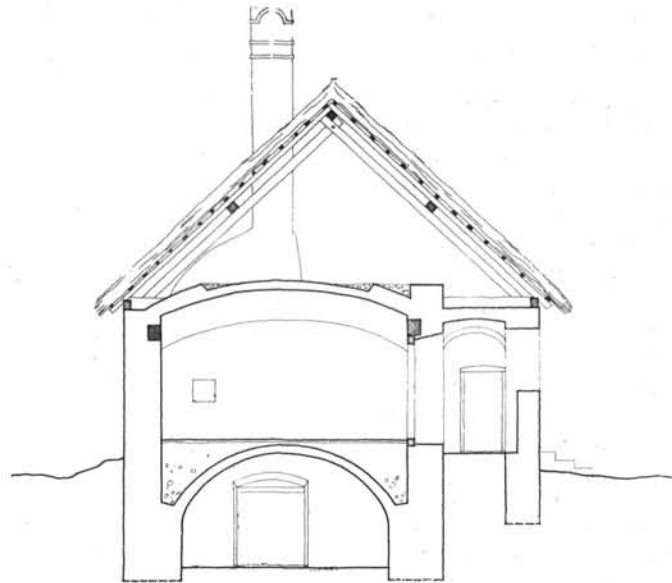
A ház tetőfedése mindmáig kötözött zsup maradt.

4. Rekonstruált alaprajz
4. Rekonstruierter Grundriss.

4. Plan reconstitué.
4. Реконструированный план.

5. Az épület keresztmetszeti rajza, az első szobán és a pincén át.
5. Durchschnitt des Gebäudes, durch das vordere Zimmer und den Keller.
5. Coupe transversale de l'édifice, à travers la pièce de devant et la cave.
5. Рисунок поперечного сечения здания, через первую комнату и подвал.

6. A D - K-i falsarok újra falazás után.
 6. Der Südöstliche Winkel, nach der neue Mauerung.
 6. L'angle du mur sud-est nouvellement rélevé.
 6. Юго-восточный уголок стенки по обговления обмуровки.

A helyreállításnál természetesen a zsupfedést újítottuk meg. A régi fedés használhatatlan volt, le kellett dobni, így a teljes tetőfelületet kézi cséplésű rozsszalmával újonnan fedtük be. A zsupfedést is helyi mesterekkel készítettük. A tetőhéjalással egy időben kijavítottuk a téglából falazott kéményfejet is.

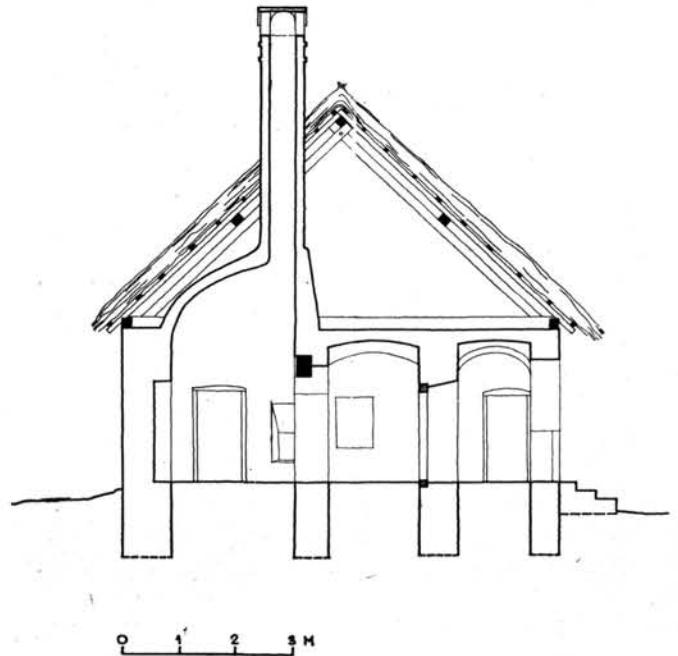
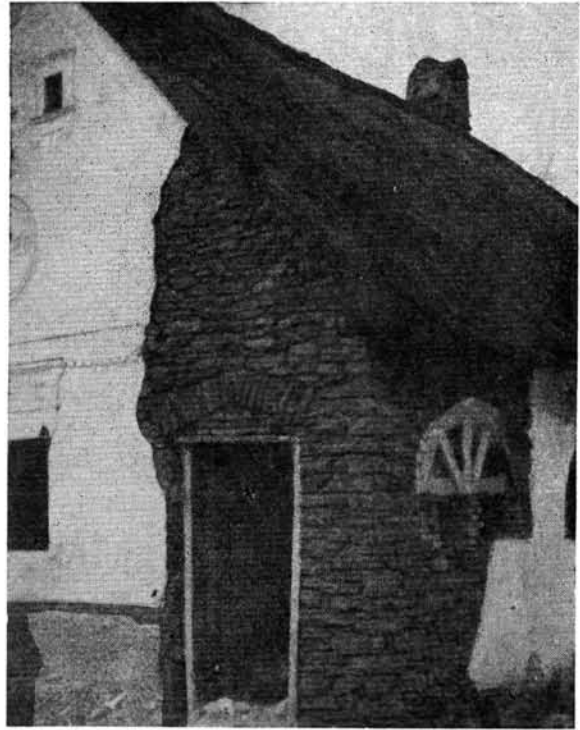
A helyiségek belülről (az oldalfalak és a téglaboltozatok is) sima mészhabarcos vakolatot kaptak, háromszori fehér meszeléssel. A hátsó szoba padlásgerendás mennyezetét letisztítottuk és — a helyi gyakorlat szerint — meleg, enyves vízzel lemáztuk. A szabadkémény kormozott boltozatának sérült részeit kijavítottuk, a kamra famennyezetét tisztítás után földfestékkel ismét világos (sárgásbarna) színűre meszeltük be.

A szobákban a hajópadlót, a pajtában a döngölt földpadlót megtartottuk. A kamra és a szabadkémény alatti cementpadlót feltörtük, a gádor, valamint az átalakítás során kialakított előszoba mozaiklap burkolatát felszedtük. Helyükön földpadló készült.

A pajta belső oldalfala, valamint a Kinizsi utcai (nyugati) és az oromfalas északi homlokzat szürkés színű, murvás adalékú, höbörccs vakolatot kapott. Ugyancsak murvás, höbörccs vakolatlábazatot készítettünk a gazdagon díszített utcai-, és a sima, fehérre meszelt udvari homlokzaton is.

A kőfalú, nyeregtetős épületen díszítést csak az utcai, évszámos homlokzaton találunk. Az orommezőt itt a sarkokon félkörívvel kapcsolt sima vakolatsáv keretezi. A vakolatsávot az oromcsúcsban vízszintes csepp-motívum sor zárja le, előlött rojtmotívumot, alatta karikákra felfűzött levélfüzért látunk. A két téglalap alakú padlásablak barokk vakolatkeretéhez alul kötényszerű motívum kapcsolódik. Az oromfal tengelyében az 1825-ös évszámot és vakolatrózsát medálion keretezi. Az orommező vakolatdíszítését a zsupfedés ívesen faragott homlokdeszkája zárja le, illetve egészíti ki (8. kép).

7. Az épület keresztmetszeti rajza a konyhán és a pitvaron át
 7. Querschnitt des Gebäudes, durch die Küche und Hausflur.
 7. Coupe transversale de l'édifice à travers la cuisine et le porche.
 7. Рисунок поперечного сечения здания через кухню и преддверье.

0 1 2 3 M

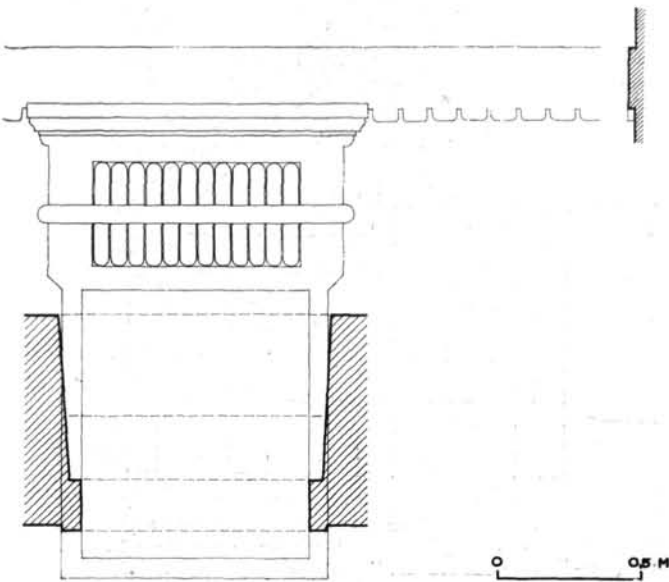
8. Az utcai homlokzat helyreállítási terve.
 8. Entwurf der Restaurierung für die vordere Front.
 8. Projet de réfection de la façade donnant sur la rue.
 8. Проект для реконструкции уличного фасада.

Az utcai homlokzat alsó síkja háromtengelyes. Ezt a felületet alul hűbörccsös lábazat, felül fogrovatos vakolatsáv, kétoldalt vakolatkváder keretezi. A vízszintes vakolatsáv fogrovatát az ablakok és az ajtó fölött többszörösen tagolt, kis kiülésű szemöldökpárkányrész szakítja meg.

A homlokzat első és második tengelyében ki-be nyíló, 4—4 szemes, pallótokos ablak van, a harmadikban a gádor bejárati, kosárirves záródású nyílása. Az ablakokat felül az ablakkerettel összekapcsolt, klasszicista jellegű, középen vízszintesen osztott, rovátkolt vakolattükrös és a fent említett kis kiülésű szemöldökpárkány díszíti. A bejárati nyílás fölött az ablakokéval megegyező tagolású és kiülésű szemöldökpárkány található. Ez a fogrovatot megszakító párkány azonban nincs összekapcsolva a keret nélküli bejárati nyílással (9., 10. és 11. kép).

Az utcai homlokzatot a helyreállításkor gondosan letisztítottuk, kijavítottuk és a többrétegben, vastagon ráakodó, feltáskásodott mészreteget eltávolítottuk (12. kép). A DK-i falsorok alapozásával és újrafalazásával megszüntettük a falrepedést, előtte azonban a kibontott ajtó feletti szemöldökpárkányt egészében levettük és ezt helyeztük vissza a helyreállítás során. Az oromfalról eltávolítottuk a porcelán pipákat, az áramot tetőtartó segítségével vezettük az épületbe. A falsorok újrafalazásával kapcsolatban is szükséges volt a vakolatdíszítés egyes részeinek felújítását elvégezni. Ezt azonban kézzel, szerszámokkal és nem sablonokkal végeztük el. Felújítottuk a fix üvegezésű ablakokat és az ablakrácsokat. Az utcai gádorbejárat nyílását laposacélból készített, csontfeketére mázolt, rögzített vasráccsal zártuk le.

A lakóház simára vakolt, fehérre meszelt udvari homlokzatát három, félköríves záródású, mellvédes gádor nyílás és az ugyancsak félkörívvel záródó bejárati nyílás (a helyreállításkor újonnan készített táblás ajtóval), valamint a hátsó szoba két mélyített ablaka és a pajtakapu tagolja (13. kép). A befelazott

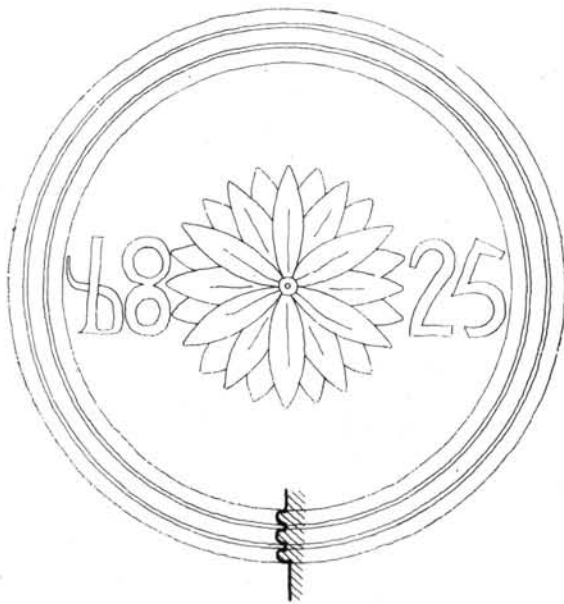

0 0,5 M

9. Utcai ablak befördött metszetével.
 9. Gassenfenster mit einwärts gekehrtem Querschnitt.
 9. Fenêtre donnant sur la rue avec sa coupe tournée en dedans.
 9. Уличное окно с вернутым его разрезом.

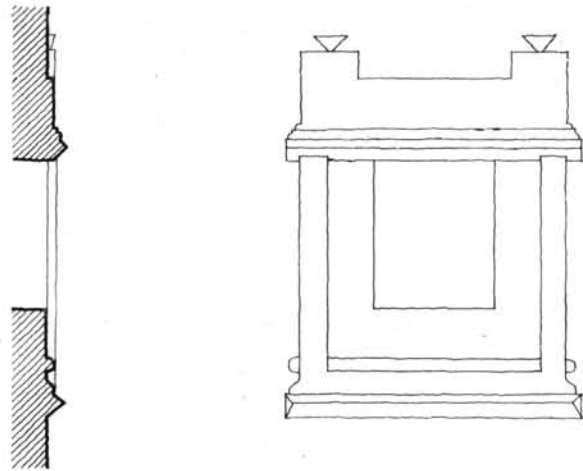
10. A padlásablak nézete és metszete.
 10. Ansicht des Dachfensters und sein Querschnitt.
 10. Vue et coupe de la tabatière.
 10. Вид и ра чердачного реззюкна.

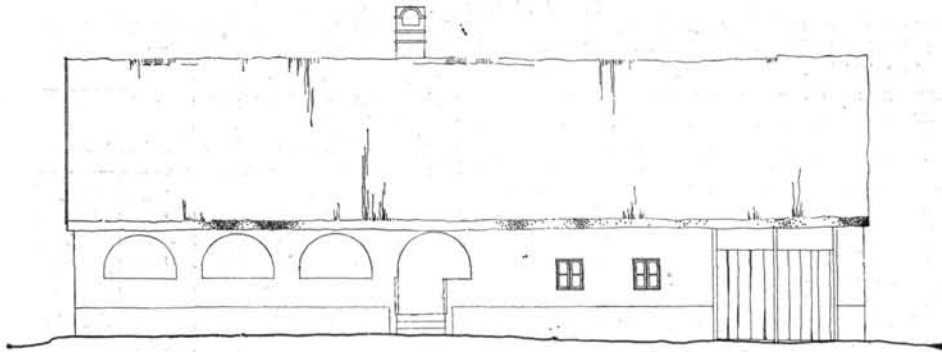

0 0,5 M

11. Az évszámös vakolatdíszítés rajza.
 11. Zeichnung der Mörtelverzierung mit Jahreszahl.
 11. Dessin du décor de crépi muni d'une date.
 11. Рисунок орнамента штукатура с числом года.

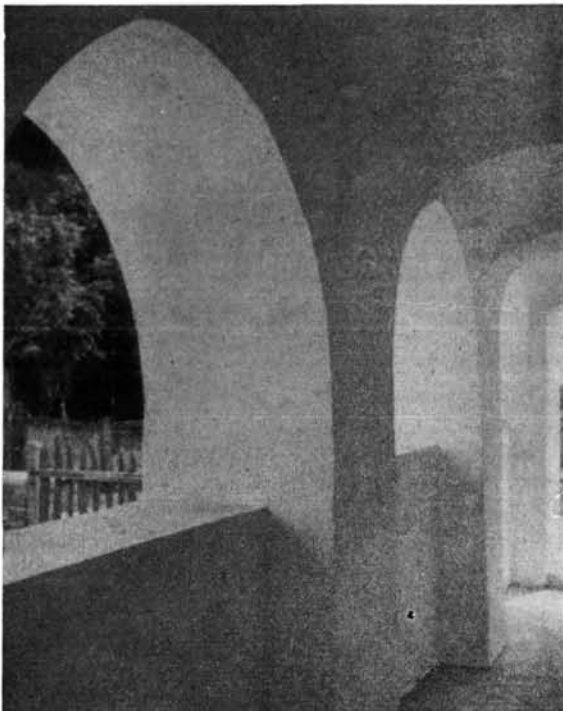
12. Az utcai homlokzat helyreállítása.
 12. Restaurierung der Gassenfront.
 12. La réfection de la façade donnant sur la rue.
 12. Восстановление ч личного фасада.

13. Az udvari homlokzat helyreállítási terve.
13. Entwurf für die Restaurierung der Front im Hof.

13. Plan de la réfection de la façade donnant sur la cour.
13. Проект для восстановления уличного фасада.

14. A gádor a helyreállítás után.
14. Gang nach der Restaurierung.
14. Le péristyle après la réfection.
14. Коридор по окончании реконструкции.

ívek kibontása mellett itt csak a vakolatot kellett kijavítani és kiegészíteni (14. kép).

A lakóház helyreállításával együtt a környezetét és a telket is rendeztük. Lapos kövekkel felújítottuk a kerítések. (Elsősorban a kidőlt utcai kerítés — bástya — volt nagyon rossz állapotban.) Az utcára új léckaput (kis- és nagykaput) készítettünk. Lebontottuk a romos disznóólat, kijavítottuk a kerek kutat, a különálló szerszámkamrát és megfelelő tereprendezéssel a csapadékvíz elvezetéséről is gondoskodtunk⁷ (15—16. kép).

A helyreállított épületet az OMF a Veszprém megyei Idegenforgalmi Hivatal kezelésébe adta át. Felhasználásával kapcsolatban több elgondolás merült fel. Elsőnek — és ezt tartanánk a legmegfelelőbbnek — hogy egy állandó néprajzi jellegű kiállítás kerül ide, a szobákban, a pitvaros konyhában és a kamrában régi parasztbútorokkal, felszerelésekkel, a pajtában mezőgazdasági szerszámokkal, munkaeszközökkel. Más elgondolás szerint csak a konyhát — kamrát — hátsó szobát — pajtát rendeznék be így, az első szobába a község történetét, céhes iparát bemutató kiállítási anyag kerülne.

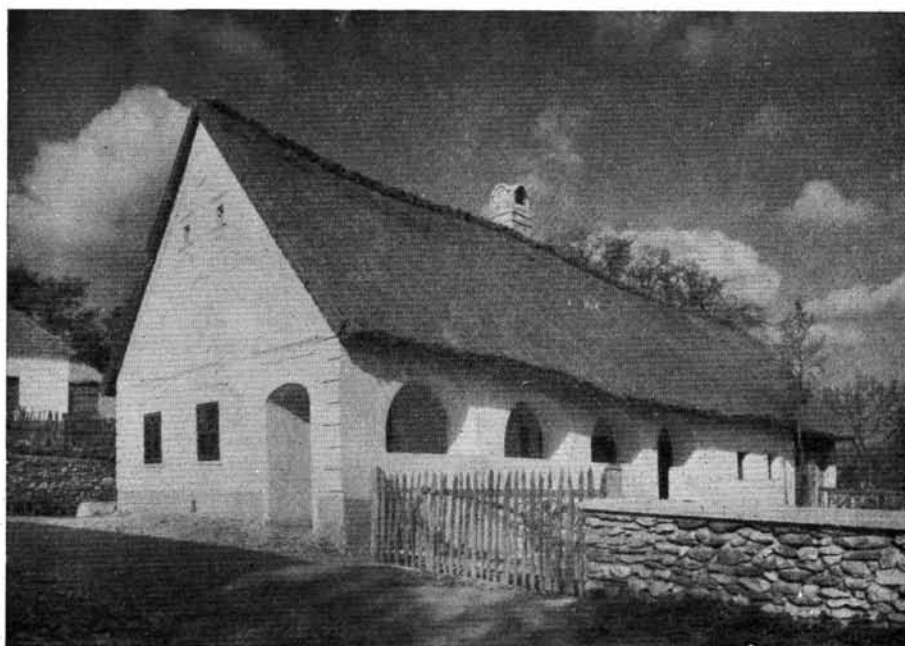
Az épület helyreállításánál az eredeti állapot visszaállítására törekedtünk, ennek megfelelően múzeumi felhasználása lenne célszerű és a végleges hasznosításról sürgősen intézkedni kell. Az épület átadása óta ideiglenesen raktárrá, majd közösségi könyvtárrá történt felhasználása ugyanis nem célravezető.

Mendele Ferenc

15. Út homlokzat a helyreállítás után.
15. Die Gassenfront nach der Restaurierung.

15. La façade donnant sur la rue après la réfection.
15. Уличный фасад по окончании реконструкции.

16. A helyreállított lakóház udvari homlokzata.
16. Die Front des restaurierten Wohnhauses im Hof.

16. La façade donnant sur la cour de la maison reconstituée.
16. Фасад реконструированного дома со стороны двора.

J E G Y Z E T E K

- 1 A Diófa u. 184. számú (a volt tulajdonos neve után Schumacher-háznak ismert), 295-ös helyrajzi számú épületet — Eri István kezdeményezésére és javaslatára — az OMF 1959-ben vásárolta meg. A helyreállítás idejéig az épületet munkásszállónak használták.
- 2 A kiskúndorozsmai szélmalom állagmegóvásához (1958—1959) a Felügyelőség csak anyagi támogatást nyújtott.
- 3 A helyreállítási dokumentáció elkészítéséhez szükséges pontos és részletes felmérési rajznál a szerző felhasználta Horváth Ervin és Töröcsik Sándor építésmérnök hallgatók által 1958-ban készített felmérési manuálékát.
- 4 A gádor csehsüvegboltszakaszainak hosszanti mérete (az utca felől indulva) 1,90—1,90—1,90—2,39 m. A 2,39 m-es szakasz a pitvar előtti rész, ezt bontották le, alakították át 1920 körül. A tervezésnél először arra gondoltunk, hogy a bejáratnál — funkcionális, vagy egyéb okok miatt — ez az ívnyílás szélesebb volt. Az időközben előkerült fénykép szerint azonban ennek mérete is azonos a másik három méretével (szélességével) és a kb. 50 cm-es fesztávkülönbséget a hátsó szobából in-

duló falszakasz visszaállításával egyenlítettük ki. A munka során ennek megfelelően módosítottuk az udvari homlokzat tervét.

- 5 A helyreállított Kinizsi várhoz közvetlenül a lakóház mellett vezet az út. A vár látogatásával kapcsolatos sűrű járműközlekedés — elsősorban az autóbuszok — a csak részben aláfalazott, alapozott lakóháznál erős dinamikus megterhelést okozna. Ezért volt feltétlenül szükséges a koszorúgerenda beépítése.
- 6 A konyha jelenlegi kéttáblás bejáratú ajtaját a szomszéd házból (Sörház u. 200. sz., Kugler József háza) bontották ki. Az ajtó mérete megfelelt a helyreállított ház eredeti ajtónyílásának és ennek itteni elhelyezését indokoltabbnak tartottuk, mint új, kéttáblás ajtó tervezését és készítését. (A század eleji fénykép és az elbeszélések szerint is a konyhán eredetileg ugyanilyen kéttáblás ajtó volt.)
- 7 A kivitelezést Szlaticics Gyula építésvezető irányításával az OMF Sümegi Építésvezetőisége végezte el (csoportvezető: Sipos Károly és Joó Sándor).

Restaurierung eines Bauernhauses in Nagyvázsony

Das Landesamt für Denkmalpflege hat auf Grund eigenen Entwurfes und eigener Ausführung, als erster im Lande, in Nagyvázsony ein Bauernhaus, Denkmal der Volksbaukunst, restauriert. Das Komplexum der restaurierten Baudenkmäler in Nagyvázsony, wie die Burg, das Kloster und die Kirche, zieht nämlich einen intensiven Fremdenverkehr an. Das ausgebildete Museenkomplexum hat also auch die Restaurierung eines typischen Bauernhauses dieser Gegend — ebenfalls mit musealem Gepräge —, motiviert.

Das im J. 1825 gebaute Wohnhaus des west-ungarischen oder mitteltransdanubischen Haustyps mit offenem Rauchabzug aus der Küche, wurde um 1920 „modernisiert“. Der freie Schornstein mit Ziegelgewölbe wurde vermauert, aus der Hausflur und aus einem Teil des Ganges (ung. gádor) wurde ein Vorzimmer gebildet. Man veränderte auch die Bodenstiege, vermauerte die Halbbogenöffnungen des Ganges gegen den Hof, und den Strasseneingang. Mit Vermauerung eines der gewölbten Abschnitte wurde eine kleine Kammer gebildet.

Im Interesse der Herstellung dieses Hauses hat das Landesamt für Denkmalpflege es in 1959 an gekauft.

Bei dem Speicher, bei dem hinteren Zimmer und bei der Kammer mussten eigentlich nur die Türen und Fenster und ein Teil der Holzdecke erneuert werden. Bei der mit Flur versehenen Küche mit freiem Rauchabzug, bei dem vorderen Zimmer, bei der Bodenstiege sowie bei dem Gang wurden die nachträglichen Vermauerungen beseitigt und Gewölbe-teile wieder hergestellt. Bei der Untersuchung der Wände kamen mehrere, zwischenzeitlich vermauerte Details, wie z. B. ein Wandschrank, die Feueröffnung aus der Küche zu den Kachelöfen in beiden Stuben, ein Bouteillfenster, usw. ans Tageslicht. Diese wurden gleichfalls freigemacht und ausgebessert. Der Zement- und Mosaikplatten-Fussboden der Küche, der Kammer und des Ganges wurden aufgerissen und der ursprüngliche Tonschlag erneuert. Auch der Bauernofen in der Küche und die Feuerbank mit Kessel wurden hergestellt, die

Dachkonstruktion ausgebessert und eine neue abgebundene Scrohdeckung verfertigt.

Das aus Steinen gebaute und mit Satteldach bedeckte Gebäude hatte nur an seiner Strassenfront Verzierungen. Diese Mörtelverzerung in Barockstil verlangte nur kleinere Ergänzungen. Die lange Front an der Hofseite, mit 3 + 1 Achsen und mit Rundbögen, erhielt einen glatten Anwurf. Die glatt angeworfenen Wände sind innen und aussen weiss

getüncht. Die schotterigen Fronten und die Sockel haben eine gelb-graue Farbe erhalten.

Bei der Restaurierung wurde auch der Hof geordnet. Der Steinzaun wurde ausgebessert und zur Strasse ein Lattentor verfertigt.

Mit dieser Restaurierung sind die Vorbedingungen einer ständigen ethnographischen Ausstellung für alte Bauernmöbel und sonstige Ausstattung geschaffen worden.

Ferenc Mendele

La reconstitution d'une maison paysanne de Nagyvázsony

C'est à Nagyvázsony que l'Intendance des Monuments Historiques a — pour la première fois en Hongrie — reconstitué selon ses propres plans et dans sa propre entreprise un monument populaire. La restemration de l'ensemble des monuments historiques médiévaux de Nagyvázsony (château-fort, cloître, église) étant une attraction touristique importante le complexe de musées qui s'est formé à cet endroit a justifié la reconstitution d'un type de maison paysanne, très fréquent dans cette contrée. La maison a été également aménagée en musée.

Construite en 1825 et appartenant au type de maison à cuisine „fumeuse” de l'ouest de la Hongrie ou du centre de la Transdanubie elle, a été „modernisée” vers 1920. La cheminée libre à voûte de brique fut séparée par un mur, et une section de la porche et du couloir — péristyle — fut transformée en entrée. L'escalier du grenier fut changé, les ouvertures en plein cintre et l'entrée vers la rue du péristyle furent bouchées, et le murage d'un compartiment de sa voûte permit d'en construire une petite chambre.

En vue de la reconstituer, l'intendance a acheté la maison en 1959. Dans la grange, la pièce arrière et la petite chambre il ne fallut que renouveler les appareils de fermeture et les poutres de bois. Dans la cuisine à cheminée libre, la pièce de devant et l'escalier du grenier, ainsi que dans le péristyle, nous avons défait les murages postérieurs et res-

titué les voûtes et les parties de voûtes justifiées par l'examen des murs. Le sondage des murs a permis de découvrir plusieurs détails entre-temps murés, par exemple le placard, la porte du foyer, partant de la cuisine, du poêle de faïence des deux chambres, la fenêtre „à bouteille”, etc... Ces parties furent dégagées et réparées. Nous avons remplacé le revêtement de ciment et en mosaïque de la cuisine, de la petite chambre et du péristyle, par un sol en terre battue; nous avons restitué le fourneau de la cuisine, ainsi que le banc formé par le rebord de la cheminée à marmite. Nous avons réparé la toiture et préparé un nouveau toit de chaume liée.

L'édifice aux murs de pierre et au toit en batière n'est décoré que sur la façade donnant sur la rue. L'ornement de crépi de style baroque ne demandait que de menus compléments. Sur les façades nord et ouest nous avons réparé l'ancien crépi à gravier. La façade donnant sur la cour, à une arcade de 3+1 axes, fut ravalée. Les parties ravalées sont à l'extérieur et à l'intérieur blanchies, les façades à gravier et la base sont jaune-gris.

La cour fut elle aussi aménagée. Nous avons réparé la clôture de pierre et installé une porte à claire-voie donnant sur la rue.

En reconstituant la maison, nous avons créé les conditions de l'établissement d'une exposition ethnographique permanente, aménagée avec de meubles paysans et d'équipements anciens.

Ferenc Mendele

РЕКОНСТРУКЦИЯ КРЕСТЬЯНСКОГО ДОМА В С. НАДЬВАЖОНЬ

Управление памятников архитектуры Венгрии впервые в стране, на основе своих собственных проектов и своей работой, реконструировало в с. Надьважонь памятник народного зодчества. Ввиду того, что комплект здешних реконструированных средневековых памятников архитектуры (крепость, монастырь и церковь) привлекает сюда большое количество туристов, кажется правильным создание реконструированного крестьянского дома с характером музея.

Жилой дом, построенный в 1825 г., принадлежащий типу домов с курной кухней западной Венгрии или средне-задунайского края, около 1920 г. был „модернизирован”. Свободный дымоход с кирпичным сводом был перекрыт кладкой, из участка прихожей и коридора создана передняя. Была изменена лестница чердака, перекрыты кладкой полукруглые отверстия коридора со стороны двора и вход с улицы. Из одного участка свода образована посредством кладки стены каморка.

В 1959 г. Управление купило дом в интересах его реконструкции. У сарая, задней комнаты и каморки по сути дела было необходимо возобновить только окна и двери, как и часть деревянного перекрытия. В кухне с прихожей и свободным дымоходом, у первой комнаты, у лестницы чердака, как и коридора поздние кладки были удалены и обоснованные исследованием стен своды и части сводов были реконструированы. Вследствие исследования стен некоторые давно перекрытые части, так, например, стеной

шкаф, топочное отверстие обеих печей со стороны кухни, окно с круглыми очками и т. д. были открыты и отремонтированы. Вместо цементного пола и мозаичной облицовки кухни, каморки и коридора нами изготовлено земляное покрытие пола и реконструирована кухонная печь с очагом как и топочное возвышение с котлом. Была исправлена и кровельная конструкция и изготовлена новая перевязанная соломенная крыша.

Лишь уличный фасад здания каменной кладки с седлообразной кровлей был украшен. Барочно-подобный орнамент из раствора надо снабдить с небольшими дополнениями. На северном и западном фасадах старая щепнистая штукатурка была нам исправлена. Фасад со стороны двора, с 3 + 1 осью, с полукруглым отверстием получил гладкую штукатурку. Гладкоштукатурованные части по внутренним и внешним сторонам были побелены; фасады с щепнистой штукатуркой и цоколь были окрашены в желто-серый цвет.

При реконструкции и двор дома приведен в порядок. Каменная ограда была исправлена и на уличную сторону нами изготовлены решетчатые ворота из планок.

Путем реконструкции крестьянского дома созданы предпосылки для осуществления постоянной этнографической выставки со старыми крестьянскими мебелью и снаряжениями.

ФЕРЕНЦ МЕНДЕЛЕ

Veszprémi és Veszprém megyei céhbehívótáblák

A céhek, az egyfajta mesterséget űző kézművesek középkori eredetű érdekvédelmi szervezetei a testület jogi személyiségét, tekintélyét és hatalmát kézzel fogható, jelképes tárgyakban is kifejezésre juttatták, megtestesítették. Ezek közül a legáltalánosabban elterjedt, legismertebb és legnagyobb jelentőséggel felruházott a céhláda volt, a céh okleveleinek, értékeinek, vagyonának őrzője, magának az egész céhnek a szimbóluma, úgy hogy sokfelé a „céh” szó helyett gyakran a „láda” elnevezést is használták. A céhpecsét a rávéssett szerszám, termék, védőszent vagy egyéb szimbólum ábrázolásával jelképezte az oklevelet kiállító céhtestület jogi személyiségét. A céhzászló felvonulásokon, egyházi körmeneteken juttatta kifejezésre a céh testületi jellegét. Végül a céhtábla, a céh hordozható hatalmi jelvénye, címere, jogara volt. Míg a céhzászló a testületen kívül állók felé volt hivatva a céh tekintélyét kifejezni, addig a tábla a testületen belül, a céh tagjai felé jelentette a céhmester személyébe helyezett testületi hatalmat.

A céhtáblák eredete a középkorba nyúlik vissza. Ebben az időben bármilyen hivatalos üzenet közlésekor a megbízott küldöttnek igazolnia kellett magát, hogy valóban a küldő képében jön, tehát az, amit mond, az üzenet küldőjétől származik. Ez az igazolás úgy történt, hogy pl. a küldött felmutatta a király gyűrűjét vagy pecsétjét, a királybíró az idézőpecsétet¹, a füllel ellátott zsinórral vagy láncal nyakba akasztható törvénybehívó ércbillogot², hadi mozgósításkor körülhordozták a „véres kard”-ot stb. A céhtáblát is ilyen célra használták: mint a testület, illetve a céhmester hivatalos jelvénye igazolásul szolgált viselőjének vagy körülhordozójának arra nézve, hogy az általa közölt üzenet magától a céhtől, illetve a céh elöljárójától származik.³ A céhtagok számára küldött üzenetek többnyire a mesterek összehívására irányultak, a céhtábla tehát ennek megfelelően olyan jel volt, amely a céhtagok egybehívására szolgált. Ezért legáltalósab és legismertebb elnevezése a „behívótábla”. A tábla körülhordozója eleinte a XV—XVII. században minden

egyestesternél „bemondta” a szóbeli üzenetet, ezért „bemondó” tábla⁴ néven is említik. Mivel körüljáratták az összes mestereknél, „járótáblának”⁵ is hívták. Később az írásbeliség szélesebb körű elterjedésével a XVIII—XIX. században a céhmester a cétagokat már írásban hívta össze. Ilyenkor az írásbeli meghívót vagy a céhtábla sima oldalára erősítették fel viaszpecséttel, vagy pedig a céhtábla egyik oldalára szerelt kis rekeszbe helyezték el, amely a gyűrődés és az időjárás viszontagságai ellen megvédte az üzenet papírlapját. Az üzenet minden céhtag számára szóló hirdetményt tartalmazott. Ennek megfelelően gyakran a „hirdető tábla”⁶ elnevezéssel is találkozunk. Mivel a táblát céhgyűléseken kívül legtöbbször valamelyik céhtag halála esetén járatták körül, hogy a mestereket a temetésre összehívják, „halotti hirdető táblának”⁷ is nevezték. A magyarországi német nyelvű céhszabályzatokban a „Tafel” kifejezés mellett inkább a „Zeichen” szerepel, és ennek, vagy talán a latin insigne vagy signum elnevezésnek megfelelően a magyar nyelvű céhrendtartások is többször említik „jel”-nek vagy „kűnnjáró jel”⁸-nek, sőt magán a táblán olvasható szövegben is megtalálható néha a jel kifejezés. Végül „névsortáblának” nevezték az olyan táblákat, amelyekre a mesterek névsorát ragasztották fel, hogy annak sorrendjében értesítsék ki őket a gyűlés időpontjáról.

A céhtábla azonban nem kifejezetten csak behívásra szolgáló gyakorlati eszköz volt, hanem ezen túlmenően — akár a céhláda — a céh szimbóluma is. Kitűnik ez pl. a debreceni tímárok céhcikkelyeiből (1814), amelyek szerint a mestereknek egymás elleni panaszuk esetén „az Czeh tábla mellé állván” kellett „terheltetéseiket és feleleteiket tisztességgel és illendően” előterjeszteni.⁹ A veszprémi, pápai és fehérvári csapók,¹⁰ valamint a veszprémi tobak-mesterek¹¹ XVII. századi szabályai a tábláról a következőket mondják: „Mikor az Czeh Mester Gyűlést akar tenni, és az Táblát ki bocsáttya, mely az egész Czeh Táblája, száz bets (illetve egy forént) bírságha, ha valamely mester ember az meg neve-

zett órára bé nem menne". Ez a táblához fűzött magyarázat, amely szerint az „az egész Czéh Táblája”, a tábla jelentőségét hivatott kidomborítani, azt, hogy a tábla az egész céh hatalmi jelvénye, magát a testületet, a testület akaratát fejezi ki.

A behívótáblát az ifjúmester, a legfiatalabb mester vitte körül, akinek a magyar céheknél „szolgáló mester”¹² volt a neve. Helyenként a szolgáló ifjú mestert éppen ezért behívómesternek vagy bejáró¹³ mesternek is nevezték, a céhgyűléseket ugyanis sokfelé bejárásnak hívták. Az üzenetküldésnek így kialakult módja az ún. „táblajáratás” az egész történelmi Magyarország területén általános szokás volt. Egyes helyeken, ahol nagy volt a céhtagság létszáma, vagy egymástól távol laktak a mesterek, nem is egy, hanem több táblája is volt a céhnek. Ilyenkor több irányba egyszerre indították el a táblát, hogy mindenkihez idejében eljusson. A táblajáratás, illetőleg a tábla körülhordozása — épp a nagy távolság vagy a kiértékelendők nagy száma miatt — sok helyen nem a szolgáló mester feladata volt, hanem minden mesternek magának kellett — esetleg legénye útján — a táblát „táblás szomszédjához”¹⁴ átküldenie, aki azt újból továbbította a következő mesternek, mígnem végül is az utolsó mestertől, akit „táblafiának”¹⁵ neveztek, vissza nem jutott a céhmesterhez, aki elindította. A táblajáratást lelkiismeretesen kellett végrehajtani, mert „aki a Czéh Tabláját böcztelenül hordozza, avagy, hogy a földre vagy Ablakra le tenné, vagy eltévesztené, két forint birsággal büntetessék meg” írja pl. a debreceni kécszinálók 1674. évi szabályzata.¹⁶

A táblajáratásokon kívül helyenként előfordult, hogy másféle jelvénnel igazolták magukat az üzenetvivők, pl. a soproni lábbeli készítő kaptafával,¹⁷ a kolozsvári ifjú szabómesterek 1678. évi temetési rendtartása szerint az ifjú mesterek rangban legidősebbje, az ún. kulcsos mester, akinél a céhláda egyik kulcsa állott „kolcsot bocsáttatván” hívta össze az ifjú mestereket, akik kötelesek voltak azt körülhordozni, mert, ha valaki „az üzenetet elveti, avagy a kolcsnak valakinél le tétele történik” súlyos pénzbüntetésben részesült.¹⁸

A németprónai vargalegényeket fekete bőrrrel bevont kis facipővel hívta össze az öreglegény, amelyről bórzsinegen a régi legényláda két kulcsa lógott le.¹⁹

A céhtáblát a céhmester hordoztatta körül („járatatta”, „bocsátotta ki”, „indította el”) a céh behívására, amikor céhgyűlést hirdetett (bejárás), temetés, körmenet, új mester avatás vagy egyéb összejövetel előtt. De a mesterek közül is bárki járathatott táblát, azaz összehívhatta a céhet saját ügyében is bizonyos meghatározott összeg lefizetése

esetén, amint azt a veszprémi csizmadiacéhek 1761. évi artikuluszainak XIX. pontja előírja.²⁰ Végül a büntetéseket is táblajáratás útján hozták a céhtagok tudomására. A táblajáratás szokása olyan mély gyökeret vert, hogy túlélte magát a céhrendszert is, amire kézzelfogható példa, hogy a veszprémi csutorások és tobakok ipartestülete még 1882-ben is új táblát készített magának,²¹ sőt a debreceni tímmár²²-mestereknek még 1938-ban is élő szokás volt a táblajáratás.

Bár kétségtelennek látszik, hogy a mesterek összehívásának ez az ősi, jelvény körülhordozásával történő módja eredetileg a nyugati céhszervezetekben is megvolt, a német nyelvterület céhszokásairól szóló gazdag szakirodalomban — néhány szórványos esettől eltekintve²³ — a behívás ilyen módjáról alig esik említés. A céhládák, céhpecsétek és céhszálók mellett felsorolják a céhházak, céhszobák (Stube), legényszállások (Herberg) cégereit (Herbergsschild),²⁴ a céhcímereket (Zunftschild, Zunftwappen),²⁵ temetési díszpajzsokat (Sargschild, Bahrtuchschild), amelyeket a ravatali terítőkre akasztottak, felírotáblákat (Aufschreibtafel),²⁶ amelyekre azt jegyezték fel, hogy ki mennyit ivott és mennyit kell fizetnie (Zech!!), végül az ún. céhjelvényeket (Zunftzeichen),²⁷ amelyek valamely szilárd anyagból, többnyire sziluetszerűen kivágott, vagy kis üvegszekrénybe gondosan beépített ízléses összeállításai voltak a mesterség legjellegzetesebb munkaeszközeinek, munkatárgyainak vagy termékeinek,²⁸ és a céhház vagy céhszoba falát díszítették, de kifejezetten behívásra szolgáló céhtáblákat sehol sem említenek.

Legvalószínűbb, hogy a behívótáblák legközelebbi rokonai az előbb említett céhjelvények (Zunftzeichen) mellett a nyugati céheknél elterjedt különböző elnevezésű díszbotok (Stab) lehettek. Ilyenek voltak a koppantóbot (Aufschlagstab), a parancsközvetítő küldőncbot, vagy szolgálati bot (Ordonnanzstab)²⁹ az ún. „pásztorbot”, vagy „legénybot” (Schäfferstab, Schäffergesellenstab),³⁰ és a kőműveseknél a „Reglement”,³¹ amellyel a céhgyűlésen, vagy a legények gyűlésén az elnöklő céhmester, illetve dékán (öreglegény, Altgeselle) zajongás esetén az asztalra ütött és amely rendfenntartó és bírói hatalmának jelvénye volt. Ezt hordozták előre körül, ha a céh körmeneteken vagy felvonulásokon zárt testületi egységben jelent meg. De a rendfenntartás biztosítására és hatalmi jelvényként nemcsak botot, hanem helyenként valóságos jogart (Zepter), gyakran pedig díszkalapácsot vagy egyéb tárgyat is használtak. A szolgálati bot is jogarra emlékeztető díszes faragású pálca volt, amelyet rendszerint fel is szalagoztak.³² A németprónai (Nyitra megye) posz-

tós- (1687) és vargalegényeknél (1690) az atyamester (apámuram) hatalmi jelvénye az ún. „igazságbot” volt (Gerechtigkeits-, Lopate, a szláv lopata = lapát szóból), amely az atyamester szobájában az asztal fölötti gerendán lógott és ünnepélyes alkalmakkor szalagos bokkrétával díszítették fel. A hosszú, kereknyelű, sima tányérban végződő, nagy főzőkanálhoz hasonlító tölgy- vagy bükkfabot tulajdonképpen fenyítő eszköz célját is szolgálta, a testi fenyítést, 1–12 lapátütést ezzel hajtották végre a törvénytörő legényen.³³ A bot rendeltetésénél fogva kétségtelenül a céh fontos hatalmi jelvényének számított. Magyarországon a szolgálati bot használatának, mint a behívótáblák előzményének első nyomát éppen Veszprém megyében találjuk, mégpedig a pápai vargamesterekénél. A sárváriak részére 1611-ben átadott artikulusaik között ez áll: „Az Új mesternek (aki egy évig a szolgáló mester tisztét tölti be) ilyen esztendeig való szolgálattyanak le titele után, és az botnak le titele után, kit magyarul Istáp le titelnek hívnak... stb.” Ugyanezen rendtartás másik helyén kitűnik, hogy „ha az Társaság Ché Mestere az egész Céhet kívánná parancsoltatni, a Szolgáló Mester... tartozik kimenni és a kinn való parancsolást végben vinni”, nyilvánvalóan az „istáp”, a bot körülhordozásával — bár ezt kifejezetten nem írja a rendtartás —, de a botnak, mint a szolgáló mester által használt hatalmi jelvénynek a lényegéből egyenesen erre lehet következtetni.³⁴

A céhbehívótáblák magyarországi használatára a XV. századi nagyszombati céhszabályzatokban találjuk a legelső adatokat, amelyek a jelvény (Zeichen) vagy tábla (Tafel) körülhordozásakor szigorú büntetés terhe alatt tiltották meg az — akkor még nyilván szóbeli — üzenet elferdítését („Verdrehen des Zeichens”).³⁵ Kétségtelen, hogy a XV. században a Felvidéken is általános lehetett már a céhtáblák használata, amire a késmárki céhrendszabályok a XVI. század elején határozottan utalnak („Wenn man das Zeichen umbsendet”).³⁶ A XVI. és XVII. században kiadott magyarországi céhszabályzatok legtöbbszörében pedig már külön artikulusz foglalkozik a táblajáratással.

A céhbehívó táblák eredetileg a céhek címerei lehettek. E mellett szól a legrégebbi XVI–XVII. századbeli behívótáblák kifejezett pajzs alakja. A pajzsalak — a később fellépő sok egyéb más forma mellett — egész a XIX. századig fennmaradt. Változatai az egymást követő képzőművészeti stílusáramlatok hatását tükrözik. Az első ismert magyarországi céhbehívó táblát, a brassói ötvöscéh 1556-ból fennmaradt remekbe készült pajzs alakú ezüst bemozdótábláját,³⁷ a német szakirodalom „Zunft-

schild”³⁸ néven tartja számon, amely céhpajzsnak, céhcímernek, esetleg céhcégérnek fordítható. A pajzs alakú behívótáblákra szerelt nagy fém vagy vaskarikák és az a körülmény, hogy a pajzs mindkét oldalát figurális ábrázolások díszítették, felvetik annak a lehetőségét, hogy a céhtáblákat cégérgyanánt is használták. Ez ellen szól viszont a behívótáblák mérete. Az összes ismert céhbehívó táblák hosszabbik oldala 30 cm alatt marad, talán éppen azért, hogy kézben vagy akár zsebben könnyen el lehessen vinni őket, ezért cégérnek, éppen kicsiny méretük miatt nem alkalmasak. Valószínűbbnek látszik, hogy bent a céhszobában vagy a legényszálláson tartották őket a falra akasztva. A rájuk erősített karika emellett arra is szolgálhatott, hogy egyrészt zsinórra fűzve nyakba akasztva járhasanak körbe a céhtáblával, másrészt, hogy — ahol céhház vagy céhszoba nem volt — a céhmester házában a céhláda fölé vagy a céhládaiba ütött szegre felakaszthassák. A táblát gyakran a karikájukra kötött bojtos zsinórokkal vagy színes szalagokkal is feldíszítették.³⁹

Később a pajzsalakok mellett egyéb formák is megjelentek. Különösen az írásbeliség elterjedésével változott meg a bemozdó táblák funkciója és ezzel együtt alakja is. Eleinte még a pajzs alakú, rendszerint fából készült fatáblácskára egyszerű keskeny rézszalagot szegeztek, hogy az üzenet papírlapját azzal rögzíthessék a táblához. Később csinos rézkerettel látták el a tábla egyik oldalát, vagy a táblát már egyenesen úgy készítették, hogy az egyik oldala teljesen sima maradjon és erre pecsétviasszal erősítették fel a hirdetményt. Gyakoriatk az olyan táblák is, amelyeket két rézlap összeszegecselésével készítettek, amelyek közé be lehetett csúsztatni a levelet, majd megjelennek a könyv alakú behívótáblák, amelynek két sarkon elfordítható lapja közé tették az üzenetet. Végül már egyenesen kis szelencéket, dobozokat, sőt négy lábra állítható díszes, lapos szekrényekéket készítettek a meghívó irat vagy hirdetmény számára.

Hogy a táblát könnyebben lehessen felmutatni, sokfelé nyéllel látták el. Ez eleinte a tábla alsó vagy felső oldalán levő díszítőelemek meghosszabbítását, később a sokszor egészen egyszerű alakú táblához erősített külön fogantyú hozzátoldását jelentette. A nyeles táblák, amelyek leginkább a nyeles kézi tükrökhöz hasonlíthatók, különösen az ország keleti felében, a Tiszántúlon és Erdélyben terjedtek el (Debrecen, Nyírbátor, Szatmárnémeti, Kolozsvár), de a Dunántúlon is akad nyeles behívótábla. A nyeles táblák külön típusa az ún. névsortábla, amelynek használata főképp a XIX. század második felében jött szokásba. Erre az egyszerű, hosszú nyeles

fatáblára ragasztották fel, vagy helyezték tokjába a céh tagjainak névsorát.⁴⁰ A tábla körülhordásakor minden egyes mester a neve után tett kereszttel vette tudomásul a gyűlés időpontját. Feltehető, hogy a nyeles behívótáblák a faragott nyelű szolgáló mesteri botokból fejlődtek ki, mint ahogy a pajzs alakú táblák a céhek címereiből. A behívójelvények tehát a két ősi, hatalmi jelvény, a pajzs és a jogar (pásztorbot) egyenes leszármazottai.

A magyarországi céhbehívó táblákkal a szakirodalom igen széleskörűen foglalkozott. Összefoglaló munka ezidáig nem készült róluk, sőt még városenkénti ismertetések sem jelentek meg, az egy Rozsnyó kivételével. Kizárólag a múzeumok évkönyveiben és katalógusaiban, vagy egyes céhtörténeti monográfiákban található egy-egy elszórt adat, utalás vagy kép a behívótáblákról. Annál figyelemreméltebb, hogy a veszprémi Bakonyi Múzeum fényképlemez gyűjteménye közel 100 magyarországi behívótábla képét őrzi az ország különböző vidékeiről. Az értékes anyag összegyűjtése Nagy László volt múzeumigazgató érdeme. Ez a gyűjtemény, a különböző egyéb múzeumoknál található behívótáblák és a szakirodalom sokfelé elszórt adatai lehetőséget nyújtanak arra, hogy a jelen dolgozat keretében bemutatásra kerülő 23 darab veszprémi és Veszprém megyei céhbehívó tábla ismertetése során⁴¹ vázlatos áttekintést adjunk a magyarországi céhbehívó táblák típusairól, azok fejlődéséről, általános művelődéstörténeti, néprajzi, iparművészeti, eszköztörténeti és heraldikai jelentőségéről.

Bar a behívótáblák legnagyobb részén a céhre utaló feliraton és évszámon kívül elsősorban a céh jellegzetes szerszámain, termékeik vagy szimbólumát ábrázolták, a táblákat mégsem szakmaként, hanem készítésük időrendjében, a különböző korok képzőművészeti stílusjegyeinek az egyes darabokon felismerhető, közös, jellegzetes vonásai szerint csoportosítva, funkciójuk változásából eredő fejlődésüknek megfelelően tárgyaljuk.

A legelső veszprémi és Veszprém megyei céhbehívó táblák kifejezetten pajzs alakúak. Alakjuk a XVI—XVII. századbeli díszes későrenaissance pajzsok vonalait követi. Még a XVIII. század folyamán is találunk ilyen barokkba hajló renaissance pajzsokat, amire a stílusáramlatok gyakran évszázados provinciális fáziseltolódása adja meg a magyarázatot.

Az évszám alapján legrégebbnek mondható ilyen Veszprém megyei céhbehívó táblánk a devecseri csizmadiacéhé, amely az 1670-es évszámot viseli. Dekoratív sok karéjos késő renaissance vonalú fapajzs. Elülső kékeszöld színű lapján arany biciskia és musta látható egymás alatt, egy fekete és egy pi-

ros csizma között. Hátsó, ugyancsak zöldes színű oldalán felirat: „Meg ujjtattott 1844 Esztendőben”. A pajzs felső, díszes, nyélszerű végződése ki van fúrva. A táblát kétségtelenül 1844-ben festették át, de a renováció valószínűleg csak az átfestésre vonatkozott, mert a pajzs alakja a XVII. század vonalait őrzi⁴² (1/a és 1/b kép).

Majdnem pontosan ugyanezt a díszes, sok karéjú pajzsformát mutatja a devecseri szabócéh 1715-ben készült feketére festett táblája. Elülső lapján fehér színnel festett nyitott olló látható két hatalmas gombostű között, a szabómesterség ismert jelvénye. Az olló alatt kis tulipán. Hátsó lapján fehér felirat: „DEVECSER SZABOK CEH TABLAJA 1715”. Alatta tulipán és levélmotívumok⁴³ (2/a és 2/b kép).

Alakra a harmadik devecseri behívótábla, a pintéreké és bognároké is erősen hasonlít az előző kettőhöz, azzal a különbséggel, hogy egy árnyalattal barokkosabb és a táblán elhelyezett jelvények domborművű faragással készültek. Felső, fogószerű nyúlványára fémkarika van erősítve. Egyik oldalán hordó látható, fölötte nyitott kádárfakörző, alatta kádárbunkó és pecsétnyomó (?), a másik oldalán bognárárd alatt 8 küllős kocsi kerék, alatta bognárszekerce. Mindkét oldalon az 1774-es évszám⁴⁴ (3/a és 3/b kép).

Mind a három devecseri céhtábla bemondótábla, mert egyik oldalukon sincs szabad hely az írásbeli üzenetek felragasztására, tehát szóbeli üzenetek közvetítésére szolgáltak.

A későrenaissance—korabarrokk pajzsformatípusnak negyedik képviselője a Devecser melletti Tóskoberend takácscéhének behívótáblája. Elülső oldalára kereszttel ékesített korona alá 3, háromszögben összeállított takácsvetélt faragtak, középen fonalgombolyaggal. Másik oldala sima, üres, írásbeli üzenet felragasztására szolgál. Lent faragott évszám: ANO 1791. Felső csúcán nagy fémkarika⁴⁵ (4/a és 4/b kép).

A nyugtalan vonalú későrenaissance és barokk pajzsok között egyedül áll a veszprémi lakatosok és puskművesek 1725-ben készült egyszerű, háromszög-pajzs alakú („gótikus”), piros színűre festett táblája. Elülső lapjának felső harmadánál vízszintes kék pólyán fekete betűkkel a következő felirat áll: „AZ BECS. N. LAKATJAR. CZÉ TABLAJA. ANO. 1725.” Alatta finomvonalú levéldíszítések között két egymáson keresztbe tett arany és ezüst kulcs. Hátsó lapja pirossal és zölddel vágott. Középen függőleges aranyvégű, fekete nyelű díszboton (buzogány) keresztbe fektetett két pisztoly látható, a puskművesesség jelvénye, ugyancsak finomvonalú levéldíszítések között⁴⁶ (5/a és 5/b kép).

Szesélyes, érett barokk vonalakat mutat a pere-

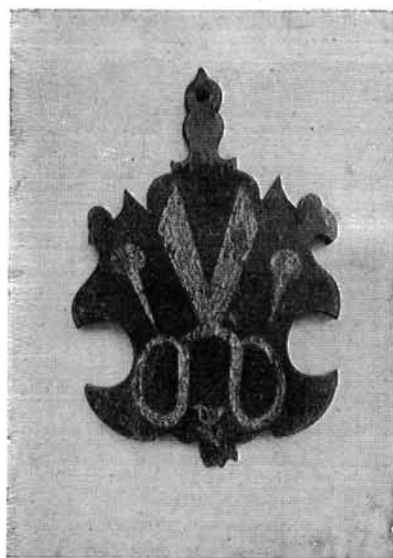
1. a. A devecseri csizmadiacéh behívótablája 1670-ből.
 1. a. Einberufungstafel der Schuhmacherzunft von Devecser aus dem J. 1670.
 1. a. Le tableau de convocation de la corporation des bottiers de Devecser, de 1670.
 1a. Призывная доска девечерской гильдии сапожников, 1670 г.

1. b. A devecseri csizmadiacéh behívótablájának hátoldala.
 1. b. Rückseite der Einberufungstafel der Schuhmacherzunft von Devecser.
 1. b. Le revers du tableau de convocation de la corporation des bottiers de Devecser.
 1b. Обратная сторона призывной доски девечерской гильдии сапожников.

2. a. A devecseri szabócéh behívótablája 1715-ből.
 2. a. Einberufungstafel der Schneiderzunft von Devecser aus dem J. 1715.
 2. a. Le tableau de convocation de la corporation des tailleurs de Devecser, de 1715.
 2a. Призывная доска девечерской гильдии портных, 1715 г.

2. b. A devecseri szabócéh behívótablájának hátoldala.
 2. b. Rückseite der Einberufungstafel der Schneiderzunft von Devecser.
 2. b. Le revers du tableau de convocation de la corporation des tailleurs de Devecser.
 2b. Обратная сторона призывной доски девечерской гильдии портных.

3. a. A devecseri bognár- és pintércéh behívótáblája 1774-ből.
 3. a. Einberufungstafel der Wagner- und Faßbinderzunft von Devecser aus dem J. 1774.
 3. a. Le tableau de convocation de la corporation des charrons et des tonneliers de Devecser, de 1774.
 3a. Призывная доска девечерской гильдии каретников и бондарей, 1774 г.

3. b. A devecseri bognár- és pintércéh behívótáblájának hátoldala.
 3. b. Rückseite der Einberufungstafel der Wagner- und Faßbinderzunft von Devecser.
 3. b. Le revers du tableau de convocation de la corporation des charrons et des tonneliers de Devecser.
 3б. Обратная сторона призывной доски девечерской гильдии и керетников и бондарей.

4. a. A tósokberéndi takácscéh behívótáblája 1791-ből.
 4. a. Einberufungstafel der Weberzunft von Tósokberénd aus dem J. 1791.
 4.a. Le tableau de convocation de la corporation des tisserands de Tósokberénd, de 1791.
 4a. Призывная доска тошокберендской гильдии ткачей, 1791 г.

4. b. A tósokberéndi takácscéh behívótáblájának hátoldala.
 4. b. Rückseite der Einberufungstafel der Weberzunft von Tósokberénd.
 4. b. Le revers du tableau de convocation de la corporation des tisserands de Tósokberénd.
 4б. Обратная сторона призывной доски тошокберендской гильдии ткачей.

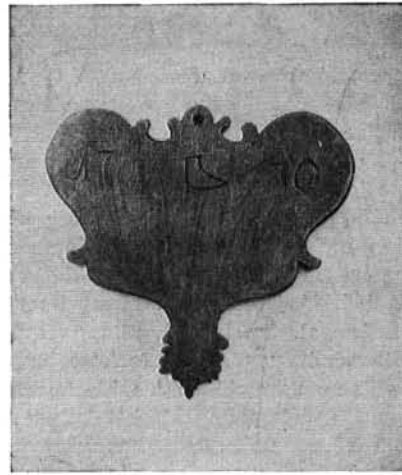
5. a. A veszprémi lakatgyártócéh behívótáblája 1725-ből.
 5. a. Einberufungstafel der Schlosserzunft von Veszprém aus dem J. 1725.
 5. a. Le tableau de convocation de la corporation des serruriers de Veszprém, de 1725.
 5a. Призывная доска veszpreмской гильдии замочников, 1725 г.

5. b. A veszprémi lakatgyártócéh behívótáblájának hátoldala.
 5. b. Rückseite der Einberufungstafel der Schlosserzunft von Veszprém.
 5. b. Le revers du tableau de convocation de la corporation des serruriers de Veszprém.
 5b. Обратная сторона призывной доски veszpreмской гильдии замочников

6. a. A peremartoni, berhidai és kiskovácsi csizmadiacéh behívótáblája 1770.
 6. a. Einberufungstafel der Schuhmacherzunft von Peremarton, Berhida und Kiskovácsi aus dem J. 1770.
 6. a. Le tableau de convocation des corporations des bottiers de Peremarton, de Berhida et de Kiskovácsi, de 1770.
 6a. Призывная доска гильдии сапожников сс. Перемартон, Берхида и Кишковачи, 1770 г.

6. b. A peremartoni, berhidai és kiskovácsi csizmadiacéh behívótáblájának hátoldala.
 6. b. Rückseite der Einberufungstafel der Schuhmacherzunft von Peremarton, Berhida und Kiskovácsi.
 6. b. Le revers du tableau de convocation des corporations des bottiers de Peremarton, de Berhida et de Kiskovácsi.
 6b. Обратная сторона призывной доски гильдии сапожников сс. Перемартон, Берхида и Кишковачи.

7. a. A tapolcafői csizmadiacéh behívótáblája.
 7. a. Einberufungstafel der Schuhmacherzunft von Tapolcafa.
 7. a. Le tableau de convocation de la corporation des bottiers de Tapolcafa.
 7a. Призывная доска гильдии сапожников с. Танолецяфэ.

7. b. A tapolcafői csizmadiacéh behívótáblájának hátoldala.
 7. b. Rückseite der Einberufungstafel der Schuhmacherzunft von Tapolcafa.
 7. b. Le revers du tableau de convocation de la corporation des bottiers de Tapolcafa.
 7b. Обратная сторона призывной доски гильдии сапожников с. Тапольцафэ.

martoni, berhidai és kiskovácsi csizmadia mesterek szép, domborúan faragott szegélyű intarziás behívótáblája. Alakja már teljesen eltávolodott a hosszúkás pajzsformától, inkább széles szív alakra emlékeztet, alul nyélszerű nyúlvánnyal, felül zsinór befűzésére szolgáló furattal. Elülső oldala világos faberakással a csizmadia mesterség szokásos jelvényét mutatja: csizmát, musta és bicskija kíséretében. Hátsó oldalára felül kis cipő rajza van bevésve. Tőle jobbra és balra évszám: 17-70. A hátsó lap egyébként teljesen sima⁴⁷ (6/a és 6/b kép).

Hasonlóan széles, barokk vonalú, domborúan faragott szegélyű fatáblácska a tapolcafői csizmadiacéh sérült behívó jelvénye, felül nyélszerű átfúrt végű nyúlvánnyal, amelybe bojttban végződő, színes, sodrott zsinór van fűzve. Az első lapjára festett ábrázolás nem vehető ki. A tábla teljesen sima, hátsó lapján a lekopott festésből mindössze egy nagy musta körvonalaira lehet következtetni⁴⁸ (7/a és 7/b kép).

Ugyancsak ebbe a széles alakú, faragott szegélyű típusba sorolható a szentgáli takácscéh ízléses, rokokó vonalú sötétbarna fatáblája. Elülső oldalán domborúan faragott felirat: „SZ GA NE TA CZ TA” (Szentgáli Nemes Takács Czéh Táblája). Alatta 3, háromszögben összeállított vetélő domborúan kifaragott képe. A háromszög közepén a tábla ízléses, gondos kivitelétől durván elütő bevéséssel évszám:

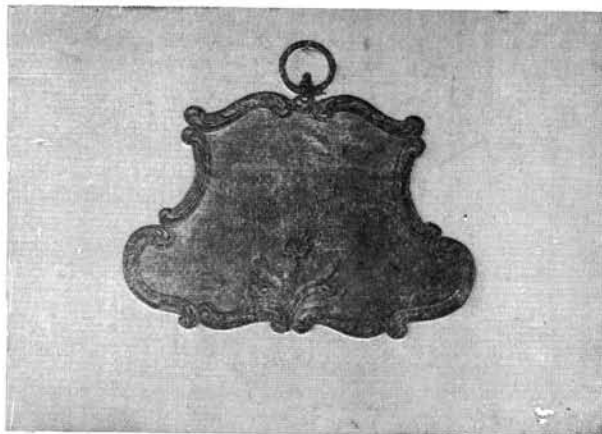
1801 vagy 1810. A díszes szegélyfaragvány az egyébként sima hátsó lap alján magyaros, virágos, leveles, tulipános díszítménybe megy át, a tábla felső részén pedig, mindkét oldalon kis, négykaréjos rozettába torkollik, amelyhez erős vaskarika csatlakozik⁴⁹ (8/a és 8/b kép).

Egyszerű barokkos tükörkeretre emlékeztető táblájuk volt a veszprémi molnároknak. Két teljesen egyforma táblájuk maradt fenn 1797-ből. Faragott szegélyük piros, lapjuk kék. Mindkettő közepén domború fehér malomkerék, fölötte nyitott körző (cirkalom), alatta pedig rövidített domború felirat, aranyozott betűkkel: W. M. C. (Weszprémi Molnár Céh) és az évszám: 1797. Egyetlen különbség a két tábla között az, hogy míg az egyikén hat, a másikon négy küllője van a malomkeréknek. A táblák kékre festett hátulsó oldala teljesen sima. Jól láthatók rajtuk a piros viaszpecsétek nyomai, amelyekkel a céhmester hirdetéseit a táblára felerősítették. A két teljesen egyforma, egy évben készült tábla arra példa, hogy olyan céheknel, ahol a mesterek egymástól távol laktak — és ez a molnár céhekre különösen jellemző volt — egyszerre több táblát is járattak⁵⁰ (9/a, 9/b, 10 a és 10/b kép).

Az építészet ún. „kötényes” ablakkereteire emlékeztető, copfstílusú egyszerű fatábla a devecseri szücscéh behívó jelvénye. Elülső lapjára a szücsök általánosan elterjedt jelvényét vésték be; kereszt-

8. a. A szentgáli takácscéh behívótáblája.
 8. a. Einberufungstafel der Weberzunft von Szentgál.
 8. a. Le tableau de convocation de la corporation des tisserands de Szentgál.
 8a. Призывная доска сентгалской гильдии ткачей

8. b. A szentgáli takácscéh behívótáblájának hátoldala.
 8. b. Rückseite der Einberufungstafel der Weberzunft von Szentgál.
 8. b. Le revers du tableau de convocation de la corporation des tisserands de Szentgál.
 8b. Обратная сторона призывной доски сентгалской гильдии ткачей.

9. a. A veszprémi molnárceh behívótáblája 1797-ből.
 9. a. Einberufungstafel der Müllerzunft von Veszprém aus dem J. 1797.
 9. a. Le tableau de convocation de la corporation des meuniers de Veszprém, de 1797.
 9a. Призывная доска веспремской гильдии мельников, 1797 г.

9. b. A veszprémi molnárceh behívótáblájának hátoldala.
 9. b. Rückseite der Einberufungstafel der Müllerzunft von Veszprém.
 9. b. Le revers du tableau de convocation de la corporation des meuniers de Veszprém.
 9b. Обратная сторона призывной доски веспремской гильдии мельников.

10. a. A veszprémi molnárcéh behívótáblája 1797-ből.
 10. a. Einberufungstafel der Müllerzunft von Veszprém aus dem J. 1797.
 10. a. Le tableau de convocation de la corporation des meuniers de Veszprém, de 1797.
 10a. Призывная доска веспремской гильдии мельников, 1797 г

10. b. A veszprémi molnárcéh behívótáblának hátoldala.
 10. b. Rückseite der Einberufungstafel der Müllerzunft von Veszprém.
 10. b. Le revers du tableau de convocation de la corporation des meuniers de Veszprém.
 10b. Обратная сторона призывной доски веспремской гильдии мельников.

tel díszített korona alatt két primitív felfogásban megrajzolt kinyújtott nyelvű ágaskodó oroslán prémdarabot tart. Hátsó oldalán bevéssett felirat: „D S CZ T” (Devecseri Szűcs Czéh Táblája), alatta: 1815⁵¹ (11/a és 11/b kép).

A behívótáblák külön csoportját jelentik azok, amelyeket az írásbeli közlemények elhelyezésére zárható kis rekesszel láttak el. Ilyen a veszprémi szabócéh zöldre festett, keményfából készült barokkos, pajzs alakú, vaspántokkal ellátott táblája. Mindkét oldalára újabb típusú, fehér számokkal az 1746-os évszámot festették. Valószínűleg ekkor készülhetett, a pajzsalak vonalai legalábbis erre mutatnak. Alsó fele felhajtható. Ez alá helyezték el a hivatalos meghívó írást. A fedél egy retesszel a tábla alsó részéhez rögzíthető. Karikája hiányzik⁵² (12/a és 12/b kép).

Minden bizonnyal hirdető táblának, az írásbeli üzenetek szétküldésére használták a veszprémi ácsok azt az egyik szélén nyitott, könyv alakú fatokot is, amelynek két tábláját érdekes, eredeti népies felfogású faragás díszíti. Az elülső lapján pontozással díszített alapon makkos tölgyfaágak és egyéb díszítmények között ácsszerszámok láthatók: szekerce, keresztvágó fűrész, kötőfejsze, bárd, derékszög, keresztfejsze, ácskapcsok stb. Alul két férfialak egy rudat emel bakokra helyezett gerenda

főlé. A hátsó lapján makkos tölgyfaág és más növényi díszítmények között középen kereszt alakú faragás, fent madár, csőrében makkos tölgyfaággal E. és J. betűkkel, alul madár és puskás vadász. A faragott motívumok és alakok kompozíciója a népi pásztorművészettel, leginkább az ún. tükrösökkel mutat közeli rokonságot⁵³ (13/a és 13/b kép).

A Veszprém megyei céhbehívó táblák legérdekesebb, speciális csoportját képviselik az óralappal és mutatóval ellátott, gyakran egyenesen kerek óraformájúra készített behívójelvények. Ezzel az ötletes, praktikus megoldással Veszprém megyén kívül alig találkozunk. A táblára óralapot véstek be, vagy rézóralapot szereltek rá és a mutató beállításával jelezték, hogy mikor kezdődik a szóban forgó összejövetel. Ilyen a veszprémi tobakcéh egyszerű, barokk szegélyű, eredetileg festett fatáblája 1800-ból. A pajzs felső csücske zsinór áthúzására szolgáló lyukkal van ellátva. Előlapján óralap, bevéssett római számokkal, közepén vasgombbal. Mutatója hiányzik. Az óralap fölött bevéssett, rövidített felirat: „A V:N:T:C:T:” (A Veszprémi Nemes Tobak Céh Táblája), alatta évszám: AO 1800. A tábla másik oldala néprajzi és eszköztörténeti szempontból igen érdekes. Egészen primitív, eredeti, népies felfogásban pipázó tobakmester képét vésték rá, fején bokkrétás kalappal, amint cserzőkádban áll, bal-

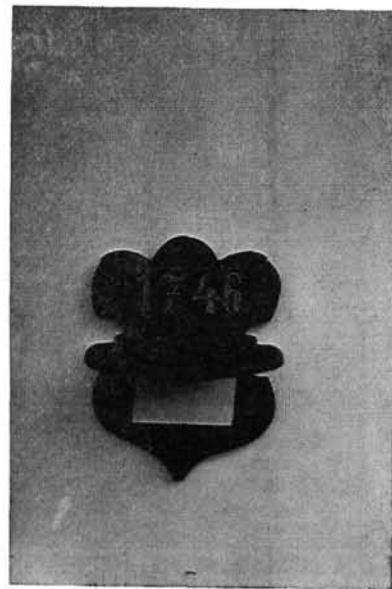
11. a. A deveseri szűcsééh behívótáblája 1815-ből
 11. a. Einberufungstafel der Kürschnerzunft von Deveser aus dem J. 1815.
 11. a. Le tableau de convocation de la corporation des pelletiers de Deveser, de 1815.
 11а. Призывная доска ведечерской гильдии скорняков, 1815.

11. b. A deveseri szűcsééh behívótáblájának hátoldala.
 11. b. Rückseite der Einberufungstafel der Kürschnerzunft von Deveser.
 11. b. Le revers du tableau de convocation de la corporation des pelletiers de Deveser.
 11б. Обратная сторона призывной доски девечерской гильдии скорняков.

12. a. A veszprémi szabócéh behívótáblája 1746-ból.
 12. a. Einberufungstafel der Schneiderzunft von Veszprém aus dem J. 1746.
 12. a. Le tableau de convocation de la corporation des tailleurs de Veszprém, de 1746.
 12a. Призывная доска veszprémской гильдии портных, 1746 г.

12. b. A veszprémi szabócéh behívótáblájának hátoldala.
 12. b. Rückseite der Einberufungstafel der Schneiderzunft von Veszprém.
 12. b. Le revers du tableau de convocation de la corporation des tailleurs de Veszprém.
 12b. Обратная сторона призывной доски veszprémской гильдии портных.

13. a. A veszprémi ácsceh behívótáblája.
 13. a. Einberufungstafel der Zimmermannzunft von Veszprém.
 13. a. Le tableau de convocation de la corporation des charpentiers de Veszprém.
 13a. Призывная доска veszprémской гильдии плотников.

13. b. A veszprémi ácsceh behívótáblájának hátoldala.
 13. b. Rückseite der Einberufungstafel der Zimmermannzunft von Veszprém.
 13. b. Le revers du tableau de convocation de la corporation des charpentiers de Veszprém.
 13b. Обратная сторона призывной доски veszprémской гильдии плотников.

14. a. A veszprémi tobakcéh behívótáblája 1800-ból.
 14. a. Einberufungstafel der Weißgerberzunft von Veszprém aus dem J. 1800.
 14. a. Le tableau de convocation de la corporation des mégissiers de Veszprém, de 1800.
 14a. Призывная доска веспремской гильдии сыромятников, 1800 г.

14. b. A veszprémi tobakcéh behívótáblájának hátoldala..
 14. b. Rückseite der Einberufungstafel der Weißgerberzunft von Veszprém.
 14. b. Le revers du tableau de convocation de la corporation des mégissiers de Veszprém.
 14b. Обратная сторона призывной доски веспремской гильдии сыромятников.

jában kétágú villát tart. Lent ún. „szünülőbak”, két-nyelű, hajlított húsolóké, a kutyaárágya összegyűjtésére szolgáló veder és a tobakmesterség egyéb szerszámai⁵⁴ (14/a és 14/b kép).

Ugyancsak réz óralappal és mutatóval látták el feketére festett egyszerű barokkos, szív alakú táblájukat a veszprémi fazekasok is. A rézveretes pajzsformájú tábla rézkarikán függ, hátlapján a híradás befogadására szolgáló rézkerettel⁵⁵ (15/a és 15/b kép).

A veszprémi csapócéh táblája is hasonló. A rézkeretezésű, rézkarikával ellátott egyszerű félkörben végződő fekete fatábla első lapjára két kis rézlapot szegeztek. A felső felirat: „V. Cs. Cz. T.” (Veszprémi Csapó Czéh Táblája.), az alsó évszám: 1836. A felirat és az évszám alatt réz óralap, arab számokkal és mutatóval⁵⁶ 16. kép).

Valószínű, hogy a veszprémi csapócéhé volt a Bakonyi Múzeum egy másik óralappal ellátott táblája is, amely világos barna esztergált fából készült,

alul szív alakú nyúlvánnyal, fent sárgaréz karikával. Elülső lapjának mélyedésébe van elhelyezve a réz óralap. Mutatója hiányzik. Hátulsó lapján két kör alakú vájattal kerítve kulccsal felnyitható rézkeret foglal helyet⁵⁷ (17/a és 17/b kép).

Bizonyára a veszprémi csapók táblájának a mintájára készült a várpalotai csapók óralappal és mutatóval ellátott kerek óra alakú réztáblája is, tetején korona alakú díszítéssel. Hátsó oldalán felirat: P. C. C. (Palotai Csapó Céh) és az évszám: 1844⁵⁸ (18/a és 18/b kép).

Külön figyelmet igényel iparművészeti és néprajzi szempontból egyaránt a tapolcafői takácscéh 1817-ben készült behívó jelvénye. A kor klasszicizáló, copf-empire stílusát eredeti, provinciális felfogásban tükrözi, izes, népies elemekkel átszőve. A gazdagon faragott négy lábón álló 25 cm magas, 16,5 cm széles és 4 cm mély, keményfából készült jelvény valóságos kis bútordarab. Alakja a XVIII–XIX. század fordulójának lábón álló kályháira, dí-

15. a. A veszprémi fazekascéh behívótáblája.
 15. a. Einberufungstafel der Töpferzunft von Veszprém.
 15. a. Le tableau de convocation de la corporation des potiers de Veszprém.
 15a. Призывная доска веспремской гильдии гончаров.

15. b. A veszprémi fazekascéh behívótáblájának hátoldala.
 15. b. Rückseite der Einberufungstafel der Töpferzunft von Veszprém.
 15. b. Le revers du tableau de convocation de la corporation des potiers de Veszprém.
 15b. Обратная сторона призывной доски веспремской гильдии гончаров.

16. A veszprémi csapócéh behívótáblája 1836-ból.
 16. Einberufungstafel der Walkerzunft von Veszprém.
 16. Le tableau de convocation de la corporation des foulons de Veszprém, de 1836.
 16. Призывная доска веспремской гильдии сукновалов, 1836 г.

szes óráira és írőszekrényeire emlékeztet, sőt felfelé keskenyedő, obeliszkyszerű vonalával a klasszicizáló siremlékek és antikizáló postamentumokra helyezett díszutak körvonalait juttatja eszünkbe. A gúla csúcsa mindkét oldalon a copf stílusra annyira jellemző 6 szirmos, karéjos rozettában végződik, amelyből jobbra és balra a szokásos levélfűzér helyett — egyedülállóan ötletes megoldással — egy-egy takácsvetélő indul ki. A rozetta és a két vetélő által bezárt sátozott alatt a jelvény első oldalára kétlábban álló, kinyújtott nyelvű, sörényes oroszlán alakját faragták ki. Jobb mellső lábának markában széles görbe kardot, baljában fonálgombolyagot tart. Az egyik markában kardot tartó, ágaskodó oroszlán, a magyar nemesi címerek jellegzetes, hősi, harcos alakja, másik markában fonálgombolyaggal, takácsvetélők között, érdekes, kedvesen humoros, de igen találó kifejezője a XIX. század eleji Magyarország kisvárosi-falusi kurtanemes-iparos társadalmának, a nemesi és polgári életforma speciálisan magyar összefonódásának. Az oroszlán alakja alatt szélesebbre kinyúló, hosszúkás, téglalap alakú táblán rövidített felirat: „T. T. C. T.” (Tapolcaifői Takács Céh Táblája). Az egész ugyancsak téglal-

17. a. A veszprémi csapócéh behívótáblája.
 17. a. Einberufungstafel der Walkierzunft von Veszprém.
 17. a. Le tableau de convocation de la corporation des foulons de Veszprém.
 17a. Призывная доска veszpreмской гильдии сукновалов.

17. b. A veszprémi csapócéh behívótáblájának hátoldala.
 17. b. Rückseite der Einberufungstafel der Walkierzunft von Veszprém.
 17. b. Le revers du tableau de convocation de la corporation des foulons de Veszprém.
 17b. Обратная сторона призывной доски veszpreмской гильдии сукновалов.

18. a. A várpalotai csapócéh behívótáblája 1844-ből.
 18. a. Einberufungstafel der Walkierzunft von Várpalota aus dem J. 1844.
 18. a. Le tableau de convocation de la corporation des foulons de Várpalota, de 1844.
 18a. Призывная доска гильдии сукновалов Варпалоты, 1844 г.

18. b. A várpalotai csapócéh behívótáblájának hátoldala.
 18. b. Rückseite der Walkierzunft von Várpalota.
 18. b. Le revers du tableau de convocation de la corporation des foulons de Várpalota.
 18b. Обратная сторона призывной доски гильдии сукновалов Варпалоты.

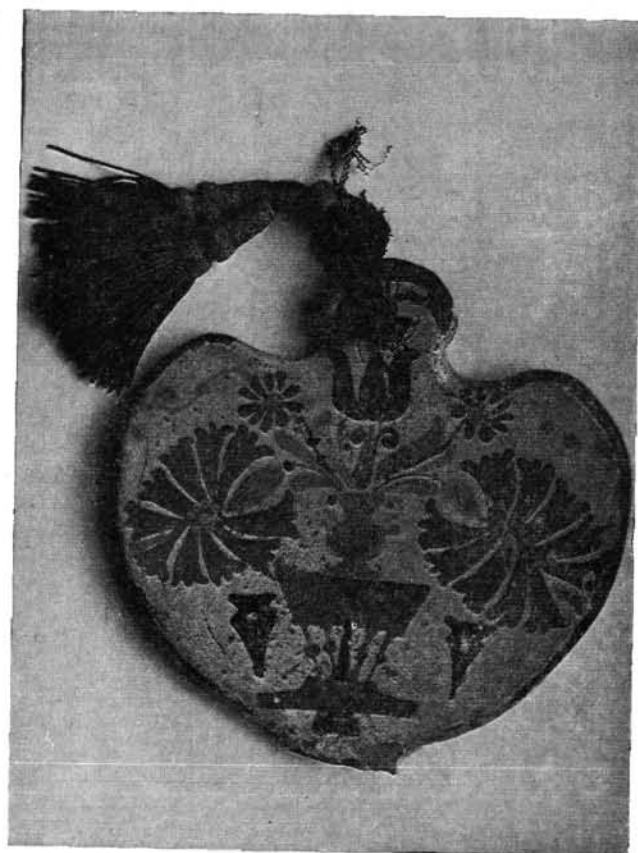
19. a. A tapolcafi takácséh behívóablája 1817-ből.
 19. a. Einberufungstafel der Weberzunft von Tapolcafi aus dem J. 1817.
 19. a. Le tableau de convocation de la corporation des tisserands de Tapolcafi, de 1817.
 19a. Призывная доска гильдии ткачей Тапольцафё, 1817 г.

19. b. A tapolcafi takácséh behívóablájának hátoldala.
 19. b. Rückseite der Einberufungstafel der Weberzunft von Tapolcafi.
 19. b. Le revers du tableau convocation de la corporation des tisserands de Tapolcafi.
 19 b. Обратная сторона гильдии ткачей Запольцафё.

20. a. A pápai fazekascéh behívótáblája 1714-ből.
 20. a. Einberufungstafel der Töpferzunft von Pápa aus dem J. 1714.
 20. a. Le tableau de convocation de la corporation des potiers de Pápa, de 1714.
 20a. Призывная доска гильдии гончаров г. Папа, 1714 г.

20. b. A pápai fazekascéh behívótáblájának hátoldala.
 20. b. Rückseite der Einberufungstafel der Töpferzunft von Pápa.
 20. b. Le revers du tableau de convocation de la corporation des potiers de Pápa.
 20b. Обратная сторона призывной доски гильдии гончаров г. Папа.

alakú, de még szélesebb talpazatról emelkedik ki, amely négy kifelé álló lábacsán áll. A talpazat írásbeli üzenet befogadására szolgáló, üres rekeszt rejt magában, amelyet elhúzható falemez takar. A hátsó oldalon magyaros öltözetű, zsinóros zekés, szűk nadrágos, csizmás, hosszúhajú, kucsmás takácsmester kifaragott alakja áll, mindkét kezével fonálgombolyagot tart. Az alatta elhelyezkedő, téglalap alakú táblán évszám: 1817., a talpazat üres rekeszének fedőlapján függőleges vonalkázású, mértani szegély díszítmény. A jelvény csúcsán nagy vaskarika. A tapolcafői takácscéh behívó jelvénye egyik legszebb példája a felülről érkező egyetemes európai stílusáramlat és a falusi népművészet szerencsés szintézisének⁵⁹ (19/a és 19/b kép).

A másik, különösen figyelemre méltó darab a pápai fazekascéh egy évszázaddal előbből származó behívó táblája. Fehérmázás cserépből készült, és mint ilyen, egészen egyedülálló a többszáz ismert magyarországi behívó tábla között. Szív alakú pajzsának felső átfúrt fogantyúján kettős, zöld bojtban végződő zsinór van átfűzve. Alsó csücskéből kis darab letörött. Eülülő oldalán barna és halványzöld párhuzamos vonalak, és alul elhelyezkedő hullámvonal között barna színű felirat: „PAPAI NEMES: FAZEKAS CEH: ANNO: 1714” A hullámvonal alatt piros és zöld színű, magyaros, népies virágdíszítés. Másik oldalán piros színű, barna tengelyű fazekas korongon kétfülű, zöld virágtartó edényben stilizált, zöldleveses, piros virágcsozor, kö-

21. A veszprémi szücsceh legénytáblája 1854-ből.
 21. Gesellentafel der Kürschnerzunft von Veszprém aus dem J. 1854
 21. Le tableau de compagnon de la corporation des pelletiers de Veszprém, de 1854.
 21. Доска подмастерьев веспремской гильдии скорняков.

zépén tulipánnal. Jobbról, balról egy-egy hatalmas szekfű. A korong mellett egy-egy barna fakés, a fazekas mesterség másik jellegzetes szerszáma. Színezésével, népies virágdísz motívumaival, a XV–XVII. századi fazekaskorong ábrázolásával a régi magyar keramikának — már csak alakjánál és rendeltetésénél fogva is — érdekes darabja⁶⁰ (20/a és 20/b kép).

Szívformájú, kisméretű behívójelvény volt a veszprémi szücsceh ún. legénytáblája, felül sárgaréz karikával, színes, sallangosvégű fonott szíjra kötve. A domború, vörösréz lemez szív egyik oldalán L. B., a másikon S. Z. betűk olvashatók. Mindkét monogram alatt évszám: 1854⁶¹ (21. kép).

Kerek, mindkét oldalán faragott felirattal ellátott

22. a. A veszprémi csutorás- és tobakipartestület behívótáblája 1884-ből.
 22. a. Einberufungstafel der Feldflaschenmacher- und Weißgerberinnung von Veszprém aus dem J. 1884.
 22. a. Le tableau de convocation des corps de métiers des tourneurs de gourde et des mégissiers de Veszprém, de 1884.
 22a. Призывная доска веспремской гильдии дубильщиков и сыромятников, 1884 г.

22. b. A veszprémi csutorás és tobakipartestület behívótáblájának hátoldala.
 22. b. Rückseite der Einberufungstafel der Feldflaschenmacher- und Weißgerberinnung von Veszprém.
 22. b. Le revers du tableau de convocation du corps des métiers des tourneurs de gourde et des mégissiers de Veszprém.
 22b. Обратная сторона призывной доски веспремской гильдии дубильщиков и сыромятников.

táblát használt a veszprémi csutorás és tobak ipartestület. A tábla formája csutorára emlékeztet, felül vaskarikával ellátva. Elülső lapján körbefutó, domború felírás: CSUTORÁS ÉS TOBAK hátsó lapján: TESTÜLET TÁBLÁJA. 1884. Mindkét oldalon levélkoszorú és más faragott díszítmény. Az összes táblák közül ez a legújabb⁶² (22/a és 22/b kép).

Végül az egyetlen valóban nyeles Veszprém megyei céhtábla a pápai cipészceh XIX. századi névsor táblája. Az átfúrt nyéllal együtt 42 cm hosszú fatáblának mindkét oldalára papírlapot ragasztottak a következő címfelirattal: K. K. Szabadalmazott Pápa Városának Cipés Mester Urak Nev sora. Utána 58 mesternév felsorolása.⁶³

Az ismertetett 23 db veszprémi és Veszprém megyei céhbehívó tábla közül 18-at a veszprémi Bakonyi Múzeum, 5-öt pedig a Magyar Néprajzi Múzeum őriz.

A 23 tábla közül 11 db minden valószínűség szerint Veszprém városából való, 4 db Devecserből, 2—2 db Pápáról és Tapolcafőről, 1—1 db pedig Várpalotáról, Szentgálról, Peremartonból és Tósokberéndről.

Szakmák szerint 3—3 db csizmadia, takács és csapó, 2—2 db szűcs, fazekas, molnár és szabó, 1—1 db pedig ács, lakatos, bognár-pintér, csutorás, tobak és cipész céheké volt.

A táblák jellemző mérete általában 20—25 × 15—19 cm között mozog. A legnagyobb méretek 28 × 19, és 27 × 21 cm a legkisebb méret 10 × 9,5 cm. Anyaguk — figyelembe véve a fában gazdag Bakonyt — túlnyomóan fa, még pedig a 23 tábla közül 8 db faragott, 4 db festett, 4 db faragott és festett, 1 db fa-

ragott berakásos, 3 db rézveretes fa, 1 db sárgaréz, 1 db vörösréz, 1 db pedig agyagból készült.

Készítésük idejét tekintve 1 tábla évszámfelirata a XVII. századra utal, 9 db a XVIII. században, 4 db a XIX. század első negyedében, 2 db a század második negyedében, 3 db a század második felében készült. A 4 évszám nélküli tábla is minden valószínűség szerint a XIX. századból való.

A táblák közül csak kettőre írták ki pontosan a helység feltüntetésével a céh nevét, jónéhányon csak rövidített betűkkel jelezték. Akad olyan is, amelyen a mesterség és évszám megjelölésén kívül még a tábla szó is szerepel, de a céh székhelyére nincs semmi utalás. 10 táblán pedig az esetleges évszámon, vagy néhány kezdőbetűn kívül, (amelyek viszont nem a céhre, hanem valószínűleg az akkori céhmesterek nevére vonatkoztak) semmiféle megjelölés sem található, amely elárulná, hogy a táblák melyik helységből valók. Érthető is, hogy erre nem helyeztek súlyt, mert hiszen — szöges ellenében a céhpecsétekkel — a behívótáblák használata kifejezetten a céh székhelyének területére szorítkozott.

A 23 tábla közül 15 figurálisan is megjeleníti a mesterség jelvényeit, a többi — és ezek főképp a legújabbak — már minden szemléltető és díszítő szándék nélkül csak az írásbeli üzenetküldés praktikus célját szolgálja.

A veszprémi és Veszprém megyei céhbehívótáblák gazdag néprajzi, iparművészeti, eszköztörténeti és heraldikai vonatkozásaikkal értékes emlékei a magyar művelődéstörténetnek.

Nagybákay Péter

- ¹ Hornyik János: Az idézőpecsétről. Magyar Akadémiai Értesítő Philosophiai, törvény- és történettudományi oszt. IV. köt. 1864. 41—53. l. és Viski Károly: Bírőpecsét. Egy árpádkori jogszokás emléke. Népünk és Nyelvünk. Szeged, 1930. 48—110. l.
- ² Jakubovich Emil: I. Endre király törvénybeidéző ércbilloga. Turul, 1933. 56—74. l.
- ³ A céhbehívótáblák és a törvénybeidéző billogok használatának középkori jogszokáson alapuló közös eredetére Vajkai Aurél hívta fel a figyelmet. (Vajkai Aurél: A Bakony néprajza. Budapest, 1959. 66. l.)
- ⁴ Domanovszky Sándor: Magyar Művelődéstörténet. Bp. é. n. III. köt. 656. l.
- ⁵ „CSÁKVÁRI NEMES CSIZMADIA CZEHNEK JÁRATO TÁBLÁJA” felirat a csákvári csizmadia céh 1760-ból való nyeles tábláján. (Székesfehérvári Múzeum.) Közölte Vajkai Aurél: A lábbeli készítés múltjából Veszprém megyében. Cipőipari Dokumentáció. 1960. november. 9. l. 70. kép.
- ⁶ Ecsedi István: Vezető Debrecen sz. k. város Déri Múzeumában. 1930. 136. l.
- ⁷ Nyiresi-Tichy Kálmán: A rozsnyói városi múzeum céhtáblái. Különlenyomat. Új Magyar Museum. III. köt. I. (V.) füzet. Kassa, 1943.
- ⁸ Mihalik József: Vezető a Sárosvármegyei Múzeum gyűjteményeiben Bártfán. Kassa, 1906. 100. l.
- ⁹ Pető József: A debreceni tímárok céh- és mesterség szavai. Debrecen, 1938. 27. l.
- ¹⁰ Budapesti Egyetemi Könyvtár. Priv. et Art. Ceharum XXXI./2. III. articulus. (1640, 1700.)
- ¹¹ Uo. II/1. Hetedik articulus. (1692.) Ismertette Vajkai Aurél: A Bakony-vidéki bőrfeldolgozó ipar emlékei. Régi tímár mesterség Veszprém megyében. Cipőipari Dokumentáció. 1961. július. 64. l.
- ¹² Richter M. István: A mesterek a céhvilágban. Különlenyomat. Ethnographia — Népelet 1934. 1—2. sz. 1. l.
- ¹³ Nyiresi i. m. 3. l.
- ¹⁴ Pető i. m. 26. l.
- ¹⁵ N. Bartha Károly: A debreceni gubacsapócéh. Debrecen, 1937. 70. l.
- ¹⁶ Debreceni Déri Múzeum. L. sz. 1910: 449. VI. Regula.
- ¹⁷ Koller Gusztáv: A soproni céhek életéből a XVI. és XVII. században. Budapest, 1915. 34. l.
- ¹⁸ Rajka Géza: A kolozsvári szabócéh története a XV—XVII. században. Kolozsvár, 1913. 128. l.
- ¹⁹ Richter M. István: A céhlegények gyűlése. (A németprónai céhéletből.) Ethnographia 1920—22. Bp. 1923. Képet ugyancsak Richter M. István közölte: A pénz megtisztelése. (Németprónai céhszokás.) Ethnographia 1918. 261. l. 6. sz. ábra.
- ²⁰ Vajkai Aurél: A bakonyvidéki bőrfeldolgozó ipar emlékei. Régi tímár mesterség Veszprém megyében. Cipőipari Dokumentáció. 1960. november. 2. l.
- ²¹ Epp ezért feltűnő, hogy — amint Vajkai Aurél megállapította — a tobakok jegyzőkönyve csak egyszer (1827) tesz említést a táblajárásról. (Vajkai Aurél: A lábbelikészítés múltjából... 67. l.)
- ²² Pető i. m. 26. l.
- ²³ Isenberg, Heinrich: Altes Brauchtum im Handwerk. Das Gesellenwandern und was damit zusammenhing. Münster i. W. 1934. 64. l.
- ²⁴ Zunftwappen und Handwerksinsignien der Bäcker. München, 1912.
- ²⁵ Krebs, Werner: Alte Handwerksbräuche. Basel, 1933. 200—204. l.
- ²⁶ Leers von, Johann: Das Lebensbild des deutschen Handwerks. München, 1938. 342—343. l.
- ²⁷ Rumpf, Max: Deutsches Handwerkerleben und der Aufstieg der Stadt. Stuttgart, 1955. 171. l.
- ²⁸ Erich, Oswald. A.—Beitl, Richard: Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Leipzig, 1936. 361. l.
- ²⁹ Leers i. m. 342. l.
- ³⁰ Isenberg i. m. 60—61. l., 1. és 3. sz. kép.
- ³¹ Wissel, Rudolf: Des alten Handwerks Recht und Gewohnheit. Berlin, 1929. II. 312. l.
- ³² Koelner, Paul: Basler Zunftherrlichkeit. Ein Bilderbuch der Zünfte und Gesellschaften. Basel, 1942. 27. l. 15. sz. kép.
- ³³ Richter M. István: A céhlegények gyűlése. (A németprónai céhéletből.) Ethnographia 1920—22. 101—110. l. 1. ábra, és Richter M. István: A pénz megtisztelése. (Németprónai céhszokás.) Ethnographia 1918. 258. l. 3. ábra 3—4. kép. és 4. ábra 2—3 kép.
- ³⁴ Budapesti Egyetemi Könyvtár. Priv. et Art. Ceharum LIX. (8/1611. és 1739.).
- ³⁵ Rösler, Rudolf: Beitrag zur Geschichte des Zunftwesens. Alteres Zunftwesen in Hermannstadt bis zum Jahre 1526. Hermannstadt, 1912. 47. l.
- ³⁶ Bruckner Győző: A késmárki céhek jog- és művelődéstörténeti jelentősége. Miskolc, 1941. 186. l.
- ³⁷ Domanovszky i. m. III. köt. 583. és 656. l.
- ³⁸ Rumpf i. m. 57. sz. kép.
- ³⁹ Temesváry Ferenc: A céhládák szerepe a céhek életében. Budapest, 1958. 13. l.
- ⁴⁰ Pozsár István: A Csongrád megyei céhek története. Csongrád, 1912. 133. l.
- ⁴¹ Ezek közül 6 tábla képét és leírását Vajkai Aurél már közölte. L. a következő jegyzetekben.
- ⁴² Veszprémi Bakonyi Múzeum (továbbiakban: VBM). L. sz. C—50. 25 × 19 cm. Közölte: Vajkai: Lábbelikészítés... 9. l. 66. kép.
- ⁴³ VBM L. sz. C—51. 28 × 19 cm.
- ⁴⁴ VBM L. sz. C—54. 24 × 19 cm.
- ⁴⁵ Magyar Néprajzi Múzeum (továbbiakban: M. Népr. M.). L. sz. 100.072. 25 × 19 cm.
- ⁴⁶ VBM L. sz. C—52. 22 × 19 cm.

- 47 VBM L. sz. C-53. 19 × 19 cm. Közölte: Vajkai: Lábbelikészítés... 9. l. 71. kép.
- 48 M. Népr. M. L. sz. 72.362. 19 × 14,5 cm. Közölte: Vajkai: Lábbelikészítés... 9. l. 73. kép.
- 49 VBM L. sz. C-58.
- 50 VBM L. sz. C-55, C-56. 19 × 14,5 cm. Közölte: Vajkai: A Bakony néprajza. Bp. 1959. 64-65. l. között.
- 51 M. Népr. M. L. sz. 101.339/60. 27 × 18 cm.
- 52 VBM L. sz. C-62. 22 × 17 cm.
- 53 VBM L. sz. C-64. 20 × 13,5 cm.
- 54 VBM L. sz. C-57. 23 × 17 cm. Közölte: Vajkai: Régi tímár mesterség... 71. l. kép: 81. l. és Vajkai Aurél: A veszprémi tobak mesterség. Természettudományi Közöny 1961. 534. l.
- 55 VBM L. sz. C-59. 27 × 21 cm.
- 56 VBM L. sz. C-61. 25 × 25 cm.
- 57 VBM L. sz. C-60. 27 × 18,5 cm.
- 58 M. Népr. M. L. sz. 41.322.
- 59 M. Népr. M. L. sz. 72.361. 25 × 16,5 cm.
- 60 VBM L. sz. C-175. 18,5 × 18 cm. Feliratának betűtípusai, különösen a H és A betűk a habán jellegű fajansz edények felirataival mutatnak közeli rokonságot.
- 61 VBM L. sz. C-65. 10 × 9,5 cm.
- 62 VBM L. sz. C-63. 22,5 × 18 cm. Közölte: Vajkai: Régi Tímár mesterség... 71. l. kép 81. l.
- 63 VBM L. sz. C-174. 42 × 15,5 cm. Ismertette: Vajkai: Lábbelikészítés... 17. l.

Einberufungstafeln der Zünfte aus Veszprém und Komitat Veszprém

Aus der Reihe der überbliebenen Zunftgegenstände der Stadt und des Komitates Veszprém werden nun — nach den im Bd. I. unserer Mitteilungen bereits publizierten Petschaften der Zünfte — in diesem Aufsatz die Einberufungstafeln behandelt.

Die Einberufungstafel war ein wichtiges Machtzeichen, eine Art Wappen der Zunft. Sie diente vor allem zur Zusammenrufung der Mitglieder der Zunft durch Herumtragen deren zu Versammlungen, Totenfeier, Prozessionen, oder aus sonstigen Grund. Die uralte, mittelalterliche Art der Übergabe der Botschaften mittels Herumtragen und Vorweisen eines Zeichens wurde durch den Einberufungstafeln und die „Tafelumführung“ (ung. „táblajaratás“) aufbewahrt. Anlässlich der Veröffentlichung der 23 Einberufungstafeln — hauptsächlich aus dem 18. und 19. Jahrhundert — wird der Ursprung der Einberufungstafeln, die Entwicklung ihrer Typen und Veränderung ihrer Funktion

in grossen Zügen geschildert. Ihre spezielle Bedeutung in Ungarn wird betont. Bei der eingehenden Behandlung wird auf die heraldische Traditionen bewahrende Linienführung (Schneiderzunft von Devecser, 1715.), auf den auffallenden provinziellen Stil (Tafel der Weberzunft von Tapolcafé vom Jahre 1817 in Zopfstil), auf die werkzeuggeschichtlichen Beziehungen der auf den Einberufungstafeln dargestellten Werkzeuge (Weißgerberzunft aus Veszprém, 1800.) und auf die interessant originellen Erscheinungsformen der Elemente und der Konzeption der ornamentalen Volkskunst (Zimmermannzunft von Veszprém, Töpferzunft aus Pápa, 1714.) einzelner Stücke hingewiesen.

Viele der hier auch photographisch dargestellten Einberufungstafeln stammen aus den Dörfern und Marktflecken des Komitates, welcher Umstand wieder die weite Verbreitung des Zunftwesens im Komitat Veszprém beweist.

Péter Nagybakay

Plaques de convocation des corporations de Veszprém et du comitat de Veszprém

Après la publication des cachets de corporations, parue dans le volume précédent de notre Bulletin, l'étude présente s'occupe des tableaux, servant à convoquer les membres des corporations, qui font partie du riche trésor des monuments des corporations de Veszprém et du comitat de Veszprém. Le tableau était l'une des enseignes importantes, du pouvoir des corporations, leur emblème et leur sceptre. Elles servaient en premier lieu à convoquer les membres de la corporation à un enterrement, à une procession ou à d'autres buts. Le tableau de convocation, c'est à dire la coutume de faire circuler le tableau, a conservé l'ancienne coutume médiévale de porter un message en faisant circuler et exhiber un emblème. En présentant les 23 tableaux de convocation, qui nous sont restés surtout du XVIIIe et du XIXe siècles, l'auteur retrace sommairement l'origine des tableaux de convocation, l'évolution du type et le changement de ses fonctions. Il met en relief l'importance spéciale qu'il a

revêtu en Hongrie. En décrivant les tableaux en détails, l'auteur fait le jour sur les traits des divers pièces conservant les traditions héraldiques (corporation des tailleurs de Devecser, de 1715), sur son style particulier d'un goût provincial (l'emblème d'appel de style Louis XVI, dit „copf“, de l'année 1817, de la corporation des tisserands de Tapolcafé) les rapport des instruments représentés avec l'histoire des outils (corporation des mégissiers de Veszprém, 1800) et sur les manières dans lesquelles sont présents les éléments décoratifs et la conception de l'art populaire (corporation des charpentiers de Veszprém, corporation des potiers de Pápa, 1714). La plupart des tableaux de convocation, illustrées aussi de photographies, proviennent des villages et bourgades du comitat, ce qui prouve la large diffusion de l'industrie corporative dans le comitat de Veszprém.

Péter Nagybakay

ПРИЗЫВНЫЕ ДОСКИ ГИЛЬДИЙ ИЗ ВЕСПРЕМА И ИЗ КОМИТАТА ВЕСПРЕМ

Из числа богатых памятников гильдий Веспрема и комитата Веспрем, после описания печатей гильдий, опубликованного в предыдущем томе наших Сообщений, данный очерк знакомит читателей с так называемыми призывными досками гильдий. Призывная доска была одним из знаков власти гильдии, ее гербом и скипетром. В первую очередь она служила для того, чтобы, обносив ее, созвать членов гильдии на собрание гильдии, на похороны, процессию или же для прочих целей. Древний средневековый обычай передачи сообщения сохранился в форме призывной доски, относительно в обносе доски. Описанием 23 призывных досок, дошедших к нам главным образом из 18-го и 19-го веков, в очерке дается схематический обзор о происхождении призывных досок гильдий, о их типах и развитии, как и об изменении их функции. Подчеркивается их специальное значение в Венгрии. В порядке подробного описания досок освеща-

ются линии, сохраняющие геральдические традиции (гильдия портных с. Девечер, 1715 г.), стиль прикладного искусства особого провинциального вкуса (призывной знак гильдии ткачев с. Тапольцафё 1817 года в переукрашенном стиле), отношения изображенных на досках орудий к истории средств труда (гильдия шляпочников Веспрема, 1800 г.), как и интересные, оригинальные формы появления орнаментных элементов и концепций народного искусства (гильдия плотников, гильдия гончаров, Папа, 1714 г.).

Значительная часть призывных досок гильдий, изображенных и на фотоснимках, происходит из сел и сельских городов комитата, и это обстоятельство вновь доказывает широкое распространение промышленности в организационных формах гильдий в комитате Веспрем.

ПЕТЕР НАДЬБАКАИ

Adatok a keszthelyi munkásmozgalom történetéhez (1902–1914)

I.

Keszthely sokrétű és gazdag parasztmozgalmi részben ismertek már, újabb és széleskörű feldolgozásuk is hamarosan az olvasó elé kerül.¹ A város Tanácsköztársaság idejére eső történetét 1959-ben munkaközösség dolgozta fel, az első világháborút követő eseményekkel egyetemben.² Dolgozatunk Keszthely munkásmozgalmának eddig feldolgozatlan szakaszához igyekezett a forrásanyagot feltárni. Célkitűzésünkben adódik az események időrendi felsorolása, másrészt a kutatás számára nehezen hozzáférhető források idézése is. Forrásaink: az egykorú helyi újságok hírei, tudósításai, továbbá Keszthely város levéltárának korabeli anyaga.

Keszthely a XVII. század közepétől 1925. január 1-ig két egymástól független, önálló közigazgatási egységre oszlott: Keszthelyre és Keszthely-Polgárvárosra. Az utóbbit Kiskeszthelynek nevezték.³ A munkásmozgalom ismertető időszakában meg volt ugyan Keszthely igazgatási széttagoltsága, ettől azonban el kell tekintenünk és a továbbiakban a mai értelemben vett egységként kell Keszthelyt kezelnünk. A munkásmozgalmat ugyanis egy településen belül közigazgatási egységek szerint szétbontani lehetetlen. A továbbiakban tehát statisztikai, gazdasági és munkásmozgalmi szempontból is csak Keszthelyről beszélünk.

Keszthelynek az 1828–1937 közötti időszakra vonatkozó népesedési statisztikáját az 1. számú képen mutatjuk be.⁴ Jól szemléltethető a népesség számának fokozatos süllyedése, majd 1863-tól szabályos emelkedése. 74 év alatt a város lakossága megkétszereződött. Jankó János vizsgálata szerint 1881 és 1890 között a Balaton mellékén 1000 főre évi átlagban 38,52 születés és 28,19 halálozás esett. Az említett 10 év alatt mindössze 117 fő költözött be Keszthelyre,⁵ a város lakosságának számbeli gyarapodása tehát a természetes szaporulattal hozható kapcsolatba. A továbbiakban azt kell megnéznünk, mi az a gazdasági tényező, ami az ehhez szükséges kedvezőbb feltételeket megteremtette 1863 óta.

A város határa 13 627 katasztrális hold volt ezekben az években. A határból 11 458 katasztrális hold a Fesztetics hitbizományé, a 2686 katasztrális hold szántóterületből mindössze 1359 volt a város lakosságáé.⁶ 1890-ben 716 önálló földműves élt Keszthelyen.⁷ A földművesek száma régebben jóval nagyobb volt, azonban sokan költöztek ki közülük a környező hegyközségekbe, ahol jobb megélhetést találtak.⁸ Ez érthető. A népesség számának szapor-

dásával a paraszti gazdaságok földterülete annyira elaprózódott, hogy 1890-ben 1–2 holdas szántóterületekkel számolhatunk már. Ugyanekkor a földek növelésére a Fesztetics hitbizomány miatt Keszthely lakóinak nem volt lehetősége. Az önálló keszthelyi földművesréteg reménytelen helyzetét már a kortársak is látták és az iparban és a kereskedelemben vélték felismerni Keszthely jövőjének gazdasági létalapját.⁹

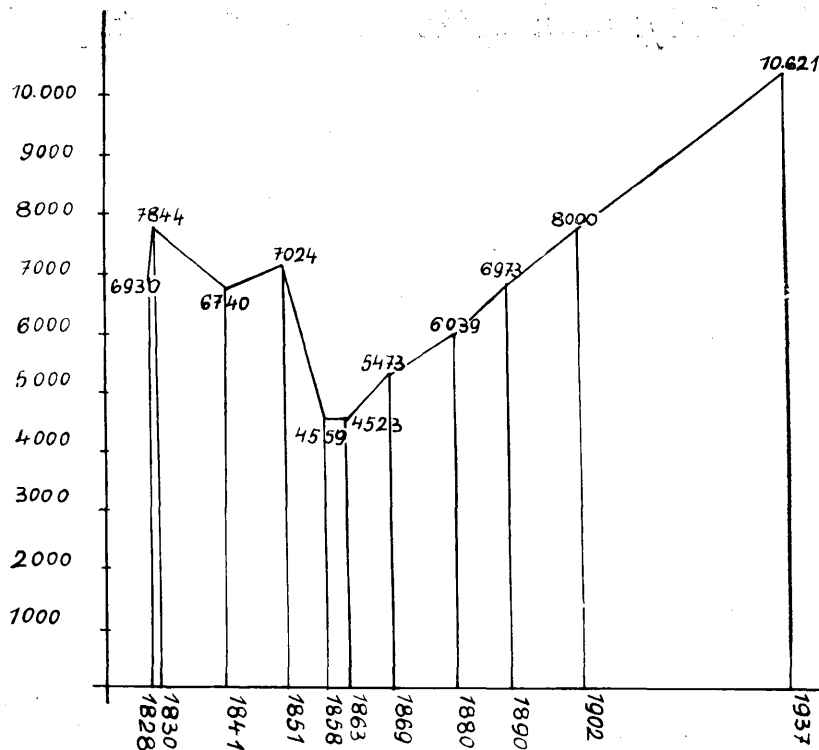
Keszthely lakóinak jelentős része kézműves volt. 1883-ban 431 férfi és 22 nő foglalkozott kézműiparral. Az általuk termelt áru értéke ez évben 120 000 Ft-ra becsülhető.¹⁰ Az egy iparosra eső termelési érték ebből adódóan évi 265 forint körül mozoghatott. Nem csoda tehát, hogy a keszthelyi kisiparosoknak alig egynegyed része tudott megélni a saját iparából.¹¹ A keszthelyi kézműipar hanyatló tendenciáját mutatja, hogy az iparosok száma 1890-ben már 430-ra csökkent le.¹² 1904 és 1908 között 28 keszthelyi iparos ment külföldre megélhetést keresni.¹³ A mondottakkal függ össze, hogy az ipari tanulók száma is csökkent. 1907-ben még 22 ipari tanuló volt Keszthelyen.¹⁴ 1911-ben már 9-re apadt le a számuk¹⁵, 1918-ban meg háromra¹⁶.

A mondottakból látjuk, hogy Keszthely munkaeréjét sem a paraszti gazdaságok, sem a kézműipar nem tudta kellően foglalkoztatni. A városban adódó egyéb munkalehetőségeket is meg kell néznünk ebből a szempontból.

1848-ban a keszthelyi Városi Tanács hitelesítette ugyan egy felállítandó szivargyár üzleti könyveit¹⁷, a gyár azonban tudomásunk szerint működését nem kezdte meg. Amikor 1896-ban kimutatást készítettek Zala megye ipari vállalatairól és gyárainról, a kimutatásban Keszthelyt a Reischl-féle sörgyár képviselte csak, melynek évi termelése 3230 hl¹⁸. A gyárnak csak egyetlen sörfőző mestere volt¹⁹. Ugyanekkor Nagykanizsán 1892-ben alakított sörgyár évi 20 000 hl-t termelt, természetes, hogy hamarosan megszerezte a balatoni piacot is²⁰. 1911-ben az évi félmillió hl termeléssel dolgozó budapesti Dreher sörgyár főlerakatot létesített Keszthelyen is²¹. Világos, hogy a konkurrenciaharcban a kisebb tőkés keszthelyi gyár maradt a vesztes és működését hamarosan meg is szüntette.

Regensperger Ferenc 1900-ban alapított gépesített kékfestő üzemet²². Ez a kezdeti sikerek ellenére reménytelen vállalkozás volt. A balkáni piacon a század első éveiben ugyan jó fogyasztóra talált az üzem, hiszen a népviselet ott még elevenen élt. 1904-ben a megnagyobbított és korszerűbben gépesített üzemet a Polgárváros területéről Keszthelyre helyezték át²³. A balkáni piac kiesését munkásingek gyártásával igyekeztek pótolni az első világháború idején²⁴, a vállalkozás azonban csakhamar megszűnt.

A város lakóinak foglalkoztatottsága szempontjából nem jelentős a század elején alapított Berényi-féle téglagyár sem, amely később Regensperger Ferenc tulajdonába

1. Keszthely lakossága, 1828—1937
1. Bevöklörung von Keszthely, 1828—1937.

1. La population de Keszthely, 1828—1937.
1. Население Кестхей с 1828 до 1937 г.

került²⁵. Hasonló a helyzet Regensperger 1909-ben alapított gőzmalomával is²⁶.

Jelentéktelen volt a foglalkoztatottság szempontjából a balatoni halászat is, hiszen 1890-ben mindössze 11 halász élt Keszthelyen. A halászatnak a népelelmzésben viszont tagadhatatlan a szerepe, mert az említett évben 4 hal-kereskedő is lakott Keszthelyen²⁷. Nem változtatott a helyzeten a Balaton Halászati RT 1899-ben történt megalakítása sem, bár a Halászati RT telephelyet létesített városunkban is. A részvénytársaság 22 hűzőhálóval kezdte meg a működését, amit 7 telephelyen osztott szét²⁸.

A keszthelyi kereskedelem komoly múltra tekinthet vissza, Keszthelyen átmenő országút kapcsolta össze a Kárpát medencét a Balkánnal és Itáliával²⁹. A várost érintő átmenő országúti áruforgalom jelentős lehetőségeket biztosított. Ennek tulajdoníthatjuk, hogy már a XIV. századból névszerint ismerjük a keszthelyi kereskedőket, akik üzleti útjaik során távoli országokba is eljutottak³⁰. A buda—trieszti vasútvonal, a „Déli vasút” 1861-ben történt megnyitása egy csapásra megváltoztatta a keszthelyi kereskedelem lehetőségeit. A vasútvonal nem érintette Keszthelyt, másrésztől a vasúti szállítás lényegében olcsóbb, mint az országúti. A vasút megnyitásának napján már 50 000 mérő kukoricát szállítottak Budáról Trieszbe³¹. A megszűnt átmenő áruforgalomból adódó veszteséghez járult az is, hogy a megváltozott közlekedési viszonyoknak megfelelően a termény és borkereskedelem új központja a század végén Tapolcán alakult ki³².

Nem sokat segített ezen az sem, hogy 1888-ban megépült a Keszthely—baaltonszentgyörgyi szárnyvasút³³, amit 1903-ban Tapolcáig hosszabbítottak meg³⁴.

A keszthelyi kereskedelem számára nem maradt más lehetőség, mint a helyi és a szűkebb környékből adódó igények kielégítése. 1890-ben 89 kereskedő élt Keszthelyen, akiknek ágazati megoszlása már az említetteknek megfelelően alakult³⁵. Ez a kép az első világháború után csak annyiban módosult, hogy az idegenforgalom növekedésével együtt növekedett az élelmiszerkereskedések száma is³⁶.

A keszthelyi közhivatalok és iskolák munkaerőszükséglete korlátozott, és elsősorban értelmiségi síkra szorítkozó volt³⁷. A gyér forrásanyag segítségével hézagosan rekonstruálható gazdasági szerkezet a maga hiányosságai ellenére is elárul annyit, hogy Keszthelyen kevés volt az önálló gazdasági létalap, a lakosság zöme bér munkából élt. A paraszti gazdaságok, az ipar és a kereskedelem csak kis hányadát köthette le a helyi munkaerőfeleslegnek, amely a mondottak miatt kénytelen volt a várost fojtogatóan körülölelő Festetics hitbizomány által nyújtott munkalehetőségeket is igénybe venni.

A mezőgazdasági munkalehetőségekkel kapcsolatban el kell mondanunk azt, hogy a statisztika szerint az átlagos mezőgazdasági napszámber Zala megyében, amelyhez akkor Keszthely is tartozott, 1 korona 17 fillér és 1 korona 37 fillér körül ingadozott³⁸. Ehhez hozzá kell azonban tennünk azt, hogy a mezőgazdaság csak időszakos és

korlátozott mértékű munkalehetőséget tudott biztosítani. A mezőgazdasági napszámások évi keresetét 130–180 forintra, vagyis 260–360 koronára szokták becsülni az 1890-es években.³⁹ Érthető tehát, hogy a munkanélküliek segélyezése állandó problémája Keszthelynek.⁴⁰

Keszthely gazdasági életének a fentiek ellenére is kellett valami vonzóerejének lenni, ami pár évtized alatt megkésztette a lakosság számát, mint a bevezetőben említettük. A magunk részéről ezt a gazdasági vonzóerőt az idegenforgalomban keressük. A keszthelyi idegenforgalom 1846-ban kezdődött meg, amikor megépült az első balatoni fürdőház és közelében vendéglőt is nyitottak a fürdővendégek számára.⁴¹ A Kisfaludy gőzhajó rendszeres járatai révén 1846-tól javult ugyan a város közlekedése, azonban csak a Déli vasút megnyitásától 1861-től lett korszerűbb kapcsolata városunknak a külvilággal.

1862-ben Horváth Imre keszthelyi építőmester új fürdőházat épített a tóra,⁴² kőből épült nyári színház is készült ekkor, „a fürdő közönség nem csekély élvezetére”,⁴³ A mai szabadtéri színpad helyén állott Keszthely első színháza.⁴⁴ 1861-ben épült az első villa Keszthelyen, melyről még a Vasárnapi Újság is megemlékezett.⁴⁵ A karlsbadi porcelángyárban finom és izléses étkészletek készültek „Keszthelyi emlék” felirattal⁴⁶ Mindez azt mutatja, hogy 1861-től az idegenforgalom már gazdasági tényezőként hatott Keszthelyen.

1864-ben a mai Szigetfürdő helyén elkészült az újabb fürdőház, amit 1869-től részvénytársaság vett kezelésbe.⁴⁷ 1870 és 1880 között Csónakázó és Korcsolyázó Egylet, Tarkarékpénztár, Kaszinó, Szépművészeti Egylet alakult Keszthelyen.⁴⁸ Az első magánkezdemenykezésekhez Keszthely város is csatlakozott: 1883-ban a Festetics hitbizománytól megszerezte a mai balatonparti park területét⁴⁹ és a mai fürdőváros fő vonzóerejét jelentő parkot telepítette oda.

1888-ban a balatonszentgyörgy–Keszthelyi vasútvonal kiépülése megkönnyítette a város megközelíthetőségét, újabb lendületet kapott a keszthelyi fürdőélet. Városi kezelésbe került a balatoni strand, 1892-ben megépült a ma még működő Hullám és Balaton szálló a tó partján. Ekkor készült az új partvédőmű, gőzhajó kikötő és a parti sétány is.⁵⁰ 1903-ban a balatonszentgyörgyi vasútvonalat Tapolcáig építették ki, ismét jelentősen javult a város közlekedése. Ezt követte a vasúti vendéglő és szálloda építése, a városban már működő Hungária és Amazon szállodák tehermentesítésére.

Keszthely 1870 óta be volt kapcsolva az országos távíróhálózatba,⁵¹ 1907 óta pedig az országos távbeszélő hálózatba is.⁵² Ebben az évben kapott villanyvilágítást a város, melyhez saját áramfejlesztő telepe biztosította az áramot.⁵³ 1908-ban nyílt meg a keszthelyi mozgóképszínház.⁵⁴ A város utcáit a fürdőidényben rendszeresen öntözték.⁵⁵

Bár a fürdőélettel kapcsolatos statisztikai adatok sajnos hiányoznak még, jogosan tételezhetjük fel, hogy az idegenforgalomból adódó közvetlen és közvetett feladatok voltak azok, amelyek Keszthely munkaerejének zömét leköthették. Aligha vitás az is, hogy az idegenforgalom volt az a gazdasági tényező, ami Keszthely népesedésének említett, kedvező alakulását elősegíthette.

Jól alátámasztja mindezt az 1. számú képen bemutatott népesedési grafikon. A keszthelyi paraszti osztály kiköltözése a szomszédos szőlőhegyekbe, a grafikon szerint 1851–1858 között következtethető be. Nem véletlen, hogy a népesség számát jelölő vonal 1863-tól, tehát nagyjából a keszthelyi idegenforgalom fellendülésétől, teljesen egyenesen emelkedik, ez kellően alátámaszthatja a feltételezéseinket.

A város vázolt gazdasági szerkezetének tulajdoníthatjuk, hogy a keszthelyi munkásmozgalom első eseményével viszonylag későn, csak 1902-ben találkozunk. A korábbi adatok látszólagos munkásmozgalmi vonatkozásuk ellenére is a parasztmozgalmakhoz sorolhatók. Sebessy Kálmán premontrei tanár esetére gondolunk itt, akit 1849-ben kommunista elvei miatt állítottak a Megyei Bizottmány elé.⁵⁶ Ismerjük az ellene felhozott vádat is: nemzetőröket toborzó beszédeiben földosztást követelt. Sebessy a vád alól természetesen tisztázhatta magát.⁵⁷

A vázolt képnek felelt meg a Keszthelyre járó napilapok mennyiségi és minőségi összetétele is. 1896-ban 249 db magyar és 86 db németnyelvű napilap járt Keszthelyre. Ezek a lapok nagyobb hányadukban kormánypártiak voltak, kisebb részben polgári ellenzékiek.⁵⁸ Munkásmozgalmi szempontból pozitívnek minősíthető újság még 1899-ben sem járt ide.⁵⁹

A keszthelyi munkásmozgalom megindulásának az adott lökést, hogy a Szociáldemokrata Párt vidékünkön is megkezdte működését. A keszthelyi építőipari munkások 1902. szeptember 23-án megkísérelték megalakítani a Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetségének keszthelyi csoportját. A szakegylet megalakítását a hatóság nem vette tudomásul,⁶⁰ így 1904-ben újból meg kellett azt alakítani. A keszthelyi hírlap 1903. május 3-iki számában olvashatjuk:

„A nemzetközi szocialisták a múlt vasárnap népgyűlést tartottak Nagykanizsán a Deák téren. A népgyűlés, melyen kb. 1000 ember vett részt, Vadász József május 1-je megünneplésének a szocializmus szempontjából való jelentőségét fejtegette és buzdította elvtársait, hogy május 1-jét ünnepeljék és tüntető körmenetet rendezzenek. Utána Malasits Géza budapesti szocialista agitátor beszélt a katonai javaslatok ellen és az általános szavazati jog behozatala mellett; és pedig oly készültséggel, mint egy parlamenti szónok. Nagy tetszést fogadott hosszú szónoklata után még Kovács József és Vadász József is szóltak a katonai javaslatok és az általános választói jog kérdéséhez”.

A Keszthelyi Hírlap 1903. június 7-i számában rövidke, de jelentős hírt olvashatunk: „a szocialisták nemcsak Keszthelyen, hanem Veszprémben is szervezkednek. Megyei szociáldemokrata pártot alakítottak.”

A meginduló politikai munkával lehet összekapcsolni, hogy a keszthelyi kereskedelmi alkalmazottak 1903. június 12-én tüntettek a hosszú munkaidő ellen. A tüntetésről így ír a Keszthelyi Hírlap⁶¹:

„...az alkalmazottak tegnapelőtt este 8 óra után gyülekeztek s népes tüntetésben adtak kifejezést nem tetszésüknek. A tüntetőkhöz csatlakozott a nagy számú sétáló közönség is, úgy hogy a Kossuth Lajos utcán valóságos emberáradat hullámozott. Igazán nem értjük miért nem lehetne az alkalmazottak kérését teljesíteni. Utóvégre reggel 5 órától este fél 10-ig, tehát több mint 16 óráig munkában állni mégsem emberséges dolog. A teherhordó állatot is előbb hajtják nyugalomra”.

1903. augusztus 2-án a „Keszthelyi Munkásképző Egylet táncmulatságot tartott. A rövidke újsághír⁶² Steiner Ferenc nevét említi meg Gurkó Jakabbal egyetemben, mindketten kiemelkedő alakjai voltak a keszthelyi munkásmozgalomnak.

Steiner Ferenc volt az elnöke annak a népgyűlésnek, melyet a „Testvériség” munkásképző egylet 1903. augusztus 30-án tartott Keszthelyen. A népgyűlés plakátjairól így emlékezik meg a Keszthelyi Hírlap⁶³: „A tegnapi szenzáció. A keszthelyi szocialisták mozognak. Egyre több életjelt adnak magukról. Tegnap nagy szenzációt keltettek kiragasztott plakátjaik, melyek a mai népgyűlésre hívják meg a közönséget. A falragaszok így szólnak: Előre! A világhosszúknak. Polgárok, Munkások! 1903. augusztus 30-án du. 4 órakor Keszthelyen a vásártéren nyilvános Népgyűlést tartunk, a következő napirenddel; 1. Mit akar a Szociáldemokrácia, 2. A földművelők helyzete. 3. Általános titkos választási jog. 4. politikai helyzet és a sajtó. Az egybehívók. Polgárok, Munkások! A jelen politikai helyzetet meg kell ragadnunk, hogy a nép is tényezője lehessen az ország ügyeinek intézésében, melynek következtében szükséges, hogy mindnyájan ott legyünk, olvadjunk egybe az érzésben, a fölkiallításban, hogy nem lesz addig nyugalom Magyarországon, míg az általános titkos választási jog törvénybe iktatva nincs. Éljen a világot megváltó nemzetközi szociáldemokrácia!”

A népgyűlés lefolyásáról egy héttel később tudósít az újság⁶⁴, adjuk át annak a szót: „A múlt vasárnap délután a keszthelyi „Testvériség” szociális irányú munkásképző egylet népgyűlést tartott, melyen 3—4 ezer ember vett részt. A nagyszámú tömeg, melynek felét a környékből bejött polgárság képezte, figyelemmel kísérte a gyűlés lefolyását.

A népgyűlés elnökének Steiner Ferencet, jegyzőnek Szemere Lajos jogszigorlót, és Telcs Árpád keleti akadémiai hallgatót választotta meg.

Az első szónok Malasits Dezső budapesti szocialista volt, akit a központ küldött ki. Másfél óras beszédében fejtette ki a szocializmus eszméit, továbbá Magyarország gazdasági és politikai helyzetét.

Az ország rossz közigazdasági viszonyát három

szempontból vezeti le: az elszegényedésből, a kivándorlásból és a katonaságból.

Majd Keszthely város gazdasági és kulturális viszonyairól szól, hol szerinte egy keszthelyi lap, „papiros darab” sötét klerikalizmusával akarja butává tenni a népet. Ez a lap — így beszél róla — a Balaton vidék, mely a szeretetet és testvériséget hirdeti, holott soraiban a vallás elleni izgatás dühöng. Nem támadom tovább e papiros darabot, mert még elbizakodottá lesz, azt gondolja, hogy még valami...

A beszédet sokszor szakította félbe óriási taps, éljen, végeztével pedig a második szónok, Steiner Ferenc az óriási zajban alig tudott szóhoz jutni.

Ezután Steiner Ferenc beszélt szenvedéllyel, s oly erősen kelt ki a klerikalizmus ellen, hogy Hajdú Fülöp hatósági kiküldött kénytelen volt mérsékleetre inteni.

A gyűlés befejezte után a tömeg rendben szétoszlott.

„Este Lassale-ünnepélyt tartottak az egyleti helyiségükben, melyen vagy 300 ember volt együtt.”

Az említett egyleti helyiségről közelebbit nem sikerült megtudnunk. 1903. szeptember 20-án a „Testvériség” a Zöldfa vendéglő kerthelyiségében rendezett tréfákkal egybekötött mulatságot⁶⁵, lehet, hogy itt tartották az említett „Lassale-ünnepélyt” is.

Az 1903. október 25. előtti napokban nagy vörös plakátok jelentek meg a keszthelyi házak falán. Sajnos ezekből sem kerülhetett be példány a Balatoni Múzeum Adattárába, így szövegüket a Keszthelyi Hírlap leírása⁶⁶ nyomán kell adnunk: „Fel a küzdelemre! Polgárok! Munkások! — 1903. október 25-én délután 3 órakor Keszthelyen a vásártéren nyilvános népgyűlést tartunk a következő napirenddel: 1. Keresztény szocializmus. 2. Mért szegény a nép. A sajtó. 3. A visszatartott katonák. — Az egybehívók. — Polgárok, Munkások! jöjjetek tömegesen a népgyűlésre! Éljen a világot megváltó nemzetközi szociáldemokrácia!”

A népgyűlés lefolyását S(ági) J(ános) ismerteti a Keszthelyi Hírlap hasábjain⁶⁷: „A Munkásképző egyesület cím alatt szervezkedett helybeli szocialisták a múlt vasárnap rövid időn belül már a második népgyűlésüket tartották a budapesti szociális központ kiküldöttjének szereplése mellett.

A szocialisták helybeli agitálása e népgyűlésekkel komoly jelenség, mellyel mint az eseményekkel való hű beszámolásra hivatott lapnak, foglalkoznunk kell.

Nagy, vörös plakátok hirdették a gyűlést. Az érdeklődést tehát felkeltették, csak azért is, mert a híre járt, hogy Weltner Jakab, a híres szocialista agitátor jött meg beszédet tartani.

A szép időben rengeteg ember tódult a vásártérre.

Egy része azért, hogy eleven szocialista beszédét akarta hallani, a másik része pedig azért, mert szél-tében beszéltek, hogy a katolikus legényegylet tüntetésre készül, melynek tagjai, hogy a keszthelyi társadalmi élet képe még cifrább legyen, keresztény szocialistáknak nevezkednek.

A gyűlést Gurkó nevű iparossegéd nyitotta meg. Kérte a hallgatókat, hogy a szónokot nyugodtan hallgassák meg. Ezután Weltner Jakab lépett az emelvényre. Az ember a híre után valami bőszt vadembernek hinné, megjelenése azonban igénytelen, nyugodt modorú, munkásforma ember.

Szenvedély nélkül kezd beszédbe és ügyet sem vett arra a kiáltozásra, amit 30—40 legényegyleti tag⁶⁸, köztük állami tisztviselők rendeztek. A munkások érdekeiről beszél, aki elfogulatlanul hallgatja azt tapasztalja, hogy a meggyőződés beszél belőle.”

A Balatonvidék, ez az egyházi tulajdonban levő és klerikális irányítású hetilap aggódva figyelte a szocializmus előretörését. Az említett nagykanizsai népgyűlésről írja⁶⁹: „A szocializmus, a társadalmi rend és béke ez esküdt ellensége, fölforgató karmát vidékünkre is kiterjeszti... A veszedelmes epidemia tehát terjed. Határaink felé közeleg. Sőt már itt is mozog. Biztos értesüléseink szerint írhatjuk, hogy titkos küldöttjeik városunkat is szerencsétlenül szándékoznak. Híveik már vannak és mozgolódnak is.” A Balatonvidék 1903. szeptember 13-i számában nagy cikksorozat indult „Szociális tanulmányok” címmel.⁷⁰ A cikksorozatban a névtelen író a katolicizmus szempontjából kísérte megcáfolni a szocializmust.

Az 1903. december 20-át megelőző héten nyomdász-sztrájk volt Keszthelyen, a keszthelyi lapok egy hétig nem jelenhettek meg. A sztrájkjal kapcsolatban rövidke sajtótájékoztatóban érdekes mondat van⁷¹: „Bebizonyosodott azonban, hogy a szervezett sztrájkjal szemben a vidék apróbb munkaadói tehetetlenek. A munkás a szakegylet sztrájk alapján a munkaszünet alatt heti bérének legnagyobb részét megkapja”.

Mint említettük már, a keszthelyi építőipari munkások 1902-ben megkísérelték a szakszervezet alakítását, ezt azonban a hatóság akkor nem vette tudomásul. A szakszervezet 1903-ban illegálisan dolgozott és 106 tagja 1017 korona 60 fillér tagsági díjat fizetett be. A Szociáldemokrata Párt 1903-as kongresszusán elfogadott szervezeti szabályzat kimondta, hogy a párttagok kötelesek szakszervezethez tartozni.⁷² Ilyen körülmények között legalizálni kellett a keszthelyi építőipari munkások szakszervezetét is. Virág Vendel elnök és Csöngé Lajos jegyző az előírásoknak megfelelően jelentették is Keszthely elöljáróságának, hogy 1904. március 15-én

megalakították a Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetségének Keszthelyi Csoportját.⁷³ A bejelentést a hatóság tudomásulvette és a továbbiakban a Szakcsoport legálisan működhetett már.

Szendefi Árpád, aki a Tanácsköztársaság idején a keszthelyi Testvériség szerkesztője volt, a Szakcsoport tagjai közül Bődör Ferenc, Bődör István, Csöngé Károly, Csöngé István, Papp Lajos, Halász Lajos, Egyed Gyula, Paál Sándor, Paál László és Virág Ferenc nevére emlékszik vissza.⁷⁴ Az 1876-ban Keszthelyen született Paál Sándor a Balatoni Múzeum Adattárában őrzött tagkönyve szerint 1904. április 17-én lépett be a komáromi Szakcsoportba és 1904-ben heti 20 fillér tagdíjat fizetett. Paál Sándor a Tanácsköztársaság idején a keszthelyi direktórium tagja volt. Szakszervezeti tagkönyvét a 2. képen mutatjuk be. A munkaidő és munkabérek kiharcolásáért 1904-ben sztrájkba léptek a magyar államvasút dolgozói. Április 19-én a sztrájk már az egész országra kiterjedt.⁷⁵ A sztrájkhoz csatlakoztak a keszthelyi állomás dolgozói is. Április 20. és 24. között a Balatonszentgyörgy—tapolcai vonalon megszűnt a vasúti forgalom.⁷⁶ Április 24. után a nagykanizsai ügyészség „hivatalos kötelesség megtagadása” címén vádat emelt a keszthelyi vasutasok ellen. A nagykanizsai törvényszék ugyan felmentette a vádlottakat⁷⁷ az ügyész azonban fellebbezett az ítélet ellen. A Kuria 1905. április 23-án hozott felmentése után foglalhették csak el a vádlottak munkahelyüket.⁷⁸ Szabadlábra került Radnóti Ödön állomásfőnök, Peller Imre és Dévény Pál tisztviselő, Nagy Endre állomási felvigyázó, Bujdosó Pál raktárnok, Rákos Vince fűtőházi főnök, Ferenczin István, Erdélyi Dániel, Kopcsándi Sándor, Papp Ferenc és Laki József MÁV. alkalmazott.

1904-ben vasárnapra esett május 1-e, így a munkásság az eddigieknél nagyobb arányú ünnepségekre készülhetett. Május 1. megünneplésére plakátok hívták fel Keszthely dolgozóinak figyelmét. Az említett plakátok szövegét csak a Keszthelyi Hírlap őrizte meg számunkra,⁷⁹ eredeti példány nem maradt fenn belőlük, így csak az újság nyomán közölhetjük a falragasz szövegét: „Munkások! Elvtársak! Május elsejét, a munka világ ünnepélyt, az egész világ öntudatos munkássága megünnepli. E napon szünetelni kell a munkának mindenütt és a munkásoknak nem szétszakadozva, külön csoportokba oszolva, hanem együttesen egy táborban kell a nagy naphoz méltóan ünnepelniök. Legyen ez a nap rabigában görnyedező proletariátus nemzetközi szolidaritása, a szociáldemokrácia mindnyájunkat egybeforrasztó ereje hatalmas gondolatának szentelve. Békésen ünnepelve tüntetnünk kell az általános választó jog, a 8 órás munkaidő és a tisztességes mun-

Tagkönyv sz. 144
Mitgliedbuch Nr.

Név *Paál Sándor*
Name

Születéshelye és éve *Biala m. 1876*
Geburtsort und Jahr

Belépett *1904*
Eingetretten

Kiállított *1904*
Ausgestellt

Paál Sándor
Titkár. — Secretär.

Paál Sándor
Elnök. — Präses.

A helyi csoport meghívója. — Vertreter der Localgruppe.

kás törvények beiktatása mellett. Gyülekezés a vásártéren reggel 5 órakor, indulás 6 órakor a városon keresztül a Balaton-partra, hol szavalt és zászlóavatás lesz megtartva. Munkások! Ne hiányozzon a munkásság ezen világünnepélyéről senki. Mutassuk meg, mekkorára növekedett táborunk. Mutassuk meg, hogy valamennyien testvérek lettünk, akik együtt küzdve akarunk magunknak boldogabb jövőt teremteni. Jelenjete meg valamennyien. Éljen a nemzetközi szociáldemokrácia! A pártvezetőség.”

Ez a falragasz egyébként az első olyan dokumentum, melyben a keszthelyi szociáldemokrata pártvezetőségről olvashatunk. A korábbi plakátokon „az egybehívók” aláírása szerepel.

2. Paál Sándor szakszervezeti tagkönyve 1904-ből.

2. Fachvereinungs-Mitgliedbuch Sándor Paál's von J. 1904.
2. Lirset d'adhérent au syndicat de Sándor Paál, de 1904.
2. Профсоюзный членский билет Шандора Пала из 1904

A keszthelyi járási főszolgabíró 1904. április 28-án kelt végzésében az előkészület ellenére megtiltja, hogy „Steiner Ferenc és társai május hó 1-én reggeli 6 órakor jelző táblákkal, nemzeti és vörös színű zászlókkal felszerelve munkás körmenetet” rendezzenek. A végzés ellen természetesen 15 napon belül fellebbezni lehet.⁸⁰ Kulin Sándor 1919. május 1-én tartott beszédéből értesülünk arról, hogy a munkásság a főszolgabírói végzés ellenére is megkísérelte a felvonulást, melyet a csendőrség brutálisan szétvert.⁸¹

Május 1-én este az építőmunkások szakegylete zártkörű táncmulatságot tervezett a Sörtkertben.⁸² Nem tudjuk, hogy a délelőtti események lehetővé tették-e a tervezett mulatság megtartását?

„A Keszthelyen szervezett szociális pártvezetőség már lapot is akar szerkeszteni. Előfizetési felhívást bocsátottak ki, amely többek között ezeket írja: Június 5-én, vasárnap Testvériség címmel hetenkint 8 oldalon megjelenő lap fogja köszönteni a jogtalan, elnyomott ipari- és földművelő munkásokat, hogy védelmezője, érdekeinek megóvója legyen az egyenlőtlen társadalmi harcban. Ha végig pillantunk, bár számban még piciny, de akaratan, tetterőben biztató reményeket nyújtó táborunkban úgy látjuk, hogy pártunk rohamosan növekedik, de nincs helyben sajtó ki minket oltalmazva, érdekeinket védve szólónk lenne, sőt még a sajtó terén is az elnyomatásnak vagyunk kitéve —, ezért megindítjuk a Testvériséget, „írja a Keszthelyi Hírlap és hozzáteszi, hogy az új lap szerkesztője Steiner Ferenc szabó lesz.”⁸³ A hézagos forrásanyag sokszor nehezen hozzáférhető mozaikszemeiből nem mindig lehet összerakni a teljes képet. Nem sikerült például megállapítani, hogy mért nem valósulhatott meg a keszthelyi szociáldemokraták lapkiadási szándéka. Annyit tudunk csupán, hogy a Testvériség csak 1919. március 21. után jelenhetett meg.

A megerősödött szociáldemokrata pártnak ekkor saját helyisége volt már, mint egy valamivel későbbi újsághírből megtudjuk. Gurkó Jakab szeptember 18-án felolvasta a párthelyiségben Lakner László, A jövő háborúja című írását.⁸⁴

1904. június 5-én a keszthelyi szervezett munkások népgyűlést akartak tartani a keszthelyi vásártéren. A gyűlés tartását a járási főszolgabíró megtiltotta. Indoklásában hivatkozik a keszthelyi „építő-

3. Keszthelyi szociáldemokrata népgyűlés plakátja, 1904. dec. 11.
 3. Plakat der sozialdemokratischen Volksversammlung von Keszthely 11. Dez. 1904.
 3. L'affiche de la réunion publique de socialdemocrates de Keszthely, datée du 11 décembre 1904.
 3. Афиша социал-демократического митинга в Кестхее, 11-о декабря 1904 г.

munkások által előidézett bérharcokból még mindig észlelhető” sűrűlódásokra is.⁸⁵

A vázolt sűrűlódások háttere eléggé tisztázható. A nagykanizsai építőipari munkások 1904 tavaszán mozgalmat indítottak, hogy a munkaadók csak olyan munkásokat alkalmazzanak, akik tagjai a Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetségének.⁸⁶ Ez a mozgalom visszhangra talált Keszthelyen is. A keszthelyiek még tovább mentek és a munkakörülményeket, munkabéreket is rögzíteni kívánták. Így írja ezt le a Keszthelyi Hírlap⁸⁷:

„Még a múlt nyáron történt, hogy az építő munkások keveselven a munkabért, sztrájkba léptek. Az idén ki akarván kerülni a sztrájkot, mielőtt a tavaszi munka megkezdődött volna, megállapították az építőmunkások és rokonszak-munkásainak munkarendjét és árszabályát. A bennfoglalt feltételek mind magukra, mind a munkaadóra elég méltányosak. A 15 pontra osztott munkarend, illetve árszabályból kiemeljük a következő pontokat. Építő munkások és rokonszak-munkásainak munkarendje és árszabálya. — A munkaidő reggel hat órakor és ettől kezdve este hat óráig terjed, egy órai ebéd idő, fél órai reggeli szünidő, mely időre munkabér nem jár. — A fizetés óránként történik, következőleg: két tétel szerint, vagyis a minimális órabér óránként három éven aluli segédeknek 32 fillér; három éven felüli gyakorlattal bírónak 36 fillér; továbbá a vakolóknak 40 fillér. — Túl órázás esetén vagy vidéki munkánál 30%-os béremelés. — A sztrájkból kifolyólag a munkából 3 hónapon belül senki el nem bocsájtható. — Idegen munkások csakis a megválasztott bizalmi férfiú, mely minden épületen egy és ugyanaz, beleegyezésével vehető igénybe. — Általános napszámber és akord-munka eltörölendő. — Ácsok és cserépfedők minimál munkabére 30—40 fillérig változás nélkül. Az árszabályt a munkaadó nagyrésze már elfogadta, s így tavaszi építkezéseknek misem áll útjában”.

A Keszthelyi Hírlap rosszul értesült, mert a segédek követelését a keszthelyi munkaadók közül csak egy fogadta el, a segédek sztrájkba léptek április végén, illetőleg vidéki munkahelyeken helyezkedtek el.⁸⁸ Júniusban újabb építőipari sztrájk volt Keszthelyen, amely 3 hétig tartott.⁸⁹

Figyelem!

Polgárok, Munkások, Elvtársak!

1904. év december 11-én délután 2 órakor a vásártéren

**nyilvános
NÉPGYŰLÉST**

tartunk a következő napirenddel:

1. A Politikai viszonyok.
2. Az általános választási jog.

AZ EGYBEHÍVÓK.

Polgárok, Munkások, Elvtársak!

Agitáljatok a gyűlés érdekében, hogy inpozans legyen. Tömörüljünk munkatársak a jogaink megvédésére. Van szó, védeimezzük meg egyedüli fegyverünket a szószabadságot, hisz jogfosztottak vagyunk, meg ezt a kis szabadságunkat is megpesszük, megszünt minden erőnk. Választási jog kell az elnyomott népek, hogy beleszólhassunk a Tisza croszakos tetteibe. Népkepviselet kell nem pedig osztály érdekek.

Fel polgárok és munkások a népgyűlésre, emeljük mi fel tiltakozó szavunkat TISZA croszakossága ellen.

1904 szeptember végén a Keszthelyi Hírlap nyomdájának dolgozói sztrájkoltak. Ezt a sztrájkot részletesen leírja az újság.⁹⁰ A nyomdatulajdonos egy segédet kevesebb fizetésért szerződtetett, mint amit a nyomdászok országos szakszervezete előírt. A tulajdonos azzal érvelt, hogy a felvett segéd rossz munkaerő lévén, a kikötött bért nem érdemli meg. A nyomda dolgozói tudomást szereztek az esetről, sztrájkba léptek és jelentették az esetet a budapesti központnak. Budapestről kiküldött jött le, aki kötelezte a tulajdonost a megállapított bér kifizetésére. Ez meg is történt, de a tulajdonos egyidejűleg felmondott a segédnek. Ennek hatására a nyomda személyzete nemcsak a munkaviszonyát bontotta fel, de Keszthelyről el is távozott.

A Balatoni Múzeum egy új szerzeményű plakátjából⁹¹ (3. kép) szerzünk tudomást arról, hogy a keszthelyi szociáldemokraták 1904. december 11-én délután 2 órára népgyűlést hirdettek.

A gyűlésről így számol be a Keszthelyi Hírlap⁹²: „A helybeli szocialisták a múlt vasárnap a vásártéren népgyűlést tartottak. Noha az eső szitált mégis összesereglett 4—500 ember. A szocialisták fővárosi szónokot vártak, de a központban annyira el voltak foglalva, hogy a szónok nem jöhetett. Ezért Végh József pécsi kőművesegéd jött meg, aki 1 óráig beszélt az ismeretes szocialista tanokról. A szónok egyszerű kopott külsejű munkásembernek látszik, aki azonban figyelmet lekötő modorban, értelmesen, nyugodtan beszél... Keszthelyen ez volt a harmadik szocialista gyűlés. A közönség ezúttal már nyugodtan hallgatta a szónokot, nem volt a legkisebb ellen tüntetés sem.” Érdekesség kedvéért megjegyezzük, hogy míg a Keszthelyi Hírlap 4—500 résztvevőről ír, addig a katolikus kézben levő Balatonvidék mindössze „vagy 200 emberről” tud. A Balatonvidék említett cikke szerint⁹³ Gurkó Jakab keszthelyi iparoségéd és Végh pécsi péksegéd voltak a népgyűlés szónokai. A hatóságot dr. Skublics Ödön szolgabíró képviselte. A szónokok elítélték Tiszát, de az ellenzékét is —, a Balatonvidék szerint.

Ha megkíséreljük összefoglalni a keszthelyi munkásság eddigi küzdéseit, azt látjuk, hogy az építőipar dolgozóiról esik a legtöbb szó. Ez nem véletlen. A századforduló idején nagy építkezések voltak Keszthelyen és a Balaton környékén is. Utalhatunk itt a keszthelyi gőzhajó kikötőre, partvédőfal építésére, a Hullám és Balaton szállodák építésére, a keszthely—tapolcai vasútvonalra, az új állomás és vasúti szálloda építésére és a Szigetfürdő bővítésére. Az építkezések ütemét jellemzi, hogy a keszthelyi, körkemencével dolgozó téglagyár alig győzi a fogyasztás kielégítését.⁹⁴

Az 1905-ös év jelentős politikai eseménye az országgyűlési választások kiírása volt. A választási törvényeket megjegyzés és hozzáfűzés nélkül ismereti a Keszthelyi Hírlap.⁹⁵ A keszthelyi kerületben két jelölt lépett fel: Gróf Batthyány József ellenzéki programmal és Jócsák Kálmán szociáldemokrata programmal. Így foglalja ezt össze a Keszthelyi Hírlap⁹⁶: „A keszthelyi kerületben legelőször, mint mindig az idén is a vidéki földbirtokosok által talpra s Gróf Batthyány József zalacsányi földbirtokost jelölték diszidens programmal. A nemzetközi szociáldemokrata központ Jócsák Kálmán intelligens budapesti munkavezetőt jelölte.”

Jócsák Kálmán 1905. január 15-én tartotta meg programbeszédjét a keszthelyi Helbech vendéglőben.⁹⁷ „A rokonszenves megjelenésű fiatalember 2 óráig beszélt oly ügyesen, hogy a termet zsúfoltságig megtöltött hallgatók figyelmét lebilincselte. Beszédében nem volt izléstelenség, vagy izgatás.”

Jócsák bejárta a választó kerületet, keszthelyi

programbeszéde után Kiskomáromba utazott. Körűtja sikeres lehetett, legalább erre következtethetünk az alábbi sajtóhírből⁹⁸: „Jócsák a kerület nagyobb községeit bejárta. Azt is beszél, hogy tekintélyesebb pártja is lesz, mert több helyen rokonszenvesen fogadták.”

A január végén megtartott választás napján⁹⁹ a keszthely—tapolcai vasútvonalra, az új állomás és gyalogság zárta el és huszárok cirkáltak a néptelen utcákon. A szociáldemokraták két helyi megbízottja reggel 8 óra előtt átadta a választási elnöknek azt az ívet, melyen 14 keszthelyi választó Jócsákot kívánta képviselőnek. A Batthyány gróf jelölését tartalmazó ívet már előbb átvette az elnök, aki Jócsák jelölését nem fogadta el. Mivel csak 1 képviselőjelölt maradt, az elnök szavazás nélkül gróf Batthyány Józsefet jelentette ki a keszthelyi kerület országgyűlési képviselőjének.⁹⁹

Jócsák továbbra is kapcsolatban maradt Keszthellyel és 1905. július 16-án felolvasást tartott a keszthelyi szervezett munkásoknak.¹⁰⁰

A képviselőválasztás után, a szokásos sztrájkokkal köszöntött be a tavasz. Március 6-án az építőipari munkások sztrájkjáról értesülünk,¹⁰¹ ami csak március 19 táján ért véget.¹⁰² Április 4-én a kőfaragók szüntették be a munkát, mert „napi 10 óras munkaidőt, 30% béremelést, vidéki munka esetén 1 korona pótlékot és teljes ellátást”¹⁰³ követeltek. A munkaadókkal még április 16-a körül sem sikerült megegyezni.¹⁰⁴

Május 1. megünneplését népgyűléssel készítette elő a keszthelyi szociáldemokrata párt. „A keszthelyi szocialisták mind sűrűbben adnak életjelt magukról. A múlt vasárnap délután — írja a Keszthelyi Hírlap¹⁰⁵ — a vásártéren nagygyűlést tartottak e napirenddel: 1. A gazdasági helyzet és a szervezkedés. 2. Május 1-nek megünneplése.” A két napirendi pontról Mónus József, az országos cipész és csizmadia egyesület titkára tartott beszédet. A Balatonvidékből tudjuk meg, hogy Mankovits Géza is beszélt még a Május 1. jelentőségéről.¹⁰⁶

1905. május 1. megünneplését részletesen írja le a Keszthelyi Hírlap. „6 órakor május 1-én a szocialisták a Balatonhoz vonultak. Feltűnő, hogy a szervezett szocialisták száma egyre szaporodik. Még szervezkedésük kezdetén alig voltak néhányan, addig 1-én már 164 szervezett munkás volt a menetben. A Hullám teraszán Kiss Ernő tartott beszédet. Azután meg 3 fiatal iparos segéd szavalt. Az egyik költeményt Palágyi Lajos írta „Május 1” címmel. Annak regisztrálására, hogy a szocialisták milyen elveket vallanak, ide iktatjuk a költemény 3 strófáját:

*Örökké ifjú, örökké új természet
Téged imádunk Te vagy istenünk,
Tündöklő fényes, újjászületésed
Napján mi is mind újjá születünk.
S nem ódon templom fojtó légkörében,
hol szívre, észre vak homány borult.
S hól rút, sötét por szertartása képpen
Mint egy kísértet jelenik meg a múlt.*

*Nekünk nincs múltunk, nincsen hagyományunk,
Mi szerte téptük a bilincseket.
Nincsen mit vissza sírnunk, vagy kívánnunk,
Nincs miért keseregniünk, szebb idők felett,
Nekünk a múltból semmi, semmi nem kell,
leráztunk vallást, rögzött babonát,
Mert mi a jövőbe néziünk, ihletett szemmel,
mert érted küzdünk, fényes új világ!*

*Mutassuk meg, hogy egy a földnek népe,
a földön minden munkás ünnepel,
És kormányzóknak millió cselszövénnye,
Embert embertől nem választhat el.
Fajok, színek között nincs többé különbség,
Egy szeretetben eggyé olvadunk,
A nemzetek között megszűnt a gyűlölség,
Világ munkásai! egy nemzet vagyunk!*

A szavalatok után énekelték a munkásdalt és rendben szétoszlottak”.

A május 1-i ünnepség természetesen nem tett pontot a sztrájk-mozgalom végére. Az 1905-ös oroszországi forradalom híre Magyarországra is eljutott és felrázta a munkásságot. A sztrájkhullám addig nem látott méreteket öltött. Ugyanabban a Keszthelyi Hírlapban, amely ilyen részletesen írja le a május1-jét, fél hasábral alább olvashatjuk a következő hírt: „Sztrájk ellen. Alkalmunk volt egy, az állam által kiadott szerződésbe betekinteni, melyben a miniszter a következő passzust írja: Jóváhagyom oly megjegyzéssel, hogy a vállalkozóval szemben a munkásai által rendezett sztrájk, vagy bojkott által okozott véletlen késedelem a vállalkozónak a teljesítési határidő meghosszabbítására igényét, a határidő meghosszabbítás mérvéhez képest a miniszter állapítja meg:”

Pár sorral utóbb újabb hírt olvashatunk: „Orvoság a sztrájk ellen. A kereskedelemügyi miniszter a törvényhatóságokhoz rendeletet intézett, melyben közli, hogy a minisztertanács határozata szerint a sztrájk vagy bojkott és munkazárlat az összes állami építkezéseknél és munkálatoknál vis major, amely a szállítási határidő meg nem tartását indokolja. E határozat alapjául a Curiának konkrét esetben

ítélete szolgál. A miniszter ennek értelmében felhívja a törvényhatóságot, hogy a helyi hatósági szabályzatait a minisztertanács határozatának megfelelően egészítse ki, mert ezzel megfosszák a legtöbb sztrájkot egyik legerősebb fegyverétől, t. i. a vállalkozóra a szállítási határidő miatt gyakorolt pressziótól.”

Nem az első kísérlet ez a sztrájkmozgalom erejének csökkentésére. Arra a hírre gondolunk itt, hogy a lipcei bank biztosítást ajánl a sztrájkból adódó károsodás esetére.¹⁰⁷ Az állam erőszakos megoldással is segített a munkaadóknak, ha a helyzet úgy kívánta. A Balatonvidék írja:¹⁰⁸ „A munkások körében az újabb időben rohamosan terjednek s mély gyökeret vernek a nemzetközi szocializmus tanai. Ezeknek a tanoknak nemcsak buzgó terjesztője, hanem erős agitátora is volt Gál István kőműves, aki a múlt nyáron került Zalaegerszegre. Ő volt a sztrájkmozgalmak lelkes vezetője, s a nyáron egy nagyszabású népgyűlést is szervezett. A legutolsó sztrájk alatt a városkapitány Gál Istvánt kiutasította Zalaegerszeg város területéről.”

Az erőszakos hatósági beavatkozás szándéka Keszthelyen is megvolt. A járási főszolgabíró 1905. június 10-én bizalmas leiratban értesítette a keszthelyi jegyzőt, hogy értesülése szerint „f. hó 12-én (hétfőn) „egy munkás vezér fog Keszthelyre azon célból jönni, hogy az nap délután a napszamosokat és vidékről behívott mezőgazdasági munkásokat helyzetük tarthatatlanságáról felvilágosítsa; a jelentés szerint Keszthelyről a napszamosok már izentek volna Sármellékre, valószínűleg a járás többi községeibe is.” Ezt az „izgatót” le kell tartóztatni.¹⁰⁹ A munkaadók is igyekeztek szövetséget kötni egymással, a sztrájkolók ellen. Június elején az asztalosipar dolgozói léptek sztrájkba Keszthelyen. „Ez eredményezte az asztalosmesterek szövetségének létrejöttét Keszthelyen — írja a Balatonvidék¹¹⁰ — mely különösen azt célozza, hogy a vállalt munkákat közös erővel elkészítve, mindaddig nem fogadnak munkásokat, míg azok fel nem ébrednek hipnozisukból és meg nem értik a munkaadó és munkás közötti azt a viszonyt, melynek őket összefűzni kellene. Ennek alapján ki is jelentették már munkásaik könyveit, mert június 30-ig azok munkába nem léptek.”

1905. július 5-én az aratók léptek sztrájkba Sávolyon és béremelést követeltek. A marcali főszolgabíró nagyobb csendőrkülönítményt vezényelt a veszélyeztetett területre. Vindornyalakról el kellett távolítani a felvidéki aratókat. A sümegprágai és zsidi aratókat csendőrökkel kellett Somogyba kísértetni, hogy a szerződésben vállalt aratást megkezdjék.¹¹¹

Az aratósztrájk okáról a Keszthelyi Hírlap egy későbbi számának C aláírással, igen bátorhangú vezércikkéből szerzünk tudomást.¹¹² A cikkíró nem nehéz felismerni, Csák Árpád, a Balatoni Múzeum egyik alapítójának tollából származik az írás, amely az okokat így határozza meg: „Az idei nyáron az aratás kezdetén, a trópusi hőségben emberfeletti munkát végeztek az aratóink. Minden erőlködésük mellett sem tudtak annyit végezni, mint máskor. A nagy hőségben nem győzték a munkát. Elkeseredtek, hogy a nagy fáradsággal szemben kevés anyagi eredményt kapnak. A búza jó talajban lefeküdt, a gyom és a lóhere a kiadós esők következtében sok helyen keresztül tört a búzában. E területeket nem akarták a szerződésben kitett feltételek mellett learatni. — Javítást kértek. — A tulajdonos ragaszkodott a kötött szerződéshez. Kész volt a sztrájk. A tulajdonos kétségen kívül jogos és törvényszerű állásponton állt, de nem volt méltányos. Sok gazdaságban kis méltányosság feleslegessé tett minden szuronyos beavatkozást.”

Csák Árpád nagy, egész oldalas cikke megérdemelné a szószerinti közlést is, de elégedjünk meg két mondatával: „Tisztában vagyunk vele, hogy a hatalom kiküldött főbírái és a kivezényelt csendőrség nem fog a bajon segíteni. Az elégedetlen embereknek nem szurony kell, azok kenyeret kérnek és egyszerűen meg akarnak élni”.

„A szocialisták Keszthelyen egyre több életjelt adnak, írja a Keszthelyi Hírlap 1905. július 23. száma, majd így folytatja: — eleinte népgyűléseken terjesztették hivatásos agitátorokkal az eszmét. A múlt vasárnap a Hungáriában táncestélyt rendeztek, amelyen a fővárosi központ kiküldöttje a munkások helyzetéről szabad előadást tartott.”

1905. augusztus 27-én a keszthelyi szociáldemokrata pártszervezet népgyűlést tartott a vásártéren. Mindkét keszthelyi újság megemlékezett erről, természetesen a saját politikai beállítottságának megfelelően.¹¹³ A Keszthelyi Hírlap szerint a rekkenő hőségben, délután 3 órakor tartott gyűlésen nem sokan voltak jelen. A Balaton-vidék 300-ra teszi a hallgatóság számát, majd hozzáfűzi „miután Weltner Jakab úr szemtanúként állítása szerint Ostendben hűsöl és pezsgőzik a munkáspénzen, Kondor Bernát központi kiküldött jött el Keszthelyre Budapestről szónoknak”. Kondor beszédéről a Keszthelyi Hírlap a maga liberális polgári beállítottságának megfelelően, a következőket ismerteti: „Kondor beszélt az általános választói jogról. Ezt előbbre valónak tartja mint a magyar vezényszót. Elítéli az ellenzéket Kossuth Ferencsel, hogy üres jelszavakkal hitegetik az országot, noha tudják, hogy ígéreteiket ez idő szerint beváltani nem tudják. Ha legelső

sorban az általános választói jogot kívánják, akkor az országnak igazi nép-parlamentje lehetne, mellyel szemben Bécs akarata megdőrne. Egyórás beszédében igyekezett rokonszenvet kelteni a szocializmus eszméi iránt.”

Mankovics Manó keszthelyi munkás is beszélt még, aki a militarizmus ellen kelt ki. „Végül a munkás-marseilest énekelték”, írja a Keszthelyi Hírlap és hozzá teszi: „megható jelenet volt, hogy az ének alatt hozták arra Szent Mihály lován egy munkásember hült tetemét. Ott haladt az enyészet a szebb jövőért folytatott küzdelem eleven színtere mellett”.

1905. október 29-én este a keszthelyi építőmunkások a Sörkert téli helyiségében „konfetti csatával és virágpostával egybekötött” táncmulatságot rendeztek.¹¹⁴

1905 decemberének végén meghalt Gurkó Jakab cipészsegéd, a keszthelyi szociáldemokrata pártszervezet tagja és az itteni munkásmozgalom egyik legaktívabb harcosa. Temetésére óriási tömeg gyűlt össze, képviseltették magukat a szervezett munkások is, akik koszorút helyeztek a ravatalra, a koporsót is ők vitték ki a temetőbe. A háznál is és a temetőben is két barátja beszélt. „Ez alkalommal vitték ki először a nagy vörös színű lobogót.”¹¹⁵

A Fejérváry kormány engedelmével 1906 januárjában megalakulhatott a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége.¹¹⁶ Ez lehetőséget nyújtott a keszthelyi Földmunkás Szakegylet megalakítására is. Márciusban már a „szervezett földmunkások” multságáról hallunk, amelyen mintegy 200 ember vett részt.¹¹⁴

A keszthelyi járási Mezőgazdasági Bizottság legfőbb feladatának az aratás előkészítését és a sztrájkok kiküszöbölését tekintette. Ezzel a problémakörrel foglalkozott a február 7-i ülés. Az ülés határozata értelmében a fősztolgabíró február 20-án körlevelet intézett a jegyzőségekhez,¹¹⁵ adatokat kér a jegyzőségek területén élő aratógazdák személyére vonatkozóan és főleg arra nézve, hogyan teljesítik ezek előző évi munkájukat? Munkásaik sztrájkoltak-e?

Az említett körlevélre a keszthelyi jegyző válaszolt,¹¹⁶ és jelentette, hogy Keszthelyen Papp György 56 éves „föld-, szőlő- és háztulajdonos 1905. évben Keszthely—Újmajor-pusztán aratott munkaadója megelégedésére, munkásai nem sztrájkoltak, de még mozgalom sem volt közöttük észlelhető”.

1906 áprilisában új választásokat írtak ki. „Piros falragaszok hirdették, hogy a helybeli szociáldemokrata párt jelöltje: Pelczéder Ágoston, az Andrassy téren hűsvét másnapjának délutánján programbeszédet tart. A szocialisták városunkban mind sűrűb-

ben adnak életjelt magukról. Eddig azonban beszédeiket a vásártéren tarthatták meg. Ezért a város úri közönsége nemigen ment oda. A mostani beszédet azonban nagy közönség hallgatta, amely között ott láttuk városunk számottevő elemeit is. Pelczéder, mint a szocialista agitátorok általában, ura a szónak. Másfél óráig beszélt erős hangon az ismeretes szocialista programról. Beszédét nem zavarták meg. A jelölt maga is beismerte, hogy szavazatokra nem számít. A választási mozgalmat csak alkalmul használják arra, hogy az általános titkos választójog érdekében agitáljanak.¹¹⁷

A keszthelyi választási kerület szavazatszedő bizottságát a megye nevezte ki. Dr. Dezsényi Árpád, a Festetics hitbizomány uradalmi főtitkára lett a bizottság elnöke, jegyzője dr. Schwartz Zsigmond. A szavazatszedő bizottság tagjai: Oltay Guidó, Fáber Sándor, dr. Csanády Gusztáv, dr. Lovassy Sándor, Puly János és Krummel István lettek.¹¹⁸

A választás lefolytatásáról így számol be a Keszthelyi Hírlap: „A napot semmiféle különös mozgalom sem előzte meg. Gróf Batthyány József a kerület volt függetlenségi képviselője volt az egyetlen jelölt. A szocialista ellenjelölt Pelczéder Ágoston jelöltségét ugyanis Ő maga sem vette komolyan. Gróf Batthyány József a választások előtt bejárta a kerületet. A választás reggelén az Amazon¹¹⁹ szálloda előtt sok ember csoportosult. Itt állott a soproni honvéd bakák egy százada is. Szükség bizony nemigen volt rája. A választási eljárást dr. Dezsényi Árpád uradalmi főtitkár nyitotta meg. Kihirdette, hogy gróf Batthyány Józsefet 10 választó jelölte. Fél óra időt tűzött ki az esetleges újabb jelölésre. Az idő leteltével mást nem jelöltek. Ezért az elnök gróf Batthyány Józsefet megválasztott képviselőnek jelentette ki.”¹²⁰

1906. május 1-ét méltóan akarta ünnepelni a keszthelyi munkásság. A dolgozók reggel 6 órakor akartak a Vásártéren gyülekezni, majd onnét a Tapolcai, Kossuth Lajos és Jókai utcán át akartak a Balatonhoz vonulni. Pintér János e tárgyban benyújtott kérelmét a keszthelyi járás főszolgabírája nem engedélyezte, ellenben a Balatonnál szavalatok és beszédek tartásához hozzájárult azzal a kikötéssel, hogy a munkásság gyülekezésének is ott kell történnie.¹²¹

A nyomdáknak, több műhelyben, a kőműves állványokon, a földhordásoknál szünetelt a munka — írja a Keszthelyi Hírlap.¹²² Megjegyzi az újság, hogy a szervezetek felvonulását a hatóság nem engedélyezte, a Balaton-parti ünnepélyt azonban nem tiltotta be. Az ünnepi beszédet Végh József pécsi munkás tartotta, utána többen szavaltak.

„A munkások ezután az »Indulj munkás« című dalt

énekelték el. Ezután a Sörházkertbe vonultak a Marseillaise hagjai mellett. Este a színházban kérésükre a „Takácsok” című erős szocialista ízű darabot játszották. Az előadásnak egy-egy jeleneténél zajosan tüntettek, tapsoltak, éljeneztek. Pl. mikor a munkásnyúzó Dreissinger gyáros az éhségtől összeeső fiúnak konyakot akar adni, s a szocialista munkás azt kiáltja neki oda: Ne konyakot, kenyeret adjatok neki, akkor meggyógyul, — óriási tapsban és dübörgésben tört ki a munkásság. Előadás után a Marseillaise éneklése közben vonultak ki.”

A földmunkások szervezkedése szakegyletük megalakítása után új lendülettel folyt, 1906. szeptember elején már arról olvashatunk, hogy Gyenesdiáson „Papp József házában szocialista gyűlés volt”.¹²³

Az ősz a sztrájkok jegyében folyt le. Októberben a szabósegédek sztrájkoltak, amivel sikerült is némi kis előnyöket elérni. A segédek 30% fizetésemelést követeltek, de csak 20% javítást kaptak. Az addig 12 órás munkaidő helyett 11 órás munkanapot akartak kiharcolni, azonban ez csak a 3 nyári hónapra sikerült nekik.¹²⁴

Az ipartestület 1906 novemberében felhívást intézett a keszthelyi iparosokhoz, hogy fogjanak össze és sztrájk esetén egymást támogatva segítsenek a „fennforgó bajokon”.¹²⁵

A Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének keszthelyi csoportja 1906 karácsonyának másnapján mulatságot rendezett a vásártéri Weiss vendéglőben.¹²⁶

A következő év, 1907 első hónapjaiban az argárkérdés foglalkoztatta a hatóságokat: „Zalavármegye alispánjától. — 945/ni 1907 sz. — BIZALMAS, SAJÁT KEZÉHEZ. Határidő 3 nap. Tárgy: A gazdasági munkásmozgalmakról tudakozódás. Főszolgabíróság Keszthely. A m. kir. földművelésügyi miniszter úrnak f. é. január hó 9-én kelt 238/el. V—1 számú rendelete folytán felhívom, hogy tegyen hozzám azonnal jelentést arról, vajjon ez idő szerint minő arányban észlelhetők a gazdasági munkásmozgalmak és mely helyeken?”¹²⁷

A keszthelyi járási főszolgabírónak a jegyzőségekhez intézett, valamivel későbbi keletű bizalmas leirata a cselédek felmondási idejével kapcsolatos problémákat összegezi.¹²⁸ „Az éves külső cselédek felmondási ideje (február 24.) közeledvén: a cselédek és más munkások között szüntelenül tartó izgatások közepette attól lehet tartani, hogy a cselédek tömegesen felmondják a szolgálatukat és sokan lesznek köztük olyanok, akik a szolgálat keresése céljából nyerendő 3 nap szabadság időt nem új szolgálat keresésére, hanem arra használják fel, hogy bejárva a községeket és majorokat, a cselédek és más munkások körében az izgalmat szítsák. —

Ennélfogva a rendőrhatóságoknak fokozott figyelemmel kell ügyelniük nemcsak általában véve a cselédekre és azok minden mozgalmára, hanem különösen azon cselédekre, akik szolgáltatukat felmondták...

Önként értendő, hogy a községi előljárásnak és munkásközvetítőknek oda kell törekedniük, hogy a gazdák cselédeknek kapjanak.

Amennyiben egyesek a cselédtörvény 110 §-ában foglalt tilalom ellenére a cselédek körében izgatnának, vagy az 1898:II. tv.-be ütköző hasonló cselekményt, vagy bármely más kihágást, vagy más büntetendő cselekményt követnének el, a tettesek megbüntetés végett haladéktalanul bejelentendők.

Általában véve a községi előljáráások és különösen a jegyzők, valamint csendőrség is fő figyelmét és tevékenységét a cseléd- és munkásügyekre fordítsa.

Szórványosan eddig is előfordult, hogy a cselédek nem szegődtek el, hanem letelepedtek a községben azon szándékkal, vagy ürügy alatt, hogy mint napszámosok vagy mezőgazdasági munkások keresik kenyerüket. Az említett körülmények folytán arra is el kell készülniük, hogy a cselédek nagyobb számban fognak így cselekedni. Ennélfogva úgy a községek, mint számtalan más köztekintet érdekében különös figyelmet kell fordítanunk az ilyenekre s a községeknek oda kell törekedniük, hogy az ilyenek letelepedését megakadályozzák és már előre tiltakozniuk kell ez ellen."

A továbbiakban részletesen kioktatja ez a terjedelmes főszolgabírói leirat, hogy hogyan akadályozhatják meg a községek a volt cselédek letelepedését. A letelepedés a községi illetőség útján akadályozható meg, amelyet négy évi helyben lakás és a község terheihez való hozzájárulás árán szerezhet meg valaki. Az erkölcsi bizonyítvány is szükséges a letelepedéshez. Ezt a hatóság hivatalból kéri az előző lakóhelytől, „tehát a hatóságoknak bő alkalmuk lesz a toloncszabályok alkalmazására és kell, hogy azokat a községek a közbiztonság és rend érdekében a legszigorúbban alkalmazzák."

A községek arra is figyelmeztetendők, hogy az említett kifogásokat a már letelepedett volt cselédekkel szemben is megtehetik és meg is kell saját érdekükből is tenniük. Önként érthető, hogy a toloncszabályok ilyenek ellen is alkalmazhatók, amennyiben azok községi illetőséget nem szereztek...

Megjegyzem, hogy ezen rendeletem szorosán bizalmas természetű s ez okból senkivel sem közölhető, ezért az irattárból kiemelve, külön őrizendő; az annak alapján teendő intézkedések tehát szintén bizalmas jellegűek."

Pár nappal később, 1907. február 28-án a kesztelyi járás főszolgabírája újabb alispáni rendeletet ismertet a jegyzőkkel.¹²⁹ „Vugrinecz Károly kőművesegéd, a kőművesmunkások országos szövetsége nagykanizsai helyi csoportjának elnöke egy felhívást bocsátott ki, mint a földmunkások országos szövetségének is központi megbízottja, melyben a földmunkásokat szervezkedésre, sorsuk javítására hívja fel és kilátásba helyezi nekik, hogy ha az aláírási íveket beküldik őhozzá és meg akarják alakítani a helyi csoportot az egyes községekben, úgy az alakuló gyűlés engedélyezéséhez szükséges bejelentést elküldi nekik, lemegy hozzájuk és megmagyarázza, mit kell tenniük a cél elérésére. — Hogy minő magyarázatokkal és felvilágosításokkal szolgál ő a népnek, eléggé indokolja azt azon körülmény, hogy a múlt év nyarán Nagykanizsa és Pacsa vidékén előfordult cselekmények és munkásmozgalmak nagyrészt mind Vugrinecz Károly izgatásainak voltak a következményei, aki hivatásánál fogva tagja sem lehetne a földmunkások országos szövetségének, mégis mint annak központi megbízottja szerepel, különösen a helyi csoportok megalakításánál. — Hogy a helyi csoportok az egyes községekben megalakíthatók legyenek, szükséges, hogy a taggyűlés a központi választmány, vagy annak egyik megbízottja által jelentessék be a hatósághoz. Ilyen megbízottként szokott szerepelni a bejelentéseknél Vugrinecz Károly, aki az alapszabályok rendelkezése szerint tagja sem lehet a földmunkások országos szövetségének. — Kilátásba helyezte Vugrinecz Károly azt is, hogy megjelenik a községekben és magyarázatokkal szolgál a földműves népnek. Ezen ténykedése nevezettnek minden körülmények között megakadályozandó, mert ő csak a nemzetközi szocialista pártnak csinál propagandát és tévtanok hirdetésével megmetyeljezi a hazáját szerető békés munkásnépet. Ha megjelenik tehát valahol, ott a munkások közt igyekeznek ily irányban tevékenykedni, ellene a toloncszabályzat rendelkezése haladéktalanul fogamatba veendő."

1907 tavaszán olyan hírek keltek szárnyra — írja a Balatonvidék¹³⁰ —, hogy az aratómunkások nem kötnek szerződést, a gazdákat kényszerhelyzet elé állítják és követeléseikből egy jottányit sem engednek. „Az aratók jelentékeny béremeléssel, de csaknem mindenütt megkötötték már az aratási szerződéseket."

A mezőgazdasági munkások szervezkedésével járó aggodalmak ezzel természetesen nem ültek el. „Általános izgalomba hozta a szomszéd Cserszegtomaj község lakóit egy szocialista agitátor, ki a földmunkások szakszervezetének megalakítása végett látogatott el Cserszegtomajra. Napokon át tartózkodott

4. A keszthelyi szervezett munkásság meghívója. 1907. márc. 17.
4. Einladungsbrief der organisierten Arbeiterschaft von Keszthely, 17. März. 1907.

4. L'invitation des ouvriers syndiqués de Keszthely, datée du 17 mars 1907.
4. Приглашение кестхейских организованных рабочих, 17. го марта 1907 г.

a községben és nyilvános népgyűlést is akart tartani, de erre a hatósági engedélyt nem nyerte meg. Ez azonban nem hozta zavarba Böröndi Imre urat. F. hó 12-én Mogyorósy Jánosnál akart titkon gyűlést tartani. Ennek azonban neszét vették a csendőrök s a szocialista tanok dicső apostolát szuronyok között kísérték Keszthelyre s innen illetőségi helyére toloncolták. Tapolcán már izgatásért 6 napot ült a dicső férfiú. Nagyszámú izgató iratot szedtek el tőle, amiket olcsó árért adott mindenkinek. Ilyenek: „A szónoklattan elemei szocialista agitátorok számára”, „Le a papokkal”, „Miért haragusznak ránk a bőrkabátosok”. Stb.” Az újságcikk hangja elárulja, hogy a keszthelyi Balatonvidékből idéztünk.¹³¹

A keszthelyi szervezett munkásság 1907. március 17-én a Stampfel-féle vendéglőben „ünnepi beszéd, szavalat és tánccal egybekötött Szabadság-ünnepélyt” rendezett. Az ünnepélyt március 15. tiszteletére rendezték és a ránk maradt meghívó szerinti¹³² a következő volt a műsor: „Március (Csizmadia S.-től), szavalja: Gutman Antal. Ünnepi beszéd, tartja: Böröndy Imre. A nép nevében (Petőfi S.-től) szavalja: Karakai György.” (4. kép).

Márciusban megszervezte folyt a földmunkások szervezkedése, „feltartóztatlanul”, mint a Keszthelyi Hírlap írja.¹³³ A szervezkedés keretében különböző nyomtatványokat osztogattak, amik közül a keszthelyi csendőrség a következő „bűnjeleket” foglalta le: Világszabadság 1907. évi 6—8. számai, „Leszámolás”, „Magyarország földmunkásaihoz”, „Miért dühösek ránk a bőrkabátosok”. A keszthelyi főszolgabíró a „bűnjelek terjesztői ellen”, nevezetesen Tóth Ferenc vállusi, Flámis Vendel keszthelyi és Szekeres János cserseztomaji lakosok ellen házkutatási parancsot adott ki, 1907. április 15-én.¹³⁴

1907. május elsejének megünneplésével kapcsolatban csak egy szűkszavú főszolgabírói végzés adataira támaszkodva vonhatunk le gyér következtetéseket. Az említett végzésben¹³⁵ ez áll: „Tárgy: Karakai György és társai keszthelyi lakosok május 1-én népnepély tartását bejelentik. Végzés. Zászló alatt és zenével tartandó tüntető felvonulást nem engedélyezem, mert hasonló tüntetések rendszerint nagyobb zajjal és izgalommal járván, könnyebben vezethetnek törvénybe ütköző kihágásokra, a közlekedést azonban mindenesetre zavarják — ellenben a Sörházkerthben rendezendő népnepély

megtartása ellen kifogást nem emelek, csupán arra hívom fel bejelentők képviselőjében Karakai György keszthelyi lakost, ezen végzésem kiadásával, hogy az ünnepély részletes programját hatóságomhoz f. hó 29-ig bemutassa.”

A keszthelyi újságok, a Keszthelyi Hírlap és a Balatonvidék, nem adnak már számot az ünnepség lefolyásáról. Ez nem véletlen. A munkásmozgalom országos kibontakozása veszélyes méreteket kezdett ölteni, a kormány 1907-ben megkezdte a támadást ellene.¹³⁶ A mozgalom erejét mi természetesen csak a magunk helyi forrásanyagának tükrében mérhetjük le. Ebből a szempontból a Balatonvidék, ez a katolikus tulajdonban levő hetilap az elsőrendű forrás, amely például¹³⁷ így ír: „A munkálkodó népszéles rétegei már az utolsó faluban is szaturálva vannak a szocialista eszmékkel... Nem hányhatjuk az illetékes körök szemére, hogy ölbetett kézzel nézték volna ezt a veszedelmes mozgalmat. Ami szigorúságra a törvény jogot ad a hatóságnak, azt mind igénybe is veszi... Más helyen így ír ez az újság:¹³⁸ „A szocializmussal foglalkoznunk kell..., mert már oly előrehaladott stádiumban van, hogy ignorálnunk nem lehet. Vagy vele, vagy ellene.”

A munkásmozgalom ellen fordult közhatalom támadásának egyik fontos fegyvere a sajtószabadság korlátozása.

„A gomba módra szaporodó szocialista sajtótermékek féktelensége kétszeres éberséget igényel” — írja a Balatonvidék és hozzáteszi, ne csak büntetések, de akadályozzák is meg a sajtó útján elkövethető izgatás lehetőségét.¹³⁹ A készülő új sajtótörvény vitájához így szól hozzá a lap¹³⁷: „A tisztességes, hivatása magaslatán álló sajtó csak örülhet és bizalommal tekinthet a reform elé. Mert ezzel is csak a régi, hatvanas évek nimbuszát nyeri vissza. Szép a szabadság, míg vele vissza nem élnek. Mivel beigazolt tény, hogy a szabadság legszebbikével, a sajtószabadsággal visszaélések történtek, el kell tehát következni az üdvös reformoknak.” Nemsokára így ír már a Keszthelyi Hírlap: „A belügyminisztérium megtiltotta, hogy a sajtótermékeket ingyen osztogassák”, a hatóság engedélye nélkül. Ebből a tilalomból természetesen az következik, hogy minden röpirat szövegét be kell mutatni a rendőrhatalomnak s csak ennek engedélyével hozható a nyilvánosság elé.¹⁴⁰ Novemberben már arról ad hírt az újság, hogy több vidéki lapszerkesztőt megbüntettek, mert politikai tartalmú meghívók vagy falragaszok tartalmát, illetve szövegét közölték lapjukban.¹⁴¹

A belügyminiszteri rendelet alapján kobozták el azokat a Budapesten nyomott plakátokat is, amelye-

ket a szociáldemokrata párt október 10-re tervezett országos tüntetésének előkészítésére küldtek le Keszthelyre.¹⁴²

Ezt a tüntetést, melyet az általános titkos választójog kivívása érdekében szerveztek országszerte, a keszthelyi főszolgabíró nem engedélyezte. Később visszatérünk majd rá, hogyan felelt erre a keszthelyi munkásság. A főbírói végzés egyébként így hangzik:¹⁴³ „Karakai György, Pintér János és Biczó Béla keszthelyi lakosok október 10-én délután 2 órakor a vásártérről kiindulva a Tapolcai, Kossuth Lajos utcán át az Andrássy térre és onnét a Hajdú utcán át vissza a vásártérre történő felvonulás megtartását bejelentik és annak engedélyezését kérik. Határozat: A bejelentést tudomásul nem veszem és a tüntető felvonulás megtartását megtiltom. Határozat: Tekintettel arra, hogy a közelmúltban a munkásság falragaszok útján és röpiratokkal izgatott, és tekintve azt, hogy Keszthely nagyközség előljárósága meghallgattatván, oda nyilatkozott, miszerint épp a közelmúltban történt izgatások miatt a közrendet és közcsendet a tüntető felvonulás esetén fenntartani alig lesz képes... a tüntető felvonulás betiltandó volt.” A főszolgabírói végzés dátuma 1907. október 9., ami a 10-én tartandó tüntetés engedélyezésénél a 15 napos és a végzésben is feltüntetett fellebbezési határidőt természetesen lehetlenné tette.

Az erélyes hatósági beavatkozás nem elszigetelt és nem helyi jelenség. Ennek kezdeti lépése volt, hogy Takács Imre főszolgabíró 1907. február 17-én felülvizsgálta a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetsége keszthelyi csoportjának működését.¹⁴⁴ Csakhamar azt olvashatjuk, hogy az említett Szövetség nagykanizsai csoportjának működését betiltotta a hatóság.¹⁴⁵ 1907. október elején a Cipésziparosok Országos Szövetségének keszthelyi csoportját osztották fel.

Erre a keszthelyi jegyző két, a főszolgabíróshoz intézett felterjesztéséből következtethetünk. Az egyik jelentés így szól: „Főszolgabíróshoz Keszthely. Sürgetésére jelentem, hogy a titokban működő cipész egyesület működésének kinyomozására f. hó 15-én csupán szóbeli utasítást kaptam, melyre vonatkozó jelentésemet szám nélkül ugyan, de külön boríték alatt október 19-én betérjesztettem.

Jelenttem pedig, hogy történtek ugyan befizetések hetenként, ezek azonban állítólag a Népszava című lap előfizetésére adtak össze, s hogy a befizetők névsora állítólag Horváth Lajos Lehel utcai vendéglős vendéglőjében egy mosakodó asztal formájú szekrényben tartatnak. Jelenttem, hogy a befizetések állítólag vasárnaponként délután közvet-

lenül ebéd után 1—fél 3 óra között teljesítették, a most említett vendéglőben és a pénzt Mattos József cipészsegéd vette fel.

Megjegyzem, hogy a jelentésben foglaltak csak pusztán állításon alapulnak, biztos adat szerzhető nem volt, mert... azok a segédek, akik biztos tudomás szerint befizetéseket eszközöltek Keszthelyről ismeretlen helyre távoztak.¹⁴⁶

1907. november 2-án, ezzel a jelentéssel egy napon kelt a keszthelyi jegyző kiegészítő jelentése, amelyet ugyancsak a főszolgabíróságnak küldött meg: „Megejtett nyomozás alapján jelenthetem, hogy a cipézmunkásoknak egyesület képpen való működése nem tapasztalható. Meghallgattam Horváth Lajos keszthelyi lakos vendéglőst, aki oda nyilatkozott, hogy a cipész segédek egyesülete feloszlott, egyleti helyiségüket felmondták, bért nem fizetnek, semmi féle bútort, nyomtatványt, vagy iratot nála nem tartanak. Előadta, hogy a feloszlott egyesületnek egy, két tagja felkeresi ugyan vendéglőjét, jövetelük célja azonban a többi vendéghez hasonlóan kizárólag szórakozás.”¹⁴⁷ Az önkéntes feloszlást a szakszervezeti díj további fizetése kizárja, a feloszlás hátterében csak hatósági beavatkozást kereshetünk. Egy október hó 6-án kelt jegyzői jelentésből, melyet a főszolgabírónak küldött meg,¹⁴⁸ a következőket tudjuk meg: „Szóbeli utasításra jelentem, hogy a keszthelyi vásároló szipész mestereknél folyó évi szeptember hó 23-án az alább megnevezett segédek léptek sztrájkba; Rosenberg Sándornál: Fejes István, Augusztics Benőnél: Gelencsér János, Kajtár Jenő, Búki János, Blum Sámuelnél: Geiger János, Kun József, Blum Adolfnál: Bódör Lajos, Szalai Károly.

Munkaadók és munkások szeptember hó 24-én békéltetési tárgyalásokat kíséreltek meg maguk között, ez azonban eredménytelen maradt.

Szeptember hó 25-én Keszthelyről végleg eltávozott 7 segéd, itt maradt sztrájkoló 5 és pedig: Horváth Lajos, Papp József, Kajtár Jenő, Fejes István, Kun József, akik október hó 3-án ismételt tárgyalat mestereikkel, megegyeztek és október 6-án reggel munkába álltak.

Sztrájk oka munkabér emelés iránti követelés — béremelés lett páronként 10 fillér.” Erre a sztrájkra lehetett válasz a cipész szakszervezet feloszlata.

A legális szakszervezetek feloszlatajának időszakában természetesen kétszeres erővel törekedett a hatóság az újak megalakulását meggátolni. „Keszthelyen alkalmazásban levő péksegédek csütörtökön délután sztrájkba léptek” — írja a Keszthelyi Hírlap.¹⁴⁹ „A mozgalom oka az, hogy a segédek szervezkedni akarnak és arra törekcsenek, hogy Keszthelyen megalakítsák a pék szakegyletet. Gyűlést

akartak tartani, melyre a központból egy munkást hívtak le. A szolgabíróság azonban a népgyűlést nem engedélyezte, a pesti munkást, aki magát igazolni nem tudta, a csendőrség letartóztatta, hivatkozva a belügyminiszter ilyen esetre vonatkozó rendeletére. Erre a segédek a munkás szabadon bocsájtását kérték, amikor aztán ezt a kérésüket megtagadták, sztrájkba léptek. A sztrájk egy nap alatt kitombolta magát, ugyanis a kiküldöttet elengedték, a munkások pedig péntek délután munkába álltak.” Szombaton azonban újból beszüntették a keszthelyi péksegédek a munkát és béremelést követeltek. Bátor kiállításuknak 20% béremelés lett az eredménye és kivívták azt is, hogy az eddigi természetben kapott étkezést ettől kezdve készpénzben kapták meg. Erre hétfőn újból megkezdték a munkát.¹⁵⁰

A közhatalom elnyomó irányzata természetesen csak egy része a munkásmozgalom ellen folytatott sokrétű harcnak. A harc másik részét ideológiai síkon igyekeztek megvívni, a szociáldemokrata ideológia ellen a keresztényszocializmust akarták sorompóba állítani. Keresztényszocialista szervezetek megalakulását követi a Balatonvidék Keszthely környékén is.¹⁵¹

A munkásmozgalom látszatengedmények adásával is igyekeztek elhallgattatni, természetesen a tőke érdekeinek megsértése nélkül. Ez a tendencia önmagában kizárta már annak a lehetőségét, hogy az engedmények jelentősek legyenek a dolgozók számára. A kereskedelemügyi miniszter 57734. VI. A/1907. számú rendeletével életbelépteti a kötelező betegség és baleseti biztosításáról szóló 1907. XIX. tv-t.¹⁵² Ezévbén szentesíti a király az új cseléd törvényt is.¹⁵³

A cseléd és a gazda viszonyát az 1876. évi XIII. tc. szabályozta korábban. A mezőgazdasági cselédség tarthatatlan és nyomorúságos helyzete ismert.¹⁵⁴ A századforduló gazdasági cselédjeinek életszínvonalához a balatonszentgyörgyi Csillagvár padlása szomorú dokumentumokat szolgáltatott. Ez a múlt századi romantikus épület vadászkastélynak épült, erdészlakás, majd cselédház lett,¹⁵⁵ így érte aztán meg a felszabadulást. 1957—58-ban az Országos Műemléki Felügyelőség helyreállította az érdekes épületet.¹⁵⁶ A tetőzet javítása során kitakarították a padlást és ezzel napvilágra került az a sok apróság, amit az épületben lakó cselédek félreraktak egykor, hogy hátha hasznát veszik még. Vagy 100 bocskor és pár csizma került be ekkor a Balatoni Múzeum néprajzi gyűjteményébe. Agyonhasznált, rongyos lábbelik ezek, talpuk jóformán alig van, aki hordta őket valaha, a meztelen talpán járt, a sár és hideg ellen nem védtek ezek semmit. Milyen kár, hogy a mai múzeumi célra szolgáló épületben nincs

bátorságunk a cselédvilág igazi arculatát és ennek megfelelően igazi nyomorát bemutatni.

Ha megrendezzük a cselédek életéről szóló múzeumi kiállításunkat, egymás mellé kerülhetnek a balatonszentgyörgyi bocskorok az 1907-es cseléd-törvény, és a szociáldemokrata párt mezőgazdasági munkások bérezésére készített tervezete is. A Keszthelyi Hírlap nyomán ideiktatjuk azokat a bérköveteléseket, melyekért a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének tagjai 1907-ben küzdöttek¹⁵⁷ — eredménytelenül.

„A bérszerződési minta szerint egy nős béres évi díja 360 K. készpénz. 4 mm búza, 5 mm árpa, 1,5 kat. hold föld, 1 szobából és kamrából álló lakás, szabad tüzelő, 1 fias disznó és 1 tehéntartás. A téhennek elegendő széna, vagy 1 hold rét jár. Munkaidő reggel 6 órától este 6 óráig. A cseléd és családja ingyen orvost és gyógyszerert kapnak; mindennemű adó és a gyerekek tandíja a munkadót terheli. A munkaidőn kívül, valamint ünnep és vasárnap a gazda cselédjével nem rendelkezik, az oda megy, ahová akar. A lakhelytől különböző tanyán, vagy pusztán dolgozó cseléd napi 1 K. pótdíjat kapjon.

Nőtlen cseléd havi bére 60 K. és lakás.

A földmunkások december, január és februárban 10 órai munkáért 2 K., március, áprilisban 12 órai munkáért 3 K., május, júniusban 14 órai munkáért 5 K., júliusban 14 órai munkáért 7 K., augusztusban 14 órai munkáért 5 K., szeptember, október és novemberben 12 órai munkáért 3 K., napi bért igényelnek.

Az aratási szerződés mintája szerint az aratásért a munkások az őszi gabonából a 10., a tavasziból a 9. részt kapják, szalmájával és pelyvájával együtt. Marokverőket a munkások fogadnak, de bérük felét a birtokos fizeti. Élelmezésre páronként és hetenként 30 liter búzát, 3 kg szalonnát, 1 liter kását, 1 liter babot, 0,5 kg sót és naponként 0,5 kg friss húst követelnek. A rész elszállításáról és a munkások haza és visszafuvarozásáról, lakásról, orvostól a gazda kezekedik.”

A munkadók érdekvédelmi szövetségének megalakítására, mint említettük már 1906-ban felszólította tagjait a keszthelyi ipartestület. Ezeket az érdekvédelmi szervezeteket is a munkásmozgalom elleni nagy küzdelem részének kell tekintenünk, amelyeket ennek megfelelően támogattak az államapparátus, és a városok is. Jó példa erre a keszthelyi Építőiparosok Szövetsége, amely 1907 szeptemberében alakult meg. Megalakulásukat a következő levélben tudatták a keszthelyi képviselőtestülettel.¹⁵⁸

„Tekintetes Képviselő Testület!

A nemzetközi szociáldemokráciának közgazdasági életünkben okozott rombolásai, a munkásokba be-

oltott tévtanai révén keltett veszedelmes csapásai az ország építő iparosait e veszedelmek elleni védekezésre kényszerítik. Miként e romboló mozgalom erőt a munkások országszerte szervezett egyesüléséből nyert, a védekezés módja az iparosok részéről sem lehet egyéb, mint az egyesülésből meríteni erőt a küzdelem felvételére, s a veszedelmek lehető lerontására.

Megalakult tehát az építőiparosok országos szövetsége, vidéki szervezetekkel. Így léptek egyesülésbe a keszthelyi építőiparosok is, s mint „A Keszthelyi Építőiparosok Szövetkezete” megkezdte működését a minisztérium által 1907. 17558. VI. A. számon jóváhagyott szabályokkal.

A szövetség alapszabályszerűen kifejezett célja: Tagjai közös ipari érdekeinek előmozdítása, a tagok és a munkásai között állandó békés viszony létrehozása, a munkások jogos kívánságainak elismeretése, jogtalan követelések ellen védekezés közös eljárással a törvények határain belül, s védekezés a tisztességtelen verseny ellen.”

A cikornyás stílusban megszerkesztett átirat a képviselőtestület támogatását kéri a továbbiakban, abban a formában, „hogy a köztől munkát oly iparos kaphat csak, aki a szövetségnek tagja.”

A szeptember 30-as dátummal készült kézíratos beadványt október 15-én nyomdatechnikai úton is előállították,¹⁵⁹ valószínűleg propaganda céljából.

A sajtóval kapcsolatos, említett belügyminiszteri rendelet révén az újságokban egyre kevesebb lesz a munkásmozgalommal foglalkozó cikk, azt az eddigiekből is láttuk, hogy az egyéb forrásanyag bizony meglehetősen gyér.

Az utolsó hír amit a Keszthelyi Hírlapban olvashattunk Keszthely munkásmozgalmáról: az építőmunkások szakcsoportja 1907 június 1-re mulatságot tervezett a Sörházkertben, saját könyvtár javára.¹⁶⁰

A keszthelyi famunkások, szabómunkások és munkásnők szakcsoportja által 1907. június hó 9-én a Stampfel-féle vendéglőben tervezett mulatság meghívója szerencsénkre eredetiben maradt ránk.¹⁶¹ Megtudjuk a meghívóból, hogy ezt a mulatságot is saját könyvtárunk javára tervezték, de megőrizte a meghívó a szakszervezet vezetőségének a névsorát is: Neiger Imre vb. elnök, Schlesinger József pénztáros, Boó Géza és Kapitány Imre ellenőr. A meghívó nyomán közölnünk kell a rendezők nevét is, hiszen ezek biztosan tagjai voltak a szakszervezetnek: Blagusz Elek, Biczó Béla, Berki István, Haller István, Ludvig Sándor, Mihaleczki Károly, Peczkó Gyula, Simon Károly, Patner István, Pintér Viktor, Polozgai Lajos, Rossenber István, Ungár Ödön (5. kép).

Az október 10-re tervezett országos szociáldemok-

5. Meghívó szakszervezeti táncmulatságra, 1907. jun. 9.
 5. Einladungskarte zum Fachvereinungs-Ball, 9. Juni 1907.
 5. Invitation au bal du syndicat, datée du 9 juin 1907.
 5. Приглашение на танцевальный вечер профсоюза, 9-го июня 1907 г.

rata tüntetéssel kapcsolatban a plakátok elkobzását és a tüntető felvonulás betiltását említettük már. A nap eseményeiről a Balatonvidék ad hírt:¹⁶² „A szervezett munkások nálunk is megtartották október 10-ét, Szerdán estétől kezdve pénteken reggelig szünetelt a munka, majd minden műhelyben, nem kis bosszúságára és kárára a munkaadóknak, kiket ez az önkényes munkaszünetes nap előkészületlenül talált. Az utca külső képe azonban éppen semmi változást sem mutatott e napon. Minden úgy volt, mint más hétköznapokon szokott lenni. Semmi sokadalom, semmi tüntetés, semmi feltűnés nem volt, hacsak az a néhány idegen csendőr nem tűnt fel némelyiknek, kik napközben többször bejárták a város utcáit. Hála Isten szűkség nem volt rájuk. Csendes volt minden az utcán, de annál zajosabb és élénkebb volt az élet a vendéglőben. A szervezett munkásság ugyanis nem nyervén engedélyt a népgyűlésre, sem tüntető felvonulásra, a vendéglőkben töltötte el a napot, vidám poharazás közben, iván nagyokat és gyakran az általános és titkos választói jog mielőbbi megvalósulásáért.”

Ezekben a napokban történt, hogy a keszthelyi járás főszozolgabírósa a keszthelyi jegyző jelentése alapján elkobozta a „Hazátlan bitangok” című nyomtatványt, melynek kötege Vidovics Elek címére érkezett postán. Pintér János és Molnár József terjesztették aztán ezeket a városban. Mindhármuk ellen házkutatást rendelt el a főszozolgabíró.¹⁶³

Az év munkásmozgalmi híreivel kapcsolatban meg kell még említenünk a Balatonvidék „Szocialisták” című cikkét,¹⁶⁴ amely oda lyukad ki, hogy „a szocializmus legkitűnőbb vezére ma Bernstein, ki nagyrészt Marxnak a tanítványa.” Arról a Bernsteincről van természetesen szó, akit ma a „revizionizmus atyja”-ként szoktunk nevezni.

Az 1907. évi munkásmozgalom utolsó hírét ugyancsak ebben a lapban olvashatjuk:¹⁶⁵ „A szocialdemokrata munkások a karácsonyi ünnepek alatt 12 gyűlést terveznek, Vas-, Zala-, Veszprém- és Somogy megyék szervezeteinek kiküldöttjei Szombathelyen tartanak értekezletet. Minden szervezet 2—2 kiküldötttel képviselheti magát.”

Egy 1908. január 10-én kelt jegyzői felterjesztésben olvashatjuk:¹⁶⁶

„98/1908. Főszozolgabíró Úrnak Keszthelyen.

A magyarországi építőmunkások országos szövet-

MEGHIVÓ.

A MAGYARORSZÁGI FAMUNKÁSOK
 SZABÓMUNKÁSOK- ÉS MUNKÁSNŐK
 ——— KESZTHELYI CSOPORTJA ———
 1907. JUNIUS HÓ 9-ÉN (VASÁRNAP)
 ÖZV. STAMPFEL PÁLNÉ ÉTTERMEBEN
 SAJÁT KÖNYVTÁRUK
 JAVÁRA ZÁRTKÖRŰ
TÁNCMULATSÁGOT
 rendez, melyre a kívül
 címzetturat és h. család-
 jat tisztollettel meghívja
A RENDEZŐSEG.

KEZDETE ESTE 8 ÓRAKOR.

BELÉPTI DIJ SZEMÉLYENKINT 1 KOR.
 CSALÁD-JEGY 2 KORONA 40 FILLÉR.

Felülfizetések köszönettel fogadtatnak
 ... és hirdapilág nyugtáztatnak ...

ségétől a csatolt bejelentés érkezett, melyszerint nevezett szövetség Keszthelyen lakó tagjaitól Magyar János útján akarja a tagdíjakat beszédni, mivel a helyi csoport működése a hatóság által felfüggesztett.

A szövetség jóváhagyott alapszabályainak 13. szakasza bizalmi férfiuról tesz ugyan említést, ez azonban csakis a kezdet kezdetén, illetve csak akkor

működhetik, ha helyi csoport nincs. Keszthelyen pedig van helyi szakcsoport és van vezetőség, amely habár működése felfüggesztett is, feloszlottak nem tekinthető.

Minthogy a bizalmi férfiú megbízásában és a hatósági rendelkezések kijátszását látom, amennyiben tagdíj fizetések ürügye alatt értekezleteket és gyűléseket tarthatnak, a teendő intézkedésre utasítást kérek.

Keszthely, 1908. január hó 10-én.

Olvashatatlan aláírás
jegyző"

Az idézett okmányból kiderül, hogy a hatóság az építőipari munkások keszthelyi szakcsoportjának működését felfüggesztette, de hogy ez mikor, hogyan és milyen indokkal történt, nem tudjuk. Az idézett akta január 10-én kelt, valószínű tehát, hogy még 1907-ben függesztették fel a szakcsoport működését.

A főszolgabíró 1908. január 12-én azzal küldte vissza az említett okmányt, hogy arra vonatkozóan a községi előjárásnak kell határozatot hoznia, a fellebbezési jogra történő figyelmeztetéssel.¹⁶⁷ Május 28-án már az alispán hozott határozatot ebben az ügyben.¹⁶⁸ Megtudjuk ebből, hogy a belügyminiszter 37.271/1908. V-a számú határozatával a Magyarországi Építő Munkások Országos Szövetsége keszthelyi csoportját feloszlatta, a feloszlást azonban a hatóság nem hajtotta végre, „a helyi csoport tehát még létezik, márpedig helyi csoport és befizető hely az alapszabályok szerint ugyanazon helyen és ugyanazon időben egyidejűleg nem létesíthető.”

A Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetségének központi vezetősége 1908. május 29-én levélben kereste meg Keszthely előjáróságát.¹⁶⁹ Az ebben foglaltak szerint Babos Lajost kívánja megbízni a keszthelyi tagdíjak beszedésével. A keszthelyi előjáróság a bejelentést nem vette tudomásul, mivel határozathozatalra az alispán az illetékes.¹⁷⁰

A befizetőhely létesítésének további sorsát nem ismerjük.

A Magyarországi Építőmunkások és azok Segédeknek Országos Szakegyletének alapszabályait 1902-ben hagyta jóvá a belügyminiszter. A jóváhagyott alapszabályok a tagkönyvekben magyar, német és horvát nyelven is benne vannak. A keszthelyi születésű Paál Sándor tagkönyvét, aki 1904. április 17-én lépett be a komáromi csoportba, a Balatoni Múzeum őrzi.¹⁷¹ Ebből idézhetjük az alapszabályok

7. paragrafusát, amely a tagok befizetési kötelezettségét rögzíti:

„Tanult munkások 1 korona beiratási díjat és heti 20 fillér járulékot, segédmunkások és munkásnők 80 fillér beiratási díjat és 15 fillér heti járulékot tartoznak pontosan befizetni.”

A keszthelyi dolgozók 1908-ban még megünnepelhették a május elsejét. Ebben az évben semmi konkrét adatot sem találunk már a két helyi újságban a keszthelyi munkásmozgalommal kapcsolatban, így kénytelenek vagyunk a gyéren megmaradt hatósági akták adatai alapján összegezni a történeteket. Természetes, hogy a forrásanyag hiányossága következtében csak az események töredékéről szerezhetünk tudomást. 1908 május elsejével kapcsolatban a főszolgabíró már május 2-án jelentéstételre szólította fel a keszthelyi jegyzőt, hogy május 10-ig jelentse, hány üzemben szünetelt a munka egész nap, hányban részlegesen, a munkabeszüntetés a tulajdonos engedélyével történt-e, vagy nélküle?¹⁷² A keszthelyi jegyző jelentéséből megtudjuk, hogy 14 műhelyben egész nap szünetelt a munka a tulajdonos beleegyezésével, 51 műhelyben pedig a tulajdonos engedélye nélkül. 11 műhelyben részleges munkabeszüntetés volt a tulajdonos engedélyével.¹⁷³

Nem lenne teljes Keszthely 1908. évi munkásmozgalmának jellemzése, ha nem utalnánk a Balatonvidék ideológiai cikkeire, melyekkel a szocialista tetteket igyekeztek cáfolni.¹⁷⁴ Ezeket a jelentéktelen próbálkozásokat azért említjük csupán, mert ezek tükrözik az újság valódi arculatát.

Nem véletlen, hogy a keszthelyi Építőiparosok Szövetsége éppen a Balatonvidéket választotta hivatalos lapjának, 1908-ban.¹⁷⁵ Az Építőiparosok Szövetségének alakulásáról és céljairól már beszélünk. Egy 1908-ban kelt okmány bemutatásával ki kell még egészítenünk ezt a képet.¹⁷⁶

„A keszthelyi járás főszolgabírójától. 1471/908. szám.

Tárgy: Iparengedély nélkül építési munkát vállaló iparos segédek elleni eljárás.

Határidő: 1908. április 25.

Valamennyi jegyző úrnak.

Felsőbb hatósági rendelet szerint a zalaegerszegi építőiparosok szövetsége kizárja a munkából az itteni munkás szakszervezetek iparos segéd tagjait, akiknek túlhajtott bérkövetéseit lehetetlen volt teljesíteni. Tudomásomra jutott, hogy az ilyen sem iparengedéllyel sem iparigazolvánnyal nem bíró segédek önálló munkát vállalnak úgy helyben, mint különösen vidéken egész házakat önállóan építenek, jól lehet arra joguk nincs és ezen cselekményük az ipartörvény szerint szigorúan büntetendő. Felhívom tehát Címet, hogy a köre területén az építkezéseket

állandóan figyelje és vizsgálja meg, hogy az építést vezető, vagy teljesítő egyének bírnak-e a törvény által követelt iparendeléssel, illetve iparigazolvánnyal, ezek nem létében jelentse fel az illetőket, hogy a kihágási eljárást soronkívül lefolytathassam és őket a legszigorúbban megbüntethessem, az iparendelő és iparigazolvány nélkül építőket további építéstől eltilthassam, egyáltalán a legszigorúbban járassak el velük minden téren, mert cselekményeik büntetlenül hagyása esetén lehetetlen a munkás szakszervezetek állandó működésének útját vágni.

Fenti intézkedéseiről és ennek végrehajtásáról jelentését adott határidőre elvárom.

Keszthely, 1908. évi március hó 29-én

Takáts főszolgabíró."

A főszolgabírói felszólításra a keszthelyi jegyző csak 1908. április 24-én tett jelentést, közölve, hogy Keszthely területén iparendelő és iparigazolvány nélkül egy iparos sem dolgozik.¹⁷⁷

A nyár eleje az aratósztrájkoktól való rettegésben telt el Keszthelyen is. A főszolgabíró 1908. június 11-én az összes jegyzővel összeírta, hány üzemképes aratógép van a községeikben? Vannak-e olyan jelenségek, amelyek az aratógépek készletbentartását indokolják? Vannak-e olyan szegődetlen aratómunkások, akik hajlandók lennének még elszegődni esetleges munkáspótlásra? Ezekről jegyzék készítené, amely azonnal beküldendő a főszolgabíróhoz.¹⁷⁸

A felozlatott Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetségének keszthelyi csoportja 1908. július 4-én megkísérelte az újbóli megalakulást. Az ezzel kapcsolatos főszolgabírói végzés így hangzik:¹⁷⁹ „2883/1908 szám. A keszthelyi járás főszolgabírójától. Tárgy: Kovács Lajos és társai keszthelyi építőmunkás segédek folyó hó 14-én szervezkedő gyűlés tartását jelentik be.

Véghatározat.

A bejelentést tudomásul nem veszem, a gyűlés megtartását eltiltom.

Indok:

Mint hogy az Építőmunkások Országos Szövetségének keszthelyi csoportja fennállásának tartalma alatt alapszabály ellenes működést fejtett ki, nemcsak, de a csoport ellen teljesített hatósági és bírósági eljárás során olyan visszaélések is constataláltak, melyek hatósági felozlatásra szolgáltatott okot — minthogy a felozlatás csak a legközelebb,

t. i. múlt hó 21-én fogatosított és így bizonyosra vehető, hogy a helyi csoport megalakulása esetén annál kevésbé változna a múltban követett törvény és alapszabály ellenes irányból, mert jelen és jövő tagjainak ugyanazonossága kétségtelen, — miután különben is merőben értelmetlen és céltalan lenne minden hatósági intézkedés és ellenőrzés, ha felozlatásukat nyomban követnék a megalakulások: így a jelentést mint időszerűtlent tudomásul venni és a gyűlést engedélyezni nem lehet.

Erről bejelentők képviselőjében Kovács Lajos kóműves segéd keszthelyi lakost tudomást-, Keszthely nagyközség elöljáróságát és a keszthelyi csendőrőrsöt az ellenőrzés gyakorlása végett ezen véghatározatom hasonmásával értesíteni rendelem és pedig elsősorban megnevezett azzal, hogy jelen véghatározatom ellen az átvevéstől számított 5 napon belül hatóságomnál előterjesztendő fellebbezésnek van helye.

Keszthely, 1908. évi július hó 4-én.

Takáts főszolgabíró."

A munkásmozgalom elleni egyre élesedő harcban a hatóság figyelme fokozatosan terelődött a nyomdákra is, nehogy azok a munkásmozgalmat erősítő illegális termékeket állíthassanak elő. A keszthelyi járás főszolgabírája 1908. október 3-án felhívta Sulyánszky József, Mérei Ignác és Náday Ignác keszthelyi nyomdatulajdonosok figyelmét arra, hogy a nyomda üzemeltetéséhez nemcsak az elsőfokú iparhatóság engedélye szükséges, hanem a nyomdatulajdonosoknak az alispánnál is jelentkezni kell. A jelentkezés alkalmával be kell mutatni a nyomdakönyvet is, amibe a nyomdából kikerülő nyomtatványok alakját, szövegük tartalmát és számát is be kell jegyezni. Minden változást be kell jelenteni az alispáni hivatalnak, hogy azokat a nyilvántartásba is átvezethessék és azokról a Magyar Nemzeti Múzeumot és a sajtóügyi közvádlót is értesíthessék.¹⁸⁰ A Magyar Nemzeti Múzeumot a köteles-példányok beszoigáltatása szempontjából érdekelte a nyomdák kérdése, nem valószínű azonban, hogy ezek beadásának érdekében lépett közbe a hatóság. Valószínű, hogy a sajtóügyi közvádló tájékoztatása volt a rendelet kiadásának szülője.

Csak egy 1910-es okmányból tudjuk meg, hogy a hatóság 1908. március 28-án „a kebeléből kiindult erőszakosságok miatt” felozlatta a földmunkások szakszervezetét is.¹⁸¹

1909. év eseményeiről hallgatnak forrásaink, csak azt tudjuk csupán, hogy Bokányi Dezső, a szociál-

demokrata párt egyik vezetője áprilisban másfél óras beszédet tartott Nagykanizsán.¹⁸² Ez bizonyára serkentőleg hatott a keszthelyi munkásmozgalomra is.

1910 tavaszán új képviselőválasztásokat írtak ki. A keszthelyi választókerületben szociáldemokrata jelölt nem léphetett már fel, a szociáldemokrata párt csak az iparilag erősebb Nagykanizsán adott életjelt magáról. Ezt a keszthelyi Balatonvidék című lap a megszokott gúnyos hangon így ismerteti az olvasókkal: „Gróf Zichy Aladár már előre el volt rá készülve, hogy tüntetni fognak ellene s így egy cseppet sem volt meglepve, midőn a húsvéti tojásokból felé is repült egy pár. A Szarvas szállodába hajtatott, mely előtt megszámlálhatatlan sokaságú embertömeg várakozott rá. Az erkélyre lépésekor a választópolgárok ajkáról egy szívvel-lélekkel tört ki az egetverő éljen. De a cucilista hadsereg vörösnnyakkendős gárdatisztje sem maradt tétlen s megadta a jelt a felbérelt csöcseléknek, mire fülsiketítő füttyülés, sipolás, trombitálás, jericho lárma s a vadszamarakat felülmúló ordítozás rezgettette meg a levegőt, úgy hogy gróf Zichy Aladár a beszámolót itt nem tarthatta meg, hanem a szálloda termében a helybeli s kerületi választópolgárok előtt.”¹⁸³

1910 tavaszán újból folytathatta legális működését a Magyarországi Építőmunkások Országos Szövetségének keszthelyi csoportja. Az alakulási okmányokat a keszthelyi előljáráshoz adták be. Az okmányokat az előljáráshoz az alispánhoz továbbította, mivel az országos jellegű munkásegységek alakulásának tudomásulvételére az 1906. évi 122.000 belügyminiszteri rendelet szerint a vármegye első tisztviselője volt illetékes. Minderről Gyümölcsös János bejelentőt értesítették.

Ez az 1910. július 7-én kelt értesítés¹⁸⁴ az elmondottakat tartalmazza és csupán utolsó bekezdése érdekes számunkra: „Miről Gyümölcsös János bejelentőt azzal értesítem, hogy a helyi csop. csak a tudomásulvétel után alakul meg véglegesen, működését azonban ideiglenesen megkezdheti, ha ezt a helyi hatóságnak kellően bejelentette, amiről a bejelentés megtételekor elismervény fog adatni.” A legális működés azonban rövid életű lehetett. Ugyanis az alispán 1910-ben nem engedélyezhette a szakcsoport megalakulását, mert 1911-ben újból hallunk az alakulás megismétlődéséről. Ennek megtörténtét Balla József jelenti be. A keszthelyi előljáráshoz a bejelentést tudomásulvétel végett az alispánhoz terjesztette fel, a szakcsoport működését ideiglenesen engedélyezte.¹⁸⁵

Ez az alakulási kísérlet már sikerrel járhatott, mert 1913-ban a Magyarországi Építőmunkások Or-

szágos Szövetségének keszthelyi csoportja a keszthelyi jegyző jelentése szerint működik. Ez a jelentés más munkás szakszervezetet nem sorol fel, nyilván akkor nem is működhetett ilyen.¹⁸⁶

1910 szeptemberében a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének keszthelyi csoportja is megkísérelte az újjáalakulást. A hatóság ezt nem vette tudomásul. Az elutasító végzés¹⁸¹ több szempontból is érdekes számunkra:

„3989/1910. Keszthelyi járás főszolgabírájától.

Tárgy: Csikós Boldizsár keszthelyi lakos kérelme, földmunkások szakszervezetének megalakulása tárgyában f. hó délután 4^{1/2} órakor tartandó gyűlés bejelentésének tudomásulvétele iránt.

Határozat.

A bejelentést tudomásul nem veszem, a gyűlés megtartását betiltom.

Indok:

Mint ahogy éppen a bejelentőnek elnöklete alatt állott „Földmunkások Szakszervezete” a kebeléből kiindult erőszakosságok miatt 1908. március 28-án feloszlattatott hatóságilag, minthogy továbbá nem szenved kétséget, hogy a tervbe vett szakszervezet tagjai azonosak a feloszlattott szakszervezet volt tagjaival és így a legkisebb remény sem fűzhető azon feltevéshez, hogy a szakszervezet megalakítása esetén működést a törvényes korlátok között gyakorolná. A gyűlés megtartását betiltani kellett.”

1910 eseményeivel kapcsolatban említenünk kell még az országos nyomdász-csátrájkot, amihez a keszthelyi nyomdák dolgozói is csatlakoztak. Ezért aztán a keszthelyi újságok június 11-én nem jelenhettek meg.¹⁸⁷

1912-ben a keszthelyi főszolgabíró a Világosság nyomdában Budapesten előállított „A föld népéhez” című nyomtatvány elkobzását rendelte el és utasította a keszthelyi csendőrsőt, hogy az említett nyomtatvány terjesztőit jelentsék fel.¹⁸⁸

1914 tavaszán megalakult a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének keszthelyi csoportja. A megalakulást Csikós Boldizsár jelentette be a keszthelyi előljáráshoz. A szakszervezet ideiglenes működését az előljáráshoz tudomásul vette.¹⁸⁹

1914-ben kitört az első világháború, amely pontot tett a keszthelyi munkásmozgalom vázolt szakaszának végére is. Az első világháború új fejlődési szakaszt indított el, ennek keszthelyi történetét azonban újabb dolgozat keretében szeretnénk majd összefoglalni.

Sági Károly

JEGYZETEK

- 1 Szántó I.: A parasztság kisajátítása és mozgalmi a dunántúli Fesetics-birtokon 1711—1850, Bp. 1954. — A kérdéssel újabban Degré Alajos foglalkozik.
- 2 Balatoni Múzeum Adattára, 59., 88. i. (Megjelenik a Veszprém megyei múzeumok közleményeinek következő kötetében).
- 3 Bontz J.: Keszthely város monográfiája, Keszthely, 1896. 140. — Iványi B., Péczely P., Sági K., Keszthely, é. n., 46—47.
- 4 Az adatokra I.: Jankó J., A Balaton-melléki lakosság néprajza, Bp. 1902, 107. — Sági J., A Balaton írásban és képből, Keszthely 1902, 29. — Magyarország helységnevtára, 1937, 296.
- 5 Jankó J., i. h., 117. és 116.
- 6 Bontz J., i. h., 39., 139.
- 7 Bontz J., i. h., 55., 239.
- 8 Bontz J., i. h., 58.
- 9 Halis I., Hoffmann M., Zalavármegyei évkönyv a millenniumra, Nagykanizsa 1896, 159.
- 10 Zalaegerszegi Állami Levéltár, Keszthely város levéltára (továbbiakban KVL), 779. kötet; 2818/1893. sz. ügyirat.
- 11 Jankó J., i. h., 231.
- 12 Bontz J., i. h., 56., 139.
- 13 KVL. 779. kötet; 1930/1908. sz. ügyirat.
- 14 KVL. 779. kötet; ipartestületi elnök jelentése 1907. április 10.
- 15 KVL. 779. kötet; ipartestületi elnök jelentése 1911. január 5.
- 16 KVL. 780. kötet; 448/1918. sz. ügyirat.
- 17 KVL. Keszthely város tanácsülési jegyzőkönyve 1848. május 31.
- 18 Halis I., Hoffmann M., i. h., 311.
- 19 Bontz J., i. h., 55.
- 20 Halis I., Hoffmann M., i. h., 296.
- 21 Magyar Statisztikai Évkönyv 15, 1907, 165. — Keszthelyi Hírlap (továbbiakban KH) 1911. június 25. szám.
- 22 KVL. 779. kötet; 3391/1900. sz. ügyirat és KH. 1900. október 21. szám.
- 23 KVL. 779. kötet; 1280/1904. sz. ügyirat.
- 24 KVL. 780. kötet; 428/1916. sz. ügyirat.
- 25 KVL. 780. kötet; Ipar 1911—1916.
- 26 KVL. 779. kötet; 1909. február 25.
- 27 Bontz J., i. h., 55.
- 28 KVL. 911. kötet; Halászat 1860—1910. — Wlassics T., Balatoni Évkönyv, Bp. 1925, 83.
- 29 Koppány T., Péczely P., Sági Károly, Keszthely, Bp. 1962, 5.
- 30 Iványi B., Péczely P., Sági Károly, i. h., 28.
- 31 Zombory G., A buda—kanizsai vasút. Vasárnapi Újság 1861, 205.
- 32 Halis I., Hoffmann M., i. h., 159.
- 33 Uo. 114.
- 34 Sági K., A keszthelyi öböl sorsa. Új Helikon 1963, 54.
- 35 Bontz J., i. h., 56, 139.
- 36 Sági E., Tóth L., Balatoni könyv és balatoni címtár, Bp. 1940, 242—243.
- 37 Bontz J., i. h., 294.
- 38 Magyar Statisztikai Évkönyv 11, 1903—93 és 14, 1906, 95.
- 39 Pölöskei F., Szakács K., Földmunkás- és szegényparasztmozgalmak Magyarországon 1848—1948, Bp. 1962, 158.
- 40 KVL. 353—400. kötet; Szegényalap és szegények pénztára. — Bontz J., i. h., 297., 304—307.
- 41 Bontz J., i. h., 362.
- 42 Sági K., i. h., 53.
- 43 A keszthelyi állandó nyári színház. Vasárnapi Újság 1862, 340.
- 44 Csák A., A keszthelyi állandó színház. KH. 1908. április 5. szám.
- 45 Ráth K., Egy kéjlek Keszthelyen. Vasárnapi Újság 1862, 232.
- 46 Balatoni Múzeum, iparművészeti gyűjtemény: 63. l. 1—9.
- 47 Balatoni Múzeum Adattára: 57. 359. l.
- 48 Sági K., i. h., 54.
- 49 Bontz J., i. h., 362.
- 50 Sági K., i. h., 54.
- 51 Bontz J., i. h., 294.
- 52 Balatonvidék (továbbiakban BV) 1907. szeptember 1. szám. és KH. 1907. március 17. szám.
- 53 KH. 1908. március 17. szám.
- 54 KH. 1908. április 26. szám.
- 55 KH. 1908. július 5. szám.
- 56 Bontz József, i. h., 109.
- 57 Szántó I., i. h., 218—219.
- 58 Bontz J., i. h., 338—340.
- 59 KVL. 881. kötet; 529/1899, 628/1899 és 642/1899. sz. ügyiratok.
- 60 KVL. 779. kötet; 1137/1904. sz. ügyirat.
- 61 KH. 1903. június 14. szám.
- 62 KH. 1903. augusztus 6. szám.
- 63 KH. 1903. augusztus 30. szám.
- 64 KH. 1903. szeptember 6. szám.
- 65 KH. 1903. szeptember 30. szám.
- 66 KH. 1903. október 25. szám.
- 67 S(ági) J., Szociális mozgalom. KH. 1903. november 1. szám.
- 68 A katolikus legényegylet 1896-ban alakult (Bontz J., i. h., 304.) és 1903-ban 83 tagja volt. (KVL. 779. kötet; 1137/1904. sz. ügyirat.)
- 69 BV. 1903. május 3. szám.
- 70 Szociális tanulmányok I—IV. BV. 1903. október 23.—november 13.

- 71 KH. 1903. december 25. szám.
- 72 A magyar és nemzetközi munkásmozgalom története 1848–1964, 152.
- 73 KVL. 779. kötet; 1137/1904. sz. ügyirat.
- 74 Balatoni Múzeum Adattára: 59. 150. 3.
- 75 Murányi M., A vasúti sztrájk története, Bp. 1904.
- 76 KH. 1904. április 24., május 1., június 5. szám.
- 77 KH. 1904. szeptember 18. szám.
- 78 KH. 1905. április 23. szám.
- 79 KH. 1904. május 8. szám.
- 80 KVL. 881. kötet; 1717/1904. sz. ügyirat.
- 81 Testvériség (Keszthely) 1919. május 4. szám.
- 82 KH. 1904. május 1. szám.
- 83 KH. 1904. május 8. szám.
- 84 KH. 1904. szeptember 18. szám.
- 85 KVL. 881. kötet; 2226/1904. sz. ügyirat.
- 86 KH. 1904. március 27. szám.
- 87 KH. 1904. április 17. szám.
- 88 BV. 1904. április 24. szám.
- 89 BV. 1904. június 26. szám.
- 90 A mi nyomdánk sztrájkja. KH. 1904. október 3. szám.
- 91 Balatoni Múzeum Adattára: 1964. évi szerzemény.
- 92 KH. 1904. december 18. szám.
- 93 BV. 1904. december 18. szám.
- 94 KH. 1905. április 30. szám.
- 95 KH. 1905. január 22. szám.
- 96 KH. 1905. január 29. szám.
- 97 KH. 1905. július 29. szám.
- 98 BV. 881. kötet; 1905. március 6.
- 99 BV. 1905. március 19. szám.
- 100 KVL. 881. kötet; 1905. április 4.
- 101 BV. 1905. április 16. szám.
- 102 KH. 1905. május 7. szám.
- 103 BV. 1905. május 7. szám.
- 104 KH. 1904. november 27. szám.
- 105 BV. 1905. november 5. szám.
- 106 KVL. 881. kötet; 7. eln./1905. sz. ügyirat.
- 107 BV. 1905. június 9. szám.
- 108 BV. 1905. július 9. szám.
- 109 C(sák) Á., Sztrájkok. KH. 1905. augusztus 27. szám.
- 110 KH. 1905. szeptember 3. szám. — BV. 1905. szeptember 3. sz.
- 111 BV. 1905. október 22. szám.
- 112 KH. 1905. december 24. szám.
- 113 Pölöskei F., Szakács I., i. h., 388.
- 114 KH. 1906. március 25. szám.
- 115 KVL. 881. kötet; 1322/1906. sz. ügyirat.
- 116 KVL. 881. kötet; 1883/1906. sz. ügyirat.
- 117 KH. 1906. április 22. szám.
- 118 KH. 1906. április 29. szám.
- 119 Ma: Szabadság Szálloda.
- 120 KH. 1906. május 6. szám.
- 121 KVL. 881. kötet; 1522/1906. sz. ügyirat.
- 122 KH. 1906. május 6. szám.
- 123 KH. 1906. szeptember 2. szám.
- 124 KH. 1906. október 14. szám.
- 125 KH. 1906. november 25. szám.
- 126 KH. 1906. december 23. szám.
- 127 KVL. 881. kötet; 945/ni 1907. sz. ügyirat.
- 128 KVL. 881. kötet; 7. eln./1907. sz. ügyirat.
- 129 KVL. 881. kötet; 857/1907. sz. ügyirat.
- 130 BV. 1907. március 17. szám.
- 131 BV. 1907. március 17. szám.
- 132 Balatoni Múzeum Adattára: 1964. évi gyűjtés.
- 133 KH. 1907. március 24. szám.
- 134 KVL. 881. kötet; 74/1907. sz. ügyirat.
- 135 KVL. 881. kötet; 1598/1907. sz. ügyirat.
- 136 BV. 1907. július 28. szám.
- 137 BV. 1907. május 19. szám.
- 138 BV. 1907. június 2. szám.
- 139 BV. 1907. január 27. szám.
- 140 KH. 1907. szeptember 29. szám.
- 141 KH. 1907. november 3. szám.
- 142 KH. 1907. október 6. szám.
- 143 KVL. 881. kötet; 4362/1907. sz. ügyirat.
- 144 KH. 1907. február 24. szám.
- 145 BV. 1907. szeptember 1. szám.
- 146 KVL. 881. kötet; 3187/1907. sz. ügyirat.
- 147 KVL. 881. kötet; ad 3187/1907. sz. ügyirat.
- 148 KVL. 881. kötet; 1907. október 6.
- 149 KH. 1907. június 16. szám.
- 150 KH. 1907. június 23. szám.
- 151 BV. 1907. június 2. szám.
- 152 Zalavármegyei Hivatalos Lap 1907. július 23. szám.
- 153 BV. 1907. szeptember 1. szám.
- 154 Pölöskei F., Szakács K., i. h., 139.
- 155 Móricz B., A balatonszentgyörgyi „Csillagvár” építéstörténete. Műemlékvédelem 1960, 2. szám, 82. skk.
- 156 Ferenczy K., A balatonszentgyörgyi Csillagvár. Műemlékvédelem 1958, 2. szám, 95 skk.
- 157 KH. 1907. március 24. szám.
- 158 Balatoni Múzeum Adattára: 1964. évi gyűjtés.
- 159 KVL. 779. kötet; 1907. október 15.
- 160 KH. 1907. május 19. szám.
- 161 Balatoni Múzeum Adattára: 1964. évi gyűjtés.
- 162 BV. 1907. október 13. szám.
- 163 KVL. 881. kötet; 4332/1907. sz. ügyirat.
- 164 BV. 1907. december 8. szám.
- 165 BV. 1907. december 8. szám.
- 166 KVL. 881. kötet; 98/1908. sz. ügyirat.
- 167 KVL. 881. kötet; 1908. január 12.
- 168 KVL. 881. kötet; 1908. május 28.
- 169 KVL. 881. kötet; 1908. május 29.
- 170 KVL. 881. kötet; 1810/1908. sz. ügyirat.
- 171 Balatoni Múzeum Adattára: 1964. évi gyűjtés.
- 172 KVL. 881. kötet; 1908. május 2.
- 173 KVL. 881. kötet; 1511/1908. sz. ügyirat.
- 174 BV. 1908. január 5., február 16. szám. stb.
- 175 BV. 1908. február 23. szám.
- 176 KVL. 779. kötet; 1471/1908. sz. ügyirat.
- 177 KVL. 779. kötet; 1908. április 24.
- 178 KVL. 881. kötet; 2571/1908. sz. ügyirat.
- 179 KVL. 881. kötet; 2883/1908. sz. ügyirat.
- 180 KVL. 779. kötet; 1908. október 3.
- 181 KVL. 881. kötet; 1910. szeptember 16.
- 182 KH. 1909. április 25. szám.
- 183 BV. 1910. április 3. szám.
- 184 KVL. 881. kötet; 1910. július 7.
- 185 KVL. 881. kötet; 2732/1911. sz. ügyirat.
- 186 KVL. 881. kötet; 2808/1913. sz. ügyirat.
- 187 BV. 1910. június 11. szám.
- 188 KVL. 881. kötet; 2683/1912. sz. ügyirat.
- 189 KVL. 881. kötet; 2822/1914. sz. ügyirat.

Zur Geschichte der Arbeiterbewegungen in Keszthely (1902—1914).

Die Einwohnerschaft von Keszthely betrug 1863: 4523, in 1937: 10621 Seelen. Diese Zunahme hängt mit dem natürlichen Zuwachs zusammen; die Einwanderung war unbedeutend.

Die Bauernhöfe, das Gewerbe, der Handel und die Industrie haben nur einen kleinen Teil der lokalen Arbeitskräfte in Anspruch genommen. Sie haben in erster Reihe die agrarischen Arbeitsmöglichkeiten bei dem Fideikommiß Festetics ergriffen. Der Fremdenverkehr nach dem Balaton war seit 1861 ein bedeutender Faktor im Wirtschaftsleben von Keszthely. Der damit zusammenhängenden Bautätigkeit ist es zu verdanken, daß der Arbeiterschaft der Bauindustrie in der Geschichte der Arbeiterbewegungen von Keszthely eine besondere Bedeutung zukam.

Die sozialdemokratische Partei hat ihre Tätigkeit im J. 1902 in dieser Gegend begonnen. Die Arbeiterbewegung von Keszthely stand bis 1914 im abhängigen Verhältnis zur Arbeit der sozialdemokratischen Partei. Unter deren Einfluß vereinigten sich die Arbeiter der Bauindustrie bereits im J. 1902 in eine Gewerkschaft. Im J. 1903 hören wir auch von der sozialdemokratischen Parteiorganisation in Keszthely, die seit dieser Zeit als aktiver Organisator der Festlichkeiten vom 1. Mai, der Streikbewegungen um Verbesserung der Lohn- und Arbeitsverhältnisse, weiters der die Politik der Partei popularisierenden Volksversammlungen fungiert. Im J. 1904 kam auch der Gedanke der Ausgabe eines sozialdemokratischen Wochenblattes auf. Im J. 1905 trat Kálmán Jócsák mit sozialdemokratischem Programm auf den Landtagswahlen des Wahlbezirkes Keszthely auf, natürlich ohne Erfolg. Im J. 1905 starb Jakab Gurkó, einer der aktivsten Mitglieder des lokalen sozialdemokratischen Parteilebens. Bei seiner Beerdigung wurde die rote Fahne zum ersten Mal in Keszthely öffentlich gehißt.

Im J. 1906 vereinigten sich auch die Erdarbeiter in einer Gewerkschaft; dann wurden auch die Gewerkschaften der Leder-, Holz- und Schneiderindustriellen organisiert.

Die Entfaltung der Arbeiterbewegung begann landläufig gefährliche Dimensionen zu erreichen. Die Regierung ging dagegen 1907 in den Angriff. Eine wichtige Waffe der Staatsmacht war die Einschränkung der Pressefreiheit. Die Zeitungen von Keszthely, wie Keszthelyi Hirlap und Balatonvidék, die ihrer bürgerlich-politischen Einstellung entsprechend, jedoch auch die kleinsten Begebenheiten der Arbeiterbewegung mitteilten, brachten von dieser Zeit an keine solche Nachrichten mehr.

Die Behörden begannen im J. 1907 die Tätigkeit der Gewerkschaften zu verbieten und trachteten in erhöhtem Maße die Gründung neuer Gewerkschaften zu verhindern. Diese Maßnahme führte dazu, dass serienweise Streike ausgebrochen sind.

Im J. 1908 konnten die Arbeiter noch den 1. Mai feiern, allerdings bedeutete das nur gänzliche oder teilweise Arbeitspause. Von einer öffentlichen Feier konnte keine Rede sein. Aus den folgenden Jahren hören wir auch von keiner Arbeitspause mehr.

Mit der annähernden Gefahr des ersten Weltkrieges ist es zu erklären, daß der Arbeiterschaft Scheinkonzessionen gegeben wurden. Nach langjährigen Verzögerungen konnte sich 1914 die Gewerkschaft der Erdarbeiten wieder organisieren.

Zum Ende des dargestellten Abschnittes der Arbeiterbewegung von Keszthely machte der erste Weltkrieg einen Punkt und setzte einen neuen Abschnitt der Entwicklung in Bewegung. Dieser wird in einer folgenden Arbeit behandelt.

Károly Sági

Données relatives à l'histoire du mouvement ouvrier de Keszthely (1902—1914)

Keszthely dont la population ne s'élevait qu'à 4523 habitants en 1863, en comptait déjà 10621 en 1937. Cette augmentation numérique résulte de l'accroissement naturel, et l'immigration y est insignifiante.

Les exploitations paysannes, l'artisanat, l'industrie et le commerce n'occupaient qu'une petite fraction de la main-d'oeuvre locale, qui utilisait en premier lieu les possibilités de travaux agricoles offertes par le majorat de Festetics. Depuis 1861, le tourisme du Balaton devint un facteur important de la vie économique de Keszthely, et c'est aux travaux de construction qui s'y rapportent que nous pouvons attribuer le rôle important des travailleurs de l'industrie du bâtiment dans l'histoire du mouvement ouvrier de Keszthely.

Dans notre région, le parti social-démocrate commença ses fonctions en 1902. Jusqu'en 1914, le mouvement ouvrier de Keszthely assumait une fonction organique des travaux du parti social-démocrate. C'est sous cette influence que dès 1902 les travailleurs de l'industrie du bâtiment se groupèrent en syndicat. En 1903, on parle de l'organisation du parti social-démocrate qui, à partir de cette date organise activement les fêtes du 1er mai, les grèves déclenchées pour l'augmentation des salaires et l'amélioration des conditions de travail, et les meetings destinés à populariser la politique du parti. En 1904, on pensa à publier un journal local hebdomadaire social-démocrate. En 1905, avec un programme social-démocrate, Kálmán Jócsák posa sa candidature aux élections législatives dans la circonscription de Keszthely, bien entendu, sans succès. En 1905, Jakab Gyurkó mourut; c'était un des membres les plus actifs du parti social-démocrate local. Ce fut à son enterrement que le drapeau rouge parut pour la première fois publiquement à Keszthely.

En 1906, les ouvriers agricoles fondent leur syndicat, bientôt suivis de ceux de l'industrie du cuir, du bois et de celui des tailleurs.

En 1907, les proportions du développement du mouvement ouvrier prenant dans tout le pays des proportions dangereuses, le gouvernement se mit à l'attaquer. La restriction de la liberté de la presse constitue une des armes importantes de l'attaque des pouvoirs publics. Les journaux de Keszthely: *Keszthelyi Hírlap* et *Balatonvidék* qui jusqu'ici, conformément à leur politique bourgeoise communiqueaient les moindres événements relatifs au mouvement ouvrier, cessèrent de publier des nouvelles de ce genre.

En 1907, les autorités commencèrent à interdire les activités des syndicats et veillèrent de plus en plus à empêcher qu'il ne s'en fonde de nouveaux. Cette mesure déclenche une série de grèves.

En 1908, les travailleurs de Keszthely purent encore fêter le 1er mai, mais cette fête ne signifiait qu'un jour chômé entièrement ou partiellement. Il ne pouvait être question de cérémonie publique.

Au cours des années suivantes nous n'en trouvons pas même autant.

Le danger de la première guerre mondiale approchant explique les simulacres de concessions accordées aux ouvriers. C'est ainsi qu'en 1914, le syndicat des ouvriers agricoles de Keszthely put être constitué de nouveau, après des attermoiments de plusieurs années.

La première guerre mondiale vint mettre le point final à la période du mouvement ouvrier de Keszthely esquissé ci-dessus, et ouvrir une nouvelle phase de développement que nous proposons de résumer dans un prochain article.

Károly Sági

МАТЕРИАЛЫ К ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ В Г. КЕСТХЕЙ (1902—1914 ГГ.)

Численность жителей г. Кестхей в 1863 г. была равна 4523, а в 1937 г. она возросла до 10 621. Численный рост связан с естественным приростом населения; иммиграция не играет никакой роли.

Крестьянское хозяйство, кустарное производство, промышленность и торговля требуют только небольшой части рабочей силы, имеющейся в городе. Возможность для местной рабочей силы открывалась в начале века в первую очередь на латифундиях, неразделимых родовых имениях Фештетичев. Туризм Балатона, начиная с 1861 года, сыграла важную роль в экономической жизни Кестхей, и постройками, связанными с последним, объясняется важное значение рабочих строительной промышленности в истории рабочего движения в Кестхее.

Деятельность социал-демократической партии началась здесь в 1902 г. Рабочее движение г. Кестхей до 1914 г. было органически связано с работой социал-демократической партии. Под ее влиянием рабочие строительной промышленности уже в 1902 уплотнились в профсоюзе. Начиная с 1903 года говорится уже о кестхейской социал-демократической партийной организации, которая с этого времени является активным организатором первомайских праздников, забастовок за повышение заработной платы и условий труда, массовых собраний, где политика партии популяризовалась. В 1904 г. возникает и план издания местной социал-демократической газеты. В 1905 г. на выборах парламента Калман Йочак выступил с программой социал-демократической партии в кестхейском избирательном округе, разумеется, без результата. В 1905 г. умер Якаб Гурко, один из наиболее активных членов жизни местной социал-демократической партии. На его похоронах появилось красное знамя впервые публично в Кестхее.

В 1906 г. землекопы организовались в профсоюзе, затем сформировались профсоюзы рабочих кожевен-

ной и деревообрабатывающей промышленности и портных.

Развертывание рабочего движения стало угрозой для правящих кругов по всей стране, и в 1907 г. начинается атака правительства против него. Одним из важных орудий нападения административной власти является ограничение свободы печати. Кестхейские газеты, Кестхей Хирлап и Балатонвидек, которые до тех пор, хотя и в соответствии со своими буржуазными политическими соображениями, но подробно давали отчет о всех мерах рабочего движения, прекратили сообщения о такого рода новостях.

В 1907 г. органы власти приступили к запрещению деятельности профсоюзов и в повышенной мере заботились о препятствовании формированию новых профессиональных союзов. Эти мероприятия вызвали целый ряд забастовок.

В 1908 г. работники Кестхей еще смогли праздновать первое мая, но этот праздник означал только частичный или полный перерыв в работе. О публичном празднике и речь не была. В следующих годах и об этом не слышим.

Приближающейся угрозой первой мировой войны объясняется, что рабочее движение добыло себе некоторые уступки для вида. Из числа последних можно упомянуть, что профессиональная организация кестхейских землекопов в 1914 г. после длительной волокиты смогла вновь сформироваться.

Конечным пунктом вышеописанного этапа кестхейского рабочего движения является начало первой мировой войны. В то же время начинается новый этап развития. Но это уже будет предметом другого очерка.

КАРОЙ ШАГИ

A Bakony természeti képe

I.

BESZÁMOLÓ A BAKONY TERMÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÁSÁNAK ELSŐ HÁROM ÉVÉRŐL
(1962—1964)

Bevezetés

1962-ben megváltozott a vidéki múzeumok helyzete az ország kulturális szervezetében. Addig közvetlenül a Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya gyakorolta mind a tudományos-népművelő munka, mind a pénzügyi gazdálkodás feletti felügyeletet. 1962-ben — a tanácsok önállósításának minisztertanácsi határozata értelmében — a Főosztály átadta ezt a hatáskört a megyei tanácsoknak, ahol a művelődési osztályok vették át a vidéki múzeumokban folyó tudományos, népművelő, szervezési és gazdálkodási munka elvi irányítását és ellenőrzését. Ezzel a kultúrpolitikai intézkedéssel a vidéki múzeumok, közülük elsősorban az országos, sőt európai jelentőségű, tudományos munkával és gyűjteménnyel rendelkező múzeumok, fokozottabb önállóságra tettek szert.

Az átszervezés lehetővé tette — sok egyéb tevékenység mellett — a tudományos munka oly értelmű kiterjesztését, hogy az megyei vonatkozásban szolgálja az illető tudományág általános és speciális fejlődését egyaránt. Veszprém megyében a természettudományi kutatás számára önként adódott a Bakony-hegység tanulmányozása, melynek túlnyomó része a megye területén van, az országnak pedig egyik jól körülhatárolható középhegyvidéki tája.

Amikor folyamatban volt a veszprémi Bakonyi Múzeum tanácsi kezelésbe való átadása, felmerült a probléma, hogy a természettudományi munka megtartsa-e eddigi entomológiai témáját vagy bővítsé azt? Hamarosan arra a konklúzióra jutottunk, hogy ki kell lépni az entomológiai témakörből és legalább a szervezés tekintetében átfogó jelentőségű vállalkozásba kell kezdeni. Legkézenfekvőbbnek látszott az, hogy — tekintettel a Bakonyi Múzeum több éve folyó entomológiai kutatásaira — a Bakony-hegység faunisztikai-zoocönológiai kutatását szervezzük meg. Ezt a kutatást majd kiegészíthetik hasonló szellemű és szemléletű botanikai vizsgálatok. Abban az időben jelent meg a „Budapest természeti képe” című vaskos könyv, mely a természettudományi ku-

tatások további kiszélesítésére sarkalt bennünket. Ugyanakkor a Balaton tanulmányozásának páratlan sikere félévszázaddal ezelőtt, éppen vidékünkön adott példát arra, hogy mily eredményes lehet egy adott tájnak sokirányú, de egységes szemléletű tudományos kutatása. A közeli és a távoli múltnak ezek az eredményei, továbbá a jövőbeni lehetőségek figyelembevételére arra bírtak bennünket, hogy valamennyi természettudományi ágra kiterjesszük szervezési munkánkat. Lényegében az id. Lóczi Lajos nevével fémjelzett „balatoni vállalkozás” folytatását határoztuk el megyénkben, helyesebben a Bakonyban. Kezdetben a különböző hazai és természettudományi vizsgálatokat végző intézetek folyamatban levő bakonyi kutatásait vettük számba, melyeket aztán kiegészítettünk a tőlünk kezdeményezett kutatásokkal. Így született meg „A Bakony természeti képe” tanulmányozási terv, mely valamennyi természettudományi kutatást közös keretbe foglalt.

A Bakony természettudományi kutatásának vezetésére az Igazgatóságon belül a veszprémi Bakonyi Múzeum vállalkozott, mely már hosszú évtizedek óta célul tűzte ki a Bakony földtörténeti és geográfiai képződményeinek, növény- és állatvilágának gyűjtését, megőrzését és feldolgozását. Célját mindig igyekezett megvalósítani, amennyire ezt a mindenkor személyi és anyagi körülmények megengedték. A tudományos fejlődés egyre behatóbb és részletesebb gyűjtést-feldolgozást igényel, ami esetünkben oda vezet, hogy egy (vagy akár néhány) kutató képtelen a szükséges teendőket elvégezni. Így merült fel annak a gondolata, hogy minden, a Bakonyt bármilyen természettudományi vonatkozásban kutató intézményt felkérünk az együttműködésre. A felkérés, pontosabban megkeresés lényege az volt, hogy röviden ismertettük a szóba jöhető intézményekkel „A Bakony természeti képe” tudományos munka célkitűzését és a cél megvalósításához szükséges legfontosabb teendőket. Első felhívásunkra az alábbi intézmények jelentették (összesen 22), hogy szívesen kapcsolódnak be a közös munkába:

Agrártudományi Főiskola Növényteni-Állattani Tanszék (Keszthely).

Állatorvostudományi Egyetem Parazitológiai Intézet (Budapest).

Ásványbánya és Előkészítő Vállalat (Révfülöp).

ELTE TTK Állatrendszertani Intézet (Budapest).

ELTE TTK Meteorológiai Intézet (Budapest).

ELTE TTK Óslényntani Intézet (Budapest).

ELTE TTK Természeti Földrajzi Intézet (Budapest).

ERTI Kísérleti Állomás, Ugod.

Janus Pannonius Múzeum Természettudományi Osztálya (Pécs).

Móra Ferenc Múzeum Természettudományi Osztálya (Szeged).

Mangánércbánya Vállalat (Ürkút).

MTA Biológiai Kutatóintézet (Tihany).

MTA Dunántúli Tudományos Intézete (Pécs).

MTA Földrajztudományi Kutatócsoport (Budapest).

MTA Talajtani és Agrókémiai Kutatóintézet (Budapest).

Növényvédelmi Kutatóintézet Laboratóriuma (Keszthely).

Országos Meteorológiai Intézet (Budapest).

Országos Természettudományi Múzeum Óslénytára, Növénytára és Állattára (Budapest).

Madártani Intézet (Budapest).

Pedagógiai Főiskola Állattani Tanszéke (Eger).

Savaria Múzeum Természettudományi Osztálya (Szombathely).

Uránkutató Vállalat (Balatonfüred).

Felhívásunkra nemcsak intézmények, hanem magánkutatók (a Bakony kutatásában vállalt témájuktól teljesen eltérő a főfoglalkozásuk) is részt váltak a kutatásban, akiknek száma összesen 17.

Az 1962. évben végzett munka

Tudományos programunk — „A Bakony természeti képe” — első évében legfontosabb tevékenységünk az volt, hogy előkészítsük az egész munkával kapcsolatos teendőket, másrészt pedig tájékoztassuk az érdekelteket elgondolásunkról mind írásban, mind szóban. „A Bakony természetvilágának tanulmányozási terve” címen részletes tervet állítottunk össze, amit a következőkben itt is ismertetünk. Ebben megjelöltük azokat a kutatási főtémákat, melyeket feltétlenül szükségesnek tartottunk a Bakony minden oldalú természettudományi megismerése szempontjából. A főtémák lényegében megfelelnek egy-egy tudományágnak, melyekkel ha együttesen és intenzíven foglalkozunk, akkor végül elérhetjük az előbb megjelölt célunkat. Egyetlen vonatkozásban tettünk megszorítást. A Bakony természetvilágának megismerésekor kizárólag a szoros értelemben vett természettudományi témákkal foglalkozunk. Ezalatt kizárólag a természettel, tehát az ember közvetlen és intenzív befolyása alatt nem levő természeti jelenségekkel való vizsgálódást kell érteni. Ilyen például az óslényntan, természeti földrajz, a

növény- és állatvilág (flóra és fauna) stb. tanulmányozása. Az analitikai kémia, a hangtan, az atomfizika, az állattenyésztéstan, a szívsebészet stb., stb. is természettudomány, de már nem az „érintetlen” természetet vizsgálja, hanem az ember valamilyen úton-módon mindig megfosztja eredeti „természetességétől” és többé-kevésbé hatalmában tartja azokat. Szokták a természettudományok e két nagy témakörét elkülöníteni úgy, hogy beszélnek elméleti és gyakorlati, leíró (deskriptív) és oknyomozó (kauzális) természettudományokról. Természetesen e két témakört nem szabad élesen egymástól elválasztani. Például az óslényntani kutatás mint „elméleti”, mint „leíró” tudomány szolgálhatja a gyakorlatot a szénkutatás, az olajbányászás stb. során. De ez ne jelentse azt, hogy nincs szükség a megkülönböztetésre.

Mit értünk a „Bakony-hegység” alatt? — Elsősorban a geográfusok a „Bakony” terület megnevezését két, éspedig tág és szűk értelemben használják. Szűk értelemben a Bakony alatt értik az Északi- (vagy Öreg-) Bakonyt, a Déli-Bakonyt és a Bakonyalját. Tág értelemben pedig az előbb felsoroltakhoz értik még a Keszthelyi-hegységet, a Tapolcai-medencét és a Balaton-felvidéket (Bulla 1962:81). A továbbiakban a „Bakony” megnevezést az utóbbi értelemben használjuk, tehát beleértjük az összes felsorolt résztagokat (ennek a területnek a nagysága 3000—3200 km²). „A Bakony természeti képe”-vel kapcsolatos valamennyi szükséges kutatást itt szándékozunk végezni és a feldolgozás is erre a tájra terjed ki. Szomszédos területekre csak olyan mértékben terjesszük ki a kutatást, amennyire az illető téma szükségessé teszi azt, hogy összefüggéseiben szemlélhessük a jelenségeket. — Külön ki kell térni a Balatonra és a Kisbalatonra mint szomszédos területekre. A Balatont és a Kisbalatont nem kívánjuk a közvetlen vizsgálat tárgyává tenni, illetve csak oly mértékben, amennyire az szükséges. Tesszük ezt elsősorban azért, mivel a Balaton a Kisbalatonnal együtt mint természeti képződmény a Bakonnyal azonos fontosságú tájnak lehet tartani és ezért korszerű feldolgozása önálló vállalkozás és munkát képez.

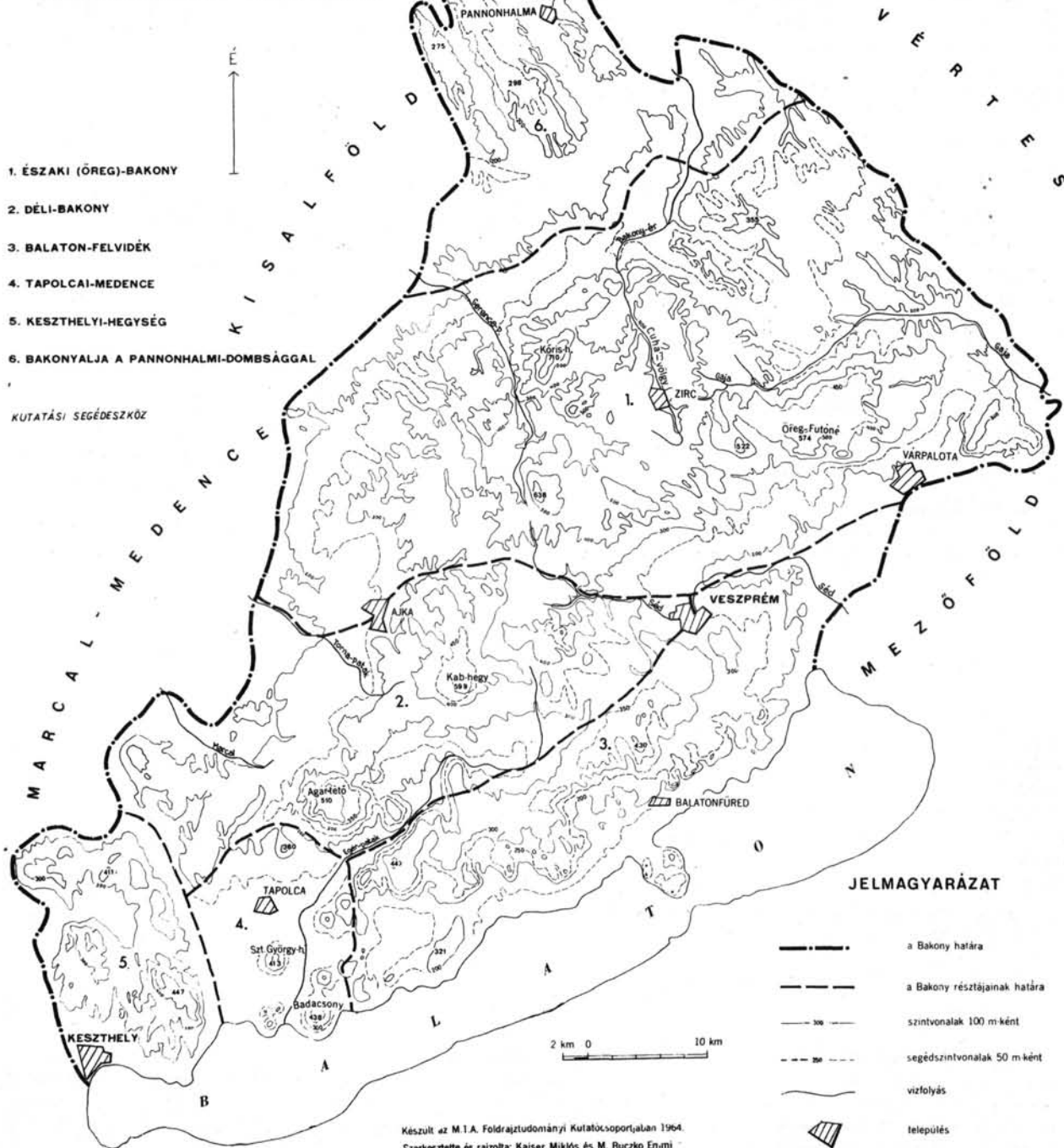
A részletes kutatási terv — miképp az előzőekben már jeleztük — kiterjedt valamennyi, szoros értelemben vett természettudományi ágra. Az alábbiakban ismertetjük ezt a tervet:

A Bakony földszerkezete (geológia)

A Bakony földszerkezeti viszonyait (geológiáját) igen részletesen tanulmányozták és erről sok cikk, dolgozat, tanulmány, monográfia és könyv jelent

A BAKONY

TERMÉSZETFÖLDRAJZI TÁJBEOSZTÁSA

Készült az M.T.A. Földrajztudományi Kutatócsoportjában 1964.
 Szerkesztette és rajzolta: Kaiser Miklós és M. Buczko Enni

1. „A Bakony Természeti Képe” c. kutatási program munkatérképe
1. Arbeitskarte des Programmes „Naturbild des Bakonygebietes”.

1. La carte de travail du programme de recherche intitulé “L’aspect de la nature dans la contrée du Bakony”.
1. Рабочая карта программы исследований “Картина природы Баконя”.

meg. Ennélfogva aránylag kevés terepmunka szükséges ahhoz, hogy róla részletes összefoglaló írójon. Ellenben feltétlen figyelembe kell venni szerzte a Bakonyban (elsősorban a bányavidéken) eszközölt mélyfúrási eredményeket. A geológiai megismerésnek éppen a modern technikai eszközök alkalmazásával elért eredményei azok, melyek tudományos ismertetésével még jórészt adósok vagyunk. Ezeknek a részletismereteknek a közlésére szükség van ahhoz, hogy az eddigi (főleg felszíni formációkról szóló ismereteinkkel együtt) új megvilágításba és megokoltabb összefüggésbe hozzuk a bakonyi geológiai ismereteinket.

Vázlatosan a következőkkel kell foglalkozni:

- Földtörténeti korok és tájak szerinti leírás (az egyes földtörténeti korok képződményeinek, eseményeinek ismertetése).
- A Bakony kőzetei és ásványai.
- A Bakony földtörténeti és sztratigráfiai szintézise.

A Bakony szekuláris mozgásai

A Bakony földszerkezete a földkéregmozgások tükrében.

A Bakony földfelszíne (geomorfológiája)

A Bakony földfelszínével (geomorfológiájával) viszonylag kevés geográfus foglalkozott. Ezért csak igen hézagos ismereteink vannak a Bakony természeti földrajzáról. Feltétlen szükség van — akár több évig tartó terepmunka előirányzásával —, hogy korszerű szempontok szerint tanulmányozzuk területünket.

Vázlatosan a következőkkel kell foglalkozni:

- A Bakony tájak szerinti geomorfológiai leírása.
- Karsztjelenségek a Bakonyban.
- A Bakony geomorfológiai szintézise.

A Bakony éghajlata (meteorológia)

A Bakony éghajlatáról — az elszórt adatközléseken kívül — alig vannak ismereteink. Az éghajlati kutatásnak mindhárom nagyságrendre, tehát a makro-, mezo- és mikroklíma vizsgálatára egyaránt ki kell terjedni. Ennek érdekében bővíteni kell a bakonyi meteorológiai megfigyelési hálózatot.

Vázlatosan a következőkkel kell foglalkozni:

- A Bakony éghajlati tényezőinek (napsugárzás, hőmérséklet, légáramlás, csapadékviszonyok stb.) leírása.
- A Bakony éghajlati szintézise.

A Bakony vízrajza (hidrológia)

Bár a Bakony vízben meglehetősen szegény, mégis érdemes hidrológiai tanulmányozásra. Néhány rész-táj (pl. Balaton-felvidék) vízrajzáról vannak ismer-tetések, de ez nagyon kevés a korszerű szintézis megírására.

Vázlatosan a következőkkel kell foglalkozni:

- A Bakony ósvízrajza.
- Földalatti vizek (karszvizek) hidrogeográfiai szemlélettel.
- A Bakony felszíni vizei (források, vízfolyások, állóvizek stb.).
- A Bakony vizeinek lefolyásviszonyai.
- A Bakony hidrogeográfiai szintézise.

A Bakony talajtakarója (pedológia)

A talajtani vizsgálatok szervesen egészítik ki a bakonyi földtakaróról szóló ismereteinket. Ugyan-csak olyan tudomány, amelyet alig kutattak bako-ny területen.

Vázlatosan a következőkkel kell foglalkozni:

- A Bakony talajtakarójának kialakulása (geológiai-geomorfológiai-meteorológiai-botanikai szempontokkal is).
- A Bakony talajféleségeinek leírása.
- A talajféleségek rész-tájak szerinti áttekintése.
- A Bakony talajtakarójának szintézise.

A Bakony növénytakarója (botanika)

Valamennyi, a Bakonyban előforduló növényeket (baktériumok, moszatok, gombák, mohák, harasz-tok, magas növények) kutatni kell, elsősorban flo-risztikai szempontból. A florisztikai megismerésen túl szükség van a korszerű és részletes cönológiai vizsgálatokra.

Vázlatosan a következőkkel kell foglalkozni:

- A Bakony növénytakarójának kialakulása.
- Az úgynevezett virágtalan növények florisz-tikai áttekintése.

- A növénytársulások áttekintése.
- Az emberi települések természetes növényvilága.
- A Bakony növénytakarójának szintézise.

A Bakony állatvilága (zoológia)

Faunisztikai-zoogeográfiai-zoocönológiai tekintetben ismert a legkevésbé a Bakony. Hogy valóban alapos tanulmányok születhessenek ebből a tárgykörből, ahhoz legalább 6—8 évi gyűjtés szükséges. Sok állatcsoportra nézve annyira változatos vidékünk, hogy valamennyi részét fel kell keresni a gyűjtések során.

Vázlatosan a következőkkel kell foglalkozni:

- A Bakony állatvilágának a kialakulása.
- Az állatvilág faunisztikai-ökológiai leírása (ahol lehet cönológiai szemlélettel) rendszertani sorrendben.
- Az emberi települések állatvilága.
- A Bakony állatvilágának szintézise.

A kutatási program tehát 8 főtémát vagy tudományágat ölel fel, melyekkel feltétlen kell foglalkozni. Természetesen ez csak egy beosztás, amely igyekszik teljességre törekedni. Programot lehet másképp is összeállítani, de azt nyugodtan mondhatjuk, hogy az előbb felsorolt főtémáknak mint kutatási feladatoknak mindenképp szerepelni kell valamilyen megnevezéssel.

A főtémákon belül szerepelnek a témák, melyek alatt értjük azt a kutatási tárgyat, amivel valójában foglalkoznak a kutatók a főtéma minél alaposabb részletezése érdekében. A témák számát lehetetlen megállapítani. Erről általánosságban csak annyit írhatunk, hogy annyi téma van, amennyi szükséges a cél, a Bakony korszerű természettudományi megismerése érdekében. A témák száma és jelentősége változik az elfogadott és az időközben felmerülő szempontoknak megfelelően. Ellenvetésként azt is mondhatnánk, hogy a problémák és szempontok folyamatosan változnak, soha sincs teljes befejezettség. Ez minden szempontból igaz. Véges emberi természetünk azonban a tudomány területén is megkívánja, hogy időnként szintetizáljuk ismereteinket a kor követelményeinek megfelelően, hogy aztán tovább haladhassunk. Talán ez egyik legfontosabb célja vállalkozásunknak.

A Bakony természetvilága tanulmányozási tervnek az érdekeltekkel való megbeszélés végett értekezletet rendeztünk 1962. október 9-én a veszprémi Bakonyi Múzeumban. „A Bakony természeti képe” tudományos programnak ez volt az első olyan

rendezvénye, amikor a résztvevők egymással és a veszprémi Bakonyi Múzeum illetékeseivel személyesen találkoztak. Az értekezleten megbeszéltük mindazokat a problémákat, melyek a résztvevő kutatókban felmerültek elgondolásaikkal kapcsolatban.

Az értekezleten az alábbi intézmények képviselője(i), kutatója(i) és magánkutatók jelentek meg:

Agrártudományi Főiskola (Keszthely): Almádi László és Csiki László.

Allatorvostudományi Egyetem Parazitológiai Intézete (Budapest): Janisch Miklós

Bakonyi Bauxitbánya Vállalat (Halimba): Zenkovicz Ferenc.

Balatonfelvidéki Állami Erdőgazdaság (Veszprém): Csötönyi József.

Balaton Múzeum (Keszthely): Frech Miklós.

Bauxitkutató Vállalat (Balatonalmádi): dr. Posgay Károly.

Dunántúli Ásványbánya és Előkészítő Vállalat (Révfülöpp): Krizsán Pál.

ELTE Állatrendszertani Intézet (Budapest): dr. Loksa Imre.

ELTE Földrajzi Intézet (Budapest): Mészáros Imre.

ELTE Közegészségügyi Intézet (Budapest): dr. Tapfer Dezső.

ELTE Meteorológiai Intézet (Budapest): Makai Lászlóné.

EM 8. sz. Kőbánya Vállalat (Uzsa): Gémes Károly.

ERTI Kísérleti Állomás (Ugod): Márkus László.

Idegenforgalmi Hivatal (Balatonfüred): Takács Kálmán.

Janus Pannonius Múzeum Természettudományi Osztálya (Pécs): Horváth Adolf Olivér.

Keszthelyi Állami Erdőgazdaság (Keszthely): Pópity Jenő.

Középdunántúli Szénbányászati Tröszt (Veszprém): Csernyánszky Miklós, Kozma Károly, Molnár István.

Madártani Intézet (Budapest): dr. Keve András.

Magyar Állami Földtani Intézet (Budapest): Kocsis Lajos.

Mangánércbánya Vállalat (Ürkút): Cseh-Németh József.

Megyei Tanács VB (Veszprém): Baski Sándor.

Móra Ferenc Múzeum (Szeged): dr. Csongor Győző.

Művelődésügyi Minisztérium Levéltári és Múzeumi Főosztály (Budapest): Kovács István.

MTA Biológiai Intézet (Tihany): dr. Salánki János, Konok István.

MTA Földrajztudományi Kutatócsoport (Budapest): dr. Góczán László.

MTA Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet (Budapest): dr. Stefánovits Pál.

Nitrokémia Iparvállalat (Fűzfő): Novák Géza, Vágfalvi Ottó.

Országos Közegészségügyi Intézet (Budapest): Szabó János Barna.

Országos Meteorológiai Intézet (Budapest): dr. Péczely György.

Savaria Múzeum Természettudományi Osztálya (Szombathely): Horváth Ernő.

Természettudományi Múzeum Állattára (Budapest): dr. Bajári Erzsébet.

Természettudományi Múzeum Növénytára (Budapest): dr. Fekete Gábor.

Természettudományi Múzeum Föld- és Őslénytára (Budapest): dr. Kecskeméti Tibor.

Uránkutató Vállalat 3. sz. kutatócsoport (Balatonfüred):
Bubics István.

Magánkutatók:

dr. Darnay-Dornay Béla
dr. Iharos Gyula
Nagy Jenő
dr. Pintér István

Az értekezletet Éri István, a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság és a veszprémi Bakonyi Múzeum igazgatója nyitotta meg. Rövid beszédében üdvözölte a megjelenteket, továbbá reményét fejezte ki, hogy a Bakony helytörténeti, régészeti és néprajzi kutatása mellett a természettudományi munka a megjelent és a valamilyen oknál fogva távol maradt kutatók segítségével fellendül, illetve korszerű és átfogó méreteket fog ölteni.

Utána a veszprémi Bakonyi Múzeum részéről dr. Papp Jenő, „A Bakony természeti képe” tudományos program szervezője mondta el bevezető előadását:

„A múlt század 90-es éveitől kezdve a századforduló idején nagyszabású természet- és történettudományi kutatás folyt vidékünkön. Id. dr. Lóczy Lajos vezetésével a Magyar Földrajzi Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia és egyéb intézmények részvételével az akkori Magyarországnak is egyik legszebb táját: a Balatont és tágabb környékét tanulmányozták hazánk legkiválóbb tudósai néhány külföldi kutató bevonásával. A kutatások eredményei a Balaton Tudományos Tanulmányozásának Eredményei vagy rövidített és ismertebb címén a Balaton-Monográfia könyvsorozatban jelentek meg. A sorozat — nyugodtan mondhatjuk — napjainkig páratlan a világon. Egy-egy tájról jelentek meg már ezelőtt is és azóta is részletes összefoglaló, tudományos munkák, mégsem tekinthetjük őket egyenlő értékűnek a Balaton-Monográfiával. Míg az utóbbiak csak egy vagy néhány szempontból tárgyalják az illető tájat, addig a Monográfia a lehető összes akkori ismereteket igyekezett tudományos szinten témakörök szerint előadni. A Balaton-vidék természeti világának valamennyi alkotójával, tehát földszerkezetével, öseletvilágával, geomorfológiájával, vízrajzával, éghajlatával, élővilágával behatóan foglalkoztak. Úgyszintén vizsgálták tájunk történetét, műemlékeit, néprajzát, sőt még a balatoni fürdőzés hőskorának a megírására is jutott hely.

Múltunknak ez az alkotása nemcsak hazánkban, hanem külföldön is élénk visszhangra talált. Ahány ismertetés és bírálat hangzott el vagy hagyta el a sajtót, az mind dicsérte és elismerte a Monográfia óriási jelentőségét. Külön kiemelték annak a fontosságát, hogy a teljes sorozat nemcsak magyar, hanem német nyelven is megjelent. Ezáltal a külföldi szakemberek is eredetiben olvashatták a magyar tudomány remekét — tehát valóban tudományos közkinccsé vált a Monográfia.

A századforduló idején Európa-szerte jelentek meg összefoglaló tanulmányok majdnem valamennyi tudományágban. Tudománytörténeti szempontból úgy jellemezhetnénk ezt a jelenséget, hogy ebben az időben revidéálták és összegezték az addig felhalmozódott tudományos ismereteket. Több mint negyedévszázad távlatából ma már elmondhatjuk, hogy Monográfiánk is ebben a szellemben született meg és ugyanakkor rögtön hozzátéhetjük, hogy messze túl mutatott korán. Manapság sem igen mernénk vállalkozni arra, hogy mondjuk a Velencei-tó vidékéről vagy a Nagy-Alföldről hasonló arányú könyv megírásába kezdjünk. Az tagadhatatlan tény, hogy a Monográfia megjelenése óta sok összefoglaló tanulmány jelent meg hazánk egy-egy tájáról, akár a természettudományok, akár a történettudományok köréből. Ellenben egyetlen olyan

munka sincs, mely mindkét témakört oly behatóan és egységesen magáévá tette volna, mint a Monográfia. Ennyiben még a mi korunkat is meghaladja.

A Balaton-Monográfia — miképp említettük már — a Balaton-vidék tág környékével foglalkozik. Valamennyi részletdolgozat szerzője hol közvetve, hol közvetlenül oda nyilatkozik, hogy bár lehetőség szerint a Bakonyt is igyekezett vizsgálat tárgyává tenni, ez nem jelenti azt, hogy hegységünk tudományos tanulmányozását lezártak lehet tekinteni. Mi annál is inkább nem tekinthetjük lezártnak, mert az elmúlt évtizedekben, és különösen a legutóbbi másfél-két évtizedben a kutatások módszere és technikai lebonyolítása óriási mértékben fejlődött. A korszerű és új módszerek alkalmazása pedig mindig újabb és újabb kutatási feladatokat tesznek szükségessé, illetve újabb és újabb problémákat vetnek fel. Így nemcsak a Bakonyban, hanem a már részletesen tanulmányozott Balaton-felvidéken sok olyan probléma van, melyeknek kutatása a mi feladatunk.

Korunkban a tudományos problémák annyira sokrétűek, hogy egy olyan jellegű feladat mint a Balaton-Monográfia megírása jelentett, ma már csak lényegesen nagyobb kutató-gárdával valószínűsíthető meg. Ugyanakkor elérték az érzékeltetett időt arra, hogy a Monográfia megjelenése óta napvilágra került új eredményeket, kiegészítve az alapos és szükséges kutatásokkal, ismét összegezzük. Egyben kötelességünknek tartjuk ennek a munkának a megszervezését éppen azért, mivel egyrészt megénkbe esik a Balaton-vidék északi területe, másrészt pedig múzeumunk alapítója és első igazgatója: Laczkó Dezső és Veszprém város szülőltje: dr. Cholnoky Jenő geográfus-professzor igen tevékeny részt vállaltak a Monográfia megalkotásában.

A Veszprém Megyei Tanács tudományt pártoló támogatásával lehetőségünk nyílt arra, hogy tájunk természettudományi kutatását legalább oly szintre emeljük, mint a Lóczy Lajos és a köréje tömörült kutatóknak sikerült. Vizsgálati területünk azonban nem a Balaton-vidék, hanem a Bakony-hegység. Természettudományi vonatkozásban három fő tárgykörre: földtani, földrajzi és biológiai tárgykörre lehet csoportosítani „A Bakony természeti képe”-vel kapcsolatos kutatási feladatokat.

A tanulmányozási terv szempontjai közül csak egyet kívánok kiemelni: és pedig azt, hogy mi értelme van a Bakony természettudományi kutatásának? Mi mindnyájan tökéletesen tudjuk és tökéletesen meg vagyunk győződve az úgynevezett alapkutatások szükségességéről. Az utóbbi években hivatalosan is egyre inkább elismerik ennek a szemléletnek a helyességét. Az a gondolat húzódik meg emögött, hogy a tudomány és a tudományos kutatás egyre inkább termelési eszközzé válik. A Magyar Tudományos Akadémia 1960-ban dolgozta ki másfél-két évtizedre előre az országos jelentőségű kutatási feladatokat. Az Akadémia ennek összeállítására kiküldött testülete összesen 73 főfeladatot és 393 feladatot jelölt meg. Ezek közül tekintélyes azoknak a témáknak a száma, melyek az alapkutatások fogalmához tartoznak. Ezek kivitelezése pedig számos esetben népgazdaságunk teherbírását is próbára teszi. Tehát ha anyagi beruházások sem riasztják vissza államunkat az alapkutatások támogatásától, akkor annál inkább nem szabad aggályoskodnunk a mi témánk: „A Bakony természeti képe” támogatása miatt sem. „A Bakony természeti képe” alapkutatás, tehát olyan tudományos téma, melynek lebonyolítása nem jelent közvetlen gyakorlati eredményt a népgazdaságnak. A gyakorlat érdekében álló kutatásokat azonban maga is szolgálja. Sőt, az is önmagában érthető mindannyiunk előtt, hogy

a gyakorlat érdekében álló kutatások el sem képzelhetők meglevő alap kutatások, illetve elméleti eredmények nélkül. Így fonódik össze a marxizmus annyiszor hangsúlyozott tétele: az elmélet és gyakorlat szükségessége. A mi témánkra vonatkoztatva ez például annyit jelent, hogy mezőgazdaságunk két súlyos problémáját: a termőtalaj erózió és az öntözővíz biztosítás problémáját nem lehet addig megoldani, míg nincsenek objektív ismereteink ennek természetéről a Bakonyban. Vagy nem lehet addig érdemben fejleszteni a bakonyi bányáipart, míg nincs részletes képünk tájunk földjének mélyszerkezetéről; nem küzdhetünk eredményesen a természetett vagy erdőgazdasági haszonnövények kártevői ellen, míg nem ismerjük vidékünk flóráját, faunáját és ezek cönózisait. Korántsem akarjuk azt állítani, hogy elődeink vagy a jelenben dolgozó kutatók nem fáradoztak már sokat mindezek felderítésén. Azt azonban világosan kell látni, hogy az anyagi szükségletek megnövekedtek — egyrészt a népesség számának növekedése, másrészt az általános anyagi szintvonal emelkedése következtében — és már nem elégséges az eddigi, a Bakonyra vonatkozó természettudományos ismeretek a gyakorlat érdekében való hasznosítása. Lényegesen bővíteni kell az ismereteket, hogy mi is szolgálhatunk a végső célt: népünk anyagi szükségleteinek emelését a szocializmus győzelméhez, majd a kommunizmusba vezető úton az elkövetkező tervidőszakok során.

Ilyen megfontolás alapján óhajtjuk a Bakony természettudományi kutatását elkezdeni. Tudomásunk van arról, hogy az Akadémia azt szándékozik egészíteni a távlati kutatási feladatokat. Indítványozni fogjuk „A Bakony természeti képe” tervünket és programunkat elfogadásra, ami reméljük nem fog ellenvetésre találni. Egyben kérjük a Veszprém Megyei Tanácsot, mint az egész terv anyagi és erkölcsi támogatóját, hogy az a megértő segítség, mellyel eddig illette ügyünket, lehetőleg a jövőben is megmaradjon, sőt — amennyire a körülmények engedik — még hathatósabban támogasson bennünket. Szükség van erre, mert azt akarjuk, hogy mi is ott lehessünk a szocializmust építő dolgozó nép sorában.”

Az előadás után következett a vita. Lefolyását úgy ismertettük, hogy közöljük a felszólaló nevét, majd rövidítve hozzászólását. Utána pedig — gondolatjellel elválasztva — az esetleges válaszadó(k) nevét és a választ. Továbbá nem jegyzőkönyvszerűen, hanem témakörük szerint csoportosítottuk a vitát.

Kovács István (Művelődésügyi Minisztérium Levéltári és Múzeumi Főosztály, Budapest): A Főosztály nevében üdvözlö az értekezletet. Elismeri, hogy a tanulmányozási terv — igen helyesen — minden tudománykőre kiterjed. Sőt még a természettudományi kiállítást is programjába iktatja. Javasolja, hogy az egyes témák kutatásának megszervezését szakkutatókra kell bízni, továbbá, hogy végük fel a kapcsolatot a Rovartani Társasággal. Erről az értekezletről és a jövőbeni valamennyi megbeszélésről, a folyó kutatások terveiről és lebonyolításáról sokszorosított kiadványban kell tájékoztatni a résztvevőket és az érdeklődőket, mely kiadványok rendszeres és szükséges időközönként jelenjenek meg. A minisztérium is hajlandó szerény anyagi fedezetet biztosítani a kutatások lebonyolításához. — Papp Jenő: A természettudományi kiállítás nem befejezője, hanem bemutatója lesz „A Bakony természeti képe” kutatásainak. Sajnos, a jelenlegi helyhiány nem engedi meg, hogy a közeli években (1965-ig bezáróan) olyan természettudományi kiállítás megrendezésére gondoljunk a megyében, mely a Bakony természetvilágát szemlélteti. Amikor a kutatások már megindultak, akkor fogunk felkérni néhány kutatót, hogy bizo-

nyos témaköröket szakmai szempontból irányítson és vezessen.

Bubics István (Uránkutató Vállalat, Balatonfüred): Az uránkutatóval párhuzamosan mélységben egészülnek ki a Balaton-felvidéki paleozoos és mezozoos képződményekről szóló ismereteink.

Dr. Kecskeméti Tibor (TMM Őslénytára, Budapest): Személyesen vállalja a Bakony fosszilis Foraminifera feldolgozását. Az Őslénytár többi kutatója is bekapcsolódik a Bakony-kutatásba oly mértékben, amennyire elfoglaltságuk engedi. A részleteredményeket helyes lenne szakfolyóiratban közölni. Szükség van a koordinálásra: szakcsoportok kijelölése a kutatás idején. A természettudományi kiállítás megrendezésére messzemenő segítséget fog nyújtani az Őslénytár.

Kocsis Lajos (Magyar Állami Földtani Intézet, Budapest): Javasolja dr. Noszky Jenő (Földtani Intézet, Budapest) felkérését a kutatásokba mint aki a Bakony geológiájának ma legkiválóbb ismerője. A finomabb geológiai megismerés végett szükséges a rétegsorozatok gyűjtése. — Papp Jenő: Szeretnénk ha nemcsak dr. Noszky Jenő, hanem a Földtani Intézet valamennyi, a Bakonyval foglalkozó kutatója bekapcsolódna munkánkba. Sajnos megkeresésünkre eddig egyáltalán nem reagáltak.

Dr. Góczán László (MTA Földrajztudományi Kutatócsoport, Budapest): A BIB tervezi a Balaton-Monográfia folytatását, ami bizonyos mértékben keresztezi „A Bakony természeti képe” területi célkitűzését. Jó lenne tisztázni ezt a kérdést az illetékesekkel (dr. Mosonyi Emil akadémikus!). Egyébként a Kutatócsoport nevében közölheti, hogy helyesnek tartja a vállalkozást, mert megérett már összefoglalásra a Bakonyról szóló eddigi ismeretanyagunk. Csak két év múlva tud a Kutatócsoport érdemben bekapcsolódni a munkába, amihez támogatást nem kér, mert az Akadémia tervtémája lesz a Bakony geomorfológiai kutatása, ami természetszerűleg megfelelő anyagi támogatást is jelent. Minden résztvevő szervnek és egyéni kutatóknak megközelítő költségvétést kell előterjeszteni, megjelölve a kutatómunkát. Szükséges időnként írásos tájékoztatást közzétenni, ami például a koordinációt is szolgálná. — Papp Jenő: A Balaton-Monográfia felújításáról mi is tudomást szereztünk. Amennyiben szükséges lesz, úgy módosítjuk a kutatási területet, bár bizonyos átfedés mindenképp lesz. Minden résztvevőnek „Részvételi jelentkezés” lapot küldünk, melynek kitöltése alapján pontos adataink lesznek az illető kutató vállalt témájáról, a kutatás előrelátható idejéről, a költségekről stb. Az összesített adatok egy-egy sokszorosított kiadványunkban fognak megjelenni.

Horváth Ernő (Savaria Múzeum, Szombathely): Lista-szerűen kell összeállítani a résztvevő kutatók nevét, kutatási témáját stb. Így mindenki tudja, hogy probléma felvetődéskor kitől kérjen felvilágosítást. Térképen kell rögzíteni és körülhatárolni a kutatásra váró területet. Vállalja a (harmadidőszaki) ősnövénytan kutatásokat a Bakonyban.

Mészáros Imre (ELTE Földrajzi Intézet, Budapest): A modern természettudományi kutatások elengedhetetlen feltétele a különböző témájú kutatások koordinálása. A témákat, a földrajzot is, analitikusan, majd szintetikusán (összefüggéseiben és tájszintézisben) kell megírni. A kutatásokban részt vehetnek nyári terepgyakorlat keretében a földrajzszakos egyetemi hallgatók.

Dr. Stefanovits Pál (MTA Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet, Budapest): Hol állunk meg? A Bakony talajféleségeinek egyszerű leírásánál vagy analizáljuk azokat és kialakulásukat is elemezzük? — Papp Jenő: Mivel tel-

jesszre törekszünk, azért a talajtani téma megírásánál előbb részletesen jellemezzük a Bakonyban található talajféleségeket, majd az összes többi szempontokat tárgyaljuk (analízis után szintézis).

Dr. Péczely György (Országos Meteorológiai Intézet, Budapest): A meteorológiai adatgyűjtés a Balaton-felvidéken jelenleg jóval előrehaladottabb mint a szűk értelemben vett Bakonyban. Ezért kezdetben a Bakonyra kell helyezni a meteorológiai kutatás súlyát. A Klímátényezőknél kívül folyamataiban kell vizsgálni a jelenségeket, továbbá a mikroklímátikus viszonyokat is tanulmányozni kell.

Dr. Csongor Győző (Móra Ferenc Múzeum, Szeged): A Móra Ferenc Múzeum munkatársai szívesen jönnek el és töltenek kutatónapokat a Bakonyban. Régi bakonyi botanikai adatokkal már tudnak szolgálni (Lányi-, Feichtl-féle herbáriumok). Javasolja a szegedi egyetem meghívását. — Papp Jenő: A szegedi egyetemet, a többi intézményhez hasonlóan felkértük a részvételre, de eddig nem reagáltak felhívásunkra.

Dr. Fekete Gábor (TTM Növénytára, Budapest): Milyen anyagi lehetőségekre gondolhatunk? A Növénytár részéről 5 kutató kapcsolódik be a munkába. Jó lenne valamennyi bakonyi erdészet segítségét kérni, elsősorban szállás tekintetében a terepmunkák megkönnyítésére. — Éri István: A Veszprém Megyei Tanács 1962-re 10,000 Ft-ot bocsátott rendelkezésére a Bakony természettudományi kutatására. 1963-ra a múzeum 30,000 Ft-ot kért ugyanerre a célra, mely összeget szükség szerint lehet emelni. A teljes összeget témák szerint arányosan kell felosztani.

Horvát Adolf Olivér (Janus Pannonius Múzeum Természettudományi Osztálya, Pécs): Biogeográfiailag a Bakony hasonlít leginkább a Mecsek szubmediterrán flórájához-faunájához. Az eddigi felszólalások is hangsúlyozták, hogy „A Bakony természeti képe” analitikus-szintetikus legyen. Ehhez elsődlegesen szükséges a koordináció. Javasolja felvenni a kapcsolatot az ERTI-vel. A kutatások alapján rekonstruálni lehet az eredeti (az emberi beavatkozás előtti) tájat, melynek a természetvédelem veheti hasznát a rezervációk kijelölésénél. Hogy a kutatómunka a legeredményesebb lehessen, a Bakonyi Múzeumnak legalább 1 geológust, 1 botanikust és 1 preparátort kell még alkalmazni. — Papp Jenő: Az ERTI-vel igyekszünk kapcsolatba lépni, illetve a kutatásban való részvételre felkérni az intézményt, elsősorban az ott dolgozó erdészeti talajtanos dr. Járó Zoltánt. A természetvédelem ügye ugyan nem szerepel a tanulmányozási tervben, de ez nem jelenti azt, hogy nem szentelünk neki helyet a Bakonykutatásban. A geológus és még inkább a botanikus alkalmazása valóban szükséges, ennek azonban elsősorban gazdasági nehézségei vannak. 1 preparátort még 1962-ben alkalmazunk.

Dr. Márkus László (ERTI Kísérleti Állomás, Ugod): Az ugodai Kísérleti Állomás a magasbakonyi erdők termőhelyi viszonyait kutatja, illetve erről 10 000-es léptékű térképet készít. Javasolja a veszprémi erdőrendezés megvalósítását.

Dr. Bajári Erzsébet (TTM Állattára, Budapest): Az Állattár munkatársai, különösen a rovarspecialisták, Magyarország Állatvilága megírása miatt csak fenntartással jelentik be részvételüket. Amennyire idejük engedi, aszerint fognak a terep- és feldolgozó munkába bekapcsolódni. Ellenben a gerincesekkel foglalkozó kutatók több időt fordítanak majd a Bakony kutatására. Évenként 1–1 kutató legalább 8–10 napot kíván terepen tölteni, arányos évszaki elosztásban. Preparátorok alkalmazására gondolhatunk-e? A veszprémi Bakonyi Múzeum természettudományi kiállítá-

sának rendezéséhez a legmesszebbmenő segítséget nyújt az Állattár. — Papp Jenő: Sajnáljuk, hogy az Állattár nem tud teljes mértékben résztvenni a program megvalósításában, mint gondoltuk. Megértjük a gátló körülményt, mert mi is fontosnak tartjuk a Magyarország Állatvilága megírását. Mégis kérjük az Állattár munkatársait, elsősorban az entomológusokat, hogy — amennyire idejük engedi — foglalkozzanak a Bakony faunájával a következő esztendőkből. Ennek nemcsak „A Bakony természeti képe”, hanem a Magyarország Állatvilága is előnyét fogja látni. Előreláthatólag esetenként tudunk alkalmazni (gerinces konzerválási célokra) 1–2 preparátort.

Dr. Iharos Gyula (magánkutató, Balatonfenyves): A gyűjtés kollektív vagy egyéni legyen? Tud-e a múzeum közlekedési eszközt biztosítani? — Éri István: A múzeum rendszeresen nem, de időnként (különösen több kutató együttes gyűjtőúttjakor) biztosítani fog személyautót, vagy mikrobuszt. Papp Jenő: Esetenként fog eldőlni, hogy együttesen vagy egyéneként dolgozunk terepen (és a feldolgozáskor). Mindkét terepmunkánk megvannak az előnyei.

Dr. Keve András (Madártani Intézet, Budapest): Mivel a Bakony madárfaunája egyike a legkevésbé ismerteknek az országban, azért a madarászok szívesen kapcsolódnak be a vállalkozásba. Valamennyi hazai madarászal dr. Keve András megbeszélést fog tartani az Intézetben ebben az ügyben, melyen szeretné ha dr. Papp Jenő is megjelene. Kéri az amatőr ornitológusok anyagi támogatását. A múlt irodalmi adatait össze kell szedni (levéltárak régi vadbeszolgálattási adatai). — Papp Jenő: Az ornitológiai értekezletet helyeseljük, és Papp Jenő meg fog azon jelenni. Nemcsak az ornitológiai teljes írásos adatokat kell kutatni, hanem valamennyi főtémáról (témáról) a Bakonyt felőlelő bibliográfiát tervezünk iratni megfelelő szakemberrel. Tulajdonképp a bibliográfiák alapozzák meg egy-egy főtéma (téma) keretében a további szükséges kutatásokat.

Dr. Loksa Imre (ELTE Állatrendszertani Intézet, Budapest): Az Állatrendszertani Intézet talajzoológiai kutatást vállal a Bakonyban. Erre anyagi támogatást nem kér, mert beilleszti akadémiai tervtémájába. „A Bakony természeti képe” tudományos programot — tudomása szerint — leghamarabb 1963 őszén lehet akadémiai kutatási feladatként elfogadtatni, bizonyos szükséges módosítások feltételével.

Dr. Pintér István (magánkutató, Keszthely): Mint amatőr zoológus kívánja folytatni másfél évtizede megkezdett malakológiai kutatását a Bakonyban. A kutatások idején rendszeresen tartunk értekezletet, koordináljuk a munkát. A malakológiai kutatások mindig vetnek fel olyan problémát, melyet más irányú kutatások oldhatnak meg érdeemben.

Dr. Sáringer Gyula (Növényvédelmi Kutatóintézet Laboratóriuma, Keszthely): Az Intézet feldolgozza a Bakony jelenlegi növényvédelmi helyzetét. Egyénileg vállalja a kabóca-poloska-fauna kutatását.

Dr. Darnay-Dornyay Béla (ny. múzeumigazgató, Budapest): Feltétlen szükség van a Bakony természettudományi kutatásának történetét fejezetszerűen áttekinteni. — Papp Jenő: Valamennyi főtéma kutatás-történeti feldolgozása szerepel a tanulmányozási tervben.

Az értekezlet előadójának, felszólalóinak és a válaszoknak alapján az az egyöntetű megállapítás alakult ki, hogy szükség van „A Bakony természeti képe” tudományos programra. Jelenlegi ismereteink

nem elégségesek egy összefoglaló monográfia megírására, bármennyire is megérett erre az idő. Ezért legalább 6—7, de inkább ennél több éven át rendszeresen kutatni kell a Bakonyt. A veszprémi Bakonyi Múzeum vállalja a kutatás szervezését és lebonyolítását, továbbá a faunisztikai gyűjtés feldolgozásában személyesen résztvesz dr. Papp Jenő, a múzeum természettudományos munkatársa. A Veszprém Megyei Tanács biztosítja a kutatások zömének anyagi fedezését. Számos intézmény már kutatási tervtémájába iktatta vagy fogja iktatni a Bakonyt.

A kutatások összehangolására feltétlen szükség van. Minden természettudományos ismeret valamilyen összefüggésben van a többivel, tehát összefüggéseiben kell vizsgálni a jelenséget és a folyamatokat. Gyakorlatilag elengedhetetlen, hogy a különböző irányban vizsgálatokat végző kutatók egymással kapcsolatban legyenek. Ezt úgy valósítjuk meg, hogy egyrészt időnként közös megbeszéléseket tartunk, másrészt megszervezzük a közös terepmunkát, harmadrészt pedig sokszorosított kiadványokban tesszük közzé egy-egy idő-periódusra (pl. 1 évre) tervezett, illetve lebonyolított tudományos kutatási munkát. Szükség van arra, hogy bizonyos témaköröknek (pl. geomorfológia, vegetáció-kutatás, entomológia) felkért vezetője legyen. A valóban szakzerű vezetést csak így látjuk biztosítottak.

Az 1963. évben végzett munka

Érdemben 1963-ban kezdtük meg „A Bakony természeti képe” keretében a kutatómunkát. Általánosságban és az előzőekből is tudjuk, hogy ennek előtte is végeztek igen beható természettudományi kutatásokat területünkön. Programunk egyik legfontosabb szervezési célja az, hogy valamennyi jelentkező résztvevőt (és a valamilyen ok miatt távolmaradt, de a Bakonyt kutató munkatársat) nyilvántartsuk és valamennyien tudomással bírjanak egymásról és a folyamatban levő kutatási témákról. Egymás munkájának az ismeretével és az új eredmények tekintetbevételével olyan szempontok merülhetnek fel, amelyek más témának adhatnak új megvilágítást.

A főtémák és ezen belül a résztvevő intézmények, illetve kutatók név szerinti sorrendjében soroljuk fel a vállalt (vagy a már régebben megkezdett) kutatási témát:

„A Bakony földszerkezete” főtémán belül 9 kutató 9 téma kutatásával vett részt.

Ásványbánya és Előkészítő Vállalat (Révfülöp): 1 kutató.

Krizsán Pál: Fiatal harmadkori képződmények földtani leírása — ásványbányászati hasznosítható anyagok a Balaton-felvidéken.

ELTE TTK Óslénytani Intézet (Budapest): 1 kutató.

Dr. Géczy Barnabás: A bakonycsernyei júra Cephalopodák revíziója.

Mangánércbánya Vállalat (Úrkút): 1 kutató.

Cseh-Németh József: A Bakony júrakori mangánérce.

Pécsi Uránércbánya Vállalat Kutató-Mélyfúró Üzem III. sz. Kutatócsoport (Balatonfüred): 4 kutató.

Bubics István—Majoros György—Ság László: A Balaton-felvidéki paleozoikum geológiai újvizsgálata.

Halász Árpád: A Balaton-felvidéki bazaltufák geológiai vizsgálata. Tihany földtani története.

Savaria Múzeum (Szombathely): 1 kutató.

Horváth Ernő: A Bakony ősnövényei (különös tekintettel a harmadkorra).

Természettudományi Múzeum Óslénytára (Budapest) 1 kutató.

Dr. Kecskeméti Tibor: A Bakony-hegység Nummulites-einek feldolgozása. Az egyes eocén medencék Nummulites-einek óslénytani, rétegtani, ősföldrajzi, őskörnyezeti és morfogenetikai feldolgozása.

A „Szekuláris mozgások a Bakonyban” főtémán belül 1 magánkutató 1 téma kutatásával vett részt.

Dr. Bendefy László: Jelenkori földszerkezeti mozgások a Bakonyban.

„A Bakony földfelszíne” főtémán belül 5 kutató 5 téma kutatásával vett részt.

ELTE TTK Természeti Földrajzi Tanszék (Budapest): 3 kutató.

Mészáros Imre: A Bakony északi hegyláb-lépcsői, hegyláb felszínének komplex vizsgálata.

Oltárcei Ferenc: A Pécsely—Balatonszőlősi medence geomorfológiája.

Pirithy Dezső: Az Ajka—Úrkút-i medence természeti (geomorfológiai) képe.

MTA Földrajztudományi Kutatócsoportja
(Budapest): 2 kutató.

Dr. Góczán László: A Tapolcai-medence, a Káli-medence, a Keszthelyi-hegység, az Agártető, az Eger-patak völgye és a Bakony nyugati hegláblépcsőjének geomorfológiai vizsgálata.

Dr. Pécsi Márton: A Tési-fennsík és a Veszprémi-fennsík geomorfológiai vizsgálata és térképezése.

„A Bakony éghajlata” főtémán belül 5 kutató 2 téma kutatásával vett részt.

ELTE TTK Meteorológiai Intézet (Budapest): 5 kutató.

Dr. Felméry László—dr. Makai Lászlóné—dr. Rákóczi Ferenc—dr. Zách Alfrédné: A Bakony klimatográfiája és néhány térség mikroklimatikus vizsgálata.

Dr. Péczely György: A Bakony és a Balaton-felvidék általános éghajlati jellemzése.

„A Bakony vízrajza” főtémán belül 2 kutató 2 téma kutatásával vett részt.

MTA Dunántúli Tudományos Intézete (Pécs): 1 kutató.

Dr. Szabó Pál Zoltán: A bakonyi karszt felszínfejlődésének és vízháztartásának természeti földrajzi módszerrel való kutatása.

Pécsi Uránércbánya Vállalat Kutató-Mélyfúró Üzem III. sz. Kutatócsoport (Balatonfüred):

1 kutató.

Halász Árpád: A Bakony pleisztocén és holocén folyóvizeinek üledék vizsgálata.

„A Bakony talajtakarója” főtémán belül a kutatások elmaradtak a résztvevők másirányú elfoglaltsága miatt.

„A Bakony növénytakarója” főtémán belül 15 kutató 13 téma kutatásával vett részt.

Agrártudományi Főiskola Növény-Állattani Tanszék (Keszthely): 3 kutató.

Szigeti István: Keszthely környékének mikroszkopikus gombái.

Dr. Priszter Szaniszló—Almádi László: A Keszthelyi-hegység déli részének, valamint a Badacsony és a Szentgyörgyhegy florisztikai kutatása.

ERTI Kísérleti Állomás (Ugod): 1 kutató

Márkus László: Erdőállomány szerkezeti, fa-

termelési és ehhez kapcsolódó erdő- és termőhely-tipológiai vizsgálatok, elsősorban az Északi-Bakonyban.

Janus Pannonius Múzeum Természettudományi Osztálya (Pécs): 1 kutató.

Dr. Horváth Á. Olivér: Összehasonlító vegetációs tanulmányok a Bakonyban, különös tekintettel a mecseki növénytakaró viszonyokra.

Természettudományi Múzeum Növénytára (Budapest): 7 kutató.

Baráth Zoltán: Felhagyott szőlők geobotanikai vizsgálata.

Dr. Fekete Gábor: A Bakony természetes vegetációjának kutatása.

Radics Ferenc: A bakonyi nyíresek erdőfejlődése és kultúrtörténeti jelentősége.

Dr. Tóth Sándor: A Bakony mikroszkopikus gombái.

Dr. Boros Ádám—Vajda László: A Bakony-hegység és a környező területek mohafldrája.

Dr. Verseghy Klára: Zuzmóflorisztikai és összefoglaló ökológiai vizsgálatok a Bakony-hegységben.

Magánkutatók: 4 kutató.

Dr. Kol Erzsébet: A Bakony algavegetációja.

Dr. Péntes Antal: A Bakony flórájának mikroszisztematikai elemzése.

Szemere László: A Bakony földalatti és földi gombái.

Tallós Pál: Növénycönológiai kutatások a Bakony nyugati szélén.

„A Bakony állatvilága” főtémán belül 17 kutató 17 téma kutatásával vett részt.

Állatorvostudományi Egyetem Parazitológiai Intézet (Budapest): 1 kutató.

Janisch Miklós: A Bakony kullancs-faunája.

Bakonyi Múzeum (Veszprém): 1 kutató.

Dr. Papp Jenő: A Bakony Hymenoptera faunája.

ELTE Állatrendszertani Intézet (Budapest): 1 kutató.

Dr. Loksa Imre: Talajzoológiai vizsgálatok különböző növénytakaróviszonyokban; a Myriopoda, az Arachnoidea és az Apterygota csoportok faunisztikai feldolgozása.

Madántani Intézet (Budapest): 1 kutató.

Dr. Keve András: A Balaton-felvidék, a Keszthelyi-hegység és a Kis-Bakony ornisa.

Móra Ferenc Múzeum (Szeged): 1 kutató.

Dr. Marián Miklós: A Bakony herpetofaunája és ornisa.

Növényvédelmi Kutatóintézet Laboratóriuma (Keszthely): 1 kutató.

Dr. Sáringer Gyula: A Bakonyban és környékén élő állatok növényvédelmi jelentőségének felmérése.

A Bakony és környéke kabócafaunája.

Természettudományi Múzeum Állattára (Budapest): 2 kutató.

Szabó István: A Bakony szívóféreg, bolha, kételtű és hulló faunája.

Topál György: A Bakony emlőstani, faunisztikai és ökológiai vizsgálata. A Bakony tollatkái.

Magánkutatók: 8 kutató.

Ambrus Béla: A Bakony növénytakarójának cecidiumai.

Dr. Erdős József: A Bakony mészköves déli részének és az Északi-Bakony fémfürkészfaunájának tanulmányozása.

Dr. Iharos Gyula: A Bakony Tardigrada-faunája, ökológiája és cönológiája.

Dr. Mannsberg Arvéd: Madártani megfigyelések a Bakonyban.

Dr. Pintér István: A Bakony Mollusca-faunája.

Sámuel Nicolette: Az Északi-Bakony ornisa.

Szabó László: A Déli- és a Keleti-Bakony ornisa.

Tallós Pál: A Bakony lepke-faunája és cönológiája.

Dr. Tapfer Dezső: A Bakony (elsősorban a Keleti-Bakony) ornisa.

A „Természetvédelem” és a „Kutatás-története” főtémán belül 5 kutató 5 téma kutatásával vett részt.

Bakonyi Múzeum (Veszprém): 1 kutató.

Dr. Papp Jenő: A Bakonyra vonatkozó növénytan és állattan bibliográfia összeállítása.

Balaton-felvidéki Állami Erdőgazdaság (Veszprém): 1 kutató.

Csötönyi József: A Bakony és a Balaton-felvidék emlékeinek, ritkaságainak a kutatása.

Magánkutatók: 3 kutató.

Csiki László: A Keszthelyi-hegység és Balaton-felvidék természeti ritkaságai.

Dr. Darnay-Dornyay Béla: A Bakony természettudományi kutatásának áttekintő története, bibliográfiája. A Bakony állatvilága az évszázadok tükrében.

Papp József: A Bakony dendrológiai kutatása.

Összesen tehát 9 főtémán belül 59 kutató 54 téma kutatását végezte 1963-ban „A Bakony természeti képe” tudományos program keretében (a 10. főtéma feldolgozását elhalasztották a kutatók). A tanulmányozási tervvel szemben nem 8, hanem 10 főtémába kellett csoportosítani a témákat. Ugyanis a természetvédelmi problémák és a Bakonyra vonatkozó természettudományi kutatás története önálló főtémát igényelt, ezért kellett szaporítani a „Természetvédelem”-mel és a „Kutatástörténet”-tel a főtémákat.

Az összeállításból azonnal kitűnik, hogy a legtöbb téma „A Bakony növénytakarója” és „A Bakony állatvilága” főtémán belül van. Ennek egyetlen oka az, hogy a résztvevő kutatóknak valamivel több mint a fele (32 fő) biológus kutató és vagy a botanika vagy a zoológiai valamely részlettudományát műveli. A főtémáknak ez a megoszlása azonban nem jelenti azt, hogy a főtémák kutatottságának ez a természetes egyensúlya. Elsősorban a geológia és ezen belül a sztratigráfiai-paleontológiai kutatásokat csak töredékesen ismertethettük (illetve a koordinált kutatások szellemében szervezhettük meg). Pedig közismert, hogy egyetemünkön, a Magyar Állami Földtani Intézetben és más kutatóintézetben működő geológusok közül sokan foglalkoznak valamilyen vonatkozásban a Bakonnyal. Távolmaradásuknak oka elsősorban az, hogy az ország különböző intézményeiben alkalmazott geológusok, geofizikusok és geokémikusok csak igen gyér számban reagáltak személyes és írásos megkeresésünkre. A kutatott témák számának az emelése tehát elsősorban „A Bakony földszerkezete” főtémán belül szükséges, ami könnyen megoldható, mielőtt a Bakonnyal foglalkozó geológusaink is bekapcsolódnak programunkba. Majdnem ilyen hangsúlyozottan szükséges a témák számának az emelése „A Bakony földfelszíne”, „A Bakony vízrajza” és „A Bakony éghajlata” főtémán belül. „A Bakony növénytakarója” témái között alig szerepelnek az edényes-száras növényeken kívüli csoportok (elsősorban a moszatok és a gombák), „A Bakony állatvilága” főtémában pedig egyenesen feltűnő, hogy a recens állatvilág legnagyobb csoportja: a rovarok alig szerepelnek a kutatási témák között. Így még a viszonylag legjobban kutatott két főtémán belül is bőségesen van lehetőség kutatási téma választására.

Szervezési munkánk nemcsak arra terjedt ki,

hogy nyilvántartsuk a folyó kutatásokat, hanem igyekszünk a kevésbé vizsgált témákat felkért vagy önként arra vállalkozó kutatóval tanulmányoztatni. Valamennyi kutató munkáját támogatjuk anyagilag is, de előnyben részesítjük azokat a munkatársakat (elsősorban a magánkutatókat), akik alig vagy egyáltalán nem kaphatnak bakonyi témájukra fedezetet. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy számos téma feldolgozása jóval költségesebb volt, mint amennyivel támogatni tudtuk. Ez a tény is mutatja, hogy egyes kutatók és rajtuk keresztül az intézmények megértették a Bakony természettudományi kutatásának jelentőségét. Szeretnénk, ha a jövőben ez a gyakorlat általánossá válna, hiszen majdnem valamennyi intézménynek módjában áll a Bakony-kutatás céljára hitel-keretet igényelni. Természetesen Veszprém Megye Múzeumi Igazgatósága szerény lehetőségeinek megfelelően továbbra is támogatja anyagilag a Bakony-kutatást.

1963-ban „A Bakony természeti képe” tudományos program anyagi támogatására Veszprém Megye Múzeumi Igazgatósága a Veszprém Megyei Tanács illetékeseinek a hozzájárulásával az alábbi hitelkeretet biztosította:

Kutatási témákra:	34 500,— Ft
Adminisztrációs költségre:	500,— Ft
Összesen:	35 000,— Ft

A Bakony kutatás 1963. évi munkáit mintegy befejezte az 1963. október 18-án tartott értekezlet, mely sorrendben a második volt „A Bakony természeti képe” keretében. Az értekezleten már nemcsak szervezési, témaválasztási stb. problémákról beszélhettünk, hanem a végzett munka első eredményeit is rögzíthettük. Az értekezleten az alábbi intézmények kutatói jelentek meg:

Agrártudományi Főiskola (Keszthely): Dr. Priszter Szaniszló.

Allatorvostudományi Egyetem Parazitológiai Intézete (Budapest): Janisch Miklós.

Balatoni Múzeum (Keszthely): Frech Miklós.

Bauxitkutató Vállalat (Balatonalmádi): Dr. Posgay Károly.

ELTE Földrajzi Intézet (Budapest): Mészáros Imre.

ELTE Meteorológiai Intézet (Budapest): Dr. Felméry László, dr. Makai Lászlóné, dr. Rákóczi Ferenc.

ERTI Kísérleti Telepe (Budakeszi): Tallós Pál.

Madártani Intézet (Budapest): Dr. Keve András.

Magyar Állami Földtani Intézet (Budapest): Dr. Kopek Gábor.

Megyei Tanács VB (Veszprém): Baski Sándor, Bajczy József.

Móra Ferenc Múzeum Természettudományi Osztálya (Szeged): Dr. Marián Miklós.

MTA Dunántúli Tudományos Intézete (Pécs): Dr. Szabó Pál Zoltán.

MTA Földrajztudományi Kutatócsoportja (Budapest): Dr. Pécsi Márton, dr. Góczán László.

Növényvédelmi Kutatóintézet Laboratóriuma (Keszthely): Dr. Sáringer Gyula.

Országos Földtani Főigazgatóság (Budapest): Dr. Bélyeky Lajos, dr. Koós Béla.

Országos Meteorológiai Intézet (Budapest): Dr. Antal Emánuel, Götz Gusztávné, Kiss Istvánné, dr. Péczy György, dr. Takács Lajos.

Országos Természettudományi Tanács (Budapest): Papp József.

Savaria Múzeum (Szombathely): Horváth Ernő.

Természettudományi Múzeum (Budapest): Dr. Székessy Vilmos.

Természettudományi Múzeum Allattára (Budapest): Szabó István.

Természettudományi Múzeum Növénytára (Budapest): Dr. Fekete Gábor.

Veszprém Megye Múzeumi Igazgatósága (Veszprém): Éri István, dr. Papp Jenő.

Magánkutatók:

Dr. Darnay-Dornay Béla.

Szabó László.

A megjelenteket Éri István, a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság igazgatója üdvözölte. Köszönetét fejezte ki, hogy „A Bakony természeti képe” kutatás résztvevői megértették elgondolásunkat és annak jelentőségét, aminek első bizonyosságát adták idén végzett munkájukkal.

Baski Sándor, a Veszprém Megyei Tanács VB elnökhelyettese a megyei szervek nevében üdvözölte „A Bakony természeti képe” kutatás résztvevőit. Eredményes munkát kíván a veszprémi Bakonyi Múzeumtól kezdeményezett program megvalósításához. Mint a Megyei Tanács VB elnökhelyettese kezdeményezi és elősegíti a természettudományi múzeum megalakítását Zircen (a volt apátság épületében), amely a jelenlegi Reguly Antal Tájékmúzeumnak lesz az önállósított szervezete. Itt lehetőség fog nyílni természettudományos múzeológusok alkalmazására, a veszprémi múzeumnak a Bakony természetvilágát bemutató tudományos gyűjteménye teljessé tételére, és a reprezentatív kiállítás megrendezésére. Ez a kiállítás lesz hivatott arra, hogy a látogatókkal élményszerűen szemléltesse a Bakonyban lezajlott földtörténeti eseményeket, képződményeket, továbbá a jelenlegi növény- és állatvilágot. Reményét fejezte ki, hogy lehetőség lesz a kutatás eredményeit a Bakonyi Múzeum kiadásában valamilyen módon megjelentetni.

1963-ban végzett munkáról és a kutatás lebonyolításáról dr. Papp Jenő számolt be:

„1962 elején hirdettük meg, 1962 nyarán jelentkeztek a résztvevők, egy évvel ezelőtt rendeztük meg első értekezletünket a Bakony természettudományi kutatásával kapcsolatban. Már ez a három szerény adat is jól érzékelteti, hogy nem volt hiábavaló megszervezni a Bakony-kutatást. Az értekezleten megtárgyaltuk a kutatások zökkenőmentes megkezdéséhez szükséges tudományos és pénzügyi előfeltételeket. Mindnyájan egyetértetünk abban, hogy kizárólag olyan témákkal foglalkozunk, melyek a Bakony eredeti természetvilágára, tehát az embertől lényegében nem zavart jelenségekre korlátozódnak.

A Bakony természettudományi kutatásának áttekinthetősége végett összesen tíz fő témára (geológia, szekuláris mozgások, geomorfológia, hidrográfia, pedológia, botanika, zoológia, természetvédelem, kutatás-történet) osztottuk be a tanulmányozásra kerülő jelenségeket. A geológia

kívételével valamennyi főtémára jelentkeztek a résztvevők, akik vagy már eddig is foglalkoztak a Bakonnyal szakképzettségük szerint vagy felhívásunkra terjesztették ki vizsgálatukat területünkre. A hazai természettudományi kutatók előtt közismert a Bakony változatos földszervezete. Eppen ez a magyarázata annak, hogy annyi geológus foglalkozott vele a múltban és foglalkozik vele a jelenben. Az is igaz, hogy a geológiai megismerés nem teszi feltétlenül szükségessé a botanikussal, a zoológussal stb. kutatóval való együttműködést. Mégis szeretnénk, ha a teljesség kedvéért megértenék a Bakonyt valamilyen szempontból kutató geológusok, hogy mennyire nagy előnye van annak, ha komplex szemlélettel folyik valamely terület részletes természettudományi megismerése és leírása. Tudjuk, hogy a Bakony komplex kutatására nem mi gondoltunk először. Elég ha ebben a vonatkozásban az id. Lóczy Lajos-féle vállalkozás emlékét idézzük fel, mely a Balaton és tág környékének kutatását a maga idején a legkorszerűbb szemléletben valósította meg. Egyik fő célunk éppen ennek a folytatása az új tudományos és technikai szempontok szerint. Természetesen a kutatások teljes anyagi támogatását nem eszközölhetjük. Ellenben hozzá kívánunk járulni anyagi lehetőségeinkkel úgy, hogy bizonyos részletmunka vagy kevésbé ismert jelenségek kutatását segítjük elő.

1963 elején tettük közzé a „Kutatási témák a Bakony természeti képe keretében” című sokszorosított kiadványunkat, melyben főtémánként összesítettük a résztvevők vállalt témáját (ami e fejezet elején is olvasható). Általánosságban elmondhatjuk, hogy a résztvevők zöme folytatta régebben megkezdett munkáját, illetve elkezdte vállalt témájának feldolgozását.

Az első értekezleten merült fel először a kívánalom.továbbá ebben az esztendőben (és a jövőbeni kutatások során egyre inkább) megmutatkozik annak a szüksége, hogy az egyes főtémák (és szükség szerint ezeken belül a témakörök) tudományos vezetésére arra illetékes szakembert válasszunk. A vezetőnek nem jelent megterhelést ez, hiszen saját képzettségükre támaszkodva kell egyrészt eldönteni, hogy az illető kutató egyáltalán alkalmas-e az általa vállalt téma tanulmányozására, másrészt pedig végzett munkája megüti-e a követelményeket. Ilyen megfontolás alapján vállalta el dr. Pécsi Márton a geomorfológiai, dr. Fekete Gábor a botanikai, Szabó László az ornitológiai és dr. Papp Jenő az entomológiai kutatások vezetését. A jövőben feltétlenül szeretnénk, ha lehetőleg valamennyi főtémát és témakört a résztvevők közül arra legilletékesebb vezetne.

Többször felmerült a tág értelemben vett Bakony területi beosztását ábrázoló térkép megrajzolása. Számos kutatóval történt megbeszélés után arra a belátásra kellett jutnunk, hogy ezt lehetetlenség elkészíteni. Ugyanis valamennyi szaktudomány más-más szempontok szerint bírálja el a résztájak határát, továbbá az egész Bakony területi körülhatárolását. Ha összevetjük a különböző szempontok alapján készített térképeket, akkor az egyes résztájak legfeljebb csak durván fedik egymást. Ennek ellenére szükség van a Bakony térképre, mely mintegy alapul szolgál az illető szaktudomány ismereteinek megfelelő térkép elkészítéséhez. Mivel a geomorfológiai tájbeosztás számos más tudományágnak adhat szempontokat, azért dr. Bulla Béla „Magyarország természeti földrajza” (1962) című könyvében közzétett térképet fogadjuk el úgynevezett alap-térképnek. A térkép feltünteteti egész Magyarország geomorfológiai tájbeosztását, ebből mintegy kiemeljük a bennünket érdeklő tág értelemben vett Bakonyt. Szeretnénk, ha a MTA Földrajztudományi Kutató-

csoportha nyújtana segítséget ennek mielőbbi elkészítéséhez.

Eredetileg úgy terveztük, hogy az 1960-as évek végére megjelenik munkánkat összefoglaló „A Bakony természeti képe” című könyv. Hamarosan be kellett látnunk, hogy ennek megírására jóval több idő múlva kerülhet sor. A kutatási eredményeket, adatszzerű feldolgozásokat azonban publikálni kell hozzáférhető módon. Ezt kívánjuk elősegíteni úgy, hogy „A Bakony természettudományi kutatásának eredményei” címen sorozatot indítunk, melynek évente 2-3-4 füzet fog megjelenni, füzetenként 3-7 ív terjedelemben, ábrákkal bőven illusztrálva. A félreértések elkerülése végett külön hangsúlyozzuk, hogy a sorozat tudományos (és nem ismeretterjesztő) igényű, továbbá egy füzet egy értekezés-monográfia megjelenését jelenti. Ennek példázására említhetjük meg, hogy a sorozat első füzetét dr. Fekete Gábor „A Bakony növénytakarója (A Bakony öcnológiai-növényföldrajzi képe)” címen írta meg és adjuk nyomdába. Előreláthatólag 1964 második negyedében fog megjelenni.”

A beszámoló elhangzását a felkért, majd az önként hozzászólók vitája követte. Mondanivalóikat rövidítve közöljük, hasonlóan az előző fejezetben ismertetett első értekezlet vitájához.

Dr. Posgay Károly (Bauxitkutató Vállalat, Balatonalmádi): Köszöntötte és elismerően méltányolta a Bakonyi Múzeumot a Bakonyról tervezett monográfia kezdeményező, irányító és egységesítő szerepével kapcsolatban. Hangsúlyozta, hogy ez a munka nemcsak a jelen, hanem az utókor számára is tanulságos, maradandó emléket állít. Kiterjeszkedett arra, hogy ásványi anyagokban, bányatermékekben a Bakony területe az ország egyik súlyos kincslelőhelye. Rámutatott a bauxit, mangánérc, kőszén, bazalt, mészkő, üveghomok és festéktöltő bányászatára és ennek nemzetgazdasági jelentőségére. — A Bauxitkutató Vállalat a Bakonyban végzett bauxitkutatásai nyomán szerzett ismereteivel, tapasztalataival készségesen támogatja a múzeum vezetését a monográfia megszerkesztésében irodalmi téren tanulmányokkal, értekezletekkel, cikkekkel, továbbá hozzájárul a múzeum geológiai tárának fejlesztéséhez közetmagokkal és őslénymaradványokkal. — És végül reméli, hogy miként az ország vezetősége is elismeri a Bakony értékét és a monográfia megszerkesztésének szükségességét, úgyszintén elősegítik ezt a helyi testületek, intézmények, vállalatok szakdolgozói és a magánkutatók is.

Dr. Pécsi Márton (MTA Földrajztudományi Kutatócsoportja, Budapest): A veszprémi Bakonyi Múzeum a természettudományok (geológia, geográfia, biológia, klimatológia, hidrológia, pedológia stb.) egész sorának szűkebb vagy tágabb témákkal foglalkozó képviselőit, kutatóit szervezte be és kérte fel „A Bakony természeti képe” feldolgozására. Ezt a kezdeményezést a magunk részéről dicsérendő és elismerést kiváltó tevékenységnek tartjuk, mert mind a tudományok komplex együttműködése és ezen keresztül fejlődése, mind pedig a gyakorlati élet feladatainak megoldása, előbbrevitele szempontjából célravezető. — Hasonló jellegű komplex és kollektív munkák szervezésében és irányításában a MTA Földrajztudományi Kutatócsoportjának már vannak tapasztalatai. Ezek alapján kívánok néhány alapvető feldolgozási és szervezési-módszertani tapasztalatsere javaslatot tenni. — A Bakonyi Múzeumnak a szóbanforgó munkálatokkal kapcsolatban az az elképzelése, hogy végső soron a sokrétű kutatások eredményeiről egy összefoglaló bakonyi tájmonográfiát adjon ki. A jelenlegi kutatások azonban

nem egyszinten, nem azonos mélységben és részletességgel folynak. Ez következik a tudományágak különböző fokú fejlettségéből, ismeretanyagainak részletességéből, eltérő módszerekből stb. Ezért röviden az a javaslatom, hogy dolgozzuk ki:

1. A bakonyi táj természeti viszonyainak, néprajzi, régészeti stb. adottságainak feltárására irányuló vizsgálati terv és tágabb célkitűzés körvonalait, a kutatómunkában résztvevő nagyszámú kutató törekvéseivel egybehangolva.

2. „A Bakony természeti képe” cím — ami lehet más is — a monográfia tematikája, amit az előbbi széleskörű és részletes kutatómunka alapján egy meghatározott kisebb létszámú munkaközösség írjon meg. A Bakony természettudományi kutatása tehát kétoldalú: az egyik részletes kutatás, melyben sokan részt vehetnek, a kutatási eredmények folyamatosan, folyóiratokban, évkönyvekben, vagy a létesítendő „Acta Baconica”-ban tehető közzé; a másik az összefoglaló monográfia. Ennek meghatározott tematikáját egy aránylag kis munkaközösség készíti el a múzeum patronálásával. E monográfia lehet több kötetes is.

„A Bakony természeti képe” kötet fő fejezeteinek javasolom:

1. A Bakony geológiája
2. A Bakony geomorfológiája
3. A Bakony éghajlata
4. A Bakony vízrajza
5. A Bakony élővilága
6. A Bakony talajai
7. A Bakony természeti földrajzi tájleírása és tájainak értékelése a gazdálkodás szempontjából.

Az 1–6. fejezet kb. egyenrangú fejezetek lennének, terjedelmük a szükségesnek megfelelően 3–6 ív. A 7. fejezet témájának és problémaköreinek megfelelően esetleg 8–10 ív lehet. Az egész mű tehát nem haladna meg a 40–50 ív terjedelmet. Ez legyen kb. az egész mű terjedelmének felső határa.

Papp Jenő referátumában említést tett a Bakony-térkép szükségességéről, mint ami a további kutatások egyik nélkülözhetetlen segítsége lesz. Annak idején magam is résztvettem Magyarország geomorfológiai tájbeosztásának kialakításában, illetve a térkép megszerkesztésében. Amennyiben szükséges, úgy szívesen vállalom a geomorfológiai alapon megszerkesztendő Bakony-térkép rám háruló munkáját.

Dr. Fekete Gábor (Természettudományi Múzeum Növénytára, Budapest): Mint a növénytan kutatások összehangolója beszámol az 1963-as év eredményeiről. Az úgynevezett „elmaradt csoportok” (algák, mikrogombák, zuzmók) kutatása megkezdődött, illetve új lendületet (mohák) kapott. Folytatódik a virágos növények flórisztikai és mikroszisztematikai vizsgálata, továbbá a cönológiai-növényföldrajzi térképezések. Az utóbbival kapcsolatban meg kell említeni, hogy a növénytársulástani ismeretek alapján talajzöcológiai felvételezés indult meg az Északi-Bakonyban. Ugyanitt részletes erdészeti talajtani vizsgálatok is történtek. Előkészületben van egy mikroklímaérés is. Mindezek a komplex kutatás szellemében történnek. A Déli-Bakonyban előzetes pollenanalitikai, a Balaton-felvidéken pedig az elhagyott szőlők és gyümölcsösök geobotanikai vizsgálata kezdődtek meg. — A botanikai kutatások gyakorlati fontosságára két példával mutat rá. Az egyik az erdőtípológia példája. Ez alaptudomány a termőhely megítélés és a fajválasztás szempontjából. Hazánkban az alap-erdőtípusok megállapítása,

leírása, erdészeti értékének megállapítása és a művelési utasítások lerögzítése megtörtént. Most új feladat a tájanként eltéréseket mutató úgynevezett tájtípusok megállapítása, melyeknek leírásában, körülhatárolásában, helyi viszonyaik, elterjedésük kutatásában a botanikusok éppennyú feladatokat kaphatnak mint azelőtt, az alapkutatások végzésében. — A másik példa a felhagyott szőlő- és gyümölcsös kultúrák vegetációviszonyainak megismerésével kapcsolatos. A vizsgálandó területek a Szőlészeti Kutatóintézet által a történelmi bortelekterületekről készített monográfikus feldolgozásában a III. osztályba sorolt parlagok, amelyek sem szőlőknek, sem más mezőgazdasági hasznosításra nem alkalmasak. A visszaalakuló természetes vegetáció szukcesszió-viszonyainak megismerésével részben a történelmi idők vegetációjának kialakulásához kaphatnak útmutatást, részben pedig az egyébként kihasználatlan parlagok erdősítése, vagy egyéb hasznosítása érdekében juthatunk eredményhez. — A Bakony botanikai kutatásában 1963-ban 16 kutató vett részt, ebből a Növénytár 7 kutatóval szerepelt.

Tallós Pál (ERTI Kísérleti Telep, Budakeszi): Napjaink egyik legfontosabb tudományos problémája az alapkutatás és az alkalmazott kutatás kapcsolata. A természettudományi alapkutatás nagyrésze a múzeumokban folyik. Az itt elért eredményeket az alkalmazott természettudományi kutatóvonal (pl. az erdészeti kutatóvonal) veszi át. — A magyar erdőgazdálkodás most tér át az erdőtípológia (alkalmazott növénycönológia) alapjaira. Az erdőtípológia az összes termőhelyi tényezőt legmesszebbmenően figyelembe veszi. A termőhelyi tényezők megismeréséhez viszont az alapkutatások vezetnek el bennünket. — Egy példa az alapkutatások gyakorlati jelentőségére: Magyarországról az utóbbi időkig ismeretlen volt a Molinia litoralis Host nevű pázsitfűfélé. A növényt főleg citotaxonómiai alapon választják el a Molinia arundinacea Schrank-tól. M. litoralis-t nagy tömegben, mint erdőtípusképzőt találtak a Bakonyalja változó vizsgálatokhoz tartozó területtel rendelkező tölgyesekben. A M. arundinacea első sorban szárazabb, savanyú talajú erdőkben fordul elő, tehát a M. litoralis-tól ökológiailag és erdőtípológiailag is eltér. A kétféle erdőtípus más-más erdőművelési, fajaj-megválasztási irányelveket követel. — A Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kezdeményezése hazánk egyik legfontosabb erdőterületének — a Bakonynak — teljes természettudományi feltárására nagyjelentőségű lépés. Az erdőgazdaság sokat nyer azzal, ha a Múzeum széleskörű kutatóprogramja megvalósul.

A vitában a következők szólnak hozzá:

Szabó Pál Zoltán (MTA Dunántúli Tudományos Intézete, Pécs): Nagyon helyesnek tartja „A Bakony természettudományi kutatásának eredményei” c. sorozat megindítását, mivel ebben az adatközlésre tág lehetőség nyílik, szemben „A Bakony természeti képe” monográfiával. — Kéri, hogy Papp Jenőre, „A Bakony természeti képe” szervezőjére nehezedő adminisztrációs terheket csökkentsék — hiszen ő is kutatni akar. — Helyesnek tartja a témavezetők választását. Ezenként legalább egyszer érdemes Bakony-szimposiumot rendezni, vitaindító előadásokkal.

Dr. Keve András (Madártani Intézet, Budapest): Javasolja, hogy a sorozat egyes füzetei terjedelmre nézve kötetlenek legyenek. Sűrűt a Bakony-térképet, bár elismeri annak nehézségeit. Hangsúlyozza a botanika alapvető szerepét a zoológiai kutatásban. — Papp Jenő: A füzetek maximálisan 10 ív, tehát kötött terjedelműek lehetnek, mivel egy füzet publikálására átlagosan ennyi fedezetünk van.

Mészáros Imre (ELTE TTK Természeti Földrajzi Tanszék, Budapest): Helyesnek tartja a Bulla-féle bakonyi tájbeosztást alapként elfogadni. A füzetek megírásakor első szempont legyen az elmélet és a gyakorlat kapcsolata. A kutatások során felmerült szempontokat tisztázni kell, hogy helyes úton haladhassunk tovább.

Dr. Sáringer Gyula (Növényvédelmi Kutatóintézet Laboratóriuma, Keszthely): Bár intézetében agrárzoocönológiával foglalkoznak, mégis számtalanszor kénytelenek a természetes (pl. az erdőszéli) populációt tanulmányozni, mivel kiderül a két biotóp rovarállománya közötti szoros kapcsolat. Az ilyen vizsgálatokkal pedig a rovarkártevők elleni küzdelem eredményessége fokozódik.

Szabó László (Általános Iskola, Csákvár): A madártani kutatások mindig fontosak gyakorlati szempontból. Ezért öröndetes, hogy „A Bakony természeti képé”-be annyi ornitológus kapcsolódott be.

Dr. Marián Miklós (Móra Ferenc Múzeum, Szeged): A zoológia főtémában túlnyomó a gerinces téma. Ezt enyhíteni kell más csoportok kutatóinak bevonásával. Már most nélkülözhetetlen a Bakony-térkép. Fontosnak tartja a komplex szemléletet, az időkénti megbeszélések és egy-egy főtéma eredményeinek összegezését.

Dr. Priszter Szaniszló (Agrártudományi Főiskola Növénytani Tanszék, Keszthely): Helyesli a sorozat megindítását. Egy füzetben több szerzőtől jelenjen meg értekezés — tekintettel a korlátozott anyagi lehetőségekre. — Papp Jenő: Ragaszkodunk a sorozatjelleghez, aminek egyik ismérve, hogy egy kiadványban egy értekezés-monográfia jelenik meg. A sorozat előnye még, hogy a folyóirattól eltérően „rendszeretlen” időközökben jelenhet meg, megszűnése pedig gyakorlatilag lehetetlen, mert témahiány vagy kedvezőtlen pénzügyi viszonyok esetén indokolás nélkül elmaradhat a megjelenése.

Dr. Kopek Gábor (Magyar Állami Földtani Intézet, Budapest): Reflektál Papp Jenő azon észrevételére, hogy a Bakonnyal foglalkozó geológusok (elsősorban a Földtani Intézet munkatársai) alig vesznek részt „A Bakony természeti képé”-ben. Hivatkozik a geológusok elfoglaltságára, továbbá arra, hogy a geológiai kutatások mérhetetlenül drágábbak az egyéb kutatásokhoz képest (amit távolról sem tud finanszírozni a Bakonyi Múzeum). Nem utolsósorban pedig egyszerűen adminisztrációs okokból maradtak el a Földtani Intézet geológusai az egyébként tiszteletreméltó vállalkozástól. Ígéri, hogy személyesen kéri fel az illető geológusokat a részvételre. Hangsúlyozza a különböző témákkal foglalkozó geológusok együttműködését (Kecskeméti Tibor Nummulites-vizsgálatai és a szénkutatás!). A sorozatban aktualitások megjelentetését is javasolja.

Szabó István (TTM Állattára, Budapest): Tudja, hogy a szervezéssel kapcsolatban sok adminisztrációs tevékenysége van Papp Jenőnek, ezért személyes segítséget kíván ebben neki nyújtani. — Az Állattár specialistáit kell megnyerni a rovar- és egyéb zoológiai csoportok kutatására. Az eddigi Bakonyra vonatkozó zoológiai adatok összeszedése elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy tudjuk, mit ismerünk a Bakony állatvilágáról. — Papp Jenő: A felajánlott segítséget elfogadjuk, mert valóban sok az adminisztrációs munka: csak ennek megvalósítása nehéz, mivel Szabó István Budapesten tartózkodik. — Az Állattár illetékes kutatóit már régen szeretnénk közöttünk látni.

Dr. Székessy Vilmos (Természettudományi Múzeum, Budapest): Mint a Természettudományi Múzeum főigazgatója ellenezte, mint a Művelődésügyi Minisztérium Műzeumi Főosztályának képviselője helyesli a Természettu-

dományi Múzeum tudományos munkatársainak részvételét „A Bakony természeti képé”-ben. Az elhangzottak hatására azonban pozitív értelemben változtatta meg véleményét mint főigazgató. Azt gondolta, hogy a bátorligeti flórisztikai-faunisztikai kutatáshoz hasonló gyors munkára van szükség. Erről szó sincs, mivel meggyőződött ennek épp az ellenkezőjéről: nincs határidőhöz kötve a kutatás befejezése. Rajta lesz, hogy a Természettudományi Múzeum és ezen belül elsősorban az Állattár minél több kutatója bekapcsolódjon a munkába. Ennek egyik módja az, hogy az Állattár gyűjtőterülete a Bakony lesz. A Bakonyi Múzeum és az Állattár között tisztázni kell a gyűjtött anyag megosztási hányadát. — A sorozat megindítását ő is hasznosnak tartja.

Összefoglalva az értekezleten elhangzottakat a következőket kell megállapítani: 1. Helyes az az elhatározás, hogy „A Bakony természettudományi kutatásának eredményei” címen sorozatot indítunk, melynek 1—1 füzete monográfikus dolgozatokat tartalmazzon. 2. Szükséges mielőbb elkészíteni a Bakony áttekintő térképét geomorfológiai alapon. 3. Egyes főtémát (pl. geológia, zoológia) legalább a régebben megkezdett, de vállalkozásunkon kívül álló témákkal ki kell egészíteni.

Az 1964. évben végzett munka

Az 1964-es esztendő volt az első olyan év, amikor valóban teljessé tudtuk tenni a kutatási főtémákat. Közvetett vagy közvetlen (írásos vagy szóbeli) tájékozódással tudomást szereztünk a lehető valamennyi kutatási témáról, amit akár országos, akár más intézmény, akár magánkutató folytat a Bakony-hegységben annak természettudományi megismerése érdekében. A teljességet úgy kell értelmezni, hogy feltehetően valamennyi számottevő bakonyi természettudományi kutatást témaként szerepeltetjük összeállításunkban. A tudományos áttekinthetőség kedvéért tovább kellett emelni a főtémák számát 10-ről 13-ra. A geológiai kutatások közül kiemeltük a paleobotanikát és a paleozoológiát és mint főtémákat ismertettük az ebbe a tárgykörbe vágó vizsgálatokat. Mint új főtéma szerepelnek a pedológiai kutatások. Az egyértelműség kedvéért a kutatási témákat ugyanolyan sorrendben közöljük mint az 1963. évi felsorolásban.

„A Bakony földszerkezete (geológia)” főtémán belül 28 kutató 30 téma feldolgozását végzi.

Ásványbánya és Előkészítő Vállalat (Révfülöp): 1 kutató.

Krizsán Pál: F fiatal harmadkori képződmények földtani leírása. Ásványbányászati hasznosítható anyagok a Déli-Bakonyban.

ELTE TTK Kőzettani és Geokémiai Tanszék (Budapest): 1 kutató.

Dr. Bárdossy György: A bakonyi bauxit geológiája.

Középdunántúli Szénbányászati Tröszt (Veszprém): 1 kutató.

Láng József: A bakonyi eocén szénkőzettani-rétegtani vizsgálata.

Magyar Állami Földtani Intézet (Budapest): 16 kutató.

Kocsis Lajos: Sümeg és tág környékének, továbbá a Bakony geológiai emlékeinek gyűjtése.

Sárközy Zoltánné: A Bakony üledékes kőzeteinek vizsgálata.

Dr. Földváry Aladárné: A bakonyi mezozoikum geokémiája.

Dr. Noszky Jenő: A bakonyi mezozoikum (malm) geológiája.

Dr. Sík Stefánia: A bakonyi mezozoikus képződmények geokémiai vizsgálata.

Varga Sarolta: A bakonyi mezozoos kőzetek vegyelemzése.

Viczián István: A bakonyi mezozoos képződmények röntgendiffraktométeres vizsgálata.

Dr. Végh Sándor: A bakonyi felső triász geológiai vizsgálata.

Dr. Konda József: A bakonyi jura kőzettana.

Dr. Fülöp József: A bakonyi alsó-kréta geológiája.

Dr. Kopek Gábor: A bakonyi eocén monográfikus feldolgozása.

Bohn Péter: A bakonyi miocén geológiája.

Dr. Erdélyi János: A bakonyi bazaltok és ásványok vizsgálata.

Dr. Jugovits Lajos: A Balaton-vidéki bazaltok geológiája.

Özv. dr. Paál Árpádné: A bakonyi kőszenek kőzettani vizsgálata.

Dr. Drubina Magdolna: A bakonyi (úrkúti és eplényi) mangán geológiai vizsgálata.

Mangánércbánya Vállalat (Úrkút): 1 kutató.

Cseh-Németh József: A Bakony-hegység liász mangántelepei.

Nehézipari Minisztérium Alumíniumipari Főigazgatósága (Budapest): 1 kutató.

Dr. Barnabás Kálmán: A bakonyi bauxit geológiája.

Nehézipari Minisztérium Szénbányászati Főigazgatósága (Budapest): 1 kutató.

Dr. Kókay József: A bakonyi (várpalotai) miocén geológiája.

Pécsi Uránércbánya Kutató-Mélyfúró Üzem III. számú Kutatócsoport (Balatonfüred): 4 kutató.

Halász Árpád: Tihany földtani története. Tihany gejzíres üregeinek genetikája.

Bubics Isván—Majoros György—Ság László: A Balaton vidéki paleozoikum geológiai újrazsgálata.

Ság László: A Balaton vidéki bazalttufák vizsgálata.

Természettudományi Múzeum Ásványtára (Budapest): 1 kutató.

Bondor Lívia: A bakonyi eocén kőzetek ásványtani vizsgálata.

Vegyipari Egyetem Ásvány- és Kőzettani Tanszék (Veszprém): 1 kutató.

Dr. Nemez Ernő: A bakonyi bentonitos kőzetek vizsgálata.

„A Bakony ősnövényei (paleobotanika)” főtémán belül 6 kutató 6 téma feldolgozását végzi.

JATE TTK Növénytani Intézet (Szeged): 1 kutató.

Dr. Kedves Miklós: A Bakony-hegység paleogén üledékeinek palinológiai vizsgálata.

Magyar Állami Földtani Intézet (Budapest): 3 kutató.

Dr. Deák Margit: A bakonyi triász és kréta palinológiai vizsgálata.

Dr. Góczán Ferenc: A bakonyi felső-kréta palinológiai vizsgálata.

Dr. Pálfalvy István: A Bakony ősnövényei.

Pécsi Uránércbánya Vállalat Kutató-Mélyfúró Üzem III. számú Kutatócsoport (Balatonfüred): 1 kutató.

Halász Árpád: Tihany gejzíres üledékeiben található algák.

Savaria Múzeum (Szombathely): 1 kutató.

Horváth Ernő: Ősnövénytani kutatás: kovácsodott fák és növénylenyomatok.

„A Bakony őssállatvilága (paleozoológia)” főtémán belül 16 kutató 16 téma feldolgozását végzi.

ELTE TTK Óslénytani Intézet (Budapest): 1 kutató.

Dr. Géczy Barnabás: A bakonycernyei júra Cephalopoda revíziója.

JATE TTK Állatrendszertani Intézet (Szeged): 1 kutató.

Dr. Kolosváry Gábor: A bakonyi Balanidae és korallók.

Magyar Állami Földtani Intézet (Budapest): 10 kutató.

Dr. Sidó Mária: A bakonyi mezozoos Foraminifera.

Dr. Czabalay Lenke: A bakonyi kréta Gastro-poda-i és Hippurites-ei.

Horváth Anna: A bakonyi kréta Brachiopoda faunája.

Dr. Zalányi Béla: A bakonyi kréta Ostracoda faunája.

Knauer József: A bakonyi középső kréta Tintinidae faunája.

Dr. Kecskeméti Tiborné: A bakonyi eocén Lamellibranchiata faunája.

Dr. Szörényi Erzsébet: A Bakony Echinida faunája.

Dr. Beke Mária: A Bakony Coccolithophoridae faunája.

Dr. Méhes Kálmán: A Bakony Orbitolino faunája.

Dr. Zilahy Livia: A bakonyi miocén Foraminifera faunája.

Műszaki Egyetem Földtani-Teleptani Tanszék (Miskolc): 1 kutató.

Dr. Kovács Lajos: A bakonyi júra ősszállatai.

Pécsi Uránércbánya Vállalat Kutató-Mélyfúró Üzem III. számú Kutatócsoport (Balatonfüred): 1 kutató.

Dr. Szabó Imre: A balaton-felvidéki triász kövületek vizsgálata.

Természettudományi Múzeum Óslénytára (Budapest): 1 kutató.

Dr. Kecskeméti Tibor: A Bakony-hegység Nummulites-ei.

Várpalotai Mélyfúró Vállalat Laboratóriuma (Budapest): 1 kutató.

Oravecz Imréné: A bakonyi eocén Foraminifera.

„A Bakony szekuláris mozgásai” főtémán belül 1 kutató 1 téma feldolgozását végzi.

Dr. Bendefy László: A Bakony és a Balaton-felvidék kéregmozgás-viszonyai, különös tekintettel a mai állapot kialakulására.

„A Bakony természeti földrajza (geomorfológia)” főtémán belül 12 kutató 6 téma feldolgozását végzi.

Bauxitkutató Vállalat (Balatonalmádi): 1 kutató.
ifj. dr. Dudich Endre: A bakonyi eocén facies-viszonyai és ősföldrajza.

ELTE TTK Természeti Földrajzi Tanszék (Budapest): 4 kutató.

Dr. Láng Sándor—Mészáros Imre—Dr. Székely András—Zámbó László: A Magas-Bakony, a Zirci- és Bakonybéli-medence, a Bakony északi előtere és a Sokoró geomorfológiai jellemzése és geomorfológiai térképek készítése.

Magyar Állami Földtani Intézet (Budapest): 1 kutató.

Dr. Bertalan Károly: A Bakony barlangjai és a rávonatközö szakirodalom.

MTA Földrajztudományi Kutatócsoport (Budapest): 5 kutató.

Dr. Góczán László: A Tapolcai-medence, a Káli-medence, az Eger-völgy, a Bakony északi peremvidéke geomorfológiai fejlődés története.
Dr. Pécsi Márton—M. Buczkó Emma—Kaiser Miklós—Keresztesi Zoltánné: A Bakony geomorfológiai térképezése és geomorfológiai kutatása. A terület természeti földrajzi tájértékelése és talajeroziós térképezése.

Pécsi Uránércbánya Vállalat Kutató-Mélyfúró Üzem III. számú Kutatócsoport (Balatonfüred): 1 kutató.

Halász Árpád: Sóly—Vilonya közti pleisztocén folyómeder. Berekréti óholocén patakmeder Balatonfüred határában.

„A Bakony éghajlata (meteorológia)” főtémán belül 4 kutató 2 téma feldolgozását végzi.

ELTE TTK Meteorológiai Intézet (Budapest): 3 kutató.

Dr. Felméry László—dr. Makai Lászlóné—dr. Rákóczi Ferenc: Tereplklima vizsgálatok a Bakonyban.

Országos Meteorológiai Intézet (Budapest): 1 kutató.

Dr. Péczely György: A Bakony éghajlati és helyi éghajlati sajátosságainak kutatása.

„A Bakony vízrajza (hidrográfia)” főtémán belül 2 kutató 2 téma feldolgozását végzi.

Bauxitkutató Vállalat (Balatonfüred): 1 kutató.
Hóriszt György: A Bakony karsztvízproblémái (főkarsztvízizohipsziás térkép közlése hozzátartozó magyarázatokkal).

MTA Dunántúli Tudományos Intézet (Pécs): 1 kutató.

Dr. Szabó Pál Zoltán: Karsztmorfológia és karszthidrológia a Bakony-hegységben (a hegység kialakulásával kapcsolatos karsztosodási jelenségek összefoglalása).

„A Bakony talajtakarója (pedológia)” főtémán belül 5 kutató 5 téma feldolgozását végzi.

Erdészeti Tudományos Intézet (Budapest): 1 kutató.

Dr. Járó Zoltán: A termőhely (talaj, mezoklíma, hidrológiai viszonyok) és erdőállományok, növénytársulások összefüggésének a vizsgálata a Bakonyban.

MTA Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet (Budapest): 4 kutató.

Duck Tivadar: A Zirci-medence és a Keleti-Bakony talajtani és talajeroziós viszonyai.

Dr. Kazó Béla: A bakonyi talajok erodálhatósági viszonyai. Hordozható mesterséges esőztető berendezés segítségével megállapítható talajtípusok vízbefogadó képessége, valamint a vízkapacitásig való telítés után a talajba beszívódni nem tudó és a talajfelületen lefolyó víz mennyisége.

Szücs László: A Zirci-medence különböző típusú talajainak fizikai sajátosságai.

Dr. Stefanovits Pál: Talajgenetikai kutatások a Keleti-Bakony területén, kapcsolódva a talajhasznosítási kérdésekhez.

„A Bakony növénytakarója (botanika)” főtémán belül 17 kutató 19 téma feldolgozását végzi.

Agrártudományi Főiskola Növényteni Tanszék (Keszthely): 2 kutató.

Szigeti István: Keszthely és környéke mikroszkópikus gombái.

Dr. Priszter Szaniszló: A Keszthelyi-hegység déli részének, valamint a Badacsony és a Szentgyörgyhegy flórisztikai kutatása.

ELTE TTK Növényrendszertani Intézet (Budapest): 1 kutató.

Dr. Komlódy Magdolna: Pollenanalízis. Adatok a Bakony-hegység negyedkori klíma- és vegetációtörténetéhez.

Erdészeti és Faipari Egyetem Erdőműveléstani Tanszék (Sopron): 1 kutató.

Dr. Majer Antal: Erdőtípus térképezés a Bakonyban. A szentgáli tiszafás termőhely erdő-társulás és faállomány szerkezet feltárása. Jellegzetes és különösen értékes faállományok elemzése.

ERTI Kísérleti Állomás (Ugod): 1 kutató.

Dr. Márkus László: Erdőállomány szerkezeti, fatermelési és ehhez kapcsolódó erdő és termőhely tipológiai és erdőtörténeti vizsgálatok.

Janus Pannonius Múzeum Természettudományi Osztálya (Pécs): 1 kutató.

Dr. Horváth Adolf Olivér: Összehasonlító vegetációs tanulmányok a Mecsek és a Bakony között.

Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Növényteni Tanszék (Budapest): 1 kutató.

Dr. Terpó András: Az őshonos, a termésből elvadult gyümölcsfajok a Bakonyban.

Természettudományi Múzeum Növénytára (Budapest): 6 kutató.

Dr. Tóth Sándor: A Bakony mikroszkópikus gombái.

Dr. Verseggy Klára: A Bakony-hegység zuzmóflórája. 1. A hegyvidék zuzmóinak flórisztikai enumerációja. 2. Különböző erdőtípusok zuzmói. 3. Szabadon álló mészkő és dolomit sziklák zuzmóvegetációja.

Vajda László: A Bakony és a környező területek moha-flórájának kutatása.

Radics Ferenc: A bakonyi nyíresek erdőfejlődése és kultúrtörténeti jelentősége.

Dr. Fekete Gábor: A Bakony cönológiai kutatása.

Baráth Zoltán: A felhagyott művelésű szőlők és gyümölcskultúrák vegetációs viszonyai.

Magánkutatók:

Dr. Kol Erzsébet: A Bakony algavegetációjának feldolgozása.

Szemere László: A Bakony-hegység nagygombáinak felkutatása, különös tekintettel a földalatti gombákra.

Dr. Tapfer Dezső: Gyógyszerészeti növénytan és kalaposgomba előfordulási adatok a Bakonyban.

Dr. Boros Ádám: A Bakony, a Balaton-felvidék és környékük mohaföldrajzának reambulálása.

Tallós Pál: A Nyugati-Bakonyalja vegetációja.

„A Bakony állatvilága (zoológia)” főtémán belül 25 kutató 27 téma feldolgozását végzi.

Allatorvostudományi Egyetem Parazitológiai Intézet, (Budapest): 1 kutató.

Janisch Miklós: Gerincesek és azokról mint gazdákról a kullancsok gyűjtése és feldolgozása.

Bakonyi Múzeum (Veszprém): 1 kutató.

Dr. Papp Jenő: A Bakony rovarvilágának gyűjtése; levéldarázs- (Symphyta), méhalkatúak (Apoidea) és gyilkosfűrkészek (Bracnoidae) rendszertani-faunisztikai feldolgozása.

ELTE TTK Állatrendszertani Intézet (Budapest): 1 kutató.

Dr. Loksa Imre: Talajcönológiai vizsgálatok izeltlábúakra vonatkozóan az Északi- és a Déli-Bakonyban.

Kertészeti Kutatóintézet (Budapest): 1 kutató.

Dr. Jenser Gábor: A Bakony Thysanoptera faunája.

KLTE TTK Állattani Intézet (Debrecen): 1 kutató.

Varga Zoltán: A Bakony-hegység lepidopterológiai kutatása, különös tekintettel a növénytakaró és a lepkék kapcsolatára.

Madártani Intézet (Budapest): 1 kutató.

Dr. Keve András: Madártani kutatások lehető havi 2—3 napos kiszállással, súlypontilag a Balaton-felvidékre.

Móra Ferenc Múzeum (Szeged): 1 kutató.

Dr. Marián Miklós: Az Északi-Bakony és a Bakonyalja herpetofaunája és ornisa.

Növényvédelmi Kutatóintézet Laboratóriuma (Keszthely): 1 kutató.

Dr. Sáringer Gyula: A Bakonyban és környékén

élő állatok növényvédelmi jelentőségének felmérése. A Bakony és környéke kabócafaunája.

Természettudományi Múzeum Állattára (Budapest); 3 kutató.

Szabó István: A Bakony-hegység herpetofaunája. A Bakony-hegység Siphonaptera faunája.

Dr. Horváth Lajos: A Tapolcai-medence bazaltkúpjainak ökológiai és cönológiai vizsgálata madártani szempontból.

Topál György: A Bakony gerinceseinek (első sorban emlőseinek) gyűjtése, az apró emlősök rendszertani-faunisztikai feldolgozása.

Magánkutatók:

Dr. Iharos Gyula: A Bakony-hegység Tardigrada faunája.

Tóth Sándor: A Bakony kétszárnyú (Diptera) faunája.

Tallós Pál: A Bakony lepke faunája.

Ambrus Béla: A Bakony növénytakarójának zoocéciumai.

Dr. Pintér István: Malakofaunisztikai kutatások a Bakonyban.

Dr. Mannsberg Arvéd: A madárpopulációk összetétele a középső Bakony tájain.

Sámuel Nicolette: Az Északi-Bakony ornisa.

Dr. Tapfer Dezső: A Kelet-Bakony madárvilágának a kutatása. A bejárt területen csigák-kagylók gyűjtése.

„A Bakony természetvédelmi objektumai” főtémán belül 2 kutató 2 téma feldolgozását végzi.

Magánkutatók:

Csiki László: A Keszthelyi-hegység és a Balaton-felvidék természeti ritkaságai.

Papp József: A Bakony dendrológiai kutatása. A Bakony természeti értékeivel foglalkozó bibliográfia összeállítása.

„A Bakony természettudományi kutatásának története” főtémán belül 3 kutató 3 téma feldolgozását végzi.

Bakonyi Múzeum (Veszprém): 1 kutató.

Papp Jenő: A Bakonyra vonatkozó növény- és állattani bibliográfia összeállítása.

Magánkutatók:

Dr. Darnay-Dornyay Béla: A Bakony természettudományi kutatásának áttekintő története.

Papp József: A Bakony növény- és állattani bibliográfiája.

Áttekintve az összeállítást a Bakony természettudományi kutatása keretében 12 fő témán belül összesen 1964-ben 110 kutatót (1963-ban 59 kutatót) tartathatunk nyilván, akik 112 (1963-ban 54) téma feldolgozását végzik.

Az 1963. évi értekezleten szó volt arról, hogy szükség van egy olyan térképre, mely áttekintést nyújt a (tág értelemben vett) Bakonyról, tehát arról a területről amit kutatunk. Különböző szempontból megállapítottuk, hogy szinte lehetetlen oly térképet készíteni, mely valamennyi természettudományi kutatást kielégít. Így határoztuk el azt, hogy természeti földrajzi (geomorfológiai) alapon szerkesztünk térképet 1:250 000 méretben. A térkép elkészítését a MTA Földrajztudományi Kutatócsoport vállalta: dr. Pécsi Márton intézeti igazgató irányításával a csoport két munkatársa, M. Buczkó Emma és Kaiser Miklós szerkesztette és rajzolta meg az eredeti térképet, amit a budapesti Zeneműkiadó Vállalat sokszorosított 500 példányban (l. az 1. sz. képet). Hangsúlyozzuk, hogy a térkép áttekintő jellegű és kutatási segédeszköz, ezért csak korlátozottan lehet felhasználni valamely tudományos eredmény részleteinek ismertetésére. Mind a tág értelemben vett Bakony, mind ezen belül a részszak határainak megvonása geomorfológiai megfontolással történt. Ezért ezeket a határokat egyáltalán nem úgy kell értelmezni mint változhatatlan határokat, hanem éppen ellenkezőleg. Amennyiben szükséges és a tudományos ismeretek megkívánják, akkor bármely szakterület módosíthatja azokat. A tág értelemben vett Bakony határa vastag pont-vonás (— · — · —) a részszak határa szaggatott vonás (— — —). A részszakba beírt szám az oldalt kiírt megnevezést rövidíti. A szintvonalak egymás feletti 100 m-es magasságokat jelölnek, és csak helyenként húztuk meg (szaggatott vékony vonallal) az 50 m-es magasságokat. A tájékozódást könnyíti még néhány településnek (Ajka, Balatonfüred, Keszthely, Pannonhalma, Tapolca, Várpalota, Veszprém, Zirc), és (a hozzátartozó magassággal együtt) néhány hegycsúcs (Agártető, Badacsony, Kabhegy, Kőrishegy, Öreg-Futóné, Szentgyörgyhegy), továbbá patak (Bakonyér, Cuha, Eger, Gaja, Gerence, Marcal, Séd, Torna) nevének feltüntetése.

1964-ben — „A Bakony természeti képe” 3. esz-tendéjében — megérett annak a lehetősége, hogy megindítsuk „A Bakony természettudományi kutatásának eredményei” című sorozatot.

A sorozat 1. füzetét botanikai tárgyú: dr. Fekete Gábor (TTM Növénytára, Budapest): A Bakony nö-

vénytakarója (A Bakony cönológiai-növényföldrajzi képe) c. munkája. A kéziratot dr. Jakucs Pál (TTM Növénytára, Budapest) lektorálta, magát a füzetet pedig dr. Papp Jenő (Bakonyi Múzeum, Veszprém) szerkesztette. A füzet terjedelme 3,5 ív, amit 16 fénykép és 3 térkép illusztrál. A teljes szöveg magyar, a két oldalas összefoglaló német nyelvű. Hogy a nem botanikus képzettségű olvasó is haszonnal olvashassa a könyvet, ezért az idegen hangzású kifejezések megmagyarázására 9 oldalas névjegyzéket csatoltunk. A füzet 1964 júniusában jelent meg.

A sorozat 2. füzetét szintén botanikai tárgyú. Papp József (Alkotók Háza, Szigliget): A Bakony növény-tani bibliográfiája címen teljességre törekvő össze-állítást írt a Bakonyra vonatkozó növénytani szak-irodalomról. Terjedelme előreláthatóan 7,5 ív. A kéziratot Tarnay Zsuzsanna (Megyei Könyvtár, Veszprém), dr. Fekete Gábor (TTM Növénytára, Budapest) és dr. Priszter Szaniszló (ELTE TTK Bo-tanikus Kertje, Budapest) lektorálja. A 2. füzet valószínűleg 1965 első felében fog megjelenni.

A továbbiakban közöljük a következő 8 füzet szer-zőjét és a feldolgozásra kerülő téma címét:

Dr. Bendefy László: Földkéregszerkezeti vizsgálá-tok a Bakony térségében a jelenkori szintváltozá-sok alapján.

Dr. Felméry László (és társai): A Bakony ég-hajlata.

M. Buczkó Emma: A Balaton-felvidék geomorfo-lógiai térképezése.

Dr. Márkus László: Az ugori erdők monográfiája.

Dr. Kedves Miklós: Palinológiai vizsgálatok a Bakony-hegységi paleogén rétegeken.

Dr. Tapfer Dezső: A Keleti-Bakony madárvilága.

Dr. Borbély Andor: A Bakony természet-földrajzi bibliográfiája.

Papp József—dr. Papp Jenő: A Bakony zoológiai bibliográfiája.

A sorozat füzetét rendszeres időközönként kíván-juk megjelentetni: évenként 2—3—4 füzetet. Egy-egy füzet terjedelme 3,5—7 ív. A terjedelem alsó határa szabott csak meg, és pedig 3,5 ív, ellenben a felső határt lehet bővíteni 10 ívig.

1964-ben a Bakony természettudományi kutatásá-nak anyagi támogatására az alábbi pénzüsszeget használtuk fel:

Kutatási témákra	60 000,— Ft
„A Bakony természettudományi kutatásának eredményei” sorozat	
1. füzet.	10 000,— Ft
Összesen	70 000,— Ft

1964. október 6-án tartottuk meg „A Bakony természeti képe” tudományos program 3. értekezletét. Az első két értekezleten megvitattuk mind a tudományos mind a szervezési problémákat. A tudományos problémákat csak általánosságban és főleg a szervezéssel, továbbá a kutatás elkezdésével, illetve „A Bakony természeti képe”-be való bekapcsolódással kapcsolatos részleteiben érintettük. Ezzel szemben a 3. értekezletet kifejezetten azzal a céllal rendeztük meg, hogy megtárgyaljuk a botanikai és a zoológiai kutatást mint tudományos tevékenységet. A megbeszélés vezérfonala a komplex szemléletű kutatás megvalósításának lehetőségei volt. A különböző irányú botanikai és zoológiai kutatások nemcsak egymással lehetnek összefüggésben, hanem más tudományokkal is. Ezért a botanikus és zoológus kutatókon kívül résztvett az értekezleten pedológus és geomorfológus kutató is. — Az értekezleten az alábbi intézmények kutatója(i), munkatársa(i) jelent(ek) meg:

Állatorvostudományi Egyetem Parazitológiai Tanszék (Budapest):

Janisch Miklós.

Balatonfelvidéki Állami Erdőgazdaság (Veszprém):

Iharos Frigyes és Csötönyi József.

Erdészeti és Faipari Egyetem Erdőműveléstan Tanszék (Sopron):

Dr. Majet Antal.

Erdészeti Tudományos Intézet (Budapest):

Dr. Járó Zoltán.

ERTI Alpokaljai Kísérleti Állomása (Sopron):

Dr. Márkus László.

Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Növénytan Tanszék (Budapest):

Dr. Terpó András.

Kittenberger Kálmán Növény és Vadaspark (Veszprém):

Vécsey Ervin.

Madártani Intézet:

Dr. Keve András.

MTA Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet (Budapest):

Szűcs László.

Megyei Tanács Művelődésügyi Osztálya (Veszprém):

Szabó János és Gyarmati Tibor.

Móra Ferenc Múzeum (Szeged):

Dr. Marián Miklós.

Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya (Budapest):

Kovács István.

Savaria Múzeum (Szombathely):

Horváth Ernő.

TTM Állattára:

Szabó István.

TTM Növénytára:

Baráth Zoltán, dr. Tóth Sándor és dr. Versegly Klára.

Magánkutatók:

Dr. Darnay-Dornay Béla, dr. Iharos Gyula, Papp József, dr. Pintér István, Szabó László, Tóth Sándor.

Az értekezletet Szabó János, a Veszprém Megyei Tanács Művelődési Osztályának osztályvezetőhelyettese üdvözlötte. A Megyei Tanács és általában Veszprém megye ne-

vében köszönetét fejezte ki „A Bakony természeti képe” résztvevőinek, hogy összefogtak a Bakony természettudományi tanulmányozására. Bár nem szakember, mégis tudja, hogy szinte áttekinthetetlen az a sok probléma, mely kapcsolatos a Bakony növény- és állatvilágával. A megkezdett kutatások bizonyára sok érdekességet fognak felfedni. A problémák ugyan a kutatások előrehaladásával változnak és soha sem szűnnek meg, mégis ez a tény ne kedvetlenítse el, hanem ösztökélje a botanikusokat és zoológusokat a kutatásra. Oly szép és oly változatos a mi Bakonyunk, hogy megérdemli a vele való tudományos foglalkozást.

A vitaindító előadást dr. Papp Jenő (Bakonyi Múzeum, Veszprém) tartotta meg:

„Amikor összeállítottuk „A Bakony természeti képe” keretében folytatott botanikai és zoológiai kutatásokat, akkor — a többi főtémához hasonlóan — teljességre törekedtünk. A teljességet (vagy legalábbis az erre való törekvést) kétféleképp lehet értelmezni. Tudományos szempontból az az eszményi, ha valamennyi növény- és állatcsoporttal behatóan foglalkoznak az adott területen. Ennek az eszményi állapotnak korlátot szab a mindenkori tényleges helyzet: a kutatók véges (sőt, pontosabban csekély) száma. Ha a teljességet ebből a szempontból nézzük, akkor a realitások talaján maradunk. Az is igaz, hogy még ugyanazzal a problémával is foglalkozhatnak többen, hiszen egy-egy témát lehet számos szempontból tanulmányozni. Sőt, azonos szempont esetén is van értelme ugyanazt a témát vizsgálni, mivel a kutatás eredményessége az objektív lehetőségeken kívül nagy mértékben függ a szubjektivitástól: az illető kutató egyéni képességeitől. Egyelőre azonban meg kell elégednünk azzal, hogy botanikai vonatkozásban sikerült kiterjeszteni a kutatásokat a Bakony teljes vegetációjára: minden számottevő bakonyi növénycsoport kutatási téma. Ezt úgy tudtuk elérni, hogy a Természettudományi Múzeum Növénytárának 6 kutatója kapcsolódott be programunkba. A többi botanikus kutató pedig szerencsésen olyan növénycsoportot választott témájának, ami teljessé teszi a botanikai kutatásokat. — A kutatási lehetőségekben azonban nagy az eltolódás: míg a harasztok és a magvas növények flórisztikai tekintetben jól ismertek és öcnológiai-növényföldrajzi szinten tanulmányozzuk azokat, addig az összes többi, úgynevezett alacsonyrendű növényekről (moszatok, gombák, zuzmók, mohák) mindenképp részletes flórisztikai képet kell alkotnunk ahhoz, hogy a mennyiségi és kölcsönhatásos szemléletű vegetációs kutatásokat ezekre a csoportokra is kiterjesszük. A kutatási lehetőségek egyensúlya tulajdonképpen azért billen el a harasztok és a magvas növények javára, mert a bakonyi edényes-száras növények flórájáról már két összefoglaló könyv jelent meg (Pillitz Benő: Veszprém vármegye növényzete 1908—1910, Rédl Rezső: A Bakony-hegység és környékének flórája 1942), továbbá számos, változó terjedelmű publikáció különböző folyóiratokban és kiadványokban.

Zoológiai vonatkozásban távolról sem ilyen kedvező a helyzet. A Pillitz- és Rédl-féle flórisztikai kutatáshoz hasonló rendszeres zoológiai gyűjtés és feldolgozás egyetlen állatcsoportról sem történt. Sőt, az is feltűnő, hogy a Bakonyt mint gyűjtőterületet — többi hegyvidékeinkhez viszonyítva — kevesen keresték fel. Ez talán elsősorban azzal magyarázható, hogy egyrészt Budapest felől (ahol a legtöbb magyar zoológus működött és működik) nehézkes vagy hosszadalmas a Bakony megközelítése akár vasúton akár autóbusszon, másrészt a Bakony félreesett (és részben még ma is félreesik) azoktól a területektől (pl. a

Kárpátok egyes tájai, Duna—Tisza köze, Börzsön, Bükk, Zempléni-hegység), melyeket előszeretettel kerestek fel zoológusaink gyűjtés céljából. — Még az amatőr zoológusoktól kedvelt csoportok: a lepkék (Lepidoptera) és a madarak (Aves) is alig ismertek faunisztikailag. A múltban és főleg a jelenben az országnak majdnem valamennyi táján működött amatőr ornitológus, aki lakóhelyének tág környékét vagy éppen azt a tájat, amelyben lakott, alaposan felkutatta és publikálta megfigyelései eredményeit. A Bakony területén azonban még amatőr ornitológus sem működött. Rendszeres faunisztikai enumeráció vagy összefoglalás ugyan nincs a Balaton veszprémi mellékéről, de sok ornitológiai adatunk van erről a vidékről — ennyiben tehát a Balaton parti vidéke ismeretesebb a többi bakonyi tájainkhoz képest. Nagyjából ugyanez elmondható a lepkéfaunáról is — bár azonnal meg kell jegyezni, egyenesen érthetetlen a lepidopterológusok érdektelensége a Balaton-felvidékkel szemben. A többi állatcsoport bakonyi faunisztikai viszonyairól vagy semmit nem tudunk vagy az elmúlt másfél évtizedben (malakológia, hymenopterológia), vagy a legutóbbi 3 évben, „A Bakony természeti képe” keretében kezdtek el behatóan foglalkozni vele (pl. gerincesek). — A szárazföldi fauna legjelentősebb tagjai világszerte és így a Bakonyban is az ízeltlábúak és ezen belül a rovarok (Insecta). Sajnos még mindig nem sikerült elérni azt, hogy legalább a legfontosabb rovarcsoportoknak legyen kutatója. A veszprémi Bakonyi Múzeum folytat ugyan rendszeres rovargyűjtést, de azt sem az összes rovarcsoportokra kiterjesztve. Közismert, hogy — akármilyen vonatkozásban vizsgáljuk a dolgot — az entomológiai gyűjtés és feldolgozás oly sok kutatót és oly sok időt igényel, hogy lehetetlenség egy entomológustól megkívánni a Bakony teljes rovarfaunisztikai gyűjtését. A gyűjtött rovarok közül valószínűleg csak a legyek (Diptera), a lepkék (Lepidoptera), a kabócák (Homoptera) és a hátyásszárnyúak (Hymenoptera) néhány csoportját dolgozzák fel az illetékes kutatók. Ellenben olyan nagy csoportok mint az egyeneszárnyúak (Orthoptera), bogarak (Coleoptera), szitakötők (Odonata), poloskák (Heteroptera) egyelőre várják, hogy kutatójukra találjanak. Remény van arra, hogy a rovarok mellett a másik népes fajszerű csoport, a férgek is kutatási téma lesz. A MTA Talajzoológiai Kutatócsoportjának két kutatója a közeljövőben kezd el foglalkozni a bakonyi fonálférgekkel (Nemathelminthes) és a gyűrűsférgekkel (Annelida). — Zoocönológiai kutatások másfél évvel ezelőtt kezdődtek meg a Bakonyban: néhány erdő-társulásban folynak rendszeres tájazoocönológiai felvételezések.

Azzal, hogy 1964-ben elkészítettük a Bakony természetföldrajzi alapon megszerkesztett és tájbeosztásos térképét, bizonyos értelemben meghatározzuk azt a területet, amit kutatni kell a Bakony faunisztikai-állatföldrajzi megismerése érdekében. Amikor majd részletes ismereteink lesznek a Bakony állatvilágáról, akkor majdnem biztos, hogy módosítani kell a meghúzott határokat — miképp a Bakony geológiai vagy flórisztikai-növényföldrajzi térképe is eltér ettől az alaptérképtől. Mégis a kutatások első periódusában ajánlatos ezt a térképet használni a faunisztikai áttekintés lebonyolításakor, mert ezzel legalább megfelelő rendszerességgel végezhetjük munkánkat. Amikor a gyűlekező adatok értelmezése kezd kényszeríteni a térkép kereteitől való eltérésre, akkor lehet (sőt kell) más beosztást készíteni és aszerint folytatni a munkát, vagy akár túllépni a geomorfológiai alapon körülhatárolt Bakonyon. Az feltétlen tény, hogy a fauna kutatásával szemben a flórisztikai és növénycönológusok lé-

nyegesen előnyösebb helyzetben vannak, mivel rendelkezésükre áll a Bakony növényföldrajzi térképe (amit Rédl szerkesztett). Mind a flóra és vegetáció, mind a fauna kutatóinak pedig rendelkezésére áll dr. Fekete Gábor: a Bakony növénytakarója című összefoglalója. A könyv mindenféle biológiai kutatásnak alapul szolgálhat.

A gyűjtőterület körülhatárolásának és beosztásának problémája lényegében a tér tényező problémájával azonos mind a flórisztikában, mind a faunisztikában. Elsősorban az utóbbiban jelentkezik az idő problémája, tehát az, hogy az állatokat mikor gyűjtjük. Az ugyan közismert, hogy állatokat mindig lehet gyűjteni — mégis valamennyi állatcsoportot legalább az év 3 szakaszában (tavasz, nyár, ősz) egy-egy alkalommal gyűjtjük, mert így vázlatos képet kaphatunk a vegetációs periódusokkal párhuzamos állatvilágról. Természetesen a gyűjtés idejének ez a periódizálása nem elégítheti ki a részletek megismerésére törekvő faunakutatót. Törekedni kell arra, hogy ne csak a vegetáció, hanem maguknak az állatoknak a szempontjából is gyűjtünk: a kutató állatcsoport szaporodási periódusakor minél több alkalommal (és minél több helyen) végezzünk gyűjtést, továbbá a szaporodási perióduson túl is legyenek bőséges adataink csoportunkról. Minél több adat birtokában lehet igazán faunisztikai analízist majd szintézist végezni.

Zoológiai vonatkozásban problémát jelent az, hogy szükség van-e a Bakonyban megismert állatfajok kataszterére. Az előkészületben levő „A Bakony zoológiai bibliográfiája” című kiadvány és az állatfajok katasztere jól kiegészítik egymást. E két összeállítás alapján ki-kik tökéletes képet alkothat arról, hogy állatcsoportja mennyire ismert (vagy helyesebben mennyire nem ismert) a Bakonyban. Így tehát szükség van arra, hogy a közeljövőben elkezdjük a kataszter összeállítását.

A flórisztikai-faunisztikai-cönológiai kutatások története, a gyűjtőterület, a gyűjtési idő és az állatkataszter problémájának megvitatása előzményszerűen szükséges ahhoz, hogy a bakonyi komplex kutatásokról egyáltalán beszélhessünk. Esetünkben a komplex kutatások mindeinek előtt annak a kérdésnek a felvetését jelentik, hogy lehetséges-e egyáltalán valamilyen komplex kutatás megvalósítása a különböző botanikai és zoológiai, sőt geomorfológiai, talajtani, meteorológiai stb. kutatások között. Egyelőre az látszik célszerűnek, ha nem erőltetjük a komplex kutatás következetes megvalósítását. Annnyira eltérő helyzetben vannak az egyes növény- és állatcsoportokról alkotott ismereteink, hogy elhamarkodott lenne csak azért komplex szemlemben kutatni őket, mert ezt más tudományos munkánál oly eredményesen tudták alkalmazni. Meg kell várni az idejét annak, míg megérik ennek feltétele a Bakony-kutatás esetében is. A komplex kutatásról azonban nem szabad lemondani. Ha jelenlegi kutatásaink során felmerül annak szüksége, hogy más kutatási szempontból ugyanazt a jelenséget megvilágítsuk, akkor azt feltétlen (és a lehetőségekhez mérten) meg kell valósítani. Fokozatosan tudatosítani kell magunkban, hogy önálló kutatómunkánk — éppen kutatásunk előrehaladása következtében — idővel elveszti talaját és összefüggését még a rokon kutatásokkal is, ha nem keressük az együttműködést legalább a többi flórisztikai-faunisztikai kutatással. Ilyen elméleti megfontolással mind inkább természetes lesz, hogy például a flórisztikai gyűjtések során szükségszerűen mikrometeorológiai méréseket végzünk, vagy malakofaunisztikai gyűjtéskor a talaj (szikla) minőségére, pH-jára stb. tekintettel vagyunk.”

A vitaindító előadás után a felkért hozzászólók következték.

Dr. Pintér István (Keszthely): Mint malakológus elsősorban lakóhelyének tág környékét, a Keszthelyi-hegység csigakagyló faunáját tanulmányozza másfél évtizede. Elsősorban Papp Jenő Bakony-hegységi gyűjtései alapján kiterjesztette malakológiai vizsgálatait az egész Bakonyra. Minden gyűjtési év hoz faunisztikai meglepetéseket. Bárminnyire is az ellenkezője látszik valószínűnek. Legutóbb a veszprémi Aranyos-völgyben a ligeti csiga (*Cepaea nemoralis*), az Északi-Bakony két pontján pedig egy orsós-csiga-féleség, a *Clausilia parvula* került elő. A faunisztikai érdekességek, továbbá a Bakony malakofaunájának tanulmányozása általában az a két ok, amiért érdemes foglalkozni ezzel a területtel malakológiai szempontból. Az eddigi adatok alapján is nyilvánvaló, hogy a Bakony-nak megvan a szomszédos hegyvidékektől eltérő malakofaunája. — Hogy a csiga- és kagyló-lelőhelyeket minél tökéletesebben megismerhessük, azért elsődleges tevékenységünknek kell alkossa az akár jelentéktelenné látszó gyűjtőhelyek felkeresése. Lépésről-lépésre extenzív és intenzív kutatást kell folytatni — ez egyben a komplex kutatás elkezdésének az alapja. A lelőhelyek ilyen értelmű kutatását nem lehet egy embertől elvárni akkora területen mint a Bakony. Legalább a zoológusokat kéri arra, hogy ha gyűjtéseik során malakofaunisztikailag változatos gyűjtőhelyre akadnak, akkor azt valamilyen úton-módon közölgék vele. A gyűjtés intenzitásának az emelése érdekében be kellene vonni a munkába az érdeklődő középiskolai diákokat. — Végül reflektál az állatkataszter problémájára: határozottan kijelenti, hogy szükség van állatkataszterre, hiszen — hivatkozva saját malakofaunisztikai összeállítására — nagyon jól tudja ennek jelentőségét bármilyen zoológiai kutatásban.

Dr. Marián Miklós (Móra Ferenc Múzeum, Szeged): Méhely Lajos működése óta, tehát mintegy 30–40 éve visszaesés mutatkozik a hazai herpetológiában. Ezen csak a legutóbbi évtizedtől enyhített valamit: részletekből herpetofaunisztikai dolgozatok-monográfiák jelentek meg a Pilisről, a Börzsönyről, a Bükkről, a Sátor-hegységről, a Somogy egyes tájairól és a Tisza-mentéről. A Bakonyban éppen „A Bakony természeti képe” lendítette fel a herpetológiát. Régi adatunk volt az alpesti götte (*Triturus alpestris*) előfordulása az Ajka—Ürkút közti Csinger-völgyből. Az elmúlt 4 évben sikerült újabb alpesti götte lelőhelyeket felfedezni az Északi-Bakonyban (Németbánya környékén). — A minél több fajt kumutató faunisztikai kutatás azonban nem lehet a bakonyi herpetológia végcélja. A faji összetétel megismerését követnie kell az állatföldrajzi kutatások modern szemléletének: az ökológiai és cönológiai kutatásnak. Itt jelentkezik a komplex kutatás szükségessége. A növénycönológus, a mikrometeorológus, esetleg az entomológus és a geológus közös munkája tárhatja fel összefüggéseiben egy-egy herpetológiai érdekességek és karakterisztikus lelőhely természeti képét. A komplex kutatás kialakulását valóban tudatosan kell irányítani valamennyi biológiai munkában. Zoológiai vonatkozásban már van olyan kis együttes (mammológusok és parazitológusok), akik közösen végzik munkájukat. Ezeket a kis, tudományos munkájuk miatt egymásra utalt együtteseket kell megszervezni az eredményes és értelemes komplex kutatás érdekében. Kezdetben megfelelőnek a rögtönzött társulások is, melyek elsősorban a Múzeumi Igazgatóság autójának közös igénybevételével alakulnak ki. Ezek a társulások aztán állandósulhatnak, aszerint, hogy a tudományos munkában tudnak-e érdem-

ben együttműködni és nemcsak a személygépkocsi igénybevétele fogja őket össze.

Dr. Márkus László (ERTI Alpokaljai Kísérleti Állomása, Sopron): Vázolta a Bakony erdtörténeti kutatását, majd részletezte az északi-bakonyi (ugodi) erdőt. Jelenleg erdszerkezeti és talajtani komplex vizsgálatok folynak ezen a területen. Másfél-két év múlva elkészül az ugodi erdők monográfiája, ami „A Bakony természetudományi kutatásának eredményei” sorozatban fog megjelenni. A Bakony (elsősorban az Északi-Bakony) erdeinek monográfikus feldolgozásakor szükséges lenne a zoológiai szintézis.

Szabó László (Általános Iskola, Csákvár): Ebben az évben is folytatódott a Bakony ornitológiai kutatása, és pedig közelebbről a Keszthelyi-hegységben, a Balatonfelvidéken (dr. Keve András), a bazalthegegyekben (dr. Horváth Lajos), az Északi-Bakonyban (Mannsberg Arvéd, Szabó László, Bécsy László). Reflektálva a vitaindító előadásra, még ma is fennforog az a tény, hogy nehéz a Bakony megközelítése és egy-egy tájnak a megismerése annak, aki menetrendszerűt vasutat, autóbust vesz igénybe. Ezért nagyon előnyös volna a Múzeumi Igazgatóság gépkocsijának rendszeres használata — főleg a költési időben. Az ornitológusoknak elsősorban a vegetáció kutatóival, a cönológusokkal kell kapcsolatban lenni, mivel a madarak revierje részben erdei, részben nyílt növénytakarásokhoz kötött. Nagyon jó volna, ha az ornitológusokat terepen kísérné 1–1 cönológus... Különböző nagy hasznavehető könyv dr. Fekete Gábor: A Bakony növénytakarója című monográfiája, mert valóban plasztikus leírást és fotókat közöl a Bakonyban előforduló és számottevő növénytakarásokról.

Dr. Tóth Sándor (TTM Növénytára, Budapest): A Bakony mikroszkópikus gombáinak kutatása Moesz Gusztáv munkájával kezdődött el mintegy 30 évvel ezelőtt. Az eddigi kutatások alapján kb. 1500–2000 faj meglétét lehet feltételezni a Bakonyban. A kutatások nagyon lassan haladhatnak, mivel a Bakony meglehetősen nagy terület és másodmagával végzi a mikroszkópikus gombák kutatását. Sajnos, a jövőben sem gondolhatunk a munka meggyorsulására. Pedig ha például a csigák-kagylók esetében ajánlatos az extenzív és intenzív kutatás, akkor ez fokozottan érvényes a mikroszkópikus gombákra, tekintettel nagy fajszámukra.

A vitában a következők szoltak hozzá:

Kovács István (Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya, Budapest): A Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya kezdettől fogva felkarolta „A Bakony természeti képe” programot. Sok újszerű vonás tapasztalható a vállalkozásban. A magyar tudománypolitika történetében példa nélkül áll, hogy vidéki múzeum, és pedig a veszprémi Bakonyi Múzeum a Megyei Tanács támogatásával ilyen átfogó és mindenre kiterjedő természetudományi kutatást szervezzen és finanszírozzon. Sokszor beszélünk a fővárosi és vidéki intézetek közti különbségről. „A Bakony természeti képe” egyik útja annak, hogy fővárosi szintre emelkedjék a vidéki tudományos munka. A Bakony természetudományi kutatásának szervezésével Budapestről Veszprémbe tevődött át ennek a munkának az irányítása, központja. — Nagyon helyes a komplex kutatásról beszélni mindjárt a kutatás elején. Tény, hogy a közösen végzett munka mindig előbbre visz bennünket. A komplex kutatás legyen módszerében jó és eredményekben gazdag. Mivel a Bakony meglehetősen nagy terület, azért szinte lehetetlen a tervezett 10–15 év alatt teljes részleteiben felkutatni. Különböző szempontok alapján minta-területeket kell kijelölni, amit sok bota-

nikus és zoológus felkeres. A jól kiválasztott mintaterületen gyűjtött anyag többé-kevésbé híven tükrözi a Bakony élővilágát. A gyűjtések idejére többször kell legalább a minta-területeket felkeresni. — A budapesti Természettudományi Múzeum Állattárának, elsősorban az entomológusoknak a bekapcsolódása nagyon fontos, mert csak velük lehet igazán intenzívvé tenni a Bakony entomológiai kutatását. A Múzeumi Főosztály igyekszik meggyőzni az Állattár entomológusait, hogy ismerjék fel a Bakony-kutatás jelentőségét és ehhez mérten foglalkozzanak a terület faunájával.

Szűcs László (MTA Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet, Budapest): Mint pedológus a Bakony talajtakarójának törvényszerűségeivel, elsősorban a sokféle tapasztalható talajpusztulási jelenségekkel kíván foglalkozni. A talajtani kutatások sok indítékot kapnak a biológiától, mindenekelőtt a botanikai kutatásoktól. Ezért kívánatos, hogy bizonyos komplex együttműködés legyen a két kutatási irány között. Ebben a vonatkozásban a mintaterületek vagy részük kijelölése megkönnyíti a munkát oly értelemben, ahogyan erről már volt szó.

Papp József (Alkotók Háza, Szigliget): A megjelent térkép igazán akkor használható, ha a területen levő községekről egy lista készülne. Így a községhatárok alapján még inkább kizárt az, hogy „kilépünk” a térképről.

Dr. Keve András (Madártani Intézet, Budapest): Valóban igaz az, hogy a Bakony nagy terület. Ezzel magyarázható, hogy a Bakony ornitológiailag — annyi más állatcsoport mellett — terra incognita. Az ismeretlenségnek tényleg egyik oka a terület nehéz megközelítése és bejárása. — A faunisztikai megismerés egyik gyorsított módja lehet a kártékony állatok intézményszerű összegyűjtése. Ez egyben a helybeliek tájékoztatását is elárulná az állatfajokról. — Bármennyire terhes, mégis szükséges a kutatás befejezési határidejének a meghatározása — különben nem megy a munka. A határidő nem jelenti azt, hogy utána már nem lehet kutatni a Bakonyt. Arról legyen csak szó, hogy a határidő lezár egy kutatási periódust. Véleménye szerint ez a határidő 10–15 év (1962–1975) legyen.

Szabó István (Természettudományi Múzeum Állattára, Budapest): Nemcsak az Állattárat kell elmarasztalni amiatt, hogy kutatói, elsősorban az entomológusok nem vesznek részt „A Bakony természeti képe”-ben. Nagyon sok az országos és külföldi téma. Az elmúlt 2–3 évben pedig a „Magyarország Állatvilága” kiállítás sok időt és munkát igényelt az Állattár munkatársaitól. Lényegesen nem segítene a Bakony-kutatáson az sem, ha a Bakony lenne az Állattár tervterülete, mert a jelenlegi tervterületekre is csak 1–2 alkalommal jut el 1–1 kutató gyűjteni. — A gerincesek kutatása érdekében kapcsolatokat kell kiépíteni az erdészetekkel és a vadásztársaságokkal. — Nagyon célravezető a minta- vagy súlyponti területek kijelölése. A faunakutatáshoz legsürgősebben „A Bakony zoológiai bibliográfiája” megjelenése szükséges. Ennek alapján ki-ki össze tudja állítani csoportjának kataszterét.

Horváth Ernő (Savaria Múzeum, Szombathely): Az ősnövénytan kutatás rengeteg terepmunkát igényel és mégis aránylag kevés az eredmény. Miért? Kevés az ősnövény-lelőhely és azokat nehéz megtalálni. Kéri a kollégákat ha legalább ősnövényekre gyanús lelőhelyre bukkannak, akkor szíveskedjenek őt erről értesíteni.

Baráth Zoltán (Természettudományi Múzeum Növénytára, Budapest): Dr. Fekete Gábor könyve valóban csak jó áttekintés. Részletes terepmunkánál már nem használható. Szükséges lenne — a komplex kutatás elősegítése érdekében — a kijelölt mintaterületek vegetációjáról részletes cönológiai térképet készíteni. — Nemcsak zoológiai, hanem botanikai kataszterre is szükség van.

Dr. Verseghy Klára (Természettudományi Múzeum Növénytára, Budapest): A lichenológiai kutatások csak most indultak meg a Bakonyban. A terület zuzmófajainak katasztere jelenleg készül a Növénytár meglévő gyűjteménye és a gyűjtések alapján.

Kaiser Miklós (MTA Földrajztudományi Kutatócsoport, Budapest): Mint „A Bakony természetföldrajzi tájbeosztása” térkép egyik készítője elmondhatja, hogy nehézségek mutatkoztak a térkép szerkesztésekor, bármennyire is rendelkezésre állt a Bulla-féle beosztás. Bizonyos eltérés van a két térkép határa és a beosztás között. Ugyanis nincs teljes egyetértés még a geomorfológusok között sem, hogy geomorfológiai alapon hol húzzuk meg a határokat. Ezt érteni kell mind az egész Bakony mind ezen belül a részük határára. Kénytelen volt (M. Buczkó Emma társ-készítővel együtt) kompromisszumos megoldásokat választani. Biztos benne, hogy a határok módosulni fognak még geomorfológiai vonatkozásban is, mielőtt a Bakony-kutatás keretében megbízható ismeretünk lesznek a Bakony felszínéről.

Dr. Terpó András (Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Növénytan Tanszék, Budapest): Felhívja a figyelmet a kivadult és vadon termő gyümölcsfák jelentőségére a Bakony vegetációs kutatásában.

Összefoglalva az értekezleten elhangzottakat, a következőket állapíthatjuk meg, melyek mintegy a további évek kutatási tevékenységét is meghatározzák:

1. A gyűjtőterületet „A Bakony természetföldrajzi tájbeosztása” térkép és az eddigi botanikai és zoológiai ismeretek alapján kell kijelölni. Az itt gyűjtött anyagnak keresztmetszetben kell képviselni a Bakony élővilágát.

2. A mintaterületeket időben sokszor kell felkeresni, hogy teljes képünk legyen a vegetációs periódussal párhuzamos állatvilágról.

3. Az alapvető biológiai kutatások 1975-ben fejeződnek be, tehát a Bakony botanikai és zoológiai kutatásainak első periódusa 1962–1975 (14 év).

4. Szükséges „A Bakony zoológiai bibliográfiája”-nak minél előbbi megjelentetése.

5. A komplex kutatást el kell kezdeni, elsősorban a mintaterületek extenzív és intenzív gyűjtésével.

6. Az entomológiai kutatások csak úgy tehetők intenzívvé, ha a Természettudományi Múzeum entomológusai is bekapcsolódnak „A Bakony természeti képe”-be.

Papp Jenő

IRODALOM — LITERATUR

Bulla Béla (1962): Magyarország természeti földrajza. — Budapest, Tankönyvkiadó, 424 pp.

Éri István (1963): Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1962. évi munkájáról. Bericht über die Arbeiten der Direktion der Veszprémer Komitatsmuseen im Jahre 1962. — A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, Mitteilungen der Museen des Komitates Veszprém, 1. p. 17—24.

Fekete Gábor (1964): A Bakony növénytakarója (A Bakony cönológiai-növényföldrajzi képe). Die Pflanzendecke des Bakony-Gebirges (Das zönologisch-pflanzengeographische Bild des Bakony-Gebirge). (In A Bakony természettudományi kutatásának eredményei I. — Resultationes investigationis rerum naturalium Montium Bakony I.) — Veszprém, Bakonyi Múzeum, 55 pp.

Wallner Ernő (1937): A Bakony. Das Bakony. — Pannonia (Pécs), 1—6, p. 46—148,5 térkép (Mappen).

„A Bakony természeti képe” rotaprint kiadványai (Rotaprint Ausgaben des „Naturlandschaftsbild des Bakony”):

1. A Bakony természetvilágának tanulmányozási terve (részletes terv), 1962.
2. Jegyzőkönyv az 1962. október 9-én tartott tudományos értekezletről, 1962.
3. Kutatási témák „A Bakony természeti képe” keretében, 1963.
4. Beszámoló „A Bakony természeti képe” tudományos program 1963-ban végzett munkájáról és az 1964-re tervezett kutatásról, 1964.

Bericht über das Programm „Naturlandschaftsbild des Bakony“ 1962—64.

Die Direktion des Bakonyi Múzeum hat mit Unterstützung des Ministeriums für Volksbildung und des Komitatsrates von Veszprém ein naturwissenschaftliches Programm unter dem Titel: „Naturlandschaftsbild des Bakony“ proklamiert. Das Ziel dieses Programmes ist die ausführliche naturwissenschaftliche Erschließung des Bakonygebirges. Im Interesse dieser Zielsetzung werden alle Forscher vereinigt, die bis jetzt solche Forschungen angestellt haben, oder die — eben unter dem Einfluß unseres gegenwärtigen Programmes — das Bakonygebirge (im westlichen Teil Ungarns, im mittleren Nordteil Transdanubiens, nördlich vom Plattensee gelegen) zu erforschen trachten. Das Bakonygebirge ist mit seiner Ausdehnung von 3000—3200 Km² das größte Gebirge unseres Landes. Vom geographischen Gesichtspunkt aus ist es ein Mittelgebirge, da seine durchschnittliche Höhe 300—350 m über Adria beträgt. Der höchste Punkt (Kőris-Berg) liegt 204 m hoch.

Das Bakonyi Múzeum hat sich seit vielen Jahren beflissen, die geologischen und geographischen Gebilde des Bakony, seine Fauna und Flora zu sammeln, aufzubewahren und zu bearbeiten. Dieser Zielsetzung wollte es immer nachkommen, soweit dies die persönlichen und finanziellen Umstände ermöglicht hatten. Die Entwicklung der Wissenschaft verlangt immer eingehenderes und ausführlicheres Sammeln und Bearbeiten. In unserem Fall führte es dazu, daß ein Mann, ja sogar mehrere Forscher den Obliegenheiten nicht mehr Genüge zu leisten vermochten. So tauchte der Gedanke auf, daß alle Forschungs-Institutionen, die in der Beziehung Bakony naturwissenschaftlich interessiert sind, um eine Mitwirkung ersucht werden.

Die Zielsetzungen unseres Programmes „Naturlandschaftsbild des Bakony“ wurden diesen Institutionen kurzgefaßt vorgelegt und die wichtigsten Aufgaben unserer Zielsetzungen angegeben. Auf unser Ersuchen haben zahlreiche Institutionen uns mitgeteilt, daß sie an der Verwirklichung unseres Programmes gerne mitwirken werden.

Im Interesse der Übersichtlichkeit unseres Programmes wurde ein Projekt verfertigt.

Das Grundprinzip dieses Projektes war, daß — wie der Titel des Programmes „Naturlandschaftliches Bild des Bakony“ zeigt — wir ausschließlich die Naturerscheinungen des Bakony zu erforschen trachten. Unter „Naturerscheinungen“ sind vom Menschen unberührte, oder wesentlich nicht gestörte Prozesse und Umstände zu verstehen. Mit konsequenter Anwendung dieses Grundprinzips wurden jene Naturerscheinungen definiert, die eine Untersuchung erheischen. Ein Ziel des Programmes „Naturlandschaftsbild des Bakony“ ist die Vollständigkeit, oder wenigstens das Bestreben auf Vollständigkeit in der naturwissenschaftlichen Forschung. Es werden also die folgenden Naturerscheinungen untersucht: Erdkruststruktur, Erdoberfläche, sekuläre Bewegungen, Klima, Hydrographie, Bodenkunde, Botanik und Zoologie.

Im Folgenden wird skizzenhaft vorgelegt, welche die Forschungsaufgaben innerhalb der Naturerscheinungen als Hauptthemen sind.

Erdkonstruktion des Bakony (Geologie):

- Beschreibung nach geologischen Zeitaltern und Gegenden (Beschreibung der Formationen und Geschehnisse der einzelnen geologischen Zeitalter).
- Gesteine und Minerale des Bakony.
- Erdhistorische und stratigraphische Synthese des Bakony.

Erdoberfläche des Bakony (Geomorphologie):

- Die geomorphologische Beschreibung des Bakony nach Gegenden.
- Verkarstungserscheinungen im Bakony.
- Geomorphologische Synthese des Bakony.
- Die sekulären Bewegungen des Bakony.

Klima des Bakony (Meteorologie):

- Beschreibung der Klimafaktoren des Bakony (Sonnenstrahlung, Temperatur, Luftströmungen, Niederschlagsumstände, usw.).
- Klimatische Synthese des Bakony.

Hydrologie des Bakony:

- Urhydrographie des Bakony.
- Unterirdische Gewässer vom hydrogeographischen Standpunkt aus gesehen.
- Die Gewässer auf der Erdoberfläche (Quellen, fließende Gewässer, stehende Gewässer).
- Abflußverhältnisse der Gewässer des Bakony.
- Hydrogeographische Synthese des Bakony.

Pedologie des Bakony:

- Gestaltung der Bodendecke des Bakony (auch von geologischen, geomorphologischen, meteorologischen und botanischen Gesichtspunkten aus gesehen).
- Beschreibung der Bodensorten.
- Übersicht der Bodensorten nach Gegenden.
- Synthese der Bodendecke des Bakony.

Botanik des Bakonygebirges:

- Gestaltung der Pflanzendecke des Bakony.
- Floristische Übersicht der sog. blumenlosen Pflanzen.
- Übersicht der Pflanzenassoziationen.
- Die natürliche Pflanzenwelt der menschlichen Ansiedlungen.
- Synthese der Pflanzendecke des Bakony.

Zoologie des Bakonygebirges:

- Gestaltung der Fauna des Bakony.
- Faunistisch-ökologische Beschreibung der Fauna in systematischer Reihenfolge (möglichst auch von der Zönologie aus gesehen).
- Fauna der menschlichen Ansiedlungen.
- Synthese der Fauna des Bakony.

Die angeführten Forschungsaufgaben enthalten noch viele Detailprobleme. Diese lassen sich selbständig nicht erforschen. Die Fachleute der einzelnen Institutionen setzten als Mitarbeiter die Erforschung ihres bisherigen Themas fort, oder haben ihr Thema gewählt. Diese Themen werden binnen absehbarer Zeit (6—8—10 Jahren) bearbeitet. Im J. 1963, im ersten Jahr des Programmes, haben 59 Forscher arbeiten über 54 Themen verrichtet. Im J. 1964 mußte die Zahl der Hauptthemen der wissenschaftlichen Einhelligkeit halber auf 12 erhöht werden. Diese sind die folgenden: Erdstruktur, Urpflanzen, Urtiere, sekuläre Bewegungen, naturlandschaftliche Geographie, Klima, Erddecke, Pflanzendecke, Tierwelt, Naturpflege und Forschungsgeschichte. Im Rahmen dieser zwölf Hauptthemen haben 110 Forscher 112 Themen bearbeitet. Obwohl sowohl die Zahl der Forscher, als auch die der Themen beträchtlich hoch ist, kann trotzdem die Rede von ei-

ner Vollständigkeit vom Gesichtspunkt der Erforschtheit der Hauptthemen aus nicht sein. Bei jedem Hauptthema gibt es mehrere solche Themen, die noch des Forschers harren. Trotzdem kann im Allgemeinen behauptet werden, daß alle Forschungsaufgaben in irgendwelchem Maß bei einem oder bei mehreren Hauptthemen vorkommen.

Im J. 1964, im dritten Jahr des Programmes „Naturlandschaftsbild des Bakony“ ist die Möglichkeit herangereift um zur Veröffentlichung unserer Resultate beitragen zu können. Es wurde eine Serie unter dem Titel „Resultationes investigationis rerum naturalium Montium Bakony“ eingeleitet. Die einzelnen Hefte derselben sind selbstständige Bücher. Jährlich werden 2—3—4 Hefte in einer Dimension von 3—7 (eventuell 10) Bögen, reich mit Abbildungen illustriert, erscheinen. Diese werden vollständig in ungarischer Sprache, mit einem ausgiebigen deutschen Auszug (2 deutsche Seiten pro Bogen) herausgegeben. Das Heft Nr. 1 der Serie ist: Dr. Gábor Fekete: Die Pflanzendecke des Bakonygebirges (Das zönologisch-pflanzengeographische Bild des Bakony). Diese Monographie gibt eine Übersicht der Vegetation des Bakony. Der Umfang beträgt 3,5 Bögen; der Text wird mit 16 Lichtbildern und 3 Landkarten illustriert.

Das wissenschaftliche Programm „Naturlandschaftsbild des Bakony“ ist als eine Verwirklichung jener Zielsetzung zu betrachten, daß die wissenschaftlichen Forschungen im Geist der gemeinsamen Arbeit organisiert werden müssen. Die gemeinsame Forschungsarbeit vermag den modernen Forderungen der komplexen Forschungen zu dienen; verschiedene Forschungen nähern sich nämlich von verschiedenen Gesichtspunkten aus einem Problem. Somit dienen sie der vielseitigen wissenschaftlichen Erkenntnis und der weiteren Forschung, andererseits ermöglichen sie die Nutzenanwendung irgendwelcher Naturerscheinungen. Auf dem Gebiet des Bakonygebirges wurden auch bis jetzt intensive naturwissenschaftliche Forschungen geführt. Es gibt aber noch viele Probleme, die durch zukünftige Forschungen gelöst werden sollen. Wir gedenken zu diesen Forschungsaufgaben damit beizutragen, daß wir die naturwissenschaftliche Erschließung des Bakonygebirges im Rahmen des Programmes „Naturlandschaftsbild des Bakony“ durch wissenschaftliche Organisierung zu fördern trachten.

Jenő Papp

Compte rendu du programme de recherches intitulé „L'aspect de la nature dans la région du Bakony”. (1962—64)

En 1962, la Section principale des Musées du Ministère de l'Éducation Nationale, — la Direction Départementale des Musées du Comitat de Veszprém, avec l'appui du Conseil départemental de Veszprém, et le Musée de Bakony de Veszprém ont annoncé un programme d'histoire naturelle sous le titre „L'aspect de la nature dans la région du Bakony” (en allemand: Das Naturlandschaftsbild des Bakony). Le but du programme était d'approfondir en détail les connaissances d'histoire naturelle sur la région des montagnes de Bakony.

Dans ce but, on a rassemblé tous les chercheurs qui avaient étudié jusqu'ici les montagnes du Bakony ou qui — sous l'effet de notre projet — s'étaient proposés d'étudier cette région qui s'étend à l'ouest de la Hongrie, au milieu de la partie nord de la Transdanubie, au nord du lac Balaton.

Leurs 3000—3200 km² d'étendue font des montagnes du Bakony la plus grande région montagneuse du pays. Au point de vue géographique, c'est une montagne d'altitude moyenne dont le niveau s'élève à peu près à 300—350 m au-dessus de celui de la mer, et dont le plus haut sommet (Kórishegy) atteint 704 m d'altitude.

Depuis de longues années, le Musée du Bakony de Veszprém recueille les données des formations géographiques et géologiques du Bakony, de sa flore et de sa faune, pour les élaborer.

Le Musée s'est toujours efforcé de réaliser son but, dans la mesure de ses possibilités personnelles et matérielles. Le développement scientifique exige l'élaboration de plus en plus approfondie et détaillée des données recueillies, ce qui, dans notre cas, dépasse la somme de travail que peuvent assumer un ou deux, ou même plusieurs chercheurs. C'est ainsi que nous avons pensé à demander la collaboration de tous les instituts de recherche dont les travaux ont trait au Bakony, sous un rapport d'histoire naturelle quel que ce soit. L'essentiel de notre demande était d'exposer brièvement aux instituts en question le but du travail scientifique intitulé „L'aspect de la nature dans la région du

Bakony” et d'en énumérer les tâches principales. De nombreux instituts ont répondu à notre appel, en nous faisant savoir qu'ils participeraient volontiers à la réalisation de nos projets. Pour donner une vue d'ensemble du programme, nous avons établi un plan d'études.

Le principe de base de ce plan d'études — ainsi qu'en témoigne le titre du programme: „L'aspect de la nature dans la région du Bakony” — c'est qu'il désire ne s'occuper exclusivement que des phénomènes naturels de la région du Bakony. Par „phénomènes naturels” il faut entendre les processus et les états intacts, ou peu touchés. C'est par l'application conséquente de ce principe fondamental qu'il a fallu déterminer les phénomènes naturels qu'il était nécessaire d'étudier. L'un des buts de „L'aspect de la nature dans la région du Bakony” c'est d'effectuer une recherche d'histoire naturelle complète, ou du moins de s'efforcer d'atteindre ce but. C'est pourquoi nous étudions les phénomènes naturels suivants: structure géologique, surface de la terre, mouvements séculaires, climat, hydrographie, pédologie, tapis végétal et faune.

Par la suite nous esquissons les tâches de recherches à effectuer dans les diverses catégories de phénomènes naturels ou — dans le sens de l'organisation scientifique — dans le cadre des principaux sujets.

Géologie du Bakony:

- Description d'après les époques géologiques et les contrées (comptes-rendus des formations des époques géologiques, et de leurs événements)
- Roches et minéraux du Bakony
- Synthèse géologique et stratigraphique du Bakony

Géomorphologie du Bakony

- Description géomorphologique du Bakony selon les contrées
- Phénomènes karstiques dans le Bakony
- Synthèse géomorphologique du Bakony

Mouvements séculaires du Bakony

Climat du Bakony (météorologique)

- Facteurs climatiques du Bakony, (description de l'ensoleillement, de la température, des courants atmosphériques, des conditions de précipitation, etc.)
- Synthèse climatique du Bakony

Hydrologie du Bakony

- Hydrologie primitive du Bakony
- Eaux souterraines au point de vue hydrogéographique
- Eaux de surface du Bakony (sources, cours d'eau, eaux stagnantes)
- Conditions d'écoulement des eaux du Bakony
- Synthèse hydrogéographique du Bakony

Pédologie du Bakony

- Formation de la pédologie du Bakony (aux points de vue géologique-géomorphologique, météorologique et botanique aussi)
- Description des espèces de terrains d'après les contrées
- Synthèse de la pédologie du Bakony

Botanique du Bakony

- Constitution de la botanique du Bakony
- Vue d'ensemble floristique des plantes sans fleurs
- Vue d'ensemble des associations de fleurs
- Flore naturelle des agglomérations humaines
- Synthèse de la Botanique du Bakony

Faune du Bakony (Zoologie)

- Constitution de la faune du Bakony
- Description faunistique et oecologique de la faune (si possible au point de vue coenologique) par ordre méthodique
- Faune des agglomérations humaines
- Synthèse de la faune du Bakony.

Les tâches de recherches énumérées ci-dessus comprennent encore de nombreux problèmes de détail, qu'on ne peut désigner comme tâche indépendante. Les chercheurs des instituts — en raison de leur participation — ont poursuivi les recherches du sujet entreprises jusqu'ici, ou bien ils ont choisi un sujet qu'ils étaient capables d'élaborer tout seuls — ou à deux ou trois — dans un temps déterminé (6—8—10 ans). En 1963, première année de la réalisation du programme, 59 chercheurs ont effectué les recherches de 54 sujets. En 1964, à cause de la concordance scientifique, le nombre des sujets principaux a dû être élevé à 12, qui sont les suivants: structure du sol, plantes fossiles, animaux fossiles, mouvements séculaires, géographie naturelle, climat, pédologie, tapis végétal, faune, protection de la nature et histoire des recherches. Dans le cadre des 12 sujets principaux, 110 chercheurs ont procédé aux recherches de 112 autres

sujets. Bien que le nombre des chercheurs aussi bien que celui des sujets soit élevé, nous ne pouvons pas parler de totalité (au point de vue de la recherche des sujets principaux.) A l'intérieur de tous ces derniers, nombreux sont encore les sujets qui attendent les chercheurs. Pourtant, en général, nous pouvons constater que toutes les tâches de recherche figurent dans une mesure quelconque dans un ou plusieurs des sujets de recherche.

En 1964 — 3ème année de „L'aspect de la nature dans la région du Bakony” la possibilité nous a été donnée de participer au compte-rendu des résultats des recherches. Sous le titre „Résultats des recherches d'histoire naturelle du Bakony” (Resultationes investigationis rerum naturalium Montium Bakony) nous avons entrepris la publication d'une série dont toutes les brochures constituent un livre indépendant, 2, 3 ou 4 brochures de la série d'une étendue de 3 à 7, éventuellement de 4 folios abondamment illustrées paraîtront par an.

Le texte intégral des brochures sera rédigé en langue hongroise, le texte du résumé détaillé (2 pages moyenne pour un folio de texte hongrois) paraîtra en langue allemande. Le premier numéro de la série publiera l'étude du Dr. Gábor Fekete: Le tapis végétal du Bakony (l'aspect géographique botanique — zöologique du Bakony) (en allemand: Die Pflanzendecke des Bakony-Gebirges [Das zöologisch-pflanzengeographische Bild des Bakony-Gebirges]) monographie qui donne une vue d'ensemble de la végétation du Bakony. Le numéro sera composé de 3 à 5 folios, et sera illustré de 16 photographies et de 3 cartes.

„L'aspect de la nature dans la région du Bakony” est l'une des réalisations du programme scientifique du but général, qui est d'organiser les recherches scientifiques dans l'esprit d'un travail en commun. Le travail de recherche en commun est favorable à l'accomplissement des exigences modernes des recherches complexes: les divers examens abordent quelque problème sous ses différents aspects, qu'il serve à la connaissance scientifique multilatérale et à poursuivre les recherches, ou qu'il permette dans la pratique l'utilisation de quelque phénomène naturel. Jusqu'ici d'intensives recherches d'histoire naturelle ont été effectuées dans le Bakony, mais il reste encore nombreux problèmes à élucider, ce sera la tâche des recherches à venir. Nous désirons participer aux travaux de recherche en favorisant la connaissance de l'histoire du Bakony, par l'organisation scientifique-politique de „L'aspect de la nature dans la région du Bakony.”

Jenő Papp

ОТЧЕТ О ПРОГРАММЕ ИССЛЕДОВАНИЙ „КАРТИНА ПРИРОДЫ БАКОНЯ”

I.

ОТЧЕТ О ПЕРВЫХ ТРЕХ ГОДАХ ИССЛЕДОВАНИЯ БАКОНЯ ПО ЕСТЕСТВОЗНАНИЮ (1962—1964)

В 1962. г. с поддержкой Главного отдела по делам музеев Министерства народного просвещения и Совета комитета Веспрем Управление музеев комитета Веспрем и в его рамках веспремский Баконьский музей провозгласил программу по естествознанию под названием „Картина природы Баконя”. Целью программы является подробное ознакомление с естествознанием Баконя. В интересах этого данная программа охватывает всех тех исследователей, которые и до тех пор исследовали, или же именно под влиянием этой программы желают исследовать горы Баконя, которые находятся в западной части Венгрии, в средней северной части Задунайского края, к северу от озера Балатон. Их площадь равна 3000—3200 кв. км., и таким образом, горы Баконя являются самыми обширными горами Венгрии. С географической точки зрения они представляют собой средние горы, так как их средняя высота над уровнем моря равна 300—350 м, а высшая точка гор (гора Кёриш) достигает 704 м.

Веспремский Баконьский музей уже давно ставил себе задачу сохранять, собирать и разрабатывать историко-географические и географические образования, как и флору и фауну Баконя. Музей всегда стремился осуществлять свои цели в зависимости от своих личных и материальных возможностей. Развитие науки требует все более углубленной и подробной обработки собранных материалов, а это в нашем случае означает, что один исследователь или небольшая группа исследователей не в состоянии совершать все задачи. Таким образом возникла идея пригласить к сотрудничеству все институты, исследующие Баконь в какой-нибудь отрасли естествознания. Суть приглашения сводится в том, что мы: знакомили компетентные институты вкратце с задачами научной работы „Картина природы Баконя” как и с мерами, необходимыми для осуществления данной цели. На ответ к нашему приглашению целый ряд ин-

ституты сообщил, что они охотно участвуют в нашей программе. С целью обзорности программы мы составили план исследований.

Принципом плана исследований, как об этом говорится и его название: „Картина природы Баконя”, является исключительно изучение природных явлений Баконя. Под „явлениями природы” следует понимать нетронутые человеком, или же существенно ненарушенные процессы и состояния. Последовательным применением этого принципа нам было необходимо определять те явления природы, которые необходимо изучать. Одной из целей программы „Картина природы Баконя” является быть полной или же стремиться к полноте в исследовании природы. Поэтому нами изучаются следующие явления природы: структура земной коры, поверхность земли, вековые движения, климат, гидрография, почвенный покров, растительный покров и животный мир.

В следующих схематически указываются задачи исследований в рамках отдельных явлений природы, или же в смысле организации научной работы, в пределах главных тем.

Структура земной коры (геология) Баконя.

- Описание по эпохам истории земли и по регионам (описание образований и событий отдельных эпох истории земли).
- Горные породы и минералы Баконя.
- Историко-географический и стратиграфический синтез Баконя.

Поверхность земли Баконя (геоморфология).

- Геоморфологическое описание Баконя по регионам.
- Карстовые явления в Баконе.
- Геоморфологический синтез Баконя.

Вековые движения Баконя.

Климат (метеорология) Баконя.

- Описание климатических факторов (инсоляции, температуры, потоков воздуха, осадков и т. п.) Баконя.

Гидрология Баконя.

Палеогидрология Баконя.

- Подземные воды с гидрогеографической точки

зрения.

- Поверхностные воды Баконя (источники, потоки воды, водоемы).
  - Условия стока вод Баконя.
  - Гидрогеографический синтез Баконя.
- Почвенный покров (педология) Баконя.
- Образование почвенного покрова Баконя (и с точки зрения геологии, геоморфологии, метеорологии и ботаники).
  - Описание видов почвы Баконя.
  - Обзор видов почвы по частным регионам.
  - Синтез почвенного покрова Баконя.
- Растительный покров (ботаника) Баконя.
- Образование растительного покрова Баконя.
  - Флористический обзор споровых растений.
  - Фитоценологический обзор.
  - Природный растительных мир населений человека.
  - Синтез растительного покрова Баконя.
- Животный мир (зоология) Баконя.
- Образование фауны Баконя.
  - Фаунистическо-экологическое описание фауны (где это возможно, с ценологической точки зрения), согласно порядку систематики.
  - Фауна населений человека.
  - Синтез фауны Баконя.

Перечисленные задачи исследования даже и сегодня связаны с целым рядом скрытых частичных проблем. Поэтому их нельзя изучать в качестве самостоятельной задачи исследования. Исследователи отдельных институтов — в смысле своего участия, — или продолжали изучать свои прежние темы, или избрали темы, которые они сами, или небольшими группами, могут разрабатывать в скором времени, то-есть, в течение 6—8—10 лет. В 1963 году, в первом году осуществления программы, 59 исследователей работали над изучением 54 тем. В 1964 году в интересах научной одномысленности было необходимо увеличить число главных тем до 12, которые представляют собой следующие группы: структура земли, палеофлора, палеофауна, вековые движения, география природы, климат, почвенный покров, растительный покров, фауна, охрана природы и история исследований. В пределах 12 главных тем проводилось изучение 112 тем 110 исследователями. Несмотря

на сравнительно великое число исследователей и тем, все-таки нельзя говорить о полноте (с точки зрения изученности главных тем). В пределах всех главных тем имеется еще целый ряд тем, которые еще ожидают своих исследователей. Независимо от этого можно установить, что каждая задача изучения в какой-нибудь степени фигурирует в одной или же в нескольких темах исследования.

В третьем году программы „Картина природы Баконя”, в 1964 г., нам открылась возможность дать свой вклад в результаты исследования. Под названием „Результаты исследования в области естествознания Баконя” нами начата серия, отдельные выпуски которой являются самостоятельными книгами. В этой серии будут выпущены ежегодно 2—4 тетради (выпуски), каждый выпуск объемом в 3—7 печатных листов (возможно, и до 10 листов). Полный текст серии напечатается по-венгерски, обширные резюме (объемом в среднем в 2 стран. на один лист) на немецком языке. Первым выпуском данной серии является очерк д-ра Габора Фекете: Растительный покров Баконя (Ценологическо-фитогеографическая картина Баконя). Эта монография дает обзор вегетации Баконя. Объем ее — 3,5 листов, с 16 фотоснимками и с тремя картами.

Научная программа „Картина природы Баконя” представляет собой один из способов осуществления всеобщей цели необходимости организации научных работ в духе совместной работы. Совместная исследовательская работа хорошо удовлетворяет современные требования комплексного исследования: посредством различных исследований с различных точек зрения подходят к данной проблеме, чтобы служить многослойному научному познанию и дальнейшим исследованиям, или же сделать возможным для практики использование какого-либо явления природы. И до сих пор велись интенсивные исследования в области естествознания, но еще имеется множество проблем, разъяснимых исследованиями будущего. Мы желаем дать свой вклад в научные задачи путем научно-политической организационной деятельности в интересах познания Баконя с точки зрения естествознания.

ЕНЕ ПАПП

10

11

A felsőnyírádi erdő cseres-tölgyesei

A nyírádi erdő növénytársulásainak feldolgozását 3 évvel ezelőtt kezdtük el. A végzett munka eredményei közül — érdekességénél fogva — a *Potentillo-Quercetum* társulás ott előforduló állományainak felvételeit szeretnénk kiemelni és jelen tanulmány keretében a szakközönséggel megismertetni.

A vizsgált terület Nyírád község határában helyezkedik el: attól északnyugatra, az ún. Felsőnyírádi-erdőt alkotja. Klímájára az évi 10°-os középhőmérséklet és a 664 mm évi, valamint 391 mm tenyészidőszakra eső csapadék jellemző. (Az ide 10 km-re fekvő Deveserre vonatkozó adatok.) Talaja harmadkori öntésen alakult ki, ennek összetétele változva kavicsból és homokból áll, gyakoriak azonban az agyagrétegek is. Ami a genetikai talajtípusokat illeti, a barna erdőtalajok különböző változatait találjuk meg, leggyakoribbak az agyagbemosódásos rozsdabarna, valamint a pseudoglejes barna erdőtalajok, de előfordul közárványos barna erdőtalaj is. Kémhatásuk gyengén savanyú: 5,5—6,5 pH-értéket találunk. Az egész terület többé-kevésbé sík, mindössze 0,5—1,0 m-rel kiemelkedő széles hátságok, valamint időszakos vízállásokkal teli mélyedések teszik a terepet változatossá.

Mind a mélyebb, mind a magasabb fekvésben előforduló erdők érdekes sajátossága az, hogy lombkoronaszintjükben a csertölgy mellett a kocsányos tölgy az uralkodó. A kocsányos tölgyről közismert, hogy a talaj nedvességével szemben nagyon igényes, míg a cser igénye ennek éppen fordítottja, a szárazabb talajok jellemző fája. Hasonló jelenségeket tapasztalhatunk a cserje- és gyepszint fajainál is. Sok lápi elem keveredett a cseres tölgyesek fajai-val. Ez a kettős jelleg nemcsak a mélyebb fekvésű részeken, de bizonyos fokig a szárazabbakon is jól észlelhető.

A mélyebb térszintben készített növénytársulási felvételeket az 1. sz. tabella, a magasabbban felvételeket a 2. sz. tabella tartalmazza.

A tabellák tanúsága szerint társulásunk az újabb növénycönológiai rendszerben (18) a *Quercetea pubescenti-petraeae* (Oberd. 48, 57) Jakucs 60 osztályba,

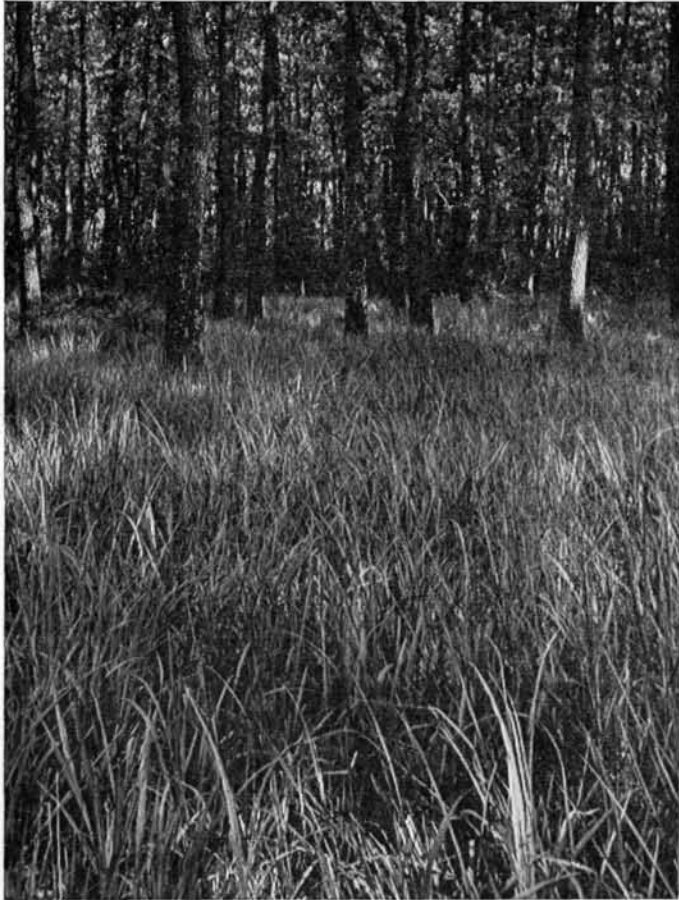
a *Quercetalia petraeae-pubescentis* Jakucs 60 sorozatba és a *Quercion petraeae* Zólyomi—Jakucs 57 csoportba tartozik. A táblázatokban látható, hogy az osztály-, sorozat- és csoport karakterfajok a társulásban jelentős tömegben képviselve vannak.

A *Quercion petraeae* csoportba tartozó asszociációk közül hazánkban a *Potentillo albae—Quercetum s. str.* elterjedése még nincs kellően tisztázva. Ezt a nevet a régi irodalomban sensu lato egybehangzóan és összefoglalóan a cseres-tölgyes — valamennyi hazai állományra alkalmazták. Újabbban Soó a Magyar Középhegység cseres-tölgyeseit *Quercetum petraeae-cerris* néven önálló asszociációként választotta el 1957-ben megjelent tanulmányában (12). A középhegységeiken kívül az összes nyugat-dunántúli cseres-tölgyest is ebbe az asszociációba sorolja, szerrinte a valódi *Potentillo-Quercetum* Magyarországon nem is fordul elő (13).

Véleményünk szerint a most leírásra kerülő nyírádi, a Póctól 1958-ban leírt őrségi (10), valamint a Tallós által 1959-ben ismerttetett Széki-erdei cseres tölgyesek (17) a valódi *Potentillo—Quercetum*-ba tartoznak. A Széki-erdőre vonatkozólag Tallós részletes indoklást is közöl, a nyírádi állományok cönológiai helyzetének ismertetését pedig az alábbiakban adjuk meg.

A Soó szerint (13) a *Quercetum petraeae-cerris*-re jellemző 11 faj közül 8 (*Fraxinus ornus*, *Cerasus mahaleb*, *Cornus mas*, *Cornus sanguinea*, *Dictamnus albus*, *Euphorbia polychroma*, *Lithospermum purpureo-coeruleum*, *Achillea distans*) a nyírádi erdőben nem található. A faj szerint nem említett sok *Polygonatum*, *Iris* és *Viola* közül is csak elenyészően kevés (*Polygonatum odoratum*, *Iris variegata*, *Viola hirta*, *Viola silvestris*), az orchideák közül pedig éppen a nedvesebb termőhelyeken élők (*Listera ovata*, *Platanthera bifolia*, *Epipactis helleborine*) fordulnak elő.

Ezzel szemben a nyírádi *Potentillo—Quercetum*-ban feltűnő nagyszámú *Pino—Quercetalia* elem, köztük a *Pinus silvestris* (szerintünk a fenyőfői előforduláshoz hasonlóan itt is őshonos), *Quercus robur*,

Betula pendula, *Betula pubescens* (!) *Salix aurita* (!) *Selinum carvifolia*, *Dryopteris spinulosa*, *Genista germanica*, hogy csak a legfontosabbakat említsük, továbbá az asszociáció-karakterfaj *Pulmonaria angustifolia* igen hasonlóvá teszi a *Matuszkiewicz* (5—6 és *Mráz* (7) által leírt nyugat-lengyel és csehországi *Potentillo—Quercetum*-okhoz. Ezeknek az állományoknak nemcsak florisztikai összetétele hasonló, hanem termőhely szerint is megegyeznek a nyirádival. Nevezetesen *Mráz* szerint *Potentillo—Quercetum* nedves, változó vízgazdálkodású és szárazabb termőhelyeken egyaránt előforduló (természetesen termőhely szerint más-más szubasszociációval képviselt) társulás. Jellemző vonásként megemlíti még *Mráz* azt is, hogy a *Potentillo—Quercetum* talajában időnként levegőhiány lép fel s ez a körülmény akadályozza meg ezeken a termőhelyeken a gyertyános-tölgyesek előnyomulását. Ugyanakkor a termőhely tápanyagban gazdagabb, semhogy a kis tápanyagigényű erdeifenyves-tölgyes, vagy savanyú

1. *Potentillo—Quercetum deschampsietosum* a felsőnyirádi erdőben.
1. *Potentillo—Quercetum deschampsietosum* im Wald von Felsőnyirád.
1. *Potentillo — Quercetum deschampsietosum* dans la forêt de Felsőnyirád.
1. *Potentillo—Quercetum deschampsietosum* в фелшэньи-радском лесу.

tölgyes fajai életlehetőségeiket itt megtalálhassák. Mindez a nyirádi állományokra is vonatkozik a későbbiekben kifejtettek tanúsága szerint.

Tanulságos egybevetni a nyirádi felvételeket a közeli Bakonyból származó cseres-kocsánytalan tölgyesekben készített felvételekkel. Utóbbiakat (még kiadatlan munka eredményei) *Fekete Gábor* volt szíves rendelkezésünkre bocsátani s ezek a délbakonyi Kabhegyről származnak. A karakterfajok között több közös van (*Carex montana*, *Festuca heterophylla*, *Potentilla alba* stb.). Ezeknek konstancia-értéke azonban a bakonyi felvételekben magasabb, mint a nyirádi *Potentillo—Quercetum*-ban. A lokális karakterfajként fellépő *Asphodelus albus* viszont Nyirádon tömegesebb. Alapvető különbség a bakonyi állományok lombkoronaszintjében a kocsánytalan tölgy nagy térfoglalása, szemben a nyirádi állományokkal, ahol a kocsányos tölgy uralkodik. A *Soó* által a *Quercetum petraeae-cerris*-re jellemzőnek mondott és Nyirádon hiányzó fajok közül *Fekete* felvételeiben magas konstancia-értékkel van jelen a *Fraxinus ornus*, *Cornus mas*, *Dictamnus albus*, *Achillea distans*, *Euphorbia polychroma*, valamint több *Polygonatum*, *Iris* és *Viola* faj is. Hiányzanak viszont a nyirádi állományokra jellemző *Pino-Quercetalia* fajok, valamint a lápok, mocsárrétek fajai is.

De elválik a *Potentillo—Quercetum* a *Quercetum petraeae-cerris* társulástól ökológiailag is. Az előbbi társulás elsősorban a sík, lapályos vagy gyengén dombos vidékek jellemzője s ezért a társulás egyik uralkodó fafaja — *Sennyikov* értelmezése szerint (11) a társulás edificátor faja — a kocsányos tölgy. Ugyanakkor az utóbbié a kocsánytalan tölgy, ezért ez a társulás főként a hegyvidékek, magasabb dombvidékek erdője. A két fafaj előfordulása közötti különbség indokolja meg azt a tényt is, hogy a *Quercetum petraeae-cerris* a másikkal viszonyítva a levegő páratartalma iránt mutat nagyobb igényeket, míg a *Potentillo—Quercetum* inkább a talaj nedvessége, vízellátottsága szempontjából igényes. A kocsányos és kocsánytalan tölgyvel egyes cseresek szétválasztásának szükségessége a nyirádi és bakonyi felvételek egybevetése alapján is bizonyítható.

Eddigi megfigyeléseink szerint tehát a valódi *Potentillo—Quercetum* hazánk nyugati részén előfordul. Elterjedését még ma sem állapíthatjuk meg végleg-

2. Potentillo-Quercetum deschampsietosum a felsőnyírádi erdőben.
2. Potentillo-Quercetum deschampsietosum im Wald von Felsőnyírad.
2. Potentillo — Quercetum deschampsietosum dans la forêt de Felsőnyírad.
2. Potentillo-Quercetum deschampsietosum в фелшэньирадском лесу.

gesen, annyi azonban biztosra vehető, hogy az őrségi és nyugat-bakonyaljai cseres-tölgyesek ide tartoznak. A Bakonytól nyugatra eső területek boreális, északi-kontinentális és atlanti növényfajokban való gazdagsága teljesen hihetővé teszi, hogy egy olyan szubkontinentális-szarmata társulás, mint a *Potentillo-Quercetum* a Kárpát-medencének ezen a részén megtalálható legyen, itt érve el elterjedésének déli határát.

Célszerű lenne még a Borhídi által a somogyi Baláta-tó mellől leírt (1) *Quercetum petraeae-cerris* Soó (34)57 *asphodeletosum* Zóly/ap. Jáv. 40/44 és *Quercetum petraeae-cerris* Soó (34)57 *pteridietosum* Borhídi 58 néven ismertett társulások egybevetése a nyírádiakkal. A Bakonyalján található állományokban készítenő további felvételek segítségével ez a probléma is minden bizonnyal megoldható lesz, s akkor tisztázhatjuk, hogy a *Borhídi* munkájában szereplő cseres-tölgyesek nem sorolhatók-e szintén a *Potentillo-Quercetum* társulásba?

A nyírádi cseres-tölgyesek két szubasszociációba oszthatók. Florisztikai összetételük és ökológiájuk alapján is jól elkülöníthetők egymástól. A mélyebb térszintben található szubasszociáció (lásd 1. sz. tábla) a Pócs által leírt őrségi *Potentillo-Quercetum deschampsietosum*-ba sorolható, ennek faciese, melyet a *Molinia litoralis* jellemez. (Újabb megfigyeléseink szerint a *Molinia-facies (molinosum litoralis)* a Széki-erdőnek 1959-ben még kellően ki nem kutatót részein is előfordul, ugyanott a lombkoronaszintben — a nyírádi állományokhoz hasonlóan — a kocsányos tölgy is fellép. Mindez még szorosabbra fűzi a rokonságot a nyírádi, őrségi, valamint széki erdei állományok között.) A magasabb térszintű részek cseres-tölgyesei igen sok közös vonást mutatnak a Tallós által a Széki-erdőből leírt *Potentillo-Quercetum petraeae-cerris asphodeletosum Poa angustifolia-faciesével* (17), ezért a nyírádi állományokat is ide soroljuk. Tallós a széki-erdei *Poa angustifolia*-típusú cseres-tölgyeseket kultúrhatásra vezeti vissza, nevezetesen a legeltetést jelöli meg, mint olyan hatást, amely révén az eredeti *Festuca heterophylla* típus a jelenlegi formáját nyerte. Amíg azonban a Széki-erdőben a legeltetésre érzékeny fajok (*Asphodelus albus* stb.) eltűntek, addig ezek Nyírádon elég nagy számban képviseltek, ezért itt a legeltetés okozta kultúrhatást kisebb mértékűnek kell tartanunk.

Az említett két szubasszociáció között számos differenciális faj segítségével tehetünk különbséget. A *Potentillo-Quercetum deschampsietosum*-ban a karakterfajok térhódítása jóval gyengébb, mint a *P.—Q. asphodeletosum*-ban. Viszont igen jelentős a lápi, mocsári fajok térfoglalása, elsősorban a *Deschampsia caespitosa*, *Juncus effusus*, *Poa palustris*, *Potentilla erecta*, *Sanguisorba officinalis* számaránya. A két szubasszociáció közötti különbséget mutatja a karakterfajok megoszlását feltüntető 3. sz. táblázat is. (A táblázatban a csoportrészesedést számoltuk ki.)

A két szubasszociáció ökológiai adottságainak összehasonlítása céljából erdei fajaink ökológiai csoportjait használtuk fel (2). A kiértékeléshez a csoport-tömeg kiszámítását vettük alapul.

Az ökológiai csoportok összeállítása termőhelyük vízgazdálkodása alapján készül. A termőhely vízgazdálkodására nézve a *Majer* által megkülönböztetett 8 fokozat — szélsőségesen száraz, igen száraz,

száraz, félszáraz, üde, félnedves, nedves, vizes — szolgált alapul (4).

Az adatokat a 4. sz. táblázat tartalmazza

A döntő eltérés a két szubasszociáció között a változó vízgazdálkodáshoz kötött és időszakos vízpanzást mutató *Potentilla erecta* csoportba tartozó fajok nagyarányú részeseése a *P.—Q. deschampsietosum*-ban. Ezek a fajok a *P.—Q. asphodeletosum*-ban is képviseltek, de viszonylag kis mértékben. Igen jellemző viszont utóbbira a *Dictamnus albus* csoport fajainak nagy elterjedése. Ezek a fajok általában száraz termőhelyi adottságok között élnek és csak elvétve fordulnak elő az „üde” vízgazdálkodási fokozatban. Nagy tömegük tehát a szóban forgó szubasszociáció szárazabb jellegét bizonyítja. Hasonló a helyzet a száraz-félszáraz termőhelyi igényvel bíró *Lathyrus niger* csoport fajaival, valamint a száraz, félszáraz és már részben üde vízgazdálkodású fokot igénylő *Vicia cassubica* csoport fajai esetén is. Ezek mindegyike jelen van a *deschampsietosum*-ban is,

3. Erdei fenyő természetes újulat a nyirádi Potentillo-Quercetum deschampsietosumban.
3. Natürliche Verjüngung von Kiefer im Potentillo-Quercetum deschampsietosum.
3. Pin sylvestre, renouvellement naturel dans le Potentillo — Quercetum deschampsietosum de Nyirád.
3. Естественный подрост лесной сосны в фелшёнйрадском Potentillo-Quercetum deschampsietosum.

azonban előfordulásuk aránya oly mértékű, hogy a növénytársulás életében komolyabb szerepet nem játszanak.

Ugyancsak feltűnő az a tény, hogy — ha kisebb mértékben is — a szárazabb adottságokat jelző ökológiai csoportok sokkal nagyobb arányban vannak jelen az *asphodeletosum*-ban, ugyanakkor a *deschampsietosum*-ban a nedvesebb vízgazdálkodási fokhoz szokott növények — pl. *Aegopodium podagraria*, *Lythrum salicaria*, *Thelypteris palustris* csoportok — előfordulása nagyobb, mint a másik szubasszociációban. Ezek a tények — a florisztikai különbségeken kívül — ugyancsak jól mutatják a szubasszociációk közötti termőhelyi különbséget.

Érdemes még a nyirádi *P.—Q. deschampsietosum* állományokat egybevetni a Pócs által készített szőcei felvételekkel, (10) ugyancsak az ökcsoportok alapján. A szőcei felvételekben a félnedves, nedves fokozatra jellemző fajok vannak legnagyobb tömegben, ugyanakkor igen jelentős a nyirádi felvételekben csak szórványosan előforduló *Antennaria dioica* csoport fajainak részaránya. Utóbbiak *acidofil* fajok, jelenlétük könnyen érthető, ha megfontoljuk, hogy az őrségi talajok erősebben kilúgozottak, savanyúbbak, szemben a nyirádiak mérsékelt savanyúságával. A változó vízgazdálkodásra jellemző fajok aránya az őrségi felvételekben meglehetősen csekély, ezzel szemben a vizes, nedves körülményekre utaló *Lythrum salicaria* csoport fajai is elég jelentős mennyiségben lépnek fel. Fentiekén kívül Nyirádon igen magas a lápréti-, réti, tehát nedves vagy vizes területeken előforduló fajok aránya, amelyek — mivel nem erdei fajok — az ökcsoportba nem nyertek besorolást.

Kérdés már most, mi hozza létre a nyirádi cserestölgyesek fent vázolt sajátosságait, melyek azok az ökológiai tényezők, amelyek a két szubasszociáció elkülönülését eredményezik?

A választ a talajadottságokban találjuk meg. A mélyebb fekvésű részek talaja ugyanis mindig pseudoglejes barna erdőtalaj. A vízzáró réteg általában a felszín alatt 30—40 cm mélyen helyezkedik el, erősen tömődött. A tömődöttség a helyszínen jól észlelhető. A vízzáró réteg kékeszürke színe is a huzamos vízelöntés okozta levegőtlenesség hatására alakult ki. A rétegben talált kavics és mészgöbcecsek szorosan cementáltak, emiatt is reked meg felette

a víz. Alatta pedig rendszerint tömött mésziszap réteg helyezkedik el, ennek fehér színe és iszapos jellege a talajgödörnél, különösen kiszáradt állapotban, szembetűnő.

A vízzáró réteg feletti talajsintek csak az esősebb időszak alatt telítődnek vízzel és képződik a felszínen is vízállás. Ez az állapot általában a télvégi hóolvadás után jelentkezik és tart a helyi megfigyelések szerint a tavasz derekáig. A későbbi időszakban csak nagy esőzések, hirtelen jött erős nyári záporok után észlelhetünk a felszínen vízállást. Ha a vízzáró réteg felett elhelyezkedő talajréteg vizét a növényzet felhasználta, szárazság keletkezik. Mivel a felső rétegek sekélyek, már az esőzések utáni 1—2 hét múlva is előállhat ez az állapot. A tömődött réteget a fák nem szívesen keresik fel gyökereikkel, hanem inkább a levegősebb, felső szintekben helyezkednek el. Egyedül a kocsányos tölgy képes a tartósabb, levegőtlen állapottal, tömődöttséggel megbirkózni. Elegy fája a cser, amely viszont a száraz körülményekhez jobban alkalmazkodott, s ezért a vízzáró réteg feletti sekélyebb talajjal is beéri. Ugyanez vonatkozik az erdefenyőre is, amely helyenként még nagyon szép természetes újulatfoltokkal is jelentkezik.

A fent elmondottak szerint tehát ezek a termőhelyek — nedvességtartalmukat tekintve — hol egyik, hol másik szélsőségek kitétek. Vannak időszakok, amikor a túlzott nedvességtartalom következtében még a felszínen is pangóvíz áll, máskor pedig teljes szárazság uralkodik. Az évi csapadék-

eloszlás olyan mérvű, hogy ez a szárazság nem éri el a lehetséges legnagyobb értéket, ezért még a szárazabb körülményekhez szokott cser növekedése is elég jó és az aljnövényzet sem a szélsőségesen száraz állapotnak megfelelő jeleket mutatja.

Ezekkel szemben a szárazabb szubasszociációnál a tömődöttséget jelentő talajréteg mélyebben helyezkedik el (0,8—1,0 m) és a ráhordás kavicsos homokból áll, amely köztudomásúlag rossz víztartó, a vizet gyorsan átveszti, ezért a legfelső rétegek vízgazdálkodása gyengébb. Az elsősorban a felső talajrétegek vízgazdálkodását jelző gyepszinti növényzet ezért is mutat szárazabb jeleget.

A fent mondottakkal a nyirádi cseres-tölgyesek rendszertani és ökológiai helyét igyekeztünk tisztázni. A Felsőnyirádi-erdő még számos érdekes növénytársulást rejt magában, ezek felvételezése és kiértékelése folyamatban van.

Befejezésül szeretnénk hálás köszönetet mondani mindazoknak, akik tanácsaikkal, szakirodalommal láttak el bennünket — mindenekelőtt Zólyomi Bálint akadémikus, valamint Fekete Gábor, Jakucs Pál és Pócs Tamás botanikus kutatók — az ő megszemenő támogatásuk nagy segítséget jelentett e tanulmány összeállításában. Köszönettel tartozunk még a Keszthelyi Erdőgazdaság szakembereinek — elsősorban Gáspár Hantos Géza és Lippenszky György erdőmérnököknek — a terepi munkák lebonyolításában nyújtott szíves támogatásukért.

Szodfridt István—Tallós Pál

1. sz. táblázat

Potentillo (albae) — Quercetum deschampietosum, molinosum litoralis

M	Eu		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	K	A-D
		A) Lombkoronaszint záródása %	70	60	80	70	90	70	80	70	59	60	80		
		B) Cserjeszint borítása %	50	50	—	2	—	+	5	5	10	5	10		
		C) Gyepszint borítása %	60	80	80	80	80	70	10	95	90	80	80		

Quercion petraeae csoportfajok és lokális karakterfajok (x)

H	Kont														
		C Potentilla alba	—	—	+	+	—	+	—	—	—	+	+	III.	+
N	Keu	C Cytisus supinus ssp. aggregatus	—	—	+	+	—	+	—	—	—	+	+	III.	+
G	Smed	C Asphodelus albus	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	—	I.	+
H	Eur	C Carex montana	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	1	I.	+—1
H	Keu	C Festuca heteropylla	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	—	I.	+
H	Eur	C Ranunculus polyanthemus	9	—	—	—	—	+	—	—	—	—	—	I.	+

Quercetalia petraeae-pubescentis és Quercetea pubescenti-petraeae fajok

MM-M	Smed														
		A Quercus cerris	—	3	4	—	—	+	4	2	2	+	+	IV.	+—4
MM	Eu	B Pyrus piraster	—	+	—	+	—	—	1	+	+	—	—	III.	+—1
H	Eur	C Satureja vulgaris	—	—	+	+	—	+	+	—	—	+	+	III.	+
MM	Eu	A Pyrus piraster	+	—	—	—	—	—	+	—	—	—	—	II.	+
M	Eu	B Prunus spinosa	3	2	—	—	—	—	—	+	—	—	—	II.	+—3
MM-M	Smed	B Quercus cerris	—	—	—	—	—	—	1	+	1	—	—	II.	+—1
H	Eu	C Betonica officinalis	+	+	1	—	—	—	—	—	—	+	—	II.	+—1
H	Eu	C Peucedanum oreoselinum	—	—	+	—	—	—	+	—	—	—	+	II.	+
H	Eur	C Serratula tinctoria	—	—	+	+	—	+	—	—	—	—	+	II.	+

Potentilla (albae) — Quercetum asphodeletosum poosum angustifoliae

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	K	A-D
A) Lombikoronaszint záródása %	80	80	80	90	90	70	80	90	80	80	80		
B) Cserjeszint borítása %	30	5	40	10	30	15	2	10	70	50			
C) Gyepszint borítása %	20	60	50	60	50	60	60	60	40	90			

Quercion petraeae-csoportfajok és lokális karakterfajok (x)

			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	K	A-D
H	Eur	C Ranunculus polyanthemus	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	V.	+
H	Keu	C Festuca heterophylla	-	+	-	-	+	+	+	+	+	+	1	IV.	+—1
G	Smed	X C Asphodelus albus	-	-	+	-	+	+	-	-	+	2		III.	+—2
H	Kont	C Potentilla alba	-	-	+	-	+	-	+	1	2			III.	+—2
H	Eur	C Carex montana	-	-	-	-	+	-	-	+	3			II.	+—3
H	Keu-Kont	C Primula veris	-	-	-	-	+	-	-	+	+			II.	+
H	Keu	C Pulmonaria angustidolia	-	-	-	-	-	-	-	+	+			I.	+
H	Eur	C Serratula tinctoria	-	-	-	-	-	+	-	+	-			I.	+

Quercetalia petraeae-pubescentis és Quercetea pubescenti-petraeae fajok

			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10			
M	Eu	B Crataegus monogyna	+	+	1	+	1	+	-	2	3	+		V.	+—3
H	Eu	C Betonica officianil	-	+	-	1	+	+	-	+	+	1		IV.	+—1
H	Cp	C Satureja vulgaris	-	+	+	+	+	+	+	-	+			IV.	+
H	Eur	C Viola hirta	+	-	+	+	+	+	-	-	+	+		IV.	+
MM-M	Ksmed	A Quercus cerris	-	-	-	-	-	3	2	4	2	1		III.	1—4
H	Eur	C Astragalus	-	-	+	-	+	-	+	+	+			III.	+
H	Keu	C Coronilla varia	-	-	+	+	-	+	+	-	+	+		III.	+
H	Eur	C Cynanchum vinectoxicum	-	+	+	-	-	+	+	+	+			III.	+
MM-M	Eu	B Pyrus pyraster	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+		III.	+
Ch	Smed	C Teucrium chamaedrys	-	+	-	+	+	-	+	-	+	+		III.	+
H	Keu	C Trifolium alpestre	-	-	+	+	+	+	+	-	+	+		III.	×
Th-H	Balk-pann.	C Verbascum austriacum	-	+	+	+	-	+	-	+	-	-		III.	×
M	Eu	B Prunus spinosa	-	-	-	-	-	-	+	1	1			II.	+—1
H	Eur	C Galium mollugo	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+		II.	+
H-N	Eu	C Genista elata	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+		II.	+
H	Kont	C Peucedanum	-	-	-	-	-	+	-	+	+			II.	+
H	Eu	C Peucedanum oreoselinum	-	-	+	-	-	+	-	-	+	+		II.	+
G	Eur	C Polygonatum odoratum	-	-	-	-	+	-	+	+	-			II.	+
M	Eu	C Prunus spinosa	-	-	-	+	+	+	+	-	-			II.	+
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	K	A-D	
M	Eu	C Rhamnus cathartica	+	-	-	-	-	-	+	-	-	+		II.	A-D
H	Eur	C Vicia sepium	-	+	-	-	-	+	-	-	-			II.	Ü+
M	Eu	C Crataegus monogyna	-	-	-	-	-	+	-	-	-			I.	+
H	Ksmed	C Carex michelii	-	-	-	-	-	-	-	2	-			I.	2
MM-M	Eu	A Pyrus pyraster	+	-	-	-	-	-	-	-	-			I.	+
MM-M	Ksmed	B Quercus cerris	+	-	-	-	-	-	-	-	-			I.	+
M	Eur	B Rhamnus cathartica	-	+	-	-	-	-	-	-	1			I.	+—1
H	Keu	C Clematis recta	-	-	-	-	-	-	-	+	+			I.	+
H	Keu-Smed	C Chrysanthemum corymbosum	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-		I.	+
H-G	Pont-Smed	C Euphorbia angulata	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1		I.	+
M	Smed	B Fraxinus ornus	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-		I.	+
H	Keu-Smed	C Geranium sanguineum	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+		I.	+
H	Eur	C Hypochaeris maculata	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-		I.	+
G	Pont-Pann	C Iris variegata	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+		I.	+
H	Eu	C Lathyrus niger	-	-	-	+	-	-	-	-	+	1		I.	+—1
H	Eur	C Thalictrum aquilegifolium	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+		I.	+

Accidentális fajok: Sedum maximum, Silene cucubalus, Valeriana officianilis.

Quercio-Fagetea fajok

			1	1	3	2	1	1	1	+	1	-			
M	Cp	B Juniperus communis	1	1	3	2	1	1	1	+	1	-		V.	+—3
M	Eu	B Ligustrum vulgare	1	1	3	2	1	1	1	+	1	-		V.	+—3
H	Cp	C Veronica chamaedrys	-	+	-	+	+	+	+	+	+	-		IV.	+
M	Eu	B Frangula alnus	-	1	1	2	+	+	-	1	-	-		III.	+—2
H	Eur	C Fragaria vesca	+	+	-	-	-	1	-	+	+	+		III.	+—1
H	Eur	C Brachypodium silvaticum	-	+	-	-	-	-	+	-	+	+		II.	+
H	Kozm	C Dryopteris filix-mas	+	-	-	+	+	-	+	-	-	-		II.	+
H	Cp.	C Geum urbanum	+	+	-	-	-	-	-	-	+	-		II.	+

2. sz. táblázat folyt. (2)

G	Eur	C Neottia nidus-avis	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	I.I	+
MM-M	Eur	C Populus tremula	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	I.	+
H	Smed-Keu	C Symphytum tuberosum	-	-	-	-	-	+	-	+	+	-	I.	+
M	Eur	C Viburnum opulus	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	II.	+
MM-M	Eur	A Populus tremula	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	I.	+
H-Ch	Keu	C Ajuga reptans	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	I.	+
G	Eu	C Cephalanthera longifolia	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	I.	+
G	Cp	C Convallaria majalis	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	I.	+
H	Eu	C Carex divulsa	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	I.	+
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	K	A-D
G	Eur	C Epipactis helleborine	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	I.	+
M	Eu	C Frangula alnus	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	I.	+
H	Alp-Balk	C Knautia drymcea	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	I.	+
G	Eur	C Listera ovata	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	I.	+
H	Eu	C Mycelis muralis	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	II.	+
H	Cp	C Poa nemoralis	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	I.	+
MM-M		C Scrophularia nodosa	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	I.	+
H	Cp	C Solidago virga-aurea	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	I.	+
H	Eur	C Viola mirabilis	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	I.	+
H	Keu-Smed	C Viola silvestris	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	I.	+

Accidentális fajok: Carpinus betulus, Campanula persicifolia, Equistum moorei, Euonymus europaeus, Humulus lupulus, Platanthera bifolia, Prunella vulgaris, Ranunculus auricomus, Stellaria graminea, Ulmus campestris.

Pino-Quercetalia (Quercetalia robori-petraeae) fajok

MM-M	Eu	A Quercus robur	4	5	5	5	5	2	4	2	3	4	V.	2-5
H	Atl-Keu	C Holcus mollis	+	-	+	+	+	+	+	+	-	-	IV.	+
Ch	Cp	C Veronica officianlis	-	+	-	+	-	+	+	-	-	+	III.	+
MM-M	Eur	A Betula pendula	1	-	-	-	+	-	-	1	-	-	II.	+--1
MM-M	Eur	A Pinus silvestris	+	-	1	-	+	-	-	-	-	-	II.	+--1
G	Kozm	C Pteridium aquilinum	-	-	-	-	+	+	-	+	-	-	II.	+
H	Kozm	C Rumex acetosa	-	-	+	+	-	-	-	-	+	-	II.	+
MM-M	Eur	B Betula pendula	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	I.	+
H	Kozm	C Deschampsia caespitosa	1	-	+	-	-	-	-	-	-	-	I.	+--1
H	Eur	C Galium verum	-	-	-	-	-	-	-	-	+	1	I.	+--1
H	Cp	C Hieracium umbellatum	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	I.	+
H	Eu	C Molinia litoralis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	I.	+
H	Kont	C Viscaria vulgaris	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	I.	+

Molinio-Arrhenatheretea fajok

H	Eur	C Potentilla erecta	-	-	+	+	+	+	-	+	-	+	III.	+
TH	Eur	C Campanula patula	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	II.	+
H	Eur	C Lychnis flos-cuculi	-	-	-	+	-	-	+	-	-	+	II.	+
H	Cp	C Juncus effusus	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	I.	+
H	Cp	C Luzala campestris ssp. multiflora	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	I.	+

Accidentális faj: Holcus lanatus, Sanguisorba officinalis

Egyéb fajok

H	Eur	C Agrimonia eupatoria	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	K	A-D
H	Cp	C Poa angustifolia	1	3	2	4	3	3	3	3	+	-	V.	+--4
G	Eu	C Carex hirta	+	+	-	+	+	-	+	+	-	+	IV.	+
H	Cp	C Carex pallescens	+	-	+	+	+	+	+	+	-	+	IV.	+
H-G	Eur-Kont	C Euphorbia cyparissias	-	+	+	+	-	+	+	+	-	+	IV.	+
H	Eur	C Leontodon hispidus	-	+	+	1	+	+	+	-	-	+	IV.	+--1
H	Eur-Kont	C Ajuga genevensis	-	-	1	1	1	-	+	+	-	-	III.	+--1
H	Eur	C Anthoxanthum odoratum	-	-	1	1	1	-	+	+	-	-	III.	+--1
H	Eur	C Dactylis glomerata	-	-	+	-	+	+	-	+	+	+	III.	+
H	Eur-Kont	C Galium verum	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	III.	+
H	Eur	C Achillea millefolium	-	-	+	-	+	+	-	-	-	-	II.	+
H	Eur	C Filipendula vulgaris	-	-	-	-	+	+	-	-	1	-	II.	+--1
H	Eur	C Hypericum perforatum	+	+	-	+	-	+	-	-	-	-	II.	+
Ch	Eur	C Lysimachia nummularia	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	II.	+
H	Eur	C Pimpinella saxifraga	-	-	+	+	-	+	-	-	+	-	II.	+

2. sz. táblázat folyt. (3)

H	Eur	C Taraxacum officinale	—	—	—	+	+	—	—	—	+	—	II.	+
H-Th	Kozm	C Cerastium vulgatum	—	—	—	+	—	+	—	—	—	—	I.	+
H	Eur	C Chrysanthemum leucanthemum	—	—	—	—	+	—	—	—	—	+	I.	+
G	Eu	C Colchicum autumnale	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	I.	+
Th	Eur	C Galium aparine	—	—	—	—	—	+	—	—	+	—	I.	+
H	Eu	C Gieracium pilosella	—	—	—	+	—	+	—	—	—	—	I.	+
H	Eur	C Lotus corniculatus	—	—	+	—	—	+	—	—	—	—	I.	+
H	Eu	C Sieglingia decumbens	—	—	—	+	—	—	—	—	—	—	I.	+
H	Kont	C Verbascum phoeniceum	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—	I.	×
Th	Eur	C Vicia angustifolia	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	I.	×

Accidentális fajok: Avenastrum pubescens, Briza media, Carex leporina, Cerastium arvense, Festuca pratensis Knautia arvensis, Lysimachia-punctata, Ornithogalum umbellatum, Thalictrum lucidum.
 A mohaszínt a mind a Potentillo (albae) — Quercetum deschampsietosumban (1. sz. táblázat), mind a Potentillo (albae) — Quercetum poetosum angustifoliae-ban (2. sz. táblázat) teljesen jelentéktelen volt.

A növényökológiai felvételek adatai a következők (felvétel sorszáma, községátár, dátum):

Potentillo-Quercetum deschampsietosum molinosum litoralis

1—6.: Nyirád, 1961. VI. 5—8.
 7—10.: Nyirád, 1963. VII. 8—10.

Potentillo-Quercetum poetosum angustifoliae

1—10.: Nyirád, 1961. VI. 5—8.

Karakterfajok	Potentillo — Quercetum	
	de champ ietium %	a pehodelेतium %
Quercion petraeae	4	8
Quercetalia petraeae-pubescentis és Quercetea pubescentipetraeae	19	29
Quercio-Fagetea	30	22
Pino-Quercetalia	14	10
Molinio-Arrhenatheretea	21	4
Egyéb	12	27

Ökocsoportok	Nyirádi Potentillo—Quercetum		Szőcei Potentillo—Quercetum deschampsietorum %
	deschampsietorum %	asphodeletosum %	
10. Lathyrus niger	0,3	4,8	12,6
12. Viscaria vulgaris	—	0,5	—
15. Vicia cassubica	0,4	15,6	0,7
16. Poa nemoralis	1,5	1,9	8,8
17. Luzula albida	0,3	—	—
18. Melica uniflora	—	0,1	—
21. Convallaria majalis	0,1	0,1	0,1
23. Asperula odorata	0,3	0,2	0,3
26. Hieracum silvaticum	0,1	0,2	5,1
28. Aegopodium podagraria	2,4	0,6	19,3
29. Potentilla erecta	89,4	4,9	2,2
34. Brachypodium silvaticum	1,3	2,6	4,3
36. Impatiens noli-tangere	0,1	—	—
38. Lythrum salicaria	0,4	—	1,4
39. Rubus caesius	0,1	—	—
42. Thelypteris palustris	0,1	—	—
47. Geum urbanum	0,3	0,6	0,1
Be nem sorolt fajok	1,0	3,3	26,2

Ökocsoportok	Nyirádi Potentillo—Quercetum		Szőcei Potentillo—Quercetum deschampsietorum %
	deschampsietorum %	asphodeletosum %	
1. Jasion montana	0,1	0,1	—
4. Geranium sanguineum	—	0,1	—
5. Antennaria dioica	0,1	—	18,9
9. Dictamnus albus	1,7	64,4	—

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Borhidi A.—Járai—Kömlódi, M.: Die Vegetation des Naturschutzgebiets des Baláta-See. Acta Bot. Tom V. Fasc. 3—4. 259—320. p.
2. Csapody, I.—Horánszky, A.—Pócs, T.—Simon, T.—Szodfridt, I.—Tallós, P.: Lágyszárú növényeink ökológiai viszonyai. In Majer: Erdő- és termőhelytipológiai útműtató. Budapest, 1962. 165—175. p.
3. Járó, Z.: Talajtípusok. Budapest, 1963.
4. Majer, A.: Erdő- és termőhelytipológiai útműtató. Budapest, 1962.
5. Matuszkiewicz W. i. Polakowski M.: Materiały do fitosocjologicznej systematyki borów mie szanych w Polsce. Acta Societatis Botanicorum Poloniae. Vol. XXIV. Nr. 2. 421—459. p.
6. Matuszkiewicz W.: Stanowisko systematyczne i tendencje rozwojowe dabrów białowieskich. Acta Societatis Botanicorum Poloniae. Vol. XXIV. Nr. 2. 459—495.
7. Mráz, K.: Beitrag zur Kenntnis der Stellung des Potentillo-Quercetum, Archiv für Forstwesen. 1958. 7. 703—728. p.
8. Piotrowska, H.: Materiały do znajomości szaty lesnej wielkopolskiego parku narodowego. Prace monograficzne nad przyrodą wielkopolskiego parku narodowego pod poznaniem. Tom. II. Zszyt 5. 1—30. p.
9. Pócs, T.: Die zonalen Waldgesellschaften Südwest-ungarns. Acta Botanica Acad. Scient. Hung. Tomus: VI. Fasc. 1—2. 75—105. p.
10. Pócs, T.—Domokos—Nagy, É.—Pócs—Gelencsér, I.—Vida, G.: Vegetationsstudien im Örség. Budapest, 1958.
11. Sennyikov: A növények ökológiája. Budapest, 1954.
12. Soó, R.: Provisorische Einteilung der pannonischen Waldgesellschaften. Litogr. Budapest, 1957. 11. p.
13. Soó, R. Systematische Übersicht der Pannonischen Pflanzengesellschaften VI. Acta Bot. Tom. IX. Fasc. 1—2. 123—150. p.
14. Soó, R.—Zólyomi, B.: Növényföldrajzi térképezési tanfolyam jegyzete. Vácrátót—Budapest, 1951.
15. Soó, R.: Növényföldrajz. Budapest, 1963.
16. Szodfridt, I.—Tallós, P.: Carex hartmani Cajander Magyarországon és újabb florisztikai adatok a Bakony-aljáról. Bot. Közl.
17. Tallós, P.: Erdő- és réttípus tanulmányok a Széki-erdőben. Erdészeti Kutatások, 1959. VI. évf. 1—2. sz. 301—353. p.
18. Zólyomi, B.—Jakucs, P.: Neue Einteilung der Associationen der Quercetalia pubescentis-petraeae Ordnung im pannonischen Eichenwaldgebiet. Ann. Hist. Nat. Mus. Hung. 8. 227—229.
19. Zólyomi, B.: Budapest és környékének természetes növénytakarója. in „Budapest természeti képe”. Budapest, 1958. 511—642. p.

Eichenwälder im Felsőnyiráder Wald

Verfasser bereiten die planzenöologische Bearbeitung der Umgebung der vov Bakonygebirge westlich liegenden Gemeinde Nyirád vor. Als Teilresultat dieser Arbeit wird in dieser Studie die Bearbeitung der Eichenwälder vorgelegt. Es wird vor allem festgestellt, daß die in Rede stehenden Eichenwälder ins Potentillo-Quercetum einzureihen sind. Sie unterscheiden sich von dem durch Soó unter Benennung Quercetum petraeacerris beschriebenen Ensemble dadurch, daß in ihrer Laubzone die Eiche mit Blütenstiel vorherrscht und das Ensemble zahlreiche Gattungen der Pino-Quercetalia, u. a. *Pinus silvestris*, *Betula pendula*, *Betula pubescens*, *Salix aurita*, *Selinum carvifolia*, *Dryopteris spinulosa*, *Genista germanica* usw. enthält. Gleichzeitig fehlen aber aus den von Soó für das Quercetum petraeacerris als charakteristisch gehaltenen elf Gattungen acht. Ein entscheidender Unterschied ist noch, daß in dem durch Soó beschriebenen Ensemble die Eiche ohne Blütenstiel herrscht und im Nyiráder Bestand

diese Gattung ein völlig unterordnete Rolle spielt.

In das ungarische Potentillo-Quercetum müssen die durch Pécs aus der Umgebung von Szóce und die von Tallós aus der Forstung von Szék beschriebenen Eichenwälder eingereiht werden.

Wir haben zwei Subassoziationen des Potentillo-Quercetum gefunden: die eine ist die Fazies von P.-Q. *deschampsietosum* Molina *litoralis*, die andere ist P.-Q. *asphodeletosum* Poa *angustifolia*.

Die beiden Subassoziationen sondern sich auch ökologisch recht gut voneinander ab. Namentlich ist der Boden des P.-Q. *deschampsietosum* die braune Walderde mit wächselnder Wasserwirtschaft; bei dem P.-Q. *asphodeletosum* liegt die wassersperrende Schicht tiefer; der darauf getragene Sand und Schotter macht seine Oberfläche trocken, deshalb enthält auch seine Vegetation trockenere Gegebenheiten. Dasselbe wird auch durch die Verwendung der Ökogruppen unserer Gattungen bewiesen.

István Szodfridt—Pál Tallós

Les chênaies de la forêt de Felsőnyirád

Dans la présente étude, les auteurs qui procèdent à l'élaboration de la botanique coelologique de la contrée de Nyirád, située à l'ouest des montagnes du Bakony, communiquent entre autres celle des forêts de chênes chevelus de la région. Ils constatent que les arbres des forêts en question peuvent être classés dans les Potentillo-Quercetum. Ils diffèrent de l'association des Quercetum petraeacerris décrite par Soó en ce que, dans le niveau de leur branchage, en plus du chêne chevelu, le chêne pédonculé domine et que l'association contient de nombreuses espèces de Pino-Quercetalia entre autres: la *Pinus silvestris*, *Betula pendula*, *Betula pubescens*, *Salix aurita*, *Selinum carvifolia*, *Dryopteris spinulosa*, *Genista germanica*, etc. Mais, des 11 espèces considérées par Soó comme caractéristiques du Quercetum petraeacerris, huit manquent. La différence décisive, c'est encore que dans l'association décrite par Soó, le chêne sans pédoncule domine, et que, dans les forêts de Nyirád, cette espèce d'arbre ne joue qu'un rôle tout à fait subordonné.

Il faut englober dans le Potentillo Quercetum de Hongrie les forêts de chênes chevelus de la forêt de Szék décrites par Tallós, ainsi que celles de la région de Szóce décrites par Pécs.

Nous avons trouvé deux sous-associations de Potentillo-Quercetum de Nyirád. La première est la P.-Q. *deschampsietosum* Molina *litoralis* faciese, l'autre la P. Q. *asphodeletosum* Poa *angustifolia* faciese.

Les deux sous-associations diffèrent bien aussi au point de vue oecologique. Notamment, le terrain de la P.-Q. *deschampsietosum* est un terrain forestier brun pseudoglejes à économie hydraulique alternante, tandis que pour la P.-Q. *asphodeletosum* la couche à l'eau est placée plus profondément, le sable et les cailloux qui la recouvrent assèchent la surface, c'est pourquoi sa végétation à tige molle dénote des nonnées plus sèches. Tout ceci peut être démontré par l'utilisation des groupes oecologiques de nos espèces forestières.

István Szodfridt—Pál Tallós

ЛЕСА ЧЕРНИЛЬНЫХ И ЛЕТНИХ ДУБОВ ОКОЛО С. ФЕЛЬШЕНЬИРАД

Авторами подготавливается фитоценологическая разработка окрестности с. Ньирад к западу от Баконьских гор, и из числа результатов последней в рамках данного очерка публикуется разработка тамошних лесов чернильных и летних дубов. Ими установлено, что данные леса чернильных и летних дубов можно относить к *Potentillo-Quercetum*. Они отличаются от описанного Шоо под названием *Quercetum petraeae-cerris* ценоза в том, что у них в уровне лиственной кроны рядом с чернильным дубом господствует стебельчатый (летний) дуб, и что ценоз содержит многочисленные виды *Pino-Quercetalia*, в частности *Pinus silvestris*, *Betula pendula*, *Betula pubesceus*, *Salix aurita*, *Selinum Carifolium*, *Dryopteris spinulosa*, *Genita germanica* и т. д. В то же время из 11 пород, сочтенных Шоо характерными для *Quercetum petraeae-cerris*, восьмеро отсутствует. Дальше решающей разницей является и то, что в описанном Шоо ценозе господствует зимний дуб, но в ньирадском лесу эта порода играет полностью подчиненную роль.

Необходимо отнести к венгерским *Potentillo-Quercetum* и леса чернильных и летних дубов, описанные Почем в окрестности с. Сёце, как и Таллошем в секских лесах.

Найдено двое субассоциаций ньирадских *Potentillo-Quercetum*. Одной из них является фация *Molinia litoralis P.-Q. deschampsietosum*, а вторая — это фация *Poa angustifolia P.—Q. asphodeletotum*.

Обе субассоциации хорошо изолированы и с экологической точки зрения. Таким образом почвой *P.-Q. deschampsietosum* является псевдоглеистая коричневая лесная почва, с переменным водным хозяйством а в *P.-Q. asphodeletosum* водонепроницаемый слой находится глубже, и нанесенный песок и гравийный слой делает поверхность сухой, и вследствие этого и мягкостебельчатая флора указывает на сухие условия. Все это можно доказывать и при помощи экогрупп наших лесных пород.

ПАЛ СОДФРИДТ, ПАЛ ТАЛЛОШ

A jutasi és ösküi avarkori temetők növényleletei

Az 1920-as években Rhé Gyula Jutason és Öskün avarkori temetőt tárt fel. Megfigyeléseiről, tapasztalatairól több alkalommal beszámolt.¹ A jelentősebb anyagot Fettich Nándorral később közösen újra ismertette.² A Bakonyi Múzeum (Veszprém) régészeti adattárában őrzik Rhé Gyula e két temetővel kapcsolatos kéziratát és jegyzeteit. Ez utóbbi szolgáltatotta munkánkhoz a legtöbb adatot.

A kézirat tanúsága szerint a kiváló szemű ásató a növényi eredetű leleteket is megfigyelte és gyűjtötte. Számos helyen említ textil-, fonal-, fa- és gyanta darabokat; valamint égetett réteget pernyével és faszénnel. A kéziratra és a temető növényleleteire Németh Péter volt szíves figyelmünket felhívni.³

A két temetőből 32 darabot sikerült a mai napig megőrizni. Sajnos közülük 9 darab a jutasi temető ma már közelebbről meg nem határozható sírjából került elő.

Ezenkívül számos darabon észlelhető, hogy haldan szerves eredetű részekkel függött össze. Ezt az magyarázza meg, hogy a konzerválatlan állapotú anyag évről évre, kémiai és fizikai behatásokra állapotában romlott. Ezért 1964-ben az anyag konzerválása halaszthatatlannak bizonyult. Így leírásuk, meghatározásuk szükségessé vált, hogy a kémikáliákkal való kezelés (konzerválás) azok eredményét ne befolyásolhassa. E munka elvégzését az is indokolja, hogy ezúton avarkori növénytanai adatokat nyerhetünk. Bár anyaguk nem öleli fel a két temető minden ilyen jellegű leletét, de összetartozó sorozat révén, esetleg bizonyos következtetések lehetségesek a germán csoportok továbbélésére is.

A leletek felhasználása rendszerint a kézirat és a vizsgálat eredményének összevetéséből olvasható ki. A vizsgálatokat a Balatoni Múzeumban (Keszthely) végeztük.

Az egyes tárgyakat önkényesen számozott mintaként kezeltük a vizsgálat folyamán.

A könnyebb áttekinthetőség miatt azonban a leírást a sírok növekvő száma szerint tárgyaljuk. Mivel a jutasi anyag között 29%-nyi sírszámnélküli

darab van, kénytelenek voltunk mintegy függelék-ként ezeket a mintákat növekvő számsorrendben a temető végén közölni. Az azonos sírból előkerült darabokat együtartozásuk és anyagi tulajdonságaik sorrendjében adjuk.

A továbbiakban a két temető anyagát ismertetjük.

JUTASI TEMETŐ

25. sír

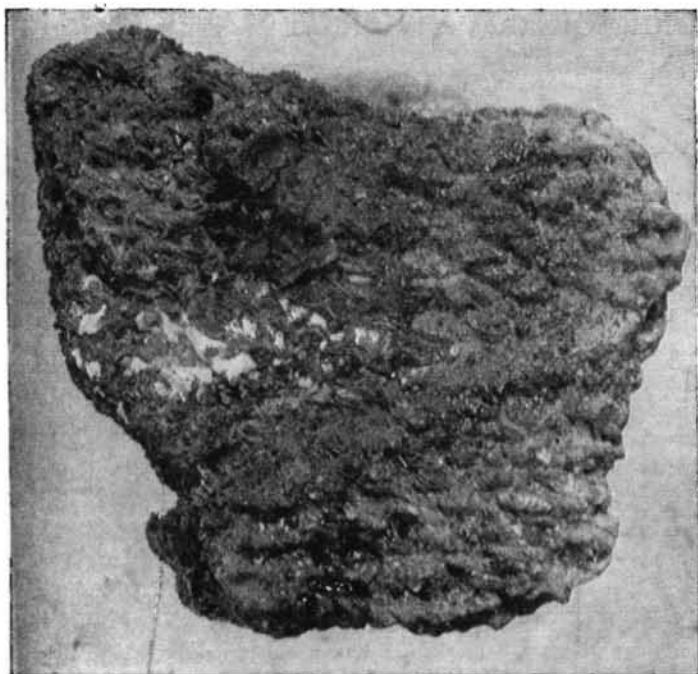
Női sír. Vasból készült téglalap alakú csatkereten, rendkívül rossz megtartású durva vászon nyomai alig felismerhető állapotban észlelhetők. A legfontosabb technikai adatok felvétele sem lehetséges. Belőle szálasanyagot nyerni nem lehetett s így meghatározása sem sikerült. Leltári száma: 63.128.40.

47. sír

Férfi és nő kettős sírja. Rhé Gyula leírása szerint a női váz „nyakánál szövet (bársony?) nyomok” voltak. A „bársony?” megjegyzést a szerző később íróval kihúzta.⁴ Leletünk vassókkal (limonit) átitatott. A leírás a nyaktáján nem emlékezik meg vasból készült leletekről, azonban a szerző a temető tintával írott összesítőlapján „Vászon nyomok” és „szövetnyomok” között különbséget tesz. A „vászon nyomok” feliratú rovatban + jelzéssel, a „szövetnyomok” feliratú rovatban pedig X jelzéssel magyarázza meg, hogy mit ért e két fogalom alatt. A vászon jele megfelel szövési módjának sematikus ábrázolásával, a szövetnyomok dőlt keresztje viszont a sávolyosövet sávolyozottságát jelöli. Ugyanezen összesítő lapon a 47/b számú női sírnál tintával húzott vonal mutatja, hogy szövet (sávoly) volt a sírban. Tehát biztosra vehető, hogy a nyaki részen kisebb, a feltárásiig feloldódott vastárgy volt (pl. kapocs).

A textildarabka mintegy 1,25 cm² nagyságú. Térhatású mikroszkópon történt megfigyelés alkalmával kiderült, hogy háromrétegű. A két felső réteg szövés technikai szempontból azonos (sávoly). A harmadik réteg azonban a nyomok alapján vászonnak tekintendő.

a) *Tízoros-, tört-, három fonalas, vetüléksávoly (1. kép).* Színe a közérakódot ferri Fe+++ vegyületek miatt vöröses-barnás. Felülete térhatású mikroszkóp alatt üveges fényű. Ezt szintén limonit-féleségnek tulajdoníthatjuk. A rostok között viasz, vagy gyantaszerű anyagot nem lehetett kimutatni. A felületi pórusmentes bekéregzést áttörve tűrhető állapotú rostokhoz jutottunk.

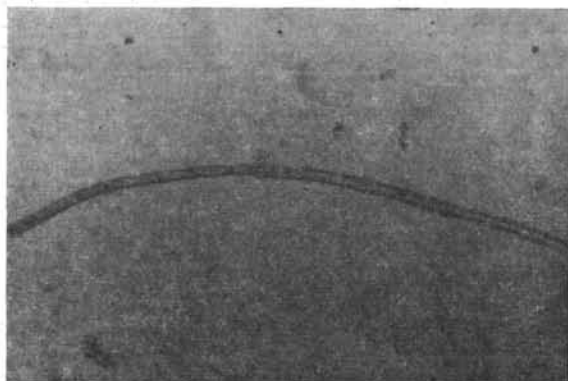

A két egymáson fekvő és azonos szövés módú réteg között kevés homokszemcse volt. Egymásba való visszahajlás nyomát nem leltük.

A sávolyozottság a következőképpen alakítja ki e mintát: A vetülékfonal 2 láncfonal fölött lebeg, utána köt (háromfonalas sávoly). A következő vetülékfonal „Z” irányban 1 láncfonallal eltoldva kezd a lebegést. Így kialakul egy egyirányú vetüléksávoly. Azonban mintánk tanúsága szerint a lebegés eltoldása 10 lebegésen keresztül tart. Utána a sávoly sor megfordul: „S” irányban összesen 10 lebegésen keresztül nő a szövet. A minta e folyamata ismétlésével éri el a kívánt hatást. Fonalsűrűsége

$$\left(\frac{\text{láncfonal}}{\text{vetülékfonal}} / \text{cm}^2 \right) \frac{38}{20} / \text{cm}^2.$$

A szövet alapsodratokból áll. Kalanderezetlen.

1. 47. sír vetüléksávoly maradványai.

1. Überreste des Schußkörpers aus dem Grab 47.

1. Les restes de la trame de treillis de la tombe n° 47.

1. Могила № 47, остатки основной саржи.

A láncfonalak keresztmetszetének átlaga 0,3 mm körül van. Sodratiránya „S”. Sodratszáma okulár-szögmérő hiányában nem mérhető, de annyi jól látható, hogy sodrása egyenletes.

A vetülékfonalak átmérője átlagosan 0,39 mm körül van. Sodratiránya „Z”. Egyenletesen sodrott.

A szálanyag mikroszkópi képe (2. kép) klórcinkjódos lefedés alkalmával háncsrost eredetre utal; az eltolódási vonalak sűrűn helyezkednek el. Mivel kevés szálanyagot tudunk gyűjteni, azonnal a réztetraminhidroxidos oldódást figyeltük meg. Ekkor azt tapasztaltuk, hogy az enyhe sejtfaelduzzadást követően a bélüreg igyekezett meanderekévé összeugrani. Közben a simafelületű bélüreg apróbb darabokra szakadozott. Az említett jelenségeken kívül feltűnő gyakorisággal szilánkolódtak a sejtfalak. Ezt a hatást mikrobiológiai lebontás következményének tekintjük. Az oldódás tehát fehérített lenre enged következtetni (*Linum sp.*)⁵.

A klórcinkjódos reagensben való vizsgálat előtt már feltűnt a rostok barna színe. Ezért koncentrált sósavval (HCl) néhány rostot lecseppentettünk. (Sósav a limonit oldószer.) A sav hatására a rost némileg rongálódott, kitisztult, azonban barna színe nem változott. Ugyancsak hatástalan volt az utána következő ammoniumhidroxidos (NH₄OH) áztatás is. Tehát a kelmét barnára színezettnek kell tekintenünk. A rostok minősége a közepesnél jobb.

A most leírt mintát feltétlenül import szövetnek tekintjük. A felhasznált fonalak sodrás egyenletessége, az egyenletes szövés nagy termelési tapasztalatot mutat. Nagy technológiai jártasságot árul el az is, hogy a lánc- és vetülékfonalak sodrásiránya ellentétes. A mai modern szövetekre szintén jellemző a vékonyabb (finomabb) láncfonal és a magasabb fonalsűrűség. Nincs okunk feltételezni, hogy a családot ellátó házi, vagy háziparaszteri termelés ilyen fokú technológiai tudás birtokában volt.

A ruha kelméjének tekintett sávoly valószínűleg a felső ruha nyakrészének gallérszerűen visszahajtott darabjából származik.

b) *Vászonszövet.* A kétrétegű sávoly alatti őzbarna színű vasokker (linomit féleség) tömegében preparálómikroszkóp alatt is alig kivethető vászonszövetnyomokra bukkanunk. A szálanyagok bomlása már igen előrehaladott stádiumban volt. Így pontosabb technológiai megfigyeléseket nem végezhetünk. A jelek arra mutatnak, hogy finomszálú és sűrű szövésű vászon volt. Kuszáltsága és elmosódottsága miatt egyetlen rongált fonalat, valamint lenyomatokat sikerült megfigyelni. E fonalak elég lazán sodrottak, a sodratirány „Z”. Többszörös kísérlet után alig sikerült némi szálanyagot gyűjteni.

Mikroszkópi kép háncsrost eredetét mutat. Oldódása szerint fehérített lennek (*Linum sp.*) gondoljuk. Színezés

2. A 47. sír vetüléksávolyának mikroszkopikus képe.

2. Mikroskopisches Bild vom Schußkörper des Grabes 47.

2. L'image microscopique de la trame de treillis de la tombe n° 47.

2. Микроскопический снимок основной саржи могилы № 47.

3. A 68. sír vászonszövet maradványa.
 3. Überrest der Leinwand aus dem Grab 68.
 3. Les restes de la toile de la tombe n° 68.
 3. Остатки полотняной ткани из могилы № 68.

nyoma nem látható. A szálanyag minősége jó. A temető textiljeinek legfinomabb rostjait e minta adta.

Helyi eredetű kelme? Valószínűleg ingszerű alsóruha darabkája.

68. sír

Rhé Gyula leírása szerint a feldúlt sír vaslemezén vászonnyomok voltak.⁶ Preparálás alatt világosan kitűnt, hogy a vastárgy kissé ovális vascsat.

A mintegy 5 cm² nagyságú vászonszövet egyrétegű, nagyobb visszahajló gyűrődéssel (3. kép). Színe közepesen sötétvörös-barnás, helyenkint halvány ózsbarna foltokkal. Látszólag jó megtartású, azonban szerkezetileg mélyreható változáson ment keresztül. Ennek okát a fehérjék bomlástermékeiben és a vastárgyból keletkezett hidroxidokban kell keresni. A kelme fonalsűrűsége $\frac{16}{14}$ /cm². Alapsodratokból áll. A láncfonalak irányítása a csattúskével azonos irányú. Kalanderezetlen.

A láncfonalak átmérője 0,26–0,39 mm között változik. Sodratiránya „Z”. Kevésbé sodrott mint a vetülék. A vetülékfonalak átmérője 0,36–0,49 mm érték között mozog. Sodratiránya „Z”. Erősebben sodorták, mint a láncfonalat.

A mikroszkópi kép és a réztetraminhidroxidos oldás alapján anyagát fehéřített lennek (*Linum sp.*) határoztuk meg. Közepes minőségű szálanyagból készült. Színezés nyomát nem találtuk.

A közepes sűrűségű vászon feltehetően ruha, esetleg halotti lepel darabja. Valószínűleg helyi készítmény.

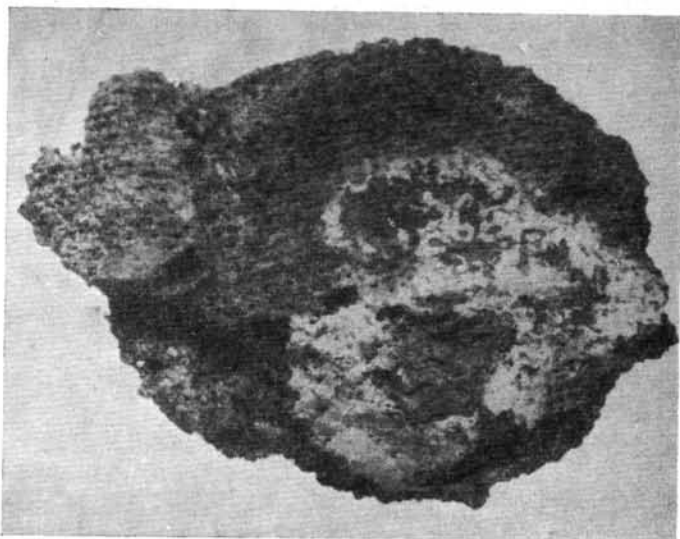
126. sír

A jutasi temető 126. számú gyermeksírából került elő a legtöbb növényelet. Rhé Gyula kézirata szerint „a mell közepén vasroszda csomók, a bal derék táján 13. cm hosszú vaskés, bőr tokban. A késtokon a varrás látható. A mell és derék tájáról vasroszda részletek, szövet, vászon, és gombkötés nyomaival.⁶ Közülük 7 minta maradt meg.

a) *Késnyél*. Mintaszám: 33. A késtövise faszilánkok alakjában maradt meg a késnyél. Színe okkerszínű, a limonitokkertől. Szöveti szerveződése nem maradt meg. A preparáló mikroszkóp alatt észlelt edénytöredékek lombosfa eredetre utalnak.

b) *Vászonszövet*. Mintaszám: 22. A kissé ovális csatkeret tetején (4. kép), valamint a csatkeret alján gyűrődött vászonnyomok találhatóak. A kevés megfigyelési lehetőség mellett is azonosnak látszanak. Mindkét helyen inkább csak a textil negatívja maradt meg, amely helyenkint

4. A 126. sír csatkeretén fennmaradt vászonnyomok.
 4. Leinwandspuren auf dem Schnallenrahmen; Grab 126.
 4. Les vestiges de toile subsistant sur le cadre de la boucle de la tombe n° 126.
 4. Следы полотна на рамке пряжки из могилы № 126.

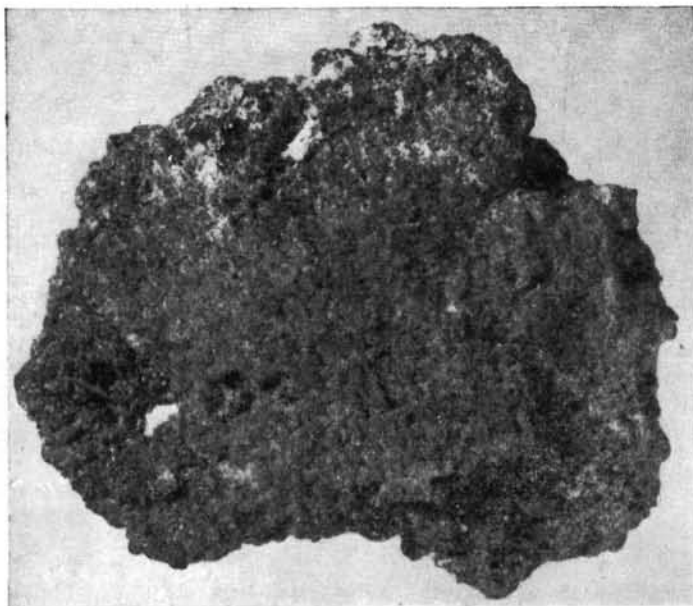

tekintélyes mennyiségű rostot kötött meg. Felsőruhából származhat.

A szövet a meglevő nyomok alapján közepesen egyenletes szövésű és eléggé tömött. A lánc és vetülékfonalak keresztmetszete nem mérhető biztosan, azonban elég egyenletesnek látszik. A fonalak sodrásiránya mindkét fonalrendszerrel „Z”, de mindkét irányban elszórtan „S” sodrat irányú vonalak is észlelhetők. Kalanderezés nyoma

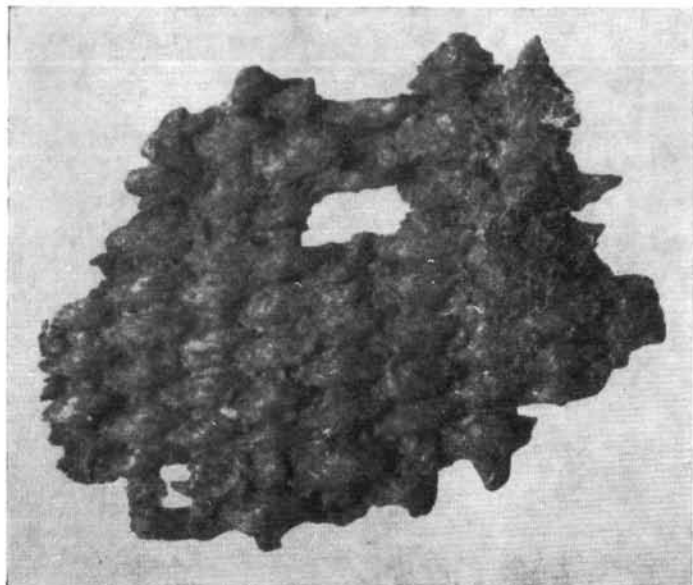
nem figyelhető meg. Fonalsűrűsége $\frac{102}{16}$ /cm².

Mikroszkópi képe háncsrost eredetre utal. Réztetramin-hidroxidos oldása igazolja, hogy fehérített lenből (*Linum sp.*) való. Színezés nyomát nem találtuk. Közepesnél valamivel gyengébb minőségű rostból készült. Kalanderezetlen.

Bár az anyag nagyon rongált és ezáltal készítőjének technológiai tudása nem mérhető fel teljes mértékben, feltételezzük, hogy helyi termék. Talán háziiparszerű termelés eredménye? Erre rendszeres, lebegésmentes, egyenletes szövés jelei utalnak.

5. A 126. sír 35-ös mintaszámú vászonmaradványa.
 5. Überrest der Leinwand Nr. 35 aus dem Grab 126.
 5. Les restes de la toile n° 35, de la tombe n° 126.
 5. Остатки полотна образца № 35 из могилы № 126.

c) *Vászon.* (5. kép.) Mintaszám: 35. Kis, csaknem kerek csaton kétrétegű vászon látható. Színe a közérakódott limonittól vöröses őzbarna. Egymáshoz viszonyítva a két réteg textiljének ugyanolyan irányú vonala mintegy 35°-kal eltolódott. Mivel mindkét réteg azonos technikai adatokat nyújtott, fel kell tételeznünk, hogy ugyanannak a kelmének darabkái visszahajtott állapotban. A felső réteg a raktározás folyamán mechanikailag rongálódott. Fonal-sűrűsége $\frac{12}{18}$ /cm². Tömöttsége közepesnél sűrűbb.

A vászon alapsodratokból áll. A láncirány a lelet hosszirányával azonos. A lánc- és vetülékfonalak között különbség csak az átmérőnél tapasztalható. Ez a méret a láncfonalnál 0,33–0,42 mm, a vetüléknél pedig 0,37–0,56 mm között változik. Sodratirányuk „Z”. A fonalak sodrása egyenletes.

Kalanderezésnek nyoma nem látható. Az egyenletes sodrás és szövés viszont nagy gyakorlatú kéz munkáját tükrözi. Háziiparszerű termelés terméke?

Mikroszkópi képe és kémikáliákkal való kezelés közben észlelt elváltozások alapján fehérített lennek (*Linum sp.*) tartjuk. A rostok minősége közepesnél valamivel gyengébb. Színezetlen.

Valószínűleg a halotti lepel alatti felsőruha visszahajtott szegélyéből származik. A halotti lepel darabjának a következő két mintát tartjuk.

d) *Vászon.* Mintaszám 34. — 3 cm hosszú, ovális vascsaton, ritkábbszövéssű vászon maradt meg. A nagyobb darab a csatkeret aljág hajlik s ott kissé ívesen kigörbül. Valószínűleg a halotti lepelből maradt darabkáról van szó. Színe sötétebb barnászörös a keletkezett limonittól.

Az alapsodratokból szőtt kelmének lánciránya a csat-tövissel párhuzamos. Fonal-sűrűsége $\frac{13}{16}$ /cm². Szövése, mint már említettük, lazább s így fonalszűszás előfordul. Kalanderezetlen. Alapsodratokból áll.

A láncfonalak átmérője 0,27–0,39 mm között mozog. Sodratiránya „Z” és sodratszáma kevesebb mint a vetüléké.

A vetülékfonalak átmérője 0,3–0,42 mm között mozog. Sodratiránya azonos a láncfonaléval. Láncfonalnál erőteljesebben sodorták.

Mikroszkópi kép és réztetramin-hidroxidos oldás alapján fehérített lennek (*Linum sp.*) tartjuk. A szálanyag meglehetősen finom, jó minőségű. Színezés és kalanderezés nyoma nem tapasztalható.

Helyi termék. Feltűnő a hasonlatossága a következő mintával.

e) *Vászon.* Mintaszám: 36. Igen vékony és ismeretlen rendeltetésű vaslemezke töredékén mintegy 2 cm² nagyságú vászondarabka maradt fenn. A keletkezett limonit középsötét barnászörösrre színezte. A kelme a vaslemezke szélén ívelten csaknem 90°-os szögben visszahajlik.

6. Vászondarabka a 192. sírból.
 6. Ein Stück von Leinwand aus dem Grab 192.
 6. Petit morceau de toile, de la tombe n° 192.
 6. Кусочек полотна из могилы № 192.

A vázonszövet alapsodratokból áll, lazább szövésű. A fonalak közötti hézagot ma limonitképződmények töltik ki. Fonalsűrűsége $\frac{14}{18} / \text{cm}^2$.

A láncfonalak átmérője 0,28–0,4 mm között van. Sodratiránya „Z”. Sodratszáma, a korábban elmondottak alapján, nem került mérésre. Annyi azonban megfigyelhető, hogy kevésbé sodrott, mint a vetülék.

Az erősebben sodrott vetülékfonalak átlagos átmérője 0,3–0,43 mm között mozognak. Sodratiránya „Z”, láncfonalnál erőteljesebben sodrott.

Mikroszkópi képe és kémikáliákkal szemben tanúsított magatartása alapján fehéritett lennek (*Linum sp.*) határoztuk meg. Színezetlen és kalanderezetlen kelme. Valószínűleg a d) pontban leírt anyagból való.

f) *Vászón*. Mintaszám: 38. Az egyik kis kerek vascsatocsán, vagy vaskarikán vázonszövet helyére rakódott limonitféleségek látszanak. Ezek nemcsak a fonalak, hanem a rostok helyére is rakódtak, így meghatározáshoz rostot nyerni nem lehetett. Technológiai megfigyelések közül is csak annyit lehet biztosnak mondani, hogy az alapsodratok „Z” irányban sodrottak.

Talán azonos kelméjű az előzővel.

g) *Vászón*, rojt és fa nyomokat találtunk a 218. mintán.

a) *Vászón*. Kis kerek vascsat felső oldalán kb. 1 cm² méretű egyrétegű vázonszövetet találtunk, amely erősen átlimonitosodott. Színe vörösesbarnás. A textil erősen rongálódott és korrodált. Az alapsodratokból álló vázonszövet fonalsűrűsége éppen ezért nem is mérhető. A jelek szerint kissé lazább szövésű lehetett. A láncfonal iránya feltehetően a csattóvísszel párhuzamos.

Láncfonalának átmérője 0,34–0,42 mm között változik. Sodratiránya „Z”, a vetüléknél kevésbé sodrott.

Vetülékfonalának átmérője 0,4–0,49 mm érték között mozog. Sodratirányuk „Z”. A láncfonalnál erősebben sodródtak meg. Mikroszkópi képe és réztetraminhidroxidos oldódása alapján fehéritett lennek (*Linum sp.*) határozható meg. A rostok közepes minőségűek. Kalanderezés, színezés nyomát nem találtuk. Háziiparszerű termelésből származó készítménynek tekinthető?

β) *Szőnyegrojt*. A 218. minta vascsatjának hátsó részén a csat és a fadarabka (lásd γ pontot) között 1 db sodrat és 2 db töredék van. Feltételezésünk szerint szőnyeghez tartoztak.

A sodrat kétágú. Átmérője 0,79 mm körül mozog. A két ágat „S” irányban sodorták. Sodratszám kb. 430/m.

Az alapsodratok a sodrás következtében ellapultak. Így mérhető átmérőjük 0,4 mm. Sodrásirányuk „Z”.

Meghatározásunk szerint fehéritett lenből (*Linum sp.*) készült. Import, vagy helyi jellege nem dönthető el. Színezése, vagy egyéb kikészítés bélyege nem látszik.

γ) *Fadarabka*. A 218. minta vascsatjának hátlapján, a legelső réteggént limonitosodott faszilánkok vannak. A törés felülete tangenciális irányú. Mechanikailag erősen rongált.

Mindössze a kereszt- és tangenciális irányú felületet vizsgálhattuk. Az évgűrű-határon hatalmas lumenű edények vannak. A tangenciális irányban közölt tárgyfényképen is kivehető a nagyüregű edény. Másutt az edények kb. ötször keskenyebbek. A bélsugarak 1 és soksejt szélességűek. Más bélyeget biztosan felismerni nem sikerült. Így figyelmünk a Greguss-féle határozókulcs I. csoportja felé irányult. Az I. csoport első négy alcsoportját figyelmen kívül kell hagynunk, mivel a bélsugár általában 1 sejt sor széles, de mellette észleltünk 10 sejt sor széles bélsugár töredéket is. Így a fa eredetét a *Quercus*

cerris L. csoportban kereshetjük. Sajnos jelen tudásunk szerint e csoporton belül biztos eredménnyel a fajok nem választhatók szét, s anyagunk is erősen roncsolt.

Koporsóból származik?

h) *Sodrat, levél és bőr* nyomait találtuk meg a 37. mintán ismeretlen rendeltetésű vastárgyhoz limonitosodva.

a) *Kétágú sodrat*. A vaspálcára, amely a tárgyból kiáll, háromszor-négyszer kétágú sodrat csévélték. Ugyanezen sodrat nyomait azonban a tárgy más részén is megtaláljuk.

A kétágú sodrat átlagos átmérője 0,73 mm. A két ág összesodrásának iránya „Z” és sodratszáma kb. 110/m. Sodrása egyenletes, lángszerű (vizslóval sodrott).

Az alapsodratok átlagos átmérője (a sodrásból eredő ellapultság miatt) 0,43 mm. Sodratiránya „S”, sodratszáma kb. 409/m.

A sodratok nyers lenből (*Linum sp.*) készültek. Ugyanis a réztetraminhidroxidos oldás alkalmával a sűrű törésvonalú hánccsrostok sejtfa duzzadni kezdett. Ez alatt a sima belső felületű bél meanderekké húzódtott, s ezek szakadozása nem következett be. Mielőtt a meanderek teljesen kialakulhattak volna, a teljes oldódás bekövetkezése előtt, egyes rostok szilánkolódtak. Közepes minőségű rostból áll.

E nyers lenrost szilánkolódása érdekes problémát vet fel, ugyanis hasonló megfigyelés nyers kenderrostnál is előfordult. A Kiskunfélegyháza—templomdombi Anjou-kori kendertextiliáknál „egyes rostok szilánkokká hasadtak”.⁸ Tehát a szilánkolódás nem a fehérités következménye és nem faji tulajdonság. Véleményünk szerint nagyon valószínű, hogy e jelenséget a mikrobiológiai tényezők okozzák direkt, vagy indirekt úton. Ez esetben a direkt út közvetlen szaprofitónikus lebontást jelent. Az indirekt út több tényező függvénye lenne. A szaprofitónikus úton történő más szerves eredetű anyag bomlásánál keletkezett termékek (pl. NH₃), és a fémek korróziós termékeikkel a cellulóz és egyéb vázanyagok strukturális, s anyagi szerkezetében, változást idéznek elő. E kérdésre azonban csak mikrobiológiai laboratórium tud fényt deríteni.

β) *Szálás levél*. A tárgy közepén álló vaspálcára leveleket erősítettek. A felerősítést a morfológiailag meghatározhatatlan bőrszál és az a pontban leírt kétágú sodrat biztosítja. Ezek alól válszerűen kibukik kétoldalt a levél.

Az erősen töredékes levél 6,23 mm széles, erei párhuzamosak s így a Monocotyledonopsidák bélyegét viseli. Talán a pázsitfűfélék (*Gramineae*) családjának valamely fajához tartozhat. A levélről epidermis készítményt, vagy keresztirányú csiszolatot készíteni nem sikerült.

A 126. sír anyagát összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a biztos megfigyelési lehetőségeket nem nyújtó mintákon kívül a kelmék között eredetére nézve kétféle textiliából származó vászon van. A 22-, 35- és a 218/a. minták anyaga ruházathoz tartozhatott. A 34-, 36- és 38. minták pedig valószínűleg halotti lepelből valók. A 218/γ minta tölgydeszkáján a 218/β minta szőnyege feketett; azon volt a csatocska, amely felső részéhez a hajdani ruha darabkája (218/a) tapadt.

E leletekkel nem függ össze a késnyél lombosfa nyele és a 37. mintaszámmal ellátott ismeretlen rendeltetésű tárgy. Ez uttival az értékelésnél kívánunk még foglalkozni.

192. sír

Férfi sír. Mintaszám: 68. Rhé Gyula leírása szerint „a medence jobb felén jobbra kapcsolódó vascsat durva vá-

szonnyomokkal⁹ került elő. Sajnos a kézirat nem tesz arra vonatkozóan említést, hogy a csat alsó, vagy felső részén jelentkezett.

Az itt előkerült vázondarabka (6. kép) mintegy 1 cm² nagyságú halványabb vöröses színű a közérakódott limonittól. Leletünk egyrétegű durva kelme. Megtartása közepes. A láncirány párhuzamos a kelmedarabka keskenyebb oldalával. Alapsodratokból áll. Fonalsűrűsége

$$\frac{7}{10} / \text{cm}^2.$$

A láncfonalak átmérője 0,46–0,92 mm között szabálytalanul váltakozik. Sodratirány „Z”, közepesen sodrott, éppen úgy, mint a vetülékfonál.

A vetülékfonalak átmérője 0,46–0,99 mm között szabálytalanul váltakozik. Megjegyzendő, hogy átlagos vastagságuk valamivel nagyobb, mint a láncfonalaké. Sodratirányuk „Z” és sodrásuk mértéke kb. azonos a láncfonalakéval.

A fehérített lenből (*Linum sp.*) készült durva zsákvászonszerű textilja rostjai közepes minőségűek. Feltétlenül helyi-, valószínűleg háziterméknek tekintendő. Talán ruha maradványa?

204. sír

Női sír. A medence, a mellette levő csigolyák és az alsó bordák bolygatottak voltak. A bal térd alatt „egymás tetejébe rakva” 5 különféle tárgy volt. Legfelül 1 db vaskecske volt.¹⁰ Leltári száma 63. 128. 39. A vaskésen 3 mintát találtunk.

a) *Késnyél.* Szöveti szerkezetét a fa nem őrizte meg. Közélebről meg nem határozható lombosfa.

b) *Késtkók.* (7. kép.) A késpenge mindkét oldalán, élén és fokán farostocskák vannak. Belőlük metszetet és csiszolatot az anyag vékonysága miatt készíteni nem lehetett. Így be kellett érniük térhatású mikroszkóp alatt történő vizsgálattal.

A bélsugarak 1–3 sejtsor szélesek. Néhány helyen 4 sejtsor széles volt a bélsugár, 1–2 sejt magasságban. Egyetlen helyen halmozott bélsugár nyomára bukkantunk. Néhány edénytörédben csavaros vastagodás jelentkezett. Az egyetlen megfigyelhető elliptikus edény áttörés egyszerű volt. Sajnos, keresztirányú töréssel nem lehetett megfigyelni. A tangenciális és a radiális irányba átforduló részeken azonban megfigyelhető volt, hogy 2 edény töredéke egymáshoz hézagmentesen s vékony falal simul. Így nagyon valószínű, hogy a késtkók gyertyán (cfr. *Carpinus sp.*) fájából készült.¹¹

c) *Késtkókat borító dísz.* A késtkók faanyagán halványabb színű bevonatot észleltünk. Ezt a részt mechanikai úton távolítottuk el a késről. Mivel mikroszkóp alatt a szennyezések minden szerkezetet eltakartak, koncentrált sósavban a limonit szennyezéseket leoldottuk.

Ez oldás után fehér lepedékszerű hártvácska maradt vissza. Mikroszkópi kép alapján ez nyírfa (*Betula verrucosa* Ehrh.) kérgének határozható meg (8. kép). A 9. képen a tok rekonstrukciós keresztmetszeti rajzát mutatjuk be.

209. sír

Női sír. Benne 4 db nyílcsúcs is volt. Leltári számuk: 63.128.46. Közülük az egyiket kevéske teljesen átrozsdásodott nyílvevő fájából származó faszilánkok vannak és a 3 élhez közel a kötözőszer lapos lenyomata is megfigyelhető (10. kép).

Rendkívül rossz megtartása miatt a fa és a kötözőszer pontosan nem határozható meg. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy a kötözőszer nem növényi eredetű. Feltételezésünk szerint valószínűleg állati inból való. A nyílvevő fájának vékonyka szilánkjai edénytörédekeket tartalmaz, így valamely lombosfából való.

275. sír

E sírből néhány fakorhadék darabka került elő. Ezek eredetileg is hajlítottak voltak. Konzerválást előidéző nyomokat megfigyelni nem sikerült. Ismeretlen rendeltetésű eszközökből származnak.

A legjobb darabok sem őrizték meg szöveti szerkezetüket. Meghatározhatatlan lombosfa.

3. minta

Jutasi temető ismeretlen számú sírjából 3 db nagyobb és több apró sodrat töredéke került elő. A réz, valamint a mikroszkópi úton kimutatott vasók a nagyobb darabokat csaknem kör alakjában keményítették meg.

A sodrat (11. kép) átmérője átlagosan 1,2 mm. 3 alapsodratból sodorták össze „S” irányban. Sodratszám kb. 250/m, egyenletes sodrású.

Az alapsodratok átlagos átmérője 0,396 mm. Sodratirányuk „Z”. Sodratszáma nem mérhető, azonban megfigyelhető, hogy alig sodrott.

A minta mikroszkóp alatt jellegzetes háncsrost jelleget mutat. A 126. sír h/a alatt leírt módon oldódott réztetraminhidroxidban s ezért nyers len (*Linum sp.*) fonálnak tartjuk.

A sodratot háziparszerű termelés termékének tartjuk. Valószínűleg tűtartó külső felületére csévült sodratokról van szó. Rhé Gyula ugyanis a következőket írja: „A 73. és 203. sz. sírban találtaknál tűtartó külsejére tapadt vasrozda az arra gombolyított cérnának a struktúráját megőrizte.”¹² Feltehetően e két sír valamelyikéből származik sodratunk.

5. minta

Ismeretlen számú sírből egy háromélű nyílhegy került elő nyílvevő nyomataival. Kötözőszernek nyoma nem maradt meg.

A szöveti szerkezet nem maradt meg. Annyi azonban megfigyelhető, hogy bélsugarak 1 sejtsor szélesek. Az edények jelenléte lombosfa eredetre utal. A bélsugarak körkörös elhelyezkedése azt bizonyítja, hogy a xylém rész centrumából készítették a nyílvevőt. Ez minden bizonnyal néhány éves hajtást jelentett a megfelelő tulajdonságú faj vesszejéből.

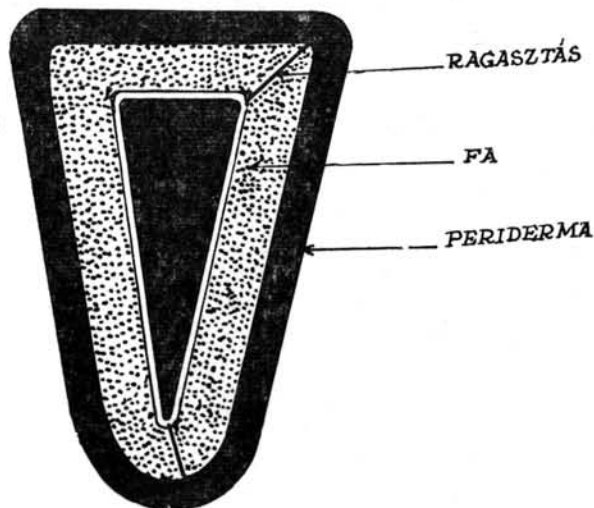
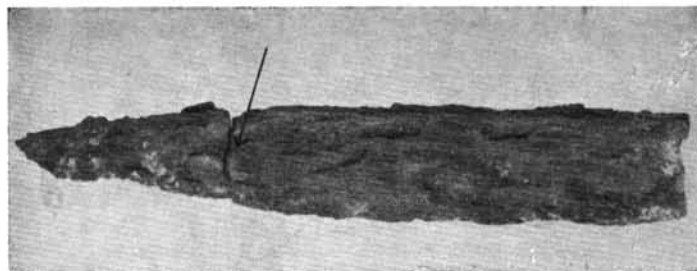
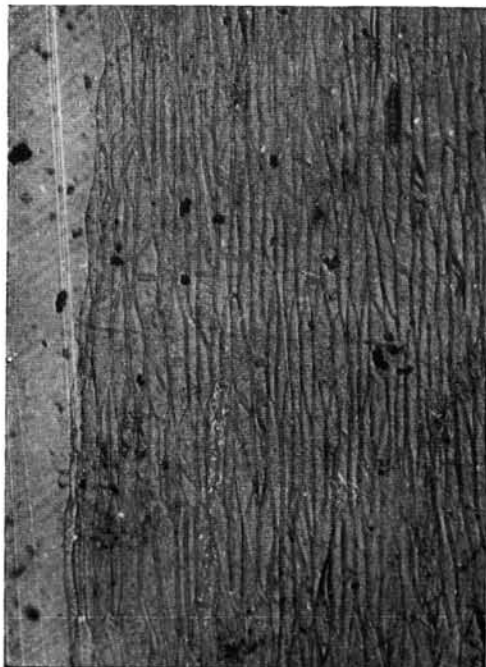
30. minta

Ismeretlen sírszámú sírből ismeretlen rendeltetésű vas tárgy két oldalán farostok figyelhetők meg. Meghatározhatatlan lombosfa edénytörédekekkel és 1 sejtsor széles bélsugarakkal.

40. minta

Ismeretlen számú sírből előkerült négyszögletes vascsat töredék felső oldalán textilja nagyon rongált darabja maradt meg. Színe halvány őzbarna az átítató vasokkeretől (12. kép).

7. A 204-es sír késtok maradványa.
 7. Rest der Messerscheide aus dem Grab 204.
 7. Les restes de la gaine de couteau, de la tombe n° 204.
 7. Остатки че́ла ножа из могилы № 204.

8. A 204. sír késtokjának nyirfakérgéről készített mikroszkópi-
 kus metszet.
 8. Mikroskopischer Schnitt von der Birkenrinde der Messer-
 scheide aus dem Grab 204.
 8. Coupe microscopique faite de l'écorce de bouleau de
 la gaine de couteau de la tombe n° 204.
 8. Микроскопических сре́з берестяного чехла ножа из могилы
 № 204.

9. A 204. sír késtokjának rekonstrukciós keresztmetszeti rajza.
 9. Rekonstruktion des Querschnittes der Messerscheide aus
 dem Grab 204.
 9. Dessin de la coupe transversale de la gaine reconsti-
 tuée de la tombe n° 204.
 9. Реконструкционный рисунок поперечного сечения чехла
 ножа из могилы № 204.

A kelme darabja alig felismerhetően 3 fonalas vetüléksávolyt mutat. A sávolyozottság megtörik, sávolyosor bizonytalan. Fonalsűrűséget nem mérhettünk a lelet rossz megtartása miatt.

A vetülékfonalak átmérője 0,36–0,45 mm között mozog. Sodratiránya „Z”, közepesen sodrott. A láncfonalak átmérője 0,3–0,37 mm-ig terjed. Sodratiránya „S”. Alig sodrották meg.

Mikroszkópiai szempontból fehérített lennek (*Linum sp.*) bizonyult. Színezés nyomát nem találtuk. A rostok minősége közepes. Bár mechanikailag és elsődlegesen mikrobiológiailag nagyon rongált, feltehetően import áruból készült ruha darabjával állunk szemben.

50. minta

Ugyancsak ismeretlen számú sírból egy háromrétű vászon darabkája maradt meg (13. kép). A legnagyobb darabkán látható a szövetszegély (14. kép) is.

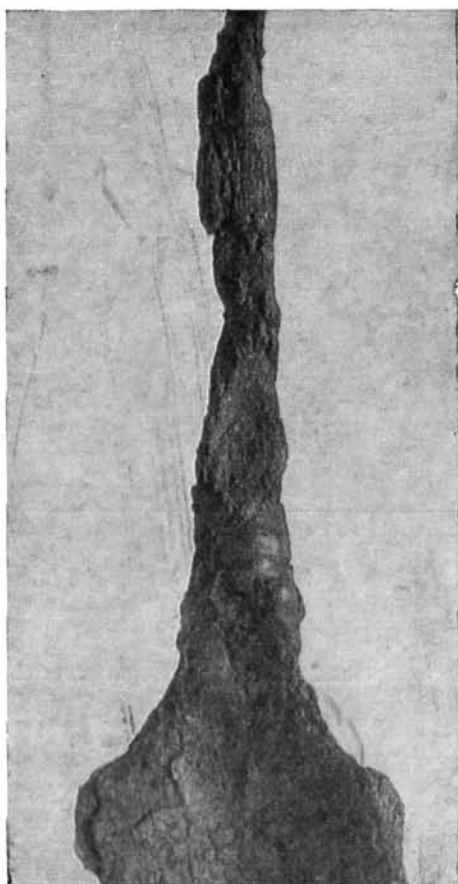
A szövet közepesen sűrű, szélén sűrűbb szövésű. Fonalsűrűsége $\frac{15}{19} / \text{cm}^2$ A vászon alapsodratokból áll.

A láncfonal átmérője 0,33–0,39 mm között mozog. Sodratiránya „Z”, valamivel kevésbé sodrott, mint a vetülékfonal.

A vetülékfonal átlagos átmérője 0,39–0,48 mm. Sodratiránya „Z”. Valamivel erősebben sodrott, mint a láncfonal.

A szövetszegély és környékén jól megfigyelhető, hogy a vetülékfonal a láncfonallal 90°-nál kisebb szöget zár be. A kelme középpontja felé ez az eltérés lassan kiegyenlítődik. Ma a láncfonal iránya is helyel közel irányától némileg eltér. E jelenségek arra engednek következtetni, hogy ősi típusú szövőszéken történt a fonás, ennek egyik jellemzője, hogy a szövetszegély nem egyenes; behajló ívű. Valószínűleg függőleges rendszerű szövőszéken készült. Házikészítménynek tartjuk.

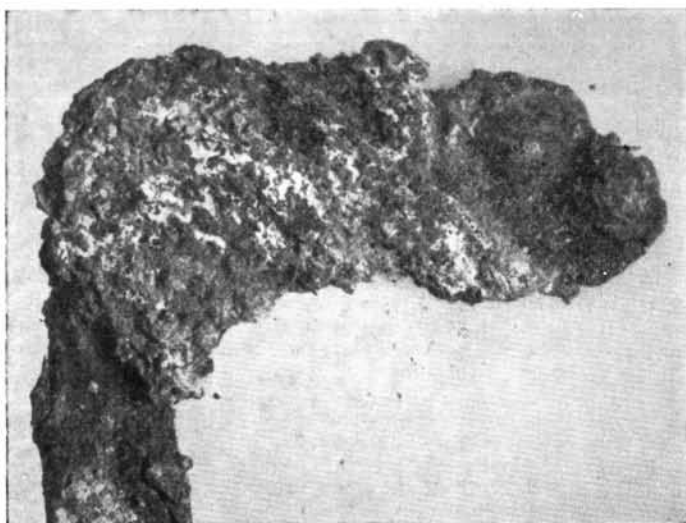
Mikroszkópiai megfigyelések szerint fehérített lennek (*Linum sp.*) határozható meg. A szálanyag minősége közepes. Színezés nyomát nem találtuk.

10. A 209. sírból előkerült nyílcsúc, a nyílvevő fájának szilánkjával.
 10. Pfeilspitze aus dem Grab 209, mit Splintern des Pfeiles.
 10. La pointe de flèche livrée par la tombe n° 209, avec les écailles du bois de la flèche.
 10. Острые стрелы из могилы № 209 с осколками древесины дровка стрелы.

11. 3. sz. minta: lensodratok.
 11. Muster Nr. 3: Leinduchten.
 11. Échantillon n° 3: torons de lin.
 11. Образец № 3: Крутки льна.

12. 40. sz. minta: vascsat töredékén fennmaradt textilmaradvány.
 12. Muster Nr. 40: Textilienreste auf einem Schnallenbruchstück
 12. Échantillon n° 40: restes de textile subsistant sur le fragment d'une boucle de fer.
 12. Образец № 40: остатки текстиля (?), сохранившиеся на обломке железной пряжки.

51. minta

A jutasi temető ismeretlen számú sírjából való ez a minta is. Letört csattóvisen kelme foszlánya volt látható.

A limonittömegek alól egy erősen korrodált állapotú, egyrétegű és közepes sűrűségű vázondarabkát sikerült kibontani (15. kép). A láncfonal iránya csaknem azonos a csattóvis tengelyével. Fonalsűrűsége $\frac{15}{16}$ /cm² Kalanderezetlen. Helyi ipari terméknek tartjuk.

A láncfonalak vastagsága 0,33–0,39 mm-ig terjed. Azonban 2 vastagabb láncfonalat is észleltünk, amelyek átlagvastagsága 0,56 mm. Sodratiránya „Z”, valamennyi láncfonal sokkal enyhébben sodrott a vetüléknél. Az erőteljesebben sodrott vetülékfonalak átmérője 0,46–0,56 mm-ig terjed. Sodratiránya „Z”. Sodratszám itt sem mérhető.

Háncrostjai közepes minőségűek. Réztetraminhidroxidos oldás alkalmával a szilánkolódás oly hamar következett be, hogy nem lehetett a bél viselkedését biztosan megfigyelni. Valószínűleg fehérített lenből (cfr. Linum sp.) való.

69. minta

Ugyancsak ismeretlen körülmények között került elő a temetőből limonitokker tömegben egy rendkívül rosszmegtartású váson darabka. A technológiai bélyegek közül csak annyit lehetett megfigyelni, hogy mindkét irányban „S” sodratirányú fonalak vannak, fonalsűrűsége $\frac{10}{10}$ /cm² Mikroszkópi megfigyelések szerint a vázonszövet fehérített lenből (Linum sp.) készült. A rostok minősége valamivel jobb a közepesnél. Színezés nyomára nem bukantunk.

78. minta

A jutasi temető közelebről meg nem határozható helyéről 4,4 cm hosszú és 2,2 cm széles vázondarabka került elő (16. kép). Eredetileg 4 rétegű volt. Felső rétegei mechanikailag erősen rongáltak. A második és harmadik réteg között megfigyelhető a kelme visszahajlása. A rongált részek az okker konzerválóanyag miatt halvány őzbarna. Az épebb részek színét vöröses-barnás keményebb konzisztenciájú limonitfélések okozzák. A hát-lapon hosszirányban ráragadt vastárgy szilánkjá látszik, amely réz-, vagy bronz-, esetleg nagyon rosszminőségű ezüst lemezke volt.

Fonalsűrűsége $\frac{14}{20}$ /cm² Láncfonalak a lelet szélességének irányával párhuzamosan húzódnak. A szövet alapsodratokból áll. Kalanderezetlen kelme. A láncfonalak átmérője 0,297–0,42 mm között váltakozik. Sodratirányuk „Z”. Valamivel enyhébben sodrott, mint a vetülék. A vetülékfonalak átmérője 0,33–0,49 mm között mozog. Sodratirányuk megegyezik a láncfonaléval és valamivel erősebben sodorták annál.

Mikroszkóp alatt szálasanyaga fehérített lennek (Linum sp.) bizonyult. Színezés nyoma nem mutatkozott.

Valószínűleg háziiparszerű termelés terméke.

132. minta

A jutasi temető ugyancsak ismeretlen sírjából nagyjából kör, vagy ellipszis keresztmetszetű vastárgyon (karikák?) korrodált állapotú sávoly darabkája maradt meg (17. kép). Leletünk két rétegű, visszahajtás nyomát nem

lehet megfigyelni. Színe a halvány-barnástól a vöröses-barnáig terjed. A felső réteg megfelel az alsó rétegnek, azonban a felső rétegben szálhiba is észlelhető.

A kelme háromfonalas, tört-, tizenhat soros vetülék sávoly. Kalanderezés nyoma nem található. Fonalsűrűsége $\frac{37}{20}$ /cm² ami nagyjából megfelel a 47/b sír kötéspontsűrűségének. Mindkét irányban alapsodratok láthatók. A láncfonalak átmérője 0,33–0,39 mm között váltakozik. Sodratirányuk „S”. Alig észrevehetően kevésbé sodrott mint a vetülék. A vetülékfonalainak átmérője 0,4–0,46 mm között mozog. Sodratirányuk „Z”. Láncfonalnál alig valamivel erőteljesebben sodrott.

Mikroszkóp alatt szálasanyaga fehérített lennek (Linum sp.) bizonyult. Színezés nyoma nem figyelhető meg. A rostok minősége valamivel jobb a közepesnél. Feltétlenül import árunak tekintendő.

ÖSKÜI TEMETŐ

48. sír

E férfi sírből 2 fából származó darab került elő.

a) *Fa-, vas- fésű?* (18. kép). Rhé Gyula leírásában „kétoldalú sűrű fésű töredéke vasrozsdával átívódva”¹³ szerepel. Leltári szám: 63.128.20.

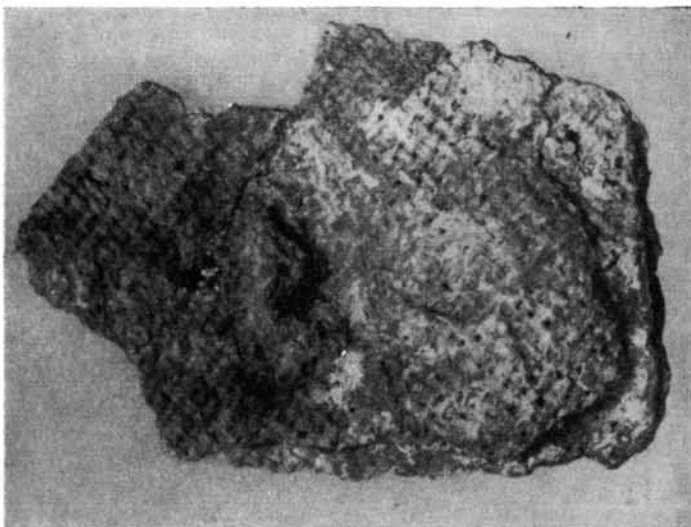
A tárgyat először koporsókapocsnak nézhetjük. Azonban mindkét oldalán azonos anyagú és szárirányú fa maradáka látható egy négyzet keresztmetszetű vasrudon. A vasrúd elkeskenyedő vége a koporsókapocshoz hasonlóan lekerekített derékszögben meghajlik. A fényképen jól látható a fa ragasztásának helye, valamint a meghajló részhez tapadt vastagabb farost. Ezek alapján a fésű és koporsó lehetősége elvetendő. Talán szövőszék borda?

A fadarabkák színe enyhén, helyenként mély tonusú vöröses-barna. A fadarabkát radiális irányban vágták ki a törzsből. Csak térhatású mikroszkóp alatt lehetett a törésfelületeket vizsgálni. A keresztirányú törésfelületen jól megfigyelhető, hogy likacsgyűrűs fából való. A tavaszi edények kb. ötször nagyobb lumenűek, mint a nyáriak. A letört darabkák tangenciális törés felületén kivehető, hogy sok sejt széles és egyetlen sejtsoros bélsugarakat tartalmaz. Ezért mintának a Greguss-féle határozókulcs szerint valamely tölgyfából (Quercus sp.) származik.

b) *Szívég fabetéje* (19. kép). A lelet száradása közben az egyik szívvégből az épen megmaradt fabetét kiesett. Felületén zöldes rézsónyomok vannak és a metszeten a szövetek belsejében is rézsók kristályai láthatók. A fadarabkán a faragás jól megfigyelhető.

A fa keresztmetszetén az edények ikerlikacsokat, vagy rövid likacsugarakat alkotnak. Azonban magános edények is vannak. A tavaszi fa első edényei az évgyűrűhatárhoz simulnak (20. kép). A metszeten is jól látható a halmozott bélsugár. Ezért a Greguss-féle határozókulcs VI. csoportjában kell mintánk eredetét keresni.¹¹ A radiális irányú metszeten azt tapasztaltuk, hogy az edények áttörése mindig egyszerű (21. kép), s bennük csavaros vastagodás alig észlelhető. Ezért az európai fajok közül a *Carpinus orientalis* Mill. és a *C. betulus* L. jöhet számításba.

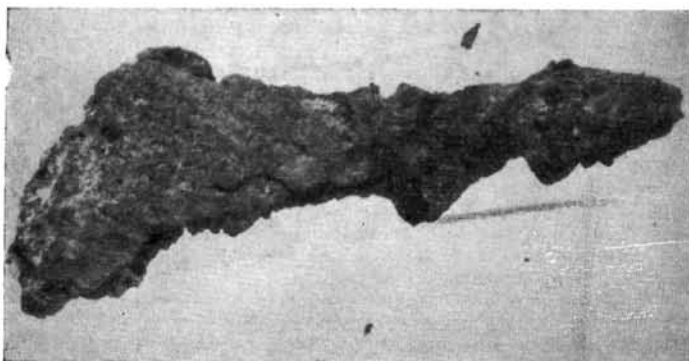
A *Carpinus orientalis* L. fájában — az évgyűrűhatár alig hullámos és sima lefutású. Az edények elhelyezkedését tekintve inkább likacsgyűrűs fának tekinthető, mely likacsgyűrűből edénykéve nyúlványok hatolnak a késői fába. A bélsugarak vékonyak és egyrétűek. A bélsugár sejtek igen rövidek.

13. 50. sz. minta: háromrétű vászon darabkája.
13. Muster Nr. 50: Ein Stückchen von dreischichtiger
Leinwand.
13. Échantillon n° 50: morceau d'une toile pliée en trois.
13. Образец № 50: кусочек трехслойного полотна.

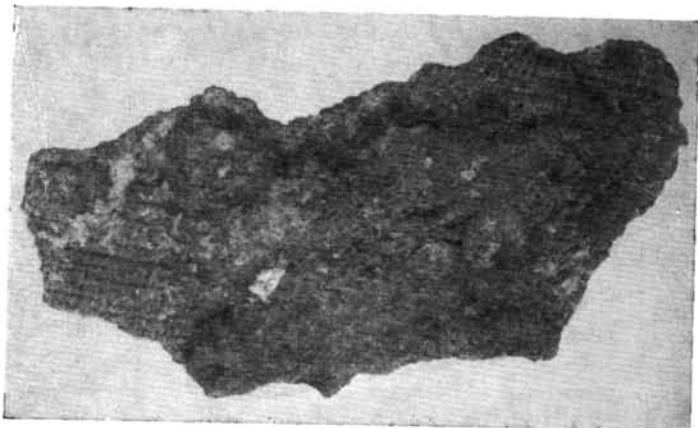

14. Az 50. sz. mintából származó szövetszegély.
14. Saum eines Gewebes aus dem Muster Nr. 50.
14. Bordure d'étoffe provenant de l'échantillon n° 50.
14. Кромка ткани из образца № 50.

15. 51. sz. minta: csattóvisen fennmaradt kelmefoszlány.
15. Muster Nr. 51: Ein Fetzen von Stoff auf einem Schnallendorn.
15. Échantillon n° 51: lambeau d'étoffe subsistant sur
l'ardillon de la boucle.
15. Образец № 51: Сохранившийся на штырьке пряжки лос-
кут ткани.

16. 78. sz. minta: többretegű vászondarabka.
 16. Muster Nr. 78: Ein Stückchen von mehrschichtiger Leinwand.
 16. Échantillon n° 78: petit morceau de toile à plusieurs couches.
 16. Образец № 78: кусочек саржи.

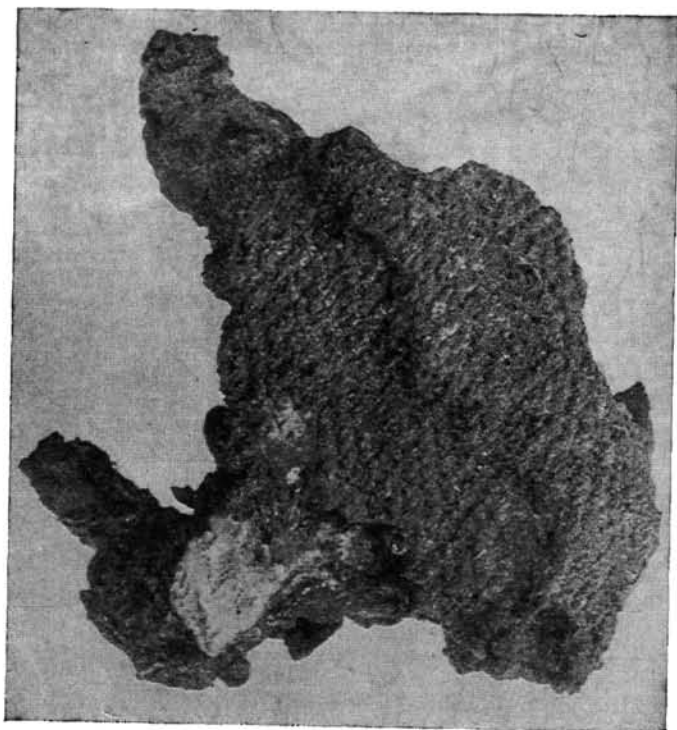
Mintánkat tehát közönséges gyertyánnak (*C. betulus* L.) határozhatjuk meg, mivel az évyűrűhatár hullámos-sága kifejezettebb, szórlikacsú, a bélsugarak 2 halmozott bélsugár között egyrétegűek általában, valamint a bélsugársejtek radiális irányban megnyúltak. Tekintettel azonban arra, hogy az egyes bélyegek nem mindig megfelelő élességgel jelentkeznek, anyagukat valamely közönséges gyertyán ökotípusából származtathatjuk.

Kérdés, hogy vajon ez ökotípus hazai eredetű, vagy nem? E számunkra értékes adat azonban csak régészeti értékelés után dönthető el. Valószínűleg helyi eredetű.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az 1920-as években feltárt jutasi és ösküi temetőkben Rhé Gyula oly körültekintő gondossággal dolgozott, amire kevés példa van korának ásatási módszertanában. Előrelátásának köszönhetjük, hogy begyűjtötte mindazon természettudományi vonatkozású leleteket, amelyeknek feldolgozásától régészeti eredmények kiegészítését várhatta. Ösztönösen felismerte tehát a tudományok integrálási tendenciáját. Vagyis azt a tényt, hogy a természettudományoknak épp úgy lehet mondanivalója a történelmi tudományok számára, mint ahogy fordítva áll.

Nem Rhé Gyula hibája volt az, hogy az általa gyűjtött természettudományi anyag egyrésze (növényleletek) csak most kerülhetek feldolgozásra. Tekintettel arra, hogy Rhé Gyula korában jórészt ismeretlenek voltak azok a konzerválási metódusok, amelyeket ma az ásatásokból előkerült szervesanyagoknál alkalmazunk; természetes, hogy az általa kiásott ilyen vonatkozású anyagokat erősen megviselte az ásatás és feldolgozása között eltelt több évtized. Hozzátehetjük ehhez még azt is, hogy a II. világháború idején a Rhé Gyula által kiásott és vizsgálatra félretett szerves anyag egy része megsemmisült. Így nem a Rhé Gyula által feltárt s az általa megfigyelt és begyűjtött teljes anyaggal dolgoztunk, hanem csak a temetőből előkerült darabok töredékével. Ezt a körülményt az anyagból levonható

17. 132. sz. minta: sávolydarabka.
 17. Muster Nr. 132: Ein Stückchen vom Köper.
 17. Échantillon n° 132: petit bout de treillis.
 17. Образец № 132: кусочек саржи.

T Á B L Á Z A T

Sír minta száma	A váz ne-me	Meghatározás	Tárgy neve	Technika	Fonalak sodrat-iránya		T E X T I L I Á K					feltételezett származási hely megjegyzések
					alap sod-rat	sod-rat	fonál sűrűség	láncfo-nalak sodrás iránya	vetülék fonalak sodrás iránya	fehérítése, színezése	rostiainak minősége	
Jutas 25 sír	♀	?	?	vászon			?	?	?	?	?	?
47) b. sír	♀	α.) Linum sp.	Ruha nyakrésze	3 fonallal-, 10 soros-, tört vetüléksávoly			$\frac{38}{20}/\text{cm}^2$	„S”	„Z”	fehérített barnára színezett!	közepesnél jobb	Import!
		β.) Linum sp.	Alsó ruha (ingszerű ?)	vászon			?	1 db. jól figyelhető rostnál „Z” sodrottság		fehérített	a temető legfinomabb rostjai	Helyi termék ?
68. sír	fel-dult	Linum sp.	Halotti lepel? Ruha?	vászon			$\frac{16}{14}/\text{cm}^2$	„Z”	„Z”	fehérített	közepes	Helyi termék
126 sír	gyermek	a.) Lombosfa xylém	Késcsészék	?								?
		b.) Linum sp.	Ruha	vászon			$\frac{10?}{16}/\text{cm}^2$	„Z” és kevés „S”	„Z” és kevés „S”	fehérített	közepesnél valamivel gyengébb	Háziiparszerű termelés? Gyakorlott kéz munkája
		c.) Linum sp.	Ruha	vászon			$\frac{12}{18}/\text{cm}^2$	„Z”	„Z”	fehérített	közepesnél valamivel gyengébb	Háziiparszerű termelés? Gyakorlott kéz munkája
		d.) Linum sp.	Halotti lepel	laza vászon			$\frac{13}{16}/\text{cm}^2$	„Z”	„Z”	fehérített	jó minőségű	Helyi termék Szövetben fonálcúsúsás
		e.) Linum sp.	Halotti lepel	laza vászon			$\frac{14}{18}/\text{cm}^2$	„Z”	„Z”	fehérített	jó minőségű	Helyi termék Szövetben fonálcúsúsás
		f) ?	Halotti lepel?	laza vászon			?	„Z”	„Z”	?	?	Helyi termék?
		g./α.) Linum sp.	Halotti lepel? Göngyöleg?	Lazább vászon			?	„Z”	„Z”	fehérített	közepes	Háziiparszerű termelés?
		β.) Linum sp.	Szőnyegrojt	2 ágú sodrat	„Z” „S”					fehérített	közepes	Import? Helyi?
		γ.) Auercus ceris csoport	Koporsó	?								Helyi
		h./α.) Linum sp.	Kötözőszer	2 ágú sodrat	„S” „Z”						nyers	közepes
β.) Fr. Gramineae folium	Kultikus tárgy Bábú?	☐ keresztmetszetű vaspálcára kötözve									Valószínűleg vadonélő	
192. sír	♂	Linum sp.	Ruha?	vászon zsákvasző eszerű			$\frac{7}{10}/\text{cm}^2$	„Z”	„Z”	fehérített	közepes	Házi termék

		a)	Lombosfa xylém	Késnyéi	?								?
204. sír	♀	b)	Fr. Carpinus sp. xylém	Késtok	faragott, ragasztott								Helyic
		c)	Betula verrucosa Éhzh. periderma	Késtok borítás	ragasztott								Helyi
209. sír	♀		Lombosfa xylém	nyílvesző	esztergált								?
275. sír	?		Lombosfa xylém	?	hajlított								?
Minta (M) 3.	?		Linum sp.	kötözőszer	3 ágú sodrat	„Z”	„S”				nyers	közepes	Háziiparszerű termelés, terméke Valószínűleg kerek-orsón készült
M: 5.	?		Lombosfa xylém	nyílvesző	vékonyabb vesszőből								?
M: 30.	?		Lombosfa xylém	?	?								?
M: 40.	?		Linum sp.	Ruha	3 fonalas-, tört tört-vetüleksávoly			?	„Z”	„S”	fehérített	közepes	Import.
M: 50.	?		Linum sp.	Halotti lepel?	vászon			szegélynél $\frac{15}{20}$ /cm ² középen $\frac{18}{19}$ /cm ²	„Z”	„Z”	fehérített	közepes	Házikészítmény Fonalcsúszással
M: 51.	?		Fr. Linum sp.	Halotti lepel?	vászon			$\frac{15}{16}$ /cm ²	„Z”	„Z”	valószínűleg fehérített	közepes	Háziiparszerű termelés?
M: 69.	?		Linum sp.	Halotti lepel?	vászon			$\frac{10?}{10?}$ /cm ²	„S”	„S”	fehérített	közepesnél valamivel jobb	Házikészítmény
M: 78.	?		Linum sp.	Halotti lepel? Göngyöleg?	vászon			$\frac{14}{20}$ /cm ²	„Z”	„Z”	fehérített	közepes	Háziiparszerű termelés
M: 132.	?		Linum sp.	Ruha	3 fonalas-, 16 soros-tört-vetüleksávoly			$\frac{37}{20}$ /cm ²	„S”	„Z”	fehérített	közepes	Import.
Őskü 48. sír	♂	a)	Quercus cerris L. csoport xylém	Fésű (Rhé. Gy.) Borda v. kard.	☐ keresztmetszetű vasrud meghajlítva farostokkal								Helyi?
		b)	Carpinus betulus L. xylém	Szivjévg fabetét	faragott								

tanulások összegezésénél az elmondottak mellett figyelembe kell venni.

Kutatásaink figyelme — a mondott integrálási tendenciának megfelelően — egyre fokozottabban fordul a régészeti feltárások természettudományi eredményei felé. Lényegében e téren a kezdő lépéseknél tartunk, s így minden új adat és részleteredmény lényeges. Érdekes módon e csökkent értékűnek látszó anyag a maga rongált állapotában is néhány érdekes botanikai és technológiai megfigyelés rögzítésére nyújtott lehetőséget. (A két vizsgálati módszer, mint azt később látni fogjuk, egymástól el nem választható egységet képez.) Ezek értékeléséhez tekintsük még egyszer át e két temető anyagát:

Konzerválódás

A két temetőből összesen 32 mintát vizsgáltunk meg. Megoszlásuk anyagi tulajdonságuk szerint a következő: 20 db szálanyag (62,4%), 10 db fa (31,2%), 1 db periderma (3,1%), 1 db levél (3,1%). A Rhé Gyula kézírata áttekintésekor azonban kiderült, hogy ezek a statisztikai adatok arányszámokban sem felelnek meg az ásatáson észleltekkkel. Tehát ez úton semmiféle következtetés levonása nem lehetséges. Azonban elsősorban a kézirat és a máig fennmaradt anyag bizonyítja, hogy — faszenesedett daraboktól eltekintve — általában a nehéz-fémsó-ionokkal átjárt darabok maradtak meg jó állapotban. Ezt az elképzelést támogatja a jutasi temetőben a 275. sír meghajlított fadarabja. Benne semmiféle konzerválóanyagot kimutatni nem sikerült s csak nehézségek árán sikerült eldönteni, hogy lomblevelű fából és nem tűlevelűből való.

A vizsgálati anyagban a legjobb megtartású az ösküi temető 48. sír /b alatt leírt faanyag volt. Ez könnyen érthetővé válik, ha hajdani helyzetét tekintjük. A fabetétet a szíjvég bronzanyaga 5 oldalán a külvilágtól tökéletesen lezárta. A nagyjából téglalapalakú fahasáb hatodik oldalát a későbbiek folyamán keletkezett korróziós termékek a mikroorganizmusok számára átjárhatatlanul betapasztották. Ez természetesen csak az őv anyagának fagotálása után következhetett be. Addig a konzerválást a környéken, helyesebben a szíjvég szájadékánál circuláló rézsók végezték. Így indokolható, hogy e minta szöveti- és sejtes szerveződését napjainkig is teljes mértékben megtartotta. Természetesen ehhez az illető fa anyagi tulajdonsága is hozzájárult. Kurt Koloc adatai szerint¹⁴ a közönséges gyertyán tartóssága szabadban 35 év, állandó nedvességben 500, állandó szárazságban 800 év körül mozog. Hogy ez a tulajdonság nem döntő jellegű, azt az ugyancsak

jutasi temetőben talált 204. sír késtokja bizonyítja. Ugyanis a szintén gyertyánfából készült fatok megtartása közelről sem ilyen jó. Pedig alulról vaspenge, felülről pedig nyírfa periderma védte. A nehézfémso milyensége viszont nem lehet döntő, mert a növényi részek gyakrabban kerülnek elő a vastárgyakhoz tapadva. A többi fadarabka megtartása pedig közel sem ilyen jó.

Feltűnő, hogy a textiliák külső struktúrája, valamint sejtes szerveződése általában jobb, mint az általános megtartású fadaraboké. Ugyanakkor a sejt-falak anyagában a textiliáknál mélyreható kémiai változások nyoma mutatható ki. Ezt a tényt az magyarázza meg, hogy a fák szöveteibe (a mikrokapilláris rendszerben) a fémsók nehezebben jutnak. Viszont a textiliát alkotó szálanyagok a szöveti szerveződéshez viszonyítva sokkal lazább halmazt alkotnak. Így az egyes rostok közé bármely molekulaméretű nehézfémso könnyen lerakódhat. És az egyes rostok sejtüregeibe (bél) ez a konzerválóanyag a teljes felületen egyidőben bediffundálhat. Érthető tehát, hogy a szálanyagok rostjai feltárásakor rendszeren külön-külön korróziótermék burokkal rendelkeznek, sejtfalukban mikrokémiai mód-szerekkel fémsóion mutatható ki és nagyon gyakran a bélben is fémsómag található.

A faszövetek tömegébe viszont sokkal nehezebben jutnak a fémsók, mivel az egyes faelemekbe behatóan kikristályosodnak. Az ösküi temető 48. sír /b alatt leírt fadarab azt mutatja, hogy ez a kikristályosodás elsősorban a szűkebb elemek nyitott végénél és az edények mélyén indul meg. Ezért a fagotálást a mikroorganizmusok a tangenciális és radiális irányban folytatni tudják. Ez tehát az oka annak, hogy a fáknál néha az is jó eredménynek nevezhető, ha megállapítható a lombosfa eredet.

Az anyag megtartásával kapcsolatban igen érdekes a nyírfa peridermájának kis foszlánya (Jutas, 204. sír /c). A másodlagos paracambium által létrehozott phellom sejtjeibe suberin és kutin rakódik le. Ez a két anyag nagyon ellentálló. Még a nehéz fémsó tetraminhidroxidok is nehezen károsítják. Éppen ezért előfordulásukkal számolhatunk vastárgyak esetében. Megfigyelhető, hogy az általa védett részben az alatta található faréteg megtartása valamivel jobb.

Végezetül meg kell itt emlékeznünk a jutasi temető 126. sírjának aránylag sok szerves eredetű leletéről. E sírban egy gyermek váza feküdt. Bár a megcsonkított leletű temető többi sírjával összehasonlítani nem áll módunkban, felmerül a kérdés: Vajon a tetem mérete, azaz a sírban keletkezett bomlástermékek mennyisége nem befolyásolja-e a

18. Az ösküi temető 48. sírjából előkerült, vasrúdra rozsdásodott famaradványok.
 18. Holzüberreste auf einer verrosteten Eisenstange aus dem Grab 48.
 18. Restes de bois rouillés sur un bâton de fer, livrés par la tombe n° 48 du cimetière d'Öskü.
 18. Остатки древесины в ржавшине железного прутка из могилы № 48 эшкюского кладбища.

szerves leletek megmaradását? Valószínűleg a szerves anyagok megtartása egyenesen arányos a sírban levő fémkorrózió mennyiségével és fordítva arányos a keletkezett ammóniával és egyéb bomlástermékekkel. E kérdés tisztázásához az elkövetkező időkben kell adatokat gyűjteni.

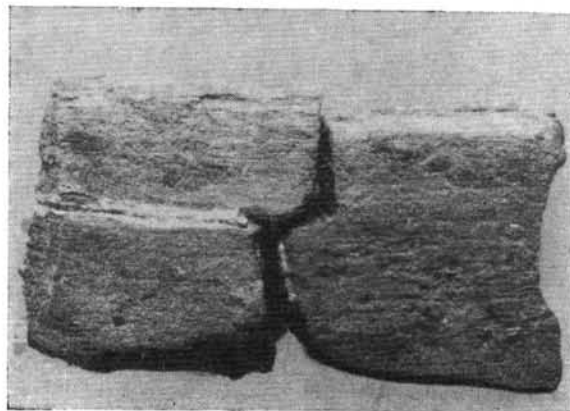
Vadonélő növények

Mint már említettük a leletegyüttes hiányos. Ezért a vadonélő növényekre vonatkozóan alig találunk anyagunkban adatot. E kérdésre ugyanis a legtöbb ismeretet a faszenesedett darabok szolgáltatják, amelyek e két temetőben voltak ugyan, de az azóta eltelt idő alatt megsemmisültek. Az eszközknél, szerszámoknál alkalmazott faféleségek pedig a mai értelemben vett ipari fák csoportjába tartoznak. Ez pedig minden esetben technológiai megfontolások alapján történt szelekciót jelentett.

Vadonélő növényekre vonatkozóan mindössze 10 db falelet, 1 db periderma és 1 db levél adhatna felvilágosítást. Azonban közülük 6 db fa közélebről meg nem határozható lombosfa és az 1 db levél (Gramineae-hez tartozó) genusát sem sikerült meghatározni. Tehát mindössze 5 lelet meghatározási eredményét vehetjük számba. Valamennyi lombosfák csoportjához tartozik és 3 fajtát képvisel.

Betula verrucosa Ehrh. Nyírfa mészkerülő faj. Sovány, laza és savanyú talajokat kedveli.¹⁵ A lelőhely közvetlen környékéről nem származhat, azonban hazai eredetűnek tekintjük.

E lelet nem egyedüli hazánk területén Greguss Pál ugyancsak népvándorlás kori leletből ír le nyírfakéreg díszítést kardhüvelyen.¹⁶ Szöveti felépítése e peridermának nem azonos a Greguss Pál által le-

19. Az ösküi temető 48. sírjából előkerült szíjvég fabetétje.
 19. Das Holzfulter der Riemenzunge des Grabes 48. von Öskü.
 19. Remplissage de bois du passe-courroie livré par la tombe n° 48 du cimetière d'Öskü.
 19. Деревянный вкладыш наконечника ремня из могилы № 48 эшкюского кладбища.

20. A 48. sírból előkerült fabetét mikroszkópikus metszete.
 20. Mikroskopischer Schnitt des Holzfütters aus dem Grab 48. von Öskü.
 20. Coupe microscopique du remplissage de bois livré par la tombe n° 48.
 20. Микроскопический срез деревянного вкладыша из могилы № 48.

írttal. Véleményünk szerint a Szeged környéki nyírkéreg más nyírfaj, illetve a közönséges nyírfa valamely ökotípusának peridermája.

Quercus cerris L. csoport. A jutasi temető 126. sír g/γ alatt leírt valószínűleg koporsó fája és az ösküi temető 48. sír/a alatt leírt valószínűleg borda (kard) fája e csoporthoz tartozó tölgy fájából való.

A tölgy e területen közismert növény. A lelőhely leírásában Rhé Gyula megemlékezik arról, hogy az altalaj dolomit-murva, amelyet lösz takar, helyenkint agyag takaróval. Ugyanitt írja: „amíg a közeli környezetet, erdő borította, meszet, téglát, faszenet égettek.”¹⁷ Tehát e terület karsztosodása a legújabb időkre tehető. Egyúttal nagyon valószínűvé teszi az említett két vizsgálati darab helyi származását.

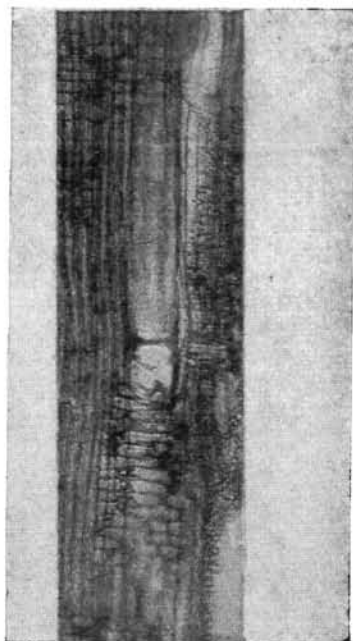
Carpinus betulus L. E fajhoz 2 minta tartozik: Az ösküi temető 48. sír/b alatt leírt szíjvég-betét és valószínűleg a jutasi temető 204. sír/b alatt említett késtök is. A szíjvéggel kapcsolatban annyit kívánunk megjegyezni, hogy csak akkor fogadhatjuk el helyi származásúnak e fadarabot, amennyiben a szíjvég helyi készítmény.

Egyébként a gyertyán a tölgygel együtt *Querceto-Carpinetum* társulást alkot, amely e területet is beboríthatta.

Kultúrnövények — textíliák

A meghatározott anyagból 18 db esik kultúrnövényekre. Ez itt minden esetben lenre (*Linum* sp.) vonatkozik. Az adat egymagában nem mond semmit, mivel import lehetőségére is gondolni kell. anyagunkat először technológiai szempontból kell bírálunk. Fonás- és szövéstechnológiai szempontból anyagunk a következő csoportokba osztható:

1., *Importárak*: Jutasi temető 47. sír b/a, 40. és 132. minta. Mindhárom esetben a lánc- és vetülék-

21. A 48. sírből előkerült fabetét radiálisirányú metszete.
 21. Schnitt des Holzfütters in radialer Richtung aus dem Grab 48.
 21. Coupe radiale du remplissage de bois livré par la tombe n° 48.
 21. Срез радиального направления деревянного вкладыша из могилы № 48.

fonalak sodratiránya ellentétes. Ez megfelel a modern szövetek követelményének. Hasonló az eset a kétirányú fonalak átmérőinél is: a láncfonalak mindig vékonyabb fonálból készültek. Ezért lehetséges, hogy fonalsűrűségük $\frac{38}{20}$ /cm² körül van. Szövés-módjuk háromfonalas-, tört-, vetüléksávoly.

Az ilyen szövés módú kelme a burgstalli urnán ábrázolt kezdetleges, de kétpálcás függőleges szövőszéken¹⁸ már elkészíthető. Azonban a felhasználható láncfonalak finomságát, valamint az elérhető szálsűrűséget a szövőszék meghatározza, vagy legalábbis korlátozza. A fentebb említett 3 kelmét feltétlenül precízebb és némileg bonyolultabb rendszerű szövőszéken állították elő. Egyúttal megemlítendő, hogy a felhasznált alapsodratok nem orsóval s guzsallyal készültek. Ezért feltételezhető, hogy olyan készítménnyel állunk szemben, melynek előállításához fejlettebb technikai ellátottság mellett több szakember részletfeladatok elvégzésére specializálta magát. A jutasi temető 47/b. sír a., mintája színezett is volt.

Mindennek előfeltétele a magasabb szintű technológiai tudás. Ezeket az adottságokat azonban nem feltételezhetjük avar kori népességünk esetében. Ezért bizonyosnak vehetjük, hogy e három minta valamely külföldi műhely terméke; kereskedelem vagy adó útján került hazánk területére.

2., *Helyi termékek.* A jutasi temető fennmaradt textíliái és sodratai általában e csoportba sorolhatók. Közös jellemvonásuk, hogy sodratirányuk mindkét fonaliránynál azonos, fonalsűrűségük kisebb, az előző daraboknál alkalmazott szövőszék-nél kezdetlegesebb formán készültek. Megfigyelésünk szerint további alcsoportra oszthatók.

a., *Háziiparszerű termékek:* Jutasi temető 126 sír/b—c és g/a minta, valamint az 51. és 78. minta. Valamennyi vászonszövet. Sodratirányuk mindkét fonalrendszerénél „Z”. A 126. sír/b pont alatt leírtnál azonban mindkét irányban „S” sodratirányú fonalak is fellelhetők minden különösebb rendszer nélkül. Ez annyit jelent, hogy a kétféle sodratirányú fonalak elkészítője nem azonos: Tehát a szövést végző egyén számára többen készítettek fonalakat. Fonalsűrűsége nagy változatosságot nem mutat: $\frac{10}{16}$; $\frac{12}{18}$; $\frac{14}{20}$; $\frac{15}{16}$ /cm² Ennyiből is látszik azonban, hogy a fonalsűrűséget a vetülékfonalak sűrítésével kívánják növelni. Ez az importárak használatának következménye. Az alkalmazott szövőszék már nem lehet súllyal függesztett láncfonalú. Ezért az egyenletesen font fonalakat elég egyenletesen tudják szőni is. Mindenesetre nagy gyakorlatú kéz munkáját tükrözik.

A szöveteknél nem tűnik ki világosan, hogy a fonalakat orsóval és guzsallyal, vagy fejlettebb eszközzel fonták-e? Sodrásuk azonban feltűnően egyenletes. E kérdésre a 3. számú minta ad választ. Ez a háromágú, nyers lenből (nem fehérített!) készült sodrat egyenletes sodrását végig lehet kísérni. Rajta az orsós fonásra annyira jellemző átmérőváltozásokat nem lehet sehol sem megfigyelni. Véleményünk szerint valamely kézzel meghajtható egyszerűbb, kerékmeghajtasú és nagyobb termelékenységgű kézi kerékesorsóval állíthatták elő. Ilyen eszköz alkatrészeivel a régészeti leletekben véleményünk szerint számolnunk kell.

Az avorkori népességnél ismert más iparágak példájára hivatkozva e csoport anyagát háziiparszerű termelés eredményének tekintjük. Az ösküi temető 48. sírjában talált és Rhé Gyula által leírt „fésű” szerkezeténél fogva az általa feltételezett funkció elvégzésére alkalmatlan. Nyéllelhelyezkedése miatt alkalmatlannak kell tekinteni állatápoló eszközként való felhasználását is. A kitűnő szemű ásató megjegyzése alapján azonban e tárgy fésűjellege bizonyos. Ezért nagyon valószínűnek látszik, hogy e férfi sírban talált tárgy vasmerevítéssel kombinált borda (kard) darabja. A vasbetét tehát a borda súlyának növelésére szolgált, ami a szál beütését segítette elő.

b., *Házi készítmények:* Jutasi temető 126. sír h/a, 192. sír, 50. és 69. minta. Az elsőnek említett minta (2 ágú sodrat) kivételével mindhárom darab vászonszövet.

A sodratok fonástechnológiai szempontból csupán annyit árulnak el, hogy orsóval fonottak: átmérőjük a modern lánccérnákhöz hasonlóan változik (azonban rendszer nélkül) és egyenletes sodrásúak.

A vászonszöveteknél nem kapunk ilyen egyértelmű választ. A fonalak sodratiránya mindkét irányban azonos. Általában „Z” irányúak kivéve a 69. mintát, amelynél mindkét irányban a fonalak sodrása „S”. A legdurvább vászonszövet a 192. sírből került elő. Ez egyúttal a legkisebb fonalsűrűségű darabunk $\left(\frac{7}{10} / \text{cm}^2\right)$ Fonalai orsóval sodrottak. Egyenletes szövésű. — A 69. minta sem sokkal finomabb az előzőnél. Pontos fonalsűrűség-mérésről nem lehetett szó, mivel rendkívül rossz megtartású $\left(\frac{10?}{10?} / \text{cm}^2\right)$. — Meglepő azonban az 50. minta fonalsűrűsége. Ez az érték a szövetszegély mellett $\frac{15}{20} / \text{mc}^2$ a kelme belseje felé viszont $\frac{18}{19} / \text{cm}^2$ Szövés-egyenletlenségek ennek ellenére mindenütt megfigyelhetők. Kezdetleges súllyal függesztett láncfonalrendszerű szövőszéken készült darab. A szövő-

szék hasonló lehetett az ókorban ismert szövőszékhez.

A helyi termékek közelebről meg nem határozható csoportjába tartoznak a 68. sír, 126. sír/d—f szám alatt leírt textíliák. Külön ki kell emelni, hogy a 47/b sír vásznáról, valamint a 126. sír/g 3 pontjában leírt szőnyegrojtjáról technológiai alapon nem sikerült a készítés körülményeire adatot gyűjteni. Ennek okát a rendkívül rossz megtartásban kell keresni.

A fentiekből tehát világosan kiderül, hogy importáruk mellett ez időben lentermelés folyt hazánk területén. Megjegyzendő, hogy eddig ismert adataink hazánk területén csupán mint szálanyagadó növényre vonatkoznak. Ennek oka valószínűleg éghajlati tényezőkre visszavezethető táplálkozásbiológiai kérdés. Ugyancsak nyitott a faj kérdése is. Elsősorban két faj jöhet számításba Eurázsia területén: a *Linum usitatissimum* L. és a *L. angustifolium* Huds. Ez utóbbi faj kétnyári vagy évelő. Az évelő len lehetőségét a növény klimatikus igényei alapján el kell vetni, azonban ezt az indokot bizonyítéknak egyelőre nem vehetjük. Ezért megfigyelésünket, amely szerint a szárban a gyökerek közvetlen szomszédságában jelentkező rendellenesen fejlődött rostok a textíliákban hiányoznak, a lenaratás módjában keresendő. Vagyis fel kell tételezni, hogy a len nem nyűtték, hanem vágták. Hasonló a helyzet a VI. századi langobard temető textíliáinál is.

Tudatában vagyunk annak, hogy egy kor életének, történelmének rekonstrukciójánál fokozott fontossággal jelentkezik az ásatási megfigyelés és a régészeti anyag. Különösen áll ez akkor, ha azon korra vonatkozó írásbeli feljegyzés a rekonstrukcióhoz hiányzik vagy kevés. Az általunk eddig feldolgozott temetők kétirányú tanulság levonására adnak lehetőséget.

Az első és leglényegesebb tanulság az, hogy a feltárt temetőkből lényegesen több természettudományi vonatkozású anyag gyűjthető, mint amennyi eddig múzeumainkba került. Különösen jó gyűjtési lehetőségek vannak akkor, ha az anyag megfigyelésénél és begyűjtésénél több tudományág képviselői működhetnek együtt. Ez pedig a régészet és segédtudományai számára egyaránt nagyon gyümölcsöző. Egyidejűleg a természettudományok vizsgálati anyagát szélesíteni kell, ami természetszerűleg maga után vonja a természettudományok mondanivalójának konkrétabb, egzaktabb formáját. Ez pedig egyaránt bizonyítja a régészet természettudományos segédtudományainak nélkülözhetetlenségét. Ugyanakkor a természettudományok is nélkülözhetetlen adatokhoz jutnak, amelyek horderejét egyelőre nem mérhetjük le.

Második tanulság e két temető textíliáinak készítési helyével függ össze. Történeti szemléletünk a népvándorláskor lovas-pásztor népeivel kapcsolatban egy helyi autochton életformát tételezett fel és vitt a köztudatba. Ennek megfelelően e népek régészeti hagyatékával kapcsolatban olyan szemlélet rögződött, hogy az emlékek háttérében helyi kézműipart kereshetünk. Ez a szemlélet azonban vitatott: a régészek bizonyítanak és cáfolnak. Véleményünk szerint a természettudományos vizsgálatok ezen a téren adhatják a régészetnek a leghathatósabb segítséget. A technológiai és természettudományos vizsgálati módszerek együttes alkalmazása sok esetben adhat vitás kérdésre feleletet. A növénytan szemszögéből nézve viszont a meghatározások eredményeinek értékelésekor nagyon lényeges kérdés a lelet származási helye. Erre néha a régészet is választ tud adni, tipológiája segítségével. Ez azonban a legritkábban előforduló eset.

Füzes F. Miklós

JEGYZETEK

- ¹ Rhé Gyula: Veszprémvármegyei avar emlékek. Veszprém, 1924. (Közlemények Veszprémvármegye múltjából, 2.) Uő. A hun—magyar atyafiság. Veszprémvármegye, 1925. Uő. Hunn—avar kérdés. Veszprémvármegye, 1926. Uő. A hunn és avar népeknek ősi műveltsége. Veszprémvármegye, 1929. 51. sz.
- ² Rhé Gyula—Fettich Nándor: Jutas und Őskü. Prag. 1931. Sem. Kondakov.
- ³ Szíves felvilágosítását, baráti támogatását ezen a helyen is köszönöm.
- ⁴ Rhé Gyula eredeti kézírata. A Bakonyi Múzeum (Veszprém) Régészeti Adattárában.
- ⁵ Zilahy Márton—Herczeg Tamás—Kóczy László: Textil-laboratóriumi vizsgálatok. Budapest, 1951. p. 62.
- ⁶ Rhé Gyula: Idézett kézirat 68. számozott lap.
- ⁷ Greguss Pál: A középeurópai lomblevelű fák és cserjék meghatározása szövettani alapon. Budapest, 1945. p. 17. Greguss Pál: Holzanatomie der Europäischen Laubhölzer und Sträucher. Budapest, 1959. p. 54.
- ⁸ Frech' Miklós: A kiskunfélegyházi Templomdomb középkori temetőjének növényi maradványai A Szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1956. p. 58.
- ⁹ Rhé Gyula: Idézett kézirat 30—31. számozott lap.
- ¹⁰ Rhé Gyula: Idézett kézirat 34—35. számozott lapok.
- ¹¹ Greguss Pál: i. m. p. 15.
- Greguss, Pál: i. m. pp. 47—48.
- ¹² Rhé Gyula: Idézett kézirat 49. számozott lap.
- ¹³ Rhé Gyula: Idézett kézirat 43. számozott lap.
- ¹⁴ Kurt Koloc: Fafajták törzslapjai. Nehézipari Könyv- és Folyóiratkiadó Vállalat, 1954.
- ¹⁵ Soó Rezső—Jávorka Sándor: A magyar növényvilág kézikönyve. Budapest, 1951. II. p. 317.
- ¹⁶ Greguss Pál: Szegedkörnyéki régészeti leletek xylotómiai vizsgálata. BK. 36. (1939) pp. 130—143.
- ¹⁷ Rhé Gyula: Idézett kézirat 1. számozott lap.
- ¹⁸ Gallus Sándor: A soproni Burgstall alakos urnái. Budapest. Arch. Hung. XIII. (1934.) XIII. tábla.

Pflanzliche Funde der awarenzeitlichen Gräberfelder von Jutas und Öskü

In den 20-er Jahren unseres Jhs hat Gyula Rhé awarenzeitliche Gräberfelder in Jutas und in Öskü ausgegraben. Dieser ausgezeichnete Ausgräber hat die Funde pflanzlichen Ursprunges regelmäßig beobachtet und gesammelt. Eine Bearbeitung dieser Funde wurde aber erst jetzt vorgenommen. 29% des den zweiten Weltkrieg überlebten Materials ist ohne Grabnummern auf uns geblieben. Deshalb wurden diese jetzt mit Musternummern versehen. Somit konnten 32 Reste aus den beiden Gräberfeldern einer gründlichen Untersuchung unterzogen werden. Gyula Rhé hat aber, seinen Aufzeichnungen nach, bedeutend mehrere Funde dieser Art beobachtet.

Die Funde sind mit Matlilsalzen (Fe^{+++} und Cu^{++}) durchtränkt. Merkwürdigerweise sind die Textilien von lockerer Struktur, die durch die Salzlösungen leichter durchtränkt werden konnten, somit besser erhalten geblieben, als die Holzstrukturen. Die Erhaltung der pflanzlichen Strukturen in den Gräbern steht wahrscheinlich in geradem Verhältnis zur Quantität der Metallkorrosion im Grab und im umgekehrten Verhältnis zu dem Ammoniak und anderen Dekompositionsprodukten, die aus organischen Verbindungen entstehen.

Die wildwachsenden Pflanzen betreffend verfügen wir über Daten von insgesamt fünf bestimmten Funden. Alle drei Bäume mögen vor der Verkarstung der Umgebung gelebt haben:

1. *Betula verrucosa* Ehrh. Die Messerscheide aus dem Grab 204 ist mit dem Periderma dieser Gattung verziert. Pál Greguss hat einen Überzug aus Periderma der Birke auf einem gleichfalls völkerwanderungszeitlichen Schwert gefunden.

2. Aus Eichenholz der Gattung *Quercus cerris* L. stammen: ein Bruchstück des Sarges (?) aus dem Grab 126 des Gräberfeldes von Jutas, beschrieben unter g) und das Stück Holz von der Rippe eines Webstuhles aus dem Grab 48/a von Öskü.

Aus den bestimmbareren Fundobjekten stammen 18 Textilien von Kulturpflanzen; uzw. aus Lein (*Linum* sp.). Auf Grund technologischer Untersuchung

konnte ihre lokale bzw. ihre Herkunft aus Import entschieden werden.

1. Importwaren. Das Muster a) aus dem Grab 47/b, die Muster Nr. 40 und 132 sind dreifädiger, gebrochener, geköpelter Schuß. Ihre Dichtigkeit ist verhältnismäßig hoch: gegen $38/20\text{ cm}^2$. Die Ducht des Garnsystems ist entgegengesetzt. Die Garne wurden nicht mit Spinnwirtel und Spinnrocken gesponnen. Das Tuch aus dem Grab 47/b wurde braun gefärbt.

2. Lokale produkte. Sie wurden auf primitiveren Webstühlen erzeugt.

a) Hausindustrie-artige Produkte. Zu dieser Gruppe gehören die Muster aus dem Grab 126/B—c und g), sowie die Muster Nr. 51 und 78. Alle sind aus Leinwand. Die Dichtigkeit ihrer Fäden ist: $10?/16$, $12/18$, $14/20$, $15/16/\text{cm}^2$.

Die Richtung ihrer Ducht in Ketten- und Schußrichtung ist „D“, mit Ausnahme des Musters aus dem Grab 126/b, wo sie bei beiden Garnsystemen „S“ ist. Ihre Fäden sind wahrscheinlich auf einem Webstuhl mit Radbetrieb hergestellt.

Bei den Völkern der Awarzeit müssen wir also eine Art Textilgewerbe, wenn auch in Form der Hausindustrie, voraussetzen. Diese Behauptung wird auch durch den für eine Rippe eines Webstuhls gehaltenen Fund unterstützt.

b) Erzeugnisse der Hausindustrie. Die Leinwandbruchstücke des Grabes 192 von Jutas, dann Nr 50 und 69, sowie der zweiarmige Schuß des Grabes 126 h/α sind als Produkte der Hausindustrie zu betrachten. Die Dichtigkeit ihrer Fäden bewegt sich zwischen $7/10$ und $15/20\text{ cm}^2$. Sie sind auf einem primitiven, mit Gewichten versehenen Webstuhl (System Kettenzwirn) hergestellt.

c) Lokale Erzeugnisse mit schwacher Erhaltung sind die Textilien aus den Gräbern 68 und 126/d—f von Jutas. Die Umstände ihrer Herstellung sind unbekannt.

3. Die Leinwand aus dem Grab 47/b und die Teppichfranse aus dem Grab 126/g von Jutas geben keinerlei Stützpunkte für die Feststellung der Herstellungstechnik.

Miklós F. Füzes

Les trouvailles de plantes botaniques des cimetières avares de Jutas et de Öskü

Dans les années 1920 Gyula Rhé a exploré à Jutas et à Öskü des cimetières avares. Le directeur des tionsna systématiquement les trouvailles d'origine tionsna systématiquement les trouvailles d'origine végétale, dont le classement, cependant, ne fut fait que de nos jours. Les 29% du matériel survivant à la seconde guerre mondiale ne sont pas pourvus de numéros indiquant les tombes qui les a livrés, c'est pourquoi nous les avons munis autoritairement de numéros-échantillon. Du matériel livré par les deux cimetières nous n'étions en mesure d'examiner en tout 32 objets, ce qui, selon la liste manuscrite de Gy. Rhé, est essentiellement moins que Rhé a mis à découverte.

Les trouvailles sont imprégnées de sels minéraux (Fe^{+++} et Cu^{++}). D'une façon curieuse l'état de conservation des textiles d'un tissu lâche, mieux pénétrés des solutions de sels minéraux, est bien meilleur que celui des tissus de bois. L'état des organismes végétaux trouvés dans les tombes est probablement directement proportionnel à la quantité de la corrosion métallique et est inversement proportionnel à l'ammoniaque et autres produits de désintégration provenant des composés organiques.

Quant aux plantes croissant à l'état sauvage ce sont en tout les données de cinq trouvailles qui s'y rapportent. Tous trois arbres ont dû vivre sur ce territoire avant la karstification de leur ambiance. 1. *Betula verrucosa Ehrh.* La gaine du couteau de la sép. n° 204 du cimetière de Jutas est ornée du périoderme de cette espèce. M. Pál Greguss a démontré sur une épée également de l'époque des migrations un revêtement fait du périoderme du bouleau. 2. C'est d'un chêne appartenant au groupe *L. du Quercus cerris* que provient l'écaille sans doute d'un cercueil, de la sép. n° 126 du cimetière de Jutas, décrite sous g/γ et le bois du montant du métier mentionné sous (a de la sép. n° 48 du cimetière de Öskü).

Des objets déterminés 18 morceaux de textiles sont faits de plantes cultivées, tous de lin (*Linum sp.*). La prise en considération des points de vue technologiques nous a permis d'établir leur provenance locale ou d'importation: 1. *Marchandises importées.* le modèle a, de la sép. n° 47/b du cimetière de Jutas: les modèles 40 et 132 sont des trames de treillis à trois fils cassé. La densité du

fil est relativement grande: environ $\frac{38}{20}$ cm². La direction du toron du système des fils est contraire. Les mèches ne furent pas filés avec le fuseau et la quenouille. Le tissu α de la sép. n° 47/b du cimetière de Jutas fut teint en brun. 2. *Produits locaux.* Ils ont été faits sur un métier plus rudimentaire.

a) *Produits de l'industrie domestique.* Les échantillons a—c et g/γ de la sép. n° 126, du cimetière de Jutas, ainsi que les échantillons 51 et 78 appartiennent à ce groupe. Tous sont des tissus de toile. La densité de leur fil est $\frac{10?}{16}, \frac{12}{18}, \frac{14}{20}, \frac{15}{16}$ /cm². La direction du toron est dans le sens de la chaîne et de la trame en forme de „Z”, excepté l'échantillon b de la sép. n° 126, où elle est dans l'un et l'autre système en forme de „S”. Les fils ont été faits sans doute sur un simple filoir à marché à roue.

Il semble donc motivé de supposer chez les peuples de l'époque avare une industrie, même si elle n'était qu'une industrie domestique. C'est cette supposition qui se trouve étayée aussi par l'objet trouvé dans la tombe d'homme n° 48 du cimetière de Öskü, objet qui était considéré comme le montant d'un métier.

b) *Produits domestiques.* Les toiles de échantillons 50 et 69 de la sép. n° 192 du cimetière de Jutas, ainsi que le toron marqué de h/γ de la sép. n° 126 doivent être considérés comme des produits domestiques. Leur densité de fil varie entre $\frac{7}{10}$ et $\frac{15}{20}$ cm². Ils sont des tissus faits sur des métiers rudimentaires au système de fil de chaîne suspendus avec un poids. Le toron à deux branches a été préparé avec un fuseau à main.

c) *Produits locaux d'un faible état de conservation:* Les textiles des sép. n° 63 et 126 du cimetière de Jutas, décrits sous d-f. La manière de leur confection n'est pas éclaircie. 3. La toile de la sép. n° 47B et la frange de tapis de la sép. n° 126, décrite sous g de la sép. n° 126 du cimetière de Jutas n'ont fourni aucun point de repère pour le mode de leur exécution.

Miklós F. Füzés

РАСТИТЕЛЬНЫЕ НАХОДКИ КЛАДБИЩ АВАРСКОЙ ЭПОХИ В С. ЮТАШ И ЭШКЮ

В двадцатых годах нашего столетия Дюлой Ре вскрыты кладбища аварской эпохи в селах Юташ и Эшкю. Находки растительного происхождения были систематически наблюдаемы и собраны зорким исследователем, но их обработка лишь теперь стала возможной. Сохранившиеся до наших дней материалы после второй мировой войны в 29% лишены номеров могил. Эти находки были нами снабжены произвольными номерами. Из обоих кладбищ мы проверили всего 32 предмета, что значительно меньше, чем заведомо известные материалы согласно рукописи Ре.

Находки пропитаны солями металлов Fe^{+++} и Cu^{++} . Интересно, что текстили более рыхлой структуры, в которые соли металлов легче всасывались, лучше сохранились, чем ткани древесных пород. Сохранность растительных частиц в могилах вероятно является прямо пропорциональной количеству коррозии металла в могиле и обратно пропорциональной количеству аммония и прочих продуктов разложения органических соединений.

В отношении дикорастущих растений мы имеем всего пять определенных находок. Из их числа трое относится к древесным породам, жившим на этой территории до ее оскраивания.

1. *Betula verrucosa Ehrh.* Чехол ножа могилы № 204 украшен эпидермой этой породы. Палом Грегушом доказано тоже покрытие из эпидермы березы на мече из эпохи великого переселения народов.

2. *Quercus cerris.* Из этой группы, из дуба происходит кусок, вероятно, осколок гроба, описанный под номером б из могилы № 126 юташского кладбища, как и деревянное бердо ткацкого станка, упомянутое под номером а) из могилы № 48 кладбища в Эшкю.

Из числа предметов, подверженных определению, 18 текстильных предметов изготовлено из культурных растений, все из льна (*Linum Sp.*). С учетом точек зрения технологии оказалось возможным решить о их происхождении, определить импортные товары как и изготовленные на месте.

1. *Импортные товары.* Образец а) могилы № 47/б, образцы 40. и 132 представляют собой трехниточ-

ную ломаную уточную саржу. Их плотность нитей является сравнительно высокой: около $\frac{38}{20}$. Система нитей имеет противоположное направление крутки. Их нити не прядены веретеном и прялкой. Ткань /а могилы № 47/б кладбища из с. Юташ окрашена в коричневатый цвет.

2. *Местные продукты.* Изготовлены на более примитивных ткацких станках.

а) *Продукты кустарного характера.* Образцы б, с и бй могилы № 126 юташского кладбища, как и образцы №№ 51 и 78 относятся к этой группе. Все представляют собой полотняные ткани. Их плотность нитей — $\frac{10}{16} \frac{12}{18} \frac{14}{20} \frac{10}{16}$ см². Направление крутки по основе и утку „Z” за исключением образца б) могилы № 126, где направление крутки у обеих систем нитей показывает крутку „S”. Их нити изготовлены вероятно на простой, в едомой колесом ручной прялке.

Следовательно, в случае населений аварской эпохи необходимо предполагать текстильное производство, хотя и кустарного характера. Это соображение подддерживается и куском дерева, считаемым бердом ткацкого станка.

и) *Домотканые изделия.* Полотна могилы № 192 юташского кладбища, как и образцов №№ 50 и 69, кроме того, двуконечную крутку знака h/а могилы № 126 можно считать домоткаными. Их плотность нитей колеблется между $\frac{7}{20}$ и $\frac{15}{20}$. Они изготовлены на ткацких рамках с основными нитями, с висячими весами. Двухниточная крутка изготовлена с ручным веретеном.

с) *Слабо сохранные местные продукты.* Текстилии, описанные под знаками р—f могил №№ 68 и 126 юташского кладбища. Способ из изготовления не поддается выяснению.

3. *Нет никаких опор для нас для установления обстановки изготовления полотна могил № 47/б и бахромы ковра пункта ,g* могил № 126 юташского кладбища.

МИКЛОШ ФЮЗЕШ Ф.

A balácai római villa freskóinak technikai vizsgálata

A balatonvidéki ősi római kori telepek egyik legpompásabb képviselője kétségtelenül a Nemesvámos községhez tartozó Baláca-pusztán feltárt villa-telep. A Veszprémtől délre, légvonalban alig 5 km-re fekvő területen 1904-ben őszi mélyszántás alkalmával nagy mennyiségű római kori tetőcserepet és vakolatdarabot vetett fel az eke. A tervszerű ásásokat ezután (1906, 1907, 1909, 1912 és 1926 évben) Rhé Gyula vezette, és ennek a pannóniai világnak belső térképezéséhez, valamint festésének tanulmányozásához olyan anyagot eredményezett, amely világviszonylatban is előkelő helyet foglal el.

A feltárások megkezdésétől számított mintegy fél évszázad alatt megjelent közlemények a baláca-pusztai villatelep régészeti, történeti jelentőségét részletesen méltatták. A villától majdnem teljesen ép állapotban felszínre került mozaikpadlókról a megjelent értekezésekben már részletes említés történt, azonban az ásatáskor talált vakolatanyag zömét falfestmények és freskók képezték, amelyeknek vizsgálatára és értékelésére csak a legutóbbi időben kerülhetett sor.

Hosszú évtizedekig a balácai vakolatanyagból csak néhány pompás freskó töredék volt közismert, míg B. Thomas Edit a veszprémi Bakonyi Múzeum

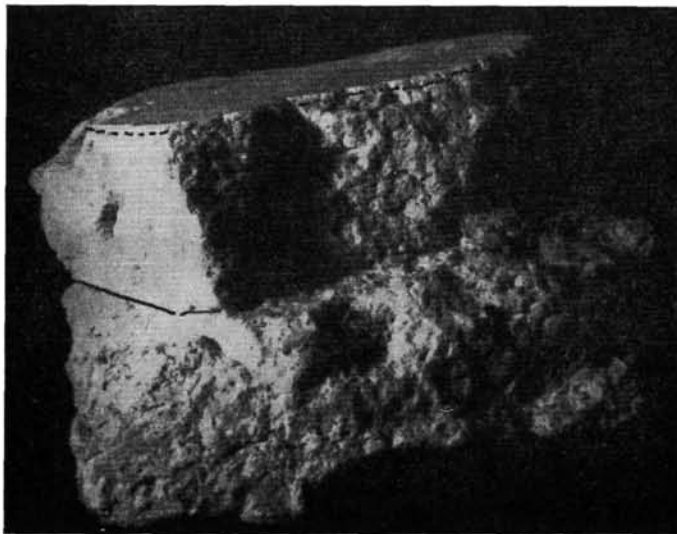
pincéjében tárolt 26 láda falfestménytöredék gyűjtemény anyagából mintegy 60 m² nagyságban öt szoba belső terének falfestését rekonstruálta. Ezek a díszítő falfestmények Bartha László festőművészenek a kiegészítéseivel a veszprémi múzeum új állandó kiállításának értékes díszei.

A falfestmények vakolatanyagának tartóssága, színeinek üdesége, valamint a jelenleg folyamatban levő színezékanyagok részletes ásványi vizsgálata készített arra, hogy a vakolatnak és festékanyagoknak vizsgálatát korszerű módszerekkel elvégezzük.

Vizsgálataink eredményét szobák szerint csoportosítva tárgyaljuk.

Vakolatelemzések

680/a. A Baláca-pusztai római kori vakolatok közül először a 680/a. leltári számú darabot vettük vizsgálat alá. Ennek a vakolatdarabnak felületi nagysága mintegy 50 cm² és vastagsága közel 40 mm.

1. A 680/a. sz. vakolatanyag. A felső dolomitos fehér simító vakolat alatt a két rétegű vakolat felhordás látható. Alul a növényi rostok elkorhadása után visszamaradt csöves szerkezet is felismerhető.

1. Putzstoff Nr. 680/a. Oben ist der dolomithaltige weisse Glättputz, darunter der zweilagige Putzbewurf. Unten ist auch die nach der Zersetzung der Pflanzenfaser erhaltene Röhrenstruktur erkennbar.

1. Matière du crépi n° 680/a. La couche supérieure, un crépi de lissage blanc au contenu de dolomite et sous celle-ci le crépi de deux couches. Sous le crépi on distingue la structure canaliculée restée après la pourriture des fibres végétales.

1. Кусок штукатурки № 680/a. Верхний слой — белый отделочный штукатур с доломитовой мукой, под ним — нанесение двуслойного штукатурки. Снизу после разложения растительных волокон можно обнаружить сохранившуюся трубчатую структуру.

Ezen a vakolatdarabon a következők figyelhetők meg:

A vakolatot iszapos sárral (vályoggal) kötött falazatra vitték fel, amelynek nyomai a vakolat alsó részén (fonákján) jól láthatók. A vakolatdarab egyébként három rétegből áll: a legalsó réteg durva kvarchomokos habarcs volt, amelyhez még elég nagymennyiségű növényi törmeléket, nád darabokat, fűvet, szalmát és hasonló anyagokat kevertek. Ez az alsó vakolatréteg mintegy 2 cm vastagságú. A vakolat felületét nem simították el, mert a rapcsos megkeményedett vakolatra vitték föl a második habarcsréteget. A homokszemcsék szögletesek és általában 0,5—3 mm közötti szemcsenagyságúak, nagyon hasonlóak a Velencei hegység mállott gránitmurvájához, de a habarcsban mégis javarészből a finom homokszemcsék láthatók. Ez a meszes vakolat elég laza szövetű, mert a habarcs keveréséhez felhasznált szalmatörök, nádtörmelék és hosszú szálú savanyú tőzegen termő vízinövényzet anyaga az idők folyamán természetesen teljes mértékben oxidálódott — elkorhadt ezeknek csak a lenyomata és csövesen kialakult beágyazási helye maradt vissza. (1. kép.)

A legalsó durva homokszemcséjű vakolatot részletesebben nem vizsgáltuk meg, sósavval erősen pezseg és a mésztartalom feloldódása után a szögletes murvaszerű durva homok jól látható.

Az alapvakolat után következett a második vakolat kb. 1,5—1,7 cm vastagságban. Ez a második vakolatréteg sokkal egyenletesebb méretű homok-

2. A 680/a. sz. vakolatanyag másik oldala. A kétszeres vakolatfelhordás határ vonalát tusvonal jelzi. A vakolatdarab felső részén látható mésszel erősen átitatott agyagos bevonat. Ez a fal vályogos habarcsanyagából származik.
2. Die andere Seite des Putzstoffes Nr. 680/a. Die Grenzlinie des zweilagigen Putzbewurfes wird durch eine Tuschlinie bezeichnet. Am Oberteil des Putzstückes ist ein mit Kalk stark imprägnierter Tonbewurf sichtbar. Dies kommt vom tonhaltigen Mörtelstoff der Wände her.
2. L'autre côté du crépi n° 680/a. La limite du crépi à deux couches est marquée d'une ligne à l'encre de Chine. Enduit argileux fortement imprégné de chaux, visible sur la partie supérieure du morceau de crépi. Il provient de la matière de mortier à torchis du mur.
2. Обратная сторона луска штукатурка № 680/a. Ограничительная линия двухслойного нанесения штукатурки обозначена тушевой чертой. На черной части куска штукатурки видно сильно пропитанное известью глиняное покрытие. Кусок происходит из суглинистого материала раствора стены.

szemcséket tartalmaz, főtömegében ezek is szögletesek és méretük általában 1—1,5 mm. Ez a második vakolat vasfűrészszel nagyon könnyen vágható, míg az alsó vakolat nem. Az alsó vakolat felületét azért nem simították, hogy a második vakolat arra jól kössön. Mégis a vizsgált darabon a két vakolat közötti vakolási időtartam (valószínűleg több nap) eltérés jól észlelhető, mert helyenként hosszanti (száradási) elválások láthatók. Ennek a második vakolatrétegnek a finomabb homokszemcsék miatt sűrűbb szerkezete van, bár kevés növényi maradványok nyomait ebben is jól látjuk.

A második vakolatréteg sósavban természetesen szintén erősen pezseg, a visszamaradt kvarchomok mennyisége 50—60 %-ot tesz ki. (2. kép.)

Erre a második vakolatra, amelyet szintén nem simítottak simára, következett az 1,5—2 mm vastagságú hófehér simító vakolat. Ennek felülete a stukkógipszes simítással befejezett vakolatfelületre hasonlít. Ebben a vékony simító rétegben már 6—8-szoros kézi nagyítóval is finom szemcséjű kristályokat láthatunk. Ennek a vakolatnak a felületét teljesen simára dörzsölték (valószínűleg vaslemez simítóval) és így a felületre kiszivárgott mésztej a felület hófehérségét biztosította, úgy hogy ezt utólag meszelné már nem volt szükséges. Erre a sima fehér falfelületre vitték fel a belső tér díszítő festését. A vizsgált példányon tompa vörös és tompa sárga festett felületek láthatók.

A legfelső simított kristályos hófehér réteget már alapos vizsgálat alá vettük. Vegyi elemzéssel megállapítottuk, hogy benne a

SiO ₂	5,28%
CaO	38,47%
MgO	10,06%
SO ₃	0,15%

A vegyi elemzés után röntgen felvételt készítettünk és abból a következőket állapítottuk meg: jelentős mennyiségben található a simított vakolatban a dolomit, ezután a vaterit ($\text{CaCO}_3 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$), amely nem más, mint víztartalmú kalciumkarbonát és amely a habarcsanyag lekötése közben a víztartalmú oltottmészből mindig keletkezik. Néhány erősebb vonallal a röntgen felvételben megtaláljuk a kvarcot (SiO_2), valamint a vollasszonitot is. A vollasszonit (CaSiO_3) tulajdonképpen az idők folyamán képződött az oltottmész és a homokszemcsék határfelületén. Természetesen a röntgen felvételtől nem hiányzott a mészkő (kalcit: CaCO_3) jellegzetes vonala sem.

A fenti eredményből és a röntgen vizsgálatból tehát a következőket állapíthatjuk meg: A legfelső simító habarcsban mindössze 5,28% finom homok van. Dolomit mennyisége ($\text{CaCO}_3 \cdot \text{MgCO}_3$) 45,84%, az oltott mészből képződött CaCO_3 (vaterit és kalcit együtt) 43,86%. A kezdetben remélt nagymennyiségű gipsz helyett azonban mindössze (CaSO_4) 0,25%-ot találtunk. Egyéb nem vizsgált elegyrész (főleg agyag, iszap) 4,77%.

A röntgen vizsgálat tehát kiderítette, hogy a régi római építészek a belső falfelület sima kiképzéséhez a Dunántúlon nagyon sokfelé található dolomitlisztet oltottmészsel keverve és a falra dörzsölve használták fel. Az ún. stukkógipszet, amit ma használnak, a rómaiak még nem is ismerhették.

A simított vakolat felületén talált tompa vörös és tompa sárga festékből röntgen vizsgálatához szükséges mennyiséget lekapartuk és ebből a következőket állapítottuk meg:

a vörös festékben hematit, hidrohematit, némi montmorillonit, dolomit és bőmit található. Természetesen a vaterit jelenléte minden mintában felismerhető, ami arra utal, hogy a színezék anyagok lekötésére mésztejet használtak.

A vörös festék röntgen vizsgálati eredményében legmegkapóbb a bőmit ($\text{Al}_2\text{O}_3 \cdot \text{H}_2\text{O}$) jelenléte, ami arra mutat, hogy a vörös színezék anyaga tulajdonképpen bauxit. Erre a feltevésre minden okunk megvan, mert a Balaton mentén előforduló dolomiton a bauxit jelenléte nagyon sokfelé kimutatott. Balácapusztához legközelebb (3—4 km-re, K-re) a vörösberényi bauxit előfordulás található, amelynek színe nagy megközelítéssel egyezik a vizsgált vakolatanyagban talált festék anyagával és színével. Vörösberény határában az ottani szőlőkben és művelés alatt levő földeken mogyoró nagyságtól ököl nagyságig koptatott bauxit kavicsokat, illetve görgetegeket lehet találni. Ez az anyag vasban dús bauxit, amely porítva élénk piros színű. Földtani kora pannón-nak vehető, mert az eredeti lelőhelyéről eb-

ben a korban települt át Vörösberény határába. Ez a lelőhely tehát Balácapusztától könnyen megközelíthető és a bauxit görgetegegek kis keménysége lehetővé teszi csekély erővel könnyű poríthatóságukat. A vörösberényi bauxit átlag összetétele a következő:

Al_2O_3	39,68%
SiO_2	0,76%
Fe_2O_3	37,65%
TiO_2	5,24%
Izz. veszt.	16,57%

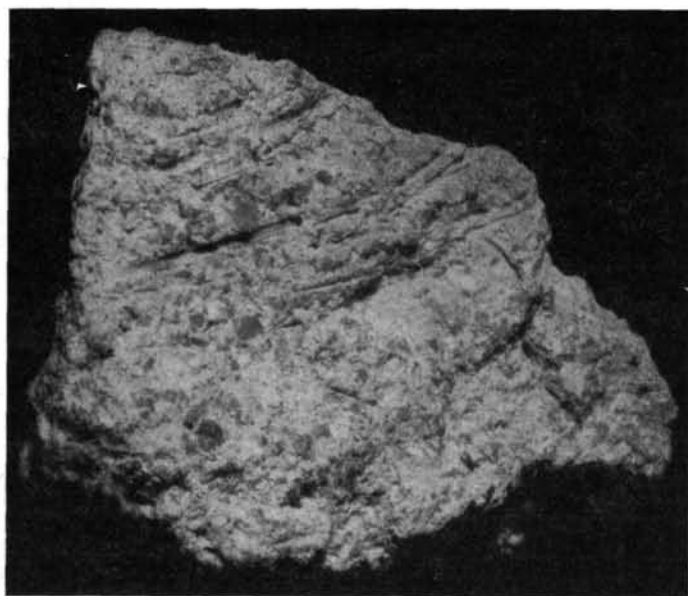
Hőbomlási görbéje hidrargillitet, gőtitet, hidrohematitot és bőmitet mutat. Ez a felismerésünk igazolja, hogy a díszítő festéssel színezett római villák belső terének piros festékanyaga valóban bauxit volt.

A vakolat felületén talált sárga festék röntgen vizsgálata gőtitet, alumínium hidroszilikátot (részben kaolinitet, részben illitet) mutatott ki, kevés kvarc jelenlétében. Természetesen vaterit, és némi vollasszonit is felismerhető.

Az ilyen sárga színezékanyagot a Dunántúlon mindenütt megtalálhatjuk, ahol az eocén fedőréteg sorban szürke, és kékesszürke agyag fordul elő, amelyek tudvalevően melnikovitet (kolloid finomságú piritet: FeS_2) tartalmaznak. Az oxidációs zónában ezeknek a termékek mindig gőtitet tartalmazó sárga agyagos termék. Elemzésük:

Al_2O_3	21,26%
SiO_2	31,52%
Fe_2O_3	32,18%
TiO_2	1,00%
CaO	0,40%
Izz. veszt.	13,64%

Mindezekre a kékesszürke agyagból mállott sárga gőtites agyagokra jellemző, hogy színüket az általános légköri körülmények között nem változtatják meg. Meszes, lúgos közegben színük állandó. Ezért a római vakolaton a sárga színt elég üdének találjuk, bár a jelentős időtartam alatt, amikor szén-savas vízszivárgásnak, vagy humuszsavak hatásának ki volt téve, megváltozhatott volna. A pirites mállás alkalmával, amely tulajdonképpen oxidációs folyamat, a pirit kéntartalma kénsavvá oxidálódik, a leszivárgó csapadékvízben elnyelt oxigén rovására, a gőtít már erősen savanyú közegben $\text{pH} = 4$ savasságú tartományban kiválik. Ezért a levegő szén-sav tartalma és a humuszsavak jelenléte már nem támadja meg. Sárga színét tehát minden körülmények között megtartja. A röntgen felvételtől

némi ásványos gipsz is valószínűsíthető, ez természetesen a pirit mállása közben keletkezett ferroszulfátnak az anyag mésztartalmával való közömbösítésével és egyidejűleg a gőtít képződéssel függ össze. Nagyobb jelentősége sem a gipsz, sem a kvarc jelenlétének a színezékanyagban nincs. A vakolat törési felületén, ott ahol a vakolat szerkezete szelvényyszerűen látható, a sárga festékréteg alatt helyenként rózsaszínes beszűrődést is észlelhetünk. Ez annak bizonyítéka, hogy az eocén rétegből kitermelt gőtites színezékanyag még kevés szürke melnikovitos agyagot, vagy már oxidálódott ferroszulfátot is tartalmazott, amely az erősen lúgos, meszes vakolatanyagban hidrohematitos mállási folyamaton ment át és ennek nyoma az a rózsaszínes beszűrődés, amit a vakolat felső fehér simító vakolatának anyagában észlelünk. Természetesen ebben a festett részben a vateritot is megtaláljuk, ami azt bizonyítja, hogy a régi római művész mésztejet használt a színezékanyag kötésére.

A sárga-lila szoba vakolata

680/1. A mészdús durva vakolatra, amely nagymennyiségű csöves növényi anyagot (kalászos növények szalmájára emlékeztető lenyomatokat) tartalmaz (3. kép) és a legdurvább homokszemcsék mérete az 5 mm-t is meghaladja, a szokás szerint 1—2,5 mm vastagságú dolomitlisztes simító vakolatot vittek fel. Erre a simított falfelületre festették

3. A 680/1. sz. vakolatdarab oldalsó része habarcsához kevert növényi részek nyomaival (szármaradványok).
3. Seitenteil des Putzstückes Nr. 680 1. mit Spuren von zum Mörtel gemischten Pflanzenteilen.
3. Partie latérale du morceau de crépi n° 680/1, avec les vestiges végétaux mêlés au mortier.
3. Боковая часть куска штукатурки № 680/1 с остатками примешанных к раствору растительных частиц.

rá a kissé lilába hajló sötétvörös alapszínt és mellette az okkeres árnyalatú sárga színt. A festékrétegek vastagsága 0,1—0,15 mm. A vörös és sárga festésnek az érintkezési határa csak nagy megközelítéssel egyenletes, a vizsgált példányon helyenként a sárga falfestést a lilásvörös festékanyag fedi. Ez annak a bizonyítéka, hogy a festésre előkészített falfelületet először a sárga festékekkel, majd utána a lilásvörös festékekkel festették be. Az érintkezés mentén 28 mm széles világoszöld sávot festettek. Ennek a rétegvastagsága is általában 0,1 mm. Míg a sárga és vörös színre festett falfelületen ecsetvonások nyomát nem találni, addig a zöld sávon az ecsetszálak húzási iránya, amely természetesen a fedősáv hosszanti irányával egyezik, nagyon jól látható. Ez a zöld sáv helyenként nagyobb mértékben takarja a sárga színt, míg máshol a vöröseslila színt. A zöld sávot két oldalt még külön, valószínűleg vonalzó mellett húzott, 5—6 mm széles fehér csík zárja le. A fehér csík alatt is rendszerint a fal alapfestése, de több helyen nagyobb mértékben a zöld sáv anyaga látható. A fehér csíknak szélessége a vizsgált kis darabon is 5—6 mm között változik, ami arra enged következtetni, hogy ezt a szegélycsíkot szabad kézzel festették. A fehér színű csíkon is jól meg lehet figyelni az ecsetszőrök által visszahagyott mikrobarázdákat. Ennek a fehér csíknak a rétegvastagsága, hasonlóan a zöld sávhoz, 0,05 mm-nek mérhető. Érdekes, hogy tapintással mind a sárgára, mind a lilásvörösre festett falfelületről indulva ez a csekély rétegvastagság már jól érzékelhető. A fehér csík fehérsége élénkebb (fehérebb), mint a dolomit simítóvakolattal előkészített fehér falfelület színe.

A festékanyagok részletes röntgenvizsgálatából a következők állapíthatók meg: a sárga festékanyagban az agyag alkotórészei (kaolin, illit), valamint gőtít igazolható. Ez az összetétel az általában Dunántúlon sokfelé található sárga agyagra jellemző. A festék színe azonban élénkebb, mint amit általában a dunántúli sárga agyagokból nyerni lehet, ezért szulfidos vegyületekre is kiterjesztettük a vizsgálatot. A festékanyag színezékében arzénvegyületek (auripigment, realgár) is valószínűsíthetők.

4. A 680/1. sz. vakolatanyag festett felületén 4 szín különböztethető meg.
4. Auf der bemalten Oberfläche des Putzstückes Nr. 680/1. sind 4 Farben zu unterscheiden.
4. Sur la surface peinte du crépi n° 680/1 on distingue quatre couleurs.
4. На окрашенной поверхности куска штукатурки № 680/1 можно различить 4 краски.

Ezek az ásványok általában utóvulkáni működés-kor keletkeznek és Olaszországban a Vezuv és az Etna salakrepedéseiben találhatók. Ott szolfatára kigőzöléssel ma is képződnek. Közeliünkben Besztercebányán, Kapnikbányán, Erdélyben Felsőbányán, valamint Moldován (Romániában, volt Krassó-Szörény megyében) találhatók. A sárga színezékanyagot mésztejjel rögzítették. A sárga szín értéke Ostwald színskálával történt összehasonlítás szerint: 3 gc—4 gc-nek minősíthető.

Ezt Zeiss Leukométerrel vizsgálva (MSz 17054 szerint) a szinteltéttségi értékek (5—5 mérés középértékének) trikromatikus mérőszámai:

$$x = 0,4913 \quad y = 0,3046 \quad z = 0,2041$$

$$x + y + z = 1,0000$$

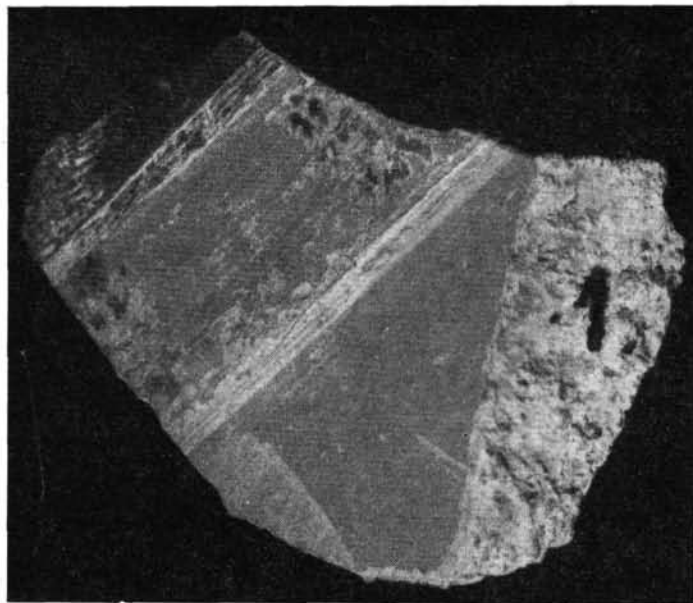
A lilásvörös festékanyagban a vörös bauxit mellett (legnagyobb valószínűség szerint ez is vörösbereányi) hematit és hidrohematit, valamint montmorillonit található. A színezék lilás árnyalatát a bauxithoz kevert hematit adja. A hidrohemaüt a bauxitban fordul elő a bómittel együtt. Ennek a színértékét az Ostwald színskála szerint csak meg lehet közelíteni. Az alábbi bordóvörös színek mutatnak hasonló árnyalatot:

$$5 \text{ pl} \quad 6 \text{ pn} \quad 7 \text{ nl} \quad 8 \text{ nl} \quad 9 \text{ nl}$$

Ezek közül a színárnyalatok közül a 7 nl közelíti meg legjobban a szoba lilásvörös festését. Ezt a festékanyagot is mésztejjel kötötték.

A világoszöld sáv festékanyagában réztartalmú ásványi anyagot (malahitot) nem találtunk, ellenben a magnézium-alumínium-hidroszilikátok, mint a glaukonit, klorit, hektorit, pirofillit röntgenvonalai ismerhetők fel. Balácapuszta közelében zöld ásványi anyagot nagymennyiségben Úrkúton, valamint Bakonybélen találunk. Az előbbi mintegy 20 km-re nyugatra, az utóbbi pedig 25—26 km-re északnyugatra fekszik.

A két színmezőnek a zöld sávval történt elválasztása nagyobb anyagmennyiséget nem igényelt, a színárnyalata pedig a ma ismert úrkúti kloritos-glaukonitos zöld bányatermékhez áll közelebb, mint a glaukonit dús bakonybélihez.

Ostwald színskála szerint: 21 ge—22 ge színárnyalatnak felel meg.

Zeiss Leukométerrel (MSz 17054) vizsgálva a trikromatikus mérőszámok értéke:

$$x = 0,3410 \quad y = 0,3464 \quad z = 0,3126$$

$$x + y + z = 1,0000$$

A fehér csíkozás, amely a lilásvörös és zöld, valamint a sárga és zöld felületeket határolja, nem tiszta égetett mészből készült, hanem kevés ólomfehér hozzákeverésével fehértett anyag. Röntgenvizsgálat szerint némi kaolint, némi alunitet (esetleg alumitit) tartalmaz, dolomitliszt és ólomfehér mellett.

A rómaiak az ólomfehér színezékanyagot már ismerték és gyártották is. Cserépedény aljára híg ecetet öntöttek, ebbe rőzsét helyeztek és a rőzsére tették a fémólm lemezdarabokat. Ezután az edényt befedték, majd meleg helyen érlelték. A fémólm néhány hét alatt teljesen bázikus ólomacetáttá és ólomkarbonáttá = ólomfehérré alakult át. Az ólomfehér ma is egyike a legnagyobb fedőképességű színezékanyagunknak. Mivel a római korban nagy volt a borászati kultúra, amelynek második lépése rendszerint a borecet előállítás, ecetágyon az ólomfehér előállítása már kézenfekvő, a római festőművészek, akik a saját színezékanyagukat maguk készítették, jól ismerték az ólomfehér előállítását is. Ezt a módszert magukkal hozták az anyaországból és itt a Dunántúlon fehér agyaggal, valamint dolo-

mitliszttel keverve használták fel az ólomfehéret élénk fehér festék készítésére.

Amint a vakolatdarab alaposabb vizsgálata révén megállapíthatjuk, mind a világoszöld sávnak, mind a fehér csíknak a festékanyaga meglehetősen nagy sűrűségű volt, mert mindkettőn az ecsethúzások vonalkázása nagyon jól észlelhető (4. kép).

Vörös ebédlő

680/2. A következő vakolatdarab hasonló módon kemény, nem morzsolódó, finomabb homokból és szintén növényi rostokból összekevert habarcsból készült. A szalmaszerű növényi maradványok lenyomata a vakolatban nagyon jól látható, azonban ha a habarcsanyaghoz kevert növényi részek mennyiségét megbecsülni akarjuk, akkor a felületegységre eső lenyomatok számát vehetjük alapul. Így durva megközelítéssel a növényi részek mennyiségét 10–12%-nak becsülhetjük. Ezen a vakolatdarabon a legfelső simító vakolat helyenként eléri az 5 mm vastagságot is, nagy átlagban azonban 3 mm. B. Thomas Edit meghatározása szerint ez a vakolatdarab is a balácapusztai római villa vörös ebédlőjéből származik. A darabon kétféle árnyalatú vörös színt látunk, a kisebbik folt lilásvörös színű, teljesen azonos a sárga-lila szobából való falfestéssel. A másik vörös szín (a nagyobbik folt) kissé sárgásabb, illetve világosabb árnyalatú. A két festett mezőt világoszöld sáv választja el, amelynek szélessége 14 mm. Ezt a zöld sávot mindkét oldalán fehér csík választja el a lilásvörös, illetve a világosabb vörös mezőtől. A fehér csík szélessége 4 mm.

A festékanyagok röntgen vizsgálata szerint a világos meggypiros színű festék anyaga bőmites bauxit, hematittal szépítve. A lilásvörös festék anyaga azonosnak tekinthető a sárga-lila szoba festékanyagával. A vakolatdarabnak ezen a kisebb méretű felületén egy babszem nagyságú (14 × 6 mm) sárga foltot, valamint 2,5 mm széles köríves sárga festékrészt (valószínűleg növényi inda része) találtunk. Ennek az eléggé élénksárga, majdnem citromsárga, festékanyagát külön vizsgáltuk meg röntgenen és ebben gőtites sárga agyagot auripigmenttel szépítve találtunk. A világoszöld sávnak festékanyagát röntgenvizsgálattal azonosnak találtuk, mint a sárga-lila szobából származó zöld sáv anyaga volt. Ez is glaukonitot és kloritot tartalmaz. Az elválasztó fehér csíkok kissé megkoptak, ezért ezeknek röntgenvizsgálattól eltekintettünk, azonban nagyon valószínűsíthető, hogy anyaga az előbbi fehér csík anyagával megegyező. Mind a sávon, mind a fehér csíkon az ecsetvonásoknak nyoma nagyon jól lát-

ható, jelölve annak, hogy ezeket az elhatároló sávokat, illetve csíkokat meglehetősen nagy sűrűségű festékből készítették.

680/4. Balácapusztán egy vastag vakolatdarab is felszínre került, amelyen jól látható, hogy három habarcsréteget vakoltak fel a falazatra. A legalsó vakolatréteg mintegy 15 mm, a középső vakolatréteg 20 mm, a legfelső pedig 18 mm körül van. Ezen a vakolatrétegen az az érdekes, hogy a csöves növényi szármadványok legnagyobb része egyirányban halad és különösen az alsó és középső rétegben található nagyobb mennyiségben. A növényi részek elkorhadása után visszamaradt csövek mérete 1,5–3,0 mm átmérő között változik. A habarcsba bedolgozott homok nagyon finom szemcséjű és csak kevés durva kvarcsemmet (3 mm) találunk benne. A vakolat alsó része iszapos fugázással érintkezett. A vakolat felső felületén a fehér dolomitos simító vakolat vastagsága szokás szerint 0,5–2 mm. Ezt a sima fehér felületet fekete festékkel festették. B. Thomas Edit meghatározása szerint ez a balácai ebédlő lábazati részéből származó fekete töredékvakolat.

Az eddigi vizsgálatok között új a fekete szín megjelenése. A röntgenvizsgálat dolomit, kvarc, valamint korom jelenlétét igazolta. A ma forgalomban levő és lángkorom kevés, de jellemző röntgenvonalai a fekete festékben jól felismerhetők. Különös gonddal kerestük az úrkúti fekete mangánérc vonalait, azonban ezeknek a festékben nyomát sem találtuk. Ismeretes, hogy még egy ásványi termékünk pora fekete és ez a magnetit. Ezt sem találtuk. Ma a festészetben a különböző faanyagokból készített faszén porát használják fekete színezékeknek, több-kevesebb sikerrel. Vitruvius szerint a rómaiak a fekete színt égő gyanta kormából állították elő. A festékben talált kvarc valószínűleg azt a célt szolgálta, hogy a valamilyen módon termelt kormot nehezségek és ezért azzal alaposan eldörzsölték. Így meggátolták annak lehetőségét, hogy a könnyű korom a mésztejes kötőanyagból a felületre felússzon.

A fekete festékréteg vastagsága 0,1 mm-nél vékonyabb. Ennek a fekete felületnek egyik sarkát tűszerű gázlánggal melegítve a felület erős izzásba jön és a hevítést megszüntetve még hosszabb időn át vörösen izzik. Az izzás megszűnte után a hevített felület kifehéredik. Ez is élénk bizonyítéka annak, hogy festésre nem az ismert fekete színű ásványi termékeket (piroluzit, magnetit) használták fel, hanem a röntgenvizsgálattal megállapított kormot. A habarcsanyagba bedolgozott zöld növényi részek mennyisége legalább 15% lehetett, tehát az eddig vizsgált vakolatdarabokban észlelt növényi nyomok között ebben van a legtöbb.

Vitruvius leírása szerint a régi római villák meg-

festett falát könnyen illanó olajban (terpentinben) oldott púnviaszal vonták be, majd néhány nap múlva ronggyal fényesre dörzsölték. Ezt az eljárást a művészi életben „enkauszium”-nak nevezik. Mind a sárga-lila szoba vakolatán, mind a vörös ebédlő vakolatán talált festés ma is kissé olajos (zsiros) tapintású, teljesen sima és csillogó felületű. Röntgenvizsgálat alkalmával a lilás-vörös felület festékében nem egész határozottan sztearinsavnak két jellegzetes vonalát találtuk meg. A púnviaszt méhviaszból készítik és tulajdonképpen a méhviasznak vízben oldhatatlan mészmagnéziumvegyülete (mészmagnéziumviaszszappan), amely terpentinolajban kocsonyás terméké puhul és ezzel a mészkötőanyagú festékeket száradás után bekenve, amikor a terpentinolaj elpárolgott, a festett felület puha ronggyal fényesre dörzsölhető. A röntgenvizsgálat a viasz jelenlétét nem igazolta, tehát lehetséges, hogy a rómaiak marhafaggyúból készített oldhatatlan mészmagnéziumszappant állítottak elő, és ezt használták fel az enkauszium bevonat előállítására. Megismélt laboratóriumi kísérlet fogja igazolni ennek a feltevésnek a helyességét.

A fekete szoba

680/3. Egy következő vakolatdarab a gyermek Dionizosz alakjával díszített szobából való fekete töredék, amelyet lilásvörösre színezett felület vált fel. A kettőt fehér csík választja el (7 mm széles), továbbá a fekete mezőben több 4 mm széles fehér osztócsík húzódik. Röntgenvizsgálattal a lilásvörös festéket, valamint a fekete felületről lekapart festékanyagot vizsgáltuk meg. A lilásvörös festék árnyalata kissé tompább, mint azt az első alkalommal ismertettük, azonban ennek színezékanyaga is Vörösberényből származó bauxit, kevés hematittal élénkítve. A festék kötőanyaga, mint eddig is tapasztaltuk, szintén oltott mész.

Ez a festett felület is zsiros tapintású, teljesen sima és hasonlóan az előbbi falfestésekhez enkausziummal van bevonva. Még egy nagyon érdekes megfigyelést végeztünk ezen a vakolatdarabon, hogy a vörös és a fekete színt elhatároló fehér csík nem ráfestett csikozás, mint azt az előbbi két festett fal vakolatán láttuk, hanem ez a fehér csík a simított alapvakolat fehér színe, tehát kihagyásos rész és mind a vörös, mind a fekete éles vonallal emelkedik ki a simítóvakolat alapszínéből. Erről tapintással is meggyőződhetünk. Egyébként a fehér szín sem olyan élénk, mint az ólomfehéret tartalmazó csíkoké volt.

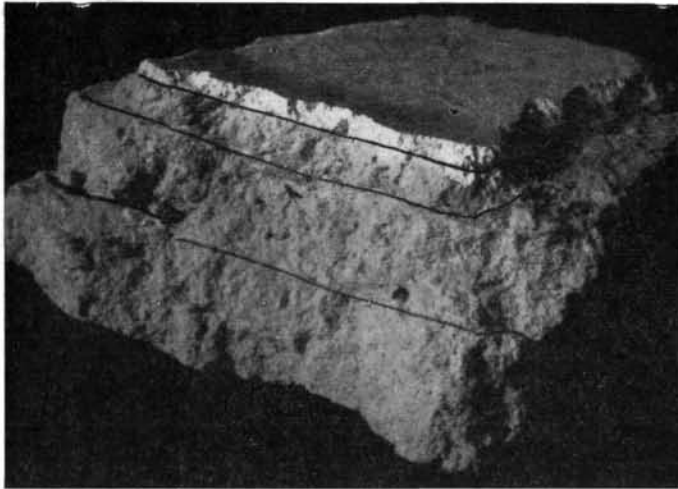
„Fehér szüret-szoba” falfestése

680/5. A balácapusztai római villa szüretszobájának vékony vakolatanyagán a simító vakolat alig 0,5 mm vastagságú. A felület, bár tapintása sima, nem készült olyan nagy gondossággal, mint az eddig vizsgált simító vakolatok. Színezése is világos lilásrózsaszín. A festékanyag röntgenvizsgálata a ferrihaloizit jelenlétét igazolta, amelynek röntgenvizsgálatát pár évvel ezelőtt V. I. Micheev közölte Moszkvából. Nagyon érdekes, hogy ezt az anyagot bauxit területeink fedőrétegéből ismerjük és ezt a liláspiros árnyalatú bauxit anyagot használgák fel a rozsdagátló festék gyártásához. V. I. Micheev közleményében az általa vizsgált anyag elemzését is közli, melyet a mi hasonló színű és megjelenésű bauxit anyagunkkal összehasonlítottunk. Az angol irodalomban ezt a zsiros tapintatú bauxitból származó ásványi terméket litomárgának nevezik, Szabó József Ásványtanában smektit, illetve schrotterit néven szerepel.

A vizsgált vakolatdarabon levő festék fakó lilásrózsaszínű és nincs oly gondosan készítve mint az előbbiek, és az enkausziummal való bevonata is hiányzik. Röntgenvizsgálata egyezik a gánti bánya fedőrétegeiben található és az előbbi két elemzéssel jellemzett vasmontmorillonit tartalmú bauxitos anyaggal. Ezzel természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy ez a balácapusztai festékanyag Gánt-ról származna, mert Dunántúlon a Bakony hegységben nagyon sokfelé találunk bauxitot és sok helyen ismert ennek a zsiros tapintatú kovasav dús fedőrétegű bauxitnak a jelenléte is. A balácai villát díszítő római festőmester ezt a bauxitanyagot a közelben is megtalálhatta. Egyébként jellemző, hogy az előbbi vizsgálatok alkalmával felismert vörösberényi bauxit előfordulásban eddig még nem ismertük ezt a liláspiros árnyalatú, zsiros tapintatú bauxit fedőrétegben előforduló anyagot.

680/6. A „szüret-szoba”-nak felső párkánya szintén dolomitliszttel dúsított habarcsanyagból készült. Az alapvakolatban közepméretű homokszemcséket találunk és a növényianyag tartalma láthatólag kevesebb volt, mint azt eddig az egyes vakolatokban észleltük. A fehér simítóvakolat 3—5 mm, sőt a kidomborodó részekben eléri a 8 mm-t is. A domború párkányszegély alatt a simított felületen zöld festést látunk, amely az eddigi vizsgálatok szerint szintén glaukonitos hidroszilikát. A glaukonitos festékreteg vastagsága 0,1 mm-re becsülhető.

A glaukonitos díszítőfestés alatt halványsárgás (halvány okker) alapfestékreteg van. A festésen a párhuzamos ecsetvonások vonalkázása jól észlelhető. A falon kidomborodó párkányszegély alatt

mintegy 2,5 cm szélességben művészi díszítőfestés (szektkó) lehetett, azonban ennek alakos részeit nem tudjuk megállapítani.

680/7. A „fehér szüret-szoba” kevés durva szemcsét tartalmazó vakolatanyagának finom szemcsés elegyrésze, a Balaton mentén elterjedt löszképződmények anyagához hasonlít, és helyenként mészgöbcecseket is tartalmaz. A habarcschoz hozzákevert növényrészek mennyisége a szokásos mennyiségnek (10%) becsülhető. A vakolat felső részén 3 mm vastagságban hófehér simítóvakolat található és ezen meszes kötőanyaggal árnyékolt sárga-barna okker festmények részei láthatók. Az okker festékanyagban a sárga agyagból készült színezékre ismerünk, amit a röntgenfelvétel a gótit jelenlétével is igazolt. Az egész vakolat határozott rétegződést mutat, ez arra utal, hogy a felvakolás több ízben történt. A mindössze 3,5 cm vastagságú vakolatdarabon négy rétegződést látunk és csak ezek felületére vakolták fel a fehér simító habarcsot.

680/8. Ez a vakolatdarab szintén a „fehér szüret-szobá”-ból való és az eddigi vakolatanyagtól nagyon eltérő megjelenésű. A felvakoláskor valószínűleg előregedett habarcsot használtak, amelyet vízzel hígítva csak kisebb lendülettel vakoltak a falra. A vakolatban jelentős száradási zsugorodást, illetve repedéseket látunk, amely a nagy nedvességtartalomra enged következtetni. Kevés durva homokszemcse között a legnagyobb méretű 3–4 mm. A durva felületű vakolatra 1–3 mm vastagságú fehér simító vakolatot vittek fel. A felszínen hófehér vékony festékréteget találunk, amelyet röntgennel megvizsgálva, abban finom dolomitlisztet, vateritet (részben kalcitot), és kis mennyiségben ólomfe-

5. A 680/9. sz. vakolatdarabon baloldalt jól látható a háromrétegű vakolat és felette a kb. 3 mm-es hófehér simító vakolat. A dolomitos fehér simító vakolatra történt a falfestés.
5. Auf dem Putzstück Nr. 680/9. an der linken Seite ist der dreilagige Bewurf und oben der ungf. 3 mm dicke schneeweisse Glättbewurf gut sichtbar. Die Bemalung der Wand geschah auf der dolomithaltigen weissen Oberfläche des Wandbewurfes.
5. Sur le morceau de crépi 680/7 on voit, sur le côté gauche, nettement le crépi à trois couches et au-dessus le crépi de lissage blanc neige, épais d'environ 3 mm. L'est sur de crépi blanc à dolomite que fut peinte la fresque.
5. На кувке штукатуре № 680/9, на левой стороне хорошо различаются трехслойный штукатур и над ним белоснежный отделочный штукатур толщиной д около 3 мм. Стенная живопись была выполнена на белой отделочной обмазке с доломитовой мукой.

héret észleltünk. Különös gonddal kerestük a cinkoxid-fehéret, azonban cinknek nyomát sem találtuk. A fehér festékben még kaolin (fehér agyag) is volt. A vizsgált darab jelentős részét széles sáv foglalja el, amely közvetlenül, alapozás nélkül, a fehér simító vakolaton nyugszik. Ennek a sávnak a fehér mező felé eső része világosabb okker színű, amely fokozatosan 0,5–1,0–1,5 mm széles árnyékolt párhuzamos vonalkázással zöldes árnyalatba megy át. A vonalkázást feltétlenül vonalzó mellett kellett hogy végezzék, mert a vonalazott árnyékolás pontosan párhuzamosan halad. Ennek a sávnak a festését különlegesen kialakított durva sörtéjű ecsettel végezheték, mert nem valószínűsíthető, hogy a vékony színes vonalakat egyenként vékony ecsettel festették volna.

A vakolatanyagon végzett megfigyelés és a rajta látható száradási zsugorodások arra engednek következtetni, hogy ez a vakolatanyag a „szüret-szoba” mennyezetéből származik. Ezt alátámasztja a vakolatfelületnek egyszeri fehérre való festése, valamint a falrész közelségében az árnyékolt vonalkázással kiképzett sáv is.

680/9. A vizsgálat tárgyát képező vakolatrész szintén a fehér alapú „szüret-szobá”-ból származik, a vakolaton háromszoros vakolatréteg felhordása jól megkülönböztethető. A ház falazatával érintkező részben a téglakötésre használt vályogsár részek jól láthatók, a habarcsanyagban pedig az elkorhadt növényi részek hézagai, vékony csőszerű (szalma) nyomai szintén megtalálhatók. A növényi részek mennyisége kevesebbnek mondható, mint azt az eddig vizsgált vakolatokon láttuk, de így is 6–8%-ra becsülhető. A vakolatban durvább homokszemcseket nem látni, inkább lösszel kevert oltott mésszel készítették. Kevés mészgöbcecset is találunk benne, ami azt mutatja, hogy megoltás után nem pihentették (vermelték) az oltott meszet, vagy a habarcs

6. A 680/10. sz. párkányszegélydarab. Jól érzékelhető az alapvakolatra rádolgozott fehér dolomitos simítóvakolat idomszelvénye. A díszítőléc készítése során keletkezett párhuzamos vonalkázást a szelvénynek megfelelő idomsimítóval készítették.
6. Stück der Karnisenleiste Nr. 680/10. Hier ist das Querschnittprofil des auf den Grundbewurf angetragenen weissen dolomithaltigen Glättbewurfes gut empfindbar. Die während der Herstellung der Zierleiste entstandene parallele Schraffierung wurde mit Hilfe eines dem Profil entsprechenden Profilglätters hergestellt.
6. Le morceau de la bordure de corniche n° 680/10. On distingue bien le profil du crépi de lissage blanc porté sur le crépi de fond. Les hachures parallèles qui se sont créées au cours de la confection du listeau décoratif furent préparées avec un lisseur correspondant au profil.
6. Кусок кромки карниза № 680/10. Хорошо виден профиль нанесенного на основной штукатур белого отделочного штукатур с доломитовой мукой. Параллельная штриховка, возникающая в процессе изготовления декоративной планки изготовлена при помощи соответствующей профилю шаблонной гладилки.

összekeverése nem volt tökéletes. A felső vakolathabarc mintegy 6 mm vastagságú és sötétebb színével elüt a 32 mm vastagságú kétrétegű alapvakolattól. A felszínen 2,5–3 mm vastagságú a fehér simító vakolat, és ennek egyik oldalán élénkpiros színű sávot látunk. Ennek a sávnak a színe a vörösbérenyi bauxitra enged következtetni. A felületet egyébként tompább fehér színnel festették be, úgy hogy az alatta levő simító vakolat egy árnyalattal fehérebbnek látszik. (Feltételezhető, hogy a falfelületre por, füst rakódott le és attól lett tompább a színe, mint a dolomitos fehér simító vakolaté.) Ennek a vakolatdarabnak a festékanyagát nem vizsgáltuk meg, mert nem tételezhető fel, hogy az eddigi vizsgálatoktól eltérő eredményt várhattunk volna (5 kép).

680/12. Az előbbi többrétegű habarcs felhordással készült vakolatdarabhoz hasonló ez a vizsgálat tárgyát képező vékony vakolatdarab is, amelyen azonban csak a legfelső durva vakolatréteget és e felett a vastag simító vakolatot látjuk. Az alapvakolat vastagsága 6 mm, elég durva szemcsésű homokkal készült, e fölé vitték fel a szintén homokos és dolomitlisztes fehér simító vakolatot. Ebben a kvarchomok szemcséi valamivel kisebbek, mennyisége is láthatóan kevesebb. A simító vakolat felületén száradási repedések láthatók, azonban 0,2–0,3 mm-nél nem szélesebbek. A felső simító vakolatnak a lesimítását fasimítóval végezték, mert nincs annyira tömörítve, mint azt az előbbieken már ismertetett befejező simító vakolatnál vas simítóval keményre dörzsölve tették. Erre a vakolatra közvetlenül oltozott mésszel kevert kissé barnásvörös dekoratív festést alkalmaztak. A vizsgált darabon egy vörös li-

liom szíromra emlékeztető rajz van. A festékréteg vastagsága nagyon kevés, mert a simító alapvakolat egyenetlenségéről könnyen lekopott. Az előbbi vakolaton talált festés, valamint a jelenlegi is szekkóra emlékeztet.

Mennyezet

680/13. B. Thomas Edit megállapítása szerint a most tárgyalandó falfestések római koriak, de egy későbbi időpontból származnak. A vizsgálat tárgyát képező vakolatdarab két rétegből tevődik össze és mindössze 22 mm vastag. A vakolatban a legnagyobb szegletes kvarc törmelékdarab mérete 6 mm. A habarcs felhordása meglehetősen laza, növényi maradványokra utaló szerkezetet rajta nem láthatunk. B. Thomas Edit megállapítása szerint ez a vakolatrész a szoba mennyezetéről származik. A simító vakolat legnagyobb vastagsága a 0,5 mm-t alig éri el. Ezen a simító vakolaton okkersárga színű íves festékvonalakat (7–9–11 mm széles) látunk. Az egyik levélszerűen kialakított mintát halvány lilásszürkére színezték. Ennek a mennyezetfestésnek is teljesen szekkó jellege van.

Faldíszítő szegélypárkány (kora római)

680/10. A balácapusztai római villa belső kiképzésekor a szobák falán, a mennyezethez közel sima vagy díszes — idomos — párkányszegélyt alakítottak ki. A már tárgyalt sárga-lila szoba párkányának alapját közel 45°-os szögben kiképzett vakolatsegélyléc képezte, amelynek alapvakolata növényi

maradányoktól mentes mész-homok elegyből készült. Erre a nagyjából lesimított alappárkányra dolgozták rá a simító vakolatot, amely a szokásos mész és dolomitliszt elegyből készült. A lesimított párkányrész felső része parabola szelvényű, mely alul kb. 100°-os éles kiugró élben folytatódik. Ilyen párkányszegélyt általában ma is használnak (6. kép).

Felső felületén az idom simító (valószínűleg vas) szerszám húzási vonalai nagyon jól láthatók. Ennek a nem nagyon tömör simító vakolatnak a vastagsága 2 mm-től 8 mm-ig változik aszerint, ahogy ezt a forma kialakítása megkívánta. A párkányrész felülete kissé szürkésbe hajló árnyalatú, mindenestre a simító vakolat fehérségétől elütő. (A vakolat törési felülete hófehér, azért a külső szürkés szín inkább utólagos szennyeződésnek tulajdonítható.) (7. kép.)

Szegélypárkány (késő római)

A balácapusztai római villa egy másik párkányrészre tetszetősen dekoratív. Egyenlőtlen hullámú csigavonal húzódik rajta végig és a nagyobb ív által

7. A 680/6. sz. vakolatdarab. A felhasznált szegélylécet külön készítették el és mészdús dolomitos habarccsal ragasztották fel a falra.
7. Das Stück Nr. 680/6. Die angewendete Randleiste wurde gesondert hergestellt und mit einem kalkreichen dolomithaltigen Mörtel auf die wand geklebt.
7. Morceau du crépi n° 680/6. La latte de bordure listeau utilisé fut préparé à part et collé sur le mur avec du mortier de dolomite riche en chaux.
7. Кусок штукатурки № 680/6. Примененная здесь кромоочная планка изготовлена отдельно и наклеена на стену богатым известью доломитовым раствором.

bezárt területen egy háromlevelű lóherére emlékeztető domborítás látszik, míg a csigavonal kisebb ívének az érintkezési pontja felett egy palmetta domborodik ki. A csigavonal nagyobbik ívmagassága 22 mm, szélessége 26 mm, a kisebbik ívmagassága 11 mm, szélessége 14 mm. A palmetta magassága 30 mm. Az egyes csigavonalas motívumok 10 mm távolságra vannak egymástól. Ezt a díszes párkányszegélyt láthatóan előre gyártották, azután habarcsanyaggal ragasztották fel a falon alkalmasan kiképzett ferde alappárkány részre. A párkányléc színe tompán szürkés, helyenként halvány okker árnyalatú. Egyes pontokon, különösen a párkány 90°-os pillérén barnás vékony kitüremlések láthatók. Ezek a kis (0,5—1,0 mm) kitüremlések vízben oldhatatlan enyves, mészdús terméknek minősíthetők. A párkányrész egy része hevítés alkalmával a kivált szénanyagtól sötétszürkére festődik, míg az erősebben hevített rész teljesen kifehéredik. Ez a kiégetett rész erősen lúgos kémhatást mutat, jeléül annak, hogy égetett mésszel állunk szemben. A részletesebb vizsgálat azt mutatta, hogy állati enyvvvel kevert oltott mész és dolomitliszt keverékéből készült. A külön formába (léckeretbe) előkészített sűrű (agyagszerűen képlékeny) oltott mész, dolomitliszt és enyv keverékébe a díszítő formákat pecsétnyomószerű szerszámmal nyomták bele, amely a mintanyomó szerszámhoz részben hozzátapadva, a felemelés alkalmával képződött mikrohullámú kiemelkedéseket jól mutatja. A díszítő léccel leköttetés (megszáradása) után ragasztották fel a falra. A ragasztóanyag homokos habarcsanyag, amelyet a jobb kötés végett ugyancsak enyvvvel kevertek. Ez a mésszel kötött enyv vízben már oldhatatlan, ezért maradt meg épségben a nedves talajba temetve, évszázadokon keresztül.

Vizsgálataink összefoglalása

A balácapusztai ásatásokból előkerült vakolatdarabokból a következőket állapíthatjuk meg:

1. Fehér alapozási színt óltott-mész és dolomit-liszt elegyből alakították ki, de ecsettel festett fehér színbe kaolint (fehéragyagot) és olykor ólomfehéret is keverték.

2. Vörös színhez a közelben található (vörösberényi) bauxitot használták fel, a világosabb rózsaszínes árnyalatokhoz is bauxitot használtak. A lilás-vörös szoba festésére az árnyalat sötétebbé tételére hematitot és hidrohematitot keverték a bauxithoz. Ez adta a kissé lilába hajló árnyalatot.

3. A sárga színt a Dunántúlon mindenfelé kisebb-nagyobb mértékben megtalálható gőtites agyag szolgáltatja. Az élénksárga színt auripigmenttel szépített festék adta.

4. A zöld színt a glaukonit és klorit tartalmú ásványi termékekből állították elő. Balácapusztához a legközelebbi előfordulás részben Úrkúton, részben Bakonybélen van.

5. A fekete színt koromból nyerték. Ásványi terméket: magnetitet, vagy piroluzitot a fekete színezékanyagok nem tartalmaznak.

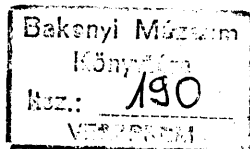
6. Barnás színárnyalatot a sárga gőtites agyagnak vörös bauxittal való keverésével állították elő. Ezt a színt csak ritkán, akkor is csak kis mennyiségben észleltük.

Gedeon Tihamér—Nemcsics Antal

IRODALOM

- Laczkó Dezső—Rhé Gyula: Baláca (Veszprém 1912.).
- A. Kiss: The Mosaic Pavements of the Roman Villa at Baláca. Acta Arch. Hung. 11. (Budapest 1959) 159—236. p.
- Bartha László: Az ókori enkaustó kérdésről. Archeológiai Értesítő 79/1952. 19. ssk.
- B. Thomas Edit—Szentlélek Tihamér: Vezető a Veszprémi Bakonyi Múzeum régészeti kiállításában (Führer durch die archäologischen Ausstellungen des Bakonyer Museums in Veszprém) Budapest, 1959. 21. ssk., IX., XX., XXI., XXVI. táblák.
- B. Thomas Edit: Rómaikori villák a Balatonvidéken. (Budapest, 1961.) 26. ssk., 20—26. ábra.
- B. Thomas Edit: Römische Villen in Pannonien. Beiträge zur annonischen Siedlungsgeschichte. (Budapest, 1964.) 73—107. XXIX—LXXX. Tafel.
- B. Thomas Edit: Baláca. Mozaik — Freskó — Stukkó. (Budapest, 1964.)

- Vitruvius Pollis Marcus: Tíz könyv az építészetről (latinból fordította: Fuchs Béla 1898. M. Mérn. és Ép. Egyl. kiadása).
- V. I. Micheev: Rentgenometriceszkij opredelitel mine-rahov. Moszkva, 1957. 749. old.
- Szabó József: Ásványtan 1893.
- Mauritz—Vendl: Ásványtan. 1942. II. kötet.
- C. S. Fox: Engineering Geology. London, 1935.
- Vastagh Gábor: Milyen kötőanyagot használtak a rómaiak a pannóniai erőd építkezéseinél. Magyar Mérnök és Építészegylet Közlönye, 1943. 25. sz.
- Gerő László: Műemlékvédelem 5. évf. 2. sz. 1961. 97—99. old.
- Gedeon Tihamér: A bauxit ásványi összetétele. Földtani Közlöny: 84. kötet, 2. füzet, 1954. 205. old.

Technische Untersuchung der Fresken der römischen Villa von Baláca

Einige Bruchstücke des bemalten Anwurfes der römischen Villa in Baláca, ausgegraben durch das Museum von Veszprém, wurden einer ausführlichen Untersuchung unterzogen. Mit analytischer Methode und mit Röntgenuntersuchung (Debye-Scherrer) wurde die Zusammensetzung, wie auch die der einzelnen mineralogischen Bestandteile festgestellt.

Unsere wichtigsten Feststellungen sind die folgenden: es wurden drei Sorten des Malters gefunden. Ein Malter teilweise mit groben, scharfen, 2—5 mm großen Körnchen; ein Malter, teilweise mit winzigen, 0,5—2 mm großen Körnchen; ferner ein wenig Sand und hauptsächlich noch ein lößartiges, schlammiges Material enthaltender Malter. In allen drei Fällen konnte aber auch die Beimischung von grünen Pflanzenteilen festgestellt werden. Die Menge der zum Mörtel gemischten Pflanzenteile konnte maximal auf 10% geschätzt werden. Hauptsächlich wurden Pflanzenteile von Gramineen gefunden. In einem Bruchstück haben wir auch Teile des Blattes und Stiels vom Schilfrohr (*Phragmites communis*) beobachtet.

Eine weitere Feststellung ist, daß die Oberfläche des Anwurfes von Baláca mit 2—3 mm dickem weißem Glättmörtel überzogen war. Einen bedeutenden Teil dieses Glättmörtels bildete das in Transdanubien vielerorts vorkommende Dolomitmehl, das mit gelöschtem Kalk gebunden wurde. Der Dolomitmehl-Inhalt bewegte sich zwischen 45—48%.

Die römischen Handwerker haben die verschiedenen gefärbten Felder auf diese schneeweiße Ober-

fläche aufgetragen. Die Farbstoffe wurden mit Röntgen untersucht: der Stoff der roten Farbe ist der Bauxit, welcher 4 km weit von Balácapuszta, in Vörösberény zu finden ist. Der Stoff der gelben Farbe ist der Goethit (Limonit), dessen Fundort von den vielen Fundorten dieses Minerals in Transdanubien zu bestimmen noch nicht gelungen ist. Der grüne Farbstoff der Umrahmung der großdimensionierten bemalten Felder ist der Glaukonit, ein grünes Mineralprodukt, das den vergleichenden Untersuchungen nach aus Urkut stammt. Die Grenzen der Bemalung wurden mit weißen Streifen umrahmt. In dieser Farbe fanden wir auch Bleiweiß. Die schwarze Farbe des Dionysos-Zimmers wurde aus Ruß gefertigt.

Es wurde noch festgestellt, daß man einen ziemlich dicken Farbstoff gebraucht hatte. Die Spuren der Pinselstriche waren nämlich sowohl bei dem grünen Streifen, wie bei den weißen Schlußstreifen gut erkennbar.

Aus Balácapuszta stammen auch einige solche Malterbruchstücke, bei denen der schneeweiße Glättmörtel fehlte und auf die das Muster mit dünnerer Farbe aufgetragen wurde.

Auf Grund dieser Feststellungen geht hervor, daß der Bau, die Erweiterung und die Zusammensetzung der Bestandteile des Anwurfes in verschiedenen Zeiten vorgenommen wurden.

Tihamér Gedeon—Antal Nemcsics

L'analyse du crépi et de la couleur des fresques de la villa romaine de Baláca

Nous avons soumis à un examen détaillé divers morceaux de crépi coloré provenant des fouilles exécutées par le Musée de Veszprém dans la villa romaine de Balácapuszta. En l'analysant nous avons établi leur composition et avec l'examen miné la composition minérale des diverses matières.

Nos constatations essentielles sont les suivantes: nous avons constaté trois sortes de mortier: un mortier fait avec une matière concassée aux granulations affilées grosses de 2—5 mm, un mortier aux petits grains de sable et en grande partie un mortier sablonneux préparé de granules grosses de 0,5 à 2 mm., ainsi qu'un mortier contenant peu de sable, surtout une matière limoneuse ressemblant au loess. D'après les empreintes et les crevasses cylindriques, observées dans le crépi, nous avons constaté que dans tous trois cas on avait utilisé des éléments végétaux de couleur verte mêlés au mortier. Nous avons évalué la quantité des éléments végétaux mêlés au mortier au maximum à 10%. Dans la masse majeure des crépis nous avons trouvé des parties végétales appartenant à la famille des graminées, et dans l'un des crépis nous avons observé des éléments de feuille et de tiges de roseau.

L'autre découverte importante était que la surface du crépi de Balácapuszta était enduite d'un ravalement blanc dans une épaisseur de 2 à 3 mm. Une partie considérable de cet enduit était constituée de farine de dolomite liée avec de la chaux éteinte. Son contenu en farine de dolomite variait entre 45 et 48%.

Les maçons romains peignirent les différentes zones colorées sur la surface blanc neige préparée d'une telle façon. L'examen radioscopique de la matière de la couleur a permis de constater ce qui suit: la matière de la couleur rouge est le bauxite trouvable à Vörösberény, situé à 4 km environ de Balácapuszta. La matière de la couleur jaune est une substance contenant du limonite, trouvable en Transdanubie, dont le gisement n'a pas encore pu être démontré parmi ses nombreuses présences. La matière de la couleur verte des bandes servant à délimiter les grandes surfaces colorées est un produit minéral vert, le glauconite, qui, selon l'examen comparé provient de Úrkút. La limite des surfaces peintes furent encadrées de stries blanches dans lesquelles était présent aussi le blanc de céruse. La couleur noire dont étaient peintes les murs fut préparée de suie.

Nous avons constaté en outre que la couleur utilisée était de forte densité, car tant sur la bande verte que sur les stries blanches on distingue nettement les traces du coup de brosse.

A Balácapuszta nous avons trouvé peu de crépi où le ravalement blanc neige était absent et sur lesquels les divers éléments décoratifs furent portés avec une couleur plus délavée.

Tout ceci permet d'établir qu'à Balácapuszta la construction, l'agrandissement du bâtiment et l'assemblage des crépis eurent lieu à des moments différents.

Tihamér Gedeon—Antal Nemcsics

ТЕХНИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ФРЕСОК ВИЛЛЫ РИМСКОЙ ЭПОХИ В С. БАЛАЦА

Отдельные куски окрашенной штукатурки из раскопок виллы римской эпохи в Балацапуста, в процессе исследований, проведенных веспремским музеем, подвержены подробному анализу. Их состав нами определен отчасти химическим анализом, отчасти рентгенографическим исследованием по методу Дебая-Шеррера.

Результаты исследования сводятся к следующему: установлено наличие трех сортов штукатурки: из грубого, острозернистого щебня с гранулометрическим составом 2—5 мм; из песчаного мелкозернистого раствора с гранулометрическим составом 0,5—2 мм, наконец, из раствора с небольшим количеством песка, состоящего главным образом из лессообразного илистого материала. Но во всех случаях наблюдается нами и применение растительных частиц зеленого цвета, примешанных в раствор. Это установлено нами на основе сохранившихся отпечатков и обнаруженных в штукатурке трубообразных полостей. Количество растительных частиц, примешанных в строительный раствор, путем оценки можно определить максимально в объеме до 10%. В главной массе разных видов штукатурки нами найдены растительные частицы растений, принадлежащих злаковым, однако в одном из растворов нами наблюдаются частицы листьев и стеблей обыкновенного тростника.

Другим важным опознанием является то, что поверхность разных видов штукатурки в Балацапуста была покрыта тонким раствором толщины 2—3 мм. Значительным компонентом этого белого слоя является доломитовая мука, находящаяся в Задунайском краю Венгрии, которая была связана гашеной известью. Содержание доломитовой муки колеблется от 45 до 48%.

На таким образом подготовленную стенную поверхность белоснежного цвета нанесены были римскими каменщиками поля разных цветов. Исследуя компоненты цветных красок нами установлено следующее: материалом красной краски является боксит, найденный в с. Вёрёшберень, находящемся на расстоянии около 4 км от Балацапуста. Материалом желтой краски является вещество из Задунайского края, содержащее гётит (лимонит), местонахождение которого нам до сих пор не удалось установить, ввиду многочисленности таких месторождений. Полосы зеленого цвета, ограничивающие окрашенные в разные цвета поля больших размеров содержат глауконит, минеральный продукт зеленого цвета, который на основе сравнительных исследований происходит из Уркута. Кромки стенописи окаймлены белыми полосами; в этих найдены нами свинцовые белила. Черная стенная краска комнаты Диониса изготовлена из сажи.

Установлено, что римляне использовали довольно густую краску, так как и на зеленой полосе, и на белых окаймляющих полосках легко опознаются следы штрихов.

В Балацапуста найдено и небольшое количество таких видов штукатурки, на которых отсутствовала белоснежная тонкая штукатурка и на которые отдельные элементы украшения нанесены более тонкой краской.

Из вышесказанного можно установить, что в Балацапуста построение виллы, ее расширение и составление растворов были проведены в разные сроки.

ТИХАМЕР ГЕДЕОН, АНТАЛ НЕМЧИЧ

Die Ausgrabungen Géza Fehér's in Zalavár (könyvismertetés)

Sós, Á., Die Ausgrabungen Géza Fehér's in Zalavár. 98. tábla, 18 térkép, 84 szövegközi kép. — Bökönyi, S. Die Wirbeltierfauna der Ausgrabungen in Zalavár. 12. tábla. Archaeologia Hungarica XLI. Budapest 1963. Akadémiai Kiadó. 428 lap.

Ezzel a kötettel az 1946-tól kisebb-nagyobb megszakítással 1954-ig tartó zalavári ásatások eredményeit kapja kézhez az olvasó. A zalavári ásatások rendkívüli jelentőségűek a Dunántúl IX—X. századi történetét illetően, egyúttal a dunántúli szláv-ság gazdasági és társadalmi életének megrajzolásához is értékes adatokkal járultak. A régészeti kutatás a történeti források, elsősorban a *Conversio* adatai által ismeretes történeti háttér nyomán indult meg, melynek központjában két fontos kérdés állt: 1. beszélhetünk-e a IX. században önálló dunántúli szláv állam kialakulásáról? 2. milyen volt az etnikai viszonya, a gazdasági-társadalmi berendezkedése és kultúrája ennek az „államképződésnek?” E két kérdéscsoport jegyében született meg Sós Ágnes munkája.

Az ásatások Zalaváron és környékén három helyen indultak meg: a Várszigeten, a Récéskút nevű szigeten (e szigetek az egykori mocsárvilágból kiemelkedő szárazulatok) és magában a község belterületén. A mű központjában a várszigeti ásatások eredményeinek feldolgozása áll.

A Várszigeten több helyen folytattak ásatást. Négy helyen átvágták a feltételezett külső erődítési vonalat (I—IV. metszet), a sziget DK-i oldalán mintegy 1654 m² összefüggő felületén és a sziget belsejében levő kápolnánál voltak feltárások. Három kor-szak emlékei (épületmaradványok és sírok) kerültek elő: IX—X. századi, XI. és XIV—XVII. századi leletek.

A periodizáció alapját a belső vár területén levő három metszetszonal alkotja. Ezek közül az első a belső vár területén levő épület falát és a külső sán-cot is átvágja. A metszetben három építési periódus figyelhető meg: 1. az első építési periódushoz tartozik a külső várfal alsó, IX. századi része és a

mögötte, a belső vár területén húzódó második védelmi vonalszakasz, a IX. századi várfal kapuvédő fala, 2. a második építési periódushoz tartozik a XI. századi cölöpalapépítményes, kőfundamentumos erőd fal és a belső kolostor-épületének fala, 3. a harmadik építési periódus a XVI—XVII. századi téglakeréppel kapcsolatos. A metszet NY-i szakaszában rétegenként elválasztható volt az anyag: a XI. századi kőfal kövei között és alatt IX. és X. századi cserepek kerültek elő. A második metszetszonal szintén K-NY irányú. Ebben négy építési periódus figyelhető meg. A IX—X. századi emlékek a 100-tól 165 cm közötti mélységből kerültek elő, a réteget hamus réteg jelzi. Az É/10-es szelvényben párhuzamos cölöpsor mutatkozott. Ez a cölöpsor az első építési periódushoz tartozott és folytatása volt az I. metszetben mutatkozó alsó cölöpsornak. A második periódus a XI. századi építést mutatja, cölöpei a 100 cm-nél kezdődtek és átütötték a IX—X. századi réteget. A harmadik periódus XIV. századi, a negyedik periódus pedig újkori építkezés nyomait mutatta. Az É/10-es szelvényben a 100 cm-es mélységben szép IX—X. századi anyag került elő. A harmadik metszetszonal nagyjából É-D irányú. Alsó, IX. századi szintjét szintén égett hamus réteg alkotta. Ez párhuzamosítható volt a második metszet égett, hamus rétegével. A szerzőnek aprólékos és nagyon gondos munkával sikerült a periodizáció nehéz feladatát megoldania. Ez a feljegyzések és jelentések hiányosságai miatt egyáltalán nem volt egyszerűnek mondható. Hasonló nehézségek jelentkeztek a temetkezések periódusok szerinti elválasztásánál is. Ezért néhány esetben a pontos elhatárolás bizonytalanná válik. Ezekre azonban a szerző minden esetben felhívja a figyelmet.

A IX. századi épületmaradványok között nem találjuk kőépület nyomát. Kiemelkedik azonban közülük egy cölöplyukrendszer, mely a IX. századi erődítés rendszerébe enged bepillantani. A feltárt felületen É-i irányban még bizonytalanok ennek az erődítés vonalnak folytatásai. A szerző feltételezi, hogy a cölöprendszer DK, K felé folytatódik. Az

erődítési vonal egy keskeny bejáratral megszakított kettős cölöpsoros fal, melyet a kapu mögött a belső vár területén még egy, az előbbivel párhuzamos kettős cölöpsoros fal követ. Így valóságos falsoros alakul ki a bejárat mögött. E cölöprendszeren kívül még számos cölöplyukat találunk az erődítési vonal belső oldalán, ahol két nagyobb foltban égésnyomok figyelhetők meg. Ezek épületek nyomai. A IX. századi épületekkel kapcsolatban említi meg a szerző a Zalavár körüli dorongutakat. Ezek kutatása fontos volna, mert már erősen pusztulnak a földből kiálló csonkok. Úgy véli, hogy korukat nehéz megállapítani, mert még a XVIII. században is ilyen dorongutakon közlekedett a lakosság. Valószínű azonban az, hogy ezeket az utakat évszázadokon át használták, javították és gondozták. Így alsó rétegeik bizonyára érdekes adatokkal szolgálhatnak az általunk kutatott korra vonatkozóan is.

A IX. századi réteghez nagy forrásértékű temető is tartozik. A IX. századi sírokat a szerző egy keresztény, templom körüli temető sírjának tartja, melyből eddig csak a K-i szegélyt tárták fel. A sírok Kocel idejéből valók, szlávok. A temető ÉK-i részén egy nagyobb egységet képeznek, ezeket a Moraviából idevándorolt elemeknek tartja, akik a fejedelmi kíséret tagjai. Fegyvereik frank eredetűek, ezért Fehér G. frank harcos elemet sejtett bennük. Ezen az egységen kívül nem koporsós és a koporsós sírok képviselik a helybeli szláv lakosságot a szerző felfogása szerint. A köztük levő 269-es sarkantyús sír e helyi csoport társadalmilag kiemelkedő tagja, egyenrangú az idegen csoport tagjaival. Ez arra mutat, hogy Kocel idejére a két szláv csoport közötti rangkülönbségek kiegyenlítődték.

A X. században a temetkezési szokásokban gazdagodás állt be. A ruházattal kapcsolatos tárgyak mellett ritustárgyak jelennek meg: húsmelléklet, állatcsontok, edénymelléklet. Feltűnik a halotti tor szokása a sírban vagy a sír mellett. Előfordul tűzégetés nyoma a sírban a halotti tor maradványai nélkül. Megjelenik az állattal vagy nagyobb állat testrészeivel való temetés: a 154. sírban kutya, a 209.-ben vaddisznó. A szokásos iránytól eltérő kettős temetkezéseket találunk. A különbségek ellenére a IX. és X. századi lakosság között kontinuitás van. Ez megnyilvánul a régi temető kontinuitásában, a temetkezési ritusban (kezek tartása, orientáció), a mellékletekben (ékszer, kerámia).

A X. századi ritusbeli változásokat a szerző a pogányosodással hozza kapcsolatba. A pogány szokásokat azonban nem átvétellel magyarázza, hanem a nagyjában és egészében azonos gazdasági és társadalmi rendben élő népek helytől és időtől függetle-

nül kialakult vallási képzeteivel, melyek nagyjából azonos okokból jöttek létre.

A XI. századi temetőt, ill. temetkezéseket szintén olyan temető K-i szegélyével hozza kapcsolatba, melynek centruma a Ny-i részen levő templom lenne. Ez a templom a XI. századi épületnyomok alapján a feltárt felület szegélyén levő homokgödör helyén lehetett.

A IX—X. századi temető és templom és a XI. századi temető között szoros kapcsolatot állapít meg. A IX. századi templom körüli temető a XI. század folyamán két részre vált szét: D-i részén felépült a kolostor egy kápolnával és körülötte új temető keletkezett. Az É-i rész azonban továbbra is templomkörüli temető maradt. Feltételezés szerint a IX. századi templom a XI. században is állt, analógiáját a récéskúti bazilikában látja. A temetkezések újra keresztények, új elem szerepe nem tapasztalható.

A récéskúti bazilika problematikája egyaránt foglalkoztatta a régészeket, művészettörténészeket és a történészeket. A szerző jelen művében még IX. századnak tartja, de az időközben meginduló ásatások eredetét egészen más megvilágításba helyezték. Az 1963 októberi szláv régészeti szemináriumon a szerző ismertette a legújabb ásatásainak eredményét, mely szerint a kőből épült bazilika legkorábbi építése I. István idejére tehető. Mindezek figyelembevételével a Pribina-kori várszigeti templomot egyszerűbbnek kell feltételeznünk.

A XI. századi maradványokhoz tartozik a külső erődítésvonal, amely a sziget peremén megy végig. Kőfala cölöp alapépítményre épült. Az I. sz. átvágástól É-ra előkerült a kapubejárat, de a kaputól ÉNy-ra eső rész szerepe még bizonytalan. A külső sáncot négy helyen átvágták. A sánc szerkezetét legjobban a II. sz. metszet mutatja. A sánc szerkezetében levő különbségek megmutatkoznak az I-es és IV-es sz. metszeten. A II. sz. metszet anyagában XI. századi, a III. és IV. sz. metszet anyagában IX—X. századi kerámia fordul elő. A belső vár XI. századi nagy építménye az erődített kolostor. Keleti falszakasza mintegy 60 m hosszú, s többi oldala is hasonló nagyságú lehetett. Ez az épület azonos lehet az I. István által alapított kolostorral. Falain belül egy tűzhely és egy cölöpépítményes falmaradvány nyomai maradtak meg. Kísérő kerámiájuk mindkettőt a XI. századi építőtevékenységgel kapcsolja össze. Az É-i kapuszárny közelében előkerült egy kút is, a benne talált kerámiaanyag X. századi.

A vársziget belsejében feltárt kápolna érdekes alaprajzi sajátosságokkal rendelkezik. Az apsist a hajótól elválasztja az arcus triumphalis. A Ny-i le-

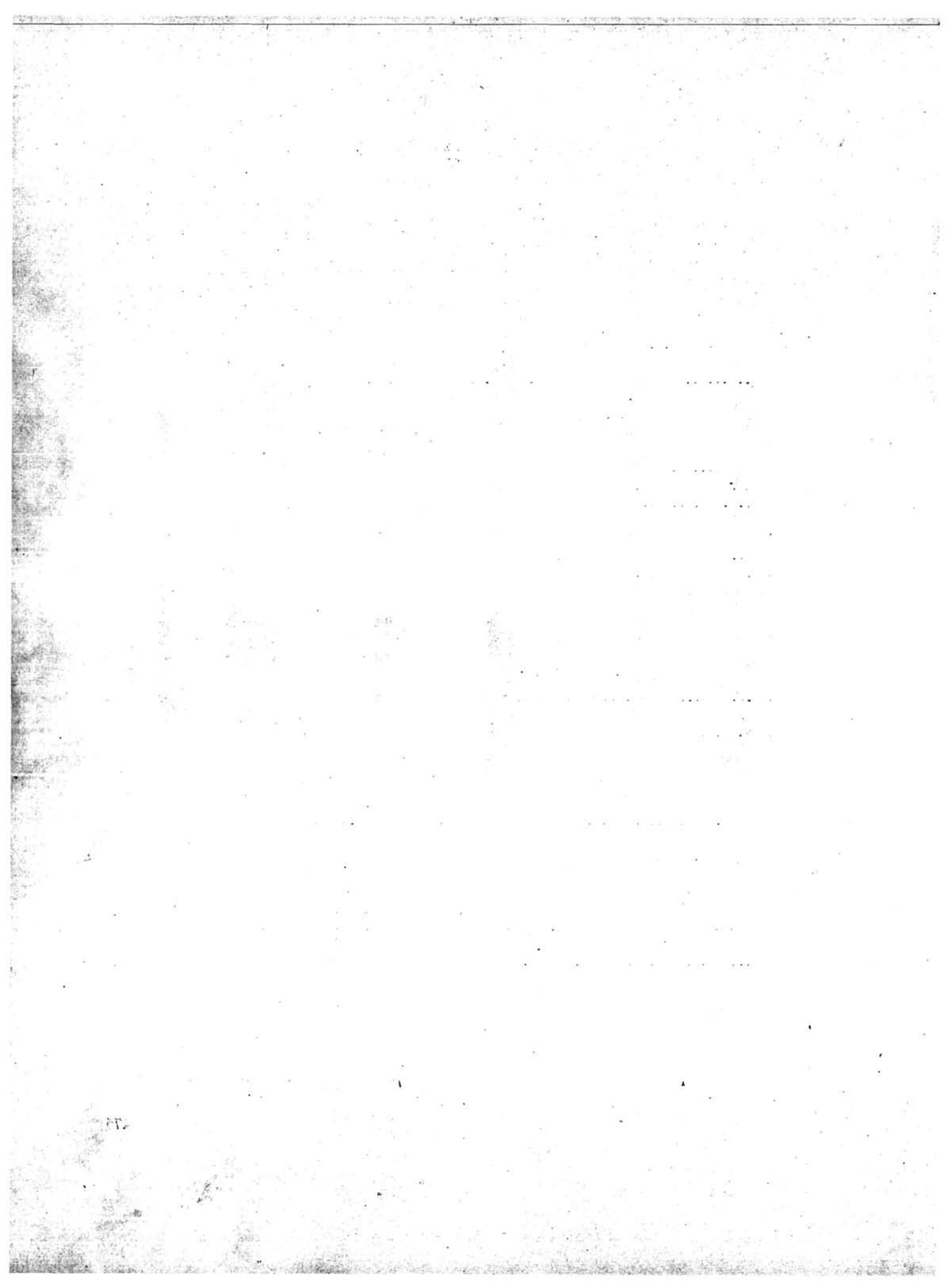
záró fal előtt a hajó belsejében három pillér alapját figyelhetjük meg, de e pillérsor vonala nem párhuzamos a Ny-i fallal. Hasonló elrendezésű alaprajzú templomokat csak a XII. századból ismerünk. (Andaháza-pusztá, Berettyóújfalu mellett). Érdemes volna megvizsgálni e kápolna helyzetét a XII. századi nyugati karzatos templomok között. A körülötte levő temető leletei legkorábban a XI. század második felében jelennek meg.

A harmadik zalavári temető a község belterületén fekszik. A szerző csak a többi temetőhöz való viszonyát érinti, mivel a temetővel korábban már

foglalkozott B. Mikes Katalin (AAA 4/1954/275—280).

Mint látjuk, Zalavár régészeti kutatása semmilyen tekintetben nem vehető lezártnak. A további kutatások még módosíthatják a szerző megfigyeléseit. Éppen ezért csak az eddigi eredmények biztos talajáról indult el, a nagyobb összefüggések kibontakoztatását az elkövetkezendő kutatásoktól várhatjuk. A közzétett anyag azonban megmutatta, hogy mit várhatunk a jövő kutatóitól. A kötetet Bökönyi S. tanulmánya egészíti ki az ásatások gerinces állat faunájáról.

Mesterházy Károly

Tartalomjegyzék

NÉMETH PÉTER: Emlékezés Darnay Kálmánra	5
ÉRI ISTVÁN: Beszámoló a Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság 1963. év munkájáról	21
ÉRI ISTVÁN: A veszprémi múzeumépület építésének története	43
FETTICH NÁNDOR: A jutasi avarkori temető revíziója	79
HÜMPFNER TIBOR: A zirci apátsági templom ásatása (1912—13)	119
SZ. CZEGLÉDY ILONA—KOPPÁNY TIBOR: A Balatonfűzfő—mámai románkori templomrom	141
KISS ÁKOS: A balatonfüredi középkori templomrom részleges feltárása	161
TÓTH SÁNDOR: Veszprémi középkori sírkőtöredékek	167
KOPPÁNY TIBOR: Későgótika és templomépítés a Balatonfelvidéken	189
HUSZÁR LAJOS: Pénzverés Veszprém-ben a XV. században	199
EGYED EDIT: Vetési Albert püspök velencei casulája	209
BALOGH JOLÁN: A vázsonyi kerubfejes töredék	225
KOZÁK KÁROLY: Évszámos habán kancsók és kétfejű sasos kályhacsempék a sümegi várból	231
BATÁRI FERENC: A nagyszebeni Bauernfeind-műhely ismeretlen alkotása Veszprém- ben	249
DEGRÉ ALAJOS: A keszthelyi polgárság urbér-ellenes mozgalmi	259
MIHALIK SÁNDOR: Stingl Vince családja	271
MOLNÁR LÁSZLÓ: A herendi porcelángyár a szabadságharc idején	281
SOMOGYI ÁRPÁD: Adatok a veszprémi ötvösség történetéhez	293
VAJKAI AURÉL: Cserszegtomaj helynevei	303
MENDELE FERENC: Egy nagyvázsonyi parasztház helyreállítása	329
NAGYBÁKAY PÉTER: Veszprémi és Veszprém megyei céhbehívótablák	341
SÁGI KÁROLY: Adatok a keszthelyi munkásmozgalom történetéhez (1902—1914)	365
PAPP JENŐ: Beszámoló „A Bakony természeti képe” c. kutatási programról	391
SZODFRIDT ISTVÁN—TALLÓS PÁL: A felsőnyirádi erdő cseres-tölgyesei	423
FÜZES F. MIKLÓS: A jutasi és ösküi avarkori temetők növényleletei	437
GEDEON TIHAMÉR—NEMCSICS ANTAL: A balácai római villa freskóinak technikai vizsgálata	459
MESTERHÁZY KÁROLY: Soós Á.: Die Ausgrabungen Géza Fehér's in Zalavár (könyvismertetés)	473

Inhalt

PÉTER NÉMETH: Erinnerung an Kálmán Darnay (1864—1945)	5
ISTVÁN ÉRI: Bericht über die Tätigkeit der Direktion der Museen des Komitates Veszprém im J. 1963.	21
ISTVÁN ÉRI: Baugeschichte des Museums von Veszprém	43
NÁNDOR FETTICH: Revision des Gräbelfeldes von Jutas	79
TIBOR HÜMPFNER: Ausgrabungen in der Abteikirche von Zirc (1912—1913)	119
ILONA SZ. CZEGLÉDY—TIBOR KOPPÁNY: Die romanische Kirchenruine von Balatonfüzfő—Máma	141
ÁKOS KISS: Die teilweise Erschliessung der mittelalterlichen Kirchenruine von Balatonfüred	161
SÁNDOR TÓTH: Bruchstücke von mittelalterlichen Grabsteinen in Veszprém	167
TIBOR KOPPÁNY: Spätgotik und Kirchenbautätigkeit im Balatonoberland	189
LAJOS HUSZÁR: Münzprägung in Veszprém während des XV. Jhs.	199
EDITH EGYED: Venezianische Casula des Bischofs Albert Vetési	209
JOLÁN BALOGH: Fragment mit Cherubköpfchen aus Nagyvázsony	225
KÁROLY KOZÁK: Mit Jahreszahl datierte Habenenkrüge und Kacheln mit Doppel- kopfadler aus der Burg von Sümeg	231
FERENC BATÁRI: Ein unbekanntes Werk des Bauernfeind-Werkstatt von Sibiu- Nagyszeben in Veszprém	249
ALAJOS DEGRÉ: Bewegungen des Keszthelyer Bürgertums gegen die Fronspflicht	259
SÁNDOR MIHALIK: Die Familie von Vince Stingl	271
LÁSZLÓ MOLNÁR: Die Porzellanfabrik von Herend während des Freiheitskrieges 1848/1849	281
ÁRPÁD SOMOGYI: Zur Geschichte der Silber- und Goldschmiedekunst in Veszprém	293
AURÉL VAJKAI: Die Ortsnamen von Cserszegtomaj	303
FERENC MENDELE: Restaurierung eines Bauernhauses in Nagyvázsony	329
PÉTER NAGYBÁKAY: Einberufungstafeln der Zünfte aus Veszprém und Komitat Veszprém	341
KÁROLY SÁGI: Zur Geschichte der Arbeiterbewegungen in Keszthely (1902—1914)	365
JENŐ PAPP: Bericht über das Programm „Naturlandschaftsbild des Bakony“ 1962—64	391
ISTVÁN SZODFRIDT—PÁL TALLÓS: Eichenwäldchen der Forstung von Felsőnyirád	423
MIKLÓS F. FÜZES: Pflanzliche Funde der awarenzeitlichen Gräbelfelder von Jutas und Öskü	437
TIHAMÉR GEDEON—ANTAL NEMCSICS: Technische Untersuchung der Fresken der römischen Villa von Baláca	459
KÁROLY MESTERHÁZY: Á. Soós: Die Ausgrabungen Géza Fehér's in Zalavár (Rezension)	473

Table des Matières

NÉMETH, P.: Kálmán Darnay. (1864—1945)	5
ÉRI, I.: Compte rendu de l'activité en 1963 de la Direction des Musées du Comitat de Veszprém	21
ÉRI, I.: Histoire de la construction de l'édifice du Musée de Veszprém	43
FETTICH, N.: La révision du cimetière avar de Jutas	79
HUMPFNER T.: Les fouilles effectuées dans l'église abbatiale de Zirc (1912—1913)	119
SZ. CZEGLÉDY, I.—KOPPÁNY, T.: La ruine de l'église romane du haut pays du Balaton	141
KISS, Á.: Le dégagement partiel de la ruine de l'église médiévale de Balatonfüred	161
TÓTH, S.: Fragments de pierres tombales médiévales de Veszprém	167
KOPPÁNY, T.: Le gothique tardif et la construction d'églises dans le haut pays du Balaton	189
HUSZÁR, L.: Monnayage à Veszprém au XV ^e siècle	199
EGYED, E.: La chasuble vénitienne de l'évêque Albert Vetési	209
BALOGH, J.: Le fragment à tête de chérubin de Vázsony	225
KOZÁK, K.: Pichets habans datés et carreaux de poêle à aigle à deux têtes trouvés dans la forteresse de Sümeg	231
BATÁRI, F.: Une création inconnue de l'atelier Bauernfeind de Sibiu-Nagyszeben, conservée à Veszprém	249
DEGRÉ, A.: Les actions de la bourgeoisie de Keszthely en vue d'abolir les redevances seigneuriales	259
MIHALIK, S.: La famille de Vince Stingl	271
MOLNÁR, L.: La manufacture de porcelaine de Herend au temps de la guerre d'indépendance hongroise	281
SOMOGYI, Á.: Données relatives à l'orfèvrerie de Veszprém	293
VAJKAI, A.: Les noms de lieux de Czerszegtomaj	303
MENDELE, F.: La reconstitution d'une maison paysanne de Nagyvázsony	329
NAGYBÁKAY, P.: Plaques de convocation des corporations de Veszprém et de comitat de Veszprém	341
SÁGI, K.: Données relatives à l'histoire du mouvement ouvrier de Keszthely (1902—1914)	365
PAPP, J.: Compte rendu du programme de recherches intitulé „L'aspect de la nature dans la région du Bakony”. (1962—64)	391
SZODFRIDT, P.—TALLOS, P.: Les chênaies de la forêt de Felsőnyirád	423
FÜZES F., M.: Les trouvailles de plantes botaniques des cimetières avars de Jutas et de Óskü	437
GEDEON, T.:—NEMCSICS, A.: L'examen technique des fresques de la villa romaine de Baláca	459
MESTERHÁZY, K.: Soós Á.: Die Ausgrabungen Géza Fehér's in Zalavár (Compte rendu)	473

Содержание

Петер Немет: Воспоминание о Калмане Дарнаи	5
Иштван Эри: Отчет о деятельности Управления музеев комитата Веспрем в 1963 г.	21
Иштван Эри: История построения веспремского музея	43
Нандор Феттих: Ревизия кладбища аварской эпохи в с. Юташ	79
Тибор Хюмпфнер: Раскопки церкви зирцкого аббатства (1912—13 гг.)	119
Илона С. Цегледи, Тибор Коппаны: Руины церкви романского периода в с. Балатонфюзфё-Мама	141
Акош Кишш: Частичное вскрытие развалин средневековой церкви в с. Бала- тонфюред	161
Шандор Тот: Обломки веспремских средневековых надмогильных памятников ..	167
Тибор Коппаны: Поздняя готика и строительство церквей на севере от Балатона ..	189
Лайош Хусар: Чеканка монет в Веспреме в 15-ом веке	199
Эдит Эдьед: Венецианская риза епископа Альберта Ветешы	209
Йолан Балог: Фрагмент с головой херувима из с. Надважонь	225
Карой Козак: Хабанские кружки с числом года и печные изразцы с двуглавым орлом из шюмегской крепости	231
Ференц Батари: Неизвестное произведение надсьебенской мастерской Бауэрн- фейнда в Веспреме	249
Алайош Дегре: Движения мещанства г. Кестхей против барщины	259
Шандор Михалик: Семья херендского керамика Винце Штингля	271
Ласло Молнар: Херендский фарфоровый завод во время борьбы за свободу... ..	281
Арпад Шомоды: Данные к истории веспремского ювелирного искусства	293
Аурел Вайкаи: Топонимика с. Черсетомай	303
Ференц Менделе: Реконструкция крестьянского дома в с. Надважонь	329
Петер Надьбакаи: Призывные доски гильдий из Веспрема и из комитата Веспрем	341
Карой Шаги: Материалы к истории рабочего движения в г. Кестхей (1902—1914 гг.)	365
Енё Папп: Отчет о программе исследований „Картина природы Баконя”	391
Пал Содфридт, Пал Таллош: Леса чернильных и летних дубов около с. Фель- шёньюрад	428
Миклош Фюзеш Ф.: Растительные находки кладбищ аварской эпохи в с. Юташ и Эшкю	437
Тихамер Геден, Антал Немчик: Техническое исследование фресок виллы римской эпохи в с. Балаца	459
Карой Мештергази: Рецензия книги А. Шооша: Раскопки Гезы Фехера в с. Залавар (на немецком языке)	473

Kiadja: Veszprém Megyei Múzeum Igazgatósága. — Felelős kiadó: Éri István megyei múzeumi igazgató.
Technikai szerkesztő: Nagybakay Péter. — A címlapot tervezte: Katona László.

66/896. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi utca 28.

